

گولادی سه ر مور

ژیننامه‌ی پیغه مبه‌ری مه‌ژن

نووسینی: صفی الرحمن المبارکفوری

وهرگیانی: بکر حمه

تصویر ابو عبد الرحمن الکردي

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

گولاوی سه رمور

ژیننامہ ی پیغہ مبه ری مه زن

صلی اللہ علیہ وسلم

نووسینی

صفی الرحمن المبارکفوری

وہرگیّرانی

بکرحمہ صديق عارف

مبارک فوری، صفی الرحمن، ۱۹۴۳ -

Mubarak Puri, Safial - Rahman

گولای سهر مور / نویسنی صفی الرحمن المبارکفوری؛ وهر گیراتی بکر حمه صدیق عارف -- تهران: احسان، ۱۳۸۲.
۶۱۳ ص.

ISBN 964-356-150-X

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیپا.

عنوان اصلی: الرحیق المختوم.

کتابنامه به صورت زیر نویس.

۱. محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ ق. --- مرگدشتنامه. ۲. اسلام --

تاریخ -- از آغاز تا ۴۱ ق. الف. عارف، بکر محمد صدیق، مترجم، ب. عنوان. ج. عنوان: سیره رسول الله (الرحیق المختوم).

۲۹۷/۹۳

BP ۲۲/۹/م ۲۳.۴۷

۱۳۸۲

۸۲-۴۰۰۴۵

کتابخانه ملی ایران

نشر احسان

تاران - ناصر خسرو - تله فوون: ۳۹۰۲۷۵۰

ناوی کتیب: گولای سهر مور (ژیننامه ی پیغه مبهری مهن)

نوو سینی: صفی الرحمن المبارکفوری

وهر گیرانی: بکر حمه صدیق عارف

بلاوکار: نه شری نیحسان

نوره ی چاپی یه که م: ۱۳۸۲ هـ ش ۱۴۲۴ هـ ق ۲۰۰۳ م

تیراژ: ۳۰۰۰ دانه

ژماره ی نیونه ته وایه تی: ۹۶۴-۳۵۶-۱۵۰-X 964-356-150-X

قیمه ت: ۳۵۰۰ تمهن

وتەى بەرپز:

شىخ محمد على ھەرەكان

ئەمىندارى گشتى رابىيطەى جىھانى ئىسلامى

سوپاس بۇ پەرۋەردگارى جىھانىان ، بەدىھىنەرى ئاسمانەكان و زەمىن ، دانەرى تارىكايى و پۇشنايى يەكان ، خىۋى گەرە سالاۋات بىدات لەسەر سەرۋەرمان محمد ﷺ دواينى ھەموو پىغەمبەرەن ، بەراستى مۇۋەككەلى مۇژدەداۋ ئاگادار كىردەۋە ، بەلىنىداۋ ھەرەشەكانى گەيانە ، بەھۋى ئەۋەۋە خىۋى گەرە مۇۋافىيەتى لە سەرلىشىۋاۋى پزگار كىرد ، ھىدايەتيدان بۇ پىگى راسە ، پىگى ئىگى ئەۋ پەرۋەردگارى كە ھەرچى لە ئاسمانەكان و زەمىندايە مۇلكى ئەۋە ، بىگومان ھەموو كارۋ كىردەۋە يەك بۇ لاي ئەۋ دەگەرپىتەۋە ، پاشان:

كە خىۋى گەرە تىكاۋ پىلە بەرزەكەى بەخشى بە موھەممەد ﷺ و پىنومايى مۇسلىمانانى كىرد بۇ خۇشەۋىستى ئەۋزاتەۋ شۇنىكەۋتنى كىرد بە بەشىك لە خۇشەۋىستى خۇى ، ۋەكو فەر موۋىيەتى: ﴿ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ﴾ آل عمران/۳۱.

ۋاتە: ئەى موھەممەد ﷺ پىيان بلى: ئەگەر ئىۋە خىۋى گەرەتان خۇش دەۋىت ئەۋا شۇن مەن بىكەۋن ، لەگوناھەكانتەن خۇش دەۋىت . ئەمە يەككە بوۋ لەۋ ھۇيانەى دلەكانى تامەزۋى ئەۋ خۇشەۋىستى يە دەكىرد ، دەستى دەگىرت بەۋ ھۇيانەۋە كەئەۋ پەيۋەندىيە بەھىزتر دەكات . ھەر لە سەرەتاي ئىسلامەۋە مۇسلىمانان پىشپىر كىيان دەكىرد بۇ دەر خىستى سىما جۋانەكانى و بلاۋ كىردەۋەى سىرەتى بۇنخۇشى ، ئەۋ سىرەتەى كە بىرىتى يە لەۋتەۋ كىردەۋەۋ پەرۋىشتە بەرزەكانى ، ھەرەكو عائشەى ھاۋسەرى ﷺ فەر موۋىيەتى: بەراستى پەرۋىشتى قورئان بوۋ ، قورئانىش پەپاۋى خىۋى گەرەۋەۋ شە تەۋاۋەكانىيەتى ، كىۋ بىتۋانىت ۋە ھابىت بىگومان دەۋىتە كاملىترىن و خۇشەۋىستىترىن كەس لاي بەندەكانى خوا.

موسلمانان به بهر دده وامي وابه سته ی ئه م خو شه ويستی به بوون كه
له ئاكامدا كو نگره ی ئيسلامی به كه می (سیره تی پیغه مبه ری ﷺ له پاکستان
سالی ۱۳۹۶ كوچی ئی ها ته كایه وه ، له و كو نگره یه دا (رابطه) چه ند خه لاتیکي
ماددی ته رخا ن كرده به پری (۱۵۰) هه زار پیا لی سعودی بو با شترین (۵) با سی
به كه م سه به رت به سیره تی پیغه مبه ر ﷺ به م مه رجا نه ی خوا ره وه :

(۱) با سه كه تیرو ته وا و بی ت له گه ل پیز كرده ی پرو دا وه میژو ویه كا ن به پی ی
پرو دا نیان .

(۲) با سیكی با ش بی ت و پی شتر بلا و نه كرای ته وه .

(۳) لی كو له ر ئا ما ژه بكا ت به هه مو و ئو ده ست نووس و سه رچا وه زا نستیا نه ی
كه له با سه كه یدا پشتی پی به ستون .

(۴) لی كو له ر با سیكی تیرو ته سه لی ژیا نی خو ی بنووسی ت و با س له پله و پایه و
لی ها تنه زا نستی به كا نی خو ی بكا ت و ، ئه گه ر هه یبو و ئا ما ژه
به نوو سرا وه كا نی تری بكا ت .

(۵) با سه كه ی به نوو سی نیكی پرو ن بنووسی ت و به ئا سا نی فو تو كو یی بكری ت .

(۶) با سه كا نی به زما نی عه ره بی و زما نه زی ند وه كا نی تر وه ربگ ی رت .

(۷) با سه كا ن له سه ره تا ی مانگی ره بیعی دو وه می سالی (۱۳۹۶) ی كو چی وه
وه رده گری ن و له سه ره تا ی مانگی مو حه پر وه می سالی (۱۳۹۷) كو چی دا
كو تا ییا ن دی ت .

(۸) با سه كه ته سلیم به ئه مین داری تی گشتی را بی طه ی جیهانی ئیسلامی
ده كری ت له زه رفیكی دا خرا ودا و ئه مین داری تی گشتی ژما ره یه كی یه كه له
دوا ی یه كی تا ییه تی بو داده نی ت .

(۹) با سه كا ن له لای نه ده سته یه كه له زا نا یانی گه وره وه پید اچو نه وه ی له سه ر
ده كری ت .

ئه م ئا گا دار ینا مه یه پا لپی وه نه ریكی گه وره بو و بو ئه و زا نا یانه ی كه
خو شه ویستی خوا و پیغه مبه ر ﷺ له دلیاندا بو و بو ئه وه ی پی شپر كی بكه ن له و

بوارەداو ، (رابطە)ش خۆى ئامادە کرد بۇ وەرگرتنى باسەکان بەزمانى عەرەبى و ئىنگىلىزى و ئۆردى و چەند زمانىكى تر.

هەندىك براى بەرپىز باسەکانيان بەو زمانانە نارد ، ژمارەيان گەيشتە (۱۷۱) باس ، لەوانە:

(۸۴) باس بەزمانى عەرەبى ، (۶۴) باس بەزمانى ئۆردى ، (۲۱) باس بەزمانى ئىنگىلىزى ، تەنھا يەك باس بەزمانى فەرەنسى و باسئىكىش بەزمانى (هوسادى).

رايىطە ھەستا بەپىكەينانى لىژنەيەك لەگەرە زانايان بۇ لىكۆلىنەوہى باسەکان و رىكخستنيان بەپىي شياوبوونيان ، بۇ سەرکەوتن و وەرگرتنى خەلاتەكە ، ناوى سەزكەوتوہەكانيش بەم شىوہىە بوو:

(۱) وەرگرى خەلاتى يەكەم (شىخ صفي الرحمن المبارکفوري) لەزانكۆى سەلەقى ھىندستان . برى خەلاتەكەى پەنجاھزار پىالىى سعودى بوو .

(۲) وەرگرى خەلاتى دووہم (دکتۆر مەجيد عەلى خان) لەزانكۆى ناوخۆيى ئىسلامىي نىودلەى . ھىندستان . برى خەلاتەكەى چل ھەزار پىالىى سعودى بوو .

(۳) وەرگرى خەلاتى سىھەم (دکتۆر ئەسیر ئەحمەد ناسر) سەرۆكى زانكۆى ئىسلامى پاكستان ، برى خەلاتەكەى سى ھەزار پىالىى سعودى بوو .

(۴) وەرگرى خەلاتى چوارەم ، (پروفیسور حامید محمد مەنصور لىمۆد) لەكۆمارى مىسرى عەرەبى ، برى خەلاتەكەى بىست ھەزار پىالىى سعودى بوو .

(۵) وەرگرى خەلاتى پىنجەم (پروفیسور عبدالسلام ھاشم حافز) لە مەدینەى مۇنەوہرەى مىرنشینی عەرەبى سعودى ، برى خەلاتەكەى دە ھەزار پىالىى سعودى بوو .

رايىطە لەكۆنگرەى ناسیایى يەكەم لە شەعبانى سالى ۱۳۹۸ كۆچى لە شارى كەراچى ناوى سەرکەوتوہەكانى ئاشکرا کردو لەكاتى خۆیدا ناويان لە پۆژنامەکاندا بلاو کرايەوہ .

بهو بۆنهيوه ئەمىندارىتي گشتي رابيطه له مهككهى موكهپرهمه
 ئاههنگيكي گهرهى ساز كرد به سهريهرشتى خاوهن شكۆى مهلهكى ، (مير
 سعودى كورى عبدالمحسن كورى عهبدولعزىز) جيگرى ميرنشيني ناوچهى
 مهككهى موكهپرهمه ، لهجياتى خاوهن شكۆ (مير فهوازى كورى عهبدولعزىز)
 ميرى ناوچهى مهككهى موكهپرهمه .

بهريزيان ههستان به دابهش كردنى خهلاتهكان بهسهر خاوهنهكانياندا له
 پوژى شهممهى ريكهوتى (١٢)ى رهبيعى يهكهى سالى ١٣٩٩ كوچى ، لهو
 ئاههنگهدا ئەمىندارىتي گشتى ئاشكرائى كرد كه ههلهستيت بهچاپ كردنى
 باسه سهركهوتوووهكان و بلاوكردنهوهى بهچهند زمانيك ، بو جيبهجي كردنى
 ئه و برياره نوڤهرهى ئه و چاپه دهخهينه بهردهم خوڤنهري بهريز بهچهند زمانيكى
 جياواز ، ئەمهش باسهكهى (شيخ صفى الرحمان الموباركفورى) يه، له زانكوى
 سهلهفى - هيندستان - كه پلهى يهكهى وهدهست هيئاوه ، دواى چاپى ئەم
 باسه ، باسهكانى تريش سهريان ديت .

لهخوا دهپاريينهوه بهرهزامهندى خوئى ههموو كردهوهكانمان ئى
 وهبرگريت ، بهراستى خودا گهوهترين پشتيوان و فريادپرسه ، درود لهسهر
 گيانى پاكي پيغمبهر ﷺ و ئال و بهيت و هاوهلهكانى .

ووتەى نووسەر

سوپاس بۇ ئەو خاۋايى پېغەمبەرەكەى بەرىنمويى و ئايىنى راستەقىنە نارد بۇ ئەۋەى سەرۋەرىيىت بەسەر ئايىنەكانى ترداۋ كردى بەشايەت و مژدەدەرۋ بىداركەرۋەى خەلك و بانگخۋازى رېنگەى خوداۋ چىراى درەخشىان و سەرقالەى چاكەخۋازى بۇ ھەموو ئەو كەسانەى ئومىدىيان بەرەزامەندى خاۋا پۇژى دوايى ھەيەو زۆر يادى خوا دەكەن و كانياۋەكانى پەرحمەت و پەزامەندى خۇى بۇ دەرھىنان.

مايەى خوشحالى و خوشنودىيە كە رابىگهى جىھانى ئىسلامى دواى كۈنگرەى سىرەتى پېغەمبەر ﷺ لەمانگى رەببىعى يەكەمى سالى ۱۳۹۶ كۈچىدا لەسەر ئاستى جىھانى ئىسلامى ھەستا بەسازدانى ئەو پېشېركىنيە بۇ سىرەتى پېغەمبەر ﷺ و بە مەبەستى گورجىكردنەۋەى نووسەرەكان و رېكخستەۋەى چالاكى فېكرىيان، مەن بەراستى بەبايەخىكى زۆرۋە سەيرى دەكەم ، لەۋانەيە زمان نەتوانىت وەسفى بەھاكەى بىكات.

سىرەتى پېغەمبەر ﷺ و پېشېرەۋىتى ئەو پېشەۋا مەزنە ﷺ ، ئەگەر بەۋوردى سەرنجى لى بدهىن تەنھا تاكە سەرچاۋەيە : كە كانياۋەكانى ژيانى موسلمانانى جىھانى ئىسلامى لىۋە ھەلدەقولىت و ئاسۋودەيى كۆمەلگاي تىدايە.

ئەۋە مايەى خوشحالى و خوشبەختىمە كەلەم پېشېركى پىرۋزەدا بەشدارى بكەم ، بەلام مەن لەكۆيدام ھەتا بتوانم تىشك بىخەمە سەر ژيانى سەرۋەرى ھەموۋان ﷺ ، مەن پىياۋىكم ئاسۋودە دەبىم كە لەۋ پروناكىيە ۋەردەگرم، ھەتاكو لە تارىكىستانى ئەنگۈستە چاۋدا تىدانەچم و بەئوممەتى ئەو بىزىم و لەئوممەتى ئەۋىم ، كە دەشمەرم خوا لە گوناھەكانم خوش بىيىت بەشەفاعەتى ئەۋىم بەخشىيت.

ۋوتەيەكىش ھەيە پىۋىستە بىلېم سەبارەت بەبەرنامەى مەن لەم باسەدا “ مەن پېش ئەۋەى دەست بكەم نووسىنى ئەم باسە پىم باشبۋو كە لە قەۋارەيەكى

مامناوه نیدیدا بینووسم و خۆم له درێژه پێدانی بی سوودو کورتکردنهوهی بی مانا
دوور بڤه مه وه . به لām تیبینیم کرد راجیاوازی زۆرههیه له نیوان سه رچاوه کاندایا
له سه ر پیزکردنی پروداوه کان ، یان له وردو درشتی باسه کاندایا ، له و جیگایانه دا
لینکۆلینه وهی وردم کردوه و چاوم گێراوه ته وه به هه موولایه کی باسه که دا ، پاشان
پای په سه ندیم نووسیوه و خۆم پاراستوه و له هینانه وهی به لگهی زۆر ، چونکه
ده بیته هوی درێژه پێدانیکی بیزارکه ر ، به لی!

له هه رشوینیکی دا خوینه ره سه ت به نامویی باسه که بکات به لگه م
هیناوه ته وه ، یان بینییتم که نووسه رانی تر پای جیاوازیان هه یه هه مان شتم
کردوه .

خوایه له دونیا و ئاخیره تدا له خیر به شم بده . ته نها تو به ره حم و
به به زه ییت ، خاوه ن عه رشی مه جید هه رخۆتیت .

روژی هه یینی ۱۳۹۶/۷/۲۴ کۆچی

۱۹۷۶/۷/۲۳ زایینی .

سه فی ره حمان نه لویاره کفوری

زانکۆی سه له فی / هیندستان

جینگه و تهی عه‌ره‌ب و تیره‌کانی

سیره‌تی پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌راستیدا بریتی‌یه: له‌و په‌یامه‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ بۆ کۆمه‌لگای مروّقیه‌تی هینای و له‌تاریکیه‌وه به‌ره‌و پووناکی پزگاری کردن ، له‌ کۆیلایه‌تی کردن بۆ مروّق ، پزگاری کردن به‌ره‌و عه‌دایه‌تی کردن بۆ خوا ، که‌واته ناتوانین وینه‌ی راسته‌قینه‌ی بهینینه پیش چاومان هه‌تا‌کو له‌نیوان پوژگاری پیشه‌اتنی په‌یامه‌که‌و دوا‌ی هاتنیدا به‌راوردین نه‌که‌ین ، بۆ‌ئهو مه‌به‌سته به‌شیک ته‌رخان ده‌که‌ین بۆ تیشک خسته‌سه‌ر تیره‌کانی عه‌ره‌ب و گوژانکاریه‌کانی ژانیان له‌ پیش ئیسلامداو ئهو بارودوخه‌ی موحه‌مه‌دی تیدا کرا به‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ.

شونینی عه‌ره‌ب

عه‌ره‌ب له‌زمانه‌وانیدا: بریتی‌یه له‌ ساراو بیابان و ئهو ده‌شته وشکه‌ی هیچ ناویکی تیدانیوه‌و پوه‌کی تیدا نا‌پویت. له‌دیر زمانه‌وه ئهو ناوه‌ ب‌پراوه به‌سه‌ر دورگه‌ی عه‌ره‌بدا ، هه‌روه‌کو به‌سه‌ر خه‌لکی ئهو ناوچه‌یه‌شدا ب‌پراوه که له‌ویدا نیشته‌جی بوون.

دورگه‌ی عه‌ره‌ب له‌ پوژئاواوه ده‌ریای سوورو نیمچه دورگه‌ی سه‌یناء و له‌ پوژه‌لاته‌وه که‌ندای عه‌ره‌بی و به‌شیک زۆری باشووری عێراق و له‌ باشوره‌وه ده‌ریای عه‌ره‌ب و له‌ باکووره‌وه وولاتی شام و به‌شیک له‌ وولاتی عێراق ده‌وره‌یان داوه ، پوه‌به‌ره‌که‌ی له‌نیوان یه‌ک ملیۆن میلی چوارگۆشه هه‌تا ملیۆنیک و سی‌سه‌د هه‌زار میلی چوارگۆشه ده‌بیّت.

دورگه‌ی عه‌ره‌ب گرنگیه‌کی تایبه‌تی هه‌یه به‌تایبه‌تی له‌پرووی جینگه‌وته‌ی سروشتی جوگرافیه‌وه“ به‌لام له‌ناوه‌وه به‌بیابانیکی لماوی چوارده‌وری دراوه ئه‌مه‌ش بووه‌ته به‌ربه‌ستیک سروشتی سه‌خت و نه‌یهیلاوه بیگانه داگیری بکات و به‌ئاسانی ده‌ستی به‌سه‌ردا بگریت ، بۆیه ده‌بینین له‌میژوه خه‌لکی دورگه‌ی عه‌ره‌ب نازادانه ژانیان به‌سه‌ر بردوه ، له‌کاتی‌کدا که له‌دوولاوه دووئیمپراتۆریه‌تی گه‌وره لیانه‌وه نزیک بوون ، ئه‌گه‌ر ئهو به‌ربه‌سته سروشتی‌یه نه‌بوایه هه‌رگیز نه‌یانده‌توانی به‌رگه بگرن.

له‌پرووی ده‌ره‌کیشه‌وه ، که‌وتۆته نیوان ئه‌وچه‌ند کیشه‌وره ناسراوه‌ی دونیای ئه‌وساوه ، که به‌ده‌ریایی و وشکایی پیکه‌وه گرێی داون ، باکووری

دوورگه‌ی عه‌ره‌ب ده‌روازه‌ی چوونه ژوره‌وه‌یه بۆ کیشوهری ئه‌فریقا، باکووری پۆژه‌ه‌لاتیشی کلیلی ده‌روازه‌ی ئه‌وروپایه، پۆژه‌ه‌لاتی ده‌ریای عه‌جه‌م و پۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست و دووری ئی ده‌کاته‌وه‌و به‌ره‌و هیندستان و وولاتی چین ده‌روات ، مه‌روه‌ها له‌ریگه‌ی ده‌ریاوه به‌هه‌موو کیشوهره‌کانه‌وه به‌ستراوه، راسته‌وخۆ که‌شتی ئه‌و کیشوهرانه ده‌توانن له‌به‌نده‌ره‌کانی دوورگه‌ی عه‌ره‌بیدا له‌نگه‌ر بگرن .

له‌به‌رئه‌وه باکوورو باشووری دوورگه‌که له‌دیروهه جیگه‌وته‌ی گه‌لان و سه‌نته‌ری ئالوویزی بازرگانی و پۆشنیبری و نایین و هونه‌ره‌کان بووه .

تیره‌کانی عه‌ره‌ب

1. میژوونووسان تیره‌کانی عه‌ره‌بیان به‌پینی بنه‌ماله‌ کردوه به‌سی به‌شه‌وه :
 ١ . عه‌ره‌بی بائیده (العرب البائدة) : بریتین له‌و عه‌ره‌به‌ کۆنانه‌ی که زانیاری ووردو ته‌واو له‌باره‌ی ژیا‌نیانه‌وه نازانریت وه‌کو تیره‌کانی (عاد) و (ثمود) و (طسم) و (جدیس) و (عملاق) و ... هتد .
- ٢ . عه‌ره‌بی عاربة (العرب العاربة) : بریتین له‌و تیره عه‌ره‌بانه که له‌پشتی (يعرب) ی کوپی (یشجب) ی کوپی (قحطان) که‌وتوونه‌ته‌وه به‌ عه‌ره‌بی قه‌حطانی ناسراون .
- ٣ . عه‌ره‌بی موسته‌عه‌ربه (العرب المستعربة) : ئه‌وتیرانه‌ن که له‌پشتی ئیسماعیل که‌وتوونه‌ته‌وه - خیل و تیره‌ی زۆریان ئی‌بۆته‌وه ، به‌عه‌ره‌بی عه‌دنانی ناسراون ، عه‌ره‌بی عاریبه‌ش - که خیل قه‌حطانن - خه‌لکی ولاتی یه‌مه‌ن ، تیره‌و خیله‌کانیان په‌رش و بلا‌و بونه‌ته‌وه ، ته‌نها دوانیان ناسراون :
- ١ - حیمیه‌ر : ئه‌م لقانه‌یان ناودارن (زهید) ، (جه‌مه‌ور) ، (قه‌زاعه) ، (سه‌کاسک) .
- ب. که‌هلان ، به‌ناویانگترین لقه‌کانی : (هه‌مدان) ، (ئه‌نمار) ، (طی) ، (مذحج) ، (کنده) ، (لخم) ، (جدام) ، (ئه‌زد) ، (ئه‌وس) ، (خه‌زه‌ج) ، له‌ کوپانی (جفنه) میره‌کانی شام .
- لقه‌کانی (که‌هلان) کۆچیان کرد بۆ یه‌مه‌ن و له‌دوورگه‌ی عه‌ره‌بی دا بلا‌وه‌یان ئی کرد ، کۆچی زۆربه‌یان پیش لافاوه‌که بوو له‌وکاته‌دا به‌هۆی فشارو زه‌بری پۆمه‌کانه‌وه‌و ده‌ست به‌سه‌راگرتنیانه‌وه به‌سه‌ر ریگا بازرگانیه ده‌ریاییه‌کاندا هه‌ج بازرگانیه‌کی ئه‌مان سوودی نه‌بوو .

له‌دوايشدا كينچكى نيوان (كه‌هلان) و (حيميه) بووه‌هوى نه‌وى (كه‌هلان) ناوچه‌كه به‌جيبه‌يلن و ته‌نها (حيميه) ي تيدا بمينيته‌وه.

ده‌توانين كوچكردوه‌كانى لقى (كه‌هلان) بكه‌ين به‌ چوار به‌شه‌وه:

۱. نوزد: ئەم كۆمه‌له‌ له‌سه‌ر پاي گه‌وره‌كه‌يان (عه‌مران) ي كوپى (عه‌مر) ي (مزىقبا) كوچيان كردوه‌ بۆ وولاتى (يه‌مه‌ن) و له‌وى به‌خه‌لكانى تر گه‌يشتون ، پاشان به‌ره‌و باكوهره‌لكشاوون ، ئەمه‌ش ناوى ئەو شويئانه‌يه كه له‌دوا ئارامگه‌ياندا نيشته‌جى ي بوون .

(ثعلبة) ي كوپى (عه‌مر) به‌ره‌و حيجاز لاى داوه ، له‌نيوان (ثعلبية) و (ذيقار) دا كوچ و بارى خستوه ، كه كوپه‌كه‌ى گه‌وره‌بوو ده‌سه‌لاتى په‌يداكرد . به‌ره‌و مه‌دينه‌ كه‌وته‌ پى ، له‌وى نيشته‌جى بوون و كرديان به‌شوينى خويان ، (ئه‌وس) و (خه‌زه‌ج) هه‌ردوكيان كوپى (حارثة) ي كوپى (ثعلبة) ن و له‌م خيئه‌ن . (حارثة) ي كوپى (عه‌مر) كه (خزاعه) ي يه‌و كوپانى له‌ناوچه‌ى حيجازه ، له‌ناوچه‌ى (مر الظهران) دابه‌زيون ، پاشان هاتن (حه‌رم) يان كردوه‌و له (مه‌ككه) دا نيشته‌جى بوون (جه‌ره‌مه‌ى) يه‌كانيان ئى ده‌ركردن .

(عمران) ي كوپى (عه‌مر) له (عومان) دابه‌زين ، خوى و كوپه‌كانى له‌وى نيشته‌جى بوون ، به‌ (ازدى) (شنوءة) ناسران .

(جفنه) ي كوپى (عه‌مر) به‌ره‌و شام كه‌وته‌پى ، خوى و كوپه‌كانى له‌وى هه‌واريان هه‌لداو مانه‌وه . ئەم كابرايه‌ باوكى ميرى (غه‌سانى) يه‌كانه ، ئەم ناوه ، له‌ بنه‌رته‌دا ناوى ئاويكه‌ له‌ حيجاز ناسراوه‌ به‌ (غسان) ، پيش نه‌وى به‌ره‌و شام بكه‌ونه‌ پى له‌ سه‌ره‌تادا له‌وى دابه‌زيون و ئەو ناوه‌يان به‌سه‌ردا بپاوه .

۲ . (لخم) و (جذام): (نصر) ي كوپى (ربيعه) باببه‌ گه‌وره‌ى مه‌ليكه‌كانى (مناذرة) و (حيرة) له‌ماندا هه‌لكه‌وتوه .

۳ . خيلى (طىء): له‌دواى كوچ و په‌وى (نوزد) به‌ره‌و باكوور ، ئەمانيش كه‌وته‌پى له‌هه‌ردوو شاخى (أجا) و (سلمى) هه‌واريان خست ، هه‌تا دوو شاخه‌كه ناوياننرا (طىء) .

۴ . (كنده): ئەمان له (بحرين) دابه‌زين ، پاشان به‌ناچارى پوشتن بۆ (حضر موت) له‌وئيش ئوقره‌يان نه‌گرت ، چوونه (نجد) ، له‌وى حكومه‌تيان پيكه‌وه‌نا ، به‌لام پاشان پووخوا .

تیره‌یه‌کی تره‌یه له (جیمیه‌ر) هه‌رچه‌نده راجیایی هه‌یه له بنه‌چه‌یاندای. له
 رڼگ و پېشه‌دا (قضاة) یین، ئەمانیش یه‌مه‌نیان به‌جیه‌شت، له‌ده‌شتی (سه‌ماوه)
 ی عیراق نیشته‌جی بوون.^۱

به‌لام عمره‌بی (مستعربه) باپیره‌گه‌وره‌یان، سه‌روه‌مان ئیبراهیمه (علیه‌السلام) که
 خه‌لکی عیراقه، خه‌لکی شوینیکه‌ به‌ناوی (نور) ده‌که‌وێته‌ که‌ناری پوژناوای
 پووباری فورات، له‌نزیك کوفه، پشکنین و هه‌لکۆلین و لیکۆلینه‌وه‌ی شوینه‌وار
 ناسه‌کان زانیارییه‌کی زۆرفراوانیان ده‌رخستوو له‌باره‌ی ئەم شوینه‌و بنه‌ماله‌ی
 ئیبراهیم (علیه‌السلام) و بارودۆخی ئایینی و کۆمه‌لایه‌تی له‌و وولاته‌دا.^۲

وه‌ک زانراوه، ئیبراهیم (علیه‌السلام) له‌وێوه‌ کۆچی کردوه‌ بۆ (هه‌ران) و له‌وێشه‌وه
 بۆ (فه‌له‌ستین)، ئەو شوینه‌ی کرده‌ بنکه‌ی بانگه‌وازه‌که‌ی و گه‌شتی به‌هه‌ر چوارا
 دا ده‌کرد، جارێکیان چوو (میسر) له‌وکاته‌دا (فیرعه‌ون) ی میصر ویستی ده‌ست
 درێژی بکاته‌ سه‌ر (ساره) ی خیزانی، به‌لام خوای گه‌وره‌ پاراستی، (فیرعه‌ون) زانی
 که (ساره) په‌یوه‌ندیه‌کی پته‌وی له‌گه‌ڵ خوادا هه‌یه، وه‌کو پێژیک بۆ ئەو، هاجه‌ری
 کچی خۆی کرده‌ کاره‌که‌ری، (ساره) خانیش خواستی بۆ (ئیبراهیم) (علیه‌السلام).^۳

ئیبراهیم (علیه‌السلام) گه‌راپه‌وه‌ بۆ فه‌له‌ستین، له (هاجه‌ره) ئیسماعیلی بوو، ئەو‌جا
 (ساره) غیره‌ گرتی، بۆیه (ئیبراهیم)، (هاجه‌ره) و کوپه‌که‌ی دورخسته‌وه‌ بۆ حجازو
 له‌ شیونکی بی‌ ئاوی بی‌ کشتوکالی نزیك که‌عه‌دا نیشته‌جییی کردن، ئەو‌ کاته‌ ئەو
 شوینه‌ ته‌پۆلکه‌یه‌کی پووت بوو سیلاوی باراناو له‌ هه‌ردو‌لاره‌ یی که‌ندڕ ده‌کرد،
 هه‌ردوو‌کیانی له‌لای سه‌رووی مزگه‌وته‌که‌وه‌ له‌سه‌ر زه‌مزه‌م دانا، له‌و پوژده‌دا
 (مه‌که‌که) که‌سی تیدا نه‌بوو، شوینیکی ووشکی بی‌ ئاو، ئیبراهیم پریاسکه‌یه‌ک
 خورماو جه‌وه‌نه‌یه‌ک ئاوی له‌لای دانا و خۆی گه‌راپه‌وه‌ بۆ فه‌له‌ستین، چه‌ند پوژیک

۱ / بۆ ئەم مه‌به‌سته‌ سه‌یری ئەم سه‌رچاوه‌یه‌ بکه‌: (محاضرات تاریخ الامم الإسلامیة) نووسینی (خضری به‌گ)
 ۱۲-۱۱/۱، (جه‌رگی دورگی عه‌ره‌ب) لاپه‌ره (۲۲۱-۲۲۵) - چاوه‌گ میژوویه‌کان سه‌باره‌ت به‌کات و شوینی
 کۆچ کردنی ئەم تیرانه‌ راجیاوازی زۆریان هه‌یه. ئیمشه‌ پاش پامان و هه‌لسه‌نگاندنی رایه‌کان، ئەوه‌مان
 په‌سه‌ندکرد که‌ به‌لگه‌ی به‌هیز پشیتیوانی ئی ده‌کات.

۲ / سه‌رچاوه‌: (تفهیم القرآن) نووسینی (ئهبونه‌علا‌ی مه‌ودودی) ۱/ ۵۵۲، ۵۵۴ - ۵۵۵ - ۵۵۶ (هه‌ندیک له‌
 سه‌رچاوه‌ میژوویه‌کان ده‌لێن) (ابراهیم . ع. کورده‌و خه‌لکی ئاوچی نه‌ینه‌وای عیراقه‌ . وه‌رگێن).
 ۳ / هه‌مان سه‌رچاوه (۱۰۸/۱) ...

۴ / ئەوه‌ی ده‌زانرێت، هاجه‌ر ژنه‌کۆله‌ بووه‌، به‌لام زانی گه‌وره‌ قازی محمد سلیمان مه‌نصورفوری لیکۆلینه‌یه‌کی
 له‌و مه‌سه‌له‌یه‌دا کردووه‌ ده‌لێت (هاجه‌ر) ژنیکی ئازاد بووه‌ و کچی فیرعه‌ون بووه‌، سه‌یری ئەم سه‌رچاوه‌یه‌ بکه‌
 (رحمه‌ للعالمین ۲/ ۲۶-۲۷) ...

۵ / هه‌مان سه‌رچاوه ۲/ ۲۴، بۆ مانای دووردرێژی به‌سه‌ره‌اته‌که‌ سه‌یری (صحیح البخاری ۱/ ۴۷۴ بکه‌).

گوزهری کردو تویشوی ژن و مناله که ته‌واو بوو ، له‌ویدا به‌فه‌زلی خواوه‌ناوی زه‌مزمه ته‌قی و بوو به‌قووتیکی پوژانه‌یان تاماوه‌یه‌کی تر بری پیکردن ، نه‌و به‌سهره‌اته‌ش باسی لیوه‌کراوه به‌دریژی^۱.

پاشان خیلکی یه‌مانی هاتن که (جورهم)ی دووم بوون ، پاش وه‌رگرتنی مؤلّه‌ت له‌دایکی ئیسماعیل له‌مه‌که‌که‌ نیشته‌جی بوون ، ده‌لین : نه‌وانه پیش نه‌و ده‌مه له‌شیوو دۆله‌کانی ده‌وروبه‌ری مه‌که‌که‌دا بوون ، ریوايه‌ته‌که‌ی (بوخاری) راشکاوانه ده‌لی : نه‌م خیلّه‌ دواي (ئیسماعیل) هاتوونه‌ته مه‌که‌که‌و پیش نه‌وی بیته لاو ، به‌لام هاتوچۆی شیوه‌که‌یان کردوه^۲.

ئیه‌راهم چه‌ند جاریک سهردانی مه‌که‌که‌ی ده‌کرد تا هه‌والی (هاجر)و کوره‌که‌ی بزانیّت ، وه‌ ئی نازانریّت ژماره‌ی هاتوچۆکانی چه‌ند بوون ، ریوايه‌ته میژوویه‌کان ده‌لین : چوارجار بووه.

خواي گه‌وره له‌ قورئاندا باسی نه‌وه ده‌کات که له‌خه‌ودا پیشانی ئیه‌راهمی داوه ده‌بیّت ئیسماعیلی کوپی سهربرپیت ، ئیه‌راهم عليه السلام له‌خو بوردوانه هه‌ستا به‌جیبه‌جی کردنی فهرمانه‌که‌ی خوا ﴿ قَلَمًا أَسْلَمًا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ {۱۰۳} وَتَادَيْتَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ {۱۰۴} قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ {۱۰۵} إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ {۱۰۶} وَتَدَيْتَاهُ بِذَنبِ عَظِيمٍ {۱۰۷} الصّافات .

له (سفر التکوین)دا هاتووه: ئیسماعیل سیانزه سال له ئیسه‌حاق گه‌وره‌تر بووه ، په‌وتی چیروکه‌که‌ش واپیشان ده‌دات ، نه‌م پووداوه پیش له‌دایک بوونی (ئیه‌سحاق) بوویّت ، چونکه‌ مرده‌دان به‌ له‌دایک بوونی (ئیه‌سحاق) به‌دواي چیروکه‌که‌هاتووه.

نه‌م به‌سهره‌اته به‌لایه‌نی که‌مه‌وه باسی یه‌ک گه‌شت ده‌کات ، پیش نه‌وی ئیسماعیل بیته لاو ، به‌لام گه‌شته‌کانی تر ، (بوخاری) به‌دوو‌رو دریتی له‌ (ابن عباس)ه وه^۳ ده‌یگیرته‌وه ، کورته‌که‌ی نه‌مه‌یه ، کاتیک ئیسماعیل یه‌گه‌یشت و له (جرهم)ه وه فیّری عه‌ره‌بی بوو ، خوشیانویست و ژنیان دایه ، پاشان دایکی وه‌فاتی کرد ، ئیه‌راهم هه‌ستی کرد که ده‌بیّت سهر بداته‌وه له ئیسماعیل به‌تایبه‌تی

^۱ / سه‌یری (صحیح البخاری) بکه (کتاب الانبیاء - ۴۷۴/۱ - ۴۷۵ -) .

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه .

^۳ / (ج) ۴۷۶ ، ۴۷۵/۱ .

پاش ژنهنانی ، که سهری دایهوه ئیسماعیل له مالهوه نهبوو، ژنهکهی دهرگای ئی کردهوه پرسپاری ژبانی ئی کردن ، ژنهکه زۆر سکالای کردو وتی: ژبانمان تالهو کهم دهستین ، نهجا ئیبراهیم وهسیهتی کرد بو ئیسماعیل: که لاشیپانی دهرگای مالهکهی بگوڤیت ، که ئیسماعیل هاتهوه له قسهکهی باوکی حالی بوو ژنهکهی تهلاق داو ژنیکی تری هیئا کچی (مضاض)ی کوڤی (عهمر) بوو، گهورهو سهرداری (جرهم)ه^۱.

دوای ئەم ژنهنانهش جارێکی تر ئیبراهیم سهری دایهوه ، ئەمجارهش ئیسماعیلی نهبینیهوه ، پرسپاری حالی مالهکهی له ژنهکهی کرد ، ئەویش زۆر وهسف و سهناي کردو رازی بوو ، ئیبراهیم وهسیهتی کرد بو ئیسماعیل که لاشیپانی دهرگاکی قایم بکات و نهیگوڤیت .

جاری سی'یهم که هاتهوه ئیسماعیلی بینی له ژۆر خێوه تهکهیدا خهریکی دروست کردنی تیربوو له نزیک ئاوی زه مزه مه وه ، که بینی خیرا له بهری ههستاو به ئهرکی باوک و کوڤایهتی ههستا، ئەم بهیه که گه یشتنه یان دوای تیپه پربوونی ماوه یهکی درێژ بوو، کهم باوک هیهه بتوانیت نه وهنده ئارام بگریت له سهر نه بینی پۆله کهی ، پۆله یهکی چاکی هوشیارو ژیر، ههر له ماوه یه دا پیکه وه کابه یان بنیاتنا ، پاشان بانگی خه لکی کرد بو حه جی مائی خوا بهو شیوه یه ی خوای گه و ره فهرمانی پی دابوو.

له کهه کهی (مضاض) خوای گه و ره دوانزه کوڤی به ئیسماعیل به خشی^۲ که بریتی بوون له :

(نابت یان ابنا لوط ، قیدار ، نه دبائیل ، مبشام ، مشام ، دوما ، میشا ، حدد، یتما ، یطور ، نفیس ، قیدمان) لهو دوانزه کوڤه ، دوانزه خیلای گه و ره دروست بوو ، هه موویان له مه که هدا نیشته جی بوون ، بو ماوه یه ک ، ژبان یان له سهر بازرگانی به پێوه دهچوو، له یه مه نه وه بو شام و میصر، پاشان ئەم خیلانه بلا بوونه وه به هه موو شوینیکی دورگه ی عه ره بداو هه ندیکیشیان لیچوووه دهره وه ی دورگه ، پاشان نه به تیه کان جگه له پۆله کانی (نابت) و (قیدار) نه وانی دیکه هه واییان نه ما.

^۱ / قلب جزيرة العرب ص ۲۳۰ ..

^۲ / همان سمرچاوه ی پینشو ..

شارستانی نیتی نه به تیه کان له باکوپی حیجاز ده رکهوت ، دهسه لاتیکی به میزبان دروست کردو ده ورور به سهریان بو نهوی کردن ، (بطراء) یان کرده پایته ختی خویمان ، ههتا هاتنی رومه کان کهس نهیتوانی پووبه پوویمان بوهستیت ، که رومه کان هاتن دهوله ته که یان له ناو بردن .

ماموستا (سلیمان الندوی) پاش لیکۆلینه وهیهکی وورد ده لیت: مهلیکه کانی غهسان و نه نصاریه کانی نهوس و خه زه ج له (آل قحطان) نین، به لکو له کوپانی (نابت) کوپی (ئیسماعیل) ن، نهوش نهوهی نهوانه له ناوچه که دا ماوه ته وه . به لام (قیدار) ی کوپی (ئیسماعیل) ، کوپه کانی له مه که که دا مانه وه وه چه ی تریان لیکه وته وه ههتا سهر (عدنان) بیست و یه که مین باپیره ی زنجیره ی پشتاو پشتی پیغه مبه ره .

ده گیر نه وه له پیغه مبه ره که باسی ره چه له کی خو ی ده کرد ههتا ده که یشته (عدنان) نه ده وه ستا ، که ده که یشته عه دنان ، ده وه ستا ده یفه رموو خزماسه کان به مه له دا چوون^۱ ، هه ندیک له زانایان له گه ل نه وه دان که ده کربت نه سه بی پیغه مبه ره له پیش عه دنانی شه وه بی ت بو یه نه و باسه ی پیشه وه به لاواز ده زانن و ده لئین: له نیوان (عه دنان) و (ئبراهیم) دا الکفر به راست و دروستی چل باوک هه یه^۲ . به شه کانی (معد) له (نزار) وه بوون به چه ند لقیکه وه ، وتراوه (معد) کوپی تری نه بووه ، (نزار) یش چوار کوپی بووه ، چوار خینی گه وره یان لی که وتوته وه: (إیاد) و (انمار) و (ربیع) و (مضر) ، نه م دوانه ی دواوه یان لق و پوپی زوریان لی بوته وه ، له (ربیع) نه م لقانه که وتوته وه : (اسد بن ربیع) و (عنز) و (عبد القیس) و هه ردوو کوپه که ی (واثل و بکر) ، (تغلب) و (حنیفه) و هتد .

تیره کانی (مضر) بوون به دوو به شی گه وره وه:

(قیس عیلان بن مضر) ، به شه کانی (الیاس بن مضر) ،

له قه یسی عیلان : (بنو سلیم) و (بنو زهران) و (بنو غطفان) و ، له (غطفان) یش ، (عبس) و (ذبیان) و (أشجع) و (غنی) و کوپی (أعصر) که وتنه وه .

¹ / تاریخ ارض القرآن ۷۸/۲ - ۸۶ .

² / الطبری ج ۱۹۱/۲ - ۱۹۴ . الأعلام ۶/۵

³ / رحمة للعالمین ج ۷/۲ - ۱۶ . ۱۵ . ۱۴ . ۸ .

له (إلياس) ی کوپی (مضر) : (تمیم بن مره) و (هذیل بن مدرکه) و (بنو اسد) و بهشهکانی (کنانه بن خزیمه) و له (کنانه)ش (قریش) که کوپهکانی فهبری کوپی (مالک)ن کهوتنهوه.

(قریش) بوون بهچهند تیرهیهکی جیا جیا بهناوبانگترینیان:

(جمع) و (سهم) و (عدی) و (مخزوم) و (تیم) و (زهره) و بهشهکانی (قصی بن کلاب) و (عبدالدار بن قصی) و (اسد بن عبدالعزی) و (عبد مناف بن قصی).
(عبد مناف) چوار لقی لی بوهوه : (عبد شمس) و (نوفل) و (المطلب) و (هاشم) ، پیغه مبهرم ^۱ له بنه ماله ی (هاشم) ^۱.

پیغه مبهرم ^۲ له پوله ی ئیسماعیل (کنانه) ی هلبژارد ، له پولهکانی کنانه قوپهیشی هلبژارد ، له قوپهیش بهنواشمی هلبژارد ، منیشی له (بنو هاشم) دا هلبژارد ^۲.
هروهه له (العباس بن عبد المطلب) ه وه دهلیت:

پیغه مبهرم ^۳ فرموی : ((خوی گهوره هه موو مه خلوقاتی دروست کرد ، منی لهباشترینیانا داناو لهباشترینی ههردو واقمه کهشدا ههلی بژارد ، پاشان هوزهکانی دهسته بژن کرد منی لهناو باشترین هوز دانا ، پاشان دهسته بژنی بنه مالهکانی کردو منی لهباشترین بنه ماله دانا ، من باشترین گیانم و له باشترین بنه ماله یانم)) ^۳ ، کاتیک نهوهکانی (عهدنن) زوړبوون پهرش و بلاو بوونه وه به هه موو لایهکی ناوچهکانی عهردا بلاو بوونه وه بهدوی شوینی تهپایی و لهوړدا دهگهړان.
خیلی (عبد القیس) و لقهکانی (بهکری) کوپی (واثل) و (تمیم) کوچیان کرد بو (بهحرهین) و لهوی نیشتهجی بوون.

خیلی (بهنو حنیفه) ی کوپی (مصعب) ی کوپی (عهلی) ی کوپی (بهکری) بهرهو (یه مامه) چوون و له (حجر) نیشتهجی بوون ، پاشماوهی (بهکری) کوپی (واثل) بهدریژی زهوی له (یه مامه) وه هتا (بهحرهین) و (سیف کاظمه) و بهرهو کهناری دهریاو دهوړوبه ری رهشهخاکی عیراق و (ابله) و (هیت) بارگه یان لی خست ، (تغلب) یش له دورگه ی (فرازی) نیشتهجی بوون ، ههنديک تیره یان هاومالی خیلی (بهکری) بوون. (بهنو تهمیم) له سارای (بهسره) نیشتهجی بوون ، (بهنو سهلیم)

^۱ / محاضرات تاریخ الامم الإسلامية ، نووسینی (الخضري) ۱/ ۱۴۰۱.

^۲ / مسلم له (واثله) ی کوپی (اسقع) هره ریوايه تی کردووه . ۲۴۵/۲ . ههروما (ترمذي) ۲/ ۲۰۱.

^۳ / ترمذي ریوايه تی کردووه ۲/ ۲۰۱.

یش چوونه نزیك مه دینه . له (وادی القری) وه هه تا خه یبه رو پۆژمه لاتى مه دینه و سنورى (جبلین) و كۆتای (الحرّة) دريژ بوونه وه.

(ثقیف) له تائیف نیشته جى بوون ، (هوازن) یش له ناوچه كانى (اوطاس) ی پۆژمه لاتى مهككه و له سه ره پى گه ی نى وان مهككه و (به صره) دا نیشته جى بوون .
(به نو ئه سه د) له پۆژمه لاتى (تىماء) و پۆژئاواى (كوفه) دا نیشته جى بوون ، له نى وان ئه وان و (تىماء) دا ، ئاوايیه كانى (بحترى) (طیىء) دا هه بوون ، دوورى نى وان ئه وان و (كوفه) (ه) پىنج شه و پى گه بوو ، (ذبیان) له نزیك (تىماء) وه هه تا (حوران) بارگه یان لیخست .

لقه كانى (كنانه) له (تهامه) مانه وه ، (قوره یش) له ناو مهككه و ده ور به ریدا مانه وه ، له ناو خۆياندا په رش و بلاو و ناكوک بوون ، هه تا (قصی) کوپى (کلاب) یان تیډا هه لکه وت ، کوى کردنه وه ، کردنى به یهك ، ئه م کاره پىزو حورمه تی پیدان و به رزی کردنه وه له ناو خه لکى دا^۱.

حوکمدارىی و میرنشینایه تی له ناو عه ره بدا

کاتیک ده مانه ویت باسى عه ره ب له پى شها تنى ئیسلامدا بکه ین ، پى وسته وینه یه کى بچوکی میژووی حوکمدارى تی و میرنشینایه تی و هۆزو تیره و ئایینه کان له ناو عه ره بدا بخه ینه روو ، هه تا کو بتوانین به ئاسانى له و بارودوخه تى بگه ین که هاوکاتى هاتنى ئایینی ئیسلام بووه .

له کاتى هاتنى ئایینی ئیسلامدا ده سه لاتدارانى جه زیره دووبه ش بوون : هه ندیکیان مه لیکی دانراو بوون ، له راستیدا سه ره به خۆ نه بوون ، هه ندیکیان سه رۆکی خیل و تیره کان بوون ، وه کو مه لیکه کان مافى تایبه تی و مزه ی خۆیان هه بوو ، زۆرى نه ی ئه وانه سه ره به خۆبوون ، له وانه شه هه ندیکیان سه ره به مه لیکه دانراوه کان بووبن ، مه لیکه کانیش بریتى بوون له (آل غسان) و مه لیکه کانى (حیره) ، جگه له مانه ئه وانى تر دارو عه سای مه لیکیه تیان نه بووه .

^۱ : کتیبى (محاضرات تاریخ الامم الإسلامیة) نووسینى (الخضرى) ۱۵۰: ۱۶.

مەلىكى يەمەن

كۆتۈرۈن گەلىك لەيەمەندا بووبن خىلى (سبأ) ن ، كە لەعەرەبى (عاربە) ن ،
باس و خواسىيان بەھۇى لىكۆلىنەۋەيەكى ئاسەۋارناسىيەۋە دۆزراۋەتەۋە كە پىش
(۲۵) سەدە پىش زايىن كراۋە ، شارستانىتى و ھەژمۇنى دەسلەتايان (۱۱) سەدە
پىش زايىن دەستى پى كىدوۋە ، دەكرىت پۆلى دەرگەۋتنيان بەم شىۋەيە ئەژمار
بكرىت:

۱- سەدەكانى پىش سالى (۶۵۰) پ.ز. ، لەۋ ماۋەيەدا بە مەلىكەكان
دەۋترا: (مەكەرب سەبە) شارى (صرواح) پايتەختيان بوۋە ، دوورىي ئاسەۋارى
ئەۋ شارە پۆژە پىيەكە لەبەشى پۆژئاۋاي ناۋچەي (مأرب) ھۋە ، بەعەرەبى پىي
دەلّين: (خريبە) لە زەمانى ئەۋاندا بەنداۋى گەۋرەي (مأرب) دوست كراۋە ، ئەم
بەنداۋە گرنگىيەكى تايبەتى ھەيە لە مېژۋىيەمەندا ، ووتراۋە :- (سبأ) يەكان
ئەۋەندە دەسلەتايان ھەبوۋە زۆر ناۋچەي عەرەبيان خستۆتە ژىر پكىفى خۇيان و
ژىر دەستەيان كىدوۋن .

۲- لەسالى (۶۵۰) پ.ز. ھەتا سالى (۱۱۵) پ.ز. ، وزيان لە شۆرەتى
(مكرب) ھىناۋ خۇيان بەمەلىكەكانى (سبأ) ناۋزەد كىدو لەجياتى (صرواح) ،
(مأرب) يان كىدە پايتەختى خۇيان ، ئىستا كەلاۋەي (مأرب) لە پۆژەلەتى شارى
(صنعاء) ي پايتەختى يەمەنەۋە (۶۰) مىل دوۋرە .

۳. لەسالى (۱۱۵) پ.ز. ھەتا سالى (۳۰۰) زايىن ، لەۋ دەمەدا خىلى (حمير)
دەستيان گىرت بەسەر مەملەكەتى (سبأ) دا ، ئەۋانېش لەجياتى (مأرب) ، (رىدان) يان
كىد بەپايتەختى خۇيان ، لە دوايىدا ناۋى (رىدان) يان گۆپرى بۇ(ظفار) ئاسەۋارى
ئەم شارە ئىستا كە لەسەرچىاي (مدور) لەنزىك (برىم) دا ، لەۋ ساتەنەدا دەۋلەتى
(حمير) بەرەۋ ھەرەسەننيان و لىكەئەۋەشان مىنا ، ھەرچى جموجولنى بازىرگانېشە
توۋشى شىكست و زيان دەبوۋ ، ئەۋەش چەند ھۆيەكى ھەبوۋ:

يەكەم / كۆتۈرۈل كىدنى بەشى باكور لەلايەن (انباط) يەكانەۋە .

دوۋەم / داگىر كىدنى پىنگاي بازىرگانى دەريايى لەلايەن پۆمەكانەۋە بە

تايبەتى پاش دەست بەسەرگىرتنى (مىصر) و(سوريا) و باكورى (حىجاز) .

سڀڻھم / ناڪوڪي و دووبهرهڪي نيوان تيرهڪاني خويان ، ٺھم ھويانہ
ڪاريڪيان ڪرد (آل قحطان) يان پهرتهوازہ ڪردو ناچاربوون ڪوچ پهويڪنہ و
بهولاتاندا ! بلاھي لي بڪن.

٤. له‌سالی (٢٠٠) زایینه‌وه هه‌تا ئه‌وکاته‌ی ئایینی ئیسلام چوو هه‌مه‌نه‌وه ، له‌و کاتانه‌دا کۆمه‌لی پووداوو ئالۆزیی پوویاندو چهند جه‌نگیکی ئه‌هلی به‌ریابوو ئه‌مه‌ش وای لی‌کردن بینه‌ شوینی چاوتی‌پیرینی بی‌گانه‌و له‌ کۆتایی‌شدن سهر‌به‌خۆیی خۆیان له‌ ده‌ست بدن ، له‌و سه‌رده‌مه‌دا پۆمه‌کان چوونه‌ شاری (عه‌ده‌ن) هوه ، به‌ کۆمه‌کی ئه‌وان ، حه‌به‌شیه‌کان توانیان بۆ یه‌که‌مه‌جار له‌ سالی (٢٤٠) ی زاییندا یه‌مه‌ن داگیر بکه‌ن ، هۆی ئه‌و داگیر‌کردنه‌ش ناکۆکی نیوان هه‌ردوو خێلی (همدان) و(حمیر) بوو، تا سالی (٢٧٨) ی زایین به‌رده‌وام بوو پاشان یه‌مه‌ن سهر‌به‌خۆیی وهر‌گرته‌وه ، دوا ی ئه‌وه‌ درزکه‌وته به‌نداوه‌که‌ی (مأرب) ه وه ، هه‌تا ئه‌وه‌بوو کاره‌ساتی هه‌ره‌سه‌ گه‌وره‌که‌ی به‌سه‌ردا هات ، که‌ له‌قورئاندا به‌ (سیل‌العرم) ناوبانگی هیه ، ئه‌م هه‌ره‌سه‌ له‌سالی (٤٥٠) زاییندا هه‌تا (٤٥١) ی زاییندا بووه‌و بۆته‌ هۆی وێران‌کردنی زه‌وی و زارو مه‌زرای ناوچه‌که‌و ژیره‌و ژووری کردوه‌و گه‌لانی ده‌ورو به‌ریشی ئاواره‌ کردوه ، له‌سالی (٥٢٢) ی زاییندا (نونواس) ی جوله‌که‌ شالۆیکی نا‌ه‌وای کرده‌ سه‌ر گاواره‌کانی (نجران) و ویستی به‌ زۆر له‌سه‌ر ئایینی گاواره‌یه‌تی وه‌ریان بگێریت ، کاتی‌ک به‌گوینیان نه‌کرد ئه‌ویش شیویکی زۆر گه‌وره‌ی بۆ هه‌لکه‌ندن و ناگری تی به‌رداو هه‌موویانی فێدایه‌ ناوی ، ئه‌م پووداوه‌ له‌ سووره‌تی (البروج) دا ناماژیه‌ پیکراوه‌ که‌ ده‌فه‌رمویت : ﴿ قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ﴾ ، له‌تۆله‌ی ئه‌وه‌دا (نه‌صرانی) یه‌کان که‌وته‌نه‌ چالاکی و چه‌زی پاوان خوازیان تیدا بزواو که‌وته‌نه‌ داگیر‌کردن و فراوان‌کردنی ناوچه‌کانی ژێر ده‌سه‌لات به‌سه‌ر‌کردایه‌تی ئیمپراتۆری پۆمه‌کان ، حه‌به‌شیه‌کانیان دژ به‌ عه‌ره‌ب هاندو گه‌له‌ که‌شتیه‌کیان بۆ ناماده‌کردن ، (٧٠) حه‌فتا هه‌زار سه‌ربازی حه‌به‌شی له‌که‌ناره‌کانی یه‌مه‌ن دابه‌زین و بۆ جاری دووه‌م داگیریان کرد به‌سه‌ر‌کردایه‌تی (ارباط) له‌سالی (٥٢٥) ی زاییندا ، ماوه‌یه‌ک (ارباط) حاکمی یه‌مه‌ن بوو، هه‌تا یه‌کی‌ک له‌سه‌ر‌کرده‌کانی سوپا‌که‌ی به‌ناوی (ئه‌بره‌هه) کوشتی و چوو شوینه‌که‌ی و مه‌لیکی حه‌به‌شه‌شی پازی کرد ، (ئه‌بره‌هه) ئه‌و که‌سه‌یه‌ که‌ خه‌لکی خپ‌کرده‌وه‌ بۆ پوو‌خاندنی کابه‌ی شه‌ریف و ، خۆی و سه‌ربازه‌کانی له‌ قورئاندا به‌ (اصحاب‌القبیل) ناسراون.

پاش پروداوی (الفیل) یه مهنیه کان داوای کومه کییان له (فارسه کان) کرد ،
 نه وانیش یارمه تیان دان هه تاکو له یه مهن دهریان په پاندن و له سالی (۵۷۵) ی زاینندا
 به سه رکردایه تی (معد یکرب) کوپی (سیف ذی یزن الحمیری) سه ربه خوئییان
 وهرگرته وه و بوو به مه لیکیان ، (معد یکرب) هه ندیک له حه به شیه کانی وه کو
 خزمه تگوزار له ده وروبهری خویدا هیشتتبزووه ، تاروژکیان کوشتیان ، به کوشتنی
 نه و ئیتر مه لیکیایه تی له بنه ماله کهیدا پوکایه وه ، (کیسرا) ی فارس کاربه دهستیکی
 فارسی تیدا هیشتته وه ، له و کاته وه دهسه لات له یه مهن دا به دهست فارسه کانه وه بوو ،
 یه که له دواوی یه که دهسه لاتداره فارسه کان فه رمان په واییان ده کردن ، هه تا دوایین
 سه رکردیان که ناوی (بازان) بوو ، نه م پیاوه له سالی (۶۳۸) ی زاینندا ، باوه پی
 به ئیسلام هینا و موسولمان بوو ، به موسولمان بوونی (بازان) هه ژموونی دهسه لاتی
 فارسه کان له یه مهن دا کو تایی پیهات.^۱

^۱ / له باریه وه سهیری نه م سه رچا وانه بکه ، (تفهیم القرآن) ۴/ ۱۹۸، ۱۹۷، ۱۹۶، ۱۹۵. مهروه ها (تاریخ ارض القرآن) ج ۱ له
 لاپه ره (۱۳۳) هه تا کو تایی ، له باری دیاری کردنی ساله کانه وه راجیا وازیه کی زور له سه رچا وه میژوویه کانداهیه . کار
 گه یشتوته رادهیه که هه ندی له نو سه رانه ووتویانه : نه م باسانه جگه له نه فسانه شتیکی تر نیه

مه‌لیکی حیره

فارسه‌کان فه‌رمان‌ره‌وایی عیراق و ده‌ورو به‌ریان ده‌کرد تا له (۵۵۷ - ۵۲۹)

پ.ز.دا که (کۆرشی گه‌وره) بوو به‌مه‌لیک و هه‌موویانی یه‌کخست ، که‌س نه‌یده‌توانی ململانییان له‌گه‌ندا بکات ، هه‌تا‌کو سالی (۲۲۶) پ.ز.له‌و کاته‌دا نه‌سکه‌نده‌ری مه‌قدونی هات ده‌سلات و شه‌وکه‌تی نه‌هیشتن و (دارای یه‌که‌م) ی پاشای فارسه‌کانی شکاند ، دوا‌ی شه‌وه وولات پارچه‌پارچه‌ بوو هه‌رپارچه‌ی که‌وته‌ده‌ست مه‌لیکی خیلێک، ئه‌م شیوازه‌ به‌رده‌وام بوو تا سالی (۲۳۰) زاین ، له‌ سه‌رده‌می ئه‌و مه‌لیکانه‌دا (قه‌حطانی) یه‌کان کۆچیان کردو به‌شێک له‌ گونده‌کانی ناوچه‌ی عیراقیان داگیرکرد ، به‌دوا‌ی ئه‌واندا ئه‌و (عه‌دنان) یانه‌ی کۆچیان کردبوو هاتن و که‌وته‌ن ململانی له‌گه‌لیاندا هه‌تا به‌شێک له‌ دورگه‌ی فوراتیان داگیرکردو تیایدا نیشته‌جی بوون .

له‌سالی (۲۲۶)ز داو له‌سه‌رده‌می (ئه‌رده‌شیر)ی دامه‌زیننه‌ری ده‌وله‌تی ساسانی‌دا ، جاریکی تر فارسه‌کان هیزیان په‌یدا کرده‌وو ، هه‌رچی عه‌ره‌بی نیشته‌جیی سنووری فارس هه‌بوو هه‌موویانی خسته‌وه ژێر پکیفی خۆیانه‌وو ئه‌مه‌ بووه‌ هۆی ملکه‌چ کردنی خه‌لکی (حیره) و (ئه‌نبار) ، به‌لام (قضاة) کۆچیان کرد بۆ شام ، هه‌ر له‌ سه‌رده‌می (ئه‌رده‌شیر)دا (جذيمة‌الوضاح) بوو به‌ سه‌ره‌رشتیاری (حیره) و شوینه‌کانی تری وه‌ک بیابانی عیراق و دورگه‌و خیله‌کانی (ربيعه) و (مضر) ، (ئه‌رده‌شیر) به‌روای وابوو که‌نا‌توانیت راسته‌وخۆ حوکمی خیله‌ عه‌ره‌به‌کان بکات و نه‌هیلێت توخنی سنووره‌کانی بکه‌ون و، ده‌بی‌ت له‌ خۆیان یه‌کیکی عه‌ره‌ب بکاته سه‌رۆکیان ، بۆ ئه‌وه‌ی عه‌ره‌به‌کان نه‌توانن ده‌ستدریژی بکه‌نه سه‌ریان و له‌لایه‌کی تره‌وه رۆمه‌کانیان پێ‌بترسی‌نیت ، له‌ولاشه‌وه که‌ رۆمه‌کان عه‌ره‌به‌کانی شامیان وابه‌سته‌ی خۆیان کردبوو ، فارسه‌کانیش عه‌ره‌بی عیراقیان کرده‌ دۆستی خۆیان بۆ ئه‌وه‌ی به‌ربه‌ستی عه‌ره‌بی شام بکه‌ن ، له‌لای مه‌لیکی (حیره)ش کۆمه‌لیک سه‌ربازی فارسیان هیشته‌بۆوه ، بۆ ته‌می کردنی ئه‌و عه‌ره‌به‌ ده‌شته‌کیانه‌ی نیازخراپیان ده‌کرد ، سالی (۲۶۸) ز (جذيمة) مرد.

له دواى مردنى (جذيمه) (عهمرى كوپى (عدى) كوپى (نفر اللخمى) بووه
 سه پره رشتيار ، نه مه يه كه م سه ركرده (له خمى) يه كان بوو له سه رده مى كيسرا
 (سابور)ى كوپى (نه رده شير) دا ، ميرايه تى (حيره) له بنه ماله (له خمى) يه كاندا
 به رده وام بوو ، هه تا فارسه كان خويان (قباذ)ى كوپى (فيرون) يان دانا ، له
 سه رده مى نه مدا (مه زدهك) دهر كه وت ، كه بانگه شه ي بؤ به رده لالاى سىكسى ده كرد ،
 (قباذ)و كومه ليكى زور له په عيه ته كه ي شوينى كه وتن ، به وه شه وه نه وه ستا نامه ي
 نارد بؤ (منذر) كوپى (ماء السماء) ، كه ميرى (حيره) بوو، داواى لى كرد بوو شوينى
 نه و ريبازه بكه ويټ ، به لام نه و پياويكى گرژ بوو قه بوولتى نه كرد ، (قباذ) له
 ميرايه تى (حيره) لاي بردو ، (حارث)ى كوپى (عهمرى) كوپى (حجر)ى كندى له
 جيگه يدا دانا ، پاش نه وه ي پازى بوو نه و ريبازه به رده لالاى يه وه ربرگريټ .

پاش (قباذ)ى كيسرا ، (نه وشيرون) جيگه ي گرته وه زور پقى له به رده لالاى
 بوو ، بويه (مه زدهك)و زوريك له شوينكه وتوه كانى كوشت و له ناوى بردن و(منذر)ى
 گيرايه وه بؤ ميرايه تى (حيره) ، داواى كرد له (حارث)ى كوپى (عمرو) بگه ريتته وه بؤ
 لاي ، به لام نه و نه گه پرايه وه په ناى برد بؤ (دار الكلب) و له وى مايه وه ، هه تا مرد .

مه ليكايه تى دواى (منذر) له (عقبه) دا مايه وه هه تا گه يشته (نعمان)ى
 كوپى (منذر) ، (كسرى) به هوئى پروپاگنده كه يه وه كه (زيد)ى كوپى (عدى العبادى)
 هه لى به ستبوو، له (نعمان) توو پره بوو، ناردى به شويئيدا ، (نعمان) خوئى و مال و
 مناله كانى به نهينى پرويان كرده لاي (هانى) كوپى (مسعود) سه روئى (آل
 شيبان) له وى ژن و مناله كانى داناو خوئى چوو بؤ لاي كيسرا، نه و يش به ندى كرد
 هه تا مرد، دواى نه و (اياس)ى كوپى (قبيصه)ى (طائى) كرده ميرى (حيره)و
 فهرمانى پيدا كه ژن و مناله كانى (نعمان)ى له (هانى) وه ربرگريټته وه ، (هانى) (هانى)
 غيره تى جولاو نه يدايه وه، مه ليك فهرمانى شه پرى راگه ياند، ماوه يه كى نه برد
 كومه ليك سه ربازى كيسرا گه يشتن و بوونه پشتيوانى (اياس) ، له (ذى قار) دا
 شه پرى زور قورس پرووى دا ، له ناكامدا هوئى (شهيبان)ى سه ركه وتن و نه مه يه كه م
 جار بوو (عه رهب) به سه ر (فارس) دا سه ركه ون، نه م شه پره پاش ماوه يه كى كه م له له
 دايك بوونى پيغه مبه ر ﷺ پرووى داوه ، چونكه (٨) هه شت مانگ به سه ر ويلايه تى
 (اياس) دا گوژه را بوو، كه پيغه مبه رى ئيسلام ﷺ له دايك بوو .

دوای (ایاس) کیسرای فارس ، سەرکردهیهکی فارسی لهسەر یه مهن دانا ، لهسالی (٦٢٢) زاییندا مهلیکایهتی گه پرایه وه بو بنه ماله ی عهره بی (لهخم) ، (منذر) ی ناسراو به (معرور) میری (حیره) بوو، ته نه ا (٨) مانگ به سهر ئهم^١ میرایه تیه دا گوزهرابوو (خالید) ی کوپی (وهلید) به خو ی و سوپای ئیسلامه وه هه لیان کوتایه سهری.

مهلیکی شام

له و کاته دا که عهره ب سهرقال بوون به کوچ و په وی خیله کانه وه ، چه ند لق و پۆپیکی خیل (قضاة) نزیک شام بووبونه وه و نیشته جی بووبوون ، ئه وانه (سلیح) ی کوپی (حلوان) که (ضجعم) له وانه و به (ضجاعمة) ناسراون ، ئه مانه هه موویان پۆمه کان پیکیان هیان بو ئه وه ی نه هیلن عهره بی ده شته کی تر نزیک ی ناوچه که بکه ونه وه و له لایه کی تریشه وه ئاماده ی کردن بو پووبه پروو بوونه وه ی فارسه کان ، مهلیکیکیان بو دانان ، ئه مه چه ند سالیکی دهوامی هه بوو ، (زیاد) ی کوپی (هبوله) به ناوبانگترین میریان بوو ، پۆزگاری دهسه لاتیان به سهره تاکانی سه ده ی دووه می زاین هه تا کو تاییه که ی مه زنده ئه کریت ، دهسه لاتیان به هاتنی (آل غسان) کو تای ی هات ، (آل غسان) به سهر (ضجاعمة) دا سهرکه وتن و پۆمه کانیش کردیان به مهلیکی شام ، بنکه و باره گایان یان له (دومه الجندل) بوو ، (غسانه) کان کاربه دهستی رۆمه کان بوون ، هه تا شه ری (یهرموک) پووی دا له سالی (١٢) ی کوچیداو دا مهلیکیان که (جبله) ی کوپی (ایهم) بوو، ملی بو ئیسلام که چ کردو له سهرده می میری موسولمانان (عمر) ی کوپی (خطاب) دا (خوای لی رازی بیته) موسولمان بوو.^١

^١ / پروانه کتییی (محاضرات تاریخ الامم الإسلامیة) نووسینی (الخضری) ٢٩، ٣٠، ٣١، ٣٢/١.

^١ / هه مان سهرچاوه ی پینشو ٣٤١، کتییی (ارض القرآن) ٨٠، ٨١، ٨٢/٢.

ميرنشینی له حيجازدا

(ئيسماعيل عليه السلام) به دريژايي هه موو ته مهني زيواني كابه ي پيروزي به دهست بوو^١، له ته مهني (١٢٧) سالي دا كوچي دوايي كرد^٢، پاشان دوان له كورپه كاني (نابت) دواي ئه و (قيدار) هه نديك ده ليين به پينچه وانه وه ، زيوانييان كرد ، دواي ئه وان ، باپيره يان (مضاض) ي كورپي (عمرو) ي (جورهوم) وهر ي گرت و له دهست ئه وانه بوو ، پوله كاني ئيسماعيل پله و پايه يه كي به رزيان هه بوو ، چونكه باوكيان له بيناكردي كابه دا كاري كردبوو ، له كاتيكا هيج دهسه لاتيكي شيان نه بوو^٣.

پوژگار تيپه ري دهوري پوله كاني ئيسماعيل عليه السلام به ره و كزي و لاوازي دهچوو ، پيش (بختنصر) پولي (جرهم) ته واو لاواز بوو ، ئه ستييري سياسي (عه دنان) يش روژ به روژ زياتر دهره وشايه وه له ناسماني مهككه دا ، به به لگه ي ئه وه ي كاتيكا (بختنصر) له (ذات عرق) دا داي به سه ر عه ره به كاندا ، سه ركرده ي عه ره ب له و كاته دا (جرهمي) نه بوو^٤.

له شه ري دووه مي (بختنصر) دا (سالي ٥٨٧ پ.ن) (بنو عدنان) بلاوه يان لي كردو هه نديكيان چون بو يه مه ن ، (برمياهي ي پيغه مبه ريش (معد) ي برد بو شام ، كه فشارو زه برو زهنگي (بختنصر) نه ما ، (معد) گه رايه وه بو (مهككه) و له وي جگه له (جرشم) ي كورپي (جرهم) كه سي نه بينيه وه ، بويه كچه كه ي خواست كه ناوي (معانه) بوو ، كورپيكي لي بوو ناويان نا (نزار)^٥.

دواي ئه وه كاروباري (جرهم) له مهككه دا خراپ بوو ، تهنگه تاو بوون ، كه وتنه زولم كردن له وانه ي دهه اتن بو مهككه و مالي كابه يان بو خويان حه لال كردبوو^٦، ئه م كاره رقي (عدناني) يه كاني هه ستاند ، رقيان لي دهخواردنه وه ، كاتيكا (خراعه) له (مر الظهران) نيشته جي بوون ، بينيان عه دنانيه كان له (جرهم) يه كان

^١ / قلب جزيرة العرب . لاثرة / ٢٣٠-٢٣٧ ..

^٢ / سفر التكوين ١٧ : ١٧ .

^٣ / قلب جزيرة العرب لاپه ره ٢٣٠-٢٣٧ (ابن هشام) ١١١/١-١١٢ ، (ابن هشام) ته نها باسي ويلايه تي (نابت) ي كورپي (ئيسماعيل) دهكات .

^٤ / هه مان سه رچاره ..

^٥ / رحمة للعالمين ٤٨/٢ .

^٦ / قلب جزيرة العرب ل ٢٣١ .

بیزارن ئەمەیان بەهەلزانى بە یارمەتى چەند لقیكى (عدنان) كە بریتى بوون لە (بنو بكر بن عبدمناف بن كنانە) كەوتنە دژایەتى كردنى (جرهم) و توانیان لە ناوەرەستى سەدى دووهمى زاییندا لە شارى مەككە دەریان بكەن و دەسلەت بگرنە دەست.

لەوكاتەدا كە (جرهم) یەكان پاشەكشەیان دەكرد بیری زەمزمەیان پەر كردهوه و لەگەڵ زەوى تەختیان كردو هەندىك شتیان تێدا شاردهوه، (ابن اسحاق) دەلێت: (عمرى كۆپى (حارث)ى كۆپى (مضاض الجرهمى)^۱ هەردوو ئاسكە ئالتونیهكەى كابهو^۲ بەردهكەى (الركن الاسود)ى لەبیری زەمزمەدا شاردهوه، خوێ و هەرچى (جرهمى) هەیه لەگەڵیدا بەرەو یەمەن هەلاتن، دواى ئەو بەهۆى جی هیشتنى مەككەو تەوشى خەم و پەژارەیهكى زۆربوون لەوبارەیهوه (عمرو) ووتووێتى^۳:

كَانَ لَمْ يَكُنْ بَيْنَ الْحَجَّوْنَ إِلَى الصَّفَا أَنِيسُ وَلَمْ يَسْمُرْ بِمَكَّةَ سَامِرُ
بَلَى نَحْنُ كُنَّا أَهْلَهَا فَأَبَادَنَا صُرُوفُ اللَّيَالِي وَالْجُدُودُ الْعَوَانِرُ

پۆژگارى ئیسماعیل (ع) بە (۱۰) سەده پێش زایین مەزەندە دەكرێت .
بۆیه سەقامگیر بوونی (جرهم) یەكان لە مەككەدا نزیكەى (۲۱) سەدهیه ، بۆ ماوهى (۲۰) سەده حوكمرانى مەككەیان كردووه ، خوزاعە تەنها خوێان حوكمیان دەكردو بواریان نەدەدا (بنو بكر) هیچ دەسلەتێكیان هەبێت ، لەگەڵ ئەو شەدا تیرەكانى (مضر) سێ بواریان هەبوو:

یەكەم/ خەلكیان لەعەرەفهوه بەرەو موزدەلیفه دەبرد ، پۆژى (نفر)یش لە (مینا) ئیجازەیان پێدەكردن، دواى ئەوان (بنو غوث)ى كۆپى (مره) لەتیرەكانى (الیاس)ى كۆپى (مضر) دەهاتن و پێیان دەوترا: (صوفه)، واتای (اجازە) ئەو بوو، پۆژى (نفر) كەس پەرجمى نەدەكرد مەتاكو پیاویك لە (صوفه) پەرجم نەكات ، كە خەلك لە پەرجم دەبوونەوه ، بیانویستایە (نفر) بكەن لە (مینا) وه ، (صوفه) ئەمبەرەو ئەوبەرى عەقەبەیان دەگرت و نەیاندهیشت كەس بگوزەرێت مەتا خوێان

^۱ / ئەم پیاوه (مضاض الجرهمي) گەرە نێیه كە پێشتر لەچیرۆكى (إسماعيل) دا (ع) باسى هات .
^۲ / مسعودى دەلێت: فارسەكان لەسەرەتای هەموو سالتێكدا ماڵ و سامان و گەوهەریكى زۆریان دەبەخشى بەكابه . ساسانی كۆپى بابەك دووناسكى ئالتوونى و شمشیرێك و برێكى زۆر ئالتوونى لەكابه دانا ، كەچى (عمر) هەمووی فرێدایە بیری زەمزمەوه ، بوانە (مروج الذهب) ۲۰/۱ .
^۳ / ابن هشام ۱۱۴/۱-۱۱۵ .

تینه‌په‌رینایه ، دوا‌ی‌ئه‌وه پینگه‌ی خه‌لکی تریان ده‌دا ، که (صوفه)‌ه‌کان نه‌مان (بنو سعد)‌ی کو‌پی (زید مناة) له (تمیم) جییان گرتنه‌وه .

دووهم / ئیفازه (الأفاضة) هه‌ر له‌به‌ره‌به‌یانی قوربانیه‌وه هه‌تا‌کو (مینا) به ده‌ست (بنی عدوان) وه بوو .

سییه‌م / دوا‌خستنی مانگه هه‌رامه‌کان بو تیره‌ی (بنو تمیم)‌ی کو‌پی (عدی) بوو^۱ له (بنی کنانه) .

ده‌سه‌لآتی (خزاعه) به‌سه‌ر مه‌که‌ده‌دا (۳۰۰) سالی‌ی خایاند^۲ ، له‌کاتی حو‌کمپرانی ئه‌ماندا (عدنانی)‌یه‌کان له‌ناوچه‌ی (نجد) و (عیراق) و (به‌حه‌رین)‌دا بلا‌وبونه‌وه ، له‌ناوچه‌ی مه‌که‌ده‌دا چه‌ند تیره‌یه‌کی قوره‌یش مانه‌وه که بریتی بوون له (حلول) و (حرم) و چه‌ند بنه‌ماله‌یه‌کی خو‌یان له‌(بنی کنانه)‌دا ، ئه‌مانه له‌کاروباری مه‌که‌هو (بیت الحرام)‌دا هیچ ده‌سه‌لآتییکیان نه‌بوو ، هه‌تا سه‌رده‌می (قصی) کو‌پی (کلاب) هات^۳ .

له‌باره‌ی (قصی)‌یه‌وه ده‌لێن: شیره‌خۆره‌ بووه که‌باوکی مردووه ، دایکی شووی کردووه به‌پیاوینکی تیره‌ی (بنی غدره) ناوی (ریبه‌ه)‌ی کو‌پی (حرام)‌ه و بردوویه‌تی به‌ره‌و وولاتی شام که مالی له‌وی بووه ، کاتی‌ک (قصی) گه‌وره ده‌بی‌ت ده‌گه‌رێته‌وه بو (مه‌که‌ه) ، له‌و کاته‌دا (حلیل)‌ی کو‌پی (حبشه) له‌خیلی (خوزاعه) والی مه‌که‌ه بوو ، (قصی)‌ی داوا‌ی (حبی) کچی (حلیل)‌ی کرد ، (حلیل)‌ی پازی بوو لێی ماره‌ کرد^۴ ، که (حلیل)‌ی مرد شه‌رێک له‌نیوان (خزاعه) و (قریش)‌دا قه‌وما ، کو‌تایی به‌وه هات که (قصی) بووه سه‌رکاری مه‌که‌هو (بیت)‌ی پینکه‌وه ، له‌باره‌ی ئه‌م جه‌نگه‌وه سی گێرانه‌وه هه‌یه :

یه‌که‌م: کاتی‌ک (قصی) مال و منالی زۆربوو ، کو‌په‌کانی زۆربوون و پله‌و پایه‌ی به‌رز بووه‌وه‌و (حلیل)‌ی لاواز بوو ، ب‌روایان وابوو ئه‌وان شایسته‌ترین که‌سن بو کابه له (خزاعه)‌و (بکر)‌یش ، چونکه قوره‌یش سه‌روبه‌ندی (آل إسماعیل)‌ن ، بۆیه

^۱ / ابن هشام ۱۱۹-۱۲۰-۱۲۳ .

^۲ / معجم البلدان و یا قوت مادة (مكة) .

^۳ / محاضرات تاریخ الامم الإسلامية للخضري ۳۵/۱، وابن هشام ۱۱۷/۱ .

^۴ / ابن هشام ۱۱۷-۱۱۸ .

کاتیڭ له باره ی دهرکردنی خیلې (بنو بکر) و (خزاعه) وه قسه یان کرد له گه ل هندیځ
پیوا ی قورپه یشی و (بنی کنانه) دا، هاتن به دهمیانه وه له مه که که دهریانپه پراندن.^۱
دووهم: به پیی پریوا یه تیځ (خزاعه) وه سیی تی کرد بو (قصی) پاش مردنی
خوی ببیته سه روکاری کابه و شارو مه که که.^۲

سییه م: (حلیل) ویلا یه تی مالی خوی دابوو به (حبی) کچی، ئه ویش (ابو
غبشان) ی خزاعی کرد به وه کیلی خوی، (ابوغبشان) زیوانی کابه ی دهرکرد (حلیل)
مردو (قصی) سه روکاری (بیت) یان له (ابوغبشان) به جامیځ (خمر) کړپه وه،
(خزاعه) به م کړپن و فروشتنه پازی نه بوون ویستیان (قصی) یش دور بخنه وه،
(قصی) قورپه یش و (بنی کنانه) ی لی کوکړدنه وه له مه که که دهری په پراندن.
هرچو نیک بوویت، که حلیل مردوه، (صوفه) ئه وه یان کردوه که
کردویانه، (قصی) و هرچی قورپه یشی (بنی کنانه) ی له گه لدا بووه، پییان ده لئین:
ئیمه له ئیوه شیاوترین بو ئه م کاره، شه پرده قومیت، (قصی) هیز کوډه کاته وه،
له و لاشه وه (خزاعه) و (بنو بکر) خویان دژ به (قصی) ناماده ده که ن، (قصی)
ده پواته سه ریان و شه پریان له گه ل ده کات، جهنگی کی زور قورس به رپا ده بیته و له
یه کتری ده کوژن، پاشان سولج ده که ن، بریار ده دهنه ده ست (عه مر) ی کوړی
(عوف) که یه کی که له (بنو بکر)، ئه ویش بریار ئه دا که (قصی) شیاو تره له
(خزاعه) بو سه روکاری کابه و مه که که، هه رخیو نیکی ش (قصی) پرشت بیته وه ک
زامی که و ده خریته ژیر پییه وه، ئه و خوینه ش (خزاعه) و (بنو بکر) پرشتویانه
ده بیته خوینه که ی بدن، ده بیته له وودواش بوار بدریت (قصی) هوکمداری کابه
بکات، له و پوژه به دواوه (عمرو) ناو نرا به (شداخ)^۳، ئه م پووداوی ده ست به سه را
گرتنه ی مه که که و کابه ی شه ریف له لایه ن (قصی) یه وه له ناوه پراستی سه ده ی (۵) ی
زایی نی دا سالی (۱۴۴۰ ز) بوو، به م جوړه ده سه لاتی ته وای مه که که و کابه که و ته
ده ست (قصی) و خیلې قورپه یشه وه، له پرووی ئاینی شه وه قورپه یش بوون به خواوه نی
مه که که و عه رب له هه موو لایه که وه پرویان تی ده کردن، ئه وه ی (قصی) کردی بریتی

^۱ / هه مان سه رچاوه ی پښوو ۱۱۷-۱۱۸

^۲ / هه مان سه رچاوه ۱۸۸/۱.

^۳ / ابن هشام ۱۲۳-۱۲۴.

^۴ / قلب جزيرة العرب ل ۲۳۲

بوو له کۆ کردنه وهی خپله کهی له ناو مه که داو ئه و شارهی بۆکردن به چوار به شه وه هه ر تیره یه کیانی له شوینیکدا نیشته جی کرد، دانی نا به مانگه کانی هه ر امداو به (آل صفوان) پازی بوو، هه روه ها (عدوان) و (مره) ی کوری (عوف) ی له جیگه و مه قامی خویندا هیشته وه ، چونکه ئه وه ی به (دین) ده زانی و ریگه ی نه دا به گۆرانی^۱.

یه کیکی تر له کاره کانی (قصی) دامه زرانندی (دارالندوه) بوو له به شی سه ره وه ی کابه داو ده رگا که ی خسته سه ر کابه ، ئه م جیگه یه شوینی کۆبونه وه ی قوره یش بوو ، بریاری گرنگی تیذا ئه درا ، ئه و (دار الندوه) یه چاکه ی زۆری به سه ر قوره یشه وه هیه ، چونکه یه کیکی بریارو هه لۆیستیانی پاراستبوو هه موو کیشه کانی به ئاشتی بۆ یه کلا ده کردنه وه^۲، (قصی) چه ند دیمه نیکی به شان و شه وکه ت و ته شریقاتی هه بوو ، له وانه:

(۱) سه رۆکایه تی (دار الندوه) ، له م (دار) ه دا کۆده بونه وه و بریاری گرنگیان ده داو ژن و ژنخوازیان تیذا ده کرد.

(۲) ئالا ، هیچ ئالایه کی جه نگ نه ده به سترا به ده ستی (قصی) یه وه نه بیئت.

(۳) ده رگاوانی کابه ته نها به و ده کرایه وه، هه رئه وخزمه تی ده کردو خزمه ت گوزاری بۆ داده نا.

(۴) زیوانی کابه ، ژماره یه ک بیروچالآویان بۆ حاجیان دروست ده کردو پریان ده کرد له ئاو، هه ندیک خورما و ترییان بۆ داده نان، خه لکی که ده هاتن بۆ مه که که لییان ده خوارد^۳.

(۵) میوانداری حاجیان ، ئه مه ش به شیوه یه ک بوو خواردنیان بۆ دروست ده کردن ، (قصی) بۆ دابینکردنی ئه م میوانداریه ، باجی له سه ر مال و مو لکی قوره یش دانا بوو ، به نرخه که ی ئه و خواردنه ی دابین ده کرد بۆ حاجیان ، به تایبه تی ئه و که سانه ی لییان ده خوارد که بژیویان لاوازو نه دار بوون^۴.

^۱ / ابن هشام ۱۲۴/۱-۱۲۵

^۲ / ابن هشام ۱۲۵/۱. محاضرات تاریخ الامم الإسلامية . نووینی الخضري ۳۶/۱، وة (اخبار الکرام) ل ۱۲۵ .

^۳ / محاضرات تاریخ الامم الإسلامية ، نووینی الخضري ۳۶/۱

^۴ / ابن هشام ۱۲۵/۱ و دواى نه وه .

(قصی) خاوهنی هه موو ئه مانه بوو ، (عبد المناف) ی کوپی هه ره له ژيانی خویدا شانوشه و که تی پهیدا کرد ، هه روه ها (عبد الدار بکره) ش که برای بوو ، جاریکیان (قصی) پینی ووت : ده تگه یه نم بهم خیلّه ، بائهو ان له تو زیاتریش بن ، وه سیه تی کرد که هه رچییه کی هه یه له بهر ژوه وهندییه کانی قوپریش بیدریتی ، (دارالندوه) و (دهرگاوانی) و (ئالّا) و (ژیوانی) و (میوانداری) پیبه خشی ، (قصی) له ژیانیدا هیچ کاریکی (عبد المناف) ی رت نه ده کرده ، کارو فرمانه کانی هه ره له ژيانی خویدا وه کو دینیکی پیروزی لیّهات، که (قصی) له ناوچوو ، کوپه کانی بریاراندا هیچ نا کوکیه کیان له نیواندا نه بیّت ، به لّام که (عبد مناف) مرد کوپه کانی له گه لّ نامۆزاکانیاندا که کوپی (عبدالدار) بوون کردیانه کی برکی له سه ره پله و پایه ، لیروه قوپریش بوو به دوو تاقمه وه ، خه ریکبوو شه ره له نیوانیاندا بقه ومیّت ، به لّام سوّلحیان کردو پله و پایه کانیان له نیوان خویاندا دابه ش کرد ، (ژیوانی) و (میوانداری) درایه ده ست کوپانی (عبد مناف) ، (دارالندوه) و (ئالّا) و (دهرگاوانی) یش که وه ته ده ست کوپانی (عبدالدار) ، پاشان کوپانی (عبد مناف) تیروپشکیان کرد بو (هاشم) ی کوپی (عبد مناف) ده رچوو ، به دریزژی ته مه نی (هاشم) زیوانی و میوانداری حاجیانی ده کرد ، که مرد (مطلب) ی برای چوووه جیگه که ی ، دوی ئه و (عبد المطلب) ی کوپی (هاشم) ی کوپی (عبد مناف) باپیری پیغه مبه ر ﷺ چوووه جیگه که ی ، به وشیه وه کوپانی ئه و کاره یان ده کرد ، هه تا ئه و کاته ی ئیسلام هات سه روکاری کابه به ده ست (عباس) ی کوپی (عبد المطلب) وه بوو .^۱

جگه له و ده سه لّاتانه ، قوپریش کو مه لّیک ده سه لّاتی تری بو خو ی پاوه ن کرد بوو ، له نیوان خو یان ده وه ته تیکی بچوکیان دروست کرد بوو یان به ده سه ته واژه یه کی راستتر نیمچه ده وه ته تیکی دیمو کراتی ، کو مه لّیک ده زگا و دامه زراوی حکومیی تیدابوو وه ک شیوازی په ره له مانی ئیستا و دام و ده زگا کانی ، ئه وه ش نمونه یه که له و پله و پایانه :

(۱) (ایسار) واته دانانی تیروپشک بو (استقسام) قیسمهت وه رگرتن ئه م کاره یان

به ده ست (بنی جمح) ه وه بوو .

^۱ / هه مان سه رچاوه .

- (۲) مال و سامان کۆکردنەو و دەست بەسەرگرتنی بەمەبەستی ریکخستنی (نذر) و (قربات) کە بۆ بته‌کانیان تەرخان کرابوو ، ھەرۆھا چارەسەری کیشەکان خەڵک و دادبیینی ، ئەمەیان کاری (بنی سەم) بوو .
- (۳) شورا ، لەناو خێڵی (بنی اسد) دا بوو .
- (۴) (الاشناق) واتە ریکخستنی کاری خوێن خوێش کردن بەپارەو دانانی باج ، ئەویش لەناو خێڵی (بنی تیم) دا بوو .
- (۵) (العقاب) واتە ھەلگرتنی ئالای خێل ، ئەمەش لەناو خێڵی (بنی أمیہ) دا بوو .
- (۶) (القبہ) واتە ریکخستنی کاری سەربازی و سەرکاری وولاخ وئەسپی جەنگی ، ئەویش بەدەست خێڵی (بنی مخزوم) ە وە بوو .
- (۷) (السفارہ) وەکو بالۆیزی ئیستا لەناو (بنی عدی) دا بوو^۱ .

^۱ // تاریخ أرض القرآن ۲/ ۱۰۶، ۱۰۵، ۱۰۴.

فهرماندهوایی له ناوچه کانی تری عهره بنشیندا

پیشتر باسی کوچی خیلّه قه حقانی و عه دنانیه کانمان کردو ، ووتمان که ناوچه عهره بنشینه کان له نیوان خویندا دابه شیوون ، خیلّه کانی نزیک (حیره) سهر به مه لیکي (حیره) بوون که عهره ب بو ، نه وانه شیان که له شام بوون سهر به (غه سان) یه کان بوون ، ئهم وابه سته ییه ش کرده یی نه بوو به لکو زیاتر شه کلّی و پواله تی بوو ، ئهو خیلّانه ش له ناو قولای بیاباندا ئازاد بوون ، هه موو ئهو خیلّانه ش خیلّیک به ریوه ی دهر بدن ، خیلّ حوکومه تیکی بچوک بوو، بنه مای قه واره ی سیاسیان بریتی بوو له یه کییتی دهمارگیری ، به رژه وهندی هاوبه ش بو پاراستنی زهوی و خاک و پاراستنی له دستدریژی خه لک.

سهرۆکی خیلّه کان له پله ی مه لیکدا بوون له ناو شوینکه وتوانیاندا ، هه موو خیلّ له شه پرو ناشتیدا به گوئی سهرۆکه که یان ده کردو بۆساتیکیش له قسه ی دهرنه ده چون ، سهره ک خیلّ نه وهنده له حوکمدا تاکره و بوو به نه ندازه ی دکتاتوریکي به هیز ، که توپه ده بوو هه زاران شمشیر به ده ست له گه لیدا توپه ده بوون بی ئه وه ی پرسیار بکه ن هوی توپه ده بوونه که چی به ، هه ندی جاریش کیپرکی نیوان ناموزاکان وای ده کرد که له پروی خه لکیدا کاری باش بکه ن وه کو، به خشنده یی و پیزگرتنی میوان و سه خاوه تمه ندی و ئارامی و ئازایه تی نواندن و به رگری کردن له خه لکی ، ئه مانه ش بوئه وه بوو خه لکی به چاکه باسیان بکه ن و سوپاسیان بکه ن ، به تایبه تی شاعیره کان که زمانحالی خیلّ بوون له و زه مانه دا، به شیوه یه ک پله و پایه یان تاناستی رکه به ره کان به رز ده بووه.

سهرکردو و پیاو ماقولّه کان مافی تایبه تیان هه بوو، له هه موو تالانی و ده سکه و تیکی جهنگی چواره یه کیان دهر دو هه رچه کیشیان به دل بوايه پیش دابه ش کردن ده ستیان به سهردا ده گرت ، هه ر تالانیه کیش پیش گه یشتن به ناو جه رگه ی خیلّه که ی تر ده ست بکه و تایه ده بووه مو لکی ئه وان ، هه ر جوړه تالانیه کیش به که لکی دابه ش کردن نه ها تایه هه ر بۆ سهرۆک خیلّ داده نرا وه کو و شترو ئه سپ و شتی تر. شاعیریکی عهره ب به سهره ک خیلّه که ی ده لیّت:

لك المرباع فینا والصفایا وحكمك والنشیطه و الفضول¹

1 / نه ی سهره ک خیلّ (مرباع) ی ئیمه (صفی) و (حوکم) و (نشیطه) و (فضول) هه ره ی تویه: مرباع: چواره یی تالانیه، (صفی) هه ر تالانیه ک پیش دابه شکردنی به ئاره زووی سهرۆک خیلّ هه لیزترین، (النشیطه) تالانی پیش گه یشتن به ناو جه رگه ی خیلّ، (فضول) تالانیه که له توانادا نه یی دابه ش بکری وه کو و شترو نه سپ.

بارودۇخى سىياسى

باسى فەرمانىزەوا غەربەكانمان كىرد ، ئىستىتاش باسى بارودۇخى رامپارىيان دەكەين ، ھەرسى ناوچە ھاوسنورەكەى بىگەنە لە پرووى سىياسىيەو لە حالەتى داپمان و ھەرسى تەواودا بوون ، خەلكى بووبوون بەدوو چىنەو (ئاغا) و (كۆيلە) ، يان دەسلەتدارو بى دەسلەت ، ئاغاىيان بەتايىبەتى بىگەنەكان ھەموو دەستكەوتىك بۇ ئەوان بوو ، كۆيلەكانىش ھەرچى بارى نەھامەتىيە لەسەر شانيان بوو ، بە دەستەواژەيەكى تر خەلكى بوو بوونە مەزايەك و بەروبوميان بۇ ھوكمدارەكان بەرھەم دەھىنا ، ئەوانىش لەئارزوو شەھووتبازىدا بەكارىيان دەھىنا و زولمىيان پى دەكىردو دەستدرىژيان پى دەكىردە سەر خەلك ، خەلكىش لە كۆپرەو ھەرىدا گىنگلىيان ئەدا ، بارى نەھامەتى و ستەمەيەك لەدواى يەكەكان بەسەرىياندا دەبارى و نەيان دەتوانى سىكالاوگازەندە بىكەن ، زولم و ئازارو ئەشكەنجەى ھەمەجۆر بىزارى كىردبوون ، چونكە دەسلەت تەكرەوى بوو ، مافەكان ژىرپى خرابوون ، خىلە دراوسىيكانى ناوچەكە لەناو شەپۇلى خواست و ئارەزوەكانىياندا ئەمسەر و ئەوسەريان دەكىرد ، جارىك دەياندايە پال خەلكى عىراق ، جارىكى تر بايان دەدايەو بەلای خەلكى شام دا ، لەناوچەرگەى دورگەى غەربىشدا خىلەكان پەرتەواژەو پەرشوبلاو بووبوونەو ، شەرى خىل و تىرەگەرئىتى ھەناوى خواردبوون ، ھەرەكو شاعىرىكىيان وتوويەتى :

وَمَا أَنَا إِلَّا مِنْ غَزِيَّةٍ إِنَّ غَوْتَ غَوَيْتُ وَإِنْ تَرَشْتُ غَزِيَّةً أُرْشِدُ *

مەلىكىك نەبوو پىشتىوانى لەو سەربەخۇيەيان بىكات ، يان ھىچ مەرجەيىكىيان نەبوو كە لەكاتى لىقەوماندا پىشت و پەنايان بدات و بەھانايانەو بچىت .

ھوكمەتى حىجازىش لەلەيەن غەربەو بەچاوى پىزەو سەير دەكرا ، زىاد لەوھش جگە لەسەركردەيەك وەكو زىوان و كلىلدارىكى ئايىنى سەيرىيان دەكىردن ، لەراستىدا ئەو ھوكمەتە تىكەلەيەكى دووسەرە بوو لەنىوان سەركايەتى دىيائى و سەركايەتى ئايىنىدا ، بەناوى ئايىنەو ھوكمى غەربى دەكىرد لەبەردەم

* / واتە : مەن ھىچ نىم جگە لەتەككىكى خىلى (غزى) شوئى ئەو كەوتووم . ئەگەر خىلى (غزى) سەرى لى پىشتوئىتى منىش سەرم لىدەشيوئىتى . خۇ ئەگەر خىلى (غزى) سەرفرازو ھۆشەند بى منىش وەك ئەو سەرفرازو ھۆشەند دەبى .

حاجیان و دیدەنیکەرانی کابەدا خۆی بەحوکمداری حەرەم دادەناو سەرپەرشتی کارو فرمانی دەکردن ، شەریعەتی ئیبراھیمیان عليه السلام جی بەجی دەکرد ، وەکو پێکھاتی ئیستای پەرلەمان دامودەزگایان دامەزراند بوو بەلام ئەم حکومەتە لاوازو بی دەسلەت بوو نەیدەتوانی بەئەرکەکانی خۆی ھەستیت ، ئەمەش بەناشکرا لە شالۆی حەبەشیەکاندا دەرکەوت .

ئایینەکانی عەرەب

لەکاتی کدا کە ئیسماعیل عليه السلام بانگەشەیی عەرەبی کرد بۆ ئایینیەکەیی باوکی عليه السلام ، زۆرینەیی عەرەبەکان بەدەمیەو ھاتن و خوای تاک و تەنھایان دەپەرست و ملیان بۆ کەچ کرد ، رۆژگارێکی زۆر بەسەریاندا گوزەرا ئەوێ بیستبویان لە بیریان چووە ، بەلام یەکتاپەرستی و ھەندیک دروشمی ئایینی ئیبراھیمیان تێدا ماو بوو ، ھەتا ئەوکاتەیی (عەمر)ی کۆری (لحی) سەرۆکی (خزاعە) ھاتە ناویان ، ئەم کابرایە زۆر چاکەخوازو خێرکەر و وابەستەیی کاروباری ئاین بوو ، بۆیە خەلکی خوشیان ویست ، ملیان بۆ کەچ کردو وایاندەزانی کە ئەم پیاو زانایەکی بەرزەو یەکیکە لە وەلیەکان ، پاشان (عەمر) سەفەرێکی کرد بۆ شام ، سەیری کرد ئەوان بت پەرستن ، ئەمیش بەچاکی زانی ، چونکە وولاتی شام مەزلگای ھاتنە خوارەوێ کتیبە ئاسمانیەکان و پیغەمبەرانی (سەلامی خویان لەسەر بیت) ، بۆیە بتیکی بەناوی (ھبل) لەگەڵ خۆیدا ھینایەو و لەناو پراستی کابەدا داینا ، دواي ئەو کەوتە بانگەشەکردنی خەلکی مەککە بۆ بت پەرستی ، ئەوانیش ھاتن بەدەمیەو شوینی کەوتن ، پاشان خەلکی (حیجان) یش شوین مەککەییەکان کەوتن ، چونکە ئەوان چاودیری کابەو خەلکی حەرەم بوون ^۱ .

(منارة) لەکوئترین بتەکانیان بوو ، لەناوچەیی (مشلل) بوو لەسەر کەناری دەریای سوور لەنزیک (قدید)ەو ، پاشان خەلکی (طائف) (لات) یان ھەلپژارد ، (وادی النخله)ش (عزی)یان کردە خوای خوێان ، ئەم سیانە گەورەترین بت بوون ، پاشان بتپەرستی زیادی کرد ، بت و بتخانە ژمارەیان لە (حجبان)دا ھەموو جیبیەکی گرتەو ، دەگیڕنەو گوايە (عەمر) لەلایەن پەرییەو ھەوالی پێدراو کە بتەکانی

^۱ / کتیبی (مختصر سیرة الرسول) ، نووسینی شیخ (محمد عبد الوھاب) ل ۱۲

خَيْلى نوح عليه السلام (وهد) و (سواع) و (يغوث) و (يعوق) و (نسر) له (جده) كراون به ژئير گله وه هات و دهرهينان و بردنى بۆ (تهامه)، كه وه زى حاجيان هات ههريه كه يانى دا به خيلىك و برديان وه بۆ شوينه كانى خويان، ناوچه كه وای ليها ت هه موو مالىك بتيكى تيدا بوو، مژگه وتى (حه رام) يان پر كرد بوو له بت، كه پيغه مبه ر عليه السلام فه تى مه ككه ي كرد له دهور به رى كابە دا (٢٦٠) بتى ئى بوو، هه موويانى خست و پاشان فه رمانى دا فري درانه دهر وه و سوتينران .

به و شيوه يه شيرك و بته پرستى بوونه ديار ترين سيمای ئاييى خه لكى سه رده مى نه قامى، ئه و خه لكه نه قامه و ايانده زانى هيشتا له سه ر ئاييى ئيبراھيم . عه ره به مو شريكه كان دابونه ريت و مه راسيمى تاي به تيان هه بوو له بت په رستيدا، زۆر به يان (عه مر) دای هي نا بوون، عه ره به كان و ايانده زانى هه رچى (عه مر) كوپى (لحى) دای به يني ت بيدعه يه كى چا كه و ده ستكارى كردنى دينى ئيبراھيم نى يه، ئه مه ش چه ند شيوه يه كه له رى و په رسمى بته پرستى :

(١) په نايان بۆ ئه و بتانه ده بردو به ندايه تيان بۆ ده كردن، ها واريان بۆ ده بردن، نزا و لاله وه يان له به رده مدا ده كردن له كاتى پيگيراندا، بۆ پيويستى رۆژانه دا واريان ئى نه كردن، بپروايان وه ها بوو ئه و بتانه لای خوا تكيان بۆ ده كه ن، ئا واته كانيان بۆ به دى ده ميئن.

(٢) له دهر وه حه جيان بۆ ده كردن و ته وافيان به دهور دا ده كردن، مليان بۆ كه چ ده كردن و سوژده يان بۆ ده بردن .

(٣) چه ندين جوړ قوربانيان بۆ سه ر ده برين، به مه به ستى نزىك بوونه وه، به ناوى ئه وانه وه ئاژه له كانيان سه ر ده برى و ده يانكرده قوربانى، ئه م دوو جوړه سه ر برينه، خواى گه وه له قورئاندا باسى فه رموو ﴿وَمَا ذَبَحْ عَلَى الثُّبِّ الْمُنْدَةَ﴾^٣، هه روه ها ئايه تى ﴿وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يَذْكُرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ﴾ الانعام: ١٢١ .

(٤) جوړيكي ترى خو له خوا نزىك كردنه وه ئه وه بوو، هه نديك خواردن و خواردنه وديان ته رخا ن ده كرد بۆ بته كانيان، هه روه ها هه نديك به روبومى

^١ / كتيبى (مختصر سيرة الرسول)، نووسينى شينخ (محمد عبد الوهاب) ل ١٢، ٥٤، ٥٢، ٥١، ٥٠.

^٢ / واته: ئه و ئاژه لانه ي له به رده م بته كاندا و بۆ ئه وان سه ر بپرايى .

^٣ / واته له گوشتى ئه و ئاژه لانه مه خۆن كه نارى خواى له سه ر نه هيئراوه .

ئازەل و كشتوكاليان بۇ دادەنان ، بۇ خۇشيش بەشىكىيان دادەنا بۇ پەروردگار! زۆربەى جار بەەر ھۆيەك شتىك بۇخوا بوويىت دەياندا بەتەكانيان ، بەلام شتىك بۇ بتەكانيان دانايىت نەيان ئەدا بەخوای گەرە! خوای گەرە فەرموویەتى: ﴿وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِرْغَمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ الانعام/ ۱۳۶.

(۵) نەزىر كىردن جوړىكى تر بوو لەخو نزيك كىردنەو، ئەويش نەزىر كىردن لە بەرو بوم و ئازەلدا، ﴿وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حَجَرٌ لَا يُطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِرْغَمِهِمْ وَأَنْعَامٌ حَرَمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءٌ عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتُرُونَ﴾ الانعام/ ۱۳۸.

(۶) ئەو قوربانىيانە (بحيرة) و (سائبة) و (وصيلة) و (حام) بوو، (ابن إسحاق) دەلييت: (بحيرة) پۆلەى سائبەيە ، كە برىتىيە لە وشترىك دواى دە وشترى مى ھاتبييت بى ئەوئى نىريان تىدايىت ، ئەم وشترە نە كەس سوارى بوو ، نە تووكى براوەتەو ، جگە لە ميوان كەس شىرەكەى نەخواردو ، ھەرچى مىيەك دواى ئەو دروست ئەبيت گوئى كەل دەكەن ، پاشان دەخريتە دواى دايكى ، ئەمە (بحيرة)ى كچى (سائبة)يە ،

(وصيلة)ش مەپرىكى مىيە بە (۵) سك مىي بوو يىت و لەنيواندا نىر نەبييت پىي دەليين (وصيلة) دواى ئەو ھەرچى لەدايك دەبيت تەنھا نىرينە لىي دەخوات مەگەر مىيەك مردار بوايەتەو ئەوجا نىرومى ئىيان دەخوارد.

(حام)يش وشترىكە (دە) بىچووى مىيەى لەسەريەك بوو يىت بى ئەو نىرينەيان لەنيواندا ھەبيت و پشتى ئەستور بوويىت بۇ بار ، نەبرايتەو ، بەرەللا كرايتە ناو وشترگەلەكەى ، لەو بارەيەو خوای گەرە فەرموویەتى : ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ

^۱ / واتە: لە بەرو بوم و ئازەلەكانيان پشكيان بۇ خوا دانابو، بەحسابى خۇيان دەيانووت ئەمەيان بۇ خوا ئەمەشيان بۇ بتەكانيان، ئەوئى بۇ بتەكانيان بوو ناگاتە لای خوا، ئەوئەش بۇ خوايە ھەردەچى بۇلای بتەكانيان، خراپ ھوكميان دەكرد.

^۲ / واتە: دەيانووت ئەمانە ئازەل و بەرو بوم تەنھا بەكەستىكى دەرخوارد ئەدەين خۇمان ئارەزوومان ئى بى، ھەندى ئازەلپشيان سواربوونى قەدەغەبوو، ھەندى تىرشيان لەكاتى سەربىندا ئاوىخوایان ئى ئەدەھىنان، پىيانەو ھەلەبەست.

(میسر) و (قداح) یش لہم کارہوہ نزیک بوون و جوړیک بوون له قومارکردن ، بهو قومارہ گوشتی و شترہکانیان دابہش ئە کرد ، عمرہب باوہریان بہہوالدانسی

- ۶۶ -

كاھن وعەراف و ئەستىرەناسەكان ھەبوو، (كاھن) بەكوردى بە - كاھىن - دەگوتىت (كۆلەھەننى) : ئەوكەسە بوو ھەوالى داھاتووى گەردوونى بە خەلك دەداو دەيوت غەيب دەزانم ، ھەندىك لەو كاھىنانە دەيانوت : جنوكەمان ھەيەو ھەوالمان دەداتى ، ھەندىكيان بانگەشەى زانىنى غەيبیان دەکرد ، ھەندىكيشيان دەيانوت : بەھوى پيشەكى و سەرھەتاي شتەكانەو دەتوان ھەوال بەدەن بەو كەسەى كە پرسىاريان لى دەكەن يان كاريك دەكەن ئەمانەيان (عەراف) بوون ، بۆ نمونە :

عەرافىك دەيوت مەن دەزانم فلانە شت كى دىويەتى و لەكويدا شارديوەتيەو ، (منجم - ئەستىرەناس) يش ئەو كەسە بوو كە لە ئەستىرەكان وورد ئەبەو ، كاتى جولانەو دەركەوتنى دەزانين و بۆ ئەو ھەوالى دونياو پروداوەكانى گەردوون لەداھاتودا بەخەلك رابگەيەنيت^۱ ، باوەر كردن بەھەوالى ئەستىرەناسەكان باوەر كردنە بە ئەستىرەكان ، لە ئيمان بەئەستىرەو باوەريان بە (انواء) ھەبوو ، واتە ھەلھاتن و نيشتنى ئەستىرە لە بەرەبەياندا ، دەيانوت : بەھوى ھەلھاتنى فلانە ئەستىرەو باران بارى ، يان بەھوى ئاوا بونى فلانە ئەستىرەو باران بارى^۲ ، ھەرودھا (طيرة) يان ھەبوو ، واتە پەشبينى ، لەو ھەو ھاتبوو ، ئەھاتن باندەيەكيان ھەلدەفراند ، يان ئاسكىيان ، راودەنا ئەگەر بەلای راستدا بپوشتايە ، كارەكەى خويان دەكردو بەباشيان دەزانى ، خو ئەگەر بەلای چەپدا ھەلھاتايە ئەوا وازيان لى دەھىناو بەرەشبينىو سەيريان دەكرد ، خو ئەگەر لە بەردەميانەو بپوشتايە ، بەھەمان شىو پەشبين دەبوون و دليان دادەگىرا ، ھەرودھا بە قاچ ھەلواسىنى كەرويشكيان بەرەشبينى دەزانى ، ھەندىك پوژو مانگ و ئازەل و گەرەك و ژنيان بە شووم دەزانى ، باوەريان بەتەننەو ھەي بەلا ھەبوو ، باوەريان وابوو كوژراو لەگۆردا ناحەسيەو ھەتاكو تۆلەى دەسەنریتەو ، پوچى كوژراو دەبیتە بايەقوش و لەچۆلەوانيدا روژانە دەخوينيت و دەليت : ئاوم بدەنى ، ئاوم بدەنى ، كە تۆلەى سەندرايەو ئيتر دەحەويتەو^۳ .

^۱ / مرقاة المفاتيح . شرح مشكاة المصابيح ۲/۲ ، ۳

^۲ / (صحيح مسلم) بهشى (كفر من قال : مطرنا بالنوء ، كتاب الإيمان ۱/۵۹)

^۳ / صحيح البخاري ۸۵۱/۲ ، ۸۵۷ ، بەپەراويزى (شيخ ئەحمەد عەلى سەھارەنفورى)

خه لکى سه رده مى نه قامى له سهر شه و حاله ته بوون و هه نديک له پاشماوهى نايينى ئيبراهيميان دهست پيوه گرتبوو ، وهکو به گه وره زانينى (بيت) و ته واف کردن و هه ج و عه مروه و دهستان له عه رده فهداو ، موزه دليفه و هه ديه کردنى قوربانى و ، به لئى له و بواره چه ندين جوژ داهينانيان کردبوو ، له وانه قورده يش دهيان وت : ئيمه پو لهى ئيبراهيم و خه لکى هه رم و خاوه نى به يت و دانيشوانى مه ککه ين ، شه وى مافى ره وای ئيمه يه ، شه و مافه بو عه رب ره وانى يه ، خويان ناوناوو (الحمس) جيگه يه کى تايبه تيان بو خويان دانابوو ، دهيانوت : ئيمه له هه رم ناچينه دهره وه ، له کيوى عه رده فه نه دهره دهستان و (افاضه) يان نه دهره کرد ، به لکو به جيا ده هاتنه وه بو (مزدلفه) و له وى (افاضه) يان دهره کرد ، شه م ئايه ته له سهر شه وان هاته خواره وه ﴿ ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ ﴾ البقره / ١٩٩ ، واته : شهى خه لکى قورده يش ئيوه ش (افاضه) بکه ن هه روه کو خه لک (افاضه) دهکات .

هه روه ها دهيانوت : پيوسته (حمس) هکان له کاتى (احرام) دا شيرى و شتر بخونه وه و چه ورايى دروست نه کهن و نه چنه ده واريکه وه له تالى موو دروست کرا بيت و ده بيت نه چنه ژيتر سيبه ريشه وه ، شه گهر چوونه ژيترسيبه ر ده بيت بچه ژيتر سيبه رى خانووى گله وه^٢ .

هه روه ها دهيانوت : شه وانهى که دين نابيت له و خواردنه بخون له کاتى ئيحرامدا ، که پيش ئيحرام به ستن هيئاويانه شه گهر بو هه ج يان بو عه مره هاتبوون^٣ . هه روه ها شه مريان دهره کرد به سهر خيله کانى تر دا که ده بيت به جلى (حمس) وه (احرام) به ستن و ته واف بکه ن ، شه گهر هيچيان دهست نه که وت شه و پياوان به پرووتى و ژنانيش به زنجير به نديکى کون کونه وه ته وافيان دهره کرد ، ژنان له ته وافدا دهيانوت :

اليوم يبدو بعضه أو كله وما بدا منه فلا أحله

که ژن و پياو به م شيوه يان دهره کرد ، ئايه ت هاته خواره وه ﴿ يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ ﴾ الأعراف / ٣١ ، واته : ئاده ميزاد ، له ته واف و هاتوو چوى

^١ / ابن هشام ١٩٩/١ صحيح البخاري ٢٢٦/١

^٢ / سه رچاوهى يه که م ..

^٣ / سه رچاوهى يه که م

مزگهوتدا خۇتان جوانكەن ، ئەگەر پياۋيىك يان ژنيك زاتى بىكرىدائە بەو جىلەى خۇيەو تەوافى بىكرىدائە كە پىۋەى ھاتوۋە بۇ مەككە ، ئەو دىبوايە دواى تەوافەكە فېرى بىدات و كەسپىش سوۋدى لى نەدەبىنى^۱ .

ھەرۋەھا لەكاتى (إحرام)دا قوپەيش لە دەرگاۋە نەدەھاتنە مالى خۇيان ، بەلكو لە پشتى مالىكەيانەو كونيكيان دەكرە دىوارەكەو لەۋيە ھاتوچۇيان دەكرە ، ئەم وشكى و خۇرەتاندنەيان بەخواپەرستى و چاكە دەزانى ، ئەو بوو قورئانى پىرۋز لى قەدەغە كردن .

ئايىنى شىرك و بىتەرستى و باۋەربوون بەخورافەو شتى پىرۋوچ ئايىنى زۆرىنەى عەرەب بوو ، جۈلەكەو گاۋرو ئاگرپەرست و سائىبەكان تۋانىبوۋيان بىنە ناو خاكى عەرەبەو .

جۈلەكە دوو پۇلى سەرەكيان ھەبوو - كە بەلایەنى كەمەو - لە دورگەى عەرەبىدا دەيانىنى :

يەكەم : لەسەر دەمى پىزگار كردنى فەلەستىنەو بەدەستى بابلى و ئاشۋورىەكان جۈلەكە كۇچيان كرد ، ئەو كۇچە بەھۇى فشارەو بوو ، ولاتيان ويران و پەيكەرەكەيان بەدەستى (بوختەنەسر) لەسالى (۵۸۷ پ.ن) تىكشكىنرا ، زۆرىەيان كرەنە كۇيلەو بران بۇ بابل ، ھەندىكيان فەلەستىنيان بەجىھىشت و چون بەرەو (حىجاز)و لەبەشى سەرەویدا نىشتەجى بوون^۲ .

دوۋەم : لە داگىر كردنى (فلسطىن) لەلایەن پۇمەكانەو دەست پىدەكات ، بە سەر كىردائەتى (بنطس)ى پۇمانى لە سالى (۷۰) زايىندا ، لەئەنجامى ئەو فشارەدا لەسەر جۈلەكەو پوخاندنى پەيكەرەكەيان ھەندىك ھۇزى جۈلەكە چون بەرەو حىجاز ، لە (يثرىب) و (خىبر) و (تىماء) جىگىر بوون ، گوندو قوللەو قەلاۋ بىنيان دروست كرد ، لە رىگەى ئەم كۇچەرىانەو ئايىنى جۈلەكە بەناو ھەندىك ھۇزى عەرەبدا بلاۋبوۋە ، بە شىۋەيك شان و شەوكەتى سىياسيان ھەبوو پىش ھاتنى ئىسلام و لەكاتى ھاتنىدا ، كە ئايىنى ئىسلام ھات ، خىلە ناۋدارەكانى جۈلەكە برىتى بوون لە (خىبر) و (بنونضير) و (المصطلق) و (قريظة) و (قينقاع) ،

^۱ / ابن هشام ۲۰۳/۱ - ۲۰۲ - صحيح البخاري ۲۲۶/۱ .

^۲ / (قلب جزيرة العرب) ل ۱۵۱ .

(السمهودی) له (وفاء الوفا) دا (ل . ۱۱۶) دهلیت: ژماره ی تیره و هۆزه کائی جووله که له (بیست) زیاتر بوون^۱.

بههوی (تبان اسعد ابی کرب) ه وه ئایینی جووله که گه یشته یه مهن ، ئەم پیاوه بۆ شهر به رهو (یثرب) چوو بوو، له وی بوو بوو به جووله که له گه لّ خویدا دوو زانای جووله که ی له (بنو قریظه) هوه هینا بۆ یه مهن ، بههوی هوه له یه مهن دا جووله کایه تی بلاو بووه، دوا ی خو ی که (یوسف ذونواس) ی کوپی بوو به سهر داری یه مهن ، هیرشی کرده سهر گاوره کانی (نهجران) و بانگی کردن بۆ ئایینی جووله که ، که به گوینیان نه کرد ، شیوکی پر له ناگری بۆ دروست کردن و ژن و منال و گهره و بچوک و پیرو گهنجی گاوری تی فریدا ، دهلین ژماره ی کوژاوه کان له (۲۰ - ۴۰) هه زاره ، ئەم پرووداوه له ئەکتوبه ی سالی (۵۲۳) زاییندا پووی داوه^۲، قورئان له سورته تی (البروج) دا به شیک له م کاره ساته ی باس کردوه .

سه بارت به ئایینی نه سرانی (گاوریه تی) له پینگه ی داگیرکردنی (حه به شه) و (پۆمه کان) هوه بۆ وولاتی عه رب هاتوه ، یه که م داگیرکردنی یه مهن له لایه ن (حه به شه وه) ه وه سالی (۲۴۰) ی زاین بوو، تا سالی (۲۷۸) ی زاین به رده وام بوو^۳ له و زه مانه دا مژده ی ئایینی مه سیحی له یه مهن دا دهنگی دایه وه و بلاو بووه ، له و روژگارانه دا ، پیاویکی خواپه رستی زاهیدی دۆعاگیرای خواهن که رامه ت به ناوی (فیمیون) دیته نهجران ، خه لکی ناوچه که بانگ ده کات بۆ ئایینی گاوری تی (مه سیحی) ، که خه لکی نهجران ده بینن پیاویکی راستگوو دینداره زوو به ده میه وه چون و باوهریان به ئایینی مه سیحیه ت هینا^۴.

که حه به شیه کان له دژه کاره کانی (ذونواس) دا یه مهنیان داگیرکرد، ئەبره هه توانی ده سه لاتی تی دا دابه زرینیت و به چالاکیه کی زۆره وه ئایینی مه سیحی بلاو بکاته وه، ئەوه نده چالاکی زۆربوو (کابه) یه کی له رکابه ری (کابه ی شهریفدا) له یه مهن دروستکرد، بۆ ئەوه ی پووی خه لکی له مالی خوا وهرچه رخنیت به ره و یه مهن و (کابه ی شهریفه) ش بروخینیت ، ئەوه بوو خوا ی گهره کردی به په ندی زه مانه .

۱ / (قلب جزيرة العرب) ل ۱۵۱.

۲ / تفهيم القرآن ۲۹۷، ۲۹۸/۶ - مهروه ها (ابن هشام) ۳۶/۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۷، ۳۱، ۳۵/۱.

۳ / تفهيم القرآن ۲۹۷/۶

۴ / (قلب جزيرة العرب) ل ۱۵۱

ههروهه عه ره به غه سانییه کانی دراوسنی پومان بههوی هاوسنییه تی و
 نزیکیان وه بوون بهمه سیحی ، له گهل هۆزه کانی (تغلب) و (طیء) دا ، نهک هه ره نه وه
 ، به لکو هه ندیک له میره کانی (حیرهش) بوون به گا ور.

سه بارهت به ئایینی ناگر په رستی ته نها له ناو نه وخیله عه ره بانه دا هه بوو که
 دراوسی و نزیک فاره سه کان بوون ، له عیراقی (عه ره ب) و له به حه ره ی (الأحساء) و
 (هجر) و هه موو دراوسی نزیکه کانیا ن له که ناری که نداوی عه ره بدا ، هه روه ها
 کۆمه لیک پیاوی تریش له سه رده می ده سه لاتی فارسه کاندا چوونه سه ر باوه پری ناگر
 په رستی.

سابئییه کانیش ، به پیی قسه ی ئاسه وارناس و لیکوینه وه میژویه کان
 ده لێن: نه وه ئایینی کلدانیه کانی گه لی ئیبراهیم بوو ، زۆریک له خه لکی شام سابئی
 بوون ، به هه مان شیوه یه مه نی یه کۆنه کان، به هاتنی ئایینی (جوله که) و (مه سیحی)
 ی بونیادو ب نه ما ی ئایینه که که وتۆته له رزین و له سه ری نه وه ستاوه و چالاکیه کانی
 خامۆش بۆته وه ، به لام هه ندیکیا ن به تیکه لاوی له گهل ناگر په رسته کاندا مان وه یان
 دراوسنییه تیا ن ده کردن ، له وانه خه لکی ره شه خاکی عیراق و که ناره کانی که نداوی
 عه ره ب^۱.

^۱ / تاریخ ارض القرآن ۲/ ۱۹۳-۲۰۸

بارودۇخى ئايىنى

كاتىك ئايىنى پىرۇزى ئىسلام ھات ، ئەو ھالى ئايىنەكانى عەرەب بوو ،
ھەموو ئەو ئايىنانە تووشى لىك ھەلۈەشان ھاتبوون و عەمبارەپۇ بووبوون ،
موشرىكەكان دەيانوت : ئىمە لەسەر ئايىنى ئىبراھىمىن (عليه السلام) ، لەكاتىكدا كە ھىچ
پابەندى بنەما رەوشتىيەكانى ئەو ئايىنە نەبوون ، لادان و تاوانەكانيان گەئى زۆر
بوو ، بەتتەپەرپوونى پۇزگار خورافەى ئايىنى و داب و نەرىتى بتەپرستەكانيان تىدا
بلاو بووبوۈە ، بەشىۈەيەك كاريگەرەكى زۆرى لەسەر ژيانى كۆمەلەيتى و
سىياسى يان بەجى ھىشتبوو .

جولەكەش دەستيان دابوۈە رىبابازى و خۆسەپاندن ، سەرکردەكانيان
كرابوونە خواو دەپەرستران ، دەستيان وەردەدایە كاروبارى خەلكى و لەسەر چپەى
سەرلىۋان و خورپەى دلېشىيان سەرزەنشتيان دەكردن ، ھەموو خەمىكيان خەپ
كردەنەۋەى مال و سامان و سەرۇكايەتى بوو ، با ئاينىش زايەبىت و كوفرو بى
باۋەپى و سوكايەتى بەفەرمانە پىرۇزەكانى خواى تىدا بىت .

نەصرانىەتتەش (مەسىحايەتى) يان (گاۋرايەتى) ۈك بتەپرستى ئى ھاتبوو
كەس لىى ھالى نەدەبوو ، تىكەلەيەكى نامۇيان لەنىۋان خواو مرقۇدا دروست
كردبوو ، لەناخى عەرەبە دىندارەكاندا ئەم بۇچوۋنانە ھىچ كاريگەرەكى نەبوو ، نە
دەگونجان و نەياندەتۋانى ۋاز لەژيانى خۇيان بەئىنن بۇ ئەو ژيانەى مەسىحيەت
داۋايان ئى دەكات .

ھالى ئايىنەكانى تىرى عەرەب ۈكو موشرىكەكان ۈھابوۈ ، بىر
كردەنەۋەيەكى ھاۋچەشن بوو ، يەك عەقىدەيان ھەبوو ، داب و نەرىتتەشيان لەيەك
دەچوۈ .

چەند دیمەنیک لە کۆمەلگای عەرەبی سەر دەمی نەفامی

دوای قسەوباس لەسەر دورگەیی عەرەبی و باری ئایین تییدا ، ئەو ماوە
کە قسەیک لەسەر باری کۆمەلایەتی و ئابووری و ڕەوشتی بکەین ، بەکورتی لەسەر
ئەو شە دەوین :

باری کۆمەلایەتی

لەناو عەرەدا چەند ناوەندیکی هەمەچەشن هەبوو ، حالی هەندیکیان لە
هەندیکی تریان جیاوو ، لەناو (اشراف) دا پەيوەندی پیاو لەگەڵ کەسوکاریدا لە
بەرترین پلەیی پیشکەوتن داوو ، ژن ئازادی و ئیرادەیکە سەرپەخۆی هەبوو ، ریزی
لێ دەگیرا لە پیناویدا شیر هەندەکی شراو خوین دەڕژێرا ، ئەگەر پیاویک بیویستایە
لەناو عەرەدا پلەوپایەیکە چاک و ریزیکی هەبێت ، دەبواوە زۆریەکی کات گوتاری
لەگەڵ ژندا بێت ، ئەگەر ژن خواستی لەسەر بواوە خێڵەکانی لەسەر ئاشتی کۆ
دەکرەو ، یان فیتنەو ئازاوەیکە گەورە تییدا دروست ئەکردن و دەیدان بە شەر ،
لەگەڵ ئەمانەشدا بەبێ ململانی پیاو سەرداری مال بوو ، خاوەنی بێباری کۆتایی بوو
، لەهەڵبژاردنی هاوسەردا دەبواوە ژن بێ دەنگ بێت و لەقسەیی کەسوکاری دەرئەچێت
و لەژێر چاودیری ئەواندا شووی بکرایە ، ئەوە حالی (اشراف) پیاو ماقولان بوو ،
لەناوەندەکانی تردا جۆریک لەتیکەلای هەبوو ، لەنیوان ژن و پیاو ، دەتوانین بڵێن
گەیشتبوو ئاستی بەرپەوشتی و بەرپەلایی ، (ابو داود) لە عائشەو ﷺ دەگیرێتەو
، کە ژن هێنان لە جاھیلیەتدا بەچار شیو بوو ، یەکیکیان بەوشیو بوو کە
ئێستا هەیە ، پیاویک لە پیاوێکە تر داوای خوشکەیکە یان کچەیکە دەکرد پازی
دەبوو ماری دەکرد ، جۆریکی تر : پێی دەوترێت ژن هێنانی (استبضاع) واتە : کاتیکی
ژن لە (عادە) مانگانەیی خۆی پاک دەبوو ، پیاوێک پێی دەوت بڕۆ لەگەڵ فلانە
پیاو (بنو) ، ئەو ماوەیە مێردەیکە نەدەچوو لای ، هەتا دەرئەکەوت کە ژنەیکە دوو
گیانە ، ئەوجا ئەگەر مێرد بێویستایە دەچوو لای ، ئەمەیان بۆیە دەکرد
تارۆلەیکە وەجای زادیان لێ بکەوێتەو ، جۆریکی تر لە هاوسەرێتی بریتی بوو

له‌وه‌ی ژماره‌یه‌ک له‌ پیاو (که‌متر له‌ ده‌ که‌س) ده‌چوونه‌ لای ژنیک و هه‌موویان له‌گه‌نێ ده‌نوستن ، نه‌گه‌ر سکی پر بوايه و مناله‌که‌ی ببوايه ، چه‌ند پوژنیک چاوه‌پوانیان ده‌کرد ، پاشان ژنه‌که‌ ده‌ینارد به‌دوای پیاوه‌کاندا ، نه‌وانیش نه‌یانده‌توانی نه‌یه‌ن ، نه‌وسا ژنه‌که‌ پیتی ده‌وتن: ئیوه‌ ده‌زانن چیتان کردووه ، نه‌مه‌ پو‌له‌ی تو‌یه‌ فلانه‌ که‌س ، به‌ ئاره‌زووی خو‌ی یه‌کیکیانی هه‌لده‌بژاردو ده‌بو به‌باوکی مناله‌که‌ ، جو‌ری چواره‌می هاوسه‌رگرتن بریتی بوو له‌وه‌ی کو‌مه‌نیک پیاو ده‌چوونه‌ لای ژنیک و کاری سی‌کسییان له‌گه‌ل ده‌کرد ، نه‌و جو‌ره ژنانه‌ش که‌ به‌دخوو داوین پیس بوون ، خو‌یان بو‌هه‌موو که‌سینک ده‌دا به‌ده‌سته‌وه ، نه‌مانه له‌سه‌ر ده‌رگای ماله‌کانیان چارو‌که‌ی سووریان هه‌لواسی بوو بو‌نه‌وه‌ی بناسرینه‌وه‌و هه‌ر که‌سینک بیویستایه‌ ب‌پ‌واته‌ لایان ، که‌ سکی پر بوايه نه‌و پیاوانه‌ی کو‌ده‌کرده‌وه‌و سه‌رناس (قائف)ی بانگ ده‌کرد ، (قافه) که‌سانیک بوون شاره‌زایی یان هه‌بوو له‌ناسینه‌وه‌ی ره‌گه‌زدا ، نه‌ویش له‌هه‌ر کامیکیان بچوايه ده‌یوت مناله‌که‌ هی تو‌یه ، ئیتر به‌ناوی نه‌وه‌وه‌ بانگ ده‌کراو کابراش نکو‌لی نه‌نه‌کرد ، که‌خوای گه‌وره‌ پیغه‌مبه‌ری نارد ﷺ هه‌موو جو‌ره هاوسه‌ریتیه‌کانی تری هه‌لوه‌شاندوه‌وه‌و ته‌نها نه‌و هاوسه‌ریتیه‌ی نه‌م‌پ‌و‌ی ئیسلامی هه‌یشه‌وه‌^۱.

هه‌ندێجار لیواری شمشیرو نووکی پم ژن و پیاوی کو‌ده‌کرده‌وه ، پیاوانی له‌ شه‌ردا سه‌رکه‌وتوو ژنانی ژنیکه‌وتوانیان بو‌ خو‌یان هه‌لال ده‌کردو کو‌یله‌یان ده‌کردن ، نه‌و منالانه‌ی له‌و جو‌ره ژنانه‌ ده‌بوو تاکو‌تایی ته‌مه‌نیان له‌که‌و شه‌وره‌ییان به‌شوینه‌وه‌ بوو.

له‌جاهیلیه‌تدا فره‌ژنی سنووری نه‌بوو، دوو خوشکیان پیکه‌وه‌ ده‌خواست ، باوه‌ژنی خو‌یان ده‌خواست کاتیک باوکیان ته‌لاق‌ی بدایه‌ یان بمردایه‌ (سورة النساء ۲۲-۲۳) ته‌لاق‌یش به‌ده‌ست پیاوانه‌وه‌ هیچ سنوونکی نه‌بوو^۲.

زیناو به‌د‌ره‌وشتی نه‌وپه‌ری گرت‌بوو ، له‌زۆربه‌ی جینگه‌دا باو‌بوو، ناتوانین هیچ ناوه‌ندو تو‌یژنیک جیابکه‌ینه‌وه ، جگه‌ له‌هه‌ندیک ژن و پیاوی ره‌وشت به‌رز که‌ ده‌روونیان نه‌وه‌ی قه‌بو‌ول نه‌ده‌کرد ، ژنه‌ ئازاده‌کان که‌متر نه‌و کاره‌یان ده‌کرد ،

^۱ / ابو داود ، کتاب النکاح .

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه ، (باب) نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث .

کاره ساته که له (که نیه زهک) دابوو، پیډه چیت زورینه ی خه لکی جاهیلی به عیبه نه زانی بیت شو فاحشه یه له گهل جاریه دا بکات ، (ابو داود) له (عمرو) ی کوپی (شعیب) ه وه له باوکیه وه ئویش له باپی ریه وه ده گیریت ته وه ده لیت: جاریکیان پیاوینک ووتی: پیغه مبه ری خوا ﷺ فلاّنه منال کوپی منه، چونکه له جاهیلیدا له گهل دایکیدا دروست بووم، پیغه مبه ر ﷺ فهرمووی: لهو باره یه وه هیچ سکالایهک وهر ناگیریت له ئیسلامدا ، کاروباری جاهیلیهت به سهرچوو ، منال هی پرده یه ، مروقی به دخوش ده سته سهره ، ههروه ها ململانی (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) و (عبد بن زمعه) له باره ی کوپی که نیه که که ی (زمعه) وه که ناوی (عبدالرحمن بن زمعه) یه دیاره و ده زانریت^۱.

په یوه ندی پیاو به مناله کانیه وه چند شیوه یه کی هه بوو، هه ندیکیان ده یانوت:

إنما أولادنا بین أكبادنا تمشی على الأرض

واته: مناله کانمان له ناو ماندا جگه رگوشه مانن و به سهر زه ویدا دین و ده چن.

هه ندیکیان کچیان زنده به چال ده کرد له بهر نابرووچوون و هه ژاری ، کوپیش له بهر هه ژاری ده کوژان (قورشان ۶- ۱۵۱) (۱۶- ۵۸) (۱۷- ۳۱) (۸۱- ۸) به لام نا کریت بلین نه وه نه ریتکی سهرانسه ری بووه ، چونکه زور پیوستیان به کوپ هه بووه بو پوو به پرو بوونه وه ی دوژمن.

مامه له ی پیاو له گهل براو ئاموزاو خیله کهیدا زور به هیزو پته و بو ، نه وان بو خاتری خیلایه تی و ده مارگیری هوژ ده ژیان و ده مرن ، گیانی کوپوونه وه و یه کگرتن له ناو پوله کانی خیلکدا زور به هیزبوو، نه وه ش ده مارگیری زیاتر ده کردن بو پره گهزو خزمایه تی، له سهر نه و پهنده ده رویشتن که ده لیت: (پشتیوانی له براههت بکه ، زالم بیت یان مه زلوم) به و مانا پواله تی نه و پهنده یان جی به جی ده کرد، که دوو ربوو له و چاکسازیه ی ئیسلام کردی له ده قه که دا که بریتی یه له ریگه نه دان به زولم کردن له که سانی دیکه ، هلملانی له سهر پله و پایه و کورسی زورجار پوله کانی یه ک باوکیشی نه دا به شهر ، ههروه کو له کیشه ی نیوان (اوس و خزرج) و (عبس و ذیبان) و (بکر و تغلب) دا هه بوو .

^۱ / ابو داود ، (باب) الولد للفراش .

پەيوەندى نىۋان خىلەكان بى شىرازە لىكچىراۋ بوو، لەشەپرى يەكتىرىدا شەكەت بووبوون ، ترسان لە ھەندىك داب و نەرىتە ھاوبەشەكانيان بەھۆى (ئايىن) و (ئەفسانە) ۋە لەو شەپەنگىزىيەى كەم كىرەبوونەۋە ، ھەندى جارىش (پشتىۋانى لە يەك) و (پەيمان بەستىن) خىلە دژ بەيەكەكانى دەخستەۋە يەك ، مانگە جەنگ تىدا ھەرام كراۋەكان گەۋرەترىن رەھمەت و يارمەتى بوو بۇ ژيان و بژىۋيان .
 بەكورتى، ھالەتى كۆمەلەيتە لەداكەوتنىكى ترسناكدا بوو، نەزانىي چوارلاى تەنىبوون ، مەۋقەكان ۋەك ئاژەل مىليان بۇ خورافات كەچ كىرەبوو ، ژن دەفروشاۋ دەكپرا ۋەكو شەمەك ، پەيوەندى نىۋان ئەندامانى كۆمەل پىچىراۋو ، ھەموو خەمىكى ھوكومەتەكانىش ئەۋەبوو گەنجىنەكانيان پىرىكەن لەمال و سامانى رەھىت ، يان جەنگ و ھەرايان بۇ بىننەۋە .

بارودۆخى ئابوورى

بارودۆخى ئابوورىش ، وابەستەى بارودۆخى كۆمەلەيتە بوو ، ئەگەر سەيرى بژىۋى عەرەبەكان بىكەين زىاتر ئەم خالەمان بۇ پوون دەبىتەۋە ، بازىرگانى گەۋرەترىن ھۇ بوو بۇ دەۋلەمەند بوون و دابىن كىردى پىداۋىستىيەكانى ژيان ، يەك سەفەرى بازىرگانى بەبى بەرقەرارىۋونى ئاشتى . ھىمنى ھەرگىز نەدەكرا ، ئەۋەش لە دوورگەى عەرەبىدا نەدەكرا مەگەر لە پۇژانى مانگە ھەرامەكاندا ، لەم مانگانەدا بازارە بەناۋ بانگەكانى عەرەب دائەمەزىنران ۋەكو (عكاظ) و (ذى المجاز) و (مجنە) و ھەندىكى تر .

لەبارەى پىشەسازىيەۋە عەرەب لەھەموو مىللەتان دواكەوتوتىر بوون ، ھەرچى پىشەسازىيەكىش لەناۋاياندا ھەبوو ۋەك چىن و دروومان و پىستە خۇش كىردن لەناۋ خەلكى (يەمەن) و (حىرە) و دەۋرەبەرى شامدا بوو، لەناۋ دوورگەى عەرەبىدا كشتوكال و زەۋى كىلى و ئاژەل بەخىۋەكەن ھەبوو ، زۆربەى ژنانى عەرەب خەرىكى پىستىن و چىن بوون ، بەلام ھەموو ئەو كەلۋپەلانە لەبەردەم ھەرەشەى تالان و بېرۋى جەنگدا بوون ، پووتى و بىرسىتى و ھەژارى دەردى زۆرىنەى كۆمەل بوو .

پهوشت

نکولی ناکریت له وهی که له سرده می جاهیلیه تدا کومه نیک پهوشتی نزم و خراپه ی واهه بوو دژ به هم موو عه قلیکی دروست بوو، ویزدان قه بولی نه ده کرد، له گه ل نه وه شدا هه ندیک پهوشتی به رزیان تیدا بوو مروقی جوان ده کردو مایه ی سرسامی و سرسوپمان بوو، له و پهوشتانه :

۱- به خشنده یی: زور له ناوخیاندا شانازیان بهم خه سلته وه ده کرد، نیوه ی شیعره کانیا ن له سر نه م خه سلته ته نه هونی ه وه، وه سفی خویان و خراپه ی خه لکی تریان تیدا دهوت، جاری واده بوو له پوژنکی سرماو سوله و برسیتیدا پیایک میوانیکی دهات، هیچ له مال ه کهیدا نه بوو بیداتی جگه له وشتره که ی که ژیا نی خوی و خیزانه که ی له سر وه ستا بوو، خه سلته ی به خشنده یی دهیگرت و وشتره که ی بو میوانه که ی سر ده پری، له وه ش گه وره تر زور جار بو خوین خوشکردنی چه ندین باری قورس و مال و سامانیکی زوریان خه رج ده کرد، بونه وه ی دل پیک خوین نه پزیت مروقیک زایه نه بیت و به مه شه وه فخر و شانازیان ده کرد به سر سر کرده و سر و که کانی تر دا .

له ناکامی به خشنده یی خویاندا وه سفی (مه ی) یان ده کرد، نه ک له بهر زاتی (مه ی) یه که، به لکو له بهر نه وه ی رینگه یه که یه بو به خشنده بوون له سر خودی خویان، بویه به داری میوان دهوت (الکرم)، به و مه یه شیان دهوت که لیی دروست نه کرا (بنت الکرم)، نه گهر سهیری دیوانه کانی سرده می نه فامیی بکهیت چه ند باسیکی گرنه له شانازی به خو وه کردن و وه سف و سه ناکردن ده بینیت، (عه نته ره ی) ی کوپری (شدا دی) (عبسی) له (معلقه) کهیدا ده لیت:

وَلَقَدْ شَرِبْتُ مِنَ الْمَدَامَةِ بَعْدَمَا	رَكَدَ الْهَوَاجِرُ بِالْمَشُوفِ الْمَعْلَمِ
بِرُجَاةٍ صَفْرَاءَ ذَاتِ أُسْرَةٍ	فَرَنْتُ بِأَزْهَرِ الشَّمَالِ مُقَدِّمِ
فَإِذَا شَرِبْتُ فَانِي مُسْتَهْلِكُ	مَالِي، وَعِرْضِي وَافْرُ لَمْ يَكْلَمْ
وَإِذَا صَحَوْتُ فَمَا أَقْصِرُ عَنْ نَدَى	وَكَمَا عَلِمْتَ شَانِلِي وَتَكْرُمِي

هر له ناکامی نه و به خشنده یی که هه یان بوو خویان به قوما ره وه سر قال ده کرد، چونکه وایانده زانی رینگه یه که بو به خشنده بوون و هر چیه کیان بېردایه ته وه

دەیانەخشی بەهەژاران ، یان هەرشکیکی سەرکەوتوان زیادبوایە دەبەخشرایەوه ، بۆیە دەبینی قورئان نكۆلی لەهەندیک قازانجی قومارو مە ی خواردنەوه ناکات و دەفەرموینت : ﴿وَأْتَمَهُمَا أَكْبَرُ مِنْ ثَمَمِهِمَا﴾ البقرة/ ۲۱۹ واتە: بەراستی زیانیان لە سوودیان زیاترە .

۲ - وفاداری و ئەمەك شوناسی ، وفاداری وەكو ئایین دەستی پێوە دەگیرا ، بە لایانەوه ئاسان بوو بۆ وفاداریی منالی خوێان بكوژن و مالیان كاول بكەن ، لەو بارەیهوه ئەوەندە بەسە كە بەسەرھاتی (ھانی)ی كۆری (مسعود الشیبانی) و (السموال) ی كۆری (عادیا) و (حاجب)ی كۆری (زارە التیمی) بزانن .

۳ - دەروون بەرزی و قەبوول نەکردنی زۆلم و ژێردەستەیی ، لەئەنجامی ئەوەدا ئازایەتیەکی لەپادە بەدەریان ھەبوو ، غیرەت پەرور بوون ، زوو ھەڵدەچوون ، ووتەیهکیان بژنەوتایە بۆنی بیغیرەتی و ترسنوکی و مل نەوی کردنی تێدابیئت شمشیریان ھەڵدەکیشاو شەریان دەکرد ، لەو پێناویدا چەندین جەنگ و ھەریان بەرپا کردووە و باکیان نەبووە لە هیچ قوربانیک .

۴ - سەرراستی و بەدەمەوه چوونی کار، ئەگەر نیازی ھەرکارێکیان بکردایەو گەورەییان تێدا ببینیایە ، هیچ ھۆیک ساردی نەدەکردنەوه ، گیانیشیان لە مەترسیدا بوایە بەدەمیەوه دەچوون .

۵ - ئارامگرتن و لەسەرخوێی و ئاغریی، ھەمیشە شانازیان پێوە دەکرد ، ئەم سیفەتەیان بەگەورەیی تێدا بوو زۆر نازاوە نەبەرد بوون لە جەنگدا .

۶ - وەك خەلکیکی خێلەکی و دەشتەکی سادەو بی گری بوون، بەجەنجالیەکانی شارستانیتی سەرقال نەبوو بوون و فروفیلیان نەدەزانی ، دەرەنجامی ئەوێش ، راستگویی و سپاردەناسی سیفەتیان بوو، حەزبان لەخیانەت و بی ئەمەکی نەبوو . دەبینین ئەم پەروێشتە بەرزانە - لەگەڵ مەوقیعیەتی دوورگەیی عەرەب لە جیھاندا - بوونە ھۆی ھەلبژاردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ ھەلگرتن و لەئەستۆگرتنی پەيامی خوایی و سەرکردایەتی مەوقایەتی و کۆمەلگای بەشەریی، چونکە ئەو پەروێشتانە ھەرچەندە ھەندیکیان لەکۆتاییدا ئەنجامی خراپیان ھەبوو، بەلام لەکۆی

ھەمويىدا كۆمەلىك رەۋشنى بەنرخ بوون ، بەسوودىكى گىشتى گەۋرەۋ دەگەپانەۋە
 بۆكۆمەلگا نەگەر دەستكارىيەكيان بىكرايە ، ئەۋەش ئىسلام لە ئەستۆي گرت .
 لەۋانەيە دۋاي ۋەفادارى بەسوودتەرىن رەۋشنى عەرەب نەفس بەرزى بى
 لەگەل بەدەمەۋە چۈۋنى كارو پاپەپاندنى ، چونكە ناكىرىت شەپەنگىزى ۋە فەسادو
 خراپە پىشە كىش بىكرىت ۋە دادى لەجىگەدا بىچىنرىت بەۋ سىفەتەنە بىت .
 بەدەر لەۋ سىفەتەنە سىفەتى رەۋشنى بەرزى تىران ھەبوۋ لىرەدا جىگەي
 باس نىيە .

رہ چہ لہ کی پیٹھ مہر ﷺ و بنہ مائہ کھی

رہ چہ لہ کی پیٹھ مہر ﷺ

رہ چہ لہ کی پیٹھ مہر سیٰ بہشی ہئیہ:

بہشیکیان ہموو سیرہ تناس و رہ چہ لہ ک زانہ کان یہ کدہ نگن لہ سہری ،
 نہ و د ش نہو بہ شہ یانہ کدہ گہ پرتہ وہ سہر (عدنان) ، بہشیکیشیان جینگہ ی پا
 جیایی یہ ، ہندیکیان لہ سہری وہ ستاون و ہندیکی تریشیان قسہ یان
 لہ سہر کردوہ ، نہ مہشیان سہ بارہ ت بہ بہشی سہر وہ یہ تا ئیبراہیم ، بہشیکیان
 گومانمان نی یہ کہ شتی ہلہ ی تیدانیہ ، نہ و د ش ہوآلی پیٹش (ئیبراہیم) ، ہہ تا
 دہ گاتہ (ئادہم) ، پیٹشتر چہ ند ئامازہ یہ کمان لہو بارہ یہ وہ کرد ، نہ مہش
 دریزہ کہ یہ تی:

بہشی یہ کہم : موچہ مہد ﷺ کوپی عہ بدولآی کوپی (عبد المطلب) ہ کہ
 ناوی (شیبہ) یہ ، کوپی ہاشم کہ ناوی (عمرو) ی کوپی (عبد مناف) ہ کہ ناوی
 (المغیرہ) یہ ، کوپی (قصی) کہ ناوی (زید) ہ ، کوپی (کلاب) ی کوپی (مرہ) ی کوپی
 (کعب) ی کوپی (لؤی) کوپی (غالب) ی کوپی (فہر) نہم پیاوہ ناوی (قریش) ہ ،
 خیئلی قوریش ناوہ کھی لہ وہ وہ ہاتوہ ، کوپی (مالیک) ی کوپی (النضر) کہ ناوی
 (قیس) ہ ، ی کوپی (کنانہ) کوپی (خزیمہ) کوپی (مدرکہ) ، کہ ناوی (عامر) ہ کوپی
 (الیاس) کوپی (مضر) کوپی (نزار) کوپی (معد) کوپی (عدنان) ہ^۱

بہشی دووہم : سہر وہ ی عہ دنان ، (عہ دنان) کوپی (اد) کوپی (ہمیسع) کوپی
 (سلامان) کوپی (عوص) کوپی (یوز) کوپی (قموال) کوپی (ابی) کوپی (عوام) کوپی
 (ناشد) کوپی (حزا) کوپی (بلداس) کوپی (یدلاف) کوپی (طایخ) کوپی (جاحم)
 کوپی (ناحش) کوپی (ماخی) کوپی (عیض) کوپی (عبقر) کوپی (عبید) کوپی
 (الدعا) کوپی (حمدان) کوپی (سنبر) کوپی (یثربی) کوپی (یحزن) کوپی (یلحن)
 کوپی (ارعوی) کوپی (عیض) کوپی (یشان) کوپی (عیصر) کوپی (افناد) کوپی
 (ایہام) کوپی (مقصر) کوپی (ناحت) کوپی (زارح) کوپی (سمی) کوپی (مزی) کوپی
 (عوضة) کوپی (عرام) کوپی (قیدان) کوپی (اسماعیل) کوپی (ئیبراہیم) ﷺ^۲

^۱ / ابن ہشام ۱، ۲/۱ (تلقیح فہوم اہل الاثر) ۵۰۶ . رحمۃ للعالمین ۱۱، ۱۲، ۱۳/۲ ج ۱ ، ۵۲ .
^۲ / شیخی عہ لامہ (احمد سلیمان المنصور فوری) نہم بہ شہ ی بہ گنرا نہ وہ ی کلبی نویسیدہ ، لہ گہل (ابن سعد) بہ
 نیکنؤلینہ وہ یہ کی ورد ، رحمۃ للعالمین ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳

به‌شی سینه‌م: سه‌روی ئیبراهیم عليه السلام ، که کوپی (تارخ) که ناوی (آزده) کوپی (ناحور) کوپی ساروع . یان ساروغ . کوپی فالخ کوپی (عابر) کوپی (شالغ) کوپی (ارفخشد) کوپی (سام) کوپی (نوح) عليه السلام کوپی (لامک) کوپی (متوشلغ) کوپی (اخنوخ) - که ده‌لین ئیدریسه عليه السلام کوپی (یرد) کوپی (مهلائیل) کوپی (قینان) کوپی (ئانوشه) کوپی (شیت) کوپی (ئادهم) عليه السلام .

بنه‌ماله‌ی پیغه‌مبه‌ریستی

بنه‌ماله‌ی پیغه‌مبه‌ر عليه السلام به‌بنه‌ماله‌ی (هاشمی) ناسراوه ، به‌هوی (هاشم) ی باپیریوه که کوپی (عبد مناف) ه ، که‌واته باباسیکی (هاشم) و ئه‌وانه‌ی دواى ئه‌و بکه‌ین:

۱. هاشم . هه‌روه‌کو له‌سه‌ره‌تادا ووتمان . چاودیرو زیوانی کابه‌ی به‌ده‌ست بوو ، له‌کاتینکا که (بنو عبدمناف) له‌گه‌ل (بنو عبدالدار) له‌سه‌ر دابه‌شکردنی پله‌و پایه‌کان رینکه‌وتن ، (هاشم) پی‌اوینکی ناودارو ده‌وله‌مه‌ند بوو، یه‌که‌م که‌س بوو شو‌ربای بۆ حاجیان دروست کُرد ، ناوی (عمرو) بوو ، بۆیه ناوی نرا (هاشم) چونکه نان بده‌یی بوو ، یه‌که‌م که‌سیک بوو که کاروانی بازرگانی شام و یه‌مه‌نی رینکخست بۆ قوره‌یش له‌م باره‌یه‌وه شاعیریک ده‌لئت :

عمرو الذى هشم الثريد لقومه قوم بمكة مستين عجاف
سنت اليه الرحلتان كلاهما سفر الشتاء ورحلة الاضياف

له‌باره‌ی به‌سه‌ره‌اتى ئه‌و پیاوه‌وه ، ده‌لین : جارینکیان به‌بازرگانی چوو بۆ شام ، که گه‌رايه‌وه بۆ مه‌دینه (سلمی) ی کچی (عمرو) ی خواست که یه‌کێک بوو له (بنی عدی بن النجار) ، له‌لای ژنه‌که‌ی مایه‌وه ، پاشان چوو بۆ شام ، ژنه‌که‌ی سکی به‌(عبدالمطلب) ه وه پیر بوو ، له‌و سه‌فه‌رده‌ا (هاشم) له (غزه‌) ی خاکی فه‌له‌ستین کۆچی دوا‌یی کرد ، له‌ سالی (٤٩٧ زاییندا) (عبدالمطلب) له‌ دایک بوو ، ناوی‌نا (شیبه‌) چونکه چهند تالیکى سپی له‌ سه‌ریدا بوو^١ ، (سه‌لمی) ی دایکی له‌ یه‌ثریب مایه‌وه له‌مالی باوکی‌دا به‌خیوی کرد ، هه‌یج که‌سیک له‌ که‌س و کاری هاشم له‌ شاری (مه‌که‌)‌دا به‌مه‌یان نه‌ده‌زانی .

^١ / ابن هشام ٢١٣، ٤/١ ، تلخیص فهوم اهل الاثر ل٦١ ، پوخته‌ی (السير للطبري) ل٦١ ، رحمة للعالمين ١٨/٢ ، سه‌رچاوه‌کان راجیایان هه‌یه له‌ناو بردنه‌کاندا بۆیه له‌ مه‌ندێ سه‌رچاوه‌دا ناوه‌کان که‌وتوون .

(هاشم) چوار کوپی هه‌بوو که بریتی بوون له : (أسد) و (أبو صیفی) و (نضلة) و (عبدالمطلب).

له‌گه‌ل^۱ (۵) کچدا که بریتی بوون له : (شفاء) و (خالده) و (ضعيفة) و (رقیه) و (جنه)^۱.

۲- عبد المطلب ، پیشتر زانیمان که چاودیری و زیوانی کابه له دواى (هاشم) که‌وته ده‌ست (عبدالمطلب) ی کوپی (عبدمناف) ، ئەم پیاوه مروّقیکی به‌ریزو پایه‌دار بوو قوریش ناویان نابوو (فیاض) چونکه زۆر نان بده بوو، کاتیک (شیهه). عبدالمطلب . گه‌وره‌بوو، (المطلب) بیستی‌ه‌وه و ناردی به‌شوینیدا - که‌هات بینی چاوی پر‌بوو له ئاو ، باوه‌شی پێداکرد ، له‌پشت خۆیه‌وه له‌سه‌ر و لا‌خه‌که‌ی داینا ، (عبدالمطلب) پازی نه‌بوو هه‌تا دایکی مۆله‌تی نه‌دا ، دایکیشی نه‌یویست بینیریّت . (المطلب) پینی ووت: ئەم کوپه‌ بۆلای مال و مولکی باوکی ده‌پرواته‌وه ، بۆلای (بیت الحرام) . ئەنجا مۆله‌تی‌دا، که له‌گه‌ل خۆیدا هی‌نایه‌وه بۆ مه‌ککه له‌پشت خۆیه‌وه سواری کرد‌بوو خه‌لکی ووتیان: ئەوه (عبد المطلب) ه ، ئەویش وتی: دایک پۆله‌پروتان بۆ بکات ئەوه برا‌زامة کوپی (هاشم) ه ، (عبد المطلب) لای مایه‌وه ، هه‌تا‌کو پی‌گه‌یشت ، دواى ئەوه (المطلب) له (بردمان) ه خاکی یه‌مه‌ن مرد، (عبد المطلب) هاته جی‌گه‌ی، ئەوه‌ی باوو باپیرانی ده‌یانکرد، ئەم له‌وان زیاتری ده‌کرد ، پله‌وپایه‌و ناوداریه‌کی په‌یدا‌کرد که‌س پی‌ش خۆی نه‌یبوو ، خه‌لکی خوشیان ده‌ویست ، سامی له‌دلی خه‌لکدا هه‌بوو^۲.

که (المطلب) کوچی دوا‌یی کرد، (نوفل) هه‌لی کوتایه‌ سه‌ر (عبدالمطلب) و که‌لو پهل و شمه‌کی ئەوی زه‌وت‌کردو بردی بۆ خۆی ، (عبدالمطلب) یش داوا‌ی کرد له‌ قور‌ه‌یش پشتیوانی ئی‌بکه‌ن تا ئەو که‌لوپه‌له‌ له‌مامی به‌سه‌نێته‌وه ، وتیان: ئیمه ناتوانین خۆمان فری ده‌ینه‌ نێوان توو مامت ، ئەنجا نامه‌ی نووسی بۆ خا‌لوانی له‌خی‌لی (بنی النجار) و به‌چه‌ند شی‌ع‌ریک نامه‌یه‌کی بۆ هۆنینه‌وه ، خاله‌که‌ی (أبو سعد) ی کوپی (عدی) و (۸۰) سواره‌ی له‌گه‌ل خۆیدا هی‌نا نه‌وه‌ستان هه‌تا (ابطح) ی نزیک مه‌ککه له‌وی دابه‌زین ، (عبدالمطلب) یان پی‌گه‌یشت ، پینی ووت: خاله .. چه‌ز

^۱ / ابن هشام ۱۳۷/۱، رحمة للعالمین ۲۶/۱، ۲۴/۲ .

^۲ / ابن هشام ۱۳۷/۱، ۱۳۸ .

دەكەم لە مالهەكەم دابەزیت ، ئەویش وتی : نەخیز سویندبیت هەتا بە (نوفل) نەگەم
 وازناهیتم ، کەوتەپێ هەتا گەیشته ئەنجومەنی قورەیش و پەیش سپیانیان لەوی
 بوون ، (نوفل) هەستایە سەرپێ ، (ابوسعبد) شمشیری ئی هەلکیشا ووتی : (نوفل)،
 سویندبیت بەخاوەنی بەیت ئەگەر ئیستا ئەو کەلوپەلە نەدەیتەو دەست ئەو
 خوشکەزایەم بەم شمشیرە ئەتکوژم ، (نوفل) وتی : هەمو کەلوپەلەکانم داووتەو
 بە (عبد المطلب) ، پەیش سپیەکانی قورەیش شایەتیان بۆدا ، ئەنجا (ابوسعبد) هاتە
 دەرەوەو لەمائی (عبدالمطلب) دابەزی سی پۆژ مایەو ، عەرەبی کردو گەرایەو بۆ
 مەدینە ، کە ئەو پووی دا ، (نوفل) پەیمانی بەست لەگەڵ (بنی عبد الشمس) کوپی
 (عبد مناف) دژ بە (بنی هاشم) ، کە خێلی (خزاعە)ش بینیان (بنی النجار) هاتن بە
 دەم (عبد المطلب) و ، وتیان : چۆن کوپی ئەوانە کوپی ئیمەشە ، حەق وایە ئیمە
 زیاتر بچین بەهانا یەو - چونکە دایکی عبد مناف لەوانە - چوونە ناو (دار الندوہ)
 پەیمانیان بەست لەگەڵ (بنی هاشم) دژ بە (بنی عبد الشمس) و (نوفل) ، هەر ئەم
 پەیمانە بوو لەئاکامدا بوو هۆی (فتح)ی مەککە ، هەرۆکۆ لە دوااییدا باسی
 دەکەین^۱.

^۱ / کورتە کتیی (سیرة الرسول) نووسینی (شیخ محمد عبد الوهاب) ل ۴۱-۴۲.

گرنگترین پرووداویک به سهر (عبد المطلب) دا هاتیت

له باره‌ی (بیته) وه دوو شت بوو^۱ :

هه لکه ندنی بیرى (زهمزم) و پرووداوى (الفیل) ،

خولاسه‌ی یه کهم نه وه یه :

(عبدالمطلب) له خه ودا فه رمانی پیکرا له شوی نیکی دیاریکرا ودا بیریک هه لکه نیته ، دهستی کرد به هه لکه ندن ، نهوشتانه‌ی تیدا دوزیه وه که له کاتی خوی (جرهم) یه کان تیدا هه شاریان دابوو وه کو: (شمشیرو قه‌لغان و دوو ئاسکه ئالتونیه کهو شمشیره‌کانی دا له درگای کابه و دوو ئاسکه کهشی به درگا که دا کردو دهستی کرد به دابه شکردنی ئاوی زهمزم بۆ حاجیان ، که ئاوی زهمزم درکهوت قوره‌یش دهستیان کرد به ململانی له گهل (عبد المطلب) داو پییان وت: بمانکه هاوبه‌شی خوت ، وتی: قه‌بولی ناکه م ، نه مه کاریکی تایبه ته به خومه وه ، وازیان لی نه هینا هه تا بردیانه لای فالگره وه که ی (بنی سعد) ، نه گه پانه وه هه تا خوی گوره نه وه ی نیشاندان که ئاوی زهمزم تایبه ته به (عبد المطلب) وه ، له ویدا (عبد المطلب) ناھی کرد نه گهر خوا (۱۰) کوپی پی ببه خشیت که بتوانن پشته بگرن نه وایه کیکیان له پال کابه دا بکاته قوربانی.

کورتیه‌ی پرووداوی دووم نه وه یه :

(نه بره‌هه‌ی سه‌باحی حه‌به‌شی) جیگه‌داری (نجاشی) له یه مه‌ندا ، کاتیک سه‌یری کرد خیله‌کانی عه‌رب پرووده‌که نه کابه ، کلێسایه‌کی له (صنعاء) دا دروست کرد ، بۆ نه وه‌ی پروویان له کابه وه ربگیریت ، کابرایه‌کی خیلێ (کنانه) نه مه‌ی بهر گوی که وتبوو ، چوو بووه ناو په‌رستگا کهو پیسایێ تیدا کردبوو ، که نه بره‌هه به مه‌ی زانی رقی هه‌ستا ، به سوپایه‌کی زه‌به‌للاحی شه‌ست هه‌زار که‌سیه وه به نیازی پرووخاندنی کابه که وته‌ی ، له ناو سوپا که دا (۹) یان (۱۲) فیلی تیدا بوو ، نه بره‌هه سواری فیله گه‌وره‌که یان بوو که وته‌ی تاگه‌یشته ناوچه‌ی (مه‌غمه‌س) له ویدا سوپا که ی کۆ کرده وه ، فیله‌کانی ناماده کرد بۆ شالاو بردن و خووشی سازدا بجیته ناو مه‌که وه ، له کاتیکدا که له شیوی (محسر) دا بوون له نیوان (مزدلفه) و (منی) دا ، فیله که رویشته و راست نه بووه به ره و کابه ، که پروویان پیده‌کرده باکوور

^۱ / ابن هشام ۸/ ۱۴۲، ۱۴۷.

باشور يان پۆژمه لات پای ده کرد که پوويان وهرده چه رخاند به ره و کابه چۆکی دادهدا ، لهو حالته دا هه موو فيله کان مانيان گرتبوو ، خوای گه وره بالنده يه کی زۆری نارد هه سريان ، وورده به ردی به سهردا باراندن ته فروتوونای کردن وه کو کای خورويان ئی هات ، بالنده کانیش وه که په رسته یکه وه هابوون ، هه ربالنده يه کی سى به ردی هه لگرتبوو ، به ردی که به ده نووک ، دوو به ردی وه که ده نکه نوکیش به قاچیه وه ، بهر هه رکه سینیان به کوتایه په لوپۆی ده شکاندو له ناوی ده برد ، هه موويان به رنه که وتن ، زیندوه کان به شپه زه یی تیکرژان و پرایان کرد شه پولیان نه دا ، به ملاولادا ده که وتن و هه لته ده ستانه وه ، نه به ره هه ش (خوا) ده ردی کی بو نارد سه ربه نه کهانی پزین ، که گه یشته وه (صنعاء) وه که جوجک بچوک بوو بوه وه ، دللی وه ستاو مرد .

قوپه ییش به ده ورو به ری شیوو دۆله کهانی مه که که بلاوه یان کردبوو خو یان دابووه پال شاخه کان ، له ترسی سوپاکه ، که سوپاکه ته فرو تونا بوو ، نه وانیش به سه لامه تی گه رانه وه بو ناو ماله کهانیان^۱.

ئهم پووداوه له مانگی (محرم) دا بوو، پینش له دایک بوونی پیغه مبه ر ﷺ به (۵۰) یان (۵۵) پۆژ - به پینی پای زۆرینه که به رامبه ره له گه ل سهره تای مانگی مایسی سالی (۵۷۱ز) دا، ئه مه نوقلانه يه کی خیریوو خوای گه وره به خشی به پیغه مبه ر ﷺ و به ماله که ی ، چونکه کاتی که سهری (بيت المقدس) ده که یین ده بینین موشریکانی دوژمنی خودا هه لیان کوتایه سهر ئهم قیبه له یه ، له کاتی که دا خه لکه که ی موسلمان بوون هه روه کو له سهر ده می (بوخته نه سر) دا پووی دا ، سالی (۵۸۷ پ.ز) و پۆمه کانیش له سالی (۷۰ز) دا، به لام ده بینین (کابه) له کاتی که دا که جینشیننه کهانی موشریک بوون که چی نه سهرانیه کان نه یان توانی زال بن به سهریدا ، له بارود و خیکدا ئهم پووداوه پووی دا ، هه واله که گه یشته زۆرینه ی شارنشیننه کهانی نه وکاته ، که په یوه نده یه کی پته و یان له گه ل پۆمه کانداهه بوو ، فارسه کانیش له بۆسه دا بوون بۆیان و چاوه پوانی چاره نووسی پۆمه کهانیان ده کرد، دوا ی هه واله که خیرا فارسه کان هاتن بۆ (یه مهن) ، ئهم دوو ده و له ته نوینه رایه تی جیهانی شارستانیان ده کرد، ئهم پووداوه سه رنجی دونه یی به لای خویدا راکیشاوه و به لگه ی ئهو شهره ف و پیروزیه گه وره یه بوو که خوا به خشیویه تی به (بيت الله) و

^۱ / ابن هشام ۴۳/۱ هتا ۵۶ ، مه روه ما (تفهيم القرآن) ۶۶/۲ هتا ۶۹ .

ئەو ەش دەسەلمىنىت ئەو ە تەنھا مائىكى (مقدس) ە لەسەر زەویداو ەەر كەسىكى خەلكى ئەم (بىت) ە ، بانگەشە بۆ (نبوة) بكات جەخت لەسەر ئەو پووداوە دەكاتەو ە ، ئەمە لىكدانەو ەى فەلسەفەى شاراو ەى خوايىيە بۆ پشتىوانى و پشتىگىرى كردنى خواى گەورە بۆ موشرىكەكان و دژ بەكۆمەلىك ئىماندارى مەسىحى بەشپۆەيەك لەسەر و جىهانى دونياو ەىت ، عبدالمطلب (١٠) دە كوپرى ەببوو ، برىتى بوون لە:

(حارث) و (زبىر) و (أبو طالب) و (عبدالله) و (حمزة) و (أبو لهب) و (غيداق) و (مقوم) و (صفار) و (عباس) ، گوتراویشە گوايە (١١) كوپر بوون ، يانزە ەمىيان ناوى (قثم) بوو ە ، ەندىكى تر دەلّين (١٢) بوون ، (عبد الكعبه) و (حجل) يان بۆ زياد كردو ە ، وتراو ە (عبدالكعبه) (مقوم) ە ، و (حجل)يش (غيداق) ە ، لەناو كوپرەكانىدا كەسىك نىيە بەناوى (قثم) ە و ە ، (٦) كچىشى ەببوو: (أم الحكيم) - بيضاء . و (وبره) و (عاتكه) و (صفيه) و (أروى) و (أميمه) .^١

٣- (عبدالله) باوكى پىغەمبەرە ﷺ ، داىكىشى (فاطمة)ى كچى (عمرو)ى كوپرى (عائذ)ى كوپرى (عمران)ى كوپرى (مخزوم)ى كوپرى (يقظة)ى كوپرى (مره)ى ە ، (عبدالله) باشتىرەين كوپرى (عبدالمطلب) بوو لە ەمووشيان خۆشەويستتر بوولای (عبدالمطلب) ، شۆرەتەكەى (ذبيح) ە ، ئەمەش لەبەر ئەو ە بوو كاتىك كوپرى دەيەمى بوو ، زانى كە دەتوانن پشتى بگرن ، ەوائى نەزەكەى پىدان ، ناوى لە تىرو پىشكەكاندا نووسىن ، تىرەكەى لىدا ، بۆ عبدالله دەرچوو ، (عبدالمطلب) ەبدوللای كوپرى بردو چەقۆيەكى ەيناو بردى ە بەردەم كابە بۆ سەربرىنى ، قوپەيش و خالەكانى ەبدوللای لەخىلى (بەنى مەخزوم) و (أبو طالب)ى براى نەيانەيشت ، (عبدالمطلب) پىي وتن : چى بكەم لەنەزەكەم ؟ وتیان : بۆ بۆلای ژنە فالگروەكەو پىرسىارى لى بكە ، ئەویش چوو ە لاى ، فرمانىدا كە تىروپىشكەكە بۆ ەبدوللای و (دە) وشتىركىت ، ئەگەر تىروپىشكەكە كەوتە سەر ەبدوللای (دە) وشتىرى تىرى بۆ زياد بكەن ە تاكو پەرورەدگارى پازى دەبىت ! ، ئەوجا ئەگەر كەوتە سەر وشتەرەكان با سەريان بپرىت ، (عبدالمطلب) گەپايەو ە تىروپىشكى كرد بۆ (ەبدوللای) و (دە) وشتىر ، كەوتە سەر (ەبدوللای) ، ئەمەى دووبارە كردو ە ەمووجارىك لەسەر ەبدوللای دەرەچوو ئەویش (دە) (دە) وشتىرى زياد دەكرد ، كە وشتەرەكان ژمارەيان

^١ / بىروانە (تلفيح فہوم اهل الاثر) ل (٨٠٩) ەروەما (رحمة للعالمين) ٥٦،٦٦/٢ .

گه‌یشته (۱۰۰) دانه ، تیروپشکه‌که بو و شتره‌کان دەرچوو ، هه‌موویانی کرده قوربانی ، ئەنجا وازی ئی هینان و نه‌یهیلاً مرۆف و ئازهلێ دپنده‌یان ئی نزیک بیته‌وه ، تا ئەوکاته‌ه‌قی خوینی مرۆف (ده) و شتر بوو له‌ناو قورده‌یشدا ، دوا‌ی ئەو پروداوه‌ بوو به (۱۰۰) و شتر ، که ئیسلامیش هات قه‌بو‌لی کرد ، له‌ پیغه‌مبه‌ریشه‌وه ﷺ ده‌گیرنه‌وه ، فرمویه‌تی : (انا ابن الذبیحين) واته‌: من کو‌ری هه‌ردوو (ذبیح)ه‌ که‌م ، که (إسماعیل) و (عبدوللّٰه)ی باوکیه‌تی .

(عبدال مطلب) ، (ئامىنە) ى كچى (وھەب) ى ھەلبۇزارد بۇ ھاوسەرىتى
(عەبدوللا) ى كۆپى ، ئامىنە لەو پۇژدە بەرپۇزترین ئافرىتى قورەش بوو
لەبنە مائەلە پلەي كۆمەلەيتىدا ، باوكى سەرۆكى (بنى زھرە) بوو خاوەنى بنە مائەلە
پەچەلەك و پلە و پايەوھ بوو ، (عەبدوللا) لە مەككە ئامىنە ى گۆيزايەوھ ، پاش
ماوھەكى كەم (عبدال مطلب) ، عەبدوللاى نارد بۇ مەدىنە خورمايان بۇ بىكرىت ،
لەوئى مردوھ ، پىوايەتتىكى تىر دەلىت ناردى بۇ بازىرگانى بۇ وولاتى شام ، لەگەل
كاروانىكى قورەشدا بوو، كە لە مەدىنە دابەزىن نەخۇش كەوتوو ، ھەرلەوئى
وھفاتى كرد ، لە مالى (النابعة الجعدى) ئەسپەردە كرا بەپىي پايى مېژوونوسان ،
لەوكاتەدا (عبداللە) تەمەنى (۲۵) سال بوو ، مردنەكەشى پىش لەدايك بوونى
پىغەمبەر بوو ﷺ ، گىزانەوھەكەش دەلىت: دواى لەدايك بوونى پىغەمبەر ﷺ
بەدوومانگ وھفاتى كردووھ^۱ كەمەوالى گەيشتەوھ مەككە (آمنة) بەجواترىن شىعر
بۆى لاوانەوھ، ووتى:

عفا جاب البطحاء من ابن هاشم
دعته النأيا دعوة فأجابه
عشيّة راحوا يحملون سريره
فإن تك غالته النأيا وريبها

وجاور لحداً خارجاً في الغمام
وما تركت في الناس مثل ابن هاشم
تعاوره أصحابه في التراحم
فقد كان معطاءً كثير التراحم

ئەو ھى لە (عەبدوللا) بەجىما، (۵) وشترو، مىگەلىك و، كەنیزەكىكى
 ھەبەشى بوو بەناوى (بەرەكە) شۆرەتەكەى (ام ايمىن) ۵ ، ئەم ژنە داىەنى پىغەمبەر
 بوو ﷺ.

١/ بيواته: (ابن هشام) ١٥١/١ تا ١٥٥، (رحمة للعالمين) ٨٩، ٩٠/٢، (سيرة الرسول) نويسيني (شيخ عبدالله) ل ٢٢، ٢٢، ١٢.

² / بدران: ابن هشام ١٥٦/١ - ١٥٨، (فقه السيرة) نويسيني (الفزالي) ل ٤٥، (رحمة للعالمين) ٩١/٢.

3 / بروانه (طبقات ابن سعد) ۱/۶۲.

له داييك بوون و چل سال پيش پيغه مبهريتي

(له داييك بوون)

سهرورې پيغه مبهران ﷺ له شيوې (بنې هاشم) ې مهككه ، سهرله به يانې دوشه ممه (۹) ې رېبېعې يه كه مې سالى (فيل) ه كه له داييك بوو ، چل سال بوو سهرده مې مهليكي كيسرا (نوشيروان) تنپه پرى بوو ، نهو پوژه بهرام بهره له گهل (۲۰) يان (۲۲) ې مانگې (چوار) ې سالى (۵۷۱) ې زايين ، به پيټې نهو ليكولينه وه يه ې زاناي گه وړه (محمد سليمان المنصور فوري) و ليكولنه ې بواري گه ردوناسي (محمود پاشا) كړدويانه .^۱

(ابن سعد) ده گيړته وه كه دايكي پيغه مبهري ﷺ وتويه تي: كه (محمد) له دايك بوو نورېك له داوېنم درچوو كوڅكه كانې شامې پوونكړده وه ، نيمامي نه حمده له (عرباض) ې كوپې (ساريه) وه شتيكي نزيك له وه ده گيړته وه .^۲ ده گيړنه وه پيش له داييك بوونې پيغه مبهري ﷺ هه نديك پيشيبيني پووي داوه له وانه ، چواره به له كوڼه ې هه يوانه كه ې كيسرا كه وتوته خواره وه وه نهو ناگره ې هه زار سال بوو ده يانپه رست كوژا يه وه ، كليساكانې ده ورو بهرې ده رياچه ې (ساوه) پووخان ، پاش نه وه ې كه درزيان بر دبوو ، نيمامي (به يه قې) نه مه ې گيړاوه ته وه ، هه رچه نده (محمد الغزالي) دان به مه دا نانيت .^۳

كه له داييك بوو ، دايكي ناردي به شوين (عبدالمطلب) ې باپريدا بو نه وه ې مرژده ې نه م كوپه زايه ې بده ني ، (عبدالمطلب) له ناميزي گرت و بردي بو كا به و سوپاسي خواي كړدو پارايه وه ، ناوي (محمد) ې بو هه لېژارد - شاياني وتنه نه م ناوه له ناو عه ربه دا باونه بوو . له هه وتودا خه تنه ې كرد كه نه مه دابي عه رب بوو .^۴ له دواي دايكي ، يه كه م ژنيك كه شيري دا به (محمد) ﷺ (ثوبه) ې كه نيزه كي (ابو لهب) بوو ، شيري كوپنكي خوي دايه ناوي (مسروح) بوو ، پيشتريش شيري به (حمزه) ې كوپې (عبدالمطلب) مامي پيغه مبهري ﷺ دابوو ، پاشتريش شيري دا به (ابو سلمه) كوپې (عبد الاسد المخزومي) .^۵

^۱ / بېروانه (مختصر سيرة الرسول) (عبدوللاي نه جدي) ل ۱۲، تلقيح فهم اهل الاثر ل ۴، (صحيح مسلم) ۹۶/۲ .

^۲ / بېروانه (محاضرات تاريخ الامم الإسلامية) نووسيني: الخضري ۶۲/۱، رحمة للعالمين ۳۸، ۳۹/۱ .

^۳ / بېروانه (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسيني شيخ (عبدالله النجدي) ل ۱۲ . (ابن سعد) ۶۲/۱ .

^۴ / هه مان سرچاوه ې يه كه م .

^۵ / بېروانه (فقه السيرة) نووسيني (محمد الغزالي) ل ۴۶ .

^۶ / ابن هشام ۱۵۹، ۱۶۰/۱ . (محاضرات تاريخ الامم الإسلامية) (الخضري) ۶۲/۱، وتيهك هيه ده لي به خه تنه كراوي له داييك بووه . بېروانه (تلقيح فهم اهل الاثر ل ۴) . (ابن القيم) ده لي: فهرموديه كي راست له و باره يوه نه يه . بېروانه (زاد المعاد) ۱۸/۸ .

^۷ / بېروانه (تلقيح فهم اهل الاثر ل ۴) . (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسيني شيخ (عبدالله النجدي) ل ۱۲ .

له ناو (بنی سعد) دا

نهریتی عهره ب وهابوو شارنشینه کانیان دهگه پان بۆ دایه ن بۆ مناله کان له بهر نه وهی له نه خووشی شار به دور بن ، هه تا کو جهسته یان پتهوو بازویان به هیژ بیت و ، هه له منالی یه وه زمانی عهره بی به پاراوی فیرین ، (عبد المطلب) به دوا ی زۆر دایه ندا گه را بۆ پیغه مبه ر ﷺ ، دایه نیکی له خیل ی (به نی سعد) بۆ دۆزیه وه ، ناوی (حلیمه) کچی (ابو ذؤیب) بوو ، هاوسه ره که ی ناوی (الحارث) کوپی (عبد العزی) شو ره تی (ابو کبشه) بوو له هه مان خیل^۱.

پیغه مبه ر ﷺ له و ی چه ند خوشک و برایه کی شیریی هه بوو ، له وان ه (عبدالله) کوپی (حارث) ، (انیسه) کچی (الحارث) و ، (حذافه) یان (جذامه) کچی (الحارث) - ناوی راسته قینه ی (شیماء) ، ئەم ژنه هه موو جارێک پیغه مبه ر ﷺ ، هه ره ها (ابو سفیان) کوپی (الحارث) کوپی (عبد المطلب) ئامۆزای پیغه مبه ره ﷺ ، له باوه ش ده گرت.

(حمزه) ی مامی پیغه مبه ر ﷺ لای دایه نیک بوو له هه مان خیل ی دایه نه که ی پیغه مبه ر ﷺ خیل ی (بنی سعد) کوپی (بکره) ، دایه نه که ی له و کاته دا شیریی دا به پیغه مبه ر ﷺ که له ئامیزی (حلیمه) دا بوو ، به م شیوه یه (حمزه) برای شیریی پیغه مبه ره ﷺ له دوو سه ره وه ، له سه ری (ثویبه) و سه ری (سعدیه) وه^۱ .
(حلیمه) له باره ی به ره که ت و پیروزی پیغه مبه ره وه ﷺ شتی سه یر ده گیر ته وه ، باوازی ئی به ینین خو ی به درێژی بۆمان باس بکات ، (ابن إسحاق) ده لیت:

(حلیمه) ده یوت: که له گه ل هاوسه ره که ی و کوپی کی شیره خو ره یداو کو مه لیک ژنی تری خیل ی (به نی سه عدی کوپی به کر) دا ده پواته ده ره وه به مه به ستی وه رگرتنی مناله شیره خو ره کان ، حه لیمه وتی: ئەو ده رچونه مان له سال یکی وشکیدا بوو هیچ له مالدا نه بوو، ده لیت: به سواری گویدرێژێکی سپی ده رچوین مه شکه یه کمان پێبوو سویندبیت دلۆپیک ی تیدا نه بوو، نه مانده توانی هیچ شه وێک بخه وین له بهر گریان ی ئەو مناله مان که له تاو برسی تی ده یکرد ، مه مکه کانم ئەوه ند ه شیریان تیدا نه بوو تی ری بکه ن ، مه شکه ش هیچ شتیکی تیدا نه بوو بیده می ،

^۱ / زاد المعاد ۱/ ۱۹.

چاوه پوانی بارانبارین و بوژانه وه بوین ، به سواریی ئه و گویدریژه چومه ده ری ، گویدریژه کهم ئه وهنده لاوازیو هاوه له کانم به زه بیان پیمدا دهاته وه ، ههتا گه یشتینه مه کهکه به شوین مناله شیره خۆره کاندای ده گه پراین ، ژنمان تییدا نه بوو پیغه مبه ری نیشان بدریت و قه بولی بکات ، چونکه ده یانوت بی باوکه ، هوکه شی ئه وه بوو ئیمه چاوه پوانی یارمه تیه ک بوین له باوکی مناله که وه ، ده مانوت ئه م مناله بی باوکه ، ده بیئت دایک و باپیره ی بتوانن چی بکه ن ؟

بۆیه هه زمان ئی نه بوو ، ژنمان تییدا نه ما ساوایه که هه لئه گریئت من نه بیئت ، که خۆمان کوکرده وه و تم به هاوسه ره کهم : سویند بیئت به خوا پیم ناخۆشه له گه ل هاوه له کاندای بگه ریمه وه و منالیکم وه رنه گرتیئت ، به خوا ده پۆم ئه و مناله بی باوکه هه لئه گرم ، هاوسه ره که ی وتی : قهیدی نی یه ، به لکو خوای گه وه به هویه وه به ره که تی بنیریت بۆمان ، هه لیمه ده لیئت : چووم و هی نام ، هیچ پالی پیوه نه نام بۆ هه لگرتنی ته نها ئه وه نه بیئت که منالی ترم ده ست نه که وت ، ده لیئت : وه رم گرت و گه پامه وه نیو کاروانه کهم ، هه ر که خسته م باوه شم مه که کانم شیریان ئی ده چۆرا ، ئه وهنده ی خوارد وه تا تیر بوو - نه نجا برا که شی مژی تا تیر بوو - پاشان نووست ، پیشت هه رگیز له گه لی نه ده نووستین ، میرده کهم هه ستا چو بۆ لای مه شکه که وه سهیری کرد پره ، دهستی پیدا هی نا شیر ی ئی ها ته ده ره وه ، تیری ئی خوارد وه منیش تیر بووم ، خۆشتین شه ومان کرده وه : هه لیمه ده لیئت : که پۆژ به وه میرده کهم وتی : ئه ری هه لیمه ده زانی ! سویند بیئت به خوا شه نه یه کی پیروژمان بهرکه وتوه ، هه لیمه ده لیئت : وتم : منیش ئاوات ده خوازم وابیئت ، هه لیمه ده لیئت : پاشان ده رچوین ، من سواری گویدریژه کهم بووم ، مناله که شم له گه ل خۆمدا سوار کرد ، سویند بیئت به خوا به سواریی ئه وهنده پۆشتم گویدریژی که سیان ئه و ماوه یان نه ده بری ، وای ئی ها ت هه ندیک له هاوه له کانم ده یانوت : ئه ری که که ی (ابی نویب) ، دایک پۆله پۆت بۆ بکات !

که میک له سه ره مان بوهسته ، ئه مه ئه و گویدریژه نه بوو که پیی هاتیت

له گه لماندا ؟

منیش پیم ده وتن : به ری وه للاً ! ئه وه خۆیه تی ، نه وانیش ده یانوت : سویند بیئت شتیکی ئی ها توه ، هه لیمه ده لیئت " پاشان گه یشتینه وه ماله کانی خۆمان له ناوچه ی (به نی سه عد) ، پیم وانی یه هیچ زهویه کی خودا هه بوو بیئت له وه

وشك و بی‌ناوتر ، دواى نه‌وه می‌گه‌له‌که‌م به‌و شیوه‌یه‌ی ده‌مان برد به‌تیری و گوانی پر له شیر‌وه ده‌گه‌پایه‌وه ، ده‌مان دۆشى و لی‌مان ده‌خوارد‌وه ، هیچ که‌سی‌ک له‌وان یه‌ک دل‌وپی له‌گوانی می‌گه‌له‌که‌یدا نه‌ئه‌دۆشى و ، گوانی می‌گه‌له‌کانیان هیچی تیدا نه‌بوو ، وای ئی هاتبوو ناماده‌بووان ده‌یانوت به‌شوانه‌کانیان: هاوار بو ئیوه له‌و شوینه‌دا می‌گه‌له‌که به‌ره‌للا بکه‌ن که‌شوانه‌که‌ی کچی (ابی ذؤیب) تیایدا می‌گه‌له‌که نه‌له‌وه‌پرنیت ، نه‌مجاره‌ش می‌گه‌له‌کانیان به‌برسیتی و گوانی خالیه‌وه ده‌گه‌پانه‌وه ، می‌گه‌له‌که‌ی منیش به‌تیری و گوانی پر له شیر‌وه ده‌هاتنه‌وه ، به‌رده‌وام نازو نیعمه‌تی خودامان به‌سه‌رخۆمانه‌وه ده‌بینی هه‌تا دوو سال و شیر برینه‌وه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ گوزه‌را که‌ گه‌وره بوو له‌ مناله‌کانی تر نه‌ده‌چوو ، هیشتا نه‌گه‌یشبووه دوو سال منالیکی قه‌له‌وو جوان بوو ، حه‌لیمه ده‌لیت: هیئامانه‌وه بۆلای دایکی و سور بووین له‌سه‌ر نه‌وه‌ی لامان بمینبیته‌وه ، به‌هوی نه‌و به‌ره‌که‌ته‌وه که به‌سه‌رماندا پزڤابوو ، قسه‌مان له‌گه‌ل دایکی‌دا کردو ، من پیم وت: حه‌زده‌که‌م کوپه‌که‌م له‌لا به‌جی به‌یئیت هه‌تا گه‌وره ده‌بی، چونکه له‌په‌تای ناو مه‌ککه نه‌ترسم، حه‌لیمه ده‌لی: زۆر نه‌ماینه‌وه هه‌تا جاریکی دی پیی داینه‌وه‌و له‌گه‌ل خۆمان هیئامانه‌وه^۱.

به‌و شیوه‌یه پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌ناو خیلی (بنی سعد)دا مایه‌وه ، هه‌تا سالی چواره‌م یان پینجه‌می^۲ ته‌مه‌نی له‌و ساله‌دا پرووداوی سنگ له‌ت کردن پرووی‌دا ، (مسلم) له‌ (انس) وه ده‌گپرنته‌وه له‌ پیغه‌مبه‌ره‌وه ﷺ که جاریکیان جبره‌ئیل هاته خزمه‌تی ، له‌کاتی‌که‌دا که له‌گه‌ل مناله‌کانی تر‌دا یاریی ده‌کرد ، گرتی و دای به‌زه‌ویدا ، سنگی له‌ت کردو ، دلی دهره‌ینا خوین پارهی‌ه‌کی تیدا دهره‌ینا ، فهرمووی: نه‌مه پشکی شه‌یتانه له‌ تۆدا ، پاشان دله‌که‌ی له‌ ته‌شتیکی ئالتونی پر له‌ ناوی زه‌مه‌مدا شوورد ، پاشان هیئایه‌وه‌یه‌ک و ، خسته‌یه‌وه شوینی خوی ، به‌ هه‌له‌داوان مناله‌کان رایانکرد بۆلای دایکی - واته دایه‌نه‌که‌ی - وتیان: محمد کوژرا ، که هاته‌وه لایان چون به‌ ده‌میه‌وه په‌نگی زه‌رد هه‌لگه‌را بوو^۳.

^۱ / ابن هشام ، ۱/ ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸.

^۲ / نه‌مه پای زۆریه‌ی سیره‌ت نووسه‌کانه، په‌وتی گپراوه‌که‌ی (ابن إسحاق) نه‌وه ده‌گه‌یه‌نی که له‌ سالی سنی‌مه‌دا پرووی دابی ، بروه (سیره‌تی ابن هشام) ۱/ ۱۶۵، ۱۶۶.

^۳ / صحیح مسلم ، باب الإسراء ۹۲/۱.

بەرەو دایکە بەسۆزەکەى

دواى ئەو پووداوه حەلىمە زۆر لە محمد ئەترسا ھەتا گىراپەو ھە بۆ دایکى،
 لاى دایکى مایەو ھەتا تەمەنى گەیشتە شەش سال^۱ ئامینە پىنى باش بوو
 لەیادی کۆچى مێردەکەیدا سەردانى گۆرەکەى بکات لە یەثریب، لە مەککە
 دەرچوو، ماوہیەکی پینچ سەد کیلۆمەترى دایەبەر، محمدى بى باوک پۆلەکەیتى
 ﷺ و کارەکەرەکیان (ام ایمن) و (عبدال مطلب)ى سەرپەرشتیاری لەگەڵدا بوو،
 لەوى مانگىک مایەو، پاشان گەراپەو: لەرنگەى گەرانەو ھەتا نەخۆشیی لەکۆلى
 نەبوو، ھەر لەسەرەتای رینگەو لەگەڵدا بوو، لە (ئەبواء)ى نیوان مەککەو
 مەدینە کۆچى دواى کرد^۲.

بەرەو لاى باپیرە سۆزدارەکەى

(عبدال مطلب) ھینایەو ھەموو مەست و سۆزىکى دلى
 دابو کورەزا بى باوکەکەى، کە تووشى کارەساتىکى نوێ بوو برینە کۆنەکانى
 ھینایەو سۆ، ئەو نە بەزەى بەو ھاتەو بەئەندازەى ئەو بەزەى بە پۆلەکانى
 خۆیدا نەدەھاتەو، ھەرگیز بەتەنھا جى نەدەھىشت و، رىزى ئەدا بەسەر
 منالەکانى خۆیدا، (ابن هشام) دەلى: (عبدال مطلب) ھەموو جارێک لەسیبەرى
 کابەدا فەرشیکی بۆ راڤەخرا، کورەکانى لەدەورى ئەو فەرشە دادەنیشتن، کەچى
 پىغەمبەر ﷺ ھىشتا منالیکى تازە پىگەیشتو بوو دەچوو پالى باپیرەى،
 مامەکانى دەیانویست دوورى بخەنەو (عبدال مطلب) پى دەوتن: واز لەو کورەم
 بەینن سویند بىت شان و شەوکیەتیکى ھەو، پاشان لەگەلى دادەنیشتن، دەستى
 بەسەریدا دەھینا و دلى پىخۆش دەکرد^۳.

لە تەمەنى ھەشت سال و دوومانگ و دە پۆژدا (عبدال مطلب)ى باپیرەى
 پىغەمبەر ﷺ لە مەککە کۆچى دواى کرد، پىشتەر وای بەباشزانى کە بیخاتە ژێر
 رکیف و چاودىرى (ابو طالب)ى مایەو^۴.

^۱ / تلقیح فہوم الاثر ل ۷، ابن هشام ۱/ ۱۶۸.

^۲ / ابن هشام ۱/ ۱۶۸، تلقیح فہوم اہل الاثر ل ۷، کۆباسەکانى (تاریخ الامم الإسلامیة) للخضرى ۱/ ۶۳، (فقہ السیرة) غزالى ۵۰.

^۳ / ابن هشام ۱/ ۱۶۸.

^۴ / تلقیح فہوم الاثر ل ۷، ابن هشام ۱/ ۱۶۹.

بۆ ئامىزى مامە بە بە زەببە گەي

(ابو طالب) يىش بە جواترىن شىۋە مافى برازا يەتتى پىداۋ، خىستىيە نىۋ
كۆرەكانى خۇي و، پىش ئەۋانىشى خىست ، رىزىكى تايىبەتتى دايە ، بۆ ماۋەي چل
سال پىشتى گرت و، پاراستى و، خۇشى و ناخۇشى لەبەر خاترى ئەۋبۇو ، لە
شۋىنى خۇيدا كورتەيەك لەۋەش دەۋىين .

داۋاي باران بارىنى پى دەكەن

(ابن عساکر) دەگىرىتتەۋە لە (جلمە) ي كۆرى (عرفطە) ۋە فەرمۇي :
كاتىك چۈۋمە مەككە خەلكەكەي لە وشكى و بى بارانيدا دەژيان ، خىلى قورەيش
وتيان :

ئەرى ئەبو تاليب ! دەشت و دەرمان بى ئاۋە ، مال و منالمان وشك بوۋنەۋە
، ئادەي دۇعا بارانەيەك بکە ، (ابو طالب) ھاتە دەرۋە مناللىكى لەگەلدا بوو ، وەكو
خۇرىكى تىر و ابوۋ كە تازە چەند پەلە ھەۋرىكى سورباۋى لەسەر لاچويىت و چەند
مناللىكى ترى بەدەۋردا بوو ، ئەبو تاليب دەستى گرت و، پىشتى دا بەدىۋارى كابەۋە
، پەناي بۆ پەنجەي منالەكە برد ، لەو كاتەدا پەلەي ھەۋر بە ئاسمانەۋە نەبوو ، لە
چەند گۆشەيەكى ئاسمانەۋە پەلە ھەۋر پەيدا بوو، لىزمەي كردو ئاۋ تەقى ،
شىۋەكە پىر بوو لە ئاۋ دەشت و دەر سەۋز بوۋەۋە ، (ابو طالب) لەدىرىكدا ئامازە
بەمە دەكات و دەلىت :

وأيض يستقي الغمام بوجهه ثمال اليتامى عصمة للأرامل^۱

^۱ / (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسىنى (عبدالله النجدي) ل ۱۶، ۱۵ .

بوچه‌پیرای راهیب

كاتىك پىغەمبەر ﷺ تەمەنى گەشتە دوانزە سال - وتراویشە دوومانگ و دە پۇرۇش^۱ (ابوطالب) لەگەل خۆیدا بۇ بازىرگانی بردى بۇ شام ، هەتا گەشتە بوسرا - كە سەر بە شامو بە شىكە لە (حوران) ، لەو كاتەدا بەشىك بوو لەو ناوچە عەرەبىيە كە وتبەو ژىر دەسلەتتى پۇمەكانەو - لەو شوپنەدا راھىيىك هەبوو بە (بوھەيرا) ناوى دەرکرد بوو ، ناوى (جرجيس) بوو ، كە كاروانەكە گەشت (بوھەيرا) چو دەروە بۇلايان ، پىزى لىنان ، پىش ئەوكاتە (بوھەيرا) نەدەهاتە دەروە بۇلايان و پىغەمبەرى خوائ بە سيفەتەكانيدا ناسىيەو ، دەستى گرت و وتى بە (ابوطالب): ئەمە سەردارى جەھانيانە ، خوائ گەورە ئەم مەروۇقە بەرەحمەت دەنیرىت بۇ جیھانيان ، (ابو طالب) وتى: تۆ چۆن دەزانیت؟ بوھەيرا وتى: كاتىك ئیوھ لە عەقەبەو هاتن دارو بەرد نەما كړنوش نەبات ، ئەوانە جگە لە پىغەمبەر كړنوش بۆ كەس نابەن ، من بەھوى مۆرى پىغەمبەرىتییەو دەیناسمەو كە وەكو وینەى سیوێك لەسەر دەفەى شانیهى و باسەكەى لە كىتیبەكانماندا هەيە ، داوى كرد لە (ابوطالب) خیرا بیگىریتەو ، نەیبات بۇ شام ، لە ترسى جولەكە ، بۆیە مامى لەگەل جەند كورنكىدا ناردیەو بۆ مەككە^۲.

جہنگی فوجدار (الفجار)

لەتەمەنی (١٥) سالییدا بوو، جەنگی (فجار) لەنیوان قورەیش و ھاوپەیمانهکانی خێڵی کەنانە لەلایەک و لەنیوان (قیس) ی (عیلان)دا پروی دا ، سەرکردە ی قورەیش و ھەموو کەنانە (حرب) ی کوپی (امیە) بوو بەھۆی تەمەن و ئەو پلەوپایە کۆمەلایەتیەوہ کە لەناویاندا ھەیبوو ، لە سەرەتای ڕۆژەکیدە - سەرکەوتن بۆ (قەیس) بوو بەسەر کەنانەدا ، تانزیک ی نیوەرۆ کەنانە سەرکەوت بەسەر (قیس)دا، ئەو جەنگە ناوئرا جەنگی (فجار) چونکە حورمەت و سنوورەکانی تێدا شکاو لەمانگە حەرامەکاندا بوو . پێغەمبەر ﷺ لەو جەنگەدا بەشداری کرد ، تیری بۆ ئاموزاکانی ئامادە دەکرد.^٢

¹ / (ابن الجوزي) له (تلقیح فہوم اہل الاثر ... ل ۷) دا وتوویہ تی.

الترمذي، ١٤ هاتوره که بیلال لکندا نارووه، (تحفة الاحوذی) نه‌مش هله‌یکه پوونه، چونکه پیده‌جنت بیلال له کاتدا له‌هه بنادا نه‌هه بنت، نه‌گر له‌بانیشدا بوو بنت لکه‌ل مامو، نه‌هه‌کردا نه‌هوه، (زاد المعاد) ١/ ١٧.

٦٣/١ ابن هشام ١٨٤، ١٨٥، ١٨٦، ١٨٧: ١، قلب جزيرة العرب ل ٢٦٠، كؤياسه كاني (تاريخ الأمم الإسلامية) نورسيني (الخصري) ٦٣/١.

په یمانی فضول

دواى ئه وجهنگه له (ذى القعدة) ى حرامدا په یمانی (فضول) مۆركرا، خپله كانى قورېش له سهرى كۆبونوه له وانه: به نو هاشم ، به نو عبد المطلب ، ئه سهدى كورې عبد العزى ، زهره ى كورې كيلا ب ، ته یمى كورې موپره ، له بهر پله وپایه و پېش سپیټى (عبدالله بن جدعان) له ماله كهى ئه ودا كۆبونوه ، په یمانیانداو كۆبونوه له سهر ئه وى هر سته مدیده ى كیان له مه ككه دا بېنى له سهرى بكه نه وه ، ده بونه دارده ست دژ به سته مكاره كه هه تا مافه كهىان ئى ودرده گرتوه ، پېغه مېهر ﷺ ئه و په یمانه شى بېنى ، پاش ئه وى خواى گه وره به نيعمه تى پېغه مېهرىتى پړىزى ئى گرت فهرموى: له ماله كهى عه بدوللاى كورې جه دعاندا په یمانىكم دیوه به لامه وه له (حمر النعم) خوشتره ، ئه گهر له ئىسلاميشدا بوى بانگ بكریم ، به ده ميه وه ده پۆم .^۱

گیانی ئه و په یمانه دژ به و ده مارگیریه بوو كه سیستى خپلايه تى ده یو روژاند ، له باره ى هوى ئه و په یمانه وه و تراوه ، پیاویكى زوبیدى به شمه كه وه دپته مه ككه ، (عاصى) كورې (واثل) ى (سه همى) لى دې ده كړیت و ، پاره كهى ناداتى ، ئه ویش هانای برد بو هاوپه یمانه كانى (عبدالدار) و (مخزوم) و (جمع) و (سهم) و (عدى) و ئه وان گوښان پینه داو نه هاتن به هانایه وه ، چوو ه سهر به رزاییه كهى (ابى قبیس) ، به دهنگى به رز ده ستى كرد به خویندنه وه ى چهند شیعرىك و باسى له سته مدیده ى خوى نه كرد ، (زبیر) ى كورې (عبدالمطلب) چوو به پیریه وه و وتى: بوچى ئه م پیاوه پشت گوى خراوه؟ تائه وانه ى له په یمانی (فضول) دا ناویان هاتبوو كۆبونوه ، چوونه لای (عاصى) ى كورې (واثل) و مافه كهىان لیوه رگرتوه پاش ئه وى په یمانه كهىان به ست .^۲

^۱ / ابن هشام ۱۱۲/۱ ، ۱۳۵ ، (مختصر سيرة الرسول) نووسینی (شیخ عبدالله النجدی) ل ۲۰، ۳۱ .
^۲ / هه مان سه رچاره ى كۆتایی ل ۲۰، ۳۱ .

ژیانی کویره ویری

پیغمبر ﷺ له سهره تای ته مه نیدا کاریکی دیاری کراوی نه بوو ، به لام به ریوایه تی جوړاوجوړ ده لاین شوانی بوخیلی (به نی سهد) کردوه^۱ ، له ناو مه ککه شدا به پاره یه کی که م^۲ بو مه ککه ییه کان شوانی کردوه ، له ته مه نی بیست و پینج سالدیدا وهک بازرگانی که به مالی خه دیجه وه (ره زای خوای لی بیت) چوو بو شام ، (ابن إسحاق) ده لیت : خه دیجه ی کچی خوه یلید ئافره تیکی بازرگانی خاوه ن مال و پله و پایه بوو ، پیوانی به کری ده گرت به پاره ی خوی و ، قازانج به شه راکه تی له گهل ده کردن ، قوره یش خیلکی بازرگان بوون ، جاکاتی که ه والی راستگوئی و سپارده پاکیی و ره وشت به رزی پیغمبر ﷺ به خاتوو خه دیجه گه یشته وه ناردی به شوینیدا ، داوای لی کرد که بازرگانی بکات و هاموشوی شام بکات ، له به رامبه ریشدا قازانجی باشتی ده داتی له وهی دهیدا به بازرگانه کانی تر ، پیغمبر ﷺ داواکی خه دیجه ی په سه ندرکد ، له گهل غولامیکی ئه ودا که ناوی (مه یسره) بوو ، به و پاره یه وه به ره و شام که و ته ری و ، غولامه که ی خه دیجه ش (ره زای خوای لی بیت) له گه لی ده رچوو^۳ .

خوازیبنی خه دیجه (ره زای خوای لی بیت)

کاتیک گه پاره یه وه بو مه ککه ، خه دیجه (ره زای خوای لی بیت) ئه مانه ت و به ره که تی زوری له پاره که دا بینی ، که پیشتر شتی وای نه دیبوو ، غولامه که شی ههرچی دیبوو له پیغمبر ﷺ بوی گیرایه وه له خوشخوانی و سیقاتی پرزدارانه و ، بیریکی په سه ندو راستگوئی و ره و یه یه کی ده ستپاکانه ، ئه وه ی به شوینیدا ده گه را دوزیه وه . پیشتریش ئاغاو سه ره ک خیله قوره یشییه کان داوایان کردبوو - پیاوین رازی نه ده بوو - رازی دلی خوی باسکرد بو (نه فیه) کچی (مه نیه) ی دهسته خوشکی ، نه فیه چوو بولای پیغمبر ﷺ و قسه ی له گهلدا کرد که خه دیجه بخوازیت ، پیغمبر ﷺ رازی بوو ، قسه ی له گهل مامه کانیدا کرد ، مامه کانی چوون بولای مامی خه دیجه و خوازیبانیان کرد ، دواي ئه وه ری و په سمی ژنه یانه که ته و او

^۱ / ابن هشام ۱/ ۱۶۶.

^۲ / (فقه السیره) نووسینی محمد الغزالی .

^۳ / ابن هشام ۱/ ۱۸۷، ۱۸۸.

بوو، (بنو هاشم) و (مضر) نامادهی عهده‌که بوون، ئه‌مه پاش گه‌پانه‌وه‌ی بوو له شام به دوو مانگ، بیست و شتری بۆ کرده ماره‌یی، ته‌مه‌نی خه‌دیجه (ره‌زای خوای ئی بیت) له‌وکاته‌دا چل سال بوو، له‌و ئان و ساته‌دا له‌پرووی عه‌قل و بنه‌چه‌و سه‌روه‌ته‌وه چاکترین ژنی خیل‌ه‌که‌ی بوو، یه‌که‌م ژن بوو پیغه‌مبه‌ر ﷺ خواستی و ژنی به‌سه‌ردا نه‌هینا هه‌تا وه‌فاتی کرد^۱.

جگه له (ئیره‌یم) هه‌موو مناله‌کانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ له خه‌دیجه‌ن، یه‌که‌مجار (قاسم)ی ئی بوو. شوهرتی (ابو القاسم) له‌مه‌وه‌یه، پاشان (زه‌ینه‌ب) و (پوقیه) و (أم کلثوم) و (فاطمه) و (عبدالله) که شوهرتی (طیب)ه و (طاهر)یشی هه‌بوو، هه‌موو کوپه‌کانی له منالیدا مردوون، به‌لام کچه‌کانی هه‌موویان به‌ئیسلامدا گه‌یشتن و موسلمان بوون و کوچیشیان کرد، به‌لام هه‌ر له ژنیانی پیغه‌مبه‌ردا ﷺ وه‌فاتیان کرد، جگه له فاطمه (ره‌زای خوای ئی بیت) که شه‌ش مانگ دوا‌ی خو‌ی وه‌فاتی کرد^۲.

^۱ / ابن هشام ۱/ ۱۸۹، (فقه السيرة) محمد الغزالي ل ۵۹، تلخیص فهم اهل الاثر ل ۷.
^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه‌ی یه‌که‌م ۱/ ۱۹۰-۱۹۱، دووهم ل ۶۰ و، (فتح الباری) ۷/ ۵۰۷، له‌نیوان سه‌رچاوه‌کاندا جیاوازییه‌کی که‌م هه‌یه راست‌ترینانمان وه‌رگرتوه.

بنیاتنانی کابه و کیشهی ناوېژيوانیه که

له تهمه نى سى و پينچ سالى تهمه نى پيغه مبهردا ﷺ قوردهش دهستى کرد به بنیاتنانی کابه ، چونکه تا ئه و کاته هيشتا کابه وشکه که له کيک بوو که ميک له سهروو بالاى مرقه وه بوو ، به رزيه کهى له سهرده مى (اسماعيل) ه وه نو بال بوو ، بنميچى نه بوو ، چند دزيگ گه نجينه کهى ناويان دزي بوو ، له گهل ئه وه شدا - به پيى ئه وهى ئاسه واريکى کون بوو به هوى ريچکهى ئاوو بارانه وه - تووشى دارمان و داخوران هاتبوو ، ديواره کانی درزيان بردبوو ، پينچ سال پيش پيغه مبهريتى ﷺ سيلاويکى خوړ مهککهى رامالى بوو ، به ره و مالى خودا هاتبوو ، کابه خه ريکبوو به ته و اوى پروخت ، بويه قوردهش ناچار بوون له ترسى پرووخان تازهى بکه نه وه ، برپاريان و ابوو مالى حلال نه بيت چيدى تى نه خه و ، ماره يى زوره ملي و کرين و فروتى سوو ، مافى خه لکى تیکه لاو نه کهن ، له پروخاندنيشى ده ترسان ، بويه وه ليدى کوړى موغه يره ي مه خزومى دهستى کرد به پروخاندنى و که خه لکى تريش بينيان ئه و هيچى لى نه هات به دوايدا دهستيان کرد به پروخاندنى کابه و ، له سهري بهرده و ام بوون تاگه يانديانه بناغه کهى ئبراهيم ﷺ پاشان ويستيان دهست بکه نه وه به بنیاتنانه وهى ، ديواره کانی کابه يان دابه شکرد هه ربه شيکیان دانا بو خيلىک تاجنياتى بنيته وه ، هه رخيلى وه لای خويه وه بهردى کوده کرده وه و دهستيان کرد به بينا کر د نه وهى کابه ، وه ستای بينا که کابريه کی پومی بوو ناوى (باقوم) بوو ، کاتيک ديواره که گه يشته ئاستى دانانى بهرده په شه که راجياوازيى دروست کرد له وه دا کهى شهره فى دانانى بهرده کهى پى بريت ، مش و مره که چواريان پينچ شه و بهرده و ام بوو ، تا دهات گهرمتر ده بوو ، به شيويه که خه ريک بوو له ناو حه رهمدا جه ننگيکى خويناوى به رپا بيت ، به لام (ابو اميه) ي کوړى موغيره ي مه خزومى پيشنيزاى ئه وهى بو کردن که که سيک بکهن به ناو بژيوان که يه کهم کهس بيت له ده رگا کهى مزگه و ته وه بيته ژوره وه ، ئه و انيش رازى بوون ، ويستى خودا و ابوو ئه و که سه پيغه مبهر بوو ﷺ ، که بينيان هاواريان کرد: ئه وه پياوه دهست پا که که هات ، پيى رازين ، ئه وه محمده ، که گه يشته لايان ، مه سه له که يان تيگه ياند ئه و يش داواى پارچه قوماشيکى کرد ، بهرده کهى خسته ناويه وه ، داواى

کرد له سهرهك هۆزه پێكدهاتوهكان ههموویان چمکی قوماشهكه بگرن ، پێی ووتن بهرزی بکه نهوه ، تا ئاستی شوینهکهی ، ئه نجا به دهستی خۆی ههلی گرت و له جیگه ی خۆیدا داینا ، ئه مه شیوازیکی ژیرانه بوو قورهبیش پێی رازی بوو .
 كه له بهری (طیبه) لای قورهبیشهوه کورتی دههینا ، بۆیه له لای سهرهوه بهشی شهبال هینایانه پێشهوه ، ئه مه به (حجر) و (حطیم) ناوزه ده ، ده رگا که یان له زهوی بهرز کردهوه بۆ ئه وهی هه ر که سینک خۆیان نه یانه ویت نه پرا ته ژووره وه ، که دیواره کانی پانزه بال بهرز بو وه له سه ر شهبال ستوون بنمیچه که یان بۆ دانا .

دوای تهواو بوون کابه شیوهیهکی چوارگۆشه ی وه رگرت به رزیه که ی (١٥) مه تر بوو ، درێژی ئه و باله ی که به رده ر شه که ی تیدا بوو ، له گه ل به رامبه ره که ی دا ١٠ به ١٠ مه تر بوو ، به رده که له به رزی مه ترو نیویک ه وه له ته و افگه که وه دانرا بوو ، ئه و لایه ش ده رگا که ی تیدا بوو له گه ل به رامبه ره که ی دا ١٢ به ١٢ بوو ، ده رگا که ی دوو مه تر بهرز بوو ، له ده ره وه ش بینایه ک چوار ده وری دا بوو ژیره که ی ، تی که رای به رزیه که ی (٢٥، ٠ م) و تی که رای پانی ه که شی (٣٠، ٠ م) بوو ، پێیان ده و ت (شادورات) ، له راستیدا ئه وه بنه پره تی (بیت) بوو که چی قورهبیش وازیان ئه ینا بوو^١ .

^١ / له بهاری ورد و درشتی بینا کرده ی کابه وه پروانه (ابن هشام) ١٩٢/١٢ هه تا ١٩٧ ، ههروه ها (نقه السیره) / غه زالی ٦٢، ٦٢ ، (صحيح البخاري) باب فجل مکه و بنیانها ٢١٥/١ و کۆباسه کانی (تأريخ الأمم الإسلامية) نووسینی (حصري) ٦٤، ٦٥/١ .

ژیننامه‌یه‌کی خیرای پیش بوون به پیغه‌مبەر ﷺ

ژیانی پیغه‌مبەر ﷺ باشت‌ترین خه‌سله‌تی تویره‌کانی ئوممه‌تی هه‌لگرتبوو ،
 نمونه‌یه‌کی به‌رز بوو له‌بیری راست و ، دیدی پێک و راست ، خوا زیره‌کی و فیکر
 په‌سه‌نی و پێکسازی‌یه‌کی زۆری له‌ ئامرازو ئامانجا پێ به‌خشیبوو ، ئه‌و بی‌ده‌نگیه
 درێژخایه‌نه‌ی یارمه‌تی تێپارمانی زۆرو ئالوده‌دایی بیرو دۆزینه‌وه‌ی راستی ئه‌دا ، به‌و
 عه‌قله‌ تێرو سروسشته‌ پاک و بی‌گه‌رده‌ی خۆی لاپه‌ره‌کانی ژیان و کاروباری خه‌لک و
 بارودۆخی کۆمه‌لائی خه‌لکی خویندبووه‌و ، به‌لای هیچ جوړه‌ خورافه‌یه‌که‌دا
 نه‌ده‌چوو ، له‌سه‌ر بنه‌مای به‌رچاو پوونی له‌ کاروباردا هاوبه‌شی ژیا‌نی خه‌لکی
 ده‌کرد ، هه‌ر چاکه‌یه‌کی به‌دی بک‌ردایه‌ به‌شداری تێدا ده‌کرد ، وه‌گه‌رنا ده‌گه‌رایه‌وه
 باری گۆشه‌گیریه‌که‌ی خۆی ، هه‌رگیز مه‌ی نه‌ده‌خوارد‌وه‌و ، هه‌ر قوربانیه‌کی‌ش
 له‌به‌ر ده‌ستدا ب‌درایه‌ به‌زه‌ویدا ئی نه‌ده‌خوارد ، ئاماده‌ی بۆنه‌و ئاهه‌نگه‌ بت
 په‌رسته‌یه‌کان نه‌ده‌بوو ، به‌لگه‌ هه‌ر له‌سه‌ره‌تای نه‌شونمایه‌وه‌ رقی ده‌بووه‌و له‌و
 په‌رستراوه‌ پووجه‌لانه‌ ، شت نه‌بوو له‌وانه‌ بێزارتر بێ له‌دیدا ، تاقه‌تی بیستنی
 سویندخواردنی نه‌بوو به‌ (لات) و (عوزا) ^۱.

گومانی تێدا نی‌یه‌ که‌ قه‌ده‌ری خوایی پاراستویه‌تی ، کاتیک په‌وتی
 نه‌فس و ئاره‌زووی ده‌جولاً بۆ سه‌یرکردنی هه‌ندی‌ک له‌زه‌ته‌کانی دونیاو ، رازی
 ده‌بوو به‌ شوینکه‌وتنی هه‌ندی‌ک له‌ باوه‌ ناباشه‌کان ، ئیدی چاودێری خوایی ده‌هاته
 گوێی و نه‌یده‌هیششت ئه‌وکاره‌ بکات ، (ابن الاثیر) ده‌گێڕێته‌وه‌: پیغه‌مبەر ﷺ
 فه‌رموی: (هه‌رگیز من نه‌و کارانه‌ی سه‌رده‌می نه‌فامیم به‌دڵدا نه‌هاتوه‌ دووجار
 نه‌بی‌ت ، هوموو جارێکی‌ش خوای گه‌وره‌ ده‌پیاراستم ، دوا‌ی ئه‌وه‌ ئیتر هیچ به‌دڵدا
 نه‌هات مه‌تا خوای گه‌وره‌ په‌یامی بۆناردم ، شه‌ویکیان به‌و شوانه‌م وت که‌ له‌گه‌ڵدا
 می‌گه‌له‌که‌ی ده‌له‌وه‌راند له‌سه‌رو مه‌که‌وه‌ چاویکت له‌مه‌ره‌کانم بی‌ت مه‌تا ده‌چمه
 مه‌که‌و شه‌وانه‌ ده‌که‌م هه‌روه‌کو گه‌نجانی مه‌که‌ ده‌یکه‌ن" وتی برۆ ، ده‌رچووم
 مه‌تا گه‌یشتمه‌یه‌که‌م مائی مه‌که‌ گویم له‌ لێدانی جو‌زه‌له‌ بوو ، وتم : ئه‌وه‌ چیه‌؟
 وتیان : ئه‌وه‌ شایێ فلانه‌ بۆ فلانه‌ که‌س ، دانیشتم بۆ گوێگرتن ، خوای گه‌وره‌

^۱ / قسه‌ و باسه‌که‌ی له‌گه‌ڵ بو‌حه‌یرا دا به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ری ، بر‌وانه‌ (ابن هشام) ۱/ ۱۲۸ ..

گوئییه کانمی داخست تانووستم ، خهبرم نه بۆوه ههتا گهرمی خۆرهتاو ههلی
ساندم ، گه پامه وه بۆلای هاوه له کهم پرسپاری ئی کردم ، منیش هه واله کهم دایه ،
پاشان شهوی دی هه مان شتم وته وه ، چوومه ناو مه کهکه وه وه کو شهوی یه کهم ئی
هاته وه .. دواى ئه وه ئیتر هیچ خراپیه که نه هات به دلدما^۱

ههروه ها (بوخاری) ده گێریتته وه له (جابر)ی کوپری (عبدالله) وه ، ده ئیت:
کاتیک کابه بنیاتنرا پیغه مبه ر^۲ و (عباس) به ردیان ده گواسته وه ، (عباس) وتی به
پیغه مبه ر^۳ کراسه کهت بنائینه له ملت له زبیری به رده کان ده تپاریزیت ، کراسه کهی
هه لدایه وه ده سته بجی له هوش خوی چوو ، چاوه کانى بو ئاسمانیان ده پروانى ،
پاشان هوشی هاته وه وه فهرمووی: کوا کراسه کهم ، کراسه کهم ؟
ئه و جا ئیتر کراسه کهی له بهر کرایه وه^۴ ، له گێرانه وه یه کهشدا ، دواى ئه وه
هیچ کاتیک عه و رده تی ده رنه که و ته وه^۵ .

پیغه مبه ر^۶ له ناو قه وم و خزمانیدا به کو مه لیک ره وشتی به رزو
خوشخوانی و ریزدارانه ناسرابوو ، پیاوترین مروقی خیله کهی بوو ، له هه موویان
به ره وشسترو ، به ئارامترو ، راستگوترو ، نه رم و نیانترو ، خیره ومه ندترو ،
کارچاکترو ، په یمان پاریزترو ، سپارده پاریزتر بوو ، هه تا خه لک ناویان نا به
(ئه مین) ده ست پاک ، به هوی ئه وه هه مو وه لئس و که وته چاک و خه سلته
باشانه یه وه بوو ، به راستی هه ر وه کو دایکی ئیمانداران خه دیجه (ر) ده فهرمویت :
خه مه کانى له کۆل ده ناو ، برسیی تیرده کرد ، میوانی خوشنوود ده کردو یارمه تی
ته واوی بی نه وایانی ده دا^۷ .

^۱ / له باره ی راستی ئه وه فهرمووده یه وه جیاوازی مه یه ، حاکم و زه هه بی به راستی ده زانن ، (ابن کثیر) یش له

(البدایه والنهایه) به لاوازی داده ئی . ۲۸۷/۲ .

^۲ / صحیح البخاری . باب بنیان الکعبه ۵۴۰/۱ .

^۳ / هه مان سه رچاوه له گه ل شه رحی قه سته لانیدا .

^۴ / صحیح البخاری ۲/۱ .

(ئەشكەوتى ھەراء) و

سېئەرى پېغەمبەرئىتى و پەيامى ئاسمان

كاتىك تەمەنى پىرۋىزى لە چىل سال نىزىك بوەو ، تېرمانەكانى رابووردوى ، بىرى كەنارگىرى و خۇ دورخستنه وەى لادروست كردبوو ، ژيانى گۆشەگىرى لا خۆشەويست كردبوو ، ھەموو جارىك خورماو ئاوى لەگەل خۇيدا دەبردو دەچوو بۇ ئەشكەوتى ھەراء لەكئوى نور ، ئەم كئو دەومىل لە مەككەو دەورە . ئەشكەوتىكى بچوكە درىژئەكەى چواربال و ، پانىيەكەشى يەك بال و سى چارەكە بالى ئاسنە ، ھاسەرەكەشى لئىيەو نىزىك بوو ، مانگى رەمەزانى لەوى بەسەر دەبرد ، نانى دەدا بە ھەر ھەژارنىك پروى تى بگردايە ، كاتەكانى بەخوایەستى و بىرگردنەو لە دەورو بەرو دیمەنەكانى گەردوون بەسەر دەبرد : لەو توانا داھینەرەى پشتەو دەى دروست كراوەكان وورد دەبوو ، لەھەمان كاتدا دل ئارام نەبوو لەو بىروباوەرې شىركە لەق و لوق و ، پوبينا بۆشانەى گەلەكەى لەسەرى بوو ، بەلام ھىچ پىيازىكى پوون و بەرنامەيەكى ديارىى كراو ، پىنگەيەكى ئامانجدارى لەبەردەستدا نەبوو دلې پىي ئارام ببىت و پىي پازى بىت .

ھەلېژاردنى پېغەمبەرىش ﷺ بۇ ئەو ژيانە گۆشەگىرى ، خواستىكى خوايى لە پشتەو بوو ، بۇ ئەو دەى سازى بكات بۇ كارە گەورەكە ، ھەرگيانىكىش چاوەروانى ئەو دەى ئى بكرىت كەكارىگەرى ھەبىت لەسەر واقىيەى ژيانى مرقايەتى و بەرەو ئاراستەيەكى تر وەرى چەرخىنىت پىويستە ئەو گيانە ھەندىك كات خەلۋەت كىشى بكات و ، لەسەر قالئەكانى زەوى و ھەراو ھورىاو خەمەكانى ژيان و خەمە بچوكوكانى خەلك خۇى دابىت .

بەو شىۋەيە خواي گەورە پلانى بۇ محمد دارشت ﷺ لەكاتىكدا كە بۇ سپاردە گەورەكەو ، گۆپىنى ئاراستەى زەمىن و ، پىككردنەو دەى پىيازى مىثرو ئامادەى دەكرد ، ئەم گۆشەگىرىەى بۇ پىكخست پىش پىسپاردنى ئەركى پەيامەكە بەسى سال ، يەك مانگ لەو گۆشەگىرىە تىيەرى كرد ، لەگەل گيانى ئەو بوونە رەھايەدا ، لەو غەيبە شاراوەيەى پشت سروشت ورد ئەبوەو ، ھەتا كاتى ئەو ھات ، مامەلە لەگەل ئەو غەيبەدا بكات .^۲

^۱ / رحمة للعالمين ۴۷/۱ ، ابن هشام ۲۳۵/۱ ، ۲۳۶ ، فى ظلال القرآن ، جزء ۲۹ / ۱۶۶

^۲ / ھەمان سەرچاوەى دوايى ۱۶۶/۲۹ ، ۱۶۷ .

جبریل علیہ السلام به نیگاوه داده به زیت

که چل سالی له ته من ته واکرد ، ئه مه ش چله پۆیه کاملبوونی مروقه ، گوتراویشه لهو ته مه نه دا پیغه مبه ران ره وانه ده کرین . لهو ته مه نه دا ئاسه واره کانی پیغه مبه ریتی له پشت ئاسوی ژبان وه خه ریک بوو رهنگی ئه دایه وه و دهره وشایه وه ، ئه و ئاسه واره شه بریتی بوون له خه و نه کان ، هیچ خه و نیکی نه ده بینی مه گه ر وه ک سپیده ی به یان ده هاته دی ، شه ش مانگ به سه ر ئه و حاله دا تیپه ری کرد . ماوه ی پیغه مبه ریتیش (۲۳) ساله ، ئه م خه و نانه به شیکن له (۶۶) به شی پیغه مبه ریتی ، که ره مه زانی سالی سی یه می گو شه گیریه که ی گوزره له ئه شکه وتی (حه راء) دا خواستی خوا وه ند وه هابوو ، که به شیک له ره حمه تی خوی برژینیت به سه ر خه لکی سه ر زه ویدا ، ئه وه بوو به پیغه مبه ریتی شکومه ندی کرد ، جبریل علیہ السلام چهن د ئایه تیگ له قورئانی بو هی نایه خواره وه .^۱

پاش پامان و وردبوونه وه له به لگه و نیشانه کان ده توانین ئه و روژه دیاری بکه ین به شهوی دوو شه ممه ی به رواری بیست و یه کی مانگی ره مه زان ، که به رامبه ره له گه ل (۱۰) ئوگستسی سالی (۶۱۰) ی زاین ، له و کاته دا به ریکی ته مه نی پیوژی چل سالی قه مه ری و شه ش مانگ و ، دوانزه پوژ بووه ، ئه وه ش ده کاته (۳۹) سالی خویری و سی مانگ و دوانزه پوژ .^۲

۱ / (ابن حجر) ده لیت: به یه قی گیراویتیه وه: که ماوه ی خه و نه کانی (۶) مانگ بووه ، بی نا له سه ر نه وه ده ست پیکردنی پیغه مبه ریتی به خه و نه مانگی له دایک بوونه کهیدا ده ستی پیکردوه که ره بیعی یه که مه ، پاش ته واکردنی چل سال و . ده ست پیکردنی نیگای بیداریش له ره مه زان دایه (فتح الباری) ۲۷/۱ .

۲ / میژ و نو سان لهو یه که م مانگه دا که خوی مه زن شکو نامه ی پیغه مبه ریتی داوه به پیغه مبه ریه و . و . دابه زینی نیگا دا جیا و زیان مه یه ، کومه لیک ی زور بو نه وه ده چن که له مانگی ره بیعی یه که مدابی ، کومه لیک ی تریش پییان وایه که له ره مه زان دایه ، که مه نه یه کیش ده لێن مانگی ره جه به (به وانه . مختصر سیره الرسول . نویسنی شیخ عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب النجدی ۷۵) ئیمه رای دوهمان به لاوه په سه نه . واته مانگی ره مه زانه . به به لگه ی ئایه تی « شهر رمضان الذي أنزل فيه القرآن » البقرة ۱۸۵ هه ره وها ئایه تی: « إنا أنزلناه في ليلة القدر » القدر ۱/ زانراویشه که شهوی قه ر له ره مه زان دایه ، ئه م شه وه له م ئایه ته شدا ئاماره ی پی کراره : « إنا أنزلناه في ليلة مباركة إنا كنا منذرين » الدخان ۳ ، هه ره به ر ئه وه ش پالاندنی به چه رانه وه له ره مه زان دا بوو . هه ره له ویداو له و مانگه دا جبریل دابه زیه سه ری وه ک زانراوه .

پاشان گوته بیژان له دیاریکردنی ئه و پوژه شدا راجیا و زن ، و تراه : پوژی حه وته مه . و تراویشه پوژی حه قده مه مه ، و تراویشه پوژی هه ژده مه مه (به وانه مختصر سیره الرسول) (که باسکرا) ۷۵ له ، هه ره وها (رحمه للعالمین ۴۹/۱) . (الخضری) یش له کۆ باسکا کنیدا سوره له سه ر نه وه ی که پوژی (۱۷) هه مه ، (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامیة) نویسنی (الخضری) ۶۹/۱ .

به لām ئیمه پیمان وایه که پوژی (۲۱) هه مه ، له گه ل ئه وه شدا که سمان نه دیوه له سیره تفاسه کان ئه مه ی وتبی . له گه ل ئه وه دا که هه موویان یان زوینه یان له سه ر نه وه ن که یه یامدار بوونی له پوژی (۲) شه ممدا بووه ، ئه وه ی پانچشتیانه ئه و فرموده یه که پیشه وایانی فرموده له (ابی قتاده) (پ) ده یگیرته وه پرسیا رکرا له پیغه مبه ر

باگوئی بگرین بؤ عائشه (ر) تا به سهرهاتی نهو پروداوه مان بؤ بگپرته وه
 كه بریتى بوو له كلپیه کی نووری لاهوت و، دهستی کرد به کردنه وهی دهر وازهی
 تاریکستانه کانی کوفرو سهرلیشیواوی، هتا ناراسته ی ژبانی گوږی و، پرپره وی
 میژووی وهرچه رخاند، عائشه (ر) ده فهرمویت:

سهره تا كه نیگا بؤ پیغه مبر هات ﴿﴾ به خه ونی سالخان دهستی پیکرد،
 ههرخه ویکی ده بیینی وهکو سپنده ی بهر به بیان ده هاته دی، پاشان ژبانی گوږه
 گیرى لا خوښه ویست بوو، به ته نها له نه شکه وتی چه راندا ده مایه وه، چه ندین شهو
 له ویدا ده مایه وه پیش شه وهی بگپرته وه بؤ ناو مال و منالی و، تویشوی بؤ
 هه لبرگیت، پاشان ده گه رایه وه لای خه دیجه و به هه مان شیوه تویشوی وهرده گرت،
 هتا هه ق و راستی بؤ هات له نه شکه وتی چه راندا، فریشته كه هاته لای فهرمووی:
 اَقْرَأْ، ده فهرمویت: وتم: نازانم بخوینم، گرتمی و گوشیمی به خویه وه تا هه ناسه م
 توندبوو، پاشان بهریدام و فهرمووی: اَقْرَأْ، وتم: من خوینده وارنیم، گرتمی و
 گوشیمی به خویه وه بوجاری سی یه م، پاشان بهریدام و، فهرمووی: ﴿اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ
 الَّذِي خَلَقَ {۱} خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ {۲} اَقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ {۳}﴾، واتسه: بخوینه
 به ناوی په رورده گارته وه، كه مروقی له خوینپاره به دی میناوه، بخوینه هه
 په رورده گاری تو شکو داره، پیغه مبر ﴿﴾ به و چه ند نایه ته وه گه رایه وه دلی
 ده له رزی، هاته وه بؤ ماله وه بؤ لای خیزانی، (خه دیجه ی کچی خوه یلد) فهرمووی:
 دامپوښن، دامپوښن، دایانپوښی هتا ترسه که ی نیشته وه، به خه دیجه ی فهرموو:
 ئاخو ئه مه چی بیت تووشم هاتووه؟ ئه نجا به سهرهاته که ی بؤ گیرایه وه و
 فهرمووی: به راستی ترسم هه بوو شتی کم لی قه و مابیت، خه دیجه فهرمووی: نه خیر،

﴿﴾ له باره ی پوژووی پوژى دووشه مبره، فهرموى: (له ی پوژده له دایک بوم و نیگام بؤ هات، له دهر پرینکدا:
 نهو پوژنکه تیایدا له دایک بوم و بوم به پیغه مبر یان نیگام بؤ هات) صحیح مسلم ۲۶۸/۱، احمد/۲۹۷، ۲۹۹،
 البیهقی ۳۰۰/۵، الحاکم ۲۶۰۲/۲ پوژى دووشه مبره ی رهمه زانی نهو سال... ته نها له گه ل پوژى (۷) دا بیک
 ده که ویت، له گه ل چوارده، بیست و یک و، بیست و هشتدا، ریوايه ته راسته کانیش به لگه ن له سهر نه وهی
 شهوی قدر له شهوه تاکه کۆتاییه کانی رهمه زاندا نه بی پونادن، له شهوانه شدا نالوویر ده کات، نه گه
 به راوردیک به کین له نیوان نایه تی: ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ هه روه ها گیرانه وهی فهرمووده که ی (ابی قتاده) که به
 پیغه مبر بوونی پیغه مبر ﴿﴾ له پوژى دووشه م دا بووه له نیوان ژمیری سالنامه ی زانستی دا که تیایدا
 دووشه مبه که ده که ویته ناومانگی رهمه زانی هه مان ساله وه نهو مان بؤ دیاری ده کات که پیغه مبر بوونی
 پیغه مبر ﴿﴾ له شهوی بیست و یه کی رهمه زاندا بووه.
 / نایه ته کان تا ﴿عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَكُنَ﴾ هاته خواره وه.

سویندیت هەرگیز خوای گه وره سهرت شوڤ ناکات، تو په یوهندی خرمايه تی به جیده هیئت، یارمه تی نه دار ده دیت ، هه ژار تیرده کیت و ریز له میوان ده گریت و ، یارمه تی لیقه و ماوان ده دیت.

خه دیجه (پ) له گه ل خویدا بر دیه دهر وه هتا گه یشته مالی (ورقه) ی کوپی (نوفل) ی کوپی (اسد) ی کوپی (عبد العزی) که ناموزای خه دیجه بوو (پ) - پیاویک بوو له سهرده می جاهیلیدا ببوه فه له ، به (عبری) یش دینوسی ، چه نده ی بیویستایه ئینجیلی به عبری دنوسیوه ، پیاویکی به ته من بوو چاوی له ده ست دابوو، خه دیجه پیی ووت: ناموزا ! گوئی له برازا کهت بگره ، وهرقه پیی وت: ئه ری برازا چی ده ئیئت؟ پیغه مبه ری خوا ﷺ چی دی بوو بوی گیرایه وه ، وهرقه پیی وت: ئه مه ئه و (ناموس) هیه که خوا بۆ موسای نارد خواره وه ، خوژگه له و پوژگاره دا گهنج بوو مایه ، بریا ئه و کاته زیندوو بوو مایه کاتیک گه له کهت وهدرت دهنین ، پیغه مبه ر ﷺ فه رموی: نایا به راستی شار به دهرم ده کهن؟ وهرقه وتی: به لی ، هیچ پیاویک په یامی له و شیوه یی توئی نه هیناره دورژمنایه تی له گه لدا نه کرا بیئت ، ئه گهر فریای ئه و پوژه که و تم پشتیوانیه کی گه ورت ئی ده کم ، پاشان وهرقه زوړی نه خایاند کوچی دواپی کردو نیگاش داپرا^۱.

(طبری) و (ابن هشام) ده لئین: پیغه مبه ر ﷺ پاش ئه وه ی له ناکاو نیگای بۆ هات له ئه شکو ته که چوو دهر وه و پاشان گه رایه وه گو شه گیری دریزه پیندا ، له پاش ئه وه گه رایه وه بۆ مه که ، گیرانه وه که ی (طبری) تیشک ده خاته سهر هو ی دهر چوونه که ی پیغه مبه ر ﷺ ئه مه ش ده که هیه تی:

پاش باسی هاتنی نیگا ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فه رموی: (له هه موو دروست کراوه کانی خوادا شت نه بووه له لام له شاعیر یان شیت زیاتر رقم لییان بوو بیته وه ، چاوم به رایي نه ده هات سهیریان بکه م ، ده فه رموئیت: و تم: مه حاله قور هیش من به شاعیر یان شیت ناورده بکه ن! دهرۆمه سهر ئه و کیوه به رزه وخومی لیوه فری ده دم ، خوم ده کوژم و ده حویمه وه ! ده فه رموئیت: به و مه به سته وه چوومه دهر وه ، گه یشتمه دامیئی چیا که گویم ئی بوو ده نگیک له ئاسمانه وه ده لئیت: ئه ی

^۱ / صحیح البخاری ۲/۳/۱، بخاری دهرهیناره له گه ل بوونی جیاوازیه کی که م له دهر پینه که ی هه ردو کتییی (التفسیر) و (تعبیر الرؤیا).

مەممەد!! تۆ پىڭەمبەرى خۇدايت ، من جېرەئىلىم ، فەرموۋى: سەرم بەرزكردەو
 بۇ ئاسمان بىنىم جېرىلە پىيەكانى لە ئاسۇگەي ئاسمان توندكردوۋە دەلىت: ئەي
 موحەممەد! تۆ پىڭەمبەرى خۇدايت ، من جېرىلم. دەفەرموۋىت ۋەستام سەيرىم ئەكرد
 ، ئەۋەي بۆي ھاتبووم لەبىرى بىردەۋە ، لەشۋىنى خۇم نەدەجولام ، چاۋم دەگىرا
 بەئاسۇكانى ئاسماندا سەيرى ھەر لايەكم دەكرد جېرىلم دەيىنى ، رەق ۋەستام نە
 بۆ پىشەۋە ، نە بۆ دواۋە جولەم نەدەكرد ، تا ئەۋكاتەي پىاۋەكانى خەدىجە ھاتن
 بە شۋىندە و گەشتەۋە شارى مەككە من ھەر لە شۋىنى خۇمدا ۋەستابووم ،
 پاشان جېرىل ﷺ ديار نەماۋ منىش گەپامەۋە بۆ مالمەۋە^۱ چوۋمە لاي خەدىجە
 خۇم بە لايدا لاركدەۋە سەرم خستە كۆشى ، وتى: (أبا القاسم)! لەكۆي بويىت؟
 سۈيىند بىت ناردەم بەشۋىنتدا ھەتا گەيشتنە مەككەۋ گەپانەۋە بۆ لاي من ، پاشان
 منىش ئەۋەي بىنىبووم بۆم گىرايەۋە ، وتى: مژدەت لى بىت ناموزا ، خوت قايمكە ،
 سۈيىندەم بەۋكەسەي گىيانى خەدىجەي بەدەستە ئومىددەخۋازم تۆ ببىتە پىڭەمبەرى
 ئەم ئوممەتە^۲ ، پاشان ھەستاۋ چوۋ بۆلاي ۋەرەقەۋ ھەۋالەكەي پىدا ، وتبوۋى:
 (قدوس) (قدوس) ، سۈيىندەم بەۋكەسەي گىيانى ۋەرەقەي بەدەستە ، نامووسە
 گەۋرەكەيە ھاتوۋە ، ھەر ئەۋەيە كە ھاتوۋە بۆ موساش ﷺ ، ئەۋ پىاۋە پىڭەمبەرى
 ئەم ئوممەتەيە ، ئەي خەدىجە پىيى بلى: باخۋى قايم بكات ، خەدىجە (ر) گەپايەۋە
 وتەكانى ۋەرەقەي بۆ گىرايەۋە ، كە پىڭەمبەر ﷺ چلە كىشىكەي تەۋاۋكردو
 گەپايەۋە - بۆ مەككە - ۋەرەقەي پىڭەيشت ، پاش ئەۋەي ھەۋالەكەي لە خۋى
 بىست وتى: سۈيىندەم بەۋكەسەي گىيانى منى بەدەستە ، تۆ پىڭەمبەرى ئەم
 ئوممەتەيت، ئەۋ نامووسە ھەرە گەۋرەيەت بۆ ھاتوۋە كە ھات بۆ موساش ﷺ^۳.

^۱ / دەقەكەي طبرى ۲۰۷/۲ .

^۲ / دەقەكەي (ابن هشام) ۲۳۸-۲۳۷/۱ .

^۳ / كورتەي (ابن هشام) ۲۳۸/۱ .

پېچرانی وهحی

سه‌بارت به‌ماوه‌ی پېچرانی وهحی ، (ابن سعد) له (ابن عباس) ه وه ده‌گیریتوه که چهند رۆژیک بووه^۱ ، پاش چاوگیرانی خیرا به‌مه‌موو باسه‌که‌دا ه‌هر نه‌مه په‌سه‌نده ، به‌لام نه‌و گوته‌یه‌ی که ده‌لایت بو‌ماوه‌ی سی‌سال یان دوو‌سال و نیو به‌ردوام بووه به‌هیچ جوړیک راست نی‌یه ، ئیره‌ش جیگه‌ی ره‌تکرده‌وه‌ی شه‌وه‌ نیه . شه‌ونده ه‌یه له‌ماوه‌ی دابرانه‌که‌دا پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌خه‌مباری و ماتیه‌وه دانیش‌تېبوو ، سه‌رسوپمان و واق و پمان دایگرتېبوو ، (بوخاری) ده‌گیریتوه له (کتاب‌التعبیر) دا نه‌مه ده‌قه‌که‌یه‌تی : (وهحی بۆ ماوه‌یه‌ک وه‌ستا ه‌تا پیغه‌مبه‌ر ﷺ خه‌مباربوو به‌ شیوه‌یه‌ک چهندجاریک ده‌چووه سه‌ر لوتکه‌ی شاخیکه‌وه تاخوی فری بداته خواره‌وه^۲ ه‌هر که‌ده‌گه‌یشته لوتکه‌ی چیاکه بۆ شه‌وه‌ی خوی فری بدات جبریل علیه‌السلام خوی نیشان د‌دا ، ده‌یف‌رموو: شه‌ی موحوممه‌د به‌راستی تو پیغه‌مبه‌ری خودایت ، ئیتربی تاقه‌تیه‌که‌ی ده‌رپه‌ویه‌وه ، ده‌روونی هیمن ده‌بووه‌وه ده‌گه‌رایه‌وه ، دابرانی وهحیه‌که بیخایه‌ندایه ه‌مان کاری دووباره ده‌کرده‌وه که ده‌گه‌یشته لوتکه‌ی چیاکه جبریل علیه‌السلام جاریکی‌تر خوی نیشان ده‌دایه‌وه ه‌مان شتی پی ده‌وته‌وه^۳ .

جبریل علیه‌السلام جاریکی‌تر وهحی ده‌هینیته‌ خواره‌وه

(ابن حجر) ده‌لایت: وه‌ستانی وهحی بۆ چهند رۆژیک له‌به‌ر شه‌وه بوو که پیغه‌مبه‌ر ﷺ ترس و له‌رزه‌که‌ی بنیشیته‌وه ، ئاره‌زووی دیداری نویی تیدا دروست بیته‌وه^۴ ، که چیدی تارماییه‌کانی سه‌رسامی په‌ویه‌وه ، هیماکانی راستی ده‌رکه‌وت ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ باوه‌ری یه‌قینی په‌یدا‌کرد که بۆته پیغه‌مبه‌ری خودا ، شه‌و که‌سه‌ش ه‌اتۆته لای بالوینزی وهحیه و ه‌والی ئاسمانی بۆ ده‌هینیت و ئالوده‌بون و چاوه‌پروانیشی بۆ ه‌اتنی وهحی بووه ه‌ویه‌ک بۆ دامه‌زراندن و شه‌گه‌ری ه‌اتنه‌وه‌ی بۆ جاریکی‌تر ، شه‌وه‌بوو جاریکی‌تر جبریل ه‌اته‌وه بۆلای ، (بوخاری) ده‌گیریتوه له (جابر)ی کوپری (عبدالله) وه که‌گوینی ئی بوو پیغه‌مبه‌ر ﷺ جاریکیان باسی کاتی ه‌اتنه‌ خواره‌وه‌ی نیگای ده‌کرد ، فره‌مووی:

^۱ / فتح الباري ۲۷/۱ ، ۲۶۰/۱ .

^۲ / له ه‌ه‌ندی نووسخه‌دا له جياتی (عدا)ی عه‌ره‌بیه‌که وشه‌ی (غدا) ه‌اتوه .

^۳ / صحيح البخاري ، التعبير باب اول ما بدى به رسول الله من الوحى الرؤيا الصالحة ۳۴/۲ .

^۴ / فتح الباري ۲۷/۱ .

(جاریکیان بهرنگادا دەرۆیشتم گویم له دهنگیك بوو له ناسمانه وه هات ،
 سهرم بهرز كرده وه بۆ ناسمان ، بینیم هه مان ئهو فریشتیه كه له ئه شكه وته كه ی
 چه را ئدا هات بۆلام له سهركورسیهك دانیشتوه له نیوان ناسمان و زه ویدا ، دهسته و
 ئه ژنۆ نه ویمه وه هه تا كه وتمه سه رزه وی ، هاتمه وه ماله وه وتم: دامپۆشن، دامپۆشن
 ، دامپۆشن ، خوای گه وره ئایه تی ناره خواره وه: ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ﴾ هه تا ئایه تی
 ﴿فَاهْجُرْ﴾ ، دوا ی ئه وه به دوا ی یه كدا به گه رم و گوپی وه حی هاته خواره وه).^۱

چه ند باسیك له روونكردنه وه ی به شه كانی وه حیدا

پیش ئه وه ی باس له وردو درشتی ژبانی په یام و پیغه مبه رتی بکه ی ن ،
 پیما ن باشه به شه كانی وه حی بزانی به وپییه ی سه رچا وه ی په یامه كه و وزه به خشی
 بانگه وازه كه یه ، (ابن القيم) له باسی پله كانی وه حیدا ده لیت:
 یه كه میان: خه ونی راسته قینه یه ، ئه م جو ره ش سه ره تای ده ستپیکردنی وه حی
 بوو.

دو وه میان: ئه و به شانیه ی كه فریشته كه ده یخسته می شك و دلیه وه بی ئه وه ی
 ببینی ئت - هه ره كو پیغه مبه ر ﴿فهرموویه تی: (روح القدس) فووی كرده
 به ده رووندا كه ه یچ نه فسك نامریت هه تا پۆزیه كه ی ته واو نه كات ، له خوا بترسن
 و، به رپیکو پیکی به دوایدا بگه رن ، دپه نگ هاتنی پۆزی واتان ئی نه كات كه به تاوان
 كردن به دوایدا بگه رن ، چونكه ئه وه ی لای خودایه به تاعه ت نه بی ئت ناسه ندریت.
 سی هه م: پیغه مبه ری خوا ﴿هه ندیک جار جبریلی له شیوه ی پیاویكدا ده بی نی
 و گفتوگویی له گه لدا ده كرد بیدار بوو كه قسه ی له گه لدا كرد ، له و حاله ته دا هه ندیک
 جار ها وه لانی ش ده یانینی.

چواره م: هه ندی جار له شیوه ی ده نگی زهنگیکدا ده هات ، ئه مه شیان له هه موویان
 قورستر بوو كه فریشته كه ی له گه لدا ده هات ، تارا ده یه ك نیو چاوانی ئاره قه ی ئی
 ده چۆرا له پۆزی زۆر ساردیشدا و ، ئه و و لا خه ی به سه ریه وه بوو له و كاته دا چۆکی
 داده دایه سه ر زه وی ، جاریکیان وه حی بۆهات رانی له سه ر رانی (زهید)ی کوپی
 (ثابت) دانا بوو ، ئه وه نده قورس بوو خه ريك بوو ئازاری بدات.

^۱ / صحیح البخاری . کتاب التفسیر . باب ﴿والرجز فاهجر﴾ ۷۳۳/۲ .

فهرمانی بانگه‌واز کردن بۆ لای خواوه‌ند ،

باسه‌کانی

پیغه‌مبهری خوا ﷺ له‌چهند ئایه‌تیکدا چه‌ند فهرمانیکی پیگه‌یشت له‌وانه :

﴿ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ {١} قُمْ فَأَنْذِرْ {٢} وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ {٣} وَتَبَارَكَ فَطَهَّرْ {٤} وَالرُّجْزُ فَاهْجُرْ {٥} وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ {٦} وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ {٧} ﴾

ئه‌مانه کۆمه‌لێک فهرمانن به‌ پڕواله‌ت ئاسان و سادهن ، به‌لام به‌ مه‌وداوو مه‌به‌ست قوولن ، کاریگه‌ریان له‌سه‌ر ناخ و چه‌قیقه‌ت گه‌لێک گه‌وره‌یه .

١- مه‌به‌ستی ئاگادارکردنه‌وه‌که ئه‌وه‌یه که‌ه‌س له‌یاخی بوان به‌جی نه‌هیئیت له‌جیهانی بونه‌وه‌ردا ئاگاداریان نه‌کاته‌وه له‌ئاکامه خراپه‌کانی یاخی بوون هه‌تا ئه‌و کاته‌ی پاته‌کاندن و هوشیار بوونه‌وه‌که له‌دلیدا پروده‌دا.

٢- مه‌به‌ستی له‌گه‌وره زانیینی په‌روه‌ردگار ئه‌وه‌یه : که هیچ که‌سیک خۆی به‌گه‌وره نه‌زانیت ، گه‌وره‌یتی ته‌نها بۆ خودای تاک و ته‌نها بمینیته‌وه .

٣- مه‌به‌ستی جل و به‌رگ پاککردنه‌وه‌ و ازه‌ینان له‌هه‌موو چه‌په‌لیه‌ک ئه‌وه‌یه که بگاته پاککردنه‌وه‌ی ناخ و ده‌ره‌وه‌و ده‌روون پاکژی له‌هه‌موو پیسی و چه‌په‌لیه‌ک و به‌رزبوونه‌وه‌ تابه‌رزترین پله‌وپایه له‌ژێر په‌حمه‌تی زۆری خواوه‌ندو رینومایی نووره‌که‌یدا ، تابییته به‌رزترین نمونه له‌کۆمه‌لگای مرو‌قیداو، دلان به‌لای خۆیدا که‌مه‌ندکیش بکات و ، سه‌رلیشیواوانیش سامیان ئی بنیشیت و ، دنیا له هه‌موو لایه‌که‌وه‌ پرووی تی بکه‌ن.

٤ - مه‌به‌ستی له به‌زۆر نه‌زانینی نازو نیعمه‌ته‌کانیش بۆ ئه‌وه‌یه مرو‌ق کرده‌وه و کۆششه‌کانی خۆی به‌گه‌وره‌و زۆر نه‌زانیت ، به‌لکو هیشتا ده‌بیئت هه‌ول بدات کار له‌ دوا‌ی کار بکات و هه‌ول و قوربانی و کۆششی زۆر بکات ، پاشان ئه‌وه‌ش له‌بیر خۆی بباته‌وه‌و له‌پیناوی خوادا هه‌ست کردن به‌ماندوو بوونی تیدا نه‌مینیئت.

٥ . له‌کۆتا ئایه‌ته‌که‌شدا ئاماژه‌یه‌کی تیدا‌یه بۆ ئه‌و ئازاره‌ی توشیان ده‌بیئت له‌لایه‌ن سه‌رسه‌خته‌کانه‌وه له‌ بۆ گویی و سووکایه‌تی پیکردن و گالته‌جاری و ، هه‌تا هه‌ولدان بۆ کوشتنی خۆی و هاوه‌له‌کانی و "فه‌وتاندنی هه‌موو ئیماندارانی

دوروبهري ، پاشان خواي گه وره فرمان ددات که بهه موو توانايه که وه دان به خؤدا بگرښت ، نهک له بهر چه زى د ورونيى خؤى به لکو له بهر په زامه ندى په ورو دگار که ي .

(الله اکبر) ! ئم فرمانانه له پواله تدا چنده سادى و له هه مان کاتدا چنده کاريگه رو سهرنج پاکښن ، کاريگه ريان چنده قووله ، چنده گه وره شن کاتيک گرده لولويکي به هيڅ دروست دهکڼ و هه ردو و دوونيا دهيننه ودهيهک و يه کانگيرى يه کتريى دهکڼ .

هه مان ئو نايه تانه چنده دى مادده ي بانگه وازو پيراگه يان دنيان تيدايه ، خودى بيدار کړنه وه که ده خوازيټ که هه نديک کار هه بيت پاداشتي خاوه نه که ي سزا بيت ، له بهر ئو ده ي هه موو که سيک ده زانيټ که له دونيادا پاداشتي هه موو که سيک نادرېته وه له سهر ئو ده ي ده يکات ، به لکو له وانه شه نه کريټ مروټ پاداشتي هه موو کاره کاني وهر بگرښت ، بيدار کړنه وه ده خوازيټ که پوژيک هه بيت بو پاداشت جگه له دونيا ، ئه مه شه که به پوژى قيامت يان (جزاء) يان (دين) ناوده بريټ ، ئه مه ش ده خوازيټ که ژيان يکي تر هه بيت جگه له م ژيانه ي ئيمه ي تيدا ده ژين ، ئه ويش قيامته .

نايه ته کاني تريش دا واده کڼ له به نده کڼ يه کتاپه رستي ساغ بن و هه موو کارو باره کڼ بو خواوه ندى گه وره بگيږنه وه ، واز له نه فس پازيى کړدن و خهک پازي کړدن بهين بو پازي کړدنې خودا .

که واته ئو بابته تانه ئم چنده خالدا خه ست دېنه وه :

ا - يه کتاپه رستي .

ب - باوېر به پوژى دوايى .

ج - هه ستان به خو پاکتر کړدن ، ئه وده به وازهينان له کارى خراپ و به دو هه ستان به کړدن چا که و کاره خير هکڼ .

و - باوېرېوون به وه ي که هه موو کارو ياريکي دونيا بو لاي خوا ده گه رېته وه .

ه - ئه مانه دواي باوېر هينان دين به په يامه که ي موحه ممه د ﷺ و چوونه ژير باري ناراسته و فرمانېشته به پيزه کاني .

سهره‌تای نایه‌ته‌کان بانگه‌شه‌یه‌کی بالاییان له‌ئامیزگرتوو به‌بریری
 په‌روردگاری بالاده‌ست ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ دانرا که به‌ئو ئهرکه گه‌وره‌یه هه‌ستیت و
 له‌ناو جینگه‌ی گهرم و گوپو خه‌وی درێژخایه‌ندا ، خوای‌گه‌وره ده‌ریکی‌شایه نیو
 جیهادی تیکۆشان و زه‌حمه‌ت : ﴿ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾ قُمْ فَأَنْذِرْ ﴿٢﴾ ﴾ ، هه‌روه‌کو‌گوترا
 بی‌ت : ئه‌و که‌سه‌ی بۆ خۆی بژی به‌بی کیشه‌ ده‌ژی ، به‌لام تو ئه‌ی موحه‌مه‌د که ئه‌م
 ئهرکه گه‌وره‌یه‌ته هه‌لگرتوو له‌خه‌وت چی ؟ له‌حه‌وانه‌وه‌ته چی ؟ یان له‌جینگه‌ی گهرم
 و نه‌رم و ، ژیا‌نی هیمانه‌و ، رابواردنیکی پر چیژت چی ! هه‌سته بۆ راپه‌راندنی
 ئه‌و‌کاره گه‌وره‌یه‌ی چاوه‌پێته ، بۆ ئه‌و باره‌گرانه‌ی بۆت دانراوه ، هه‌سته بۆ کۆشش
 و زه‌حمه‌ت ، بۆ هه‌ول و ماندوو بوون ، هه‌سته کاتی خه‌وو حه‌وانه‌وه‌ کۆتایی هات
 ، له‌ ئه‌م‌پۆ به‌دواوه جگه له‌ شه‌ونخونی به‌رده‌وام و ، جیهادی درێژخایه‌ن و پر له
 زه‌حمه‌ت هه‌چی تر نی‌یه ، هه‌سته راجه‌نه‌و خۆت ئاماده بکه بۆ ئه‌و کاره .

به‌راستی وشه‌یه‌کی گه‌وره‌و ترسناکه ، له‌نیو گهرم و گوپو جینگه‌و له
 مائیکی هه‌یمن و ئامیزنیکی گهرمه‌وه ده‌ری ده‌کیشیت و ، پالی پێوه‌ده‌نیست بۆ
 ململانییه‌ک ، له‌نیوان کیشمه‌ کیش و هه‌ینان و بردندا ، له‌نیوان راکیشان و به‌ردانی
 مرو‌قه‌کان و واقعیی ژیا‌نیشدا وه‌کو‌یه‌ک .

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌وه‌لامدا هه‌ستایه سه‌رپی ، تاماوه‌ی زیاتر له‌ بیست
 سالی ته‌واو به‌پێوه بوو ! ئارام نه‌بوه‌وه‌و نه‌حه‌وایه‌وه ، نه‌ بۆخۆی و نه‌ بۆ که‌س و
 کاری نه‌ژیا ، هه‌ستاو ده‌ستی کرد به‌بانگه‌وان بۆلای خواوه‌ند ، ئه‌و قورساییه
 گرانه‌ی له‌ ئه‌ستۆ گرت و قورسای سیپارده‌ گه‌وره‌که‌ی ئه‌م سه‌ر زه‌مینه‌و ، ئۆبالی
 هه‌موو مرو‌قاهیه‌تی ، باری گرانی بیروباوه‌ر ، باری خه‌بات و تیکۆشان له‌ بواره جیا
 جیاکاندا نوچی پی‌دانه‌دا ، له‌ناو شه‌ره درێژخایه‌نه‌که‌دا بۆماوه‌ی زیاتر له‌بیست
 سال مایه‌وه ، له‌وماوه‌یه‌دا هه‌یج کاریک له‌ کاریکی تری نه‌ده‌کرد ، له‌و کاته‌وه ئه‌و
 بانگه‌وازه ئاسمانیه شکۆداره‌ی بیست و ، ئه‌و ئهرکه پر مه‌ترسیه‌ی وه‌رگرت ..
 خوای گه‌وره له‌جیاتای ئی‌مه‌و هه‌موو مرو‌قاهیه‌تی باشت‌ترین پاداشتی بداته‌وه .^١

ئه‌و چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌ی دوا‌ییش جگه له‌وینیه‌یه‌کی بچووکی ئاسانی ئه‌و
 جیهاده درێژخایه‌نه پر له‌ زه‌حمه‌ته نه‌بیست ، که پیغه‌مبه‌ر له‌و ماوه‌یه‌دا پێی
 هه‌ستاوه ، چیدی نی‌یه .

^١ / فی ظلال القرآن ، ته‌فسیری هه‌ردوو سووره‌تی (المزمل) و (المدثر) ج ٢٩/١٦٨ ، ١٦٩ ، ١٧٠ ، ١٧١ ، ١٨٢ .

﴿ پۇل و قۇناغەكانى بانگەواز ﴾

دەكرىت سەردەمى بانگەوازە موخەممەدىيەكە بگەين بە دوو پۇلى
سەردەكى كە ھەريەككىيان بەتەواوى لەوى ترىان جىايە ، ئەوانىش :

۱ - پۇلى مەككەيى ، كە نزيكەى سيانزە سالە .

۲ - پۇلى مەدينەيى ، دە سالى تەواوہ .

پاشان ھەريەكك لەو دوو پۇلە چەند قۇناغىكى تىدايە ھەرقۇناغىك
تاييەتمەندىتى خۇى ھەيە جىايە لە قۇناغەكانى تر ، ئەمەش بەپوونى
دەردەكەويت لەو بارودۇخەى كە بانگەواز لەو دوو پۇلدا پىيدا گوزەراوہ :

دەكرىت پۇلى مەككى بگەين بە سى قۇناغى سەردەكيەوہ :

قۇناغى بانگەوازی نھینی ، سى سالە .

۱ . قۇناغى ئىعلانکردن بانگەواز لەمەككەدا ، لەسەرەتاي سالى چوارەمى
پىفەمبەرئىتيەوہ ھەتا كۇتايى سالى دەيەم .

۲ . قۇناغى بانگەواز بۇدەرەوہى مەككەو ، بلاووبوونەوہى لەناوياندا ، لە
كۇتاييەكانى سالى دەيەمى پىفەمبەرئىتيەوہ بۇكۆچکردنى پىفەمبەر ﷺ
بەرەو مەدينە .

۳ . سەبارەت بەقۇناغەكانى پۇلى مەدينە لەكاتى خۇيدا دىينەوہ سەرى .

قۇئاغى يەكەم

﴿ جىھادى بانگەواز ﴾

سى سال بانگه وازى نهيلى

وھكو زانراوھ كە مەككە مەلئەندى ئايىنى عەرەبەكان بوو ، زىوانەكانى كابەو پارىزەرو چاودىرى بتە پىروزەكانى ترى تىدا بوو ، شويىنىكىش وابى گەيشتن بەئامانجى ئىسلاھ كىردن تىايدا گرانتر دەبىت و ، وھك لەوھى لىوھى بەدوور بىت ، كارەكە پىويستى بەھىمەتئەكە بەلاو كارەساتەكان نەيلەرزىنن ، لەبەردەم ئەو بارودۇخەدا پىويست وابوو كە بانگەوازكە لەسەرەتايدا بەنهيلى پروات ، بۇ ئەوھى خەلكى مەككە نەوروژنن .

نەوھى يەكەم

حالەتئىكى سىروشتى يەكە پىغەمبەر ﷺ ئىسلامەكەى بۇ نىكتىر كەس لە خۇى و خزم و خویش و ھاوپىيانى رانويىت ، ئەوھوو بانگى كىردن بۇ ئىسلام ، ھەركەسىكى بناسىايەو بىزانىايە كەخىرى تىدايە يان دەيناسىن بانگى دەكىردن ، بەخۆشەويستى خوداو راستى و چاكە دەيناسانن ، ئەوانىش بەھوى راستگوى و چاكەخوازىتيەوھ دەيانناسى ، ئەوانەى پۇژىك لەپۇژان گومانىان نەبوويىت لە گەورەيەتى پىغەمبەر ﷺ و مەزنىتى عەقلى و راستىتى ھەوالەكانى باوھريان پى دەھىنا ، ئەمانە لەمىژووى ئىسلامەتيدا بەپىشىنە يەكەمىنەكان ناسراون (السابقون الاولون) لە پىشەنگى ھەموويانەوھ ھاوسەرى پىغەمبەر ﷺ خەدىجەى دايكى ئىمانداران (پ) و ، غولامەكەى (زەيد) كوپى (حارثە) كوپى (شەرھەبىل) (كەلىبى) و^۱ (عەلى كوپى ئەبو تالىبى) ئامۇزاي كەتا ئەوكاتە منالىك بوو لەئامىزو چاودىرى پىغەمبەردا ﷺ دەژىا ، ھەروھە (ئەبوھەكرى سىدىق) دۇستى و خۆشەويستى ، ئەمانە لە يەكەم پۇژەكانى بانگەوازدا باوھريان ھىناو موسولمان بوون^۲ .

پاشان ئەبوھەكر لەبانگەكردندا بۇ ئىسلام كەوتە چالاكى نواندن ، پىياوئىكى ئاسانگىرو خۆشەويست و ھۆگرى خەلك بوو ، رەوشت بەرزو چاكەخواز بوو ،

^۱ / ئەم پىارە پىشتەر ئەسىر كرابوو ، كرابوو كۆيلە ، خەدىجە كرىبويەوھ ، بەخشىبويى بەپىغەمبەر ﷺ ، جارىكان باوكى زەيدو مامەكەى ھاتىبونە لاي پىغەمبەر ﷺ تا بىيەنەرە بۇ ناوگەل و خىلەكەيان ، بەلام (زەيد) پىغەمبەرى ھەلبۇزد ﷺ بەسەر باوك و مامىدا ، بۇيە بەپىنى نەرىتى ئەوكاتەى عەرەب كىردى كوپى خۇى ، لەبەرئەوھ دەيان و ت : زەيدى كوپى موھەمەد ، تا ئىسلام ھات و ياساى بەپۇلە كىردنى پوچەلكىردنەوھ .

^۲ / رھمە للعالمىن ۵۰/۱ .

پیاوانی خیلّه‌که‌ی ده‌هاتنه لای و هوگری ده‌بوون ، به‌هوی زانست و بازرگانیه‌که‌ی و ، مه‌جلیسی گه‌رمیه‌وه ، ده‌ستی کرد به‌بانگکردنی نه‌وانه‌یان که متمانه‌ی پینیان هه‌بوو له‌ژێر فه‌رمانی ده‌رنه‌ئەچوون ، به‌و بانگه‌شه‌یه‌ی نه‌بویه‌کر ، (عوثمان)ی کوپری (عففان)ی (ئومه‌وی) و (زبیر)ی کوپری (عه‌وام)ی (اسدی و (عبد الرحمان)ی کوپری (عوف) و (سعد)ی کوپری (ابی وقاص)ی (زه‌ری) و (طلحه)ی کوپری (عبدالله)ی (تمیمی) موسولمان بوون .

ئه‌و هه‌شت که‌سه که پینش خه‌لک که‌وتن له‌ موسولمان بووندا ، بوونه نه‌وه‌ی یه‌که‌م و پینش‌په‌وانی ئیسلام .

ئه‌وانه‌ش له‌ موسولمانه سه‌ره‌تاییه‌کان بوون ، (بلال)ی کوپری (ریاح)ی (حه‌به‌شی) ، به‌دوای نه‌واندا نه‌مینداری ئومه‌ت^۱ (ابو عبیده)ی کوپری (جه‌پراح) له‌خیلی (حارث)ی کوپری (فه‌رو) ، (ابو سلمه)ی کوپری (عبد الاسد) و ، (ارقم)ی کوپری (ابو ارقم)ی (مه‌خزومی)ان و ، (عوثمان)ی کوپری (مه‌ظعون) و هه‌ردوو براکه‌ی (قدامه) و (عبدالله) و ، (عبیده)ی کوپری (حارث)ی کوپری (مطلب)ه کوپری (عبد‌المناف) و (سعید)ی کوپری (زید)ی (عدوی) و ، هاوسه‌ره‌که‌ی (فاطمة)ی کچی (خطاب)ی (عدوی) خوشکی (عمر)ی کوپری (خطاب) و ، (خاب)ی کوپری (ارت) و (عبدالله)ی کوپری (مسعود)ی (هزلی) و خه‌لکی تریش .

ئه‌مانه بریتی بوون له‌ (السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ) واته پینشینه یه‌که‌مینه‌کان ، ئه‌مانه له‌ لق و پۆیه‌کانی قوپه‌یش بوون ، (ابن هشام) به‌زیاتر له‌ چل که‌س^۲ ئه‌ژماری کردوون ، له‌ باسی هه‌ندیکیشیاندا قسه‌و تیپینی هه‌یه .

(ابن إسحاق) ده‌لێت: پاش ئه‌وه‌ی پۆل پۆل خه‌لک موسولمان ده‌بوون له‌ ژن و پیاو هه‌تا ناوی ئیسلام له‌ناو مه‌که‌دا بلاوبه‌وه‌و خه‌لک قسه‌و باسیان ئی‌ده‌کرد^۳ .

ئه‌وانه به‌نه‌ینی موسولمان بووبوون، پینغه‌مبه‌ریش ﷺ به‌نه‌ینی کو بوونه‌وه‌ی له‌گه‌لدا ده‌کردن و رینوومایی ده‌کردن ، چونکه هیشتا بانگه‌واز نه‌ینی و تاکه که‌سیی بوو ، (نیگا)ش به‌دوای یه‌که‌دا به‌گه‌رمی دواى سوره‌تی (الذِّئْر) ده‌هاته خواره‌وه ، ئه‌و ئایه‌ت و پارچه سوره‌تانه‌ی له‌و رۆژگارنه‌دا ده‌هاته خواره‌وه کورت

^۱ / له‌باره‌ی ئه‌م شۆره‌ته‌وه‌و به‌روانه (صحيح البخاری)، مناقب ابی عبیده بن الجراح ۵۳۰/۱ .

^۲ / به‌روانه سیره‌تی ابن هشام ۲۴۵/۱ هه‌تا ۲۶۲ .

^۳ / هه‌مان سه‌رچاوه ۲۶۲/۱ .

بوون و، چهند برگه و دهستانیکی جوانیان تیدابوو، بهئاوازیکی هیمن و سهرنج
 پاکیشی هاوچهشن لهگهل ئهو کهش و ههوایه دا چرپهیهکی ناسکی دهکرد، باسی
 دهریون پاککردنه و وه قهدهغهکردنی پیسی بهچهپهلیهکانی دونیای تیدابوو،
 وهسفی بهههشت و دۆزهخی بهشیوهیهک دهکرد و هکو لهبهرچاو بن، دهستی
 نیمانداری دهگرت بو کهش و ههوایهکی تری جیا له واقیعه مروقیهه ی تیدابوو
 دهژیان.

نویژ

نویژیهکیک بوو لهو شتانهی هه لهسهرهتا دا فهرمانی لهسهر دابهزی،
 (مقاتل)ی کوپی (سلیمان) دهلیت: له سهرهتای ئیسلامدا خوای گهوره دوورکات
 نویژی بهیانی و دوورکات نویژی خهوتنانی فهرز کرد، بهبهلگهی ئایهتی: ﴿وَسَخَّ
 بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ﴾ غافر، (ابن حجر) دهلیت: گومانی تیدانییه که
 پیغهمبهر ﷺ پیش شهوهرهوی نویژی کردوه، ههروهها هاوهلانیش، جیاوازی
 لهوهدایه ئایا (۵) نویژهکه ئهوکاته واجب بوو بوون یان نه؟ گوتراوه که نویژیکی
 پیش خوهرهلههاتن و نویژیکی پیش خوهرئاوا بوون فهرز بووه (تهواو).

ههروهها (حارث)ی کوپی (اسامه) له رینگهی (ابن لهیعه) وه به
 (موصول)یی له زهیدوه دهلیت: پیغهمبهری خوا ﷺ لهسهرهتای هاتنی وهحیدا
 جبریل (ع) هاته لای، دهست نویژی فیڕکرد، که له دهست نویژ بووه بهمشتیک ئاو
 داوینیشی پاک کردهوه، (ابن ماجه)ش بهم مانایه رپوایهتیکی کردوه، بهههمان
 شیوه له (براء)ی کوپی (عازب) و (ابن عباس)هوه، لهفهرمودهیهکی (ابن عباس)دا
 هاتوه، ئهمهش له سهرهتای فهرز بوونهکه دا بووه^۱.

(ابن هشام) دهلیت: کهکاتی نویژ دههات پیغهمبهر ﷺ و هاوهلهکانی
 دهچوونه شیوهکان، به دور لهچاوی قورپهیشیهکان نویژهکانیان بهنهینی دهکرد،
 جاریکیان (ابو طالب) پیغهمبهر ﷺ و عهلی بینی بوو نویژیان کردبوو، قسهی
 لهگهلدا کردبوون، که بهپروونی لهمهسهلهکه تیگهیشتبوو داوای لیکردبون
 که دامهزراو بن^۲.

^۱ / مختصر سيرة الرسول ﷺ . نویسنی : شیخ عبدوللّٰهی نهجدی ل ۸۸ .

^۲ / ابن هشام ۲۴۷/۱ .

هه‌واله‌که به سه‌رجه‌میی ده‌گاته قوره‌یش

پاش سه‌یرکردنی چه‌ندلایه‌نیکی پروداوه‌کان ده‌رده‌که‌وێت که بانگه‌واز - له‌و قوناغه‌دا - با نه‌ینی و تاکه‌که‌سیش بوو، به‌لام هه‌واله‌کانی گه‌یشته‌وه‌وه قوره‌یش که‌چی گوییان پێ نه‌ئه‌دا.

(محمد‌الغزالی) ده‌لێت: ئه‌م هه‌والانه‌ ده‌گه‌یشته‌وه‌ به‌قوره‌یش به‌لام هه‌یچ گرنگیان پێ نه‌ده‌دا، له‌وانه‌یه‌ وایان زانیی‌ت (محمد ﷺ) یه‌کیکه‌ له‌ (دیانه‌کان)، که‌ نه‌وانه‌ بوون له‌بارهی خۆایه‌تی و مافه‌کانیه‌وه‌ قسه‌وباسیان ده‌کرد، وه‌کو‌گوتنه‌کانی (امیه‌)ی کوپری (صلت) و (قس‌)ی کوپری (ساعده‌) و (عمرو‌)ی کوپری (نفیل) و هی‌ تریش، به‌لام به‌نه‌ینی سوسه‌ی بلا‌وبوونه‌وه‌ی هه‌وال و په‌رشبوونی ئاسه‌واره‌کیان ده‌کرد، پۆژ له‌ دوا‌ی پۆژ چاره‌پروانی چاره‌نووس و بانگه‌وازه‌کیان ده‌کرد¹.

سێ سال‌ تیپه‌ری بانگه‌واز هه‌شتا له‌ قوناغی تاکه‌که‌سی و نه‌ینیدا بوو، له‌و ماوه‌یه‌دا کۆمه‌لیک ئیماندا‌ری باش له‌سه‌ر بنه‌مای براهه‌تی و هاوکاریی و گه‌یاندن و پشتیوانی کردنی په‌یامه‌که‌ په‌روه‌رده‌ بوون، پاش ئه‌وه‌ (نیگا) هاته‌ خواره‌وه‌ داوا‌ی ده‌کرد له‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌به‌رامبه‌ر خه‌یله‌که‌یدا خۆی ئاشکرا بکات و، پووبه‌پوی بیرو باوه‌ره‌ پووجه‌کیان بێته‌وه‌و شال‌و بکاته‌ سه‌ر بته‌کانیان.

¹ / فقه‌ السیره‌ ل ٧٦

قۇئاغى دوووم

﴿بانگه وازى ئاشكرا﴾

یه کهم فەرمانی .. ئاشکرا کردنی بانگه‌واز

لهو باره‌یه‌وه یه کهم نایهت دابه‌زی نایهتی ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ {٢١٤} بوو له سووره‌تی (الشعراء) ، ئهو سووره‌تی ئهم نایهتی تێدایه سووره‌تی (الشعراء) ه ، له سه‌ره‌تا کهیدا باسی (موسا علی‌ه‌السلام) ها تووه هه‌ر له سه‌ره‌تایی به‌پیغه‌مبه‌ر بونییه‌وه هه‌تا کوچ کردنی له‌گه‌ل به‌نی ئیسرائیلداو، رزگار بونیان له‌فیرعه‌ون و تاقمه‌که‌ی و، نغوژ کردنی فیرعه‌ون و ده‌سته‌که‌ی له‌گه‌لیداو، ئهم چیرۆکه‌ باس له‌هه‌موو ئهو قوناغانه‌ ده‌کات که (موسا علی‌ه‌السلام) پییدا گوزه‌راوه ، سه‌باره‌ت به‌ بانگه‌واز کردنی فیرعه‌ون و گه‌له‌که‌ی بۆ لای خوا ی گه‌وره‌.

پێم وایه ئهم وردو درشتیه له‌کاتی‌که‌دا هینراوه که پیغه‌مبه‌ر ﷺ فەرمانی پیدرا بانگه‌شه‌ی گه‌له‌که‌ی بکات بۆ لای خوا، بۆئهو‌ی نموونه‌یه‌ک له‌به‌رده‌م خو‌ی و هاوه‌له‌کانیدا هه‌بیت له‌ به‌درو‌خستنه‌وه‌و چه‌وساندنه‌وه‌ی خه‌لک بۆیان له‌گه‌ل ئاشکرا کردنی بانگه‌وازه‌که‌یانداو، هه‌تا له‌م سه‌ره‌تایه‌وه به‌رچاو پونییه‌کیان هه‌بیت له‌سه‌ر داهاتووی بانگه‌وازه‌کیان .

له‌لایه‌کی تروه‌ه باسی چاره‌نووسی به‌درو‌خه‌ره‌وانی پیغه‌مبه‌رانی تێدایه ، وه‌ک گه‌ل نوح و، عاد و، ثمود و، گه‌ل ئیبراهیم و، گه‌ل لوط ، خاوه‌ن ئه‌یکه‌کان - زیاد له‌وه‌ش باسی فیرعه‌ون و گه‌له‌که‌ی باسکراوه - بۆئهو‌ی یاخیوانیش بزانه‌ کاتی‌ک ئه‌وانه له‌ په‌یامی به‌درو‌خستنه‌وه‌ی پیغه‌مبه‌ران به‌رده‌وام ده‌بن چ چاره‌نووسی‌ک چاوه‌ڕێیانه‌و، هه‌تا ئیماندارانیش بزانه‌ که چاره‌نووسی باش چاوه‌ڕوانی ئه‌وانه نه‌ک یاخیوان.

بانگه‌واز له‌ناو خزماندا

یه کهم کاری‌ک پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ کردی پاش هاتنه‌خواره‌وه‌ی ئهم نایه‌ته ، ئه‌وه بوو خێلی به‌نوهاشمی بانگ کرد ، ئه‌وانیش ئاماده‌بوون ، چه‌ند که‌سی‌کی کوپانی (عبد المطلب)ی (عبد مناف)یشیان له‌گه‌لدا بوو ، چل و پینچ پیاو ده‌بوون ، (ابو له‌ب) هاته‌ پێشه‌وه‌ وتی: ئه‌مانه هه‌موو مام و ئامۆزاکانی تۆن ، قسه‌ بکه‌و واز له (صابیی)یه‌کان به‌ینه ، ئه‌وه‌ش بزانه‌ خێله‌که‌ی تۆ توانای به‌سه‌ر هه‌موو عه‌ره‌بدا ناشکی‌ت و منیش نزیکترین که‌سم ده‌ستی تۆ بگرم ، که‌سه‌کانی باوکی

خۆتت بەسە ، خۆ ئەگەر لەسەر ئەم حالەت بمیڤیتەو ئەو بەلای ئەوانەو
ئاساترە کەچەند بنەمانیەکی قورەیش بە پالپشتی عەرەبەکان بدەن بەسەرتدا ،
بەراستی کەسم نەدیووە شتیکی لەوێ تۆ خراپتری بۆ خزمانی باوکی خۆی
هینابیت ، پیڤەمبەر ﷺ بێ دەنگ بوو ، لەو مەجلیسەدا هیچ قسەییەکی نەکرد .

پاشان جاریکی تر بانگی کردنەووە فەرمووی : ((سویاس بۆ خوای گەورە ،
حەمدو سەنای دەکەم ، داوای کۆمەکیی ئێدەکەم ، باوەرم پیڤەتی ، پشتی پی
دەبەستم ، شایەتی دەدەم جگە لەخوای تاك و تەنها هیچ خوایەکی تر پراست نیه ،
هاوبەشی نیه ، پاشان فەرمووی : پیڤەرەو هەرگیز درۆ لەگەڵ کەسەکانی خۆیدا
ناکات ، سویندم بەو کەسە جگە لەو خوایەکی تر پراست نیه ، من پیڤەمبەری
خوام بۆلای ئیو بەتایبەتی و ، بۆلای خەلک بەگشتی نیروام ، سویندم بەخوا دەمرن
هەرەکو چۆن دەخەن ، زیندووش دەکرنەووە هەرەکو چۆن لەخەو هەلدەستن و ،
لەسەر کردەووەکان لیتان دەپرسریتەو ، چارەنوس یان بەهەشتی هەمیشەییە یان
دۆزەخی هەمیشەیی)) . ئەبو تالیب وتی : چەندە پیمان خۆشە یارمەتیت بدەین و ،
بەنامۆزگاریەکانت پازین ، ئای کەچەندە متمانەشمان بەقسەکانت هەیه ، ئەمانەش
کەسەکانی باوکی تۆن لێرە کۆبوونەتەو ، من یەکیکم لەوانە بەلام لەوان خیراتر
دیم بەدەمتەو ، بڕۆ بەردەوامبە لەسەرئەوێ فەرمانت پی دراو ، سویندبیت بەخوا
بە بەردەوامی دەبمە قەلغان و دەتپاریزم ، بەلام نەقسەم ریگەم نادا لەئایینی (عبد
المطلب) جیابمەو .

(ئەبو لەهەب) وتی : وەللاهی ئەمە زۆرخراپە ، خەلکینە دەستی بگرن پیڤش
ئەوێ بەرۆکی خەلکی تر بگریت ، ئەبو تالیبیش وتی : سویندبیت بەخوا هەتا
لەدونیادا بین بەرگری ئێدەکەین .^۱

^۱ / ابن الاثیر ، فقه السيرة ل ۷۷ ، ۷۸ .

له سه ر كیوی سه فا

پاش نه وهی پیغه مبهری خوا ﷺ دلنیا بوو له په یمانه کهی نه بو تالیب به پاراستنی، له کاتیکدا که فرمانی خوا راده گه یه نیت، پوژیکیان چووه سه ر کیوی (سه فا) و هاواری کرد: (یا صباحاه) بڼه مالکانی قوپه یشی لی کوبوه وه، بانگی کردن بو یه کتاپه رستی و باوهر به په یامه کهی و روژی دوا یی، (بوخاری) له (ابن عباس) وه به شیکی نهو به سه ر هاته ده گپړیته وه، ده لیت: که نه م نایه ته هاته خواره وه ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ پیغه مبهری خوا ﷺ چووه سه ر کیوی سه فا، هاواری کرد: نه ری خیللی به نی فه را! خیللی به نی عه دی لقه کانی قوپه یش ((، هه تا کوبونه وه، نهو که سه ش خو ی نه هاتایه که سیکی ده نار د بزانی ت چیه، قوپه یش و نه بو له هه ب هاتن، فه رموی: (نه گهر هه والتان بده می چهن د سواریک له و دیو نهو دوله وه ده یه ویت بدات به سه ر تاندا، باوهر م پیده کهن؟) وتیان: به لی، جگه له راستی هیچی تر مان لی نه بینوی ت، فه رموی: من نا گاداری نیوه ده که مه وه له سزایه کی توند)) نه بوله هه ب وتی: نه مروش ده ستت به قوردا چی ت، بو نه مه نی مه ت کو کرد و ته وه؟ نه نجا فه رموی ﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ﴾ هاته خواره وه.

هه روه ها (مسلم) له (ابی هریره) وه (ر) به شیکی نهو پوودا وه مان بو ده گپړیته وه، ده لیت: کاتیک نه م نایه ته ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ هاته خواره وه، پیغه مبهری خوا ﷺ گوتاریکی ناراسته ی گشت و تایبه ت کرد، فه رموی: (خیللی قوپه یش خو تان له دوزه خ رزگار بکن، خیللی به نی که عب! خو تان له دوزه خ رزگار بکن، فاته می کچی موحه ممه د! خو ت له دوزه خ رزگار بکه، سویندم به خوا من له به رده م خوادا هیچ به ده ست نیم، ته نها نه وه یه نیوه خزمن منیش نهو په یوه ندی خزما یه تیه زیندو ده که مه وه)).^۲

نه م ناموژگاریه به رزانه جوانترین شیوه ی گه یان دن بو، پیغه مبه ر ﷺ بو نزیکترین که سی خو ی پرو ن کرده وه، که متمانه دان به و په یامه زیندو کردنه وه ی په یوه ندی نیوان نه وان و خو یه تی، بویه ده مار گپړیتی خزما یه تی که بڼه می ژیا نی عه ربی له سه ر دامه زرا بوو له ناو گه رما و گه رمی نه م نا گادار کردنه وه خوا ییه دا توایه وه.

^۱ / صحیح البخاری ۷۰۳/۲، روایه ته که له (صحیح) ی موسلیمیشدا ده ره نراوه ۱۱۴/۸.

^۲ / صحیح مسلم ۱۱۴/۸، صحیح البخاری ۳۸۵/۸، مشکاة المصابیح ۴۶۰/۲.

به دهنگی بهرزگوتنی حهق و دژدگاری موشریکان

هیشتا ئەم دەنگه سەداو دەنگدانەوهی لەمەککەو دەوروپەریدا مابوو ،
 ئایەت ها ته خوارەوه: ﴿ فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴾ {٩٤} الحجر، ئیدی
 پیغه مەبەری خوا ﷺ دەستی کرد بە ئەمالینی پەشی پەرپوچییتی و بی سەرو
 بەریتی شیرک و، بەهای راستەقینەیی بتهکانی باس دەکردو ، نمونەیی لەسەر
 دەستەوسان بوونیان دەهینایەوهو ، بەبەلگەوه پوونی دەکردهوه که هەرکەسیک
 بیانیەرستیت و بیانکاته هۆی گەیشتن بە پەرودرگار ، ئەوه لە گومرپابوونیک
 پووندایه .

جامی توورپەیی مەککەییەکان پەرپو، دەنگوباس و ناپەزایی پەیدا بوو ،
 ئەو هتا گوئیان لێهە یەکیک بە ئاشکرا باس لە سەرلێشیواویتی بتهپرستان دەکات ،
 وەک هەرە بروسکە چەخماخەیی دەداو ئەو کەشوهەوا لە دێر زمانە هیمنەیی
 شلقاند بەسەر یەکدا ، قورەیش راچەنی و خۆی ئامادەکرد بۆ یەکلەکردنەوهی ئەو
 شوێرشە هەلگیرساوه ، که را خەریکە نەریته باوهکانیان پادەمالیت .

قورەیش راچەنی چونکە دەیزانی که مانای بەیەکخواهیەتی (الله) و ، باوەر
 بوون بە پەییام و پۆژی دواویی مانای ملکەچی تەواوو خو بە دەستەوه دانی پەها
 دەگەییەنیت ، بەشیو یەک کەخۆیان هیچ خواست و ویستیکیان لەسەر خۆیان و
 مالیان نامی نیت ، سەرباری غەیری خۆیان ئەمەش مانای سەربوونی دەسەلات و
 لووت بەرزبان بەسەر غەیری عەرەبدا دەگەییەنیت ، کە پیشتر مۆرکیکی ئایینی
 هەبوو ، دەبیست لەمەوداوش پەزنامەندی خواو پیغه مەبەرەکەیی ﷺ بخەنە پیش
 پەزنامەندی خۆیانەوهو ، واز لەو سستەمە بهینن کە لەخەلکی پەش و پووتیان
 دەکردو ، ئەو خراپانەیی کە بەیانی و ئیوارە ئەنجامیان دەدا ، ئەم مانایەیان باش
 دەزانی بۆیە دەروونیان قەبوولی ئەو بارە سەرشوێریە نەدەکرد ، نەک لەبەر
 ریزداریی و خێرو چاکەیان ﴿ بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ ﴾ {٥٠} القيامة، ئەوهیان
 بەباشی دەزانی ، بەلام چی بکەن لەبەر دەم پیاویکی راستگۆی دەستپاکدا ، کە
 نمونەیی بەرزترین بەهای مۆقی و بنەماکانی پەش و پووتیان ، پیشتر هاو وینەو
 هاوتایان لەمیژووی باوو باپیرانی گەلانی تردا نەبینووه ؟ چی بکەن ؟ واق و پەما بوون
 ، ناهەقیشیان نەبوو لەوهدا .

پاش هينان و بردنى زور چاريان نه ما جگه لهچوونه لای (ابو طالب)ی مامی، بۆنهوهی داوای ئی بکهه دهستی برازاکهه ی بگرتیت لهو باره داو، پینان وابوو که شیلگیرانه تر قسه بکهه و بلین: بانگه شه بۆ وازهینان له خواکانیان ، باس کردنیان به بی کهک و بی توانایی قسه وتن و سووکایه تی کردنه به خواکان و، به گه مرژه زانینی ئه و باو و باپیرانه یه که له سه ر ئه و پینازه بوون ، ئه م پینگه یان پی باش بوو خیرا دهستیان کرد به گرتنه به ری.

شانديکي قوره يش بۆ لای ئه بوتالیب

(ابن إسحاق) ده لیت: چه ند پیاویک له گه وره کانی قوره يش چوونه لای ئه بو تالیب ، وتیان: ئه بو تالیب برازاکه ت قسه به خواکانمان ده لیت ، ئایینه که مانی عه بدار کردوه ، عه قلمان به سووک ده زانیت ، باپیرانمان به سه رلیشیواو ده زانیت ، یان دهستی بگره ، یان وازمان ئی بهینه باخومان له گه لیدا یه کلای بکهینه وه ، تۆ بۆ خۆت وه ک ئیمه يت ، که واته ئیمه له کۆل تۆشی ده کهینه وه ، له وه لأمدا ئه بو تالیب به نه رمیی وه لأمی دانه وه و ، به شیوه یه کی جوان دهستی پیوه نان و ئه وانیش بلاوه یان کرد ، پینگه مبه ریش ﷺ له کاره که ی خۆی به رده وام بوو ، ئایینی خوای پوون ده کرده وه و ، بانگه شه ی بۆ ده کرد^۱.

ئه نجوومه نی راویژکاریی پینگه گرتن له حاجیان

بۆ گۆی نه گرتن له بانگه واز

له وچه ند پۆژهدا مه سه له یه کی تر قوره يشی سه رقال کردبوو ، ئه ویش ئاشکرا کردنی بانگه واز بوو ، که پینش وهرزی چه ج چه ند مانگیکی به سه ر تیپه ری بوو ، قوره يش دهیزانی شانده کانی عه رب له هه موولایه که وه دین بۆ لایان ، پینان وابوو که ده بیئت شتی که به و شانده عه ره بانه بلین له باره ی موچه ممه ده وه ﷺ هه تاکو بانگه وازه که ی هه چ کاریگه ریه کی له سه ر ده روونیان نه بیئت ، له گه ل وه لیدی کوپی موغه یه ره که وته قسه و باس له سه ر ئه و مه سه له یه ، وه لید پیی وتن: با یه ک را تان هه بیئت له سه ری ، را جیا واز مه بن و هه ندیکتان یه کتری به درۆ بکه نه وه و . قسه ی یه کتری ره ت بکه نه وه ، وتیان : تۆ ئه و قسه یه بلی ، وتی: نه خیر ئیوه بیلین! من ده بیستم ، وتیان: ده لین: فالگه ره وه یه ،

^۱ / ابن هشام ۲۶۵/۱.

وتی: نه خیر سویند بیت به خوا فالگره وه نییه ، ئیمه فالگره وه مان دیوه
، نهو قسانه نه دهنگی فالچییه و نه سهروای نهوه ،

وتیان: که واته شینته ،

وتی: شینتیش نییه ، ئیمه شینتمان دیوه و دهیناسین ، نهو دلله پراوکی و
فی لیها تن و تیکچوونی شینتی نییه ،

وتیان: دهلین: شاعیره ،

وتی: شاعیریش نییه ، ئیمه هه موومان کیش و سهرواوو کورت و دریزو
شیوازه کانی شیعر ده زانین ، نهوه شیعر نییه ،

وتیان: دهلین جادووگره ،

وتی: وه لالهی جادووگریش نییه ، ئیمه جادووگره و جادوه کانیانمان
بینیه ، نه مه گری و فووپیدانی نهوان نییه ،

وتیان: که واته چی بلین ؟

وتی: سویندم به خوا قسه کانی شیرینیه کیان تیدایه ، بنه په ته که ی په گی
دا کوتاوه ، لق و پویه که شی به روبومداره ، ئیوه هه رچی که لهوقسانه بکه ن ده زانریت
که راست نییه ، نزیکترین قسه یه کیش له گوته کانی نه وه وه جادوگریه ، بلین:
گوته یه کی هیناوه جادوه ، جیاوازی ده خاته نیوان کوپو باوک و، مروژ و براکه ی
و، ژن و میرو ، مروژ و خیله که یه وه ، بهم قسه یه بلاوه یان ئی کرد^۱.

هه ندیک ریوایه تیش ده لیت: کاتیک وه لید هه موو قسه کانی نهوانی په ت
کرده وه ، وتیان: نهو رایه ی خوتمان پی بلی که گومانی تیدا نه بیت ، پی و تن:
له سه رم بوهستن تابیریکی ئی بکه مه وه ، وه لید بیری ده کرده وه ، هات و نهو رایه ی
پی و تن که پیشتر باسکرا^۲.

له باره ی وه لیده وه خوی گه وره شانزه ئایه تی له سوره تی (المدثر) له (۱۱) -
(۱۶) ، ناره خواره وه ، له سونگه ی ئایه ته کاندایه شیوازی بیرکرده وه ی وه لید دیاره ،
ده فهرمویت: ﴿ إِنَّهُ فَعَّرَ {۱۸} فَقَتَلَ كَيْفَ فَعَّرَ {۱۹} ثُمَّ قَتَلَ كَيْفَ فَعَّرَ {۲۰} ثُمَّ
نَظَرَ {۲۱} ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ {۲۲} ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ {۲۳} فَقَالَ إِنَّ هَذَا إِلَهٌ سِحْرٌ يُؤْتِرُ {۲۴} إِنَّ هَذَا
إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ {۲۵} ۝﴾.

^۱ / هه مان سه رچاوه ۲۷۱/۱.

^۲ / بروهه (فی ظلال القرآن) ۲۹، ۱۸۸.

واته: وهليد بیری کردهوه و ئەندازەگیری بۆ کرد ، خوا بیکوژیت چۆن بیری کردهوه و ئەندازەگیری کرد ، پاشان خوا بیکوژیت چۆن ئەندازەگیری کرد ، پاشان پووی گرژ کردو پەلە ی کرد ، پاشان پشتی هەڵکردو بەلووت بەرزیهوه وتی: ئەمە جگە لە جادویهکی زاکراو چیدی نییە ، ئەمە جگە لە قەسە ی مرۆڤ چیدی نییە. پاش ئەوهی که ئەنجوومەن لەسەرئەو بڕیارە یەکدەنگیان کرد دەستیان کرد بەجیبەجی کردنی ، لەسەر پێگە ی هاتووچۆی خەڵک دادەنیشان لەو وەرزه دا ، هەر کەسێک بەلایاندا دەگوزەرا وریایان دەکردهوه لەپێغه مبهەر ﷺ و باسی خراپی ئەویان بۆ دەکرد^۱.

ئەوهی کاری هەرگه وهی لەئەستۆ گرتبوو (أبو لهب) بوو ، پێغه مبهری خوا ﷺ لەو وەرزه دا بەدوای خەڵکیدا دەچوووه ماله کانیا و لە (عکاظ) و (مجنه) و (ذی المجاز) پێیان دەگه یشت و بانگی دەکردن بۆلای خوا ، (أبولهب) یش بەدوایه وه بوو ، دهیوت : خەڵکینه بەگوێی مه کهن ئەو پیاوه هەلگه راوه یه کی درۆزنه^۲. ئەمەش کاریکی کرد لەو وەرزه دا عه رەب باسی پێغه مبهەر ﷺ بیه نه ده ره وه و ، باس و خواسی له هه موو شوینه کانی ولاتی عه رەبدا بلأوبوه وه.

^۱ / ابن هشام ۲۷۱/۱.

^۲ / ئەم کردهوه یه ترمذی ریاویه تی کردوه له طارقی کوپی عبدالله ی محاریبه وه/الإمام احمد ۴۹۲ ، ۳۴۱/۴ له مه سنه له کهیدا هاتوه.

چهند شیوازیك بو روویه رووینونه و دی بانگه واز

کاتیک قورپه دیش سهیری کرد هیچ یه کیك لهو هیوانه موچه ممه د ﴿﴾ لاندن له بانگه واز ده کی ، جاریکی تر که وتنه بیرکردنه وه ، بو سه رکوتکردنی نهو بانگه واز چهند شیوازیکیان هه لبرارد ، که له م خالته دا خوئی ده بینیه وه :

۱. گالته پیکردن و سووکایه تی کردن و ، به درو خستنه وه و پی پیکه نین و ، به مهش مه به ستیان سه رشو پ پیکردنی موسلمانانه کان و ، لاوازکردنی هیزه مه عنه ویه که یان بوو ، پیغه مبهریان ﴿﴾ به تومه تی بی ماناو ، جنیوی هه رزه یانه تاوانبار ده کرد ، به شیت بانگیان ده کرد: ﴿ وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴾ [الحجر/ ۶] ، مؤرکی جادویی و درو یان ده دایه پالی ﴿ وَعَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴾ [ص/ ۴] ، به تیروانی نی داخ له دلانه وه له چونکی خیراو شیتانه وه مامه لیان له گه لدا ده کردو روویان ده دایه ﴿ وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴾ [القلم/ ۵۱] ، نه گهر دانیشتایه و هاوه نه هه ژاره کانی به ده وریدا خربونایه ته وه گالته یان پیده کردن و ده یانوت: ناننه مانه هاو نشینه کانی موچه ممه دن که خوا فه زلی داو ن به سه ر ئیمه دا ﴿ مَنْ أَلَّهْ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا ﴾ [الانعام/ ۵۳] ، خوای گه وه ره فره مویه تی: ﴿ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴾ [الانعام/ ۵۳] ، واته: نایا خوای گه وه ره زانتر نیه به وه که سانه ی سوپاسگوزارن؟ نه وانه هه روه کو خوای گه وه ره بو مان باس ده کات ﴿ إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ، وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ، وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ، وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءَ لَضَالُونَ ، وَمَا أَرْسَلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ ﴾ [المطففين/ ۲۹-۳۳] .

۲. شیواندنی فره مایشته کانی و ورژاندنی گومان و ، بلاوکردنه وه ی پرپو پاگه نده ی درو ، هه والی ناراست له باره ی نهو فره مایشتانه وه ، ده باره ی زاتی که سیتی خوئی و ، زورکردنی نهو هه ولانه بوئه وه ی عه وامی خه لک بواری نه مینیت بیر له بانگه واز ده کی بکاته وه ، له باره ی قورئانه وه ده یانوت: ﴿ وَقَالُوا أَطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَبَتْهَا فِيهِ تَمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴾ [الفرقان/ ۵] ، واته: نه وه نه فسانه ی گه لانی پینشینه و نوسیویه تیه وه به یانی و ئیواره به سه ریدا ده خو ئیریتیه وه ، یان ﴿ إِنَّ هَذَا إِلَّا فُلْكَ أَفْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ ﴾ [الفرقان/ ۴] ، واته: نهو قورئانه جگه له هه لبه ستراویک چی تر نیه و چهند که سیکی تر یارمه تیان داوه ، هه روه ها ده یان وت: ﴿ إِنَّمَا يَعْلَمُهُ بَشَرٌ ﴾ [النحل/ ۱۰۳] ، واته: بیگومان نهو قورئانه مرؤف ، فیتری کردوه ، هه روه ها له باره ی

پيغهمبرهوه ﷺ دهيانوت: ﴿مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ﴾^۱ الفرقان/۷ واته: ئهم پيغهمبره چيه تي، وهكو خه لكي ئاسايي دهخوات و به بازاردا ديٓت و دهچيٓت، له قورئانيشدا نمونه ي زور هيه بو ره تدانه وي هه واله كانيان پاش هيٓناني يان نه هيٓناني.

۳. دژايه تي كردني قورئان و ويٓنا كردني به نه فسانه ي پيٓشينان و، سهرقال كردني خه لك پيٓيانه وه، ده لٓين جاريكيان (نضري كوري (حارث) به قوره ي شيه كاني وت: ئه ري خيٓلي قوره يش! شتيكتان به سهردا هاتووه وا هيٓشتا نه تانتوانيوه چاره دوزي بو ئه و پياوه بكهٓن، موحه ممه د له ناوتاندا غولاميكي منال بوو ره زامه ند ترينتٓان بوو، راستگوترينتٓان بوو، له هه مووتان سپارده ناستر بوو، تا ئه وكاته ي تالي سپيتان له ريشيدا بينو ئه وي بو ي هيٓنان كه هيٓناويه تي، وتتان: جادوگه ره، سويند به خوا جادوگه رنيه، ئيمه جادوگه ران و فوكردن و گريكانمان ديوه، وتتان: فالگه روه يه سويندم به خوا فالگه روه ش نيه، ئيمه فالگرو رته ورت و سهر واکانيانمان ديوه، وتتان: شاعيره، نه خير سويندم به خوا شاعيره ي نيه، ئيمه شيعرو جوړه كاني و كيٓش و سهر واکانيانمان ديوه، وتتان شيٓته، سويندم به خوا شيٓتيش نيه، ئه و پياوه ته نگه نه فه س بوون و خوت خوته و، تيٓكه ل و پيٓكه لي شيٓتي نيه، ئه ري خيٓلي قوره يش سه يريكي كاروباري خوٓتان بكهٓن، سويندم به خوا كاريكي گه ورتٓان به سهردا هاتوه.

پاشان (نضري) چوو بو (حيره)، له وي فيري حيكايه تي مه ليكه كاني فارس و، به سهراته كاني روٓسته م و ئه سپه نديار بوو، هه ركاتيٓك پيغهمبر ﷺ له شويٓنيكدا دانيشتايه بو يادخسته نه وي خوا و ئاگادار كردنه وه له هه ره شه و توٓله ي خوايي، (نضري) له پشتيه وه ده وسته او ده يوت: وه لآهي موحه ممه دو قسه كاني له من باشتر نيه، پاشان ده ستي ده كرد به باسي مه ليكه كاني فارس و روٓسته م و ئه سپه نديارو پاشان ده يوت: ئيدي موحه ممه د به چ شتيٓك قسه كاني له قسه كاني من باشتر؟!.

گيٓرانه وه كه ي (ابن عباس) ده ليٓت: (نضري) چه ند كه نيزه كيكي كپري بوو، له هه ركه سيٓكي بيٓيستايه چه زي به لاي پيغهمبره دا هيه ﷺ يه كيٓك له و كه نيزه كانه ي بو ده نارد خواردني ده دايه و شهرب نوٓشي پيٓده كردو گوٓراني بو ده وت هه تا واي لي

^۱ / ابن هشام/ ۱/ ۲۵۸، ۲۹۹، ۳۰۰، تفهيم القرآن ۸/ ۹، هه روه ها، مختصر سيره الرسول ﷺ نوٓسيني (شيخ عه بدوٓللاي نه جدي) ل ۱۱۷، ۱۱۸.

دەکرد حەزرى لە ئىسلام نەدەما ، لەبارەى ئەو دەوە ئەم ئايەتە ھاتە خوارەو ۛ وَمَنْ
الْأَسْرِ مَنْ يَشْتَرِي لَهٗ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ﴿٦٠﴾ واتە: ھەندىك كەس
مەجلىسى گالتەو گەپ بەپارە ساز دەكات بۆ ئەو ھى سەر لەخەلکى تىك بدات.

٤- ھەولیاندا سەوداگەرەك بکەن تیايدا ئىسلام و جاھیلیەت لەنیوہى
پىنگادا يەك بگرن ، بەو ھى موشرىكان واز لەھەندىك لەو حالەتانەى ئىستايان بەین
و ، پیغەمبەر ۛ واز لەھەندىك داخوایى خۆى بەینىت ﴿وَذُوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ﴾
الْقلم/ ٩ واتە: حەزىان دەکرد تۆ کەمىك نەرم بىت تائەوانیش شل بوونایە ،
گىرانەو ھەیکىش ھەيە (ابن جریر) و (طبرانى) گىراویانەتەو دەلیت: موشرىكان
داویان خستە بەردەم پیغەمبەر ۛ کە ئەو سالىك خواکانى ئەوان بپەرستىت و ،
موشرىكانیش سالىك خواکەى ئەم بپەرستن گىرانەو ھەيەكى (عبد بن حمید) یش
ھەيە دەلیت: موشرىكان وتیان ئەگەر تۆ بەخواکانى ئیمە رازى بىت ئیمەش
خواکەى تۆ دەپەرستىن .^٢

ھەروەھا (ابن إسحاق) بەسەندىكى خۆى دەلیت: لەكاتىكدا کە پیغەمبەر
ۛ بە دەورى کابەدا تەوافى دەکرد ، ئەم موشرىكانە پىگەیان گرت - (أسودى
كوپى (أسودى كوپى (عبدالعزى) و (ولیدى كوپى (سفیرە) و (أمیە) كوپى
(خلف) و (عاصى) كوپى (وائل) سەھمى . ئەمانە شەوكت دارەكانى خىلى
خۆیان بوون . وتیان: موخەمەد وەرە با ئەو بپەرستىن کە تۆ دەپەرستى ، تۆش
ئەو ھى ئیمە بپەرستە ، بەو شیوہە ھەردوولامان لەو مەسەلەيەدا ھاوبەش دەبین ،
ئەگەر ئەو ھى تۆ دەپەرستىت خىرى تیدا بىت پشكىكمان بەردەكەویت ، ئەگەر
ئەو ھى ئیمەش خىرى تیدا بىت تۆ پشكىكت بەردەكەویت ، خوای گەورە
لەبارەیانەو ئەم سورەتەى دابەزاند ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ، لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ﴾ الكافرون^٣ ،
خوای گەورە بەم جیا بوونەو ھەكلاکەرەو ھەيە كۆتایى بەو دانوستانە پىكەنيناو ھەيە
موشرىكان ھینا ، لەوانەشە جیاوازیەكە لەو دابىت کە موشرىكان دواى ئەو ھەولە
ھەولى تریشیان دابىت.

^١ / تفهيم القرآن ٩/٤ .

^٢ / تفهيم القرآن ٦/٥٠٩، ٢٠٥ .

^٣ / ابن هشام ٣٦٢/١ .

ئەشكە نجه دان

موشرىكان له سهره تاي سالى چواره مى پىغه مبه رىتیه وه ورده ورده زیاتر کاریان کرد له سهر ئه و شیوازانه ی پىشتىر باسما ن کرد بۆ وه ستاندى بانگه واز ، هه تا تىپه ر بوونى چه ند هه فته و مانگىك له سهرى به رده وام بوون ، هىشتا سهریان نه کردبووه چه وساندنه وه و ئەشكە نجه دان ، به لām کاتىك بينیان ئه و شیوازانه رىنگه له بانگه وازى ئىسلامى ناگرىت ، جارىكى تر كۆبوونه وه ، لیژنه یه كى (۱۵) كه سیان دروستکرد له گه و ره كانى قورەیش، سه رۆكه كه یان (ابو له ب) مامى پىغه مبه ر بوو ﷺ ، پاش راویژو بیركردنه وه ئه و لیژنه یه بریارىكى یه كلاكه ره وه ی دژ به پىغه مبه رى خوا ﷺ و هاوه له كانى دا ، ئه و لیژنه یه بریاریدا كه م و كوورى نه كات له دژایه تی كردنى ئىسلام و ئازاردانى پىغه مبه ركه ی و ئەشكە نجه دانی شوینكه وتوانیدا و به چه ندین شیوه و جوړ ئازارو ئەشكە نجه یان بدات^۱.

بریار یاندا و سووربوون له سهر جیبه جی كردنى، سه باره ت به موسلمانە كان . به تايبه تی لا وازه كانیان . ئەشكە نجه دانیان ئاسان بوو، سه باره ت به پىغه مبه ریش ﷺ كه سىتیه كى سه ره به رزو سه نگی ن و كه م وینه بوو، له به رچاوى دۆست و دوژمانانى شدا گه و ره بوو، به چاوى ریزه وه سه ير ده كرا ، مه گه ر مروّقه سووك و ده روون نزمه كان وه گه رنا كه س زاتى نه ده كردو نه یده توانى كارى ناشیرین و سوكا یه تی به رامبه ر بكات ، له گه لّ ئه وانه شدا له په نای ئه بوتالییدا بوو ، (ابو طالب) ییش یه كىك بوو له پیاوه ماقوله كانى مه ككه ، وه جاخراده بوو ، له نیوان خه لكیدا ریش سپى و قسه بيسراو بوو ، كه س نه یده توانى قسه ی بشكىنىت یان ده ست بۆ سایه ی درىژ بكات ، ئەم په وشه قورەیشى به دگومان و هه راسان كړدبوو، به لām ئه و ئارامگرتنه هه تاكه ی له به رده م بانگه وازى كدا كه چاوى له دووى سه رۆكا یه تی نایینى و ، سه رمه شقه یه تی دونیا شیانه.

ده ستیان كړد به ده سترىژ كړدنه سه ر پىغه مبه ر ﷺ و، له سه رو هه موویانه وه ئه بو له هه ب ، ئەم پیاوه هه ر له پوژى یه كه مه وه پىش ئه وه ی قورەیش ئه و نیازه بكات ئەم هه لویسته ی هه بوو ، پىشتريش باسما ن كړد كه پىغه مبه ر ﷺ له دیوه خانى به نى هاشم و، سه ركیوى سه فا دا چى كړد ، له هه ندیك گىړانه وه دا هاتوه - كاتىك پىغه مبه ر ﷺ له سه ر سه فا بوو - (ئه بو له هه ب) به ردیكى هه لگرت بۆ ئه وه ی بیدا به پىغه مبه ردا ﷺ^۲.

^۱ / رحمة للعالمین ۶/ ۶۰، ۵۹.

^۲ / تفهیم القرآن ۹/ ۴.

(أبو لهب) هەردوو کچەکی پیغمبەری خوا ﷺ، (رقیە) و (ام کلثوم) خواستبوو بۆ هەردوو کۆرەکی خۆی، (عتبە) و (عتیبە) لەپیش پیغمبەریتیدا، لە دواى ھاى پيغمبەریتى بەتوندوتیژیەوه هەردوکیانی بە (عتبە) و (عتیبە) تەلّاقدا^۱.

کاتیک عەبدوللا - کۆری دووهمی پیغمبەر ﷺ وەفاتی کرد - ئەبۆلەهەب قریوەی لێدەهات و رایدەکرد بۆلای ھاوێلانی و دەیوت ئەوه موخەممەدە، تەمەنی دواپراو بوو نەوهی نیە^۲.

پیشتریش وتمان کە (أبو لهب) لە وەرزی حەج و نیو بازارەکاندا هەمیشە بە دواى پیغمبەرەوه بوو ﷺ، بۆ بە درۆخستنهوهی، (طارق)ی کۆری (عبدالله)ی (محارب)ی دەگێڕتەوه: کارەکانی (أبو لهب) لە بەدرۆخستنهوهدا نەوهستاوو بەلکو بەرد بارانیشی دەکردو قاچی پیروزی بریندار دەکرد^۳.

(أم جميل)ی ژنی (أبو لهب) کە ناوی (اروی)ی کچی (حرب)ی کۆری (أمیه) یەو خوشکی (أبو سفیان) ه. لە دژایەتی کردنی پیغمبەردا ﷺ هیچی لە میژدەکی کەمتر نەبوو، دڕک و دالی دەهیناو شەوانە لەسەرە پێگا و بەردەرکی مالهەکی پیغمبەردا ﷺ دای دەنا، ژنیکی زمان سەلیتە و دەم پیس بوو، بوختان و درۆی زۆری بە دەم پیغمبەری خواوە ﷺ دەکردو ئاگری شەری هەلەدگیرساندو، جەنگی کوێرانەى دژ بە پیغمبەر ﷺ دەروژاند، بۆیە قورئانی پیروژ بە (حمالة الحطب) ناوی بردووه.

کاتیک (أم جميل) بیستی کە لەبارەیهوه قورئان ھاوتۆتە خوارەوه ھاى بۆلای پیغمبەر ﷺ لەناو مزگەوتەکەى کابەدا دانیشتبوو، ئەبۆبەکرى صدیقیشی لەگەڵدا بوو، پڕ بە دەستی بەردی پى بوو، ھاى سەرسەریان و وەستا چاوی دەگێرا بۆ پیغمبەر ﷺ، جگە لە ئەبۆبەکر کەسى تری نەدەبینی، وتی: ئەبۆبەکر: کوا ھاوێلەکەت؟

بیستومه گوايه قسه‌ی پى و تووم، سویندبیت ئەگەر بیدۆزمهوه ئەم بەردانە دەکیشم بە دەم و چاویدا، سویندبیت شاعیریشم، ئەنجا ئەم شیعەرە وت:

مُذَمَّمًا عَصِيًّا وَأَمْرُهُ أَبَيًّا وَدِينُهُ قَلْبِيًّا

^۱ / تفهيم القرآن ۲۰۰، ۵۰۱/۶.

^۲ / ابن هشام ۳۶۲/۱.

^۳ / رحمة للعالمين ۶۰، ۵۹/۱.

پاشان پوشت ، ئەبوبەكر فەرمووی : پیغەمبەری خوا ئایا دەزانیت که نهیبینیت ؟ فەرمووی : نهیبینیم ، خوای گەوره له ئاستی مندا کویری کرد^۱ .
 هەروەها (ئەبوبەكری بەززار) ئەم بەسەرھاتە دەگیرێتەو ، تیایدا هاتوووە کاتیك بەسەر ئەبوبەكرەووە وەستا وتی : ئەری ئەبوبەكر هاوڵەكەت هەجووی کردوین ، ئەبوبەكر فەرمووی : نا سویندبیت بەپەرورەدگاری ئەم خانوو ، نه شیعر دەبیریت و نه لەدەمی دیتە دەرەو ، (ام جمیل) وتی : تو کابرایەکی باوەر پیکراویت .

(ابو لهب) هەموو ئەوکارە خراپانەیی دەکرد لەکاتیكدا مام و دراوسی پیغەمبەر بوو ﷺ ، مالهەکی لکابوو بەمالهەکی پیغەمبەرەو ﷺ ، وەکو هەموو دراوسیکانی تری ئازاریان دەدا کاتیك له مالهەو بوایە .

(إبن إسحاق) دەلیت : ئەوانەیی له مالهەکیدان ئازاری پیغەمبەری خویان دەدا ﷺ بریتی بوون له (أبولهب) و (الحکم) ی کوپی (أبي العاص) ی کوپی (أمیه) و ، (عقبه) ی کوپی (أبي معیط) و ، (عدی) کوپی (حمراء الثقفی) و (إبن الأصداء الهذلي) - ئەمانە دراوسی بوون . کەسیان ئی موسولمان نەبوو جگە له (الحکم) ی کوپی (أبي العاص)^۲ ، یەکیکیان پیسی ئازەلی لەکاتی نوێژکردندا دەکرد بە سەریدا ، یەکیکی تریان هەمووی دەخستە مالهەکیەو ، هەتا وای ئی هات ژوریکی تەرخان کردبوو بۆ نوێژکردن بۆئەو ی لایانەو دیارنەبیت ، پیغەمبەری خوا ﷺ هەر کاتیك ئەو پیسییەیان لەبەر مالهەکیدان فریادیە ، بەسەرەدارێک دووری دەخستەو و لەبەر دەرگاکیدان دەووستا ، پاشان دەیفەرموو : ئەری خێلی (عبد مناف) ! ئەمە چۆن دراوسییهتیە که ؟ پاشان پیسیهەکی لەسەر پێگەکه لادەبرد^۳ .

(عقبه) ی کوپی (أبي معیط) شتیکی زیاد کردبوو لەسەر سەختی و ناپوختیدا ، (بوخاری) دەگیرێتەو له (إبن مسعود) هەو ﷺ دەلیت : که پیغەمبەر ﷺ لەناو (بیت) دا نوێژی دەکرد (أبو جهل) و هاوڕێکانی دانیشتبوون ، هەندیکیان بەوانی تریان دەوت : کی دەتوانیت پاشەپووی ئازەل بهییت و لەکاتی سوژەدا بیخاتە سەرپشتی موحەممەد ، سەر سەختترین کەسی خێلەکه (عقبه) ی کوپی (أبي معیط)^۴ هەستاو سەیریکی کرد ، هەتا پیغەمبەری خوا ﷺ سوژەیی برد پاشماو

^۱ / سەیری (سیره ابن هشام) ۲۳۶/۱ .

^۲ / ئەو پیاوێ باوکی خەلیفەی نۆمەوی (مەروان) ی کوپی (حەکەم) .

^۳ / ابن هشام ۴۱۶/۱

^۴ / له (صحيح البخاري) دا ئەمە بەراشکاوی هاتوو ۵۴۲/۱ .

سهروپینه‌که‌ی له‌نیوان هه‌ردووشان و پشتی پیروزی‌دا دانا ، منیش سه‌یرم نه‌کرد ، بریا ده‌سه‌ل‌اتم هه‌بوایه ، ده‌لێت: (أبو جهل) و تاقمه‌که‌ی ده‌ستیان ده‌کرده‌ پێکه‌نین و به‌ده‌م گه‌مه‌و گالته‌وه‌ به‌لای یه‌کتیدا لارته‌بونه‌وه‌ ، هیشتا پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌ سوژده‌دا بوو، سه‌ری به‌رز نه‌کردبووه‌ هه‌تا (فاطمه) هات و پیسیه‌که‌ی له‌سه‌ر پشتی لا‌برد ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ سه‌ری به‌رز کرده‌وه‌ ، پاشان فه‌رمووی: (اللهم عليك بقریش) واته: خوايه‌ خوٓت چاره‌ی قوڤه‌یش به‌فرموو ، ئەمه‌ی سی‌جار وته‌وه‌ ، ئەوان ئەم نزایه‌یان به‌لاوه‌ سه‌خت بوو ، (إبن مسعود) ده‌فه‌رمووت: قوڤه‌یش به‌روای وابوو که‌ دۆعا له‌مه‌که‌دا گیراده‌بیٓت ، پاشان پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌نزاکه‌دا ناوی به‌ردن فه‌رمووی خوايه‌ خوٓت چاره‌ی ئەمانه‌ بکه‌ (أبو جهل) و (عتبه) کوڤی (ربیع) و (شیبه) کوڤی (ربیع) و (ولید) کوڤی (عتبه) و (أمیه) کوڤی (خلف) و (عقبه) کوڤی (أبی معیط) ناوی حه‌وته‌میشی به‌ردبوو به‌لام راوی له‌به‌ری نه‌کردوو ده‌لێت: سویندم به‌و که‌سه‌ی گیانی منی به‌ده‌سته‌ هه‌موو ئەوانه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ناوی به‌ردبوون به‌کوژراوی له‌ (قلیب)ی به‌دردا هه‌موویانم بینی^١.

(نومه‌یه‌ی) کوڤی (خه‌له‌ف) هه‌رکاتیک پیغه‌مبه‌ری خوای ببینیایه‌ ﷺ لا‌قرتیی پیده‌کردو خراپه‌ی ده‌وت ، له‌باره‌یه‌وه‌ ئایه‌ت هاته‌ خواره‌وه‌: ﴿وَلِ لَّكُلِّ هَمَزَةٍ لُّمَّةٌ﴾ (إبن هشام) ده‌لێت: (الهمزه) ئەو که‌سه‌یه‌ که‌ به‌ئاشکرا جنیو‌بدات و ، چاوشوڤی پی‌ بکات و لا‌قرتیی پی‌ بکات. (الهمزه)ش ئەو که‌سه‌یه‌ به‌نه‌یانی که‌سانی ترعه‌یبدار ده‌کات و ئازاریان ده‌دات^٢.

خو (أبی) کوڤی (خلف)ی براشی له‌گه‌ل (عقبه‌)ی کوڤی (أبی معیط) دا یه‌ک ریز بوون ، جارێکیان (عقبه‌) لای پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ دانیش‌ت و گوینی بو‌گرت ، که‌ ئەو هه‌واله‌ گه‌شته‌وه‌ به‌ (أبی) سه‌رزه‌نش‌تی کردو په‌خنه‌ی لی‌گرت و داوا‌ی لی‌کرد که‌ تف بکات له‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ. ئەویش تفی تی‌کرد. هه‌ر خودی (أبی) جارێکیان پارچه‌ ئی‌سقانیکی وردوخاش کردو پاشان به‌ره‌و بووی پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌هه‌وادا فووی لی‌کرد^٣.

(أخنس)ی کوڤی (شریق)ی (ثقفی) له‌و که‌سانه‌ بوو ئازاری پیغه‌مبه‌ریان ده‌دا ﷺ ، قورئانی پیروژ به‌ نو‌خال ئەم پیاوه‌ی وه‌سف کرد ، که‌ به‌لگه‌ن له‌سه‌ر ئەو

^١ / صحيح البخاري ، كتاب الوضوء ، باب إذا ألقى على المصلى قدر أو جيفة ٣٧/١.

^٢ / ابن هشام ٣٥٦/١، ٣٥٧.

^٣ / هه‌مان سه‌رچاره ٣٦٢، ٣٦١/١.

حاله تهی هه ی بووه ، له م نایه ته دایه : ﴿ وَلَا تُطِغْ كُلَّ خَلَّافٍ مَّهِينٍ ﴾ {۱۰} هَمَّازِ مَثَاءِ بَنِمِ {۱۱} مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَنِیمِ {۱۲} عَتْلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِیمِ {۱۳} ﴿ الْقَلَمُ .

هه ندی جار نه بوجه هلیش ده هاته خزمهت پیغه مبهري ﷺ گوئی له قورنان ده گرت ، پاشان هه لده ستا باوه پری نه ده هیناو ملکه چیش نه ده بوو ، پیاویکی بی نه ده ب و بی باک بوو ، به قسه نازاری پیغه مبهري ده دا ﷺ پریگی ده گرت له پریازی خواپی ، پاشان ده چوو فیزی ده کرد به وکاره یه وه ، شانازی ده کرد به وکرده شه پره نگیزه یه وه ، هه وه کو شتیکی باشی کرد بیته ، نه م نایه ته له باره ی نه وه وه هاته خواره وه : ﴿ فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى ﴾ هتد^۱.

هه له یه که م پوژ وه که پیغه مبهري بینی ﷺ له حه ره مدا نوژی ده کرد پریگی ئی ده گرت ، جار یکیان به لای پیغه مبهري تیپه پری نوژی ده کرد له و شوینه دا (ابو جهل) وتی : نه ی موحه ممه د (من نه موت نه مکاره نه کهیت ، هه ره شه ی لی کرد پیغه مبهري خواش ﷺ له گه لی توند بوو پیایدا هه لشاخا ، وتی : نه ی موحه ممه د به چی هه ره شه م ئی ده کهیت ؟ سویندیته من له مابهینی نه م دووشیوه دا زوړترین پیاوم به دواوه یه ، نایه ت هاته خواره وه ﴿ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ﴾^۲ ، له گپرا نه وه یه کی تریشدا پیغه مبهري ﷺ به روکی (نه بو جهل) ی گرت و رایوه شان دو فره مووی : ﴿ أَوَّلَىٰ لَكَ فَأَوَّلَىٰ ﴾ {۲۴} ثُمَّ أَوَّلَىٰ لَكَ فَأَوَّلَىٰ {۲۵} دوژمنی خوا وتی : هه ره شه م ئی ده کهیت موحه ممه د ؟ سویندیته نه تو نه خوا کهت ناتوان هیچ شتی که بکه ن ، منیش پایه دارترین که سی نیوان نه م دوو کیوه م^۳.

(ابو جهل) به م پیا هه لشاخانه وه نه بیته هو شی به بهر دا هاتیبیته وه ، به لکو له دوایدا زیاتر سه رسه خت بوو ، (مسلم) له نه بو هوره یه وه ﷺ ده گپریته وه فره مویه تی : نه بوجه هل وتی : موحه ممه د له نیوان ئیوه دا نیوچه وانی ده خاته سه ر زه وی ؟ وترا : به لی ، وتی : سویندم به لات و عوزات ، نه گه ر بینیم پی ده خه مه سه ر گه ردنی ، له پری کدا (ابو جهل) هاته وه ، ده سستی به ده موچاویه وه گرتبوو ، تا قمه که ی وتیان : نه وه چیه (ابو الحکم) ؟ وتی : له نیوان من و نه ودا چالیکی پر له ناگر په یدا بوو پریشکی نه دا ، پیغه مبهري خوا ﷺ فره مووی : نه گه ر لیم نزیک ببوا یه ته وه فره شته پرزول پرزولیان ده کرد^۴.

^۱ / فی ظلال القرآن ۲۱۲/۲۹

^۲ / هه مان سه رچاوه ۲۰۸/۳۰

^۳ / هه مان سه رچاوه ۳۱۲/۲۹

^۴ . (مسلم) له (صحیح) ده کیدا گنپرا یه ته وه .

ئەم دەستدريژيانە تايبەت بوون بە پيغەمبەرەوھ ﷺ لە گەل کەم و ینەيەتی کەسیتی یە پر لە ریزو سامیە کە ی لە ناخی خەلکانی گشتی و تايبەتیدا لە گەل ئەو بەرگریە ی (ابو طالب) لێی دەکرد کە گەورەترین پیاوی ریزداری مەککە بوو، بەلام پەوشە کە بۆ موسولمانان . بە تايبەتی لاوازهکانیان لێپچانەو بەرامبەریان سەخت ترو تالتر بوو، لە هەمان کاتدا هەرخیلێک تاکە موسولمانبوەکانی خۆی بە چەندین جۆر ئەشکەنجە دەدا ، ئەو کەسەش خیلێ نەبوايە ئەوباش و ناغاکان بە چەندین شیوہ ئەشکەنجەیان دەدان، ئەوەندە ترسناک بوو دلی ئارامگریش حەوسەلە ی بیستنی نیە .

ئەبو جەهل هەرکاتێک بییستایە یەکیک موسولمان بووہ ئەگەر خواوہن پلەو پایەو بەرگری بوايە سەرزەنشتی دەکردو پەرخە ی لیدەگرت و هەپەشە ی خەسارو مەندی مال و سامان و پلەوپایە ی ئی دەکردو، ئەگەر لاوازیش بوايە لێی دەداو هەلی دەخەلەتاند^۱.

مامی (عثمان) ی کوپی (عفان) ﷺ دەپیچا لە حەسیریکی دروستکراو لە گەلای دار خورما پاشان لە ژیریەوہ قانگی دەدا^۲.

کاتیکی (ام مصعب) ی کوپی (عمیر) بیستی کوپە کە ی موسولمان بووہ ، بی نان و ناوی کردو لە مالەوہ دەری کرد ، لە کاتی کدا کە خوشترین گوزەرانی هەبوو ، پیستی لەشی وەک کارژی مار هەلی دابوو^۳.

(بیلال) یش کە کوپلە ی بەردەست (امیە) ی کوپی (خلف الجمحی) بوو ، ئومەییە پەتیکی دەخستە ملیو ، دەیدایە دەست منالان و ، بە دەوری شاخەکانی مەککە دا دەیانگیژا ، بە شیوہیە ک ئاسەواری پەتە کە لە سەر ملی دیاربوو ، ئومەییە هەموو جاریک دەیبەستەوہ بە دار لێی ئەداو، ناچاری دەکرد لە بەر گەرما ی خۆردا دانیشیت، هەندیک جاریش بەزۆر برسیی دەکرد لەوانەش سەختتر لە گەرما ی نیوہرودا کە خۆر گەرم دەبوو بیلالی دەهینایە دەرەوہ لە سارای مەککە دا پالی دەخست ، پاشان فەرمانی ئەدا بەردیکی گەورەیان دەخستە سەرسنگی، پاشان پیی دەوت: سویندم بی، ئەوہ حالت دەبی تادەمریت یان کافر دەبی بە نایینی موخەمەد ، لات و عوززا دەپەرستیت ، ئەویش دەیوت: (أحد ، أحد) ، هەتا

^۱ / ابن مشام ۳۲۰/۱ .

^۲ / رحمة للعالمین ۵۷/۱ .

^۳ / هەمان سەرچاوە ۵۸/۱ . هەروەها (تلقیح لهموم اهل الاثر) ل ۶۰ .

جاریکیان ئەبویه کر ﷺ بەلایدا تێپەری و بینیی ئەوانە چی دەکەن لە بەرامبەر ئەو غولامە ڕەش پێستە کڕیەوه، گوتراویشە کڕیویەتیەوه بە حەوت یان پێنج ئوقیە زیوو، پاشان ئازادی کردوو^۱.

عەمماری کوپی یاسریش ﷺ کۆیلە ی (بنی مخزوم) بوو، خۆی و باوکی و دایکی موسلمان بوون، موشریکان - لەسەر و هەموویانەوه (بوجهل - بەرهو) (ابطح) دەیانبردنە دەر و کاتیکی ئەو لەمەکه سوور دەبوو، بەو گەرمایە ئازاریان دەدان، پێغەمبەری خوا ﷺ بەلایاندا تێپەری پێی فرموی: ئال و بەیتی یاسر ئارام بگرن! ژوانی ئێوه بەهەشتە، یاسر لەژێر ئەشکەنجەدا وەفاتی کرد، ئەبو جەهلیش یەك نێزە ی دا لەدامینی سومەییە - دایکی عەممار - و شەهیدی کردو، بوو یەكەم شەهیدی ئیسلام، سزاكە ی لەسەر عەممار توندکرد، جاریك بە گەرماو جاریكیش بەدانانی بەردیكی سورە و بوو لەسەر سنگی و جاریكی تریش بە تەنگەنەفس كردن سزایان دەدا، دەیانوت: وازت لینا هیئین هەتا جینیونە دە ی بە موحمەد، یان لەبارە ی لات و عوززاو قسە ی باش بكەیت، بەناچاری رازی بوو، پاشان بە دەم گریه و عوزر خاوییه وه هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ، خۆی گەوره ئایەتی ناردە خوار وە ﴿مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مِنْ أَكْرَهٍ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ﴾ (الحل/ ۱۰۶).

هەر وەها (ابو فکیهه) کە ناوی (أفلح) بوو، کۆیلە ی (بنی عبدالدار) بوو، بە گوریس قاجیان دەبەستە وەو پاشان لەسەر دەم بەزەویدا پایان دەکێشا^۲.

(خاب) ی کوپی (ارت) یش کۆیلە ی (أم انمار) ی کچی (سباع) ی خوزاعی بوو، موشریکان چەندین جوړی ئەشکەنجەیان دەدا، قژی سەریان دەگرت و رایان دەکێشا، ملیان بادەدا بەتوندی و چەند جاریك لەسەر سکلێ گەشکراو دایان دەنا، پاشان بەردیکیان لەسەر سنگی دانا، بۆ ئەوە ی نەتوانی ت هەستی ئەوه^۳.

(زنیه) و (نهدیه) و کچه کەیان و (أم عبیس) کۆیلە بوون و موسلمان بوو، بوون، موشریکان بەهەمان ئەو شیوہ یە ی باسمان کرد سزای ئەمانیشیان دەدا،

^۱ / رحمة للعالمین ۵۷/۱، تلخیص الفہوم ل ۶۱، ابن هشام ۳۱۷/۱.

^۲ / ابن هشام ۳۱۹، ۳۱۲، فقہ السیرة نوسینی محمد الغزالی ل ۸۲، (العوفی) هەندێ ئەوانە ی گێژاوەتە وە (ابن عباس) وە، بروانە (مختصر السیرة للشیخ عبدالله) ل ۹۲.

^۳ / رحمة للعالمین ۵۷/۱، من إجاز التنزیل ل ۵۳.

^۴ / هەمان سەرچاوە ۵۷/۱، تلخیص فہوم اهل الاثر ل ۶۰.

که نیزه کیکی (بنی مؤمل) . که خیلینکن له (بهنی عهدی) موسلمان بووبوو ، (عومەر) ی کوپی (خهتاب) - که لهوکاته دا هیشتا موشریک بوو- دهکوته لیدانی ، ههتا بیتاقهت ئه بوو، ئه نجا دهیوت : وازم ئی نه هیئا له بهرئوه نه بیت که بیتاقهت بووم^۱ .

(ابوبکر) ئهو که نیزه کانهشی کپی و پرزگاری کردن، ههروهکو چۆن (بلال) و (عامر) ی کوپی (فهیره) ی کپیهوه^۲ .

ههندیکن له موشریکان چهند هاوهلینکیان دهخسته ناو پیستی وشترو مانگاوه، دوا ی ئهوه فریانی دهبانه بهر گهرماکهوه ، زربهبندی ناسنینیان دهکرده بهری ههندیکی ترو له سهرا گاهبردی زۆر گهرم دایان دهنان^۳ .

لیستی ئهوانه ی له پیناوی خوادا ئهشکهنجه دهران زۆرن ، به ههرکه سینکیان بزانیایه که موسلمان بووه پرگه یان پیده گرت و نازاریان دها.

^۱ / رحمة للعالمین ۵۷/۱ ، ابن هشام ۳۱۹/۱ .

^۲ / ابن هشام ۳۱۸/۱ ، ۳۰۹ .

^۳ / رحمة للعالمین ۵۸/۱ .

مالهكهي ئهركهم

لهبهردهم ئه وهه موو چهوساندنه وهيه دا پيغه مبهري ﷺ به دانايانه نهيده هيشت به گوتارو كردار شوينكه وتواني ئيعلاني خويان بكن و ، به نهيني نه بوايه له گه ليان كو نه ده بو وه ، چونكه ئه گهر به ناشكرا له گه ليان كو ببوايه ته وه موشرىكان نه يانده هيشت پرؤسه ي خويا ككرنه وه و فيركردنى كيتاب و دانايان له گه لدا ئه نجام بدات ، كه له وانه بوو ئه وه ببسته هو ي پيكدادانى ههردوولا ، ئه و ناشكرا كردنه له سالى چاره مى پيغه مبهري تيدا به كرده ي پووى دا ، له كاتيكا كه هاوه لان له (شيعاب) كو ببوونه وه و ، به نهيني نويزيان ده كرد ، هه نديك له بى باوه رانى قورده يش به ديان كردن ، جنيويان پيدان و شهريان له گه لدا كردن ، (سعدى كورى (ابى وقاص) داى له يه كيكيان و خوينى له سه رى هينا ، ئه وه يه كه م خوينيك بوو كه له پيناوى ئيسلامدا پرژينرا¹.

گوماني تيدانيه كه ئه گهر پيكدادانه كه زور ببوايه و درژه ي پيدرايه ده بو وه هو ي تيكشكاندى موسلمانەكان و ته فروتونا كردنيان ، بۆيه خو لادان كارىكى ژيرانه بوو ، زورينه ي هاوه لان ئيسلامه تى و خواپه رستى و بانگه وازو كو بونه وه كانى خويان به نهيني ده كرد ، به لام پيغه مبهري خوا ﷺ له ناو موشرىكاندا به ناشكرا بانگه شه ي و خواپه رستى خو ي ده كرد ، هيج شتيك به رى پينه ده گرت ، به لام به نهيني كو ببوونه وه ي له گه ل موسولمانه كاندا ده كرد ، ئه وه ش بو به رژه وه ندى ئه وان و ئيسلامي ش بوو ، خانه كه ي (ارقم) كورى (ابى الارقم) مەخزومى له سه ر گردى (سه فا) بوو ، له بهرچاوى زالمەن و ديوه خانه كانيان دوور بوو ، پيغه مبهري ﷺ له سالى پينجه مى پيغه مبهري تيه وه كرد بوويه مه لبه نديك بو بانگه وازه كه ي و ، كو ببوونه وه ي له گه ل موسولمانه كاندا².

¹ / ابن هشام ٢٦٣/١، مختصر سيرة الرسول، لمحمد بن عبد الوهاب، ج١، ٦٠.

² / هه مان سه رچاوه ي دوايين ل ٦١.

كۆچى يەكەم بەرەو حەبەشە

سەرەتاي چەوساندنەوكان لە ناوەندو كۆتايى سالى چوارەمى
 پىغەمبەرىتىدا بەكزى دەستى پىكرد ، پاشان پوژ لەدواى پوژو مانگ لەدواى مانگ
 زياتر بوو هەتا لەناوەراستى سالى پىنچەمدا توندو تىژتر بوو ، هەتا جىگەيان لە
 مەككەدا پى لەق بوو ، ناچارى كردن بىر لەكارىك بكەنەو كە لەو سزا سەختە
 بزرگاريان بكات ، ئا لەوساتە پىر لە نەهامەتية تاريكەدا سورەتى (الكهف) ھاتە
 خوارەو ، وەكو وەلامىك بۆ ھەموو ئەو پىرسيارانەى موشىرىكان لە پىغەمبەريان
 كردبوو ﷺ ، سورەتەكە سى چىرۆكى تىدا بوو ، چەند ئامارەيەكى كارىگەرى
 تىدا بوو لەلايەنى خواوەندى گەورەو بۆ بەندە ئيماندارەكانى ، بەسەرھاتى
 ھاوەلانەى ئەشكەوتەكە پىنومايى دەكات بۆ كۆچكردن و وازھىنان لە شويىنى كوفرو
 دەست درىژى لەئايىن و مەترسى لەسەر ئايىنەو بەپشت بەستن بە خواى گەورە
 ﴿وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يُعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهُ فَأَوْأُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ
 مِنْ أَمْرِكُمْ مَرْفَقًا﴾ الكهف / ١٦.

چىرۆكى (خضر) و (موسا) ﷺ ، ئەو دەگەيەنىت كە ھەموو جارىك
 بارودۆخ بەپيى پرووكارى دەرەو بەرىو نەچىت و بەھەمان شىو نايەتە دى ،
 لەوانەيە نەجامەكە بەتەواوى پىچەوانەى پرووكارەكە بىت ، ئەمەش ئامارەيەكى
 نەينى تىدايە بۆ ئەو جەنگەى كە دژ بەموسلمانەكان دەكرىت كە لەھاياتودا
 ئاكامەكەى ھەلدەگەریتەو ، ئەو زالمە موشىرىكانەش . ئەگەر باوەر نەھيئن .
 لەبەردەم ئەو مەزقە لاوازە تىكشكاوانەدا شكست دەھيئن .

ھەرەوھا چىرۆكى (ذى القرنين) ئەو دەگەيەنىت خواى گەورە سەرزەمىن
 دەكاتە مىراتگىرى ئەو بەندانەى خوى دەيەويت ، رزگاربوونى راستەقىنەش لە
 پىناوى ئيماندايە نەك كوفر ، خواى گەورەيش ھەميشە - سات ناساتىك - يەكيك
 لەو بەندانەى خوى دەنيريت بۆ رزگاركردى ژىردەستەكان لە (ياجوج) و (ماجوج)
 ى ئەو رۆژگارە ، ئەوانەش كە شايسەتى مىراتگىرى سەرزەمىن بريتىن لە بەندە
 سالىھەكانى خوا ، پاشان سورەتى (الزمر) ھاتەخوارەو ئامارەيەكى تىدايە بۆ كۆچ
 كردن و ، ئەوھش پادەگەيەنىت كە سەرزەمىن بەر تەسك نىھ : ﴿الَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ

الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿الرزم/ ١٠﴾
 پیغمبهری خوا ﷺ دهیزانی (اصحمه) ی (نهجاشی) مهلیکی حه به شه مهلیکی
 دادپهروهه، له سایهیدا زوئم له کهس ناکریت ، بویه فهرمانی دا به موسولمانه کان
 به خویمان و نایینه که یانه وه هه لێن به رهو حه به شه.

له رهجه بی سالی پینجه می پیغمبهرایه تیدا یه کهم پۆلی هاوه لانی نارد
 به رهو حه به شه ، که پیکهاتبوو له (١٢) پیاوو چوار ژن ، سه رۆکه که یان (عثمان) ی
 کوپی (عفان) بوو ، خاتوو (رقیه) ی کچی پیغمبهر ﷺ و هاوسهری له گه لدا بوو ،
 پیغمبهر ﷺ له باره یانه وه فهرمووی : (ئه وه یه کهم ماله له دوا ی ماله که ی ئیبراهیم و
 لوط ، (سه لامی خویان له سه ر) کوچی کرد بیت)^١.

ئه و پۆله به شیوه ی دزه کردنیکی شه وانه به پری که وتن هه تا قوردهش پینان
 نه زانیت . به رهو ده ریا پوشتن ، پرویان کرده که ناری (شعیبه) ، قه دهر دوو که شتی
 بازرگانی بو ژیر بارخستن به رهو حه به شه هه لی گرتن و قوردهش پینی نه زانین ،
 به دوا یاندا به پری که وتن ، به لام کاتیک قوردهش گه یشته که ناری ده ریا ،
 موسولمانه کان گه یشتبونه شوینی نارامیی و ، له ناو حه به شه دا به جوانترین شیوه
 میوانداریان کرابوو^٢.

له په مه زانی هه مان سالدا پیغمبهر ﷺ به رهو حه رهم دهرچوو ، له ویدا ژماره یه کی
 زۆری قوردهش وه ستا بوون ، ئاغاو قسه بیسراوه کانیا ن تیدا بوو، له ناویاندا مایه وه
 ، دهستی کرد به خویندی سوره تی (النجم) ، ئه و بی باوه رانهش پیشت هرچیچان
 له باره ی که لامی خودا وه ندوه نه بیستبوو ، چونکه شیوازی به رده وامیان بریتی بوو
 له و قسه یه ی که به گوئی یه کدا چرپاندبوویان ، ده یانوت : ﴿ لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ
 وَالْقَوَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَقْلِبُونَ ﴾ فصل/ ٢٦ ، کاتیک که له نا کاودا ئه م سوره ته ی به سه ردا
 خویندنه وه ، بو یه که مجار وته یه کی خودایی قه شه نگ و سه رنج پاکیش به ر
 گوینان که وت - که زمان و دهر برین دهسته وسان بوو له په ی بردن به جوانی و
 گوره ییه که ی - سه راسیمه ی بوون و هه ریه که یان که وتنه گوئی بو هه لخستنی و،

^١ / مختصر سيرة الرسول . نویسنی شیخ عبدالله ی نجاد ی ل ٩٢، ٩٣، هه رۆقه ها (زاد المعاد) ٢٤/١، رحمة
 للعالمین/ ٦١.

^٢ / رحمة للعالمین/ ٦١، زاد المعاد ٢٤/١.

جگه له وفاق وړمان هېچې دبیان به بیردا نه ده هات، هه تا له کو تایی سوره ته که دا کو مه لیک زه نگی خه تر ناکی دلته ژننی دا به گویاندا و پاشان فهرمووی : ﴿ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا ﴾ النجم/ ۶۲، پاشان کرنووشی برد ، که س خو ی پینه گیر او هه موو سوژده یان برد ، له راستیدا نه وه کاریگه ریی جوانبیزی هه ق بوو که سهرسه ختی و لوت به رزی مله وړان و گالته جارانی هی نا به چوکدا ، نه وه بوو خو یان پینه گیر او سوژده یان بو خوا وه ندی گه وړه برد^۱.

کاتیک هه ستیان کرد به قورسیی که لامی خدا زمانیان لوی خوار و له ده ستیان در چوو ، نه و کاره یان کرد که هه موو توانایان خه رج کرد بوو بو سهرینه وه و له ناو بردنی ، له هه موو لایه که وه لومه و سهر زه نشت پروی تیگردن، له و که سه موشریکانه وه که دیمه نه که یان نه دی بوو ، ئیدی موشریکان که وتنه هه لبه ستنی در و به دهم پیغه مبه ره وه ﴿﴾ که گوايه به وشه ی ریزلینان باسی بته کانی نه وانی کرد و وه ، له باره یانه وه فهرمووی هه تی: (تِلْكَ الْغَرَّاقَةُ الْعُلَى ، وَإِنْ شَفَاعَتُهُمْ لَتُرْجَى) ، ثم هه لبه ستر او پرو نه یان هی نا ، بو نه وه ی عوزر خوا می به یینه وه له به رام بهر نه و سوژده یه دا که له گه ل پیغه مبه ردا ﴿﴾ برد بو یان ، نه مه ش له باره ی خیلکی در و زنه وه هېچ سهر نیه که فی ری تیچاندن و در و هه لبه ستن بوو بن^۲.

ثم هه واله گه یشه وه به کوچکر دوه کانی حبه شه ، به لام به شیوه یه کی جیا له شیوه راسته قینه که ی وایان پیگه یشته بوو که قوره یش موسولمان بووه ، بویه له شه والی هه مان سالد ا گه رانه وه بو مه ککه ، ما وه ی یه ک سعات پیش گه یشته مه ککه ، راستیی مه سه له که یان زانی ، هه ندیکیان جاری کی دی گه رانه وه بو حبه شه ، نه وانی دیکه ش یان به نه یینی ، یان له په نای پیایو کی قوره یشدا چوونه وه مه ککه^۳ . پاشان به لا و چه وساندنه وه ی قوره یشیه کان له سهریان توند بوو ، خیله کان یان هه لیان کوتایه سهریان ، قوره یش میوانداریی کردنی نه جاشیان به لا وه گران بوو ، پیغه مبه ر ﴿﴾ چاریکی تری نه بوو جگه له وه ی ئامازه بکات به کوچیکی تر بو حبه شه ، ثم کوچه ی دوو هم زور له کوچی یه که م سه ختر بوو، چونکه

^۱ / (بخاری) به سهرماتی سوژده بردنه که به کورتی له (ابن مسعود) و (ابن عباس) و هر گز اوه توه ، بروانه باب سجده النجم، باب سجود المسلمين والمشرکین/ ۱۴۶، باب ما لقی النبی ﴿﴾ واصحابه فی المشرکین بمکه ۱/ ۵۴۳.
^۲ / تفهیم القرآن ۵/ ۱۸۸، لیکو تره وان له مه سه له ی به سهرماتی (غرائقه) دا ثم بوچوونه یان هه یه.
^۳ / هه مان سهرچاوه ۵/ ۱۸۸، زاد المعاد ۱/ ۲۴، ۲/ ۴۴، ابن هشام ۳۶۴.

قورەيش بەناگا ھاتبوھو و بېرىرى پىگەگرتنى دابوو، بەلام موسولمانەكان خىراتر دەرچوون ، ئەم جارەش خۇاى گەورە سەفەرەكەى بۇ ئاسان كردن، پىش ئەوھى دەستى قورەيشيان پى بگات ، خۇيان گەياندە نەجاشى.

لەم جارەشدا لەپىاوان ھەشتاوى سى كەس كە (عمار) يان تىدابوو (ھەر چەندە گومانىشى تىدايە) لەگەل دوانزە يان نۆزدە ژندا كۆچيان كرد^۱ ، عەلامە (محمد سليمان المنصور فوري) جەخت لەسەر پاي يەكەم دەكاتەو^۲.

داويكى قورەيش بۇ كۆچكەرانى حەبەشە

موشرىكان لەسەر دلان زۆرگران بوو كە كۆچكەران پەناگەيەكان دەست كەوئت بۇ خۇيان و ئايىنەكەيان ، بۆيە دوو پىاوى زېرى ژىريان ھەلېژارد كە برىتى بوون لە: عەمرى كورپى عاص و عەبدوللاى كورپى ئەبى رەببىعە - پىش ئەوھى موسولمان بىن - چەندىن ديارى جوانيان پىدا ناردن بۇ نەجاشى و بەتريكەكانى دەوروپەرى ، پاش ئەوھى ئەم دوو پىاوه ديارىەكانيان دايە دەست بەتريكەكان ، رىككەوتن لەسەرئەوھى داوايەكەن لەنەجاشى كە ئەو موسولمانانە دورر بخاتەوھ ، ھەردوكيان ھاتنە لای نەجاشى ، دياريان پىشكەش بەوئش كردو پاشان قسەيان لەگەلدا كردو وتيان:

(ئەى مەلىك ، چەند گەنجىكى سەرلېشىواو ھاتونەتە ولتەكەت ، ئەوانە لە ئايىنى گەلەكەيان جىابونەتەوھ ، نەھاتونەتە نىو ئايىنەكەى تۆ ، ئايىنىكى داھىنراوى خۇيان ھىناوھ ، نە ئىمە نە تۆ نايزانىن ، ئىمە پىاوماقولانى خىلەكانى خۇيانمان بەدوادا ناردوون لەباوان و مام و خىلەكانى خۇيان، بۆئەوھ بىاندەيتەوھ دەستيان ، ئەوان باشتر دەيانناسن و چاكتر دەزانن لەسەر چى رەخنەيان لىدەگرن و سەرزەنشتيان دەكەن :

بەتريكەكان وتيان : ئەى مەلىك ئەم دوانە راست ئەكەن!

بىاندەرەوھ دەستيان ، با بىانگىرەنەوھ بۇ لای خىل و ولتى خۇيان ، بەلام نەجاشى پىي واپوو كەدەبىت كىشەكە تاووتوى بگرىت و گوئ لە ھەموولايەك بگرىت، ناردى بەشوئىن موسولمانەكاندا، بانگىشتى كردن ، ھەموويان

^۱ / بېوانە (زاد المعاد) ۲۴/۱، رحمه للعالمين ۶۱/۱.

^۲ / بېوانە دوا سەرچاوه .

هاتن ، هه موویان له سسر راستی گوتن ریکه وتبون ناکامه کی هرچیه ک بیت ، نه جاشی پیی وتن: ئەم ئایینه چیه که ئیوه خۆتان له گه که تان پی جیا کردۆته وه بهو پییه نه هاتوونه ته ئیو ئایینه که ی من و ئایینی هیچ میلیه تیک ؟
 جه عه فری کوری نه بو تالیب که - قسه که ری موسولمانه کان بوو - وتی:

ئە ی مه لیک ، ئیمه خه لکیکی نه قام بووین ، مردوو مان ده خواردو بتمان ده پهرست ، کردوه ی خراپمان دمکرد ، په یوهندی خزمایه تیمان ده چرانوو ، له گه ل دراوسیدا خراپ بووین ، به هیزه کانمان لاوازه کانمانی ده خوارد، له سسر نه و حال ته بووین ، هه تا خوای گه وره له خۆمان پیغه مبه ریکی بو ناردین ، باوان و راستگویی سپارده ناسیتی و داوین پاکیه که ی ده ناسین ، بانگی کردین بو پهرستنی خوداو یه کتا پهرستی و ، وازه یان لهو دارو به رده نه ی خۆمان و باوو باپیرانمان ده مانیه رست و فرمانی پیداین راستگویی ، سپارده پارێزین و ، په یوهندی خزمایه تی به جی به یین و ، چاک بین له گه ل دراوسیداو ، ده ست هه لگرین له حورمه ت شکینی و خوین رشت و ، وازه یین له فاحیشه و ، قسه ی ناراست و ، خواردنی مالی بی باوک و ، تۆمه تبارکردنی ئافره تانی داوین پاک و ، فرمانی پیداین ته نه ا خودا بپهرستین و ، هاوبه شی بو پهیدا نه که یین و نوێژ بکه یین و زه کات به یین و پوژو بگرین . له سسر نه و ئایینه خواییه که بو ی هیئان شوینی که وتین و ، هاوبه شمان بو خوا دانه ناو هه رچیه که مان له سسر هه رامکرا هه راممان کردو ، هه رچیه کیشمان بو هه لاکرا هه لآلمان کرد ، که چی خیله که مان به گژماندا هاتن ، خیله که مان تووشی به لایان کردین ، بوئه وه ی به مانگی رنه وه بو سسر بته پهرستی و هه لآل کردنه وه ی نه و شته پیسانه ی هه راممان کرد بوو ، کاتی که زوریان بو هیئان ته نگه تاویان کردین و زولمیان به رامبه ر کردین و نه یان هیشته ئایینداریی خۆمان بکه یین ، ئیدی ده رچوین به ره و لا ته که ت ، تۆمان به سسر خه لکی تر دا په سه ند کردو ، هه زمان له نزیک ی تۆ کردو ، ئاواتمان خواست که لای تۆ سه تهمان لی نه کریت .
 نه جاشی پیی وت: ئایا شتی که ت له به ره له وه ی خودا بو پیغه مبه ره که تانی ناردوه ؟ جه عه فر فرمووی : به لی !

نه جاشی پیی وت : بۆم بخوینه .

سه ره تای (سووره تی مه ربه م) ی بو خوینده وه ، سویند بیته نه جاشی نه وه نه ده گریا هه تا ریشی ته ربوو ، که شیشه کانیش نه وه نه ده گریان هه تا سه حیفه کانی به ربه میان ته ربوو ، پاشان نه جاشی پیی وتن : سویند بیته نه مه و نه وه ی عیسا

هیناویه تی له یهك چاوكهوه هاتوه ، بهنوینه رهكانی قوربهشی وت: برۆنهوه ، سویند بیت هرگیز نه مانه تان پی ناده مهوه پووی کرده (عهمری کوپی (عاص) و هاوه له که ی . هتا چوونه دهرهوه ، (عهمر) به (عبدالله) ی وت : سویند به خوا سبهینی و ابوین دیمهوه له رهگهوه دهریانکیشم ، (عبدالله) پیی وت: شتی وانه کهیت ، نهوانه خزمن با له گهل ئیمه شدا جیاواز بن ، به لام (عهمر) له سهر پاکی سوره بوو ، بو سبهینی وتی به نه جاشی : ئه ی مهلیک . نه مانه له باره ی عیسای کوپی مه ره مهوه شتی خراب ده لئین ، نه جاشی نار دیه وه به شوینیانداو له باره ی مه سیحه وه پرسیا ری ئی کردن ، موسولمانه کان ترسان ، به لام به یه کدهنگی بریاریاندا راستگوین و هر چه کیش رویدات گو ی نه ده نی ، که چوونه لای و پرسیا ری لی کردن ،

جه عفر وتی : نه وه ده لئین که پیغه مبه ره که مان ﷺ بو ی هیناوین ، عیسا بهنده و په یامبه ره و روح و وته ی خودا وه نده ، داویه تی به مه ره می داوین پاک . نه جاشی داریکی له سهر زهوی هه لگرت ، پاشان وتی : سویند به خودا نه وه ی عیسای کوپی مه ره م گوتویه تی له م داره تی نه په ریوه ، به تریکه کانی که وتنه مقو مقو ، وتی : سویند به خوا هر چه یه ک به کن نه وه هه لویستی منه .

پاشان وتی به موسولمانه کان : ئیوه له خاکی مندا له نه ماندان ، ههر که سینک قسه تان پی بلیت باجی ئی ده سه نریت ، نه مه ی سی جار وته وه ، پیم خوش نیه به نه ندازه ی شاخیک ئالتونم هه بیئت و نازاری ئیوه بدهم .

پاشان وتی به ده ست و پیوه نده کانی : دیاریه کان بده نه وه بهو دوانه ، پیوستم پییان نیه ، وه لاهی که خوا مولکه که ی پیدامه وه به رتیلی ئی وه رنه گرم ، تامنیش به رتیلی تیدا وه ربگرم ، له باره ی به گوئی که سی نه کرد ، تامنیش له فه رمانی نه ودا به گوئی خه لکی بکه م ، (ام سلمه) که نه م چیرۆکه ده گیریته وه ده لیت : نه و دوانه به سه رشوپیه وه دیاریه کانیا ن درایه وه به سه ریاندا ، ئیمه ش له باشتیرین جیگه وه له نزیک چاکترین دراوسیوه بوین .¹

نه مه گیرانه وه که ی (ابن اسحاق) ، که سی تر ده لئین : نار دنی شانده که ی (عهمر) بو لای نه جاشی دوا ی به در بووه ، هه ندیکی تر ده لئین دوو جار بووه به وه فد² به لام نه و پرسیا رو وه لامانه ی له گفتوگو ی نیوان نه جاشی و جه عفر دا پووی دا له وه فده که ی

¹ / ابن هشام . به کورت کراوه یی ۱/ ۳۳۴ ، ۳۳۵ ، ۳۳۷ ، ۳۳۸ .

² / کورتکراوه ی (سیره) نویسنی شیخ عبدالله نه جدی ل ۹۸ ، ۹۹ ، له واپه رانه دا وردن درشتی پرسیا ره کانی تیدایه .

دووهدا هه مان ئهو پرسيارو وهلامانهيه كه (ابن إسحاق) باسى كردون ، پاشانيش ناوهړوكى ئهو پرسيارانه دهليت :- كه لهيه كه م چاوپيځه وتندا بووه له گهل نه جاشيدا - فيلى موشريكان شكستى هينا ، داوه كه يان دړاو ، بويان دهر كهوت كه ناتوان داخى دلى خويان هه لپړن ، مگهر له ژير دهسه لاتى خوياندا، بويه يروكه يه كى ترسناكيان بو هات، پتيان وابوو پرزگار بوون لهو مروقه بليمه ته به دهست كوټا كردنى دهبيت ، يان كوشتنى به لام چى بكن (ابو طالب) دهورى داوه ناهيلىت دهستيان بيگاتيت ؟ بريارياندا لهو باره يه وه قسه له گهل (ابو طالب) دا بكن .

قوره يش هه ره شه له (ابو طالب) دهكات

ئاغاكانى قوره يش هاتنه لاي نه بوتاليب و پتيان وت : (ابو طالب) تو پياويكى به ته مه نيت و خاوه ن پله وپايه يت له ناو ئيمه دا ، داوامان ئى كرديت دهستى برازاكه ت بگريت نه تگرت ، سويند بيت ئيمه ناراميمان ئى برا ، له قسه وتن به باوانمان و، گالته كردن به عه قلمان و، له كه دار كردنى خواكانمان، وازناهيښ تادهستى نه گريت ، يان دانه به زينه مهيدانى توو ئه ويش ، تايه كيځيمان له ناو دهچين .

(ابو طالب) ئهو هه ره شه نواندنه ي قوره يشيى به لاوه گه وه بوو، ناردى به شوين پيغه مبهردا ﷺ و پيى وت: ئه رى برازاكه م خزمه كانت هاتنه لام ، ئه وهو ئه وه يان پى و تم ، منيش و خو يشت به يله كارى كم پى مه كه نه توانم هلى بگرم ، پيغه مبهري خوا ﷺ وايزانى مامى پشتى تى كردوهو، له لاوازي دا پشتيوانى ئه وى پى ناكرىت ، فهرموى: مامه كه م! سويند بيت به خوا نه گهر له سهر دهستى راستم خوړو له سهر دهستى چه پم مانگ دابنيى له پاي ئه وهدا واز له م كار به يښم ، ئه وه هه رگيز دهست به ردارى نابم . هه تا خواى گه وه سهرى ده خات يان له پيناويدا دهړوم . پاشان دلى گهرم بوو گرياو، هه ستا، كه روشت (ابو طالب) بانگى كرد، كه گه رايه وه پيى وت : برازاكه م بړو حه به چى ده كه يت بيلى ، سويندم به خوا ناتدهم به دهست كه سه وه^۱ ، ئه نجا ئه م به يته ي وت:

والله لن يصلوا إليك بجمعهم
حتى أوسد في التراب دفيناً
فأصدع بأمرك ما عليك غضاة
وأبشر وقر بذاك منك عيوناً^۲

^۱ / ابن هشام ۱/ ۲۶۵، ۲۶۶.

^۲ / مختصر سيرة الرسول نوسيني (شيخ محمد عبدالوهاب) ي نهجى ل ۶۸.

جاریکی تر قوریش له بهردهم (ابو طالب) دا

کاتیک قوریش بینیان پیغه مبر ﷺ بهرده وامه له سمر کاره کی و ، زانیان که (ابو طالب) یش ئاماده نیه پشتی بهر بدات و ، بریاریداوه که لییان جیابینه ووه درزیه تیان بکات له سمرئوه ، (عمار) ی کوپی (وهلید) ی کوپی (مغیره) یان برده لای و پییان وت: ئهم کوپه پیکه وتووترین گهنجی قوریش و جواترینیانه ، بیبه بوخوت لای خوت راگیری بکهو پشتیوانی بکه ، بیکه به کوپی خوت ، برازاکه ی خوتمان بدهره دهست چونکه درژی ئایینی توو ئایینه که ی باوو باپیرانی توویهو ، یه کدهنگی خیله که تی شیواندوهو به بیعه قلیان دهزانیت ، ئیمهش دهیکوژین ، ئهوجا دهبیته پیایک به پیایک (ابوطالب) وتی: ئای که سهودایه کی خراپم له گه لدا دهکن ، کوپه که تانم دهدهنی بو ئه وهی به خیوی بکه م بو تان ، منیش کوپه که متان بدهمی بو ئه وهی بیکوژن ، سویندم به خوا هرگیز شتی وانابیت . (مطعم) ی کوپی (عدی) کوپی (نوفل) ی کوپی (عبدمناف) وتی: سویندبی (ابو طالب) خیله که ت له گه لدا بهویردان بوون و ، مهو لیشیاندا بو رزگار بوونت لهو شته ی حهزت لی نیه ، واده بینم که تو ناتهو ی هیچیان قهبول بکهیت ، (ابوطالب) وتی: وه للامی ئیوه هرگیز له م کاردا له گه ل من بهویردان نه بوون . به لام تو بریارت داوه من سهر شوپ بکهیت وخیله که م بهینیتقه سهرم ، برؤ جیت له دهست دی بیکه .

سهرچاوه میژوویه کان کاتی ئه و دووشانده یان دیاری نه کردوه ، به لام پاش راما ن له به لگه بهردهسته کان دهرده که ویت که ههردوکیان له ناوه پاستی سالی شه شه می پیغه مبر ئیتیدا بوون و ، ماوه ی نیوان ههردو شانده کهش زور که م بوه .

بیروکه ی سته مکاران بو له ناو بردنی پیغه مبر ﷺ

پاش شکسته یانانی دووشانده که ی قوریش که وتنه وه سهر توندوتیژی درنده یه تی خو یان به شیویه کی توندتر له پیشوو ، له ماوه ی ئه وچه ند پوزه شدا بیروکه ی له ناو بردنی پیغه مبر ﷺ به شیوازیکی تر پهیدا بوو ، ئهم بیروکه یه و ئه و درنده یه تیه بوو که بووه هو ی به هیزبوونی ئیسلام به دوو پاله وانی شکواری خه لکی مه که ، ئه وانیش: (حمزه) ی کوپی (عبدالمطلب) و (عمر) ی کوپی (خطاب) بوو .

له نمونه ی ئه و درنده یه تیه جاریکیان (عتیبه) ی کوپی (ابی لهب) ها ته لای پیغه مبر ﷺ و وتی: من باوه رم نیه به ﴿ وَاللَّحْمِ إِذَا هَوَىٰ ﴾ و ﴿ ثُمَّ دَنَا فَذَلَّی ﴾ ، ئه نجا که وته ئازاردانی و ، کراسه که ی دراندو ، تفی لیکرد ، به لام تفه که ی بهر

نه كهوت ، نهجا پيغه مېهر ﷺ د دوعاي ليكړدو فېرمووي: خوايه سه گيگ له سه گه كاني خوتي تي بهر ده ، نهو مېو د دوعا كې پيغه مېهر ﷺ گيرابوو ، جاريكيان (عتيبي) له گهل چهن د كه سيكي قورپه شدا چوو بوونه دهر وه تاگه يشتبوونه شوينيگ له شامدا پيني ده لين (زرقاء) ، له شهو دا شيريگ به سهر ياندا ده گهر يت ، نهجا (عتيبي) ده ليت: مالميران خوم ، وه لاهي نيسا نهو شيره دمخوات ، ههروه كو موحه ممد د دوعا كې ليكردم ، كوشتمي له كاتيگدا كه نهو له مهكه يه و، منيش له شام ، شيره كه هه لمه تي برده سهرې له ناو نهواني تر دا سهرې ليكړده وه كوشتي^۱ . نموونه ي تريش ده گيرپه وه كه (عقبه) ي كورې (ابي معيط) له كاتي سوژده بردندا پيني نايه سهر ملي پيروزي هه تا چاو د كاني ناويان لي تكايه خواره وه^۲ .

به لگهش له سهر نه وه ي سهراني سته مكار نيازي كوشتنيان هه بوو ، نهو گيرانه وه ي (ابن اسحاق) ، كه له فېرموده يه كي دريژدا ده يگيرپه وه ، ده ليت: نهبو جهل وتي: نهري خيلي قورپه ش، نهو موحه ممد ده جگه له له كه دار كوردي نايينه كه مان و، قسه وتن به با پيرانمان و، گالته كردن به عه قلمان و، سووكايه تي كردن به خواكانمان هيچي تر ناكات ، من په يمان ددهم به خوا به بېرديكه وه بو ي داهه نيشم پيم هه لته گيريت، له گهل سوژده بردنيدا ده يدم به سهريدا ، نهو جايان له گهلدا بين يان ده ستم بگرن ، با نيتر دواي نه وه (بنو عبدمناف) چي ده كات بيكات ، وتيان: وه لاهي هيچ لي ناكه ين ، برپو چيت ده ويت بيكه .

كه پوژ بو وه (ابوجهل) ههروه كو باسي كړدبوو به رديكي هه لگرت ، دانيشت و چاو د پرواني پيغه مېهر ي ده كړد ﷺ ، پيغه مېهر ﷺ وه ه موو روژنيك بهر به بيان هات ، ده ستي كرد به نوپژ ، قورپه شيش له يانه كانياندا دانيشتبون ، چاو د پرواني كاره كې (ابوجهل) يان ده كړد ، كه پيغه مېهر ﷺ سوژده ي برد ، (ابو جهل) به رده كې هه لگرت ، پاشان به ره و پروي پيغه مېهر چوو ﷺ ، هه ر كه ليكي نزيك بو وه سهرې شوړ كړدو به زهر ده لگه پراوي گه پرايه وه ، له ترساندا ده ستي به به رده كه وه ره ق بوو بوو ، تا به رده كې فريدا ، چهن د پياويكي قورپه ش چوونه لاي پينان وت : (ابا الحكم) نهو چيته ؟ وتي: هه ستم نه وه ي پي بكه كه دويني به نيوهم وت ، كه ليكي نزيك بوو موه نيره وشريكي گه وره بهري ريگه كې ليكړتم ، شتي وه كه نهو گهردن به رزم نه دي بوو ، وينه ي نهو قه دو كه لېه و دم و ددانه م بهرچاو نه كه وتبوو ، خهريك بوو بمخوات .

۱ / تفهيم القرآن ۵۲۲/۶ . من الاستيعاب . والإصابة ، دلائل النبوة . الروض الأنف ، مختصر سيرة الرسول
نوسيني (شيخ عبدوللّاي نهجي) ل ۱۳۵ .
۲ / هه مان سهرچاوه ي دوايي ل ۱۱۳ .

(ابن إسحاق) دەلّیت: پیڤه مېهر ﷺ بوی باس کردم و فەرمووی ئەوه جبریل بوو ﷺ ئەگەر نزیك تر ببوایه تەوه دەبیرد^۱.

دوای ئەوه ، ئەوهی ئەبوجەهل کردی بە پیڤه مېهر ﷺ ، بوە هۆی موسولمان بوونی (حەمزە) ﷺ کە باسەکەى دیت.

سەرانی قورپەشیش هیشتا خەریک بوو بێرۆکەى لەناوبردەنەکە لەدایاندا دەگەشت ، (ابن إسحاق) لە (عبداللّٰه)ى کوپى (عەمرە) وه دەگێرتەوه ، دەلّیت: چوومه لایان لە (حجر) کۆببوونهوه ، باسى پیڤه مېهرى خوايان کرد ﷺ وتیان : هەرگیز نەماندیوه ئەوەندەى ئەو پیاوه لەگەڵ کەسى تردا دان بەخۆدا بگرن ، لەسەر کارىکى زۆر گەورەش ئاراممان گرتو ، لەوکاتەدا پیڤه مېهرى خوا ﷺ دەرکەوت ، هات هەتا پروکنى وەرگرت ، پاشان بەلایاندا گوزەراو تەوافى کرد ، بەهەندىک قسەى بى تام لاقرتییان پیکرد ، ئەووم لەنیوچەوانى پیڤه مېهردا ﷺ بەدى کرد ، کەجاریکى تر بە بەردەمیاندا هاتەوه ، هەمان شتیان کردەوه ، دیسان و لەدەموچاویدا هەستم پیکردەوه ، پاشان بۆ جارى سى یەم تێپەرێهوه بەهەمان شیوەیان کردەوه ، هەستاو پاشان فەرمووی : (ئەرى تاقمى قورپەشیشیان ئایا گوێ دەگرن ، سویندم بەو کەسەى گیانى منى بەدەستە ، قوربانیم هیناوه بۆ سەر برین) قورپەش قسەکەیان بەجددى وەرگرت ، هەتا وایان ئى هات هەروەکو بالەندە لەسەر سەریان نیشتییتەوه نەدەجولان ، بەشیوەیهک توندوتیژترینیان لە باشتەین جینگەدا دایناو وتى: (ابو القاسم) تکایه بلاوهى ئى بکەن سویند بێت بە خوا تۆ پیاویکى نەزان نیت.

بۆ سبەینى کۆبوونهوه باسیان دەکرد ، لەپەر لییانەوه دەرکەوتەوه ، بە هەموویانەوه هەلیانکوتایه سەرى ، چوار دەوریان گرت ، یهکیکیان یەخەى کراسەکەى گرت ، ئەبوبەکر نەیهیشت ، دەگریاو دەیوت: ئایا پیاویک دەکوژن کە تەنها دەلّیت خوا پەروەردگارمە؟ ئەنجا بلاوهیان ئى کرد. (ابن عمرو) دەلّیت: ئەمە سەختترین هەلوێست بوو من لە قورپەشیم بینى ، کە لەگەڵ پیڤه مېهردا ﷺ کردبیتیان^۲. (بەکورتنى کۆتایى هات).

لەگێڕانەوهکەى بوخاریدا لە عروەى کوپى زوبیرەوه هاتو ، دەلّیت: ووتم بە (عمرو)ى کوپى (عاص) هەوالم بەدرى لەبارەى توندترین کارى موشریکانەوه کە لەگەڵ پیڤه مېهردا ﷺ کردبیتیان وتى: کاتیک پیڤه مېهر ﷺ لە ژوورى کابەدا نوێژى دەکرد (عقبە)ى کوپى (ابى معیط) هات ، کراسەکەى ئالاند لە ملی ، توند گرێدا ،

^۱ / ابن هشام ۲۹۹، ۲۹۸/۱
^۲ / ابن هشام ۲۲۹، ۲۸۹/۱

ئەبۇبەكر پەيدا بوو ھەردوو شانى (عقبە)ى گرت و، لە پىغەمبەرى دورخستەوہ ﷺ و فەرمووى: ئايا ئىوہ پياويك دەكوژن كە تەنھا دەلىت خوا پەرەردگارمە؟^۱

لە فەرموودەكەى (اسماء)يشدا: دەنگيك كەوتە بەرگوئي ئەبۇبەكر ، وتى:

ئەبۇبەكر بگە بە ھاوپىكەت ، ئەنجا لاى ئىمە خىرا ھەرچوو ، چوار پرچى شوپرى بەسەرەوہ بوو ، لەگەل ھەرچوونەكەيدا ھاوارى ئەكرد : ئايا پياويك ئەكوژن : تەنھا لەبەر ئەوہى ئەلىت خوا پەرەردگارمە ؟ ئەنجا قورەيشىيەكان سەرقالى بوون و ھاتن بەرەو پرووى ئەبۇبەكر ، كەھاتەوہ لامان ھىچى بەسەرەوہ نەمابوو ، پىيمان نەزانى تاھاتەوہ لامان^۲.

موسولمان بوونی (ھەمزە ﷺ)

لەناو ئەو كەشوھەرا پر لە ھەورى ستم و دەستدرىژئەدا بروسكە چەخماخەى داو پرگەى ژىر دەستەكانى پۆشن كردهوہ، ئەو پووداوەش برىتى بوو لەموسولمانبوونی ھەمزە ﷺ، لەكوئايىيەكانى سالى شەشەمى پىغەمبەرىتيدا موسولمان بوو، زياتر پىدەچىت لەمانگى (ذى الحجة) دا موسولمان بووييت.

ھۆى موسولمان بونيشى ئەوہى جارئكيان (ابوجھل) بەلاى پىغەمبەردا ﷺ تىپەرى لە (سەفا) بوو ، دەستى بۆ بردو ئازارى دا ، پىغەمبەرى خوا ﷺ بى دەنگ بوو ھىچى نەوت ، پاشان (ابوجھل) بەردىكى كىشا بەسەرى پىروژيدا برىندارى كرد، ھەتا خوئنى لىھات، ئەنجا وازى ئى ھىناو چوہوہ يانەى قورەيشيان لەناو كابدو ، لەگەليان دانىشت ، كەنيزەكىكى (عبداللە)ى كوپى (جدعان) مالىكەيان لەسەر (سەفا) بوو چاوى ئىبوو، ھەمزە لە راو دەگەرپاىوہ تىروكەوانەكەى لەمدا بوو، كەنيزەكە چوو بەدەمىوہو چى لە (ابو جھل) دى بوو بۆى گىرپاىوہ ، ھەمزە توپرە بوو - نەبەردترين و ئازاترين گەنجى قورەيشىيى بوو - بەپەلە پۆشت ، لەگەل كەس نەوہستا ، خوئى ئامادە كردبوو بۆ (ابو جھل) كە پىئى گەيشت لىئى بدا ، كەچووہ مژگەوتەوہ لەسەر سەرى وەستاو ، پىئى وت: وەستاي فیتنە ، ئايا جنىو بە برازاكەم دەدەيت لەكاتىكدا من لەسەر ئايىنى ئەوم ؟ پاشان بە كەوانەكەى كىشاي بەسەريدا بە خراپى برىندارى كرد ، چەند پياويك لەخىلى (بنى مخزوم) - خىلەكەى ابو جھل- وروژان و، (بنو ھاشم) - خىلى ھەمزە -

^۱ / صحيح البخاري ، باب ما ذكره مآلقي النبي ﷺ و أصحابه من المشركين بمكة ٥٤٤/١ .

^۲ / مختصر سيرة الرسول ، نوسيني شيخ عبدالله بن عبدل ل ١١٢ .

وړوژان ، (ابو جهل) هاواری کرد: واز له (ابو عماره) - واته همزه - بهین ، چونکه جنيوی خراپم به برازاكهی داوه^۱.

له سهره تا موسولمان بوونی همزه بریتی بوو له تووره بوونی پیاوړك له بهر سوکایه تی کردن به که سه که ی ، پاشان خواي گه وره دلّی گوشاد کردو دهستی گرت بهم په یامه پیروزه وه^۲ ، موسولمانه کانیش زور شانازیان پیوه ده کرد.

موسولمان بوونی (عومهر) ی کوری (خه طاب) ﷺ

هر له و کهش و هوا پر له جه ورو سته مه دا بروسکه یه کی تر چه خماخه ی داو ، پروناکیه کی زورتری هه بوو له چه خماخه ی یه کهم ، نه ویش موسولمان بوونی عومهری کوری خه تاب بوو ﷺ ، له مانگی (ذی الحجة) ی سالی شه شه می پیغه مبه ریتیدا موسولمان بوو^۳ ، نه مهش پاش سی پوژ بوو له موسولمان بوونی همزه ﷺ ، پیشتیر پیغه مبه ر ﷺ نزی کرد بوو بو موسولمان بوونی: (ترمذی) له (ابن عمر) وه دهری هینا وه به راستی - دهرانیت ، هه روه ها (طبرانی) له (ابن مسعود) و (انس) وه ده گیر پته وه پیغه مبه ر ﷺ فرمووی: (خوايه به خوشه ویستیرینی یه کیك له دوو پیواوه ئیسلام سهر بخه یت : به عومهری کوری خه تاب یان به (ابی جهل) ی کوری هشام) دهر کهوت خوشه ویستیرینیان عومهری کوری خه تاب به ﷺ.

پاش چاوگیرانیش به هه موو ریوايه ته کاند ا که له باره ی موسولمان بونی وه گیراونه ته وه دهر ده که ویت که به شیوه یه کی له سهر خو ئیسلامه تی چووته دلّیه وه ، پیش نه وه ی باسی کورته ی به سهراته که بکه ین پیمان باشه ئامارّه به سیفات ه سوزداریی و پر له هه سته کانی بکه ین ﷺ.

عومهر ﷺ به ته بیعه ت تیزی و ئازایه تی ناسراو بوو، چهن دین جار موسولمانه کان ئازاریان به دهستی چه شت بوو، دیاره که له ناخیدا ههستی کی دژبه یه که له کی شه دا بوو ، ریزگرتنی له و نه ریتانه ی باو ویا پیران دایان نابوو ، ئالوده بوونی له گهل ئارمه زوه کانی سهر خو ش و رابوار دنی شدا ، پاشان سهر سورماني به رقه ی موسولمانه کان و به رگه گرتنیان له به رده م به لا کاند ا له پینا و بیرو باوهر دا ، پاشان نه و هه موو گومانه ی پووی کرد بووه دلّی - وه که هه موو بیرمندیك - له ودا که له وانه یه نه وه ی ئیسلام

^۱ / مختصر سيرة الرسول ﷺ (شيخ محمد بن عبد الوهاب) ل ٦٦٠، رحمه للعالمين ٦٨٠/١، ابن مشام ٢٩١/١.

^۲ / ريوایه تيك به لگه به له سهری شيخ عبدوللای نه جدی باسی کردوه له (مختصر السيره) دا ل ١٠١.

^۳ / تاريخ عمر بن خطاب نوسینی (ابن الجوزي) ل ١١١.

^۴ / باسی نه ودهش دیت.

^۵ / الترمذی ، ابواب المناقب ، مناقب ابی حفص ، عمر بن الخطاب ٢٠٩/٢.

خه لکی بو بانگ دهکات گه وره ترو پاکتر بیت لهی تر ، بویه که هه لده چوو به زویش خاو ده بووه . (وتهی محمد غزالی به) ^۱.

کورتی گنرانه وهکان پاش کۆکرده وهی هه مویان - له بارهی موسولمان بونیوه نه وهیه شه ویکیان به ناچاری له مال ده چیته دهره وه - ده چیته ناو حهره م و ، دهراته ناو سیتری کابه وه ، له ویدا پیغه مبه ر ﷺ نوێژ دهکات و تازه دهستی کرد بوو به خویندنی سوره تی (الحاقه) . عومه ر گوئی ئی ده گریت ، ده که ویتنه ژیر کاریگه ری وشه کانیه وه ، ده لیت: له دلی خویدا وتم : وه لاهی هه روه کو قوره یش ده لین ، نه مه شاعیره ، نه نجا نه مه ی خوینده وه : ﴿ اِنَّهٗ لَقَوْلُ رَسُوْلٍ کَرِيْمٍ ۝۴۰ ﴾ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيْلًا مَّا تُؤْمِنُوْنَ ﴿ ۴۱ ﴾ الحاقه ، ده لیت: وتم فالگره ، فرموی : ﴿ وَلَا يَقُوْلُ كَاهِنٌ قَلِيْلًا مَّا تَدْكُرُوْنَ ۝۴۲ ﴾ تَسْزِيلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعَالَمِيْنَ ﴿ ۴۳ ﴾ هه تا کو تای سوره ته که ده لیت : ئیدی ئیسلام چوو ده لمه وه ^۲.

ئه وه که وتنی یه که م تووی ئیسلام بوو له دلی عومه ردا ﷺ ، به لام توینکی ره وته جاهیلیه که وه ، ده مارگریه باوه که وه ، شانازی کردن به ئایینی باپیرانه وه به سه ریدا زال بوو بوو ، هه میشه ده ی چرپاند به گوئی دلیدا ، شیلگیرانه دژ به ئیسلام کاری ده کردو ، گوئی نه ئه دایه ئه وه هه سته ی له پشت ئه وه توینکله وه خوی حه شار دابوو.

هه ر له به ر ئه وه ته بیعت توندی و دژایه تی کردنه ی بو پیغه مبه ر ﷺ ، جاریکیان شمشیری هه لگرت و به نیازی له ناو بردنی پیغه مبه ر ﷺ چوو دهره وه ، له رینگه دا (نعیم) ی کو ری (عبدالله النحام العدوی) بینی ^۳ ، یان پیاویک له خیل (بنی زهره) ^۴ . یان پیاویک له خیل (بنی مخزوم) ^۵ ، پیی وت: نیازی کویت هه یه (عومه) وتی : نه مه ویت موحه ممه دکوژم ، کابرا وتی : ئیدی چۆن له ده ست (بنی هاشم) و (بنی زهره) قوتارت ده بیت نه گه ر موحه ممه دکوژیت؟ عومه ر پیی وت: هه رچی سه یرت ده که م تووش وازت

^۱ / فقه السیره ل ۹۳، ۹۲.

^۲ / تاریخ عمرین الخطاب نویسنی (ابن الجوزی) ل ۶، روایه تیکی (ابن إسحاق) که له (مجاهد) و (عطاء) وه دیگرتیره له موره نزیکه ، به لام له کو تایه که یدا له جیا به ، سه یرکه (سیره ابن هشام) ۲۴۶/۱ - ۲۴۸، هه روه ها ئه وه ی (ابن الجوزی) له (جابر) وه هینا وه تی له موره نزیکه ، ئه یش له کو تاییدا جیا ده بیتره . به روانه (تاریخ عمرین الخطاب) ل ۹، ۱۰.

^۳ / نه مه له سه ر روایه ته که ی (ابن إسحاق) ه ، سه یرکه (ابن هشام) ۲۴۴/۱.

^۴ / نه مه ی له (انس) ی کو ری (مالیک) وه گنرا وه ته وه ، به روانه (تاریخ عمرین الخطاب) ل ۱۰ و، مختصر سیره الرسول نویسنی شیخ عبدالله ی نه جدی ل ۱۰۳.

^۵ / نه وه ی له (ابن عباس) وه گنرا وه ته وه ، به روانه دوا سه رچا وه ل ۱۰۲.

لهو ئايينه هيناهه كه لهسهرى بويت ، كابرآ پيى وت: ئهرى عومر ههوالىكى سهيرتوت
 پى بللم ! خوشكهكهت و زاواكهت وازيان هيناهه و چوونه سهر ئاييني موچهمهه ،
 عومر بهرهقى و توپهبيهوه هستا چوو بومالى خوشكهكهى ، خهبابى كوڤرى ئهرهتيان
 لهلابوو ههرووكيانى فيرى قورئان دهكره ، لاپهريهكيش له سورتهى (طه) پى بوو
 بوى دهخويندنهوه ، لهپشتيانهوه بوى دهخويندنهوه ، كه خهباب هستى كرد بههاتنى
 عومر لهمالهكهدا خوئى هشاردا ، (فاطمه)ش . خوشكهكهى عومر . لاپهركهى
 شاردهوه ، كاتيكيش عومر له دهركاى مالهكه نزىك بووبوهوه گوئى لهدهنگى خهباب
 بوو بوى دهخويندنهوه ، كه هاته ژورهوه وتى: ئهو دهنگه چى بوو كه لهئيوهم دهبيست؟
 وتيان: تنها قسهوباسيكي نيوان خومان بوو ، وتى: لهوه دهچيت لهئاييني خوتان
 ههنگهراينهوه ، زاواكهى پيى وت: رات چىيه ئهگهر راستى لهئايينهكهى تودا نهبيت؟
 عومر ههه ئهمهى بيست ههلى كوتايه سهرى و بهتوندى ليىدا ، (فاطمه)ى خوشكى
 ويستى لهژير دهستيدا ميژدهكهى دهريهنييت ، زللهيهكى توندى كيشا بهدهم و چاوى
 ئهويشدا خوئنى ليهاه . له گيپرايهوهكهى (ابن اسحاق)دا دهليت: لييداو بريندارى كرد .
 نهنجا (فاطمه) به توپهبيهوه پيى وت: ئهرى عومر چيت دهويت ئهوهتا ههق له
 ئايينهكهى تودا نيهه ، شايهتىدا جگه له خوا هيچ پهريستراويكى تر مافى پهريستتيان
 نيهه ، شايهتى بده كه موچهمهه پيغهمبهرى خوايه.

كه عومر ناوميد بوو ، بينى خوئين له دهه و چاوى خوشكهكهى ديته
 خوارهوه پهشيمان بووهوه شهرم دايجرت ، وتى: ئهو نوسراوهه بدهنى كه لاتانه با
 بيخوينمهوه ، خوشكهكهى وتى: تو پيسى ، تنها پاكان دهستى لىدههه ، هسته
 خوت بشو ، هستاو خوئى شوڤد ، نهنجا نوسراوهكهى بهدهستهوه گرت ، خوينديهوه
 : ﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾ وتى: ئههانه كۆمهليك ناوى پاك و پيرۆزن ، پاشان
 (طه)ى خوئيند ، ههتا گهيشته ﴿ إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي ﴾
 طه: ١٤ ، وتى: ئاى ئهه گوتانه كه جوان و شكودارن ، ئادهى موچهمهه نيشان بدهن .
 كه (خباب) قسهكهى عومرى گوئى لى بوو هاته دهروه ، وتى: مرژه بيت
 عومر ، له خوا داواكارم كه نزاكهى پيغهمبهه ﴿ بى بوٽ كه شهوى پينج شهمه
 فهرموى: (خوايه نيسلام سهريه به عومرى كوڤرى خهتاب يان بهئهوجههلى كوڤرى
 هشام) پيغهمبهرى ﴿ خواه لهناو ئهو خانوهدايه كه لهناو قهدى (سهفا) دايه .

عومر شمشيرهكهى بهدهستهوه گرت ، چوهه مالهكه ، داى له دهركا ، پياويك
 له كونى دهركاكهوه سهيرى كرد ، بينى عومره شمشيرهكهى بهدهستهوهيه ، خيرا

هه‌وآلی‌دا به پیغه‌مبەر ﷺ، هه‌موویان کۆبوونه‌وه، حه‌مزه پێی وتن: چیتانه؟ وتیان: عومهره، وتی: جابا عومهر بیّت، ئاده‌ی دهرگا‌که‌ی بۆ بکه‌نه‌وه، ئه‌گهر خیری بویت بۆی ده‌که‌ین، ئه‌گهر بۆ شه‌ڕیش هات‌بیّت به‌ شمشیره‌که‌ی خۆی ده‌یکوژین، پیغه‌مبهری خوا ﷺ وه‌حی بۆ ده‌هات ئه‌نجا هاته‌ ده‌روه له ژوره‌که‌دا عومهری بی‌نی، به‌رۆک و تاقمه‌که‌ی عومهری گرت و به‌توندی پرای وه‌شاند، پێی فهرموو: هیشتا واز ناهینیت (عومهر) هه‌تا سه‌رشۆپه‌که‌ی (وه‌لیدی کۆری (موغه‌یره) ت به‌سه‌ردا نه‌یه‌ت؟ خوايه! ئه‌وه عومهری کۆری خه‌تابه، خوايه به‌ عومهری کۆری خه‌تاب ئیسلامه‌که‌ت سه‌ر ب‌ل‌ند بکه، عومهر ده‌ستبه‌جی فهرموو: (أشهد أن لا إله إلا الله، وأَنَّ رسول الله) موسو‌لمان بوو موسو‌لمانه‌کانی ناو ماله‌که ده‌ستیان کرد به‌گو‌ت‌نی (الله أكبر) به‌شیوه‌یه‌ک خه‌لکی مزگه‌وت گو‌نیان ل‌نیان بوو^١.

به‌پراستی عومهر خاوه‌نی نازایه‌تییه‌کی که‌م و‌ینه‌ بوو، موسو‌لمان بوونی هه‌رایه‌کی له‌ناو موشریکاندا دروست کرد سه‌رشۆپو زه‌لیلی کردن و، پۆشاک‌ی سه‌ر ب‌ل‌ندی و پایه‌ به‌رزى و ئاسووه‌یه‌ی به‌موسو‌لمانانیش به‌خشى.

(ابن إسحاق) به‌ سه‌نه‌دیکی خۆی له (عمر) وه‌ ده‌گ‌یر‌یت‌ه‌وه، عومهر فهرموو: که‌ موسو‌لمان بووم توندو تیز‌تری و دوژمنایه‌تی خه‌لکی مه‌که‌که‌م که‌وته‌وه بیر بۆ پیغه‌مبەر ﷺ، ده‌ل‌یت: وتم: ئای ئه‌بوجه‌هل، خ‌یرا چووم ته‌قه‌مدا له دهرگا‌که‌یان هاته‌ ده‌روه، وتی: به‌خ‌یر بی‌یت، چی تۆی هی‌ناوه‌ بۆ ئ‌یره؟ وتی: هاتووم پ‌یت ب‌ل‌یم که‌ باوم‌رم هی‌ناوه‌ به‌ خواو موچه‌مه‌دی پیغه‌مبهری و، متمانه‌شم داوه به‌و په‌یامه‌ی هی‌ناویه‌تی، ده‌ل‌یت: دهرگا‌که‌ی به‌سه‌ردا داخستم و، وتی: خوا له‌ناوت به‌ر‌یت، به‌پراستی شتیکی خراپت هی‌نا^٢.

(ابن جوزی) ده‌ل‌یت: عومهر فهرموو: هه‌رپ‌یاویک موس‌لمان ببوايه پ‌یاوانی ل‌ی کۆ ده‌به‌وه‌ ل‌نیان ده‌داو ئه‌ویش ل‌یی ده‌دان، کات‌یک موس‌لمان بووم چووم بۆ لای خ‌الم. که‌ (عاصی) کۆری (ه‌اشم) هه‌وآلم دایه‌ چووه ژوره‌وه، ده‌فه‌رمو‌یت چووم بۆ لای گه‌وره‌ پ‌یاویکی قوره‌یش. که‌ له‌وانه‌یه ئه‌بوجه‌هل بی‌ت. هه‌وآلم دایه، ئه‌ویش له‌ داخاندا چووه ژوره‌وه^٣.

هه‌روه‌ها (ابن هشام) و (ابن الجوزی) یش به‌کورتی ده‌گ‌یر‌نه‌وه، که‌ عومهر ﷺ موسو‌لمان بوو هات بۆ لای (جمیل)ی کۆری (معمر الجم‌حی) - ده‌م نه‌و‌ی‌ستاوترین

^١ / تاریخ عمر بن الخطاب ل ١٠، ١١، مختصر سیره الرسول نویسنی شیخ عبدالله ی نه‌جدی ل ١٠٢، ١٠٣، ابن هشام ٣٤٤/١-٣٤٦.

^٢ / دوا سقرضاوة ٣٤٩/١، ٣٥٠.

^٣ / تاریخ عمر بن الخطاب. نویسنی (ابن الجوزی) ل ٨.

پیاوی قورەيش بوو - عومەر هەوایی دایە کە موسولمان بوو ، (جمیل) بەدەنگی بەرز
 هاواری کرد (ابن الخطاب) یش لە ئایین هەلگەڕایەو ، عومەر بەدوایەو بوو دەیوت:
 درۆ ئەکا من موسولمان بووم ، لێی وروژان ، کەوتە شەر لەگەڵیاندا هەتا خۆر
 لەسەریان گەرم بوو ، ئیدی عومەر ماندوو بوو دانیشت ، هاتنە سەری ، پێی وتن :
 چیتان لە دەست دیت بیکەن ، سویند بەخوا دەخۆم ئەگەر سێ سەد پیاو بوینایە یان
 بۆمان بەجێ دەهێشتن یان دەبواوە بەجیتان بهیلائیە^۱.

دوای ئەو موشریکان چون بۆ مالهەکی ویستیان بیکوژن ، (بوخاری) لە
 (عبدالله)ی کوپی (عمر) وە دەگێڕێتەو فەرمووی: لەکاتی کدا عومەر بەترسەو لە
 مالهەکیدای بوو، (عاص)ی کوپی (وائل السهمی) . (ابو عمرو) هات بۆ لای ملوانکەیهکی
 جوان و کراسیکی پوویش بە ئاوریشمی لەبەردا بوو ، لەخێلی (بنی سهم) بوو ، ئەمانە لە
 جاھیلیەتدا پشتیوانی ئیمە بوون ، پێی وت: چیتە؟ فەرمووی: خێلە کەت ئەلین : ئەگەر
 موسولمان بۆم دەمکوژن ، وتی ڕێگەیان پێ نادریت بگەنە لات . پاش ئەوێ ئیم
 قسەیهی کرد ئیتەر دُنیا بووم . (عاص) چوو دەرەو ، بینی خەلکی ناو دۆلەکیان
 پڕکردو ، پێی وتن : بۆ کوێ ئەچن ؟ وتیان: ئەو عومەری کوپی خەتابە لە ئایین
 هەلگەڕاوەتەو ، وتی: ڕێگە نیە ، ئیدی خەلکەکە بیریکیان کردووە^۲ ، لەگێڕانەوێهەکی
 (ابن إسحاق) دا: وەللاھی وەکو پۆشاکێک وابوون لەسەری لاچووبن^۳.

ئەمە سەبارەت بە موشریکان ، سەبارەت بە موسولمانەکانیش ، موحامید لە
 (ابن عباس) وە ئەگێڕێتەو : دەلیت: پرسیارم کرد لە عومەری کوپی خەتاب ، بەهۆی
 چیهو ناو نرایت (الفاروق) فەرمووی: حەمزە پێش من بە سێ پۆژ موسولمان بوو .
 پاشان بەسەرھاتی موسولمانبوونەکی بۆ گێڕایەو لەکو تاییدا فەرمووی : وتم : واتە
 دوای ئەوێ موسولمان بووم . پێغەمبەری خودا ئایا ئیمە بژین و بمیرن لەسەر هەق
 نین ؟ فەرمووی : بەلێ ! سویند بەو کەسە گیانی منی بەدەستە ، ئیو بژین و بمیرن
 لەسەر هەقن ، فەرمووی ، منیش وتم : ئیتەر بۆچی خۆمان بشارینەو ؟ وتم : سویند
 بەو کەسە توێ بەهەق ناردوو دەروینە دەرەو ، بردمانە دەرەو لە دوو ڕیزدا ،
 حەمزە لەیەکیکیاندا بوو ، منیش لەوێ تریاندا بووم دەنگی پیمان لە خرمە هارپنی
 باراش دەچوو، هەتا چووینە مژگەوتەو ، دەفەرمووت: قورەیش سەیری من و

^۱ / هەمان سەرچاوە ل ۸ ، ابن هشام ۳۴۸/۱ .

^۲ / ابن هشام ۳۴۹/۱ .

^۳ / صحيح البخاری . باب إسلام عمر بن الخطاب . ۵۴۵/۱ .

حه مزه یان ده کرد ، تووشی خه مۆکیهک بوون پیشتی شتی وایان به سهردا نه هاتبوو ، لهو رۆژهوه پیغه مبهردا ﷺ ناوی نام (الفاروق)^۱ .

(ابن مسعود) یش ﷺ دهیقه رموو: نه مانده توانی له پال کابهدا نوێژ بکهین ههتا عومه ر موسولمان بوو^۲ .

له (صهیب)ی کوپی (سنان الرومی)یهوه ﷺ فهرموی: که عومه ر موسولمان بوو ئیسلامهتی ده رکهوت و، به ئاشکرا بانگی بو دهکراو، له دهوری کابه به ئه لقه داد نه یشتین ، ته وافی به یتمان ده کرد ، هاو تاییمان ده کرد له گه ل ئه وانه دا که له گه لماندا توند بوون و ، په دی هه ندیک له وانه شمان ده دایه وه که قسه یان ده کرد^۳ .

هه روه ها له (ابن مسعود)ه وه فهرموی: له و کاته وه عومه ر موسولمان بوو سه رمان بئند بوو^۴ .

نوینه ری قوره یش له به رده می پیغه مبهردا ﷺ خوادا

پاش موسولمان بوونی ئه و دووپاله وانه ریزداره - حه مزه ی کوپی عه بدول موته لیب و عومه ری کوپی خه طاب ﷺ - هه وری خه مه کان ده په وینه وه موشریکانیش بو سزادان و ئه شکه نجه دانی موسولمانه کان به ئاگا ها تنه وه و ، هه ول یاندا سه و دایه ک له گه ل پیغه مبهردا ﷺ بکه ن به رشتنی هه ر نازو نیعه ته تیک پیویست بکات به سه ریدا ، هه تا وازی پی به یزن له بانگه وازه که ی ، ئه و هه ژرانه به وه یان نه دهرانی هه رچه ک خۆری له سه ر هه ندیت له به رده م بانگه وازه کهیدا به های بائی میئنوله یه کی نیه ، هه رچه کیان ویست نا ئومید بوون و شکستیان هیئا .

(ابن إسحاق) ده لیت: (یزید)ی کوپی (زیاد) له (محمد)ی کوپی (کعب القرظی) یه وه بۆ گێراهیه وه وتی: (عتیبه)ی کوپی (ریعه) ، پیاوما قولیک بوو، جاریکیان له یانه که ی قوره یشدا وتی: ئه ری خیلێ قوره یش بو نه چم بۆلای موچه ممه دو قسه ی له گه لدا بکه م ؟ . له و کاته دا پیغه مبهردا ﷺ به ته نها له مرگه و ته که دا بوو . (عتیبه) وتی: ده چم هه ندیک پیئشنیار ده خه مه به رده ستی له وانه یه به هه ندیکیان رازی بیت ، چی ویست دهیده نی و ، وازمان لی بینیت ؟ ئه مه کاتیک بوو حه مزه موسولمان بوو بوو، هاوه لانی پیغه مبه ریش ﷺ زیاترو

^۱ / تاریخ عمر بن الخطاب نویسنی ابن الجوزی ۶-۷ .

^۲ / مختصر سيرة الرسول . نویسنی شیخ عبدالله ی نهجدی ل ۱۰۲ .

^۳ / تاریخ عمر بن الخطاب ، نویسنی (ابن الجوزی) ل ۱۳ .

^۴ / صحیح البخاری . باب اسلام عمر بن الخطاب ۵۴۵/۱ .

نۆرتەر دىمبون ، وتيان : ئەي بۇ نا ، (ابو الوليد) ھەستە بېرۇ بۇلاي ، قەسەي لەگەلدا بکہ ،
 (عتبە) چوو بۇلاي ، ھەتا لەنزىكىمە دانىشت ، وتى : ئىرى برازا ، تۆ خۆت ئەزانى چ پەلو
 پايمەكت لەناو خىل و چ رىزىكت لەناو خزماندا ھەيە ، ئەوئى تۆ ھىناوتە بۇ كەسەكانت
 كارىكى گەرەيەو بەھۆيەو دوبرەمكىت تى خستون ، گالتە بەعەقلىان دىكەيت ، ئايىنى
 باووپايرانت عەبيدار كىرەو ، ھەرچىكەش باپىرانيان كىرەيانە تۆ بە كوفرى ئەزانىت ،
 گویم ئى بگرە ھەندىك كاروبار دىخەمە بەردەستت يىرىكى ئىكەيتەو ، لەوانەيە ھەندىكيان
 قەبول بکەيت ، دەلى ، پىغەمبەر ﷺ فرموى : (ابو الوليد) ھەر چىكەت ھەيە بىلى گویم
 لىتە ، وتى : برازا ، ئەو شتەي تۆ ھىناوتە ئەگەر مالت پىيى دەويت ، ھەموومان مال و
 سامانى خۆمانت بۇ كۆدەكەينەو ھەتا دەبىتە دەولەمەندىرەنمان ، ئەگەر گەرەيەيت
 دەويت دەتكەينە سىرۆكى خۆمان ، ھىچ كارىك بە بى تۆ ناكەين ، ئەگەر مەلىكايەتت
 دەويت دەتكەينە مەلىكى خۆمان ، ئەگەر ئەوئەش بۆت دىت رىيەكە و ناتوانىت دوورى
 بخەيتەو لە خۆت ئەو ھەكىمىت بۇ بانگ دىكەين ، مال و سامان خىرج دىكەين ھەتا چاك
 دەبىتەو ، چونكە لەوانەيە تووشى شتىك ھاتىبىت يان ھەرەكو ئەوئى پى و ت : ھەتا
 (عتبە) لە قەسەكانى بومە ، پىغەمبەر ﷺ بە تەواوى گوئى ئى گرتبەو ، فرموى : (ابو
 الوليد) ئى بويتەو ؟ وتى : بەلى ، فرموى : تۆش گوئى لە من بگرە ، وتى : باشە ،
 پىغەمبەر ﷺ فرموى : ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ (۱) تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۲)
 كِتَابٌ فَصَّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۳) بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ
 (۴) وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكْثَةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ ﴿فَصَلِّ﴾ پاشان پىغەمبەر ﷺ لەسەر
 خويندەنەوئەكەي بەردەوام بوو ، (عتبە) گوئى ئى گرتبەو ، دەستى خستبەو پىشتى و پالى
 پىو دابومە ، گوئى ئى دىگرت ، پاشان پىغەمبەر ﷺ گەيشتە سوئە كە سوئەي برد ،
 پاشان فرموى (ابو الوليد) ئەوئەكە بىستت ، ئەو تۆو ئەو ، (عتبە) ھەستاو چوو بۇلاي
 ھاوئەكەكانى ، ھەندىكيان بەيەكتىرەن وت : سوئند دىخۆين بەخوا ئەو پەنگ و پوئەي (ابو
 الوليد) ھەيەتە ئەوئە بوو كە پىيى پۇششت ، كە ھاتەو لايان دانىشت ، وتيان : ئەو
 چىتە (ابو الوليد) ؟ وتى : من گویم لەقەسەيەك بوو ، سوئند بەخوا ھەرگىز لەو جۆرەم گوئى
 ئى نەبو ، وەللأھى ئەو نە شىعەر ، نە جادو ، نە فالە ، ئەي خىلى قوئەيش بەگویم
 بکہن و ئەمە بخەنە گەردىنى من ، واز لەو كاپرايە بەئىنن و خۆتانى ئى كەنار بگرن ، وەللأھى
 ئەو قەسەيەي من لىم بىست لە داھاتوودا شەوئەكتىكى گەرەي دەبىت ، ئەگەر عەرەب

له ریوایه تیکی تردا (عتبه) گویی گرتبوو ههتا پیغه ممبر گه یشته نایه تی: ﴿فَإِنْ
أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثُود﴾ ئیدی (عتبه) به ترس و له رزه وه
ههستاو، دهستی خسته سهرده می و دهیوت: بیکه به خاتری خداو خزمایه تی!
له ترسی هه رده شه که هه ستابوو، نه وهی و تبوو به قوره ش که و تبووی.^۲

(بهنی هاشم) و (بهنی عبد المطلب) کۆدەکاتەوه

(ابوطالب) لهمه دلنيا بوو، له سسر هه قيش بوو، ئهوان به ئاشكرا كو بوونمهو بو
 كوشتنى پيغه مبر ﷺ، قورئان ئامازى كردوو بهو بريارهى قورديش و فرمويه تى :
 ﴿إِنَّمَا أَمْرُهُ إِفْنَاءُ مَيْمُونٍ﴾ (الزمر/ ۷۹) كه واته دهبيت (ابو طالب) چى بكات !

¹ / ابن هشام ۱/۲۹۳، ۲۹۴.

² / تفسیر ابن کثیر ۱۵۹/۶، ۱۶۱.

که بینی قوردهیش گردبونه ته وه دژ به برازا که ی ، ههستا له ناو بنه ماله کهیدا
له (بنی هاشم) و بنی (عبد المطلب) که ههردوو پۆله ی (عبد مناف) بوون ، بانگی
کردن بۆ بهرگری کردن له برازا که ی و پشتیوانی کردنی ، ئهوانیش به موسولمان و
کافروه وه دک دهمارگیری هاوسینه تی عهره بی هاتن به ده میه وه ، تهنها (ابو لهب) ی
برای نه بیئت ، که له وان جیابوه وه له گهل قوردهیشدا بوو^۱.

په یوه نندی دابرینی گشتی

سه بارهت به موشریکان . چوار پروداوی گه وه له ماوه ی چوار ههفته دا ،
یان له که مترین ماوه دا پرویاند ، له وانه ، موسولمان بوونی حه مزه ، پاشان
عومه رو ، پاشان په تکر دهنه وه ی سازشی پیغه مبه ر ﷺ له گه لیاند او، پاشان یه کگرتنی
(بنو مطلب) به موسولمان و کافروه بۆ پاراستنی ژیا نی پیغه مبه رو بهرگری ئی
کردنی ، موشریکان سه رسام بوو بوون ، ناهه قیشیان نه بوو ، ئه وان ده زانن ئه گه ر
موحه ممه د بکوژن خوینی هه مویان له شیوی مه که که دا ده رژیئت ، له وانه شه ببیته
هوی له په گه وه ده رکیشانیان ، ئه وه یان ده زانی بویه بیریان له زولمیکی تر
ده کرده وه جگه له کوشتن ، به لام کاریگه رتر له وه ی دوا یی کردیان.

په یماننامه ی سته م و ده ستا دریزی

هه موو قوردهیش له (ضیف) ی (بنی کنانه) له شیوی (المحبص) کو بونه وه و
په یمانیاندا دژ به (بنی هاشم) و (بنی عبد المطلب) که ئیتر له مه ودوا نه ژن و
ژنخوازی و، نه کپین و فروشتن و ، هاوده میی کردن و، تیکه لاوی و، هاتوچوو ،
قسه یان له گه لدا نه که ن ، هه تا پیغه مبه ریان ته سلیم نه که ن بۆ کوشتنی ، له و باره یه وه
په یماننامه یه کیان نووسی چه ند به ئین و په یمانیکی تیدا بوو که (هه رگیز هیچ جوړه
سولحیکیان له گه لدا نه کړیئت و ، به زه ییان پیا یاندا نه یه ته وه ، هه تا پیغه مبه ریان
ته سلیم ده که ن بۆ کوشتنی)

(ابن القيم) ده لیت گوتراوه: که (منصور) ی کوپی (عکرمه) ی کوپی (هاشم)
نوسیویه تی ، گوتراویشه که (نضر) ی کوپی (حارث) نوسیویه تی ، به لام قسه ی
راست ئه وه یه که (بغیض) ی کوپی (عامر) ی کوپی (هاشم) نوسیویه تی ، پیغه مبه ر
نزای ئی کرده وهردوو دهستی ئیفلیج بوون^۲.

^۱ / ابن هشام ۲۶۹/۱، مختصر سيرة الرسول ، نوسینی عبدالله ی نه جدی ل ۱۰۶.

^۲ / زاد المعاد ۴/۲.

ئەو پەيمانە تەواۋبوو بەسترا ، نوسخەكە بەدىۋارى ناۋەۋەى كابەدا
 ھەلۋاسرا ، ھەموو (بنو ھاشم) و (بنو عبدالمطلب) بە كافرو موسولمانەۋە لايەنگر
 بوون جگە لە (ابو لەھب) بۇيە ھەموويان لە شيۋى (ابوطالب) دا سەرەتاي شەۋى
 مانگى (المحرم) سالى ھەوتەمى پىغەمبەرئىتى بەندى كران.

سى سال لە شيۋى (ابو طالب) دا

ئابلوقەكە توندبوو ، ھەموو ئاۋو خۇراكىكيان نەما ، موشريكان نەيان
 دەھىشت ھىچ خۇراك و كپىن و فروشتن و بازرگانىيەك بىتتە مەككەۋ نەيكپن ، ھەتا
 ۋاي لىھات زۇريان بۇھات كەۋتنە خواردنى گەلای دارو چەرم ، بەشىۋەيەك لەپشت
 شيۋەكەۋە دەنگى ئاھۋەسەرەتى ژن و منالەكانيان دەبىسرا كە لەبرساندا
 ھاۋاريان دەكرد ، مەگەر بە - نەينى - ۋەگەرنا ھىچ شتىكيان پى نەدەگەشىت ، لە
 پۇژانى مانگە ھەرامكراۋەكاندا نەبىت نەياندەتۋانى ھىچ پۇژىك بۇ شت كپىنىش
 بىنە دەرەۋە ، ئەو كاتانە شەمەكيان لەو كارۋانانە دەكپى كە لە دەرەۋە دەھاتنە ناو
 مەككە ، خەلكى مەككەش نرخی شتەكانيان بەكپىن بەرز دەكردەۋە بۇ ئەۋەى
 پىيان نەكپردىت.

ھەكىمى كوپى حوزام پىدەچۈۋ گەنمى پى بىت بۇ خەدىجەى پورى . پ.
 جارىكيان (ابوجەل) ھاتە سەر پى و لىى نەدەبۋەۋە نەيدەھىشت تا (ابو البخترى)
 كەۋتە نيۋانيان و ، يارمەتيدا گەنمەكە بۇ پورى بەرىت.

(ابو طالب) زۇر لەگيانى پىغەمبەر ﷺ دەترسا ، بۇيە كاتىك خەلك بەرەو
 خەۋتن دەرۋشتن فەرمانى دەدا بە پىغەمبەر ﷺ لە جىگەكەيدا بنوئىت ، ھەتا ئەو كەسەى
 نيازى كۈشتنى ھەيە ئەۋە بىينىت ، كە خەلك دەرۋشتن فەرمانى دەدا بەيەكىك لە
 كۈرەكانى يان براكانى يان ئامۇزلكانى تا لەسەر جىگاگەى پىغەمبەر ﷺ بخەۋن ، ئەنجا
 دەى وت بە پىغەمبەر ﷺ كە لەسەر جىگاى يەكىكيان بخەۋىت.

پىغەمبەرى خوا ﷺ و موسولمانەكان لە رۇژانى وىرزى ھەجدا دەچۈنە دەرەۋە
 ، بەخەلك دەگەشىتن بانگيان دەكردن بۇ ئىسلامەتى ، پىشتىرش وتمان كە (ابولەھب) چى
 دەكرد.

هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی په‌ره‌ی په‌یمان‌که

سێ سالی ږه‌به‌ق تیپه‌ری کرد ږه‌وشه‌که وه‌کو خوی بوو ، له‌مانگي موچه‌ږه‌می^۱ سالی ده‌یه‌می پیغه‌مبه‌ریتیدا ږووداوی هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی په‌ره‌که‌و ډراندنی په‌یمان نامه‌که ږوویدا ، ئه‌مه‌ش له‌به‌ره‌وه‌ بوو که‌هه‌ندیك له‌قوږه‌یش پیی ږازی بوون و هه‌ندیکی‌شیاڼ پیی ږازی نه‌بوون ، بویه‌ هه‌ولئ هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌یاڼ ده‌دا.

ئه‌وه‌ی به‌وکاره‌ هه‌ستا (هشام) ی کوږی (عمرو) له (بنی عامر بن لؤی) بوو . شه‌وانه‌ به‌نه‌ینی خواردنی ده‌برد بۆ شیوه‌که . ئه‌م پیاوه‌ چوو بۆلای (زه‌یر) ی کوږی (ابی امیه‌ المخزومی) . دایکی (عاتکه‌) ی کچی (عبد المطلب) بوو، پیی وت: ئه‌ی زوه‌یر ، من به‌ته‌نها چی بکه‌م ؟ وه‌للأه‌ی یه‌ک پیاوی ترم له‌گه‌لدا بوایه‌ ئه‌و په‌یماننامه‌یه‌م ئه‌ډراند ، وتی: من پیاویکم دۆزیه‌وه‌ ، وتی کی‌یه‌ ؟ وتی: منم ، زوه‌یر وتی: که‌واته‌ پیاوی سییه‌م بۆ بدۆزه‌ره‌وه‌.

چوو بۆ لای (أبو البختری) ی کوږی (هشام) ، چی وتبوو به‌ (مطعم) به‌ویشیی وت ، وتی: جا که‌س هه‌یه‌ هاوکاری ئه‌م کاره‌ بکات ؟

وتی: به‌لئ ، وتی: کی‌یه‌ ؟

وتی: (زه‌یر) ی کوږی (امیه‌) و، (مطعم) ی کوږی (عدی) و، منیش له‌گه‌لدام، وتی: پینجه‌ممان بۆ په‌یدا بکه‌.

چوو بۆ لای (زمعه‌) ی کوږی (أسود) ی کوږی (المطلب) ی کوږی (أسد) ، قسه‌ی له‌گه‌لدا کردو ، باسی خزمایه‌تی و مافه‌کانی بۆ کرد ، پیی وت: ئایا بۆ ئه‌و کاره‌ی منی بۆ بانگ ده‌که‌ی که‌سی تره‌یه‌ ؟

وتی: به‌لئ و ناوی ئه‌وانی تریشی وت، ئه‌نجا له‌ (الحجون) کۆبوونه‌وه‌و، په‌یمانیاڼ به‌ست له‌سه‌ر هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی په‌ره‌ی په‌یماننامه‌که‌و ، زوه‌یر وتی: من ده‌ست پیی ده‌که‌م و یه‌که‌م که‌ستان ده‌بم بۆ ئه‌و کاره‌.

بۆ روژێ سبه‌ینی که‌چوونه‌ یانه‌کانی خویاڼ ، زوه‌یر هاته‌ده‌ره‌وه‌ ملوانکه‌یه‌کی له‌ملدا بوو ، چه‌وت جار ته‌وافی کرد به‌ده‌وری کابه‌دا ، پاشان ږووی کرده‌ خه‌لک و، وتی: ئه‌ی خه‌لکی مه‌که‌که‌ ږه‌وایه‌ ئیغه‌ نان بخوین و، جل له‌به‌ر بکه‌ین و، که‌چی (به‌نی هاشم) یش به‌ره‌و فه‌وتان ږوون و ، نه‌که‌س شتیان پیی بفروشی‌ت و نه‌که‌س شتیان ئی بکړی‌ت ؟

^۱ / له‌گه‌یه‌ له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ (أبو طالب) پاش هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی لایه‌ره‌که‌ به‌شه‌ش مانگ مردووه‌، راستترینیش ئه‌وه‌یه‌ له‌باږه‌ی مردنی (أبو طالب) وه‌ که‌ له‌مانگي (ره‌جه‌ب) دا یوه‌، ئه‌مه‌ش ده‌لئ: له‌ ره‌مه‌زاندایا مردوه‌، مانای وایه‌ پاش هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی لایه‌ره‌که‌ به‌ هه‌شت مانگ و چه‌ند روژێ مردوه‌.

وه للآمی دانانیشم هه تا کو نهو په ره سته مکاره دواپراوه نه دپرنیږت.
 (ابو جهل) - که له گوښه ی مژگه وته که دا دانیشتبوو - وتی: درؤ نه که یت
 ، وه للآمی نابیت بدینت ، (زومعه) هه لیدایه و وتی: وه للآمی (ابو جهل) تو درؤ
 نه که یت ، نیمه پازی نه بووین به نووسینی نهو په یماننامه یه کاتیک نوسراوه ، نه نجا
 (ابو البختری) وتی: (زومعه) راست نه کا . نیمه پازی نابین به وهی تییدا نوسراوه و
 دانی پیدا نانین.

(مطعم) ی کوږی (عدی) وتی: نیوه راست نه که ن هه رکه سیکیښ وهك نیوه
 نه لیت خو ی و نه وهی نویویه تی ددهینه ده ست خوا.

نه نجا (هشام) ی کوږی (عمرو) یش به و شیویه ی وت.

نه بوجهل وتی: نه مه کاریکه به شه و ته گیری بو کراوه ، له شویښکی تردا
 پرس و پای له سر کراوه ، (ابوطالب) یش له لایه کی مژگه وته که دا دانیشتبوو ، هات
 بو لایان چونکه خوی گه وره هوالی دابو به پیغه مبر ﷺ که په ره ی په یماننامه که
 چی لیها توه و ، چو ن خوره ی بو ناردوه و ، هه رچی باسیکی تی دایه له ستم و
 دابړینی په یوه ندی خزمایه تی و زورداریی خواردوویه تی جگه له باسی خودای
 گه وره ، نه مه هوالی دا به مامی ، (ابو طالب) هه ستاو چوو بو لای قوره یش و هوالی
 پیدان که برازا که ی نه وه و نه وهی فهرمووه ، نه گهر درؤی کرد نیمه لاده چین خوتان
 چاری بکه ن ، نه گهر راستیشی کرد ده بیت له و ستم و دابړینه پاشگن ببنه وه ،
 وتیان: به راستی به ویزدانیت.

پاش نه وهی گفتوگو له نیوان نهو کو مه له و (ابو جهل) دا به رده وام بوو ،
 (مطعم) هه ستا په رکه بدینیت ، سهیری کرد خوره هه مووی خواردوه جگه له
 وشه ی پیروزی (باسمک اللهم) و ، هه رچی که ناوی خودای تی دا بو بیت نه یخوارد بوو.
 پاشان په ره ی په یماننامه که هه لوه شینرایه وه و ، پیغه مبر ﷺ و نه وانه ی له
 شیوه که دا له گه لی بوون هاتنه دهره وه ، موشریکان نیشانه یه کی گه وره ی
 پیغه مبریتی موحه ممدیان بینی ﷺ ، به لام هه روه کو خوی گه وره فهرموویه تی:
 ﴿وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ﴾ القمر/ ۲ ، به و نیشانه گه وره یه ش ملیان
 نه داو کوفره که یان خه ستر بوه وه^۱.

^۱ / وردو درشتی نه دابړنه له (صحيح البخاری) دا کوکرده وه ، باب نزول النبی بمکه ۲۱۶/۱ ، باب تقاسم
 المشركين على النبي ۵۴۸/۱ ، هه روه (زاد المعاد) ۶/۲ ، وه ابن هشام ۲۵۱،۲۷۴/۱ - ۳۷۷ ، هه روه (رحمه
 للعالمين) ۷۰، ۶۹/۱ ، هه روه (مختصر سيرة الرسول) (نوسینی عه بدولای نه جدی) ل ۱۰۶-۱۱۰ ، هه روه (مختصر السيرة)
 نوسینی (شیخ محمد بن عبدالوهاب النجدی) ل ۶۸-۷۳ ، له نیوان نهو سه رچا وانه شدا
 جیا وریه کی زورکه مده بیزری، نیمه ش نهو رایه مان په سه ند کردوه ، که پاش تیپرامان به لاهانه وه باشتربوه.

دواين شاندى قورەيش بۆلای (أبو طالب)

پىغەمبەرى خوا ﷺ لە شىۋەكە ھاتە دەرەۋە ، دەستى كىرەۋە بەكارەكەى خۆى ، قورەيشىش ھەرچەندە وزيان لەدابرەنەكە ھىنا بوو ، بەلام ھىشتا كاريان دەكرد بۇ قشار خستەسەر موسلمانەكان و رىگەگرتن لەربىزى خودا ، (أبو طالب) یش بەردەوام چوار دەورى برازاكەى دابوو ، بەلام تەمەنى لە ھىشتا تىپەرى بوو ، ئازارو ئەشكەنجەو پووداۋە گەۋرە يەك لەدواى يەكەكانى ئەو چەند سالە - بەتايبەتى ئابلوقەى شىۋەكە - جومگەكانى لاوازو بى ھىز كەردبوو ، پىشتى چەماندەۋە ، ھىشتا چەند مانگىك بەسەر ھاتنە دەرەۋەيدا نەروشتبوو لە شىۋەكە ، نەخۆشى بەروكى گرتبوو لىنى نە ئەۋەدە . ئىدى موشرىكان لە شۆرەتى خۆيان دەرترسان لەناو عەرەبدا كەئەگەر دواى مردنى (أبو طالب) شتىكى ئى بكن حورمەتيان بەشكىت ، بۆيە جارىكى تر ھەولياندا بە ئامادەبوونى (أبو طالب) شاندىكى تر بنىرن بۇ قسەكردن لەگەل پىغەمبەردا ﷺ و ئەۋەى بەدەنى كە پىشتى رازى نەبوون بىدەنى ، شاندىكيان نارد كە دادەنرىت بەدوايىن شاند بۆلای (أبو طالب) .

(إبن إسحاق) و ھەندىكى تر دەلەين: كە (أبو طالب) كەوتە جىگەو ، ھەوالى كەفتەكارىبوونى گەيشتەۋە بەقورەيش ھەندىكيان بەيەكتريان دەوت: (حمزە) و (عمر) موسولمان بوون ، ھەوالى موخەممەدىش بەناو ھەموو تىرەكانى قورەيشدا بلاۋوتەۋە ، با برۆين بۆلای (أبو طالب) ، بەلكو دەستى ئەو بگرىت و ، خاترى ئىمەش بگرىت ، وەللأھى ھىچ متمانەيەكمان نىە كە لە دواپۆژدا ھەموو شتىكمان زەوت نەكەن ، لە دەرپرەنىكى تردا : بەراستى ئەترسىن ئەم پىرە پىاۋە بمرىت و ، ئەو پىاۋە (موخەممەد ﷺ) شتىكى ئى بىت و عەرەبىش ئىمەى پى عەبىدار بكات و پىمان بلىن : وزيان ئى ھىنا تا مامى مرد ئەنجا دەستيان بۆبرد .

چوون بۆلای (أبو طالب) و قسەيان لەگەلدا كرد ، شاندىكە پىاوماقولىنى قورەيش بوون برىتى بوون لە: (عتبە بن ربىعە) و (شەبە بن ربىعە) و (أبو جەل بن ھشام) و (امىە بن خلف) و (أبوسفيان بن حرب) لەگەل چەند پىاوماقولىكى ترياندا - نرىكەى بىست و پىنج كەس دەبوون - وتيان : (أبو طالب) خۆت دەزانىت كە لەناو ئىمەدا چ پلەوپايەيەكەت ھەيە ، خۆشت دەبىنىت كە چىت ئى ھاتوۋە ، دەترسىن شتىكت ئى بىت و دەزانى كى لەنىۋان ئىمەو برازاكەتدايە ، بانگى بكە ، چى لەلای ئىمەيە بىدەرى ، چ مافىكى ئىمەش لای ئەۋە بۆمان ۋەرگەر ، باوازمان ئى بەھىنىت و ئىمەش وازى ئى دەھىنين ، واز لە ئايىنەكەمان بەھىنىت ، ئىمەش واز لە

ئايىنەكەى ئەو دەھىن ، (ابوطالب) ناردى بەشۈنىدا ، ھات بۇلاى ، پىئى وت :
 برازاكەم ، ئەمانە پىاوماقۇلانى خىلەكەتن ، لەبەر تۆ كۆبۈنەتەو ، تا ھەق و
 حساب لەگەل يەكتىدا بكەن ، پاشان ھەوالى ئەوھى پىدا كە ئەوانە بۇچى ھاتوون
 ، لەگەل دەست نەھىنانە رىگە لەلايەن ھىچ لايەكەو بۇ لاكەى تر .

پىغەمبەرى خوا ﷺ پىئى فەرموون : پىتان چۈنە ئەگەر گىفتىكتان بدەمى
 باسى بكەن ، بەو گوتەيە دەبنە خاوەنى ھەموو عەرەب و ، عەجەمىش ملتان بۇ
 دەدەن ، لە دەرىپىنىكى تردا ، پىغەمبەر ﷺ پىوى كىردە (ابو طالب) و فەرمووى :
 ئەمەوئ ئەوان لەسەر وشەيەك رىك بكەون ، كە عەرەب ملتان بۇ كەچ بكات و ، بەو
 پىئەى عەجەمىش جىزەيان بداتى ، لە دەرىپىنىكى تىرىشدا فەرمووى : مامە ، بۇچى
 بانگيان ناكەيت بۇ شتىك باشتە بۇيان ؟ وتى : تۆ بۇ چيان بانگ دەكەيت ؟
 فەرمووى : بانگەشەيان دەكەم بۇ وشەيەك بىلەن تا بەوشەيە عەرەب ملتان بۇ
 بدات و ، بىنە خاوەنى عەجەمىش ، دەرىپىنىكىش ھەيە ، لە رىوايەتەكەى (ابن
 إسحاق) دا دەلەت ، فەرمووى : يەك وشە ھەيە بىلەن ، دەبنە خاوەن ھەموو عەرەب
 و ، عەجەمىش ملتان بۇ كەچ دەكەن ، كە ئەم وتەيەى فەرمو ، ھەموويان دەستان و
 سەرسام بوون ، نەياندەزانى چۆن ئەو تەنھا قىسە بەسۈودە رەت بكنەو تائەو
 ئاست و سنوورە ؟ پاشان (ابو جەھل) وتى : ئەو وشەيە چىە ؟ بەسەرى باوكت دە
 وشەيشت دەدەنى ، فەرمووى : بىلەن (لا إله إلا الله) و ، واز لەو بەيىنن كە دەپەرستىن
 ، دەستيان كىرد بەچەپلەلەيدان و ، وتيان : ئەرى موخەمەد تۆ ئەتەوئ ھەموو
 خواگان بكنەيە يەك خواوەند ؟ بەراستى تۆ شتىكى سەير ئەلەيت .

پاشان ھەندىكىيان بەيەكتىيان دەوت : سۆيىد بەخوا ئەو پىاوە ھىچ
 شتىكتان ناداتى لەوھى ئىو دەتەنەوئ ، بىرۈن بەدەم ئايىنى باوو باپىرانتانەو ،
 ھەتا خوا ئەم كىشەيەتان بۇ يەكلا دەكاتەو ، پاشان بلأويان لى كىرد .

لەبارەى ئەوانەو ئايەت ھاتە خوارەو : ﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ، ص وَالْقُرْآنِ
 ذِي الذِّكْرِ ۝ (۱) بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ۝ (۲) كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادُوا وَلَاتِ حِينَ
 مَنَاصٍ ۝ (۳) وَعَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ۝ (۴) أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهًا
 وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَبٌ ۝ (۵) وَأَنْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَى آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ
 يُرَادُ ۝ (۶) مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ ۝ (۷) ﴾ ص ۱ .

۱ / ابن هشام ۴۱۷/۱ . ۴۱۹ . تفهيم القرآن ۴/ ۳۱۶ - ۳۱۸ ، (مختصر سيرة الرسول) نوسینی (شیخ عبدالله ی
 نجدی) ل ۹۱ .

سالى ماته ميني

كوچى دوايى نه بو طالب

نه خوڭشى بهرۇكى (ابو طالب) ى بهر نه دا ، زورى پى نه چوو وده فاتی کرد له مانگی رهجه بى سالى دهيه مى پيغه مبهريتيديا ، پاش شەش مانگ له هاتنه دهر وهيان له شيوى نه بو طالب^۱ ، وتراويشه: له مانگی ره مه زانداو پيش وده فاتی خه ديجه . پ . به سى پوژ وده فاتی کردوه .

له (صحيح) يشدا هاتووه له (المسيب) وه: كاتيك (ابو طالب) كهوته گيانه لا ، پيغه مبهري چوو له لاي ، (ابوجل) يش له لاي دانيشتبوو ، فرموى: مامه ، بلى (لا اله الا الله) ، بهم وشهيه داواي ليخوش بونت بو بكم له لاي خودا ، (ابوجل) و (عبدالله) ى كوپى (اميه) ش دهيانوت: (ابو طالب) ، نايا له ناييني (عبد المطلب) په شيمان دهبيته وه؟ وازيان ئى نه مينا هر قسه يان له گه لدا ده كرد تا دواوشه ى پى وتن: له سهر ناييني (عبد المطلب) م ، پيغه مبهري ﴿فرموى: داواي ليخوش بونت ئى ده كم هه تا ليم قه دهغه نه كريت ، نايهت هاته خواره وه: ﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ﴾ التوبة/ ۱۱۳ ، هه روه ها نايهت هاته خواره وه: ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ﴾^۲ .

پيويستيش ناكات باس له دهست پويشتوويى (ابو طالب) بكهين ، به راستى نهو قه لايه بوو كه بانگه وازى ئيسلامى خوڭى پى ده پاراست له شالوى گه ووهو بى عه قله كانى قوره يش ، به لام له سهر ناييني پيره كانى پيش خوڭى مايه وه ، به ته واوه تى پزگارى نه بوو ، له (صحيح) داها تووه له (عباس) ى كوپى (عبد المطلب) وه به پيغه مبهري ووت ﴿: نه تتوانى هيچ بو مامت بكهيت ، له كاتيكا نهو پهرزىنى توو بوو ، بو توو له بهر تووش تووره ده بوو؟ فرموى: (ابو طالب) له تهنكاوى ناگردا دايانناوه ، نه گهر من نه بومايه نهوا له پله ى خواره وه ى دوژه خدا ده بوو^۳ .

^۱ / تاريخ الإسلام، نوسيني (شا ئه كبرخان نه جيب نابادى ۱۲۰/۱)، له سهر چاره كانيشدا جياوازيه كى زورهيه سه بارهت بهومانگه ى (ابوطالب) ى تيدا مردوه ، نه پايه مان بهلاوه په سهندتره چونكه زورينه ى سهر چاره كان له سهر نهو كوكن كه شەش مانگ پاش رزگار بوون له شيوه كى (ابو طالب) وده فاتی کردوهو، نابلو قه كەش سى سال بو، نه گهر نابلو قه كە شهوى به درى موحه بره مى سالى حوت دهستى پيكر دى ، نهوا له رهجه بى سالى دهيه مى پيغه مبهريتيديا كوچى دوايى کردوه .

^۲ / مختصر سيره الرسول ، نوسيني شيخ عبدالله ى نه جدى ل ۱۱۱ .

^۳ / صحيح البخارى ، باب قصة ابي طالب ۵۴۸/۱ .

^۴ / صحيح البخارى ، باب قصة ابي طالب ۵۴۸/۱ .

ههروهه ها له (ابى سعيد الخدرى) يه وه ، ده لئيت كه گوئى لى بوو پيغه مبهه ر ﷺ
 - باسى مامى له لادا كرا - فهرمووى: به لكو تكا كردنم بوى له پوژى قيامه تدا
 سوودى پى ببه خشيت ، له ته نكاوى ناگردا داده نريت تا ده گاته هه ردوو قوله پيى^۱.

دوا مائى ناوايى خه ديجه - پ-

پاش كوچى دوايى (ابوطالب) به دوو مانگ يان سى مانگ - له گهل بونى
 جياوازي له پاكندا - دايكى ئيمانداران خاتوو خه ديجه ي گه وره ژن (ره زاي خوى لى
 بيت) وه فاتى كرد ، كوچى دواييه كه ي له مانگى ره مه زانى سالى ده يه مى
 پيغه مبهه ريتيدا بوو ، له و كاته دا ته مه نى (٦٥) سال بوو ، پيغه مبهه ريش ﷺ ته مه نى
 په نجا سال بوو^۲.

خاتوو خه ديجه (ره زاي خوى لى بيت) يه كيك بوو له نيعمه ته چا كه كانى
 خودا به سه ر پيغه مبهه وه ﷺ ، بو ماوه ي چاره كه سه ده يه ك له گه ليدا مايه وه و
 هميشه له ساته كانى دلله پاكيدا سوژى بو دهنواندو له كاته سه خته كانيدا
 پشتيوانى ده كردو، له گه ياندنى په يامه كه يدا هاوكارى ده كردو، له قوناغه كانى
 جيهادى سه ختدا هاوبه شى ده كردو به خوئى و مال و سامانى دلله وايى ده كرد ،
 پيغه مبهه رى خوا ﷺ له باره ي وه فهرمويه تى: (له كاتيكدا كه خه لك باوه ريان پى
 نه ده كردم نه و باوه رى پيئينام ، كاتيك خه لك به درويان ده خستمه وه نه و متمانى
 پيذه به خشم ، كاتيك خه لك له يارمه تى خوئان بى به شيان كردم ، نه و كردميه
 هاوبه شى سامانه كه ي خوى، خوى مه زن مناله كانى نه وى بو هيشتمه وه و ، له
 غه يرى نه و نه يه يشته وه)^۳.

له (صحيح) يشدا هاتوو له (ابى هريره) وه ﷺ فهرمووى: جبريل عليه السلام هاته
 لاي پيغه مبهه ر ﷺ فهرمووى: پيغه مبهه رى خوا ﷺ نه وه خه ديجه يه ، به ريوه يه ،
 ده فريكى پييه يان پيخورى تيدايه يان خواردن يان شه راب ، نه گه ر هاته لات
 سلاوى په روه ردگارى پيبنگيه نه و ، مژده ي بده رى به به هشتيك كه نه ده نگه
 ده نكي تيدايه نه ماندوو بوون^۴.

^۱ / مه مان سه رچاوه .
^۲ / (ابن الجوزى) له (التلقيح) دا جه خت ده كاته وه له سه ر مردنى (خه ديجه - پ- له ره مه زانى نه و ساله دا ل ٧٧،
 ههروهه ها علامه (المتصور فورى) له (رحمه للعالمين) ١٦٤/٢، چهندينى تر مه مان را يان مه يه .
^۳ / له (مسند) كه يدا گيزاو تيه وه ١١٨/٦ .
^۴ / صحيح البخارى ، باب ترويح النبى ﷺ خديجه وفضلها ٥٣٩/١ .

دابارىنى خەمەكان

لەچەند پوژىكدا ئەو دوو پرووداۋە خەمناكە پروياندا ، ھەستى خەم و ئازارەكان دىنى پىغەمبەريان ﷺ ھىنايە لەرزە ، پاشان قوپەيش كەوتنە داباراندى كارەساتەكان ، زاتى زياتريان دەكرد بەسەرىدا ، پاش مردنى (ابو طالب) بە ئاشكرا ئازارو ئارەحەتيان بۆ دروست دەكرد ، خەمەكانى پوژ لەدواى پوژ كەلەكە دەبوون ، ھەتا بى ئومىد بوو لىيان و كەوتەپرى بەرھو (طائف) بە ئومىدى بەدەمەو ھاتنى بانگەوازەكەى يان پەنادانى و پشتىوانى كردنى دژ بە خىلەكەى ، كەسى نەبىنى جىگەى بكاتەوھو كەسەش پشتىوانى نەكرد ، لەگەل ئەوھشدا زۆر ئازارياندا ، كارىكيان پىكرد خىلى قوپەيش پىيان نەكردبوو .

چەند قورسايى ئازارەكانى خەلكى مەككە بۆ سەر پىغەمبەر بوایە ، ئەوھندە لەسەر ھاوھلانى توند ئەبوو ، ھەتا جارىكيان ئەبوبەكرى صديق ﷺ پەناى برد بۆ كۆچكردن لە مەككە ، لەشار دەرچوو ھەتا گەيشتە (برد الغماد) و دەيوست بەرھو حەبەشە بروات ، (ابن الدغنة) گەراندیەوھو پەناى دا^۱ .

(ابن إسحاق) دەلىت: كاتىك (ابوطالب) وەفاتی كرد ، قوپەيش ئەوھندە ئازارى پىغەمبەريان ﷺ دەدا لەژيانى (ابو طالب) یشدا ھەرگىز ئەو زاتەيان نەدەكرد ، ھەتا بى عەقلىك لە بى عەقلەكانى قوپەيش رىگەى پىگرت و ، خۆلى كرد بەسەرى پىرۆزىدا ، كە گەراپەوھ مائەوھ ، خۆلەكە ھەر بە سەرىوھ بوو ، يەككە لەكچەكانى ھەستا چوو بۆ لای و بەدەم گریانەوھ سەرو دەم وچاوى سەرى ، پىغەمبەرى خواش ﷺ پىنى وت: كچم مەگرى ، خواى گەورە باوكت دەپارىزىت ، لەبەر خۆیەوھ دەیفەرموو: قوپەيش كارىكيان نەكرد زۆر ئازارم بدات ، ھەتا (ابو طالب) وەفاتی كرد^۲ .

بەھۆى بەدواى يەكدا ھاتنى ئىش و ئازارەكان لەم ساللەدا ، پىغەمبەر ﷺ ئەو ساللەى ئاونا سالى خەمەكان ، ھەر بەو شۆرەتەشەوھ لە مێژوودا ناسرا .

^۱ / شا ئەمىرخان ئەجىپ ئابابدى رەشكاوانە وتویتی ئەم بوداۋە لەساللەدا بوە ، برونە (تارىخ الإسلام) ۱۲۰/۱ ، بەسەرھاتەكە بە پىرۆزى لە (ابن هشام) دا ھاوھ ۳۷۲-۳۷۴ ، (صحيح البخارى) دا ھاوھ ۵۵۳، ۵۵۲/۱ .
^۲ / ابن هشام ۴۱۶/۱ .

خوایزینی سهوده - ږ -

له (شوال) ی ئو سالددا - واته سالی (۱۰) ی پیغه مبریتی - پیغه مبرې خوا (سوده) ی کچی (زمعه) ی خواست ، لهو ئافره تانه بوو که ده میك بوو موسولمان بوو بوو ، کوچی دوو میشی کردبوو بۆ حبه شه ، هاوسره که ی (سکران) ی کوچی (عمرو) موسولمان بوو بوو له گه لیدا کوچی کردبوو ، له خاکی حبه شه و فاتی کردبوو ، یان پاش گه پانه وه بۆ مه ککه ، که گه یشتنه وه جی ، پیغه مبرې خوا ﷺ خوایزینی کرد ، ئو په کهم ژنه پنانی پیغه مبر بوو ﷺ دواى و فاتی خه دیجه ، پاش چند سالیك سره که ی خو ی به خشی به عائشه^۱ .

هو په کانی دان به خودا گرتن و دل قایم بوون

لیږده عاقل حیران ده بیټ و ، مروقه ژیره کان له نیوان خوایندا ده پرسن :
 ئو هوکارانه چی بوون وایان له موسولمانه کان کردبوو بگنه ئو ناسته بهر نو سنوړه سر سوپه پنه ره له دل قایمیدا ؟
 چو ن نارامیان گرت له ژیر ئو چه وساندنه وه یه دا که موچوپک به جه سته ی مرو قدا ده هیئت و ، ولات ده هیئت له رزه ؟

به در له ئو هه سته ی به ناخی دلکاندا دیت و ده چیت ، باشر وایه که ناماژه بکه ین به هندیك لهو هوکارانه ، با به شیوه یه کی خیراش بیټ :

۱. هو ی سره کی لهو مه سه له یه دا به پله ی یه کهم ، باوه ربوونه به خوی تاک و ته نهاو به راستی ناسینی ، چونکه باوه ری ته واو ئه گه له دلکاندا بچه سپیت له شاخه کان قورستر ده بیټ ، خاوه نی ئو ئیمان پته وو ئو یه کلابوونه وه ته واوه - زحمه ته کانی دنیا هه رچنده زوړو گه ووه زه به للاح بن - له پال باوه رکه یدا . وه که قه وزه یه کی سر سیلاویکی توند ده یان بیټ که هات بیټ به نداهو پته وو قه لا سه خته کان برمیټ ، ئیدی گو ی نادا به هه موو ئو زحمه تانه ، له به رده م شیرینی ئیمان و له زه تی مل که چی و خو شی باوه رکه یدا خو ی ده گرت ﴿ فَأَمَّا الزُّبْدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ ﴾ الرعد/۱۷ .

له م هوکاره چند هو په کی تریش ده که ونه وه که ئه م دل قایمی و نارامگر به به هیز تر ده که ن ئو ویش :

^۱ / رحمة للعالمین ۱۶۵/۲ . تلقیح فہوم اہل الاثر ل ۱۰ .

۲. سەرکردایەتەك دلان كەمەندكیشی خۆی دەكات، پیغەمبەری خوا ﷺ سەرکردەى بالای ھەموو ئوممەتى ئىسلامىی بەلکو ھەموو مەرقایەتى بوو. مەزترین سیفەتى لەجوانیی پەوشت و بەرزى نەفس و پەوشت بەرزى و پیاوەتى و سیفاتى پەزدارانەى تەدابوو، بەشیوہەك دلەکانى بۆلای خۆی كەمەندكیش دەکردو، نەفسەكان خۆیان دەکردە قوربانى ، لە گەورەبیدا مەرقى ناشوفتە دەبوو، بەجۆرێك ھىچ كەسێك ئەو شانۆ شەو كەتەى نەبوو ، لە چلە پۆپەى پەزو چاكەخوازى و خێرو شكۆداریدا بوو، ئەوئەندە داوینپاك و سپاردەناس و راستگۆ بوو ، لەھەموو پەوہەكانى خێرو چاكەوہ بە شیوہەك بوو تەنھا ساتێك دۆژمەنەكانى گومانیان لێى نەبوو، چ جاي دۆست و ھاوہلەكانى، وشەيەكى لەدەم دەرنەئەچوو لێى بێگومان نەبووناىە.

سى كەسى قورەيش كۆبونەوہ، پەشتەيش ھەریەكێكان بەنەینىوہ گۆیى گرتبوو بۆ قورئان خویندنى پیغەمبەرو ﷺ پاشان نەینىەكەيان ئاشكرا بوو ، یەكێكان پەرسىارى كرد لە (ئەو جەل) - كە یەكێك بوو لەو سى كەسە - پات چۆنە سەبارەت بەوہى لە موخەمەدەت بىست ؟ وتى: جیم بىست ؟ ئیمەو خێلى (بنو عبدمناف) لەسەر پەلو پایە كێشەمان ھەبوو ، نان بەدەیان كرد ئیمەش كردمان ، كاروانیان باركرد ئیمەش كردمان ، بەخشنەدەیان كرد ئیمەش كردمان ، ھەتا لەكوئایى كێركێكەدا یەكسان بوین ، ئیمە وەكو ئەسپى پەشپەركى وابوین ، ئەنجا ئەوان وتیان: ئیمە پیغەمبەرمان ھەيە لەئاسمانەوہ وەحى بۆدیت ، ئیدى چۆن بەوہدا بگەین ؟ وەللأھى ھەرگیز باوہرى پى ناھینین و متمانەى پى نادەین^۱.

(ئەو جەل) ھەمووجاریك دەیوت: ئەى موخەمەد ئیمە تۆ بەدرو ناخەینەوہ بەلكو ئەو پەيامە بەدرو دەخەینەوہ كە میناوتە خۆای مەزن ئایەتى ئارە خوارەوہ: ﴿فَإِنَّهُمْ لَا يَكْذِبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بَيَّاتِ اللَّهُ يَجْحَدُونَ﴾ (الانعام/ ۳۳).^۲

پۆژێكان بى باوہەكان سى جار لاقرتەیان پێكرد ، لە سى یەمدا فەرمووی : خێلى قورەيش ، پەيامى لەناو بردتەنم پێیە ، ئیدى ئەو قەسەيە ھەموویانى گرت ، وای ئى ھینان سەرسەختەرینیان بەجوانترین شیوہ پەوہەپەوى دەھات.

^۱ / ابن هشام ۳۱۶/۱.

^۲ / (ترمذی) رەویاتى کردوہ لە پافەى سورەتى (الانعام) دا ۱۲۲/۲.

کاتیک که پاشماوهی سهروپی ئازده لیان کرد به سه ریدا له کاتی سوژده دا
نزای ئی کردن ، دواى ئه وه پیکه نینیان نه ما ، تووشی دلپراوکی و خه فته هاتن و ،
دلنیا بوون له وهی که تیا ده چن .

پیغه مبهه ﷺ نزای کرد بوو له (عتبه) ی کوپی (ابی لهب) باوه پری ته واوی
هه بوو نه و دوعایه گیرا ده بیته ، له کاتیکدا که شیرمهکی بینی وتی: سویند بیته
هر نه و کاته . موچه ممه د . که له مه که بوو کوشتمی .

(ابی) کوپی (خلف) یش هه پره شهی کوشتنی لیکرد ، فهرمووی: به لکو
(إنشاء الله) من نه تکوژم ، که له پوژی (ئو خود) دا (ابی) ملی بریندار بوو -
برینه کهشی سهخت نه بوو - (ابی) ئه یوت: موچه ممه د هر له مه که پیی وتم: من
تو نه کوژم ، وه لاهی نه گهر تفیشم تی بکات نه مکوریت^۱ . ئه وادیته .

(سعد) ی کوپی (معاد) - کاتیک له مه که بوو - به (امیه) ی کوپی (خلف) ی
وت: گویم ئی بوو پیغه مبهه ری خوا فهرموویه تی: موسولمانه کان ده تکوژن ، به ته واوی
زنده قی چوو بوو ، بریاری دابوو له مه که نه چیته دهره وه ، کاتیک (ابوجهل) له
پوژی به دردا ناچاری کرد بپرواته دهره وه چوو باشتترین وشتی له مه که دا کپی تا
بتوانیت پکی هه لبیت ، ژنه که ی پیی وت: ئه بو سه فوان ، ئه ری له بیرت چوو که برا
یه تریبیه که چی پی وتی؟ وتی: نه وه لالا له بیرم نه چوووه نامه ویت له گه لیدا دهرچم
مه گهر له نزیکه وه^۲ .

ئه وه حالئ دوزمه نه کانی بوو ، خو هاوه له کانی ، ئه وه وه کو گیان و پوچ
چوو بووه جهسته یانه وه ، بوو بووه دل و چاو بویان ، خوشه ویستی راسته قینه
وه کو ئاوی خو پ به ره و لای ده پڑا ، وه کو موگناتیس چوون وورده ئاسن بو خو ی
پاده کیشتیت به و شیویه دل و دهروونی ئه وانی به لای خویدا که مه ندکیش کرد بوو .

فَصُورَتُهُ هَيُولَى كُلِّ جِسْمٍ وَمَغْنَاطِيْسُ أَفْنِدَةِ الرَّجَالِ

له ئاکامی ئه و خوشه ویستیه بی وینه یه دا وایان ئی هاتبوو ، پینان خوش
بوو له گهر دنیان بدریت نه ک نینوکیکی پیغه مبهه ﷺ بریندار بیته یان دپرکیک به
پیندا بچیت .

^۱ / ابن هشام ۸۴/۲ .

^۲ / بروانه (مصحیح البخاری) ۵۶۳/۲ .

پۆژئىكيان له مهككه ئهوبهكرى كۆپى (ابى قحافه) به توندى ئۆى درا ، جا
 (عتبه)ى كۆپى (ربيعه) لىئى نزيك بوهوهو ، به دوو نهعلى زير كهوته لىدانى و ،
 دهيهيتان بهدم و چاويداو ، چووه سهر سكى و ، وای لىهات دهم و چاوى
 نهدهناسرايهوه ، خيئلى (بنو تميم) ئهوبهكريان لهناو پارچه قوماشيكدا ههئگرت ،
 تا برديانهوه مالهكهى ، هيچ گومانىكيان نهمايوو كه دهمرىت ، سهر لهئيواره كه
 هوئى هاتهوه وتى: ئهري پيغهمبهرى خوا ﷺ چى ئى بهسهر هاتووه ، جا به زمانى
 بهدو ههرزهيانه كهوتنه گيانى و تانهيان لىدا ، پاشان ههستان و وتيان به (ام
 الخير)ى دايكى: بزانه بهلكو شتيكى بدهيتى بيخوات يان قومىك ئاوى بدهرى ، كه
 دايكى چووه لاي زورى ئى پاراياهوه شتيك بخوات ، كهچى ئهو دهيووت: ئهري
 پيغهمبهرى خوا چى لىهات ؟ دايكى وتى: وهللأهى نازانم هاوهلهكهت چى ئى
 هاتووه ، پيئى وت: برؤ بو لاي (ام جميل)ى كچى خهتاب و پرسيار لهو بكه ،
 دايكى چووه دهرهوه تاگهيشته لاي (ام جميل) پيئى وت: ئهوبهكر ههوالى
 موحهممهدى كۆپى عهبدوللا ئهپرسىت ، (ام جميل) وتى: من نه ئهوبهكر نهاسم و
 نه موحهممهدى كۆپى عهبدوللا ، ئهگهر پيئت خوئشه لهگهلت ديم بولاي كۆپهكهت ،
 وتى: بهلى ، ئيدى پيكهوه پوشتن تاگهيشته لاي ئهوبهكر سهيريان كرد نيوه
 گيانه ، (ام جميل) نزيك بوهوهو ، هاوارى ئى ههستاو ، وتى: وهللأهى ئهو كهسانهى
 وايان له تو كردووه تاقمىكى بى باوهرو له سنوور دهرچوون و ، له خوا دهپاريمهوه
 كه توئلت بسينىت ، (ئهوبهكر) وتى: ئهري پيغهمبهرى خوا چى كرد؟ وتى: ئهوه
 دايكت وهستاوه گوئى لىيه، ئهوبهكر وتى: گوئى مهدهرى لىئى مهترسه .

(ام جميل) وتى: لهش ساغو هيچى نيه ، ئهوبهكر وتى: لهكوئيه ؟ وتى:
 له مالى (ابن الأرقم) ه ، ئهوبهكر وتى: ئاهم كردووه كه نهخواردن بخۆم و نه ئاو
 بخۆمهوه ههتا نهرومه خزمهت پيغهمبهرى خوا ﷺ ، چاوهروانيان كرد ، ههتا
 ئهوبهكر ئيشهكهى هيور بوهوهو ، خهلك بى دهنگ بوون ، برديانه دهرهوه ، چوونه
 ژىرباليهوه ههتا برديانه ژورهوه بولاي پيغهمبهرى خوا ﷺ¹ .

لهچهند جىگهيهكى ئهم باسهدا قسه لهسهر ديمهنيكى خوئشهويستى و
 قوربانيدان دهكهن ، بهتايبهتى ئهو پووداوانهى كه له پۆژى ئوحدودا پوويانداو ،
 كارهساتى خوبهيب و چهندين نمونهى تر .

¹ / البداية والنهاية ٣٠/٢ .

۳. ههست کردن به بهر پرسیاریتی . هاوه لانی پریژدار به ته وای ههستیان ده کرد به و باره گه و رهیه ی که له سهرشانی مرو قایه تی دانراوه ، ثم بهر پرسیاریتی هه رگیز بی لایه ن وهستان و خوئی که ناردانی نیه ، ئه و کاره ساته ی له ئه نجامی پاکردن و خو قوتار کردنه وه پهیدا ده بیئت گه لیك زیاترن له وانه ی که له ئه نجامی ئه و چه و ساندنه وهیه تووشی دهن و ئه و خه سار و مه ندیه ی به دوایاندا دیت - و به دوای مرو قایه تیشدا دیت - ئه مهش هه رگیز ناپیو ریت به و زه حمهت و ماندوو بوونه ی که تووشیان ده بوو له چوونه ژیرباری ئه و ئازارانه دا .

۴. با وه پوون به پوژی دوایی - ئه مهش ئه و ههسته ی تیدا به هیژ ده کردن - واته ههست کردن به بهر پرسیاریتی ، ئه وان له سهر بپوایه کی ته واپوون به وه ی روژیک له پوژان هه لده ستنه وه بو بهرده م باره گای په روهردگاری هه موو جیهان ، له سهر هه موو کاره وردو گه وهره کانیان لیپرسینه وه یان له گه لدا ده کریت یان ئه وهیه به ره و دوزه خ ده پوون ، یان به ره و به هه شتیکی نه پراوه ، ئیدی ژیانیان له نیوان ترس و ئومیددا به سهر ده برد ، ئومیدیان به په حمه تی خودایان زو ربوو ، له سزا که شی ده ترسان و ، به م شیوهیه بوون : ﴿ وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ أَلَهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ﴾ المؤمنون/۶۰ ، دهشیان زانی که دنیا به خوشی و ناخوشیه کانیه وه لای خودا بالی میشووله یه که ناهینیت له بهرام بهر ئاخیره تا ، ثم مه عریفه قوول و به هیژه هه موو زه حمه ته کانی دنیا و تالی و سویره کانی له سهر ئاسان کردبوون ، به شیوهیه که زو رگوئیان نه ئه دایه .

۵. قورئانی پیوژ له و ماوه ناخوشه ترسنا که دا ئایهت و سوره ته کانی ده هاتنه خواره وه به لگه سازیان ده کرد بو راستیه کانی ئیسلام - ئه و راستیانه ی که له سهری ده پوشتن - به چه ند شیوازیکی سه رسوپه ئنه رو سه رنج پاکیش و ، پینومایی موسولمانه کانی ده کرد بو کومه لیك بنه ما که قه ده ری خوا واپووه گه وهره ترین و جواترین کومه لگای مرو قبی له سهر دروست بیئت له هه موو دنیا دا - ئه ویش کومه لگای ئیسلامیه - و ههست و نهست و په وتی موسولمانه کان له سهر ئارامیی و خو پاکری پاده هیئیت ، نمونه ت بو ده هیئته وه ، باس حوکه که ت بو روون ده کاته وه : ﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْخَلَّوْا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْمُّ النَّسَاءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ زُلْزَلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴾ البقرة/ ۲۱۴ ،

ههروهه ئایه تی: ﴿الم {۱} أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يَتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ {۲} وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ {۳}﴾ العنکبوت.

ئەو ئایەتەنە دادەبەزینە خوارەو وەلامی بیدەنگەری بی‌باوەرو سەر سەختەکانی دەدایەو، هیچ بوارێکی فەوقی بۆ نەدەهێشتەو، پاشان جارێکی تر لە ئاکامی خراپ ئاگاداری ئەکردنەو کە ئەمگەر بێت و لەسەر لادان و سەرسەختی خوێان بەردەوام بن، هەندیک جار بەشیوەیهکی پوون و ئاشکراو، بە بەلگە هێنانەو لەسەر رۆژگارە یەک لەدوای یەکەکانی خوداوەند، پووداوە میژووییەکان کەبەلگەن لەسەر یاسانۆینی خوداوەند سەبارەت بەپالگرو دۆژمنەکانی خودا قەسە لەگەڵدا دەکردن، هەندیک جاریش بەمێهرەبانی لەگەڵیان دەداو، مافی تیگەیانندن و رینۆینی و ئاڕاستەکردنی پێدەبەخشین، تا وازبەینن لەو سەر لێشیواویە ئاشکرایە تییدا دەژین.

قورئانی پیرۆز دەستی موسوڵمانانی بەرو جیهانیکی تر گرتبوو، لە چەشمەندازەکانی گەردوون و جوانیی پەرەدگاریتی و، تەواویتی خوداوەندو، ئاسەواری بەزەیی و میهرەبانی، درەوشانەوێ پەزنامەندی ئەوەندە پێشان دەدان ئاواتی پێ بخوازن و هیچ لەبەردەمیاندا نەوەستیت.

لەدو توێ ئەو ئایەتەندا چەندین گوتاری تێدایە بۆ موسوڵمانەکان، تیایدا مژدەیان دەداتی بەرەحمەت و، پەزنامەندی و بەهەشتی پڕ لە نازو نیعمەتی نەپراوە، وێنە دۆژمنە بی‌باوەرو سەمکارەکانی پێ نیشان دەدان، کە دادگایی دەکری و، سەرو مالیان تیایدا دەچیت و، لەسەر پوو بەرو دۆزەخ پەلکێش دەکری گەری دۆزەخیان بەردەکەوێت.

٦. مژدەدان بەسەرکەوتن - لەگەڵ ئەوەشدا موسوڵمانەکان هەر لە یەکەم پۆژەو کە توشی توندوتیژی و چەوساندنەو بوون - بەلکو پێشتریش . دەیانزانی کە هاتنە ناو ئیسلام مانای هێنانی بەلاو مردن نیە، بەلکو بانگەوازی ئیسلامی - هەر لەیەکەم رۆژیەو - ئامانجی سەرکوتکردنی جاهیلییەتی نەفامان و سیستەم زالمەکیان بوو، یەکیک لە ئامانجە سەرکێهکانیشیی بریتی بوو لە بالادەست کردنی هەژموونی خۆی بەسەر زەمین و هەلۆیستی سیاسی لەجیهاندا، بۆ ئەوێ پێشپەرەویتی کۆمەلگای مەوقایەتی بکات بەرو پەزنامەندی خودا، لە بەندەیی کردنی بەندەکانەو دەریان بەهینیت بەرو بەندەیی کردنی پەرەدگار پزگاریان بکات.

قورئانی پیروز بهم مژدانه‌وه دابه‌زی - جاریک به‌راسته‌وخو جاریک به لاوه‌کی - له‌وکاته سه‌ختو که‌مرشکینانه‌ی دهستی نابوه بینی موسولمانه‌کانه‌وه ، خهریکبوو ده‌یخنکندن و، له‌ناوی ده‌بردن ، ئایه‌ت‌ه‌کانی قورئان دابه‌زین باسی پروودای پیغه‌مبهره پیشینه‌کان و گه‌له‌کانی پیشووی بۆ ده‌کردن که هه‌ل‌ده‌ستان به‌دژایه‌تی کردن و به‌درو‌خستنه‌وه‌یان ، ئه‌و ئایه‌تانه‌ باسی له ئه‌و حاله‌تانه‌ی ده‌کرد که هاوشیوه‌ی ته‌واوی بارود‌و‌خی موسولمانه‌کانی مه‌ککه بوو له‌گه‌ل کافراندا ، پاشان باسی له‌و ژانه ده‌کرد که له‌ئه‌نجامی ئه‌و بارود‌و‌خه‌دا ته‌فروتونا بوونی بی‌باوه‌ران و سته‌مکارانی ئی هاته کایه‌وه‌و ، له‌ناکامیدا به‌نده‌کانی خوا بوونه میراتگری مال و حالیان ، ئه‌و به‌سه‌ره‌ات و چیرۆکانه ئاماژه‌یه‌کی ناشکرای تیدا‌بوو بۆ شکسته‌یتانی خه‌لکی مه‌ککه له داهاتو‌وداو ، سه‌رکه‌وتنی موسولمانه‌کان و بانگه‌وازی ئیسلامی .

له‌و ماوه‌یه‌دا چه‌ند ئایه‌تی‌ک هاته خواره‌وه مژده‌ی سه‌رکه‌وتنی ئیماندارانی

تیدا‌بوو:

﴿ وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ {١٧١} إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنصُورُونَ {١٧٢} وَإِنْ جُنَدُنَا لَهُمُ الْقَابِلُونَ {١٧٣} قَتُولَ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ {١٧٤} وَأَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ {١٧٥} أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ {١٧٦} ﴾ الصافات ، هه‌روه‌ها فه‌رمووی: ﴿ سَيَهْرَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ {٤٥} ﴾ ، وه فه‌رمووی: ﴿ جُنْدٌ مَّا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِّنَ الْأَحْزَابِ {١١} ﴾ ص ،

له‌باره‌ی ئه‌وانه‌شه‌وه که کۆچیان کرد بۆ حه‌به‌شه ﴿ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَآجِرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ {٤١} ﴾ النحل ،

هه‌روه‌ها له‌باره‌ی چیرۆکی یوسف‌وه پرسیاریان لی‌کرد، ئایه‌ت هاته خواره‌وه : ﴿ لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ {٧} ﴾ يوسف ،

واته: پرسیارکه‌ران که خه‌لکی مه‌ککه‌ن هه‌موو شکستی براکانی یوسف

ده‌بینن و، وه‌کو ئه‌وان ملکه‌چ ده‌بن ، له‌باسی پیغه‌مبهرانی تردا فه‌رمووی: ﴿ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِّنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ {١٣} وَ لَنَسْكَنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ {١٤} ﴾ إبراهيم .

له‌کاتی‌که‌دا شه‌ری نیوان فارسه‌کان و رۆمه‌کان هه‌ل‌گیرسابوو، موشریکان هه‌زیان به‌سه‌رکه‌وتنی فارسه‌کان ده‌کرد چونکه موشریکبوون، موسولمانه‌کانیش هه‌زیان

بەسەرکەوتنی رۆمه‌کان بوو، بەو پێیەى باوە‌پریان بەخوداو پێغه‌مبەران و وه‌حی و کتێبه‌ ئاسمانیه‌کان و پوڤی دواى هه‌بوو ، ئاکامه‌که‌ به‌سەرکەوتنی فارسه‌کان کۆتایی هات ، خۆی مەزن مژده‌ی سەرکەوتنی رۆمه‌کانی ناردە خواریوه‌ له‌چەند سالی داها‌توودا ، هه‌رچەنده‌ ته‌نها ئه‌و مژده‌یه‌ی تێدا نه‌بوو، به‌لکو مژده‌ی سەرکەوتنی ئیماندارانیشی تێدا‌بوو کاتیک فهرمووی : ﴿وَيَوْمَئِذٍ يُفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ {٤} بِبَصْرِ اللَّهِ﴾ الروم.

خودی پێغه‌مبەر ﷺ بو‌خۆی ناوبه‌ناو له‌و جو‌ره‌ مژدانه‌ی ده‌دا، که‌ کاتیک وه‌رزی چه‌جیش ده‌هات و، له‌ بازاری (عکاظ) و (ذي المجاز) دا له‌ناو خه‌لکیدا هه‌له‌ستایه‌وه‌ بۆ گه‌ياندنێ په‌يامه‌که‌ی ته‌نها مژده‌ی به‌هه‌شتی پێ نه‌ئەدان و به‌س، به‌لکو پاشا‌کاوانه‌ پێی ده‌وتن: خه‌لکینه‌ بِلَينَ : ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ پزگار ده‌بن ، ده‌بنه‌ خاوه‌نی هه‌موو عه‌ره‌ب ، عه‌جه‌میش ملتان بۆ ده‌دن ، که‌ مرديش ده‌بنه‌ مێرو مه‌لیکی به‌هه‌شت) ^١.

پێشتریش زانیمان که‌ پێغه‌مبەر ﷺ چۆن وه‌لامی (عتبه‌ی) کو‌ری (ریبه‌ی) دایه‌وه‌ کاتیک ویستی سه‌ودای دونه‌یای له‌گه‌لدا بکات و ، ئه‌و تکاو پجایه‌ی (عتبه‌) کردی پاش ده‌رکه‌وتنی راستی پێغه‌مبەر ﷺ .

هه‌روه‌ها دوا وه‌لامی پێغه‌مبەر ﷺ بۆ دواشاندی قو‌ره‌یش که‌هاتنه‌ لای (ابو طالب) ، ئه‌وه‌بوو پێی وتن که‌ ته‌نها یه‌ك وشه‌یان ئی داوا ده‌کات بِلَينَ بۆ ئه‌وه‌ی عه‌ره‌ب ملیان بۆ که‌چ بکات و بنه‌ خاوه‌نی عه‌جه‌میش.

خه‌بابی کو‌ری ئه‌ره‌ت ده‌لیت: چوومه‌ خزمه‌ت پێغه‌مبەر ﷺ بو‌رده‌که‌ی له‌ خۆی ئالاند بوو، له‌ژێر سیبه‌ری کابه‌دا بوو، به‌ده‌ست موشریکانه‌وه‌ ئازاری زۆرمان چه‌شتبوو، وتم: له‌خوا ناپاریتته‌وه‌ بۆمان؟ ده‌موچاوی پێو‌زی سوور بووه‌وه‌و دانیش، فهرمووی: گه‌لانی پێش ئیوه‌ به‌شانه‌ی ئاسن گو‌شت و ماسوولکه‌یان له‌ گو‌شتیان جیا‌ده‌کرده‌وه‌ که‌چی ئه‌وه‌ له‌دینه‌که‌یان په‌شیمانی نه‌ده‌کرده‌وه‌ ، خۆی گه‌وره‌ش ئه‌م دینه‌ی خۆی سه‌رده‌خات ، هه‌تا وای ئی دیت سوار له‌ (صنعاء) وه‌ به‌ره‌و (حضر موت) ده‌روات له‌هیچ ناترسینک جگه‌ له‌خوا - پوو‌نکرده‌وه‌ی راوی ئه‌وه‌شی زیاده‌کرده‌وه‌ - هه‌روه‌ها گو‌رگیش بۆسه‌ر مه‌ره‌کانی ^٢، له‌گێڕانه‌وه‌یه‌کیشدا ها‌تووه‌ ، (به‌لام ئیوه‌ په‌له‌ ده‌کن) ^٣.

^١ / (ترمذی) ریا‌یه‌تی کردوه‌ . پێشتریش چه‌ند جارێک باس کرا.

^٢ / صحیح البخاری ٥٤٣/١.

^٣ / هه‌مان سه‌رچاوه‌ ٥١٠/١.

ئەم مژدانە نەينى و شاراوە نەبوون ، بەئكو ئاشكراو و بلاوبوون ، بى باوەران پييان دەزانى ، ھەرەكو موسولمانەكانيش دەيانزانى ، ھەتا (اسودى) كوپى (مطلب) و ھاوئشينانى كە ھاوئلانى پيغەمبەريان دەبينى ﷺ لەسەر ئەوە لاقرتتيان پيئەكردن و دەيانوت: ئەوا مەليكهكانى سەرزەمىن بۆتان ھات ، ئەوانە زال دەبن بەسەر مەليكهكانى كيسراو قەيسەردا ، پاشان فيكەيان دەكيشاو چەپلەيان ئى دەدا^۱.

لەبەردەم ئەم ھەموو مژدانەدا بەداهاتوويەكى پووناك و پەرشنگدار لە دۇنيادا ، لەگەل بوونى ئەو ئوميدە چاكە گەورەيە كە ھەبوو لەو مژدانەداو تاپلەي گەيشتنە بەھەشت رۆشتوو ، ھاوئلانى پيغەمبەر ﷺ پييان وابوو كە ئەو چەوساندنەوانەي بەسەرياندا دادەباريئ و ئەو كارەسات و بەلایانەي لە ھەموو لايەكەو چوارەورى گرتوون ، ھيچ نين جگە لە (ھەوريكى تەنكى ھاوينەو پاش ماوہيەكى تر دەروونەو).

بەو شيوہيە پيغەمبەر ﷺ ھەميشە گيانى ئيماندارانى بەخوشىەكانى ئيمان ئاو دەداو ، دل و دەروونيانى بەفترکردنى دانايى و قورئانى پيروزو بە پەرورەديەكى قوول راي دەھيئان ، دەروونەكانى بۆ پلەكانى بلىدىي رۆح و بىگەردىي دل و خاويئى پەوشت و خو ئازادکردن لەدەسلەلتى مادديگەرايى و بەرەنگاريي ئارەزووخوازي و گەرانەو بۆلای خواھنى ئاسمانەكان و زەمىن بەرز دەكردەو كۆپەي دلەكانى گەش دەكردەو لە تاريكستانەكانەو دەري دەھيئان بۆ نيو نوورى خودا فيري ئارامىي لەسەر ئازارو ليبودنى جوان و پامکردنى دەروونى دەكردن ، بۆيە زياتر دلى ھاوئلان بەئايينەكەدا دچەسپاو لە ئارەزوو بازى دوردەكەوتنەو لەپيناوى خودا دەسوتان و حەزوشەوقيان بۆ بەھەشت زياتر و سووربوونيان لەسەر زانست و تيگەيشتن لە ئايين و خو سەرزەنشست كردن و نەفس پەرورەكردن و زالبوون بەسەر سۆزدارىداو جەلەوكردنى ھەلچوون و داچوون و خۆبەستەنەو بەئارامىي و ھيمنى و لەسەرخۆيى ، تياياندا زياتر دەبوو.

قۇئاغى سۈيەم

﴿بانگه‌وازی ئىسلام ئە دەرەۋەى مەككەدا﴾

پینگەمبەر ﷺ لە (طائف) دا

لە (شەوال) ی سالی (۱۰) ی پینگەمبەریتى (واتە لەکو تایی مانگی (مە ی) یان سەرەتایی یۆنیوی سالی ۶۱۹ ی زاین) دا ، پینگەمبەر ﷺ بەرەو (طائف) دەرچوو، ئەم شارۆچکە (۶۰) میل لە مەککەو دوو، بەپێی لەهەردوو سەرەو ماوەکە ی بێ ، (زید) ی کوپی (حارثە) ی غولامی لەگەڵدا بوو ، لەرینگە دا بەلای هەرخێلێکیدا بگوزەرایە بانگی دەرکردن بۆ ئیسلام ، کەسیان بەدەمیەو نەهاتن ، کە گەیشتە (طائف) چوو لە سێ برا لەخێلی (ثقیف) ، ئەوانە بریتی بوون لە (عبد یالیل) و (مسعود) و (حبیب) کوپی (عمرو) ی کوپی (عمر) ی (ثقیف) بوون لەگەڵیان دانیش و بانگی کردن بۆلای خوداو سەرخستنی ئیسلام ، یەکیکیان وتی: ئەگەر خوا تۆی ناردی شەرت بێت پوشاکی کابە بدرێم ، ئەو ی تریان وتی: جگە لە تۆ خوا کەسی نەدۆزیوە تەو؟

سێ یەمیشیان وتی: وەللاهی هەرگیز قسەت لەگەڵدا ناکەم ، ئەگەر تۆ پینگەمبەریت لەو ترسناکتریت کە من پەتی قسە ی تۆ بدەمەو ، ئەگەر لەگەڵ خواشدا درۆ بکەیت پیویست ناکا قسەت لەگەڵدا بکەم ، ئیدی پینگەمبەری خوا ﷺ فەرموی: ئەگەر ئەو ی دەتانه ویت بیکەن ئەوا تکتانان ئی دەکەم ناشکرام مەکەن.

پینگەمبەر ﷺ لەناو خەلکی (طائف) دا (دە روژ) مایەو ، پیاوماقوڵ نەما نەپواتە لای و قسە ی لەگەڵدا نەکات ، پێیان وت: لێرە بڕۆ دەرەو ، ئەنجا گەنج و بێ عەقلەکانیان ئی هاندا ، کەویستی پرواتە دەرەو ، کال فام و کوێلەکان کەوتنە دوا ی بەجنێودان و هاوار ئی کردن ، هەتا خەلکی لەدەر کوێبەو ، بەدو ریز بە دەوریدا وەستان و کەوتنە بەردباران کردنی و قسە ی ناشرینیان پێدەوت ، قاجیان دایە بەر بەرد ، هەتا نەعلەکانی پێویون لەخوین ، (زید) ی کوپی (حارثە) ش خوێ دەدایە بەری ، هەتا بەردێک بەر سەری کەوت و شکاندی ، بەشوێنیەو بوون هەتا ناچار بوو خوێ بکات بەباخیکی (عتبە) و (شیبە) ی کوپانی (ربیعە) دا ، کە سێ میل لە (طائف) وە دوو، کە چوو ناو باخەکەو ئەوان گەڕانەو ، پینگەمبەر ﷺ چوو ژێر دارمیویک ، لەژێر سیبەریکدا پالی دا بە دیواریکەو ، کە هیوو ئارام بوو ، نزا بەناویانگەکە ی کرد کە پێرەتی لە خەمی دل و بێ تاقەتی دەرەق ئەو مامەلە خراپە ی تووشی هات و، بێزار بوونی لە دەست باوەر نەهێنانی هیچ کەسیک پێی ، ئەنجا فەرموی:

^۱ / (النجیب آبادی) لە (تاریخ الإسلام) دا ۱/۲۲، راشکاوانە ئەم پرایە ی وتوو ، ئەمەش لای من پەسەندە.

(خاويه ، لاوازی هیزو کهم توانایی و بی دمه لاتیتم به ده دست خه لکه وه بۆ لای تۆ دهینیم ، نهی به به زهیتیرینی هه موو به به زهییه کان - تۆ په رومردگاری ژێردسته کانی ، تۆ خاوه نی منی ، به کیم دهسپیریت ؟ به دووره که سیک نازارم بدات ؟ یان به دوژمنیک کارت داوته دست ؟ نه گهر تۆ تووره نه بوییت من باکم نیه ، به لام بی وویی کردنی تۆ بۆ من دنگوشاد تره ، په نا دمگرم به نووری رووی پیروزی تۆ که هه موو تاریکستانه کانی رووناک کردۆته و مو ، کاروباری دونیاو ناخیره تی له سه ر دامه زراوه له ووی تووره یی خۆتم به سه ردا دابارینیت ، یان خه شمت بم گریت ، رازو نیاز هه ر بۆ لای تۆیه هه تا رازی ده بیت ، (وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ) . که هه ردو کۆره که ی ره بیعه به و شیوه یه بینیان به زه ییان پێیدا هاته وه ، غولامیکێ نه سرانیان هه بوو ، ناوی (عداس) بوو ، بانگیان کرد ، پێیان وت : برۆ بۆشکێک له و ترییه ببه بۆ ئه و پیاوه ، که بردی و داینا له به رده م پیغه مبه ری خوا دا ﷺ دهستی بۆ درێژ کردو فهرمووی : (بِسْمِ اللَّهِ) پاشان دهستی کرد به خواردنی .

عه دداس وتی : خه لکی ئه م شوینه ئه و وته یه به کار ناهینن ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فهرمووی : تۆ خه لکی چ شوینیکیک ؟

چ ئایینیکت هه یه ؟

وتی : من نه سرانیم ، خه لکی (نینوی) م ، پیغه مبه ر ﷺ فهرمووی : خه لکی شاری پیاوه چاکه کهیت (یونس) ی کۆپی (مه تی) !

پێی وت : تۆ چوزانیت (یونس) ی کۆپی (مه تی) کییه ؟

پیغه مبه ری خوا ﷺ فهرمووی : ئه و برای منه ، پیغه مبه ر بوو . منیش پیغه مبه رم ،

ئه نجا (عداس) که وت به سه ر ده ست و قاچیدا و که وته ماچ کردنی .

کۆره کانی (ریبه ع) ش یه کێکیان به وی تریانی وت : ئه وه غولامه که شی ئی هه لگێرایته وه ، که (عداس) هاته وه پێیان وت : دایکت پۆله پۆت بۆ بکات ئه وه چیه ؟

وتی : گه وره م ، له سه ر زه میندا له م پیاوه باشت نیه ، به راستی هه وانیکی پێداوم جگه له پیغه مبه ر که س نایزانیت ،

پێیان وت : دایکت پۆله رۆت بۆ بکات (عداس) ، نه کهیت له ئایینه که ت وهرت بگێریت ، ئایینه که ی خۆت باشت ره له ئایینه که ی ئه و .

پیغمبەری خوا ﷺ پاش دەرچوونی لەباخەکە بەدڵشکاوی و خەمباریەو بەرەو مەککە گەڕایەو ، کە گەیشتە (قرن المنازل) خودای گەورە (جبریل)ی نارد بۆ لای ، فریشتەیی شاخەکانی لەگەڵدا بوو ، داوای ئی کرد کە پێگەی بدات ئەو دوو کێو بەسەر خەلکی مەککەدا بەنیتتەو یەک.

(بوخاری) ووردو درشتی چیرۆکەکە - بەسەندەیی خوێ - دەگێڕێتەو:

لە (عروە)ی کوپری (زبیر)ەو ، جارێکیان عائشە (خوا لێی رازی بیّت) بۆی گێڕاوەتەو کە فەرموویەتی بە پیغمبەر ﷺ : ئایا پۆژی خراپتر لە (أحد) ت بەسەردا هاتو؟

فەرمووی: ئەوێ بینیم لەخێلەکەت کە بینیم ، خراپترین شتێک لێم بینین پۆژی (عقبە) بوو ، کە خۆم پیشانی (عبد یا لیل)ی کوپری (عبد کلّال) داو ، بە هیچ شیوەیەک بە دەممەو نەهات ، نیت بە کۆلێک خەم و خەفەتەو دەرچووم ، لە (قرن الثعالب) نەبیّت هۆشم نەهاتەو - کە ناسراویشە بە (قرن المنازل) - سەرم بەرزکردەو بینیم هەورێک سیبەری بۆ کردووم لێی وورد بوومەو ، سەیر دەکەم (جبریل)ی تێدایە ، بانگی لێکردم ، فەرمووی : خۆی گەورە گوێی لە گوته‌کانی گەلەکەت بوو کەپیان وتی: ئەو خودای گەورە فریشتەیی بۆ ناردوێت بۆ ئەوێ بەخواستی خۆت فەرمانی بەسەردا بدەیت ، ئەنجا فریشتەیی شاخەکان بانگی کردم و سلاوی لێکردم ، پاشان فەرمووی : ئەو موحەممەد ئەوە منم ، چیت دەوێت ، ئەگەر دەتەوێت ئیستای ئەو دوو شاخەیان بەسەردا دەهێنمەو ، دوو شاخەکەش (أبو قبیس) و (قیقعان) بوون، پیغمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (بەلکو ئومید دەکەم خۆی گەورە لەپشتی ئەمانە نەوێک بخاتەو بەتەنها خودای گەورە بپەرستێت و هیچ هاوبەشێکی بۆ پرێار نەدات)^۱.

لەو وەلامەدا کە پیغمبەر ﷺ دەیداتەو کەسیتی بێ وێنەیی دەرەکەوێت ، کە ئەوەندە لەسەر پەشتێکی بەرز بوو دەرک بە سنوورەکی ناکرێت.

پیغمبەر ﷺ لە ئاقار ئەو سەرکەوتنە غەیبیەدا هۆشی بەبەردا هاتەو دلی ئارام بوو، کە خۆی گەورە لەسەروی حەوت ئاسمانەو بۆی ناردبوو، پاشان بە رێ کەوت بەرەو مەککە، هەتا گەیشتە شیوی (النخلة) و چەند پۆژێک لەویدا مایەو

^۱ / صحيح البخاري. كتاب بدء الخلق ٤٥٨/١، مسلم. باب ما لقي النبي ﷺ من اذي المشركين والمنافقين ١٠٩/٢.

، له شیوی (النخله) دوو جیگه هیه بو هوارگه خستن باشه که بریتین له (السیل الکبیر) و (الزیمه) ، بههوی ئه و ناوو له وهره زوره وه که تیایاندایه ، بهلام سهراوهیه کمان نه بیینی شوینی هوارگه خستنه که ی پیغه مبه رمان پی بلیت ۱۰۰.

له و ماوهیه دا که له ویدا بوو ، خوای گه وهره چهند که سیکی له په رییان بو نارد ، خوای گه وهره له دوو شوینی قورئاندا باسی کردوون ، له سوره تی (الأحقاف) دا ﴿وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصُرُوهُمْ فَلَمَّا قُضِيَ وَلَوْ إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُّذَرِّينَ ۚ﴾ {۲۹} قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِن بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَىٰ الْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ {۳۰} يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابِ أَلِيمٍ {۳۱} ۝

همروه ها له سوره تی (الجن) دا: ﴿قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا {۱} يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا {۲}﴾ ههتا تهواوی نایه تی ژماره (۱۵).

له رهوتی ئه و نایه تانه و . همروه ها رهوتی ئه و گیرانه وانه دا که له رافه ی ئه م پروداوه دا هاتوه . پوون ده بیته وه که پیغه مبه ر ۱۰۰ ناگای له ناماده بوونی ئه و په ریا نه نه بوو ، کاتیک پیی زانیوه که خوای گه وهره به و نایه تانه ناگاداری کردوته وه ، ئه و ناماده بوونه شیان یه که م جار بووه ، رهوتی گیرانه وه کانیش ئه و ده خوازیت که چهند جاریکی تریش هاتبنه وه .

به راستی ئه و پروداوه ش سرکه و تنیکی تر بوو که خوای گه وهره له گه نجینه شاره وکانی خوی ئه و سه ربازانه ی به خشی به پیغه مبه ر ۱۰۰ که که س نازانیت ژماره یان چهنده ، پاشان ئه و نایه تانه ی له وباریه وه هاتنه خواره وه له دوو توپیاندا چهن دین مرده ی سرکه و تنی بانگه وازه که ی پیغه مبه ری تیدا بوو ۱۰۰ ، که هیچ هیزیکی گه ردونیش ناتوانیت ری له سرکه و تنی بگریت: ﴿وَمَنْ لَّا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ {۲۲}﴾ {الأحقاف} ، همروه ها ﴿وَأَنَّا ظَنَنَّا أَن لَّن نُّعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَن نُّعْزِزَهُ هَرَبًا {۱۲}﴾ {الجن}.

له بهرده م ئه م سرکه و تن و مرژانده دا ، هه وری خه م و ناو میڤدیه کان ره وینه وه ، که ماوه یه ک بوو هه ر له روژی ده رچونه وه له (طائف) لاسه ریان گرتبوو ، هه تا به ریا ریدا بگه ریته وه بو مه که و ، ده ست بکات به تییه لچونه وه ی پیشاندانی نیسلام و گه یاندنی په یامی نه مری خودای به چالاکی و دل گه رمیه کی زوره وه .

لهویدا (زید)ی کوپی (حارثه) پیی وت: چۆن دهپۆیتوه بۆ ناویان لهکاتیگدا که نهوان دهریان کردویت ؟ مهبهستی قورەیش بوو، فرموی: ئەی زەید، ئەوهی تۆ دهیبینی خوای گهوره دهرووی خیری لێ دهکاتهوه، پیغهمبهرو ئایینهکەشی سەر دهخات.

پیغهمبهری خوا ﷺ بهرو مهککه کهوتهپێ ههتا لهمهککه نزیک بووه، له (حراء) مایهوه، پیاویکی خێلی (خزاعه)ی نارد بۆلای (أخنس)ی کوپی (شریق) تا پهناى بدات، وتبوی: من پهیمانم داوه، پهیماندهریش ناتوانیت پهناى کهسی تر بدات، ئەنجا ناردی بۆ لای (سهیل)ی کوپی (عمرو)، (سهیل) وتبوی: (بنی عارم) ههڕگیز بهسەر (بنی کعب)دا پهناى کهس نادهن، ناردی بۆلای (مطعم)ی کوپی (عدی)، (مطعم) وتبوی: بهلێ من پهناى ددهم، پاشان چهکی بهست و کوپان و خێلهکەى بانگ کردو پیی وتن: چهک بههستن، لهسەر روکنهکانی (بیت) دا بههستن، ئەوه من موحهممەدم پهنا داوه، پاشان ناردی بهشوێن پیغهمبهردا ﷺ که بیته ناو مهککهوه، تهشریفی هاته ژوروهوه زهیدیشیی لهگهڵدا بوو نهوهستا تاچوه (بیت الحرام)، (مطعم)ی کوپی (عدی) چوه سهڕپشتی وشترهکەى و هاواری کرد: ئەى خێلی قورەیش، من موحهممەدم پهناداوه، هیچ کهسیک له ئێوه ههڵنهکوتیته سهرى، ئەنجا پیغهمبهری خوا ﷺ گهیشته روکنی کابهو وهری گرت و پاشان دوو رکات نوێژى کردو، گهپایهوه بۆ مالهوه، (مطعم)ی کوپی (عدی) و کوپهکانی بهچهکهوه چوار دهوریان گرتبوو، ههتا چووه مالهکهیهوه.

وتراویشه: که (ابوجهل) ییش دهلیت: ئیمهش پهناى کهسیک ددهین که تۆ پهناى بدهیت^۱.

پیغهمبهری خوا ﷺ ئەم پیاوهتییهی (مطعم)ی لهبهڕچاو بوو، لهبارهى دیلهکانی بهدرهوه فرموی: ئەگەر (مطعم)ی کوپی (عدی) لهژياندا بوايهو لهبارهى ئەم دیلانهوه قسهى بکردایه ههمویانم بۆ بهردهدا^۲.

^۱ / طولی زید و درستی روداو قکەى (طائف) مان لقم سقرضاوانة نەکردو، ابن هشام ۴۱۹/۱ - ۴۲۲، زاد المعاد ۴۶، ۴۷/۲، مئزوةها (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نویسنی شیخ عبداللہ نەجدی ل ۱۴۱، ۱۴۲، مئزوةها (رحمة للعالمین) ۷۴-۷۱/۱، مئزوةها (تاریخ الإسلام) نویسنی (نجیب نابادی) ۱۲۳، ۱۲۴/۱. ^۲ / صحيح البخاری ۵۷۳/۲.

بانگ کردنی خیل و تاکه کان بو نیسلام

له مانگی (ذی القعدة) ی سالی (۱۰) ی پیغه مبهري تيدا . له کوتاييه کانی یونیو یان سه ره تاکانی یولیوی سالی ۶۱۹ ی زاینیدا ، پیغه مبهري خوا ﷺ گه پرایه وه مه ککه ، بو شه وهی سه ره له نوی خیل و تاکه کانی قورپه یش بو نیسلامه تی بانگ بکات و ، به وهی نزیک بوونه وهی وهرزی حه جه وه خه لک به پی و سواری و شتری له پروه له هه موولایه که وه ده هاتن بو به جیه یانی ئهرکی حه ج و ، بوئه وهی سوودیان ده سته کویت و ، له چهند پژیکی دیاری کراودا یادی خوا بکه ن ، پیغه مبهري خوا ﷺ ئه م دهرقه ته ی قوسته وه ، خیل به خیل ده چوه لایان و باسی نیسلامی بو ده کردن ، هه ره کو چو ن له سالی چواره می پیغه مبهري تيدا بانگی ده کردن .

ئه و خیلانه ی باسی نیسلامی بو کردن

(زهري) ده لیت: ئه و خیلانه ی که ناوه کانیان هه یه و پیغه مبهري خوا ﷺ بانگی کردن بو نیسلام و خو ی ته شریفی چوه ته لایان بریتین له (بنو عامر بن صعصعة) و (محارب بن خصفة) و (فزارة) و (غسان) و (مرّة) و (حنيفة) و (سليم) و (عبس) و (بنی نصر) و (بنو البکاء) و (کندة) و (کلب) و (الحارث بن کعب) و (عذرة) و (حضارمة) ، که سیان نه هاتن به ده میه وه^۱.

ئه و خیلانه ی (زهري) باسیان ده کات ، باس کردنی نیسلام بو یان له یه ک سالدئا نه بو وه ، له یه ک وهرزیشدا نه بو وه ، به لکو له نیوان سالی چواره می پیغه مبهري تی تا دوا وهرزی پیش کوچ کردن بو وه ، سالیکی دیاری کراو نییه بو باسکردنی نیسلام له گه ل خیلکی دیاری کراودا ، به لی هه ندیک خیل هه بو وه (عه لاهه المنصورفوری) ده لیت: له سالی (۱۰) ی پیغه مبهري تيدا باسی نیسلامی بو کراوه ، ئه مه ش کورت کراوه که یه تی:

۱. خیل (بنو کلب) ، پیغه مبهري ﷺ چوه لای تیره یه کیان ، پیی ده لین (بنو عبدالله) بو لای خوا بانگی کردن و خو ی پیناساندن ، هه تا پیی ده گوتن: ئه ی خیل (بنو عبدالله) خوی گه ره ناویکی جوانی ناوه له باوکتان ، که چی هیچیان ئی وهرنه گرت .
۲. (بنو حنیفه) ، چوه ناو ماله کانیان بانگی کردن بو لای خوا ، خو ی پی ناساندن ، هیچ که سیکه عه رب له مان خراپتر وه لامیان نه دایه وه .

^۱ / (ترمذی) ئه مه ی گه پراوه ته وه ، به وانه (مختصر سیره الرسول) نویسنی (شیخ عبدالله ی نه جدی) ل ۱۴۹ .

^۲ / رحمة للعالمین ۷/۱ ، نه جیب نابادیش پیی له سه ره داده گری ، به وانه (تاریخ الإسلام) ۱/۱۲۵ .

۲. چو بۆلای (بنی عامر بن صعصعه) - بانگی کردن بۆ لای خوا - خوی پی ناساندن - (بحیره)ی کوپی (فراس) که یه کیك بوو له پیاوه کانیان وتی: وه لّاهی ئەگەر دەستی ئەم کوپەری قورەیش بگرم ، هەموو عەرەبی پی قووت دەدم ، پاشان وتی: رات چیه ئەگەر ئیمە بەلینت بدەینی و ، پاشان ئەگەر خوا سەری خستی بەسەر نەیارەکاندا ، ئایا کارو باری دواى تۆ بۆ ئیمە دەبیت ؟ فرمووی : کاروبار بۆ خودایە ، ویستی لەسەر کی بوو لەسەر ئەوی دادەنیت ، ئەنجا (بحیره) وتی بە پیغەمبەر ﷺ ، پیویستمان بەم کارەى تۆ نیه ، گوئیان پینەدا.

که (بنو عامر) گەرابوونەوه بۆ شوینی خویان ، قسەیان کردبوو بۆ ریش سپیەکی خویان که لەبەر پیری نەیتوانی بوو بپوات بۆ حج ، پێیان وت: کوپەری قورەیشی له (بنی عبدالمطلب) هاته لامان ، دەیوت من پیغەمبەرم ، بانگی کردین بۆ ئەوێ پشتی بگرین و لەگەڵیدا بین و ، بیهینین بۆ شوینی خۆمان ، کابرای پیرەسال کیشای بەسەری خۆیداو ، پاشان وتی: ئەى خێلى (بنی عامر) ئەرى ناکریت فریای کەون؟ ئەو پیاوێ پەل و پۆکەى له (مطلب)ە؟ سویندم بەو کەسەى گیانی فلانە کەسى بەدەستە ، هیچ نەوێهەکی (إسماعیل) ئەو هەلناوەستیت ، ئەوێش وتوویەتى هەقە ، ئەرى لەوکاتەدا عەقڵتان لەکوێ بوو؟

ئیماندارانی دەرەوێ مەککە

هەرەکو پیغەمبەر ﷺ باسی ئیسلامی بۆ خێل و شانەکان دەکرد ، خوی بەتاکە تاکەى خەلکیش دەناساند لەلای هەندیکیان وەلامى باشى دەستکەوت ، چەندپیاویکیش پاش ماوێهەکی کەم لەو وەرزه باوەریان پێینا ، ئەمەش دیمەنیکى ئەوانە:

۱. (سويد بن صامت) شاعیریکی ژیری خەلکی (یثرب) بوو ، بەهۆی ئازایەتى و شاعیریتی و پلەوپایە و بنەمالەکیەوه ناویان نابوو (الکامل) ، بۆ (حج) یان (عومرە) هاتبوێ مەککە ، پیغەمبەرى خوا ﷺ بانگی کرد بۆ ئیسلام ، پێی وت: لەوانەیه ئەوێ لای تۆیە لەوێبیت که لەلای منە ، پیغەمبەرى خوا ﷺ فرمووی تۆ چیت پێیە؟ وتی: دانایی لوقمان ، فرمووی: بۆم باس بکە ، باسی کرد ، پیغەمبەرى خوا ﷺ فرمووی: ئەمە گوتهى جوانە ، بەلام ئەوێ لای منە جوانترە لەو ، ئەوێش قورئانیکە خۆای گەورە بۆمى ناردۆتە خوارەوه ، نوورو رێنۆینیە ، ئەنجا هەندیک قورئانی بەسەردا خویندەوهو ، بانگی کرد بۆ ئیسلام بوون ، موسولمان بوو ، وتی:

بەراستی ئەمە گوتهیهکی جوانە، کەپۆیشتەووە بۆ مەدینە زۆری پێنەچوو لەروژی
(بعاث)دا کوژرا^۱، موسولمان بوونەکە ی سەرەتای سالی (۱۱)ی پیغەمبەریتی بوو^۲.
۲. (ایاس)ی کوپی (معاذ)، کوپکی گەنجی (یثرب)ی بوو، لەگەڵ
شاندیکی خێلی (اوس) دا هاتبوون بۆ ئەوێ پەیمان بێستنی لەگەڵ قورەیشدا نژ
بە خزمانیان لە (خزرج)، ئەمەش پێش جەنگی (بعاث) بوو کە لەسەرەتای سالی
(۱۱)ی پیغەمبەریتیدا پرووی دا ، چونکە ئاگری شەر لەنیوان هەردوو خێلەکە ی
(یثرب)دا هەلگیرسابوو. ئەوسیهکان لە خەزرجیهکان کەمتر بوون . کە پیغەمبەری
خوا زانی هاتوون بۆ مەککە چوووە لایان و لەگەڵیاندا دانیشتن و، پێی وتن: ئایا لەم
هاتنەتاندا حەزتان لە چاکە هەیە ؟ وتیان: ئەو چاکە یە چی؟ فەرمووی: من
پیغەمبەری خوام ، خوای گەورە منی ناردوووە بۆ لای عەبدەکانی ، بانگیان دەکەم
بۆ خوداپەرستی و وازھێنان لە (شیرک) و ، (قورئان)ی بۆ ناردووم ، پاشان باسی
ئیسلامی بۆ کردن و ، قورئانی بۆ خویندەنەو ، (ایاس)ی کوپی (معاذ) وتی:
خزمینە وەللاھی ئەمە باشترە لەوێ بۆی هاتوون ، (أبو الحیسر) . (أنس بن رافع) .
کە پیاویک بوو لە شانەکەدا . مشتیک خۆلی (بطحاء)ی هەلگرت و کردی بەدەم و
چاوی (ایاس)دا و ، وتی: وازمان ئی بێنە ، ئیمە بۆ کاریکی تر هاتووین ، (ایاس)
بێدەنگ بوو پیغەمبەری خوداش ﷺ هەستاو ، ئەوانیش بەبێ ئەوێ هیچ
پەیمانیک لەگەڵ قورەیشدا بێستنی گەرانەووە بۆ مەدینە.

پاش گەرانەووەیان بۆ مەدینە زۆری پێنەچوو (ایاس) مرد ، لەکاتی سەرە
مەرگدا زیکری (لا إله إلا الله) و (الله أكبر) و (الحمد لله) و (سبحان الله)ی دەکرد ،
کەس گومانی نەبوو لەوێ کە بە موسولمانی مردوو^۳.

۳. (أبوذر الغفاري) . خەلکی دەورووبەری (یثرب) بوو ، کاتیک هەوایی وەحی بۆ
هاتنی پیغەمبەر بەرگوئی کەوت (سویدی)ی کوپی (صامت) و (ایاس)ی کوپی (معاذ)
بەهمەمان شیوە کەوتە بەرگوئی (أبوذر)یش ئەمەش بوووە هۆی موسولمان بوونی^۴.
(بخاری) لە (ابن عباس)ە وە دەگیریتەووە:

^۱ / هەمان سەرچاوە ۴۲۵/۱-۴۲۷، هەرەها (رحمة للعالمین) ۷۴/۱.

^۲ / تاریخ الإسلام ، نوسینی (نجیب ئابادی) ۱۲۵/۱.

^۳ / (ابن هشام) ۴۲۷/۱-۴۲۸، هەرەها (تاریخ الإسلام) نوسینی (نجیب ئابادی) ۱۲۶/۱.

^۴ / هەمان سەرچاوەی کۆتایی ۱۲۸/۱.

ئەبۇدەر وتى: مەن پىياۋىكى (غەفارى) بووم ، ھەۋالمان پىگەيشت كە
 پىياۋىك لە مەككە دەرگەتوۋە ، دەلىت مەن پىغەمبەرم ، وئەم بە براكەم: بىرۇ بۇلاى ئەو
 پىاۋە قەسەى لەگەندا بكو، ھەۋالەكەيم پى بذرەۋە ، پىي گەيشتبوو ، پاشان
 گەپرايەۋە ، وئەم چىت پىيە؟

وتى : ۋەللأھى پىياۋىكم دى فەرمان بەكارى چاك دىكات و نادىكات لە
 ھەموو خراپەيەك ،

پىم وت : دلم ئاو ناخواتەۋە ، ھەستام توۋىشەبەرەو دارىكم گرت بە
 دەستەمەۋە ، بەرەو مەككە كەتتەپرى ، خوم والىكر كە نايئاسم و ، ھەزم لەچارەى
 نىيە ، لەئاۋى زەمزمەم خواردەۋەو چوومە مزگەوت ، ەلى بەلامدا تىپەپرى كرت ،

وتى: پىدەچىت تۇ پىياۋىكى نامۇ بيت؟

دەلىت : وئەم: بەلى ،

وتى: كەوتە پرى بۇ مائەۋە ، منىش لەگەلدا پۇيشتەم ، نە ئەو پرسىارى لە
 مەن كرت نە منىش ھىچ پرسىارىكم لەو كرت ، كە پۇژ بوۋەو چووم بۇ مزگەوتەكەو ،
 ھەۋالەم نەپرسى ، كەسىش نىيە ھەۋالى ئەوم بداتى ،

دەلىت: ەلى بەلامدا تىپەپرى وتى: ئايا ھىشتا مالى كابرەت
 نەدۇزىۋەتەۋە؟

دەلىت وئەم : نەء ،

وتى: كەۋاتە ۋەرە لەگەلم ،

دەلىت: پىي وئەم: كابرە چىت ئەۋىت ؟

چى تۇى ھىناۋە بۇ ئەم شارە؟

دەلىت : پىم وت : ئەگەر لای كەس قەسە نەكەى پىت ئەلىم ،

وتى: باشە ۋادەكەم ،

دەلىت : وئەم : ھەۋالمان پىگەيشتەۋە كەپىياۋىك لىرە ھەلكەۋتوۋە دەلىت مەن
 پىغەمبەرى خودام ، براكەم نارد بۇ لای قەسەى لەگەندا بكات ، گەپرايەۋەو ئاۋى دلى
 نەدام ، ھەزم كرت خوم بىيىنم .

ەلى پىي وت ﷺ : رىگەت دۇزىۋەتەۋە ، پوۋى منىش لەۋىيە ، چۇن مەن
 چوومە ژورەۋە تۇش بىرۇ ژورەۋە ، ئەگەر كەسىكم دى جىگەى مەترسى بىت بۇ تۇ

دەچمە پال دیوارەکو خۆم بەچاککردنی نەعلەکانمەوێ خەریک دەکەم و ، تۆ بەپێی خۆتەوێ بڕۆ ، ئەو پوشت ، لەگەڵیدا پوشتەم هەتا چووێ ژۆرەوێ ، لەگەڵیدا چووێ ژۆرەوێ بۆ لای پیغەمبەر ﷺ ، عەرزەم کرد: باسی ئیسلامم بۆ بکە ، بۆی باس کردم ، دەستبەجێ موسولمان بووم ، پێی فەرمووم: ئەبۆدەر ، ئەم کارە بپوشەو بانەینێ بیت ، بگەرێژەوێ بۆ شارەکەت ، کە هەوایی سەرکەوتنی ئیمەت پیگەیششت ئەوجا وەرەوێ ، منیش وێ: سویند بەو کەسە تۆی بەهەق ناردوێ لەناویاندا بەدەنگی بەرز ھاوار ئەکەم ، ئەنجا چووێ مەزگەوت قورەیشی ئی بوو ، وێ: ئەی خێلی قورەیش ، من شایەتی دەدم (أشهد أن لا إله إلا الله) و (أن محمداً عبده ورسوله) وتیان : ئادەیی بۆنە گیانی ئەو هەلگەراوێ ، بۆم هەستان ، لێدانیک ئی درام کە بمرم ، عەباس فریام کەوت ، خۆیدا بەسەرمدا ، پاشان پووی تێکردن و فەرمووی : دایک پۆلە رۆتان بۆ بکات ئایا پیاویکی غەفاری دەکوژن؟ لەکاتیکی کە پیگەیی بازەگانی و ھاوچۆتان بەسەر خێلی غەفارەوێ؟ ئیدی وازیان ئی هێنام ، کە رۆژ بوو ، گەرەمەوێ ، ئەنجا هەمان وشەکەیی دوینیم وێو ، وتیان : ئادەیی هەستەن بۆ ئەو هەلگەراوێ ، وەکو دوینییان ئی کردمەوێ ، عەباس فریامکەوت ، خۆیدا یەوێ بەسەرمدا وەکو قەسەکانی دوینیی فەرمووەو^۱.

۴. (طفیل) ی کۆری (عمرو) ی (دوس) ی . پیاوماقوڵیکی شاعیرۆ ژیرۆ سەرۆکی تیرەیی (دوس) بوو ، تیرەکەیی لە هەندێ ناوچەیی (یەمەن) دا میرنشینەکی هەبوو ، لە سالی (۱۱) ی پیغەمبەریتیدا ھاو بۆ مەککە ، خەلکەکەیی پێش ئەو بگات بەخێرھاتنیان کرد ، جوانترین سلاویان لێکردو بەشکوودارترین شیوێ ریزیان گرت و ، پێیان وێ: ئەی (طفیل) ، تۆ ھاویتیە ولاتی ئیمە ، ئەم پیاوێ لەناوماندا دەرکەوتوێ گێچەلمان پێدەگێریت و ، جیاوازی تیخستوین ، کاروبارمانی پەرتهوازە کردوێ ، گوتهکانی لەجادوێ ئەچن ، کۆر لەباوک و ، لەبراکەیی و ، ھاوسەر لە یەکتەری جیاوەکاتەوێ ، ئیمە بەهۆی ئەو پیاوێ ترسمان هەیی لەسەر خۆت و خێلەکەت ، لەبەرئەو قەسەیی لەگەڵدا مەکوێ گوییشتی ئی مەگرە.

(طفیل) دەنیت: وەللامی وازیان ئی نەهێنام هەتا بڕیارمدا کە نەقەسەیی لەگەڵدا بکەم و نەبیدوینم ، هەتا وام ئی ھاو کە چووم بۆ مەزگەوت گویم بەشتیک

^۱ / صحیح البخاری . باب قصە زمزم ۴۹۹/۱ - ۵۰۰ ، باب اسلام ابی ذر ۵۴۴/۱ - ۵۴۵ .

ئاخنى ، نە بادا شتىك لە قىسەكانىم بەرگوى بىكەيت ، دەلىت : چوومە مزگەوت ، دەينىم لەپال كابدە نويز دەكات ، لە نزيكىەو پراوەستام ، خوا ويستى گويم لە ھەندىك قىسەى بيت ، بەراستى گويم لە وتەيەكى شيرين بوو . لەدى خۇمدا وتم : دايك پۆلە رۆم بۇ بىكات ، من پياويكى خاوەن عەقلم و شاعىرم ، چاك و خراپ لە من ون نابن ، چى رىنگەم ئى دەگرى كە گوى لە قىسەى ئەم پياو بەگرم ؟ ئەگەر پىم باش بوو وەرى دەگرم ، خۆ ئەگەر خراپىش بوو پەتى دەكەمەو ، وەستام ھەتا گەپرايەو بۇ مالىكەى ، شوينى كەوتم تاچو ژیروەو چووم بۆلای و باسى ھاتنى خۆم بۇ كردو ، باسى ترساندى خەلك لەوو ، ئاخىنى گويم بەپارچە پەرۆيەك پاشان گوى گرتەم بۇ ھەندى لەگوتەكانى بۇ گىپرايەو ، پىم وت : باسى ئەم كارەى خۆت بۇ بكە ، باسى ئىسلامى بۇ كردم ، قورئانى بەسەردا خویندەمەو ، وەللەھى ھەرگىز گويم لەقىسەى لەو جوائتر نەبوو بوو ، كارنەبوو لەو دادپەرورەنەتر . دەست بەجى باوەرم ھىناو شاھىتەى ھەقم داو ، پىم وت : من لەناو تیرەكەمدا قىسەبىسراوم و ، دەگەرپەمەو بۇ لاىان و ، بانگيان دەكەم بۇ ئىسلامەتى ، دوعام بۇ بكە بەلگەيەكم ھەبىت ، پىغەمبەرى خوا ﷺ دوعاى كرد بەلگەكەش ئەو بوو خواى گەرە نورىكى وەك گلوپى لەنيوچەوانيدا خولقاند ، وتى : خوايە بائەم بەلگەيە لە دەم وچاومدا نەبىت ، چونكى دەترسم بلىن : ئەو خوا پىي نواندو ، ئيتەر نوورەكە چووم ناو قامچىكەى ، باوك و ھاوسەرەكەى بانگ كرد بۇ ئىسلام ھەردووكيان موسولمان بوون ، خىلەكەى لەموسولمان بووندا دەرەنگ ھاتن بەدەميەو ، بەلام ھەر وازى ئى نەھىنان ھەتا لە دواى (خەندەق) ە وە كوچى كرد بۇ مەدينەو ھەفتا يان ھەشتا بنەمالەى خىلەكەى لەگەلدا بوو ، لە ئىسلامدا ھەول و خەباتىكى باشى كرد ، لە جەنگى پۆزى (يەمامە) دا شەھيد بوو .^۲

۵. (ضداد الازدى) : لەخىلى (ازد شنوءە) ى يەمەن بوو ، خەرىكى نوشتە كردن بوو ، گەيشتە مەككە گوى لەبى عەقلەكانيان بوو دەيانوت : موخەمەد شىتە ، وتى : ئەگەر من پەرۆمەو لای ئەو كابرايە بەلكو خودا لەسەر دەستى مندا شىفاى بدات ، پىي گەيشت ، پىي وت : ئەى موخەمەد ، من نوشتە دەكەم ، ئايا پىت

^۱ / بلكو دواى (حديبية) ش ھاتە مەدينەو خىزمەت ئىفەمبەرىش ﷺ ، سەيركە (ابن ھشام) ۲۸۵/۱ .
^۲ / ابن ھشام ۲۸۲/۱-۲۸۵ ، رحمة للعالمين ۱/۸۲، مختصر سيرة الرسول ، نوسينى شىخ عبد الله ى تەجدى ۱۴۴ل ، تاريخ الإسلام نوسينى (نجيب ناباتى) ۱/۱۲۷ .

باشه بۆت بکهه ؟ پیغه مبهري خوا ﷺ فهرمووی: ((إن الحمد لله نحمده ونستعينه ، من يهد الله فلا مضل له ، ومن يضلله فلا هادي له ، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، وأشهد أن محمداً عبده ورسوله ، أما بعد)).

وتی: ئەو وشانەم جارێکی تر بۆ بلیژرەو ، پیغه مبهري خوا ﷺ سێ جار بۆی وتەو ، کابرا وتی: من گویم لە قسە ی فالگرو جادوگەر و گوتە ی شاعیران بوو ، هەرگیز گویم لە هاوڕێنە ی ئەم قسە نە ی تۆ نە بوو ، بەراستی گەشتونەتە فەرھەنگی دەریاکان ، دەستت بێنە با لە سەر ئیسلام بەیعتت بدەم ، بەیعتی دا بە پیغه مبهري خوا ﷺ^۱.

شەش شەنە بای فینک لە خاکی (یثرب) وە

لە وەرزی حەجی سالی (۱۱) ی پیغه مبهري تیدا . یۆلیۆی شالی ۶۲۰ زایینی . بانگەوازی ئیسلامی چەند تۆویکی چاکی بەدی کرد ، خێرا بوونە چەند درەختیکی بالابەر ، موسولمانان خۆیان خستە ژێر سیبەری فینکی لە دەست گەری ستم و ستمی سالانی پێشوو.

یەکیک لە داناییەکانی پیغه مبهري ﷺ ئەو بوو ، کاتیک تووشی بەدرۆ خستەو و رینگە ئی گرتن دەبوو ، لە لایەن خەلکی مەککەو ، لە تاریکایی شەو دا بە سەر خێلەکاندا دەگەرا ، هەتا هیچ کەسێک لە موشریکەکانی مەککە نەتوانن رینگە ی ئی بگرن^۲.

بەو شیوێه شەویکیان دەرچوو ، ئەبوبەکر و عەلی لە گەڵدا بوو ، بە سەر مالەکانی (زەل) و (شیبان) و (بن ثعلبە) دا گوزەراو لەبارە ی ئیسلامەو قسە ی لە گەڵدا کردن . لە نیوان ئەبوبەکر و پیاویکی خێلی (زەل) دا پرسیارو وەلامیکی خوش پووی دا ، (بنو شیبان) یش وەلامیکی ئومید بەخشانیان دایەو ، بەلام لە قەبول کردنی ئیسلامدا وەستان^۳.

پاشان پیغه مبهري خوا ﷺ بە (عقبە ی) (منی) دا تیپەری ، گوئی لە دەنگی چەند پیاویک بوو قسەیان دەکرد ، چوو لە لایان ، شەش گەنجی (یثرب) یی بوون ، هەموویان لە (خزرج) بوون ، بریتی بوون لە:

۱ / (موسليم) ريوایەتی کردو ، مشکاة المصابيح ، باب علامات النبوة ۵۲۵/۲.

۲ / تاريخ الإسلام نوسینی (نجيب نابادی) ۱/۱۲۹.

۳ / بروانة ، مختصر سيرة الرسول ، نوسینی (شیخ عبدوللای نهجدي) ل ۱۵۰ - ۱۵۲.

۴ / رحمة للعالمين ۸۴/۱.

(أسعد بن زرارہ) لہ خیلّی (بنی النجار)

(عوف بن الحارث بن رفاعۃ ، ابن عفراء) لہ خیلّی (بنی النجار)

(رافع بن مالک بن العجلان) لہ خیلّی (بنی زریق)

(قطبۃ بن عامر بن جدیدۃ) لہ خیلّی (بنی سلمہ)

(عقبہ بن عامر بن نابی) لہ خیلّی (بنی حرام بن کعب)

(جابر بن عبداللہ بن رثاب) لہ خیلّی (بنی عبید بن غنم)

یہ کیئک لہ خویشیہ کانی خہ لکی (یثرّب) ئەوہبوو، کہ لہ جوولہ کہ
ہاوپہ یمانہ کانیان دەبیست لہ مەدینەدا کہ یەکیئک لہ پیغەمبەران لہو پوژگارەدا
دەردەکەوئیت ، ئەوجا شوئینی دەکەوین ، ئەوجا ئیمە (جولەکە) لہ گەل ئەو پیغەمبەرەدا
دەبین ئیوہ دەکوژین وەکو (عاد) و (إرم) .^۱

کاتیئک پیغەمبەری خوا ﷺ پێیان گەیشت ، پێی فرموون : ئیوہ کیئ ؟ وتیان :
ئیمە چەند کەسیکی خەزەجین ، فرمووی : هاوپەیمانەکانی جولەکە ؟ وتیان : بەلێ ،
فرمووی : دادەنیشن قەستەن لەگەڵدا بکەم ؟ وتیان : بەلێ، لەگەڵیدا دانیشتن ، ئەنجا
پیغەمبەر ﷺ کرۆکی ئیسلام و بانگەوازەکە ی بۆ باس کردن و ، بانگی کردن بۆلای
خوای گەورە ، ھەرەھا قورئانی بۆخوئندنەوہ . ھەندیکیان بەئەوانی تریان وت : ئەری
دەزانن وەللاھی خەلکینە ، ئەمە ئەو پیغەمبەرە یە کہ جولەکە ھەرەشەیان پێی لہ ئیوہ
دەکرد ، نەکەن بەیئڵن پێشتان بکەون ، دەستبەجی وەلامی بدەنەوہو موسولمان بین .

ئەوانە پیاوہ ژیرەکانی (یثرّب) بوون ، دووبەرەکی و شەپری ناوخۆ ماندووی
کردبوون ، کہ زۆر نەبوو گوزەرا بوو ، ھەتا ئەو کاتەش کلپەکە ی بەھەلگیرساوہ یی
مابوہوہ ، ئومیدیان وابوو کہ بانگەوازە بیئتە ھۆیک بۆ وەستاندنێ شەر ، وتیان : ئیمە
لەحالیئکدا خیلەکەمان بەجیہیشتوہ ھیچ خیلّیک لہوناوہدا بەئەندازە ی ئەوان
دوژمنایەتیان لەناویدا نیہ ، لەخودا داواکارین کہ بەھۆی تووہ کوئیان بکاتوہ ،
دەچینەوہ لایان ، بانگیان دەکەین بۆ لای تو ، ئەگەر لەسەر دەستی تو دا یەک بگرن ،
ھەرگیز رێیان لہکەسیئک ناکەوئیت پایە بلندتر بیئت لہ تو .

ئەو کۆمەلە خەلکە گەرانەوہ بۆ مەدینە پەيامی ئیسلامیان بۆ بردن ، وای
لێھات مائیئک لہ مالەکانی (انصار) دا نەما باسی پیغەمبەری تێدا نەبیئت ﷺ .^۲

^۱ / زاد المعاد ۲/ ۵۰ ، ابن هشام ۱/ ۴۲۹ ، ۵۲۱ .

^۲ / مەمان سەرچاوە ۱/ ۴۲۸ - ۴۳۰ .

خواستنی عائشه له لایهن پیغه مبهروه

له شهوالی ئمو ساله دا . سالی (۱۱) ی پیغه مبهریتی . پیغه مبهری خوا ﷺ عائشه ی (صدیقه) ی خوازیینی کردو (ر) ، له شهوالی سالی یه که می کوچیدا گواستیوه^۱ .

شه ورهوی و بلند بوونهوه

له قوناغه دا بانگه وازه که ی پیغه مبهری ﷺ له نیوان سرکه وتن و چهوساندن هودا بی وچان ریگه ی دهبری ، چه ند ئه ستیره یکی کز له ئاسویه کی دوره وه دیار ده که وتن ، نه وه بوو پروداوی شه ورهوی و بلند بوونه وه پرووی دا .

به چه ند وته یه کی جیاواز کاتی دیاری کردنه که ی قسه ی له سه ره :

۱. وتراوه : شه ورهوی له یه که م سالی پیغه مبهری تیدا پرویداوه ، پای (طبری) یه .
۲. وتراوه : پینچ سال دوی پیغه مبهری تی بووه ، (نه وه وی) و (قرطبی) ئه مه یان به لاوه په سه ند تره .

۳. وتراویشه : له شهوی (۲۷) ی مانگی ره چه بی سالی (۱۰) ی پیغه مبهری تیدا بوه ، (عه للامه المنصور فوری) ئه م پایه ی په سه ند کردوه .

۴. وتراوه : پینش کوچ به (۱۶) مانگ بووه ، واته له ره مه زانی سالی (۱۲) ی پیغه مبهری تیدا .

۵. وتراوه : پینش کوچ کردن به سالی ک و دو مانگ بووه ، واته له (محرم) ی سالی (۱۳) ی پیغه مبهری تیدا .

۶. وتراوه : سالی ک پینش کوچ کردن بووه ، واته له (ربیع الاول) ی سالی (۱۳) ی پیغه مبهری تیدا .

سی گوته ی یه که م به وه رهت کراوه ته وه که (خه دیجه) (ر) له ره مه زانی سالی (۱۰) ی پیغه مبهری تیدا وه فاتی کردوه ، وه فات کردنه که شی پینش فهرز کردنی (۵) نویره که بووه ، پای جیاواز نیه له وه دا که فهرز کردنی پینچ نویره که له شهوی (اسراء) دا بووه^۲ .

به لام هر سی وته که ی دواوه به لگه یه که نه دی په سه ندی بکه م ، هر چه نه ده ره وتی سوره تی (الإسراء) به لگه یه له سه ره نه وه ی شه ورهوی دواتر پرویداوه .

^۱ / تلقیح فہوم اہل الاثر ل ۱۰، صحیح البخاری ۵۵۱/۱ .

^۲ / بؤ ئه م رایانہ بېوانہ، زادالمعاد ۴/۴۹، مختصر سیرہ الرسول ، شیخ عبدوللہ نعجدی ل ۱۴۸-۱۴۹، رحمہ للعالمین ۱/۷۶، (تاریخ الإسلام) نویسنی (نجیب نابادی) ۱/۱۲۴ .

ههروهه پيشه واياني (فهرموده) وردو درشتی ئەم ږووداوه دهگيرنه وه ،
ئيمهش زور به کورتی دهخهينه ږو:

(ابن القيم) دهليت: راست وهههه كه پيغه مبهري خوا ﷺ به جهستهی شه ږهوی
پيکراوه ، له مزگوتی هه راهه وه ږو (بيت المقدس) ، به سواری ږوراق و به هاوړپيه تي
(جبريل) ﷺ له (بيت المقدس) دا به ږوه ، نو ږڅی به نيما مهت ږو پيغه مبهريان کړدوه ،
جلهوی ږوراقيشی به نه لقهی دهرگاهه ی مزگوته وه به ستوته وه.

پاشان هه له شه ودا له (بيت المقدس) وه ږو ئاسمانی دونه بلند کرایه وه ،
(جبريل) ﷺ داوی کړدنه وه ئاسمانی يه که می کړد ، ږوی کرایه وه ، له ويدا باوکی
مروځايه تي (ناهم) ی بينی سلوی ئی کړد ، به خيړه اتنی کړد ، وه لامي دايه وه ، دانی نا
به پيغه مبهري تيه کهيدا ، له لای راستيه وه خواي گه وه گيانی هه موو پيغه مبهريانی
نیشانداو ، له لای چه پيشيه وه گيانی تاوانبارانی نیشاندا.

پاشان بهر زکرایه وه ږو ئاسمانی دوهم ، ږوی کرایه وه ، تيايدا يه حياي کږی
زه که ريو عيسای کږی مريه می بينی ﷺ ، پييان گه شت و سلوی ئی کړد ،
وه لاميان دايه وه ، به خيړه اتنیان ئی کړد ، دانیان نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

پاشان بلند کرایه وه ږو ئاسمانی سيهم ، يوسفی تيدا بينی ﷺ ، سلوی ئی
کړد ، وه لامي دايه وه به خيړه اتنی ئی کړد ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.
پاشان بهر زکرایه وه ږو ئاسمانی چوارهم ، ئيدريسی تيدا بينی ﷺ ، سلوی
ئی کړد ، به خيړه اتنی ئی کړد ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

پاشان بهر زکرایه وه ږو ئاسمانی پينجه م ، هارونی کږی عمرانی تيدا بينی
ﷺ ، سلوی ئی کړد ، به خيړه اتنی کړد ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

پاشان بلند کرایه وه ږو ئاسمانی شه شهم ، به موسای کږی عمران گه شت
ﷺ ، سلوی ئی کړد ، به خيړه اتنی کړد ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

که موسای به جني هشت ﷺ گريا ، پيی و ترا: ږوچی ده گريت ؟ فهرموی :
ده گريم چونکه کوږيک نيرواوه له داوی منه وه ، نه وانه ی له ئوممه تي نه وه ده ږونه
به هه شته وه له ژماره ی نه وانه ی ئوممه تي من زياترن.

پاشان بهر زکرایه وه ږو ئاسمانی هه و ته م ، گه شت به ئيبراهيم ﷺ ، سلوی
ئی کړد ، به خيړه اتنی کړد ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

پاشان بهر زکرایه وه ږو (سدره المنتهی) و ، نه جا بلند کرایه وه ږو (البیت
المعمور).

پاشان بهر ز کرایه وه بۆ لای (الجبار ﷻ) ، ئه وهنده لئی نزیک بوه وه هتا به ئه ندازه ی دوو که وان یان که متری مابوه وه ، ئه نجا ئه وه ی ویستی (وهی) کرد بۆ پیغه مبه ر ﷻ ، (۵۰) نویژی له سه ر کرده ئه رک ، گه پرایه وه هتا به لای موسادا تیپه پری ﷻ ، پیتی فهرموو : به چی فهرمانی پیکردی ؟ فهرمووی به په نجا نویژ ، فهرمووی : ئومه ته که ت بهرگهی ئه وه ناگریت ، بگه پزیه وه بۆ لای پهروه ردگارت داوای ئی بکه سووکی بکات له سه ر ئومه ته که ت ، لای کرده وه به لای جبریلدا ، وه کو بیهویت رای ئه وه وهرگریت ، ئامازه ی فهرموو : به ئی ، ئه گه ر حه زت ئی بیت ، جبریل بهرزی کرده وه هتا چوه خزه مت خوای گه وه ، له جیگهی خۆیدا بوو . ئه مه قسه ی بوخاریه له چه ند ریگه یه که وه . ئه نجا ده نویژی له سه ر که مکرده وه ، پاشان دابه زیه وه هتا به لای موسادا ﷻ تیپه پری ، هه والی پیدا ، فهرمووی : بگه پزیه وه لای پهروه ردگارت و داوای سووک کردنی ئی بکه ، بهرده وام له هاتوچۆدا بوو له نیوان موسا ﷻ و خوای گه ورده ، هتا بۆی کرد به پینج نویژ ، موسا ﷻ فهرمانی پیدا که داوای سووک کردن بکاته وه ، فهرمووی : شه رم ده کم له پهروه ردگارم به لام رازی ده بم و ملکه چم ، که دور که وته وه بانگ ویژیک هاواری کرد : من بهر یاری فره یزه که م داو سه رشانی بهنده کانم سووک کرد . ته واو .

پاشان (ابن القیم) باس له راجیاوازیه که ده کات سه به ارت به چاوپیکه وتنی پیغه مبه ر ﷻ بۆ پهروه ردگاری گه وه ، پاشان باسی قسه یه کی (ابن القیم) ی کرده وه له و باره یه وه ، پوخته ی قسه که ئه وه یه که بینین به چاو له به نه رته دا نه سه لماوه وه ئه مه قسه یه که هیچ یه کی له هاوه لان نه یان فهرمووه ، ئه وه ش باس ده کریت له (ابن عباس) وه که به ره های ی و به دلی بینویه تی ، ئه وا یه که م دژ به دووهم نیه .

پاشان ده لیت : ئایه تی ﴿ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى ﴾ النجم / ۸ ، ئه م نزیک بوونه وه یه ئه وه نزیک بوونه وه نیه له سوره تی (الإسراء) دا ها تووه ، ئه وه ی له سوره تی (النجم) دا ها تووه نزیک بوونه وه ی (جبریل) ه ﷻ نزیک بوونه وه که ش ، ههروه کو عاششو و (ابن مسعود) ده لیت : ره وتی ئایه ته به لگه یه له سه ری ، نزیک بوونه وه که له سوره تی (الإسراء) دا پوونه که مه به ست پیتی نزیک بوونه وه ی پهروه ردگاری گه وره ، له سوره تی (النجم) دا باس له وه ناکات ، به لکو ئه وه ی تی دایه که جاریکی تر له (سدره

المنتهى) بينيوپه تيه وه ، نه وهش (جبريل) عليه السلام ، پيغه مېهر ﷺ دوو جار له سهر شيوهى پيروزى جبريلى بينيوه: جار يك له سهر زمين ، جار يكيش له (سدره المنتهى) ، (والله اعلم) . ته واو^۱.

پووداوى سنگ له ت كردنه كېش جار يكى تر لى پوى دايه وه ، له سهره دا كوومه ليك شتى جوړاو جوړى بينى:

شپرومى خرايه بهر ده ستي ، شپړه كې هلبژارد ، پي و ترا: ريگه فتره تت هلبژارد يان فتره تت پيكا ، خو نه گهر ميه كې هلبژار دايه نوممه ته كېت سهرى لى تيكه چوو.

هروها چوار پووبارى بينى له بهه شتدا : دوو پووبارى ديارو ، دوو پووبارى ناديار ، دوو دياره كې بريتى بوون له نيل و فورات ، مانا كېشې نه وه يه كه په يامه كې نيشته جى نه وه دوو شيوه به پيته ده بيت له نيل و فورات داو ، خه لكه كې ده بنه ه لگرانى ئيسلام نه وه له دواى نه وه ، مانا كې نه وه نيه كه ناوى نه وه دوو پووباره له بهه شته وه ه لده قوليت.

هروها ماليكى دهرگاوانى دوزه خى بينى ، پينه ده كېنى ، له پووكاريدا گه شى و خو شى ديار نه بوو ، هروها بهه شت و دوزه خى بينى.

هروها بخورانى مالى هه تيوانى بينى قاپوله يان هېوو وه و شتر ، پارچه ناگرى وه ك مشته بهر دكره به دميانداو ، له دهرچه يانه وه ده چوو دهره وه.

سووخوره كانيشيى ده بينى سكيان گوره بوو بوو ، نه يانده توانى له جيگه خويان بچولن ، بو پيشاندانى دوزه خى نال و بهيتى فيرعون به لا ياندا تيده پيرن و پييان پيدادنهان.

زيناكاره كانيشيى بينى گوشتيكي پاكو قه لرو گوشتيكي هلاوساوى بؤگه نيان له بهر ده ستي بوو ، له گوشته پيسه بؤگه نه كيان د خواردو ، وازيان له گوشته پاكه قه لوه كه هينا بوو.

هروها نه و ژنانه شى بينى كه منالى زول د خنه وه ، به مېكه كانيان هه لواسرا بوون.

^۱ / زاد المعاد ۲/ ۴۸، ۴۷. هروها سهره كې (صحيح البخارى) ۱/ ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۸۱، ۴۸۸، ۴۸۹، ۵۰۰، ۶۸۴/ ۲... (صحيح مسلم) ۱/ ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶.

ههروهه کاروانیکی خه لکی مه کهه ی بینى له چوون و گه پانه وه دا بوو، و شتریکیان له پی شه وه بوو دیاری کرد، له سه ریان وه سقا ناوی له ده فریکى سه ر داپوشراویان خواره وه نه وان نووستبوون، پاشان ده فره که ی به سه رداپوشراوی هیشه وه و پوشت، نه وه ش بوو به به لگه ی بانگه وازه که ی له به ره به یانی شه وى شه و پهیدا^۱.

(ابن القيم) ده لیت: کاتیک پیغه مبه ر ﷺ پوژی کرده وه له ناو قو په ی شه دا هه وائی پیدان، که خودا چی له ئایه ته گه ره کهانی خو ی نیشان دا وه، ئیدی به درو خسته وه و نازاردان و زیان پیغه یان دنیان زیاتری کرد، داویان لی کرد وه سفیکی (بیت المقدس) یان بو بکات، خوی گه وه هیئایه پیش چاوی، تا به باشی دیاری کرد، نه نجا هه وائی نیشانه کهانی پیدان، نه وانیش نه یان ده توانی به ره پهرچی یه ک وشه ی بده نه وه، نه نجا هه وائی ریگه ی هاتن و چونی کاروانه که شی پیدان و، پیشی وتن که چ کاتیک ده گاته جی، هه وائی پیدان سه باره ت به یه که م و شتری پیش کاروانه که، هه واله که ش به راستی واده رچوو که پیغه مبه ر ﷺ فه رموی، که چی نه وه هه واله زیاتر توو په ی کردن و، زیاتر له کو فرو بیئا وه پهیدا نه غروی کردن^۲.

گوتراوه: بویه (ابوبکر) ﷺ ناو نراوه (صدیق) چونکه ده سته جی نه م پرو دا وه ی به راست زانی، له کاتیک دا به درو یان خسته وه^۳.

کو رترین و گه وره ترین وشه له باره ی هوو حکمه تی نه وه گه شته وه و ترا بیت نه م ئایه ته پیرو زیه ﴿لَرِیْهِ مِنْ آیَاتِنَا﴾ (الاسراء ۱) واته: بو نه وه ی ئایه تی خو مانی نیشان بده ی، نه مه ش سوننه تی پیغه مبه رانه (س) فه رمویه تی: ﴿وَكَذٰلِكَ نُرِیْ اِبْرٰهٖمَ مَلَكُوْتَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَلِیَكُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ﴾ {۷۵} واته: به و شیوه یه مه له کو تی ئاسمانه کان و زه مینمان نیشانی ئیبراهیم داو، بو نه وه ی یه قین پهیدا بکات، هه ره ها به (موسا) فه رموو: ﴿لِرَبِّكَ مِنْ آیَاتِنَا الْكُبْرٰی﴾ {۲۳} واته: بو نه وه ی ئایه ته گه ره کهانی خو مانن نیشان بده ی، مه به سستی نه و (اراده) یه شی پوون کرده وه و فه رموی: ﴿وَلِیَكُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ﴾، پاش نه وه ی که پیغه مبه ران (س) پشت به بینینی

^۱ / سقرضا و قکانی ئیشوو، ابن هشام ۶/ ۴۰۶، ۴۰۴، ۴۰۳، ۴۰۲، ۳۹۷.

^۲ / زاد المعاد ۴۸، مه تروه ها سقرکه (صحیح البخاری)، ۴/ ۶۸۴، و (صحیح المسلم) ۱/ ۹۶، (ابن هشام)

۱/ ۴۰۳، ۴۰۲.

^۳ / هه مان دوا سقرضا وه ۱/ ۳۹۹.

ئايەتە خاويىيەكان دەبەستىن ئەۋەندەيدان زانىيارى يەقىن دەست دەكمۇيت ئەندازەى نىيە ،
 ھەۋالەيىش ۋەك دىيارى كىردىن نىيە ، ئەۋانە ئەۋەندە ئازار دىنۇش كەس بەرگەى ناگرىت ،
 ھەموو ھىزەكانى دۇنيا لەبەردەمىياندا بالى مىشۋولەيەۋ باكيان لىيى نىيە با بەسزاۋ
 ئازارىش تاۋ بىرىن .

ئەۋ ھىكمەت و نەيىيانەى لەپىشت ۋىدەكارى ئەم گەشتەۋەن ، بۋارى باس
 لىكردىنان بىرىتىيە لەپەرتۋوكى نەيىيەكانى شەرىعت ، بەلام ھەندىك راستى سادە ھەن
 كە لەكانىۋارى ئەم گەشتەۋە ھەلدەقۇلئىن و بەقۇلپ دىنە دەرۋە بەرەۋ باخچەكانى
 سىرەتى پىغەمبەر ﷺ .

پىم باش كە بەكورتى ھەندىكيان تۇمار بىكەم :

خۇيىنەر لە سورەتى (الأسراء) دا دەبىنىت كە خۋاى گەرە باسى بەسەرھاتى
 شەۋرەۋى لەيەك ئايەتدا كىردە ، پاشان دەستى كىردە بەباسى ئابۋوچۈۋەن و
 تاۋانەكانى جۈلەكەۋ ، پاشان ئاگادارى كىردەۋە كە ئەم قۇرئانە بۇ ئەۋ مىللەتەيە كە
 شىۋاۋترە لەۋانەشە خۇيىنەر ۋاھىست بىكات كە ھىچ پەيۋەندىك لەنىۋان دۋو ئايەتەكەدا
 نەبىت ، لەراستىدا مەسەلەكە ۋانىيە ، خۋاى گەرە بەم شىۋازە ئامازە دەكات بەۋەى كە
 شەۋرەۋى بەرەۋ (بىت المقدس) بۋە ، چۈنكە جۈلەكە لە سەركىردايەتى كۆمەلگەى
 مۇۋقئى ۋەلا دىخىزىن ، بەھۋى ئەۋ تاۋانانەۋە كە ھىچ بۋارىكى بۇ مانەۋەيان لەسەر
 ئەۋ پلەۋپايە نەھىشتۋتەۋە ، لە داھاتۋىيەكى نىزىكىشىدا خۋاى گەرە ئەۋ پلەيە بە
 كىردەيى دەبەخشىت بەپىغەمبەرەكەى ﷺ و ، ھەردۋو پلەۋپايەى بانگەۋازى ئىبراھىمى
 بۇ كۆدەكاتەۋە ، ئىدى كاتى گۋاستنەۋەى سەركىردايەتى پۇخى ھاتۋە لە ئۈمەتتىكەۋە
 بۇ ئۈمەتتىكى تر ، لە ئۈمەتتىكەۋە كە مىژۋى خۋى پىركىردۋە لەناپاكى و فىل و
 تاۋان و دەست دىرىژى ، بۇ ئۈمەتتىك كەچاكەۋ خىرۋىيىرى لى دەپژىت و پىغەمبەرەكەى
 ﷺ پۇژانە ۋەخى بۇ دادەبەرژىت .

بەلام ئەم سەركىردايەتتە چۈن دەگۋازىتتەۋە ، لەكاتىكدا كە پىغەمبەر ﷺ بە
 لانەۋازى لەناۋ شاخەكانى مەككەدا خۋى ھەشارداۋە ، ئەم پىرسىيارە پەردە لە پۋى
 راستىيەكى تىرىشدا ھەلدەمالىت ، كە ئەۋەيە پۇلى ئەم بانگەۋازە ئىسلامىيە خەرىكە
 بەرەۋ كۆتايى و تەۋاۋ بۋون دەپۋات ، ئىدى پۇلىكى تر دەست پى دەكات كە لە
 رەۋگەيدا جىيايە لە پۇلى يەكەم ، لەبەرئەۋەيە كە دەبىنەن ھەندىك لە ئايەتەكان

ئاڭدار كوردنەۋەيەكى پوون و ھەرەشەيەكى سەختى تىدايە سەبارەت بە موشرىكان ﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا﴾ {۱۶} ھەر شارىك وا لە خۇشگوزەرانەكانيان دەكەين لە سنوور دەرچن ئەوسا بېريارى خويان بەسەردا دەچەسپىت و مال و حاليان ويران دەكەين . ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا﴾ {۱۷} الأسراء ، واتە: پاش نوح چەندىن گەلى ترمان لەناو برد ، خواى تۆ بەسە بۆ ناسىن و بينىنى گوناھى بەندەكانى ، بەپال ئەم ئايەتانە كۆمەلىك ئايەتى تىرىش ھەيە كە بنەماو بەندو پەرسىيەكانى ژيار بۆ موسولمانان پوون دەكاتەۋە كە كۆمەلگاي ئىسلاميانى لەسەر بنیات دەنرىت ، ھەروەكو ھاتبەنە سەر زەويەك تيايدا كاروبار لە ھەموو پوويەكەۋە بەدەستى خويان بىت و ، يەكەيەكى يەگەرتويان دروست كەردىت كە كاروبارى كۆمەلى لەسەر بەرئەۋە بچىت ، ھەروەھا ئامازەيەكى تىدايە بۆ ئەۋەى كە پىغەمبەر لەداھاتويەكى نەزىكدا شوين و پەناگەيەك دەدۆزىتەۋە كە تيايدا نىشتەجى بىت و ، بىتە مەلەندىك بۆ بلاوكردنەۋەى بانگەۋازەكەى لە ھەموو جىھاندا ، ئەمەش يەكەكە لەنھىنيەكانى ئەم قۇناغە پىرۆزە ، پەيوەستە بە باسەكەمانەۋە ، بۆيە بەباشمان زانى باسى بكەين .

ھەر لەبەرئەم حىكمەتەۋ ھاويئەكانىەتى پىمان وايە كەدياردەى شو پەۋى پىش بەلئىنى عەقەبەى يەكەم يان لەنيوان ھەردو بەلئىنى عەقەبەدا پووى داۋە ، (والله أعلم) .

به یعه تی عهقه بهی یه که م

پیشتر وتمان که شەش کەس لە خەڵکی (یثرب) لە وەرزی حەجی سالی (۱۱) ی پیغه مبه ریتیدا موسولمان بوون ، به ئینیاندا به پیغه مبه ر ﷺ که په یامه که ی به کەسوکاریان بگه یه نن.

له ئاکامی ئەو هەدا که وەرزی داهاتوو هاته پیشه وه . لە وەرزی حەجی سالی (۱۲) ی پیغه مبه ریتیدا ، به رامبه ر به سالی (۶۱۲) ی زاین بوونه (۱۲) پیاو ، پینج کەسیان لەو شەش کەسه بوون که پیشتر په یوه ندیان کردبوو به پیغه مبه ره وه لە سالی رابوردوودا . شەشه میان که ناماده نه بوو (جابر ی کوپی (عبدالله) ی کوپی (رئاب) بوو . له گه ل حهوت کەسی تر که بریتی بوون له :

۱. (معاذی) کوپی (الحارث) ، (ابن العفراء) له (بنی النجار) خه زه جی

۲. (ذکوانی) کوپی (عبد القیس) له (بنی زریق) خه زه جی

۳. (عباده ی) کوپی (صامت) له (بنی غنم) خه زه جی

۴. (یزید ی) کوپی (ثعلبه) هاوپه یمانی (بنی غنم) خه زه جی

۵. (العباس ی) کوپی (عباده ی) کوپی (حنظلة) له (بنی سالم) خه زه جی

۶. (أبو الهيثم ی) کوپی (التيهانی) له (بنی عبد الأشهل) ئەوس ی

۷. (عویم ی) کوپی (ساعده) له (عمرو بن عوف) ئەوس ی

دوانه که ی کو تایی له (ئەوس) و ئەوانی تریش له خیل ی (خه زه ج) بوون^۱.

ئەمانه له (عهقه به ی) (مینا) دا وه ک به یعه تی ژنان که له فه تی مه که که دا دابه زی ، به یعه تیان دا به پیغه مبه ر ﷺ.

بوخاری له (عباده ی) کوپی (صامت) وه ده گیریته وه له پیغه مبه ره وه ﷺ فرمووی: وه رن ، به یعه تم بده نی که هاوه ل بو خودا په ییدا نه که ن و دزی نه که ن و زینا نه که ن و پۆله کانتان نه کوژن و بوختانی ده ست و داوین هه لئه به ستن و له ه یج چاکه یه که دا سه ر پینجیم نه که ن ، هه رکه سی کیش له ئیوه واده ی خو ی برده سه ر ئەوه پاداشتی له سه رخوایه ، هه رکه سی کیش سنووری یه کی ک له وانه به رز نی ت و له دو ئیادا سه زابدری ت ده بی ته مایه ی سه رینه وه ی گونا هه که ی ، هه رکه سی کیش سنووری به زان دو خودا بو ی

^۱ / رحمة للعالمین ۸/۱ . ابن هشام ۴۳۱/۱ ، ۴۳۲ ، ۴۳۳ .

پۇشى ئەوا كاروبارو سەرەنجامى بۇلاى خوا دەبىت ، ئەگەر ويىستى سزاي دەدات ، ئەگەر ويىستيشىي لەسەر بوو لىي خوش دەبىت ، فەرموى : بەيەتايان پيدا . لە پرو نوسىكى تردا دەلىت : . لەسەر ئەو بەيەتەمان پيدا .^۱

نۆينەرى ئىسلام لە مەدىنەدا

پاش ئەوھى بەيەت تەواو بوو وەرزی حەجىش كۆتايى ھات ، پىغەمبەر ﷺ لەگەل ئەو بەيەتدەرەنەدا يەكەم نۆينەرى خوى نارد بۇ (يىثرب) ، بۇ ئەوھى شەرىعەتى ئىسلام فىرى موسولمانەكانى (يىثرب) بكات و لەئايىندا شارەزايان بكات و ھەستىت بە بلاو كردنەوھى ئىسلام لەنيوان ئەو كەسانەدا كەھىشتا لەسەر شىرك مابوونەوھ ، بۇ ئەو مەبەستەش گەنجىك لە گەنجە موسولمانە سەرەتايىيەكانى نارد ، ئەويش (مصعب) ى كوپى (عمير) ى (عبدرى) بوو ﷺ.

سەرکەوتنىكى كەم وىنە

(مصعب) ى كوپى (عمير) لەمالى (اسعد) ى كوپى (زرارە) دابەزى ، بە لىبراننىكى زۆرەوھ دەستى كرد بە بلاو كردنەوھى ئىسلامەتى لەناو خەلكى (يىثرب) دا ، تا بە پياوھ قورئان خوینەكە ناسرا .

يەكك لەجوانترين ئەو حالەتە سەرکەوتوانەى لەبانگەوازەكەيدا دەيگىرنەوھ ئەوھى ، جارىكيان (اسعد) ى كوپى (زرارە) بردىە دەرەو بەرەو مالى (بنى عبدالأشل) و (بنى ظفر) ، چوونە ناوباخىكى (بنى ظفر) ەوھ ، لەسەردەمى يىرىك دانىشتن ناوى بىرى (مرە) بوو ، چەند پياويكى موسولمانيان لەدەر خپ بووھ . (سعد) ى كوپى (معاذ) و (اسعد) ى كوپى (حضير) كە لەو كاتەدا لەسەر باوهرى شىرك بوون . كە ئەم دووانە بەمەيان زانى (سعد) بە (اسيد) ى وت : ئادەى برؤ بۇلاى ئەو دوو پياوھ كە ھاتوون لاوازو كەم دەستەكانمان گىل بكەن و پياياندا ھەلبشاخى و ، رىنگەيان مەدە جارىكى بىنەوھ مالەكەمان ، (اسعد) ى كوپى (زرارە) كوپى پورمە لەبەر ئەو ناتوانم ، ئەگەر وانەبوايە خۆم دەرؤشتم .

(اسيد) رەمەكەى ھەلگرت بەرەو پرويان چوو ، كاتىك (اسعد) بەدى كرد وتى بە (مصعب) : ئەوھ گەورەى ھۆزەكەيەتى دىتەلات راستگويانە ھەمووشتىكى پى بلى .

^۱ / صحيح البخاري ، باب بعد حلاوة الإيمان ۷/۱ ، باب وفود الأنصار ۵۵۱،۵۵۰/۱ ، واللقط من هذا الباب ، وباب قوله تعالى : إذا جاءك المؤمنات ۷۲۲/۲ ، باب الحدود كفارة ۱۰۲/۲ .

(مصعب) وتی: ئەگەر دانیشت قسەى لەگەڵدا دەکەم ، (أسید) هات و بەسەریانەوه
 وەستاو دەستی کرد بەقسە پى‌وتنیان و وتی : چى ئىوهى هیناوەتە ئێرە؟ دەتانەوئیت
 لاوازەکانمان فریو بدن ؟ ئەگەر خۆتان خۆشده‌وئیت دور کەونەوه ، (مصعب) پى‌ی وت
 : دانیشتەو گورمان ئى بگره ، ئەگەر بەدلت بوو وەرى بگره ، ئەگەر بەدلیشت نەبوو چى
 دەکەیت بیکه ، (أسید) وتی: باشت وت ، پاشان پرمەکەى چەقاند بەزەیداو دانیشت،
 (مصعب) لەبارەى ئىسلامەوه قسەى بۆ کردو ، قورئانى بۆ خوێندەوه ، دەلیت :
 سوێند بەخودا . پى‌یش ئەوهى قسە بکات ئىسلامان لە پوالت و گەشى و بەدەمه‌وه
 هاتنیدا دەبینى . پاشان وتی: ئەم وتانە چەند جوان و شیرین ؟ ئەگەر مژوڤ بیهوئیت
 بپرواتە ناو ئەم ئایینەوه چى دەکات ؟

پى‌یان وت : خۆت بشو ، جەکانت پاکژکەرەوه ، پاشان شایەتومانى هەق
 بەینە ، پاشان دوورکات نوێژ بکه ، هەستا خۆى شۆردو ، جەکانى پاک کردەوه ،
 شایەتومانى هیناو ، دوورکات نوێژى کردو ، پاشان وتی: پیاویکى ترم لەگەڵدايه
 ئەگەر شوینانتن بکەوئیت ، یەك کەسى خێلەکەى نامیئیت شوینانتان نەکەوئیت ، ئیستا
 رینگەتان نیشان دەدم بۆ لای ئەو پیاوه . (سعد بن معاذ) ه . پرمەکەى هەلگرت و چوو
 بۆلای (سعد) لەناو خێلەکیدایا بوو ، لەناو کۆپیاندا دانیشتبوون ، (سعد) وتی:
 سوێندیئیت ئەم پەنگ و پروەى (أسید) ئەوه نەبوو کەپى‌یەوه پوشت لای ئیوه .

کاتیك (أسید) گەیشتمەوه کۆرەکە (سعد) پى‌ی وت: ئەرى چیت کرد؟ وتی:
 قسەم کرد لەگەڵ هەردووکیاندا ، هیچ شتیکی وەهام ئى نەبینى ، رینگەم ئى گرتن وتیان
 : چى دەلیت وادەکەین .

بۆیان گى‌رامەوه کە (بنى حارثه) چوون بۆ (أسعد)ى کۆپى (زراره) تا بیکوژن .
 لەبەر ئەوهى دەیانزانى کە ئەو پورزای تویه . تا تۆلەت ئى بکەنەوه ، ئیدی (سعد)
 هەستاو تووڤه بوو ، پرمەکەى هەلگرت و ، چوو بۆیان ، کاتیك کە هەردووکیان بینى
 بەئارامیى دانیشتبوون ، زانیى کە (أسید) ویستویهتى گویان ئى بگریت ، بەسەر
 سەریانەوه وەستاو دەستی کرد بەقسە پى‌وتنیان ، پاشان وتی: بە (أسعد)ى کۆپى
 (زراره) :- (ابو امامه) ، سوێند بیئت بەخوا ئەگەر خزمایەتى نىوانمان نەبوايه ئەوم ئى
 قەبول نەدەکردى ، ئایا تۆ کەسیك دەهینیتە مالمەن کە ئیمە پى‌مان خوش نیه ؟

پى‌شتریش (أسعد) بە (مصعب)ى وتبوو: سوێند بە خوا ، پیاویك بەرپۆیه
 خێلىك شوینى کەوتون ، ئەگەر ئەمە شوینت بکەوئیت هیچ کەسیکی خێلەکەى دوا
 ناکەوئیت ، (مصعب) وتی بە (سعد)ى کۆپى (معاذ): دادەنیشى قسەت بۆ بکەین ؟

ئەگەر پىت خۇش بوو قايىل بە ، ئەگەر پىشت خۇش نەبوو رەتى كەرەو ، (سعد) وتى : قسەيەكى باشت كرد ، پاشان دەستى خستە سەر رەمەكەى و دانىشت و ، (مصعب) باسى ئىسلامى بۇ كردو ، قورئانى بەسەردا خویندەو ، دەلىت : سویند بە خوا پىش ئەوئى بىتە گۆ ئىسلامەتیمان لە پوالت و بەدەمەو هاتنیدا بىنى ، پاشان وتى : ئەرى ئیو چى دەكەن ئەگەر موسولمان بىن وتیان : خۆت دەشۆرىت و ، جەكانت پاكژ دەكەیتەو پاشان شایەتومانى هەق دەهینیت ، پاشان دوو پكات نوێژ دەكەیت ، ئەویش وەهای كرد .

پاشان رەمەكەى هەلگرت و چووە بەرەو كۆرەكەى ، كە بىنیان وتیان : سویند دەخوین بەخوا ئەم رەنگ و رەوى ئەو نەبوو كە پىتەو پۇشت .

كە وەستا بەسەریانەو وتى : ئەى خىلى (عبد الأشهل) ، ئایا ئیو پاتان بەرامبەر بە من چۆنە لەناو خۆماندا ؟ وتیان : تۆگەرەى ئیمەیت و پابوچونت لە هەموومان باشتەرەو لە هەموومان قسە پۇشتووتریت ، وتى : گوتەى ژن و پیاوتان لەسەر من حەرەمە هەتاكو باوەر دەهینن بە خودا و پىغەمبەرەكەى ، ئیدى پیاو ژنیان تیدا نەما موسولمان نەبن ، تەنھا یەك پیاو نەبیت . ئەویش (اصیرم) بوو ، كە لە پوژى ئو خوددا موسولمان بوو ، شەرىكى باشى كردو شەهید بوو ، یەك سوژدەى بۆ خوا نەبرد بوو ، پىغەمبەر ﷺ لە بارەیهو فەرمووی : ﴿ (اصیرم) ئەو پیاو بوو كارى كەمى كردو پاداشتى زۆرى پى برا 》 .

(مصعب) لە مالهەكەى (اسعد)ى كۆپى (زارە)دا مایەو و خەلكى بانگ دەكرد بۆ ئایىنى ئىسلام ، تا وای ئهات مالى (انصار)كان نەما پیاو ژنى موسولمانى تیدا نەبیت ، جگە لەمالى (بنى امیه)ى كۆپى (زید) و (خطمة) و (وائل) ، كە (قیس)ى كۆپى (اسلت)ى شاعیریان تیدا بوو . هەمویان بەگوڤیان دەكرد . نەیهیلا موسولمان بىن هەتا سالى شەپرى خەندەق كە سالى پىنجەمى كۆچییە .

پىش هاتنى وەرزی حەجى داهاوو . واتە حەجى سالى سیانزەهەم . (مصعب) ى كۆپى (عمیر) گەراییەو بۆ مەككە ، مژدەى سەرکەوتنى دا بە پىغەمبەر ﷺ و بەسەرەتای خیلەكانى (یثرب)ى بۆ گێراییەو و باسى بەهرەى چاك و هیزو لیهاتنى خەلكى شارەكەى بۆ كرد .

به یهه تی عهقه بهی دووهم

له وه رزی چه جی سالی سیانزه هه می پیغه مبه ریتیدا - یونیوی سالی ۶۲۲ زاین - هه فتاو ئه وه ندیه کهس له موسولمانه کانی (یثرب) هاتن بۆ چه ج، له گه ل حاجیه موشریکه کانی خیله کانیاندا هاتبوون ، ئه و موسولمانانه له نیوان خویاندا پرسساریان ده کرد . کاتی که له (یثرب) بوو یان هیشتا له ریگه دا بوون . داخو تاکه ی بیده نگ بین له وه ی پیغه مبه ر ﷺ به ناو شاخه کانی مه که دا بگه ریت و ده ریکریت و بترسیت ؟

که گه یشتنه مه که له نیوان ئه وان و پیغه مبه ردا ﷺ چه ند په یوه ندیه کی نهینی ئه نجامدرا ، بووه و ی ری که و تنی هه ردولا له سه ره وه ی له پوژانی (تشریق) دا له و شیوه دا کو ببنه وه که ده که ویته (عهقه به) لای (حجره) ی یه که می (مینا) وه ، به مه رجیک ئه و دانیشتنه له تاریکی شه و داو به نهینی کی ته و او ئه نجام بدریت .

بالیکه رین سه رکرده یه کی ئه نساری و سه فی ئه و کو بو ونه وه میژو و ییه مان بۆ بکات ، که ره و گه ی خوی له پوژانی ململانی نیوان بته رستی و ئیسلامدا گوژی ، (کعب) ی کوژی (مالک) ی ئه نساری ﷺ ده لیت :

{ چووین بۆ چه ج کردن ، ژوانمان به ست له گه ل پیغه مبه ردا ﷺ له عهقه به دا له نا وه ندی پوژانی (تشریق) دا ئه وشه وه ها ته پیشه وه که به لیمان دابوو تیایدا به پیغه مبه ر ﷺ بگه ی ، (عبدالله) ی کوژی (عمرو) ی کوژی (حرام) مان له گه لدا بوو ، که یه کی که بوو له گه ره و پیا و ما قوله کانمان ، له گه ل خو ماندا بر دمان . ئیمه ئه م مه سه له یه مان له هه موو موشریکه کانی خیله که مان شار دبووه . قسه مان له گه لیدا کردو پیمان وت : (ابو جابر) : تو یه کی که یه له گه ره کانی ئیمه و ، پیا و ما قولی کی نا ومانی ، پیمان خوش نیه به و حاله ته ییت و ببیته سووته مه نی دوزه خ ، پاشان بانگمان کرد بۆ ئایینی ئیسلام و هه وانی پیگه یشتنمان دایه له گه ل پیغه مبه ردا ﷺ له عهقه به ، ده سته جی موسولمان بوو ، له گه لمان ها ت بۆ عهقه به و ، یه کی که بوو له نه قیبه کان } .

(کعب) ده لیت : ئه و شه وه له گه ل خیله که ماندا له ناو کاروانه که دا نوستین ، تاسییه کی شه و تیپه ری له کاروان ده رها تین به ره و ژوانه که ی پیغه مبه ر ﷺ به ری که و تین ، به دزیه وه وه ک پیشیله ده رباز بوین ، تا هه مو مان له شیوه که ی (عهقه به) دا کو بوینه وه ، ئیمه هه فتاو سی پیا و دوو ژنیشمان له گه لدا بوو ، که بریتی بوون له (نسیبه) ی کچی (کعب) - دایکی عه ماره - له خیلای (مازن) ی کوژی (نجار) و (اسماء) ی کچی (عمرو) - دایکی منیع - له خیلای (سلمه) .

له شیوه که دا کۆبووینهوه و چاره‌پروانی پیغه‌مبهران ده‌کرد ، هه‌تا ته‌شریفی هه‌ناو ، (عباس)ی کۆپی (عبد‌المطلب)ی مامی له‌گه‌ڵدا‌بوو ، که هه‌تا ئه‌وکاته له‌سه‌ر ئایینی شیرک بوو . به‌لام چه‌زی ده‌کرد که ئاماده‌ بییت بۆ کاری برازاکی و ، لینی دلتیابییت و ، یه‌که‌م که‌سیش بوو قسه‌ی کرد^۱.

سه‌ره‌تای گه‌توگۆ و لی‌گدانه‌وه‌که‌ی (العباس)

بۆ مه‌ترسی به‌رپرسیاریتییه‌که

پاش ئه‌وه‌ی ژماره‌ی ئاماده‌بووان ته‌واو‌بوو قسه‌وباسه‌کان بۆ به‌ستنی هاو‌په‌یمانی ئایینی و سه‌ربازی ده‌ستی پێ‌کرد ، یه‌که‌م که‌سێک قسه‌ی کرد (العباس)ی کۆپی (عبد‌المطلب) بوو ، که مامی پیغه‌مبهر ﷺ ، ده‌ستی کرد به‌ قسه‌کردن بۆ ئه‌وه‌ی راشکاوانه . باسی مه‌ترسییتی ئه‌و به‌ر پرسیاریتییه‌ بکات ، که ده‌خړیته سه‌رشانیان له‌ ئاکامی ئه‌م هاو‌په‌یمانیتییه‌دا ، وتی :

{ ئه‌ی گرو‌ی خه‌زه‌ج - له‌و کاته‌دا به‌ (انصار)مان ده‌وت (خه‌زه‌ج) - به‌ (خه‌زه‌ج) و (اوس)یشه‌وه ، ئیوه‌ ده‌زانن که موچه‌مه‌مه‌د که‌سی ئی‌مه‌یه ، نه‌مانه‌یلاوه که‌سێک له‌وانه‌ی له‌سه‌ر ئه‌م بیروباوه‌ره‌ی ئی‌مه‌یه ده‌ستدریژی بکاته سه‌ری ، ئه‌م له‌ناو خه‌یله‌که‌یدا سه‌ربه‌زو پارێزراوه ، ئه‌م بۆ خۆی چه‌زی به‌هاتنه‌ لای ئی‌وه‌یه ، ئه‌گه‌ر ئی‌وه‌ ده‌زانن که ده‌توانن ئه‌و به‌لینه‌ی پێتانداوه‌ بیبه‌نه‌ سه‌رو ، پێ له‌ نه‌یاره‌کانی بگرن و ، ئه‌وه‌ فهرموو به‌رپرسیاریتی له‌سه‌ر شانی خۆتانه ، ئه‌گه‌ر ده‌شزانن که ته‌سه‌لیمی ده‌که‌ن و پاش ده‌رچوونتان لی‌ره سه‌ری شو‌پده‌که‌ن ئه‌وا هه‌ر له‌ئیستاه‌وه‌ وازی لی‌به‌ی‌نن ، چونکه له‌ناو خه‌زم و حالی خۆیدا سه‌ربلندو پارێزراوه . { (که‌عب) وتی : پێمان وت : هه‌رچه‌یکه‌ت وت گو‌یمان لی‌بوو ، پیغه‌مبه‌ری خوا ئیستا جه‌نابت به‌فرموو ، بۆ خۆت و خودای خۆت چیت پێ خۆشه‌ ئه‌وه‌ بکه‌^۲.

ئه‌م وه‌لامه به‌لگه‌یه له‌سه‌رئه‌و بپیارو لی‌بران و ئازایه‌تی و باوه‌پو دلتۆزیه‌ی ئه‌نسا‌ر له‌ به‌رگه‌گرتنی ئه‌و به‌رپرسیاریتییه‌ گه‌وره‌یه‌و ، چونه ژێرباری ئاکامه ترسناکه‌که‌یدا هه‌یان‌بوه

پاش ئه‌وه پیغه‌مبهر ﷺ پونکردنه‌وه‌ی خۆی بۆدان و ، به‌یعه‌ت ئه‌نجام‌درا.

^۱ / ابن هشام ۴۴۰/۱ ، ۴۴۱.

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه ۴۴۶/۱ ، ۴۴۷.

بەندەکانی بەیعتەکە

پیشەوا ئەحمەد لە (جابر) هەو بە دوور درێژی دەگیرێتە هەو ،
جابر دەلیت : وتمان : پیغەمبەری خودا ، لەسەر چی بەیعتت پێی بدەین ؟
فەرمووی :

۱. لەسەر بەگویی کردن لە خوشی و ناخوشیدا .
۲. لەسەر خەرجی کیشان لە بوون و نەبوونیدا .
۳. لەسەر فەرمان کردن بە چاکە و نا کردن لە خراپە .
۴. لەسەر ئەوەی کار بۆ خودا بکەن و ، گویی لە قسەی لۆمەکاران نەگرن .
۵. لەسەر ئەوەی ئەگەر هاتمە لاتان پشتیوانیم ئێ بکەن ، بەرگرم ئێ بکەن لە هەویدا
کە بەرگری دەکەن لە خۆتان و هاوسەرانتان و پۆلەکانتان ، لە پای ئەوەدا
بەهەشت هی ئێوهیە^۱ .

لەگیرانە وەکەیی (کعب) دا - کە (ابن إسحاق) دەگیرێتە هەو - لە بەندی
کوژتایی دا (کعب) دەلیت : پیغەمبەری خوا ﷺ قسەی کرد ، قورئانی خوێندە هەو ،
بانگەشەیی کرد بۆ لای خودا ، خەلکی هاندا بۆ ئیسلامەتی ، پاشان فەرمووی :
لەسەر ئەوە بەیعتتان لەگەڵ دەبەستم کە بەرگرم بکەن لە هەویدا بەرگری لە مال و
منالی خۆتان دەکەن ، دەستبەجێ (البراء) ی کوپی (معمر) دەستی هیئاو وتی :
بەلێ ، بەو کەسە تۆی بەراستی کردوو بە پیغەمبەر بەرگری ئێ دەکەین وە کچۆن
بەرگری لە خۆمان دەکەین ، ئەو پیغەمبەر بەیعتمان لەگەڵ بەستە ، سویند بەخوا
ئێمە پشتاو پشت کوژانی جەنگ و شەر بوین .

(أبو الهيثم) ی کوپی (التيهان) قسەکەیی بە (البراء) بری و وتی : پیغەمبەری
خودا ، لەنیوان ئێمە و جولهکەدا بەلیننامەیکە هەیه ، ئەگەر ئەوان پچرانديان و
ئێمەش لەگەڵ تۆداین ، ئایا وازمان ئێ ناهینیت و بگەرێتە هەو بۆ ناو خزمەکانت ؟
دەلیت : پیغەمبەری خوا ﷺ زەرەدخەنەیکە کرد ، پاشان فەرمووی : خوین
بە خوینە ، وێرانکاری بەوێرانکاریه ، من لە ئێو و ئێوێش لە من ، جەنگ دەکەم
لەگەڵ ئەو کەسەدا کە ئێو جەنگی لەگەڵدا دەکەن ، ناشتی دەکەم لەگەڵ ئەو
کەسەدا کە ئێو ناشتی لەگەڵدا دەکەن^۲ .

^۱ / نێمەیی ئەحمەد بە (إسناد) یکی (حسن) پێوایەتی کردووە . (الحاکم) و (ابن حبان) بەراستیان زانیووە . بێوانە (مختصر سیرە
الرسول) : شیخ عەبدوللای ئەجدی ۱۵۵ . مەرۆهە (ابن إسحاق) روایەتیکی لەو شینوویە لە (عبادە بن مسام) وە
دەگیرێتە هەو . دێرینکی زیادەیی ئێدایە . (وهو ان لا ننازع الامر اهل) بێوانە (ابن هشام) ۴۵۴/۱ .
^۲ / ابن هشام ۴۴۲/۱ .

جه ختگردنه وه له سهر مه تر سیداریتی به یعه ته که

پاش نه وهی قسه و باس کرا له سهر مه رجه کانی به یعه ته که و بریار یاندا له سهر مؤر کردنی ، دوو پیاو ههستان له وانهی که نه وهی یه که می موسولمانه تی بوون و له سالی (۱۱) و (۱۲) ی پیغه مبه ریتیدا موسولمان بوو بوون ، یه که له دوی یه که ههستان ، بۆ نه وهی هه ریه که یان تر سنا کیتی مه سه له که بۆ نه وه خه لکه بوون بکه نه وه ، تا به بهر چاو پوونیه کی ته وانه بیته به یعه تی پی نه دهن و هه تا بشزانن که راده ی قوریانی دانی نه وه خه لکه چه ندیکه و له وهش دلتیا بن .

(ابن إسحاق) ده لیت : کاتیک کۆبوونه وه بۆ به یعه تدان (العباس) ی کوپی (نضلة) وتی : ئه ری ئیوه ده زانن له سهر چی به یعه ت ده دهن به و پیاوه ؟

وتیان : به لی ، وتی : ئیوه به یعه تی ده دهنی له سهر شه پر کردن له گه ل رهش و بۆری خه لک ، ئیوه نه گهر واده زانن تالان کردنی مالتان کاره ساته و به کوژرانی پیاو ماقولانتان ده سته جی دهیده نه وه ده ست کافران ، نه وه سویند به خوا نه گهر وابه کن سهر شوپی دونیاو قیامه ت ده بینن ، خو نه گهر واده زانن به لین ده به نه سهر سه رباری له ناوچونی مال و سامان و کوژرانی پیاو ماقولان . نه وه ده ست بده نه دهستی ، چونکه به راستی سویندم به خودا خیری دونیاو ئاخیره تی تیدایه .

وتیان : ئیمه سه رباری کاره ساتی مال و سامان و کوژرانی پیاو ماقولان به یعه ت ده دهن ، نه ی پیغه مبه ر ، نه گهر ئیمه وه فاداریمان هه بیته چیمان به چاره نووس ده بیته ؟

فهرمووی : (به ههشت) ، وتیان ده ستت بهینه ، دهستی درێژ کرد ، هه موویان به یعه تیان پیدایه .^۱

له گیرانه وه که ی (جابر) دا هاتوه ، فهرمووی : هه ستاین به یعه تی بدهینی ، (اسعد) ی کوپی (زراره) که له و هه فتا که سه کهم ته مه تر بوو دهستی پیغه مبه ری گرت ﷺ و وتی : خه لکی (یثرب) به کاوه خو ، ئیمه پشتی وشتره کانمان نه شکاندوه که چوین بۆلای مه گهر زانیومانه که نه وه پیغه مبه ری خواجه ، ده رکردنی نه وه له پوژگاری نه مپویدا خو جیا کردنه وه یه له هه موو عه ره ب و ، کوژرانی باشه کانتان و ، شمشیره کان ده تانپن و ، نه گهر دان به خودا ده گرن له سهر نه وانه فهرمون به یعه تی بدهنی و ، پاداشتان لای خودایه ، یان نه وه یه له خوتان ده ترسن نه وه وازی ئی بهینن ، نه مه ده بیته ده رفه ت بۆتان له لای خوا .^۲

^۱ / هه مان سه رچاره ۴۴۶/۱ .

^۲ / ئیمامی نه حمه د ریاو یه تی کردوه له فهرموده یه کی (جابر) وه .

بهستنی بهیعه ته که

پاش دانپیدانانی بهنده کانی بهیعه ته که و ، پاش ئو جه ختکردنه و د لئیا بوونه ، ئیدی بهستنی بهیعه ته که به ته و قه دهستی پیکرد - (جابر) - پاش ئو دهی قسه که ی (سعد) ی کوپی (زراره) ی گیرایه وه ، وتیان : ئهی (اسعد) دهستمان له سر لابده . سویند به خوا واز له بهیعه ته ناهنین و ، بهجیی ناهیلین^۱.

ئیدی (اسعد) زانی کهرا دهی ئامادهیی خه لکه که چهنده بو قوربانیدان له و پرنگه یه یه داو له وه د لئیا بوو ، . ئه م بوخوی بانگوازیکی گه وره بوو ، له گه ل (مصعب) ی کوپی (عمیر) دا بوو ، بیگومان سه روکی ئایینی ئو بهیعه تده رانه بوو . یه که م کهس بوو بهیعه تی دا . (ابن إسحاق) ده لیت : (بنو النجار) ده لین (ابو امامه) واته (اسعد) ی کوپی (زراره) یه که م کهس بوو دهستی هیئا بو بهیعه ت^۲.

پاش ئه وه ش بهیعه ته گشتیه که دهستی پی کرد ، (جابر) ده لیت : پیاو له داوی پیاو هه لده ستاین و بهیعه تمان ئی وهرده گیرا پیغه مبه ریش ﷺ له پای ئه وه دا به لینی به مه شتی پیده داین^۳.

به لام بهیعه تی هه ردو ژنه که که ئه و پرو داو هیان بینی ته نها به گف ت بوو ، پیغه مبه ری خوا ﷺ هه رگیز ته و قه ی له گه ل ه یج ژنیکی بیگانه دا نه کردوه^۴.

دوانزه نه قیه که

پاش ئه وه ی بهیعه ت ته و او بوو پیغه مبه ر ﷺ داوای هه لبراردنی (۱۲) سه روکی کرد بو ئه وه ی ببنه نه قیب به سه ر که سه کانیانه وه ، بو ئه وه ی له جیات ی ئه وان بهنده کانی ئه م بهیعه ته جی به جی بکه ن ، وتی به خه لکه که : ئاده ی دوانزه که سم له خو تان بو بهیننه دهره وه تا ببنه نه قیب به سه ر تانه وه .

دهسته به جی هه لبرێزران ، بریتی بوون له (۹) که سی خه زره جی و (۳) که سی ئه وسی ، ئه مه ش ناوه کانیانه :

نه قیه کانی خه زره ج

۱. (اسعد) ی کوپی (زراره) ی کوپی (عدس).
۲. (سعد) ی کوپی (ربیع) ی کوپی (عمر).

^۱ / هه مان سه رچاوه .

^۲ / (ابن إسحاق) ده لی : (بنو عبدالاشهل) ده لین : به لکو (ابوالهیثم بن التیهان) بوه ، هه روه ها (کعب) ی کوپی (مالک) ده لی : به لکو (البراء) ی کوپی (معرو) (ابن هشام) ۴۴۷/۱ ده لیم : له وانه یه ئه وان ئه و گفتوگۆی بهیعه ته یان جلیب کردیی ، وه گه رنا باشت رین که سی بو پیش خست له و شوینه دا (اسعد) ی کوپی (زراره) یه ، (والله اعلم).

^۳ / (مسند) ی ئیمامی نه حمه د.

^۴ / سه یرکه (صحیح مسلم) باب (کیفیه بیعه النساء) ۱۲۱/۲.

۳. (عبدالله) ی کوپی (رواحه) ی کوپی (ثعلبة).
۴. (رافع) ی کوپی (مالك) ی کوپی (عجلان).
۵. (البراء) ی کوپی (معرو) ی کوپی (صخر).
۶. (عبدالله) ی کوپی (عمرو) ی کوپی (حرام).
۷. (عباده) ی کوپی (الصامت) ی کوپی (قیس).
۸. (سعد) ی کوپی (عباده) ی کوپی (دلیم).
۹. (المنذر) ی کوپی (عمرو) ی کوپی (خنیس).

نه قیبه کانی نهوس

۱. (اسید) ی کوپی (حضیر) ی کوپی (سماک).
۲. (سعد) ی کوپی (خیثمة) ی کوپی (حارث).
۳. (رفاعة) ی کوپی (عبد المنذر) ی کوپی (زبیر)¹.

کاتیک نهه نه قیبه کانی هه لبرژرران پیغه مبه ر ﷺ به لئیننامه یه کی تری ئی وه رگرتن ، بهو سیفته ته ی که سه رۆک و بهر پرسن.

ههروه ها پیی فهرموی : ئیوه وه که فالتی هواریه کانی (عیسا) ی کوپی (مهریه) ده بنه که فیلی سه ر گه له که تان ، منیش که فیلی ئوممه ته که ی خوّم . واته موسولمانه کان . وتیان : به لئ وایه².

فیلباریک په یماننامه که ناشکرا ده کات

کاتیک که په یماننامه که به ستر ، خه لکه که خه ریک بوو بلاوه یان ئی نه کرد ، فیلباریک قاوی لیدان ، ئه ناشکرا کردنه له کاتی دواساتی دانیشتنه که دا بوو ، نه ده کرا هه موو سه ر کردنه کانی قورده شی به نه یی پی ناگاداری کرنت تا له نا کاودا له ناو شیوه که دا بدهن به سه ر موسولمانه کاند ، ئه فیلبارزه چوه سه ر گردۆلکه یه ک و به دهنگی که بهرز هاواری کرد : ئه ری خه لکی شار ، بو نایه ن بو سهیری موحه ممه دو شوینکه وتوانی ؟ ئه وه تا بو جهنگی ئیوه کوپونه ته وه.

پیغه مبه ری خوا ﷺ فهرموی : { ئه وه درنده که ی عهقه به یه ، سویندم به خودا که دهستم به تال بوو ئه رجا ده زانم چیت به سه رده میتم } پاشان فهرمانیدا به په یمانده ره کان بلاوه ی ئی بکه ن به ره و کاروانه کانیان¹.

¹ / وتراوه له جیاتی (رفاعة) ، (ابو الهیثم) ی کوپی (التهیهان) بوه.

² / ابن هشام ۴۴۳/۱ ، ۴۴۴ ، ۴۴۶ .

نامادهگی نه‌نسه‌ره‌کان بو لی‌دانی قوره‌یش

کاتیک ده‌نگی ئەم فی‌لبازه که‌وته به‌رگوئی، (عباس)ی کو‌ری (عباده)ی کو‌ری (نضلة) وتی: سو‌یندم به‌و که‌سه‌ی تو‌ی به‌هه‌ق نار‌دوو، ئە‌گه‌ر نار‌زوو به‌که‌یت سه‌به‌نی به‌ شم‌شیره‌کانمان ئە‌ده‌ین به‌سه‌ر خه‌لکی (منی)دا، پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمو‌ی: {ئیمه هیشتا فه‌رمانی ئە‌وه‌مان پی‌ نه‌دراوه، به‌لام ئیوه به‌گه‌رینه‌وه بو مه‌زلگا‌کانتان} ئیدی ئە‌وانیش گه‌رانه‌وه نو‌وستن هه‌تا به‌یانی^۲.

قوره‌یش نار‌ه‌زایی ده‌رده‌بریت بو سه‌رۆکه‌کانی (یثرب)

کاتیک ئەم هه‌واله که‌وته به‌رگوئی قوره‌یشه‌کان، تو‌وره‌ی کردن و تووشی خه‌م و خه‌فت و دل‌ه‌راوکیی کردن، چونکه ئە‌وان ده‌یانزانی که‌ نا‌کامی ئە‌وجۆره به‌یعه‌تانه چی ده‌ییت، ده‌شیانزانی ئە‌نجامه‌کانی بو مال و گیانیان چه‌نده خراپ ده‌ییت، بۆیه هه‌ر که‌پۆژ بو‌وه شان‌دیکی گه‌وره‌ی سه‌رک‌ده‌وه له‌خوا یاخیه‌کانی مه‌که‌که به‌ره‌و خیه‌وه‌تگا‌کانی (یثرب) به‌ری که‌وتن، بو ئە‌وه‌ی نار‌ه‌زایی تو‌ندی خو‌ی له‌سه‌ر ئە‌و په‌یمان‌نامه‌یه بخاته به‌وو بو‌یان، شان‌ده‌که وتی:

خیلی خه‌زه‌ج، هه‌والمان پی‌گه‌یشته‌وه که‌ ئیوه هاتوون بو‌لای ئە‌و پیا‌وه‌ی خه‌زمی ئیمه، بو ئە‌وه‌ی له‌ژێر ده‌ستی ئیمه ده‌ری به‌کن و به‌یعه‌تی ده‌نی بو جه‌نگ کردن له‌گه‌لماندا، ئیمه‌ش سو‌یندتان بو ده‌خو‌ین کام خیلی عه‌ره‌ب هه‌یه حه‌ز نا‌که‌ین به‌ئهن‌دازه‌ی ئیوه ناخو‌شیی به‌کو‌یته نیا‌وانمانه‌وه^۳، له‌کاتیکدا مو‌ش‌ریکه خه‌زه‌جیه‌کان هه‌یچیان له‌باره‌ی ئەم به‌یعه‌ته‌وه نه‌ده‌زانی، چونکه له‌که‌شیکی نه‌ینی ته‌وا‌وداو له‌نیوه شه‌ودا ئە‌نجام درابوو، ئە‌و مو‌ش‌ریکه‌نه که‌وتنه سو‌یند خو‌اردن: که هه‌رگه‌یز شتی وان‌ه‌به‌وه و، ئیمه پیمان نه‌زانیه‌وه، هه‌تا هاتنه لای (عه‌ده‌الله)ی کو‌ری (ابی)ی کو‌ری (سلول)، ئە‌و وتی: ئە‌مه قسه‌یه‌کی پو‌وچه، شتی وان‌ه‌به‌وه، خه‌له‌که‌ی من نا‌کریت شتی وه‌ها به‌کن، ئە‌گه‌ر من له (یثرب) بو‌مايه خه‌له‌که‌م به‌بی پرسی من شتی وه‌هایان نه‌ده‌کرد.

مو‌سو‌لمان‌ه‌کانیش سه‌یری یه‌کتریان نه‌کردو، خو‌یان بی‌له‌نگ کرد، هه‌چ یه‌کیان به‌ به‌لی یان نه‌و وه‌لامیان نه‌دانه‌وه.

ئیدی سه‌رک‌ده‌کانی قوره‌یش با‌وه‌ریان کرد به‌مو‌ش‌ریکان و به‌ نا‌ئومیدی

گه‌رانه‌وه.

^۱ / زاد المعاد ۵/۲.

^۲ / ابن هشام ۴۴۸/۱.

^۳ / هه‌مان سه‌رچاره ۴۴۸/۱.

دنيا بوونی هه والە که لای قورەیش و

راوه دونانی به یعه تدمران

سه رکرده کانی قورەیش خه ریکبوو ته و او باوه ریان ده کرد که هه والە که درۆیه ، گه پانه وه بۆ مه کهکه ، به لām هه ر سوسه یان ده کردو به شوینیدا ده چوون و لئی ورد ده بونه وه . تابۆیان ساغ بومه که هه والە که راسته و به یعه ته کهش به کرداری پرووی داوه ، ئه مهش له کاتی کهدا بوو که حاجیان به ره و شوینی خۆیان گه پابوونه وه ، ئیدی سواره کانیان که وتنه شوین (پیرب) یی کهان ، به لām پاش ئه وهی له ده ست ده رچوو بوون ، به لām توانیان (سعد) ی کوپری (عباده) و (المنذر) ی کوپری (عمرو) به دی بکه ن ، شوینیان که وتن ، (المنذر) هه لات ، به لām (سعد) یان گرت ، به قه یانی نه عله کانی ده ستیان به گه رده نیه وه به سته وه ، ده ستیان کرد به لی دانی و به قژی سه ری رایان کیشا تا کردیان به ناو مه کهکه دا ، له و کاته دا (مطعم) ی کوپری (عدی) و (الحارث) ی کوپری (حرب) ی کوپری (امیه) هاتن و پزگاریان کرد له ده ستیان . چونکه (سعد) کاروانه کانی رینگه ی مه دینه ی بۆ په ناده گرتن کاتی که ئه نساریه کان سه یریان ده کرد وا (سعد) دیار نیه پرس و رایان کرد که به داویدا بگه رینه وه ، له م کاته دا لیانه وه ده رکه وت ، ئیتر به یه که وه گه یشتنه وه مه دینه ^۱.

ئهمه به یعه تی عه قه به ی دووم بوو . که به به یعه تی عه قه به ی گه وه . ناسراوه ، له کهش و هه وایه کهدا سازدرا که پری بوو له سۆزی خۆشه ویستی و بۆ یه که تر بوون و سه رجه م گر دکردنی پارچه کانی تری موسولمانان و ، متمانه و ئازایه تی و نه به ردی له و رینگه یه دا ، ئیمانداریکی خه لکی مه دینه سۆزی ده جولا بۆ برا ئیمانداره لاوازه مه کهکه ییه که ی و له سه ری ده کرده وه له سته مکاره که ی تووره ده بوو ، له بهر خوا خۆشه ویستی بۆی ده جولا .

ئهم هه ست و سۆزه به ره نجامی ره وتیکی بهرگوزاری نه بوو که پاش چه ند پوژنیک دامرکیته وه ، به لکو سه رچاوه که ی بریتی بوو له باوه پ به خوداو پیغه مبه ران و کتیه به کانی ، باوه رنیک له به رده م هه ره یزکی زالم و سته مکاردا نه جو لیت ، بیرو باوه رنیک که ره شه باکه ی هه لی کرد شتی سه یر به ینیته کایه وه ، به و باوه ره ئیمانداران توانیان له سه ر لاپه ره کانی میژوو چه ندين پرۆسه ئه نجام بدن ، چه ندين شوینته واری وه های تیدا جی به ینن ، که له کوون و نویدا هاوینمه ی نه بوو بیت و ، له داها تووشدا مه حال بیت شتی وه ها پروو بدات .

^۱ / زاد المعاد ۵/۲ ، (ابن هشام) ۱/ ۴۴۸ ، ۴۴۹ ، ۴۵۰ .

سەرەتاگانی کۆچ

پاش ئەوێ که بێعەتی عەقەبەیی دووهم تەواو بوو ، ئیسلامیش سەرکەوتنی بە دەست هێنا لە دامەزراندنی نیشتمانیکدا بۆ خۆی لەناوەندی بیابانیکیدا که شەپۆلی دەخوارد لە کوفرو نەفامیدا . ئەویش پێر مەترسیتێن دەستکەوت بوو که لە سەرەتای بانگەوازا دەست ئیسلام کەوت . ئیدی پێغەمبەری خوا مۆلەتی دا بە موسولمانەکان کۆچ بکەن بۆ ئەو نیشتمانە .

مانای کۆچ جگە لە بەفێرۆدانی بەرژەوێندی و قوریانیدان بە مال و رزگار بوونی گیان چیدی نەبوو ، لە گەڵ هەست بەوێ که هەموو ئەو مال و سامانە تالان دەکرێت ، سەرباری ئەگەری تیاچوون لە سەرەتا یان کۆتایی ڕینگەداو ، دەیانزانی که بەرو چارەنووسیکی نادیار دەپۆن و ، لییان پوون نیه که چ دڵەراوکی و ناخۆشیەکی دێتە ڕینگەیان .

موسولمانەکان کە دەستیان کرد بە کۆچ کردن و ، ئەمانەشیان دەزانی ، موشریکانیش هەر کاتێک هەستیان بە مەترسی بکەدا یە هەلیان دەدا نەهێلن بپوێنە دەرەوە ، ئەمەش چەند نموونەیکە لەو :

١. (ئبو سلمه) و هاوسەرێ کۆپەکەیی یەکەم کۆچکەر بوون . سالیکی پێش عەقەبەیی هەرە گەورە بە پێی راو بۆچونی (ابن إسحاق) کۆچی کرد . کەویستی لە مەدینە دەرچیت ژن براکانی پێیان وت : هەقمان نیه بەخۆتەو ، بەلام چۆن ڕینگە دەدەین خوشکەمان بەریت بەرو و لاتیکێ تر؟ بۆیە ژنەکیان ئی سەندەو ، کە سوکاری (ئبو سلمه) تووڕە بوون ، وتیان : ئێمەش ڕینگە نادەین کۆپەزاکەمان لە گەڵ ژنەکاندا بێت کە ئێو نەهێلن لە گەڵ کۆپەکانماندا بپوێن ، هەریەکە پەلی کۆپەکەیی بەلای خۆیدا پاکیش دەکرد ، ئەو بوو لە ژنەکیان سەندو بردیان ، (ئبو سلمه) ش بە تەنها بەرو مەدینە بەرێ کەوت ، (ام سلمه) ش دواي کۆچکردنی هاوسەرەکی و وون بونی کۆپەکەیی هەموو بەیانینیک دەچووە ساری (ابطح) تێر دەگرتا تا ئیوارێ ، حال و گوزەرانی بەم شیوەیە تا یەک سال گوزەراند ، تا دلی یەکیک لە خزماتی نەرم بوو ، وتی : ئەری ناکرێت ئەم ژنە هەژارە دەرکەن بەرو لای میزەکەیی ؟ ئێو جیاتان کردەو لە میزدو مژالەکەشی ، ئەوانیش وتیان پێی : ئەگەر پێت خۆشە بپوێ بۆلای میزەکەت ، (ام سلمه) هەستا کۆپەکەیی لە خزماتی میزەکەیی سەندەو ، کەوتەپێی بەرو مەدینە . کۆچیک ماوەکەیی پێنج سەد کیلۆمەترە . یەک بەندەیی خوای لە گەڵدا

نەبوو ، تا گەيشتە ناوچەى (الفتحيم) لەویدا (عثمان)ى كۆپى (طلحة)ى كۆپى (ابى طلحة)ى بىنى ، كە لەحالى تىگەيشت بەرپىى كرد تا گەياندىه مەدينە ، كاتىك سەيرىكى (قبا)ى كرد پىى وت: پياوھەت لەو گونەدايە، پشت بەخوا بڕۆ ناوئەو ، ئنجا خۆى بەرەو مەككە گەرايەو^١.

٢. كاتىك (صهيب) ويستى كۆچ بكات ، كافرانى قورەيش پىيان وت: كەماتىتە ناومان خزمەتكارىكى كەم دەست بویت ، لەناو ئىمەدا مال و سامانەكەت زۆر بوو ، گەيشتیتە ئەم حالەت ، پاشان دەتەوئەت بەخیزان و مالهەو دەرچیت؟ سوئند بىت ھەرگىز شتى وانابىت . (صهيب) پىى وتن: ئەگەر مالهەكەتان بەدمى وازم ئى دەمىن ؟ وتیان: بەلى ، وتى: ئەو مەنىش مال و سامانەكەم بەخشى بەئىو . ئەو ھەوالە گەيشتمەو بە پىفەمبەر ﷺ فرموو بوو: بەراستى (صهيب) قازانجى كرد ، بەراستى (صهيب) قازانجى كرد^٢.

٣. (عمر)ى كۆپى (خطاب) و (عياش)ى كۆپى (ابى ربيعە) و ، (ھشام)ى كۆپى (عاصى) كۆپى (وائل) ئەوانيان دانا لە شوئىنك بەيەكتى بگەن لەبەرەبەياندا ، پاشان لەوئەو كۆچ بگەن بەرەو مەدينە ، (عمر) و (عياش) لەكات و شوئىنى ديارى كراودا بەيەكگەيشتن كەچى (ھشام) ديار نەبوو.

كە گەيشتنە مەدينەو لە (قبا) دابەزىن ، (ابو جەل) و (حارث)ى براى چوون بۆ لاى (عياش) كە داىكى ھەرسىكيان يەكئەكە . پىيان وت: داىكت ئاھى كردوھ كە شانە بەر سەرى نەكەوئەت و نەچىتە بەر سىبەر ھەتا تۆ دەبينئەت ، (عياش) دلى نەرم بوو ، (عمر) ﷺ فرموو: (عياش) سوئندم بەخوا ئەوانە دەيانەوئەت لەسەر ئايىنەكەت ھەلت بگىرنەوھ وريايان بە ، سوئندم بەخوا ئەگەر ئەسپىك بداتە سەرى داىكت شانە ھەلدەگريئە ، سوئند بىت ئەگەر گەرمای مەككە لىى بدا رادەكاتە بەر سىبەر ، (عياش) بەگوئى (عمر)ى نەكردو لەبەر سوئندەكەى داىكى لەگەلئاندا گەرايەو ، (عمر) پىى وت: مادامەكى دەروئەتەو ئەو وشترە ھىمنە چاكەى مەن بەرە ، پشتى بەرنەدەيت ، ئەگەر گومانەت بەشتىك برد خۆت پىى دەرباز بگە . بەسواری وشترەكە گەرايەو ، تاگەيشتنە نيوەى رىگە ، (ابو جەل) پىى وت: ئەرى (عياش) بەراستى لەسەر پشتى ئەم وشترە بى تاقەت بووم ، سوام ناكەيت لە پشت خۆتەوھ؟

^١ / ابن هشام ١/ ٤٦٨ ، ٤٦٩ ، ٤٧٠ .

^٢ / همام سقرضاوة ١/ ٤٧٧ .

(عیاش) وتی: به‌ئلی‌باشه، وشتره‌که‌ی دانیش‌اند ویستی له‌سهری دابه‌زیت، که
 نزیک‌ی زه‌وی بوموه په‌لاماریان‌دایه‌و ده‌ست و قاچیان به‌ست، دوا‌ی ئه‌وه به‌روژی پروناک
 کردیان به‌ناو شاری مه‌که‌که‌دا ده‌یانوت به‌ خه‌لک: خه‌لکی مه‌که‌که، سه‌رلیشی‌واوه‌کانتان
 ئاوا لی‌بکه‌ن، هه‌روه‌کو ئی‌مه‌کردمان^۱.

ئه‌مه‌سی‌حاله‌ت بوون بۆ هه‌رکه‌سه‌یک موش‌ریکان پشیان بزانی‌یه‌ که
 ده‌یه‌وئیت کۆچ بکات بۆ مه‌دینه، به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا خه‌لک پۆل پۆل به‌دوا‌ی
 یه‌که‌دا کۆچیان ده‌کرد، پاش دوو‌مانگ و چه‌ند پۆژیک له‌دوا‌ی به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی
 گه‌وره‌وه له‌ناو مه‌که‌که‌دا جگه‌ له (پیغه‌مبه‌ر ﷺ) و (ابوبکر) و (علی) که‌س نه‌ما‌بووه،
 که به‌فه‌رمانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ کاره‌کان هه‌ل‌ده‌ستان، مه‌گه‌ر که‌سه‌یک موش‌ریکان
 بیانگرتایه، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ یاتاخ و که‌ل و په‌لی پیچا‌بووه‌ چاو‌ه‌روانی ده‌کرد تا
 فه‌رمانی پی‌بک‌ریت به‌ده‌رچوون، (ابوبکر) یش که‌ل و په‌لی ئاماده‌ کرد^۲.

(بخاری) له (عائشه‌)وه ده‌گه‌ی‌رتنه‌وه، فه‌رموو‌یه‌تی: پیغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمو‌ی به
 موسو‌ل‌مانه‌کان من مالی کۆچه‌که‌تانم دیوه‌ باخی خورمای زۆری تیدا‌یه، هه‌ندیک
 کۆچیان کرد به‌ره‌و مه‌دینه، زۆرینه‌ی ئه‌وانه‌ش کۆچیان کردبوو به‌ره‌و حه‌به‌شه
 گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه، (ابوبکر)یش خۆی ئاماده‌ کرد به‌ره‌و مه‌دینه به‌رێ بکه‌وئیت،
 پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پی‌ی فه‌رموو، جاری په‌له‌ مه‌که، تکانه‌که‌م مۆله‌تم بدری‌ت، (ابوبکر)
 پی‌ی فه‌رموو: دایک و بابم به‌ قوربانت بی‌ت، ئایا ئومید ده‌که‌یت که مۆله‌ت بدری‌ت؟
 فه‌رمو‌ی: به‌ئلی، ئیت (ابوبکر) خۆی هی‌شته‌وه به‌دیار پیغه‌مبه‌ره‌وه ﷺ بۆ ئه‌وه‌ی
 هاو‌رپه‌یه‌تی بکات، پی‌شته‌ریش بۆ ماوه‌ی چوار مانگ دوو وشتری چاکی دابه‌ستبوو
 به‌گه‌لای (سم‌)^۳.

^۱ / (هشام) و (عیاض) له‌کۆت و زنجیری کافراندا ما‌بو‌نه‌وه، تا پیغه‌مبه‌ر ﷺ کۆچی کرد، جارنکیان فه‌رمو‌ی: کی
 ده‌توانی (عیاض) و (هشام) م بۆ به‌ئینی؟ وه‌لیدی کوری وه‌لیدی وتی: من ده‌یان‌ه‌نیم بۆت پیغه‌مبه‌ری خوا، وه‌لیدی به
 په‌نامه‌کی هاته‌وه‌ ئا‌و مه‌که‌که، ژنیک‌ی بی‌ی خۆراکی بۆ ده‌بردن شوینی که‌وت تا جینگه‌کیانی دۆزی‌وه، له‌خانه‌یه‌کی بی‌ی
 بنه‌مچیدا گیرا‌بوون، که ئی‌واره‌ دا‌هات به‌سه‌ر دیوارمه‌کیدا سه‌رکه‌وت کۆت و زنجیرمه‌کانی پچ‌راندو سواری وشتره‌که‌ی
 خۆی کردن تا مه‌دینه، سه‌یرکه (ابن‌هشام) ۱/ ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، هاتنی (عمر) یش بۆ مه‌دینه له‌گه‌ل (۲۰) هاوه‌لی تر‌دا
 بوو. (صحیح البخاری) ۵۵۸/۱.

^۲ / زاد المعاد ۵۲۵/۲.

^۳ / صحیح البخاری، باب هجره‌ النبي ﷺ و اصحابه ۵۵۳/۱.

له (دار الندوة) دا ﴿په رله مانی قوره‌یش﴾

کاتیک موشریکان هاوه لانی پیغه مبهریان دهبینی ﷺ خوځان ناماده کردوه و دهرنه چن و، مال و منال سامانه کیان بهر و نهوس و خمره ج دهبه، خه م و دلپراوکیه کی دایگرتن، تووشی خه مکیه ک بوون شتی ودهایان به خوځانه وه نه دیبوو، مه ترسیه کی گه وه هاتبوه پیشیان، که هه پرده شی له قهواره تابووری و بتپه رستی که یان ده کرد، دهرکیان کردبوو به گه وه ریه تی که سیتی پیغه مبه ر ﷺ و کاریگه ریتی له سهر خه لک و تیروته واویتی سهر کرده یی رینوما یی مرقه کاندوا، نهو لیها تن و هیمه مت و پاسالی و گیان فیداییه ی هاوه لانی هه یانبوو له ریگا که یدوا، نهو تواناو هیزو دهسه لاتهی (اوس) و (خزرج) هه یانه و، نهو هزی ناشتی و چاکسازیه ی ژیره کانی هه ردو خیله که هه یانه بو نه هیشتنی جیاوازی نیوانیان، پاش نه وه ی چه ندین سالی پیشت شهر ی ناو خوځان دی بوو.

ههروه ها دهیانزانی که مه دینه چ جیگه وته یه کی ستراتیژی گرنگی هه یه سه بارت به و ریگه بازرگانیه ی که به که ناری دهریای سووردا له یه مه نه وه بهر و شام دهرات، خه لکی مه که ش سالانه بری چاره که ملیونیک دیناری نالتون بازرگانیان بهر و شام دهرد، نه مه جگه لهو بری دهستی خه لکی (طائف) و شوینه کانی تر ده که وت، دیاریشه که به نه رته ی بازرگانی له وشوینه دا پشته ی به ناسایشی نه ورپیگه یه به ستبوو.

شاراوه ش نه بوو لای قوره یشیه کان که بانگه وازی ئیسلامی له (یثرب) دا چر ده بیته وه، نه و جا چ مه ترسیه کی ده بیت و خه لکه کیان چ پرو به پرو بوونه وه یه کیان له گه لدا ده که ن.

ئیدی موشریکان به ته واوی هه ستیان کرد به و مه ترسیه ی هه پرده ده کات له قهواره یان، ده گه پران به شوین باشتین نامرژدا که نه و مه ترسیه له خوځان دور بخه نه وه، که هو سهره کیه که ی هه لگری ئالا که یه تی نه ویش پیغه مبه ری ئیسلامه ﷺ. له رۆژی (۵) شه ممه ی (۲۶) ی مانگی (صفر) سالی (۱۴) هه می پیغه مبه ریتی دا، هاوړیک له گه ل (۱۲) ی مانگی دیسه مبه ری سالی (۵۷۰) ی زایینی^۱ واته پاش نزیکه ی

^۱ / نه م میژده مان پاش لیکوئینه وه یه که وهرگرت که (علا مه) (محمد سلیمان المنصور فوری) له (رحمه للعالمین) دا تواماری کردوه، ۹۵/۱، ۹۷، ۱۰۲، ۴۷۱/۲.

دوومانگ و نيو لمبىيىعتى عەقبەى گەورە . پەرلەمانى مەككە (دارالندوھ) لەسەرەتاي پۆژەكەيدا^۱ ترساناكتىن كۆبۈنەھەيان ئەنجامدا لەمىژئوى خۇياندا ، لەو كۆبۈنەھەيەدا نوڭنەرى ھەمووتىرە قورەيشىيەكان ئامانەبۈون ، بۇ ئەھدى بىكۆلنەھە لەنەخشەيەكى يەكلا كەرەھە كە ھەلگىرى ئالاي بانگەوازە ئىسلامىيەكە لەناو بەرىت و ، بۇ ھەتتا ھەتايى نوورى تىشكەكەى بىكۆرئىننەھە.

سەرە زۆر ديارەكانى ئەو كۆبۈنەھە ترسانا كە لە نوڭنەرانى قورەيش بۈون كە برىتى بۈون لە :

(۱) (أبو جهل)ى كۆپى (هشام) لەجىياتى تىرەى (بنى مخزوم).

(۲) (جبیر)ى كۆپى (مطعم) و (طعمية)ى كۆپى (عدى) و (الحارث)ى كۆپى (عامر) ، لەجىياتى (بنى نوفل) كۆپى (عبد مناف).

(۳) (شيبه) و (عتبه) كۆپانى (ربيعه) بۈون ، (أبو سفیان)ى كۆپى (حرب) ، لە جىياتى (بنى عبد الشمس)ى كۆپى (عبد مناف).

(۴) (النضر)ى كۆپى (حارث) ئەو كەسە بوو كە سەرۈپى ئازەلى كرد بەسەرى پىڭفەمبەردا ﷺ ، لەجىياتى (بنى عبد الدار).

(۵) (أبو البختری) كۆپى (هشام) ، (زمعه)ى كۆپى (أسود) و ، (حكيم)ى كۆپى (حزام) لەجىياتى (بنى أسد)ى كۆپى (عبد العزى).

(۶) (نبيه) و (منبه) ھەردو كۆپەكەى (الحجاج) . لەجىياتى (بنى سهم).

(۷) (أمیه)ى كۆپى (خلف) ، لەجىياتى (بنى جمح).

كاتىك ھاتن بۇ (دار الندوھ) شەيتان لەشیوھى پىاویكى شكۆداردا ھاتە رینگەیان ، تاجە گولینەيەكى بەسەرەھە بوو ، لەبەردەكەكەيدا وەستابوو ، وتیان : ئەم پىاوە پىرە كىيە ؟ وتى : پىرە پىاویكى نەجدىم بىستەم كە خۇتان بۇچى ئامادە دەكەن ، ئامادەبووم تاگویم لەگوتەكانتان بىت ، بەلكو لەنامۆژگارى و بۇچوونەكانى خۇى بىبەشتان نەكات ، وتیان : قەيدى نىە وەرە ژورەھە ، لەگەلياندا چوہ ژورەھە .

^۱ / ئەھدى بەلگەيە لەسەر ئەھدى كە كۆبۈنەھەكە لە سەرەتاي پۆژدا ئەنجام دراو ، ئەو رىوايەتەيە كە (إبن إسحاق) دەيگىزىننەھە دەلىل : جبرىل ھەوالى ئەو پىلانەيدا بەيڭفەمبەر ﷺ و مۇلەتى پىندا كەكۆچ بىكات ، پاشان ئەو رىوايەتەش كە (بوخارى) دەيگىزىننەھە لە ھەرموودەيەكى (عائشە) ھە كە پىڭفەمبەر ﷺ لە قرچەى نىوہۇدا ھات بۇ لاي (أبو بكر) و پىنى ھەرمو .

قەسەویاسی پەرلەمانی و

كۆدەنگى لەسەر بېرىارىكى زالمانه بۆشەھىدکردنى پېغەمبەر ﷺ

ھەرئەوئەندەى ئەندامانى كۆبوونەوئەكە تەواو بوون دەستكرا بەپېشنيارو چارەسەرەكان ، گفتوگو درێژەى كېشا ، (ابو الاسود) وتى: لەم شارەدا دەرى دەكەين و لیڤە نایهیلین ، گوی نادهینی بۆكوی دەروات ، یان لەكویدا دەگیرسیتهو ، ئەو كاتە بارودۆخمان چاك دەبیئت و ەك جار انمان ئی دیت.

پیرە پیاوھ نەجدیەكە وتی: نەخیر ئەو ەرایەكى باش نییە ، ئەدى نابینن قەسەى چەند شیرین و کاریگەرە ، چەندە بەتوانایە لە كەمەندكیش كردنى دلئى مرۆفەكاندا ؟ سویند بیئت ئەگەر وابكەن بېواتە ناو ھەرخیلێكى تری ەرب ئەوجا حالتان خراپتر دەبیئت ، پاشان پېش خۆیان دەدات بۆ سەر ئیوھ ، ھەتاكو پیتان پیدادەنیئت لە وولاتی خۆتاندا ، ئەوجا چى بویت پیتان دەكات ، ەرایەكى تر بلین.

(ابو البختری) وتی: لە زنجیرە بەندى ئاسنیدا بیبەستەئەوھ ، لەژورێكدا دایبینن ، پاشان چاوەرێنى بكەن تاوھكو چارەنووسی شاعیران . زھیرو نابغە . ی ئی دیت ، ھەر كەسێك بەو توونی مەرگەدا بېروات تووشى دەردەسەرى ئەوان ئەبیئت.

پیرە نەجدیەكە وتی : نا نا سویندتان بۆ دەخۆم كە ئەو ەرایەكى پەسەند نیە ، سویندبیئت ئەگەر . وەكو خۆتان دەلین . بیبەستەئەوھ . ئەوا لە پشت دەرگاوە خۆى قوتار دەكات بۆلاى ھاوھەلەكانى و ، لەوانیە بەدەن بەسەرتانداو لە دەستانی بسینن ، پاشان بەھۆیەو زۆر بین و بەسەرتاندا زال بین ، بەراستی ئەمەیان را نییە ، ەرایەكى تر بلین.

پاش ئەوھى پەرلەمانى قورەیش ئەم دوو پېشنيارەى پەتكردەوھ ، پېشنيارىكى گوناھكارانەى خرایە بەردەست ھەموو ئەندامەكانى پەزامەندیان نواند لەسەرى ، ئەو پېشنيارە سەركردەى تاوانبارەكانى مەككە (ابو جھل)ى كوپى (ھشام) خستىە پوو ، (ابو جھل) وتی: سویندم بەخودا من ەرایەكم ھەيە باوەر ناكەم ھیشتا ئیوھ پیتان لیى كەوتبیئت ، وتیان چىیە (ابا الحكم)؟ وتی: پیم وایە لە ھەر تیرەيەك گەنجیكى ئازای جوامیری بەجەرگ بەینین و ، ھەریەكەیان شمشیریكى بېرندەى بەدەینە دەست ، ئەوانە بېژنە سەرى و ، بەیەكەوھ بیدەنە بەر شمشیرۆ بیکوژن ، ئەوجا پزگارمان دەبیئت ، ئەگەر وایانكرد خۆینەكەى بەناوخیل و تیرەكاندا بلاوھدەكات ، ئەوجا (بنو عبدمناف) ناتوانن شەر لەگەل ھەموو تیرەكاندا بكەن و ، داواى (فدیە)مان ئی دەكەن ئیمەش دەیانندەینی.

پیره نهجدیه که وتی: ئەمە قسە ی تەواوە ، منیش تەنها ئەم پرایەم پی پەسەندە ، ئیدی پەرلەمانی مەککە یە ک دەنگیاندا بەو بێرێارە تاوانکاریەو، نوێنەرەکان گەڕانەووە بۆ مائەکانیان ، دەستبەجی دەستیان کرد بە جی بە جی کردنی ئەم بێرێارە^۱.

کوچ کردنی پیغەمبەر ﷺ

کاتیک که بێرێارە تاوانکاریە که دەرچوو بە کوشتنی پیغەمبەر ﷺ ، جبریل (ع.س) بە (و.حی) خوای گەرەووە دابەزێە خواریوە بۆ لای و هەوایی پیلانە که ی قورەیشیی پی راگەیاندا ، هەوایشیی دایە که خوای گەرەووە مۆلەتی پیدراوە کوچ بکات و کاتی کوچە کهشی بۆ دیاری کردووە پیی فرموو: ئەمشەو لەناو ئەو جینگە یە تدا مەمێنە که شەوانی تر تیایدا دەمایتەو^۲.

بۆ نیوەرۆ پیغەمبەر ﷺ چوو بۆ لای (أبو بکر) . بۆ ئەووە ریک بکەوێت لە گەلیدا لە سەر قوناغەکانی کوچە که یان ، (عائشە) (ر) دەگێریتەووە دەلێت: لە مائە که ی (أبو بکر) دا دانیشتبوین ، لە قرچە ی نیوەرۆ دا بوو کە سیک هات و وتی بە (أبو بکر) : ئەووە پیغەمبەری خوا یە ، سەر و چاوی پۆشیووە ، ئەمە لە کاتیکدا بوو کە هەرگیز لەو کاتە دا نە دەهات بۆ لامان ، خیرا (أبو بکر) هەستاو فرمووی: دایکم و بابم بە قوربان ی بێت ، سوێند بێت دیارە شتیکی گرنگ هی ناویتی لەم کاتە دا.

(عائشە) دەلێت: پیغەمبەری خوا ﷺ هات ، داوای مۆلەتی هاتنە ژۆرەووە ی کرد ، (أبو بکر) فرمووی: ئەوانە هەموو کەسی خۆتن ، دایک و بابم بە قوربان ی بێت ، پیغەمبەری خوا فرمووی : مۆلەتی دەرچوونم پیدراوە ، (أبو بکر) فرمووی : کەواتە هاوڕێ یەتی سە فەرت دەکەم ، دایک و باوکم قوربان ی بێت ؟ پیغەمبەری خوا فرمووی : بە ئی^۳.

پاش ریکەووتن لە سەر پلانی کوچ کردنە که ، پیغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەووە بۆ مائە که ی خۆی ، چاوەروانی هاتنی شەوی دەکرد.

^۱ / سەیرکە (ابن هشام) ۱/ ۴۸۰ ، ۴۸۱ ، ۴۸۲ .

^۲ / ابن هشام ۱/ ۴۸۲ ، زاد المعاد ۲/ ۵۲ .

^۳ / صحيح البخاری ، باب هجرة النبي ﷺ واصحابه ۱/ ۵۵۳ .

گه مارؤدانى ماله كهى پيغه مبهري ﷺ

گه وره تاوانبارانى قوپه يش روژه كهيان به خوسازدان بو نه خشه داريز ژوه كه و
به سمربرد كه په رله مانى مه كه (دارالندوه) سمرله به يانيه كهى په يمانى له سمردابوو، بو
ئو مه به سته ش يانزه سمرؤك له و گه وره تاوانبارانه دانرابوون كه برىتى بوون له:

۱. (ابو جهل) كوپى (هشام).
۲. (الحكم) كوپى (ابى العاص).
۳. (عقبه) كوپى (ابى معيط).
۴. (النضر) كوپى (حارث).
۵. (اميه) كوپى (خلف).
۶. (زمعه) كوپى (اسود).
۷. (طعيمة) كوپى (عدى).
۸. (ابو لهب).
۹. (ابى) كوپى (خلف).
۱۰. (نبیه) كوپى (الحجاج).
۱۱. براكهى (منبه) كوپى (الحجاج) ۱.

(ابن إسحاق) دهليّت: كاتيك كه تاريخى شوه داهات چاوديرى دهرگای
ماله كهيان كرد تا بخه ويّت ، ئه و جا بدهن به سمر ماله كهيدا ۲.

متمانو و پروای ته و ايان هه بوو به سمر كه وتنى ئه م پيلانه خراپه يان ، تاواى ئى
هات (ابو جهل) به شيويه كى له خو يايى بوون و گالته جاريموه به هاوه له كانى بليّت:
موحه ممه دهلّيّت ئه گهر له سمر ئه و كاره شويى بگهون نه بنه مهليكى عه رب و عه جم
، پاشان زيندوو ده كرينه وه دواى مردن ، ئه و جا باخچه ي هاووينه ي باخچه كانى
ئوردنتان پى دهرىّت ، ئه گهر وانه كهن له ناوده چن ، پاش مردن يش زيندوو ده كرينه وه
۳. پاشان ئاگرتان بو داخ ده كرىّت و تيايدا ده سوتينرين ۴.

كاتى جى به جى كردنى ئه و پيلانه دواى نيوه شو بوو، به بيدارى مانه وه
چاوه پروانى سه عاتى سفر يان ده كرد ، به لام خودا بالاده سته به سمر هه مووشتيكد ،
مولكى ئاسمانه كان و زمينى به ده سته ، هه رچيه كى خواست ده يكات ، ئه و په ناي
مروّقان ده دات به بى ئه و كهس ناتوانيت په نا بدات ، ئه و جا ئه و كارى كرد كه پيشتر
پيغه مبهريه كهى پى دواند بوو ﴿وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ
وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾ الانفال / ۳۰.

۱ / زاد المعاد ۵۲/۲.

۲ / ابن هشام ۴۸۲/۱.

۳ / هتمان سقرضاوة ۴۸۲/۱.

پیغمبر ماله‌کە‌ی به‌جی ده‌هیلێت

له‌گه‌ڵ ئەوه‌دا که قورپه‌ش به‌ته‌واوی خوێان بۆ پیلانه‌که سازکردبوو که‌چی به‌ته‌وا‌ی شکستیان هینا، له‌وکاته‌ ته‌نگه‌تاوه‌دا پیغمبر ﷺ فرموی به‌ (علی) کۆری (ابی طالب): { له‌جیگاکه‌ی مندا بنوو، خۆت به‌م بورده‌یه‌ی من داپۆشه‌ که (حضرمی) یه‌کی سه‌وزه ، له‌ ژێریدا بنوو ، د‌نیابه‌ شتیکت تووش نابێت که پیت ناخۆش بیت } پیغمبر ﷺ نه‌ریتی وابوو که ب‌خه‌وتایه‌ له‌ژێر ئەو بورده‌یه‌دا ده‌نووست ^۱.

پاشان پیغمبر ﷺ چوو ده‌روه ، به‌نیوان ریزه‌کانیادا تیپه‌ری ، مشتیک خۆلی هه‌لگرت پ‌ژاندی به‌سه‌ریاندا ، ئیدی خ‌وای گه‌وره‌ له‌ناستیدا هه‌موایانی کۆیر کردو نه‌یانبینی ، ئەم ئایه‌ته‌ی ده‌خویند: ﴿ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴾ ۹/س، پیاویان تیدا نه‌بوو که‌خۆل به‌سه‌ریه‌وه نه‌بیت ، پیغمبر ﷺ چوو بۆ م‌الی (ابوبکر) . له‌کوخیکی م‌الی (ابوبکر) هه‌ . به‌شه‌و ده‌رچوون هه‌تا گه‌یشته‌ ئەشکه‌وتی (ثور) به‌ره‌و پرووی (یه‌مه‌ن) ^۲.

جه‌نگاوه‌ره‌ ناب‌لوقه‌ده‌ره‌کانیش چاوه‌ڕێی سه‌عاتی سفر ده‌که‌ن ، پیش هاتنی کاتی دیاریکراو نیشانه‌ی بی‌ ئومیدی و شکستیان تیدا ده‌رکه‌وت . پیاویک که‌له‌ویدا له‌گه‌ڵیان نه‌بوو هاته‌لایان و که‌بینی له‌به‌رده‌م ده‌رگاکه‌ی م‌الی پیغمبردا ﷺ وه‌ستان ، پێی وت‌ن: چاوه‌ڕێی چی ده‌که‌ن ؟ وتیان: موحه‌مه‌د ، کابرا وتی: ده‌ک داوه‌شین و خوا له‌ناوتان به‌ریت ، وه‌لل‌اهی ئیسته‌ به‌به‌رده‌متاندا ده‌رچوو ، خۆلی کردوه‌ به‌سه‌ر هه‌موتاندا ، چوو به‌ده‌م کاری خۆیه‌وه ، وتیان: وه‌لل‌اهی نه‌مانبینیوه ، ئنجا هه‌ستان و ته‌پوتۆزه‌که‌ی سه‌ریان ته‌کاند.

به‌لام له‌کونی ده‌رگاکه‌وه سه‌یریکیان کرد (علی) یان بیني ، وتیان : سویندبیت ئەوه موحه‌مه‌ده نووستوووه بورده‌که‌ی داوه به‌خویدا ، به‌و شیوه‌یه نه‌جولان تارۆژ بووه‌وه ، ئنجا (علی) له‌جیگه‌که‌ هه‌ستاو هاته‌ده‌روه‌وه ، که‌وته به‌رده‌ستیان ، له‌باره‌ی پیغمبره‌وه ﷺ پرسیاریان لیکرد ، وتی: هه‌چ له‌و باره‌یه‌وه نازانم ^۳.

^۱ / هه‌مان سه‌رچاوه ۴۸۲/۱ ، ۴۸۲.

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه ۴۸۲/۱ ، زاد المعاد ۵۲/۲ .

^۳ / هه‌مان دوو سه‌رچاوه‌ی پیشوو .

له ماله كهوه بو نه شكهوت

پينغه مېرې خوا ﷺ له شهوي (۲۷) ي مانگي (صفر) ي سالي (۱۴) ي
پينغه مېرېتي بهرامېر به ۱۲-۱۳ ي سېبېتېمېرې سالي ۶۲۲ ي^۱ زاييني ماله كهې به جې
هېشت و چوو بو مالي هاوه له كهې (ابوبكر) كه خه لك له هاوپرېيه تي و مال و ساماني
نه مين بوون. پاشان له دهرگايه كي پشته وه ماله كه يان به جېهېشت ، تا به په له له مه كه
دېرېچن پېش نه وه ي بهر به يان هه لييت.

له كاتيكا كه پينغه مېر ﷺ ديزاني قورېش سر و مرانه به شوينيدا دهگېرېن
و ، يه كه م رېگاش كه زهيني نهواني به لادا بچيت له سره تادا رېنگي سره كه كه بهرو
باكوورو مه دينه دهچيت ، كه چي نه م رېنگيه كي تهاو پېچهاوه ني هه لېرارد ، كه
رېنگي باشووري مه كه كه يو ، بهرو يه مه ن دهچيت ، به دريژي (۵) ميل رېنگي گرته بهر
، تاگه يشته شاخېك ناسرابو به شاخي (ثور) ، شاخېكي بهرزه ، رېنگاهي زورسخت
و ناخوشه ، تاشه بهردي زورهو سره كه وتن پيايدا زه حمه ته ، له مېر نه وه پېيه كاني
پينغه مېر ﷺ بريندار بوون - گوتراوېشه : له سر لاپي دهرويشته تا شوينه واره كه ي
بسېرېته وه بويه قاجي پېروزي دامالرابو ، ههركاميان بيت ، (ابوبكر) له كوئي گرت
كه گه يشته شاخه كهو ، خوي لي توند كرده وه تاگه يانديه نه شكهوتيك له لوتكه ي
شاخه كه دا ، نه م نه شكهوته له ميژوودا به نه شكهوتي (پور) ناسراوه .^۲

له ناو نه شكهوته كه دا

كه گه يشته نزك نه شكهوته كه ، (ابوبكر) وتي: سويند به خوا ناروېته ژوره وه
دهبيت له پيشدا من بېوم ، نه بادا شتيكي تيديايت با بهرمن بكهويت ، چوووه ناوي
دهستيكي پيدا هينا ، ديواره كه ي كوئيكي تيدابو كراسه كه ي دراندو كوئېرې كرد ،
دووكوني تري تيذا مابو ههردوو قاجي خسته سريان ، پاشان وتي به پينغه مېر
بفرموو بو ژوره وه ، پينغه مېرې خوا ﷺ چوووه ژوره وه ، سهرې خسته سهركوشي
نه بوبه كرو نوست ، قاجيكي نه بوبه كر كه له كونه كه دا بوو شتيك پيوه ي دا ، له جېنگي
خوي نه جولا نه بادا خه بېري بيته وه ، له تاو نازار دلويك فرميسكي چاوي كه وته
سهرده موچاوي پينغه مېر ﷺ ، فرموي: چيه (ابوبكر) وتي: گهز اوم ، دايك و بابم
به قوريانت بيت ، پينغه مېر ﷺ تفې كرده سهرې چاك بووه وو نازاري نه ما .^۳

^۱ / رحمه للعالمين ۹۵/۱ ، سهره تا نه مانگي (صفر) له سالي چوارمه مي پينغه مېرېتېمېر دهست پي دكات نه گهر سهره تا يي
سالي به مانگي (محرم) دابنن ، خو نه گهر سهره تا يي سال نه ووه دابنن كه خوي گهره (وهي) نارد بو پينغه مېر ﷺ به بېيگومان
نه مانگي (صفر) له سالي سيانزهمه مېر دهست پي دكات ، زوريني نه رانه ي له سهره دا دهوون كه له وانه ي نه م رايه پيسند
يكن ، زورجار هه لمه دهن له رېكخستني بوو دلوكاندا ، نه م لېرودا سهره تا يي سالمان به مانگي (محرم) داناوه .
^۲ / رحمه للعالمين ۹۵/۱ ، مختصر سيرة الرسول نوسيني شيخ عه بدولاي نه جدي ل ۱۶۷ .
^۳ / (ريزن) له عومري كورې خه تا به وه ﷺ روايه تي كرده ، دراي نه وه ژاري ماره كه گه رايه وه نارسكي له كاتي وه فاتي دا و
نه وه ش هزي مردي بوو ، بېروانه (مشكاه المصابيح) ، باب مناقب (ابي بكر) ۵۶/۲ .

سى شەو لە ئەشكەوتەكەدا مانەو ، شەوى ھەينى و شەوى شەممەو شەوى
 يەك شەممە ، (عبداللە)ى كۆپى (أبو بكر) لەلايان دەمايەو ، عائشە دەلّيت: (عبداللە)
 كۆپىكى گەنجى ورياي ژير بوو ، لە سەحەردا لاى ئيمە دەردەچوون لە مەككە پوژى
 دەكردەو ، ھەرچى ھەوالىكى ببیستايە كە شەو داھات دەيھێنايەو بۆ پيغەمبەرى
 خوا ﷺ ، (عامر)ى كۆپى (فھيرە)ش غولامى (أبو بكر) بوو مېگەلىكى لەو دەورووبەردا
 دەلەوھراند ، كاتى خەوتنان مېگەلەكەى ئى نزيك دەكردەو تا شيريان دەخوارد ،
 ئەنجا پيش تاريك و پوونى بەيانى دەگەرايەو بەرو مەككە ، (عامر) ھەموو شەوىكى
 ئەو سى شەو بەم شىوئەى دەكرد ، ھەموو جارتيكش (عامر)ى كۆپى (فھيرە) بە
 مېگەلەكەيەو شويىنى (عبداللە)ى كۆپى (أبو بكر) دەكەوت كە لەمەككە دەرنەچوو
 بۆئەوى جيگە پيئەكانى بىرپتەو^۲.

كاتيك قورەيش دۇنيابوو لەوى پيغەمبەرى خوا ﷺ لەدەست دەرچوو لە
 شەوى جيئەجى كردنى پيلانەكەدا شيت بوون ، يەكەم شتيك كرديان ليذانى (على)
 بوو، راپيچيان كرد بەرو مەككە ، ماوئەك بەنديان كرد ، بەئوميدى ئەوى ھەوالىكى
 ليئە وەرگيرن لەبارەى پيغەمبەر ﷺ و ھاوئەكەيەو^۳.

كاتيك كە ھيچيان لە (على) دەستەكەوت پوشتن بۆ مالى (أبو بكر) ، لە
 دەرگاياندا ، (اسماء)ى كچى (أبو بكر) ھاتە دەروە ، پينان وت: كوا باوكت ؟ وتى:
 سويند بەخوا نازانم باوكم لە كوئىھ ؟ (أبو جھل) . كە پياويكى دەم پيسى ھەرزەگو
 بوو . دەستى بەرز كەردەو شەپازلەيكە ليذا گوارەكەى گويى كەوتە خوارەو^۴.

لەدانىشتنيكى خيڤاي ناناساييدا قورەيش بېريارى بەكارھينانى ھەموو
 نامرازىكىدا بۆ گرتنى ئەو دوو پياوھ ، بۆيە ھەموو ئەو ريگانەى لەھەر چوارلاوھ دینە
 سەر مەككە ، خستيانە ژير چاوديرەيكە توندی چەكدارەو ، ھەروەھا بېريارى
 خەلاتيكي گەورەىدا كە بريتى بوو لە ديارى (۱۰۰) وشت بۆ ھەريەكك كە بتوانيت
 يەكك لەو دوانە بەزىندوويى يان بەمردوويى تەسليم بە قورەيش بكا تەو^۵.

ئيدى ھەرچى سوارچاك و پيادەو پيئەلگريان ھەيە كەوتنە گەران ، بەشاخ
 و دۆل و دەشت و گردۆلكەدا ، بەلام بى ھوودە بوو.

^۱ / سەيرى (فتح البارى) بکە ۲۳۶/۷.

^۲ / (ابن هشام) ۴۸۶/۱.

^۳ / رحمه للعالمين ۹۶/۱.

^۴ / (ابن هشام) ۴۸۶/۱.

^۵ / برواه (مصحح البخارى) ۵۵۴/۱.

موشریکان ههتا ده می ئه شکووته کهش هاتن ، به لām خودا بالāدهسته ،
 (بوخاری) ده گزیتته وه له (انس) وه له (ابوبکر) وه ﷺ ده لیت: له ئه شکووته کهدا له گهل
 پیغه مبهردا بووم ﷺ . سه رم بهرز کردوه قاچ و قو لی موشریکه کانم بینی ، وتم:
 پیغه مبهری خوا ﷺ خو ئه گهر یه کیکیان سهیری خواره وه بکات ده مانبینیت ،
 فهرمووی: بیدهنگ به (ابوبکر) ، ئیمه دوانین خودا سیئه ممانه ، له ده رپری نیکی تردا :
 (ابوبکر) چی ده لیت له باره ی دوو که سه وه که سیئه میان خودا بیت !!^۱
 به راستی موعجزه یه که بوو که خودا پیغه مبه ره که ی پی شکو دار کرد ﷺ ، له
 کاتی کهدا که چهند ههنگاو نیکیان مابوو بگهنه پیغه مبه ر ﷺ و ها وه له که ی که چی گهرانه وه .

که ووتنه ری به ره وه مه دینه

کاتیک که کهف و کو ی گهرانی موشریکان دامرکایه وه ، کاری مه فره زه کانی
 گهران کو تای هات ، وروژانی قو په یش پاش ئه و را وانه سی روزه سه رسه ختانه یه
 میور بو وه به ی هیچ نه نجامیک ، ئیدی پیغه مبه ری خوا ﷺ و ها وه له که ی خو یان
 ئاماده کرد بو ده رچوون به ره وه مه دینه .

(عبدالله) ی کو پی (اریقط اللیثی) ی به کری گرتبوو ، که ری به رو شاره زای
 ریگه بوو . تا ئه وکاته موشریک بوو ، ئه مان متمانه یان پیی هه بوو ، هه ردوو
 وشتره که ی خو یان دابوو به ده ستی و به لینیان به یه کتری دابوو که دوا ی سی شهرو
 به هه ردوو وشتره که وه بیت به رد هه ئه شکووته که ، کاتیک که شهوی دوو شه ممه هات
 ، سه ره تای په یبعی یه که می سالی (۱) ی کو پی / به رامبه ر به (۱۶) ی سیبتیمبه ری
 سالی (۱۲۲) ی زایینی ، (عبدالله) ی کو پی (اریقط) به خو ی و وشتره که وه هات
 بو لایان ، له ویدا (ابوبکر) وتی به پیغه مبه ر ﷺ: دایک و بابم به قوربانت بیت ئه ی
 پیغه مبه ری خوا ﷺ ، یه کی که له دوو وشتره هه لبریره ، ئه نجا باشت رینیانی ئی نزیک
 کرده وه ، پیغه مبه ر ﷺ فهرمووی: به نرخ ی خو ی .

(اسماء) ی کچی (ابوبکر) یش (ر) خو راکه که ی بو هینان و ، بی ری چوو بوو
 بیخاته تویش به به ری هه که وه ، که به ری که وتن ، چوو ویستی خو راکه که بخاته که شکو لیکه وه
 ، سهیری کرد تویش به به ری نی یه ، ئیدی پشتینه که ی کرد به دوو پارچه وه خو راکه که ی

^۱ / (صحيح البخاری) ۵۱۶/۱، ۵۵۸، ترسکه ی (ابوبکر) له به رخوی نه بوو، به لکو ئه گزانه وه یه که ده لی: کاتی
 نه بو به کر پیغه لگرا نی بینی خمی پیغه مبه ری ئیشت ﷺ و پیی فهرموو: ئه گهر من بکو ژیم یهک پیام ، به لām ئه گهر تو
 بکو ژیت یهک نوممت ده فه ریت ، له ویدا پیغه مبه ر ﷺ فهرمووی: ﴿ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَا ﴾ ، به وانه مختصر سه ره
 الرسل نووسینی شیخ عبدوللای نه جدی ل ۱۶۸.

کرده یهکیکیان و وهک کهشکول هملی واسی ، پارچهکهی تریشی کردهوه به پشتوین ، لهویدا ناوئرا به (ذات النطاقین) ^۱.

پاشان پیغه مبهری خوا ﷺ و (ابوبکر) ﷺ بهرئ کهوتن ، (عامری کوری (فهیره) یش لهگه لایاندا کهوتهرئ ، ربه ره که ، (عبدالله) ی کوری (اریقط) ، پرنگه ی که نار دهریای پیگرتن.

یه که مجار که له نه شکو ته که وه دهر کهوتن پروی کرده باشوور بهرو یه من و ، پاشان پروی کرده پوژئاوا بهرو که نار دهریا ، تاگه یشته پرنگه یه که سی پیندا نه چوو بوو ، له نزیکی که ناری دهریای سوړه وه پروی کرده وه باکورو ، بهر پیه کدا پوشت - مه گهر به که میی - وه گهرنا که س پرئ لی نه که وتبوو.

(ابن إسحاق) باسی ئهو شوینانه ی کرده که پیغه مبهری خوا ﷺ لهو پرنگه یه دا پیایدا گوزه راوه ده لیت : کاتیک ربه ره که دهریکردن بهرو خواری مه که که وتنه پرئ ، پاشان بهرئ کردن بهرو که نار دهریا تا له پرنگه لایاندا له خواری (عسفا) ه وه ، پاشان خستنیه پرئ بهرو خواری (امج) ، پاشان بهرئ خستن تا له پرنگه لای دایه وه پاش ئه وه ی که له (قدید) گوزه را ، ئه نجا له ویش دهری کردن که وتنه پرئ بهرو (خرار) ، ئه نجا بهرو (ثنية المرة) ، پاشان بهرو (لقف) ، ئه نجا له دهری (لقف) دهرچوون و ، چوونه ناو دهری (مجاج) ، پاشان بهرو (مرجح مجاج) پاشان چوونه (مرجح ذی العضوین) ، پاشان بو (بطن ذی الکشر) ، پاشان بهرو (جداجد) ئه نجا بهرو (الأجرد) ، پاشان بو (ذا سلم) ، له (بطن اعداء مدلجة تعهن) ه وه بهرو (عبایید) ، پاشان له (الفاجه) تیپه رین ، پاشان دابه زینه ناو (العرج) ، پاشان بهرئ کهوتن بهرو (ثنية العائر) - له لای راستی ره کوبه وه . هه تا کو دابه زینه ناو (بطن رئم) و پاشان گه یاندنیه (قباء) ^۲ ، ئه مه ش نمونه یه که لهو پرو داوانه ی له پرنگه دا به سه ریاندا هات :

۱- (بوخاری) ده گیر پته وه له (ابوبکر) ی (صدیق) ه وه ﷺ ده لیت : ئهو شه وه بهرئ کهوتن تاسبه یینی گهرمای نیوه پو بهرئوه بوین ، پرنگه چول و هول ، که سی به سه ره وه نه بوو ، بهردیکی دریرتمان بینی سیبه ریکی هه بوو هیشتا خوړ نه چوو بووه سه ری ، دابه زین ، له ژیریدا شوینیکم چاککرد بو پیغه مبهر ﷺ تا له سه ری بخه ویت ، فره یه کم له سه ری داخست و ، وتم : لیړه بخه وه پیغه مبهری خوا ﷺ ،

^۱ / صحیح البخاری ۵۵۳/۱ ، ۵۵۵ ، هره ها ابن هشام ۴۸۶/۱ .

^۲ / ابن هشام ۴۹۱/۱ ، ۴۹۲ .

من باوه شینت دهکم ، نوست ، ههستام باوه شینی بکه ، بینیم وا شوانیک
میگه له که ی داوه ته بهرو بهرو بهرده که دیت ، دهیویست وهک ئیمه بجه ویتوه ،
پیم وت : تو شوانی کییت ؟ وتی : شوانی پیاویکی مه که یی یان مه دینه ییم ، وتم
: ئایا میگه له که ت شیریان تیدایه ؟ وتی : بهلئ ، وتم : ئایا ده یاندوشیت ؟ وتی :
بهلئ ، مییه کی گرت ، وتم : گوانی مییه که له خۆل و موو پیسیی بته کیینه ، که مییک
شیری دوشیه ناو دهفریکی پیسته وه ، خوشم دهفریکی ئاوم پیبوو ، بردم بو
پیغه مبهه ^۱ تالینی تیراو بیئت دهستنوویژی ئی ههلبگریت ، هاتمه وه بۆلای پیغه مبهه
^۲ پیم ناخوش بوو ههلی بسینم ، وهستام تاخوی ههستا ، ئاوه کهم کرد بهسه
شیره که تا بهشی خواره وهی سارد بووه ، وتم : بخۆروه پیغه مبهه ری خوا ^۳ ،
ئه وهنده ی خواره وه تا تیر بوو ، پاشان فهرمووی : ئایا کاتی ئه وه نه هاتوه که
بهوین ؟ وتم : بهلئ ، دهلیت : ئیدی بهری که وتین ^۱ .

۲. نه ریتی (ابوبکر) ^۴ وابوو له پشت پیغه مبهه وه دهپوشت ^۵ ، پیر
دهاته بهر چاوو دهناسرا ، بهلام پیغه مبهه ری خوا ^۶ گهنج دیاربوو نه دهناسرا ،
که سییک که به (ابوبکر) دهگه یشت پینی دهوت : ئه و پیاوه کی یه له گه لتدایه ؟ دهیوت :
ئه م پیاوه رینوما یی رینگه م بۆ دهکات ، پرسیارکه ر وایده زانی مه بهستی رینگه یه ،
مه بهستی شی رینگه ی رینوما یی چاکه بوو ^۲ .

۳. (سراقه ی کوپی (مالک) شوینیان که وتبوو ، سوراقه دهلیت : له کاتی کهدا
که له ناو خیله کهمدا (بنی مدلج) دانیشتبوو ، پیاویک هاته لام وتی : (سراقه)
ئیسته من له که نار ده ریاهه تارما یی چه ند پیاویکم بینی ، و ابزانم موحه ممه دو
هاوه له کانی بن ، (سراقه) دهلیت : ئیت زانیم که ئه وانن ، پیم وت : نا ئه وان نین ،
بهلام تو فلان و فلانت بینی له بهر چاوی خۆمانه وه ده رچوون ، پاش که میک مامه وه
، دوا ی ههستام ، فهرماندا به که نیزه که کهم که ئه سپه که م بۆ ده رکات له پشت
گر دیکه وه بۆم راگریت ، ئنجا رمه که م هه لگرت و له پشتی ماله که م وه ده رچووم ،
رمه که م سه روخوار کرده وه ، تاگه ی شتمه ئه سپه که م سواری بووم ، بهری که وت
زانیم که نزیکه کردومه ته وه تاچه ند هه نگاو یکم مابوو بگه مه لایان ، ئه سپه که م
سه رسمیکه داو له سه ری که وتمه خواره وه ، جاریکه تر سوار بوومه وه ، وامده زانی
نزیک دهکاته وه تاچه ند هه نگاو یکم مابوو لییا نه وه ، ئه سپه که م سه رسمیکه تری داو

^۱ / صحیح البخاری ۵۱۰/۱ .

^۲ / بوخاری ئه مه ی له (انس) وه گنراوه ته وه ۵۵۶/۱ .

کهوتمه خوارهوه، ههستام، دهستم برد بۆ ههگبهی تیرهکانم، تیرهکانم دهرهینا تیرو پیشکم کرد، ئایا ئهوانه زیانم پێ دهگهیهنن یان نه؟ ئهوهم بۆ دهرچوو که پێم ناخۆشه، جارێکی تر سواربومهوه گویم نهدا به تیروپشکهکه، ئهسپهکه نزیکه کردمهوه تائهوهندهی گویم له خویننهوهکهی پیغهمبهر بۆ ﷺ و لای نهدهکردهوه، بهلام (ابوبکر) زۆر لای دهکردهوه. ئنجا ههردوو دهستی ئهسپهکه بهناو لهکهدا پۆچوون تا سهه ئهژنویان، کهوتمه خوارهوه، ئاوژهنگیم لیدا ههستایهوه، خهریکبوو دهستهکانی له لهکه دهرههینا، که به پیوه وهستا شوین دهستهکهی له سهه زهویهکه تهپو توژیکی پرشنگذار وه دووکهلی لیوه دهردهچوو، دیسانهوه تیروپشکم کردهوه، ئهوهم بۆ دهرچوو که پێم ناخۆشه، هاوارم ئی کردن که په نام بدن، وهستان، سواری ئهسپهکهم بووم تاگه یهشتمه لایان، پاش ئهوهی که به سهرمدا هات گهشتمه ئهو بپوایهی، که پیغهمبهر ﷺ و په یامهکهی سهردهکهون، عهززم کرد: پیغهمبهری خوا خهلهکه خهلاتیان داناوه بۆ ههر کهسیک تۆ بدوژیتهوه، ههوالی ئهوهم پێدان که خهلهکی دهیانهوێت چییان ئی بکهن، نان و خوراکم خسته بهردهستیان گوێیان نهدايهو، هیچ پرسیارێکیشیان ئی نهکردم ئهوهنده نهبیست: پێیان وتم: خهلهکمان ئی چهواشه بکه، داوام ئی کرد که نوسراویکی دلنیا بوونم بۆ بنوسیست، فهرمانی دا به (عامری) کوپی (فهیره)، ئهویش له سهه پارچه قوړیک بۆی نووسیم، پاشان پیغهمبهری خوا ﷺ پۆشت^۱.

له بپوایهتیکێ تری (ابوبکر) وه دهلیت: کهوتینه پێ، خهلهکه کهش بهدواماندا دهگهڕان کهس لهوان نهیتوانی پێمان بگات جگه له (سوراقه)ی کوپی (مالک) کوپی (جعشم) که سواری ولآخهکهی بوو بوو، وتم: پیغهمبهری خوا ئهری ئهوه ئهسپ سواره خهریکه پێمان دهگات، فهرمووی: ﴿لَا تَخْزَنَنَّ اللّٰهُ مَعَا^۲﴾.

(سوراقه) گهڕایهوه بینی خهلهکه به شوین پیغهمبهردا دهگهڕێن ﷺ، ئهویش پێی دهوتن که تازه فریایان ناکهون و له دهستیان دهرچوون، ئهوه پیاوه به یانیهکهی بهدوایاندا دهگهڕا کهچی سهه له ئیواره پاسهوانی دهکردن^۳.

^۱ / هه مان سهراچه ۵۵۴/۱، شوینی خهلی (بنی مدلج) له نزیک (رابغ) وه بوو، سوراقه له شوینهوه شوینیان کهوتبوو که له (قدید) وه سهردهکهوتن، زاد المعاد ۵۲/۲، و له دهرنهکهوێت روژی سینیهم بویی.

^۲ / صحیح البخاری ۵۱۶/۱.

^۳ / زاد المعاد ۵۲/۲.

۴. لهو سه فهریدا پیغه مبر ﷺ به لای خیوه ته که ی (ام معبد) ی خوراعیدا تیپه پری کرد ، ژنیکی که له گه تی به تاقه ت بوو له ناو خیوه ته کهیدا بوو، نان و ناوی دودا به هر که سیك به ویدا برؤشتایه ، پرسپاریان ی کرد ، نایا هیچی له لایه ؟ وتی : سویند به خوا هر چیه کم ببوایه پیم دودان ، نه و تا مهربانم لاوازن ، نه م ساله سالی وشکیی بوو.

پیغه مبری خوا ﷺ سهیری مهربکی کرد له خوار خیوه ته که وه ، پیی فهرموو : نه ری (ام معبد) نه ی نهو مهرب چیه ؟ وتی : نه وه له بهر له پری له میگه له که جیماوه ، فهرمووی : نه ی شیری تیډایه ؟ (ام معبد) وتی : به خوا له وه لاواز تره شیری تیډاییت ، فهرمووی : مو له تم ددهیت بیدوشم ؟ وتی : به لی به قوربانم بم ، نه گهر شیری تیډا ده بینی بیدوشه ، پیغه مبری خوا ﷺ دهستی پیروزی هینا به گوانه کهیدا ، ناوی خوی هینا و دوعای کرد ، گوانه که ی پر بوو ، لیی ده چوپا ، داوای دفریکی کرد که کو م لیک تیر بکات ، نه و نه دی تی دوشی سر ریژ بوو ، دای به (ام معبد) لیی خوارده وه تا تیر بوو ، نه نجا دای به هاوه له کانی تا نه وانیش تیر بوون ، پاشان خوی خوار دیه وه ، نه نجا جاریکی تر گوانه که ی تیډا دوشیه وه ، تا دفره که پر بوو ، نه نجا (ام معبد) یان به جی هیشت و پوشتن.

زوری پیغه چوو (ابو معبد) ی میړدی گه پرایه وه چن بزنیکی وشک هه لاتوی لاوازی دابوه بهر خوی ، که شیر که ی بینی سه ری سوپما ، وتی : نه مه ت له کو ی بوو ؟ له کاتیک دا که مهرب که لاوازه ، هیچ شیریش له ماله که دا نه بوو ؟ (ام معبد) وتی : نه و له لا نه و نه ده نه بیت پیاویکی پیروژ به ئیرده تیپه پری کرد قسه ی ناوا و ناوی ده کرد ، نه وه حال و و مزعی بوو ، (ابو معبد) وتی : سویند به خوا نه مه نهو پیاو ده که قورده یش به دوایدا ده گهریت ، نه ری (ام معبد) بوم وده سف بکه پیاویکی چون بوو ؟ به پیاوه لدانیکی جوان وده سفی کرد به زمانیکی شیرین باسی کرد گوینگر وای ده زانی مروقه که ی له بهر ده مدایه . نهو وده سفانه له کو تایی باسه که باس ده که ی (ابو معبد) وتی : وه لاوه ی نه مه پیاو ده که ی ناو قورده یشه که نه و دیان وتوه ده یلین له باره یه وه ، نه لیی بوم له گه لیدا بم ، هر کاتیک بوارم هه بوو مهرج بیت شوینی بکه وم ، پاش ماو ده یه که له ده ورو به ری مه که دا پوژانه گوئیان له ده نگیک بوو به ده نگی بهر ز هاواری ده کرد قسه که ره که یان نه ده بینی ده یوت :

جزى الله رب العرش خير جزاءه رفيقین حلاً حیمتی أم معبد
هُما نزلاً بالبر وارثاً حلاً به وأفلح من أمني رفيق محمد
فيا لقضى ما زوى الله عنكم به من فعال لأیحاذی وسودد
ليهن بنی کعب مکان فواقم ومقعدھا للمؤمنین بمرصد
سلوا أختکم عن شاتها وإنائها فإنکم إن تسألوا الشاة تشهد

(اسماء) دهلئیت: نه مانده زانی که پیغمبر به رهو کوئوه دهرچووه ،
جنوکه یه که له خوارووی مه که کووه په یدابوو ئهم دیره شیعرانه ی دهوتوه ،
خه لکیش به شوینیدا دهرۆشتن تمنها گوئیان له دهنکه که بوو کابرایان نه ده بیینی ،
تا له سهره وه بو ی دهرده چوو ، (اسماء) دهلئیت: که گویمان لهو شیعره بوو ئیتیر
بو مان دهرکه وت که به رهو مه دینه ته شریفی رۆشتوه^۱.

۵- له ریگدا پیغمبره ی خوا ﷺ گه یشته به (ابا بریده) ، که سهره که خیلئیک
بوو ، بو گه ران به دوا ی پیغمبردا ﷺ دهرچوو بوو ، له گه ل (ابوبکر) دا ، بهو
ئومیده ی ئهو خه لات هه وره یه ده سته کویت که قوریش رایگه یان دبوو ، که
روو به پرووی پیغمبره ی خوا ﷺ بووه ، ده سته جی له شوینی خویدا له گه ل هفتا پیاوی
خویدا موسولمان بوون ، پاشان میزهره که ی داگرت و ، به سته ی له رمه که ی و کردی
به په رچه م که راگه یان دنی که بیت بو ئه وه ی مه لیکی ئاسایش و ئاشتی هاتوه تا دنیا
پرپکات له دادودا په ره وه ی^۲.

۶- هه ره له ریگدا پیغمبره ی خوا ﷺ گه یشته به (الزبیر) ، که له قافلله یه کی
موسولماناندا بوو ، بازرگان بوون تازه له شام ده گه رانه وه ، (الزبیر) پیغمبره ی
خواو ﷺ (ابوبکر) ی به بهرگی سپی پۆشی^۳.

^۱ / زاد المعاد ۵۳/۲ ، ۵۴.

^۲ / رحمه للعالمین ۱/۱۰۱.

^۳ / بوخاری ئه وه ی (عروه ی کوپی (الزبیر) هه گنراوه ته ره.

دابەزىن لە (قباە)

لە پۆژى دوو شەممەى (٨)ى رەببىعى يەكەمى سالى (١٤)ى پىڭەمبەرىتى -
كە سالى يەكەمى كۆچىو بەرامبەرە لەگەل (٢٢)ى سىتتىمبەرى سالى (٦٢٢)ى
زايىن - پىڭەمبەرى خوا ﷺ لە (قباە) دابەزى ^١.

(عروە)ى كۆپى (الزىر) دەلئىت : موسولمانەكان ھەوايان بىستبوو كە
پىڭەمبەر ﷺ لە مەككە دەرچو ، ھەموو بەيانىانى دەھاتنە دەرەو ، چاوەرەوانيان
دەكرە تا گەرمای نيوەرۆ ، رۆژىكيان پاش چاوەرەوانىەكى زۆر گەرەنەو ھەو مالهەو ،
كاتىك كەچوونەو مالهەكانيان ، پىاوئىكى جولەكە بەسەر يەكەل لە دار
خورماكانىانەو ھەو ، سەيرى دەكرە ، پىڭەمبەرى خوا ﷺ و ھاوھەكانى بىنى
لەناو تراويلەكەدا سپىيان دەكرەو ، كابرەى جولەكە خۆى پى نەگىراو بەدەنگى
بەرز ھاوارى كرە ، ئەى خىلەكانى عەرەب ، ئەو بەپىرەتەنە كە چاوەرەوانىتان
دەكرە ، موسولمانان ھەموو بەرەو چەكەكانيان وروژان ^٢.

(إبن القيم) دەلئىت : لەناو خىلى (عمرو)ى كۆپى (عوف) سروودى (وجبت)
و (الله اكبر) دەبىسرا ، موسولمانان بەھاتنى پىڭەمبەر لەخوشىدا تەكبىرەيان
دەكرەو ، چوئە دەرەو ھەو بەخىرەھاتنى ، چوونە خزمەتى و سلاوى پىڭەمبەرەيان
ئى كرە ، ئەلقەيان بە دەوریدا بەست و لەدەورى خربوونەو ، ئارامى ئى نىشتبوو ،
(وہى) بۆ دابەزى : ﴿ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ
ظَهَرٌ ﴾ التحريم/٤ ^٣.

(عروە)ى كۆپى (زىر) دەلئىت : چوونە خزمەت پىڭەمبەر ﷺ ، بەلاى راستدا
لاى دا ، تا لەناو خىلى (بنى عمرو)ى كۆپى (عوف)دا دابەزى ، ئەمە لە پۆژى دوو
شەممەى مانگى رەببىعى يەكەمدا ھەو ، ئەنجا ئەبوبەكر ھەستا بۆ خەلەكەو ،
پىڭەمبەرى خواش ﷺ بەبەدەنگى دانىشتبوو ، ھەندىك لەو ئەنسارىانەى كە ھىشتا

^١ / رحمه للعالمين ١٠٢/١ لەو رۆژەدا پىڭەمبەر ﷺ تەمەنى پىرۆزى (٥٢) سالى تەواو بوو بى زىادوكەم ، (١٢)
سالى تەواوئىش گوزەرابوو بەسەر بەپىڭەمبەر بونىدا بەپىنى پى ئەوانەى دەلئىن : لە (٩)ى رەببىعى يەكەمى سالى
(٤١)ى فىلدا ، شكۆدار بوو بەپىڭەمبەرىتى ، ئەوھش كە دەلئىت لە رەمەزانى سالى (٤١)ى فىلدا شكۆدار بوو
بەپىڭەمبەرىتى . بەپىنى ئەم رايە . لەم رۆژەدا ، دوانزە سال و پىنج مانگ و (١٨) پۆژيان (٢٢) پۆژى تەواو تىپەر بوو
بەسەر پىڭەمبەرىتىەكەدا ﷺ.

^٢ / صحيح البخارى ٥٥٥/١.

^٣ / زاد المعاد ٥٤/٢.

پیغمبهری خودایان نه‌دی‌بوو ، ده‌هاتنه خزمه‌تی بۆ سلّو لی‌کردنی - له پرونوسی‌کدا - ده‌هاتنه لای (ابوبکر) ، تا خۆر بهر پیغمبهر کهوت ﷺ ، ئه‌نجا به کراسه‌که‌ی سیبهری کرد بۆ سه‌ری ، ئیدی له‌ویدا خه‌لک زانیان کامه‌یان پیغمبهری خوايه^۱.

هه‌موو خه‌لکی مه‌دینه هاتبوونه ده‌ره‌وه‌ی شار بۆ پی‌شوازی ، پۆژێکی که‌م وینه بوو که هه‌رگیز مه‌دینه له میژوودا شتی وای به‌خووه نه‌دی‌بوو ، جوله‌که‌ش راستگۆیی مژده‌که‌ی (حقوق) پیغمبهریان بینی که ده‌لیت: (خودا له ته‌یمانه‌وه هات و ، قدوسی‌ش له شاخی فارانه‌وه)^۲.

پیغمبهری خوا ﷺ له (قباء) له مائی (کلثوم) ی کوپری (الهدم) دابه‌زی ، وتراویشه له مائی: (سه‌دی کوپری (خیثمه) دابه‌زیوه ، یه‌که‌م راستره ، (علی) کوپری (ابی طالب) یش له‌مه‌که‌دا بۆ ماوه‌ی سی رۆژ مایه‌وه ، هه‌تا‌کو سپارده‌کانی پیغمبهر ﷺ ی دایه‌وه که خه‌لک له‌لای دایان نابوو ، پاشان به پی کۆچی کرد بۆ مه‌دینه ، له (قباء) پێیان گه‌یشته ئه‌ویش له مائی (کلثوم) ی کوپری (الهدم) دابه‌زی^۳.

پیغمبهری خوا ﷺ له (قباء) چوار رۆژ مایه‌وه: دووشه‌ممه‌و سی‌شه‌ممه‌و چوار شه‌ممه‌و پینچ شه‌ممه^۴، مژگه‌وتی (قباء) ی دروست کردو نوێژی تیدا کرد ، ئه‌وه یه‌که‌م مژگه‌وت بوو له دوا‌ی پیغمبهری‌تییدا بنیاتنرا بی‌ت له‌سه‌ر ته‌قوا ، که پۆژی پینجه‌م هات پۆژی هه‌ینی بوو ، به‌قه‌رمانی خوا سوار بوو ، (ابوبکر) یش له پشتیه‌وه بوو ، ناردی به‌شوین مائی (بنی نجار) ی خالوانی - دا هه‌موویان به چه‌که‌وه هاتن ، به‌ره‌و مه‌دینه که‌وته‌ری ، له‌خێلی (بنی سالم) کاتی جومعه هات ، هه‌موویانی کۆکرده‌وه له‌ناو مژگه‌وتی شیوه‌که‌دا - نزیکه‌ی سه‌د پیاو ده‌بوون^۵.

^۱ / صحیح البخاری ۵۵۵/۱.

^۲ / صحیفه (حقوق) (۳:۳)

^۳ / زاد المعاد ۵۴/۲ ، ابن هشام ۴۹۳/۱ ، رحمه للعالمین ۱۰۲/۱.

^۴ / نه‌مه‌ روایه‌ته‌که‌ی (ابن اسحاق) ، سه‌برکه (ابن هشام) ۴۹۴/۱ ، علامه (المنصور الفوری) نه‌م رایه‌ی په‌سهند کردوه ، بروهه (رحمه للعالمین) ۱۰۲/۱ ، له (صحیح البخاری) یشدا هاتوه که (۲۴) شه‌ر له (قباء) دا ماوه‌ته‌روه ، ۶۱/۱ هه‌رمه‌وه‌ها ده‌لێن له ده‌ شه‌و زیاتر ۵۵۵/۱ ، چوارده شه‌و ۵۶۰/۱ ، (ابن القیم) نه‌م رایه‌ی کۆتایی په‌سهند کردوه ، له‌کاتی‌ک دا که‌خۆی ده‌لیت: رۆژی دابه‌زینی له (قباء) رۆژی دووشه‌ممه‌ بوو ، پۆژی ده‌رچوونیشی پۆژی هه‌ینی بوو ، به‌یه‌کیشه‌وه له (۱۲) پۆژ تینا‌په‌رێت نه‌که‌ر باسه‌که دوو هه‌فته بی‌ت.

^۵ / (صحیح البخاری) ۵۵۵/۱ ، ۵۶۰ ، زاد المعاد ۵۵/۲ ، ابن هشام ۴۹۴/۱ ، رحمه للعالمین ۱۰۲/۱.

چوونه ناو مه دینه

پاش نهجامدانی نوږژی هینی پیغمبر ﷺ چوو نه ناو مه دینه ، لهو
پوژوه (یثرب) ناو نه به (مدینه الرسول) شاره که ی پیغمبر ﷺ ، به کورتی ناو نه
(مدینه) به راستی پوژیک پیروزیو ، هه مو مال و ریگاوبانه کان دهرنگایه وه
به دهنگی سوپاسگوزاری و ته سیحات کردن ، کچانی نه ساریش بهم دیره شیعریه
له خوشیدا گوزانیان دهوت :^۱

أشرق البدر علینا من ثیات الوداع
وجب الشکر علینا ما دعا لله داع
ایها المبعوث فینا جنت بالأمر المطاع

نه ساریه کان خاوهن سهروهت و سامانی زور نه بوون ، که چی هه مو
یه کیکیان هزی ده کرد پیغمبر ﷺ له ماله که ی دابه زیت ، به لای هه مالیکی
نه سارییدا ده گوزهره جلهوی وشتره کیان ده گرت و پنیان دهوت: وهره بولای نه
هه مو هه شامات و تواناو چهک و هیزو ده سه لاته ، نه ویش خوش خوش
دهیفرمو: وازی ئی بهینن نه وه فرمانی پیدراوه ، وشتره که پوشت تاگه یشته نه
شوینه ی ئیستای مزگه وتی پیغمبر ﷺ و چوکی دادا ، له سه ری دانه بهزی هه تا
جاریکی هه ستایه وه که میکی تر پویششت ، نه جا گه رایه وه هاته وه شوینی یه که م
و چوکی داو دانیششت .

نه جا پیغمبر ﷺ له سه ری دابه زی - نه م شوینه ش له ناو خیلای (بنی
النجار)ی خالوانیدا بوو .

نه وه ش رینوما ییه کی خوی بوو ، چونکه خو ی هزی ده کرد له لای
خالوانی دابه زیت بو ریز ئی گرتنیان ، خه لک که وتنه قسه و یاس له گه ل پیغمبر ده
ﷺ بو نه وه ی لای نه وان دابه زیت ، (ابوایوب الأنصاری) خیرا ده ست پیسخه ری کرد
بو جلهوی وشتره که و بر دیه ماله که ی خو یه وه ، پیغمبر خوداش ﷺ فرمووی ،
مروقه ده بیت له گه ل و لاخ و که ل و په له که ی خویدا بیت ، (اسعدی کوپی (زاره) ش
هات جلهوی وشتره که ی گرت و به لایه وه بوو .^۲

^۱ / (ابن القيم) ده لیت: وتنی نهو شیعرانه له پوژی گه رانه وه ی (تبوک) دابه و به مه لدها چوو نهو که سه ی را بزانیته له پوژی
ته شریف مینانیدا بوو بو مه دینه (زاد المعاد ۱۰/۳) . به لام (ابن القيم) یش به لکه یه کی دنثارامکری له باره یه وه نه میناوه ،
عه للامه (المنصور لوری) ده لیت نه وه شیعی پيشوازی مه دینه یه ، چه ند به لکه یه کیشی میناوه که ناکریت بدریته وه به سه ر
خاوه نه که یدا . بروهه (رحمة للعالمین) ۱۰۶/۱ .
^۲ / رحمة للعالمین ۱۰۶/۱ ، زاد المعاد ۵۵/۳ .

له رىوايه ته كه ى (انس) دا كه لای (بوخارى) يه هاتوو ، پيغه مبهري خوا ﷺ
 فهرمووى: چ مائيك نزيكه ؟ (ابوأيوب) وتى: ماله كه ى من پيغه مبهري خوا ﷺ ،
 نه مهش دهرگاكيه تى ، فهرمووى: كه واته ههسته جيگيه كمان بو ئاماده بكه ،
 وتى: كه واته پشت به خوا ههستن ^۱.

پاش چهند پوژيكي تر (سوده) ى هاوسهري و ههردوو كچه كه ى (فاطمه) و
 (ام كلثوم) و (اسامه) ى كوپى (زيد) و (ام ايمن) گهيشتن ، (عبدالله) ى كوپى
 (ابوبكر) هه موويانى هيئابوو به ماله كانى (ابوبكر) يشه وه ، ههروهه عائشهيان تيدا
 بو ، به لام (زهينب) ى كچى پيغه مبهري ﷺ كه ژنى (ابى العاص) بوو ميژده كه ى
 نه يهيشتبوو تا له دواى شهري (بدر) وهه ئه ويش كوچى كرد ^۲.

(عائشه) دهليت: كه پيغه مبهري خوا ﷺ گهيشته مهدينه ، (ابوبكر) و
 (بلال) نه خوش كهوتن ، چوومه لايان وتم: بابو ، چيته ؟ ئهري: (بيلال) چيته ؟
 عائيشه دهليت: ههركاتييك (ابوبكر) (تا) بيگرتايه ئهم شيعره ى دهخوينده وه:
 كُلْ إِمْرِيْ مُصْبِحَ فِيْ أَهْلِهِ وَالْمَوْتُ أَدْنَى مِنْ شَرِّكَ نَعْلِهِ

(بيلال) يش كه نه خوشيه كه ى له كوول بوايه ته وه، سهري دهردههيناو دهيووت:
 أَلَا لَيْتَ شَعْرِيْ هَلْ أَيْتَنَ لَيْلَةً بَوَادٍ وَحَوْلَى أَذْخَرٍ وَجَلِيلُ
 وَهَلْ أَرَدَنْ يَوْمًا مِّمَاهُ مَجْنَّةً وَهَلْ يَبْدُونَ لِيْ شَامَةً وَطَفِيلُ

عائشه دهليت: هاتم بو لای پيغه مبهري خوا ﷺ و ههوايم پيدا ، ئه ويش
 ئهم نزايه ى كرد بو مهدينه: (اللهم حبب إلينا المدينة كحبنا مكة أو أشد حباً ، و صححها
 ، و بارك في صاعها ومذها ، وأنقل حماتها ، فأجعلها بالجحفة) ^۳ واته: "خوايه ،
 مهدينه شمان له لا خوشه ويست بكه به ئه ندازه ى خوشه ويستى مهككه و زياتریش و ،
 پاساليكه ، گهزو پيوانه و مامه له ى پيروز بكه ، بيبايريزيت بيخه يته (جحفه) وه .
 تائيره به شيك له ژيانى پيغه مبهري ﷺ كوئايى هات و ، خوليكي بانگه وازى
 ئيسلامى كوئايى هات ، كه خولى بانگه وازى مهككه يه.

^۱ / صحيح البخارى ۵۵۶/۱ .

^۲ / زاد المعاد ۵۵/۲ .

^۳ / صحيح البخارى ۵۸۸/۱ ، ۵۸۹ .

❖ ژيان له ناو مه دينه دا ❖

دهكریت سهرده می قوناعی مه دینه یی بکه یین به سی به شه وه :

۱. قوناعیک که چەند کی شه و ناشوییکی تیدا وروژینراو له ناو خو وه
چه ندین کۆسپ و ته گهره دانران و دوژمنان هه ئیان کوتایه سهر مه دینه
بو له ریشه دهره ینانی سه وزاییه کانی شار ، نه م قوناعه کۆتایی دیت
به سوئحی (حوده ییه) له مانگی (ذی القعدة) ی سالی (۶) کۆچیدا .

۲. قوناعی شهروهستان له گه ل سهرکردایه تی بته رستیداو ، له ره مه زانی
سالی (۸) کۆچیدا ، کۆتایی دیت به فه تحی مه ککه ، نه مه ش
قوناعی بانگه وازی مه لیکه کانه بو ئیسلام .

۳. قوناعی پۆل پۆل موسولمان بوونی خه لک ، نه مه ش قوناعی هاتنی
شاندى خیل و تیره کانه بو مه دینه ، نه م قوناعه تا کۆتایی ژيانی
پیغه مبه ر ﷺ درێژ ده بیته وه له ره بیعی یه که می سالی (۱۱) ی کۆچیدا .

قۇئاغى يەكەم

بارودۇخى ئەۋكاتەى مەدىنە
لەكاتى كۆچكردنەكەدا

کوچ کردن تهنه مانای نهو نه بوو ، که پرگار بوون بیت له گو بهنگ و گالتنه جارې بتهپرستان و بهس ، به لکو له گهل نهو هشد ا کوچکردن بریتی بوو له بنیاتناني کو مه لگای نوی له ولاتیکی هیمندا ، له بهر نهو بوو به تهرک له سهر هه موو موسولمانیکی خاوهن توانا که به شداری بکات له دروستکردنی نهو نیشتمانه نوییه داو هه ولی پتهو کردن و بهر زکردنه وهی پله و پاییه ی بدات .

گومانی تیدانیه که پیغه مبهری خوا ﷺ تهنه پیشه و او سهر کرده و رینوما بوو له بنیاتناني نهو کو مه لگایه دا ، هه موو مه سه له کان به بی سی و دوو بولای خوی ده گه رایه وه .

نهو خه لکانه ی که پیغه مبهر ﷺ له مه دینه دا پرو به پرویان ده بو وه سی جور بوون ، هه ریه کی که لهو جورانه جیاوازیه کی ناشکرای هه بوو له گهل نهوانی تردا ، هه ر جوریک پرسیارو کی شه یه کی تاییه تی پروی تی ده کرد که جیا بوو لهوانی دی ، نهو سی جور ههش بریتی بوون له :

۱ . مروقه پوخته بهر زه کانی هاوه لی (ر) .

۲ . نهو موشریکانه ی که هیشتا باوهریان نه هیئا بوو ، نه مانه تیره و هو زه کانی مه دینه بوون .

۳ . جوله که ،

۱ / نهو مه سه لانه ی پرو به پروی هاوه له کانی ده بو وه بریتی بوو له بارو دوخی شاری مه دینه ، که سه بارهت به نهوان جیا بوو لهو بارو دوخی که له مه که ده بینیبوویان ، نهوان له مه که ده با له دهوری یه که وشهش کو بویتنه وهو ، به دیه یانی یه که نامانجیش مه بهستیان بوو بیت ، به لام به چند مالیکی جیاوازو دور له یه که دابهش بوو بوون ، ژیر دهست و چه وساره بوون ، هیچ کاروباریکیان به دهسته وه نه بوو ، به لکو کاروبار به دهست دوژمنه کانیانه وه بوو ، له بهر نهو نهو موسولمانانه نه یانده توانی کو مه لگایه کی نیسلامی نوی دروست بکهن بهو که ره ستانه ی ، که هه ر کو مه لگایه کی مروقی له دنیا دا ناتوانیت ده ستبهرداری بیت ، له بهر نهو ده بینین سورته مه که ییه کان باس له وردو درشتی پرهنسیپه نیسلامیه کان ده کن ، له گهل نهو یاسایانه ی که له سهر ناستی تاک کاری پی ده کریت و ، هاندانی تاک بو چاکه و خیره بنه ماکانی ره وشت و ، دور که وتنه وه له خراپه و تاوانه کان .

به لآم له مهدينه دا هر له يه كه م پوژوهه كاروباره كان به نه ست خوځانه وه بوو ،
 هيچ كهس بالآده ست نه بوو به سهرپانه وه ، پيوست بوو له سهر شانيان كه ئيدى به
 مهسه له كانى ژياړيى و ناوه دانى و ، گوزهران و نابوړى و سياست و حكومه تدارى و
 مهسه لهى شهرو ناشتې يوه سهرقال بين ، له گهل پالاوتنيكى ته اوږى مهسه له كانى
 حلال و حرام و خواپه رستى و په وشت و هرچى مهسه له يه كى تر كه په يوه نديدار
 بيت به مهسه له كانى ژيانه وه .

كاتى ئوه هاتبوو كه كومه لگايه كى نوږى دروست بكهن ، كومه لگايه كى
 ئيسلامى ، له هه موو قوناغه كانى ژياندا جيا بيت له كومه لگاي نه قامى و ، ناوازه بيت
 له ناو هر كومه لگايه كى ترى جيهانيداو بيتنه نوږنهرى ئوه بانگه واژه ئيسلاميه
 له پيناويدا موسولمانه كان چهندين جوړى چه وساندنه وه و ئه شكه نجهيان چهشت
 له مهوداى (١٠) سالد .

شاروهش نيه كه پيكهنيانى هر كومه لگايه كه له سهر ئوه شپواژه ناكريت به
 پوژنيك ، يان مانگيك ، يان ساليكيش نه نجام بدرت ، به لكو پيوستى به كاتيكى
 دووړو دريژ هيه ، كه تيايدا ياسادانان و نوسينه وه و هوشياركردن و مهشق پيكردى
 له سهر خو نه نجام بدرت ، سهاره ت به ياسا كه خوداى گه وړه خوږى رنكى خست ،
 پيغه مبهري خواش ﷺ جى به جنى ده كړدو ، رننومايى بو ده كړدو ، عقل و پمرو ده دى
 موسولمانى له سهر پي ده گهياند ﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ
 وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ الجمعة / ٢ ، واته : خواي گه وړه له ناوه ندى
 نه خوږينده واراندا پيغه مبهريكى له خوږيان نارد ، نايه ته كانى نه ويان به سهردا
 ده خوږينيته وه و پاكيان ده كاته وه و فيرى كيتابى خوداو دانايان ده كات ، هاوه لانيش به
 دل و گيان پرويان كړدوه خواي گه وړه ، خوږيان به نه حكامه كانى ده پرازنده وه و
 مردهيان پي ده دات : ﴿وَإِذَا تَلَّيْتْ عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا﴾ الأنفال / ٢ ، واته : كاتيك
 نايه ته كانيان به سهردا ده خوږنرايه وه باوه پريان زيادى ده كړد ، ئهم باسانهش جيگه
 قسه وباسى ئيمه نين ، بويه به پيى پيوست ئاماره دى بو ده كين .

گه وړه ترين شت سهاره ت به موسولمانه كان كه پيغه مبهري ﷺ پووه پروي
 ده بو وه و ، هر نه وهش له سهر ناسته بالا كه جيگه مبه ست بوو له سهر وى بانگه واژى
 ئيسلامى و ، په يامى موحه مده وه ﷺ ، ئه مهش كي شيه كى ناكواى سهر پيى نه بوو ،
 جگه له وانه چهندين كي شه هه بوو پيوستى به چاره سهرى په له هه بوو .

كۆمەلى موسولمانان دووبەش بوون :

بەشىكىيان لە خاك و ئاۋو مال و حالى خۇياندا بوون ، ئەۋەندەيان بەلاۋە گرنگ بوو كە پياۋ لەمالى خۇيدا يىۋەى يىت ، ئەۋانە ئەۋەندەيان بوون ، لەناۋ خۇياندا دوژمنايەتيەكى ھەمىشەيى و لىك دورىەكى تەۋاويان ھەر لەدەر زەمانەۋە ھەبوو ، لەپال ئەمانىشەۋە بەشىكى تر ھەبوون ، ئەمانىش كۆچكەرەن بوون . ھەموو شتىكىيان لەدەست چوۋبوو . تەنھا خۇيان دەرچوۋ بوون بۇ مەدينە ، شوين و پەناگەيەكيان نەبوو ، كارىكىشيان نەبوو گوزەرانى خۇيانى پى بە پى بكن ، مال و سامانىكى ئەۋتۇشيان نەبوو حالى خۇيانى پى راست بكنەۋە ، ژمارەى ئەۋ پەناۋەرەن كەم نەبوو رۇژ بە رۇژ زياديان دكرد ، پىشتريش مۇلەتى كۆچ دەرچوۋ بەھەموو ئەۋ كەسانەى باۋەرەيان بەخۋاۋ پىغەمبەرەكەى ھىناۋە ، زانراۋىشە كەشارى مەدينە سەرۋەت و سامانىكى زۆرى نەبوو ، بەۋ كۆچ كەرنە ھاۋسەنگى ئابۋورى شارەكە لاسەنگ بوو ، لەۋكاتە تەنگانەيەشدا ھىزە نەيارەكانى ئىسلام نىمچە ئابۋوقەيەكى ئابۋورىان لەسەر دانابوۋ ، بۇيە بارودۇخ خراپتر بوو ، دەرەمەتتەش كەم بۋەۋە .

ب / كۆمەلەيەكى تر . كە برىتى بوون لە موشرىكانى ناۋ خىلەكانى مەدينە ، ھىچ دەسەلاتىكىيان بەسەر موسولمانەكاندا نەبوو ، تىيانياندا ھەبوو لەسەر گومان دەرزاۋ دوۋدل بوو لەۋەى ۋاز لەئايىنى باۋوباپىرانى بەئىتت ، بەلام ھىچ جۆرە دژايەتى و رقبەرايەتيەكى بەرامبەر بەئىسلام و موسولمانەكان نەبوو ، زۆريان پى نەچوۋ موسولمان بوون مۇۋقى ئايىن پەرۋەريان لى دەرچوۋ .

تىيانشياندا ھەبوو كەدوژمنايەتى و رقىكى زۆرى لەدندا بوو بەرامبەر بە پىغەمبەر ﷺ و موسولمانان ، بەلام كەسكىيان نەيدەتۋانى دژ بەموسولمانەكان بۋەستت ، بەلكو ناچاربوو خۇشەۋىستى و دلسافى خۇى بەپىنى بارودۇخەكە نىشان بدات ، لەسەرۋى ئەۋانەۋە (عبداللەى كورى (ابى) ۋەستابوۋ ، كەپاش جەنگى (بعاث) ھەردوۋ خىلى (اۋس) و (خزرج) لەسەر سەرۋكايەتى ئەۋ رىك كەۋتبوون و ، پىشتريش بەۋ شىۋەيە لەسەر سەرۋكايەتى ھىچ كەسى كۆ نەبوۋبۋنەۋە ، جىگەۋ پەلەرپايەيان بۇ پاراندبۋۋە ، بۇ ئەۋەى بىخەنە سەر كورسى و تاجى مەلىكايەتى لەسەر دانىن ، خەرىكبوۋ دىۋە مەلىكى مەدينە بەھۋى ھاتنى ناكاۋى پىغەمبەر ﷺ و لىتەكىنەۋەى خىلەكەى لىى ، (عبداللە) پىى ۋابوۋ كە پىغەمبەر ﷺ مەلىكايەتى لى زەۋت كەردۋە ، بۇيە لەناخەۋە دژايەتى پىغەمبەرى دكرد ﷺ . كە يىنى بارودۇخەكە رىگەى موشرىك بۋنى نادات و بەرژەۋەندىە ئونىايىيەكانى خۇى

له دهست دودات ، دواى جهنگى بهدر ئيسلامهتى خوى دهرخست ، بهلام له دلدا بهكافرى
مايهوه ، دهرهفتى بؤ نه دهرهخسا كه فرتوفيليك بهكاربهينيت دژ به پيغه مېر ﷺ و
موسولمانه كان نهيكات ، هاوپرئكانيشى لهو سهرانهى كه بى بهش بووبوون لهگه ل خویدا
بهشداریان دهرودو پشتیوانى جیبه جى كردنى پلانه كانى ئهویان دهرود ، همدى جاریش
ههزهو دهرودن نهخوشه موسولمانه كانیان بهكاربهینا وهك کریگرتهى خویان ، بؤ
جى به جى كردنى نهخشه كانیان.

ج / كۆمه لى سى يه م بریتى بوون له - جوله كه - ههروهكو پیشتریش باسمان
کرد ، ئه مانه له رۆژگار هكانى چهوساندنه وهى ئاشوورى و رۆمانیدا لایان دابوو به لای
(حجان) داو ، له راستیدا عیبرى بوون ، بهلام پاش پاشه كشه كه یان بؤ حیجاز شه قلى
عه ره بیان دهرگرت له جلوبه رگ و زمان و ژیاریاندا ، تاواى ئى هات ناوى خیل و
كه سه كانیشان بوو به عه ره بى و ، له گه ل عه ره به كاندا په یوه ندی ژن رنخوازى و
خزمايه تیان دروستكرد ، بهلام هه ر به ره گه زه دهمارگریه كه ی خویان مانه وهو له گه ل
توخمى عه ره بدا هه رگیز تیکه ل نه بوون ، به لكو هه میشه شانازیان به ره گه زه ئیسرا ئیلیه
جوله كایه تیه كه ی خویان وه دهرودو به چاویكى سووكایه تى زۆره وه سه یرى
عه ره به كانیان دهرود تا راده كه پێیان دهوتن (امى) نه خوینده وار ، به مانای گه مژه یى و
وه حشیکه رى و دواكه وتوو ، پێیان وابوو هه موومائى عه ره ب بؤ ئه وان ره وایه و ، چۆن
پێیان خوشه ده توانن بیخۆن : ﴿ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّينَ سَيْلٌ ﴾ آل عمران / ۷۵ ، واته :
(جوله كه دهیانوت ئیمه سه به رت به ئوممیه كان دهر به ستى هه چ نین ، هه چ تاقه تیكى
ئه وه یان نه مابوو ئایینه كه یان بلاویكه نه وه به لكو ئایینیان كردبوه ، فالگرتنه وه
جادوگه رى و فویاكردن و نوشتو شتى لهو جوړه و ، بهو شیوه یه خویان به خاوه ن
زانست و ریزو پیشه روى رۆحانیى دهرانى .

له شیوازی كاسپى و گوزهراندا شاره زابوون ، بازرگانى دانه ویله و خورماو
شه راب و كالا یان به دهسته وه بوو ، دانه ویله و كالآو شه را بیان ده هینا و خورماكه یان
دهنارد ، جگه له مانه كارى تریشیان هه بوو ، قازانجى دوو ئه وه ندیه یان له به شیکى
زۆرى عه ره ب وهرده گرت و ، به وه شه وه نه ده وه ستان ، به لكو سووخو ریشیان دهرود ،
قه رزیان دها به پیرو پیاوماقولا ئى عه ره ب ، بؤ ئه وه ی شاعیران پیا یاندا هه لده ن و ،
له ناو خه لكیدا به پاره خه رجكردنى بى هوده و بى كه لك شوړت و ناوبانگ په یدا بکه ن ،
پاشان ده چوون زه وى وزارو مه زراو باخچه كانی ئه و سه ره عه ره بانیه یان به ره ن دهرگرت
، پاش ماوه ی چه ند سالیك تیده په یرى ده بووه مولكى خویان .

جولهكه پيلانگيترو نازاوه چي و سرسهخت و خراپه كار بوون ، له نيوان خيټه
 عمره به دراوسپكاندا دوژمنايه تي و كيښه يان دروست نه كړد، هاني همنديكيان دها دژ
 بهواني تريان به فيلي پهنامه كي وها نهو خيټانه هستيان پي نه كړدو ، دهكه وتنه
 جهنگي خويناوي بهر دهاوم له گهل يه كتريدا ، بهر دهاوم جيگه دهستي جولهكه بو ناگري
 شهر ، نازاوه كه يان گه شتر نه كړدوه هر كاتيك بينديان خهريكه دهكوژيتموه ، پاش
 نه موه موو فيلو ته له كهيه كه له هه موولايه كهوه دهست دابويه، له ناستي نهو پروداوانه دا
 كه به سر عمره بدا دهات بڼه دهاوم ده بوون، به لي هه ميشه قهرزي سوداري زوريان
 پڼده دان تاكو خه رجي شهر يان بو ناسان بكن ، به مكاره دوو سوديان دهسته دهكه وت
 ، كه له لايه كهوه قواره جولهكه يتيه كه ي خويان ده پارساوت و له لايه كي تريشه موه،
 بازاري سوديان نه جولاندو، سووده كه يان به چه ندين چهندانه ده خواردو ، سامانيكي
 زوريان دهست دهكه وت .

له ناو (يثرې) دا سي هوزي جولهكه ي به ناوبانگي تيډا بوو :

۱. (بنو قينقاع) ، كه هاوپه يمانی (خه زرهج) يه كان بوون و دانيشتووي ناو

شاري مه دينه بوون.

۲. (بنو النضير).

۳. (بنو قريظة) ، نه م دوو هوزي دواين هاوپه يمانی (اوس) بوون ، ماله كه يان

له قهراغ شاردا بوو ، نه م هوزانه بوون ، كه هر له دير زهمانه موه جهنگي نيوان (اوس) و

(خه زرهج) يان ده ورورژاند ، به خودي خوشيان له جهنگي (بعاث) دا به شداريان كړد بوو

، هر لايه كيان له گهل هاوپه يمانی خوينا دا .

بيگومان چاومروان نه كرا كه جولهكه به چاوي بق و كينه موه نه بيت سيري

نيسلام نه كن ، پيغه مبريش ﷺ له ره گهزي نهوان نه بوو تا سوكنايي دليان بيت و واز

لهو دمارگيريه بهين كه زال بوو بوو به سر دموون و عه قليه تياندا ، پاشان نيسلاميش

بانگه وازيك بوو بوو ريكخستن و ناشنا كړدني دلها كان به يه كترو ، بو كوژاندنه موه ناگري

دوژمنايه تي دوويه ركيي و ، بانگه شه ي نه كړد بو سپارده ناسي له كاروبارو ، بو

پابه ندبوون به خواردني مالي حلال ، نه مانهش ماناي نهو دهو، كه چيدي له مودوا هوزه

عمره به كان به يه كتر ناشنا نه بڼه موه، پرگاريان نه بيت له ميكرو به كانی جولهكه و چالاكيه

بازرگانيه كانيان دهو دهستيتو لهو مالي سووده بي بهش نه بن كسرو هت و سامانه كه ياني

له سر وهستاوه ، بهلكو له وانه يه نهو هوزانه بيدار بڼه موه، مه سه له ي نهو ماله سوانه ي

جولهكه و مريانگرتوه ، هستن به گيړانه موه نهو زهوي و باخ و بيستانه ي له دهستيان

داوه له باتي سوودا داويانه به جولهكه .

جوله که ئەم هەموو لیکدانەوانەیان بوخیان کردبوو، هەر لەوکاتەوه که دەیانزانی ئیسلام دەیهوێت ئارامی لەناو (یثرب) دا بەرقەرار بکات ، لەبەرئەوه دوژمنایەتی و کینهیهکی زۆریان لە دڵدا هەلگرێتبوو بۆ ئیسلام و پیغه مەبەر ﷺ لەو کاتەوه که چوونه ناو (یثرب) هوه ، هەرچەندە تاماوهیهک زاتی دەرخستنی ئەو بڕق و کینهیان نەکرد تا ماوهیهک .

ئەوش لە رێوایه تیکی (ابن إسحاق) دا دەردهکهوێت که دەلیت:

لەدایکی ئیمانداران (صفیه) وه (رهزای خوای ئی) ، (ابن إسحاق) دەلیت:

(صفیه) کچی (حیی) کوپی (أخطب) بۆی گیرامهوه و تی:

خۆشەڕیستری منائی باوکم و، (أبو یاسر)ی مامم بووم ، هەرگیز نەمبینیون منالیکێ تری خۆیان پی بیّت و من لەگەڵ خۆیاندا نەبن ، دەلیت : کاتیك پیغه مەبەری خوا ﷺ هات بۆ مەدینه ، له (قباء) لەمالی (بنی عمرو)ی کوپی (عوف) دابەزی ، له بەرههه یانیکێ تاریکدا باوکم (حیی) کوپی (أخطب) و مامم (أبو یاسر)ی کوپی (أخطب) چوون بۆلای ، (صفیه) دەلیت : نەگەرانهوه تا خۆرئاوا بوون، دەلی : وهك دوو پەك كهوتە تەمبەلی بەسەر یەكدا كهوتوو لەسەر خۆ دەهاتن ، (صفیه) دەلیت : ئامبازیان بووم وهك جارن، سویند بهخوا کهسیان لایان ئی نەکردمەوه ، لەگەڵ ئەو هەموو خەمه دا کههه یانبوو، ئەنجا گویم ئی بوو مامم به باوکمی وت : ئەری ئەوه خۆی بوو ؟

وتی : ئەری وەللا خۆی بوو ، مامم وتی : تۆ دەیناسیت و دنیاییت ؟

باوکم وتی : بەلی ، مامم وتی : چی لەدلتایه بۆی ؟

باوکم وتی : سویند بیّت تا له ژياندا بم درایه تی دهکەم .^۱

رێوایه تهکه ی (بوخاری) یش به هه مان شیوه به لگه یه که له باره ی ئیسلام بوونی (عبدالله)ی کوپی (سلام) وه ﷺ ده یگیرێته وه ، ئەم پیاوه یه کیک بوو له زانا بلیمه تهکانی جوله که ، کاتیك که له (بنی النجار) بیستبووی به ته شریف هی نانی پیغه مەبەر ﷺ بۆ مەدینه به خیرایی هاتبوو، چەند پرسیاریکێ لیکردبوو که جگه له پیغه مەبەر کهس ناتوانیّت وه لأمی بداته وه ، کاتیك وه لأمی پرسیارهکانی بیست دهستبه جی باوه پی هی نابوو ، پاشان وتبووی به پیغه مەبەر ﷺ : جوله که گه لیکی بوختانکه رن ، ئەگەر بزائن موسولمان بووم پێش ئەوه ی تۆ پرسیاریان ئی بکه ی

^۱ / (ابن هشام) ۱ / ۵۱۸ ، ۵۱۹ .

ئەو لاي جەنابت درۆم بەدەمەو ھەلدەبەستى ، بۆيە پيغەمبەر ﷺ ناردى بەشويىن
 جولەكەدا ھاتى ، ئەنجا (عبداللەھى) كۆپى (سلام) ھاتە ژۆرەو ، پيغەمبەر ﷺ پووى
 كرده جوھكان و فەرمووى : (عبداللەھى) كۆپى (سلام) لەناوتاندا پياويكى چۆنە ؟
 وتيان زاناترين كەسى ئيمەيەو كۆپى زاناترين كەسمانە ، باشتريئمانەو
 كۆپى باشتريئمانە . (لەگيژانەوئەيەكى تردا) گەورەمانەو كۆپى گەورەمانە (لە
 گيژانەوئەيەكى تردا) باشتريئمانەو كۆپى باشتريئمانە ، ريزدارتريئمانەو كۆپى
 ريزدارتريئمانە ، پيغەمبەر ﷺ فەرمووى: ئەي ئەگەر زانيتان كە موسولمان بوە ؟
 وتيان : پەنا دەگريئ بە خوا لە شتى وەھا (دووجار تا سىجار ئەمەيان
 وتەو) . ئەنجا (عبداللەھى) كۆپى (سلام) ھاتە دەرەو ، وتى : (أشهد أن لا إله إلا الله
 وأشهد أن محمداً رسول الله) ، ھەموويان وتيان : خراپتريئمانە كۆپى خراپتريئمانەو ،
 دەستيئان كرد بەجنيو پيدانى . لە (دەربرينيكيشتا) وتى : خيلى جولەكە لەخوا
 بترسن ، سويئندم بەو خودايەي كەجگە لەئەو كەسى تر خودانيە ئيوە دەزانن كە ئەو
 پياوھ پيغەمبەرى خوايەو ، بەراستى ھاتووە ، كەچى پيئان وت : تو درۆ دەكەيت .
 ئەمە يەكەم ئەزموون بوو ، كە لە يەكەم پوژى چوونە مەدينەو پيغەمبەرى
 خوا ﷺ لە جولەكەي وەرگرت .

ئەمە سەبارەت بەناوخۆ ، لە پووى دەرەكيشەو ، ديارە كە سەرسەختريئ
 ھيژى دژ بەئىسلام بريتى بوو لە قورەيش ، كە لەماوەي دە سالدا ، لەو كاتەو كە
 موسولمانەكان لەبن دەستيئاندا بوون . ھەموو جوړەكانى تۆقاندن و ھەپەشەو تەنگەتاو
 كردن و سياستەتى برسيى كردن و ئابلقەدانى دژ بەئەوان تاقى كردهو ، چەنديئ
 جوړى ئەشكەنجەو ئازاروبەلايان بەسەرداھيئان و ، جەنگيكيكى دەروونى سەرومپو
 پپو پاگەندەيەكى بەرفراوانى بەرنامە بو داريژاويان لەگەلدا ئەنجامدان و ، پاشانيش
 كە موسولمانەكان كوچيان كرد بەرەو مەدينە (قورەيش) ھەستا بە دەست
 بەسەرگرتنى مال و سامانيان و نەيھيشت ژن و مائەلەكانيان لەگەل خوياندا بېەن و
 ھەستا بەسزادان و گرتنى ئەو كەسانەي توانايان بەسەرياندا ھەبوو ، بەوھشەو
 نەوھستان ، بەلكو پيلانيان دانا بو كوشتنى پيشرەوى بانگەوازەكە ﷺ و لەناوبردنى
 بانگەوازەكەو ، ھيچ كەم تەرخەميەكى نەكرد لە جىبەجى كردنى ئەم پيلانەدا . پاش

¹ / سەيركە (صحيح البخاري) ٤٥٩/١ ، ٥٥٦ ، ٥٦١ .

ئەمانە . كە موسولمانەكان خۇيان پزگاركرد بەرەو شوئىنك كە پىنج سەد كىلومەتر لە مەككەو دەورە . بەھوكمى ئەر پەلەوپايە سەركرادىەتتە دونىايى و سەرمەشقىيە ئايىنىيەى ھەيانبوو لەناو عەرەبدا ھەستان بەرۆلى سىياسىانەى خۇيان، بەو سىفەتەى كەنىشتەجى ھەرەم و دراوسىي مالى خواو سادىنەكانىشتن ، بۆيە موشرىكەكانى ترى ناودورگەى عەرەبيان فرىودا دژ بەخەلكى مەدىنە ، تا شارى مەدىنە وای لىھات ، بوو بەنیمچە داېراویكى مەحكەم ، داھاتی كەم بوو ، لەكاتىكدا كە ژمارەى پەناپەران رۆژ بە رۆژ زۆرتر دەبوو ، گومان نىە كە (حالەتى جەنگ) دەبىت پووبدات لەنیوان زالمانى خەلكى مەككەو موسولمانەكانى نیو نىشتمانە نوپىەكەياندا ، بۆيە گىلیە كە ئوبالى خەتای ئەر جەنگە بخرىتە ئەستۆى موسولمانەكانەو .^۱

موسولمانەكان مافى خۇيان بوو كە دەست بەسەر مال و سامانى موشرىكەكاندا بگرن ، ھەرەكو ئەوان مال و سامانى ئەمانیان تالان كردو ، بەرپەرچى ئازارو ئەشكەنجەكانیان بدەنەو ، كۆسپ لەرپى ژانیاندا دروست بكەن ھەرەكو موشرىكان وایانكرد لە موسولمانەكان و ھەولیاندا پرنگەيەك بدۆزنەو بۆ تەفروتونا كردنى موسولمانەكان و لەبن ھىنانى بەرو بومیان .

ئەمانە ئەر كىشەو دۆزانە بوون كە پىغەمبەر ﷺ لەگەل ھاتنىدا بۆ مەدىنە پووبەروویان دەبوو .

پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەستا بەرۆلى پەيامدارىتى و سەركرادىەتتەى لە مەدىنەدا ، بەئەندازەى شایستەى ھەر كۆمەلىك بەزەى و رەھمەت یان توندی و ھەق لى كردنەو پىدان . گومان نىە كە رەھمەت زۆرترىو لەتوندو تىزىەكانى . ھەتا لەماوەى چەند سالىكدا جەلەوى كاروبار گەراپەو دەست ئىسلام و ھەلگرانى ، خوینەرانى بەرئىزىش ئەم راستیانە لەم لاپەرئەدا دەبینن :

بنیاتنانى كۆمەلگەيەكى نوئى

وھكو وتمان ھاتنى پىغەمبەر ﷺ بۆ شارى مەدىنە ، لەناو (خىلى بنى النجار)دا لە رۆژى ھىنى (۱۲)ى پەبىعەى يەكەمى سالى (۱)ى كۆچىدا بوو بەرامبەر بە (۲۷) سىننىتەمبەرى سالى (۶۲۲)ى زابىن ، لە زەویەكى بەردەم مالى (ابو ایوب)دا دابەزى و فەرمووى: خواياربىت ئىرە مەزلگایە، پاشان چوو مالى (ابى ایوب).

^۱ / دوا وتە لىرەدا ھى (محمد الغزالی) یە لە (فقه السيرة) ۱- ۱۶۲ .

بنياتناني مزگه وتى پيغه مبهري

دواى ئه وه ، يه كه م ههنگاوى پيغه مبهري ، برىتى بوو له دروست كردنى
مزگه وتى پيغه مبهري له ئه و جيگه يه دا كه وشتره كه ي چوكى دادا ، فرمانى دا به
بنياتناني مزگه وت ، زه ويه كه ي له دوو كوږى بى باوك كړى ، خوشيى به شدارى
كرد له بنياتنه كه داو ، خشت و بهردى دهينا و دهيفرموو :

اللهم لا عيش إلا عيش الآخرة فأغفر للأصهار والمهاجرة
ههروهها دهيفرموو :

هذا الحمال لاجمال خير هذا أبر ربنا وأطهر
ئهمهش بوبوه هوى زياتر چالاك كردنى هاو له بىنا كرده كه داو ،
هه يانبوو دهوت :

لكن قعدنا والنبي يعمل لذك منّا العمل المضلل

له و شوينه دا گوږى موشرىكان و كه لاوه ي كوڼ و خورماو درهختى غه رقه ي
تىدابوو ، پيغه مبهري فرمانى دا ، گوږه كان دهره يترانه ووه ، كه لاوه كان ته ختكران و ،
دارو درهخته كانيش بېرېان ريزكران له بهر دم قىبله ي مزگه وته كه دا ، ئه وكاته (بيت
المقدس) قىبله بوو ، ههردو پايه كه ي له بهر د بوو ، ديواره كانيشى له خشت و قوږو ،
سه ره كه يشى بهگه لاي دارخورما گيرابوو ، ستونه كانيشى ساقى دارخورما بوو ،
زه مينه ي مزگه وته كه ش لم و چه و بوو ، سى دهرگاي بوكر ، دريژيه كه ي له قىبله گاكه وه
بو كوتاييه كه ي سه د بال دهبوو ، ههردو ولاكشى به و ئه ندازه يه يان كه متر ، بناغه كه ي
نزىكه ي سى بال دهبوو .

به پناه يوه چهن مالئك دروست كران ، ماله كانى (الحجر) ، كه له خشت
بوون و سه ريشيان به لق و پوپ و گه لاو ساقى دارخورما گيرابوو ، ئه مانه (حجر)
ژوورى هاوسه ره كانى بوو ، پاش ته واوبوونى ژووره كان ، ئيدى پيغه مبهري له
مالئ (ابو ايوب) وه گواستيه وه بو ئه وى .

مزگه وتيش ته نها بو به جى هينانى نويزه كان نه بوو بهس ، بهلكو زانكوپه ك
بوو ، موسولمانه كان تيايدا فره مايشت ناموزگار يه كانى ئيسلاميان تيدا ودره گرت
و بوبوه سه كوپه ك بو به يه ك گه يشتن و هوگرى و يه كترناسينى هه موو توخمه
جياوازه خيله كيه كان ، كه ده ميك بوو جهنگ و ره وتى دهمارگرى نه فاميانه ي
ناوخويان دووبه ره كيى خستبوه ناويانه وه ، ههروهها مزگه وت بوو بوبوه بنكه يه ك

¹ / صحيح البخاري ٧١/٨ ، ٥٥٥ ، ٥٦٠ ، زاد المعاد ٥٦/٢ .

بۇ بەرپۈر بىردىن ھەممۇ كاروبارەكان و دەرچوونى بېرىارەكان و پەرلەمانىك بۇ بەستىنى ئەنجومەنى راۋىژو جى بەجى كارى .

لەگەل ئەۋەشدا مالىك بوو بۇ نىشتەجى بونى ژمارەيەكى زۆر لەم كۆچكەرە پەنا بەرە ھەژارانەى لەناو شارى مەدىنەدا ئە مالىيان ھەببو ئە كەس و كارو ئە كوپوكال .
ھەر لەسەرەتاي كۆچەرە بانگ دانرا ، ئەو ئاۋازە بلىندە . جوانەى رۇژانە پىنج جار ئاسۆكانى دەوروبەرى دەھەژاندو ، ھەممۇ جىھانى بوونەۋەرى پى ئەزىزىگايەۋە ، بەسەرھاتى خەنەكەى (عبداللەى كوپى (زىد)ى كوپى (عبد ربه)ش لەم بارەيەۋە زانراۋە ، (ترمذى) و (ابو داود) و (أحمد) (ابن خزيمة) رىۋايەتيان كىردوہ .

بە برا كىردنى موسولمانەكان

ھەرۋەكو پىغەمبەر ﷺ ھەستا بەبنىاتنانى مزگەوت ۋەكو مەئبەندىكى كۆ بونەۋەو پىك ئاشنابوون ، ھەستا بەكارىكى تىرىش كە لەجوانترىن ئاسەۋارەكانى مىژۋوہ ، ئەۋىش بىرىتتە لە براىى كىردنى نىۋان كۆچەرە ئەنسارىەكان ، (ابن القيم) دەلىت : پاشان لە مالى (انس)ى كوپى (مالك)دا ، كۆچكەرەن و ئەنسارىەكانى كىرد بە برا ، ئەۋەد كەس دەبوون ، نىۋەيان كۆچكەرە نىۋەكەى تىرىشيان ئەنسار بوون ، لەسەر بەدەمەۋەچونى يەكتىرى كىردنى بەبراو ، بەدەر لەخىزمانىش دواى مردن مىراتگرى يەكتىرىن ، تا جەنگى بەدەر ھات و ، ئايەت ھاتە خوارەۋە فەرموۋى : ﴿وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ﴾ الانفال / ۷۵ ، كە مىرات بىردنى پەتكردەۋە بەبى پەيۋەندى براىەتى ، گوتراۋىشە كە براىەتى دروست كىرد لەنىۋان كۆچكەرەن و ئەنسارەكاندا بۇ جارى دوۋەم ، بەلام ديارە راى يەكەم پەسەندە ، كۆچكەرەنىش براىەتى ئىسلام و براىەتى ھاۋمالى و خىزمایەتى و كەسايەتىيان پى باشتىر بوو لە دروست كىردنى ھەر براىەتىەكى جيا لە كۆچكەرەن لەگەل ئەنسارىەكاندا .^۱

ماناى ئەو براىەتىەش بىرىتى بوو لەۋەى . ھەرۋەكو موخەممەد غەزالى وتۈيەتى - كە پىۋىستە دەمارگىرىى جاھىلىيەت بتۈيتەۋە ، دەمارگىرژى نەمىنىت مەگەر بۇ ئىسلام و جىاۋازى و ھەلاۋاردنى باۋان و پەنگ و نىشتىمان ۋەلانرىت و كەس پىشى كەسىكى تر نەكەۋىت مەگەر بە پىاۋەتى و لە خوا ترسان .

پىغەمبەرى خوا ﷺ ئەم براىەتىەى كىرد بە عەقدىكى كارا ، نەك قەسەيەكى بى باغا ، كىردى بەكارىك ۋابەستەى خۋىن و مال و بىيىت نەك تەنھا سلاۋىك بىت و زمان ئال و ۋىرى پى بىكات و ھىچ شۈيئەۋارىكى نەبىت .

^۱ / بىروانە (بلوغ المرام) نوسىنى (ابن حجر العسقلانى) ل ۱۵۰ .
^۲ / زاد المعاد ۵۶/۲ .

بەپراستی سۆزى خۆبەخت كردن و بەدەم يەكەوہ چۈن و ھۆگرى كردن تىكەلاۋ بوو لەگەڵ ئەو برايەتيەداو كۆمەلگای نوینی پەر كەردبوو لەجوانترین نموونەى ھەلس و كەوت^۱.

(بوخارى) دەگىریتەوہ ، كاتىك ئەو كۆچكەرانە ھاتنە مەدينە ، پىغەمبەرى خوا ﷺ برايتى دروست كرد لەنىوان (عبد الرحمن) و (سعدى كوبرى (الربيع) دا . وتى بە (عبد الرحمن) من لە ھەموو ئەنسارەكان زياتر مال و سامانم ھەيە ، مالەكەم دابەش دەكەم نيوەى بۆ من و نيوەكەى تىرىشى بۆ تۆ ، دوو ژنىشم ھەيە سەيرىيان بكە كامەيانت پى باشە بۆت تەلاق دەدەم ، كە عىددەى بەسەرچوو بىخوازە ، (عبد الرحمن) پى وت : خوا كەس و خىزان و مال و منالت ئى پىروژ بكات ، ئەرى بازارەكەتان لە كويىيە ؟ بازارەكەى (بنو قينقاع) يان پى نيشاندا ، كە گەرايەوہ لە بازار گوارەو ئالتونىكى باشى پى بوو ، پاشان بەردەوام بوو ، پاشان جارىكيان ھاتە خزمەت پىغەمبەر ﷺ زەرد ھەلگەرا بوو ، پىغەمبەر ﷺ پى فەرموو : ئەرى چىتە ؟ وتى : ژنم ھىناوہ ، پى فەرموو : چىت بۆ كردوہ بەمارەيى ؟ وتى : گولىكى ئالتون^۲.

ھەروەھا (ئبو ھريرە) دەلىت : ئەنسارەكان وتيان بە پىغەمبەر ﷺ ، دار خورماكانمان بۆ دابەش بكە لەنىوان ئىمە براكانماندا ، فەرموو : نەخىر ، وتيان : كەواتە يارمەتيمان بەدەن ، ئىمەش لەبەر بوودا ھاوبەشتان دەكەين ، وتيان : گوپرايەلەن^۳.

ئەمەش بەلگەيە لەسەر ئەو خوشحالى و رىزلىنانەى ئەنسارەكان كردوويانە بۆ برا كۆچكەرەكانيان ، لە قوربانيدان و خۆبەختكردن و خوشەويستى و دلپاكى ، ئەوئەش دەردەخات كە كۆچكەران چەندە پىزان بوون بۆ ئەو رىزلىنانەو ، چۆن خراپ بەكارىيان نەھىناوہ ، ھەر ئەوئەندەيان بردوہ بەشيان بكات و پاگىريان بكات.

بەپراستى ئەو برايتى كردنە دانايىيەكى كەم وىنەو ، چارەسەرىكى جوان بوو بۆ زۆرىك لەو كىشانەى كە موسولمانان پەروەپرووى دەبوونەوہ ، كە پىشتىرىش نامازەمان بۆ كردن .

^۱ / فقه السيرة ل ۱۴۰ - ۱۴۱ .

^۲ / صحيح البخاري / باب إخوان النبي ﷺ المهاجرين والأنصار ۵۵۳/۱ .

^۳ / صحيح البخاري ۳۱۲/۱ .

۱۱. ئيمانداران ۋەكۆيەكن لەۋەدا كە خوڭنيان پرشتۋە لە پيناۋى خوادا .
۱۲. نايىت ھىچ موشرىكىك مالّ و سامانىك يان كەسىكى قورەيشى پەنا بدات ،
نايىت پرى بگىرىت لە ئيماندارىك .
۱۳. ھەركەسىك بەناھەق ۋەبىگوناھ بەقەستى ئيماندارىك بكوژىت دەكوژىتەۋە ،
مەگەر كەس و كارى كوژراۋەكە پازى بن بە سولخ كردن لىي خوش بن .
۱۴. ھەموو ئيمانداران لەسەر ئەم دەستورەن بۆيان نىھ دژى بوەستەنەۋە .
۱۵. ھىچ ئيماندارىك بۆى نىھ پشتىۋانى پەيمانىشكىنىك بكات و پىگەى بكاتەۋە ،
ھەر كەسىك پشتىۋانى بكات يان پىگەى بكاتەۋە ئەۋا نەفرەت و توۋپەيى
خوداى بەسەردا ببارىت لە پوژى قىامەتدا ، ھىچ گوتەۋ شايەتىكى لى
ۋەرناگىرىت .
۱۶. ئىۋە ئەگەر لە ھەر شتىكدا جىياۋاز بوون ، ئەۋا دەيىت بىگىرنەۋە بۆ خوداى
گەۋرەۋ پىغەمبەرەكەى (محمد ﷺ) ^۱ .

^۱ / (ابن هشام) ۵۰۲/۱ ، ۵۰۳ .

کاربگه‌ری هۆ دەر و ونیه‌کان له کۆمه‌نگادا

بەم داناییی و زیره‌کیه‌ی بێ وینه‌یه ، پیغه‌مبەر ﷺ بێهه‌مانی کۆمه‌نگایه‌کی نوێی دامه‌زراند ، ئەم دیاره‌یه‌ش شوێنه‌وارێکی تری ئەو مانا جوانانه‌ بوو که ئەو مروّقه‌ به‌رزانه‌ به‌هۆی پێزو شکۆداری پیغه‌مبەر هه‌یانبوو .

پیغه‌مبهری خوا ﷺ له‌سه‌ر زانست و په‌روه‌رده‌و دەر و ون پاكی و په‌وشته‌ جوانه‌كان رای هێنا بوون ، به‌ئەده‌بی خۆشه‌ویستی و بریاه‌تی و به‌رزای و شکۆداری و خواپه‌رستی و ملکه‌چی بۆ خوا په‌روه‌رده‌ی ده‌کردن .

جاریکیان پیاویک پرسیری لێ کرد : کام جووری ئیسلامه‌تی چاکه ؟
فه‌رمووی: نان به‌دیت ، سلاو بکه‌یت له‌و که‌سه‌ی ده‌یناسیت و له‌وه‌ش نایناسیت .^١

(عبداللّه‌ی کوپی (سلام) ده‌لێت : کاتیک پیغه‌مبەر ﷺ ته‌شریفی هێنا بۆ مه‌دینه‌ چوم بۆ خزمه‌تی ، که‌ ده‌م و چاویم بینی ، ده‌ستبه‌جی زانیم که ئەوه‌ ده‌م و چاوی مروّقی درۆزن نیه ، یه‌که‌م شت که‌ فه‌رمووی : خه‌لکینه‌ سلاوبکه‌ن ، نان به‌دن ، په‌یوه‌ندی خزمایه‌تی پته‌وبکه‌ن ، به‌شه‌واندا کاتی خه‌وتنی خه‌لک نوێژبکه‌ن ، ئەوجا به‌باشی ده‌رۆنه‌ به‌هه‌شته‌وه‌^٢ .

هه‌روه‌ها ده‌یفه‌رموو: (هه‌ر که‌سێک دراوسییه‌که‌ی له‌ خراپه‌کانی بیوه‌ی نه‌بیته‌ ناروا ته‌ به‌هه‌شته‌وه‌)^٣ .

هه‌روه‌ها ده‌یفه‌رموو: (موسولمان ئەو که‌سه‌یه‌ که‌ موسولمانان بیوه‌ی بن له‌ ده‌ست و زوبانی)^٤ .

هه‌روه‌ها فه‌رموویه‌تی: (هیچ یه‌کێک له‌ ئیوه‌ باوه‌ره‌که‌ی ته‌واونیه‌ هه‌تا ئەوه‌ی بۆخۆی پێی خۆشه‌ بۆ براکه‌شی پێی خۆشبیته‌)^٥ .

فه‌رمووشیه‌تی: (ئیمانداران وه‌کو یه‌ک پیاو وه‌هان ، ئەگه‌ر چاویکی گل بکات هه‌موو گیانی ئێش ده‌کات ، خۆ ئەگه‌ر سه‌ریشی ئێشی کرد ئەوا هه‌موو گیانی ده‌داته‌ ئازار)^٦ .

^١ / (صحيح البخاري) ٩ ، ٦/١ .

^٢ / (ترمذی) ريوایه‌تی کردوه‌ له‌گه‌ل (ابن ماجه‌) و (الدارمی) . مشکاة المصابيح ١٦٨/١ .

^٣ / (مسلم) ريوایه‌تی کردوه‌ ، مشکاه المصابيح ٤٢٢/٢ .

^٤ / (صحيح البخاري) ٦/١ .

^٥ / (صحيح البخاري) ٦/١ .

^٦ / (مسلم) ريوایه‌تی کردوه‌ ، مشکاه المصابيح ٤٢٢/٢ .

ههروهه دهیفرموو: (ئیماندار بۆ ئیماندار وهك خشتی دیوار وههیه که یهکتریان گرتبیت).^۱

فهرموشیهتی: (کینهو رقه بهرایهتی یهکتری مهکن ، چاوچنۆکی بهیه که مهبن ، چال بۆیه که ههلمهکهن ، بینه بهندهی خوداو برای یهکتری و بۆ هیچ موسولمانیک رهوا نیه زیاتر له سی پۆژ قسه له براکهی دابرت).^۲

ههروهه دهیفرموو: (موسولمان برای موسولمانه ، نه زۆلمی لی دهکات و نه سهری شوپدهکات ، ههرکه سینک بهدهم پیداوستی برا موسولمانه کهیهوه بروات خودای گهورهش بهدهم پیداوستی نهوهوه دهروات ، ههرکه سینکیش ناخوشیه که لهسهه موسولمانیک نه هیلت خوی گهوره ناخوشیه کی قیامهتی لهسهه لادهبات ، ههر که سینکیش لهکهی موسولمانیک بیوشیت خوی گهوره له رۆژی قیامهتدا لهکهکانی نهوه دهپوشیت).^۳

ههروهه دهیفرموو: (بهزه بیتان بهخه لکی زهویدا بیتهوه تا نهوه کهسهی له ئاسماندایه رحمتان پی بکات).^۴

ههروهه دهیفرموو: (ئیمانداران نهوه کهسه نیه که خوی تیر دهبیت و ناگای لیه که دراوسیه کهشی برسیه).^۵

ديسان دهیفرموو: (جنیودان به ئیماندار فاسق بوونهو، شهر له گهل کردنیشی کوفره).^۶

پینگه مبهری خوا ﷺ ، لادانی کۆسپهکانی ریگهی به سهدهقه دادهناو ، وهکو بهشیک له بهشهکانی ئیمان سهیری دهکرد .

ههروهه هانی دهدان لهسهه خهرجی کیشان و ، نهوهنده باسی لایهنه باشهکانی دهکرد لهخوشیدا دلی گهشکهی دهکردو دهیفرموو . سهدهقه گوناهاکان دهسپتهوه ، ههروهه کو ئاو ناگر خاموش دهکات .^۷

ههروهه فهرموویهتی : (ههر موسولمانیک موسولمانیکی تر لهسهه پرووتی بیوشیت ، خوی گهوره بهسهوزی بهههشت دهپوشیت ، ههر موسولمانیکیش

^۱ / (متفق علیه) مشکاة المصابیح ۴۲۲/۲ ، صحیح البخاری ۸۹۰/۲ .

^۲ / صحیح البخاری ۸۹۶/۲ .

^۳ / (متفق علیه) ، (مشکاة المصابیح) ۴۲۲/۲ .

^۴ / (سنن أبي داود) ۳۳۵/۲ ، (جامع الترمذی) ۱۴/۲ .

^۵ / (البیهقي) له (شعب الإيمان) دا ریوایهتی کردوه ، (مشکاة المصابیح) ۱۲/۱ ، ۱۶۷ .

^۶ / صحیح البخاری ۸۹۳/۲ .

^۷ / فهرموده که لهو بارهوه له (صحیحین) دا ریوایهت کراوه ، بروهه (مشکاة المصابیح) ۱۲/۱ ، ۱۶۷ .

^۸ / (احمد) (ترمذی) و (ابن ماجه) ریوایهتیان کردوه ، مشکاة المصابیح ۱۴/۱ .

لهسەر برسیستی موسولمانیک تیر بکات ، خوای گه وره له پوژی قیامه تدا له (رحیق المختوم) تیراوی دهکات) .^۱

ههروه ها فهرموویه تی: (خوتان له ناگر بیاریزن ، با بهله ته خورمایه کیش بیت ، نه گهر نه بوو به وشه یه کی جوان) .^۲

به پال نه وه شه وه به گهرمی هانی دهروون به رزی دهاو ، باسی شکواری نارامگری و قایل بوونی ده کردو ، سوال کردنی به پرو زهردی و ئاپرووچوون و شیوانی دهم و چاوی سوالکهر داهنا .^۳ مه گهر که سیك زور ناچار بیت ، ههروه کو چوون له باره ی چاکه و پاداشتی حاله ته کانی عیباداته وه قسه ی بو ده کردن ، ههروه ها به شیوه یه کی توکمه پابه ندی نیگای ئاسمانی ده کردن قورئانی ده خوینده وه به سهریانداد ، نه وانیش ده یانخوینده وه ، تائهم پیوتنه وه یه بیته مایه ی بیدار کردنه و یان سه باره ت به و مافانه ی که له سهریانه ، ده کو ئهرکی بانگه وازو ، گه یاندنی په یام .

به و شیوه یه و ره و وه کانیانی به رز کرده وه ، به به رزترین به ها و پله و نمونه ی جوان ده وه له مه ندی کردن ، تاوای لیها ت بوونه وینه یه که له چله پو په یه کدا وه ستان که هیشتا مرو قایه تی به خو یه وه نه یدیه و .

(عبداللهی کوری (مسعود) (ر) فهرمویه تی: هه ره که سیك ده یه ویت ره ویه وهر بگریت باره ویه ی که سیك وهر بگریت که مردوه ، چونکه زیندوو متمانه ی سهر لینه شیوانی پی ناگریت ، نه وه ها وه لانی موحه ممه د ﷺ ، باشترین مروقی ئوممه ت بوون ، ساغترین دل و ، قولترین زانست و ، که مترین ئهرکیان هه بوو ، خوای گه وره هه لی براردن بو ها وه لیتی پیغه مبه ره که ی و سهر خستنی ئایینه که ی ، که واته ئیوه ش ریزیان بگرن و شوینیان بکه ون ، چه نده ده توانن ده ست بگرن به ره وشت و سیره تیا نه وه ، چونکه نه وانه له سهر پینوما یی راست و ره و بوون .

پاشان نه و پیغه مبه ره سهر کرده گه وره یه ﷺ نه وه نده خسه له تی مه عنه و ی و دیارو ، تیرو ته وای و به ره وه گه وره یی و فه زیله ت ره وشت به رزی و کرده و ی چاکی تیدابوو ، دلانی به لای خویدا که مه ندکیش ده کردو ، گیانی مروقه کانی ئاشوفته ی خو ی کرده وو ، وته یه کی له دهم دهر نه چوو خیرا ها وه له کانی ﷺ

^۱ / (سنن ابی داود) (جامع الترمذی) ، (مشکاة المصابیح) ۱۶۹/۱ .

^۲ / (صحيح البخاری) ۱۹۰/۱ ، ۸۹۰/۲ .

^۳ / له و په وه سه یرکه (ابو داود) و (ترمذی) و (نسهانی) و (ابن ماجه) و (دارمی) ، بهروانه مشکاة المصابیح ۱۶۳/۱ .

^۴ / (رزین) ریه ویه تی کرده ، (مشکاة المصابیح) ۲۲/۱ .

دەستبەجى قەرمان بەردارىيان دەکردو ، ھەر رىنومايى و نامۇزگارىيەكى بىکردنايە خۇيان پى دەپرازاندەوہ .

بەو جۆرە کارانە پیغەمبەر ﷺ توانى لەمەدینەدا کۆمەلگەيەكى نوى بنیات بنیت ، که جوانترین و شکۆدارترین کۆمەلگا بیت لەمیژووداو، چارەسەریك دابنیت بو کیشەکانى ئەو کۆمەلگایە ، تا لەسایەیدا مروقایەتى ئایەك ھەلبیکشیت، پاش ئەوہى که لەناو تاریکستان و ئالو ویژەکانى پۆژگاردا شکستەو ماندوو بوو .

بەم جۆرە وورەبەرزىوہ توخمە سەرەکیەکانى کۆمەلگا گەشتنە پلەى تەواویتى و پووبەپرووی ھەموو تەوژمەکانى رۆژگار بوونەوہو ئاراستە پى گۆرین و پەوگەى میژووشى لەگەل خۆیدا وەرچەرخاند .

پەیماننامەيەك لەگەل جولەكەدا

پاش ئەوہى که پیغەمبەر ﷺ کۆچى کرد بو مەدینەو ، دلنیاوو لە چەسپاندنى بناغەکانى کۆمەلگای نوى ، کەبرىتى بوو لەدامەزراندنى یەکیتییەكى عەقیدەيى سیاسىي و نیزامى لەنیوان موسولمانەکاندا ، پىی وابوو که دەبیت ھەستیت بەرىکخستنى پەيوەندیەکانى خۆى لەگەل ناموسولمانەکانیشدا ، لەو بوارەشدا خەمىكى ھەبوو کہ بریتى بوو لەدابینکردنى ئاسایش و ئاشتى و ئاسوودەيى و خىروچاکە بو ھەموو مروقایەتى ، لەگەل یەكخستنى ناوچەكە لەیەك پەیماننامەدا ، بۆیە لەو بوارەدا یاسای لیبوردن و لیخوشبونى ھىنايە کایەوہ کہ پیشتەر لەو جھانى پر لەدەمارگیرى و خۆسەپاندنەدا باونەبوو .

نزیکتىن کەسانىكى لەو جۆرەش کەدراوسىي مەدینە بوون لە ناموسولمانەکان ، بریتى بوون لە جوولەكە - ھەروەکو پیشتەر باسماں کرد - ئەمانە ھەرچەندە لە دلەوہ دژایەتى موسولمانەکانیان دەکرد ، بەلام ھىشتا ھىچ جۆرە بەرپەنگارى و دژایەتییەکیان دەرەخستبوو ، پیغەمبەرى خوا ﷺ پەیماننامەيەكى لەگەلدا مۆرکردن و تەواوى ئازادى پیدان لەمال پەیداکردن و ئاییندارى خویاندان ، ھىچ پەناى نەبردە بەر سیاسەتى دورخستنەوہ یان دەست بەسەرا گرتن یان رکا بەریتى .

ئەم پەیماننامەيە وەکو بەشێك لەو پەیماننامەيە ھاتە گۆرێ كە لەنیوان موسولماناندا بەسترا بوو، ھەروەکو پیشتەر باسى لیوہەكرا ، ئەمەش گەرنەگرتن بەندەکانى ئەو پەیماننامەيە : -

بەندەكانى پەيماننامەكە

۱. جۈلەكەكانى (بنى عوف) ئۈممەتتىكى ئەگەل ئيمانداراندا ، جۈلەكە ئاينى خۇيان ھەمەموسولمانەكانىش ئاينى خۇيان ھەمە ، موسولمانەكان و ھاوپەيمانەكانىشيان ئاينى خۇيان ھەمە ، غەيرى خىلى (بنى عوف) یش ھەمان ھالەتیان ھەمە .
 ۲. جۈلەكە خەرجى خۇيان لەسەر خۇيانە ، موسولمانەكانىش خەرجى خۇيان لەسەر خۇيانە .
 ۳. ھەمویان پشتگیری یەكترى دەكەن دژ بە ھەرکەسىك دژاھەتى ئەو پەيماننامە یە بکات .
 ۴. لەنیواندا مۇچیارى و ئامۇژگارى و چاکەکردن ھەمە بەبى ھیچ جۈرە خراپەکارىەك .
 ۵. ھەموو کەسىكى ستەملىکراو پشتیوانى ئى دەکریت .
 ۶. جۈلەكە ئەگەل ئيمانداراندا یە کدەنگ دەبن چەندە جەنگیان لەگەلدا بکریت .
 ۷. زەوى ناو شارى (یثرب) ھەرەمە لەپینا و بەرقەرارکردنى ئەم پەيماننامە یەدا .
 ۸. ھەرچىەك پوودات لەنیوان مۇرکەرانى ئەم پەيماننامە یەدا لە شەرە دەمەقالى کەترسى لیکەوتنەوہى خراپەى ئى بکریت ، ئەوا پووبەرەوى پەرەوى خودای گەرەو ، پیغەمبەرى خودا ﷺ دەکریتەوہ بۇ چارەسەر کردنى .
 ۹. ھیچ قورەیشیەك و ھاوپەیمانیکیان نابى لە مەدینەدا پەنا بدرین .
 ۱۰. ھەمویان دەبیٹ پشتیوانى یەكترى بکەن دژ بەوانەى ھەلدەکوئە سەر (یثرب) ، ھەرکەسە بەپینى بوون و توانای خۆى .
 ۱۱. ئەم پەیماننامە یە چاوپۆشى ناکات لە زالم و تاوانبار .
- بەبەستنى ئەم پەیماننامە یە مەدینە و دەوروپەرى بووہ دەولەتتىكى یەکگرتوو کە پایتەختەکەى شارى مەدینە یە سەرۆکەیشى - ئەگەر دروست بیٹ بلیین - پیغەمبەر بوو ﷺ ، بېرارى یەکلایى و دەسلەتلى بالادەست تیايدا کەوتە دەست موسولمانەکان و ، بەو شیوہ یە مەدینە بووہ پایتەختتىكى راستەقىنەى ئىسلام .
- بۇ فراوانکردنى ناوچەى ئاشتى و ئاسایش ، پیغەمبەرى خوا ﷺ بەلینىدا لە داھاتوودا ھاوشیوہى ئەم پەیماننامە یە بەپینى بارودۇخەکە لەگەل ھۆزەكانى تردا بېستیت ، باسى ئەوہش لەدايیدا دیت .

خەباتى خويناۋى

(شەرقۇشتى قورەيش بە موسولمانەكان لەدواى كۆچەووەو)

پەيوەندى كردنيان بە (عبداللە)ى كۆرى (أبى) يەوہ

وہكو وتمان ئەوہى كافرەكانى مەككە كرديان بە موسولمانەكان لە بەلاۋ نازارو ئەشكەنجەدان دژ بە موسولمانەكان و ئەوہش كە لەكاتى كۆچكەردنیدا پييان كردن و ، شايسەتى ئەوہى كردن كە دەستيان ئى بكرىتەوہ و شەريان لەگەلدا بكرىت ، سەربارى ئەوہ هيشتا ھوشيان نەھاتبوہوہ وازيان لە دەستدرىژى نەدەھيئا ، بەلكو ھەركە زانيان موسولمانەكان دەربازبوون و پى و شوينىكى نيشتەجى بوونيان لە مەدينەدا دۆزيوہتەوہ ، ئەوہندەى تر پريان ھەستار ، نامەيان نووسى بۆ (عبداللە)ى كۆرى (أبى) كۆرى (سلول) ، لەوكاتەدا موشريك بوو بەسيفەتى ئەوہى سەرۆكى ئەنسار بوو پيش كۆچ كردنى پيغەمبەر ﷺ بۆ مەدينە - ديارە كە ھەموويان پيش پويشتنى پيغەمبەر ﷺ لە دەورى خربوونەوہو خەريك بوو دەيانكرەد سەرۆكى خويان ، بە تەشرىف بردنى پيغەمبەر ﷺ ئەو ھەلەى لەدەست چوو - لەنامەكەدا راشكاوانە بەخۆى و ھاوپرەكانيان وتبوو :-

ئيوہ پيگەى ئەو پياوہى لاى ئيمەتان كردۆتەوہ ، ئيمەش سويند دەخوين يان دەبيت شەپرى لەگەلدا بكەين يان دەبيت دەرى بكەن ، يان بە ھەموومانەوہ ديينە سەرتان ، ھەتا دەتانكوژين و، ژن و مالتان حەلال دەكەين^۱.

لەگەل گەيشتنى ئەو نامەكەدا (عبداللە)ى كۆرى (أبى) دەستى كرد بەجيبەجى كردنى فەرمانى برا موشريكە مەكەيبەكانى ، داخى زورىشى لە دلدا بوو بۆ پيغەمبەر ﷺ ، كە دەيبينى بەھاتنى موك و دەسەلاتى نەما - (عبد الرحمن)ى كۆرى (كعب) دەليت : كاتيك ئەو نامەيە گەيشتە دەست (عبداللە)ى كۆرى (أبى) ، ئەو بتپەرستانەى لەگەلدا بوون خيرا كۆبوونەوہ بۆ شەركردن لەگەل پيغەمبەردا ﷺ ، كە ئەو ھەوالە گەيشت بە پيغەمبەر ﷺ بينينى و فەرمووى پييان : (ھەرەشەكانى قورەيش ئەوہندە كارى تى كردوون ، ئەوہندەى بەخوتانى دەكەن ئەوان ئەوہنديان پى ناكريت ، دەتانەويت شەپ لەگەل پۆلەو براكانى خوتاندا بكەن ، كە ئەوہيان لە دەمى پيغەمبەر ﷺ بيسەت بلاۋەيان ئىكرد)^۲.

^۱ / (ابو داود) باب خبر النضير.

^۲ / (ابو داود) باب خبر النضير.

(عبداللہ)ی کوپی (ابی) کوپی (سلول) کہ بینی ھاوپیہکانی خاوو خلیچک
 بہدہمیہوہ ھاٹن شہری نہکرد ، بہلام دیارہ کہدہستی تیگہلاو کردبوو لہگہل
 قورہیشدا، ھر دہرفہتیکی بینیاہ دہیقوستانوہ بو ناژاواہنانوہ لہنیوان
 موسولمانان و موشریکانداو ، جولہکہکانیشی لہخو گرتبوو ، بوئوہی لہسہرئو
 خراپہکاریہ یارمہتی بدہن ، بہلام دانایی پیغہمبہر ﷺ لہناستیگدا بوو نہخشہکانی
 پووچہل دہکردنہوہ ^۱ .

راگہیاناندنی ریگہ گرتن لہ زیارہتی کابہ

پاش ماوہیہک (سعد)ی کوپی (معاذ) بو عومرہ کردن بہروہ مہککہ کہوتہ
 ری ، لہ مالی (امیہ)ی کوپی (خلف) لہ مہککہ لایدا ، وتی بہ ئومہییہ : بہلکو
 دہرفہتیکم بو وہربگری توافیقی کابہ بکہم ، بہ پوژی پوناک بردیہ دہروہ ، (ابو
 جہل) یان پیگہیششت وتی : ئہری (ابو صفوان) ئوہ کیئہ لہگہلتدا ؟ وتی : ئوہ
 (سعد) ، (ابو جہل) وتی : کہ دہتبینم ئوہ پیارہ لادہرانہتان پہنا داوہو ئیستاش
 تہواف دہکہیت خہریکہ کویراییم دابیئت و ، وتوشتانہ پشتیوانیان دہکن و
 یارمہتیان دہدہن ، سویند بہخوا ئہگہر لہگہل (ابو صفوان)دا نہبوویتاہ بہسہلامہتی
 نہدہگہیششتیہوہ بو مہدینہ ، (سعد)یش بہدہنگی بہرز پیی وت و نہراندی بہسہریا :
 سویندم بہخودا ئہگہر ریگہم ئی بگریت ، منیش ریگہی ھاٹوچوی مہدینہت ئی دہگرم
 کہ زور لہوہ سہخترہ بوت ^۲ .

قورہیش ھہرہشہ لہ کوچکہران دہکات

پاشان قورہیش ھہوالیان نارد بو موسولمانہکان و پییان وتن : وانہزان
 کہ چوونہتہ (یثرب) لہ دہستمان قوتارتان بوہ ، دیینہ سہرتان پریشہ کیشتان
 دہکہین لہناو مالہکانتاندا وشک و تہرتان قات و قر دہکہین ^۳ .
 ئوہ تہنھا ھہرہشہیہکی پووت نہبوو ، پیغہمبہری خوا ﷺ دلنیاوو کہ
 قورہیش شتیگ دہکن بوہ خوئی شہونخونی دہکرد ، یان ھاوہلان پاسہوانیان
 دہکرد ، (مسلم) لہ (صحیح)ہ کہیدا دہگیریتہوہ لہ (عائشہ)ہ وہ (ر)کہ فہرموویہتی :

^۱ / لہ بارہیہوہ بروانہ (صحیح البخاری) ۶۵۶/۲ ، ۹۱۶ ، ۶۲۴ .

^۲ / (صحیح البخاری) ، کتاب المغازی ، ۵۶۲/۲ .

^۳ / رحمة للعالمین ۱۱۶/۱ .

پیغهمبەر ﷺ خۆی له ده‌روازه‌ی چوونه ژووره‌وه‌ی مه‌دینه‌دا ئیش‌گه‌ری ده‌کرد، ئه‌نجا فهرمووی : خۆزگه‌ پیاو‌چاکی‌ک ئه‌مشه‌و پاسه‌وانی‌ی ده‌کردم ، (عائشه) ده‌لێت: له‌م قسانه‌دا بوین ، گوێمان له‌ده‌نگی را‌کێشان‌ی چه‌ک بوو ، فهرمووی: ئه‌وه‌ کی‌یه‌ ؟ وتی: (سعد) ی کو‌ری (ابی وقاص) ه ، پیغهمبهری خوا ﷺ فهرمووی به‌م شه‌وه‌ چی تو‌ی هینا‌وه‌ته‌ ئێ‌ره‌ ؟ وتی: دلم ترسی ئی نیشته‌ بۆ پیغهمبهری خوا ﷺ ، هاتم پاسه‌وانی‌ی بکه‌م ، پیغهمبهری خوا ﷺ نزای خیری بۆ کرد ، ئه‌نجا نووست .^۱

ئهم پاسه‌وانی‌تی‌یه‌ ته‌نها چه‌ند شه‌وی‌ک نه‌بوو ، به‌لکو شه‌وانه‌ به‌رده‌وام بوو ، له‌ (عائشه) وه‌ه (پ) ده‌لێت: پیغهمبهری خوا ﷺ شه‌و پاسه‌وانی‌ی ده‌کرد ، هه‌تا ئایه‌ت هاته‌ خواره‌وه‌ : ﴿ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ ﴾ ئیدی پیغهمبهری خوا ﷺ سه‌ری له‌ کلا‌پو‌رژنه‌که‌ هینایه‌ ده‌روه‌وه‌ فهرمووی به‌خه‌لک: (خه‌لکینه‌ بلا‌وه‌ی ئی بکه‌ن و بپۆنه‌وه‌ خ‌وای گه‌وره‌ من ده‌پاری‌زێت) .^۲

مه‌ترسیه‌که‌ ته‌نها له‌سه‌ر پیغهمبهر نه‌بوو ﷺ ، به‌لکو موسولمانه‌کانیشی گرت‌بوه‌وه‌ ، (ابی) کو‌ری (کعب) (پ) ده‌گێ‌رێ‌ته‌وه‌: که‌ پیغهمبهری خوا ﷺ ها‌وه‌له‌کانی هاتنه‌ مه‌دینه‌و ئه‌نساریه‌کان په‌نایان‌دان ، ئیدی عه‌ره‌ب چوار ده‌وریان گرتن ، موسولمانه‌کان به‌چه‌ک و تفاق‌ی شه‌په‌روه‌ نه‌ب‌وایه‌ نه‌ده‌نوستن.

مۆله‌ت‌دان به‌ شه‌ر کردن

له‌ ئهم بارودۆخه‌ پ‌ر مه‌ترسیه‌دا که‌ هه‌ره‌شه‌ی له‌ قه‌واره‌ی موسولمانه‌کان ده‌کرد له‌ناو مه‌دینه‌دا ، ئه‌وه‌شی ده‌گه‌یانده‌ که‌ قه‌ره‌یشیه‌کان نایه‌نه‌وه‌ به‌ه‌وشی خ‌وایان‌داو ، واز له‌و سه‌رسه‌ختیه‌ی خ‌وایان ناهێ‌تن ، خ‌وای گه‌وره‌ مۆله‌تی شه‌رکردنی‌دا به‌موسولمانه‌کان و ، نه‌یکرده‌ ئه‌رك به‌سه‌ریان‌ه‌وه‌ فهرمو‌ی : ﴿ اُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِاَنفُسِهِمْ ظُلْمًا وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴾ الحج/۳۹ ، واته‌ : مۆله‌ت درا به‌ ئه‌وانه‌ی ما‌وه‌یه‌که‌ شه‌ریان له‌گه‌ل ده‌کرێ‌ت و سه‌تملی‌کراون ، خ‌وای گه‌وره‌ بالا‌ده‌سته‌ بۆ سه‌رخستنیان .

خ‌وای گه‌وره‌ ئهم ئایه‌ته‌ی له‌ناو کۆمه‌له‌ ئایه‌تی‌کی‌ تردا ئاره‌ خواره‌وه‌ که‌ ئهم مۆله‌ت پێ‌دانه‌ بۆ لا‌بردنی ناهه‌قی‌ی و به‌رقه‌رار کردنی دروشمه‌ گه‌وره‌کانی

^۱ / (مسلم) باب فضل (سعد) کو‌ری (ابی وقاص) ۲۸۰/۲ ده‌قه‌که‌ می‌ شه‌و ، مه‌روه‌ها (صحيح البخاري) - باب الحراسة في الغزو في سبيل الله ۴۰۴/۱ .
^۲ / جامع الترمذی . أبواب التفسير ۱۲۰/۲ .

خودا بو ، خوی گه وره فهرمووی : ﴿ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ﴾ الحج/ ٤١ ، واته : ئهو ئیماندارانه که سانیکن ئه گهر له سه ر زه میندا سه ریان بخه ین نوێژ ده که ن و زه کات ده دن و فه رمان به چاکه ده که ن و نا له خراپه کاری ده که ن .

راسته که و گومانی تێدانیه که ئهو مؤله تدا نه له مه دینه داو دوا ی کوچ هاتوته خواره وه ، نه ک مه که که ، به لام به ته واوی ناتوانین کاتی هاتنه خواره وه که ی دیاری بی که ین .

مؤله تی شه پرکردن هاته خواره وه . به لام له و بارودوخدا که قورده یش به ده سه لات و هیزی خویدا زۆری ده نازی ، پیویست بوو که ده ست بگرن به سه ر ریگه ی بازرگانی مه که که و شامداو ، بۆیه پیغه مبه ر ﷺ بو ئهو ده ست به سه را گرته دوو نه خشه ی دانا :

یه که م / به ستنی په یماننامه ی هاوپه یمانی تی یان ده ست درێژی نه کردن له گه ل هۆزه کانی نزیک ئهو ریگه یه دا ، یان ئه وانه دا که له نیوان ئهو ریگه یه و مه دینه دا نیشته جی بووبوون ، پیشتتر باسی په یماننامه که یمان کرد له گه ل جوله که دا ، هه روه ها په یماننامه ی هاوپه یمانه ی یان ده سترێژی نه کردنی به ست له گه ل خێلی (جهینه) ، پیش ده ست پیکردنی چالاکی سه ربازی ، ئهو مالا نه جیگه و ماله کانیان به سی قوناغ له مه دینه وه دووربوون ، له کاتی ناردنی مه فره زه سه ربازیه کاندا په یماننامه ی له گه ل ئه وانه دا به ست .

دووهم / ناردنی چاودێری یه ک له دوا ی یه ک بو سه ر ئهو ریگه یه .

غەزاو سۈرپەكانى پېش بەدر^۱

بۇ جىبەجى^۱ كۈردى ئۇ دوو نەخشەيە لەناو موسولمانەكاندا چالاكى سۈربازى كۈردارى دۈاى ھاتنە خوارەۋەى ئايەتى مۇلتەكە دەستى پېكرد ، دەستيان كۈرد بەچەند جولانەۋەيەكى سۈربازى ۋەك دەۋرىەى چاۋدىرى كۈردن ، ئۇ دەۋرىانە كارىان بىرىتى بوو لە دۈزىنەۋە زانىنى پىڭاكانى دەۋرىەرى مەدىنە ، ئۇ تۈلە پىڭانەى كە دەچۈنەۋە سەر مەككە ، بەستنى پەيماننامە لەگەل ئۇ ھۈزانەى لەسەر ئۇ پىڭەيە بوون و ، خۇدەرختن پەروۋى موشىرىكانى (يىر) و جولەكەكانى و عەرەبە دەشتەكەكانى دەۋرىەرىدا ، كە موسولمانەكان بەھىزن و ، ۋەكو جاران كەمدەست و لاۋازىن و ، پەيامىكى ئاگادار كۈردنەۋەش بىت بۇ قۇرەيش لەسەر ئۇ ملھۇرىەى ھەيەتى ، تا بە ئاگا بىتەۋە لەو بىياكى و لەخۇبايى بونەى خۇى و ھەست بكات بەگەرە بوونى ئۇ مەترسىەى پۈۋى كۈردۈتە ئابۋورىەكەى و شىۋازى گۈزەرانى و مل بدات بۇ ئاشتى و ۋازىبەنىت لە شەر فروشتن بەموسولمانەكان لەناو خانە لانەى خۇيانداۋ ، ۋازىبەنىت لەدژايەتى كۈردى ئايىنى خۇداۋ ، ئەشكەنجەدانى ئيماندارانى ناۋ مەككە ، بۇ ئەۋەش موسولمانەكان ئازادىن لەگەياندىنى پەيامى خۇداۋەند بە ھەموۋلايەكى دۈرگەى عەرەبىدا . ئەمەش چالاكى ئۇ سۈرپانەيە بە كۈرتى :

۱ . سۈرپەى (سيف البحر) ، لە پەمەزانى سالى (۱) كۈچىدا بوو . بەرامبەر بە مارتى سالى (۶۲۳) ز . پىڭەمبەر ﷺ . ھەمەزى مامى كۈردە سەرۋكى ئەم سۈرپەيە ، سى كەسى لە كۈچكەران نارد لەگەلىدا ، بۇ پىڭەگرتن لە كارۋانىكى قۇرەيش كە لە شامەۋە دەھاتەۋە ، كارۋانەكە (أبو جهل) كۈرى (ھشام) ى لەگەلىدا بوو بە سى سەد چەكدارەۋە ، گەيشتنە (سيف البحر) لە ناۋچەى (العيص) دا ، ۲ ، ھەردۈۋلا بە يەكگەيشتن پىز بوون بۇ شەر ، (مجدى) كۈرى (عمرو الجهنى) كە ھاۋپەيمانى ھەردۈۋلا بوو كەۋتە بەينەۋە ، لەنىۋانىاندا ۋەستا ، بىۋ ھۈيەۋە شەر پۈۋى نەدا . ئالاکەى (ھەمەزە) يەكەم ئالابوۋ كە پىڭەمبەر ﷺ . بەستىۋوى ، ئالايەكى سىپى بوو ، بەدەست (أبو مرثد كنان) كۈرى (حصين الغنوى) يەۋە بوو .

^۱ / مېژۋناسان بەۋ دەرچۈنە دەلەن (غزا) كە پىڭەمبەر ﷺ خۇى تىدا چۈيۈتە دەرەۋە ، جا جەنگى تىدا كۈردبى يان نەۋ ، ھەردەرچۈنىكىش يەكەك لە سەر كۈردەكانى دەرچۈبى پىيان وتۈە (سۈرپە).

^۲ / العيص . بەكەسرە . شۈيۈنەكە دەكەۋتە نىۋان (يىنەى) (مروە) بە پۈۋى دەرپاي سۇردا .

۲. سریه‌کە ی (رابغ) ، لە شەوالی سالی (١) ی کۆچیدا - ئەپریلی سالی (٦٢٣ ن)
- پیغمبەری خوا ﷺ، (عبیدە) ی کوپی (حارث) ی کوپی (المطلب) نارد
بەشەست سواری کۆچکەرانیوە ، گەیشت بە (أبو سفیان) . بە دووسەد
کەسەوێ . لەناو (رابغ) دا . هەردوو لا بەرامبەریەک وەستان دەستیان کرد بە
شەرەتیر . بەلام جەنگی رووبەروو بوونەوێ رووی نەدا .

(ئەمە نووسراوى موحەممەد پىغەمبەرى خودايە بۇ (بنى ضمرة) . ئەوان بىۋەى دەبن لە مال و حالى خۇياندا تا دەرياي صوفە ئاوى تىدايىت . پشتيوانى دەكرين دژ بە ھەر كەسيك لەگەلياندا بچەنگيت جگە لە دژايەتى ئايىنى خودا ، ئەگەر پىغەمبەرىش ﷺ ئەوانى بانگكرد بۇ پشتيوانى ئى كردنى دەبيت ھاوكارىي بكن)^۱ .

ئەمە يەكەم غەزايە كە پىغەمبەر ﷺ خۇي پىي ھەستايىت ، ماوەى (۱۵) شەوى پىچوو ، ئالاکەى سىي بوو ، (حمزەى كوپى (عبد المطلب) ھەلى گرتبوو .
 ۵ . غەزاي (بواط) ، لە مانگى رەببىي يەكەمى سالى (۲) ي كۇچيدا - بەرامبەر بەمانگى سىبتيىمبەرى سالى (۶۲۳ ز) - پىغەمبەرى خوا ﷺ لەگەل دووسەد ھاوئيدا چوو دەروە بەمەبەستى رىگە گرتن لە كاروانىكى قورەيشى كە (امىەى) كوپى (خلف) ي تىدا بوو ، لەگەل سەد پياوى قورەيشى و ، دوو ھزارو پىنج سەد و شتر ، پىغەمبەر ﷺ لەلايەكى ترەو گەيشتە (بواط) لەرىگەى (رضوى) وە لەئەنجامدا بەكاروانەكە نەگەيشتن .

لەو غەزايەدا پىغەمبەر ﷺ ، (سعدى كوپى (معاذى) بەسەر مەدينەو بەجىھىشت ، ئالاکەى سىي بوو ، بەدەست (سعدى كوپى (ابى وقاص) ھو بوو .
 ۶ . غەزاي (صفوان) . لەمانگى رەببىي يەكەمى سالى (۲) ي كۇچيدا - بەرامبەر بە سالى (۶۲۳ ز) - (كرزى كوپى (جابر الفهرى) بەھيزىكى سووكەلەى موشرىكانەو ھىرشىكى ھىنايە سەر لەوەرگەكانى مەدينەو ، ھەندىك مەرو مالاتى بەتالانى برد . پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەفتا پياوى لەگەل خۇيدا بردو كەوتە راوہدونانى ، تاگەيشتە شىوئىك پىي دەلین: (صفوان) بەرووى بەدردا ، بەلام بە (كرز) و تاقمەكەى نەگەيشت ، ئەوہبوو بەبى شەر گەرايەو ، ئەم غەزايە بە ناوى غەزاي بەدرى يەكەمىش ناوى دەبرىت .

لەم جەنگەدا (زىدى كوپى (حارثەى) بەسەر مەدينەو دانا ، ئالاکە سىي بوو ، (على كوپى (ابو طالب) ھەلى گرتبوو (ر) .

^۱ / بروانہ (المواہب اللدنيہ) ۷۵/۱ . و شەرھەكەى نوسىنى / زەرقانى .
^۲ / (بواط) . (ضمۃ) لەسەر بانەكە بىت . لەگەل (رضوى) دوو گەردە شاخن بەشىكن لە شاخى (جہینە) ، بەرو رىگەى شام ، لە نىوان (بواط) و (مدینە) دا چوار شەو و رۆژ رىگەيە .

۷. غەزای (ذی العشرۃ) . لە جەمادی یەكەم و ، جەمادی ئاخیرەتی سالی (۲) ی كۆچیدا - بەرامبەر بە نۆڤەمبەر ديسەمبەری سالی (۶۲۳) ز - پینغەمبەری خوا ﷺ لەگەل (۱۵۰) كەس ، ھەندیک دەلین (۲۰۰) كەسی كۆچكەراندە چوہ دەروہو ، بە زۆر كەسی نەبرد ، بە نۆرە سواری نۆ وشتەر دەبوون ، دەیانویست پینگە لە كاروانیکى ترى قورەیش بگرن ، كە بەرەو شام دەچوون ، ھەوالی دەرچوونی لە مەككەو ھات كە بړیکى زۆر پارەى قورەیشى تیدایە ، كە پینغەمبەر ﷺ گەیشتە (ذی العشرۃ) ، بینى بەچەند رۆژنیک پینشتەر تینەپر بوون ، ھەر ئەم كاروانە بوو ، كە بۆى چووە دەروہو كاتیكیش گەپرایەوہ بووہ ھۆى پوودانى غەزای بەدرى گەورە .

دەرچوونی پینغەمبەر ﷺ لەكۆتاییەكانى مانگی جەمادی یەكەمدا بوو ، گەرانەوہشى لە سەرەتای مانگی جەمادی ئاخیرەدا بوو . ھەرەكو (ابن إسحاق) دەلێت . لەوانەى ھەرئەمەش بوویتە ھۆى جیاوازی پارابوچوونی سیرەت نووسەكان لەبارەى دیاریکردنى ئەو مانگەوہ .

لەم غەزایەدا پینغەمبەر (أبو سلمه) ی كوپى (عبد الأسد المخزومی) دانا بەسەر مەدینەوہ ، ئالاکە لەم جەنگەشدا سپى بوو ، (حمزە) ی كوپى (عبد المطلب) ھەلى گرتبوو (پ) .

۸. سەری (نخلە) لەمانگی رەجەبى سالی (۲) ی كۆچیدا - بەرامبەر بە یەنایەزى سالی (۶۲۳) ز - پینغەمبەر (عبد الله) ی كوپى (جحش الاسدي) ئارد بۆ (نخلە) لەگەل (۱۲) پیاوی كۆچكەردا ، ھەر دوو كەسەو بەنۆرە سواری وشتريك دەبوون . پینغەمبەرى خوا ﷺ نوسراوینكى بۆ نووسى و ، فەرمانى پێدا ، تا ماوہى دوو پۆژە پرى نەيكاتەوہ ، پاشان سەیرینكى بكات ، (عبدالله) پۆشت ، پاش دوو پۆژەپرى نامەكەى كردوہ ، ئەمەى تیدا نوسرا بوو :

(ھەركاتیك سەیری ئەم نووسراوہى منت كرد ، بپۆ ھەتا دەگەیتە (نخلە) لەنیوان مەككەو تائیفا ، چاودیریەكى كاروانەكەى قورەیش بكەو ، ھەولمان بۆ بەینەرەوہ ، (عبدالله) پاش خویندەنەوہى نامەكە وتى : بەسەرچاوان) ، ئینجا ھەوالەكەیدا بەھاوڕێكانى ، زۆرى لەكەسیان نەكرد ، وتى : ھەركەسیك حەزى لە شەھید بوونە باھەستیت ، ھەركەسیكیش لە مردن دەترسیت بانەىت ، بەلام خۆم ھەلدەستم ، ئیدی ھەموویان ھەستان ، لەكاتى پینگە پۆشتندا (سعد) ی كوپى (أبي وقاص) و (عتبە) ی

۱ / (العشرۃ) ناوچەىكە لە نزیک (ینع) ھوہ .

کوپری (غزوان) و شتره‌کیان لی ون بوو به دوایدا ده‌گهران ، بهو هویموه دواکه‌وتن ،
 (عبدالله‌ی کوپری (جحش) که‌وتپری تا گه‌یشته (نخله) له‌وی دابه‌زی ، کاروانیکی
 قورهبیش به‌ویدا تیپه‌ری ، شراب و به‌ردی به‌نرخ و شمه‌کی بازرگانی پییوو ، (عمرو‌ی
 کوپری (الحضرمی) و (عثمان) و (نوفل‌ی) هر دوو کوپری (عبدالله‌ی کوپری (مغیره) و
 (الحکم‌ی کوپری (کیان) غولامی (بنی المغیره) یان له‌گه‌لدا بوو ، موسولمانه‌کان که‌وتنه
 مشتومر له‌منیوان خو‌یاندو و تیان : نیستا نیمه له‌دواین پوژی ره‌جه‌بداین که مانگیکی
 حرامه ، نه‌گهر شه‌ری تییدا بکه‌ین نه‌وا سنووری مانگه‌که‌مان به‌زاندوو ، نه‌گهر
 نه‌مشه‌ویش وازیان لی به‌ینن نه‌وا ده‌گهنه‌وه حهرم ، بویه بریاریندا که لییان بدن ،
 یه‌کیکیان تیریکی دا له (عمرو‌ی کوپری (الحضرمی) و کوشتی ، نه‌نجا (عثمان) و
 (الحکم) یشیان به‌دیلی گرت و ، (نوفل) پای کرد ، پاشان به‌کاروانه‌که‌ی (عمرو) و دوو
 دیله‌وه گه‌رانه‌وه بو مه‌دینه ، پینجیه‌کیان لی جیاکرده‌وه نه‌وه یه‌که‌م پینجیه‌ک بوو
 له‌نیسلادا . هر وده‌ها یه‌که‌م کوژراو بوو له نیسلادا ، یه‌که‌م دیلیش بوو له نیسلادا .
 پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ نه‌و کاره‌ی پی ناخوش بوو ، فهرموی : من فهرانم پی
 نه‌دابوون به شه‌رکردن له‌مانگی حرامدا ، سه‌بارت به‌کاروان و هر دوو دیله‌که‌وه
 وه‌ستاو هیچی نه‌کرد .

موشریکانیش له‌و پروداوه‌دا دهره‌تیکی باشیان ده‌ستکه‌وت بو تاوانبار
 کردنی موسولمانه‌کان به‌وه‌ی گوايه شتیکیان حه‌لال کرد که‌خوا حرامی کردوه ،
 قسه‌و قسه‌لوکی زوری تییدا کرد ، تا وه‌حی هاته‌خواره‌وه نه‌و قسه‌و قسه‌لوکانه‌ی
 یه‌که‌لاکرده‌وه جه‌ختی له‌سه‌ره‌وه کرد ، که‌نه‌وه‌ی موشریکان ده‌یکه‌ن زور گه‌وره‌تره
 له‌وه‌ی موسولمانه‌کان کردوویانه

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ
 وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ﴾ الفرة / ۲۱۷ ، واته :
 پرسپارت لی‌ده‌که‌ن له‌باره‌ی مانگی حرامه‌وه که نایا شه‌ر تییدا حرامه یان نه‌ه ، بلی :
 کوشتار تییدا تاوانیکی گه‌وره‌یه ، هر وده‌ها دژی‌ه‌تی کردنی ریباری خوداو و کافر
 بوون پیی و ده‌رکردنی خه‌لکه‌که‌ی له مزگه‌وتی حرام گه‌وره‌تره له‌و تاوانه‌ی
 موسولمانه‌کان کردوویانه ، ناشووب و ناژاوه‌گی‌ری له کوشتن خراپ‌تره .

وه‌حی لی‌رده‌ا به‌ناشکرا ده‌لیت نه‌و گو‌به‌نگه‌ی موشریکان ناویانه‌ته‌وه بو
 وروژاندنی گومان و دل‌پراوکی له‌سیره‌تی ژبانی چه‌کداره موسولمانه‌کاندا هیچ
 به‌هانه‌یه‌کی نیه ، چونکه حورمه‌ته پی‌وژه‌کان له دژی‌ه‌تی کردنی نیسلادا هه‌موو

شکیتراون و ، خه لکه که ی چوسینراونه ته وه ، نایا که موسولمانه کان بریار درا له سهر بهسه راگرتن و زهوت کردنی مال و مولکیان و کوشتنی پیغه مبه ره که یان له ناو مزگه وتی حرامدا تاوان نه بوون ؟ که واته ئه وه هیه چیه نیستاک ی پیروزی گیراوه ته وه بو ئه وه حورمه تانه و شکاندنیان له ئه مپو دا بوته تاوان ؟

گومانی تیدانیه که ئه وه پرپیاگه منده یه موشریکان بلأویان کردوه جوریک بوو له بی میشکی و پرووه لماراوی ، دوا ی ئه وه پیغه مبه ر ﷺ هردوو دیله که ی به ره لالا کردو ، خوینی کوژراوه که شی دا به که س و کاره که ی .

ئه مانه گرنگترین سریه و غزاکانی پیش جهنگی به در بوون ، له هیچ یه کیکیاندا مال تالانکردن و پیاو کوشتن پروی نه دابوو ، مه گه ر دوا ی ئه وه تاوانانه ی که موشریکان له ژیر سه روکایه تی (کرز) ی کوپی (جابر الفه ری) دا ئه نجامیاندا ، که واته ده ست پیشخه ری که له موشریکانه وه بوو له گه ل ئه وه هه موو کارو کردوه ناشیرینه ی که پیشتریش ئه نجامیان دابوو .

پاش ئه وه ده ست وه شانده ی سریه که ی (عبدالله) ی کوپی (جحش) ترسی موشریکان زیاد ی کردو ، له به رده میاندا مه ترسیه کی گه وره و راسته قینه به رجه سه ته بوو ، ئه وه ی لئی ترسابوون هاته دی ، بۆیان ده رکه وت که شاری مه دینه له وریایی و بۆسه یه کی مه حکه مدان و ، چاودیری هه موو جموجولیکی بازرگانیا ن ده کهن و ، ده توانن تا ماوه ی (۳۰۰) میل داکشین به ره و مه ککه و ، لییان بکوژن و دیلیان لی به ن و ، مالیان تالان بکه ن و ، به بی وه یی بگه رینه وه شوینی خویان ، موشریکان هه ستیان کرد که بازرگانیه که ی به ره و شامیان له به رده م مه ترسیه کی هه میشه ییدایه ، به لام له جیات ی ئه وه ی به ناگاییه وه ریگه یه کی نه رم نیانی بگرن ، وه کو چو ن خیل ی (جهینه) و (بنو ضمره) ئه و ریگه یان گرت - که چی زیاتر بق ئه ستوور بوون و ، گه وره و سه رکرده کانیان بریاری جی به جی کردنی هه ره شه کانی خویاندا به قه ر کردنی موسولمانه کان له خانه ی خویاندا ، هه ر ئه م که لله شه قیه بوو راپیچی کردن بو به در ، خوا ی گه وره دوا ی سریه که ی (عبدالله) ی کوپی (جحش) مۆله تی شه ر کردنی پیدا بوون له شه عبانی سالی (۲) ی کوچیدا پیدا بوون ، له و باره یه وه چه ند نایه تیکی نارده خوا ره وه ﴿ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَآخِرُ جَوْهْمُ مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا

^۱ / در زه ی باسی ئه م سریه و غزایانه مان له (زاد المعاد) ۸۲/۲ ، ۸۴ ، ۸۵ ، هه ره وها (ابن هشام) ۵۶۱/۱ ، تا ۶۰۵ ، هه ره وها (رحمه للعالمین) وه وه رگرت / ۱۱۵ ، ۱۱۶ ، ۲۱۵/۲ ، ۲۱۶ ، ۴۶۸ ، ۴۶۹ ، ۴۷۰ ، له سه رچاوه کانه شدا جیاوازیه که هیه له ریزکردنی ئه و غزاو سریانه دا ، دیاریکردنی ئه وانه ش که له ده ره وه یدان ، له وه شدا پشتمان به لیکوژینه وه که ی (علامه ابن القيم) و (علامه المنصور فوری) به ست .

تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يَقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ {١٩١} فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ {١٩٢} وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ {١٩٣} وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَقَاتِلُوكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ {١٩٤} واته: له پیناوی خودا شهر بکن له گهل نهو کهسانه دا که شهرتان له گهلدا دهکن ، دهست دریژی مهکن ، خوی گهوره دهست دریژکارانی خوش ناویت ، له کویدا به دیتان کردن بیانکوژن ، ودهریان بنین ههروهو کوئیوهیان دهرکرد ، ناشوب له کوشتن خراپتره ، له پال مزگهوتی حمرامدا شهریان له گهل مهکن نه گهر نهوان شهریان کرد بیانکوژن ، نهو سزای کافرانه ، نه گهر وازیان هیئا نهو خودای گهوره لیئوردو به بهزهیه ، شهریان له گهلدا بکن تا ناشوب دروست نه بیت و ملکه چ بوون تنها بو خودا بیت ، نه گهر نهوان وازیان هیئا نهو دهست دریژی رهوا نیه ، مه گهر بو سهر زالمان .

پاشان زوری پی نه چوو خوی گهوره چند نایه تیکی له جوژی تر بو ناردنه خوارهوه ، که فیری شیوازی شهریان دهکات و ، هانیان دهکات ، هندیک له نه حکامهکانیان بو پوون دهکاتهوه ﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبُ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَنْتَضَرْتُمْهُمْ فَشَدُّوا الرِّقَابَ فَإِمَّا مَأْتٍ بِغَدُ وَإِمَّا فِدَاءٌ حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لَيَبْلُوَنَّ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالُهُمْ {٤} سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ {٥} وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ {٦} يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصَرُوا لِلَّهِ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ {٧} ﴾ محمد^١ ، واته : نه گهر کافرانان بینی بدن له ملیان تا زال دهن به سهریاندا بیان به ستنهوه ، جا یان بهریان بدن یان خوین با بیان لی وهر بگرن له فیدیهدا بیاندهن تا نهو کاتهی جهنگ کوژی دیت ، بهو شیوهیه گهر خودا بهیویت سهرتان دهکات به سهریاندا ، بو نهوهی به هندیکیان نهوانی دی تاقی بکاتهوه ، نهوانهش که له پیناوی خوادا شهید بوون خودا پاداشتیان زایه ناکات ، ریئوماییان دهکات و کاروباریان چاک دهکات و ، دهیانخاته نهو بههشتهوه که بوی باس کردوون ، نهی ئیمانداران نه گهر نایینی خودا سهربخن ، خودای گهوره ش نیوه سهر دهکات و پیهکانان دهچه سپینیت .

پاشان کهوته سهرکونه کردنی نهو کهسانه به بیستنی فهرمانی شهر دلیان کهوته له رزو هه لمرزین : ﴿ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي

^١ / ماموستا سهید (ابو الاعلی العودی) لیکنینه وهیهکی به بهلگهوه نهجامدوه ، تیایدا دهلیت : که سورتهی (محمد) پیش جهنگی بهدر هاتوته خوارهوه ، بروانه (تفهیم القرآن) ٥/ ١١ ، ١٢ .

قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ ﴿٢٠﴾ عمد ، واتە: ئەگەر سورەتییکی موحکەم بەهاتایە خوارەووەو باسی شەری تێدابوایە ، دەتبیینی ئەوانەى دایان نەخۆشە بەشیوەیەك سەیرت دەکەن ، دەلیتی زەندەقیان چوووە .

واجب بوونی جەنگ و خو بۆ ئامادەکردنی بەپێی بارودۆخی ئەوکاتە زۆر جینگەى خوێ بوو ، ئەگەر سەرکردەیک هەبوايە کۆری رۆژگار بێت فەرمانی دەدا بە سەربازەکانی کەئامادەباشی وەرگیرن بۆ هەموو باریکی ناناسایی ، بارو دۆخەکە دەخواست کەشەریکی خۆیناوی لەنیوان هەق و نامەقدا رووبدات، قورسایى رووداوەکە سەریەى (عبداللەه)ی کۆری (جەش) لێدانیکی سەختبوو حورمەت و لووت بەرزى موشەریکانى شکاندو ، ئازارى پێگەیاندن و ، وای لێکردن دەتوت لەسەر سەکل دەرژین .

ئایەتەکانی فەرمان بەشەپیش لەناوەروکدا شەپپووری نزیك بوونەوهی شەپیان لێدەداو، نیشانیان دەدا کە سەرکەوتن و زالبوونی کۆتایی بۆ موسوڵمانەکانە ، سەیرکە چۆن خوای گەرە فەرماندەدا بەدەرکردنی موشەریکان هەرەکو چۆن ئەوان ئەمانیان دەرکردو ، فێریشان دەکات کە ئەحکامەکانی سوپای سەرکەوتوو لەگەڵ دیلەکاندا چۆنە ، چۆن دەرژمن کەفتەکار دەکەن و زال دەبن بەسەریاندا ، تا ئەوکاتەى جەنگ کۆتایی دێت، ئەمانە هەموو ئامازەى سەرکەوتنی کۆتایی موسوڵمانەکانى تێدایە، بەلام ئەمانە هەموو بەشاراوهیى مانەوه، بۆ ئەوهى هەموو کەسێک بەئەندازەى دڵگەرمى خوێ لەپێناو خوادا جەنگیەت .

لەو پۆژانەدا - لە شەعبانی سالى (٢)ی کۆچیدا - بەرامبەر بە فەبەرایەرى سالى (٦٢٤ز) - خوای گەرە فەرمانی دا بەوەرچەرخاندنی رووگە (قیبلە) لە (بیت المقدس)وه بۆ (بیت الحرام) ، ئەمەش سوودەکەى ئەوهبوو ئەو دڵ نەخۆش و دوورپووە جولهکانەى هاتبوونە ناو پریزەکانى موسوڵمانانەوه بۆ نانهوهى پشیوی هەموویان دەرکەوتن و ئاشکراوون و گەڕانەوه سەردۆخى جارانی خوایان و، بەو شیوەیە ریزەکانى موسوڵمانان لە بەشیکی زۆری تاقمی خیانهتکارو خراپەکار پزگاری بوو پاک بوەوه .

لە وەرچەرخانێ قیبلەشدا ئامازەیهکی نهینی تێدایە بۆ دەست پێکردنی قوناغیکی نوێ ، کە بەگرتنە دەستی ئەو قیبلەیه کۆتایی دێت ، سەیرنیه کە قیبلەى کۆمەلێک بەدەست کۆمەلێکی ترەوه بێت ! خو ئەگەر بە دەستیشیانەوه بێت دەبیەت پۆژێک لە پۆژان لەدەستیان دەرپهێنرێت و پزگار بکریەت .

پاش ئەم فەرمان و ئامازانە چالاکی موسوڵمانەکان پەرهی سەند، ئارەزوویان بۆ جیهاد کردن لەپێناوی خواو گەیشتن بەدوژمندا لەشەریکی یەکلاکەرەوهدا ، زیادى کرد .

غەزای گەورەى بەدەر یەكەم جەنگى یەكلاکەرەودى ئىسلام هۆیەکانى غەزاكە

هەرودەكو لەباسى غەزای (العشیره)دا باسماڤ کرد کاروانىكى قورەیش لە مەككەوہ بۆ شام لەدەست پیغەمبەر ﷺ قوتار بوو ، كە كاتى گەپانەودى لە شامەوہ بۆ مەككە نزىك بوەوہ . پیغەمبەرى خوا ﷺ (ظلمة)ى كوپرى (عبدالله) و (سعید)ى كوپرى (زید)ى نارد بەرەو باکور ، بۆئەودى سوسەیهكى ئەو ناوچەیه بگەن . گەیشتنە ناوچەى (حوراء) لەوئ مانەوہ هەتا (ابو سفیان) بەكاروانەكەوہ بەویدا تیپەپى کرد ، خیرا گەپانەوہ بۆ مەدینەو ، هەوالەكەیاندا بە پیغەمبەر ﷺ ، كاروانەكە پینگەتیبوو لە سامانىكى زۆر گەورەى خەلكى مەككە ، هەزار وشتى باركرەو بە مال ، بەهایان لە پەنجا هەزار دینار ئالتوون كەمتر نەدەبوو ، تەنھا چل پاسەوانیشیان لەگەڵدا بوو .

دەرفەتێكى زێرپین بوو بۆ سەربازگەى مەدینەو دەست وەشاندنیش لەو كاروانە لە پەروى سەربازى و سیاسى و ئابوریەوہ گورزىكى كەمەرشكىڤ دەبوو ، ئەگەر موشرىكان ئەو سامانىان لەكەیس بچوايە ، لەبەرئەوہ پیغەمبەر ﷺ لەناو موسولماناندا بانگى كردو فرەمووى : ئەوہ كاروانەكەى قورەیشە مال و سامانى ئەوانى تىدایە ، بۆئە دەرى بۆیان سەبەلكو خودا بىكات بەدەستكەوتتان .

هیچ كەسىكى بەدەرچوون ناچار نەكرد ، بەلكو وازى ئیھنان بۆ خەزى خویان ، چونكە چاوەپوانى نەدەكرد بەو شیوەیه هەلئەقیت بەپەروى سوپای مەككەدا . لەجیاتى دەست بەسەرگرتنى كاروانەكە . ئەو پىكدادانە توندوتیژە لە شەپى بەدردا بقەومیت ، هەرودەها زۆرىك لە مەدینە مانەوہ چونكە پێیان وابوو ئەم دەرچوونە وەكو دەرچوونى سەریەكانى تەرى پیغەمبەرە ﷺ ، بۆیە پیغەمبەرىش ﷺ سەرزەنشتى هیچ كەسىكى نەكرد كە نەهاتبیت بۆ ئەو غەزایە .

هیزی سوپای ئىسلام و دابەشكردنى سەرگردایەتیهكان

پیغەمبەرى خوا ﷺ خۆى ئامادەكرد بۆ دەرچوون ، سىسەدو چوار دە تا (١٧) كەسى لەگەڵ خۆیدا برد (٣١٣ ، ٣١٤ پیاو) ٨٢ یان ٨٣ یان ٨٦ كەس لە كۆچكەران و ، (٦١) كەس لە (ئەوسیهكان) و (١٧٠) كەسیش لە خەزەجیەكان ،

ئەو دەرچوونەیان ، ئەوەندە بەهەند وەرئەگرت و ، ئامادەگی باشیان بۆ نەکرد ،
تەنھا دوو ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، (زبیری) کوپری (عوام) و (مقدادی) کوپری
(أسود الکندی) و حەفتا وشتریان پێ بوو هەردوو تا سێ پیاو بەنۆرە سواریان
دەبوون ، پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ (علی) و (مرثدی) کوپری (ابی مرثدی)
(غنوی) دا بە نۆرە سواری یەک وشتەر دەبوون .

(ابن أم مكتوم)ی بۆ نوێژ ئیمامەت بەسەر مەدینەو بەجێ هیشت ، کە
گەشتنە (الروحاء) ئەوجا (أبو لبابة)ی کوپری (عبد المنذر)ی ناردەووە ، کردیە
سەرداری مەدینە .

ئالاً گشتیەکیەکی کە پەنگی سپی بوو دایە دەست (مصعب)ی کوپری
(عمیر)ی (القرشی العبدری) .

سوپاکەشی کرد بە دوو کەتیبەیی سەرەکیەو :

١ . کەتیبەیی کۆچەرەن ، ئالاکەیانێ دایە دەست (علی) کوپری (أبي طالب) (پ) .

٢ . کەتیبەیی ئەنسار ، ئالاکەیانێ دایە دەست (سعد)ی کوپری (معاذ) .

(زبیری) کوپری (عوام)ی کردە سەرۆکی بەشی راست ، (مقدادی) کوپری
(عمرو) یشی کردە سەرۆکی بەشی لای چەپ ئەم دوانە هەروەکو وتمان تەنھا دوو
ئەسپ سواری ناو سوپاکەیی پێغەمبەر بوون ﷺ . لەناو پراستیشدا (قیس)ی کوپری (أبي
صعصعة)ی دانا ، سەرکردایەتی گشتیش وەك سەرۆکی بالادەست خۆیەو بوو ﷺ .

سوپای ئیسلام بەرەو بەدر دەجووێت

پێغەمبەری خوا ﷺ بەو سوپا نا ئامادەو کەوتە پێ ، لە (نقب)ی مەدینە
دەرچوو ، بەسەر ئەو رێگە سەرەکیەدا پۆشت کە بەرەو مەككە دەچێت ، تا گەشتە
بیری (الروحاء) کەمێك لەوێ مایەووە ، پێگەی مەككەیی خستە لای دەستی
چەپیەو لایدا بە لای راستدا لەسەر (نازیه) - مەبەستی گەشتن بوو بە بەدر - لایەکی
گرت ، هەتا گەشتە شیبۆك پێی دەلێن : (رهقان) لە نیوان (نازیه) و تەنگەبەری
(صفراء) دا ، پاشان بە ناو تەنگەبەرە کەدا تیپەری تا نزیک بوووە لە (الصفراء) ،
لەویدا (بسیس)ی کوپری (عمر الجهینی) و (عدی) کوپری (أبي الزغباء الجهني)ی
نارد بۆ بەدر تا هەوڵگۆیەکی لەبارەیی کاروانەکی قورەیشیەو بۆ بگەن .

چار دهرنك له مهككه دا

سه بارهت بهمهوالی کاروانه که - که (ابو سفیان) بهرپرسی بوو - زور خوی
دهپاراست ، (ابو سفیان) دهیزانی که ریځه ی مهککه پریه تی له مهترسی و زوو زوو
گوئی هه لده خست بو هوال و ، پرسپاری دکرد له هر نه سپ سوارنک که پینی
بگه شتایه ، زوری پی نه چوو هوالگره کانی هوالیان پیدا که موحه ممد ﷺ هاو له کانی
کو کردو ته وه تادهستی له کاروانه که بوه شینن ، دستبه جی کابرایه کی به کری گرت
ناوی (ضمضم) ی کوپی (عمرو الغفاری) بوو ناردی بو مهککه ، تا له وی دست بکات
به هاوار هاوار که فریای کاروانه که بیان بکه ون و ، نه هیلن دست موحه ممد ﷺ و ،
هاو له کانی بکه ویت ، (ضمضم) به سوار ی و شتره که یه وه هر له دوله که ی سهره تای
مهککه وه به پیوه وه ستاو ، لوتی و شتره که ی قلیشان دبوو ، جله وی و ولاخه که ی بهرله لا
کرد بوو ، یه خه ی دابرېبوو ، هاواری دکرد ، خیل قورپه یش ، قور بیون ، قور بیون
، مال و سامانه که تان که له گهل (ابو سفیان) دایه ، موحه ممدو هاو له کانی ریځه بیان
پیگرتوه ، برهوا ناکه م پیان بگن - فریا که ون ، فریا که ون .

خه لکی مهککه خو بیان ساز ده که ن بو شهر

دستبه جی خه لک به په له هاتنه دهره وه و تیان : له موحه ممدو هاو له کانی
وایه نه مهش کاروانی (حضرمی) یه که یه ؟ شتی وانابیت ، ده بیت بزانی که وانیه ،
یه که یه و دوو دوو هاتنه دهره وه ، نه که سهش خوی نه هاتایه که سیکی دهنارد ،
خو بیان ناماده کرد بو دهرچوون ، جگه له (ابی لهب) هیچ کهس له سهرانی قورپه یش
دوانه که وت ، له جیات ی خوی پیایو کی نارد که قهرزاری بوو ، هرچی هوزو تیره ی
دهوری خو بیان هیه کو بیان کرده وه ، هه موو تیره کانی قورپه یش که وتنه ری جگه له
(بنی عدی) که هیچ که سینکیان ناماده نه بوو .

ژماره ی سوپای مهککه

نهم سوپایه له سهره تای بهرپکه وتیندا هه زارو سی سهد کهس بوو ، سهد
نه سپ سوارو شهش سهد زنجیره ندیان له گهل دابوو ، ژماره ی و شتره کانیان نه وهنده
زور بوو به ته واوی نه ده زانران ، سهر کرده ی گشتیان (ابو جهل) ی کوپی (هشام) بوو
، نه وانه ی پیدا ویستیان بو سوپاکه ناماده کردبوو نو کهس بوون له سهرانی قورپه یش
، پورنک نو و شتره پورنکیش ده و شتریان بو سوپاکه سهره دهری .

گیروگرتی هۆزه کانی (بنی بکر)

کاتیک ئەم سوپایە کەوتە پێ ، قورەیش وەبیری کەوتەوێه کە لەگەڵ (بنی بکر)دا دوژمنایەتی و شەڕیان هەیه ، لەوێ دەترسان کە لەپشتەوێه لییان بدن و ، بکەوێه نێوان دوو ئاگرەوێه ، خەریکبوو ئەوێه پەشیمانیان بکاتەوێه ، بەلام لەوکاتەدا ئیبلیس لە شیوێه (سراقە)ی کوپێ (مالک)ی کوپێ (جەشم المدلجی)دا - کە سەرۆکی خێلێ (کنانە)یە - هاتە لایان و پێی وتن: من دڵنیاتان دەکەم لەوێه کە (کنانە) لە پشتهوێه بێت بۆتان و شتیکتان ئی بکات کە پێتان ناخۆش بێت .

سوپای مەککە دەکەوێتە جووڵە

ئیدی لە مال دەرچوون ، هەرەکو خودای گەرە دەفرمویت : ﴿ بَطْرًا وَرَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ﴾ ، کەوتنە پێ هەرەکو پێغەمبەر ﷺ دەفرمویت : (بەچەک و تفاقیانەوێه بۆ جەنگان لەگەڵ خودا و پێغەمبەرەکیدان کەوتنە پێ) ، ﴿ وَغَدَا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ ﴾ ، دەستیان کردە جووڵە بەرەو لای پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوێهەکانی ، چونکە زاتی ئەوێهیان کردوێه پەلاماری کاروانەکیان بدن ، بەشیوێهەکی زۆر خێرا سوپاکە بەرەو باکوورو ئاراستەیی بەر کەوتە پێ ، رێچکەیی شیوی (عسفان)یان گرتەبەر ، پاشان (قدید) و (جحفه) و لەوێدا لەلایەن (أبو سفیان) و نامەیهکیان پێگەیشیت کە تیایدا پێیان دەلێت: ئێوێه بۆ ئەمە دەرچوون کە کاروانەکەو پیاوێه کانتان و مال و سامانەکەتان بزرگەر بکەن ، ئەوێه خودا بزرگاری کرد کەواتە بگەرێنەوێه .

کاروانەکە دەرێاز دەبێت

(أبو سفیان) کاروانەکەیی بەرێگەیی سەرەکیدان دەبرد ، بەلام بەوریایی و خۆ پارێزێه ، چالاکیەکی زۆری دیدەوانیانەیی ئەنجام دەدا ، کە لەبەر نزیکبووێه کەوتە پێش کاروانەکەوێه ، تالەوێدا (مجدی) کوپێ (عمرو)ی بینی ، لەبارەیی سوپاکەیی مەدینەوێه پرسیاری لێکرد ، وتی : کەسێکم نەدیتوێه نەیناسم ، لەپشت ئەو گەردەو دوو و شترسوارم بینی و شترەکانیان لەپشت ئەو گەردەوێه یخ دابوو ، پاشان کەمێک ئاویان بردو پۆشتن ، دەستبەجێ (أبو سفیان) چووە شوینی یخ دانەکیان و ، کەمێک لە پشقلی و شترەکانی هەلگرت و تیکیان ، بینی ناوکی تێدایە ، وتی : وەللاهی ئەمە ئالفی شاری (یثرب) ، خێرا گەڕایەوێه بۆ لای کاروانەکەو ، ئاراستەیی کاروانەکەیی کردە پووەو پۆژئاوا و رێگەیی کەنار دەریا ، ئیدی لە رێگە سەرەکیەکە لای داو خستێه لای چەپیەوێه ، بەو شیوێهە کاروانەکەیی لە دەست سوپای موسولمانەکان قوتارکرد ، داوی ئەوێه ئەو نامەیهی نووسی بۆ مەککەییەکان کە لە ناوچەیی (الجحفه)دا بارگەیان خستبوو .

برپاردانی سوپای مهککه به گهرانه وه و

دروست بوونی دووبه ره کی تیایدا

که سوپای مهککه نامه که ی پیگه یشت خه ریکبوو بگه رینه وه ، لهویدا (ابو جهل) به لووت به رزی و له خو بایی بو نیکه وه هه ستایه سه ری و وتی : سویند به خوا ناگه رینه وه تا نه چینه سه ر ئاوی به در ، سی پوژ تیایدا ده مینینه وه و ئاژهل سه ر ده برین و ، مه ی ده خوینه وه ، که نیزه که کان گورانی مان بو دلین و سه ماده که ن و هه موو عه رب هه والی ئه م هاتن و کو بوونه وه یه مان ببیست و به به رده وامی لی مان بترسن .

به لام له گهل ئه وه شدا (اخنس) ی کوپی (شریق) داوای کرد بگه رینه وه که چی که سیان به گو ییان نه کرد ، خو ی و کو په کانی و (بنو زهره) گه رانه وه چونکه هاوپه یمان و سه روکیان بوو له م خو ئاماده کردنه دا - بو یه یه که که سی خیل ی (زهره) شه ری به دری نه دی و نزیکه ی سی سه د پی او ده بوون ، (بنو زهره) راووبو چوونه کانی (اخنس) ی کوپی (شریق) یان پی خوش بوو ، بو یه به به رده وامی قسه ببیسراو شکو دار بوو له ناویاندا .
(بنو هاشم) یش ویستیان بگه رینه وه ، (ابو جهل) پیایاندا هه لشاخاو وتی : ئه م تاقمه مان ئی جیا نابیته وه تا ده گه رینه وه بو مه ککه .

سوپای مهککه دوا ی گه رانه وه ی (بنو زهره) ژماره یان هه زار چه کدار ده بوو - به ره و به در که وته ری - به رده وام بوو تا گه یشته نزیک ی به درو له وی دابه زین ، له پشت گردیکه وه که ده که ویته (العدوه القصوی) له سه ر سنووری شیوی به در دابه زین .

ته نگاوی هه لویستی سوپای ئیسلامی

هه والگری سوپای مه دینه هه والیکیان هی نا بو پیغه مبه ر ﷺ - که هیشتا له شیوی (ذفران) دابوو - سه به رت به ده رباز بوونی کاروانه که و هاتنی سوپاکه ی مهککه ، پاش وورد بوونه وه له و هه والانه ته واد دنیابوو که هیچ بواریک نه ماوه بو خو لادان له جه نگیکی خویناوی و پیویسته له و شه ره به گیانیکی له خو بوردوانه و نازیانه و به غیره تانه وه برونه پی شه وه ، چونکه گومانی تیدانیه که ئه گه ر واز له سوپای مهککه به یتریت به و ناوچه یه دا بگه ریت ئه و مه سه له یه پله وپایه ی سه ربازی قو ره یش به هیز ده کات و ده سه لات ی سیاسیانه ی به رفراواتر ده کات و ، هه لویست و برپاری موسولمانه کانیش لاوازو سووک ده کات ، به لکو له وانه ش له وه وداوا بزاقی ئیسلامی ببیته جه سته یه کی بی گیان و ، هه رکه سیک رقی له ئیسلام بی ت له ناوچه که دا زاتی ئه وه بکات شه ری پی بفروشی ت .

پاش ھەموو ئەوانەش ، چ كەسنىك دەتوانىت دەستى سوپاكەى مەككە بگرىت لە ھەلكوتانە سەر شارى مەدينەو شەپەكە نەگويزرتەو ھە پال قەلاو قوللەكانى مەدينەو ، ھەلنەكوتيتە سەر خەلكى مەدينە لە شارەكەى خوياندا ؟ نەخىر ، ئەگەر سوپاى مەدينە ھىچ جۆرە پەشيمانىيەكى نیشان بدايە ، گەورەترين كارىكەرى خراپى دەبوو لەسەر سام و ھەيبەت و ناوبانگى موسولمانەكان .

ئەنجومەنى راويزكارىي

بەھۆى ئەو گۆرانكارىە ترساناكە ناكاوو ھە پىغەمبەرى خوا ﷺ ئەنجومەنىكى راويزكارىي سەربازىي بالآى دامەزراند ، تيايدا ئاماژەى كرد بۆ پەوشە دروست بوەكە ، را گۆرپىنەو ھەى لەگەل سەركردەكانيدا ئەنجامدا ، لەویدا دلەلەرزە كەوتە دلآى ھەندىك خەلكەو ھەو ، لەو شەپە خويىناو ھە ترسان ، ئەمانە ئەو كەسانە بوون كەخودا لە بارەيانەو ھەرمووى : ﴿ كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَاذِبُونَ ﴾ { ە } يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿ ٦٠ ﴾ { الأنفال ، سەبارەت بەسەركردەكانى سوپاكەش ، ئەبويەكر (ر) لەناوياندا ھەستاو كۆمەلىك قەسەى باشى كرد ، پاشان (عمرى كۆپى) (خطاب) ھەستاو قەسەى باشى كرد ، پاشان (مقدادى) كۆپى (عمرى) وتى : پىغەمبەرى خوا بپۆ بەدەم ئەو كارەو ھە خودا نيشانى داووت ، ئىمە لەگەلندا دەين ، وەللأھى ئەو ھە پى نالين كە (بنو إسرائيل) بە موسايان وت : بپۆ تۆو خوداكەت شەپەكەن ئىمەش لەگەلئان شەپەكەين ، سوپندەم بەوكەسەى تۆى بەھەق ناردو ھەگەر بمانبەيت بۆ (برك الرماد) یش ئەوا سەرسەختانە لەگەلت دىن ھەتا دەيگەيتى ، ئەنجا پىغەمبەرى خوا ﷺ گوتەيەكى جوانى پى ھەرموو دوعاى خىرى بۆ كرد ، ئەو سى سەركردەيە لە كۆچكەران بوون ، كۆچكەرانىش كەمىنەى سوپاكە بوون ، پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەزى دەكرد راي سەركردە ئەنسارىەكان بزانىت ، چونكە ئەوان زۆرىنەى سوپاكەى بوون و ، قوورسايى شەپەكەش دەكوتە سەرشانى ئەوان ، لەگەل ئەو ھەشدا دەقەكانى پەيماننامەى عەقەبە نەيكرەبوو ھەك لە سەريان كە شەپ لەدەرەو ھەى شارەكەياندا بکەن ، پاش گوتەى ئەو سى سەركردەيە ھەرمووى : (خەلكىنە راي خوتانم پى بلين) مەبەستى ئەنسارىەكان بوو ، ئىدى (سعدى) كۆپى (معاذ) سەركردەو ھەلگى ئالآى ئەنسارىەكان دەرکى پى كرد كە مەبەستى ئەوانە ، وتى : وەللأھى دەلئى مەبەستت ئىمەيە پىغەمبەرى خوا ؟ ھەرمووى : بەلئى .

(سعد) وتى: ئىمە باۋەرمان پىت ھىناۋە ، مەمانەمان پىداۋىت ، شايەتەيمان داۋە ئەۋەى تۆ ھىناۋە راستىيە ، لەسەر ئەۋ بىنەمايە پەيمان و بەلئىمانداۋە كە گۆپرايەلت بىن پىغەمبەرى خوا ، بېرۇ بۇ ئەۋ مەبەستە خۆت دەتەۋىت ، سۆيىندم بەۋ كەسەى تۆى بەھەق ناردۈۋە ، بماندەيت بە گۆر ئەۋ دەريايەدا لەگەلت دىن و ، يەك پىاۋمان دواناكەۋىت و ، ناترسىن لەۋەى سبەينى بچىن بەگۆر دۆرۈندا ، ئىمە لەم جەنگەدا دان بەخۇدا دەگرىن ، راستگۆين لە پوۋبەرۋو بونەۋەدا ، بەلكو خۋاى گەۋرە بەھۆى ئىمەۋە شتەكت نىشان بدات كە دل و چاۋتى پى خوشنۋود بىت ، بمانخەرە پى لەسەر بەرەكەتى يەزدان .

لە رىۋايەتتە (سعدى كۆرى (مەان) وتى بەپىغەمبەرى خوا ﷺ : لەۋانەيە ترست لەۋە ھەيىت كە ئەنسارىيەكان تەنھا ئەۋە بە ئەرك دىزانن كە لە مال و ھالى خۇياندا پىشت بگرن ، ئەۋە من لەجىاتى ئەۋان قسە دەكەم و ۋەلام دەدەمەۋە ، بېرۇ بۇ ئەۋ كارەى خۆت پىت باشە ، ئەۋەى كە تۆ بىبەيت بەلامانەۋە خوشترە تا ئەۋەى بەجىنى دەھىلىت ، فەرمايشت بفرمۋو بەمەر شتەك كارى ئىمەش بەدۋاى فەرمانى تۆۋەيە ، سۆيىندم بەخۋا ئەگەر بېرۋىت ھەتا دەگەيتە (برك الرمادى) (غمدان) ىش لەگەلت دىن ، ۋەللەھى ئەگەر بچىتە ئەۋ دەريايەۋە لەگەلت دىن .

ئىدى پىغەمبەر ﷺ بەۋ قسانەى (سعد) زۆر دلخۇش بو ، پاشان فەرموۋى: (بەۋنە پى مژدەتان لى بىت ، خۋاى گەۋرە مژدەى تىكشكاندى يەككە لەۋ دوۋ تاقمەى پىداۋم - ۋەللەھى دەلىى دىمەنى كۈشتارگەى ئەۋ تاقمەم لە پىش چاۋە) .

سوپاى ئىسلام درىژە بەرۇشتى دەدات

پاشان پىغەمبەرى خوا ﷺ لە (ذفران) رۈشت ، بە لاپالەكدا رۈشت پىنى دەلەن (الأصافر) ، پاشان بەرەۋ خۋار بوۋەۋە بۇ شۈنەك پىنى دەلەن (الدیه) ، ئەنجا (الحنان) ى خستە لای دەستى راستىيەۋە - كە برىتىيە لە گردىكى لماۋى گەۋرەى بەقەد شاخىك - پاشان لە نرىك چاۋگەكانى (بدر) ە ۋە دابەزىن .

پیغمبر ﷺ ہدایت بہ پرستہ کی دیدہ وانی

لهویدا پیغه مبهەر ﷺ خوی و هاوه له که ی نه شه که وتی (أبو بکر الصديق) (پ) ،
ههستان به ئه نجامدانی کارنکی دیده وانی و چاودیاری کردن ، له کاتی کدا که
ده سوپانه وه به دهوری سهر بازگه که دا پیاویکی پیری ده شته کیان بینی ، پیغه مبهری
خوا ﷺ پرسیری ئی کرد له باره ی قورده ش و موحه ممه دو هاوه له کانی وه پرسیری
له باره ی ههردوو سوپا که وه ئی کرد له بهر نهینی پاراستن - به لام کابرای پیر وتی :
هه وائتان پی نادهم هه تا پی نه لئین ئی وه کی ؟ پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : نه گهر
هه وائمان به دیتی پیت ده لئین ، کابرا وتی : مانای وایه ئه مه یان به وه یان ؟ فهرمووی
: به لئین .

پیاوه پیره که وتی : هه‌والم زانیوه که پیغه‌مبه‌ر ﷺ و هاوه‌له‌کانی فلا‌نه
پوژو فلا‌نه پوژ دەرچوون ، نه‌گهر ئه‌م هه‌واله‌ راست بی‌ت که پی‌م گه‌یشتوه ئیستا
ئه‌و له‌ فلا‌نه شوین و فلا‌نه شویندایه . ئه‌و شوینه‌ی وت که سوپاکه‌ی مه‌دینه‌ی
تیدا بو . هه‌روه‌ها هه‌والم پی‌گه‌یشتوه قوهریش پوژ‌ی ئه‌وه‌نده‌و ئه‌وه‌نده له‌ مه‌که‌که
دەرچوون ، نه‌گهر ئه‌و هه‌واله‌ راست بی‌ که به‌ من گه‌یشتوه ئه‌وا ئیستا له‌ فلا‌نه
شوین و فلا‌نه شویندان - ده‌قاو ده‌ق ئه‌و شوینه‌ی وت که سوپاکه‌ی مه‌که‌که‌ی تیدا
بو - .

که کابرا له قسه‌کانی بووه نه‌جا وتی : ئه‌ی ئێوه‌ کێ ؟ پێغه‌مبه‌ر ﷺ
 فرموی : (ئێمه‌ له‌ ئاووه‌ هاتوین) ، پاشان کابرایان به‌جی هیشت ، کابرای
 یه‌ریش له‌به‌ر خۆیه‌وه‌ ده‌یوت : ئاو ؟ تو بلی ئاوی عیراق بیت ؟

به دست خستنی گرنگترین زانیاری

له باره سوپاکه ی مه ککه وه

له ئیواره ی ئه و رۆژهدا پیغه مبه ر ﷺ سه ره له نو ی هه وانه گره کانی نارد وه بو زانی نی هه وانه کانی دوژمن ، سی که سی کوچکه ران هه ستان به نه نجامدانی ئه و کاره ، (علی کوپی (ابی طالب) و، (الزیر) ی کوپی (عوام) و، (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) له گه ل چه ند ها وه لیک ی تردا ، چوونه سه ر ئا وه که ی به در ، دوو غولامیان بین ی ئاویان ده بر د بو سوپاکه ی مه ککه ، هه ردوکیان گرتن و ، هینایان بو لای پیغه مبه ر ﷺ له و کاته نو یژی ده کرد ، لی کوئینه وه یان له گه لدا کردن بو قسه لی ده ره یان ، دوو غولامه که وتیان : ئیمه ئا وگه ی پی قو ره یشین نار دیوانین بو ئا و هینان ، نه وانه ی لیان ده پرسینه وه ، با وه پیان به م قسانه نه کرد چه زیان ده کرد خزمه تکاری (ابو سفیان) بن ، بو ئه وه ی ده ست به سه ر کار وانه دا بگرن - بو یه زور به توندی لیاندا ، تا ناچار یان کردن که بلین : ئیمه خزمه تکاری (ابو سفیان) یں ، ئیتر به ره لایان کردن . که پیغه مبه ر ﷺ له نو یژه که ی بو وه سه ر زه نشتی کردن و فره مووی : که راستیان وت لی تاندان که در یان له گه لدا کردن به ره لآتان کردن ، سویند به خودا راستیان وت ، نه وانه خزمه تکاری قو ره یش بوون .

پاشان هه ردو غولامه که ی بانگ کردو فره مووی پینان : هه وانی قو ره یشم پی بلین ، وتیان : نه وان له پشتی ئه و گرده وه ن که له (العدوه القصوی) وه دیاره ، فره مووی : ژماره یان چه ند ؟ وتیان : زوړن ، فره مووی : ژماره یان چه ند ؟ وتیان نازانین ، فره مووی : پوژی چه ند و شتر سه ر ده پین ؟ وتیان : پوژیک (۹) دانه و پوژیکیش (۱۰) دانه ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فره مووی : سوپای قو ره یش له نیوان نو سه د تا هه زار که سن ، پاشان پینی فره موون ، له پیاو ماقولانی قو ره یش کیان له گه لدا یه ؟ وتیان : (عتبه) و (شیبه) هه ردو کو ره که ی (ریبعه) و، (ابو البختری) کوپی (هشام) و (حکیم) ی کوپی (حزام) و (نوفل) ی کوپی (خویند) و، (الحارث) ی کوپی (عامر) و ، (طعیمه) ی کوپی (عدی) و ، (النضر) ی کوپی (الحارث) و (زمعه) ی کوپی (الاسود) و، (ابو جهل) ی کوپی (هشام) و، (امیه) ی کوپی (خلف) و، چه ندین پیاوی تر که ناویان بردن .

پیغه مبه ری خوا ﷺ پووی کرده سوپاکه ی خوی و فره مووی پینان : (ئه وه مه ککه یه جگه رگوشه کانی خوی فریدا وه ته به ر ده ستان) .

باران بارین

لهو شهو دا خودای گه وره بارانیکی باراند ، بوو به ره هیله و توف بو موشریکان و نهیهیلا بینه پیشه وه ، بو موسولمانه کانیش بووه نهرمه بارانیك و پاکی کردنه وه و پیسی و چه په لی شه یقانی لی دورخستنه وه و زهوی بو پته و کردن لمه کی بو سفت و ساف کردن و پییانی پی جیگیر کردن و ریگی بو خوش کردن و دله کانی پی راگیر کردن .

سو پای نیسلام پی شهرو دی دهکات بو گرن گرتین خاله سه ربازیه کان

پیغه مبهری خوا ﷺ سوپاکی جولاند ، بو شهرو دی پیش موشریکان بگه نه ناوی به درو نه هیلن نه وان دهستی به سهردا بگرن ، له گه ل کاتی خه و تناندا چوه به شی خواره وهی ناوه کانی به در ، لی ره دا (الحباب) ی کوری (المنذر) وه کو شاره زایه کی سه ربازی هه ستاو وتی : پیغه مبهری خوا ، نایا نه م شوینه که هه لئ بژاردوه ، به وهی بو ت هاتوته خواره وه ، نیمه بو مان نیه که قسه ی تیدا بکهین ؟ یان راو بو چوون و فیلیکی سه ربازیه بهس ؟ فهرمووی : نه مه راو بو چوون و ته کنیکی سه ربازیه و پلانی شهره ، نهجا وتی : که واته پیغه مبهری خوا نه م شوینه گونجا و نیه ، بفهرموو خه لکه که هه سینه تا ده پوینه نزیکترین ناو له قوره ی شه وه لهوی دابه زین و هه موو چا و گه کانی تر پر ده کهینه وه ده پروخین و ، له سهر شهرو دی خوشمان نه ستیلک دروست ده کهین و پری ده کهین له ناو ، نهجا شهر ده کهین له گه لیان ، نیمه ناو ده خوینه وه نه وان ناتوانن بیخونه وه شه کهت نه بن ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : نامارته بو رایه کی باش کرد .

ئیدی پیغه مبهری خوا ﷺ سوپاکی هه ستاند ، تا هاتنه نزیکترین چالو له دوژمنه وه ، له نیوه شهرو دا لهوی دابه زین ، پاشان نه ستیله که یان دروست کردو ، هه موو چا و گه کانی تریان پر کرده وه .

بنگه ی سه رگر دایه تی

پاش شهرو دی موسولمانه کان له سهر ناوه که دابه زین ، (سعدی کوری) (معان) پیشنیاری شهرو دی کرد بو پیغه مبهری ﷺ ، که موسولمانه کان بنگه یه کی سه رگر دایه تی بو دروست بکهن ، بو حاله تی نا کاوی و نه گریی پرودانی هر تیگشکانیک بهر له سه رکه وتن ، وتی به پیغه مبهری ﷺ : (پیغه مبهری خوا) پی ت چونه کوخیکت بو دروست بکهین و که لوپه ل و تفاهه کهت بو ناماده بکهین ، پاشان پرو به پرووی دوژمنه که مان

دەببىنەو، ئەگەر خوا كوردى و سەر كەوتىن بەسەر دوژمنەكەماندا ، ئەو بەدلى
خۆمانە ، خۆ ئەگەر سەرىش نەكەوتىن ئەوا كەلوپەلەكەت بېنچەرەو و سواری
ولاخەكەت بېەر بگەرپرەو بۆلای ئەوانى ترمان كە بەجىمان هیشتن ، سویندبیت
بەخوا چەند كەسىكمان لەدوا بەجىماو لەئیمە زیاتر تۆیان خوش دەویت و ئەگەر
بیانزانىبايە تۆ تووشى شەردەبیت هەرگیز دوا نەدەكەوتن ، خواى گەرە بەهوى
ئەوانەرە دەتپارزیت ، ئەوان گوپراپەلەیت دەكەن و ، لەگەلتدا خەبات دەكەن .

پىغەمبەرى خوا ﷺ زۆرى پى خوش بوو ، دۆعاى خیرى بۆكردن ئیدی
موسولمانەكان كوخیکیان لەسەر گردیكى بەرز بۆ دروست كردو ، كەوتە باكوورى
پۆژەلاتى مەیدانى شەركەو بەسەر گۆرەپانى شەركەدا دەپروانى ، هەرەها
چەند گەنجیکیان هەلبژارد لە ئەنساریەكان بەسەرپرەشتى (سعدى كۆپى (معان)
بۆ چوار دەورى كوخەكەو پاراستنى پىغەمبەرى خوا ﷺ .

سازدانی سوپاكەو بەسەر بردنی شەو

پاشان پىغەمبەرى خوا ﷺ سوپاكەى سازكردو چووه شوینی شەركەو بە
دەستى ئاماژەى دەكرد بۆ چەند جێهەك دەیفەرموو : خوا یار بێت سبەینى ئەو
شوینی كوژرانى فلانە كەسە ، خوا یاربیت سبەینى ئەو شى شوینی كوژرانى فلانە
كەسە ، پاشان لە بن ساقى درەختیكدا دەستى كرد بە نوێژ كردن ، موسولمانەكانیش
ئەو شەو یان بەشیوہیەكى هیمن و بىخەم بەسەر برد ، تەواو ئارام بوونەو ، پشوو
تەواو یاندا ، ئاواتەخواز بوون سبەینى مژدەكانى پەرەردگار بەچاوى خۆیان ببینن :
﴿ إِذْ يُغَشِّيكُمُ اللَّعَاسُ أَمَةً مِّنْهُ وَيَزُلُّ عَلَيْكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءٌ لِّیُطَهِّرَكُم بِهِ وَیُذْهِبَ عَنْكُمُ
رِجْسَ الشَّیْطَانِ وَلَیَرْبِطَ عَلٰی قُلُوبِكُمْ وَیُبَيِّنَ بِهٖ الْاٰقْدَامَ ۝۱۱﴾ الأنفال ، واتە: كاتێك كە
خەو نوچكە دەبێردنەو شلى كردن و بەتەواوى پشتوانداو باران دەبارى بەسەرتاندا
، بۆ ئەوێ پاكتان بكاتەو پىسى شەیتانتان ئى دور بخاتەو دڵەكانتان دامەزراو
بكات و پىشەكانتان دامەزرىنیت .

ئەو شەو شەوى هەینى بوو، بەروارى حەق دەى پەمەزانى سالى دووھى
كوچى ، پىغەمبەرى خوا ﷺ لە (۸) یان (۱۲) ى ئەو مانگەدا لەشارى مەدینە
دەرچوو بوو .

1 / بڕوانە (جامع الترمذی) لە (باب الجهاد) ، (باب ما جاء فی الصف والتعبئة) ۲۰۱/۱ .

2 / (مسلم) رىوايەتى كردو لە (انس) ، بڕوانە (مشكاة المصابيح ۵۴۲/۲) .

سوپاکەى مەككە لە مەيدانى شەردا و

كەوتنەوێ دووبەرهكى لەناویاندا

قۆرەپشیش ، شەویان لە (العدوه القصوى) کردووە ، کە پۆژ بوووە پۆلەکانیان کەوتنە پێ و لەپێی (الکثیر) وە دابەزینە شیوەکەى (بدر) ، چەند کەسیکیان هاتن لە ئەستێلکەکەى پیڤەمبەرى خوا ﷺ ئا و بخۆنەو ، فەرمووی: وازیان ئی بهینن ، هەرچیهکیان هاتە سەرئاوێ کە کوژراو نەگەرایەو ، جگە لە (حکیم)ى کوپى (حزام) کە نەکوژراو دواى ئەو موسولمان بوو ، موسلمانێکی باشى ئی نەچوو ، ئەم پیاوێ کە زۆرى بۆ بهاتایەو سویندى بخواردایە ، دەیوت : سویندم بەو کەسەى کە روژى بەدر رزگارى کردم ، کە قۆرەپش هیۆر بوووە (عمیر)ى کوپى (وہب)ى (جمحی) بۆ ئەوێ ژمارەى سوپاکەى مەدینە بزائن ، لە دوورەو (عمیر) بەدەورى سوپاکەدا هات و چوو ، پاشان گەرایەو بۆلایان و پێی وتن: موسولمانەکان سێ سەد کەسن ، کەمتریان زۆرتەن لەو ژمارەى ، بەلام کەمێک لەسەرم بوەستن تا بزائە لەشوینى دیکەو بوەسیان نیه یان کۆمەکیان بۆ نەهاتو ؟ بەناو شیوەکەدا پۆشت هەتا دورکەوتەو ، هیچى بەدی نەکرد ، گەرایەو بۆ لایان وتی: هیچ نەدی ، بەلام خێلى قۆرەپش بەلاو کارەساتێکم دى مەرگیان هەلگرتبوو ، (یثرب) مەرگی ناکاوایان هەلگرتو ، کۆمەلێکم دى جگە لە شمشیرەکان هیچ پشت و پەناگەیهکیان نیه ، وە بزائە هەتا هەریەکیکیان کەسیک لە ئێو نەکوژیت ناکوژیت ، خۆ ئەگەر ژمارەیهکتان ئی بکوژن ئیدی ژیان هیچ مانایەکی نیه ، ئێوێش پرس و رایەکی خۆتان بکەن .

لەویدا چەند ئەیارێکی تریش دژ بە (أبو جهل) راستبوونەو - کە بەرگرییەکی سەرسەختى لەسەرکردنى شەرکە دەکرد - ئەو ئەیارانە داوایان دەکرد سوپاکە بگەڕیتەو بۆ مەككە بەبێ شەرکردن ، (حکیم)ى کوپى (حزام) بەناو خەلکیدا دەگەراو ، هاتە لای (عتبە)ى کوپى (ربیعە) و پێی وت : (أبو الولید) تۆ ریش سپى قۆرەپشیت ، گوێ لە قسەت دەگرن ، ئەگەر رینگایەکی خیرت نیشانەم بەگویم دەکەیت ؟ وتی : ئەو رایە چىیە (حکیم) ؟

(حکیم) وتی: ئەو خەلکە بگەڕینیتەو بۆ مەككە ، خوینى هاوپیەمانەکەشت (عمرو)ى کوپى (الحضرمی) لەئەستۆ بگرت - کە لە سەریەکەى (النخله) دا کوژرا - (عتبە) وتی: وامنیش ئەوێم کردو تۆ زامنى من بویت ، کیشەکەم لە هاوپیەمانەکەمدایە کە دەبیت من خوینەکەى بدم و هەرچى زیانیکی ماددیشى لیکەوتووێ بۆی بێژم .

پاشان (عتبه) به (حكيم) ى وت: برؤلاى (ابا الحنظلية) - (ابا جهل) -
(الحنظلية) مه بهستى دايكى بوو، بهراستى جگه له ئهو ترسى كه سم نيه مه سه له كه تيك
بدات.

پاشان (عتبه) ى كوپى (ربيعه) ههستاو وتاريكىداو وتى: ئه رى خيلى قورهبش
، ئه گهر ئيوه بگهن به موحه ممدو هاوه له كانيشى هيچى ئه وتوتان دهست ناكه ويى ،
سوئند بيت ئه گهر لىيان بكوژن ، به دليك سه يرتان دهكات وهكو ئاموزاى يان خالوزايه كى
يان كه سيكى عه شره ته كه يتان كوشتبيت ، داواتان ليذه كه م بگه رينه وه وازبه ينن له
موحه ممدو بزائن له گهل عه ره بدا چى دهكات ، ئه گهر ئه وان له ناويان برد ئهو خواستى
ئيوه يه ، ئه گهر واش نه بوو ئه وا پيتان ده گاته وهو شتيكتان پى ناكريت له گه ليذا .

(حكيم) ى كوپى (حزام) رايكرد به ره و لاى (ابو جهل) - و قه لغانه كه ى
هه لگرتبوو - وتى (ابو جهل) : (ابو الحكم) (عتبه) منى نارد بؤلاى تو ئه مه و ئه وت پى
بليم ، (ابو جهل) فووى تيكراو وتى: وه للآهى ئه م پياوه هه ر له گهل موحه ممدو
هاوه له كانى بينى چاوبهستى لى كرا ، نه خير شتى وانيه ، وه للآهى ناگه رينه وه تا خوا
به لايه كماندا ده يخات ، (عتبه) هيچى نيه ، ئه وه نده نه بيت كه موحه ممدو رهش و
پووته كانى ده وره به رى بينيو وه . كوپه كه ى ئه ويشيان له گه لدايه كه ناوى (حذيفة) يه ،
كاتيك موسولمان بووه كوچى كردوه له گهل موحه ممدو دا - له له ناوچونى كوپه كه ى
ده ترسيى و به وه ده تانترسيى نيت .

كاتيك كه قسه كه ى (ابو جهل) ى پى گه يشت كه وتبوو : جادوه كه ى
هه لاوساوه ، (عتبه) وتى : ده بيت (ابو جهل) بزانيت كى جادوه كه ى هه لاوساوه ، من
يان ئهو ؟ (ابو جهل) دهست و بردى كرد نه بادا ئه م ئاوه زاييه گه وره تر بيت ، له دواى
ئه م قسه وباسه ناردى به شوين (عامر) ى كوپى (الحضرمي) دا . كه براى (عمرو) ى
كوپى (الحضرمي) بوو ، ئهو پياوه ى كه له سريه كه ى (عبدالله) ى كوپى (جحش) دا
كوژرابوو - پى وت : - عوتبه - ئه وه هاوپه يمانه كه ته ده يه ويى خه لكى بگيرينه وه ،
خوشت به چاوى خوشت توله ى خوشت بينى ، ههسته مرده كه ت بلاوينه وه ، بو مهرگى
براكه ت بگرى ، (عامر) هه ستا ، سه رى په تى كردو ، هاواري كرد : ئه ى هاوار بو عه مر
، ئه ى هاوار بو عه مر ، خه لكه كه ى گهرم كردو ، دلنيا بوون له و شه رى پووى تى
كردوون ، هه موو بيركردنه وه يه كى ئاسايى لى تيكدان كه پيشتر (عتبه) بانگه شه ى بو
ده كردن و ، دهنگى ئاوه زايى كپ بووه وه سوودى نه بوو .

هەردوو سوپاکە ئە یەکتەر دەرکەوتن

کاتیك كه موشریکه کان دەرکەوتن و ، هەردوو کۆمەکە یەکتریان بینی ، پیغەمبەر ﷺ فرمووی : (خوایە ، ئەو قورپەیشە بەفیزو شانازیەو بەرەو ئێرە دیت ، بەرەنگاری تۆ دەبیتهووەو پیغەمبەرکەت بەدرۆ دەخاتەو ، خوایە چاوەپوانی ئەو سەرکەوتنەم که بەلینت پێداوم ، خوایە ئەم سەرلەبەیانیه سەریان شوپکە) ، پیغەمبەر ﷺ لەدورەو - (عتبە)ی کوپی (ربیعە)ی بینی لەناو سوپاکە بەسەر وشتیکی سورباووەو بوو ، فرمووی : (ئەگەر لەناو ئەو خەلکەدا خێر هەبێت لەو پیاوهدایە ، که بەسەر ئەو وشتەر سورباووەو ، خو ئەگەر بەگوێی بکەن پزگاریان دەبیت).

پیغەمبەری خوا ﷺ ریزەکانی موسولمانەکانی پێککردو ، لەو کاتی ریککردنەدا شتیکی سەیر پووی دا ، پیغەمبەری خوا ﷺ تیریکی بەدەستەو بوو بەکلکی تیرەکه ریزەکانی پێک دەکرد ، (سواد)ی کوپی (غزیه) لە ریزەکه کهمیك هاتبووە پێشەو ، پیغەمبەر ﷺ بەکلکی تیرەکه دای لە سکی و پێی فرموو : (سواد) پێک بوەستە ، (سواد) وتی : پیغەمبەری خوا ﷺ بەراستی ئازارت دام ، تۆلەم دەوێت ، پیغەمبەری خوا ﷺ کراسەکهی هەلداوەو سکی پیروزی بۆ دەرخواست و فرمووی : فرموو هەقی خۆت بکەرەو . (سواد) باوەشی پێداکردو ، سکی پیروزی پیغەمبەری ماچ کرد ﷺ ، فرمووی : (سواد) چی وای ئی کردی ئەم کارە بکەیت ؟ وتی : پیغەمبەری خوا ، ئەو دەبینیت که هەردوو سوپاکە بەرامبەر یەک دەستان ، ویستم دوا هەلویستم ئەو بێت که پیستم بەر پیستت بکەوێت ، پیغەمبەری خوا ﷺ دوعای خیری بۆ کرد .

که ریزەکان پێک بوون فرمانی دا بەسوپاکە ی که شەر دەست پێنەکەن ، تا دوا فرمانی ئی وەرنەگرن ، پاشان فرمانیکی تایبەتی سەبارەت بەشەر بۆ دەرکردن ، فرمووی : ئەگەر زۆریان بۆ هیئان تیربارانیان بکەن ، تیرەکانتان بهێننەو^۱ ، شیر هەلمەکیشن تادینە سەرتان^۲ ، ئەنجا گەپایەو بۆ ناو کوخەکه ، خۆی و ئەبوەکر بوون ، (سعد)ی کوپی (معان) بەمەفرەزەکه یەو لەسەر دەرگای کوخەکه دا وەستان بۆ پاراستن .

^۱ / صحيح البخاری ۵۶۸/۲ .

^۲ / سنن أبي داود له (سل السيوف عند اللقاء) ۱۲/۲ .

له ناو موشریکه کانیشدا (ابو جهل) لهو رۆژهدا نوقلانه ی لیده داو دهیوت :
 خواجه کامه یان سیله ی خزمایه تی ده پچرینی و ، شتیکی بۆ هیناوین که نایزانین ،
 ئەم به ره به یانه له ناوی بهریت ، خواجه کیمان لای تو خۆشه ویسترو زیاتر تو لئی
 پازیت ئەمڕۆ سهری بخه ، له باره ی ئەم نوقلانه لیدانه ی (ابو جهل) وه بوو ، نایمت
 هاته خواره وه ﴿ إِنْ تَسْتَفْخِرُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ وَإِنْ تَسْهَوْا فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ
 وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِتْنَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴾ {۱۹} الانفال ، واته موشریکان
 - ئەگەر ئیوه نوقلانه ی سهرکه وتنی خۆتان لیبدن ئەوا سهرکه وتن و پزگاریوون
 به پڕیوه یه ، ئەگەر وازبه یتن ئەوه باشته بوۆتان ، خو ئەگەر بگه رینه وه ئیمه ش
 دیینه وه بوۆتان ، ئەوسا ئەو کۆمه له شتان ناتوانیت هیچتان بۆ بکات با زۆریش بیّت
 ، خوا ی گه وره ش له گه ل ئیمانداراندا یه .

کاتی سفر و یه که مین سووته مه نی جهنگ :

یه که م قوربانی جهنگه که (اسود) ی کوپی (عبدالاسد المخزومی) بوو .
 کابرایه کی دپنده ی بۆ په وشت بوو . له ناو سوپاکه دا هاته دهره وه وتی : ئاهم
 کردوه یان ده بیّت لهو ئەستیلکه ئاو بخۆمه وه ، یان ده بیّت تیکی بده م ، یان
 ده بیّت لهو پیناوه دا بمرم . (حه مزه) بۆی چوه دهره وه که به یه که گه یشتن (حه مزه)
 شمشیریکی لی دا لاقی له پانی کرده وه بهو حاله وه خه ریکبوو ده گه یشته
 ئەستیلکه که ، له سه رگازی پشت که وت و خوینی لاقی پوه وه هاوه له کانی فیجقه ی
 کرد ، ئەنجا له سه ر ده ست به ره وه ئەستیلکه پۆشت ده یویست سوینده که ی به جی
 به یینیت به لام (حه مزه) که وته سهری شمشیریکی لی داو خسته ناو ئەو
 ستیلکه که وه کوشتی .

شه ره شمشیر

ئهمه یه که م کوشتن بوو که ئاگری شه ره که ی هه لگه رساند ، دوا ی ئەو سی
 که س له چاکترین سوارچاکانی قورپه ی هاتنه دهره وه ، هه رسیکیان له یه که بنه ماله
 بوون ، بریتی بوون له (عتبه) و (شیهه) ی برای هه ردوکیان کوپی (ریبعه) بوون ،
 له گه ل (ولید) ی کوپی (عتبه) دا ، که له ریزه که هاتنه دهره وه داوا ی شه ره
 شمشیریان کرد ، سی گه نجی ئەنساری بو یان چوونه دهره وه ، (عوف) و (معوذ) و
 هه ردو کوره که ی (الحارث) و (عفراء) ناوی دایکیان بوو - له گه ل (عبدالله) ی کوپی

(رواحه) دا ، پییان وتن : ئیوه کیڻ ؟ وتیان : چەند کەسیکی ئەنسارین وتیان : ئیوه هاوشانی ریزداری ئیمەن ، کارمان بە ئیوه نیه ، ئاموزاکانی خۆمانمان دەوێت ، پاشان یەکیکیان هاواری کرد : موخەمەد ، لەناو خزمانی خۆماندا هاوشانمان بۆ بنێرە دەرەوە ، ئەنجا پیغەمبەر ﷺ فەرمووی : (عبیده)ی کوپی (حارث) هەستە ، (حمزە) هەستە ، (علی) هەستە ، کاتیکی هەستان و لییان نزیک بوونەوه پییان وتن : ئیوه کیڻ ؟ هەواییان پێدان . وتیان : بەراستی ئیوه هاوشانی ریزدارن ، ئەنجا (عبیده) کە بەتەمەترینی هەرسیکیان بوو کەوتە شەڕ لەگەڵ (عتبە)ی کوپی (ریبە) و (حمزە) ش لەگەڵ (شیبە) و (علی)یش لەگەڵ (ولید)دا^(۱) ، (حمزە) و (علی) زۆریان پێنەچوو بەرامبەرەکانی خۆیان کوشت ، بەلام (عبیده) و بەرامبەرەکی دوو شمشیریان دا لەیەکتەر هەریەکەیان بەرامبەرەکی خۆیناوی کرد ، پاشان (علی) و (حمزە) هەلیان کوتایە سەر (عتبە) و کوشتیان و (عبیده) یان هەلگرت ، قاچی براپەرە ، زمانی شکاو بێ دەنگ بوو ، چوار تا پێنج رۆژ لە پروداوی بەدر لە (الصفراء) وەفاتی کرد ، لەکاتیکیدا کە موسڵمانەکان لە پرێگی گەرانەوه دا بوون بەرەو (مدینه) .

(علی) سویندی بەخودا دەخوارد کە ئەم ئایەتە لەبارەی ئەوانەوه هاتۆتە خوارەوه: ﴿هَٰذَا خِصْمَانِ اخْتَصَمَا فِي رَهْمٍ﴾ ئایەتەکە . واتە : ئەمانە دوو پرکابەر بوون لەسەر خودای خۆیان ململانێی یەکتریان کرد .

شالای گشتی

کۆتایی ئەم شەڕە شمشیرە سەرەتایەکی خراپ بوو بۆ موشریکان ، هەر لیڤەرەو باشتەین شوڤە سوارو سەرکردەیی خۆیان لەدەستدا ، تەواو شینت و هار بوون ، بەیەک جەرەکی شالاییان هیئایە سەر موسڵمانەکان ، موسڵمانەکانیش پاش داوای یارمەتی لە پەرەردگاریان ، هانایان بۆ برد ، دلیان بۆ یەکلایی کردەوه ، لە هەلویستی بەرگریدا بوون ، بەدەم وتنی (احد) (احد) وە زیانی باشیان گەیانە بەبێ باوەڕان .

(۱) ئەم گوتەیی (ابن اسحاق) ، لەگێرانەوهیکی (احمد) و (ابی داود)دا ، (عبیده) لەگەڵ (ولید) دا شەڕی کردووە ، (علی)یش لەگەڵ (شیبە) و (حمزە)ش لەگەڵ (عتبە)دا ، برۆانە (مشاکاة المصابیح) ۲ / ۳۴۲ .

پینگه مبهري ﷺ له خوا ده پاریته وه

پینگه مبهري خوا ﷺ هر له کاتي گه پانه وهیه وه دواي ریککردنی پریزه کانی سوپاکه ی له پروهردگاری ده پارایه وه که نهو به لینه ی بۆ به نینه دی واده ی پینداه وه ده یفرموو : (خوایه نهو داخواریه بۆ به نینه جی، خوایه داوای وادهو به لینه که ت ئی ده کهم) . دوعای کرد تاشهر گهرم بوو، بگروه به ردهو سه داو شه یپوری شهر بهرز بووه وه ، به یه کدا هاتن ، دهنگی شهر گه یشته گومبه دی ئاسمان ، نهجا فرمووی : (خوایه نه گهر نه مپو نه م کومه له ئیمانداره له ناو بچن ئیدی تو ناپه رستریته ، خوایه نه گهر ویستت له سهر بیته له مهودوا هرگیز ناپه رستریته) . زور له خوا پارایه وه تا بوورده که ی له سهر شانی پیروزی کهوته خواره وه ، (ابوبکر) جارێکی دی خسته یه وه سهرشانی و فرمووی : ئیتر به سه پینگه مبهري خوا ، به راستی زور له خودای خوته پارایته وه .

خوای گهره نیگای نارد بۆ فریشته کانی و فرمووی : ﴿ اَلَيْسَ مَعَكُمْ فِتْنًا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا سَالَفِيْ فِيْ قُلُوْبِ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا الرَّعْبُ ﴾ (الانفال/ ۱۲) ، واته : من (خوداهوند) له گه تانم ئیوه ش ئیمانداران قایمکه ن ، ترس و بیم ده خمه دلی بی باوه پانه وه ، ههروهها به پینگه مبهري فرموو : ﴿ اَلَيْسَ مَعَكُمْ بِالْفِ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِفِيْنَ ﴾ (الانفال/ ۹) ، من (پهروهردگار) به ههزار فریشته پشتیوانیتان ئی ده کهم ، واته فریشته کان پۆل به دواي پۆلدا دین بۆ پشتیوانیتان .

دابه زینی فریشته کان

پینگه مبهري خوا ﷺ وه نه وزیک برديه وه ، پاشان سه ری بهرزکرده وه ، فرمووی : (ابوبکر) مژده بیته ، نهوه سه رکهوتنی خوایی به ریوهیه ، نهوه جبريله جلهوی نه سپه که ی گرتوه ، سهرشانی توژی به سه ره وهیه .

پاشان پینگه مبهري خوا ﷺ له کوخه که هاته دهروه به چهک و قه لغانه وه ، به په له ههنگاوی ناو فرمووی : ﴿ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّوْنَ الدُّبُرَ ﴾ (القر: ۴۵) ، واته : خوا یار بیته نهو تاقمه ده بهزن و راده کهن ، پاشان مشتێ خوئی هه لگرت و پوهو سوپاکه ی قوپه ییش فری دا ، موشریک نه ما هه ندیک له و ته پوتوزه نه چیته به دم و لوت و چاویدا ، لهو باره وه ئایه ت هاته خواره وه ﴿ فَلَمْ تَقْتُلُوْهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتْ اِذْ رَمَيْتْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰی ﴾ (الانفال/ ۱۷) ، واته : تو فریته نه دا ، نهوه خودا بوو فری دا.

هیرشی دژدوانه

ئیدی پیغه مبهەر ﷺ فرمانی به سوپاکه‌ی که په‌رچه هیرش دژدوانه بکه‌ن ،
 فهرمووی : ده‌ستیان له‌سەر توندبکه‌ن و ، هانیدان بۆ جه‌نگ و فهرمووی : سویندم
 به‌و که‌سه‌ی گیانی موحه‌مه‌دی به‌ده‌سته هەر یه‌کێک له‌ ئیوه ، ئەم‌و شەر بکات و
 پروو به‌ پرویان بوه‌ستیت ، رانه‌کات و بکوژیت خوای گه‌وره ده‌یخاته به‌هه‌شته‌وه ،
 له‌کاتی‌کدا که‌هانی ده‌دان بۆ شه‌رکردن له‌گه‌ڵ کافران ، فهرمووی : هه‌ستن برۆن
 به‌ده‌م به‌هه‌شتیکه‌وه که پانتاییه‌که‌ی به‌ئەندازه‌ی ئاسمانه‌کان و زه‌مینه ، (له‌ویدا)
 (عمر)ی کوپی (حمام) وتی : به‌خ به‌خ ، پیغه مبهەر ﷺ فهرمووی : چی وای ئی‌کردی
 که بلیت به‌خ به‌خ ؟ وتی : سویند بیت به‌خوا ته‌نها ئەوه‌پالی پیوه‌نام که‌ئومیدم
 وایه له‌و که‌سانه‌م ، پیغه مبهەر ﷺ فهرمووی : تو له‌و که‌سانه‌یت ، (عمر) چەند
 ده‌نکه خورمایه‌کی له‌مشتدا بوو ، ده‌ستی کردبوو به‌ خواردنیان ئەنجا ده‌یوت ئەگەر
 من بمینم تا ئەم هه‌موو ده‌نکه خورمایه ده‌خۆم ئەوه ژيانیکی درێژخایانه هه‌مووی
 فریداو ، چوو ه‌ناو شه‌ره‌که شه‌ری کرد ه‌تا کوژا ^(۱) .

به‌هه‌مان شیوه (عوف)ی کوپی (الحارس) - ابن عفراء - پرسبیری لیکرد
 وتی : پیغه مبه‌ری خوا ، چ شتیکی به‌نده خوای گه‌وره ده‌خه‌نییت !
 فهرمووی : خو فریدانه ناو دوژمن به‌سه‌ری پووته‌وه ، ئەنجا زریبه‌نده‌که‌ی
 داکه‌ندو فرییدا ، شمشیری ده‌ره‌ینا ده‌ستی کرد به‌شه‌ر ه‌تا کوژا .

کاتی‌ک که پیغه مبهەر ﷺ فرمانی به‌په‌رچه هیرش ، شاله‌وه‌کانی دوژمن
 گه‌رم و گوریان نه‌ما‌بوو ، خا‌وبوو‌بو‌نه‌وه ، ئەم نه‌خشه ژیرانه پۆلی زۆری هه‌بوو له
 به‌رز کردنه‌وه‌ی هه‌لو‌یستی مو‌س‌ل‌مانه‌کاندا ، کاتی‌ک که‌فهرمانی توندکردنه‌وه‌و
 ده‌ست لیدا‌گرتنیان بۆ ده‌رچوو چالاکی و گوپی شه‌رکردنیان هیشتا له‌ سه‌ره‌تا‌دا
 بوو ، بۆیه هه‌ستان به‌شالا‌ویکی پاماله‌ری ترسناک ، شمشیریان به‌هه‌مو‌ولایه‌ک‌دا
 راده‌وه‌شاندو هه‌ر سه‌ر بوو ده‌په‌ری ، جم‌وجو‌لیان زیاترو توند‌ت‌ری‌وو که‌بینیان
 پیغه مبه‌ری خوا به‌ زریبه‌نده‌که‌یه‌وه قه‌له‌م‌بازی داو فهرمووی : ﴿سَيَهْزِمُ الْجَمْعُ
 وَيُولُونَ الدَّبْرَ﴾ ﷻ مو‌س‌ل‌مانه‌کان شه‌رێکی به‌هیزیان کرد ، فریشته‌کانیش پشتی‌وانیان
 کردن ، له‌گیرانه‌وه‌که‌ی (ابن سعد) داها‌ت‌وو‌ه له‌ (عکرمه) وه ده‌لیت : له‌و شه‌ره‌دا

^(۱) مسلم ربوایه‌تی کردوه ۲/ ۱۹۳ ، مشکاة المصابیح ۲/ ۳۳۱ .

سهری خه‌ک ده‌په‌ری که‌س نه‌یده‌زانی کئ‌ی لئ‌ی داوه ، ده‌ستی مرؤ‌قه ده‌قرتاو نه‌ده‌زانرا کئ‌ی لئ‌ی داوه، (ابن عباس) یش‌ فهرمویه‌تی: له‌کاتی‌کدا که‌ موس‌لمانیک به‌شوین موش‌ریکی‌کدا پای ده‌کرد گوین‌ی له‌ وه‌شاندنی ده‌نگی قامچی بوو به‌سهر سه‌ریه‌وه هاواری ده‌کرد : حه‌یزوم هات ، سه‌یریکی کابرای موش‌ریکی کرد له‌ به‌رده‌میدا که‌وتوو ، نه‌نجا پیاوه نه‌نساریه‌که‌ چوو خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ و پووداوه‌که‌ی بۆ گئ‌یراپه‌وه، فهرمووی: راست ده‌که‌یت ، ئه‌وه کۆمه‌کی ئاسمانی سی‌یه‌م بوو هات ^(۲) . (ابوداود المازنی) ده‌لئ‌ت : له‌ناو شه‌ره‌که‌دا شوین کابرایه‌کی موش‌ریک که‌وتم تاشمش‌ئیریکی لیبدم ، که‌چی پئ‌ش ئه‌وه‌ی من شمش‌ئیره‌ی لیبدم سهری کابرا په‌ری ، ئیدی زانیم که‌ شمش‌ئیره‌که‌ی من نه‌یکوشت ، پیاوینکی نه‌نساریش (عباس)ی به‌دیلی دابویه به‌ری خو‌ی و هی‌نایه به‌رده‌م پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، (عباس) وتی : وه‌لله‌ی ئه‌م کابرایه منی ئه‌سیر نه‌کردوو ، به‌لکو پیاوینکی قژ کورتی جوان خاس به‌سهر ئه‌سپینکی مارۆه بوو ئه‌سیری کردم ، ئیستا ئه‌و کابرایه له‌ناو سوپاکه‌دا نایینم ، کابرای نه‌نساری وتی: پیغه‌مبه‌ری خوا من خۆم دیلم کردوو ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پئ‌ی فهرموو : بئ‌ده‌نگبه‌ خوا‌ی گه‌وره به‌فریشتیه‌کی ریزدار پشتیوانی کردویت .

ئیبلیس له‌ گۆره‌ پانی شه‌ر پاشه‌کشه‌ ده‌کات

کاتیک ئیبلیس بینی فریشته‌کان چی به‌موش‌ریکه‌کان ده‌که‌ن به‌رودوا تئ‌ی ته‌قاند تا ئه‌وکاته‌ش له‌شیوه‌ی (سراقه‌)ی کوپ‌ی (مالک الجعشم المدلجی)دا له‌گه‌ل موش‌ریکاندا مابوه‌وه ، (الحرس)ی کوپ‌ی (هشام) وایده‌زانی که‌ خودی (سراقه‌)یه بۆیه ده‌سته‌ودامین‌ی بوو، نه‌یده‌هیش‌ت ب‌روات ، ئه‌ویش بۆکسیکی‌دا له‌سهر سنگی (الحارس) خستی و رایکرد، موش‌ریکه‌کانی پئ‌یان وت : سوراقه‌ بۆ کو‌ی پانه‌که‌یت ، ئه‌ی تو نه‌بووی که‌ ده‌توت من په‌ناوه‌ری ئیوهم و به‌جئ‌تان ناهئ‌م ؟ وتی ئه‌وه‌ی من ئه‌بینم ئیوه ناییبینن ، من له‌خودا ده‌ترسم ، به‌راستی خوا خاوه‌ن سزای تونده ، پاشان پای کردو هه‌تا خو‌ی فری‌دایه‌ ناو ده‌ریاوه .

^(۲) مسلم هاوش‌ئیه‌ی ئه‌مه‌ی گئ‌راوه‌ته‌وه ۹۳/۲ له‌گه‌ل می‌ تریش .

شکستی که مهرشکین

ئیدی شپرزهی و نیشانهکانی ژێرکهوتن لهناو موشریکاندا دهركهوت و ،
ریزهکانیان له بهردهم ئەم شالاوە توندو تۆڵەکانی موسلمانانەدا هەرسە هیناو
شەڕ لەکۆتایی نزیکبوهوهو موشریکان کهوتنه خو قوتارکردن و هەلاتنی بئ
به‌نامهو موسلمانەکانیش کهوتنه سه‌ریان هەندیکیان ئی‌کوشتن و هەندیکیشیان
به‌دیلی گرت تا به‌ته‌واوی تیکیان شکاندن .

مانه‌وه‌ی (ابو جهل)

سته‌مکاری هه‌ره‌ گه‌وره‌ (ابوجهل) ، که له سه‌ره‌تادا نیشانه‌ی شپرزهی و
بئ سه‌روبه‌ری له‌ریزه‌کانیدا بینی هه‌ولیدا له‌سه‌ره‌تاوه‌ پای بگریت ، ده‌ستی کرد به
هاندانی سوپاکه‌ی ، به‌د‌ر‌نده‌یه‌تی و له‌خوبایی بوونیکه‌وه‌ پئی وتن : گو‌ی مه‌ده‌نه
پاکردنی سورا‌قه‌ ، ئەو له‌گه‌ڵ موحه‌مه‌ددا واده‌ی هه‌بوو ، ته‌نانه‌ت کوژرانی (عتبه)
و (شيبه) و (ولید)یش نه‌تانه‌ت‌رسینیت ئەوانه‌ په‌له‌یان کرد، سویندبیت به‌(لات) و
(عزی) ناگه‌رینینه‌وه‌ تا هه‌موویان ده‌سه‌به‌ست نه‌که‌ین ، نامه‌و‌یت بیانکوژن ، به‌ل‌کو
ده‌بیت بیانگرن ، تا پیشانیان به‌دین چ کاریکی خراپیان کردوه .

به‌لام زۆری پی‌نه‌چوو راستی ئەو له‌خوبایی بوونه‌ی ئاشکرا‌بوو، نه‌وه‌نده‌ی
نه‌برد ریزه‌کانیان له‌به‌رده‌م شال‌و‌ی به‌جه‌رگانه‌ی موسلمانەکاندا تیکشکا‌و‌ خو‌ی
نه‌گرت ، به‌ل‌ی چه‌ند که‌سیکی موشریکی به‌ده‌ورا مایه‌وه‌ ، به‌ شمشیرو‌ پ‌مه‌کانیان
په‌رژینیکیان بۆ دروست کرد ، به‌لام گه‌رده‌لو‌ولی شال‌او‌ه‌که‌ ئەوه‌شی تیکشکاند
به‌سه‌ریه‌کداو له‌به‌نه‌وه‌ ده‌ریانکیشان ، ئەنجا (ابوجهل) خو‌ی ته‌نها مایه‌وه‌ ،
موسلمانەکان بینیان به‌سه‌ر ئەسه‌په‌که‌یه‌وه‌ ده‌هات و ده‌چوو، دوو غولامی ئەنساری
چاوه‌پوانی پ‌ژاندنی خوینی بوون.

کوژرانی (ابو جهل)

(عبدالرحمن) ی کو‌پی (عوف) ده‌ل‌یت : له‌ناو ریزه‌کاندا شه‌رم ده‌کرد ،
به‌ل‌ای راست و چه‌پی خو‌مدا لام کرده‌وه‌ ، دوو کو‌پی منال‌کارم بینی و ترسام
له‌ویدا شتیکیان ئی‌بیت ، یه‌کیکیان به‌دزی هاوه‌له‌که‌یه‌وه‌ پئی وتم : ئەری مامه‌ ،
ئەبو جه‌هل کامه‌یه‌ ؟ وتم : کو‌رم چی ئی ئەکه‌یت ؟ مناله‌که‌ وتی : بیستومه‌ جنیوی
داوه‌ به‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، سویندم به‌و که‌سه‌ی گیانی منی به‌ده‌سته‌ تارماییه‌که‌ی

ببینم یان دهیکوژم یان دهبیت بمکوژیت ، بهراستی سهرم سوږما له و نازایه تیه ، دهلیت : نهجا نهوی تریشیان ئیشاره تیکی ئی کردم ، هه مان شتی هاوه له که ی پی و تم : منیش (ابوجهل) م بینی به ناو خه لکه که دا ده هات و ده چوو ، پیم وتن : نه و هتا ده بینن ؟ نه وه (ابوجهل) ه ، دهلیت : هه لیان کوتایه سهری و دایانه بهر شمشیر و کوشتیان ، نهجا پوشتنه وه بولای پیغه مبهه ﷺ ، پیی فرموون : کامتان کوشتان ؟ هه ریه که یان وتی : من کوشتمه فرمووی : شمشیره کانتان سپروه ؟ وتیان : نه خیر ، پیغه مبهه ری خوا ﷺ سهیری هه ردو و شمشیره که ی کرد ، فرمووی : هه ردو و کتان کوشتوتانه . پیغه مبهه ﷺ فرمانی دا به دارپشتنی کهل و په له که ی (ابوجهل) بو (معاذی کوپی (عمرو) کوپی (جموح) ، دوو که سه که ش (معاذی کوپی (عمرو) کوپی (الجموح) و (معوذ) کوپی (عفراء) بوون ^(۱) .

(ابن اسحاق) دهلیت : (معاذی کوپی (عمرو) کوپی (جموح) وتی : گویم ئی بوو ده یانوت : (ابوجهل) له بن دره ختیکی دپکا ویدایه ، شمشیر به ده سه کانیان چواندبوو به دپکی ده وری دره خته که و ده یانوت : (ابوالحکم) که س نایگاتی ، که نه وه م بیست ، بوو به خه م بویه بو ی چووم ، که لیی نزیک بوومه وه شمشیرکم دا له قاجی په راندم ، قاجی به و شیوه یه له بهر چاووم وه کو دهنکو له یه ک و ابوو له ژیر لیدانیکدا ده ره پریت . دهلیت : (عکرمه) ی کوپی شمشیریکی دا له لاشانم قولم په ری به پیستی لاتهنیشتمه وه مایه وه نه و برینه ماندووی کردم ، نه و پوژه به و شیوه یه له گه ل شه رکردندا به دوا ی خو مدا رام ده کیشا ، که زور نازاری دام خستمه ژیر پیم و رام کیشا تا لیبوه وه و فری مدا ^(۲) ، به و حاله وه (معوذ) ی کوپی (عفراء) به لای (ابوجهل) دا تیپه ری ، شمشیریکی لیدا خستی ، به نیوه گیانی به جیی هیشت (معوذ) به رده وام بوو له شه پ تا شه هید کرا .

که شه پ ته و ابوو پیغه مبهه ری خوا ﷺ فرمو ی : کی ده توانیت هه و الیکي (ابوجهل) بزانیت که چی ئی به سه ر هاتوه ؟ خه لک بلاوه یان لیکرد به دوا ی (ابو جهل) دا ، (عبدالله) ی کوپی (مسعود) په زای خوی ئی بیت ، چوو ه سهری له دوا هه ناسه یدا بوو ، پیی نا به سه ر گه ردنیدا پریشی گرت ، بو نه وه ی سهری له لاشه ی

^(۱) صحیح البخاری ۱/۴۴۴ ، ۲۲/۵۶۸ مشکاة المصابیح ۲/۲۳۵ دیاره که پیغه مبهه دارپینی که لوبه له کانی (ابو

جهل) ی به یه کیکیان سپارده ، چونکه نه وی تر له جهنگه که دا شه هید کراوه .

^(۲) نهو (معاذ) تاره (رهزای خوی ئی بیت) تا سهرده می خه لیله (عوسمان) ی کوپی (عففان) (رهزای خوی ئی بیت) زیا .

جیا بکاته وه ، وتی : خوا سه‌ری شوږ کردیت ئه‌ی دوژمنی خوا ، وتی : به چی سه‌ری شوږکردم؟ من جگه له‌پیاویک که قه‌ومه‌که‌ی کوشتیوانه چیدی هیچ له‌که‌یه‌کم له‌سه‌ر نی‌یه ، یان سه‌رباری ئه‌وه‌ی پیاویکتان کوشتوه ؟ هه‌روه‌ها وتی : خوژگه کردیه‌ک بیکوشتمایه پاشان وتی : پی‌م بلّی کی سه‌رکه‌وتوه ؟ وتی : خداو پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی ﷺ ، له‌وکاته‌دا که (ابن مسعود) قاچی خستبووه سه‌ر گهردنی وتی : به (ابن مسعود) هه‌ی شوانی مینگه‌ل له‌شوینیکی به‌رزدا راوه‌ستاویت - (عبدالله‌ی کوپی (مسعود) له‌مه‌که‌دا شوانی مینگه‌ل بوو - پاش ئه‌م قسانه (ابن مسعود) سه‌ری له‌لاشه‌ی جیاکرده‌وه ، بردی بوّای پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ و وتی : پیغه‌مبه‌ری خوا ، ئه‌وه سه‌ری دوژمنه‌که‌ی خوایه ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ سی‌جار فهرمووی : (هو الله الذي لا اله الا هو) ؟ پاشان فهرمووی : (الله اكبر ، الحمد لله الذي صدق وعده ، ونصر عبده ، وهزم الاحزاب وحده) ئاده‌ی نیشانم بدهن ، ده‌لیت : پوشتین لاشه‌که‌یمان پیشاندا فهرمووی : ئه‌مه فیرعه‌ونی ئه‌م ئومه‌ته بوو .

چهند دیمه‌نیکی ئیمانی له‌م جه‌نگه‌دا

پیشتر باسی دوونمونه‌ی جوانمان کرد له‌لایه‌ن (عمیر‌ی کوپی (الحمام) و (عوف‌ی کوپی (الحارث) - ابن الفراء - ، له‌و جه‌نگه‌دا چهند دیمه‌نیکی سه‌رنج پراکیش وه‌ده‌رکه‌وت ، که تیایدا هی‌زی بیروباوه‌ر خو‌ی ده‌نوینیت ، له‌و جه‌نگه‌دا باوکان به‌ پۆله‌کانیان گه‌یشتن ، برا به‌ برا ده‌گه‌یشتن بیروباوه‌ریان یه‌ک نه‌بوو ، شمشیر یه‌کلای کردنه‌وه ، ژێرده‌سته‌کان پووبه‌پووی سه‌رده‌سته‌کانیان بوونه‌وه ، داخی دل‌ی خو‌یان پی‌ پشتن .

١. (ابن اسحاق) له‌ (ابن عباس) ه وه‌ ده‌گێڕیته‌وه ، که پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌یارانی فهرموو : من ده‌زانم هه‌ندی‌ک له‌ پیاوه‌کانی (بنی هاشم) و هی‌ تریش به‌زۆره‌ ملی له‌گه‌ل ئه‌وانه‌دا هی‌نراون ، هیچ کاریکیان نی‌یه به‌ شه‌رکردن له‌گه‌ل ئیمه‌دا ، هه‌ر که‌سی‌ک له‌خێل‌ی (بنی هاشم‌ی) بی‌نی نه‌یکوژیت ، هه‌رکه‌سی‌ک (ابو البختری) کوپی (هشام‌ی) بی‌نی نه‌یکوژیت ، هه‌رکه‌سی‌ک (عباس‌ی) کوپی (عبدالمطلب‌ی) بی‌نی با نه‌یکوژیت ، ئه‌و پیاوه به‌ زۆر هی‌نراوته‌ ده‌روه . (ابو حذیفه‌)ی کوپی (عتبه‌) وتی : ئایا ئیمه‌ باوان و پۆله‌و براو خێله‌که‌ی خو‌مان بکوژین و ، واز له‌ (عباس) به‌ینین ؟ وه‌لّاه‌ی ئه‌گه‌ر پی‌ بگه‌م

بەشمشیر لەتی دەکەم ، ئەم قەسە گەشتوو بە پیغەمبەری خوا ﷺ
 فەرمووی : بە (عمری کوپی (خطاب) : (ابو حفص) ئەری دەرگرت مامی
 پیغەمبەر بەشمشیر لە دەم و چاوی بدریت؟ (عمر) فەرمووی : پیغەمبەری
 خوا ، رینگەم بە دەم لە گەردنی ، وەللاهی دووپوو بوەتووە .

(ابو حذیفە) هەموو جارێک دەیووت : زۆر لەو قەسە دەترسام کە لەکاتی
 خۆیدا کردم ، پێم وایە مەگەر شەهیدی وەگەرنا هیچ شتیکی نایسڕیتووە ، ئەوەبوو
 لەشەری (یمامە) دا بە شەهیدی سەری نایەو .

۲. قەدەغە کردنی کوشتنی (ابو البختری) ییش لەبەر ئەوەبوو کە لەمەکەدا لە
 هەموو قۆرەیشیەکان زیاتر نازاردانی پیغەمبەری پی ناخۆش بوو، هیچ نازاری
 نەدەدا، پیغەمبەری خوا ﷺ هیچ شتیکی خراپی پی نەگەشتووە لەلایەن (ابو
 البختری) یەو ، ئەو پیاوێکی یەکیک بوو لەو کەسانەی کە هەستان بۆ دراندنی
 پەیماننامەی پەيوەندی برین لەگەڵ (بنی هاشم) و (بنی عبد المطلب) دا .

کەچی لەگەڵ ئەوەشدا لە شەپەکەدا (ابوالبختری) کوژرا ، ھۆکەشی
 ئەوەبوو کە (مجذری کوپی (زیادی (بلوی) لەناو شەپەکەدا پیی گەشتبوو ،
 ھاوڕێیەکی لەگەڵدا بوو ، پێکەو شەریان دەکرد ، (مجذری پیی دەلیت : ئەی (ابو
 البختری) پیغەمبەری خوا لێی قەدەغە کردوین تۆ بکوژین ، (ابوالبختری) وتی :
 ئەی ھاریکەم ؟ (مجذری وتی : نەخێر واز لە ھاوڕێکەت ناھێنین ، ئیدی (ابوالبختری)
 وتی : وەللاهی دەبیئت ھەردوو کەمان پێکەو بمرین ، پاشان دەستیان دایە شەپ
 لەگەڵ یەکتەدا ، (مجذری ناچاربوو بیکوژێت .

۳. (عبدالرحمن) ی کوپی (عوف) و (امیە) ی کوپی (خلف) لەسەر دەمی جاھیلیدا
 لە مەککە ھاوڕێی یەک بوون ، لە پۆژی شەپە بەدرا (عبدالرحمن) بەلایدا
 تێپەری لەگەڵ (علی) کوپی دا وەستا بوو، دەستی گرتبوو، (عبدالرحمن) ییش
 چەند قەلغانیکی دەستکەوتی پیبوو ، وتی بە (عبدالرحمن) : هیچت پییە بۆ
 من ؟ خو من لەھەموو ئەو قەلغانانەی دەستت باشتەم ، بەراستی ھەرگیز
 روژی وەک ئەمڕۆم نەدیو ، ئایا پیوێستتان بە شیر نیە ؟ مەبەستی ئەوەبوو
 کە ھەر کەسێک دیلی کردووە بە وشتیکی شیردەری چاک فیدیەیی دەدات .
 (عبدالرحمن) قەلغانەکانی فریداو پاشان وتی : ئومەییە پیی وتم : لەوکاتەدا
 من لەنیوان ئومەییە و کوپەکیدە وەستا بووم : ئەو پیاوێکی بوو کە

په‌ری سیم‌رغی دابوو له به‌رۆکی ؟ وتم : ئه‌وه (حزه‌ی کۆری (عبدال‌المطلب) بوو ، وتی : هه‌رچیمان به‌سه‌ردا هات ئه‌و پیاوه‌ پێی کردین.

(عبدال‌الرحمن) ده‌لیت : هه‌ردووکیانم دایه‌به‌رخۆم له‌دوو‌ره‌وه بیلال هه‌ردووکیانی بیینی که له‌گه‌ڵمدا بوون ، ئومه‌یه‌یه له‌مه‌که‌دا به‌به‌رده‌وامی ئه‌شکه‌نجه‌ی بیلالی ده‌دا ، بیلال هاواری کرد : هه‌ی سه‌ری کوفرو بی‌باوه‌ری (ئومه‌یه‌یه‌ی کۆری (خلف) خوا بمکوژیت ئه‌گه‌ر نه‌یکوژم ، وتم : کوره‌ بیلال نه‌که‌ی ، ئه‌وه دیلی منه ، وتی : خوا بمکوژیت ئه‌گه‌ر نه‌یکوژم ، وتم : ئه‌ری کۆری ژنه‌ په‌شه‌که گویت لیمه ؟ ئه‌و هه‌ر وتی : خوا بمکوژیت ئه‌گه‌ر نه‌یکوژم ، پاشان به‌ده‌نگی به‌رز هاواری کرد ، ئه‌ی ئه‌نساره‌کانی خودا ، ئه‌مه سه‌ری کوفر (امیه‌ی کۆری(خلف) ه ، بمرم ئه‌گه‌ر نیکوژم ، ده‌لیت : چوار ده‌وریان گرتین و خستیانه نیوکه‌وانه‌وه . من به‌رگرم لێ‌ده‌کرد ، ده‌لیت : پیاویکیان له‌ناکاو شمشیرێکی‌دا له‌ قاچی کوپه‌که‌ی خستی ، (امیه‌) هاواریکی وای کرد شتی وام هه‌رگیز گۆی لێ نه‌بوو‌بوو ، منیش وتم : خۆت قوتارکه ئیمه ناتوانین رزگارت بکه‌ین ، ئه‌نجا ئه‌وان هه‌لیان کوتایه سه‌ریان دانیانه به‌ر شمشیر هه‌تا ساردیان کردنه‌وه ، هه‌موو جاری (عبدال‌الرحمن) ده‌یوت : خوا په‌رحم به‌ بیلال بکات ، بی‌قه‌زابیئت ، من قه‌ڵغانه‌کانیشم له‌کیس چوو ، له‌ دیله‌کانیشمدا دلێ نیشتاندم .

له‌ (زاد المعاد) یشدا هاتوه ، که (عبدال‌الرحمن)ی کۆری (عوف) به‌ (امیه‌)ی وت : دانیشه‌ ئه‌ویش دانیشت (عبد الرحمن) خۆیدا به‌سه‌ریدا ، له‌ ژێر (عبد الرحمن) یشه‌وه دایانه به‌ر شمشیر هه‌تا کوشتیان له‌هه‌ندیک شوینه‌وه قاچ و قۆلی (عبد الرحمن) یشیان بریندار کرد ^(۱) .

۴. (عمر) کۆری (خطاب) رضی الله عنه له‌و پۆژه‌دا خاڵی خۆی کوشت ، که ناوی (العاص) کۆری (هشام)ی کۆری (المغیره) بوو .

۵. (ابوبکر)ی (الصديق) (ر) له‌ناو شه‌په‌که‌دا هاواری کرد له‌ کوپه‌که‌ی (عبد الرحمن) که له‌و کاته‌دا له‌گه‌ڵ موشریکاندا بوو . وتی : پیسی خراپ چیت کرد له‌ مال و سامانه‌که‌م ؟ (عبدال‌الرحمن) یش وتی :

لَمْ يبقَ غيرُ شُكَّةٍ وِيعُوبُ وَصَارَ مِ يَقْتُلُ ضَلالُ الشَّيْبِ

۶. که موشریکان ده‌ستیان هه‌لگرت و ته‌سليم بوون ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌ کوخه‌که‌ی‌دا بوو ، (سعد)ی کۆری (معاذ)یش به‌شمشیره‌که‌ی ده‌ستی

^(۱) زاد المعاد ۲ / ۸۹ .

پاسه‌وانی به‌ر درگاه‌ی ده‌کرد ، پیغهمبری خوا ﷺ له‌په‌نگ و پووی
(سعد) دا نه‌وه‌ی ده‌خوینده‌وه که پیی ناخوشه نه‌وانه‌یان دیل کردوه، پیی
فرموو: نه‌ری (سعد) ده‌لیی نه‌و بارو دۆخت پی‌ناخوشه ؟ وتنی : به‌لی
پیغهمبری خوا. نه‌مه یه‌که‌م کاره‌ساته که به‌سر موشریکاندا هاتبیّت ،
کوشتنیانم به‌لاوه چاکتر له‌هیشتنه‌وه‌یان .

۷. شمشیره‌که‌ی (عکاشه)ی کوپی (محسن الاسدی) له‌و پۆژده‌دا قرتا ، هاته‌لای
پیغهمبر ﷺ نه‌ویش کوته‌ره‌داریکی دایه‌و فرمووی : (عکاشه) به‌مه‌شهر بکه ،
که له‌پیغهمبری خوای وهرگرت ﷺ پای وه‌شاند ، به‌ده‌ستیه‌وه بوو
به‌شمشیریکی دریزی، ره‌قی بپنده ، شهرپی پی‌کرد تا خودای گه‌وره‌فه‌تخی
نارد بۆ موسلمانه‌کان ، نه‌و شمشیره‌ناونرا بوو (العون) ، پاشانیش له‌لای
مایه‌وه‌شهرپی پی‌ده‌کرد ، تا له‌جه‌نگه‌کانی هه‌لگه‌پراوه‌کاندا شه‌مید کرا.

۸. پاش ته‌واو بوونی شه‌ره‌که (مصعب)ی کوپی (عمیر العبدری) به‌لای براکه‌یدا
تیپه‌ری که ناوی (ابو عزیز) بوو ، به‌ده‌ست یه‌کیک له‌نه‌نساریه‌کانه‌وه دیل
کرا بوو، (مصعب) به‌نه‌نساریه‌که‌ی وت: توند ده‌ستی بگره ، دایکی
ده‌وله‌مه‌نده، به‌لکو له‌باتی نه‌ودا خوینداییت بداتی ، (ابو عزیز) وتی به
(مصعب) نه‌مه‌یه وه‌سیتی تۆ بۆ من ؟

(مصعب) وتی : نه‌و کابرا نه‌نساریه‌برای منه‌نک تۆ .

۹. کاتیك که پیغهمبر ﷺ فرمانی‌دا به‌ئه‌سپه‌ره‌کردنی لاشه‌ی موشریکان له
(قلیب)داو لاشه‌ی (عتبه)ی کوپی (ربیع) یان راکیشا به‌ره‌و (قلیب) ، پیغهمبر
ﷺ سه‌یریکی ده‌م و چاوی (ابو حذیفه)ی کوپی کرد ، بینی زمرده‌لگه‌رابوو
فرمووی: (ابو حذیفه) نه‌لیی له‌باره‌ی باوکتیه‌وه شتیکت له‌لدایه ؟ وتی: نه‌خیر
پیغهمبری خوا ، سویند به‌خوا هه‌رگیز به‌دگومانیم بۆ دروست نه‌بووه له‌کوژرانی
باوکه‌دا ، به‌لام سه‌یرم ده‌کرد ، که باوکه‌م خاوه‌ن عقل ناغری و نازایی و ریزیکی
تایبه‌تیه ، ئاواتم و خواست که نه‌وه رینومایی بکرایه‌ بۆ ئیسلام ، کاتیك
که‌مینیم کوژرا ، نه‌وم بیرکته‌وته‌وه که نه‌و له‌سر کوفرو مردوه نه‌وه زۆر
ناره‌حه‌تی کردم ، پیغهمبری خوا ﷺ گوته‌یه‌کی جوانی پی فرموو ، دۆعای
فییری بۆ کرد .

تەرمەكانى ھەردوولا

شەپەرەكە بەشكاندىكى خراپى موشرىكان و سەرگەوتنىكى گەورەى
موسلمانان كۆتايى ھات لەموسلمانەكان (١٤) چواردەكەس شەھىدبوون ، شەش
كۆچەرى و ھەشت ئەنسارى.

موشرىكانىش تووشى زيانكى گەورە ھاتن ، ھەفتايان ئىكۆژاو
ھەفتاشيان ئى بەدىل گىرا ، زۆرىنەشيان سەرکردەو فەرماندەو پالەوانەكانى
قورەيش بوون .

كەجەنگەكە كۆتايى ھات پىغەمبەرى خوا ﷺ بەسەر كۆژراوەكانەو
وہستاو پىي فەرموون: بەراستى ئىوہ خراپترىن كەسى پىغەمبەرەكەتان بوون ،
بەدرۆتان خستەوہ لەكاتىكدا خەك ھات بەدەممەوہ، سەرتان شوپكرەم لە
كاتىكدا كە خەك پشتىوانيان ئىكردم ، دەرتان كردم كەچى خەك جىگەى كردمەوہ
، پاشان فەرمانى دا - رايان كيشان و خستىيانە يەكك لە چالەكانى بەدرەوہ .

لە (ابى طلحە) وە ، پىغەمبەر ﷺ لە رۆژى بەدردا فەرمانى دا ، بىست و چوار
فەرماندەى قورەيشيان فرىدايە ناو پەنا شىوئىكى بەدرەوہ ، نەرىتى وابووہ بەسەر ھەر
كۆمەلىكدا سەركەوتايە لە ساراكەدا سىشەو دەمايەوہ ، لە رۆژى سىيەمدا كە لە بەدر
بوون فەرمانى دا كاروانەكەى رىكخەن، پاشان رۆشت ھاوہلەكانى بەدوايىدا رۆشتن،
چووہ سەرجانى گۆرەكان و، دەستى كرد بە بانگ كردنيان ھەريەكەيان بەناوى خۆيان
و بابوكيانەوہ ، فلانى كوپى فلان ، فلانى كوپى فلان ، ئايا باشتەر نەبوو ئەگەر بەگوئى
خوداو پىغەمبەرەكەيتان بكردايە ؟ ئەوہ ئىمە بەمە گەيشتىن كە خودا بەلئىنى
پىداووون ، ئايا بەراستى ئىوہش بەوہ گەيشتن كەخودا وادەى پىداووون؟ (عمس) ﷺ
وتى: پىغەمبەرى خوا چ جەستەيەكى بى گيان قسەى كردوہ ؟ پىغەمبەرى خوا ﷺ
فەرمووى : سوئندم بەو كەسەى گيانى منى بەدەستە ئىوہ باشتەر لەوان ئەو قسانەى
من نابىستىن ، لەگىرانەوہيەكى تردا ، بەراستى ئىوہ زياتر لەوان نابىستىن ، بەلام ئەوہيە
كەناتوان وەلام بەدەنەوہ ^(١) .

(١) متفق عليه ، مشكاة المصابيح ٢/٣٤٥ .

(مهكه) هه وائى ژيركه وتنه كه ي پیده گات

موشریکان له مهیدانی بهردا به شیوهیهکی ناپیک هه لاتن و به شیوو دۆله کاندایه پهرش و بلا بوونه وه به ترسه وه به ره و مه که رایانده کردو له شهزاداندا نه باندەزانی چۆن برونه مه که وه .

(ابن اسحاق) دهلیت : یه کهم که سیك هه والی کاره ساته که ی گه یانده مه که (الحسیمان) ی کوپی (عبدالله الخزامی) بوو ، وتیان: چ هه والیکت پییه ؟ وتی: (عتبه) ی کوپی (ربیع) و (شیبه) ی کوپی (ربیع) و (ابوالحکم) کوپی (هشام) و (امیه) ی کوپی (خلف) کوژاون له گه لّ چهنه پیاویکی تر دا که - ناوی بردن - که دهستی کرد به ژماردنی سه کرده کوژاوه کانی قوپه یش ، (صفوان) ی کوپی (امیه) که له (الحجر) دا دانیشتبوو ، وتی : وه لّاهی عه قلّ نایگیریت ناده ی هه والی منی لی پیرسن ، وتیان : ئه ی (صفوان) ی کوپی (امیه) چی لیّه ات ؟ وتی : ئه وه تا له (حجر) دا دانیشتووه ، وه لّاهی چاوم لی بوو باوک و براکه ی به یه که وه کوژان .

(ابو رافع) غولامەكەى پىغەمبەر ﷺ دەلىت : خزمەتكارى (عباس) بووم ،
 ھاتبوھ ناومانەوھ بو ئەھل و بەیت ، (عباس) موسلمان بوو ، (ام الفضل) و منیش
 موسلمان بووین ، (عباس) ئىسلام بوونەكەى شارذبوھ (ابولەب) نەچو بو بو شەرى
 بەر ، كە ھەوالەكەى بەر ھات دەمكوت بوو سەرى شوپ كر ، ھەستمان بەخوشى و
 سەربەزى دەكر ، من پىاوئىكى لاوازبووم دەفرم دروست دەكر . لە ژورەكەى
 زەمزەمدا ھەلم دەكۆلى ، سوئندىت لەویدا دانىشتبووم خەرىكى ھەلكۆلىنى
 دەفرەكانم بوو (ام الفضل) یش لەپالەدا دانىشتبوو ، ئەو ھەوالەى پىمان گەیشت زۆر
 دلئى خوش كرىبوین ، (ابولەب) بەبىزارى و بىتاقەتەكى زۆر داخ لەدلىھە بەرەو لای
 ئىمە دەھات ، ھات و لەپال (حجر) دا دانىشت ، پىشتى كرىمە من ، لەوھالەدا
 دانىشتبووم ، خەلك و تیان : ئەو (ابوسفیان) ى كورى (حارث) ى كورى (عبدال مطلب)
 ھات ، (ابولەب) پىئى وت : ئادەى وەرە بۆلام ، سوئند دەخۆم ھەموو ھەوالەكەت لەلایە
 ، دەلىت : لەلای دانىشت ، خەلك لەدەورى كۆ بوونەوھە ، وتى : برازا ھەوالم بەدرى
 بزانم بارودۆخەكە چۆن بوو؟ (ابوسفیان) وتى : وەللأھى ھەر ئەوھەندەمان خوش بوو
 چووینە شەپەكەوھ خیرا شانمان بۆ شل كرىن ، بەئارەزووى خویان لییان كوشتین و
 بەدیل گرتین ، وەللأھى سەربارى ئەوھش من لۆمەى كەس ناكەم ، ھەندىك پىاومان
 پىگەیشت سەرتاپا سىپى بەسواری ئەسپى ماروھ لەنیوان ئاسمان و زەمىندا
 وەستابوون ، وەللأھى ئەوانە ھىچیان نەھىشت ، ھىچ كەسیش نەیدەتوانى
 بەرامەریان بوەستت .

(ابو رافع) ده‌لێت : چمکیکی (حجر)م به‌رز کردوه‌و وتم : وه‌للأه‌ی نه‌وانه
 فریشته بوون ، ده‌لێت: (ابوله‌ب) ده‌ستی به‌رز کردوه‌و یه‌ك زله‌ی توندی لێدام ،
 منیش په‌تم دایه‌وه ، هاته‌ گیانم دامی به‌زه‌ویدا نه‌نجا كه‌وته‌ لێدانم ، من پیاویکی
 لاواز بووم ، (ام الفضل) هه‌ستا كۆله‌كه‌یه‌کی هه‌لگرت و كیشای به‌سه‌ریدا ، خوینی
 لیه‌یناو پیتی وت: كه‌ زانیت ئاغای لی‌ره‌نیه‌ بێكه‌س كوژت كرد ، (ابو له‌ب) سه‌ری
 شوڤكردو لێیدا پۆیشت ، سویند به‌خوا ته‌نها كه‌وت شه‌وی تر ژیاو ، خوای گه‌وره
 گه‌ڕو گولی كردو كوشتی ، (ئه‌وه‌ش ده‌ردیكه‌ عه‌ره‌ب نو‌قلانه‌ی شه‌ری پی لێده‌ده‌ن ،
 بۆیه‌ كوپه‌كانیشی وازیان لێهینا ، تاماوه‌ی سی پوژ كه‌س نزیکێ ته‌رمه‌كه‌ی
 نه‌ده‌كه‌وته‌وه‌و كه‌سیش هه‌ولی نه‌ده‌دا بینیزێت كه‌كوپه‌كانی له‌قه‌سه‌و باسی خه‌لك
 ترسان ، ئیتر هه‌ستان چالێکیان بۆ هه‌لكه‌ند به‌دار پالیان پێوه‌نا بۆناو چاله‌كه‌و
 له‌دوره‌وه‌ خوێیان بۆ فریدا تابه‌ته‌واوی دایانپۆشی).

به‌م شیوه‌یه ، خه‌لكی ، هه‌والی شكسته‌كه‌ی مه‌یدانی به‌دریان پێگه‌یشت ،
 ئه‌م هه‌واله‌ کاریگه‌ریه‌کی زۆرخراپی كرده‌ سه‌ریان ، گه‌شته‌ راده‌یه‌ك شین و
 واوه‌یلایان قه‌ده‌غه‌ كرد بۆ مرده‌كانیان ، نه‌بادا موسلمانه‌كان ئۆخه‌ی بکه‌ن .

یه‌كێك له‌و نو‌كته‌ خو‌شانه‌ كه‌ پووی‌دا ئه‌وه‌بوو ، (اسود)ی كوپری
 (عبدالمطلب) سی كوپری له‌ شه‌ری به‌درا به‌ركه‌وتبوون و كوژرا بوون ، زۆر كه‌زی
 ده‌كرد بۆیان بگری ، چاوی كوێر بوو ، شه‌ویك گویی له‌لاوانه‌وه‌یه‌ك بوو ،
 غولامه‌كه‌ی نارد؟ وتی به‌لكو ئه‌مه‌ خوايه‌ رێگه‌ی لاواندنه‌وه‌یان دابییت ، ئه‌ری تۆ
 بلێی ئه‌مه‌ قوپه‌هیش بن و بۆ كوژراوه‌كانیان بگری؟ به‌لكو ساخا رێگه‌م بده‌ن بگری
 بۆ (ابی حكیمه‌)ی كوێم . خه‌ریكه‌ جه‌رگم ده‌سووتیت ، غولامه‌كه‌كه‌ گه‌رایه‌وه‌و وتی :
 ئه‌و لاوانه‌وه‌یه‌ شینی ژنێكه‌ بۆ وشتره‌ ونبوه‌كه‌ی ده‌گری، ئیتر (اسود) خۆی
 پێنه‌گیرا و ئه‌م شیعه‌ری وت:

اتېکي أن تضل لها بعير	ويعنهما من النوم السهود
فلا تبكي على بكر ولكن	على بدر تقاصرت الحدود
على بدر سراة بني هصيص	ومحزوم ورهط أبي الوليد
وبكي ان بكيت على عقيل	وبكي حارثاً أسد الاسود
وبكهم ، ولا تسمي جميعاً	ومالأي حيكمة من نديد
ألا قد ساد بعدهم رجال	ولولا يوم بدر لم يسودوا

(مه‌دینه) هه‌والی سه‌رکه‌وتنه‌که‌ی پێده‌گات

که خودای گه‌وره سه‌رکه‌وتنی به‌خشی به‌موسلمانان ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ دوو مژده‌ده‌ری نارد بۆ خه‌لکی مه‌دینه ، بۆئه‌وه‌ی به‌خێراییی مژده‌که‌یان پێ بگه‌یه‌نیت ، (عبدالله‌)ی کو‌پی (رواحه‌)ی نارد بۆ خه‌لکی سه‌ره‌وه‌و (زید)ی کو‌پی (حارثه‌) یشی نارد بۆ خه‌لکی خوا‌ره‌و .

جوله‌که‌و دوو‌پووه‌کان که‌وتبوونه جموجوول له‌ناومه‌دینه‌دا به‌ بلا‌و کردنه‌وه‌ی پڕوپاگه‌نده‌ی درۆ ، زیاد له‌وه‌ش هه‌والی شه‌هید بوونی پیغه‌مبه‌ریان بلا‌و‌کرده‌وه ﷺ کاتی‌ک که‌ یه‌کی‌ک له‌ دوو‌پوان (زید)ی کو‌پی (حارثه‌)ی بینی به‌ سواری ((القصوراء) و‌شتره‌که‌ی پیغه‌مبه‌ره‌وه‌ بوو ، وتی : ئه‌ری وه‌للأ مو‌حه‌مممه‌د کو‌ژراوه ، ئه‌وه‌ش (قصوراء)ه‌و ده‌یناسینه‌وه ، ئه‌وه‌ش (زید) ه‌ له‌ ترساندا نازانی‌ت چی بلی‌ت و سه‌ری شو‌پ کرده‌وه‌و شکاوه .

که هه‌ردوو پیاوه که‌گه‌یشتنه مه‌دینه موسلمانان ده‌وره‌یان دان ، گو‌ییان گرت بۆ بیستنی هه‌واله‌که‌ ، تا به‌ته‌واوی د‌ل‌نیا‌بوون له‌ سه‌رکه‌وتنی موسولمانان ، نیت‌ر خوشی هه‌موولایه‌کی گرت‌ه‌وه ، هه‌موولایه‌کی مه‌دینه پ‌ر‌ بوو له‌ ده‌نگی (لااله‌الاالله و الله‌اکبر) سه‌رانی ئیمان‌دران - ئه‌وانه‌ی له‌مه‌دینه‌دا بوون - هاتنه‌ ده‌ره‌وه‌ بۆ سه‌ر ری‌گا‌کانی شار به‌ مه‌به‌ستنی پ‌یش‌وا‌زی کردن و پ‌ی‌ر‌و‌زبایی کردن له‌ پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، به‌بۆنه‌ی ئه‌و سه‌رکه‌وتنه‌گه‌وره‌یه‌وه .

(اسامه‌)ی کو‌پی (زید) ده‌لی‌ت: له‌کاتی‌ک‌دا که‌ تازه (رقیه‌)ی کچی پیغه‌مبه‌ری خوامان ﷺ ئه‌سه‌پ‌رده‌ ده‌کرد که‌ خێزانی (ع‌فان)ی کو‌پی (ع‌فان) بوو ، هه‌والی سه‌رکه‌وتنه‌که‌مان پ‌ینگه‌یش‌ت ، ئه‌وکاته پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ من و (عثمان)ی هاوسه‌ری به‌دیاریه‌وه‌ دانا‌بوو .

سوڀاڪه‌ي پيڻغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ره‌و مه‌دينه به‌ري ده‌كه‌ويت

پيڻغه‌مبه‌ري خوا ﷺ سڀ پوڙ دواي ڪوٽايي هاٽني جهنگه‌که له به‌در مايه‌وه ،
پيش به‌ريکه‌وتني له‌شويني مه‌يداني شهره‌که راجياوازي له‌نيوان سوڀاڪه‌دا له‌سهر
مه‌سه‌له‌ي ده‌ستکه‌وتي شهر دروست بوو ، که جياوازيه‌که توندتر بوو پيڻغه‌مبه‌ري خوا
ﷺ فهرماني‌دا هرچي ڪوڪراوته‌وه بيگيرنه‌وه ، هه‌موو ده‌ستکه‌وته‌کانيان هينايه‌وه .
پاشان وه‌جي هاٽه خواره‌وه بو چاره‌سهرکردني ثم ڪيشه‌يه :

له (عباده‌ي ڪوري (صامت) ه وه ده‌لڀت : له‌گه‌ل پيڻغه‌مبه‌ري خواڏا ﷺ
ده‌رچووم ، شه‌ري به‌درم له‌گه‌ل‌دا بيني ، خواي گه‌وره ڪافرائي ژيرخست ، هه‌نديک
له موسلمانن‌کان راودويان که‌وتن هه‌نديکيان لي ڪوشتن و هه‌نديکيان به‌ديلي
ليگرتن ، ڪومه‌ليکي تريش چوون بو ڪوکردنه‌وه‌ي ده‌ستکه‌وت و تالاني ، هه‌نديکي
تريش چوارده‌وري پيڻغه‌مبه‌ريان دابوو ﷺ نه‌بادا دوڙمن په‌لاماري بدن له‌ناکاودا ،
هه‌تا شه‌و داهات ، نه‌وانه‌ي که تالاني شهره‌که‌يان ڪوکردبووه ، له‌به‌يني خوياندا
ده‌يانوت : خوڙمان ڪوڙمان کردوته‌وهو ، به‌ش که‌سي پيوه نيه ، نه‌وانه‌ش که به‌دواي
دوڙمندا رايان کردبوو هه‌لياندايه‌و وتيان : نيوه له‌ئييمه شياوترنين ، ئيمه بووين
دوڙمنمان دوورخسته‌وهو راوماننان ، نه‌وانه‌ش که چوارده‌وري پيڻغه‌مبه‌ريان
گرتبوو ﷺ وتيان : ئيمه‌ش له‌وه ده‌ترساين که له‌ناکاودا بينه سهر پيڻغه‌مبه‌ر ﷺ
بويه به‌وه‌وه سهرقال بووين ، خواي گه‌وره ثايه‌تي ناره‌دخواره‌وه: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ
الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرُّسُولِ فَأَتَقُوا اللَّهَ وَاصْلَحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ﴾ (الأنفال: ١) ، واته: پرسيارت لي‌ده‌که‌ن نه‌ي موچه‌ممه‌د له‌بارهي نه‌نفاله‌وه ،
توش بلي: نه‌نفال بو خوداو پيڻغه‌مبه‌ره‌که‌يه‌تي له‌خوداي گه‌وره بترسن و نيوه‌ندي
خوتان چاڪ بکه‌ن و ، به‌گوئي خواو پيڻغه‌مبه‌ره‌که‌ي بکه‌ن ، نه‌گه‌ر به‌راستي
ئيماندارن ، ئيدي پيڻغه‌مبه‌ري خوا ﷺ له‌نيوان موسلماناندا دابه‌شي کرد ^(١).

پاش سڀ پوڙه‌که‌ي به‌در پيڻغه‌مبه‌ر ﷺ سوڀاڪه‌ي جولاند به‌ره‌و مه‌دينه‌و ،
ديله موشرېکه‌کانيشي پي بوو ، هه‌روه‌ها نه‌و بره نه‌نفاله‌شي پي بوو که له‌ڪافرائي
شه‌ري به‌دردا ده‌ستي که‌وتبوو ، (عبدالله‌ي ڪوري (ڪعب‌ي کردبوو به‌رپرس
به‌سه‌ريه‌وه ، که له‌ته‌نگاوي (الصفراء) ده‌رچوون ، له‌سهر گردو‌لکه‌يه‌کي نيوان
ته‌نگاوه‌که‌و (نازيه) پاش نه‌وه‌ي که پيڻجيه‌کي لي‌ده‌رکرد نه‌نجا ده‌ستکه‌وته‌که‌ي

^(١) (احمد) ده‌ريه‌نياره ٥/ ٢٢٢ ، ٢٢٤ ، مه‌روه‌ما (حاکم) ٢/ ٢٢٦ .

بهیه کسانى دابهش کرد ، که گه یشتنه ناوچهی (الصفراء) پیغه مبهرى خوا ﷺ
 فرمانى دا به کوشتنى (نظر)ى کوپى (حارث) ، نهم کابرايه هه لگرى ئالای
 موشریکان بوو له شهرى بهدرا ، یه کیك بوو له تاوانباره هه ره گه وره کانی قوپه دیش
 و خراپترین هه لویستی هه بوو بهرام بهر به ئیسلام و زور نازارى پیغه مبهرى خواى
 دهدا ﷺ ، (على) کوپى (ابو طالب) دای له گهر دنى .

که گه یشتنه ناوچهی (عرق الطبیة)ش فرمانى دا به کوشتنى (عقبه)ى
 کوپى (ابي معیط) ، پیشتريش باسما ن کرد که چون نازارى پیغه مبهرى دهدا ﷺ ،
 هه ره نهم بوو له کاتى نوێژدا سه روپی ئاژهلئى کرد به سه ر سه رى پیروزی پیغه مبهردا
 ﷺ ، نه وه بوو عه باکه ی له ملی پیغه مبهرى ئالاندو ویستى بیتاسینیت و ، خه ریک
 بوو بیکوژیت نه گه ر نه بوبه کر نه بوايه ﷺ ، که فرمانى دا به کوشتنى وتى :
 کوپه کانه کینان هه یه نه ی موحه ممه د ؟ فره مووی : دۆزه خ ^(۱) ، (عاصم)ى کوپى
 (ثابت الانصاري) کوشتى ، گوتراویشه (على) کوپى (ابو طالب) .
 کوشتنى نه و دوو سه تهمکاره له پرووی سه ربازییه وه پیویست بوو ، نه وانه
 ته نها دیلی جهنگ نه بوون ، به لکو به زاراوه ی نوێ تاوانبارى جهنگ بوون .

شانده کانی پیروزیایی

که پیغه مبه ر ﷺ گه یشته (روحاء) سه رانى موسلمانه کانی پیگه یشت ،
 نه وانه ی که پیشت له گه ل بیستنى مژده ی سه رکه وتنه که دا به هوێ دوو نیژراوه که
 هاتبوونه ده ره وه ی شار - هاتنه خزمه تی بۆ پیروزیایی کردن ، له ویدا (سلمه)ى
 کوپى (سلامه) پینی وتن: له سه رچی پیروزیایمان لیده که ن ؟ وه لآله ی نه وانه ی
 شه رمان له گه لدا کردن چه ند پیره پیاویکی سه رساف بوون وه ک وشت ، پیغه مبه رى
 خوا ﷺ ده ستى کرد به پیکه نین ، پاشان فره مووی: برازا ، خو نه وانه نه نجومه نى
 قوپه دیش بوون .

(اسید)ى کوپى (حضیر) یش وتى: پیغه مبه رى خوا ، سوپاس بۆ نه و
 خودایه ی سه رى خستیت ، دلئى ئارام کردیت ، وه لآله ی پیغه مبه رى خوا ، هه رگیز
 دواکه وتنم له به رددا له به ره نه وه نه بوو که پیم وابوو بیت شه ر ده که یت له گه ل دوژمندا
 ، بپروام وابوو که مه سه له کاروانه که یه بۆیه نه هاتم ، نه گه ر بمزانیا به به دوژمن
 ده که یت هه رگیز دوا نه ده که وتم ، پیغه مبه رى خوا ﷺ فره مووی: راست ده که یت .

^(۱) خاوه نى سه رچاوه (صحیح)ه کان نه مه یان ریوایه ت کردووه ، بپروانه (سنن ابی داود) له گه ل په راویژه که ی

پاشان پیغه مبهری خوا ﷺ به سهرکه وتوویی و سهری به رزه وه چووہ ناو مه دینه وه، هرچی دوژمنی ناوہ وه دهره وه هبوو زنده قیان لیی چوو بوو ، ژماره یه کی زوری خه لکی مه دینه موسلمان بوون ، له وکاته وه (عبدالله) ی کوپی (ابی) و تاقمه که ی به پوالت و ناشکرای هاتنه ناو ئیسلامه وه .

دیه کان دواي خوئی به پوژنک گه یشتنه وه مه دینه، دابه شی کردن به سهر هاو لاندی و هسیه تی خیری بو کردن ، هاو لآن خویان خورمایان ده خواردو ، له بهر وهسیه ته که ی پیغه مبهر نانیان ددا به دیله کان .

مه سه له ی دیله کان

که پیغه مبهری خوا ﷺ گه یشته وه مه دینه ، له باره ی دیله کانه وه پراویژی به (ابوبکر) ی هاو لئی کرد ﷺ، فهرمووی : پیغه مبهری خوا ، ئه وانه ئاموزاو براو خزمانی عه شره تن ، من پیم باشه فیدی یان ئی وهر بگریت ، بهو پاره یه ی وهری ده گرین میزمان ده بیت به سهر کافراند ، سا به لکو خوا هیدایه تیان بداو ببنه پشتیوانیک بو ئیمه .

پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی به (عمر) ی کوپی (خطاب) توچی ده لئیت ؟ (عمر) وتی : وه لاهی من له گه ل رایه که ی (ابوبکر) دانیم ، پیم وایه که تو بواری به دیت من فلانه که سی خزم بکوژم ، (علی) ش (عقیل) ی کوپی (ابوطالب) بکوژیت و (حمزة) ش فلانه که سی برای بکوژیت ، تاپیشانی به دین لای خوی خومان که هیچ دل نهر میه کمان تیدا نییه بهرام بهر به موشریکان ، ئه مانه ش سهران و پیشپره و سهر کرده کانی کوفرن .

(عمر) ده لئیت : پیغه مبهری خوا ﷺ مه یلی به لای رایه که ی (ابوبکر) دا بوو ، قسه که ی منی به دل نه بوو ، خوینبایی لی وهر گرتن ، بو پوژی سهر له به یانی چوومه خزمهت پیغه مبهر ﷺ بینیم له گه ل ئه بویه کردا ده گریان - وتم : پیغه مبهری خوا توو هاو له که ت بوچی ده گرین ؟ ئه گهر گریانم بو هات منیش ده گریم ، وه گهر نا خوم ده گریه نم بوو گریانم نیوه ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : سه بارهت به مه سه له ی دیله کان که هاو له کانت رای خویان وت : به وهر گرتنی خوینبایی ، که چی سزا که یانم پی نشاندره له ئه و درهخته لیمانه وه نزیک تر بوو . ئاماژهی بو درهختیکی نزیک کرد ^(۱) .

^(۱) تاریخ عمر بن الخطاب ، نویسنی (ابن الجوزی) ل ۲۶

خوای گه وره نایه تی نارد خوار هوه : ﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُخْرَجَ فِي الْوُجُوهِ غَرَضُ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ، لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ الانفال : ٦٧ - ٦٨ واته : بۆ ههچ پیغه مبه رێک نیه که دیل گل بداته وه تاکاتیك پایه دارو جیگر ده بیست له زه ویدا ، مه گهر کهل و پهل و شمه کی دونیاتان ده ویت ؟ خو خوای گه وره نهو جیهانی ده ویت بۆتان و سه رفرازی قیامه تی ئیوه ی مه به سته ، خوا بالاده ست و دانایه ، خو نه گهر بریار دده ی خودا نه بوایه له سه ر نهو شتانه ی که وه رتانه گرت له به رامبه ر ئازاد کردنی دیله کانه وه نه وه تووشی سزایه کی سه خت ده بوون .

نهو (کتاب) ه ش که له نایه ته دا ده لیت : پیشت هاتوه مه به ست پنی نایه تی : ﴿ فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءٌ ﴾ عمد : ٤ ، واته : یان منه تیان به سه ردا بکه ن به ریان بده ن ، یان فیدییه یان ئی بسینن ، نایه ته که باسی موله تی وه رگرتنی فیدییه ی تیدایه وه گهرنا سزا ده دران ، سه رزه نشته که بۆ نه وه دابه زی ، چونکه نه وان پیش جیگر بوون و پایه دار بوون دیلیان گلدایه وه و ، پاشان فیدییه یان وه رگرت له و تاوانبارانه ی که دیلی شه ر نه بوون ، به لکو تاوانباری جه نگ بوون ، نه وانه یاسای نویش وازیان لینا هینیت و دادگایان ده کات ، زۆرجاریش هوکمی دادگا له باره یانه وه کوشتن یان به ندیی کردن ده بیست هه تا مردن .

نه وه بوو بریاره که به پنی بۆچوونه که ی (ابوبکر) (ر) جیگیر بوو ، قسه یان له دیله کان وه رگرت ، هه ر فیدییه کی ش چواره زار دره م بوو تا سی هه زاردره م و تا هه زاردره م ، خه لکی مه که که خوینده واریان هه بوو خه لکی مه دینه خوینده واریان نه بوو ، هه رکه سینکیان نه یه توانیایه فیدییه بدات ، ده منالیان ده دایه ده ست فییری خوینده واریان بکه ن ، که فییری بکردنایه به ره لای ده کردن .

پیغه مبه ری خوا ﷺ به بی به رامبه ر هه ندیکی تر له دیله کانی ئازاد کرد ، له وانه (المطلب) ی کوپی (حنطب) و (صیفی) کوپی (ابی رفاعه) و (ابوعزه الجمحی) ئه مه ی به ئه سیری گرته وه له ئو خودا و کوشتی و باسه که ی له دوا ییدا دیت .

(ختنه ابی العاص) یشی به ره لای کرد به مه رجیک ده سته ردار ی (زینب) بییت ، پیشت ریش (زینب) پاره و مالی نارد بوو بۆ به ردانی (ابی العاص) ملوانکه یه کی تیدانا بوو که لای خه دیجه بوو ، به و ملوانکه یه وه شووی کرد بوو (ابی العاص) کاتیك پیغه مبه ر ﷺ ملوانکه که ی بینی دلای نه رم بوو ، داوای کرد له هاوه لانی که (ابی العاص) به ربده ن به مه رجیک ریگه بدات که (زینب) کوچ بکات بۆ مه دینه و

دهستبردارى ببيت ، (ابو العاص) پازى بو ، پيغه مبهريش بهريدا و (زيد) كوپى
(حارثة) و پياويكى ترى نه نساى نارد به شوي زينه بى كچيداو پيى فهرموون :
له (بطن ياچ) بميننه وه تا زينه ب بهويدا دهگوزهرت له گهل خوتاندا بيهيننه وه .
ههردووكيان ده رچوون و له سه ره وه له گهل خوياندا هيئاينه وه ، به سه ره اتى
كوچه كه ي زينه ب زورو دورو دريژو خه مناكه .

(سهيل) كوپى (عمرو) له ناو ديله كاندا بو ، وتارييرتيكى كارامه بوو ،
(عمر) فهرمووى : پيغه مبهري خوا ههردو دانى پيشه وه ي (سهيل) كوپى (عمرو)
دهر بهينه بازمانى تى بگيرت و ، بو ئه وه له مه ودا له هيچ شويينيكدا نه بيته
هوى شيواندن دهم و چاوى مروء و ، خه شم و قينى خوا له پورتي قيامه تدا .
(سعد) كوپى (النعمان) چوو بو (عمره) له وى (ابو سفيان) گرتى و به ندى
كرد ، (عمرو) كوپى (ابو سفيان) له ناو ديله كاندا بو ، ناردiane وه بو (ابو سفيان)
ئويش له بهرام بهريدا (سعد) بهر لآ كرد .

قورئان له باره ي شهركه وه ده دويت

له باره ي ئه و جهنگه وه سوره تى (الانفال) هاته خوار وه ، ئه م سوره ته قسه
ليكردينكي خوداييه - نه گهر راست بيت بلين - له باره ي ئه و جهنگه وه ، ئه م شيوه
ليدوانه زور جيايه له و گوتانه ي كه مهليك و سهركرده كان دواي سهركه وتن ليى ده دوين .
خواي گه وه باري سهرنجى موسلمانان - يهكجار - راده كيشيت بو ئه و كه م و
كورتى و لاوازيه ره وشتيانه ي كه هيشتا تياندا مابوه وه ، ههنديكيان ليوه شايه وه ،
بو ئه وه ي ههولبدن خويان كامتر بكن و دهروونيان پاكر بكنه وه له و كه م و كورتiane .
پاشان باسى پشتيوانى خودا وه ندو سهرخستنى خويى بو موسلمانان
كردو تا له خويان بايى نه بن و به نازيه تى و قاره مانيتى خويان بوغرا نه بن و تووشى
فيزو ده مار زى نه بن و ، پشت به خوداي گه وه ببهستن و ، ملكه چ بن بو فه رمانى
خودا و پيغه مبهري .

پاشان ئه و ئامانج و مه بهسته گه وه رانه ي پوون كرده وه كه له پيناويدا
پيغه مبهري ئه م غهزا خويئاويه ترسانكه ي نه جامداو ، رينومايى كردن بو ناسيني
ئه و خهسلهت و ره وشتيانه ي بوونه هوى سهركهوتن له شهركه كاندا .

پاشان گوتارى ئاراسته ي موشرىكان و دوپرووان و جوله كه و ديله كانى
شهركه كردو ، ئاموزگاريه كى باشى كردن ، به شيويه كه كه رينومايان بكات بو
ملكه چ بوون بو راستى و وابسته بوون پييه وه .

پاشان له باره ی د سترګه وتی شهره گوتهاری ناراسته کړدن و ، پرهنسیپ و
بنه ما سهره کیه کانی هم مه سه له یه شی بو کړدن به یاسا .

پاشان هه موو نهو یاسایانه ی بو پوون کړدنه وه که تایبه تن به جهنگ و
ناشتی و ، لهو قوناغه دا زور پیویست بوو که بانگه وازی ئیسلامی پیدا دهگوزهره ،
تاجه نگی موسلمانان جیاوازیه کی ه بیټ له گهل نهو جهنگانه دا که خه لکی
جاهیلیه ت نه جانیان دده او ، بالاده ستی و گه وره یتتی نهوان دهرکه ویت له ره وشت و
به او نمونه جوانه کاندو ، بو دونیاش بسه لمینیت که ئیسلام تنها بوچوونیکي
تیوری نیه و بهس ، به لکو به شیوه یه کی کرداری شوینکوتوانی راده هینیت له سره
نهو بنه ماو پرهنسیپانه ی بانگه شی بو دهکات .

پاشان له سره چند به ندیکي یاساکانی ده ولته ئیسلامی په سه ندرکد که
له پروی مافوه جیاوازی دهکات له نیوان دانیشتونانی نیو سنوره کانی و
نیشته جییانی دهره وه ی سنوری ده ولته ئیسلامیدا .

له سالی دووه می کوچیشدا پوژووی مانگی ره مه زان و سهر فیره فهرز کران
و ، پشکی جوړه کانی تری زه کاتیش دیاریکران و ، بهو پییه فهریزه ی زهکات و
پشکه کانی باسیان لیوه کراو بوونه هو ی بار سووککردنی برژیوی نهو کوچکه ره
په نابهرانه ی که نه یانده توانی هیچ جوړه کاسبیه که بکه ن .

یه کی که له جوانترین هه لو یسته کان نهو ده بوو که یه کهم جهژنیک له ژیانی
موسلماناندا بریتی بوو لهو جهژنه ی که وته مانگی شه والی سالی دووه می کوچی ،
له ناکامی نهو سهرکه وتنه گه وره یه دا که له به دردا به ده ستیان هیئا ، چنده جوانه
جهژنی لهو شیوه یه پر له ناسووده یی و خوشی خودا بیهینیت و نیوچه وانیان
به تاجی سهرکه وتن و سهر بلندی پرانینیتته وه .

چند گه وره نهو دیمه نی نویرانه ی نه جانیان دده پاش دهرچوونیان
له ماله کانیان ، به ره زامه ندی خودا پر ده بوو ، ناشوفته ی به زه یی و ره زامه ندی نهو
ده بوون له دوی نهو نازو نیعمه تانه ی به سهر یاندا برژاندی و ، سهری خست و باسی
کړدن و فرموی : ﴿وَاذْكُرُوا إِذْ أَنتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَخَطِفَكُمْ
الْأَسُفَ فَأَوَّاكُمْ وَأَيْدِيكُمْ بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ الانفال : ۲۶ واته : له
یادتان بیت ، کاتیک ئیوه که مینه یه کی لاوازو ژیرده ست بوون و له وه دهرسان
خه لک له زهوی خو تاندا و دهرتان بنین ، که چی خودای گه وره په نای دان و سهری
خست و له پوژی جوان به شی دان ، سا به لکو سوپاسی خودا بکه ن .

چالاکي سهربازيې له نړيوال بهر و نوځودا

غمازي بهر په کم پرو به پرو بوونه و بوو له نړيوال موسلمانان و موشریکاندا ،
 جهنگيکي په کلاکه روه بوو ، ده سلاّت و سرکه و تنيکي وای به خشي به موسلمانان کان
 که هم موو عه رب شایه تیان بو بدن ، نه وانه ی که زور بی تاقهت بوون به نه نجامی
 شه په که بریتي بوون له وانه ی راسته و خو شه په که یان د پړاند بوو ، له موشریکان ، یان
 نه وانه ی سرکه و تن و سهر فرازی موسلمانان کان یان به گورزی که مهرشکین بو قه واره ی
 ناستی و نابوری خو یان د هزانی که نه وانیش جوله که بوون ، هر له وکاته وه که
 موسلمانان کان له جهنگي به دره سرکه و تنیان به ده ست هینا نه دوو تاقمه پق و کینه
 داخی دلیان کهف و کوی دده دژ به موسلمانان کان : ﴿لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ
 آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾ المائدة : ۸۲ واته : ده بینیت که داخ له دلترین کهس به رامبر به
 نیمانداران جوله که و موشریکان ، تاقمیکي کهش دروست بوون بو هاو پشستی نه دوو
 تاقمه ی تر نه مانه به پوالت هاتنه ناو نیسلام ، له ناو مه دینه دا هیچ زیرو هیه تیکیان
 نه مابو نه وانیش (عبدالله) ی کوپی (ابی) و تاقمه که ی بوون ، نه تاقمه پق و کینه یان
 له وان که متر نه بوو .

تاقمی چواره مین بریتي بوون له عه ربه ده شته کیه کانی دهور بهری مه دینه
 ، مه سه له ی کوفرو نیمان به لایانه وه زور گرنگ نه بوو ، به لام خه لکی تالانی و
 فهرود بوون ، نه مانه دل پراو کیان پی که و تنبوو ، بهم سرکه و تنه شله ژان ، له وه
 دهرسان که له مه دینه دا ده وله تیکی به هیزی وها دروست ببیت نه و هیرو
 ده سلا ته یان نه هیلیت که له ریگه ی تالانکاری به وه ده ستیان ده کهوت ، بویه که و تنه
 پقه به رایه تی له گهل موسلمانان کاند او بوون به دوزمنیان .

بهم شیوه یه له هه موولایه که وه مه ترسی چواره دوری موسلمانان کانی دابوو ، له
 هه موولایه که وه ، به لام له شیوازی مامه له دا جیاوازیان هه بوو له گهل موسلمانان داو ،
 هر کو مه لیکیان ریگه ی تایبه تی خوی گرت بو که یشتن به نامانجه کانی خوی ،
 له کاتی که دا که خه لکی دهور بهری مه دینه خو یان به موسلمانان دهرده خست له
 ژیریشه وه ریگه ی پر له پیلان و ده سیسه و شه پی فروشتن و رقیان ده گرت بهر ،
 گروپیکی جوله که دوزمنایه تی خو یان ناشکرا ده کردو ، بی شهرمانه پقه به رایه تی و
 کینه یان دهنواند ، مه که کهش هه په شه ی لیدانیکي توله ی که مهرشکینی ده کردو

بانگه شهی بۆ تۆله سەندنه وه ده کرد، خۆی ئاماده ده کردو شه پیوری جهنگی گشتی لیده داو، زمانحالی دهنارد بۆ موسلمانان کان تاپییان بلیت:

ولا بد من يوم اعر محجل يطول استماعي بعده للوادب

ههرواش بوو، قورەیش كهوته پییش جهنگی ترسناك به رهو قه لاكانی مه دینه، ئەو شه رهش له میژوودا به شه پی (احد) ناسراوه و، پۆلیکی خراپی هه بوو له سهه هه یبهت و ناوبانگ و سامی موسلمانان کان.

موسلمانان کان پۆلی گرنگیان بینى له زال بوون به سهه ئەو مه ترسیانه دا كه تیايدا بلیمه تی سهر کردایه تی پیغه مبهه ﷺ له حاله تی وریایى و پاریزی لهو مه ترسیانه و بهرنامه دانان بۆ زال بوون به سهه ریدا ده رکهوت، له م چهند درپره ی دوا ییدا چهند دیمه نیکی بچوکیان ده خهینه پوو.

غه زای (بنی سلیم) له (کدر) دا

یه كه م هه والێکی هه والگره كانی مه دینه گه یاندییان به پیغه مبهه ﷺ دوا ی جهنگی به در ئەوه بوو، كه تیره ی (بنی سلیم) له ناو خێلی (غطفان) دا هیزه كانیان كۆ ده كه نه وه بۆ هه لكوتانه سهه مه دینه، پیغه مبهه ﷺ به دووسه د سواره وه له ناكاو دا ی به سهه ئەو تیره خو ئاماده کردوانه داو له ناو جیغه كانی خو یاندا شه پرزه ی كردن، له شوینیكا كه پیی ده لێن (الكدر) جۆكه ئاویکی (بنی سلیم) بوو له (نجد)، له سهه ریگه ی بازگرانی رۆژه لاتی نیوان مه كه وه شام، له ویدا گه یشته سهریان (بنو سلیم) فریان هه كه و تن و هه لاتن و له شیوه كه دا پینج سهه د و شتریان به جیهیشت و ده ست سوپای مه دینه كهوت، پیغه مبهه ی خوا ﷺ پاش ئەوه ی پینجیه کی ئی ده رکردو دابه شی كردن به سهه موسلمانان هه كاندا، هه ر پیاویکیان دوو و شتری بهر كهوت، غولامیكیشیان ده ستگیر كرد ناوی (سپار) بوو، پیغه مبهه ی خوا ﷺ ئازادی كرد، لهو جیغه و مالا نه دا سی رۆژ مایه وه و پاشان گه رایه وه بۆ مه دینه.

ئهم غه زایه له شه والی سالی (۲) ی كۆچیدا بوو، پاشگه پانه وه له به در به كهوت رۆژ، لهو شه ره دا له دوا ی خۆی (سباع) ی كوری (عرفظه) ی به جیهیشت به سهه شانی مه دینه وه ده شلێن: (ابن ام مکتوم) ی به جیهیشتوه ^(۱).

^(۱) زاد المعاد ۹۰/۲، ابن هشام ۴۳/۲، ۴۴، مختصر سيرة الرسول، نویسنی شیخ عه بدولازی نه جدی ۲۳۶/۲

پیلانیك بۇ تیرۆركردنى پیغەمبەر ﷺ

لەئەنجامی شکستەکی بىباوەرپاندا لەشەرى بەر ، زۆر پقیان ھەستابوو ، مەككە وەكو ئاوی سەرئاگر كول قوئى دەدا دژ بەپیغەمبەر ﷺ ، تا دوو پالەوانیان نەخشەیان دانا بۆ لەناوبردنى ئەوكەسەى جیاوازی تیداناوئەتەووە ئەو شکستەى بەسەردا ھێناون بەرای ئەوان گوايە ئەوكەسە (پیغەمبەرە ﷺ) ، پاش غەزای بەر بە چەند پوژىك (عمیر)ى كۆرى (وھب) الجمحى ، لەگەل (صفوان)ى كۆرى (امیە) لەپال دیواری كابەدا دانیشتبوون (عمیر) یەكێك بوو لەپیاوھ شەیتان و فیلبازەكانى قوڕەیش و لەناوشارى مەككە زۆر ئازارى پیغەمبەر ﷺ و ھاوئەكەكانى دەدا ، (وھب) ى كۆرىشى لاى موسلمانەكان دیل بوو ، باسى كۆژراوەكانى قولىب و كارەساتەكانى كرد ، (صفوان) وتى : سویندبیت دواى ئەوان ژيان ھىچ مانایەكى نییە .

(عمیر) پینى وت : وەللاھى راست دەكەیت ، سویندبەخوا منیش ئەگەر ئەوقەرزەم لەسەر نەبوايەو مال و مندالەكەم نەبوايە كە دەترسم بمرن ، ئیستا سوار دەبووم دەچووم موخەممەدەم دەكوشت ، بەھانەشم ھەيە ، كۆرەكەم لاى ئەوان دیلە . (صفوان) ئەمەى بەھەلزانى و وتى : من قەرزەكەت دەدەمەو ، خاوە خیزانىشت لەگەل خاوە خیزانى خۆمدا دەبن ، تا لە ژياندا بن و دلیان دەدەمەو ، ھەرچەكەم ھەبیت دەیان دەمى .

(عمیر) پینى وت : با ئەم مەسەلەيە لەنیوان من و تۆدا بیت . وتى : باشە . پاشان (عمیر) فەرمانىدا شمشیرەكەیان بۆ تیرۆ ژەھراوى كرد ، ئەنجا كەوتەپرى بەرەو مەدينە ، گەيشتە مەدينە لە كاتیکدا كەلە (پال) دەرگای مژگەوتەكەدا بوو ، و شترەكەى رادەگرت ، (عومەر)ى كۆرى (الخطاب) ، لەگەل كۆمەلە موسلمانىكى تردا خەرىكى باسى شەپكەى بەر بوون لە دورەوہ بينى ، (عومەر) (ر) فەرمووى : ئەوہ (عمیر) سەگى دوژمنى خودايە ، بۆ شەپ نەبیت ھىچى بەدەستەوہ نیە ، پاشان چوو بۆلاى پیغەمبەر ﷺ فەرمووى : پیغەمبەرى خوا ﷺ ئەوہ دوژمنى خوايە شمشیری بەدەستەوہيە ھاتووە بۆ مەدينە ، فەرمووى : بۆم بکەرە ژوورەوہ ، كە (عمیر) ھات ، عومەر (ر) بەقایشى شمشیرەكەى دەسبەستى كردو ، بەپیاويكى ئەنسارى وت : بڕۆنە ژوورەوہ لاى پیغەمبەرى خدا بوەستن و ، ئاگاتان لەم پیاوہ خراپە بیت ، دلنیا نەبن لى ، پاشان بڕديە ژوورەوہ ، كە پیغەمبەرى ﷺ بەو شێوہ بينى فەرمووى : (عمر) دەستى بکەرەوہ ، ئەنجا پرووى

كرده (عمير) و فرموى : نزيك بهر وه ، نزيك بو وه ، (عمير) وتى : (انعموا صباحا) ، پيغه مېهر ﷺ فرموى : خواى گه وره به سلاويكى تر فيرى كردووين كه له وهى تو باشتره ، به سلاو فيرى كردووين ، ئەمە مەرحەبایی خەلكى بەهەشتە .

پاشان فرموى : (عمير) چى توى ميناوه ؟ (عمير) وتى : هاتووم بۇلای ئەو ديلەى لاتانە بەلكو له گەلیدا چاك بن ، پيغه مېهر ﷺ فرموى : ئەى ئەو شمشيرە چيه له خۆت داوه ؟ وتى : خوا له ناوى بهریت چ شمشيرىكه ، ئەمە چى بۇ ئيمە كردوه ؟ فرموى : راستم له گەلدا بلای بۆچى هاتويت ؟ عمير وتى : تەنها بۇ ئەو هاتووم .

پيغه مېهر ﷺ فرموى : نه خير وانيه ، پوژيكيان توو (صفوان) له پال ديوارى كابەدا دانيشنبوون ، باسى كوژراوه كانى (قليب) تان دەكرد ، پاشان تو وتت : ئەگەر قەرزىم به سەر وه نه بوايه تەو له مال و منالەم نه ترسامايه ئىستا دەرچووم موحه مەمەم دەرگشت ، ئەو بوو (صفوان) قەرزو بژووى مال و منالەكانتى له ئەستوى گرت له سەر ئەوهى تو من بكوژيت ، دلنياشبه خودا ناهيلىت تو من بكوژيت .

(عمير) وتى : شايه تى دەدەم كه تو پيغه مېهرى خوايت ، پيغه مېهرى خوا ئيمە هەموومان به درۆمان دەرستيتە وه كه تو هەوائت له ئاسمان وه پيڊه گەيشت و نيگات بۇ دەهات ، ئەم مەسەليه تەنها له نيوان من و (صفوان) دا بوو ، وه لاهى ئەم هەواله جگه له خودا كەس به توى نه گەياندوه ، سوپاسى خاوەكەم كه پرينوينى كردم بۇ ريبازى ئيسلامەتى و ، مىلى ئەم رييهى پيگرتەم ، پاشان شايه تومانى بههەقى مينا ، پيغه مېهر ﷺ فرموى : براكه تان تيبگەيه نن له ئاينه كەيى و ، فيرى قورئان خویندنى بكەن و ، ديله كەشى بۇ بهربەدن .

(صفوان) يش له مەككه زوو زوو دهيووت به خەلكى مەككه : مژده بيئت هەوالىكى ئەوه ندە خوش دەبيستن پووداويك تۆلەى به درقان له بير دەباته وه ، هەموو جاريك پرسيارى له ريبواران و ئەسپ سواران دەرگد له بارهى (عمير) ه وه ، تا يه كيكيان هەوالى موسلمان بوونه كەى دايه ، (صفوان) سویندى خوارد كه قسهى له گەلدا نه كات و ، هيچى نه داتى .

(عمير) هاتوه بۇ مەككه و مايه وه و خەلكى بانگ دەرگد بۇ ئيسلامەتى ، له سەر دەستيدا زۆركەس موسلمان بوو^(١) .

(١) ابن مشام ، ٦٦٢ ، ٦٦١/١ ، ٦٦٢ .

غەزای (بنو قینقاع)

پیشتر باسی ئەو پەیماننامە یەمان کرد کہ پیغەمبەر ﷺ لە گەل جوله کەدا بەستی ، زۆر سوور بوو ، لە سەر جی بەجی کردنی ئەو خالانە ی لە پەیماننامە کەدا ھاتبوون ، ھەرواش بوو ھیچ موسلمانیک کاریکی نەکرد پیچەوانە ی دەقیکی پەیماننامە کە بیست . بەلام جوله کە ، کہ میژووی خویان پرکرد بوو لە خیانت و ناپاکی و پەیمان شکستی ، زۆری پینەچوو چوونەو ھەرحالەتە کۆنەکانی خویان و دەستیان کرد بە پیلان و گوێبەنگنانەو ھەو شەر فروشتن و ئاژاودگی پری و شلەقاندنی پریزەکانی موسلمانان ، ئەمەش چەند نمونە یە کە :

نمونە یە کە لە فرت و فیلی جوله کە

(ابن اسحاق) دەلیت : (شاس) ی کوپری (قیس)* جوله کە بوو ، زۆر بە تەمەن بوو ، زۆریش بی باوەر بوو ، پق و کینە ی لە دڵدا بوو بەرامبەر بە موسلمانان و ، ھەسوودی پی دەبردن ، جاریکیان بە لای کۆمەلیک لە ھاو دانی پیغەمبەر ﷺ تیپەری ، لە ئەوس و خەزەجدا دانیشتبوون قسە و باسی خویان دەکرد ، زۆری پی ناخۆش بوو کہ بەو شیوہ یە ئەوانی بینی و ھکو برا لە ژیر سیبەری ئیسلامدا دەژیان ، پاش ئەو دوژنایە تیە ی کہ لە سەردەمی جاھیلیەتدا ھەیانبوو ، وتی : ئەو خێلی (قیلە) لەم شارەدا پی کەو ھە دانیشتبوون ، وەلاھی ئەگەر ئاوابن ئیمە ھیچ بریاریکمان بۆ جی بەجی ناکریت ، وتی بەگەنجیکی جوله کە کہ لە گەلیدا بوو ، برۆ بۆ لایان ، لە گەلایان دانیشە ، پاشان باسی پۆژی (بعاث) بکەو پیشتر چی پوویداو ھەندیک لەو شیعرانە ی ئەو کاتانە یان بە سەردا بخوینەرەو ھە ، گەنجە چی پی وترا بوو ئەنجامی دا ، ئیدی ئەوان کەوتنە قسە و تن بە یە ک و ، شانازی بە خووە کردن . تا دوو پیاویان نامبازی یە کتری بوون و دەستیان کرد بە شەر قسە ، پاشان یەکیکیان وتی بە ئەوی تریان : ئەگەر ھەزتان لیئە شەری ئەھلی ھەلدەگیرسینیئەو ھەردوولا توو پەرەبوون ھەستانەو ھە بۆ یە کترو وتیان بە یە ک : دەست بدەنە چە ک ، چوونە دەرەو ھە بۆ شەر خەریک بوو شەر ھەلگیرسیت .

ھەوال گەیشتەرە بە پیغەمبەر ﷺ لە گەل کۆچکەراندە چوو بۆ لایان ، تا گەیشتە لایان ، فەرمووی : گرۆی موسلمانان ، بۆ خاتری خوا ، تازە دەست دەکەنەو بە قسە و باسی سەردەمی جاھیلیەت ؟ لە کاتی کدا کہ من ھیشتا لە ناوتاندام ، پاش ئەو ی خودا رینومایی کردن بۆ ئیسلام و پریزی لیئان و ، بە ئایینی ئیسلام پە یوھندی جاھیلیەتی پری و ، لە کوفر پزگاری کردن و ، دلی ھەموواتنی کرد بە یە ک ؟

ئىدى خەلكە زانىان كە ئەمە لەشەيتانەوہ بووہ ، دەسيسەى
 دوزمنايانە ، دەستيان كە بەگريان ، پياوانى ھەردولا دەستيان كەردەوہ مى
 يەك، پاشان ملان كە چ كەردەوہ لەگەل پيغەمبەرى خوا ﷺ بلأويان لى كەردو دل و
 دەرونيان پاك بووہ لە فيلى (شاس)ى كوپى (قيس)^(١) .
 ئەمە نمونەيەك بوو لەو كارانەى جوولەكە پيى ھەندەستان و ھەوليان دەدا
 بەھۆيەوہ ئازاوەو شەر لەناو موسلماناندا دەست پى بەكەن و ، كۆسپ دابنين
 لەبەردەم ريبازى بانگەوازي ئىسلاميدا ، ھەر لەو ريگەيەوہ چەندىن پلان و
 نەخشەيان ھەبوو ، پەرپاگەندەى درويان بلأودەكەردەوہ ، پۆزى نيوەپۆ باوەريان
 دەھينا ، ئىوارەكەى كافەر دەبوونەوہ ، بۆئەوہى گومان لەدلى مرقە دل لاوازەكاندا
 بچينن ، دەستيان دەنوقاند لە بەرامبەر ئەوانەدا كە باوەريان ھىتابوو پەيوەندى
 داراييان لەگەلئاندا ھەبوو ، قەرزيان لە لاى ھەر موسلمانك بوايە شەوو پۆز
 دەچوونە سەرى ، ئەگەر قەرزاريشيان بوونايە دەيانخواردو بە ناھەقى
 نەياندەدايەوہ ، دەيانوت : كاتيك تۆ قەرزت لاى ئيمە ھەبوو كە لەسەر ئايىنى
 باوو باپىرانى خۆت بویت ، ئىستاكە وازت ھىناوہ ھەقمان نىە بەسەرتەوہ^(٢) .
 ئەمە رەفتاريان بوو لە پيش شەپى (بەرد)دا ، سەربارى ئەو پەيماننامەيەى
 كە لەگەل پيغەمبەردا ﷺ بەستبوويان ، پيغەمبەرى خوا ﷺ و ھاوئەكەمنى ئاراميان
 لەسەرى دەگرت ، نەبادا شتيك پوو بدات و مەبەستيان بوو كە ھىمنى و ناشتى
 ناوچەكە بپاريژن .

(١) ابن هشام ٥٥٥/١ ، ٥٥٦ .

(٢) زانايانى بوارى تەفسىر چەندىن نمونەيان باس كەردوہ لەكەردەمەكانيان (تەفسىرى سورەى (ال عمران) دا

بنو قینقاع په یمان ده‌شکینن

کاتیک (بنو قینقاع) بینیان که‌خودای گه‌وره سهرکه‌وتنیکی گه‌وره‌ی دا به
موسلمانان له‌شهری به‌دراو ، ده‌سه‌ل‌تیاڼ په‌یدا کردو سام و شه‌وکه‌تیاڼ چووه دلی
گه‌وره و بچوکه‌وه ، ناستی بق و کینه‌یاڼ زیاتری کردو به‌ناشکرا دوژمنایه‌تیاڼ
ده‌کردو ده‌ستدریژی نازاردانیان که‌وته به‌رچاوان.

له‌هه‌موویان کینه له‌دل‌ترو داخ له‌دل‌تر (کعب‌ی کوری (اشرف) بوو .
دوایش باسه‌که‌ی دیت . هه‌روه‌ها خراپ‌ترین و شه‌ره‌نگیزترین تایه‌فه‌ی جوله‌که (بنو
قینقاع) بوون ، نیشته‌جیی ناو شاری مه‌دینه بوون . له‌گه‌ره‌کیکا بوون به‌ناوی
خویانه‌وه ناویان نابوو ، - زوربه‌یاڼ زه‌ره‌نگه‌رو ناسنگه‌رو وه‌ستای قاپ و قاچاخ
بوون ، له‌به‌ره‌ ئه‌م په‌وشته‌یاڼ هه‌موو یه‌کیکیان چه‌کی جه‌نگی هه‌بوو ، ژماره‌ی
شه‌رکه‌رانیاڼ حه‌وت سه‌د که‌س ده‌بوون ، نازاترین جوله‌که‌ی مه‌دینه بوون ، یه‌که‌م
تاقمیش بوون که‌ واده‌و به‌لینیان شکاند له‌ناو جوله‌که‌دا.

کاتیک که‌خودای گه‌وره موسلمانانه‌کانی له‌شهری به‌درا سهرخست ،
مله‌وړی ئه‌مان زیادی کرد ، ده‌ستیاڼ کرد به‌زیاتر شه‌رپروشتن و بق هه‌ستاندنی
موسلمانان ، نازاوه‌یاڼ ده‌نایه‌وه ، گالته‌یاڼ پی‌ده‌کردن ، وای لی‌هات شه‌ریان به‌ژنه
موسلمانانه‌کان ده‌فروشت.

کاتیک که‌ مه‌سه‌له‌که گه‌وره بوو ده‌ست درې‌ژیه‌کانیاڼ توندتر بوو ،
پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ کو‌ی کردنه‌وهو ، وتاری بو‌دان و بانگه‌شه‌ی کردن بو‌ مه‌نتیقی
عقل و رینوینی و ، ناگاداری کردنه‌وه له‌هر ده‌ست درې‌ژی و دوژمنکاریه‌ک ،
به‌لام ئه‌وان له‌شه‌ره‌نگیزی و لووت به‌رزیدا پی‌ی زیاتریان لی‌پراکی‌شا.

(ابوداود) و ئه‌وانی تر ده‌گیرنه‌وه له‌(ابن اسحاق) وه (ر) ده‌لئت: که
پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌شهری به‌دردا سهرکه‌وت به‌سهر قورپه‌یشداو، گه‌پرایه‌وه بو
مه‌دینه، جوله‌که‌کانی له‌بازاری (بنو قینقاع) دا کو‌کرده‌وه، پی‌ی فرموون: خیل‌ی
جوله‌که ، ملکه‌چ بن پی‌ش ئه‌وه‌ی پروداوینکی وه‌ک ئه‌وه‌ی قورپه‌یشتان به‌سهر‌داییت .
وتیاڼ: ئه‌ی موحه‌مه‌د ، له‌خوت بایی مه‌به که‌چند پی‌اوینکت له‌قورپه‌یش کوشته‌وه
، ئه‌وانه هه‌رزه‌بوون شه‌ریان نه‌ده‌زانی ، ئه‌گر شه‌رمان له‌گه‌لدا بکه‌یت ئه‌وجا
ده‌زانیت که‌ خه‌لکی شه‌رکه‌ر ئیمه‌ین ، تو تا ئیستا شه‌رت له‌گه‌ل خه‌لکی وه‌ک

نیمه‌دا نه‌کردوه ، خوای گه‌وره نایه‌تی ناردنه خواره‌وه : ﴿ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِتْنَةِ الْقُرْآنِ فَتَنَّا فَمَنْ تَقَاتَلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِنْهُمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴾ آل عمران : ۱۲، ۱۳^(۱). واته : بلی به بی‌باوره‌ران ژیرده‌که‌ون و چه‌شر ده‌کرین به‌ره‌و دۆزه‌خ و خراپ‌ترین شوین ، له‌و دوو‌کۆمه‌له‌دا که به‌یه‌ک‌گه‌یشتن به‌ل‌گه‌و په‌ندیکی ته‌واوی تی‌دا بوو بۆ ئیوه ، کۆمه‌لنکیان له‌پیناوی خوادا جه‌نگی ده‌کردو ، کۆمه‌لنکیشیان کافر بوون ، به‌و نه‌دازه‌یه کۆمه‌لنکی تریان به‌چاوی خو‌یان ده‌بینی ، خوای گه‌وره خواستی له‌سه‌ر بیت پشستیوانی هه‌رکه‌سیک ده‌کات خو‌ی بیه‌و‌یت ، نه‌مه په‌ندی تی‌دایه بۆ بینایان .

وه‌لامی (بنو قینقاع) بۆ نه‌م نایه‌تانه راگه‌یانندی جه‌نگ بوو ، به‌لام پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ ر‌قه‌که‌ی خواره‌وه‌و موس‌لمانیش دانایان به‌خو‌ی‌اندا گرت ، چاوه‌پروانی پوژگار بوون ، زو‌ری پی‌نه‌چوو له‌ناو مه‌دینه‌دا (بنو قینقاع) ئا‌ژاو‌ه‌و پشی‌ویان دروست کردو ، به‌ده‌ستی خو‌یان چالی مه‌رگیان بۆ خو‌یان هه‌ل‌که‌ندو، ر‌یگا‌کانی ژیانایان له‌خو‌یان بری .

(ابن هشام) له (ابی عون) وه‌ده‌گی‌ر‌یت‌ه‌وه ، جار‌یکیان ژنه‌ه‌ره‌بی‌ک شمه‌کی هینابوو، له‌بازاری (بنو قینقاع) فروشتی ، لای کابرایه‌کی زه‌ره‌نگه‌ر دانیش‌ت ، چه‌ند جوله‌که‌یه‌ک داوایان لی‌کرد که ده‌مو‌چاوی خو‌ی ده‌رب‌خات ، پازی نه‌بوو ، زه‌ره‌نگه‌ره‌که لایه‌کی کراسه‌که‌ی به‌سته‌وه به‌پش‌تی‌ه‌وه ژنه‌که ئا‌گای لی‌نه‌بوو . که هه‌ستا عه‌وره‌تی ده‌رکه‌وت ، جوله‌که‌کانت که‌وتنه‌گالته‌و پی‌که‌نین ، ژنه‌که هاواری لی‌هه‌ستا ، پی‌او‌یک‌ی موس‌لمان ئامبازی زه‌ره‌نگه‌ره جوله‌که‌که بوو کوشتی ، جوله‌که‌کانی تره‌ه‌لیان کوتایه‌ سه‌ر پی‌اوه موس‌لمان‌ه‌که‌و کوشتیان ، که‌سو‌کاری پی‌اوه موس‌لمان‌ه‌که هانای هینا بۆ موس‌لمان‌ه‌کان دژ به‌جوله‌که شه‌ر ده‌ستی پی‌کرد له‌نیوان نه‌مان و جوله‌که‌ی (بنو قینقاع) دا^(۲).

(۱) سنن ابی داود له‌گه‌ل (عون‌المعبود) ۱۱۵/۳ ، ابن هشام ۵۵۲/۱ .

(۲) ابن هشام ۴۷/۲ ، ۴۸ .

ئابلوقەدان و خۇبەدەستەوودان و دەرگەردن

ئىدىي پىغەمبەر ﷺ ئارامى ئىبرا ، (لبابه) كۆپى (عبد المنذر)ى بەسەر مەدەنەو داناوئالائى مۇسلمانانى دا بەدەست (حمزە)ى كۆپى (عبد المطلب)ە وھ ﷺ سەربازانى خوداى پىگخست بەرەو (بنو قينقاع) كەبىنيان واسوپاي مۇسلمانەكان مات، رايانكرده ناو قەلاكانيانەو، مۇسلمانان بەتوندى ئابلوقەياندان، ئەم پووداوه لەپۇژى شەممەي نىوہى مانگى شەوالى سالى (۲)ى كۆچيدا بوو، ئابلوقەكەكە ماوہى (۱۵) پۇژى خاياند تا شەوى يەكەمى مانگى (ذي القعدة) ترسيكى زور كەوتە دليانەو ئەو ترسە بوو كە خودا بىويستايە ھەر كۆمەئيك سەر شۆر بكات دەيخستە دليانەو . ئىدىي مليان كەچ كرد بو فەرمانى پىغەمبەرى خوا ﷺ لەگەردنى خويان و مال و منال و ژنياندا ، پىغەمبەرى خوا ﷺ فەرمانيدا بالبەست كران .

ئىدىي (عبدالله)ى كۆپى (ابى) كۆپى (سلول) بەدەورى دوپرووانەى خوى ھەستا، زورلايەو لەپىغەمبەر ﷺ كە چاپوشيان ئىبكات ، وتى : ئەى موخەممەد“ داوات ئىدەكەم چاك بە لەگەل ھاوپەيمانەكانم . (بنو قينقاع) ھاوپەيمانى (خرزج) بوون - پىغەمبەرى خوا ﷺ لەگەللى گەرم و گۆر نەبوو ، (ابى) جارئكى تر وتيەو ، پىغەمبەر ﷺ پووى ئى وەرچەرخاند ، دەستى گرت بەئەلقەيەكى قەلغانەكەيەو ، پىغەمبەرى خوا ﷺ فەرمووى : بەرم بەدو ، توپە بوو ھەتا دەموچاوى پىرۇزى پەش داگەرا ، پاشان فەرمووى : دايكت پۇلەپۇت بو بكات بەرم بەدو ، بەلام كابراى دوپروو ھەر سوور بوو ، وتى : نەوئلأ بەرت نادەم ھەتا چاك نەبيت لەگەل دۇستەكانمدا ، چوارسەد كەس سەرپەتى و سى سەدى كلاًوپۇش لە ھەموو حالەتيك بەرگريان ئىكردووم ، ئىستا تۆ دەتەويت لە بەرەبەيانىكدا درويئەيان بكەيت؟ سوئند بيت من كابرايەكم دەترسم شتيكم بەسەرداييت .

ئەم پىاوه دوپرووھە ھىشتا مانگيك بەسەر مۇسلمان بونيدا نەگوزەرا بوو . پىغەمبەرى خوا ﷺ دلى راگيركرد ، بەخشىنى بە ئەو فەرمانى پيدان كە لەمەدینە دەرچن و لەنزىكەيەو نىشتەجى نەبن ، ئەوہبوو دەرچوون بەرەو (اذرعات)ى شام ، كەمىكيان لەوى مانەو ئەوانى تريان لەناوچوون .

پىغەمبەرى خوا ﷺ مال و سامانەكەيانى ئى سەندن و دووقەلغان و سى شمشيرو سى پمى ئىدەرھىنا لەگەل پىنجىيەكى دەستكەوتەكانيان ، ئەوكەسەش ھەستا بەكۆكردەنەوہى دەستكەوتى شەرەكە (محمد)ى كۆپى (مسلّمە) بوو ^(۱).

^(۱) زاد المعاد (۲ / ۷۱ ، ۹۱ ، ابن مشام ۲ / ۴۷ ، ۴۸ ، ۴۹) .

غەزای قات (سویق)

لەکاتیڤدا کە (صفوان)ی کوپی (امیه) و (جولهکە) و دوو پووان خەریکی دەسیسەو پیلانگێزان بوون ، (ابو سفیان) بیری لەکارێکی کەم زیانی ناوبانگ زل دەکردهوه ، کە بەخێراویی بیکات ، تا پلەوپایەیی خێلەکەیی پی بپارێزێت و ، هیزی خۆی دەربخات ، ئاهی کردبوو کە ئاو بەرسەری نەکەوێت تا شەڕ لەگەڵ موحەممەددا نەکات ، دووسەد سواری لەگەڵ خۆیدا بردو تا سوێندەکەیی بەجی بهێنێت لەسەر جۆگە ئاوێکی پوو بەشاخی (نیب) دابەزی نزیک بوو لە مەدینە بەلام نەبوو بەپێژ هێرش بکاتە سەر مەدینە ، هەستا بەئەنجامدانی کارێک کە لەچەتەگەری دەچوو ، بەشەو بەشیوەیهکی نەینی نزیک قەراغی شار بوو ، چوو لە (حیی) کوپی (اخطب) دای لە دەرگا ، نەبوو بیکاتە ژوورەوه ، چوو بۆ لای (سلام)ی کوپی (مشکم) سەرۆکی (بنی النضیر) و خاوەنی گەنجینەکیان بوو لەوکاتەدا ، داوای هاتنە ژوورەوهی کرد ، فەرموویان ئێکە ، پێزی گرت و شەرابی پیشکەش کرد ، هەوڵەکی لای کەس نەدرکاند ، داوای ئەوه (ابو سفیان) هاتەوه لای هاوڕێکانی و ، مەفرەزەیهکی ناردن و ، چوونە سەر شوێنێکی قەراغی شاری مەدینە پێیان دەوت (عریق) لەویدا باخێکی خورمایان سووتاندو ، پایوکی ئەنساری هاوپەیمانێکیان بینی هەردووکیان کوشت و ، رایان کردەوه بەرەو مەککە.

هەوڵەکە گەیشتهوه بەپیغەمبەر ﷺ دەسبەجی بەدوایاندا چوو ، بەلام ئەوان خێرا تر رایان کردبوو ، لەرێگە (قات) یکی زۆریان فرێدا بوو لەگەڵ بێکی زۆر خۆراک و شەمەک بۆ ئەوهی لەراکردندا سووکەلە بن ، ئەوهبوو دەربازبوو بوون لەدەستیان ، پیغەمبەری خوا ﷺ گەیشته (قرقره الکدر) ، پاشان گەرایەوه ، موسلمانان هەموو قارەتەکیان کۆکردهوه ، ئەم بگەرە بەردەیان ناونا (غەزای قات) ، ئەم غەزایە لە مانگی ذی الحجة سالی (۲) کۆچی داوای جەنگی بەدر بەدوو مانگ پوویدا ، پیغەمبەر ﷺ لەوشەڕەدا (ابا لبابه)ی کوپی (عبدالمنذر)ی بەسەر مەدینەوه جێهێشت^(۱).

(۱) زاد المعاد ۲/ ۹۰ ، ۹۱ ، ابن هشام ۲/ ۴۴ ، ۴۵ .

غزای (ذي امر)

ئەم غەزایە گەورەترین شالۆوی سەربازییە کە پێغەمبەری خوا ﷺ پێش
جەنگی ئوحدو سەرۆکایەتی کردبێت ، ئەم شالۆوی لە (محرم)ی سالی (۲) ی
کوچیدا ئەنجامدا .

هۆیکەکی ئەوەبوو ، هەواڵگرەکانی مەدینە هەواڵیاندا بەپێغەمبەر ﷺ کە
کۆمەڵیک زۆری خێلی (بنی ثعلبە) و (محارب) کوێبۆنەتەو، دەیانەوێت بدەن
بەسەر شاری مەدینەدا پێغەمبەری خوا ﷺ، لەگەڵ چوارسەدو پەنجا جەنگاوەری
پیادەو سوارو بەرێ کەوت، (عثمان)ی کوپی (عفان)ی بەسەر مەدینەو بەجێبێشت.
لە ڕێگەدا کابرایەکیان گرت ناوی (جبار) بوو لە خێلی (بنی ثعلبە) کرایە
ژوورەو بۆ لای پێغەمبەر ﷺ پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی کرد بۆ ئیسلام موسلمان
بوو ، کردی بە هاوێلی بیلال و بو بەرێبەری موسلمانەکان بۆ سەر شوینی دوژمن.
دوژمنان کە هەواڵی هاتنی سوپاکەکی مەدینەیان بیست بە شاخ و داخدا
بلاوێیان لێکرد، پێغەمبەرش ﷺ بەخۆی و سوپاکەییەو گەیشته شوینی
کوێبۆنەکەیان کە لەسەر ئاویك بوو، پێیان دەوت (ذي امر) لەو شوینەدا هەموو
مانگی (صفر)کەکی بەسەر برد ، لەسالی (۲)ی کوچیدا بوو، یان نزیکبووبوو لەو
سالە، ئەم مانەوێە بۆ ئەوەبوو عەرەبە دەشتەکیەکان هەست بەهێزو دەسلاتی
موسلمانەکان بکەن و لییان بترسن ، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ گەرایەو بۆ
مەدینە^(۲).

کوشتنی (کعب)ی کوپی (أشرف)

(کعب)ی کوپی (أشرف) داخ لەدڵترین جولهکە بوو ، دژ بە ئیسلام و
موسلمانان ، زۆر ئازاری پێغەمبەری دەدا ﷺ و بە ناشکرا دژایەتی دەکرد.
لەتیرەکی (طیء)ی - بنی نەهان - بوو، دایکی لەخێلی (بنی النضیر) بوو،
کابرایەکی دەولەمەندی سەرومپی قوژی ناو خێلەکانی عەرەب بوو، یەکیک بوو لە
شاعیرەکانیان، قەڵاکەکی کەوتبوو باشووری ڕۆژەهلاتی مەدینە لە پشت مالهەکانی
(بنی النضیر)هوە.

^(۱) ابن هشام ۴/۲ ، زاد المعاد ۹۱/۲ ، دەئین هەولەکەکی (دعشور) یان (غورت)ی (محارب)ی لەم غەزایەدا بوو ،
بەلام راستتر ئەوەیە کە لە غەزایەکی تردا بوو ، بڕوانە صحیح البخاری ۵۹۲/۲ .

که هه‌والی یه‌که‌م سه‌رکه‌وتنی موسلمانانه‌کان و کوشتنی پالنه‌وانه‌کانی
 قورده‌یشی پی‌گه‌یشته له‌به‌دردا و تبوی : ئه‌ری ئه‌و هه‌واله‌راسته؟ ئه‌وانه‌ پیاوماقول
 و شای خه‌لکین ، وه‌للاهی ئه‌گه‌ر موحه‌مه‌د ئه‌وانه‌ی کوشته‌ی ژێرزه‌وی بۆ من
 باشته له‌سه‌رزه‌وی .

که هه‌والی سه‌رکه‌وتنی موسولمانانه‌کانی بیست ، ده‌ستی کرد به‌جینی‌ودان
 و خراپه‌ وتنی پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ موسلمانانه‌کان و پیاوه‌لدانی دوژمنه‌کانیان و ،
 هاندانیان دژ به‌ پی‌غه‌مبه‌ر ، به‌وه‌شه‌وه نه‌وه‌ستا ، سواریبوو بۆلای قورده‌یش له‌لای
 (المطلب) ی کوپی (ابی وداعه السهمی) دابه‌زی ، ده‌ستی کرد به‌خویندنه‌وه‌ی
 شیعوو گریان بۆ کوژراوه‌ موشریکه‌کانی (قلیب) ، بۆ ورژاندنی غیره‌تیان و
 قولتکردنه‌وه‌ی پق و کینه‌یان دژ به‌ پی‌غه‌مبه‌رو ، بانگی ده‌کردن بۆ شه‌پرکردن
 له‌گه‌لیدا ، کاتی‌ک له‌ مه‌ککه‌ بوو (ابو سفیان) و موشریکان پرسیاریان ئی‌کرد : نایا
 ئاینی ئیمه‌ت به‌لاوه‌ خو‌شه‌ویستتیه‌ یان ئاینه‌که‌ی موحه‌مه‌دو هاوه‌له‌کانی ؟
 کامان له‌سه‌ر پێ‌گه‌ی هیدایه‌ته‌ ؟ وتی : به‌راستی ئیوه له‌سه‌ر پێ‌گه‌ی هیدایه‌تن ،
 باشتن ، له‌م باریه‌وه‌ ئایه‌ت دابه‌زی ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أَوْتُوا نُصِيًّا مِنْ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ
 بِالْجِبِّ وَالطَّاعُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا﴾ النساء : ۵۰
 واته : نایا سه‌یری که‌سانێ‌ک ناکه‌یت که به‌هره‌یه‌کیان له‌ کتییی ئاسمانی پێ‌دراوه ،
 که‌چی له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا باوه‌ریان به‌فالجی و جادووگه‌ریی هه‌یه ، ده‌باره‌ی
 ئه‌وانه‌ش که کافرن ده‌لێن : ئه‌وانه‌ چاکترن و پێ‌بازی راستریان گرتوه‌وه له‌وانه‌ی که
 باوه‌ریان به‌ ئاینی ئیسلام هێناوه‌.

پاشان (کعب) به‌و شیوه‌یه‌ گه‌رایه‌وه بۆ مه‌دینه ، ده‌ستی کرد به‌هرزه
 گوێی کردن به‌رامبه‌ر به‌ژنانی هاوه‌لانی پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ به‌و زمانه‌ پێ‌س و
 خراپه‌ی ئازاری ده‌دان.

ئیدی پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ فهرمووی : ((کَیْ دِه‌تَوَانِیْتَ (کعب) ی کوپی
 (اشرف) له‌ناو به‌ریت ؟ چونکه به‌راستی ئازاری خوداو پی‌غه‌مبه‌ری داوه‌)) (محمد) ی
 کوپی (مسلمه) و (عباد) ی کوپی (بشر) و (ابو نائله) که ناوی (سلکان) ی کوپی
 (سلامه) بوو برای شیرێ (کعب) بوو ، هه‌روه‌ها (الحارث) ی کوپی (اوس) و (ابو
 عبس) ی کوپی (حبر) خو‌یان ته‌رخان کرد بۆ ئه‌و کاره . فهرمانده‌ی مه‌فرزه‌که
 (محمد) ی کوپی (مسلمه) بوو.

ريوايه ته كان له باره ي كوشتنى (كعب) ي كورې (اشرف) ه وه ده لئېن :- كه پيغه مېر ښه فرمووى : كى ده توانيت (كعب) بكوريت ، چونكه به پرستى نازارى خوداو پيغه مېر هكه ي داوه؟ (محمد) ي كورې (مسلمه) وتى: من نامادم پيغه مېرې خوا ، نيا حه ده كه ي بيكورم؟ فرمووى: به لى ، وتى: مؤلته مېرې با خوم پرؤم قسه يه كى له گه لدا بكم ، فرمووى: پرؤ قسه ي له گه لدا بكه .

(محمد) ي كورې (مسلمه) چوو بولاي (كعب) و پيى وت : به پرستى ئه م پياوه پيغه مېر ښه هاتوته لامان وداوى سه دمقه مان ئى دهكات ، شكست وامندووى كردووين .

(كعب) وتى : بيگومان كه ئيوه لىي بيزارن .

(محمد) ي كورې (مسلمه) وتى : ئيمه بهم حاله شوينى كه وتووين ، حه ز ناكه ين به جيبى به لئېن تابزانين چى ئى به سهر ديت ؟ ئيستا هاتووين به قهرز هو قه يه ك يان چهند هو قه يه ك كمان بدهيتى .

(كعب) وتى : باشه ، بارمته م دهويت .

(ابن مسلمه) وتى : چيت دهويت بوت بارمته بكه ين ؟

وتى : ژنه كانتان .

(ابن مسلمه) وتى : چؤن ژنه كانمان داده نيېن ، له كاتيكا تو قؤزترين

پياوى عه ره بيت ؟

(كعب) وتى : كورپه كانتانه له لا دابنيېن .

(ابن مسلمه) وتى : چؤن كورپه كانمان لاي تو بيت ، جنبو به هه ريه كيكيان بدرت و پييان بوتريت : ئه مه بارمته ي هو قه يه ك يان دوو هو قه يه . به لام چه كت بو بارمته ده كه ين .

به لئېنى پيدا كه بيته وه بولاي . (ابو نائله) ش هه مان شيوه ي (محمد) ي كورې (مسلمه) ي كرد ، چوه لاي (كعب) و چهند ساتيك شيعريان بو يه كترى خوينده وه ، پاشان پيى وت : (ابن اشرف) دايكت سنگت بو بكوتيت ، من بو شتيك هاتوومه لات ئه مهويت بوت باس بكم ، به مهرجيك نه يدركينيت .

(كعب) وتى : باشه .

(ابو نائله) وتى : هاتنى ئه م كابرايه مه به ستى (پيغه مېر بوو ښه) بوو به

به لا بو ئيمه ، عه رب كه وتنه دژايه تى كردنمان و ، ئابلوقه يان له سهر دانانين ،

هه موو ریځاگانیان لی گرتین ، تا مال و مندالمان زایه بوو ماندوو بووین ، خو مان و مال و منالمان تیاچووین ، قسه و گفتوگو بهرده وام بوو بهو شیوه یه که له گهل (ابن مسلمه) دا پروی دا (ابو نائله) له قسه کانیدا وتی : چهند هاوه لیکم له گهل دایه هه مان راویوچوونی منیان هه یه ، حهزم کرد بیانهنیم شتیان پی بفروشیته و چاک بیت له گهل یاندا .

(ابو نائله) و (محمد بن مسلمه) له وه دا که مه بهستیان بوو سه رکه وتنیان به ده ست هینا ، نیدی (کعب) به لایه وه ناسایی بوو که چه کی پی بدینایه و له گهل نه وانی تریشدا بونایه .

له شه ویکی مانگه شه وی چواره دی مانگی ره بیعی یه که می سالی (۳) ی کوچی ، مه فرزه که له گهل پیغه مبهردا کوپوه وه له گهل یان چوو هه تا (بقیع الغرقد) و په وانه ی کردن و ، پاشان ناموزگاریی کردن و قهرمووی : (برون به ناوی خواوه ، خوایه هاوکاریان بکه) ، پاشان گه رایه وه مال و دهستی کرد به نویرکردن و پارانه وه له په روه ردگار .

مه فرزه که گه یشته قه لاکه ی (کعب) ی کوپی (اشرف) ، (ابو نائله) بانگی لی کرد ، هه ستا بیته خواره وه بولایان ژنه که ی که هیشتا تازه بووک بوو پیی وت : له م درهنگ وهخته دا بو کوپی دهجیت ؟ گویم له دهنگینکه ده لیت خوینی لی دهتکت .

(کعب) وتی : نه وه (محمد) ی کوپی (مسلمه) ی برام و (ابونائله) ی برای شیریمه ، پیای پایدار نه گهر بوکوشتنیش بانگ بکریته ده پوات به ده میه وه ، پاشان هاته دهر وه بولایان بونی عهتری له خو ی دابوو ، پرچی بهردابوه وه .

پیشتر (ابو نائله) به هاوه له کانی وت ، نه گهر (کعب) هات من قژی ده گرم و بونی پیوه ده که م ، که بینیتان من به ته وای دهستم له سه ری گیربوو ، نیوه به شمشیر لی بدن ، که (کعب) دابه زیه ناویان ساتیک قسه ی له گهل دا کردن ، پاشان (ابو نائله) پیی وت : (ابن الاشرف) ده کریته به شیوی (عجوز) دا که میک بجینه خواره وه قسه کانی ترمان له وی ته وای بکه یین ؟ وتی : نه گهر نیوه پیتان خوش بیت قهیدی نیه . دهرچوون و که و تنه پیاسه کردن ، له ریگه دا (ابو نائله) وتی : شه و نییه له شه وه بوخوشتتر ، (کعب) که یفی ده هات ، وتی : بوخوشتترین ژنی عه رب لای منه ، (ابو نائله) وتی : مؤله تم ده دهیت بونیکی سهرت بکه ؟ وتی : به لی دهستی خسته ناو قژی بونی کردو وتی : به هاوه له کانی چهند بونی خوشه .

پاشان که میکی تر پوشتن ، نهجا (ابو نائله) وتی : ئایا جاریکی تریش بوئی بکه موه ؟ (کعب) وتی : بهئی : (ابو نائله) دهستی خسته قژی (کعب) تا توندگرتی و دهستی لیی گیربوو ، وتی : دوژمنی خوا بکوژن ، دایانه بهر شمشیر ، همرابوو نه مرد ، نهجا (محمدی کوپی (مسلمه) پاچیکی هملگرت له پشتیهوه چهقاندیه سهر سییهندهی و خویدا بهسهریدا تا نووکی پاچهکه له بهرموسه لانیهوه دهچوو ، (کعبی) دوژمنی خوا هاواریکی نهونده توندی ئی بهرز بووهوو ، ههموو قه لاکهی بهخه بهر هیناو مرد ، خه لکی ناو قه لا ههموویان ناگریان داگیرساند ، مهفرهزه که گه پرایهوه له کاتی لیدانه کهیدا (الحارث) کوپی (اوس) سهره نوکی ههنديک له شمشیرهکان که میک برینداری کردبوو بوو ، خوینی له بهر دهچوو ، کاتیک مهفرهزه که گه یشتهوه (حره العرض) سهیریان کرد (الحارث) یان له گه لدا نیه ، که میک وهستان سهیریان کرد واهات : شوینی جینگه پییهکانیی که وتبوو ، هه لیانگرت ، تاگه یشته (بقیع الغرقه) (الله اکبر) یان کردو پیغه مبهری خوا ﷺ فرمووی : یاخوا سهر فراز بن ، نهوانیش وتیان : له گه ل تودا پیغه مبهری خوا ، نهجا سهری دوژمنی خویان فریدایه بهرده می ، سوپاسی خوی کرد له سهر ناوبردن (کعب) ، نهجا تفی کرده سهر برینه کهی (حارث) چاک بووهوو نازاری نهما ^(۱).

که جوله که به کوشتنی (کعبی) سته مکاریان زانی ترس و سام و نیشته دلّه سهخته کانیان و ، تی گه یشتن که ئیتر پیغه مبهر له به کارهینانی هیژدا سل ناکات له که سیک که ناموژگاری دادی نهدا ، ریز له بهرژه وهندی کومه لگای ئیسلامه تی و ئاسایش و پهیمان نامه کان نه گرت ، بویه که سیان نه یوئرا ورتهی له ده موه ده بیت له سهر کوشتنی (کعب) ، به لکو بیدهنگ بوون و ، وایان نیشاندا که پابهندی پهیمان نامه کان دهبن و ، ملیان که چ کردو ، ماره ژه هراویه کان خیرا خویان کردهوه به کونه کانیاندا بو خوشاردنهوه.

بهو شیویه پیغه مبهر ﷺ بو ماویه که یه کلابوهوه بو پویه پویه بونهوهی نهو مهترسیانهی پینشینی ده کرد له دهرهوهی مه دینهوه پووی تی بگن ، موسلمانان کان بهو شیویه که میک باری سهرشانیان له ناوهوه سووک بوو ، که ده میک بوو نه گهری نهو هیان داناوو له پریکدا دهستی بوه شینین .

^(۱) دریزهی ئەم بەسەر ها ته مان وەرگرتوو له (ابن هشام) ۵۱/۲ ، ۵۲ ، ۵۳ ، ۵۴ ، ۵۵ ، ۵۶ - ۵۷ ، ههروهه له (صحيح البخاری) ۱/ ۳۴۱ ، ۴۲۵ ، ۲/ ۵۷۷ ، ههروهه له (سنن ابی داود) ههروهه له (سنن ابی داود) له گه ل (عون العبيد) ۴۲/۲ ، ۴۳ ، و (زاد المعاد) ۹۱/۲ .

غەزای (بحران)

ئەم غەزايە گروپىكى گەرەمى گەپك بو سى سەد جەنگاۋەر دەبوون ،
 پىغەمبەرى خوا ﷺ سەرۋاكايەتى كىردن لە مانگى (رىيىى دوۋەمى) سالى (۲)ى
 كۈچىدا بەرە شۈيىنىك ناۋى (بحران) بو ، شۈيىنىكە لە (حىجان) سەر بە ناۋچەى
 (نزع) مانگى رەيىىى دوۋەم و پاشان مانگى جەمادى يەكەمىشى لە (سالى سىنى
 كۈچى) لەۋى بىردە سەر ، پاشان گەرايەۋە بۇ مەدىنە ، شەپرى توۋش نەبوۋ^(۱) .

سرىيەكەى (زىد) ى كۈرى (حارثە)

ئەم سرىيە دواترىن و سەرگەۋتۈۋىرىن سرىيە گەرۋكى شەپرى بوون كە
 مۇسلمانەكان پىش ئوحد پىنى ھەستابن ، لەمانگى جەمادى دوۋەمى سالى (۲)ى
 كۈچىدا پەۋىدا .

دىرئەۋى باسەكەم بەم شىۋەيە ، دۋاى جەنگى بەدەر قۇرەيشىيەكان كەۋتبوۋنە
 دلە راۋكى و پشۋىۋى ، ھاۋىن ھات و ۋەرزى كارۋانى پەۋە شام نىزىكتر پەۋە ،
 خەمىكى كەيان بۇ دىروست بوۋ .

(صفوانى كۈرى (امىيە) كە بۇ سەرۋاكايەتى كارۋانى ئەمسالى قۇرەيشىيەكان
 بەرە شام ھەلپىزىدرا بو ، وتى بەقۇرەيش: موحەممەد ھاۋەلەكانى رىگەى بازىرگانىان
 لى تىكداۋىن ، نازانىن چى بىكەين لەھاۋەلەكانى و ، ئەۋانە كەنار دەريا جى ناهىلن ؟
 خەلكى كەنارى دەرياش لەگەلىانن و زۆرەشيان چوۋنەتە ناۋايانەۋە ، نازانىن لەكۈيۋە
 بېۋىن ؟ ئەگەر لىرە دانىش و ھىچ نەكەين مائەكەمان دىخۋىن و ، ھىچى نامىنىت ، زىانى
 مەككەش بەندە بەبازىرگانى ھاۋىنەۋە بۇ شام و بەزىستانەۋە بۇ جەبەشە .

لە بارەى ئەم مەسەلەيەۋە گەفتۈگۈى زۆر كرا ، (اسودى كۈرى (عبد المطلب)
 بە (صفوانى) و ت : لاشانى رىگەى كەنار دەريا بەردەۋ رىگەى عىراق بىرەبەر . ئەۋە
 رىگەيەكى زۆر دوۋرو دىرئەۋ دەيىت بەناۋ (نجد)دا بېۋىت بەرەۋ شام و لە دوۋرىەكى
 زۆرەۋە لاي پۇژھەلاتى مەدىنە بىگرىت ، قۇرەيش ھىچيان لە بارەى ئەۋ رىگەيەۋە
 نەدەزانى ، (اسودى كۈرى (عبد المطلب) ئامارەى كىرد بۇ (صفوان) كە (فراى)ى
 كۈرى (حىان) لەخىلى (بنى بكر بن وائل) بىكاتە رىبەرى و رىنىۋىنى بىكات بۇ ئەۋ
 سەفەرە .

^(۱) ابن هشام ۲/ ۵۰ ، ۵۱ ، زاد المعاد ۹۱/ ۲ جىاۋازى ھەيە لەسەر مۇى ئەم جەنگە ، وتراۋە كە ھەۋالگىرانى
 مەدىنە ، ھەۋاليان ۱۱ بە پىغەمبەر ﷺ كە (بنى سليم) ھىزىكى زۇرىان كۈزىدەتەرە بۇ ھەلگۈتانە سەر مەدىنە و
 دوۋرۋەرى ، وتراۋىشە: بەلكو سۈپاكەى بۇ قۇرەيش دەرچۋە ، (ابن هشام) و (ابن القيم) باشى ئەم رايەيان
 كىردۈۋە قەسەيان لەسەر پاي يەكەم نەكردۈ ، چۈنكە مائەكانى (بنى سليم) نا كەۋ ئەۋناۋچەى (نزع) بەلكو
 دەكەۋنە (نجد) و زۆر دوۋرىن لەۋناۋچەى (نزع) ھەۋە .

کاروانه‌که‌ی قورده‌یش دەرچوو (صفوان)‌ی کوپری (امیه) به‌رپرسی بوو ، به‌رنگه تازه‌که‌دا چوون ، به‌لام هه‌والی ئهم کاروانه‌و ئاراسته‌ی رینگه‌که‌ش گه‌یشته‌وه مه‌دینه ، ئه‌مه‌ش به‌شیوه‌یه‌که بوو ، (سلیط)‌ی کوپری (نعمان) موسلمان بوو . له دانیشتنیکی شهرباب خواردنه‌وه‌دا دانیشتبوو . ئه‌وکاته هیشتا شهرباب حه‌رام نه‌که‌رابوو . له‌گه‌ل (نعیم)‌ی کوپری (مسعود الاخصی) دا ئه‌وکاته هیشتا موسلمان نه‌بوو بوو کاتی‌که که سه‌رخۆش ده‌بی‌ت و ، وردو درشتی رینگه‌ی کاروانه‌که‌و نه‌خشه‌که‌ی له‌ده‌م ده‌رنه‌چیت ، ده‌سه‌به‌جی (سلیط) خۆی ده‌گه‌یه‌نیتته لای پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌سه‌ره‌اته‌که‌ی بۆ ده‌گه‌رنیتته‌وه .

خیرا پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ سه‌د سوارێک کۆده‌کاته‌وه به سه‌روکایه‌تی (زید)‌ی کوپری (حارثة الکلبی) سازیان ده‌کات و ، به‌په‌له‌و له‌ناکاودا ده‌دن به‌سه‌ر کاروانه‌که‌دا . له‌کاتی‌که‌دا کاروانچیان له‌سه‌ر کانیاوینکی خاکی (نجد) لایاندا بوو پیی ده‌لین (قرده) دایان به‌سه‌ر هه‌موو کاروانه‌که‌دا ، (صفوان) و پاسه‌وانه‌کانی جگه له پاكردن و خۆ قوتار کردن هه‌چیان بۆ نه‌مايه‌وه .

موسلمانه‌کان رېبه‌ری کاروانه‌که (فرات)‌ی کوپری (حیان) یان ده‌ستگیر کرد ، و تراوه دوانی تریشی له‌گه‌لدابوو به‌رینکی زۆر ده‌فری زیویان غه‌نیمه‌ت کرد که کاروانه‌که هه‌لی گرتبوو ، نرخێ شته‌کان به سه‌ده‌زار خه‌ملینرا ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پاش ده‌رکردنی پینچ یه‌که هه‌موو ده‌ستکه‌وته‌که‌ی دابه‌شکرد به‌سه‌ر به‌شداربوانی سهریه‌که‌داو له‌ویشدا له‌سه‌ر ده‌ستی پیغه‌مبه‌ردا ﷺ ، (فرات)‌ی کوپری (حیان) موسلمان بوو ^(۱) .

ئهمه کاره‌ساتینکی سه‌خت و نه‌گه‌یه‌یه‌کی گه‌وره‌بوو له‌دوای به‌در تووشی موشریکان بوو ، ئه‌وه‌نده‌ی تر دل‌ه‌راوکیی قورده‌یش زیادی کردو خه‌م و په‌ژاره دلی گرتن ، ئیدی له‌به‌رده‌میاندا هه‌چ نه‌ما جگه له‌دوو رینگه ، یان ئه‌وه‌یه وازبه‌ینن له مله‌وپی و لوتبه‌ری خویان و رینگه‌ی ئاشتی و ئاشتبوونه‌ته‌وه بگرنه‌به‌ر له‌گه‌ل موسلمانه‌کاندا ، یان ده‌بی‌ت هه‌ستن به‌جه‌نگینکی سه‌رانسه‌ری وها که پۆل و په‌لویه‌ی جارانیان بۆ بگه‌رنیتته‌وه ، هه‌زی موسلمانان سه‌رکوت بکه‌ن ، به‌شیوه‌یه‌کی ده‌سه‌لاتیان نه‌هه‌یلت له‌م شوین و ئه‌و شویندا ، مه‌که‌که رینگه‌ی دووه‌می هه‌لبه‌زارد ، داواکاری تۆله‌کردنه‌وه‌و خۆ ئاماده‌کردن بۆ شه‌رکردن له‌گه‌ل موسلمانه‌کاندا زیادی کرد به‌خۆسازدانیکی ته‌واوه‌تی و ، به‌نیازی هه‌لکوتانه سه‌ر موسلمانه‌کان له‌ماله‌کانی خۆیاندا ، ئه‌مانه‌و ئه‌و بووداوانه‌ی پێشتریش پێ خۆشکه‌ریکی به‌هه‌یزبوون بۆ هه‌لگیرسانی شه‌ری ئوحد .

^(۱) ابن هشام ۵۰/۲ ، ۵۱ فقه السيرة ل ۱۹۰ ، رحمة للعالمین ۲/ ۲۱۹ .

(غەزای ئوحد) و

خۇ ئامادەکردنى قورەيش بۇ شەرى تۆلەسەن

مەككە ئاگر لەجەرگ و ھەناوی بەربوو بەھوی کارەساتی جەنگی بەدرو
ئەو شکستە گەرەو کوژرانی پیاوماقولاڭ و پالەوانەکانیانەو، ئارەزووی تۆلەو
ھەق سەندنەو ھەیان لەناخدا دەجولاندن ، تارادەیک گریانیان لەسەر کوژراوانی بەدرو
قەدەغە کردبوو ، بەخیرایش نەچوون بەدرو دیلەکانیانەو نەبادا موسلمانەکان
ھەست بکەن بەرادەیی خەم و پەژارەیی دلایان.

پاش غەزای بەدرو قورەیشیەکان ریککەوتن لەسەر ھەستان بەجەنگیکی
سەرانسەری دژ بەموسلمانەکان بەشیوەیک شیفای دلایان بدات و ، ئاگری
دەروونیان دامرکینیتەو دەستیان کرد بەخۆسازدان بۆ ئەو جەنگە .

(عکرمە)ی کوپری (ابو جەهل) و (صفوان)ی کوپری (امیە) و (ابوسفیان)ی
کوپری (حرب) و (عبداللە)ی کوپری (ابی ربیعە) لە ھەموو سەرکردەکانی تری
قورەیش زیاتر دلایان گەرم بوو بۆ ئەنجامدانی ئەو شەپەرە.

یەكەم کاریك کردیان ئەو بەربوو ئەو کاروانەیی بەھویەو جەنگی بەدرو پویدا
دەستیان بەسەرراگرت و ، وتیان بەو کەسانەیی مائیانی تێدابوو ، ئەو گرووی
قورەیش ، موحمەد تاقیکردنەتەو چاکترینی کەسەکانی ئیووی کوشت ، بەم
سامانە یارمەتیمان بدەن با جەنگی پی بکەین لەگەڵ موحمەددا ، بەلکو تۆلەیی
لێکەینەو ، بەدەمیانەو ھاتن و ، فروشتیان بریتی بوو لە ھەزار وشترو
پارەکەش بایی پەنجا ھەزار درھەم بوو ، لەم بارەییەو خوای گەرە ئایەتی ناردە
خوارەو : ﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ
عَلَيْهِمْ حَسْرَةٌ ثُمَّ يَغْلِبُونَ ﴾ الانفال : ۳۶ واتە : بی باوەرەن پارەو مالی خوایان خەرج دەکەن
بۆلادان لەرێگەیی خودا ، ئەوانە پارەیی خوایان خەرج دەکەن و ، پاشان لە دواپۆژدا
دەبیتە پەشیمانی بۆیان و ژێریش دەکەون.

پاشان رینگەیی خۆبەخشی کرایەو بۆ ھەرکەسیك حەزبکات ، لە حەبەشی
و خێلی کینانەو تێھامە بۆ شەر کردن لەگەڵ موسلمانەکاندا ، بۆ ئەم مەبەستەش
چەندین رینگەیی ھاندانیان گرتەبەر ، تارادەیک (صفوان)ی کوپری (امیە) ھەستا
بەفریودانی (اباگرە)ی شاعیر کە لە شەپری بەدرو بەدیلی گیرا بوو ، پیغەمبەر ﷺ

به‌بی بهرام‌بهر به‌ری دابوو ، په‌یمازی ئی وەرگرتبوو که دژی نه‌وه‌ستیت‌هوه (صفوان) کلاوی نابوه سهر ئه‌م پیاوکه‌هه‌ستیت به‌هاندانی خیل‌ه‌کان دژ به‌موسلمان‌ه‌کان و ، به‌لینی پیدابوو که ئه‌گهر له شه‌رکه‌ به‌زیندویی هاته‌وه ده‌وله‌مندی بکات ، ئه‌گهر مردیش که‌فاله‌تی که‌چه‌کانی بکات ، ئیدی (ابو غره) هه‌ستا به‌هاندانی تیره‌کان به شیعره‌کانی و هه‌ست و ناخی ده‌بزواندن ، هه‌روه‌ها شاعیریکی تریشیان هه‌ل‌بژارد بوو بۆ هه‌مان کار ناوی (مسافعی) کوری (عبد مناف الجمحی) بوو.

(ابو سفیان) یش پاش گه‌رانه‌وه‌ی له‌جه‌نگی (قاوت) و بی ئومید بوونی و زایه‌کردنی بریکی زۆر له ئالف و قاوتی سوپاکه‌ی له هه‌موو که‌سیک زیاتر هانی خه‌لکی ده‌دا دژ به‌موسلمان‌ه‌کان.

ئه‌وه‌ی زیاتر قوربه‌که‌ی خه‌ست کرده‌وه ، ئه‌گهر راست بی بلین: ئه‌وه‌ی بلیسه‌ی ئاگره‌که‌ی زیاترکرد ئه‌و کاره‌ساته‌ بوو که له‌م دوا‌ییدا به‌سهر قوربه‌یشدا هات له‌پێگه‌ی سریه‌که‌ی (زیدی) کوری (حارث) و ئه‌و زیانه‌ گه‌وره‌یه‌ پشتی ئابووری قوربه‌یشی نوشتانه‌وه ، ئه‌وه‌نده قاروخه‌فتی خه‌ستبووه دلیانه‌وه سنووری نه‌بیست ، ئیدی په‌له‌کردنی قوربه‌یش بۆ یه‌کلایی کردنه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌که‌ له‌نیوان خۆیان و موسلمان‌ه‌کاندا زیاتری کرد.

ژماره و سه‌رگردایه‌تی سوپای قوربه‌یش

که‌سال هاته‌وه مه‌که‌یه‌یه‌کان ئاماده‌یی ته‌واویان وەرگرتبوو ، سی‌هه‌زار جه‌نگاوه‌ر له قوربه‌یش و ها‌وپه‌یما‌نه‌کانیان و حه‌به‌شیه‌ موشریکه‌کان کۆببونه‌وه ، سه‌رکرده‌کانی قوربه‌یش پێیان وابوو که ژنان له‌گه‌ل خۆیادا به‌رن ، تا ئه‌وه کاریگه‌ری زیاتر بیست بۆ پاک‌یشتانی پیاوان و به‌رگری کردن له‌حورمه‌ت و شه‌ره‌فیان ، ژماره‌ی ژنان له شه‌ره‌که‌دا (١٥) بوو، به‌هۆی سی هه‌زار وشتره‌وه سوپاکه‌یان گوێزایه‌وه ، دووسه‌د سوارچاکیش ^(١) به‌دریژی پێگاکه‌ له‌ئهم لا‌ولای سوپاکه‌وه ده‌پوشتن، حه‌وت سه‌د قه‌لغانی خۆپارێزیشیان پێ بوو.

سوپای مه‌که‌که‌ ده‌که‌وێته‌ جو‌له

پاش ئه‌م ئاماده‌گییه‌ ، سوپای مه‌که‌که‌ که‌وته‌ری به‌ره‌و مه‌که‌که‌، ئاهو حه‌سه‌ره‌ته‌ کۆنه‌که‌ ناگری به‌ردابوو له‌جه‌رگیان و ، ئه‌م شه‌ره‌ سوکنا‌یی به‌د‌ل‌دا ده‌هینان .

^(١) زاد المعاد ٩٢/٢ باسکراوه له (فتح الباری) یشتا باسی سه‌د ئه‌سپ هاته‌وه ٣٤٦/٧ .

هه والگريه كانى پيغه مبهري ﷺ

هه والى جوولهى دوژمانيان پيده گات

(عباس) ى كوپى (عبدال مطلب) چاودىرى جموجول و ئاماده گى سهربازه كانى قورپه شى ده كرد ههركه ئهم سوپايه كهوته جووله، (عباس) نامه يهكى به پهلەى نووسى بۆ پيغه مبهري ﷺ، دريژهى دهنگوباسى سوپاكهى تيدا بو.

نيرواوهكهى (عباس) به پهلە كهوته پرى، ئه وهنده خيرا پوشت ماوهى نيوان مهككهو مهدينهى به سى پوژ بى كه پينچ سهه كيلومهتر دهبيت، نامهكهى دايه دهست پيغه مبهري ﷺ له مرگهوتى (قبا) بو.

(ابى) كوپى (كعب) نامهكهى بۆ خويندهوه، فهرمى پيدا كه نهينى بياريزيت و، به پهلە گهرايهوه بۆ مهدينه و باسى مهسهلهكهى لای سهركرده كانى كوچكهران و ئه نساريه كان كرد.

خو ئاماده كردنى موسلمانان بۆ حالهتى ناكاو

ئاگاهى له مهدينه دا ئى درا، پياوان هه ميشه چهكيان پى بوو، لهكاتى نوويريشدا لييان نه دهكردهوه نه بادا شتيك روو بدات.

مهفره زهيهكى ئه نساريه كان كه (سعد) ى كوپى (معان) و (اسيد) ى كوپى (حضير) يان تيدا بوو ههستان به پاسه وانى كردنى پيغه مبهري ﷺ به چهكهوه تا به ره بهيان له بهر دهركه كهيدا دههستان.

له سهه هه موو ريگه كانى ده ره وهى مهدينه مهفره زهى چهكدار دانرابوون، بۆ حالهتى ناكاو يش چهند گروپيكي موسلمانان كان. بۆ زانيني جموجولى دوژمن. هه لدهستان به چاودىرى كردنى ئه و ريگاوبانهى كه له وانه بوو موشرىكان لييه وه هيرش بهين بۆ سهه موسلمانان كان.

سوپاى مهككه به ره و قه لاكانى مهدينه دهكه ويته پرى

سوپاكهى قورپه يش له ريگه سهه ركهيه باوهكهى پوژئاواوه كهوته پرى، كه گه يشتنه ناوچهى (الابواء)، له ويذا (هند) ى كچى (عتبه)، ژنى (ابو سفيان) پيشنيارى كرد گوپى دايكى پيغه مبهري ﷺ هه لدهنه وه، به لام سهركرده كانى قورپه يش ريگه يان نه داو، ترسان له چاره نووسى خراپى ههستان به و جوړه كارانه.

پاشان سوپاكهى مهككه كهوته وه پرى تا له مهدينه نزىك بوه وه، دۆلى (العقيق) ى گرته بهر پاشان لييه وه لای دا به ره و لای راست، تا له نزىك ئو حوده وه له شوينيكدا كاروانيان خست پى ده لىن (عينين) له ناوه وهى (السبخة) دا، له سهه

جوڳه ئاويكى دەمى دۆلەكەدا كە دەكەويىتە باكوپى مەدينەوہ . روژى ھەينى شەشى مانگى شەوالى سالى سىيەمى كوچى لەم شوينەدا ئوردويان دروست كرد .

ئەنجومەنى راويژكارى پىكھات

بۇدانانى ئەخشەي بەرگرى كردن

ھەوالڭرىھەكانى مەدينە ھەوالەكانى مەككەيان يەك لە دواى يەك ھىنا ، تادواين ھەوال كە دروست كردنى سەربازگەكە بوو ، لەويدا پىغەمبەرى خوا ﷺ ئەنجومەنىكى بالاي راويژكارى دانا ، ئالوويى راوبوچونەكانى تىدا كرابوو ، بۇ ھەلوئىست وەرگرتن و ، ھەوالى خەونىكى خوى پىزراگەياندن و ، فەرمووى : (وہللأھى خدا بەخىرى بگىرئىت ئەمشەو خەونىكم بىنى ، مانگايەكى سەرباوم بىنى و ، بىنىم نوكى شمشىرەكەم كەلىكى تىكەوتىبوو ، ھەروھە سەيرم كرد دەستم چوو بوو بەقەلغانىكى پتەودا ، ئەنجا پىغەمبەر ﷺ خەونەكەى والىكدايەوہ ، كە لەسەر بىرنى مانگاگە برىتتە لە شەھىدبوونى ھەندىك لە ھاوہلەكانى و ، كەلبوونى شمشىرەكەش بەپىكرانى پياويكى ئال و بەيتى خوى لىكدايەوہ ، قەلغانەكەشى بەشارى مەدينە لىكدايەوہ .

پاشان راى خوى خستە بەردەست ھاوہلەكانى و پى وابوو كە باشتروايە لە مەدينە نەپۇنە دەرەوہو ، خويان لەقەلاكانىدا پەنابدەن ، ئەگەر موشرىكان لە سەربازگەكانىدا مانەوہ ئەوا جىگەو پىگەيان زورخراپ دەبىت و ھىچ سوودىكىشى نابىت ، ئەگەر ھاتنە ناو مەدينەيشەوہ موسلمانان شەرى كۆلن و كۆلانيان لەگەلدا دەكن و ، ژنانىش لەسەر مالەكانەوہ . ئەمە راى پىغەمبەر بوو (عبداللەى كوپى (ابى كوپى (سلول) سەركرەدى دووپوان كە بەسيفەتى يەكىك لە سەركرەكانى خەزرج لەويدا ئامادە بوو ، ھەمان راى پىغەمبەرى ھەبوو ، وا دياربوو ھەماھەنگ بوونى رايەكەى لەگەل راوبوچونەكەى پىغەمبەردا لەبەرئەوہ نەبوو كە ئەو ھەلوئىستە بەراست بزانىت ، بەلكو بۇ ئەوہبوو تابتوانىت ژىر بەژىرى خوى لە شەركە بدزىتەوہ كەس پىي نەزانىت ، ويستى خوى گەورەش وابوو كەخوى و ھاوپىكانى بۇ يەكەمجار لەبەردەم موسلمانەكاندا ئابروويان بچىت و ، ئەو دەمامكەيان بەسەرەوہ لاچىت كە بىباوہرى و دووپوويەكەيانى حەشاردابوو ، موسلمانەكانىشى لە تەنگەتاوترىن ساتدا ئەو مارە ژاراويانە بىينن كە لەناو كارژو بەرگ و دەمامكەكانىدا دەجولانەوہ .

هەندىك لەو ھاوێلە دڵگەرمەنەى كە پوژى بەدريان لەكيس چوو بوو ،
داوايان كرد لە پيڤەمبەر ﷺ كە بچيڤتە دەرەووە ، زۆريان ئىكرد تا رازى بيٽ ، تاواى
ليهاات يەكيكيان وتى : پيڤەمبەرى خوا ئاواتمان دەخواست بۆ ئەم پوژەو لە خوا
دەپارايەنەو كە بيٽە دى ، ئەوێتا خواى گەرە بوى هيناوين و نزيك بۆتەو ، بپۆ
دەرەووە بۆلاى دۆژمەكانت ، باوانەزانن لىيان دەرترسين .

(حمزە)ى كوپرى (عبد المطلب)ى مامى پيڤەمبەر خوا ﷺ سەرمەشقى ئەو
دڵگەرمەنە بوو ، پيشتريش بپرندەى شمشيرەكەى خۆى لە غەزاي بەدرا ديپوو .
وتى : بە پيڤەمبەرى خوا ﷺ : سويندم بەو كەسەى قورئانى بۆ تۆ ناردووە دەم لە
نان نادەم هەتا لە دەرەووەى مەدينەدا شەريان لەگەڵدا نەكەم .

پيڤەمبەريش ﷺ لەبەردەم راي زۆرينەدا رايەكەى كشانەووە ، راي گشتى
جيگير بوو ، كە چوونە دەرەووە لە مەدينە ، پرووبەروو بوونەو لە مەيدانى جەنگدا .

بەش بەشكردنى سوپاي ئىسلام و

دەرچوونى بۆ مەيدانى جەنگ

پاشان پيڤەمبەرى خوا ﷺ نويزى هەينى بۆ خەلكەكە كرد ، وتاريكى
بۆدان و هانى دان بۆ خۆكۆكردنەووەو جيهاد كردن و ، هەوائى پيدان كە ئەگەر ئارام
بگرن سەردەكەون ، فەرمانى پيدان كە خويان ئامادە بكەن بۆ دۆژمن ، خەلكى بەو
دەلخۆش بوون .

پاشان نويزى عەسرى پيكردن ، خەلكى لە هەموولايەكەو كۆبوو بوونەو
، پاشان چوو مالهەو ، هەردوو ھاوێلەكەى (ابوبكر) و (عمر)ى لەگەڵدا بوو ،
میزەريان لەسەرى پيچاو ، خۆشى چەكى بەست و ، دوو زنجير بەستى لەبەر كردو
شمشيرى كردە مل و هاتە دەرەووە بۆ ناو خەلك .

خەلك چاوەرپوانى دەرچوونى پيڤەمبەريان دەكرد ، (سعد)ى كوپرى (معاذ)
و (اسيد)ى كوپرى (حضير)يش بە خەلكەكيان وتبوو : ئيوە پيڤەمبەرتان ناچاركرد
ﷺ بۆ دەرچوون لە مەدينە ، كارەكە بدەنەو دەستى خۆى ، هەموويان پەشيمان
بوونەو لەو كارەى خويان ، كە پيڤەمبەر ﷺ هاتە دەرەووە ، عەرزيان كرد :
پيڤەمبەرى خوا بەراستى مەبەستمان سەريپيچى كردنى فەرمانى تۆ نەبوو ، چۆنت
پى خۆشە وابكە ، ئەگەر حەز دەكەيت لە مەدينە بمينيئەو بەو شيئەيه بكە ،

پینگەمبەرى خوا ﷺ فرموى : ھەر پینگەمبەرىك جل و بەرگى شەپرى پۆشى نابىت لاي بدات ، تا ئەو كاتى خودا نىوان ئەو دوزمەنەكەى يەكلا دەكاتەو .

پینگەمبەر ﷺ سوپاكەى كرد بەسئى بەشەو :

۱. كەتیبەى كۆچكەران ، ئالاکەيانى دايەدەست (مصعب)ى كۆرى (عمير)ى (العبرى)

۲. كەتیبەى خىلى ئەوس لە ئەنسارىەكان ، ئالاکەيانى دايەدەست (اسيد)ى كۆرى (حضير)

۳. كەتیبەى خىلى خەزرج لە ئەنسارىەكان ، ئالاکەيانى دايەدەست (حباب)ى كۆرى (المنذر)

سوپاكە لەھەزار چەكدار پىكھاتبوو ، سەد زنجىرەست و پەنجا ئەسپ سوراين تىدابوو^۱ ، وتراويشە كەھىچ ئەسپ سوراين لەگەندا نەبوو ، (ابن ام كتوم) ى بۇ نويزکردن بەجىھىشت لە مەدينە بەسەر ئەوانەو كەمابوونەو ، ئەنجا فرمانيدا بەرىكەون ، سوپاكە بەرەو باكور كەوتەپرى ، ھەردوو (سعد)ە كە بە زنجىرەندەو بەبەردەم پینگەمبەردا پۆشتن كە لە (ثنية الدواع) تىنەپەرىن پینگەمبەر ﷺ كەتیبەىەكى چەكدارى پۆشتەو پەرداخى بينى بەجيا لەسوپاكە بەرىو دەھاتن ، فرموى : ئەوانە كىن ؟ ھەوالى دراىە ئەوانە جولەكە ھاوپەيمانەكانى خەزرجن^۲ ، ھەزەكەن لەگەلتاندا بەشداری شەپرى موشرىكان بكەن ، فرموى : ئايا ئەوانە موسلمان بوون ؟ وتیان : نەخىر ، ئىدى پینگەمبەر ﷺ رازى نەبوو يارمەتى لە كافران وەربگرىت بۇ شەپركردن لەگەل موشرىكاندا.

نمایش كردنى سوپاكە

كاتىك گەيشتە شوئنىك پىي دەلئىن : (الشيخان) سەيرىكى سوپاكەى كرد ، ھەرچىەكى بينى كەم تەمەن بوو كەبەرگەى ئەو شەپە ناگرىت گىپرايەو ، ئەوانە ئەم كەسانەيان تىدابوو ، (عبداللە)ى كۆرى (عمر)ى كۆرى (خطاب) و (اسامە)ى كۆرى

^۱ / ئەحمەد نەسائى و حاكم و (ابن اسحاق) گىپرايانەتەو .

^۲ / (ابن القيم) لە (الهدى ۹۲/۲) دا ئەمەى وتوو ، (ابن حجر) دەلئىت ئەمە ھەلەيەكى ئاشكرايە ، (موسى) كۆرى (عقبە) سوورە لەسەر ئەوەى ھىچ سوارىكىيان لەگەندا نەبوو ، (واقى) یش دەلئىت پینگەمبەر ﷺ ئەسپەكەى (ابى بردە) يان لەگەندا بوو ، (فتح البارى) ۲/ ۲۵۰ .

^۳ / (ابن سعد) رىوايەتى كردوو ، تايادا ھاتوو ئەو تاقمە (بنى قينقاع) بوون ۲/ ۲۴ ، پوونىشە كەپىشتەر (بنو قينقاع) لەناوچەكە دەرگرايون .

(زید) و (اسید) ی کوپی (ظہیر) و (زید) ی کوپی (ارقم) و (عرابہ) ی کوپی (اوس) و (عمرو) ی کوپی (حزم) و (ابوسعید الخدری) و (زید) ی کوپی (حارثہ) ی ٹہنساری و (سعد) ی کوپی (حبہ) و، لہ ناویاندا باسی (براء) ی کوپی (عازب) یش کراوہ، بہ لَام بوونی فہرموودہ کہی لہ بوخاریدا بہ لَگہیہ لہ سہر بہ شداری کردنی لہ و غہزایہ دا.

پیغہمبہر ﷺ پَیگہی دابہ (رافع) ی کوپی (خدیج) و (سمرہ) ی کوپی (جندب) ہر چہندہ منائیش بوون، لہ بہرئوہی (رافع) لہ تیر ہاویشتندا کارامہ بوو، (سمرہ) وتی: من بہ میزترم لہ (رافع) و دہیدم بہ زہویدا، کہ ئو ہہوالہ درا بہ پیغہمبہر ﷺ فہرمانی پیدان زورانبازیہ بگرن، زورانبازیان گرت (سمرہ)، (رافع) ی دا بہزہویدا، ئہنجا پیغہمبہری خوا ﷺ مَوَلَتی بہویشدا بہ شداری بکات.

مانہوہ لہ نیوان ئو خود و مہدینہ دا

لہویدا بوون ئیوارہیان بہسہرا ہات، نوژی شیوانی کردو، پاشان نوژی خہوتنائیشی کردو، لہویدا مایہوہ. پہنجا پیای ہلبرارد بو پاسہوانی سہربازگہ کہو دہورو خولی بدن، (محمد) ی کوپی (مسلمہ) ی ٹہنساری سہرکردہیان بوو، پالہوانی سربہ کہی کوشتنی (کعب) ی کوپی (اشرف)، (نکوان) ی کوپی (عبد قیس) یش بہ تابیہتی پاسہوانی پیغہمبہری دہکرد ﷺ.

یاخی بوونی (عبداللہ) ی کوپی (ابی) و ہاورپیکانی

پیش کہ میک لہ ہلہاتنی بہرہ بہیان دہرچوو، کہ گہیشٹہ (شوط) نوژی بہیانی کرد، زور نزیکبوو لہ دوزمنہوہ، دہیبینن و ئہوانیش ئہمیان دہبینی، لہویدا (عبداللہ) ی کوپی (ابی) دوپروو یاخی بوو، بہخوی و سیسہد جہنگاوہرہوہ پاشہکشہی کرد کہ دہیکردہ سییہکی سوپاکہو پییان وتن: نازانین لہ سہرچی خوْمان بدہین بہ کوشٹ؟ خوی واپیشاندا کہ ناپہزایہ لہ سہر ئوہی پیغہمبہر ﷺ وازی لہ را کہی ئو ہیئاوہو بہ گوئی خہلکی تری کردوہ.

گومانیش نہبوو لہوہدا کہ ئو خوْ تاککردنہوہیہ لہ بہرئوہو ہویہ نہبوو پیشانی دا گواہ پیغہمبہر ﷺ وازی لہ را کہی ئو ہیئاوہ، وہگہرنا دہرچوونی لہ گہل سوپاکہی پیغہمبہردا ﷺ ہیچ مانایہکی نہبوو، بگہرہ ئہگہر ہویہ کہی ئوہو ہواہ ہر لہ سہرہتاوہ لہ سوپاکہی جیادہبوہوہ، بہلکو مہبہستی سہرہکی لہو یاخی بوونہ - لہوکاتہ ہہستیارہدا - ئوہوہو پیشوی و شپرزہیی لہ ناو سوپای

موسلمانەکاندا بنیتەووە لەبەرچاو گوێی دوژمنەکانیاندا زۆربەی سوپاکە لە پیغەمبەر ﷺ بتهکیتەووە، ئەوەشی بەدەوریدا دەمینیتەووە وریان بپروخت و ، دوژمنیش لەبەرامبەردا وری بەرزیتەووە، بەو دیمەنە سەریان بڵندبیت و زوو هەلمەت بهێنن بۆ لەناوبردنی پیغەمبەر ﷺ و هاوێڵە دڵسۆزەکانی و ئنجا کەش و ھەوا بپەخشیتەووە بۆ گەڕانەوێ سەرۆکایەتی بۆ ئەو دووپووەو ھاورێکانی.

خەریکبوو کابرای دووپوو لەکارەکیددا سەرکەوتن بە دەست بهینیت دوو کۆمەڵی ناو موسلمانەکانیش (بنو حارثە) لەخیلی (اوس) و (بنومسلمە)ش لە (خەزرج) شکست بهینن ، بەلام خوای گەورە راگیری کردن ، پاش ئەو شپێزەییە کە خەریکبوو بگەڕێنەووە پاشەکشە بکەن دلیان دامەزرایەووە ، لەویدا خودای گەورە دەفەرمویت: ﴿ إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيَهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴾ ال عمران: ۱۲۲ واتە : خەریکبوو دوو دەستە لەئێوە پەشیمان ببەنەووە ، بەلام خوا یارو یاوەریان بوو ، دەبا ئیمانداران ھەرپشت بەخوا ببەستن.

(عبدالله)ی کوپی (حرام) یش - باوکی جابر - ھەولیدا ئەو دووپووانە بە ئەرکی خوێیان بپرخاتەووە لەو بارودۆخە ناسکەدا ، شوێنیان کەوت بەتانەو تەشەر لیدان و ، ھانیدان بەگەڕانەووە بۆناو سوپاکەو پێی دەوتن : وەرن لەپێناوی خوادا شەڕ بکەن یان ھیچ نەبیت بەرگری لەخۆتان بکەن ، وتیان: ئەگەر بمانزانایە شەڕ دەکەن نەدەگەڕاینەووە ، ئەنجا (عبدالله)ی کوپی (حرام) وازی لیھێنان و پێی وتن : خوا لەووەلاترتان ببات ، دوژمنانی خوا ، خوای گەورەیش ھەرگیز پشستی پیغەمبەرەکە ی بەرنادات.

خوای گەورە لەبارە ی ئەو دووپووانەووە فەرموویەتی: ﴿ وَلْيَعْلَمِ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكَفَرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴾ ال عمران : ۱۶۷ واتە : با ئەو دووپووانە بزانیان کە پێیان گوترا وەرن شەڕ بکەن لەپێناوی خوادا ، یان ھیچ نەبیت بەرگری بکەن ، وتیان ئەگەر شەڕمان بزانیایە شوێنتان دەکەوتین ، ئەوانە لەکوفەرەو زیاتر نزیکن تا لە باوەڕ ، ئەوێ بە دەمیان دەلیین ئەو نە کە لە دلیاندا یە ، خودای گەورە دەزانیت چیان لەناخدا ھەشارداووە.

پاشماووی سوپای نیسلام به‌رهو نوحود

پاش نهم یاخی بوون و کشانه‌وه‌یه پیغه‌مبهری خوا ﷺ سوپاکه‌ی هه‌ستاند - که حموت سهد جه‌نگاوه‌ر ده‌بوون - به‌ری‌که‌وتن به‌رهو دوزمن ، سوپای دوزمن له‌نیوان نه‌مان وکیوی نوحوددا له‌چهند شوینی‌کدا بارگه‌یان خستبوو، پیغه‌مبهر ﷺ فهرمووی: چ پیاویک ده‌توانیت له‌م نزیکانه‌وه ده‌رمان کات له‌ ریگه‌یه‌که‌وه به‌سه‌ریاندا نه‌پۆین؟

(ابو خثیمة) وتی: من ده‌توانم پیغه‌مبهری خوا ﷺ پاشان ریگه‌یه‌کی کورتی هه‌لبژاردو به‌رهو نوحود به‌ناو (حره‌ی) (بنی حارثة) و مه‌زاکانیاندا تیده‌په‌ری و ، سوپای موشریکانی ده‌خسته پشتی خۆیه‌وه‌و به‌دیوی رۆژئاوا.

سوپای موسلمان‌ه‌کان له‌و ریگه‌یه‌دا تیه‌په‌ری به‌لای باخی (مربع‌ی) کوری (قیظی) که دو‌پوویه‌کی کویر بوو - که هه‌ستی به‌هاتنی سوپاکه کرد به‌مشت خۆلی هه‌وا ده‌دا به‌ پووی موسلمان‌ه‌کانداو ، ده‌یوت: نه‌گه‌ر تو پیغه‌مبهری خوات ریگه‌ت ناده‌م بجیته ناو باخه‌که‌مه‌وه ، چهند موسلمانیک په‌لاماریان دایه بیکوژن ، پیغه‌مبهر فهرمووی : مه‌یکوژن نه‌و چاوو دلی کویر بوته‌وه.

پیغه‌مبهر ﷺ چوو نه‌واوه‌وه ، تاگه‌یشت ه‌شیوه‌که‌ی کیوی نوحود ، به‌و شیوه‌یه سوپای دوزمن که‌وته نیوان موسلمان‌ه‌کان و شاری مه‌دینه‌وه.

نه‌خشه‌ی به‌رگری

له‌ویدا پیغه‌مبهر ﷺ هیزه‌که‌ی کوکرده‌وه ، پیزی کردن بو شهر ، مه‌فره‌زه‌یه‌کی تیرهاویژی کارامه‌ی ئی هه‌لبژاردن ، په‌نجا که‌س ده‌بوون ، (عبدالله‌ی) کوری (جیبر‌ی) کوری (النعمان‌ی) نه‌وسی به‌دری کرده به‌رپرسیان ، فهرمانی پیدان له‌سه‌ر گردیک کۆبینه‌وه‌و که‌ده‌که‌ویته به‌شی باشووری شیوی (قناة) له‌دوااییدا به‌شاخی تیرهاویژه‌کان ناوی ده‌رکرد - ده‌که‌وته باشووری سوپای موسلمان‌ه‌کانه‌وه ، نزیکه‌ی سه‌دو په‌نجا مه‌تر له‌ باره‌گای سوپای موسلمان‌ه‌کانه‌وه دوور بوو .

مه‌به‌ست له‌وه‌ش نه‌وچهند وشه‌یه بوو که‌پیغه‌مبهر ﷺ ناراسته‌ی تیر هاویژه‌کانی کردو فهرمووی به‌سه‌رکرده‌که‌یان : به‌تیر هاویشتن نه‌سپ سواره‌کانمان ئی دووربخه‌ره‌وه ، نه‌بادا له‌پشته‌وه بده‌ن به‌سه‌رماندا ، شهرمان برده‌وه یان ژیرکه‌وتین شوینی خۆت به‌جی مه‌هیل نه‌بادا له‌ریگه‌که‌ی تووه بده‌ن به‌سه‌رماندا ^(۱) ، پاشان فهرمووی به‌ تیر هاویژه‌کان : پشته‌وه‌مان بیاریژن ، نه‌گه‌ر بینیتان کوژراین ، مه‌یه‌ن به‌ده‌ممانه‌وه ، نه‌گه‌ر بینیشتان ده‌ستکه‌وت کو‌ده‌که‌ینه‌وه به‌شداری مه‌که‌ن

(۱) ابن هشام ۶۵/۲ ، ۶۶ .

(۲) له پړوايه ټيكي بوخاريدا هاتووه ، فېرموويه تي: ټه گهر ئيمه تان دى په له وهر سهرى هه لکه ندين شوينه که تان جى مهيلن تا دهنيرم به شويئ تاندا ، خو ټه گهر ئيمه تان دى ټه وانمان فړاندو چوين به سهر ياندا ، شويئ خوتان جى مهيلن تا دهنيرم به دواتاندا (۳) .

به دانانى ټه و گروپه له سهر شاخه که و پيدانى ټه و فېرمانه تونده سهر يازيه ، پيغه مېهرى خوا ﷺ ټه و تمها که لينه شى گرت که له وانوه بوو ټه سپ سوارى بى باومر هکان دزه ليوه بکه ن بهرمو پريزى موسلمان هکان و گه مارويان بدن .

سهاره ت به پاشماوه دى سوپاکه دى ، (منذر) دى کوپى (عمرو) له سهر بالى راست دانا ، (الزير) دى کوپى (عوام) يشى له سهر بالى چه پ دانا به هاوېشتى (مقداد) دى کوپى (اسود) (الزير) کارى روو به پروونه وى ټه سپ سواره کانى (خالد) دى کوپى (وليد) دى پى سپر باوو ، له پيشه ننگى پريزه کانيشدا کو مەليک پياوى هه لېزارده دى نازاى له موسلمان هکان دانا که له ناو خه لکدا به زېرى و پال هوانيتى ناويان دهر کردبوو ، ټه وان هى که سەنگ و قورسا يى سهر يازيان هه بوو .

به راستى نه خشه که دى پيغه مېهر ﷺ نه خشه يه کى دانايانه دى وردبوو ، ليها تووي سهر کرده يه تى سهر يازى پيغه مېهرى تيدا دهر ده کهوت ﷺ که هه رگيز ناکريت بو هيچ سهر کرده يه که هه رچه نده شياوو ليها توويئ بتوانيت نه خشه يه کى پته و ترو وردتر له ودها بنيت ، باشتري مهي داني شه رکه دى هه لېزارد ، له گهل ټه وده شدا که دواى دوژمن چوه ټه وى ، پشت و لاي راستى خو دى به شاخه که پاراست ، لاي چه پ و پشتى خو يشى به وده پاراست . کاتيک که شه ر هه لده گيرسيت به پر کرده وى ټه و تمها که لينه دى که له پريزى موسلمان هکاندا هه بوو ، سهر ياز که که يشى له شويئ نيکى به رزدا دانا تا پالى پيوه بدا ټه گهر هات و توشى شکست بوون و ، په نا نه بات بو هه لاتن و بکه ويته ده ستى دوژمنه کانى و ديل بکريئ و ټه گهر دوژمنان بو سهر که و تن زيانى گه وره يان پى بگه يه نيئ ، دوژمنه کانيشى ناچار کرد که له شويئ نيکى نزمدا سهر ياز که دابنين به شيوه يه که زورگران بيت که هيچ تالان يه کى سهر که و تنه که يان ده سته که ويئ ټه گهر سهر که و تن و ، به زه حمت بتوانن دهر بچن ټه گهر ژير که و تن ، که مى ژماره که شى به هه لېزار دنى کو مەله پياويکى هه لېزارده دى نازاو ديار قهره بوو کرده و .

بهو شيوه يه سوپاکه دى پيغه مېهر ﷺ له پوژى شه ممه حه وتى مانگى شه والى (۲) دى کوچيدا ريزى به ست .

(۱) (احمد) و (طبراني) و (حاکم) له (بان عباس) و ده گيزايانه ته وده ، بېروانه (فتح الباري) ۷/۳۵۰ .

(۲) صحيح البخاري ، کتاب الجهاد ۱/ ۴۲۶ .

پیغه مبهري ﷺ گيانی نازايه تی دهکا به بهری سوپاکه یدا

پیغه مبهري ﷺ فرمانی دا شهر نه کهن هتا فرمانیان دداتی ، دوو زنجیر بهندی پوښی و هانی هاو له کانی دا بو شهر کردن و دان به خوداگرتن و توندوتولی له پرو به پرو بوونه و دواو دهستی کرد به هاندانی هاو له کانی به گيانی دل گرمی و نازايه تی ، هتا شمشیره پرنده که ی خوی دهریڼا و بانگی کرده هاو له لانی فرمووی : کی به هقی خوی هم شمشیره هله گریت ؟ چهند پیاوړیک ههستان وهری بگرن ، له وانه (علی) کوړی (ابی طالب) و (الزبیر) ی کوړی (عوام) و (عمر) ی کوړی (خطاب) ، هتا (ابو دجانه) ی کوړی (سماک) ی کوړی (خرشه) بو ی هستا ، وتی : پیغه مبهري خوا هه که ی چیه ؟ فرمووی : نه ونده بده ی له دوژمنان تا لار دهیته وه ، وتی : من به هقی خوی هلی دگرم ، پیغه مبهري ﷺ خوا شمشیره که ی دایه .

(ابو دجانه) پیاوړیکی نازابوو ، له جهنگدا دزه ی دکرد ، په پویه کی سووری هه بوو هرکاتیک له سهری ببه ستایه خه لکی دهیزانی تامردن شهر دهکات ، که شمشیره که ی وهرگرت بهو په پړسووره سهری به ست و ، دهستی کرد به خوراوه شانندن له نیوان هردوو سوپاکه دا ، له ویدا پیغه مبهري ﷺ فرمووی : نه مه نهو پوښتنه یه که خودا پینی ناخوښه جگه له شوینه .

ریځخستنی سوپاکه ی مه که که

موشریکانیش به پینی سیستمی ریزبهندی سوپاکه یان ریځخست سهرکرده تی گشتی به دهست (ابی سفیان) ی کوړی (حرب) وه بوو ، که له ناوه راستنی سوپاکه دا وه ستابوو ، لای راسته وه (خالد) ی کوړی (ولید) یان دانا لهو کاته دا موشریک بوو . له لای چه پیشه وه (عکرمه) ی کوړی (ابی جهل) یان دانا بوو ، جهنگاوه رانی پیاده ش (صفوان) ی کوړی (امیه) سهرکیان بوو ، سهرکرده ی تیر هاو یژه کانیشیان (عبدالله) ی کوړی (ابی ربیع) بوو .

ثالاک هس به دهست مه فره که یه وه بوو له خیللی (بنی عبدالدار) نه مه ش پله و پایه ی نه وان بوو هر له وکاته وه (بنو عبد المناف) له نیوان خویاندا نهو پله و پایه یان دابه شکرد که له (قصی) کوړی (کلاب) ه وه بویان مابوه وه . ههروه کو له سهره تا دا باسمان کرد . که س له وه دا ململانیی له گه لدا نه ده کردن ، وه کو پابه ندبونیک به میراتیکه وه که پشتاوپشت بویان مابوه وه ، به لام سهرکرده ی گشتی . ابو سفیان - نه وه ی بیرخستنه وه که له به دردا تووشی (قریش) بوو کاتیک که هه لگری ثالاک هس یان (نضر) ی کوړی (الحارث) به دیل گیرا ، بو بق هه ستانندن و

وروژاندنيان وتی : خيلى (بنی عبد الدار) له پوژى بهردا ئالاكهی ئيمه تان سهرشوپ
كردو بينيتان چيمان به سهرات ، خهك دهست له ئالاكهی دهو شينريت كه نه ما
ئوانيش نامينن ، جا يان ئهويه ئالاكهمان بهرز پابگرن ، يان بیده نه وه دهستی
خومان ئيمه ده پياريزين .

(ابو سفيان) له نامانجه كهيدا سهركه وتوو بوو ، خيلى (بنو عبد الدار) زوپا به
توندى له قسه كهی (ابو سفيان) سه غله ت بوون خهريكبوو ههستن بوى و هه پرده بيان
ليكردو ، وتيان پيى : ئيمه ئالاكهمان ده دینه وه دهست تو ؟ سبهينى ده بينى له
كاتى شهردا چى دهكەين ، ئه وه بوو له شه پرده كه دا مانه وه هه تا تاك و تهرايان كوژا .

مانۆريكى سياسيانه له لايهن قورده يشه وه

پيش دهست پيكردى جهنجه كه قورده يش ويستی دووبه رهكى بخاته ناو
ريزي موسلمانانه كه نه وه (ابو سفيان) پياويكى نارد به ئه نسا ريه كانى وت : وازيان لى
بهينن با شه پر له گه ل كه س و كاره كانى خوماندا بكهين و واز له ئيوه ده هينن و ،
پيوستمان به شه پرى ئيوه نيه ، به لام ئه م هه وله چ سووديكي ههيه له بهر دم
باوه ريكددا كيو به چوكدا ده هينيت ، ئه نسا ريه كان به توندى په تيان دايه وه و قسه ي
خراپيان پى وت .

كاترثميرى سفر نزيك بو وه هه ردوولا لهيه كتر نزيك بوونه وه ، قورده يش بو
هه مان مه به ست هه وليكى تريان دايه وه ، به كرينگيراييكي خيانه تكار هاته دهر وه
به ناوى (ابا عامر الفاسق) ناوه كهى (عبد عمرو) كوپى (صيفى) بوو ، به (راهب)
ناوده برا ، پيغه مبه رى خوا ﷺ ناوى نا (فاسق) له جاهليه تدا سه روكى خيلى (اوس)
بوو ، كه ئيسلام هات ئه م لى هه لگه پرايه وه ، به ئاشكرا دژايه تى پيغه مبه رى كرد ﷺ
له مه دينه چوه دهر وه بولاي قورده يش و دژ به پيغه مبه رى خوا ﷺ هانى ده دان بو
ئه وهى شه پرى له گه لدا بكه ن ، واده ي دابوو به قورده يشيه كان كه ئه گه ر خيئه كهى
بينيان دهست به جى شويني ده كه ون قورده يشيش مه يلياندا به لايدا .

يه كه م كه س كه هاته دهر وه بو موسلمانانه كان له ناو ئه حا بيشدا بوو له گه ل
دوو كويله ي مه كه ييدا ، (ابو عامر) خيئه كهى ناسيه وه هاواري ليكردن و ، وتى :
ئهى خيلى ئه وس ، من (ابو عامر) م ، وتيان : خوا له ئيمه ت بسينيت هه ي فاسق ،
(ابو عامر) وتى : خيئه كه م دواى من تووشى شه پر بوون كه شه پر ده ستى پيكره به
توندى شه پرى له گه لدا كردن و بهر دبارانى كردن .

بەم شێوەیە قورەیش لەهەولێ دووهمیشدا شکستی هێنا ، کەبتوانی٢ دوو
بەرەکی بخاتە نێوان ئیماندارانەوهو ئەم کارەشیان بەلگەبوو لەسەرئەو ترس وھەیبەتەیی
کە لەموسڵمانەکانیان دەکرد ، لەگەڵ زۆری و گەرمی چەک و تفاقێ جەنگیان .

هەولەکانی ژنانی قورەیش لە دل گەرم کردندا

ژنانی قورەیش بەئەندازەی خۆیان لەشەرەکەدا بەشداریان کرد ، (ھند)ی
کچی (عتبە) ھاوسەری (ابو سفیان) دەجولاندن ، ژنان بەناو ریزەکاندا دەھاتن و
دەچوون و دەفیان لێدەدا ، پیاوانیان دەورژاند ، ھانیان دەدان بۆ شەرکردن ،
باسی قارەمانیتیان بۆدەکردن ، خەلکە کوشت کەوتوو دلبڕیندارەکانیان دەبزواند ،
جار جارەش ئالاً ھەلگەرەکانیان دەدواندو دەیانوت :

وَيَهَا بَنِي عَبْدِ الدَّارِ وَيَهَا هُمَاةُ الْأَدْيَارِ
ضَرْباً بِكُلِّ بَنَارٍ

جاریکیش ھانی خێلەکەیی خۆیان دەدا بۆ شەرکردن و شیعریان دەوت :

انْ تُقْبِلُوا نُعَاتِقَ وَتَفْرِشُ النَّمَارِقِ
اوْ تُدْبِرُوا تُفَارِقَ فِرَاقٌ غَيْرَ وَاقٍ

یەكەم سووتەمەنی جەنگەكە

ھەردوو سوپاکە لێك نزیك بوونەوه ، وردە وردە جەنگ دەستی پێکرد ،
یەكەم سووتەمەنی شەرەكە ئالاً ھەلگری موشریكان (طلحە) كۆپی (ابی طلحە
العبدري) بوو ، ئازاترین سوارچاکی قورەیش بوو ، موسڵمانەكان ناویان نابوو
بەرانی كەتیبەكە ، سواری وشتێك بووبوو ، بانگەشەیی كرد بۆ شەرە شمشیر ،
لەبەر ئازایەتی كەس نەیویرا لێی نزیك ببێتەوه ، بەلام (الزبیر) بۆی چوو پێشەوه
، نەیهیلاً دەست بكاتەوه وەك شیر ھەلی کوتایە سەری بۆ سەر وشتەرەكەیی و ،
فڕێدایە خوارەوه ، دای بەزەویدا بەشمشیرەكەیی سەری بڕی .

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم زۆرانبازیە كەم وێنەیی بینی (الله اكبری) كردو
موسڵمانەكانیش بەدوایدا وتیانەوه ، دەست خۆشی كرد لە (الزبیر)و لەبارەیهوه
فەرمووی : ھەموو پێغەمبەرێك حەواریەكی ھەیە ، حەواریەكەیی من (زبیر)ە^(١)

^(١) خاوەنی (السيرة الحلبية) باسی كردوو ١٨/٢ .

گهرم بوونی جهنگ له دهوړی نالا هه لگره که و له ناویردنی

پاشان جهنگ هه لگیرسا ، شهر گهرم بوو له نیوان هه ردوولادا ، له هه موولایه کی مهیدانه کهوه هه را بوو ، قورسای شه که به دهوړی نالا هه لگره که ی موشریکه کانداهه لده سوړا ، دواي کوژرانی (طلحه) ی سرکرده یان یه کیکی دیکه له (بنو عبدالدار) که ناوی (عثمان) بوو نالا که ی هه لگرت و هاتناو مهیدانی جهنگه کهوه دهیوت :

ان علی اهل اللواء حقاً ان تحضب الصعدة أوتندقا

(حمزة) هه لی کوتایه سه ری ، شمشیرکی دا له شانی و دهستی پیوه قرتاند تا ناوکی هه لدریت و سیه کانی ده رکه و تن.

پاشان (ابو سعد) ی کوړی (ابو طلحه) نالا که ی هه لگرت (سعد) ی کوړی (ابی وقاص) یه که تیری دا له ملی ، زمانی ده رپه رپیه ده روه و ده سبه جی مرد ، و تراویشه (ابو سعد) هاتوته ده روه بو ژوران بازی (علی) کوړی (ابی طالب) بو ی چووه ته ده روه ، پاش دوولیدان (علی) لییداوه و کوشتویه تی .

پاشان (مسافع) ی کوړی (طلحه) ی کوړی (ابی طلحه) نالا که ی به رزکرده وه ، (عاصم) ی کوړی (ثابت) ی کوړی ((ابی الافح) تیریکی لی داو کوشتی ، پاش نه وه (کلاب) ی برای نالا که ی هه لگرت (الزیر) ی کوړی (عوام) هه لی کوتایه سه ری کوشتی ، پاشان (الجلال) ی برایان نالا که ی هه لگرت ، (طلحه) ی کوړی (عبدالله) لی داو کوشتی و تراویشه (عاصم) ی کوړی (ثابت) ی کوړی (ابی الافح) یه که تیری لی داو کوشتی .

نه وانه شهش کهس بوون له یه که مالدا ، مالی (ابی طلحه) (عبدالله) کوړی (عثمان) له خیللی (بنی عبدالدار) هه موویان به دهوړی نالا که ی بی باوه پراند کوژران . پاشان (ارطاة) کوړی (شرحبیل) له (بنی عبدالدار) نالا که ی هه لگرت ، (علی) کوړی (ابی طالب) کوشتی ، و تراویشه : (حمزه) کوشتویه تی . پاشان (شریح) ی کوړی (قارظ) هه لی گرت ، نه ویش (قرمان) کوشتی نه و پیاوه دووړو بوو له بهر خیلگه ری له گه ل موصلمانه کانداهه لگرت شه ری ده کرد نه که بو نیسلام . پاشان (ابو زید عمرو) کوړی (عبد مناف العبدری) نالا که ی هه لگرت ، (قرمان) نه ویشی کوشت ، پاشان کوریکی (شرحبیل) هه لی گرت (قرمان) نه ویشی کوشت .

ئەوانە دە كەس بون لە (بنی عبدالدار) ئالاً ھەنگربون - سەرۆبەر
 لەناوچون - كەسیان نەما ئالاکە ھەنگریت ، غولامیکى ھەبەشى ناوی (صواب) بوو
 ئالاکەى ھەنگرت ، ئازایەتیهكى كەم وینەو زیاترى نواند كە پیشتر ھەلیان گرت و
 كوژدان ، شەرى كرد تا ھەردوو دەستى قرتینرا ، خۆیدا بەسەر ئالاکەو بەمل گرتى
 نەبادا بکەویت تا ئەوە بوو كوژرا ، ئەم غولامە لەوکاتەدا دەیوت : خوايە ئەرئى ھیچ
 بەھانەيەك ماوہ ، بەراستى بەھانە نەما .

پاش ئەوہى غولامەكە كوژرا ، ئالاکە كەوتە سەرزەوى ، كەس نەما ھەلى
 بگرت تاكو تايى شەركە لە زەویدا بوو .

شەر لە شوینەکانی تردا

لەكاتێکدا كە قورسایى جەنگەكە بەدەورى ئالاکەدا بوو ، شەر لە شوینەکانى
 تریشدا گەرم بوو ، گیانى باوەر لەناو ئیمانداراندا جووشى دەخوارد ، وەك شالۆى
 لاڤاو ھەلمەتیان دەبردو ھیچ بەربەستێك لەبەردەمیاندا خۆى رانەدەگرت و دەیانوت :
 (بمرن ، بمرن) ئەمە دروشمیان بوو لەجەنگى ئوچوددا .

(ابو دجانە) بەپەرۆ سوورەكەى سەریەو ھات ، شمشیرەكەى پیغەمبەرى
 خوای بەدەستەوہ بوو ﷺ سوور بوو لەسەر پیدانى ھەقى شمشیرەكە ، ئەوئەندە
 شەرى كرد چوہ ناویانەوہ ، ھەر موشریکێكى پى بگەیشتایە دەيكوشت ، درزو
 شلۆقى خستە ناو ریزى موشریکانەوہ ، (زیر)* ى کوپى (عوام) دەلیت : شتێك لە
 دڵمدا دروست بوو كاتیك داوام كرد لەپیغەمبەر ﷺ شمشیرەكەم بداتى و نەیدامى ،
 كەچى دایە دەست (ابو دجانە) لەدلى خۆمدا وتم : بەكوپى (صفیە)ى پوریم و ، لە
 قورەیشم ، بۆشى ھەستام ، پیش ئەویش داوام كرد دای بەو نەیدا بەمن ، وەللأھى
 دەبیئت سەیر بکەم بزانم ئەم پیاوہ چى دەكات ؟ شوینی كەوتم ، پەرۆ سوورەكەى
 دەرھیناو ، سەرى پىبەست ، ئەنساریەكان وتیان : ئەرئى وەللأ (ابو دجانە)
 پەرچەمى مردنى بەست (ابو دجانە) بەدەم چوونە ناو سوپاكەوہ دەیوت :

انا الذي عاهدني خليلي ونحن بالسفح لدى النخيل

ان لا اقوم الدهر في الكيول اضرب بسيف الله والرسول

ھەرچى پى بگەیشتایە دەيكوشت ، كابرایەكى موشریک ھەر برینداریکى
 موسلمانى بدیایە دەچووہ سەرى و دەيكوشت لەگەل (ابو دجانە) لەیەك نزیک
 بوونەوہ ، لەخوای پارامەوہ لەگەل (ابو دجانە) شەر بکات ، شەریان کردو چەند

شمشیریکیاندا له یه کتر، کابرای موشریک شمشیریکیاندا له (ابو دجانه) به قه لغانه که ی خوی پاراست ، نه نجا (ابو دجانه) یه ک شمشیری لیداو کوشتی ^(۱).

پاشان (ابو دجانه) که و ته تیک و پیک شکاندن پریزه کانی موشریکان ، تا گه یشته سه روکی ژنانی قورده ییش ، نه یناسی که ژنه ، (ابو دجانه) ده لیت : که سیکم دی دهم و چاوی مردوه کانی ده رنیه وه ، بو ی وه ستام ، شمشیریکم لی راست کرده وه بیکورم ، قیرانندن ، ژن بوو ، حزم نه کرد به شمشیری پیغه مبهری خوا ښ ژن بکورم ، نه و ژنه (هندی کچی (عتبه) بوو ، (زیر) ی کوپی (عوام) ده لیت : (ابو دجانه) م بینی شمشیره که ی له سه رسه ری (هندی کچی (عتبه) به رز کرده وه لی بدات، پاشان دهستی گیرایه وه ، منیش له دلی خومدا وتم : خوداو پیغه مبهره که ی باشر ده زانن ^(۲).

(حمزه) ی کوپی (عبدالمطلب) ییش وه ک شیر ی دپ وروژابوو ده جنگاو بی باکانو چاونه ترسانه خوی فریدایه ناو جهرگه ی شهرکه و وه ک چون په روپوش له به ردم هه وادا په رش و بلاو ده کات به و شیوه یه پالنه کانی قورده ییش له به ردم (حمزه) دا به چوارده ووردا بلاوه یان لی کرد ، له گهل نه و به شداریه کاریگهریه ی کردی له تفروتونا کردنی نالا هه لگرانی موشریکه کاندا ، پالنه کانی تریشی تفروتونا کردن تا نه وه بوو له پیزی پیشه وه شهید بوو ، به لام نه ک له پووه پروو بوونه وه ی پالنه واناندا ، به لکو وه ک له تاریکی نیوه شهید پایه داران ده کوژین ناوا شهید کرا.

کوژرانی شیر ی خودا (حمزه) ی کوپی (عبدالمطلب)

بکوژی (حمزه) (وه حشی) کوپی (حرب) ده لیت : غولامی (جیر) ی کوپی (مطعم) بووم ، (ظعیمة) ی کوپی (عدی) مامی له پروژی به دردا کوژا بوو ، که قورده ییش که و ته پری بؤ نوحود (جیر) پیی وتم : نه گهر تو (حمزه) ی مامی موحه ممد بؤ بکوژیت نازادت ده کم ، ده لیت : له گهل خه لکیدا ده رچووم ، من پیایکی حه به شی بووم پمباز بووم که پرم فری بدایه که مجار هه لم ده کرد . که دوو سوپاکه به یه ک گه یشتن گهرام به شوین (حمزه) دا ، تا له ناو قهره بالغه یه که دا بینیم وه ک شوپه سواریک ی لیتاتوو دپی نه دا به ریزه کان و له مهرچیه کی ده دا هه لنه ده سایه وه ، خوم ناماده کرد لیتی دهم ، خوم له پال دره ختیکدا یان به ردیکدا حه شاردا تا لیم نریک بیتمه و پییش من

(۱) ابن هشام ۲ / ۶۸ ، ۶۹ .

(۲) هه مان سه رچاوه ۲ / ۶۹ .

(سباع) ی کوپی (عبد العزی) لئی نزیک بووه ، که (حمزه) بینی هاواری ئی کرد : وهره هه ی کوپی ژنه خهته نه چیه که - دایکی (سباع) ژنانی خهته نه ده کرد . وه حشی ده لئیت : یه ک شمشیری دا له ملی (سباع) ئه ونده خیرا بوو وامزانی بهری نه کهوت .
 ده لئیت : رمه کهم ئاماده کرد ، که قهره ولم بو گرت تیم گرت ، دای له که له که ی ، هه ناوی پری و له پشتیه وه درچوو ، ویستی بهرو پووم بیت نهیتوانی و کهوت ، وازم ئهینا تا مرد ، پاشان چوومه سهری رمه کهم درهیناو گهرامه وه نیو سهر بازگه ، لهوئ دانیشتم کارم به کهسی تر نه بوو ، بویه ئه ویشتم کوشت تا پرزگاریم ، که گهرامه وه بو مه کهکه نازاد کرام ^(۱) .

بالاده ست بوون به سهر ره وشه که دا

له گهل ئه و ژیا نه زۆره ی بهر موسلمانان کهوت به شه هید بوونی شیر ی خوداو پیغه مبه ره که ی ﷺ (حمزه) ی کوپی (عبد المطلب) ، موسلمان هکان زال بوون به سهر شه ره که دا ، له و پۆژ هدا (ابوبکر) و (عمر) ی کوپی (خطاب) و (علی) کوپی (ابو طالب) و (الزبیر) ی کوپی (عوام) و (مصعب) ی کوپی (عمیر) و (طلحه) ی کوپی (عبیدالله) و (عبدالله) ی کوپی (جحش) و (سعد) کوپی (معاذ) و (سعد) ی کوپی (عباده) و (سعد) ی کوپی (الربیع) و (انس) ی کوپی (النضر) و چه ندینی تر شه پریکیان ده کرد و ره ی دوژمنانی خوای پوو خاند بوو ، په رته وازه ی کرد بوون .

له ئامیزی ژنه وه بو ناو بریسکه ی شمشیر ورم

یه کیك له پاله وانه کهم وینه کانی ئه و پۆژ ه (حنظله) ی شو راو بوو - ناوی (حنظله) ی کوپی (ابی عامر) ، ئه م (ابو عامر) ه بریتی یه له راهیبه فاسقه که ی پیشت ر باسی لیه کرا ، (حنظله) تازه ژنی گواست بوویه وه ، که گوئی له دهنگی جهنگ بوو . له و کاته دا که هیشتا تازه زاوا بوو . ده سته جی ژنه که ی به جی هینا و چوو بو جیهاد ، که گه یشت به سوپای موشریکان له مهیدانی جهنگدا ، خو ی کرد به ناو ریزه کانیاندا ، تا گه یشته سهر سهر کرده ی موشریکان (ابو سفیان) ی کوپی (حرب) ، خه ریک بوو له ناوی بهریت ئه گهر خودا شه هید بوونی به نسیب نه کردایه ، ئه وه بوو که وته سهر (ابو سفیان) و به گیری هینا تا (شداد) ی کوپی (اسود) شمشیریکی لیداو شه هیدی کرد .

^(۱) ابن هشام ۲/ ۶۹ ، ۷۰ ، ۷۱ ، ۷۲ صحیح البخاری ۲/ ۵۸۲ . (وحشی) له دوا ی جهنگی (طائف) وه موسلمان بوو ، هه ربه و رمه ی دهستی (مسيلمه) ی دروژنی کوشت و ، شه پری (یرموک) یشی دژ به پومه کان بینی .

پشکی تیر هاوئژدهکان له شهردهکهدا

ئەو گروپە ی پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر شاخەکە داینا بوون دەستی بالایان هەبوو لە پاراستنی هاوسەنگی شەڕەکە لە بەرژەوەندی مۆسڵمانان ، ئەسپ سوارەکانی مەککە بەیارمەتی (ابو عامر)ی فاسق سێ جار هێرشیان هینا بۆ تیکشاندنی بالی چەپی سوپای مۆسڵمانەکان ، تابگەنەو پشتی مۆسڵمانەکان و شپێرەو پەرته‌وازیان بکەن و ، شکستیان پێ بەهێن ، بەلام تیرهاوئژدهکان تیر بارانیان کردن و نه‌یانهیلا نزیک بکەونه‌وه ^(١).

شکست خواردنی سوپای موشریکان

بەو شیوه‌یه شەڕ بەقورسی بەرده‌وام بوو ، سوپا بچوکه‌که‌ی ئیسلام کۆتروولی مه‌یدانه‌که‌ی کرد ، موشریکان وره‌یان پوو‌خا ، له‌ هه‌موولایه‌که‌وه‌ ریزه‌کانیان هه‌ره‌سی هینا و تیکشکا ، وه‌ك ئه‌وه وه‌ها‌بوو ئه‌و سێهه‌زار موشریکه‌ رووبه‌رووی سێهه‌زار مۆسڵمان بووبه‌وه‌، نه‌ك چه‌ند سه‌د جه‌نگاوهرێك ، مۆسڵمانه‌كان جوانترین وینه‌ی قاره‌مانیتیان نیشاندان.

هه‌رچی قوهره‌یشیشه‌ هه‌موو توانایه‌کی خۆی خسته‌گه‌ڕ بۆ وه‌ستاندنێ هێرشێ مۆسڵمانه‌كان هه‌یج سوودی نه‌بوو زیاتر سست ده‌بوون ، شه‌وه‌کتیان نه‌ما ، تا وای لی‌هات که‌س نه‌یده‌وێرا له‌ئالاکه‌ نزیک بیه‌ته‌وه‌ دوا‌ی کوشتنی (صواب) بۆ ئەوه‌ی هه‌لی بگه‌ڕیت و شه‌ڕه‌که‌ره‌كان به‌ده‌وری خۆیدا کۆبکاته‌وه‌، بۆیه‌ ده‌ستی کرده‌ پاشه‌کشێ و ، پاشان هه‌لاتن ئەوه‌ی له‌بیرچوو که‌ له‌دلی خۆیدا باس و خواسی تو‌له‌ سه‌ندنه‌وه‌ ، گه‌ڕانه‌وه‌ی نه‌مری بۆ قوهره‌یش ده‌کرد.

(ابن اسحاق) ده‌لیت: پاشان خوا‌ی‌گه‌وره‌ سه‌رکه‌وتنی خۆی بۆ ناردنه‌ خواره‌وه‌ ، به‌لینه‌که‌ی بۆ هه‌ینانه‌دی ، به‌شمشیر ره‌دویان که‌وتن هه‌تا له‌ سه‌ربازگه‌شدا هه‌لیان به‌رین ، ئیتر سه‌رکه‌وتن هه‌یج گومانیکێ تیدا نه‌ما ، (عبدالله)ی کوپری (زبیر) له‌ باوکیه‌وه‌ ده‌گه‌ڕێته‌وه‌، فه‌رموویه‌تی: وه‌للأه‌ی به‌چاوی خۆم (هند) کچی (عتبه‌) و کاره‌که‌ره‌کانیم بینی رایانه‌کردو شپێرزه‌ بووبوون و هه‌رچیان هه‌بوو له‌ زۆرو له‌که‌م فره‌یان دا‌بوو... هتد ^(٢) له‌فه‌رمووده‌یه‌کی (براء) ییشدا له‌ (صحیح

^(١) بروه‌نه (فتح الباری) ٧ / ٣٦٤ .

^(٢) ابن هشام ، ٢ / ٧٧ .

البخاری) دا ھاتووہ: کاتیک کہوتینہ شہر رایانکرد، تاوای لیھات ژنہکانیانم بینی خویان بہ گوریس بہستبووہ ، قاچہکانیان بہرز دہکردوہ تا خرخالہکانی پییان دہرکہوت^(۳)، موسلمانہکان شوینیان کہوتن ، بہچہک تییان بہربوون و ، کہوتنہ کوکردنہوہی تالانی جہنگ.

ھہئہ گہوردہکەہی تیرھاویژان

لەکاتیکدا کہ خەریک بوو سوپا خنجیلانہکەہی ئیسلام سەرکەوتنیکی گہوردەہی تری تۆمار دہکرد بہسەر سوپاکەہی مەککە کہھیچی کہمتر نہبوو، لەلایەن زۆرینەہی تیر ھاویژەکانوہ ھەلەہیکە گہوردہ پووێ دا رەوشەکەہی تەواو سەرہو لیژ کردوہو ، بووہ ھۆی گەیاندنێ زیانیکی گہوردہ بہموسلمانہکان ، خەریکبوو ببیتە ھۆی شەھید کردنی پیغەمبەریش ﷺ و ، کاریکی خراپی کردہ سەر ناوبانگیان و ، ئەو سام و بیمەہی ھەیانبوو لەدوای جہنگی بەدرہو.

پیشتریش باسی ئەو فەرمانە توندوتیژانہمان کرد کہ پیغەمبەری خوا ﷺ ئاراستەہی ئەو تیرھاویژانہی کرد ، بہمانوہ لەجیگەہی خویاندا لە ھەمووحوالەتیکدا سەرکەوتن بیت یان ژێرکەوتن ، کہچی لەگەڵ ئەو فەرمانە توندو تیژانہشدا ، کاتیک بینیان موسلمانہکان تالانی جہنگی بیباوہران دہماشنوہ ، خوشەویستی دوانیا سواری ملیان بوو ، ھەندیکیان بہیەکتریان وت: فریاکەون تالانیقان لەدەست نہچیت . ئەوہ ھاوڕیکانقان سەرکەوتن ، چاوہپێی چی دہکەن ؟

بەلام (عبیداللہ)ی کوپی (جبیر)ی سەرکردەیان ، گوئەکانی پیغەمبەری خودای بیر خستەوہو پێی وتن : ئەری لە بیرتان چوو پیغەمبەری خوا ﷺ چی پێی فەرموون ؟

بەلام زۆرینەیان گوئیان نەدایە ئەو بیرخستەوہیو ، وتیان : ئیمەش دەرپۆین بۆ لای ئەو خەلکەو غەنیمەت کو ئەکەینەوہ^(۱) . پاشان چل پیاو لەو تیر ھاویژانہ کیوہکەیان چۆلکردو، ھاتنە خواروہ بۆناو سوپاکە بۆ کوکردنہوہی تالانی بہو شیوہیہ پشتی موسلمانہکان چۆل بوو ، جگہ (ابن جبیر)و نوکەسی تری ھاوہلی کہ لەویدا مانەوہو بریاریاندا کہلەویدا بمیننەوہ تا لەناودەچن یان مۆلەت دەرین، ئیدی ئەوانی تر کیوہکەیان بەجیھشت و ھاتنە خواروہ.

(۳) صحیح البخاری ۵۷۹/۲ .

(۱) (بخاری) ئەمەہی گێراوہتوہ ، لە فەرموودەہیکە (براء) کوپی (عازب) ھوہ ۴۲۶/۱ .

خالییدی کوری و ولید هه ئه دسیت به نابلو قه دانی سوپای ئیسلامی

(خالد)ی کوری (ولید) ئهم دهرفته ئالتونیهی قۆستهوه ، به خیراییهکی زۆر به پشتی شاخهکه سوپایهوه ، تا گه یشتهوه پشتهوهی سوپای ئیسلام ، زۆری پی نه چوو ، (عبیدالله)ی کوری (جبیر) و هاوه له کانی له ناو بز دو ، پاشان هیرشی برده سهر موسلمانان له پشتهوهو ، ئه سپ سواره کانی هاو پئی هاواریکیان کرد موشریکه هه لاتوه کان زانیان که شتیکی نوێ پووی داوه ، هه لگه پانهوه به پووی موسلمانانداو ، ژنیکیان که (عمرة) کچی (علقمه)ی (حارثیه) بوو ئالا خۆلایه کهی له سهر زهوی هه لگرته وه ، موشریکانی به ده وریدا خربوونه وه هاتنه وه په نایه وه ، کهوتنه بانگ کردنی یه کتر تا کو بوونه بو موسلمانان ، خۆیان گرته وه بو شه پ ، موسلمانانیش له بهروداوه پێگه یان ئی گیرا ، کهوتنه نیوان ئه وان و ده ستهکوه وه .

هه ئو یستی نه بهردانهی پیغه مبه ر ﷺ له بهردهم نابلو قه که دا

پیغه مبه ری خوا ﷺ له و کاته دا له گه ل مه فره زه یه کی بچو کدا بوو - که نو کهس بوون له هاوه له کانی^(١) له پشته وه سوپای موسلماناندا بوون^(٢) ، چاودیری ئازایه تی موسلمانان ده کرد که چون موشریکان راوده نین ، له پری کدا له لایه ن ئه سپ سواره کانی خالیده وه به ته واوی درا به سه ریاندا ، ته نها دوو پێگه چاره ی له بهردهمدا بوو ، یان پزگاری بیته به خیرایی - به خۆی و هاوه له کانیه وه به ره و په ناگه بیوه که ی خۆی و از له سوپا نابلو قه درا وه که ی به نییت به ره و چاره نووسی چاوه پوانکراوی بروت ، یان خۆی بخاته بهر مه ترسی و هاوه له کانی بانگبکات تا له ده وری کو بینه وه بیانکاته بهر به سیتیکی به میزو له ناو سوپا که ی قو په یشدا دریا ن پی بدات به ره و گرد و لکه کانی ئو حوود .

لیژده ئازایه تی و لیها تووی پیغه مبه ر ﷺ ده رکه وت ، به دهنگی بهرز هاواری کرده هاوه لانی و فره مووی : (بهنده کانی خوا) باش دهیزانی که موشریکان پیش موسلمانان گوینان له دهنگی ده بیته ، به لام خۆی خسته نیو مه ترسیه که و له و کاته ناسکه دا هاواری لی کردن .

(١) له (صحیح)ی (مسلم) دها توه (١٠٧/٢) پیغه مبه ر ﷺ له روژی (نوحود) دا (٧) نه ساری و (٢) قو په یشی هه لێژ ده لگه لیدا بن .

(٣) ئهم ئایه ته به لگه یه له سهر ئه و حاله ته ﴿والرسول یدعوکم فی اخراکم﴾ ١٥٣/٣ .

په رته وازه بوونی موسلماننه کان له شه رکه ده

موسلماننه کان که وتنه ناو نابلو که موه هه نديکيان عه قل له که له ياندا نه ما ، جگه له خويان چي ديان مه به ست نه بوو ، که وتنه هه لاتن و ، مهيداني شه رکه يان به جي هيشت و ، بي نه وه ي بزائن چي له دواوه يه ؟ هه نديک له وانه تا ناو مه دينه به راکردن نه وه دستابوون ، هه نديکي تريان به ره و به رزايي شاخه که رايانکرد ، کومه ليکي تريشيان گه رانه وه ناو سوپاي موشريکان ، ليک پزان و له يه کتري جيا نه ده کرانه وه ، موسلماننه کان به هه له هه نديکيان له يه کتري کوشت ، بوخاري له عائشه وه ده گيرپڙته وه فرموييه تي : له پوژي شه ري ئو خوددا موشريکان به ناشکرا شکان ، ئيبليس هاواري کرده موشريکان خه لکينه بگه رپڙنه وه دواوه ، پيشه نکه هه لاتوه که گه رايه وه ، له گه ل دوايينه که دا يه کيان گرته وه و هاتنه وه ده ست (حذيفة) سهيري کرد باوکی بيني هاواري کرده موسلماننه کان وتي : موسلمانينه ناگاتان له باوكم بيت مه يکوژن ، موسلماننه کان نه وهنده شپرزه بوون پبيان نه زاني و کوشتيان ، (حذيفة) وتي : خوا ليتان خوشبخت ، (عروه) ده ليت : وه لاهي دواي نه وه ش (حذيفة) هر پياويکي چاک بوو تا وه فاتي کرد ^(۱).

ئه م کومه له يان به ته واي به يه کدا هاتن و ، پشيويان تيدا دروست بوو ، له يه کتري وون بوون و ، نه يانده زاني پوو له کوي بکه ن ، له و حالته ناخوشه دا بوون ، يه کيک هاواري کرد (محمد) کوژا ، ئيدي عه قلتيان له سه ردا نه ماو ، چه که کانيان فريدا ، هه نديکي تريان بيريان له وه ده کرده وه خويان بدن به ده سته وه بو (عبدالله) کورپي (ابي) سه رکرده ي دوو پوه کان ، بو نه وه له ده ست (ابو سفيان) په نايان بدات.

(انس) کورپي (نضر) به لاي نه مانده دا تيپه ري بيني چه کيان فريداوه ، پيي وتن : چاوه پرواني چي ده که ن ؟
وتيان : پيغه مبه ري خوا ﷺ شه ييد کراوه ، وتي : ئيتر دواي نه و ژيانتان بو
چيه ؟

(۱) صحيح البخاري ۵۲۹/۱ ، ۵۸۱/۲ فتح الباري ۲۵۱/۷ ، ۲۶۲ ، ۲۶۳ ، جگه له بوخاري نه واني ديکه ش گوتويانه که پيغه مبه ر ﷺ ويستی خوينه که ي بدات ، (حذيفة) وتي : خوينه که يم کرد به سه ده که بو موسلمانان ، به مهلويسته (حذيفة) نه وهنده ي تر لاي پيغه مبه ر ﷺ خوشه ويست بوو ، پروانه (مختصر سيرة الرسول) نوسيني شيخ عه بدولاي نه جدي ل ۱۴۶ .

ههستن لهسەر ئهو پڕیگهیه بمرن که ئهوی لهسەر مرد ، پاشان وتی : خوايه
من داواي لیبوردنت ئی دهکهم لهسەر ئهوی ئهمانه دهیکهن (مهبهستی ئهو کۆمهله
موسلمانه بوو) بئی بهریشم لهکاری ئهو موشریکانه ، پاشان چوووه پییشهوه
(سعدی کوپی (معادی پیگهیشته ، وتی : بۆ کوئی دهچی (ابو عمر) ؟

(انس) وتی: ههست بهبۆنی بهههشته دهکهم (سعد) ، لهپال کیوی ئوحووددا
ههستی پی دهکهم ، پاشان خۆی فریادیه ناو شهپهکه ههتا شههیدکرا ، لهبهر زۆری
برینهکانی نهناسرایهوه ، دواي شهپهکه - تاخوشکهکهی بهسهری پهنبهکانیدا
ناسیهوه، ههشتاو ئهوهنده برینی جیگهی لیدانی ڕم و شمشیرو تیری پیوهبوو^(١).

(ثابتی کوپی (دحام) یش خیلهکهی بانگ کردو وتی : ئهی خهڵکی
ئهنسار ، که موحهممهد مرد بیته ئهوه خودا زیندوووه نامریت ، لهسەر دینهکهتان
شهپ بکهن ، خوا پشتیوانتانهو سهرتان دهخات ، چهند کهسیکی ئهنساری لهگهڵیدا
ههستانهوهوه ههلیان کوتایه سهر کهتیهکهی (خالد) کهوتنه جهنگ لهگهڵیان ، تا
(خالد) به ڕم کوشتی و دواي ئهو هاوهلهکانیشی کوژران^(٢).

پیایوکی کوچکهران بهلای ئهنساریهکدا تیپهپی خهلتانی خوین بووبوو ،
وتی: فلانهکس زانیوته که موحهممهد شههیدکراوه؟ کابرای ئهنساری وتی: ئهگهر
موحهممهد ﷺ کوژرا بیته ئهوه بۆ خۆی پهیامهکهی گهیااندوه ، ئیوهش له پیناوی
ئایینهکهتاندا شهپ بکهن^(٣).

به م شیوه قارهمانتییه موسلمانهکان ورهیان بهرز بووهوه هاتنهوه هۆش
خۆیان و وازیان له بیرۆکهی خۆ بهدهستهوهدان و پهیوهندی کردن به (ابن ابی)
یهوه هیناو دهستیان دایهوه چهک و شالۆیان کرده سهر تهوژمی موشریکان
لهکاتیکیدا که دهیانویست بگهنه بنکهی سههرکردایهتی موسلمانهکان چونکه
بیستبویان ههوالی شههید کردنی پیغمهبر ﷺ درویه و ههلبهستراوه ، ئهمهش
هیزو تینی پیدانهوهوه توانیان لهو ئابلقهیه خۆیان پزگار بکهن و ، بنکهیهکی پتهو
لهمهیدانهکهدا دروست بکهن و شهپکی قارهمانانه تومار بکهن .

(١) زاد المعاد ٢/٩٦، ٩٢ (صحیح البخاری) ٢/٥٧٩ .

(٢) السیره الحلبیه ٢/٢٢ .

(٣) زاد المعاد ٢/٩٦ .

کۆمەللیکی تریش جگه له پیغه مبهردا ﷺ هیچ خه میکی تریان نه بوو ، به خیرایی له دهوری خربوونه وه له ههر چوارلاوه پاراستیان ، له سهرووی هه موویانه وه (ابوبکر)ی (صدیق) و (عمر)ی کوپی (خطاب) و (علی) کوپی (ابی طالب) و چهند که سیکی دیکه بوون ئەمانه له پیشه وهی شه پرکه راندا بوون ، به لام که ههستیان کرد به بوونی مهترسی له سهر جهسته ی پیروزی پیغه مبهردا ﷺ که وتنه پیزی پیشه وهی بهرگری که ران .

گهرم بوونی شه پر به دهوری پیغه مبهردا ﷺ

له کاتی کدا که کۆمه لێ له موسلمانان که وتبوونه ئابلقه که و ، له هه موو لایه که وه لینیان دهردا ، له ملاشه وه شه پر به دهوری پیغه مبهردا ﷺ گهرم بوو بوو ، پیشتیش وتمان کاتی که موشریکان دهستیان کرد به ئابلقه دانی موسلمانان ، پیغه مبهردی خوا ﷺ ، جگه له نو که س که سیکی دیکه ی له گه لدا نه بوو ، که بانگی کرده موسلمانان و فهرمووی : ئاده ی وهرن بۆ لام ، من پیغه مبهردی خوام ، موشریکان گوینیان له دهنگی بوو ناسیانه وه ، هاتنه سهری به هه موو هیزکیانه وه شالاریان بۆ هیئا پیش ئه وهی که سی که له موسلمانان بگاته وه لای ، له نیوان موشریکان و ئه و نو که سه دا شه پرکی توند پروی دا که تیایدا وینه یه که له پاله وانیتی و ئازایه تی و گیانی خۆ به خت کردن دهر که وت .

(موسلم) ده گیریتته وه له (انس)ی کوپی (مالک) وه ده لیت : له پوژی ئو حوددا پیغه مبهردی خوا له گه ل نو که سی ها وه لیدا مایه وه ، که وتیان ئه نساری و دووانیان کۆچکه ران بوون ، که ئابلقه یاندا و زوریان بۆ هینان ، فهرمووی : کی ده توانیت ئه مانه مان ئی دور بخاته وه ، به هه شتی به نسیب ده بیت ؟ یان ئه و ده بیت هه وپتی من له به هه شتدا ؟ پیاویکی ئه نساری چوه پیشه وه که وته شه پر هه تا شه هید بوو ، پاشان هاتنه وه سهری به م شیوه یه شه پر به رده وام بوو تا که وت ئه نساریه که شه هید بوون ، پیغه مبهردی خوا ﷺ به هه ردوو ها وه له قوربه یه که ی فهرموو : (به راستی ویزدانمان نه بوو له گه ل ها وه له کانی ترماندا) ^(۱) .

دوایین شه هیدی ئه و که وت که سه (عمار)ی کوپی (یزید)ی کوپی (سکن) بوو ، شه پر کرد ، برینه کانی زوریان بۆ هیئا و که وت ^(۲) .

(۱) صحیح مسلم باب غزوه احد ۱۰۷/۲ .

(۲) پاش ساتیک کۆمه لێ له موسلمانان که رانه وه بۆ لای پیغه مبهردا ﷺ و هه لیان کوتایه سه ر ئه و بی تا وه رانه ی به سه ر (عمار) وه بوون ، ده ریان هیئا و بر دیا نه لای پیغه مبهردا ﷺ قاچی بۆ کرد به سه رین ، به و حاله وه کاتی سه ری له سه ر پانی پیغه مبهردا ﷺ کۆچی دوا یی کرد ، (ابن هشام) ۸۱/۲ .

ناخوشتريں کات له ژيانی پيښه مبهردا

پاش که وتنی (عمارہ) ی کوپی (سکن) ، پیښه مبهری خوا ﷺ به تنها له گهل دوو قوږه یشیه که دا مایه وه ، له (صحيحین) دا هاتووه له (ابی عثمان) وه ، ده لیت : له و پوژده جگه له (طلحه) ی کوپی (عبید الله) و (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) ^(۳) کهس به دهوری پیښه مبهردا ﷺ نه مابوو ، نه و ساته وخته ناخوشتريں کات بوو له ژيانی پیښه مبهردا ﷺ ټیپه پرت و ، دهره ټیکی ره خساویش بوو بو موشریکان ، موشریکانیش هیچ دوانه که وتن له قوستانه وهی نه و دهره تده دا ، هه لگه پرانه وه سر پیښه مبهردا ﷺ و به نیاز بوون له ناوی بهرن ، (عتبه) ی کوپی (ابی وقاص) بهر دیکی تیگرت کیښای به دانی پیوژیدا دانه خرپنه که ی خواره وهی شکاند ، (عبدالله) ی کوپی (شهاب الزهری) یش نیو چهوانی پیوژی بریندار کرد نه سپ سوار یکی سر سهخت که ناوی (عبدالله) ی کوپی (قمئة) له دور وه هات شمشیړکی دا له لا شانی پیوژی ، تاما وه ی یه مانگ نازاری هه بوو ، به لام نه ی توانی زنجیره بنده کانی شانی بریت ، پاشان شمشیړکی تری دا له سر پرومه تی پیوژی توند بوو وه کو یه که میان به شیوه یه که نه لقه بهندی زنجیره که ی سر سڼی پیوژی له پرومه تی گیر بوو ، نه جا وتی : ده بخو نه وه منم (ابن قمئة) پیښه مبهری خواش ﷺ له کاتیکدا که خوینی نیوچاوانی دهری فهرمووی : خوا له ت و په تت بکات ^(۱) .

له (صحيح) یشدا هاتووه ، دانه چوارینه که ی پیښه مبهردا ﷺ شکاو ، سهری بریندار بوو ، خوینی ئی ده چوپاو دهی فهرموو : چون گهلک پزگاریان ده بیت ناوا پیښه مبهرده که یان بریندار بکن و دانی بشکینن ، له کاتیکدا نه و بو لا ی خوا بانگیان بکات ، خوا ی گه وره ثایه تی نارده خواره وه : ﴿ لیس لك من الامر شيء أو يتوب عليهم أو يعذبهم فانهم ظالمون ﴾ ^(۲) واته : تو هیچ شتیکت له کاروباری بندهکان به ده دست نیه ، هه موو شت به ده دستی خوا خو یه تی نه گهر تهو به و په شیمانی یان ئی وهر بگریت ، یان سزاو نازاریان بدات (خوا سر به ست و بی باکه) چونکه نه وانه سته مکارن .

^(۳) صحيح البخاری ۵۲۷/۱ ، ۵۸۱/۲ .

^(۱) خوا ی گه وره دوعاکه ی پیښه مبهردی گیرا کردو ﷺ له (ابن عاذ) وه ده لیت : جاریکیان (ابن قمئة) بو مال ده چوو ، جیگه که ی برد بو سر شاخیک ، مریک شاخی ئی توند دهکات و له بر زایی شاخه که وه فرنی ده داته خواره وه ، له ت و په ده بیت ، (فتح الباری) ۲۷۲/۷ - لا ی طبرانی یش هاتووه ، خوا بهرانه کیویه کی تی بهرداو ، به قوچ ئی دا تا پارچه پارچه ی کردو خستیه خواره وه (فتح الباری) ۲۶۶/۷ .
^(۲) صحيح البخاری ۵۸۲/۲ ، هره وه (صحيح مسلم) ۱۰۸/۲ .

له گڼپړانه وهیځی (طبرانی) یدا هاتووه پیڼغه مېر ۷۷ لهو پوږه دا فرمووی :
خودای گه وره زور رقی ههستا لهو گه لهی دهم و چاوی پیڼغه مېر که یان خوښناوی
کرد ، پاش که میځ وهستان فرمووی : خوايه له گه له کهم خوښ بېو چونکه هیچ
نازانن^(۳).

بهو شیوه یهش له (صحيح)ی (مسلم) دا هاتووه فرموویه تی : په رومردگارم
له گه له کهم بېوره چونکه هیچ نازانن^(۴) هسروها (الشفاء)ی قازی (العیاض) دا هاتووه
فرموویه تی : خوايه گه له کهم هیدایهت بده چونکه نازانن^(۵).

گومانی تیدانیه که موشریکان مه بهستیان له ناو بردنی پیڼغه مېر بوو ،
به لآم همدروو هاو له قورده شیهه کهی (سعد)ی کوږی (ابی وقاص) و (طلحة)ی کوږی
(عبید الله) قاره مانیتیه کی کهم وینه یان نیشاندا ، به همدروو کیانه وه یه ک بواریان
نه دا موشریکان بیته پیښه وه ، کارامه ترین تیر هاویشی عه رب بوون ، زور
هه وئیاندا تا له کوټایی دا هه موو هه و له کانی موشریکان یان له گه یشتندا به پیڼغه مېر
پووجه ل کرده وه .

پیڼغه مېری خوا ۷۷ تیره کانی خوی هه لږشت بو (سعد)ی کوږی (ابی
وقاص) و پیڼی فرموو : تیربارانیان بکه دایک و باوکم به قوربانت بڼت^(۱) نه مهش
به لگه یه له سر شیاویتی (سعد) ، چونکه پیڼغه مېر دایک و بابی پیکه وه نه کرده به
قوربانی کهس جگه له (سعد)^(۲) .

سه بارت به (طلحة)ش ، نه سائی له (جابر)ه وه به سره هاتیک ده گڼرته وه ،
باس له کوږوونه وهی موشریکان دهکات به دهوړی پیڼغه مېر دا ۷۷ کاتیک که چهند
که سیکی نه ساری له گه لدا بوو ، (جابر) ده لیت : موشریکان چاویان کهوت به
پیڼغه مېری خوا ۷۷ بوی چوون ، پیڼغه مېر ۷۷ فرمووی : کی ده توانیت نه وانه
بگڼرته وه ؟ (طلحة) وتی : من ، پاشان (جابر) باسی هاتنه پیښه وهی نه ساریه کان
و یه که له دواي یه که شه هیدبونیا نی کرد بهو شیوه یه ی له ریوایه ته کهی (مسلم) دا
هات ، که هه موو نه ساریه کان شه هید کران (طلحة) چووه پیښه وه ، (جابر) ده لیت

(۳) فتح الباری ۳۷۳/۷ .

(۴) صحيح مسلم باب غزوة احد ۱۰۸ / ۲ .

(۵) (کتاب الشفاء بتعريف حقوق المصطفى) ۸۱/۱ .

(۱) صحيح البخاری ۴۱۷/۱ ، ۵۸۰ / ۲ ، ۵۸۱ .

(۲) همان سرچاره ی پيشور .

: (طلحة) به ئەندازەى يانزە کەس شەرى کرد تا شمشيرک دراه دەستى و پەنجەکانى قرتاند ، وتى : باشە پيغەمبەر ﷺ پيى فەرموو : ئەگەر (بسم الله) ت بکردايە بە بەرچاوى خەلکەووە فریشتەکان هەليان دەگرتى ، دەلييت پاش ئەووە خواى گەورە دەستى موشريکانى کووتا کرد ^(٢) لەلای (حاکم) لە (الاکلیل) دا هاتوووە دەلييت : لە پوژى (ئوحوود) دا سى و نو کەس يان سى و پيىنج کەس بريندار بوون ، پەنجەى شايەتومان و ناوہ پاستى (طلحە)ش لە کار کەوت ^(٤) .

(بخارى)يش دەگيړتەووە لە (قيس)ى کوپى (ابى حازم)ووە ، دەلييت : دەستى (طلحە)م بەئيفليجى بينى لەپوژى ئوحووددا بەرگري پيکردبوو لە پيغەمبەرى خوا ﷺ ^(٥) .

(ترمذى)يش دەگيړتەووە ، کە پيغەمبەر ﷺ لەو پوژەدا لە بارەيەووە فەرمووى : هەر کەسيك دەيەوييت سەيرى شەهيدک بکات کە بەسەر زەويدا دەروات باسەيرى (طلحە)ى کوپى (عبيد الله) بکات ^(٦) .

(ابو داود)ى (طيايسى) دەگيړتەووە لە (عائشە)ووە ، کە وتويهتى هەركاتيک لای (ابوبکر) باسى پوژى (احد) بکردايە دەيفەرموو : ئەو پوژە پوژى (طلحە) بوو ^(٧) .

هەروەها (ابوبکر) لەبارەيەووە فەرمويهتى :

يا طلحة بن عبيد الله قد وجبت لك الجنان وبرأت ألهما العينا ^(٨)

لەوکاتە ناسک و ساتەناخوش و تەنگەدا خواى گەورە لەپيشت پەردەووە سەرکەوتنى نارد ، لە (صحيحين) دا هاتوووە لە (سعد)ووە دەلييت : پوژى (احد) دوو پياوى سەرتايا سپيم بينى لە پال پيغەمبەردا ﷺ شەريان دەکردو بەسەختى دەجەنگان . نە پيش و نە پاشى شەره کە نەم ديبوون ، لە پياويەتيکدا بە مانا (جبريل) و (ميكائيل) هاتوون ^(٩) .

^(٢) فتح البارى ٢/٣٦١ . هەروەها (سنن النسائي) ٢/٥٢٠ .

^(٣) هەمان سەرچاوەى يەكەم ٢/٣٦١ .

^(٤) صحيح البخارى ١/٥٢٧ ، ٢/٥٨١ .

^(٥) مشكاة المصابيح ٢/٥٦٦ / (چاپى دار الفكر) . ابن هشام ٢/٨٦ .

^(٦) فتح البارى ٢/٣٦٧ .

^(٧) كورتهى (تاريخ دمشق) ٧/٨٧ لە پەراويزى (نور الذمب) وە ١١٤ .

^(٨) صحيح البخارى ٢/٥٨٠ .

سەرھتای کۆبوونەوی هاوێلان بە دەوری پیڤەمبەردا ﷺ

ئەم ڕووداوانە بەخێراییهکی زۆرو لەیهک چاوتروکاندا ڕوویاندا ، هاوێلە لێھاتووە لێوہشاوہکانی پیڤەمبەر ﷺ کە لەپیشەوہ دەجەنگان ، لەگەڵ بینیان ڕەوشەکە گۆرا ، یان کەگۆڤیان لەدەنگی پیڤەمبەر بوو ﷺ دەسبەجی چون بە دەمیەوہ ، نەبادا پیش ئەمان تووشی شتێک ببێت ، بەلام کاتیگ گەیشتن ، پیڤەمبەری خودایان بەو خوێن و برینەوہ بینی و جەستەیی شەش شەھیدە ئەنساریەکەشیان بەدی کرد سەیریان کرد ھوتەمیان بەسەختی بریندارەو ، (سعد) و (طلحە)ش قارەمانانە شەڕ دەکەن کەگەیشتن پەڕزینیکی ئەستووریان بە چوار دەوری پیڤەمبەردا ﷺ کیشا بەلاشەو چەکەکانیان توندو تۆل لە شالۆہکانی دۆژمن پاراستیان ، یەکەمین کەسیگ کە گەراپەوہ لای ، هاوێلەکی غار (ابو بکر الصدیق) بوو ﷺ .

(ابن حبان) لە (عائشە) وە دەگێڕێتەوہ کە فەرموویەتی : (ابوبکر الصدیق) فەرمووی : لە ڕۆژی جەنگی ئوچوددا خەلک بە دەوری پیڤەمبەردا ئەمان ﷺ ، یەکەم کەس بووم گەراپەوہ بۆ خزمەتی ، پیاویکم بینی لە نزیکێوہ شەڕی دەکردو پیڤەمبەری دەپاراست ، وەم : لەوانە (طلحە) بیئت ، دایک و بابم بەقوربانت بیئت ، یاخو (طلحە) بیئت ، دایک و بابم بەقوربانت بیئت ، ھیشتا دەستم نەکردبووہ (ابو عبیدە) گەیشتە لام ، وەک بالدار بالی گرتبووہ ، پێم گەیشتەوہ ، تەکانماندا بۆ لای پیڤەمبەر ﷺ بینیمان (طلحە) کەوتووہ ، گیانی یەکپارچە خوێنە ، پیڤەمبەر ﷺ فەرمووی : بگەنە لای براکەتان ئەوا بەھەشتی مسوگەرکرد ، پیڤەمبەر خوشی ڕوومەتی پیروزی تیریکی بەرکەوتبوو ، دوو ئەلقەیی زنجیر بەندەکی سنگیشی لە ڕوومەتی پیروزیدا چەقی بوون ، چووم دەری بەینم (ابو عبیدە) وتی : سویندت دەدەم بەخو ئەگەر وازم لی نەھینی باخۆم دەری بەینم ، ئەنجا بەدەمی شیرەکی دەری ھینا نەبادا پیڤەمبەر ﷺ ئازاری زۆری پی بگات . لەئەنجامدا دانیکی (ابو عبیدە) کەوت ، (ابوبکر) دەفەرمویت : چووم ئەلقەیی زنجیر بەندەکە دەر بہینم (ابو عبیدە) بۆ ئەویش سویندی خوارد کەخۆی دەری بہینیت ، بەدانی ئەلقەکی گرت ڕای کیشاو دەری ھینا ، دانیکی تریشی کەوت ، پاشان پیڤەمبەر ﷺ فەرمووی فریای براکەتان بکەن ، دەسبەجی چوینە لای (طلحە) تاجارەسەریکی بکەن ، ئە برین زیاتری پیوہوو^(۱) ، ئەمەش

(۱) زاد المعاد ۹۵/۲ .

به‌لگه‌یه‌کی تره له‌سه‌ر ئازایه‌تی و شیاوی‌تی (طلحه) و ئهو به‌ره‌نگاریه‌ی کردوویه‌تی له پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ .

له‌و ئانوساته دژواره‌دا کۆمه‌لێک له‌موسڵمانه پال‌ه‌وانه‌کان به‌ده‌وری پی‌غه‌مبه‌ردا ﷺ کۆبوونه‌وه، له‌وانه (ابو دجانه) و (مصعب) ی کوپری (عمیر) و (علی) کوپری (ابی طالب) و (سهیل) ی کوپری (حنیف) و (مالک) ی (سنان) باوکی (ابی سعید الخدری) و (ام عماره نسیمییه) ی کچی (کعب المازنیه) و (قتاده) ی کوپری (النعمان) و (عمری کوپری (الخطاب) و (حاطب) ی کوپری (ابی بلتعه) و (سهیل) ی کوپری (حنیف) و (ابو طلحه).

زیاد بوونی فشاری موشریکان

هه‌روه‌ها ژماره‌ی موشریکان سات له‌دوای سات زیاتری ده‌کردو ، فشارو زۆر بۆهینانیان قورستر ده‌بوو ، فشاریان له‌سه‌ر موسڵمانه‌کان زیاتری ده‌کرد ، تا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ که‌وته چالێکه‌وه له‌و چالانه‌ی (ابو عامر الفاسق) هه‌لی که‌ندبوون ، ئه‌ژنۆی پی‌روزی بریندار بوو ، (علی) ده‌ستی گرت و هینایه‌ ده‌روه‌و (طلحه) ی کوپری (عبید الله) باوه‌شی پێداکرد تا هه‌لی سانه‌وه ، (نافع) ی کوپری (جبیر) ده‌لێت: گویم ئی بوو یه‌کیک له‌کۆچکه‌ران ده‌یوت : من جه‌نگی ئو‌خو‌دم بینیه‌وه ، چاو‌م ئی‌بوو تیر وه‌ک باران داده‌باری به‌سه‌ر پی‌غه‌مبه‌ردا ﷺ هه‌یچی به‌رنه‌که‌وت ، (عبدالله) ی کوپری (شهاب الزه‌ری) یشم بینێ له‌و پۆژه‌دا هاواری ده‌کرد : ئه‌ری مو‌حه‌مه‌دم نیشاندن خوا بم‌کوژیت ئه‌گه‌ر به‌یلم ده‌ریچیت ، پی‌غه‌مبه‌ری خواش له‌پالیدا بوو ، که‌سی له‌گه‌ڵدا نه‌بوو ، پاشان تی‌په‌ری (صفوان) زۆر سه‌ره‌زنشتی کابرای کردو پێی وت : له‌ پالێدا بوو کابرا وتی : وه‌للاهی نه‌مبینی ، وه‌للاهی ئه‌و پیاوه ده‌ستی ئیمه‌ی ناگاتی ، هه‌ر چوارمان بۆی چووین ، به‌لێنمانداو ئاهو سویندمان کرد که ده‌بی‌ت بیکوژین ، که‌چی نه‌مانتوانی^(۱).

(۱) زاد المعاد ۲ / ۹۷ .

قاره مانیتی کهم وینه

موسلمانان لهو پۆژده قاره مانیتی کهم وینه قوریانی که وره یان
پیشکش کرد ، که له میژوودا پووی نه داوه ، (ابو طلحة) (خوی کردبوو به پهرژین بو
پیغه مبه‌ر ﷺ و سنگی به‌رز ده‌کرده‌وه تا پیغه مبه‌ر ﷺ له تیری دوژمنان بپارێژیت .
(انس) ده‌لیت : له پۆژی ئوحوودا خه‌ک به‌ده‌وری پیغه مبه‌ردا ﷺ نه‌مان ، که‌چی
(طلحة) به‌ تیرو که‌وانه‌که‌ی به‌رگری ئی‌ده‌کرد ، کابرایه‌کی تیرنه‌ندازه‌ بوو، لهو پۆژده‌دا
دوو تا سی که‌وانی به‌ده‌سته‌وه‌ شکا هه‌رکه‌سیکی به‌لادا بگوزه‌رایه ، پیغه مبه‌ری خوا
ﷺ پی‌ی ده‌فهرموو: تیره‌کانه‌ هه‌پۆژده‌ بو (ابو طلحة) ده‌لیت: پیغه مبه‌ر ﷺ سه‌یری ناو
شه‌ره‌که‌ی ده‌کرد (ابو طلحة) ده‌یوت : دایک و بایم به‌ فیدات بیت سه‌رت نه‌وی که نه‌بادا
تیریکت به‌ر بکه‌ویت ، گیانم پیش گیانته به‌ قوربان ده‌که‌م .^(۱)

هه‌ر له (انس) وه‌ ده‌لیت: (ابو طلحة) له‌گه‌ل پیغه مبه‌ردا ﷺ به‌یه‌ک قه‌لغان
خوێان ده‌پاراست ، (ابو طلحة) ده‌ستی پاست بوو ، که تیریکی ده‌هاویشته پیغه مبه‌ری
خوا ﷺ سه‌ری به‌رز ده‌کرده‌وه بزانیته به‌رکوی ده‌که‌ویت .^(۲)

(ابو دجان)ش له‌به‌رده‌م پیغه مبه‌ردا ﷺ وه‌ستاو پشته کردبوو به‌قه‌لغان ، ئه‌و
هه‌موو تیره‌ی به‌رده‌که‌وت جوله‌ی نه‌ده‌کرد.

(حاطب) کوپی (ابی بلتعه)ش که‌وته سه‌ر (عتبه‌ی کوپی (ابی وقاص) که
دانه‌ خرنیه‌که‌ی پیغه مبه‌ری خوای شکاندبوو شمشیریکی لیدا سه‌ری له‌لاشه‌ی
کرده‌وه ، پاشان شمشیری هه‌لگرت و ئه‌سه‌په‌که‌شی هینایه‌وه (سه‌دی کوپی (ابی
وقاص) زۆر ده‌گه‌را به‌شوین ئه‌و براهییدا تابیکوژیت ، به‌لام ده‌ستی نه‌که‌وت ، ئه‌وه‌بوو
(حاطب) کوشتی.

(سه‌ل)ی کوپی (حنیف) یش یه‌کیک بوو له تیره‌هاوێژده‌ پاله‌وانه‌کان ،
په‌یمانی‌دا بوو به‌پیغه مبه‌ر ﷺ هه‌تا مردن ، ئه‌ویش پۆلیکی کاریگه‌ری بینى له
دورخستنه‌وه‌ی موشریکاندا.

پیغه مبه‌ر ﷺ خویشی تیری ده‌هاویشته ، له (قتاده‌ی کوپی (نعمان) وه ،
ده‌لیت: پیغه مبه‌ر ئه‌وه‌نده تیری هاویشته تاجه‌سه‌ری که‌وانه‌که‌ی شه‌قی‌برد ،

^(۱) صحیح البخاری ۲ / ۹۸۱ .

^(۲) هه‌مان سه‌رچاوه ۱ / ۴۰۶ .

نهجا (قتاده)ی کوپی (نعمان) هه‌لی گرت له‌لای ئه‌وبوو ، له‌و پوژده‌دا چاوی به‌سه‌ختی بریندار بوو تا که‌وته به‌ر پوومه‌تی ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ هه‌لی‌گرته‌وه گپ‌رایه‌وه شوینی خوی ، له‌ جاران چاک‌ترو تیز‌تر ده‌ییینی .

(عبد الرحمن)ی کوپی (عه‌وف) له‌و پوژده‌دا شه‌ری کرد تا ناوده‌می بریندار بوو دانه‌کانی دواوه‌ی شکان ، زیاتر له‌ بیست شوینه‌وه بریندار بوو ، هه‌ندیک له‌و برینانه به‌قاچه‌وه بوون شه‌لیان کردبوو .

(مالک)ی کوپی (سنان) باوکی (ابی سعید الخدری) خوینی سه‌ر پوومه‌تی پیغه‌مبه‌ری خوی مژی ﷺ تا‌پاکی کرده‌وه . پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پپی فرموو: تفی که‌روه وتی: وه‌للاهی تفی ناکه‌مه‌وه ، پاشان چوو بو شه‌ر کردن ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ فرمووی: هه‌رکه‌سینک ده‌یه‌وینت سه‌یری مروقیکی به‌هه‌شتی بکات ، با سه‌یری ئه‌و پیاوه بکات ، (مالک) له‌و شه‌رده‌دا شه‌هید کرا .

(ام عماره) ش شه‌ری کرد ، له‌گه‌ل چه‌ند موسلمانیکی تردا چوونه ریگه‌ی (ابن قمنه) ، (ابن قمنه) شمشیریکی‌دا له‌شانی (ام عماره) به‌سه‌ختی برینداری کرد ، ئه‌ویش به‌شمشیره‌که‌ی چه‌ند شمشیریکی‌دا له‌ (ابن قمنه) . به‌لام ئه‌و دوو زنجیربه‌نده‌ی پیوه‌بوو هیچی لینه‌هات . (ام عماره) مایه‌وه هه‌رشه‌ری ده‌کرد تا له‌دوانزه شویندا برینداربوو .

(مصعب)ی کوپی (عمیر) جه‌سوورانه شه‌ری ده‌کرد ، به‌رگری ده‌کرد له‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ دژ به‌هیزشه‌کانی (ابن قمنه) و هاوړیکانی ، ئالای موسلمانه‌کانی به‌ده‌سته‌وه بوو ، دایان له‌ده‌ستی راستی ئی بوه‌وه ، نه‌جا به‌ده‌ستی چه‌پی ئالاکه‌ی گرت ، له‌پووی بی باوه‌راندای مایه‌وه تاده‌ستی چه‌پیشی برا ، پاشان خویدا به‌سه‌ریدا ، به‌سنگ و ملی ئالاکه‌ی گرت تا شه‌هید کرا ، (ابن قمنه) شه‌هیدی کرد ، وایده‌زانی پیغه‌مبه‌ری خواجه ﷺ چونکه زوړ له‌و ده‌چوو ، خیرا (ابن قمنه) پای کرد به‌ره‌و لای موشریکان و هاواری کرد : موحه‌مه‌د کوژرا ^(۱) .

(۱) بیوانه (سیره ابن هشام) ۷۲/۲ ، ۸۰ ، ۸۱ ، ۸۲ ، ۸۳ و (زاد المعاد) ۲/ ۹۷ .

بلاويونونه وى هه والى شه هيد بوونى پيغه مېهر ﷺ و

كارىگه رىي له سهر جه ننگه كه

چهند ساتيك به سهر ئه و هاواردها تينه پهرى بوو ، ده سبه جى هه والى كوژرانى پيغه مېهر ﷺ له ناو هه ردوولادا بلاويوه و ، ئه مه ئه و ساته بوو كه تيايدا وړه و هه نديك له نابلقه دراوه كان پووخا ، ئه وانه و دوور بوون له پيغه مېهر وه هيژى ئه ژنويان شكا ، شله ژان و شپه زه يى كه وته پريزه كانيان و ، پشيوى تيدا دروست بوو هاوكات ئه و هاواره وړه و جوښى موشرىكانيشى زياتر بهر ز كرده وه شالاره كانى زياتر كردن .

چونكه باوه ريان وابوو گه يشتونته ئامانجى خويان ، هه نديكى تريشيان خه ريكى شيواندنى جه سته و موسلماننه شه هيدده كان بوون .

پيغه مېهر ﷺ بهرده واهه له جه ننگ و هه ئويسته كه وى و مرگرتوه

كه (مصعب) شه هيدكرا ، پيغه مېهرى خوا ﷺ ئالاكه و دايه ده ست (على) كوپى (ابى طالب) شه ريكى ئازايانه وى كرد ، هاوه له كانى تريش شه رى قاره مانانه يان كردو بهرگرى سهختيان ده كرد .

ئيدى پيغه مېهر ﷺ توانى ريگه به سوپاكه وى بپيژت و له و گه مار و دانه پزگاريان بكات ، پووى تى كردن ، (كعب) وى كوپى (مالك) يه كه م كه س بوو ناسيه وه به ده ننگى بهر ز هاوارى كرد : موسلمانينه مرده بيت پيغه مېهرى خوا زيندووه ، ئامازه وى بو كرد بى ده ننگ بيت ، بوئه وه وى موشرىكان به شوينه كه وى نه زانن ، به لام ده ننگه كه كه وته بهر گوئى موسلماننه كان و ، خيراهاتن بولاي و نزيكه وى سى كه سيك ده بوون به ده وريدا خريوونه وه .

پاش ئه و كو بوونه وه يه پيغه مېهر ﷺ ده ستى كرد به پاشه كشه يه كى ريك بهر وه لا پالى شاخه كه ، ريگه برى ده كرد به ناو موشرىكه هيرش بهر ده كاندا ، موشرىكان هيرشه كانيان توندتر ده كرد ، بو ريگه گرتن له و پاشه كشه يه به لام له بهر دم بهر ده نگارى شيرانه وى سه ربازانى ئيسلامدا هيچيان بو نه كرا .

يه كيك له ئه سپ سواره موشرىكه كان به ناوى (عثمان) وى كوپى (عبيد الله) وى كوپى (مغيره) هات بهر وه پووى پيغه مېهر و ﷺ وتى : خوا بمكوژيت گهر بهيتم ده ربازييت ، پيغه مېهرى خوا خو وى هه ستا بو پووبه روو بوونه وه وى به لام ئه سپه كه وى كه وته يه كيك له چاله كانه وه ، ئه نجا (حارث) كوپى (ضمة) چوو بو وى ، شمشيريكى دا له قاچى ئه سپه كه وى خستيه خواره وه ، داي بهر وه ويداو كوشتى و شمشيره كه وى بردو گه رايه وه بولاي پيغه مېهر ﷺ .

(عبداللہ) ی کوپی (جابر) کہ ئەسپ سوارێکی موشریکان بوو ھات بۆ (حارث) ی کوپی (ضمة) شمشیرێکی دا لە شانی و برینداری کرد ، موسلمانەکان ھەلیان گرت ، بەلام (ابو دجانە) بواری نەدایەو ھەلی کوتایە سەر (عبداللہ) و بەخۆی و پەرۆ سوورەکی سەرەو ، بۆی چوو شمشیرێکی لێداو سەری پەراند .
لەکاتی ئەم شەرە سەختەدا ، موسلمانان بۆ دڵ ئارام بوونەو ھیان لەلایەن خواوە خەوێنچکە دەبێردنەو ، ھەرۆ کو قورئانی پیرۆزیش باسی کردووە (ابو طلحە) دەلیت : من یەکیک بووم لەوانە ی لەپۆژی ئوچوددا خەوێنچکە دەبێردمەو تارادەیک چەند جارێک شمشیرەکم لە دەست کەوتە خوارووە دەکەوت و ھەلم دەگرتمەو ، دەکەوت و ھەلم دەگرتمەو^(۱) .

بەو قارەمانیتییە ئەو کەتیبە یە لە پاشەکشە یەکی رێکدا توانیان بگەنەو لاپالێ شاخەکو رینگە بریکیش بکەن بۆ پاشماوێ سوپاکەیان بەرەو ئەو رینگە بێوہیە ، کە شاخەکی بەپالەوہیە ، بەو شیوہیە زیرەکی (خالد) لەبەردەم لێھاتوویی پیغەمبەردا شکستی خوارد .

کوژرانی (ابی) کوپی (خلف)

(ابن اسحاق) دەلیت : کە پیغەمبەر ﷺ گەشتەو لاپالێ شاخەکە ، (ابی) کوپی (خلف) ی بەدی کردو وتی : کوا موحمەد خوا بھێژێت ئەگەر نەیکوژم ؟ ھاوہلان وتیان : پیغەمبەری خوا یەکیکمان بەری لێبگرین ؟ فەرمووی وازی ئی بھێنن . کە لێی نزیک بوو پیغەمبەری خوا ﷺ ریمیکی لە (حارث) ی کوپی (ضمة) وەرگرت ، کە لێی وەرگرت ، تەکانیکی ئەوئەندە توندی دا موچرکی دەھینا بەجەستەدا ، ئەنجا پووبەپرووی وەستا ، لەئێو دەفە ی شانی و زنجیر بەندەکە یەو کونیک ی بەدی کرد رەمەکی تیگرت ، چەقیە شوینی خۆی و لەسەر ئەسپەکە ھەلیدایە خوارووەو لە خۆلەکەدا گەوزاندی ، برینەکە ی گەرە نەبوو تەنھا ملی پروشاندا بوو ، خوینی زۆری تیزا ، وتی : وەللاھی موحمەد کوشتمی ، پێیان وت : وەللاھی زەندەقت چوو لە موحمەد ، برینەکت باش نیە ، وتی : لەکاتی خۆیدا لە مەککە پیی وتوم : من دەتکوژم^(۲) . وەللاھی ئەگەر تەقی ئی بکەرمایە دەیکوشتم ، دوزمنی خوا لەکاتی گەرانەویدا بەرەو مەککە لە (سرف) مرد^(۳) ، لە

^(۱) / صحیح البخاری ۵۸۲/۱ .

^(۲) ئەو لەکاتێکدا بوو لەمەککەدا کە (ابی) پیی دەگەشت دەبوت : ئە ی موحمەد ئەسپێک ھەبە ھەموو پۆژێک نالە ی زەرانی دەدەم ، بە ئەسپ پۆژێک دەتکوژم . پیغەمبەریش دەیفەرموو : بەلکو انشاء اللہ من دەتکوژم .
^(۳) ابن ھشام ۸۴/۲ ، (زاد المعاد) ۹۷ / ۲ .

ریوایه ته که ی (ابی اسود) له (عروه) وه هاتوو ده لیت : (ابی) وه کو گا ده ییو پاندو ده یوت : سویند بیت نهو نازاره ی به منه وه یه نه گهر به هه موو خه لکی (ذی المجاز) یشه وه بوایه دهمردن^(۱).

(طلحة) پیغه مبهری خوا هه لده سینیتته وه

له کاتی پاشه کسه کردنی پیغه مبهردا ﷺ به رهو شاخه که بهردیک که وته بهرده می دهستی پیوه گرت بو نه وه ی پرواته سه ری ، نه یتوانی چونکه که میك گوشتی گرتبوو ، دوو زنجیر به ندیشی به ستبوو ، به سه ختیش بریندار کرابوو ، (طلحة) ی کوپی (عبدالله) چووو ژنر بالی پیروزی و ، هه لی ساندوه تا له سه ری وه ستاو ، فهرمووی : به راستی (طلحة) به هه شتی حاصل کرد^(۲).

دوا هیرشى موشریکان

که پیغه مبهری خوا ﷺ گه یشته وه بنکه ی سه رکردایه تیه که ی له بناری شاخه که دا ، موشریکان شالوی خو یان ده ست پیکرد بو ده ست وه شانندی ته و او له موسلمانان (ابن اسحاق) ده لیت : له کاتیکدا که پیغه مبهری خوا له بناری شاخه که دا بوو ، چهند نه سپ سواریکی قوره یش که (ابو سفیان) و (خالد) ی کوپی (وه لید) سه رو کایه تیان ده کرد به شاخه که دا هه لده زنان ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : (خوایه مه هیله بچنه سه رمانه وه) ، نه وه بوو (عمر) ی کوپی (خطاب) له گه ل چهند پیاویکی نه نساریدا چوون بو یان و به رهو خواره وه راویان نانه وه^(۳).

له (مغازی الاموی) دا هاتوو موشریکان چوونه سه ر شاخه که ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی (سعد) : دووریان بخه ره وه . ده یه فهرموو : بهرپرچیان بده ره وه - (سعد) وتی : پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : چوون خوم ته نها دووریان بخه مه وه ؟ سی جار نه مه ی وته وه (سعد) له هه گبه که یدا تیریکی دهره ی ناو گرتیه پیاویکیان و کوشتی ، (سعد) ده لیت : پاشان تیره که ی خو شم وه شانند بو یه کیکیان و کوشتم ، پاشان چووم و دهرم هی ناو گرتمه وه یه کیکی تریان نه ویشم کوشتم ، نیتر له شاخه که هاتنه خواره وه دابه زین ، وتم : نه مه تیریکی پیروزه ، خستمه وه هه گبه که ی خوم ، نه و تیره لای (سعد) مایه وه هه تا مرد ، پاشان که وته لای کوپه کانی^(۴).

(۱) مختصر سیره الرسول ﷺ نوو سینی شیخ عه بدوللای نه جدی ل ۲۵ .

(۲) ابن هشام ۸۶/۲ .

(۳) هه مان سه رچاوه .

(۴) زاد المعاد ۹۵/۲ .

شیواندنی جهسته‌ی شه‌هیده‌گان

ئه‌وه دواين هيرش بوو موشريكان دژ به پيغه‌مبه‌ر ﷺ كرديان ، له‌كاتيكددا كه ئه‌وان ته‌واو نه‌يانده‌زانی پيغه‌مبه‌ر ﷺ چي ئی به‌سه‌ره‌اتوه ، ني‌مچه متمانه‌يه‌كيان هه‌بوو له‌كوشتنی - بۆيه گه‌رانه‌وه بۆ بنكه‌كاني خۆيان ، ده‌ستيان كرد به خۆئاماده‌کردن بۆ گه‌رانه‌وه به‌ره‌و مه‌ككه ، هه‌ريه‌كه‌يان سه‌رقال بوو به‌شتي‌كه‌وه به‌هه‌مان شيوه ژنه‌كانيشيان سه‌رقالی شيواندنی جهسته‌ی شه‌هیده‌گان بوون ، گوێ و لوت و ئه‌ندامه‌كاني له‌شيان ده‌برين و سكيان هه‌لده‌برين ، (هندی كچی (عتبه) جگه‌ری (حمزه‌ی) ده‌ره‌ينا . خسته‌يه ده‌ميه‌وه بۆی قوت نه‌ده‌را ، تفي كرده‌وه ، له پارچه‌ لوت و گوێی كوژراوه‌كان ته‌زي‌يح و ملوانكه‌ی هۆني‌بووه‌وه ^(١) .

پاده‌ی ئاماده‌یی پاله‌وانه موسلمانانه‌كان

بۆ شه‌ركردن تا كو‌تايی جه‌نگه‌كه

له‌دا ساتی جه‌نگه‌كه‌دا دوو شت پوه‌ياندا، كه به‌لگه‌ن له‌سه‌ر پاده‌ی ئاماده‌گی پاله‌وانه موسلمانانه‌كان بۆ شه‌ركردن و پاده‌ی به‌رخودانيان له‌پيناوی خوادا .

١. (كعب‌ی) كو‌پری (مالك) ده‌لييت : من يه‌كيك بووم له‌وانه‌ی ده‌رچووم و پزگارم بوو ، حا‌له‌تی شيواندنی موسلمانانه‌كانم له‌لايه‌ن موشريكانه‌وه بينی، خۆم پينه‌گيراو گه‌رانه‌وه ، بينيم كابرايه‌کی موشريك كه‌لوپه‌ل كو‌ده‌كاته‌وه و به‌سه‌ر لاشه‌ی موسلمانانه‌كاندا ده‌گوزه‌ری و ده‌لييت: سه‌ری موسلمانانه‌كان وه‌ك سه‌روپی كو‌بكه‌نه‌وه ، له‌و لاشه‌وه پياويکی موسلمان چاوه‌پرتی ده‌كرد ده‌ماخی پۆشيبوو ، به‌داويدا پۆشتم ، پاشان سه‌یری موسلمان و كافره‌كه‌م كرد بينيم كافره‌كه‌ له سيماو ئاماده‌ باشيدا چا‌كتر بوو ، چاوه‌پرتم كردن تا به‌يه‌كگه‌يشتن موسولمانه‌كه يه‌ك شمشيری لي‌دا كردي به‌دوو‌كه‌رتنه‌وه ، ئه‌نجا پرووی هه‌لمالی و پینی وتم: پي‌ت چۆن بوو (كعب) ؟ من (ابو دجانه‌م) ^(٢) .

(١) ابن هشام ٩٠ / ٢ .

(٢) البداية والنهاية ١٧ / ٤ .

۲. چەند ژنە ئيماندارىڭ دواى كۇتايى جەنگەكە ھاتبوونە ناو گۆرەپانى شەرەكە ، (انس) دەلىت (عائشە)ى كچى (ابوبكر) و (ام سليم)م بىنى پوويان پۇشيبوو چاوم لە خزمەتكارەنیشيان بوو شەربەى ئاويان پىردەكردو دەيانخستە سەرشانيان دەيانكرد بەدەمى براكانيانەو ، پاشان دەگەرەنەو پىريان دەكردەو ، جارنىكى تر دەھاتنەو دەيانكردەو بەدەميانەو^۱ (عمس) دەلىت : (ام سليم) لە پۇژى ئوھوددا شەربەى بۇ پىر دەكردين لە ناو^۲ ، (ام ايمن) لەناو ئەو ژنانەدا بوو كاتىك بىنى ھەندى موسولمانى ھەلاتو دەيانەوئىت بەرەو مەدينە بىرۇن ، مشتىك خۇل فرىدەدا بەرەو پوويان و ، پىى دەوتن : ئەو تىرەكەوان و ئەو شمشىرەكانتان ، پاشان خۇى دەسبەجى گەرەپەو بۇ مەيدانى جەنگ ، ئاوى دەكرد بەدەمى برىندارەكانەو ، (حبان)ى كوپى (عرفە) تىرىكى لىدا ، كەوت و گيانى دەرکەوت ، دوزمنى خوا دەستى كرد بەپىكەنن ، پىغەمبەر ﷺ ئەوھى زور بەلاو ناخۇش بوو ، تىرىكى بى نووكى دايە دەست (سعد)ى كوپى (ابى وقاص) وە و پىى فەرموو: بىھاوئىزە (سعد) تىرەكەى گرتە (حبان) و دای لە مى ، بەپشتاكەوت و گيان و عورەتى دەرکەوت . پىغەمبەرى خوا ﷺ ئەوھندە پىكەنى تا دانەخىركانى دواوھى دەرکەوت ، پاشان فەرمووى بەراستى (سعد) تۆلەى (ام ايمن)ى كىردەو ، دۇعاكەى گىرا كرد^۳ .

پاش گەيشتنى پىغەمبەر ﷺ بە لاپالى شاخەكە

كە پىغەمبەر ﷺ لەبنكەكەى خۇى بە لاپالەكەوھ ئارامى گرت ، (على) كوپى (ابو طالب) چووھ دەرەوھ قەلغانەكەى پىركرد لە ئاوى (مھراس) ، و تراويشە : بەردىكى كون بووھ زور فراوان بووھ ، و تراويشە : ئاوى چالائىكە لە (ئوھوددا) ، لەوى ئاوى ھىنا بۇ ئەوھى پىغەمبەر ﷺ لىى بخواتەوھ ، بۇنىكى ناخۇشى ھەبوو نەيخواردەوھ ، خويئەكەى دەم و چاوى پى شۆردو ئاوى كرد بەسەرى خۇيداو فەرمووى : تووپەيى خودا بەر ئەو كەسە كەوت كە دەم و چاوى پىغەمبەرەكەى برىندار كرد^۴ .

^۱ / صحيح البخاري ۴۰۳/۱ ، ۵۸۱/۲ .

^۲ / ھەمان سەرچاھ ۴۰۱/۱ .

^۳ / السيرة الطلية ۲۲/۲ .

^۴ / ابن هشام ۸۵/۲ .

(سهل) دهلیت : وهلاهی من دهرانم کی بوو برینه که ی پیغمبری خوی شورډو کی ناوی دهکرد به دهستیډاو به چیش تیمارکرا؟ (فاطمه) ی کچی شورډی (علی) کوږی (ابی طالب) یش به قه لغانه که ناوی دهکرد به دهستیډا که (فاطمه) بیڼی ناوه که خوینه که لانا بات و زیاتری دهکات پارچه حسیریکی هیڼاو سوتاندی و نوساندی به برینه که ی پیغمبره وه ﷺ نهجا خوینه که وهستیډه^۱.

(محمد) ی کوږی (مسلمه) ناویکی پاک و سازگاری هیڼا ، پیغمبره خوی ﷺ تیری لیخوارد وه و نزای خیری بو کرد^۲ ، نویژی نیوه پړوشی له برسه ختی برینه که ی به دانیشتنانه وه کردو موسلماننه کانیش هر به دانیشتنه وه نویژیان له دایه وه دابه ست^۳.

خوشحال بوونی (ابو سفیان) دواي جه ننگه که و

قسه کردنی له گهل (عمر) دا

که موشریکه کان خویان سازدا بو گهرانه وه ، (ابو سفیان) هات به ره و شاخه که ، بانگی کرد : نایا (محمد) تان له ناودایه ؟ وه لامیان نه دایه وه . وتی : ئه ی (ابی قحافه) تان له گهل دایه ؟ وه لامیان نه دایه وه ، وتی : ئه ی (عمر) ی کوږی (خطاب) تان له ناودایه ؟ وه لامیان نه دایه وه - پیغمبره خوی ﷺ نه دیده هیشت وه لامی بده نه وه نهجا (ابو سفیان) وتی : نه وانه مان له ناو برد ،

(عمر) خوی پیړانه گیراو وتی : دوژمنی خوی ناوی هرکه سیکت برد هه موویان زیندوون ، خوی هیشتوونی بو داخی دلې تو ،

(ابو سفیان) وتی : لاشه کانی ئیوه یان شیواندوه من فرمانم پیڼه داون پیښم ناخوش نه بووه .

پاشان وتی : بهر بیت (هبل)

پیغمبره خوی ﷺ فهرمووی : ئه ری وه لامی ناده نه وه ؟ وتیان : چی بلین ؟ فهرمووی : بلین : خودا گه وره ترو بلند تره .

پاشان (ابو سفیان) وتی : ئیمه (عزی) مان هیه و ئیوه نیتانه .

^۱ / صحيح البخاري ۵۸۴/۲/۲ .

^۲ / السيرة الحلبية ۳۰/۲ .

^۳ / ابن هشام ۸۷/۲ .

پیغه مبریش ﷺ فرمووی : ئایا وه لای ناده نه وه ؟ وتیان : چی بلیین ؟
فرمووی : بلیین : خوا خاوه نمانه و ئیوه خاوه ننتان نیه.

(ابو سفیان) وتی : له نازونیه مه تداين و نه وه مان زۆرباشه ، نه م پۆژه
به پۆژه که ی به در ، جهنگیش سه به سه ره ، (عمر) وه لای دایه وه ، فرمووی : هیچ
وه کو یه ک نین ، کوژاوه کانی ئیغه له به مه شتدان ، کوژاوه کانی ئیوه ش له دۆزه خدان.
پاشان (ابو سفیان) وتی : ئه ری (عمر) گویم بۆ پابگره ، پیغه مبر ﷺ
فرمووی به (عمر) : بپۆ بزانه چی ده لیت ؟

(عمر) هات بۆ لای (ابو سفیان) ، (ابو سفیان) پیتی وت : ئه ی (عمر)
سویندت ده دم به خوا ، ئه ری موحه مه دمان کوشتوه یان نه ؟ (عمر) فرمووی :
سویندم به خوا ، نه خیر ، ئیستا پیغه مبر ی خوا ﷺ گوئی له قسه کاته ، (ابو
سفیان) وتی : به راستی به لای منه وه تۆ راستگو تر چاکتری تا (ابن قمنه) ^۱.

به ئیینی به یه که گه یشتنه وه له به دردا

ابن اسحاق ده لیت : که (ابو سفیان) و پیاوه کانی ده ور به ری بلاوه یان
لیکرد بانگی کرده موسلمانان و وتی : واده مان سالی داهاتوو ده بیت له به دردا .
پیغه مبر ی خوا ﷺ فرمووی به یه کێ له هاوه له کانی ، بلی : باشه ، نه وه له نیوان
ئیمه و ئیوه دا واده یه ^۲.

دنیابوون له هه ئو یستی موشریکه کان

پاشان پیغه مبر ی خوا ﷺ (علی) کوپی (ابی طالب) ی نارد و پیتی فرموو :
دوا به دوا یان بپۆ بزانه به نیازی چین ؟ چی ده کهن ؟ نه گهر سواری وشتره کانیان
بوون و وازیان له نه سپه کانیان هینا نه وه به ره مه که ده پۆن ... خو نه گهر
سواری نه سپه کانیان بوون و وشتره کانیان دایه به ره نه وه بۆ مه دینه ده پۆن ، سویندم
به خوا نه گهر به ره مه دینه به پۆن نه وا به دوا یاندا ده پۆم و ، شه ریان له گه لدا ده که م ،
(علی) ده فرموویت : به دوا یاندا ده رچووم و سه یرم کرد بزانه چی ده کهن ، نه وه بوو
له نه سپه کانیان دابه زین و سواری وشتره کانیان بوون و ، پوه مه که گه پرانه وه ^۳.

^۱ / ابن هشام / ۹۳ ، ۹۴ ، زاد المعاد / ۹۴ ، صحیح البخاری / ۵۷۹/۲ .

^۲ ابن هشام / ۹۴/۲ .

^۳ / ابن هشام / ۹۴/۲ ، له (فتح قباری) یشدا هاتوه . ئه کسه ی به وای موشریکه کاندان چوو (سعدی کوپی (ابی وقاص) ، ۵ ، ۲۴۷/۷) .

گه‌ران به‌دوای شه‌هیدو برینداره‌کاندا

پاش بلاوه ئی‌کردنی قوره‌یش موسلمان‌ه‌کان که‌وتنه گه‌ران به‌دوای شه‌هیدو برینداره‌کاندا ، (زیدی کوپی (ثابت) ده‌لیت : له‌پۆژی ئو‌حو‌دا پیغه‌مبهری خوا ﷺ ناردمی تا بگه‌ڕێم به‌شوین (سعدی کوپی (ربیع) دا پیی فهرمووم : ئه‌گه‌ر بینیت سلاوی منی پی بگه‌یه‌نه‌و پیی بلی : پیغه‌مبهری خوا ﷺ سلاوت ئی‌ده‌کات و ده‌لیت : حالی چۆنه ؟ (زید) ده‌لیت : له‌ناو کوژراو برینداره‌کاندا ده‌گه‌ڕام ، بینیم که‌وتوه‌و له‌دا ساته‌کانی هه‌ناسه‌یدییه ، زیاتر له‌حه‌فتا برینی پیوه‌یه ، له‌نیوان لیدانی ڕم و شمشیرو ، تیردا ، وتم : (سعد) پیغه‌مبهری خوا ﷺ سلاوت ئی‌ده‌کات و پی‌ت ده‌لیت : حالت چۆنه ؟ وتی : سلاو له‌پیغه‌مبهری خوا ﷺ ده‌که‌م ، عه‌رزێ بکه : پیغه‌مبهری خوا هه‌ست به‌بوونی به‌هه‌شت ده‌که‌م ، بلی : به‌خزمانی ئه‌نساریشم : ئه‌م‌پ‌رۆ له‌به‌رده‌م خوادا هیچ بیانویه‌کتان نیه ئه‌گه‌ر ده‌ستی دو‌ژمن بگاته پیغه‌مبهری ئیوه‌ش به‌ به‌رچاوه‌وه بن ، ئه‌مه‌ی وت و گیانی پاکی سپارد^(١).

له‌نیو برینداره‌کاندا (اصیرم) - (عمرو) ی کوپی (ثابت) یشیان بینی نوزه‌یه‌کی تێدامابوو ، ئه‌م پیاوه پیشت‌ر باسی ئیسلامیان بو ده‌کرد پشته‌ی هه‌له‌ده‌کرد، ده‌یانوت : ئه‌م (اصیرم) چی هی‌ناویه‌تی بو شه‌ڕ ؟ که ئی‌مه به‌جی‌مان هیشت‌ه‌زی به‌م کاره نه‌بوو ، پاشان پرسیاریان ئی‌کرد : چی تو‌ی هی‌ناوه ؟ ئایا بو خیل‌گه‌رایه‌تی هاتوویت ، یان بو به‌گری له ئیسلام ؟ وتی : بو به‌رگری کردن له ئیسلام هاتووم، باوه‌ڕم هی‌نا به‌خوداو پیغه‌مبهره‌که‌ی و ، پاشان به‌پال پیغه‌مبهره‌وه ﷺ ده‌ج‌ه‌نگام ، پیغه‌مبهری خوا ﷺ فهرمووی : ئه‌و پیاوه خه‌لکی به‌هه‌شته ، (ابو هریره) ده‌لیت : ئه‌م پیاوه فریای یه‌ک نو‌یژ نه‌که‌وت بی‌کات بو خوا^(٢).

هه‌ر له‌ناو برینداره‌کاندا (قزمان) یان بینی - وه‌ک پاله‌وان له شه‌ره‌که‌دا ده‌ج‌ه‌نگا ، به‌ته‌نها خۆی ، حه‌وت تاهه‌شت موش‌ریکی کوشت - بینیان برینه سه‌خته‌کانی خسته‌ویانه ، هه‌لیانگرت و بردیانه مائی (بني ظفر) ، موسلمان‌ه‌کان مژده‌یان ده‌دايه ، (قزمان) وتی : وه‌للاهی ته‌نها بو خیل‌ه‌که‌م ئه‌مه‌م کردووه ، ئه‌گه‌ر ئه‌وه نه‌بوايه هه‌رگیز شه‌ڕم نه‌ده‌کرد ، که برینه‌که‌ی زۆری بو هی‌نا خۆی کوشت .

(١) زاد المعاد ٩٦/٢ .

(٢) هه‌مان سه‌رچاوه ٩٤/٢ ، ابن هشام ٩٠/٢ .

که باسی ئەم پیاوہ بکرایہ لای پیغەمبەری خوادا ﷺ دەیفەرموو : خەلکی دۆزەخە^۱. ئەمە چارەنووسی ھەرکەسیکە لەپیناوی خوادا نەجەنگێت - بە لەژێر ئالای ئیسلام و لەناو سوپاکە ی پیغەمبەری خواداو ھاوہ لانیشتدا شەڕ بکات.

بەپیچەوانە ی ئەوہ شەوہ لەناو کوژراوہ کاندایا پیایکی تێدا بوو لە جولەکە ی (بنی ثعلبە) بوو ، ئەم پیاوہ وتبوی بە جولەکە خزمەکانی : ئە ی خێلی جولەکە وەللاھی ئیوہ دەزانن کە سەرکەوتنی موخەممەد بەسەر ئیوہدا بەھق بوو ، پێیان وتبوو : ئەمڕۆ پۆژی شەممە یە ، پێی وتبوون : خوا شەممە کەشتان بپرێت ، ئەنجا شمشیری ھەلگرتبوو تا قمی لەخۆ بەستبوو ، وتبوی : ئەگەر کوژرام مالە کەم بۆ موخەممەد ، چی لێدەکات بابیکات ، ئێتر لەگەڵ سوپای موسلماناندا دەرچوو ، شەری کرد تاکوژرا ، پیغەمبەری خوا ﷺ لە بارە یەوہ فەرمووی : (مخیریق - کە ناوی جولەکە کە یە) باشترین کەسی جولەکە بوو^۲.

گوگردنەوہ ی شەھیدەکان و ئەسپەردە کردنیان

پیغەمبەری خوا ﷺ چووہ سەر شەھیدەکان و فەرمووی : من شایەتم بەسەر ئەم شەھیدانەوہ ، ھیچ کەسێک بریندار نابێت لەپیناوی خوادا ، مەگەر خوا لە پۆژی دوا ییدا زیندووی دەکاتوہ ، خوێن لە برینەکە ی دەچۆرێت رەنگە کەشی رەنگی خوێنە ، بۆنە کەشی بۆنی (میسک)^۳.

ھەندیک لە ھاوہ لانی و یستیان شەھیدەکانیان بگوازنەوہ بۆ مەدینە ، پیغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی دا بیانگێرنەوہ لەویدا بیاننێژن کە شەھید کراون ، نە شۆرین ، ھەر بەو شیوہ یە پاش لا بردنی تا قم و زنجیر بەستەکانیان بە جلەکانیانەوہ بیاننێژن ، دوان و سیانی دەخستە یە ک گۆرەوہ ، دوو شەھیدی دەخستە یە ک جلەوہو ، دەیفەرموو : کامە یان قورئانی زیاتری لەبەر بوو ؟ ئەگەر ئاماژە یان بکردایە بۆ ھەرکەسێکیان لە گۆرچیکە کە دا ئەوہ یانی پیش دەخست دەیفەرموو : خوا یە من شایەتم لە روژی قیامەتدا بەسەر ئەمانەوہ ، (عبداللہ ی کوپی (عمرو ی کوپی (حرام) و (عمرو ی کوپی (جموح) ی لە یە ک گۆردا ناشت بەھۆی ئەو خوشەو یستییەوہ کە لە نیوانیاندا ھەبوو^۴.

^۱ / ھەمان سەرچاوە ی یە کەم ۹۷/۲ ، ۹۸ ابن ھشام ۸۸/۲ .

^۲ / ابن ھشام ۸۸/۲ ، ۸۹ .

^۳ / ھەمان سەرچاوە ۹۸/۲ .

^۴ / زاد المعاد ۹۸/۲ ، صحیح البخاری ۵۸۴/۲ .

لاشه که ی (حنظلة) یان بۆ نه ده دۆزرایه وه ، به داویدا گه پان ، له شوی نیک ی بهر زدا بینان که وتوه و ئاوی ئی ده چۆ پیت ، هه وال درا به پیغه مبه ر ﷺ فهرمووی به هاوه لان ئه وه فریشته کانه دهیشۆرن ، پاشان فهرمووی : پرسیار بکه ن له خیزانی بزانه چی یه ؟ پرسیار یان کرد له خیزانی ، هه والی پیدان ، لی ره وه (حنظلة) ناو نرا فریشته شۆر (غسیل الملائکه).

کاتیک پیغه مبه ر ﷺ حالی (حمزة) ی مامی بین ی چی ئی ها تبوو - که مامیه تی و برای شیریشیه تی - زۆر بیتا قات بوو ، (صفیه) ی پوری که خوشکی (حمزة) یه ویستی برا که ی ببینیت ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فهرمووی به (زیر) ی کوری ، به (صفیه) بل ی با بروت ، بابرا که ی به و شیوه یه نه بینیت ، (صفیه) وتی : بۆ چی ؟ هه وال م پی گه یشتوه که لاشه ی برا که میان شیواندوه ، ئه وه له پیدناوی خوادایه ، ئیمه رازین که له بهر خوا ئه وه مان به سه ردا ها توه ، نارام ده گرم و چاوه پوانی پاداشتم له خوا ، پاشان ها ته سه ری ، تیر سه یری کرد ، نو یژی له سه ر کردو . دوعای خیری بۆ کرد - وتی (انا لله وانا الیه راجعون) و داوای لی بوردنی له خوا بۆ کرد - پاشان پیغه مبه ری خوا ﷺ فهرمانی دا له گه ل (عبدالله) ی کوری (جحش) دا - که خوشکه زاو برای شیریی بوو ئه سه په رده بکړیت.

(ابن مسعود) ده لیت : هه رگیز پیغه مبه رمان نه دیوه ﷺ ئه وه ند ه به کول بگری به ئه ندازه ی ئه و پۆژه ی که بۆ (حمزة) ی کوری (عبد المطلب) گریا ، ئه نجا پوی کرده قیبله و ، پاشان له سه ر ته رمه که ی وه ستا ، دهستی کرد به گریان و دهنگی ئی بهر ز بووه فرمیسک بارانی کرد ^(۱).

به راستی دیمه نی شه هیده کان خه مناک و دلته زین بوو ، (خبا ب) ده لیت : (حمزة) کفنی نه بوو ، بورده یه کی گوله نگ سپی نه بیئت ، که ده درا به سه ریدا قاچی ده رده که وت ، که ده درا به سه ر قاچیدا سه ری ده رده که وت ، تا درا به سه ریدا قاچه کانیشی به گه لای (انخر) دا پۆشرا - گه لایه کی سه وزی بۆن خوشه ^(۲).

(عبد الرحمن) کوری (عوف) ده لیت : (مصعب) ی کوری (عمیر) شه هید کرا ، ئه و له من با شتر بوو ، له بورده یه کدا کفن پۆشکرا ، که سه ری پیدانه پۆشرا قاچه کانی ده رده که وت . که قاچه کانیا ن دا به پۆشی سه ری ده رده که وت ، (خبا ب) یش هه مان شتی گیرا وه ته وه ، ئه وه شی تیدا ها توه : پیغه مبه ری خوا ﷺ پیمانی فهرموو : به و بورده یه سه ری دا پۆشن و قاچه کانیشی به گه لای (انخر) ^(۳).

(۱) (ابن شاذان) روایه تی کرده ، برناه (مختصر سیره الرسول ﷺ) نویسنی شیخ عه بدوللای نه جدی له ۵۵۰ .

(۲) (احمد) روایه تی کرده ، مشکاه المصابیح ۱/ ۱۴۰ .

(۳) (صحیح البخاری) ۵۷۹/۲ ، ۵۸۴ .

پینگەمبەر ﷺ وەسف و سەنای خوا دەکات و دەپارێتەو

ئیمامی ئەحمەد گێڕاوتیەو ، لە پۆژی ئوحددا کە موشریکان گەرانەو ، پینگەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بە ئیمانداران : ریز بن هەتا وەسف و سەنایەکی خودای خۆم بکەم ، هەموویان بەچەند ریزێک لە پشتیەو وەستان . فەرمووی :

((خوایە سوپاسی تۆ دەکەم ، خوایە هەر تۆ دەست دەگرتەو لەوێ وڵات کردو ، وڵاتی دەکەیت بۆئەوێ گرتووتە ، سەر لەهەرکەسێک بشیونیت تازە هیدایەت نادریت ، گوێراش نابێت ئەو کەسێ تۆ پێنومایی بکەیت ، بەری ناکەوێت ئەو کەسێ تۆ لێی قەدەغە بکەیت ، کەس ناتوانیت پێگە بگریت لەشتیک تۆ ببەخشیت ، نزیککەرەو نە بۆ هەرچێک تۆ دووری بخەیتەو ، دوور خەرەوش نە بۆ هەرچێک تۆ بتهوێت نزیکی بخەیتەو ، خوایە : بەرکەت و بەزەیی و چاکە و پۆزی خۆتەمان بەسەردا ببارێنە)).

((خوایە داوای بەهەشتی (نعیم)ی (مقیم)ت ئی دەکەم ، ئەو نیعمەتە ی لاناچیت و فەنا نابیت ، خوایە : داوای کۆمەکیت ئی دەکەم لە پۆژی لێقەوماندا ، داوای هێمنایەتیت ئی دەکەم لە ترس و دلەپراوکیدا ، خوایە : من پەنادهگرم بەزاتی خۆت لەخراپەیی ئەو شتە ی پێت داوین یان خراپەیی ئەوێ لێت قەدەغە کردوین ، خوایە : ئیمانمان لەلا خۆشەویست بکەو لەدلەکانماندا بپارێنەرەو ، کوفرو لەسنوور دەرچوون و یاخی بوونیشمان لەلا ناشیرین بکەو ، پێنووینیمان بکە ، خوایە بەموسڵمانی بمانمرێنە ، بە موسڵمانی بمانزێنە ، بمانگەیهنە بەسالحان با سەرشۆڕو سەرلێشیواونەیین ، خوایە : ئەی لەناوبەری ئەو کافرانە ی پینگەمبەرکەت بەدرۆ دەخەنەو ، پێگە دەگرن لە پێبازەکە ی تۆ ، خوایە سزاو خەشمی خۆتیاں بەسەردا ببارێنە ، خوایە بکوژی کافران ئەوانە ی ئەهلی کیتابن ، ئەی خۆای هەق و راستی ، نزامان قەبول بفرموو)

گەرانەو بۆ مەدینە و هەلۆیستی پر لە خۆشەویستی و بۆ خوا بوون

کە پینگەمبەری خوا ﷺ لە ئەسپەردەکردنی شەهیدەکان و وەسف و سەنای خدا بوو گەرایەو بەرەو مەدینەو ، لەویدا هەلۆیستە جوانەکانی خۆشەویستی و گیانفیدیای لە ئافرەتە ئیماندارەکانەو دەرکەوت ، هەرەکو لە پیاو ئیماندارەکانیشدا لەکاتی شەرکەدا دەرکەوت .

له رینگه دا (حمنة) كچی (جحش)ی پیگه‌یشت ، سهره خووشی لیكرا به بۆنه‌ی شه‌هید بوونی (عبدالله)ی کوپی (جحش)ی برابه‌وه ، وتی : (انا لله وانا اليه راجعون) و داوا‌ی لیخووشبوونی بۆکرد ، پاشان سهره‌خووشیان لی‌کرد به‌هۆی شه‌هیدبوونی (حمزة)ی خالیه‌وه ، هه‌مان شتی کرد ، پاشان سهره‌خووشیان لی‌کرد به‌هۆی شه‌هیدبوونی (مصعب) ی می‌ردیه‌وه ، ئەنجا هاواری کرد هه‌له‌ه‌له‌ی کی‌شا ، پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ فهرمووی : هاوسه‌ری ئەم ژنه له شوینیکی زۆر باشدايه ^(۱).

به‌لای ژنیکی تریشدا تیپه‌پین له‌خیلی (بنی دینار) بوو ، له پوژی ئوحووددا می‌رده‌که‌ی و براكه‌ی و باوکی شه‌هید بووبوون ، كه سهره‌خووشیان لی‌کرد ، وتی : پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ حال‌ی چۆنه ؟ وتیان : حال‌ی باشه (دایکی فلانه كه‌ش) ، سوپاس بۆ خوا به‌و شیوه‌یه كه تۆ پی‌ت خو‌شه ، وتی : پيشانم بدن باخۆم ببیینم ، نیشانیاندا ، كه بی‌نی ئەنجا وتی : هه‌موو كاره‌ساتیك دوا‌ی تۆ ئاسانه ^(۲) .

دایکی (سعد)ی کوپی (معاذ)یش به‌راكردن ده‌هات ، له‌و كاته‌دا (سعد) جل‌ه‌وی ئەسه‌په‌كه‌ی گرتبوو ، وتی به‌پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ ئە‌ی پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئە‌وه دایكه‌م ، فهرمووی : مه‌رحه‌با‌ی لی‌ بی‌ت ، بۆ‌ی وه‌ستا ، كه‌نزیک بو‌وه سهره‌خووشی لی‌کرد به‌هۆی شه‌هید بوونی (عمرو)ی کوپی‌ه‌وه ، دایکی (سعد) وتی : ئە‌وه‌نده خه‌م بوو كه تۆم بی‌نی ، ئیتر هه‌ربه‌لایه‌ك بی‌ت ئاسانه ، پاشان پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ نزای کرد بۆ كه‌سو‌كاری شه‌هیدانی (ئوحوود) و فهرمووی : دایکی (سعد) مژده‌ت لی‌بی‌ت و مژده‌ بده به‌ كه‌سو‌كاریان ، دایکی (سعد) وتی : پی‌غه‌مبه‌ری خوا ئی‌مه په‌زاهه‌ندین ، كی دوا‌ی ئەم مژده‌ خو‌شه بۆ مردووی خو‌ی ده‌گری ؟ پاشان وتی : پی‌غه‌مبه‌ری خوا ، نزایش بكه بۆ ئە‌وانه‌ی دوا‌ی ئە‌وان ، پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ فهرمووی : خوا‌یه خه‌می دله‌كانیان مه‌هێ‌له‌و كاره‌ساته‌كه‌یان بۆ قه‌ره‌بوو به‌فرموو ، ئە‌وانه‌ی دوا‌وه‌ش چاك و خیردار بكه ^(۳).

^(۱) ابن هشام ۹۸/۲ .

^(۲) هه‌مان سه‌رچاوه ۹۹/۲ .

^(۳) السيرة الحلبية ۴۷/۲ .

پیغہ مہبری خوا ﷺ دہگاتہ وہ مہدینہ

پیغہ مہبری خوا ﷺ نیوارہی ئەو پۆژہ ، پۆژی شەممە ی حەوتی مانگی شەوالی سالی سیی کۆچی گەیشتە وہ مەدینە ، کە چووہ مائە وہ شمشیرە کە ی دا بە دەست (فاطمە) ی کچی یە وہ ، فەرمووی : ((کچم ئەو شمشیرە بشۆ باخوینە کە ی پیوہ نە مینیت ، وەللاھی باش بە دەستمە وہ هات)) ، هەر وہا (علی) ی کۆری (ابی طالب) یش فەرمووی : ئەم شمشیرە ی منیش بشۆ ، بە راستی لەگە ئمدا راستگۆ بوو ، پیغہ مہبری خوا ﷺ فەرمووی : راستە تۆ راستگۆ بوویت لەو شەپردا ، بە راستی (سەل) ی کۆری (حنیف) و (ابو دجانە) ش راستگۆ بوون^۱ .

ژمارە ی کۆژراوە کانی هەردوو لا

زۆرینە ی سەرچاوە کان لە سەر ئەوہ ریکن کە کۆژراوی موسلمانە کان (۷۰) کەس بووہ ، زۆرینە یان لە ئەنسارە کان بوون ، شەست و پینج پیاویان ئی شەھید کرا ، چل و یەک کەسیان لە خەزرج و بیست و چواریان لە خیلئ ئەوس ، جۆلە کە یەکی ش کۆژرا ، لە کۆچکەرانی ش تەنھا چوار پیاو شەھید بوون .

سەبارەت بە کۆژراوی موشریکان ، (ابن اسحاق) دەلیت : بیست و دوو کەسن ، بەلام پاش ئەنجامدانی ئاماریکی وردو ورد بونە وہ یەکی تەواو لە سەر درێژە ی شەپەرکەو باسی (مغازی) نووس و (اثر) ناسە کان ، کە ئاماژە دەکەن بۆ ژمارە ی کۆژراوە کانی موشریکە کان لە هەموو قوناغە کانی شەپردا ، ئەوہ دەگە یە نیت ژمارە ی کۆژراوە کانی موشریکە کان لە جەنگی ئوحدودا سی و حەوت کەسن ئەک بیست و دوو ، (والله اعلم)^۲ .

حالەتی ئاناسایی لەناو مەدینە دا

شەوی یەک شەممە ، هەشتی شەوالی سالی سیی کۆچی ، موسلمانە کان لەناو مەدینە دا بە شیوە یەکی ئاناسایی پۆژیان کردە وہ ، ماندویتی تەواو شەکەتی کردبوون ، بەو شەکەتی و ماندویتی یە ریکا دەرەکیە کانی شاری مەدینە یان لە دەرەوہ گرتبوو بە تاییەتی پاسەوانیتی پیغہ مہبری سەرکردە یان دەکرد ﷺ ، گومان و دلەراوکییان بوو ، نەبادا موشریکە کان لە پریکدا بدەن بە سەر شاری مەدینە دا .

^۱ : ابن هشام ۱/۲ .

^۲ : سەیرکە (سیرة ابن هشام) ۲/۱۲۲ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ ، ۱۲۶ ، ۱۲۷ ، ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، مەروەھا (فتح الباری) ۷/۳۵۱ و غزازی (احد) نووسینی (محمد احمد باشمیل) ل ۲۷۸ ، ۲۷۹ ، ۲۸۰ .

غەزای (حمراء الاسد)

پېغەمبەرى خوا ﷺ بىرى لە پەوشەكە دەكردهوه ، لەوه دەترسا كه موشرىكان بىر لەوه بكەنەوه كه ئەوان سوودىكى ئەوتۆيان لەو سەرکەوتنە نەبىنى كه لەمەيدانى شەردا بەدەستيان هیناو لەوانەيه پەشيمان ببنەوهو جارىكى دى بگەرپنەوهو بدن بەسەر شارى مەدينەدا ، بۆيه بريارى دا پرۆسەى پراودونانى سوپاي مەككە دەست پى بکات .

(مغازى) نووسان دەلێن : پېغەمبەر ﷺ لەناو خەلكيدا جاریداو ، هانيدان بۆ پۆشتن بەرهو پووبەپووبوونەوهى دوژمن ، ئەمەش لەبەيانى پۆژى دواى جەنگى ئوحدودا بوو، واتە لەپۆژى هەشتى مانگى شەوالى سالى سى كۆچيدا ، فەرموى : تەنها ئەو كەسانەمان لەگەلدا دەرچن كه پيرى بەشداری شەريان كردبوو ، (عبداللهى كوپى (ابى) وتى : بيم لەگەلت ؟ فەرموى : نەخیر ، موسلمانەكانيش لەگەل ئەوهو دا بريندارىكى زۆريان هەبوو، لەترس و دڵپراوكيدا بوون ، هاتن بەدەمىهوه ، وتیان : بەسەرچاوان پېغەمبەرى خوا ، (جابرى كوپى (عبدالله)ش داواى مۆلەتى كرد، وتى : پېغەمبەرى خوا، پيم خوشە لەمەموو پووداوو هەلۆيستەكاندا لە خزمەتتدا بىم ، ئەو پۆژە باوكم بەلاى كچەكانەوه بەجىي هيشتم ، مۆلەتم بدە ، با لەخزمەتتدا بيم ، پېغەمبەر ﷺ مۆلەتى دا.

پېغەمبەرى خوا ﷺ و موسلمانەكان پۆشتن ، تاگەيشتنە (حمراء الاسد) ، كه (هەشت ميل) لە مەدينەوه دووره ، لەویدا سەربازگەيان دانا .

لەویدا (معبدى كوپى (ابى معبد الخزاعى) هاتە خزمەت پېغەمبەرى خوا ﷺ و موسلمان بوو ، دەشڵێن : لەسەر بت پەرستى مابوووه ، بەلام دلسۆز بوو بۆ پېغەمبەر ﷺ بەهوى ئەو هاوپەيمانىتيهوه كه لەنيوان (خزاعه) و (بنى هاشم)دا هەبوو ، وتى : ئەي موحەممەد ، بەراستى زۆرمان پى ناخۆش بوو ، ئەو كارەساتە هات بەسەر تۆو هاوڵەكانتدا ، دەخوازين كه خوا شيفات بدات ، پېغەمبەرى خوا ﷺ پىي فەرموو : كه بپروات (ابو سفيان) بەچه ترسێن بکات.

ئەو ترسەى پېغەمبەر ﷺ هەيبوو لە گەرانەوهى موشرىكان جارىكى تر بۆ مەدينە راست دەرچوو ، سوپاي موشرىكان كاتيك لە (روحاء) دادەبەزن ، كه (سى و شەش ميل) لەمەدينەوه دووره، دەكەونە سەرزەنش كەردنى يەكترى ،

هەندىكىيان بەوانى تريان دەلّين : هيچتان نەکرد ، تەنھا سامى ئەوانتان شكاند ، پاشان وازتان هيئا لە سەرە گەرەكانيان ، دەتوانن خويان كۆكەنەوہ بۆتان ، بگەرپنەوہ با لەرېشەوہ دەريان بکېشين .

پى دەچيٓت ئەم رايە سادە بوو بيٓت ، چونكە بىئاگا بووہ لەهيٓزو تواناي ھەردوولا ، لەبەرئەوہ لىپرسراويكىيان كە (صفوان)ى كوپى (امىيە)يە وتى : خەلكينە شتى وانەكەن ، لەوہ دەترسم ئەوانەش كە دەرئەچوووبوون بۆ شەر ئەمجارە ئەوانيش بيٓنە دەرەوہ ، بگەرپنەوہ ئەوہ بردنەوہى ئەمجارە بۆ ئيوہ بوو ، دلنيانيم لەوہى ئەگەر بگەرپنەوہ سەربكەون ، بەلام پيٓش ئەوہى (ابو سفيان) لە بنكەكەى خوى بجوليت (مەبەد)ى كوپى (ابى مەبەد) گەيشتە سەرى ، (ابو سفيان) ئەوكاتە نەيدەزانى كە موسلمان بووہ ، پيٓى وت : ھەوالى چيت پيٓيە ؟ (مەبەد) يش كە جەنگيكي دەروونى سەختى كرد لەگەل (ابو سفيان)دا وتى : موخەممەدو ھاوہلەكانى بە ژمارەيەكى زۆرەوہ كە ھەرگيز نەمديوہ بۆتان ھاتوون ، داخيان لەدلدايە بۆ شەرپكردن لەگەلتاندا ، ئەوانەش كە ئەو پۆژە لەگەلى نەچوو بوون ئەمپۆ لەگەلى ھاتوونەتە دەرەوہ بۆتان ، پەشيمانن لەوہى كە بەشداريان نەكردوہ ، ئەوئەندە پق ئەستوورن بەرامبەرتان شتى وەھام نەديوہ .

(ابوسفيان) وتى : دايك و پۆلە پۆت بۆ بكات ، ئەوەچى دەليٓت ؟ (مەبەد) وتى : وەللأھى ھەزدەكەم پيٓش ئەوہى بېرۆيت سەيرىكى پيٓش و پاشى سوارەكان بكەيت ، يان لەپشتى ئەوگرددوہ سەيرىكى پيٓشەنگى ئەسپەكانى بكەيت . (ابو سفيان) وتى : سويند بيٓت ئيستا خومان كۆكردۆتەوہ تا لە رەگ و رېشەوہ دەريان بەيٓنين . (مەبەد) وتى : شتى وانەكەيت ، من بۆ تۆمە .

ئيدى لەويٓدا سوپاي مەككە و رەى پووخوا ، ترس و بيميان لى نيشت ، كەوتنە سەر ئەوہى بەخيرايبى بگەرپنەوہ بۆ مەككە ، بەلام (ابو سفيان) ھەستا بەجەنگيكي پېروپاگەندەيى دوژمنكارانەو دژ بەسوپاي ئيسلامى ، سابلەكو سوپاي ئيسلام والى بكات شوينيان نەكەون ، بىگومانيش كە خوى لە پووبەروو بوونەوہ لادەدا ، ئەوہبوو كاروانيكي (عبد القس) بەرەو مەدينە دەرپويشت ، پيٓى وتن : دەكرپٓت ئەم قەسەيەم بگەيەنن بەموخەممەد؟ ئەگەر ئەمەتان كرد ، كە ھاتن بۆ مەككە ، لە(عكاظ) كاروانەكەتان بۆ باردەكەم لە شەرابى (زيبب) ؟ وتيان : بەلى ، باشە .

وتى : بلىن بە موخەممەد ، كە ئىمە خۇمان كۆكرىدۆتەوہ بۇيان ، بۇ ئەوہى
 رەگ و ریشەى خۆى و ھاوئەكانى لەبن دەرکیشین.

كاروانەكە بەلای پیغەمبەر ﷺ و ھاوئەكانیدا گوزەران ، لەكاتیکدا كە لە
 (حمراء الاسد) بوون ، ئەو قسانەیان پى وتن كە (ابو سفیان) پى وتبوون ، وتیان
 : خەلكى بۇتان كۆبوونەتەوہ ، خۇتان لادەن ، ئەم قەسەيە ئىمانى موسلمانەكانى
 زیاتر کردو ، وتیان : ﴿ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ
 يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانِ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴾ آل عمران : ۱۷۳ - ۱۷۴.

پیغەمبەرى خوا ﷺ پاش ھاتنى بۇ ئەو شوینە (حمراء الاسد) لە پۆژى یەك
 شەممەدا پۆژانى دووشەممەو سى شەممەو چوارشەممەش مایەوہ واتە (۹- ۱۰-
 ۱۱)ى مانگی شەوالى سى كۆچى ، پاشان گەراپەوہ بۇ مەدینە ، پىش گەرانەوہ بۇ
 مەدینە (ابا عزەى) (جەمى) یان گرت - ئەمە ئەو پیاوہ بوو كە لە پۆژى بەدردا
 گیراو ، بەھوى ھەژاریى و زۆرىى كچەكانیەوہ بەبى بەرامبەر بەرەلا كرابوو ،
 بەمەرجىك دۆژمانیەتى موسلمانەكان نەكات ، كەچى پەشیمان بووہوہ و خیانیەتى
 لە پیغەمبەر کرد ﷺ ، بە شیعەر خویندەنەوہ ھانى خەلكى دەدا دژ بەموسلمانەكان
 ھەرەكو پىشتیش باسماں کرد ، لەجەنگى ئوحویشدا لەگەل موشرىكاندا چووہ
 دەرەوہ بۇ شەرى موسلمانەكان ، كە پیغەمبەرى خوا ﷺ گرتى ، وتى : موخەممەد
 بەرەللەم بكەو ، مەمكۆرە لەبەر خاترى كچەكانم ، پەیمانەت دەدەمى كە جارىكى تر
 شتى لەو شیوہیە نەكەم ، پیغەمبەر ﷺ فەرمووى : بەرت نادەم بپۆیتەوہ بۇ مەككەو
 شان راوہشیئیت و بلیت : دووجار موخەممەدم فریودا ، ھەرگیز نابیت مروقى
 ئیماندار دووجار لەكونیکدا بگەزیت ، پاشان فەرمانىدا بە (زبیر) یان (عاصم)ى
 كۆپى (ثابت) و كوشتیان.

ھەرەوہا فەرمانى كوشتنىدا بەسەر سیخوړپكى مەككەدا ، كە (معاویە)ى
 كۆپى (مغیرە)ى كۆپى (ابى العاص) بوو ، كە دەكاتە باپیرەى (عبد الملك)ى كۆپى
 (مروان) لەسەرى دایكیەوہ ، ئەمەیش لەكاتیکدا بوو كە پۆژى (ئوحوود) موشرىكان
 دەگەرانەوہ بۇ مەككە ، ئەم كابرایە ھات بۇلای (عثمان) كۆپى (عفان)ى ئامۆزای (پ)
 ، (عثمان) لە پیغەمبەرى خوا پەناپەرى بۇ وەرگرت ، بەمەرجىك ئەگەر دواى سى
 پۆژ بینرا لەناو بريت ، كە شارى مەدینە سوپای ئیسلامى تیدا نەما ، ئەم كابرایە

همرمايه وه ، لهوئى سيخوپى دهكرد بۆ قوپرەيش و زياتر له سئ پۆژهكەشى بهسەردا چوو كه سوپاكه گهرايه وه بۆ مهدينه ، (معاويه) پاي كرد ، پينغه مبهري خوا ڤه فرمانى دا به (زيدى) كوپى (حارثه) و (عمارى) كوپى (ياسر) شوينى بكهون ، نهوانيش شوينى كهوتن گرتيان و كوشتيان^(۱).

گومانيشى تىدايه نيه كه غەزاي (حمراء الاسد) غەزايهكى سەربهخۆ نيه ، بهلكو بهشيكه له غەزاي ئوحدو تهواوكهريهتى و لاپهريهك له لاپهركانى ئهوه جهنگه.

ئهوه جهنگى ئوحدو بوو بهدوو رو دريژى و هموو قوناغهكانيه وه ، تويزه رهوانيش چه ندين جار بهدواى دوا چاره نووسى ئهوه جهنگه دا چوون ، كه نايا شكست بوه يان نه؟ ئهوهش كه گومانى تىدا نيه ئهويه سەركهوتنى سەربازى بۆ موشرىكان بوو ، كوئى تروئى تهواوى مهيدانى شهركه شيان كرد ، زيانى گيانى ناو موسلمانەكانيش زۆرترو گه وره تر بوون ، هەنديك له ئيماندارانيش به تهواوهتى شكستيان هيناو ، دهورانى شهر له بهرژه وهندى سوپاي مهككه بوو ، بهلام هەنديك خال ههيه وامان ليدەكات ، ئهوه سەركهوتنه ناو نه نيين (نصر) يان (فتح).

گومانى تىدانیه ، كه سوپاي مهككه نهيتوانى سەربازگهى موسلمانەكان بگريئ ، زۆرينهى سوپاكهى مهدينهش پايان نهكرد - له گهه ئهوه هموو شپىزهى و پيشويه گشتيه دا كه له ناوياندا كهوته وه - بهلكو شهپى پالەوانانه يان كردو له دهو روبهري سەركردهيه تيه كهى خوياندا مانه وه ، حاليش نه گهيشته ئهوهى سوپاي مهككه پراويان بنيت ، تهنا سەربازىكى موسلمان لهو شهره دا بهديلى نهكهوته دهست موشرىكان ، سەربارى ئهوه بى باوه پان نه يانتوانى دهست بگرن بهسەر تالانى و دهستكهوته كانى موسلماناندا ، نهجا كافران نه يانتوانى لاپهريه سيبه مى جهنگه كه له گهه موسلمانەكاندا تهواو مه لده نه وه له كاتيكدا كه هيشتا سوپاي موسلمانەكان له شوينى خويدا مابوه وه ، له مهيدانى شهركه شدا پۆژيك يان دوو پۆژ يان سئ پۆژ نه مانه وه كه ئه مه نهرىتى هموو سەركهوتوه كانى ئهوه پۆژگارە بوو ، بهلكو به خيرايى مهيدانى شهركه يان بهجى هيلاو پاشه كشه يان كرد ، پيش

(۱) دريژهى غەزاي ئوحدو (حمراء الاسد) مان له م سەرچاوانه وەرگرت: ابن هشام ۶۰/۲ تا ۱۲۹، زاد المعاد ۹۶/۲ تا ۱۰۸، فتح الباری ۳۴۵/۷ تا ۳۷۷ له گهه (صحيح البخاری) دا، ههروهها (مختصر سيره الرسول) نويسينى (شيخ عهبدوللای نهجدي ل ۲۴۲ تا ۲۵۷، له شوينى خويشيدا خوئنه رمان ههاله كهى سەرچاوى تر کردوه.

ئەودى مۇسلمانەكان بەجىيى بھيلن ، زاتيشيان نەبوو بچنە ناو مەدينەوہ بۇ
تالانکردنى مال و کەنيزەك ، لەگەل ئەودا کە چەند ھەنگاويک لە مەيدانى
شەرەکەوہ دور بوو ، بگرە بە تەواوى چۆل و ھۆل بوو .

ئەمانەت ھەموو ئەو ھەمان بۇ دەردەخەن كە ئەو ھى بۇ قوپرەيش ھەلكەوت ،
دەرفەتەك بوو، توانيان تيايدا زياننىكى گەرە بەموسلمانەكان بگەيەنن، كەچى
نەياتوانى سوپاى ئىسلام تەفرۇتوانا بگەن ، بەتايبەتى دواى گەمارۆدانەكە ،
زۆرجارىش سەرکردەى دونيا تووشى زيانى لەو جۆرە دەبن كە موسلمانەكان
تووشمان بوو . بۆيە ھەرگىز ناكەرت ئەو ناو بننن سەرەكەوتن و فەتەح .

بەلکۆ پەلەکردنى (ابوسفیان) بۆ پاشەکشە و گەڕانەو، بەهۆى ئەووە بوو دەترسا ئەگەر لاپەرەى کۆتایی شەرەکه هەڵداتەو توشى شکست ببێت ، کەسەیرى هەلۆیستى (ابوسفیان) دەرکەین لەغەزای (حمراء الاسد)دا ئەوهمان بۆ روون دەبێتەو.

كەۋاتە ئەۋ جەنگە بۇ خۇي جەنگىكى داپراۋ نەبوۋ، ھەر دەستىيەكيان
ئەندازەيەك بىردنەۋە شىكىستى بەركەۋت ، پاش ھەريەكەيان بەشپۈەيەمك لە شەپ
كشەنەۋە بىئەۋەى لە گۆپەپانى شەپ رابكات و بىكەكەى بەجى بھىلئيت بۇ
داگىرکردنى دوزمن ، ئەمەيە ماناى جەنگى دانەپراۋ ، ئايەتیش ئامارۋ دەكات بۇ
ئەۋە دەفەرەمۈيت ﴿وَلَا تَهْنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ
وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ﴾ النساء : ۱۰۴ . واتە : كەم و كوپى مەكەن لە داۋاكردىنى
دوزمندا ئەگەر ئىۋە ئازارتان پى بگات ئەۋانىش ۋەك ئىۋە ئازارىيان پى دەگات ،
بەلام ئىۋە ئومىدىكتان بەخۋا خۇتان ھەيە كە ئەۋان يىانە ، دەيىنين ئايەتەكە
ھەردوۋ ئۆردۈەكەى لەئىش پى گەيشتن و ئازاردا بەيەك چۈاند ، ئەمەش ئەۋ مانايە
دەدا بەدەستەۋە كە ھەردوۋ ھەلۈيستەكە لە يەك دەچن و ، ھەردوۋلا گەرانەۋە بەبى
سەرەكەۋتن .

قورئان له باره ی جهنگه که وه ددهویت

قورئانی پیروز هاته خواره وه تیشکی دهخسته سهر هه موو قوناغه گرنه گه کانی ئەم جهنگه و پای خوشی خسته پروو سه بارهت به وه و یانه ی ئەم شکسته گه وریان ئی که و ته وه ، ئەو لایه نه لاوازان هشی پروو کرده وه که پیشتر له ههر کۆمه لێکی ئیماندار ی ترداو له هه لویستی یه کلاکه ره وه ی له م جوړه دا هه بوون ، هه ره وه سه بارهت به و نامانجه به رزه گه و رانه ی دانراون بۆ ئەوه ی ئەم ئومه ته دهستی بکه ویت ، که جیاوازی له گه ل ئەوانی دیکه دا ئەوه یه ﴿ کُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ﴾ آل عمران : ۱۱۰ .

هه ره وه قورئان باسی دووروانی کردو ئابرووی بردن ، هه رچی له ناخیاندا بوو له دژایه تی کردنی خوداو پیغه مبه ر ﴿ هَیْئَا نِیْهَ دِره وه ، ئەو دلله راوکێ و خوت خوتانه ی دلی هه ندیک له باوه ر لاوازه موسلمان ه کانی شی گرتبوو هه لمالی ، که دوو پرووان و خیلێ جوله که ی برایان . له پیلان گیرو فیتنه چیان - ده یان وروژاند ، هه ره وه نامارزه شی کرد بۆ حیکمهت و مه به سته گرنه گه کانی جهنگه که .

له باره ی شه ره که وه نزیکه ی شه ست ثایهت له سوره تی ال عمران هاته خواره وه که به یه که م قوناغی جهنگه که ده ست پی ده کات : ﴿ وَإِذْ عَدُوْتُ مِنْ أَهْلِکَ یُبْوئُ الْمُؤْمِنِیْنَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ﴾ ال عمران : ۱۲۱ واته : که به ره به یان لای ماله کهت ده رچویت و جیگه و ریزه کانی ئیماندارنت دیاری کرد بۆ شه ر ، له کو تایشدا لیدوان لکی هه مه لایه نه ده دات له سه ر ئاکام و حیکمه ته کانی ئەم جهنگه ، خوی گه وه ره فره مویه تی : ﴿ مَا کَانَ اللّٰهُ لَیْذَرَ الْمُؤْمِنِیْنَ عَلٰی مَا اَنْتُمْ عَلَیْهِ حَتّٰی یَمِیْزَ الْخَیْثَ مِنَ الطَّیِّبِ وَمَا کَانَ اللّٰهُ لَیْطَلْعَکُمْ عَلٰی الْغَیْبِ وَلَکِنَّ اللّٰهَ یَجْتَبِیْ مِنْ رُّسُلِهٖ مَنْ یَّشَآءُ فَاَمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَاِنْ تُوْمِنُوْا وَتَتَّقُوْا فَلَکُمْ اَجْرٌ عَظِیْمٌ ﴾ ال عمران : ۱۷۹ واته : خوا واز له ئیمانداران ناهینیت ههر وه کو ئەوه ی که ئیستا ئیوه هه ن ، تا پیس و پاک له یه کهتری جیا نه کاته وه ، نه بوه که خودای گه وه ره غه یبتان نیشان بدات ، به لکو خودا به ویستی خوی له پیغه مبه ره کان هه لده برژیریت ، باوه ره بنین به خوا و پیغه مبه ره که ی ، ئەگه ر ئیمان بهینن و له خوا بترسن پاداشتیکی گه وه ره تان هه یه .

حیکمەت و وانەکانی جەنگی ئوحوود

(ابن القيم) بەدریژی باسیکی ئەم بابەتە ی کردووە ^۱ (ابن حجر) یش دەلالت : زانیان وتوانە : لە بەسەرھاتی ئوحوود و زانیاندا کە بەموسڵمانەکان گەیشت، دەیان پەندو نامۆزگاری خودایی گەورە ی تێدایە، لەوانە: ئاگادار کردنەوی موسڵمانەکان لەچارەنووسی ھەر یاخی بونیک و چارەپەشی گوناھکردن و وەك چارەنووسی ئەو تیر ھاوژنە ی پیغەمبەر ﷺ لەسەر شاخەكە داینابوون و پێی فەرموو بوون کە بەجێ نەھێلن ، لەوانەش نەرتی پیغەمبەر (س) وایە کە تاقی بکێنەو و بەلام سەرەنجام ھەر بۆ ئەوانە ، حیکمەتیش لەویدا ئەو یە ئەگەر ھەمیشە سەرکەون ناحەزیان تێدەکەوێت و، راستگۆ لەدرۆزن جیا ناکرێتەو ، خۆئەگەر ھەمیشە شکستیش بەین ئەو مەبەستی ناردنی پیغەمبەر (س) نایەتە دی ، بۆیە حیکمەت وابوو کە ھەردوو ھەلوێستە کۆبکێتەو بۆ جیا کردنەوی راستگۆ لە درۆزن ، چونکە دوو پووی دوو پووان لە موسڵمانەکانەو دیارنەبوو ، کە ئەو بەسەرھاتە پووی دا ، دوو پووان ناخی خۆیان دەرخت بەگوتارو کردار ، ئیدی ھیچ بەنھێنی نەمایەو و ئیمانداران تێگەیشتن کە لە خانو مالاکانی خۆیاندا دۆژمنیان بۆ پەیدا بوو ، خۆیان بۆ ئامادەکردن و خۆپارێزیان ئی کردن ، لەو بەندانە ی تریش خۆی گەرە چەندین جیگە و پلەوپایە ی لە دیوانی شکۆداری خۆیدا ئامادە کردووە بۆ ئیماندارانی کە بەکردهو نایگەنی ، بەلکو دەبێت تاقیکردنەو و ئەزمونی بکێن تا بگەن ئەو شوین و پلەوپایانە، ھەر لەو پەندانەش شەھیدبوون بەرزترین پلە ی ئەولیا یە ئەویدا خۆی گەرە بۆی ھێنانە پیشەو ، لەو بەندانەش خۆی گەرە دەیەوێت دۆژمنانی لەناو بچن ، بۆیە ئەو ھۆیانە دەھینێتە کایەو بۆ ئەو ی بەھۆی کوفر و دەستدریژی ستەمکاریانەو بەدەستی ئەولیاکانی خۆی لەناویان بەریت بەو شیوەیەش گوناھ ی ئیماندارانی سپی و کافرانیشی تەفرو تونا کرد ^۲.

^۱ / پروانە (زاد المعاد) ۹۹/۲ تا ۱۰۸ .

^۲ / فتح الباری ۲۴۷/۷ .

سریه و نیرواوه‌کانی نیوان (نوحود) و (نه‌حزاب)

ئەو کارەساتە کاریگەرییەکی خراپی ھەبوو لەسەر ناوبانگی ئیمانداران ، ھەبیبەتیان نەما لەناوداڵندا ، سەرئیشەو کیشەناوەکی و دەرەکیەکان بۆ سەر ئیمانداران زیاتری کرد ، مەترسی لە ھەموو لایەکەوە پەروی کردە مەدینە ، جۆلەکەو دوو پەووەکان و عەرەبە موشریکەکان بە ئاشکرا دژایەتی پیغەمبەری خۆیان دەکرد ، ھەندیکیان خەزیک بوو دەست لەکۆمەڵی ئیمانداران بوەشیئین ، زیاد لەو دوش بە نیاز بوون لەناویان بەرین و ، بنبریان بکەن .

هیشتا دوومانگ بهسەر ئەو جەنگەدا تینەپەری بوو ، (بنو اسد) خۆیان سازدا بۆ هەلکوتانە سەر شاری مەدینە ، پاشان تیرە (عضل) و (قارە) لە مانگی سەفەری سالی چواری کۆچیدا هەستان بە فیلیک ، بوو هۆی کۆژانی دە هاوێلی پیغمبەر ﷺ ، لە هەمان مانگدا (بنو عامر) یش هەستان بە هەمان فیل ، بوو هۆی کۆژانی حەفتا هاوێلی تری پیغمبەر ﷺ ، ئەو پووداوە بە کارەساتی بیری (مؤنە) ناسراوە ، هەر لەو ماوەیدا (بنو نضیر)ی جولهکش زاتیان کرد بە ئاشکرا دوژمنایەتیان دەرپری و لە رەببەیی یەکەمی سالی چواری کۆچیدا داویکیان نایەوێت بۆ شەهید کردنی پیغمبەر ﷺ ، (بنو غطفان) یش زاتیان دایە بەرخۆیان ، بە نیازبوون لە (جمادی) یەکەمی سالی چوارەمی کۆچیدا بێن بەسەر مەدینەدا .

هه‌یه‌ت و سامی موسلمانەکان کە بەهۆی جەنگی ئۆجودەو - بۆ ماوەیەک - نەما بوو موسلمانەکانی خستە بەر مەترسیەو ، بەلام دانایی و گەورەیتی پیغمبەر ﷺ ، پووی ئو تەوژمانەیی وەرچەرخاندو جارێکی‌تر سام و بیمی بۆ موسلمانەکان گێڕایەو و سەرلەنوێ سەری بەرزو بلندکردنەو ، یەکەم کاریک کە پێی هەستا راوانانەکە (حمراء الاسد) بوو ، بەمە ئەندازەیەکی زۆری لە ئاوبانگی سوپاکە پاراست ، ئەم کارە جوله‌کو دوو پووەکانی سەرسام و سەرگەردان کرد ، پاشان هەستان بەچەند مانۆریکی ترو سامی بۆ گێڕانەو . بەلکو زیاد لەو هوش لەم چەند پەرەیی دوایدا چەند باسیکی لەو بارەییو تێدایە .

سریه‌ی (ابی سلمه)

یه‌که‌م کۆمه‌لێک که دوا‌ی نسکۆکه‌ی ئو‌حود هه‌ستان دژ به‌ موس‌لمان‌ه‌کان خێلی (بنو اسد)‌ی کۆری (خزیمه‌) بوون ، هه‌وال‌گره‌کانی مه‌دینه‌ هه‌والیان هی‌نا ، که (طلحه‌) و (سلمه‌) هه‌ردوو کۆره‌که‌ی (خو‌یلد) له‌گه‌ل گۆی مشت‌ه‌کانیان کۆبو‌نه‌ته‌وه‌و بانگه‌شه‌ی خێلی (بنی اسد) ده‌که‌ن بۆ جه‌نگ کردن دژ به‌ پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ.

خێرا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ سه‌ریه‌کی نارذ ژماره‌یان - سه‌دو په‌نجا که‌س ده‌بوو له‌ کۆچکه‌ران و نه‌نساره‌کان ، (ابو سلمه‌) ی کرده‌ سه‌رو‌کیان و ئالاکه‌ی دایه‌ده‌ستی ، (ابو سلمه‌) له‌ پڕێکدا دای به‌سه‌ر (بنی اسد)دا له‌ناو خان‌ه‌و مال‌ی خو‌یاند ، پی‌ش ئه‌وه‌ی ئه‌وان هی‌رشه‌که‌یان ده‌ست پێ بکه‌ن په‌رت‌ه‌وازه‌یان کردن ، موس‌لمان‌ه‌کان ژماره‌یه‌کی زۆر وش‌ترو مه‌ریان ده‌ستکه‌وت و دانیانه‌ به‌رو گه‌رانه‌وه‌ بۆ مه‌دینه‌ بێ ئه‌وه‌ی تووشی هیچ شه‌ریک ببن .

ناردنی ئه‌م سه‌ریه‌یه‌ له‌ سه‌ره‌تای ده‌رکه‌وتنی هیلالی مانگی مو‌حه‌ره‌می سال‌ی چواره‌می کۆچیدا بوو ، که (ابو سلمه‌) گه‌رایه‌وه‌ شو‌ینی خو‌ی ، شو‌ینی زامیکی که‌ له‌ ئو‌حوددا بریندار بوو بوو سه‌ری هه‌ل‌دایه‌وه‌و لی‌ی پی‌س کرد ماوه‌یه‌کی پێ چوو پاشان کوشتی ^(١).

ناردنی (عبدالله)‌ی کۆری (انیس)

له‌ پۆژی پینجه‌می هه‌مان مانگدا - مو‌حه‌ره‌می سال‌ی چواره‌می کۆچی - هه‌وال‌ گر‌ه‌کان هه‌والیان هی‌نا که‌ (خالد)‌ی کۆری (سفیان)‌ی (هن‌دی) خه‌لک کۆ ده‌کاته‌وه‌ بۆ جه‌نگ له‌گه‌ل موس‌لمان‌ه‌کان ، پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ (عبدالله)‌ی کۆری (انیس)‌ی بۆ نارذ تا له‌ناوی به‌ری‌ت .

(عبدالله)‌ی ماوه‌ی هه‌ژده‌ شه‌وی پێ چوو هه‌ر نه‌هاته‌وه‌ بۆ مه‌دینه‌ ، پاشان له‌ پۆژی شه‌مه‌دا که‌ مانگی مو‌حه‌ره‌م حه‌وت پۆژی مابوو گه‌رایه‌وه‌ (خالد)‌ی کوشتبوو ^(٢). که‌له‌ سه‌ره‌که‌ی له‌گه‌ل خو‌یدا هی‌نا بوو ، له‌به‌رده‌م پی‌غه‌مبه‌ردا داینا ، پی‌غه‌مبه‌ری خوا گۆچانیکی دایه‌ ، (عبدالله)‌ی وتی : پی‌غه‌مه‌ری خوا ﷺ ئه‌مه‌ نیشانه‌ بی‌ت له‌نیوان من و تۆدا له‌ پۆژی قیامه‌تدا ، که‌ کاتی مردنیشی نزیک بو‌وه‌وه‌ وه‌سی‌تی کرد که‌ ئه‌و داره‌ بخ‌ری‌ته‌ نیو کفنه‌که‌یه‌وه‌ ^(٣).

^(١) زاد المعاد ١٠٨/٢ .

^(٢) واته‌ (خالد)‌ی کۆری (سفیان)‌ی (هن‌دی) .

^(٣) هه‌مان سه‌رچاوه‌ ١٠٩/٢ ، ابن هشام ٦٠٩/٢ ، ٦٢٠ .

شاندهکەى (ره جيع)

له مانگی سهفهری هه مان سائدا - واته سالى چوارهى كۆچى ، چهند كهسيك له خيلى (عضل) و (قاره) هاتنه خزمهت پيغمبهري خوا ﷺ و ، وتيان ئيسلامه تيمان تيدايهو ، داوايان كرد كه چهند كهسيكيان بو بنيرت تا فيرى ئايينه كميان بكات و قورئانيان پى بخوينتتهوه ، پيغمبهري خوا ﷺ شمش كهسى لهگهلا ناردن ، له ريوايه تهكهى (ابن اسحاق) و لای (بوخارى) يش هاتوو كه بریتی بوون له (١٠) كهس و (مرثدى كوپى) (ابى مرثدى) (غنوى) دهكاته نه ميريان ، له گوتهيهكى (ابن اسحاق) و (بخارى) يشدا هاتوو ، كه نه ميره كميان (عاصم) كوپى (ثابت) بوه ، باپيرهى (عاصم) كوپى (عمر) كوپى (خطاب) بووه (لهگهلا شاندهكهدا ده پون ، تادهگنه ناوچهى (رجيع) كه ئاويكى خيلى (هزيل) به پووى (حجان) دا له نيوان (رايغ) و (جده) دايه ، تيرهيهكى خيلى (هزيل) به پووى (حجان) دا له نيوان (رايغ) و (جده) دايه ، تيرهيهكى خيلى (هزيل) يان ئى دهنگدان پييان دهوتن (بنو لحيان) ، نزيكهى سهه كهسيكى تير هاويژ شوئييان كهوتن ، به شوئيياندا چوون تاگه يشتنه سهریان ، له هه موولايه كهوه چواره وريان دان ده كهسه موسلمانكه په نايان برد بووه لای (فدقد) پييان وتن : وانده په يمانتان ده دينى نهگهر خوتان به دهستهوه بدن كهستان ئى نهكوژين . به لام (عاصم) دانه بهزى و شهري لهگهلاياندا كرد ، به تير حموت كهسيان ئى كوژا ، تنها (خبيب) و (زيد) كوپى (الدثنه) و پياويكى تريان ئى مايهوه ، بى باوه ران جاريكى تر وانده په يمانيان پيدان نه يانكوژن ، نه سجا خوياندا به دهستهوه ، به لام نهوان بى په يمان ده رچوون ، به په تى وشتره كانيان هه رسيكيان به ستنهوه ، سنيهم پياويان وتى : نه مه سه ره تاي په يمان شكاندنه به دواى خوياندا رايان كيشا ويستيان بيده نه بهر ، لهگهلايان نه رويشت كوشتيان ، نه سجا (خبيب) به بهنده يى له مهكه مايهوه ، پاشان به ريارياندا بيكوژن ، بويه له (حرم) به رهو (تنعيم) برديانه ده رهوه كه ويستيان چوارميخه بكيشن ، فه رمووى : مؤله تم بدن با دوو ركات نويز بكهه ، وازيان ئى هيناو دوو ركات نويزه كهى كرد ، پاشان سلاوى دايه وهو فه رمووى : وه لاامى نهگهر گومانتان وانده بوايه كه گوايه ده ترسم نويزى زياترم ده كرد ، پاشان فه رمووى : خوايه قريان تيخهى ، كوشت و به ريان بكهيت ، تاقيان نه مه يليت له سه ره زه ويدا ، پاشان نه م شيعره ي خوينه دهوه ^(١) .

^(١) دهقى شيعره كه به عه ره بى بهم ديژه ده ست پى دهكاته ، (لقد اجمع الاحزاب حولي والبوا قبائلهم واستجمعوا كل مجم) بو خوينه ري كوردى دلسوز دهقى شيعره كه مان به كوردى نوسيهوه ، كه به زدار ماموستا (نورى فارس حه مه خان) له كتىبى (التاج الجامع للاصول) كورديه كهى به شى هه شته مدا بلاوى كردوتهوه .

بۆم هه ئخراوه په تی سیداره	دمست و پام به کوت له له شم باره
لینوه کرۆژی چوون فیشکه ی ماره	دوژمن له دمورم به بی شوماره
هاتوون بۆ سهیری منی بیچاره	خاووخیزانی نهو گورگه هاره
له حائی دلم چهنده زاماره	کەسی بی کهسان خوی ناگاداره
نه لهام بینینی روو خساری یاره	بۆخۆم غه رییم له م دووره شاره
دلم له زۆری زۆردار بیزاره	هه میسه دلم لای کەس و کاره
له جینی رووی نازیز چاره ی به دکاره	وهی نه بـ اتم له زارا ژاره
تۆ له م بسینیت له چی زۆرداره	سکالام له لای خوا ی کردگاره
تاقه روانگه ی به نده ی بیچاره	عه رشی تۆ خودا قیبله ی هه ژاره
جسته م پر له خار بوه نه مجاره	بینچاره یی من له عالمه دیاره
له سه ره مهرگـ شادو پرزگاره	نه وه ی ناوی تۆ ی له ناوی زاره
دمکیشم ، باکم نی یه له م باره	بۆرمه زامه ندی تۆ نه م نازاره
که لاهه کۆنیش کۆشک و ته لاره	نه گهر مه یلت بی گول و گولزاره
گهر وابیت مردن دمکرم به پاره	ده لێن کافریه سه رت هوتاره
خونچه ی گول به دهم شه ونم له زاره	چاوم به وینه ی هه وری به هاره
سه رم شوپ ناکه م بۆ نه و خونخوا ره	له مهرگ سلناکه م مردن یه کجاره
به پینی خۆم ده چه بهر پینی هه ناره	ماده م بۆنیسلام ده مدمن له م داره

(ابوسفیان) وتی به (خبیب) : ئایا هه زده کهیت ئیستا له گه ردنی موحه ممه د

بدهین و ، تۆش برۆیته وه بۆ ناو مال و منالی خۆت ؟

فه رمووی : نه خیر سویندم به خوا هه ز ناکه م له ناو مال و منالی خۆمدا بم

و نه ویش یه ک دپکی به پێدا بچیت.

پاشان له خاچیانداو پاسه وانیان دانا به دیاریه وه ، (عمرو) ی کوپی (امیه) ی (ضمری) هات و شه و به فیلیک لاشه که ی لی کرده وه ، بردی ناشتی ، نه و که سه ی (خبیب) ی شه هیدکرد (عقبه) ی کوپی (حارث) بوو ، (خبیب) له جهنگی به دردا (حارث) ی باوکی کوشتبوو.

له (صحیح) یشدا هاتوه که (خبیب) یه که م کهس بوو ، دوو پکات نوێژی پێش شه هید بوونی داهینا ، ده لێن له کاتی به مند بونه کهیدا بینراوه که بۆشکی تری و خورمای خواردوه ، له کاتی که دا نه و دوو مبه وه یه له هه موو مه که که دا نه بووه.

(زید)ی کوپی (دثنه)ش، (صفوان)ی کوپی (امیه) له جیاتی باوکی کوشتیهوه.
 قورپهیش خه لکیان نارد بۆ هیئانی لاشه‌ی (عاصم) تا بیفرۆشن به قورپهیش
 ، له شه‌پی به‌درا (عاصم) یه‌کیک له گه‌وره‌کانی قورپه‌یشی کوشتبوو ، که چوونه
 سهر لاشه‌که‌ی ده‌بینن کۆمه‌لیکی زۆر زه‌رده‌واله به‌سه‌ریه‌وه وه‌ستاون ، بواریان
 نه‌ده‌دا که‌س نزیک بیته‌وه ، خه‌لکه‌که هیچیان بۆ نه‌کراو گه‌رانه‌وه ، پیشتەر (عاصم)
 نزای لای خوا کردبوو که‌ده‌ستی موشریک به‌رجه‌سته‌ی نه‌که‌وێت و ده‌ستی ئه‌ویش
 به‌موشریک نه‌که‌وێت که (عمر) ئه‌م هه‌واله‌ی (عاصم)ی پیگه‌یشت ، فهرمووی :
 خوای گه‌وره دوا‌ی مردنیش جه‌سته‌ی ئیماندار ده‌پاریزێت هه‌روه‌کو له ژبانیشدا
 ده‌پاریزێت ^(١).

کاره‌ساتی بیرى (معونه)

له‌و مانگه‌دا که پروداووی (رجیع) پوو‌ی‌دا ، کاره‌ساتیکی تریش پوو‌ی‌دا که
 خه‌مناکترو ترسناکتربوو له‌یه‌که‌م ، ئه‌و کاره‌ساته به‌کاره‌ساتی بیرى (معونه) ناسراوه.
 پوخته‌که‌ی ئه‌وه‌یه که (ابو براء) (عامر)ی کوپی (مالک) که به (ملاعب الاسنه)
 بانگ ده‌کرا ، هاته خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ بۆ مه‌دینه ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ بانگی کرد بۆ
 ئیسلام موسلمان نه‌بوو نارازیش نه‌بوو ، وتی: پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئه‌گه‌ر بکریت
 هه‌ندیک له هاوه‌له‌کانت بنیره بۆلای خه‌لکی (نجد) تاخه‌لکی بانگ بکه‌ن بۆ ئاینه‌که‌ت ،
 ئومێدم وایه که به‌ده‌مه‌ته‌وه بین ، فهرمووی : به‌ترسم خه‌لکی (نجد) شتیکیان ئی بکه‌ن ،
 (ابو براء) وتی : من په‌نایان ده‌هم ، پیغه‌مبه‌ری خوا چل پیاوی له‌گه‌لیاندا نارد - له
 گوته‌یه‌کی (ابن اسحاق) داو له (صحیح) یشدا هاتوه که حه‌فتا که‌س بوون ئه‌وه‌ش که
 له (صحیح) دا هاتوه راسته‌ر (مئذری کوپی) (عمرو)ی کرده میریان که له خێلی (بنی
 ساعده) بوو شۆره‌ته‌که‌ی (المعتق) بوو ئه‌وانه له پیاوه هه‌لبژاردبو پیاوماقوول و قورئان
 خوێنه‌کان بوون ، له‌ناو مه‌دینه‌دا به‌ پۆژیان داریان ده‌هینا ده‌یانفرۆشت و پاره‌که‌یان
 ده‌دا به‌موسلمانه‌کانی خه‌لکی (صفه) و قورئانیان به‌وانه ده‌وته‌وه ، شه‌ونوێزیان
 ده‌کرد ، ئه‌م کۆمه‌له گه‌یشتنه بیرى (معونه) - ناوچه‌یه‌که ده‌که‌وێته نیوان هه‌وارگه‌ی
 خێلی (بنی عامر) و سارای (بنی سلیم) له‌وێ دابه‌زین ، پاشان به (حرام)ی کوپی
 (ملحان) دا که برای (ام سلیم) نامه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ری خوایان نارد بۆ دوژمنی خوا

^(١) ابن هشام ١٦٩/٢ تا ١٧٩ (زاد المعاد) ١٠٩/٢ صحیح البخاری ٥٦٨/٢ ، ٥٦٩ ، ٥٨٥ .

(عامری کوپی (طفیل) سهیری نه کرد ، فرمانی دا پیاوئک له پشتهوه رمیکي لینداو شهیدی کرد ، که رمهکه له سنگهیهوه دهرچوو ، خوئن فیچهقهی کرد ، (حرام) هاواری کرد : (الله اکبر) به پهرودرگاری کابهی شهریف سرکهوتم .

پاشان خیرا دوژمنی خوا داوای کرد له (بنی عامر) دهست بکهن به شهر له گهل ئهوانی تریشدا ، ئهوان نه هاتن به ده میوه له بهر په نادانی (ابو براء) ، داوای کرد له خیلئ (بنی سلیم) لهو خیلئه تیرهی (عصفه) (رعل) و (ذکوان) چوون به هانا یهوه تا گهماروی هاوه له کانی پیغه مبهریاندا ﷺ دهستیان کرد به شهر تا دواکهسیان شهید کران. جگه له (کعب) ی کوپی (زید) ی کوپی (نجار) به برینداری خوئی کرد بوو به مردوو له نیوان کوژراوه کاندا ، نهم پیاوه ژیا تا له پوژی (خندق) دا شهید کرا.

(عمرو) کوپی (امیه الضمری) و (مندر) ی کوپی (عقبه) له دهردهوی سهریازگه بوون ، که هاتنهوه له دوردهوه دال و قله رهشیان بینی به سهر سهریازگهوه دهورانهوه ، ((مندر) دابهزی و کهوته شهر له گهل موشریکاندا تا له گهل هاوه لانی شهید کرا . (عمرو) ی کوپی (امیه الضمری) یش به دیل گیرا ، که ههوال درا (عمرو) له خیلئ (بنی مضر) (عامر) کیشای به نیوچاوانی خویدا، پزگاری کرد له پای پزگارکردنی بهندهیه کدا که له گهردنی دایکیدا بوو...

(عمرو) ی کوپی (امیه الضمری) گهرایهوه بولای پیغه مبهر ﷺ ، ههوالئ ئهو کارهساته جهرگ بره ی پی بوو ، شهید بوونی ئهو هفتا هاوه له کارهساتی ئو خودی وهیر هینایهوه ، ئهوانه ی ئو خود له شهریکي پوون و ئاشکرادا شهید بوون ، به لام ئه مانه ی (معونه) به هوئی ناپیاویی و په یمانشکینیهوه شهید کران .

که (عمرو) ی کوپی (امیه) له پزگه دا بوو گه یشته (مرمره) له سهردهوی (قناة) دا ، له ژیر سیبهری درهختیکدا دابهزی بجهوئتهوه ، دوو پیاوی خیلئ (بنی کلاب) یش دابهزین له هه مان شوئندا ، که نوستن (عمرو) ههردووکیانی کوشت ، پیی وابوو که ههقی هاوه له کانی سهندوئتهوه ، که چی له راستیدا ئهو دوانه په یمانی پیغه مبهریان له گهردندا بوو ﷺ ، (عمرو) بهوهی نه زانیبوو ، که هاتهوه ههوالئ دا به پیغه مبهر ﷺ که چی کردووه ، فرمووی : تو دوو کهست کوشتوه ده بیئت خوینه که یان بدهم و سهرقائی کوژدنهوهی فیدیه که ی بم لای موسلمانان و جوله که هاوپه یمانه کانیان ^(۱) ، هه ر ئه مهش بووه هوئی هه لگیرسانی غه زای (بنو نضیر) .

^(۱) بروهانه (سیره ابن هشام) ۱۸۳/۲ تا ۱۸۸ ، (زاد المعاد) ۱۰۹/۲ ، ۱۱۰ صحیح البخاری ۵۸۴ / ۲ - ۵۸۶ .

پیغمبر ﷺ خوا ۛ زور خهفته تی بهم کاره ساته و کاره ساتی (رجیع) یش خوارد که له ماوه ی چهند پوژیککی کهمدا پروویاندا^(۲) ، به ته وای خهم و په ژاره دایگرت^(۳) ، تا گه یشته نزاکردن له ئه و خیل و تیرانه ی ئه و ناپیاوی و په یمانشکینه یان کردبوو بهرامبر به هاوه له کانی ، له (صحیح) داهاتوو له (انس) وه ، ده لیت : پیغمبر ﷺ سی به ره به یانی له سر یه ک نرای ده کرد له و که سانه ی هاوه له کانیان شهید کرد له بیری (معونه) دا ، له نوژی به یانیدا دوعای ده کرد له خیل (رعل) و (ذکوان) و (لحیان) و (عصبه) و ده یفرموو : به راستی (عصبه) له خواو پیغمبره که ی یاخی بوو، تا قورئانیش له باره یانوه هاته خواره وه تا سرپایه وه به و هواله ی له لایه ن خواوه درا به پیغمبر ﷺ که ده لیت : شهیدان وتیان : ئیمه به خودای خومان گه یشته ی لیمان رازی بوو ئیمه ره زامه ند بووین ، ئیتر پیغمبر ﷺ وازی له دوعای (قنوت) ه که ی هیئا^(۴) .

غه زای (بنی النضیر)

بیشتتر وتمان : که جوله که داخی زوریان له دلدا بوو بهرامبر به موسلمانان کان ، به لام نه یانده ویرا شهرو پیکدادان بکه ن، به لکو په نایان ده برده بهر فیل و پیلانی ژیر به ژیری ، به ناشکرا رقه به رایه تی و دوژمنایه تیان ده کرد ، چهن دین جووری فیل و ته له که یان به کارده هیئا ، بو ئازاردانی موسلمانان کان ، دوا ی پووداوی (بنی قینقاع) و کوژدانی (کعب) ی کوپی (اشرف) زور له خو یان ده ترسان ، بیدهنگو سه رکز دانیشته بوون .

به لام دوا ی پووداوی (ثوحد) زاتیان دایه به رخویان ده ستیان کرده وه به دوژمنایه تی و په یمانشکینی و به نه ینیش په یوه ندیان کرد به دووپوان و موشریکانی مه که وه و بو به رژه و هندی ئه وان کاریان ده کرد .

پیغمبر ﷺ خوا ۛ دانی به خودا گرت تادوا ی کاره ساتی (رجیع) و (معونه) که زاتیان دایه به رخویان و هه ستان به پیلانی که بو شهید کردنی خودی پیغمبر ﷺ .

(۲) واقدی وتویه تی : هوالی هاوه له کانی (رجیع) و (معونه) له یه ک شهودا به پیغمبر ﷺ گه یشته .
 (۳) (ابن سعد) له (انس) وه ده گنریته ره ده لیت : هه رگیز نه مدیوه پیغمبر ﷺ به نه اندازه ی هوالی هاوه لانی بیری (معونه) خهم و په ژاره دلی گرتیت ، بهوانه : مختصر سیره الرسول ﷺ نویسی : شیخ عه بدولای نه جدی . ل . ۲۶۰ .
 (۴) (بخاری) ۵۸۶/۲ ، ۵۸۷ ، ۵۸۸ .
 ۱ / ئه م باسه له وتیه وه رگبراه وه که (ابو داود) له (باب خبر النضیر) دا گیراوتیه وه ۱۱۶ / ۲ ، ۱۱۷ . (عون المعبود ، شرح سنن ابی داود) .

رووداوهكەش بەم شیوهیە ، پیڤه‌مبەری خوا ﷺ لەگەڵ چەند هاو‌ه‌لێكدا چوو بۆ لایان تاقەسیان لەگەڵدا بکات بۆ خوێنباڵایی ئەو دووپیاو‌ه‌ی خێڵی (کیلاب) کە (عمرو) ی کو‌پ‌ری (امیه) بەهەڵە کوشتبوونی، ئەمەش دەبوو ئەرك لەسەر جوله‌کە بە‌پ‌ی‌ی بەندەکانی رێککە‌وت‌ننامە‌کە ، جوله‌کە‌کان و‌تیان : باشە (ابو القاسم) ، لێ‌رە دانیشە تا کارە‌کە‌ت بۆ جێبە‌ج‌ێ دەکە‌ین ، پیڤه‌مبەری خوا ﷺ لە‌پ‌ال دیواریکی ماله جوله‌کە‌یه‌ک‌دا دانیش‌ت تا لەسەر واده‌ی خو‌یان پارە‌کە بە‌ه‌ینن ، (ابوبکر) و (عمر) و (علی) و کۆمه‌لێکی تریش لە هاو‌ه‌لان لەگە‌ل‌دا دانیش‌تن.

جوله‌کە‌کانیش لە‌م‌لاو‌ه سەریان کرد بە‌یه‌ک‌دا ، شەیتان سەرسەختیە‌کی تری پێ‌کردن ، پیلانیان دانا بۆ شە‌ه‌ید کردنی پیڤه‌مبەر ﷺ ، و‌تیان : ک‌ی لە ئێ‌وه دە‌توانیت ئەم بە‌رده گە‌وره‌یه هە‌ل‌گ‌ر‌یت و بە‌ری داته‌وه بە‌سەر سە‌ری‌داو بی‌کو‌ژ‌یت...؟ سە‌رسەخت‌ترینیان (عمرو) ی کو‌پ‌ری (ج‌حاش) و‌تی : من دە‌توانم . (سلام) ی کو‌پ‌ری (مش‌کم) پ‌ی‌ی و‌تن ش‌تی وامە‌کە‌ن ، وە‌ل‌ل‌اه‌ی هە‌وال‌ی دە‌در‌یت‌ی لە‌بارە‌ی ئەم کارە‌تانه‌وه ، ئەمەش پە‌یمان‌ش‌کی‌تیە لە‌نی‌وان ئێ‌مه‌و ئە‌ودا ، بە‌لام لە‌سەر خیا‌نه‌ته‌کیان سو‌ور بو‌ون .

(ج‌بریل) (ع) لە‌لایەن پەر‌وه‌ر‌د‌گاره‌وه دابه‌زی بۆ سەر پیڤه‌مبەر ﷺ هە‌وال‌ی پیلانە‌کە‌ی پ‌ی‌ی فەر‌موو ، خ‌یرا پیڤه‌مبەر ﷺ لە‌ج‌ی‌گە‌کە‌ی خ‌وی هە‌ستاو چوو بە‌ره‌و مە‌دینه ، هاو‌ه‌لە‌کانی بە‌دوا‌یدا پ‌و‌شتن ، و‌تیان ، پیڤه‌مبەری خوا ﷺ نە‌مانزانی بۆ هە‌ستایت ؟ ئە‌و‌یش هە‌وال‌ی نیا‌زه خراپە‌کە‌ی جوله‌کە‌ی پ‌ی‌دان .

ن‌و‌ری پ‌ی‌ی نە‌چ‌وو پیڤه‌مبەر ﷺ (م‌حم‌د) ی کو‌پ‌ری (مس‌لمه) ی نارد بۆ‌ل‌ای (بنی الن‌ضیر) و پ‌ی‌ی و‌تن : (لە مە‌دینه ب‌پ‌و‌نه دەر‌ه‌وه‌و در‌اوس‌ییە‌تیم مە‌کە‌ن ، دە پ‌و‌ژ ب‌وار‌تان دە‌ده‌م‌ی ، د‌و‌ای ئە‌و ماو‌ه‌یه هە‌ر‌کە‌س‌ی‌کتان بب‌ینم دە‌ده‌م لە‌ ملی) . ئ‌یدی جوله‌کە ج‌گە لە دەر‌چ‌وون ه‌ی‌چ دەر‌فە‌ت‌ی‌کی تریان نە‌ما ، چە‌ند پ‌و‌ژێ‌ک مانە‌وه بۆ خ‌و ساز‌کردن ، بە‌لام سەر‌و‌کی دو‌و‌پ‌و‌ان (ع‌بدالله) ی کو‌پ‌ری (ابی) هە‌وال‌ی بۆ ناردن کە بم‌ی‌ننه‌وه‌و دەر‌نە‌چ‌ن و ب‌پ‌و‌نه ناو قە‌لا‌ک‌انتانه‌وه‌و ، دو‌وه‌زار کە‌سم لە‌گە‌ل‌ایه لە‌گە‌ل‌تان د‌ی‌ن بۆ ناو قە‌لا‌کە‌تان و خو‌یان لە‌پ‌ی‌ناو‌ی ئ‌ی‌وه‌دا دە‌دن بە‌کوشت : ﴿لَنْ أُخْرِجَکُمْ لَتَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا تُطِيعَ فِیکُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرْکُمْ﴾ الح‌شر: ١١ ، ئە‌نجا هاو‌پە‌یمانە‌کان‌تان (ق‌ری‌ظە) و (غ‌طفان) پ‌شتان دە‌گ‌رن .

لیره دا جوله که ئاهیکیان هاته وه به بهرداو ، بریاریاندا دوژمنایه تی پیغه مبه‌ر ﷺ بکه‌ن ، (حی) کوپی (ئه‌خطب)ی سه‌رکرده‌یان چاوی بریه ئه‌و قسانه‌ی سه‌رکرده‌ی دووپوان بۆی ده‌کرد ، بۆیه هه‌والی نارد بۆ پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ و پی‌وت : ئیمه له‌مال و حالێ خۆمان نا‌پۆینه ده‌روه چیت له‌ ده‌ست دیت بیکه‌ .

بیگومان په‌وشه‌که سه‌باره‌ت به‌موسلمانه‌کان زۆر ناخۆش بوو ، چونکه به‌گه‌ژدا چوونی دوژمنان له‌وماوه ته‌نگه‌تاوه هه‌لایساوه‌دا ئاسان نه‌بوو ئه‌نجامه‌که‌ی دیار نه‌بوو ، بینیشمان که چۆن عه‌ره‌ب لییان هه‌لگه‌رانه‌وه ، هه‌موو شانده‌کانی پیغه‌مبه‌ریان شه‌هید کرد ، پاشان جوله‌که‌ی (بنی النضیر) به‌هیزو پرچه‌ک بوون ، خۆ به‌ده‌سته‌وه دانیان ئاسان نه‌بوو ، ده‌رفه‌تی شه‌رکردنیش له‌گه‌لانیاندا مه‌ترسی تیدا‌بوو ، ئه‌و گۆرانه‌کارینه‌ش که‌دوای کاره‌ساتی بیر (معونه)و پی‌ش ئه‌وه‌ش هاتبوونه کایه‌وه موسو‌لمانه‌کانی زۆرتر هه‌ستیار کرد بوو به‌رامبه‌ر به‌تاوانی تی‌زۆرو په‌یمان‌شکێنی دوژمنان که پۆژانه به‌کۆمه‌ل و تاک تووشی ده‌بوون و ، رقیان به‌رامبه‌ر به‌و تاوانبارانه ئه‌ستوورتر ده‌بوو ، بۆیه بریاریان دا‌بوو شه‌ریکه‌ن له‌گه‌ل جوله‌که‌ی (بنی النضیر)دا پاش ئه‌و نیاز خراپیه‌ی کردیان دژ به‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، که ئه‌نجامه‌که‌ی هه‌رچه‌ک بیت که پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ وه‌لامه‌که‌ی (حیی) کوپی (ئه‌خطب)ی پی‌گه‌یشته‌وه و خۆی و هاوه‌لان به‌یه‌ک ده‌نگ وتیان : (الله اکبر) . پاشان هه‌ستا بۆ ته‌می کردنی (بنی النضیر) و (ابن ام مکتوم)ی له‌سه‌ر مه‌دینه داناو چوو بۆیان (علی) کوپی (ابی طالب) ئالای هه‌لگرت که گه‌یشته ئه‌وی ئاب‌لوقه‌ی قه‌لاکانیدان .

(بنو النضیر) خۆیان خزانده نیو قه‌لاکانیان ، تیایدا دانیشتن و له‌وی‌وه به‌ردیان ده‌گرته موسلمانه‌کان ، باخه خورماو بی‌ستانه‌کانیان کۆمه‌کی ده‌ره‌کیان بوو له‌و پشت ئه‌ستوریه‌دا ، بۆیه پیغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمانی‌دا به‌به‌رین و سوتاندنیان ، له‌و باره‌یه‌وه (حسان) وتویه‌تی :

وهان علی بنی سراقه بنی لؤی حریق بالبویره مستطیر

بویره : له‌و دێره شیعه‌یه‌دا ناوی باخه خورماکانی (بنی نضیره) ، له‌و باره‌یه‌وه ئایه‌ت هاته خواره‌وه ﴿ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيْخِزِي الْأَفَاقِينَ ﴾ الحشر : ه ، واته : هه‌ر ساقی دارخورمایه‌ک ده‌به‌رین یان ده‌یه‌یلنه‌وه هه‌مووی به‌ ئیزنی خودایه .

(قریظە) نزیك نه كه وتنه وه ، (ابن ابی) و (غطفان) و هاوپه یمانه كانیشیان
 خیانه تیان لی کردن ، كه سیش هه ولی نه دا خیرنکیان بو ببات ، یان باریکیان له سه
 كه بکات ، له بهر نه وه خوی گه وره ژیانئ نه وانه ی چواند به ژیانئ شه تیان و
 فرموی: ﴿كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ﴾ الحشر : ۱۶
 واته : وهك شه تیانان لی هات كه وتی به مروقه کافریه ، كه کافر بوو نه نجا پیی وت :
 من به دهرم له تو .

گه مارۆدانه كه زۆری نه خایاند . ته نها شهش شهو بهرده وامی هه بوو .
 و تراویشه پانزه شهوی خایاند . تاخوی گه وره دلی پرکردن له ترس و بیم ، ملیان
 كه چ کردو خویان ئاماده کرد بو خۆبه دهسته وه دان و چهك فریدان ، هه والیان نارد
 بو پیغه مبهری خوا ﷺ كه ئیمه له مه دینه درده چین ، پیغه مبه ریش ﷺ پازی بوو
 به مه رجیک ته نها خویان و ژن و مندال دهر بکهن ، هه رچه کیش و شتر هه لی بگریت
 بیبهن جگه له چهك .

به وه پازی بوون و ، به دهستی خویان ماله کانیان پوو خاند ، بو نه وه ی
 دهرگا و په نجه رهکانی له گهل خویاندا ببهن ، زیاده وهش هه ندیکیان کو له كه و داره
 پای ماله کانیان هه لگرت و ، مندال و ژنه کانیان له گهل خویاندا برد ، هه مووشتیکیان
 له شهش سه د و شتر بارکرد ، گه وره کانیان وهکو (حیی) ی کوپی (اخطب) و
 (سلام) ی کوپی (ابی الحقیق) به ره و (خیبر) پوشتن ، هه ندیکیشیان چوون به ره و
 شام ، ته نها دوو پیاویشیان موسلمان بوون كه (یاسین) ی کوپی (عمرو) و (ابو
 سعد) ی کوپی (وهب) بوون ، ماله کانی خویان برده وه .

پیغه مبهری خوا ﷺ دهستی گرت به سه ر چهکی (بنو نضیر) داو ، زهوی و
 مال و مولکی لی سهندن ، له ناو چه كه کاندا په نجا قه لغان و ، په نجا زنجیر به ست و
 سی سه دو چل شمشیریان تیدا بوو .

مال و مولکی (بنو نضیر) تایبهت بوو بو پیغه مبه ر ﷺ له کوی دا بخوازیت
 دایبنیت ، پینجیه کی نه کرد چونکه خوا هه موویدا به خوی و دابه شی نه کرد به سه ر
 هه موو موسلماناندا ، به لکو دابه شی کرد به سه ر کوچه کرانی یه که مداو ، سهرو
 پشکی دا به (ابو دجانه) و (سهل) ی کوپی (حنیف) له بهر هه ژارییان ، پیغه مبه ر ﷺ
 خه رجه ک مالی خانه واده ی ده کیشاو ، نه وه شی که مایه وه له چهك و تفاق و
 که ره سته ی شه ر له پیناوی خوا دا ده یبه خشی .

غەزای (بنو النضير) له رهبعی يهكهمی سالی چوارهمی كۆچیدا بوو ، بهرامبەر به (ئۆگستۆس)ی سالی ۶۳۵ی زایین ، لهم غەزایه دا خودای گهوره سورهتی (الحشر)ی به تهواوی ناردە خواریه وه پێبازی دووپوانی ئابروو بردو ، ئەحکامهکانی (فیء)ی پوونکرده وه ههلیدا به بالای كۆچکهران و ئەنسارداو رهوايهتی برین و سوتاندنی دارو زهوی دوژمنی پوونکرده وه له حالهتی جهنگداو ئەو کارهی دانهنا به بهشیک له بلأو کردنه وهی خراپه له زهویداو ههروهها ئیماندارانی پاسپارد که پابهندی له خوا ترسان و خۆ ئاماده کردن بن بۆ ناخیرهت ، پاشان کۆتایی سورهتهکهی هینا به وهسف و سهنای زاتی خوی و ناوو سیفیهته جوانهکانی .

(ابن عباس) به سورهتی (الحشر)ی دهوت : سورهتی (النضير) .^۱

غەزای (نهجد)

بهو سههرکهوتنهی موسلمانهکان به دهستیان هینا به بی قوربانی له غەزای (بنو نضیر)دا زیاتر دهسهلاتیان پهگ و پیشهی داکوئا ، دووپوهکانیش سهریان کزکردو ئیتر نهیانویرا به ئاشکرا دژایهتی بکهن ، ئەمهش بواری زیاتری پهخساند بۆ پیغهمبهری خوا ﷺ که یهکلابیته وه بۆ سههرکووتکردنی ئەو دهشتهکیانهی ههمیشه ئازاری موسلمانهکانیان دهاو فیری کوشتنی شاندى موسلمانهکان بووبوون و پهیمانשکینیان دهکرد^۲ ، خهريک بوو زاتی ئەوه بکهن بدن به سههر مهدينه شدا.

پیش ئەوهی پیغهمبهر ﷺ ههستیت به تهمی کردنی ئەو ئەعرابانه ، ههوالی بۆهات که کۆمهلیکی دهشتهکی له خێلی (بنی محارب) و (بنی ثعلبه)ی (غطفان) خۆیان کۆکردۆته وه بۆ شههر ، پیغهمبهر ﷺ خیرا بۆیان چوووه دهره وه به تانوپۆی نهجدا گهراو ، ترس و بیمیکی زۆری خسته دلای ئەو عهرهبه دهشتهکیه سههرسهختانه وه ، تا جاریکی تر زاتی دهست وه شاندن نهکهن وهک ئەوهی پێشتر دهیانکرد له گهڵ موسلمانهکاندا .

^۱ / ابن هشام ۲/ ۱۹۰ ، ۱۹۱ ، ۱۹۲ ، زاد المعاد ۲/ ۷۱ ، ۱۱۰ ، صحيح البخاري ۲/ ۵۷۴ ، ۵۷۵ .

^۲ / وتهیهکی (محمد الغزالی)یه له (فقه السیره)دا ها توره ، ل ۲۱۴ .

واي ليّها تئو عەرەبە دەشتەکیانەي که فیڤری تالانی و چەتەگەری
 بووبون لەگەڵ دەیانبیسە موسلمانەکان هاتوون دەترسان و خۆیان دەخزانە
 کون و کەلەبەری شاخەکانەوه ، بەو شیوەیە موسلمانەکان زەندەقی تئو خێلە
 عەرەبە چەتەنەیان بردو ترسیان لەدیاندا پواندو خوشیان بە بی وەي گەپانەوه .

(مغازی) نووس و (سیرەت) نووسەکان لەو بارەییەوه باسی شەڕێک دەکەن
 موسلمانەکان لەخاکی (نجد) دا کردویانە لەمانگی رەبیعی دووهم یان جەمادی
 یەکەمی سالی چوارەمی کۆچیدا ، تئو غەزایە ناودەنێن غەزای (ذات الرقاع) .
 پرودانی جەنگەکە لەو ماوەیەدا گومانی تێدانیه ئەمەش هەلومەرجی پەروشی
 مەدینە دەیخواست ، وەزری هاتنەوهی شەڕی بەدرو بەلێنی (ابو سفیان) لەکاتی
 بلاوه پیکردنی سوپاکەدا نزیک بووبووه ، بەجیهیشتنی مەدینە ، لەگەڵ وازمینان
 لەعەرەبە دەشتەکیان بەو هەموو ملهوپری و سەرسەختیەي خۆیانەوه ، دەرچوون
 بۆ تئو شەڕە ترساناکە هەرگیز لە بەرژەوهندی سیاسیانەي جەنگ نەبوو ، بەلکو
 پیویست وابوو نینۆکی ئەوانە بقرتینیت و پێش دەرچوون بۆ هەر شەڕیکی گەوره
 دەستیان کۆتا بکات .

سەبارەت بە تئو جەنگەش کە پێغەمبەر ﷺ سەرۆکایەتی کردو، لەمانگی
 (رەبیع) یان (جەمادی یەکەمی) سالی چوارەمی کۆچیدا بوو ، بیگومان کە غەزای
 (ذات الرقاع) نیە چونکە (ابو هريره) و (ابو موسی) ی (اشعری) هەردووکیان شەڕی
 (ذات الرقاع) یان دیوه ، (ابو هريره) بۆ خۆی پێش جەنگی (خیبر) بەچەند پوژێک
 موسولمان بوو ، هەروەها (ابو موسی) ی (اشعری) ییش لەخەیبەردا موسلمان بوو ،
 کەواتە غەزای (ذات الرقاع) دواي جەنگی خەیبەر پوویداوه ، بەلگەش لەسەر
 دواکەوتنی ئەوێه کە پێغەمبەر ﷺ نوێژی ترسی تێدا کردووه ، یەکەم نوێژی
 ترسیش کە ئەنجام درا لە غەزای (عسفان) دابوو ، گومانیشی تێدانیه کە غەزای
 (عسفان) دواي جەنگی (خەندەق) ه ، غەزای خەندەقیش لە کۆتاییەکانی سالی
 پینجەمی کۆچیدا پوویداوه .

غەزای (بەدری دووهم)

که موسلمانەکان دپکی عەرەبە دەشتەکیەکانیان دەرکیشاو دەستیان کوټاکردن ، خۆیان ئامادەکرد بۆ شەپکردن لەگەڵ دوزمنە ھەرە گەرەکیاندا ، سال ھاتەو ، ژوانی دیاریکراو بۆ پووبەرۆو بوونەو لەگەڵ قورەیشدا ھاتەو کہ لە غەزای ئوحدودا دیاری کرابوو ، مافی پیغەمبەر ﷺ و ھاوئەکانی بوو کہ بپۆنە دەرەو بۆیان تا پووبەرۆوی (ابو سفیان) و خیلەکی ببنەو ، جاریکی تر شەپیۆری شەپ لیبەدەنەو لەگەڵیاندا .^۱

لە مانگی (شعبان) ی سالی (۴) ی (ینایر) ی سالی ۶۲۶ ی زاینیدا ، پیغەمبەری خوا ﷺ بەخۆی و ھزارو پینج سەد کەسەو لە مەدینە دەرچوو ، دە سواری لەگەڵدا بوو (علی) کوپی (ابو طالب) ئالاکە ی ھەنگرتبوو ، (عبدالله) ی کوپی (رواحە) ی بەسەر مەدینەو بەجیھیشت ، گەیشتە بەدر ، لەوی مایەو چاوەروانی موشریکانی دەکرد .

(ابو سفیان) یش بەخۆی و (دوو ھزار) موشریکەو لە مەککە دەرچوون پەنجا ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، تا گەیشتە (مر الظهران) کہ قۇناغیک لە مەککەو دورە لە (مجنە) دابەزی کہ شوینیکی ئەو ناوچە یە .

(ابو سفیان) بەسستی و بیتاقەتی لە مەککەو دەرچوو ، بیرى لەئەنجامی شەپکردن دەکردەو لەگەڵ موسلمانەکاندا ، ترسی ئی نیشتبوو ، سام دای گرتبوو ، کہ لە (مر الظهران) دابەزی بەتەواوی وری پووخوا ، فیلیکی دۆزیو بۆ گەپانەو ، وتی بە ھاوپیکانی لەخەلکی قورەیش ، سالیك بچن بۆ شەپ باشە کہ سالی تیراویی و سەوزایی بیت و درەختی تیدا ئاودەن و تیر شیرو ماست بخۆن ، ئەمسالیشتان سالی ووشک و بی ئاویە ، من دەگەرپنمەو ئیووش بگەرپنمەو .

پیندەچیت سوپاکەش ترس و سام گرتبیتی ، ھەموویان گەپانەو ، بی ئەو ی یەك کەس ناپەزایی بۆ ئەم ھەلویستە نیشان بدات و سووربیت لەسەر شەپکردن لەگەڵ موسلمانەکاندا .

موسلمانەکانیش بۆ ماوی ھەشت پۆژ لە بەدر مانەو چاوەروانی دوزمنیان دەکرد ، ھەرچی شەمەکیکی بازرگانیان پی بوو فروشتیان بەدوو درھەم و

^۱ / وتەیکى (محمد الفزالی) یە لە (فقه السیره) دا ھاتووە ، ل ۲۱۵ .

یهک دره‌میان قازانج کرد ، پاشان گه‌پانه‌وه به‌روه مه‌دینه و ئیدی جله‌وی ده‌سه‌لات و ده‌ست له‌پیشی که‌وته‌وه ده‌ست خۆیان ، سام و ترسیان له‌دلی خه‌لکیدا زیاتری کردو بوونه بالا‌ده‌ستی ناوچه‌که .

ئهم غه‌زایه به‌غه‌زای (بدر الموعد) یان (به‌دری دوهم) یان (بدر الاخره) یان (بدر الصغری) ش ناوبانگی هه‌یه^۱.

غه‌زای (دومه الجندل)

که پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له به‌در گه‌پایه‌وه ، ناوچه‌که هیمنی و ناشتی تیدا بلۆ بووه‌وه ، ده‌ستی به‌تال بوو بۆ پووکردنه سنووره‌کانی عه‌رب ، تاهه‌موو هه‌لۆسته‌کان بۆ خۆی یه‌کلا بکاته‌وه و دۆست و دوژمن دان به‌وه‌دا بنین .

دوای رووداوێ به‌دری بچووک له‌مه‌دینه‌دا شه‌ش مانگ مایه‌وه ، پاشان هه‌والی بۆ هات ، که خه‌له‌کانی ده‌روبه‌ری (دومه الجندل) که ناوچه‌یه‌کی نزیکه له شامه‌وه رینگری و چه‌ته‌گه‌ری له کاروانه‌کان ده‌که‌ن و ، هه‌رچه‌یه‌که به‌لایاندا تیه‌په‌ریت پاره‌پووتی ده‌که‌ن ، خه‌ریکی خۆ کو‌کردنه‌وه‌ن و ده‌یان‌ه‌وی‌ت بدن به‌سه‌ر مه‌دینه‌دا ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (سباع‌ی کوپی (عرفظة) (غفاری) به‌سه‌ر مه‌دینه‌وه داناو ، هه‌شتا مانگی ره‌بیعی یه‌که‌م (۵) شه‌وی مابوو له‌سالی (۵) ی کوچیدا به‌هه‌زار سواره‌وه بۆیان ده‌رچوو ، پیاویکی رینه‌ری له‌گه‌ل خۆیدا برد له‌خه‌لی (بني عذرة) ، ناوی (مذکور) بوو.

به شه‌و ده‌پوشت و به‌پوژ خۆی په‌ناده‌دا ، بۆئهو‌ی له‌په‌رێکدا بدا به‌سه‌ر دوژمناندا ، دهمه‌و شیوان لییان نزیکه‌بوه‌وه ، هه‌رشێ کرده سه‌ر مه‌رومالات و مو‌لکه‌کانیان ، ده‌ستکه‌وتێکی زۆری ده‌ستکه‌وت و هه‌ندیکیشیان هه‌له‌هاتن.

خه‌لکی ناو (دومه الجندل) هه‌ریه‌که‌یان به‌لایه‌کدا هه‌له‌هاتن که مو‌سلمانه‌کان چوونه سه‌ر شوینه‌کانیان که‌سی تیدا نه‌مابوو ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ چه‌ند پوژێک مایه‌وه . سه‌ریه‌و ته‌پیی سه‌ربازی به‌هه‌موولایه‌کدا نارد ، که‌سی نه‌دیه‌وه پاشان گه‌پایه‌وه بۆ مه‌دینه ، له‌و غه‌زایه‌دا پیغه‌مبه‌ر ﷺ ریکه‌وتنی ناشتی مۆر کرد له‌گه‌ل (عینه‌ی کوپی (حصن) له (دومه الجندل) که شوینێکی به‌ناوبانگه له‌نزیک شامه‌وه ، هه‌تا دیمه‌شق به‌پیاوه ری پینج شه‌و ده‌بی‌ت ، له مه‌دینه‌ش پانزه شه‌و دووره .

^۱ / بۆ درزێوی باسی ئهم غه‌زایه‌ بره‌وه (ابن هشام) ۹۰۲/۲ ، ۲۱۰ هه‌روه‌ما (زاد المعاد) ۱۱۲/۲ .

بەم دەستپیشخەریە خێراو پلانی ژێر دەست و بردانە ، پیڤەمبەری خوا ﷺ
 سەرکەوتنی بە دەست هینا لە بەر قەرار کرنی ئاسایش و کۆتەرۆل کردنی ناوچە کەدا ،
 چەرخێ پۆزگاریش جاریکی دی بە بەرژەوهندی موسلمانان هەلگەرایەوه ، هەموو ئەو
 سەرئێشە ناوکیانەش سووک بوون ، دوو پووان بێدەنگ بوون و سەریان شۆڕکردو
 تیرەییەکی تری جولهکەش دەر کران ، ئەعرابە دەشتەکیەکانیش سەریان شۆڕکردو
 ئەوانی دیکەش خۆیان بە پەرۆت کرە دوستان و پارێزەری بەلێن و پەیماننامە ، کەفو
 کۆی هەلچوونی قورەیشیش دامرکایەوه ، دەر فەتییکی باش بوو بۆ موسلمانەکان
 رەخسا تا پەيامی خۆی جیهانیان بە دەورو بەردا بلاوبکەنەوه .

غەزای (ئەحزاب)

پاش ئەو شەڕو سریانە ی کە زیاتر لە سالیکی خایاند هیمنی و ئاسایش بلاو
 بوەوهو دورگە ی عەرەب هیور بوەوه ، بەلام جولهکە هەمیشە لە ئاکامی پەیمان شکینی
 و خیانەتکاری و پیلانگێرانی خراپی خۆیانەوه تووشی چەندین جووری سەرشۆری و
 نەهامەتی دەبوون - ئەوانە هیشتا هۆشیان نەهاتبوەوه بە بەردا ، پەندیان وەر نەگرتبوو
 لە هەموو ئەو خیانەت و خراپە کاریانە ، ئەوه بوو پاش دوورخستنەوه یان بۆ خەیبەر
 چاوەروانی ئەنجامی بگەرەو بەردە ی نێوان موسلمانەکان و بت پەرستەکانیان دەکرد .
 کە پۆزگاریش بە بەرژەوهندی موسلمانەکان وەرچەرخواو دەسلەت و هەژموونی خۆیان
 بەسەر ناوچە کەدا سەپاند ، ئیتر جولهکە ناخیان جۆشی دەخوارد ، بق و کینە ی دلیان
 ئەوهندە ی تر زیاد ی دەکرد .

دیشان دەستیان کردەوه بە پیلان گێران دژ بە موسلمانەکان و خۆیان سازدا
 بۆ دەست وەشان دنیکی وەها لە موسلمانەکان کە ئیتر راست نەبنەوه ، بەلام ئەوان
 زاتی ئەوه یان نەدەکرد پووبەرپوو ئەو کارە بکەن ، نەخشەو پیلانیان دانا بۆ ئەو
 مەبەستە .

بیست پیاو لە سەرکردهکانی جولهکەو پیاوانی (بنی النضیر) کەوتنەری
 بۆلای قورەیش لە مەککەو هانیان دان بۆ شەڕکردن دژ بە پیڤەمبەر ﷺ و پشتیوانی
 خۆیان دەربری و بەلێنی سەرکەوتنیان پێدان ، قورەیشیش کە پیشتر بۆ وادە ی
 سالانەکی بەدر نە یوئرا بوو بپرواتە دەرەوه ، لێرەدا دەر فەتییکی گونجاوی
 دەستکەوت بۆ کڕینەوه ی ناوبانگی و ونبووی خۆی ، بۆیە پازی بوون .

پاشان شانده جوله كه كه چوون بۆلای (غطفان) چپیان به قوپریش وتبوو به ئەمانیشیان وت ، ئەوانیش هاتن بە دەمیانه وه ، ئەنجا شانده كه به ناو خیل و تیره كانی عەرەبدا گهراو ژمارەیه كی تریشیان رازی كرد كه له گه‌لیان بن، بهو شیوه‌یه سەركرده كانی جوله كه سەر كه وتنیان به ده‌ست هیئا له جوشدانی بی‌باوه‌پراندا دژ به بانگه‌وازه‌كه‌ی پیغه‌مبەر ﷺ .

ئەوه‌بوو له‌باشووره‌وه (قوپریش) و (كنانه) و هاوپه‌یمانه‌كانیان له (تهامه) به سەركردايه‌تی (ابو سفیان) له‌گه‌ل چوار هه‌زار كه‌سدا كه‌وتنه‌پری ، له (مر الظهران) (بنو سلیم) یشیان پیغه‌شیت ، له رۆژه‌لاتیش هوه خیله‌كانی (غطفان) (بنو فزاره) به‌سه‌ركردايه‌تی (عینه‌ی) كوپری (حصن) و (بنی مره)ش به سەركردايه‌تی (الحارث)ی كوپری (عوف) و (بنی اشجع) به سەركردايه‌تی (مسعر)ی كوپری (رخيلة) و (بنو اسد) و چه‌ندین خیلێ تریش له‌گه‌لیان دهرچوون به‌ره‌و مه‌دینه.

ئەو هه‌موو خیل و گرو‌هانه له‌سه‌ر واده‌یه‌كی دیاریكراوی خویان به‌ره‌و مه‌دینه كه‌وتنه‌ جوله .

پاش چه‌ند پوژێك به‌ چوارده‌وری شاری مه‌دینه‌دا سوپا‌یه‌كی زه‌به‌لاحی ده‌هه‌زار كه‌سی كۆبووه‌وه ژماره‌ی ئەو سوپا‌یه له‌وا نه‌بوو له ژماره‌ی خه‌لكی هه‌موو شاری مه‌دینه به‌ژن و پیاوو مندالیشه‌وه زیاتر بووبیئت .

خۆ ئەگەر ئەو سوپا گه‌وره‌یه له‌ناكاودا بیاندايه به‌سه‌ر قه‌لاكانی مه‌دینه‌دا گه‌وره‌ترین مه‌ترسی دروست ده‌كرد له‌سه‌ر موس‌لمانه‌كان و ته‌فروتونای ده‌كردن و له‌وانه‌ش بوو له‌ ره‌گ‌وپیشه‌وه دهریان بكیشیئت، به‌لام سەركردايه‌تی شاری مه‌دینه هۆشیاربوو، پیشت‌ر چا‌وو پووی خۆی له‌سه‌ر هه‌موو رینگاکان دانابوو، چا‌وه‌پروانی بارو دۆخه‌كه‌ی ده‌كرد، داینا‌بوو كه‌داهاتوو چی له‌گۆڕیدايه هیشتا ئەو سوپا‌یه له‌جیگه‌ی خۆی نه‌جولابوو، هه‌وال هات بۆ پیغه‌مبەر ﷺ دهرباره‌ی ئەو سوپا زه‌به‌للاحه ترسناكه .

ده‌سته‌به‌جی پیغه‌مبهری خوا ﷺ ئەنجومه‌نیکی راویژكارای بالای پیکه‌ینا بۆ باسی شیوه‌ی به‌رگری كردن له‌شاری مه‌دینه، پاش گفتوگۆكردن له‌نیوان سەركرده‌و ئەندامانی شورادا، پیکهاتن له‌سه‌ر بریارێك كه‌هاوه‌لی خۆشه‌ویست (سه‌لمان - ر -) خسته‌پروو، سه‌لمان وتی: پیغه‌مبهری خوا، ئیمه له‌ولاتی فارسدا كه‌ گه‌مارۆ بدراینايه به‌ چوارده‌وری خۆماندا یه‌غانمان لی‌ده‌دا . نه‌خشه‌ی خه‌نه‌ك هه‌لكه‌ندن پیشت‌ر عه‌ره‌ب نه‌یبیستبوو - .

دهستبه جي پيڻه مبهري خوا ﷺ دهستي ڪرد به جيٽه جي ڪردني نه خشه ڪه
 ، پاي سپارد ڪه هر ده پياو ده بڻت چل گهز لهو خه نه ڪه هه لڪهن .
 موسلمانن ڪان به خيرايي دهستيان ڪرد به هه لڪه ندني خه نه ڪه و ، پيڻه مبهري
 خواش ﷺ هاني ده دان و له گه لپاندا به شداري ده ڪرد ، (بوخاري) ده گيرپته وه له
 (سهل) ي ڪوپي (سعد) وه ، ده لڻت : له خه نه ڪه ڪه دا له گه ل پيڻه مبهري خوادا بووين
 ﷺ نه وان هه لپان ده ڪه ندو ئيمهش به ڪول خول ڪه يمان ده برده ده وه وه ، پيڻه مبهري
 خوا ﷺ فهرمووي :

اللهم لا عيش الا عيش الآخرة فاغفر للمهاجرين والانصار¹

هه روه ها له (انس) وه : پيڻه مبهري خوا ﷺ چوو بو ناو خه نه ڪه ڪه له به ره
 به يانئڪي ساردا سهيري ڪرد نه وه تا (نه نساو) و (ڪوچڪه ران) خه ريڪي چال
 هه لڪه ندن ، هيچ ڪو ڀله يه ڪيان نه بوو نه وه يان بو بڪات ، ڪه بيئي وا بهوشيه
 شه ڪهت و ماندوو برسڻ فهرمووي :

اللهم لا عيش الا عيش الآخرة فاغفر للانصار والمهاجرة
 نه وانيش وه لاميان دايه وه وتيان :

نحن الذين يابعوا محمداً على الجهاد ما بقينا ابداً²

(براء) ي ڪوپي (عارب) يش ده لڻت : چاوم ئي بوو پيڻه مبهري ﷺ خولي
 ده گواسته وه له تاو ته پ و توڙ سنگي پيڻه مبهري نه ده بيئي ، نه پوڙه ، پيڻه مبهري
 خوا ﷺ قڙي پيروزي زوربوو ، گويم ئي بوو جو شي خواردبوو له گه ل شيعريڪي (ابن
 رواحه) دا ڪه له ڪاتي خول بار ڪردندا ده يوت :

اللهم لولا انت ما هتدينا و لا تصدقنا و لا صلينا

فانزلن سكينه علينا وثبت الاقدام ان لا قينا

ان الالي قد بدفوا علينا وان ارادوا فتنه ابينا

ده لڻت : نه م ديڙه ي ڪوتايي دريڙ ده ڪرده وه ، له ريوايه تي ڪيدا هاتوه ڪه
 نه م ديڙه هاتوه :

ان الالي قد بغوا علينا وان ارادوا فتنه ابينا³

موسلمانن ڪان له گه ل نه وه دا ڪه به م گورج و گوڙيه وه ڪاريان ده ڪرد برستي
 هه ناوي پي نه هيشتبوون ، (انس) ده لڻت : خه لڪي خه نه ڪه پر به مشتڪ جو يان بو

¹ / صحيح البخاري (با غزوة الخندق) ٢ / ٥٨٨ .

² / هه مان سرچاوه .

³ / هه مان سرچاوه ٢ / ٥٨٩ .

دهمئيرا كه كه ميک زهيت يان بهزيان تيکه لاو دهکرد لهبر کوني پهنګي دهگوزاو ،
 نهوهنده پهق و بون ناخوش بوو لهبر بينيان دهگيرا ^۱ .

(ابو طلحة) دهليت : دهردهلای خويمان برده لای پيغه ممبر ﷺ و سکی خويمان
 نيشاندا کيهکی بهرديکمان پيوه بهستبوو لهتاو برسيټي کهچی نهو که سکی
 هه لدايهوه دوو بهردي لهتاو برسيټي بهستبوو ^۲ .

لهکاتي هه لکه مندی خه نه که که دا نيشانه يهکی پيغه ممبريټي پووی دا ، (جابر)ی
 کوړی (عبدالله) بينی وا پيغه ممبر ﷺ به ته واوی لاوازو زهره هه لکه پراوه ، چوه وه مالی
 مه ريکی سهرپری بهر نه که ی وت جاميک جوۍ کرد به ئارد ، نهجا به په ناممکی
 پيغه ممبری ﷺ ناگادار کرد ، که له گهل چمند هاوه ليکدا ته شريف بهيئن ، پيغه ممبری
 خواش ﷺ هرچی کهسی ناو خه نه که که هه يه بانگی کرد ، که هه زار کهس ده بوون ،
 هه مويان لهو خواردنه يان خواردو تيربوون هيشتا پارچه گوشته که له ناو دفره که دا
 مابوو ، نانه کهش وهک خوۍ مابوه وه ^۳ .

خوشکه که ی (نعمان)ی کوړی (بشير) مشتتيک خورماي هينابوو بو خه نه که که
 تا باوک و خالوکه ی ليۍ بخون ، به لای پيغه ممبری خوادا ﷺ تيه پری داوای خورما که ی
 لي کرد نهو يش هه مووی کرده تويشه بهر يه که وه ، نهجا پيغه ممبر ﷺ خه لکی خه نه که ی
 بانگ کرد ، هه مويان لييان خوارد ، خورما که له زيادبوندا بوو ، هه مويان لييان
 خواردو ههستان ، تويشه بهر که نهوهنده پر بوو بوو سهر بهر ليۍ دهرزا ^۴ .

موعجيزه يهکی له ودوانه گه وره تر له خه نه که که دا پويدا ، (بوخاری) له (جابر)ه
 وه دهگير ټتوه ، دهليت : له پوژۍ هه لکه مندی خه نه که که دا ، تاشه بهرديکی گه وره
 هاته بهر ده ممان ، هاتنه خزمهت پيغه ممبر ﷺ وتيان : نه مه تاشه بهرديکی گه وره يه له
 خه نه که که دا چی بکين ؟ فرمووی : من خوم دانه بهزم ، لهو کاته دا سکی پيروژي
 لهتاو برسيټي به بهرديک بهستبوو ، سی پوژ بوو ده ممان له هيچ نه دابوو ، پيغه ممبری
 خوا ﷺ پاچيکی هه لگرت ، يهک پاچی ليډا وردو خاشی کردو وهک لمی ليهاټ ^۵ .

(براء) دهليت : لهو پوژده له چاليکیاندا بهرديک هاته ريگه مان هه رچيه کيان
 لي کرد دادی نه دا ، پاچ و چهکوش کاری تي نه ده کرد ، سکالامان برده لای پيغه ممبری

^۱ / هه مان سهر چاره ۵۸۸/۲ .

^۲ / (ترمذي) روايه تي کرده له (مشكاة المصابيح) ۴۴۸ / ۲ .

^۳ / بوخاری هم رووداوه ی گيزاوه ته ۵۸۸ / ۲ . ۵۸۹ .

^۴ / (ابن هشام) ۲۱۸/۲ .

^۵ / صحيح البخاري ۵۸۸/۲ .

خو ﷺ ، ته شریفی هیڼا پاچیکي مه لگرت و فرمووی : (بسم الله) يهك پاچي ليډا ، پاشان فرمووی (الله اکبر) څهوا کليله که ی ولآتی شامم پيډرا وه لآلای چاوم له کوشکه سووره کانيه تی ، پاشان جارنکی تر ليډايه وه پارچه يه کی تری ئی شکاند ، فرمووی (الله اکبر) مولکی فارس م پيډرا ، وه لآلای ئیستا چاوم له کوشک و ته لاره کانی شاری (مدائن) ه ، پاشان بؤ سييهم جار ليډايه وه ، فرمووی : (بسم الله) ، څه نجا څه وی تريشی وردوخاش کردو فرمووی (الله اکبر) ، کليله کانی ولآتی يه مه نم درا به ده ست ، وه لآلای لهم جيگه يه ی څومه وه چاوم له دهر وازه کانی شاری (صنعا) .

(ابن اسحاق) يش هه مان څهو ريوايه ته له (سلمان) ی فارسيه وه ده گيريتنه وه (ر) .
شاری (مه دينه) جگه له باکووری له هه موولايه که وه به شاخ و بهر ده لان و باخ و بيستانانی دارخورما گيرابوو ، پيغه مبهري خوا ﷺ وه کو شاره زاييه کی سهر بازي ليها توو دهيزانی که سوپايه کی زه به للاحی لهو شيويه ته نها له باکوړه وه ده توانيت هيرش بهيښته سهر شاره که بويه خه نه که کی له باکوړه وه هلکند .

موسلمانان کان بهر ده وام بوون له سهر هلکندنی خه نه که که ، به درنژايی پوړه که خهريک بوون ، ئيواران ده گه رانه وه ماله وه ، تا به پيی نه خشه دانراوه کی پيغه مبهري ﷺ خه نه که که ته واکړا ، پيش څه وهی سوپا زه به للاحه کی موشريکان بگاته قهراغ شاری مه دينه .^۲

قوړه يش به چوار هزار که سه وه گه يشته نزيک مه دينه ، به کو مه ل له (اسيال) ی ناوچه ی (رومه) له نيوان (جرف) و (زعا به) دا دابزين ، (غطفان) و شوي نه که و توانيان له خه لکی (نجد) يش به شش هزار که سه وه هاتن و بهرووی (ثوحود) دا له (ذنب لقمي) دابزين .

﴿ وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا ﴾ الاحزاب : ۲۲ واته : کاتيک ئيمانداران څهو گرو هانه يان بينی وتيان : څه مه څهو به ليڼه بوو که خوداو پيغه مبهريه کی فرموويان ، به راستی خوداو پيغه مبهريه کی راستيان فرموو : څه مه ش جگه له باوه بهريوونه وه و ملکه چ بوون بؤ خودا ، هيچ کاري گهريه کی ليڼه کردن .

^۱ / سنن النسائي ۵۶/۲ ، هره وه (احمد) له (مسند) ه کهيدا ده سته وازه که می نسائي نيه ، تيډاها تووه که له هاره ليکه وه گيراهه وه .

^۲ / ابن هشام ۲۱۹/۲ .

^۳ / هه مان سهر چاوه ۳۳۰/۳ ، ۳۳۱ .

به‌لأم دووپوان و دلّ نه‌خوشه‌کان ، دلّیان که‌وته له‌رزه داخوریان له ترسی
 ۱۲ واته : دووپوه‌کان و نه‌وانه‌ی دلّ‌کانیان نه‌خوشه و تیان : نه‌وه‌ی
 خوداو پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی به‌ ئیمه‌یان وت جگه له له‌خوبایی بوون چی دیکه نه‌بوو .

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ سی‌هه‌زار چه‌کداری له‌گه‌لدا بوو ، پشتیان کرده شاخی
 (سلع) و خه‌نه‌که‌که‌یان خسته نیوان خو‌یان و بی‌باوه‌ران ، دروشمیان نه‌وه‌بوو :
 (سه‌رناکه‌ون) (ابن ام‌کتوم) ی‌به‌سه‌ر مه‌دینه‌وه به‌جیه‌یشت و ، فه‌رمانی‌دا به‌ژن و
 مندالّ له‌ ماله‌کاندا بمینه‌وه .

که موشریکه‌کان ویستیان هی‌رش به‌ینن و بده‌ن به‌سه‌ر مه‌دینه‌دا ،
 خه‌نه‌کیکی پانیان بینی له‌به‌رده‌میاندا هه‌لکه‌نرابوو ، به‌ناچاری گه‌ماروی
 موسلمان‌ه‌کانیاندا ، نه‌وان کاتی‌ک ده‌رچوو بوون هیچ جو‌ره خو‌ ئاماده‌کردنیکیان
 نه‌کردبوو بۆ نه‌و نه‌خشیه ، چونکه نه‌و پلانه وه‌کو ده‌یانوت - فی‌لی‌که پی‌شته
 خیل‌ه‌کانی عه‌رب نه‌یان‌زانیه‌وه ، به‌هیچ شی‌وه‌یه‌که خو‌یان بۆ ساز نه‌دابوو .

موشریکان له‌ داخ و رقی بی‌سنوریاندا به‌چوار ده‌وری خه‌نه‌که‌که‌دا ده‌هاتن
 و ده‌چوون ، به‌داوی خالیکی لاوازا ده‌گه‌ران ، تالی‌وه‌ی دزه‌بکه‌ن ، موسلمان‌ه‌کانیش
 به‌ وردی چاودی‌ری جموجولی موشریکه‌کانیان ده‌کرد ، تیربارانیان ده‌کردن بۆ
 نه‌وه‌ی لی‌ی نزی‌ک نه‌که‌ونه‌وه ، لی‌یه‌وه بکه‌نه ئه‌م به‌ره‌وه .

هه‌ندی‌ک له‌ سواره‌کانی قوه‌هیش زۆر بی‌تاقه‌ت بوون به‌وه که بی‌سوود
 به‌ده‌وری خه‌نه‌که‌که‌دا بین و بچن و چاوه‌پوانی نه‌و گه‌مارویه بکه‌ن ، نه‌وه نه‌ریتی
 نه‌وان نه‌بوو ، بۆیه کو‌مه‌نیکیان خو‌یان پی‌ پانه‌گیرا له‌وانه (عمرو) ی‌کوپی (عبدود)
 و (عکرمه) ی‌کوپی (ابو جهل) و (ضرار) ی‌کوپی (خطاب) چه‌ند که‌سیکی تریان
 تیدابوو ، ری‌گه‌یه‌کی به‌رته‌سکیان به‌دی کرد له‌و ری‌گه‌یه‌وه کردیانه ئه‌م به‌ره‌وه ،
 نه‌سه‌په‌کانیان که‌وته ناو قوربا‌وی‌ک له‌نیوان شاخی (سلع) دا ، (علی) کوپی (ابو طالب)
 و چه‌ند موسلمان‌ی‌کی تر بۆیان چوون و ده‌رچه‌که‌یان لی‌گرتن (عمرو) دا‌وای شه‌ره
 شمشیری کرد (علی) کوپی (ابو طالب) چووه مه‌یدانی ، وته‌یه‌کی له‌ دم ده‌رچوو
 کابرای گه‌رم کرد (عمرو) یه‌کی‌ک بوو له‌ پاله‌وانه ئازاکانی موشریکان ، هات
 نه‌سه‌په‌که‌ی خسته‌یه‌ خواره‌وه له‌داخدا سکی هه‌لدی و دای له‌ دم و چاوی ، نه‌نجا
 چوو بۆ (علی) ده‌ستیان کرد به‌ شه‌ر زۆر یه‌کتریان هی‌ناو برد ، تا (علی) ﷺ
 کوشتی ، نه‌وانه‌ی که له‌گه‌لیدا بوون له‌ترساندا له‌هه‌مان ده‌رچه‌که‌وه که‌لی‌ی
 هاتبوون هه‌له‌هاتن ، نه‌هه‌نده ترسان (عکرمه) له‌کاتی پاکردندا پمه‌که‌ی له‌ بیرچوو .

له پۆژهكانى تریشدا موشرىكان چەند ھەولێكى ترىاندا بۆ پەرىنەو ە
خەنەكەكان بۆ كردنەو ە پىگەيەك بۆ پەرىنەو ە ، بەلام موسلمانەكان بەرگرىيەكى
نازايانەيان دەكرد ، لەو دورەو تىر بارانيان دەكردن و نەياندەھيلا ە خەنەكە
بىنە ئەمبەرەو ە تا شكسىتيان پى ەيتان .

بەھۆى سەرقالبوونى موسلمانەكانەو ە بەو شەرە تىرەو پىغەمبەرى خوا
ﷺ موسلمانەكان ەندىك نويزيان ە كىس چو ، ە (صحيحين) داھاتو ە ە
(جابر) ە (ر) : (عمري كوپى) (خطاب) ە پۆژى خەنەكا ەات و ، دەستى كرد بە
قسە وتن بە كافرانى قوپەيش وتى: پىغەمبەرى خوا ﷺ ئەو ەندە نويزەكەم
دواكەوت خەرىك بوو پۆژ ئاوابىت پىغەمبەرىش ﷺ فەرمووى : ەللأھى منيش
نويزەكەم بۆ نەكرا ، (جابر) دەلىت : ەگەل پىغەمبەرى خوا ﷺ ە (طحان)
دابەزين ، ئەنجا دەستنويزى شوڤدو ئىمەش دەستنويزمان شوش ، پاش خۆرناو
بوون نويزى ەسرمان كرد ، پاشان نويزى شيوانيشمان كرد^(١).

پىغەمبەرى خوا ﷺ بۆ ە دەست چوونى ئەم نويزانە زۆر بىتاقەت بوو تا
نزاي كرد ە موشرىكان ، ە (بخارى) دا ەاتو ە ە (على) يەو ﷺ دەلىت: پىغەمبەر
ﷺ ە پۆژى خەنەكا فەرمووى : خوا مال و گۆڤيان پرىكات ەناگر، ەروەكو چۆن
سەريان قالكردين ە نويزەكانمان تا خۆر ئاوابو ەكىسمان چو^(٢).

ەروەھا ە (مسندى) پىشەوا ئەحمەدو (شافعى) دا ەاتو ە ، ئەو
موشرىكانە پىغەمبەرى خوايان ﷺ سەرقال كرد ە نويزى نيوہپۆ ئىوارەو شيوان
و خەوتنان ، ئەو ەبوو ەموويانى پىكەو ە كرد ، پىشەوا (نوى) دەلىت : شيواى
كۆكردنەو ە ئەو رىوايەتانە ، بەو دەبىت كە غەزاي خەنەك چەند پۆژىكى
خاياندو ە ، ەندىك نويزى ە پۆژىكا كروو ە ەندىكى ترىشى ەچەند پۆژىكى
تردا كروو ە ، تەوا^(٣).

لیرەو ە تىدەگەين كە ەولدانى موشرىكان بۆ پەرىنەو ە بۆ ئەمبەرى
خەنەكەكو بەرگرى كردنى موسلمانەكان ماو ە چەند پۆژىكى خاياندو ە ، بەلام
لەبەرئەو ە خەنەكە كەوتبو ە نيوانيانەو ە ەيچ شەرىكى خويناو ە و راستەوخۆ
لەنيوانياندا پووى نەدا ، بەلكو تەنھا شەرەشرو تىرو پەبازى تاكەكەسى ەبوو .

(١) صحيح البخاري ٥٩٠/٢ .

(٢) ەمان سەرچارە .

(٣) (مختصر سيرة الرسول) ﷺ نويسنى شىخ عبدللاى ئەجدى ٢٨٧ ، ەروەھا شەرىحى (مسلم) ەلەين (نوى) يەو ٨/ .

لەو شەپەر تێرەدا چەند پیاویک لەمەردوولا کوژران کە بە پەنجەکان دەرژمێردرێن
شەش کەس لە موسڵمانەکان و دە کەس لە موشریکەکان بە تیر کوژران یەکیک یان
دوانیش بە شمشیر کوژران .

لەو تیرەندازییەدا (سعدی کوپی (معاذ) تیریکی بەریالی کەوت شارەگیکی
بپی ، کابرایەکی قورەیشی بەناوی (حبان العرفه) وه لییدا، بۆیە نزای ئی کردو
فەرمووی: خوایە تۆ دەزانیت هیچ شتێک لەلام ئەوەندە خوشەویست نیه بە ئەندازە
ئەوێ لە پیناوی تۆدا خەبات بکەم و دژ بەکەسانێک پیغەمبەرەکی تۆیان بەدرۆ
خستۆتەوێ شار بەدەریان کردووە ، خوایە وادەزانم کەبەم جەنگە لەنیوان ئێمەو
ئەواندا شەر کۆتایی پیدیت ، خوایە ئەگەر شەرێکمان لەگەڵ قورەیشدا ماوه بەمێنە
بۆیان ، تا لەپیناوی تۆدا لەگەڵیاندا جەنگم ، خو ئەگەر شەر کۆتایی پیدەهینیت ئەوا
ئەم پەگی دەمارەم بتهقینەر باپییهو بمرم^۱ لەکۆتایی نزاکیدا فەرمووی : خوایە
نەمکوژی هەتا سەرشوپی (بنو قریظە) بەچاوی خۆم دەبینم .^۲

لەکاتیکیدا کە موسڵمانەکان لەناو بەرەکانی جەنگدا پروبەپرووی
سەر سەختیەکان دەبوئەو ، لەمەلاشەو مارو دویشکی پیلانگیزی لەکونەکانی خۆیدا
گینگی دەداو دەیوست بدا بەجەستە موسڵمانەکانەو ، بۆیە گەرە تاوانباری (بنی
نضیر) (حیی) کوپی (اخطب) چوو مائەکانی (بنو قریظە) و سەری دا لە (کعب)ی
کوپی (اسد القرظی) کە سەرۆکی (بنی قریظە) بوو ، مۆرکەری گریبەندو پەیمانی
جولەکە (بنو قریظە) بۆ لەگەڵ پیغەمبەردا ﷺ ، پەیمانی دابوو بە پیغەمبەر ﷺ ، کە
ئەگەر هاتوو تووشی شەرەات پشنتی بگریت هەرەکو پیشتەر باسکرا ، (حیی) دای
لەدەرگای مائەکە ، (کعب) لەسەری داخست ، وازی ئی نەهینا تا دەرگاکی پی کردەو
(حیی) وتی : من سەر بەرزێ هەتا هەتایی و دەریای (طام) م بۆهیناوی ، هەموو
قورەیشم بە پیاوماقوڵ و سەرکردەیانەو هیناوتە (مجمع الاسیال) لە (رومە) ،
(غطفان) و هەموو سەرکردەو پیاو ماقولەکانی ئەوانیشم لە (ذنب نقمی) دابەزاندو
بەتەنیش (ئوحد)و ، بەلێن و پەیمانیا پیداو کە تا لە پەگ و ریشەرە موخەمەد
دەرەکیشتن وازنەهینن .

(کعب) پیتی وت: وەللاهی تۆ زەلیلی پۆژگارو دەریایەکی بی ئاوت بۆ
هیناوم ، تەنها دەنگی هەیهو پەنگی نیه ، خوا لەناوت بەریت (حیی) ! وازم ئی بپینە

^۱ / صحیح البخاری ۵۹۱ / ۳ .

^۲ : ابن مثنام ۲۲۷ / ۳ .

بائەم حالەم ئى تىك نەچىت ، من جگە لەراستگۆيى و ئەمەكدارىي ھىچى ترم لە موخەممەد نەدىوہ .

(ھىي) ھەر وازى ئى نەھىناو لەكوئى نەبۆوہ ، تا(كعب) رىگەىدا ، بەمەرجىك پەيمانى بداتى ئەگەر ھاتوو قورەيش و غەطفان گەپانەوہ ، لەگەل موخەممەددا ھىچيان پىئەكرا ئەوا (ھىي)يش لەگەل (كعب)دا بچىتە قەلاكانى ئەوانەوہ بۆ ئەوہى وەكو يەك زىانيان بەربكەوئ (كعب)يش خوى بىلايەن كرد لەو بەلئىن و پەيمانەى كە ھەيبوو لەگەل مۇسلمانەكاندا ھەلىوہ شاندىوہ ئىتر چووہ ريزى موشرىكان و بەرەى دژ بە مۇسلمانەكانى گرت .^۱

بەكردەيش (بنو قريظة) ھەستان بەچەند كارىكى سەربازىي ، (ابن اسحاق) دەلئيت : (صفية)ى كچى (عبدالمطلب) لەناو قەلايەكددا بوو (حسان)ى كورپى (ثابت) يشيان لەگەلدا بوو ، (حسان) لەو قەلايەدا لەگەل ژن و مندالەكاندا دانرابوو ، (صفية) دەلئيت : پياويكى جولەكە بەلاماندا تىپەپى و بەدەورى قەلاكددا ھاتوچۆى دەكرد ، (بنو قريظة) كەوتبوونە جەنگ و پەيمانيان شكاندبوو ، كەسيكىش نەبوو لەو ناوہدا بەرگريمان ئى بكات ، پىغەمبەرى خوا ﷺ و مۇسلمانەكان لە سەنگەرەكاندا بەرامبەر دوژمن وەستابوون و ، ھەركەسيك بىدايە بەسەرماندا كەس نەيدەتوانى بىگىرپتەوہ ، وئە بە (حسان) كورپە ئەوہ جولەكەيە بەدەورى قەلاكددا دئيت و دەچىت دئنيانيم كە پشتەوہى مۇسلمانان ئاشكرا نەكات بۆ بىئاوہپان ، دەبينى كە پىغەمبەر ﷺ و ھاوہلان سەرقالن و لىرەنين ، ئادەى (حسان) دابەزە بىكوژە ، كەچى (حسان) وتى : وەللأھى تۆ دەزانى ئەوہ بەمن ناكريت ، (صفية) دەلئيت : كۆلەكەيەكم ھەلگرت لە قەلاكە دابەزىمە خوارەوہ ، كىشام بەسەرىدا كوشتەم پاشان گەپامەوہ ناو قەلاكو ، وئە (حسان) دابەزە چەك و تفاقەكەى لىبكەرەوہ ، لەبەرئەوہ پياوہ من نەمتوانى لىي بكەمەوہ ، كەچى (حسان) وتى : پئويستەم پئى نىہ .^۲

ئەم كارە گەورەيەى پورى پىغەمبەر ﷺ پۆلىكى گەورەى ھەبوو لە پاراستنى ژن و مندالى مۇسلماناندا ، پئەدەچىت جولەكەكان و ايان زانىييت كە ئەو قەلايە پەرە لە

۱ / ابن هشام ۲/ ۲۲۰ ، ۲۲۱ .

۲ / ابن هشام ۲/ ۲۲۸ . ئەم لەرمودەيە و لىكدەرىتەوہ كە (حسان) پياويكى ترسنۆك بوئى ، ھەندىك لەزانيان ئەو بۆچونەيان بەرپەرچ داوئەوہ بەخراپى دەزانن ، چونكە لەرمودەكە بچران لە (اسناد)كەيدا ھەيە نەگەر راست بوایە (حسان)ى پئىئاشرين دەبوو . خۆ نەگەر راستيش بى ئەوہ پئەدەچى (حسان) لەو رۆژەدا نەخۆش بو بى ، ئەمە باشترين لىكدانەوہيە .

چه‌کداری سوپای نيسلام و زه‌حمته کهس بتوانیت بچیته سهریان . له‌کاتیکدا که هیچ پیاویکی چه‌کداری تیدا نه‌بوو بویه نه‌یانویرا جاریکی تر نه‌کاره دووباره بکه‌نه‌وه ، به‌لام به به‌رده‌وامی نامه و قسه‌یان دهنارد بو بت په‌رسته‌کان وه‌ک به‌لگه‌یه‌کی کردبیت بو دانه‌پالی موشریکان، تارانه‌یه‌ک موسلمانانه‌کان بیست و شتری نازوقه‌ی جوله‌که‌یان گرت که بو سوپای موشریکانیان ناردبوو .

هه‌والی په‌یمان‌شکینه‌که گه‌یشته پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ و موسلمانانه‌کان ، بویه ده‌ستبه‌جی ده‌ستی کرد به‌لیکۆلینه‌وه تاهه‌لو‌یستی (بنو قریظه)ی بو پروو بیته‌وه ، له پرووی سهر‌بازییه‌وه حسابی بو بکات ، بو لیکۆلینه‌وه‌ی هه‌واله‌که هه‌ردوو (سعد) ه که ، (سعد)ی کوپی (معاذ) و (سعد)ی کوپی (عباده) و (عبدالله)ی کوپی (رواحه) و (خوات)ی کوپی (جبیر)ی ناردو پیانی فه‌رموو : برون بزانن نه‌وه‌واله‌راسته ، که له‌باره‌ی نه‌وانه‌وه پیمان گه‌یشته‌وه ؟ نه‌گه‌ر راست بوو به‌نیشاره‌تیک تیم بگه‌یه‌نن که‌لیی حالی بيم و هه‌واله‌که له‌ناو خه‌لکدا بلاومه‌که‌نه‌وه ، خو نه‌گه‌ر له‌سه‌ر به‌لین و په‌یمانی خویان مابونه‌وه نه‌وا ناشکرای بکه‌ن بو خه‌لک . که‌مه‌فره‌زه‌که نزیک‌بوونه‌وه له‌جوله‌که ، هه‌لو‌یستیان زور ناشیرین و بی‌ریز بوو، به‌ناشکرا دوژمنایه‌تیاں کردن و جنیویاندا به‌خویان و به‌پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، هه‌روه‌ها وتیان: پیغه‌مبه‌ری خوا کی‌یه؟ هیچ به‌لین و په‌یمانیک له‌نیوان نیمه‌و موجه‌مه‌دا نیه، موسلمانانه‌کان گه‌رانه‌وه‌و به‌نیشاره‌ت تیاں گه‌یاند که جوله‌که په‌شیمان بونه‌ته‌وه‌و په‌یمانیاں شکاندوه ، وتیان : وه‌کو (عضل) و (قاره‌ن) ، واته په‌یمان‌شکینیاں کردوه (عضل) و (قاره) نه‌وانه بوون که خیانه‌تکاریه‌که‌ی (رجیع) یان نه‌نجامدا.

له‌گه‌ل نه‌وه‌دا که ویستیان هه‌واله‌که بشارنه‌وه به‌لام خه‌لک به‌ده‌مودیاندا تیگه‌یشتن که مه‌سه‌له‌که چونه، هه‌ستیان کرد پروو به‌پرووی مه‌ترسیه‌کی گه‌وره ده‌بنه‌وه.

به‌راستی ساته وه‌ختیکی ترسناک بوو بو موسلمانانه‌کان ، هیچ به‌ربه‌ستیک نه‌بوو له‌نیوان موسلمانانه‌کان و جوله‌که‌ی (بنو قریظه)دا که له‌پشته‌وه لییان بدن ، له‌به‌رده‌میشه‌وه سوپایه‌کی زه‌به‌للاحی نه‌وه‌نده گه‌وره وه‌ستا‌بوو نه‌ستم بوو بتوانن خویانی لی لادبن ، ژن و ماله‌کانیشیاں له‌به‌رده‌م نه‌و په‌یمان‌شکینانه‌دا بوو به‌بی هیچ به‌ربه‌ستیک ، به‌شیویه‌یه‌ک بوون هه‌روه‌کو خودای گه‌وره ده‌فه‌رمویت : هُوَ الَّذِي رَآعَتْ الْأَبْصَارَ وَبَلَّغْتَ الْقُلُوبَ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ

وَزُلْزِلُوا زَلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١١﴾ الاحزاب : ١٠، ١١ واته : چاوه كان نه بلق بوون و ، دلّه کانتان هاتبوه گهروو ، گومانی جوړاو جوړتان هه بوو له بهرامبر به لینه کانی خوا به سرخستنی ئیمانداران ، نا له و کاته دا ئیمانداران تووشی تاقیکردنه وه بوون و زه مین له رزه یان پیکهوت ، تاهه ندیکیان دهیانوت : موچه مهمه ده لینی گه نجینه ی کیسراو قهیسهرمان ده داتی ، که چی که سمان ناویریت پروات بو سهرناو ، هه ندیکی تریشیان له بهردهم کوومه لیک خه لکی خرمیاندا وتیان : مالمان به دهره وه یه مؤله تمان بده بابروینه وه مالی ، چونکه له دهره وه ی مه دینه دان ، هه تا خیلّی (بنو سلمه) خه ریکبوو بگه رینه وه و شکست بهینن ، له باره ی دوپروه کانه وه ئایه ت هاته خواره وه : ﴿وَإِذْ يَقُولُ الْمَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنَّ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا﴾ الاحزاب : ١٢ ، ١٣ واته : نا له و کاته دا دوپروه کان و دل نه خو شه کان دهیانوت : به راستی به لینی خواو پیغه مبره که ی تنها له خوبایی بوون بوو ، دهسته یه کیش له دوپروه کان وتیان : خه لکی (یثرب) نه مه شوینی مانه وه تان نیه ، بگه رینه وه بو ناوشار ، دهسته یه کیشیان مؤله تیان له پیغه مبر ﴿﴾ ده خواست و دهیانوت ماله کانمان به دهره وه یه له راستیدا وانه بوو ، نه وانه تنها دهیانه ویّت له مهیدانی جهنگه که هه لبین.

پیغه مبریش ﴿﴾ که هوالی په یمانشکینی (بنو قریظه) ی پیگه یشت جله کانی دا به سهر خویداو بو ماو دیه ک پالکهوت ، تا به لاو کاره ساته که ته واوله سهر موسلمانان سهخت بوو ، پاشان هیوای هاته وه به بهرداو ، هه ستایه وه و فهرمووی : (الله اکبر ، مژده ی سهرکه و تنتان لی بیت موسلمانان) پاشان دهستی کرد به نه خشه دانان بو پووه پروو بوونه وه ی بارودوخه که ، وه کو به شیکیش له و نه خشه یه مه فره زه ی پاسه وانی دهنارده وه بو مه دینه نه بادا له نا کاوداو له پشته وه شالاو بکریته سهرژن و مناله کان ، به لأم هه لو یسته که پیویستی به هاتنه پی شته وه یه کی یه کلاکه روه هه بوو ، که هه موو گرو هه کانی پی سهر شوپ بکات ، بو نه و مه به سته ویستی سولحیک بکات له گهل (عینیّه) کوپی (حصن) و (حارث) ی کوپی (عوف) که هه ردو وکیان سهرکرده ی (غطفان) بوون ، له سهر سییه کی بهروبومه کانی مه دینه ، له بهرامبر نه وده دا به خو یان و سوپا که یانه وه بگه رینه وه ، موسلمانان کانش یه کلابینه وه بو سوپا که ی قورپیش ، که هیزو زه برو زه نگیان ده ناسی و باش تاقیان کردبو وه له ناویان بهرن .

پیغمبهری خوا ﷺ پرسى بهمەردوو (سعد)کە کرد، ئەوان وتیان :
 پیغمبهری خوا ﷺ (ئەگەر خوا ئەم فرمانەى پێداوێت ئەوا قسەمان نیه ، ئێمە
 کاتێک خەلکیکی بت پەرست و گومراپووین ، ئەوانە نەیاننوانیوه دەنکە
 خورمایەکی ئێمە بخۆن مەگەر بەئال و وێریان فروشتن ، ئێستا پاش ئەوەى خوا
 بەئىسلام پێزی گرتین و هیدایەتى داین و بەتۆوه سەرى بەرز کردینهوه ، تازە بچین
 مالى خۆمانیان بدەینى ؟ وەللاهی جگە لە شمشیر هیچى تریان نادەینى ،
 پیغمبهری خوا ﷺ هەلۆیستەکەیانى پى چاک بوو ، فرمووی : ئەمە راویژیکە
 بەئێوهى دەکەم بۆ ئەوەم کرد ، کەبێنیم عەرەب لە هەموو لایەکەوه هاتونەتە
 سەرمان وتم : بەم پێشنیاره کەمێک بارەکە سووک بکەین .

پاشان خواى گەوره کاریکی رەخساندو دوژمنى پى سەرشۆر کردو
 دایمرکاندەنوه ، خودا کردى ئەوهبوو پیاویکی (غطفان)ى بەناوى (نعیم)ى کوپى
 (مسعود)ى کوپى (عامر)ى (اشجعی) (ر) هاتە خزمەت پیغمبەر ﷺ و وتى :
 پیغمبهری خوا ﷺ من موسلمان بووم ، کەسوکارم بەموسلمان بونم نازانم ،
 فرمانم پى بدە بەئارەزووی خۆت بۆت جیبەجى دەکەم ، پیغمبهری خوا ﷺ
 فرمووی تۆ تەنها پیاویکی ، دەتوانى کى پەشیمان بکەیتەوه بیکە ، چونکە شەر
 تەکتیک و فیلە ، خیرا (نعیم) چوو بۆلای (بنی قریظە) کە لەسەردەمی نەفامیدا
 دوستان بوو . چوووە ناویان وتى : خەلکینە ئێوه دەزانم من ئێوەم چەندە خووش
 دەوێت ، دەشرانن چەندە نێوانمان خووشە ، وتیان : راست دەکەیت ، وتى : حالى
 قورەیش وەکو ئێوه نیه ، ئەم شوینە شوینى ئێوهیەو مال و مۆلک و مالى ئێوهى
 تێدایە ، ناتوان بەجیبى بهێلن و برۆن بۆ شوینىکیتر ، قورەیش و (غطفان)یش
 هاتوون بۆ شەرى موحەممەدو هاوڵەکانى ئێوش پشتان گرتوون ، لەکاتیکدا
 کەشوین و مال و ژن و مندالیان لە شوینىکی دیکەیه ، ئەگەر دەرڤەتیکیان دەست
 بکەوێت دەى قۆزەنوه ، ئەگەر هیچیان پى نەکرا ئەوا بەجێتان دەهێلن و دەپۆنەوه
 بۆ شوین و مەنزەلگای خوێان ، ئەنجا موحەممەد لەپای ئەودا تۆلەتان ئی دەکاتەوه ،
 وتیان : (نعیم) چى بکەین باشە ؟ (نعیم) وتى : لەگەڵیاندا شەر مەکەن تا بارمەتیان
 ئی وەرەگرن ، وتیان : ئەمە رایەکی زۆر باشە .

پاشان (نعیم) چوو بۆلای (قورەیش) ، پى وتن : خۆتان دەزانن کەمن
 چەندە ئێوەم خوێشەوێت ؟ وتیان : بەلى ، وتى : جولهکە پەشیمان بونەتەوه لەو
 پەیمانشکێنیهى کردیان بەرامبەر بەموحەممەدو هاوڵەکانى ، بۆیه هەوالیان داوه

به موحه ممد كه چهند بارمته يه كه له ئيوه وهريگرن و بידهن به موحه ممد ، پاشان دهرونه پال ئه و دژ به ئيوه شهر دهكهن ، نهگهر داواي بارمته يان ئي كردن نه ياندهني ، پاشان چوو بۆ لای (غطفان) و هه مان شتي پي و تن .

شهوي شه ممه بوو ، له مانگي شه والي سالي پينجه مي كوچيدا ، سوپاي قورپه يش و غه ته فان نارديان به شويين جوله كه ي (بنو قريظة) داو پنيان وتن : ئه مه جيگه و مه زلگاي ئيمه نيه ، هيچمان به دهسته وه نه ما ، هه ستن بابه دين به سه ر موحه ممه دا ، جوله كه وه لاميان نارده وه كه نه مړو پوژي شه ممه يه ، ئيوه باش ده زانن كه پيشينه كانى ئيمه له و پوژده دا شه پيان كرد چيان به سه ره ات ، زياد له وه ش ئيمه شه رتان له گه ل ناكه ين تا بارمته مان بۆ نه نيرن ، كه په يامني ره كانى جوله كه نه م هه والهيان هيئا ، قورپه يش و (غطفان) وتيان : وه للاهي (نعيم) راستي پي گوتين ، وه لاميان نارده وه بۆ جوله كه كه وه للاهي ئيمه كه ستان بۆ نانيري ن ، وه رنه ده ره وه با شه ر بكه ين له گه ل موحه ممه د ، (بنو قريظة) ش وتيان : وه للاهي (نعيم) راستي پي و تن ، ئيتر هه ردوولا پشتي يه كتريان به ردا ، دووبه ره كي كه وته نيوانيانه وه و وره يان پوو خا .

موسلمانانكانيش له خوا ده پارانده وه ده يانوت : خوايه له كه مان بپوشه و دلمان نارام بكه ره وه ، پيغه مبه ري خواش ﷺ نزاي كرد له ئه حزاب و فه رموي : خوايه ، ئه ي ني ره ري قورئان ، دادگه ري خيرآ ، خوايه ، ئه حزابه كان سه ر شوپ بكه يت ، خوايه ژيريان بخه يت و جيگه يان پي ليژ بكه يت .

خوای گه وه نزاي پيغه مبه ر ﷺ و موسلمانانكاني گيرا كرد ، پاش ئه وه ي كه دووبه ره كي كه وته نيو ريزي موشر يكه كانه وه ، پشتيان له يه كترى كردو ، خوای گه وه ره شه بابه كي توندي بۆ ناردين ، ده وارو خيمه كانى ئي هه لپيكان و شپه رزه ي كردن ، هه موو ئاگره كانى كوژانده وه و ، نارامى ئي هه لگرتن چه ندين سه ربازي له فره شته كان بۆ ناردين جيگه پنيه كانى پي له ق كردن و ترس كه وته دلپانه وه .

له و شه وه تاريكه سه رمايه دا ، پيغه مبه ري خوا ﷺ (حذيفه) ي كوپي (يمان) ي نارد هه والي سوپاي موشر يكانى بۆ به يئني ت ، كه چوو به و حاله شپه رزه يه وه به دي كردن ، سه رنجي دا خه ريكي خو سازدانن بۆ پويشتن ، گه رايه وه بۆ لاي پيغه مبه ر ﷺ ، هه والي پويشتنى سوپا كه ي پيدا ، خوداي گه وه به رق و كينه ي خويانه وه ناچاري گه رانه وه ي كردن و هيچيشيان ده سته كه وت نه بوو ، خوداي گه وه نه ييشتت موسلمانان تووشي شه ر بن ، ئه وه بوو به ئيني خو ي به جيهيئاو سه ري

سەربازەکانی خۆی بلندکردووە ، پیڤەمبەرەکی سەرخست و ئەحزابەکانی ژێرخست و پیڤەمبەریش ﷺ گەرایەووە بۆ مەدینە .

غەزای خەنەك لەسالی پینجەمی كۆچی لەمانگی شەوالدا پرووی دا بەپینی راستترین گێرانیوە ، موشریکان لەو شەپەدا بۆ ماوەی یەك مانگ یان نزیکەی مانگێك گەمارۆی موسلمانەکانیانداو ، بەكۆکردنەوە و لێك نزیك كردنەوەی ریوایەتەکانیش دەرەكەویت كە لەسەرەتای دەستپێکردنی ئابلقەكە لە مانگی شەوالدا بوو كۆتاییەكەشی كەوتۆتە مانگی (ذي القعدة) هەو ، لای (ابن سعد)یش هاتو ، كە پیڤەمبەر ﷺ لەپۆژی چوارشەممەیی هەفتەیی سییەمی مانگی (ذي القعدة) دا لە خەنەكەكە گەرایەووە بۆ مەدینە .

غەزای ئەحزاب غەزای كوشتارو زیان نەبوو ، بەلكو شەپری دەروونی بوو ، كوشتاریکی خویناوی ئەوتۆ تیدا پرووی نەدا ، بەلام یەكلاكرەووەترین جەنگیش بوو لە میژووی ئیسلامیدا ، بەسەر شوپری موشریکان كۆتایی هات و پەيامیکی دا بەگوێی دنیا دا كە هەموو عەرەب چیت ناتوانیت ئەو هیژە بچوكە چالاكەیی مەدینە لەناو بەریت ، چونكە هەموو عەرەب نەیان دەتوانی كۆمەلێکی گەورەتر كۆبەنەووە كە لە شەپری ئەحزابدا كۆیان كردبووەو ، لەبەرئەووە پیڤەمبەر ﷺ دواي ئەوێ خوای گەرە بلاوێ كرد بە سوپای ئەحزاب فەرمووی : ئیتەر لەمەودوا ناتوانن بینه سەرمان بەلكو ئیمە دەچینه سەریان) ^(١).

^(١) صحیح البخاری ٥٩٠/٢ .

غەزای (بنی قریظە)

لەو پۇژدەدا کە پیغەمبەر ﷺ تەشریفی گەراپەوه بو مەدینە ، لە نیوهم پۇژدا (جبریل علیہ السلام) ھاتەلای لەو کاتەدا لەمالی (ام سلمە) خۆی دەشۆرد، پێی فرەموو : دەلێی چەکت داناو؟ خۆ ھێشتا فریشتەکان چەکیان دانەناو ، منیش لەسەر داوای ئەوان ھاتمەوہ لات ، خۆت و ھەرکەسیکت لەگەڵدایە ھەر ئیستە بکەونە پێ بەرھو (بنو قریظە) ، ئەوا منیش لەپیشتەوہ دەپۆم قەلاکانیان لەژێر پێدا دەلەرزێم و ، ترس و بیم دەخەمە دڵەکانیانەوہ ، جبریل لەکەژاوەیەکی فریشتەیییدا بەپێ کەوت .

پیغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی دا بانگەریک بانگ بەدا بەگوێ خەلکیداو بلی ھەرچی گوئی لێیەو گوێراپەلە با لە (بنو قریظە) نەبێت نوێژی عەسەر نەکات ، (ابن ام کتوم) ی بەسەر مەدینەوہ بەجێھێشت و ئالاکە ی دایە دەست (علی) کوپی (ابی طالب) و بەرھو (بنو قریظە) پیشی خست ، (علی) کەوتە پیشەوہ ھەتا لە قەلاکانیان نزیک بووہ گوئی لە وتەیکە نا شیرین بوو و ترا بە پیغەمبەری خوا ﷺ .

پیغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ کاروانیکی کۆچکەرەن و ئەنساردا کەوتەپێ ، تا لەسەر بیریکی (بنی قریظە) دابەزی پێیان دەوت بیر (انا) ، موسولمانەکان دەستەو نەزەر لە خزمەتیدا بوون ، کەوتنە ری ، لە ڕینگەدا بوون کاتی نوێژی عەسەر ھات ، ھەندیکیان وتیان : لە (بنو قریظە) نەبێت نوێژ ناکەین ، ھەندیکی تریشیان وتیان : مەبەست لەو فەرماشتە ی پیغەمبەر ﷺ ئەو نەبووہ کە نوێژ لە (بنو قریظە) بکریت بەلکو مەبەستی پەلە کردن بووہ بەرھو (بنو قریظە) بۆیە لە ڕینگە نوێژەکیان کرد ، پیغەمبەری خوا ﷺ سەرزدەنشی ھیچ کۆمەلێکیانی نەکرد .

بەو شیوەیە سوپای ئیسلام بەری کەوت بەرھو (بنو قریظە) ، پۆل پۆل بە پیغەمبەری خوا گەیشتن ﷺ ، بریتی بوون لە سی ھەزار چەکدار ، سی ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، لەقەلاکانی (بنو قریظە) نزیک بوونەوہو گەمارۆیان دان .

کە ئابلوکەکیان لەسەر توند بوو ، (کعب) ی کوپی (اسد) ی سەرکردەیان سی پێشنیاری خستە بەردەستیان یان موسلمان ببن و بپۆنە سەر ئاینەکە ی موخەممەد ﷺ ، ئەوجا خوین و مال و ژن و مندالیان سەلامەت دەبن ، پیشی وتن : دەزانن کە موخەممەد ﷺ پیغەمبەری خوا یە ، ئەمە ئەو کەسە یە ئیوہ لەکتیبەکە ی

خوتاندا بەدى دەكەن ، يان ئەۋەيە بەدەستى خۇيان ژن و مندالى خۇيان بكوژن و بەشمشیری دەستەۋە يېنە دەرەۋە بۇ محەممەد ﷺ يان بەسەرىدا زال دەبن ، يان سەرلەبەريان دىكوژرین ، يان ئەۋەيە ھىرش بىكەنە سەر پىڭەمبەرى خوا ﷺ و ھاۋەلەكانى و لە پوژى شەممەدا لىيان بدەن ، چونكە ئەوان دلىيان كە ئىمە لە پوژى شەممەدا شەر ناكەين ، كەچى ئەوان بەدەم ھىچ پىشنىارىكى (كەب) ە ۋە نەھاتن ، ئىتر (كەب) ى سەرۇكيان بە تووپەيى و بىزارىيەكەۋە پىيى وتن : لەۋەتى لە دايىك بوون پياۋتان تىدا ھەلنەكەۋتوۋە بتوانىت بىرارىك بدات .

پاش بەرپەرچ دانەۋەى ھەر سى پىشنىارەكە (بنو قريظة) ھىچى بۇ نەمايەۋە ئەۋە نەبىت كە لە قەلەكانيان دابەزن بۇ حوكم و بىرارى پىڭەمبەرى خوا ﷺ ، بەلام ويستيان پەيۋەندىكە بىكەن بەھەندىك لە ھاۋپەيمانە موسلمانەكانيانەۋە ، سا بەلكو بزائن ئەگەر دابەزين بۇ حوكمى پىڭەمبەر ﷺ چيان لى بەسەردىت ، داۋايان كرد لەپىڭەمبەر ﷺ ، كە (ابو لبابه) يان بۇ بنىرىت قەسەيەكى لەگەلدا بىكەن و پراۋىژى پى بىكەن ، (ابو لبابه) بەحوكمى ئەۋەى مال و مندالەكەى كەۋتبوۋە ناۋچەى ئەۋانەۋە ، ھاۋپەيمانان بوۋە ، (ابو لبابه) چوو بۇلايان كە بىنيان ژن و مندالەكانيان دەستيان كرد بە ھاۋارو شىن و گريان ، دلى نەرم بوو بۇيان ، وتيان (ابا لبابه) پىت وايە كە ملكەچ بىن بۇ حوكمى موخەممەد ؟ وتى : بەلى بەدەستى ئىشارەتى كرد بۇ گەردنى - مەبەستى ئەۋەبوۋ كە سەرتان دەبىرىت . يەكسەر (ابو لبابه) پەشىمان بوۋەۋە زانى كە خىانەتى كردوۋە لە خوداۋ پىڭەمبەرەكەى ﷺ ، بۇيە خىرا ئەۋىيى بەجىھىشت و نەگەرپايەۋە بۇ لاي پىڭەمبەر ﷺ ، چوو بۇ مزگەۋتى مەدىنە ، خۇي بەكۇلەكەى مزگەۋتەۋەكەۋە بەستەۋە سوپىندى خوارد كە خۇي نەكاتەۋە ھەتا خودى پىڭەمبەر ﷺ بەدەستى خۇي دەيكاتەۋە ، سوپىندىشى خوارد ھەرگىز نەۋاتە خاكى (بنو قريظة) ، كە ھەۋالى بەسەرھاتەكەى گەيشتەۋە بەپىڭەمبەر ﷺ پىشترىش چاۋەپوانى زورى (ابو لبابه) ى كردبوو . فەرموى : ئەگەر بەھاتايە بۇ لام لىنى خۇش دەبوم ، بەلام مادام ئەۋ كارەى كردوۋە من ئەۋ كەسە نىم كە بەرەللاى بىكەم تا خوا تەۋبەى لى قەبول نەكات .

لەگەل ئەۋەشدا كە (ابو لبابه) پىيى وتبوون كەچى (بنو قريظة) بە ناچارىي ملكەچ بوون بۇ فەرمانى پىڭەمبەر ﷺ ، لەكاتىكدا كە دەيانتوانى بۇ ماۋەيەكى

دووو دريژ بهرگه‌ی گه مارۆكه‌ش بگرن ، چونكه نازووقه‌يان زۆر بوو كانياو كاريز له قه‌لاكه‌دا هه‌بوو ، سه‌رباري پته‌وى قه‌لاكه‌يان و ، سه‌رباري شه‌وش دونيا ساردبوو موسلمانانه‌كان به‌بهر نه‌و سه‌رماوسۆله‌يه‌وه بوون و شه‌پى خه‌نده‌ق شه‌كه‌تى كردبوون و ، نه‌يان ده‌توانى دريژه به‌كاره جه‌نگيه‌كان به‌دن ، به‌لام جه‌نگى (بنى قريظه) جه‌نگيكي ده‌روونی بوو ، خوا ترسى خستبوو له‌كانيانه‌وه ، وره‌يان به‌ ته‌واوى پوو‌خا بوو ، گه‌يشته پاده‌يه‌ك (على) كوپى (ابى طالب) و (الزبير)ى كوپى (عوام) چوونه پيشه‌وه ، (على) پوو‌ى كرده ئيمانداران و هاواری كرد: ئه‌ى گروهي ئيمانداران وه‌لاهي يان ده‌بيت وه‌كو چه‌مزه شه‌هيدم بكن يان قه‌لاكه‌يان ده‌كه‌مه‌وه .

ئيت‌ر جوله‌كه خويان پي‌رانه‌گيراو له قه‌لاكه‌يان هاتنه خواره‌وه بۆ حوكمى پيغه‌مبه‌ر ﷺ ، ده‌سه‌بجي فهرمانى دا به‌ گرتنى پياوه‌كانيان ، به‌سه‌رپه‌رشتى (محمد)ى كوپى (مسلمه) كو‌ت و زنجيركران ، ژن و مناله‌كانيش به‌جيا له جيبه‌كى تردا دانران ، خيلى (اوس) چوونه خزمه‌ت پيغه‌مبه‌ر ﷺ وتيان : پيغه‌مبه‌رى خوا ﷺ خو‌ت ده‌زاني چيت كرد به (بنو قينقاع) نه‌وان هاوپه‌يمانى خيلى خه‌زهره‌جى برامان بوون ، ئه‌مانيش دۆستى ئيمه‌ن ، چاك به‌ له‌گه‌لياندا ، فهرمووى : ئايا ئيوه رازين پياويك له‌خوتان فرمان بدا به‌سه‌رياندا ؟ وتيان : به‌لى :- فهرمووى : ئه‌وه بريارم دايه ده‌ستى (سعد)ى كوپى (معان) وتيان: ئيمه‌ش رازين .

پيغه‌مبه‌ر ﷺ ناردى به‌ شوين (سعد) كوپى (معان) دا ، له مه‌دينه بوو ، به‌هۆى نه‌و برينه‌وه كه ده‌مارى ده‌ستى بپى بوو نه‌يتوانى بوو له‌گه‌ل موسلمانان بپرواته ده‌ره‌وه بۆ ئه‌م جه‌نگه ، سواری گويدرزيژك كراو ، هات بۆ خزمه‌ت پيغه‌مبه‌ر ﷺ ، خزمه‌كاني چوونه لاي و پييان وت : چاك به‌ له‌گه‌ل دۆسته‌كانت ، پيغه‌مبه‌رى خوا ﷺ تو‌ى كردوه به‌ ناوبريوان تا چاكه‌يان له‌گه‌لدا بكه‌يت ، (سعد) يش بى‌ده‌نگ بوو وه‌لامى كه‌سى نه‌ه‌دايه‌وه كه زۆريان بۆ هينا (سعد) وتى: به‌راستى كاتى ئه‌وه هاتوه ئيت‌ر (سعد) گو‌ى نه‌داته لۆمه‌ى لۆمه‌كاران ، كه گو‌يان له‌و قسانه بو هه‌نديكيان به‌ غه‌مبارى گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دينه .

كه (سعد) گه‌يشته لاي پيغه‌مبه‌ر ﷺ فهرمووى به‌هاوه‌لان : ئاده‌ى هه‌ستى بپۆن به‌ده‌م گه‌وره‌كه‌تانه‌وه ، كه دايانه‌زان و تيان : (سعد) (بنو قريظه) بۆ

فرمانی تو هاتنه خواره وه ، وتی : ئایا حوکم و بریاری منیان به سهردا جیبه جی دهکرت ؟ وتیان : به لئی ، وتی : به سهر موسلمانانه کانیشدا ؟ وتیان : به لئی ، وتی : به سهر ئه و که سه شدا که لیڤهیه ؟ له ویدا پرووی وهرچهرخاندو به دهست ئیشاره تی کرد بو ئه و پروی پیغه مبهری ئی وهستا بو ، له بهر پیزو گه ورهیی پیغه مبهر ﷺ وای کرد ، پیغه مبهر ﷺ فرمووی : به لئی ، فرمانت جی به جی دهکرت به سهر منیشدا ، (سعد) وتی : من فرمان ددهم به کوشتنی پیاوه کانیان و ئه سیر کردنی ژن و منداله کانیان و دابهش کردنی مال و سامانه کانیان ، پیغه مبهری خوا ﷺ فرمووی : به راستی (سعد) به حوکمی خودا کارت کرد له سهرووی حوت چینی ئاسمانه وه .

حوکه مه که ی (سعد) دادپهروهی تیدا بو ، (بنی قریظه) زیاد له وهی که خیانه تی گه وره یان کرد له پیغه مبهری خوا ﷺ ، هه زارو پینج سهد شمشیرو دووه زار پم و سی سهد قه لغان و پینج سهد زنجیر به ست و خودی سهریان کو کردبو وه بو جهنگی موسلمانانه کان ، ئه م شتانه دواي گرتنی قه لاکه یان که وته دهست موسلمانانه کانه وه .

ئه نجا پیغه مبهر ﷺ فرمانی دا (بنو قریظه) به نذرکان له مالی کچی (الحارث) دا که ژنیک بو له (بنی النجار) له بازاری مه دینه داو چالیان بو هه لکه نرا ، پاشان فرمانی دا پۆل پۆل نیرران بو خه نه که کان ، له ویدا درا له ملی هه موویان . ئه وانه یان که هیشتا مابونه وه سه ره یان نه هاتبو به (کعب) ی کوپی (اسد) ی سه رکرده یان دهوت : تو بلیی له م خه نه که دا چیمان ئی بکرت ؟

(کعب) وتی : ئیوه به هه موو ته مه نتان عاقل نابن ، ئه ی نابینن به سه ره بانگتان ده که ن و ئیتر ناگه رینه وه ؟ وه لاهی هه مووتان ده کوژن . ژماره یان شهش سهد تا حوت سهد پیاو ده بوون درا له ملی هه موویان .

به و شیوه یه سه ری ماری ژاراوی په یمانشکینی و خیانه تکاری پان کرایه وه ، ئه وانه په یمانیان شکاندو له کاتیکی زور ناخۆش و ته نگدا ئه و چه ند هه زار که سه یان هینا یه سه ر موسلمانانه کان و به وکاره بوونه گه وره ترین تاوانباری جهنگ و خو یان شایسته ی دادگای کردن و له ناوبردن کرد .

له ناو کوژراوه کاندای شه ی تانه که ی (بنو نضیر) و یه کی که گه وره ترین تاوانباره کانی جهنگی تیدا بو که (حیی) کوپی (اخطب) باوکی (صفیه) ی خیزانی

پیغهمبەر بووه ﷺ. ئەوەبوو لەگەڵ (بنو قریظە) دا چووبوو ناو قەڵاکیانەوه ، وەك
 وەفاداریەك بۆ (كعب)ی كۆپى (اسد) كە لە سەرەتادا ھاتەلای و پەیمانیشكێنیەكەى
 جەنگى ئەحزابى پێكرد كەھینرا بۆ كوشتن ، ملوانكەىەكەى لەمدا بوو پارچە
 پارچەى كردبوو بۆ ئەوێ دەست موسڵمانەكان نەكەوێت ، دەستى بەگەردنیەوه
 پێچرابوو ، وتى بەپیغهمبەرى خوا ﷺ : وەللأھى ھەرگیز لەسەر دوزمنايەتى تۆ
 پەشیمان نيم ، بەلام ھەر كەسێك مەملانى لەگەڵ خوادا بكات ژێردەكەوێت ، پاشان
 بەدەنگى بەرز وتى : خەلكینە بۆ فەرمانى خوا قەیدى نیه ، ئەمەش قەزاو
 قەدەریكى نوسراوە ، خوا لەسەر (بنو اسرائیل)ى نوسیو ، پاشان ملی كەچ
 كردو درا لە ملی.

لەناو (بنو قریظە) تەنھا یەك ژنیان ئى كوژرا ، لەبەر ئەوێ لەسەربانەوه
 جەنجەریكى فرێدابوو بەسەر (حەلاد)ى كۆپى (سوید)داو كوشتبووى ، لەبەرامبەر
 ئەویدا كوژرایەوه.

پیغهمبەر خوا ﷺ فەرمانى دا بەكوشتنى ھەریاویکیان كە مووى ئى ھاتبێت
 و ، ھەرچىەك مووى ئى نەھاتبايە وازی ئى دەھێنا ، (عطية القرظي) یەكێك بوو
 لەوانەى مووى ئى نەھاتبوو ، وازی ئى ھینراو موسڵمان بوو ، ماوہیەكیش لە خزمەت
 پیغهمبەردا بوو ﷺ .

(ثابت)ى كۆپى (قیس)یش (زبیر)ى كۆپى (باطا)و مەنالەكەى بەخشى ، زبیر
 چاكەىەكەى لای (ثابت) ھەبوو ، (ثابت) پێى بەخشىەوه ، پێى وت : پیغهمبەرى خوا ﷺ
 تۆى لەبەر من بەخشى و مال و مەنالەكەشى بە من بەخشى ، ئەوا دەیاندمەوه دەست
 خۆت . بەلام (زبیر) كەزانی ھەموو پیاوھەكانى (بنو قریظە) كوژران (ثابت) دەستم دامینت
 منیش بگەیمەنە بەخزمە كوژراوھەكانى ترم ، ئەویش دای لەملى و گەیاندى بە
 خوشەوستانى خۆى لە خزمە جولەكەكانى ، (ثابت) كۆپى (زبیر)ى لای خۆى
 ھێشتەمە ناوى (عبدالرحمن) بوو ، پاشان موسڵمان بوو ، ماوہیەكیش لە خزمەت
 پیغهمبەرى خوادا بوو ، (ام منذر) (سلمى) كچی (قیس)ى (نجارى) داواى بەخشینی
 (رفاعە) كۆپى (صموئیل)ى (قرظي) كرد لە پیغهمبەر ﷺ ئەویش بەخشى ، ماوہیەك
 مایەمەو داوى موسڵمان بوو، ماوہیەكیش لە خزمەت پیغهمبەرى خوادا بوو ﷺ .

جوله که له شهوی دابه زینه که یاندا چهند که سیکی تریشیان موسلمان بوون ، گیانی خوځیان و مال و مندالیان پاراست ، له و شهویدا (عمرو) له قه لاکه هاته دهره وه ، ئەم پیاوه له پهیمان شکیینه که ی (بنی قریظة) دا به شداری نه کردبوو له دژي پیغمهبری خوا ﷺ ، بویه له کاتی هاتنه دهره وه دا (محمدی کوپی (مسلمه) سهرکرده ی پاسه وانه کانی پیغمهبر بینی که ناسیه وه بهریدا ، پاشان دیار نه ما نازنریت چی لی به سهرهات .

پیغمهبری خوا ﷺ مال و سامانه که ی (بنو قریظة) ی دوا ی دهره یانی پینجیه که دابه ش کرد ، بو ئەسپ سوار سی پشکی دانا ، دوو پشک بو ئەسپه که یه که پشکیش بو سواره که ، بو پیاده ش یه که پشکی دانا ، دیله کانیشی نارد بو (نجد) به سهر پهرشتی (سعدی کوپی (زید) (انصاری) و له جیاتیاندا ئەسپ و چه کی هینا .

له ژنه کانیان پیغمهبری خوا ﷺ (ریحانه) ی کچی (عمرو) ی کوپی (خناقه) ی هه لبراردو له لای بوو هه تا کوچی دوا یی کرد ، ئەمه گوته ی (ابن اسحاق) ^۱ . (کلبی) یش ده لیت : پیغمهبری خوا ﷺ ئەم ژنه ی نازاد کردو له سالی (۶) ی کوچیدا ماره ی کرد ، له کاتی گه رانه وه ی پیغمهبردا ﷺ له حه جی مالئاوایی کوچی دوا یی کردو له گوپرستانی (بقیع) ئەسپه رده کرا ^۲ .

که شهبری (بنو قریظة) کو تایی هات نزا که ی (سعدی کوپی (معاذ) (ر) هاته دی ، که پیشتەر له باسی غه زای ئەحزابدا باسما ن لیوه کرد . پیغمهبری خوا چادیریکی بو هه لدا له نزیک مزگه وته وه بو ئەوه ی زوو زوو سه ری لی بدا ، که کیشه ی (قریظة) ته واو بوو برینه که ی (سعد) کولایه وه ، (عائشه) ده لیت : که خوینی لیها ت خوینی دهستی پویش ت بو ناو خپوه ته که ی (بنی غفار) که له ناو مزگه وته که دا بوو ، (بنی غفار) هاواریان لی هه ستا و ، وتیان : ئەری خه لکی ناو خپوه ت ، ئەو خوینه چیه لای ئیوه وه به ره و خپوه ته که ی ئیمه دیت ، سهیریان کرد خوینی (سعد) و له برینه که ی ده چوپریت ، له ئەنجامی ئەم خوین بهر بوونه (سعد) کوچی دوا یی کرد ^۳ .

^۱ / بروانه (ابن هشام) ۲/ ۲۴۵ .

^۲ / تلخیص فهوم اهل الاثر ل ۲ .

^۳ / صحیح البخاری ۲/ ۵۹۱ .

له (صحيحين) يثدا هاتوه له (جابر) وه ، له پیغه مبهري خواوه ﴿﴾
 فهرمووی : بهراستی عهرشی خوا به مردنی (سعدی کوپی (معاذ) هاته له رزه .
 (ترمذی) فهرموو دیکه (صحيحی) له (انس) وه هیئاوه ده فهرمووی : که
 تهرمه که ی (سعدی کوپی (معاذ) یان خسته سهرشان ، دوپوه کان وتیان : ئهم
 تهرمه چهنده سووکه له یه ! پیغه مبهري خوا ﴿﴾ فهرمووی : فریشته کان هه لیان
 گرتبوو .^۲

له ئابلوقه دانه که ی (بنو قریظه) دا پیاو یکی موسلمان شهید کرا ، نهویش
 (خلاد) ی کوپی (سوید) بوو که له سهر قه لاکه وه ژنه جوله که یه ک جهنجه پرکی
 فریدابوه خواره وه به سهریدا ، ههر له و ئابلوقه یه دا (ابو سنان) کوپی (محسن) برای
 (عکاشه) ش وه فاتی کرد .

(ابو لبابه) ش شهش شهو به کوئه که که ی مزگه وته وه مایه وه ، له کاتی
 نویره کاند ژنه که ی دهاته لای و دهیکرده وه بو نویر ، پاشان دهگه پرایه وه خوی
 ده به سته وه به کوئه که که وه ، پاشان له پارشیو یکدا هه والی وه رگتنی ته وه به که ی (ابو
 لبابه) درا به پیغه مبهري ﴿﴾ له کاتی کدا که له مالی (ام سلمه) بوو ، له بهرده م
 ژوره کهیدا وه ستابوو ، وتی به (ابا لبابه) : مژده ت لی بیت خوی گه وه ته وه بی لی
 قبول کردیت ، خه لکی وروژان بو بهردانی (ابو لبابه) ، پازی نه بوو وتی : ده بیت
 پیغه مبهري خوا ﴿﴾ خوی بمکاته وه ، کاتیک که پیغه مبهري ﴿﴾ خوی ته شریفی چوو
 بو نویری به یانی کردیه وه به په لای کرد .

غه زای (بنو قریظه) له مانگی (ذي القعدة) ی سالی (۵) ی کوچیدا پووی دا ،
 ئابلوقه دانه که ش ماوه ی (۲۵) بیست و پینج شهوی خایاند .^۳

له غه زای نه حزب و (بنو قریظه) دا خوی گه وه چهن دین ثایه تی له
 سوره تی نه حزب نارد خواره وه ، تیایدا باسی گرنگترین لایه نی حاله تی ئیمانداران
 و دوپوووان و سهرشوپری نه حزب و ئاکامه کانی په یمانشکینی جوله که ی کرد
 بوو .

^۱ / صحيح البخاري ۱/ ۵۳۶ ، صحيح مسلم ۲/ ۲۹۴ ، جامعه الترمذي ۲/ ۲۲۵ .

^۲ / جامع الترمذي ۲/ ۲۲۵ .

^۳ / ابن هشام ، ۲۲۷/۲ ، ۲۲۸ ، له باره ی درێژه ی ئهم باسه وه بروه (ابن هشام) ۲/ ۲۳۲ تا ۲۷۳ و (صحيح البخاري) ۲/ ۵۹۰ ، ۵۹۱ ، (زاد المعاد) ۲/ ۷۲ ، ۷۳ ، ۷۴ (مختصر سيرة الرسول) نوسینی شېخ عهبدوللای نهجدي ل ۲۸۷ .

چالاکى سەربازىي دواي ئەو جەنگە كوژرانى (سلام)ى كوپرى (ابى الحقيق)

(سلامى كوپرى ابى الحقيق) كە شۆرەتەكەي (ابو رافع) ، يەكك بوو لە گەرە تاوانبارەكانى جولهكەو ئەوانەي ئەحزابيان دژ بەموسلمانەكان كۆكردهووە بە ئازوقەو مال و سامان كۆمەكى دەكردن^(۱) ، ئازارى زۆرى پىغەمبەرى دەدا ﷺ ، كە موسلمانەكان لە غەزاي (بنو قريظة) بوونەو ، خيلى (خەزرج) مۆلەتيان لە پىغەمبەرى خوا ﷺ وەرگرت بۆ كوشتنى.

پيشتريش چەند پياويكى ئەوسى (كعبى كوپرى اشرف) يان كوشت . خەزرجيش پييان خوش بوو شكۆمەنديان وەكو ئەوێ (ئەوس) دەست بكەويّت. بۆيە پەلەيان بوو لە وەرگرتنى ئەو مۆلەتە.

پىغەمبەرى خوا ﷺ مۆلەتى پيدان كە بيكوژن و پىگەي نەدان دەست لە ژن و منال بكەنەو، مەفرەزەيەكى خەزرجى كەبريتى بوو لە (۵) كەس دەرچوون، هەموويان لە تيرەي (بنى سلمە)ى (خەزرجى) بوون ، (عبدالله)ى كوپرى (عتيك) سەرۆكيان بوو.

مەفرەزەكە دەرچوون بەرەو خەيبەر و پرويان كرده قەلاي (ئەبو رافع) ، كاتيک خۆر ئاوا بوو كە نزىك بوونەو لە قەلاکە ، خەلک بەرەو حەوانەو خەوتن دەرچوون ، (عبدالله)ى كوپرى (عتيك) بەهاو لەكانى وت: لەشوينى خوتان دانیشن ، من ئەپۆم ، قسەي خوش لەگەل كابرای دەرگاواندا دەكەم و دەرۆمە ژوورەو . لە دەرگاكة نزىك بوووە ، پاشان جەلەكانى بەخۆيەو ئالاند وەكو بيهويّت سەر ئاويك بكات ، لەو كاتەدا خەلک چووبوونە ژوورەو ، كابرای دەرگەوان هاواری ئىكرد: ئەرى كابرأ گەر دەرەويّت وەرە ژوورەو چونكە من دەرگاكة دادەخەم.

(عبدالله)ى كوپرى (عتيك) وتى: چوومە ژوورەو و خۆم حەشاردا ، كە خەلک هەموو چوونە ژوورەو ، كابرأ دەرگاكةي داخست و كليلەكانى بەداريكداد هەلواسى ، دەليّت: هەستام كليلەكانم هيّناو ، دەرگاكەم كردهو ، (ئەبو رافع) لەوى شەوى بەسەر ئەبرد ، لەگەل پيژيكي هاوخوانى خويأ بوو ، كە پيژەكەي بەجييان هيشت بۆي چوومە سەرەو ، لە ژووريكي سەرەويا بوو ، ئەچوومە هەر ژووريك دەرگاكەم لەسەر دانەخرا ، و تەم لەدلى خۆما: ئەوانەي لەگەلمان چاوەپوانى دەستى منن تاييكوژم ، چووم و گەيشتمەلاي ، لەگەل ژنەكەيدا لەژووريكي تاريكابوون ،

(۱) بڕوانە (فتح البارى) ۲/ ۲۴۳.

نەمدەزانی لەکوێی ژوورەکەدا یە ، بانگم کرد: (ئەبا رافع) ، وتی: ئەو کێیە ؟
 هەلمەتم برد بەرەو شوینی دەنگەکەو بێئەوێ بزانی لەکوێدا یە شمشیریەکم لێدا ،
 سوودی نەبوو ، هاواری ئی هەستا ، لە ژوورەکە چوومە دەرەوەو کەمێک لە نزیکەو
 وەستام ، پاشان چوومەو ژوورەو بۆ سەرەو ، وتم: ئەو دەنگە چی بوو (ئەبو
 رافع)؟ وتی: دایکت بە دۆزەخ چۆ ، پیاویک لەمالەکەدا شمشیریکی ئی دام، (عبدالله)
 وتی: یەك شمشیری ترم لێدا خستم ، هێشتا نەمردبوو ، ئەنجا نوکی شمشیرەکەم
 خستە سەرسکی و خۆدا بەسەریدا تا نوکەکە ی لە پشتیەو دەرچوو ئیتر زانیم
 کوشتومە ، خێرا گەڕامەو دەرگاگانم یەك یەك کردەو تاگەیشتمە پلیکانە یەك قاچم
 دانا ، وامزانی گەیشتمەتە سەر زەوی ، شەویکی مانگەشەو بوو کە وتم ، لاقم شکا
 ، بەمیزەریک بەستم ، پاشان دەرچووم بەرەو دەرگای دەرەو لەوێ وەستام ، وتم:
 ئەمشەو ناچمە دەرەو هەتا نەزانی کوشتومە یان نە؟

لەگەڵ خوێندنی کەلەشیری بەیانیدا لەسەر دیواری قەڵا کەو باوکەو پۆو
 برابو بۆ (ئەبو رافع) دەستی پێ کرد ، ئەیانوت: بازرگانی کە ی پێی (حیجان)م پۆ ،
 خێرا گەڕامەو بۆ لای هاوڵەکانم ، وتم: پزگارمان بوو ، (ئەبا رافع)یش کوژرا ،
 گەڕاینەو تاچوینە خزمەت پیغەمبەر ﷺ قسەم لەگەڵدا کردو باسی قاچە
 شکاوەکەشم بۆ کرد . فەرمووی: قاچت پاکێشە ، قاچم درێژ کرد ، دەستی پیروزی
 پێدا هینا ، نازاری تیا دا نەما. ^(۱)

ئەمە گێڕانەوێ (بخاری) یە ، لە (ابن اسحاق) ییشەو ، ئەلئیت: هەموو
 ئەندامانی مەفرەزەکە چوونە سەر (ئەبو رافع) و بەشدار بوون لەکوشتنی داو ئەو کەسە ی
 بە شمشیرەکە یەو خۆیدا بەسەری داو کوشتی (عبدالله) ی کوپێ (انیس) بوو ، ئەو شە ی
 تیدا هاتوو کە بەشەو کوشتوینەو ، لاقی (عبدالله) ی کوپێ (عتیک) ییش شکاوو
 هەلیان گرتوو و خۆیان فری داو تە جوباریک تا لیانەو دیارنەبن ، جولهکەش
 مەشخەلی ئاگرەکانیان دادەگیرسێنن و بەدوایاندا دەگەڕێن ، کە ناو میدەبن و
 دەگەڕێنەو بۆ لای (ئەبو رافع) ، تا قەمی مەفرەزەکەش کە دەگەڕێنەو (عبدالله) ی کوپێ
 (عتیک) هەل دەگرن و دینەو بۆ خزمەت پیغەمبەر ﷺ ^(۲).

دەرچونی ئەم سەریە یە لەمانگی (ذي القعدة) یان (ذي الحجة) ی سالی
 (۵) ی کوچیدا بوو. ^(۳)

(۱) صحیح البخاری ۵۷۷/۲

(۲) ابن هشام ۲۷۲، ۲۷۵/۲

(۳) رحمة للعالمین ۲۲۲/۲ ، لەگەڵ ئەو یاسانە ی کە لە سەرچاوەکانی ترومرگراون لە غەزای ئەحزاب و (قریظە).

سرىيەى (محمد) ى كورى (مسلمە)

دواى تەواۋبونى جەنگى (ئەحزاب) و (قريظة) ، ئەم سىرىيە كە بىرىتى بوو
 لە (۳۰) ئەسپ سوار يەكەم سىرىيە بوو دەرچوو. ئەم سىرىيە بەرەو (قرطاء) دەرچوو
 ، بەلای (ضرية) ى ناۋچەى (بكرات) ى خاكى (نجد) تىپەپرى ، ماۋەى نىۋان (ضرية)
 و (مەدىنە) ەوت شەو پىنگەيە ، دە شەو لە مانگى (محرم) ى سالى (۶) ى كوچى
 كەۋتنە پرى بەرەو ناۋەۋەى خىلى (بكر بن كلاب) كە دايان بەسەرياندا خىلەكە
 ھەلات ، مۇسلمانەكان مەرو وشترو مالا تەكەيان دانەبەر، مانگى (محرم) يەك شەۋى
 مابوو لە شەۋەكەيدا گەيشتنەۋە مەدىنەو (ثمامة) ى كورى (اثال) گەرەى (بنى
 حنيفە) يان لەگەل خۇياندا ھىنا بوو، كە بەنياز بوو بوو بە فەرمانى (مسيلمە) ى
 درۋزىن پىڭەمبەرى خوا ﷺ شەھىد بىكات^(۱).

مۇسلمانەكان گىرتبويان كەھىنايان بەيەكىك لەپايەكانى مزگەۋتەۋە
 بەستىانەۋە ، پىڭەمبەرى خوا ﷺ پىنى فەرموو: چىت ئەۋىت ؟ وتى: چاكەم پىنيە ،
 ئەگەر بىمكۆزىت خاۋەن خويىنم ھەيە ، خۇ ئەگەر بەرەلام بىكەيت سوپاسگوزارت
 دەيم ، ئەگەر مال و سامانت ئەۋىت ، داۋا بىكە چەندت ئەۋىت پىت ئەدرىت .
 پىڭەمبەرى خوا ﷺ بەجىنى ھىشت ، جارىكى تر پىڭەمبەر ﷺ بەلايدا تىپەپرى و
 ھەمان شتى پى فەرموو ، ئەۋىش ەك جارى يەكەم ۋەلامىدايەۋە ، پاشان جارى
 سىنيەمىش لىدوانەكە دوۋبارە بوۋەۋە ، ئەنجا پىڭەمبەر ﷺ فەرموو: (ثمامة)
 بەرەلا بىكەن. بەرەلايان كرد ، چوو بۇ باخە خورمايەكى نىزىك مزگەۋت خۇى شۇرد ،
 پاشان ھاتەۋە مۇسولمان بوو ، وتى: ۋەلاھى لە ھەموو دىنادا كەسىك نەبوو لە تۆ
 زياتر رىق لىى بىت ، ئىستا دەمو چارو پوۋى تۆ بەلامەۋە لە ھەموو دىنا
 خۇشەۋىستەرە ، ۋەلاھى ھىچ ئاينىكىش لە دىنايا نەبوۋە بەئەندازەى ئاينەكەى تۆ
 رىق لىى بوو بىت ، ئىستا بوۋە خۇشەۋىستىرە ئاين لەلام ، كاتىكىش ئەسپ
 سوارەكانى تۆ گىرتىمان بەنيازى عومرە بووم. پىڭەمبەرى خوا ﷺ مژدەى پىداۋ،
 فەرمانى دايە عومرەكەى بىكات ، كە (ثمامة) ھات بۇ مەككە ، قورەيش پىيان وت:
 (ثمامة) تۆ لەئاينى باپىرانت ھەلگەپراۋىتەۋە ، وتى: نەخىر ۋەلاھى لەگەل
 موحەممەدا بووم مۇسولمان بووم ، سوپىند بىت بەخوا لە (ىمامة) ۋە يەك دەنكە

گەنم ناگاتە لای ئۆۋە ھەتا پىغەمبەر ﷺ ھەرمەنم پىئ نەدات . لە يەمامەو ھەنم دەھات بۆ مەككە ، (ثمامە) گەرايەو ھە بۆ ولاتى خۆى ، رىگەى گرت لە ناردنى گەنم بۆ مەككە ، تا قورەيشى ماندوو بى تاقت کرد ، نامەيان نووسى بۆ پىغەمبەر ﷺ ، داوايان لى کرد لەبەر خاترى خزمایەتى نامە بنووسىت بۆ (ثمامە) ، تا رىگە بدات خواردن بېرات بۆ مەككە ، پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەرمەنى پىدا كە رىگە بدات.^(۱)

غەزای (بنو لحيان)

(بنو لحيان) ئەو خىلەبەون كە خیانەتیان کرد لە دە ھاوئەلەكەى پىغەمبەر ﷺ لە (الرجیع) داو بوونە ھۆى شەھید کردنیان ، شوین و مەنزىگاكانيان لەناو (حجاز) دا بوو ، بەرەو سنورى مەككە ، ھىشتا بگرو ھەردەى نىوان موسلمانەكان و (قریش) و (اعراب) لەگەرمەیدا بوو ، پىغەمبەر ﷺ پىئ باش نەبوو كە زۆر بېونە ناوھەو ھەگەل دۆژمنە ھەرە گەرەكە نزیك بىنەو كاتىك كە شەرى ئەحزاب كۆتایى ھات ، سوپاكە بە سەرشۆرى گەرايەو ، وەرەيان دابەزى بوو ، بزىوى و جموجولیان نەماوو ، تارادەيەك ملكەچى ئەمرى واقع بوون ، پىغەمبەر ﷺ لەو قۇناغەدا پىئ باش بوو كە كاتى ئەو ھاتوو تۆلەى ئەو ھاوئەلە شەھیدانەى خۆى لە (بنو لحيان) بكاتەو ، لە مانگى (ربیع الاول) ى سالى (۶) ى كۆچیدا بە دووسەد كەسەو بۆیان چوو ھەرەو ، (ابن ام مكتوم) ى بەسەر مەدینەو بەجىھىشت ، وای نیشاندا كەبەرەو شام دەپۆن ، پاشان بەخیرایى پۆیشتن تا گەیشتنە ناوجەرگەى (غران) كە دۆلىكە لەنىوان (امج) و (عسفان) دا ، ئەو شوینەى ھاوئەلەكانى تیدا شەھید بوو ، لەویدا نزاى لیخۆشبوونى بۆ كردن ، (بنو لحيان) بەمەیان زانىو بەرەو شاخ پرایانكرد ، كەسیان دەست نەكەوت ، دوو پۆژ لەوئ مانەو بە چوارلادا سەریەیان نارد ، كەسیان دەستگیر نەبوو ، ئەنجا پۆیشتن بەرەو (عسفان) ، پىغەمبەر ﷺ دە ئەسپ سواری نارد بۆ (كراع الغمیم) تا قورەیش بەر گویئ بكەوئ پاشان گەرانەو ھە بۆ مەدینە ، چواردە شەویان پى چوو .

(۱) زاد المعاد ۱/۱۱۹، مختصر سيرة الرسول، نویسنی شیخ عبداللای نەجدى ل ۲۹/۲۹۳.

به بهره‌دوامی ناردنی مه‌فرزهو سړیه‌کان

پاشان پیغه‌مبەر ﷺ به بهره‌دوامی که‌وته ناردنی مه‌فرزهو سړیه به هر چوارلادا ، نه‌مه‌ش چند حاله‌تیکه ، له‌وانه :

۱. سړیه‌ی (عکاشه‌ی) کوږی (محسن) به چل که‌سه‌وه دهرچوو به‌رهو (غمر) ، که کانیاویکی (بنی‌ثعلبه) ه ، خیله‌که پرایانکرد ، له‌و سړیه‌دا موسلماننه‌کان دووسه‌و وشتیان ده‌ستکه‌وت و گه‌رانه‌وه بو مه‌دینه .

۲. سړیه‌ی (محمد‌ی) کوږی (مسلمه) به‌رهو (ذی‌القصة) ، له‌مانگی (ربیع‌ی) یه‌که‌م یان دووه‌می سالی (۶) کوچیدا . (ابن‌مسلمه) له‌گه‌ل ده‌ پیاو‌دا دهرچوون به‌رهو (قصه‌و) مه‌نزلگا‌کانی (بنی‌ثعلبه) سه‌د که‌س ده‌بوون ، نه‌وان پینشت زانیبوویان بو‌سه‌یان دانا بو‌ سړیه‌که ، له‌کاتی نو‌ستندا ه‌موویان شه‌یدکردن جگه‌ له (محمد‌ی) کوږی (مسلمه) که به‌برینداری ه‌له‌تاتبوو .

۳. سړیه‌ی (ابی‌عبیده‌ی) کوږی (جراح) به‌رهو (ذی‌القصة) له‌ مانگی (ربیع‌ی) دووه‌می سالی (۶) کوچیدا . پیغه‌مبهری خوا ﷺ به‌دوای شه‌ید بوونی مه‌فرزه‌که‌ی (محمد‌ی) کوږی (مسلمه‌دا) ناردنی . چل پیاوی له‌گه‌ل‌دا بوو ، رویشتن گه‌یشتنه شوینی پوداو‌ه‌که ، به‌شو دهر‌وشتن ، له‌گه‌ل به‌ره‌به‌یاندایان به‌سهر (بنی‌ثعلبه) دا ، ناچاریان کردن ه‌له‌بین به‌رهو شاخ ، پیاویکیان ئی‌گرتن له‌دوایدا موسلمان بوو ، وشترو مه‌رو مالاته‌که‌یان له‌گه‌ل خو‌یاندایا ه‌یانه‌وه بو مه‌دینه .

۴. سړیه‌ی (زید‌ی) کوږی (حارثة) به‌رهو (جموم) ، له‌ مانگی (ربیع‌ی) دووه‌می سالی (۶) کوچیدا ، (جموم) ئاویکی (بنی‌سلیم) ه ، له (مر‌الظهران) ، (زید) ژنیکی خیل‌ی (مزینه‌ی) گرت‌ ناوی (حلیمه) بوو ، شوینی (بنی‌سلیم‌ی) نی‌شانندان ، چوونه‌ سه‌ری و دیل و وشترو مه‌رومالاتیکی زوریان ده‌ستکه‌وت ، که (زید) گه‌رایه‌وه پیغه‌مبهری خوا ﷺ ژنه (مزینه) یه‌که‌ی نازاد کردو دای به‌شوو .

۵. سړیه‌ی (زید) به‌رهو (عیص) ، له‌ مانگی (جمادی‌الاولی‌ی) سالی (۶) کوچیدا ، به‌سه‌دو حه‌فتا سواره‌وه ، له‌و سړیه‌دا مال و سامانی قور‌ه‌یش گیرا ، سه‌روکی کاروانه‌که (ابو‌العاص‌)‌ی زاوای پیغه‌مبهر بوو ﷺ ، (ابو

العاص) دهرباز بو ، هاته لای (زینب)ی هاوسه‌ری که کچی پیغه‌مبهره ﷺ
 هانای بۆ برد ، که داوای مال و سامانه‌که‌ی بۆ بکات له پیغه‌مبهر ﷺ ،
 ئه‌ویش هه‌والی نارد بۆ پیغه‌مبهر ﷺ ، پیغه‌مبهریش ﷺ به‌خه‌لکی وت مال و
 سامانه‌که بگێرنه‌وه بۆ (ابو العاصی) بی ئه‌وه‌ی زۆر بکات له هیچ که‌سیک ،
 زۆروکه‌م و گه‌وره‌و بچوکیان دایه‌وه ، (ابو العاصی) گه‌راپه‌وه بۆ مه‌که‌که ،
 هه‌موو سپارده‌کانی دایه‌وه به‌خاوه‌نه‌کانیان ، ئه‌نجا موسلمان بو ، پاشان
 کۆچی کرد ، داوی ئه‌وه پیغه‌مبهر ﷺ زه‌ینه‌بی به‌پیی نیکاحی یه‌که‌م که سی
 سال و نیوی خایاند ، پیدایه‌وه هه‌روه‌کو له فهرمووده‌ی (صحیح) دا ^(۱)
 هاتوه ، به‌پیی نیکاحی یه‌که‌م پیی دایه‌وه ، چونکه هیشتا ئایه‌تی
 حه‌رامکردنی ژنی موسلمان له کافران هه‌تابوه خواره‌وه سه‌بارت به‌وه‌ش
 گوايه فهرمووده هه‌یه ده‌لیت: به نیکاحیکی نوێ (زینب)ی پیدرایه‌وه ، یان
 پاش شه‌ش سال پیی درایه‌وه ، ئه‌وه راست نی‌یه ، سه‌رباری ئه‌وه‌ی له
 پووی (سند) یشه‌وه راست نی‌یه ^(۲)، سه‌بارت به‌و که‌سانه‌ی ده‌ست ده‌گرن
 به‌و فهرمووده لاوازانه‌وه‌و، ده‌لین: (ابو العاص) له‌کۆتایی سالی هه‌شتی
 کۆچیدا پێش فه‌تح موسلمان بووه ، پاشان دژه‌وانه‌ی خۆیان ده‌بنه‌وه‌و ،
 ده‌لین: زه‌ینه‌ب له‌کۆتایی سالی هه‌شته‌می کۆچیدا وه‌فاتی کرد ، پێشتریش
 که به‌به‌لگه‌وه قسه‌مان کرد له‌سه‌ر کتیبی (بلوغ المرام) ، (موسای کوپی
 عه‌قه‌به) بۆچوونی وایه که ئه‌و پووداوه له‌سالی (۷)ی پێش مه‌سه‌له‌ی (ابو
 بصیره) و هاوه‌له‌کانی پووی داوه ، به‌لام ئه‌مه له‌گه‌ل فهرمووده راست و
 لاوازه‌که‌شدا یه‌ک ناگرێته‌وه.

٦. دیسان سریه‌یه‌کی تری (زید) بۆ (طرف) یان (طرق) له (جمادی الآخرة)ی
 سالی (٦)ی کۆچیدا. (زید) به (١٥) که‌سه‌وه ده‌رچوو بۆ (بنی ثعلبه) ، که
 گه‌یشتنه سه‌ریان رایان کرد ، له‌وه ترسان که پیغه‌مبهری خوا ﷺ خۆی
 داییتی به‌سه‌ریاندا ، (زید) له‌و سریه‌یه‌دا بیست و شتری ده‌ست که‌وت ،
 چوار شه‌وی پی چوو.

^١ / بڕوانه (سنن ابی داود) له‌گه‌ل شه‌رحه‌که‌یدا (عون المعیود) (باب /الی متى ترد علیه إمراة اذا اسلم بعدها).
^٢ / بۆ قسه‌کردن له‌سه‌ر هه‌ردوو فهرمووده‌که بڕوانه (تحفة الأحوذی) ١٩٦، ١٩٥/٢.

۷. دیسانه وه سربیه کی تری (زید) بۆ (وادی القری) له (رجب) ی سالی (۶) ی کۆچیدا . (زید) (۱۲) پیاده ی بردو پویشنت به رهو (وادی القری) بۆ پهیدۆزی جمو جۆلی دوژمن ئەگەر لهوئ بن ، خه لکی (وادی القری) هێرشیان کرده سهریان ، نۆ که سیان ئی شههید کردن ، سیانیان پزگاریان بوو (زید) یه کیك بوو لهو سیانه ^(۱).

۸. سربیه ی (خبط) که له (رجب) ی سالی (۸) ی کۆچیدا باسی دهکریت ، به لام رهوتی پروداوه که واپیشان دهات که پینش سولخی حوده یبیه بووه ، (جابر) ده لیت: پیغه مبهری خوا ﷺ به سه ره کایه تی (ابو عبیده) ی کوری (الجراح) له گه ل سئ سه د سواردا ئیمه ی نارد تاچاوه روانی کاروانیک ی قوپه یش بکه ین ، تووشی برسیتیه کی زۆر بووین ناچار بووین گه لای (خبط) مان خوارد ، بۆیه سوپاکه ناوئرا سوپای (خبط) سئ سه ر وشت سهربرا ، پاشان سیانی ترو ، پاشان سیانی تر ، پاشان (ابو عبیده) قه ده غه ی کرد ، له ناو ده ریادا گیاندار ئیکمان راو کرد ، پیتی ده لین (عنبر) ، بۆ ماوه ی پانزه پوژ لیمان خوارد ، لیی تیر بووین و گیان و جهسته مان هاته سه ر خو و چاک بووینه وه ، پاشان (ابو عبیده) بالی یه کیك لهو گیاندارانه ی هه لگرت ، سه یری که له گه تترین پیاو و به رزترین وشتی کرد ، خستیه سه ری و ، لیمان خوارد ، تاگه یشتی نه مه دینه ، چوینه خزمه ت پیغه مبه ر و ﷺ باسی ئه و گیانداره مان بۆ کرد ، فره مووی: (ئه وه پوژی خودایه بۆ ئیوه ی ناردووه ، ئەگەر پارچه ی گوشته که تان پیماره به شمان بدن ، ئیمه ش پارچه یه کمان نارد خزمه تی. ^۲ له به ره وه بوو وتمان : که رهوتی ئه م سربیه وانیشان دهات که پینش (حذیبیه) بوو بیت ، چونکه موسلمان ه کان دوا ی په یمانی حودی بیه رنیان نه گرت له کاروانه کانی قوپه یش.

^۱ / رحمة العالمین ۲/۲۲۶، سه باره ت به سربیه کانی ش سه یری سه رچاوه ی ناو براو بکه ، له گه ل (زاد المعاد) ۲/ ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲. مه ره ها په راویزی (تلقیم فه رم اهل الاث / لاپه ره ۲۹، ۲۸.

^۲ / صحیح البخاری ۲/ ۶۲۵، ۶۲۶، (صحیح مسلم) ۲/ ۱۴۵، ۱۴۶.

غەزای (بنو المصطلق) یان غەزای (مریسع)

لە شەعبانی سالی (۶) ی کۆچیدا

ئەم غەزایە ھەرچەندە پەل و پۆی زۆری نەبوو ، لەلایەنی سەربازییەو ، بەلام چەند ڕووداویکی تێدا ڕوویدا ، پشێوی خستە ناو کۆمەلگای ئیسلامییەو ، بوو ھۆی ئابرووچوونی دووڕوان ، دانانی چەند دەقیکی یاسایی تەعزیری که وێنەیکە تاییبەتی شکواری و دەروون پاکێ بەخشێ کۆمەلگای ئیسلامی ، بە لە سەرەتاوہ باسی ئەم غەزایە بکەین ، پاشان باسی ئەو ڕووداوانە دەکەین .

ئەو غەزایە لەمانگی (شەعبان) ی سالی شەشی کۆچیدا ڕویداوہ (بەپێی راسترین گێڕانەوہ) ، ھۆیکەشی ئەوہ بوو ، ھەوال گەیشت بە پیغەمبەر ﷺ کہ گەرەکی خێلی (بنی المصطلق) (حارث) ی کوپی (ابی ضرار) خۆی و خێلەکە ی و ھەرچیکە ی پێ کۆکرایتەوہ لەگەل خۆیدا بەرپی کردون بۆ شەپکردن لەگەل پیغەمبەری خوادا ﷺ ، پیغەمبەریش ﷺ (بریدە) ی کوپی (حصیب) ی (اسلمی) نارد بۆ ھەوال زانین ، چوو بۆلایان ، (حارث) ی کوپی (ابی ضرار) ی بەدی کردون و گەراپەوہ بۆ لای پیغەمبەری خوادا ﷺ ، ھەوالەکە ی پێدا .

پاش ئەوہ ی لە راستی ھەوالەکە دانی بوو ، ھاوہلانی کۆکردەوہ و ، بەخێراییی بۆیان دەرچوو ، دوو شەو لە مانگی شەعبان تێپەری بوو ، ئەمجارەیان کۆمەلێک دووڕوو لەگەلیدا دەرچوون کہ پیشتر لە ھیچ غەزایە کدا لەگەل پیغەمبەر ﷺ دەرئەچوو بوون ، (زید) ی کوپی (حارث) ی بەسەر مەدینەوہ دانا (وتراویشە

١ / بەلگە لەسەر ئەو گێڕانەوہیە کہ لە ڕووداوی (افک) دا ھاوتوہ دەلێت " ڕووداوەکە دواي واجب بوونی حجاب بوو ، نایەتی حجابیش لەبارە ی زەینەبووہ دابەزی ، لەوکاتەدا زەینەب خیزانی پیغەمبەر بوو ﷺ ، پیغەمبەری خوادا لەبارە ی (عائیشە) وە پرسساری ئی کردوہ ؟ زەینەب وتی : چاروگۆنی خۆم دەپارێزم ھیچ نالیم ، (عائیشە) دەلێت : لەناو ھاوسەرەکانی پیغەمبەردا ﷺ تەنها (زەینەب) لە من خاوماوتەر بوو ، سەبارەت بەوہش کہ لە ڕووداوی (افک) ھەلبەستەنەکدا ھاوتوہ گواپە (سعدی کوپی معاذ) و (سعدی کوپی عبادە) بووہ بەکێشەیان لەبارە ی دژ بەستەکانی ڕووداوەکە ، زانراوہ کہ (سعدی کوپی معاذ) دواي غەزای (بنوقریظە) وەفاتی کرد ، پێدەچێت ئەمە ھەلە ی پاوی بێت ، (ابن اسحاق) ڕووداوی بوختان ھەلبەستەنەکە دەگێرێتەوہ لە (زەھری) یەوہ لە (عبداللهی کوپی عبداللہی کوپی عتبە) وە لە (عائیشە) وە ، باسی (سعدی کوپی معاذ) ی نەکردوہ بەلکو باسی (اسدی کوپی حضر) لەئاراداپە ، (ابومحمدی کوپی حزم) دەلێت : ئەمە راستە و ھیچ گومانێ تێدا نیو ، باسی (سعدی کوپی معاذ) ییشی کردوہ . (پروانە (زادالمعاد ١١٥/٢) . جینگە ی سەرسۆرمانە کہ (محمد الفزالی) ئەوہ دوداتە پال (ابن قیم) کہ غەزای (مریسع) ی بەیکێک لەغەزاکانی سەدە ی پینجەم داناوہ (فقه السيرة ل ٢٢٢) لەکاتی کدا کہ گوتهکانی لە (الهدی) دا (١١٥/٢) دژ بووہ دەوہ ستیتەوہ .

(ابونری دانا) و ، و تراویشه (ثميلة) ی کوپی (عبدالله) ی (لیثی) دانا . (حارث) ی کوپی (ضرار) سیخوپیکنی دانا بوو ، بۆ نهو هی هوالنی سوپای نیسلامی بۆ بهینن ، موسولمانهکان گرتیان و کوشتیان .

کاتیك هوالنی هاتنه که ی پیغه مبهري ﷺ و کوشتنی سیخوپره که گه یشته وه به (حارث) و هاوړیکانی ، زنده قیان چوو ژور ترسان هرچی عهره بیکی دهشتیهکان له گه ندا بوو بلاوه یان لی کرد ، پیغه مبهري خودا ﷺ گه یشته ناوچه ی (مریسیع) که ناوی ئاویکه له ئاوهکانی (بنی المصطلق) له ناوچه ی (قدید) دا به ره و که ناری ده ریا ، خیرا خو یان ناماده کرد بۆ شهر پیغه مبهري ﷺ هاوه لهکانی ریز کرد ، ئالای کوچه رانی دایه دهست (ابوبکر الصدیق) ، ئالای نه ساره کانیشی دایه دهست (سعد) ی کوپی (عباده) ، چند ساتیک تیربارانی یه کترین کرد ، پاشان پیغه مبهري ﷺ فرمانی دا به هیرش کردنیکنی ته او ، سرکه وتنیان به دهست هیئا . موشریکان شکستیان هیئا ، نهو هی کوژا کوژا و ژن و منال و سامان و وشترو مه پرومالاتیان کهوته دهست موسولمانهکان ، له موسولمانهکانیش ته نها یهک پیاو شهید بوو ، نهویش پیاویکی نه نساری به هله کوشتی وایزانی له ریزی موشریکهکاندایه .

(مغازی) نووسو (سیرهت) ناسهکان دهلین ، (ابن قیم) دهلیت: نهوه هله یه ، شهر کوشتار پووی نه داوه ، دای به سیریاندا له سر ئاوه کهو دهستی گرت به سر ژن و منال و مال و سامانیاندا ، هروه کو له (صحیح) دا هاتوو: پیغه مبهري خودا ﷺ دای به سیریاندا و ئهوان رایانکرد ، نهجا فرموده که ی باس کرد^۱ . کو تایی .

یه کیك له کو یله کراوهکان (جویرییه) ی کچی (الحارث) بوو ، کهوته پشکی (ثابت) ی کوپی (قیس) ، وه نهویش به (مکاتبه) ئازادی کرد ، پیغه مبهري خوا ﷺ پاره ی (مکاتبه) که ی بوداو ماره ی کرد ، بهو ژنهینانه هه موو موسولمانهکان و هرچی که سیان له خزم و کهس و کاری (جویرییه) و (بنی المصطلق) ئازاد کرد که موسولمان بوون وتیان: تازه نهوانه بوونه خزمی پیغه مبهري ﷺ^۲ .

سه بارهت بهو پرووداوانهش که لهو شهره دا پرویاند ، له بهر نهو هی که سرچاوهکانیان سرکرده ی دوو پروان (عبدالله) ی کوپی (ابی) و هاوړیکانی بوون ، و اباشه که سهره تا باسی کرده وکانیان بکهین له کو مله گای نیسلامی دا .

^۱ / بروه (صحیح البخاری) ، (الکتاب عتق) ۴۴۵/۱ ، هروه ها بروه (فتح الباری) ۲۴۱/۷ .

^۲ / زاد المعاد ۱۱۲/۲ . ابن هشام ، ۲۸۹/۲ ، ۲۹۰ ، ۲۹۴ ، ۲۹۵ .

رۆلى دوورپوان پيش غەزاي (بنى المصطلق)

پيشتر وتمان كه (عبدالله)ى كوپى (ابى) زۆر پقى له ئىسلام و موسولمانان دهبوووه ، به تايييه تى زۆر پقى له پيغه مبهرى خودا بووه ﷺ ، چونكه (ئەوس) و (خزرج) له سەر سەرۆكايه تى ئەم رىكه وتبوون و يهك دەست بوون بۆ كردنى مهليكى خوڤيان ، لهو كاته دا ئىسلام چوه ناويانه وهو ، پرويان له (ابن ابى) وه رچه رخاندر پرويان كرده پيغه مبهى ﷺ ، بۆيه پيى وابوو ، كه پيغه مبهى ﷺ موله كه كى ئى داگير كردوه .

ئەم پق و كينه يه (ابن ابى) هەر له سهره تاي كۆچه وه دهر كه وت پيش نه وهى كه واپيشانى بدات موسولمانه و ، پاش نه وهش كه خۆى وهك موسولمانيك نيشادا . جاريكيان پيغه مبهى ﷺ سوارى گويدريژيك بووبوو ، بۆ زياره (سعد)ى كوپى (عبادة) ده چوو ، به لاي مهجليسه كه (عبدالله)ى كوپى (ابى) دا تپه پرى (عبدالله) لووتى سوور هه لگه پراو وتى : مه يه نه سهرمان ، كه پيغه مبهى ﷺ له مهجليسه كه دا قورئانى خوڤند ، (عبدالله) وتى : له ماله كهى خۆت دانيشه و ، ئەم مهجليسه نه مان ئى مەشيوينه .^۱

ئەم هه لوڤسته (عبدالله) پيش ئاشكرا كردنى ئىسلامه تيه كهى بوو ، كه دواى شه پرى به دريش به پراوت خۆى وهك موسولمان خسته پوو ، به به رده وامى دوژمنايه تى خودا و پيغه مبهى ﷺ و ئيماندارانى دهر كردو ته نها ييرى له لاي په رته وازه كردن و تيكدانى كۆمه لگاي ئىسلامى و سوكرردنى گوتارى ئىسلام بوو ، دۆستايه تى له گه ل دوژمناى خودا دهر كرد ، وهك پيشتريش وتمان ده ستى وهردايه مه سه له كهى (بنو قينقاع) وه ، به هه مان شيوه له شه پرى ئو خودا نه و په يمانشكيى و خيانه تهى ئاشكرا كرد دژ به موسولمانانو ، هه ولئى ئازاوه و پشيوى نانه وهى دا له ناو موسولمانه كاندا .

يه كيك له فيل و ته له كه خراپه كانى ئەم دوورپوه نه وه بوو ، پاش خوده رخستنى به موسولمان ، هه موو پۆژيكي هه ينى كه پيغه مبهى خودا ﷺ داده نيشت بۆ وتار خوڤنده وه ، ده يوت : خه لكينه نه وه پيغه مبهى خودايه له نيوان ئيوه دا ، ريزدارترين و شكۆدارترين كه سه له لاي خوا ، پشتيوانى بكه ن ،

^۱ / ابن هشام ۵۸۴/۱ ، ۵۸۷ ، صحيح البخارى ۹۲۴/۲ (صحيح مسلم) ۹/۲

پشتگیری ئى بكن ، گوڭپرايه ئى بكن. ئەنجا پىڭمبەرى خودا ﷺ ھەلدەساو وتارى دەخوڭىندەۋە. يەككە لە پەفتارە بى ئەقلىيەكانى ئەم پىاۋە ئەۋە بوو كە لەپوژى ھەينى دواى جەنگى ئوحدوداۋ پاش ئەۋ خىانەت و پەيمانىشكىنيەى ئەنجامى دابوو، ھەستاۋ شتەكانى پىشتىرى وتەۋە ، موسولمانەكان لە چوارلاۋە چمكى جەلكانيان پاكىشاۋ پىيان وت: دانىشە دورژمنى خوا ، تۆ پىاۋى ئەۋ قسانە نىت ، تۆ ئەۋ كەسەيت كە ئەۋ خىانەت و پەيمانىشكىنيەت كرد. كابرا بەسەر شان و مىلى خەلكىدا ھەنگاۋى ناۋ چوۋە دەرەۋەۋ بەدەم پىڭگەۋە دەيووت: دەلىيى من شتى خراپم وتوۋە ، من وتوۋمە پىشتى بگرن. كابرايەكى ئەنسارى لەبەر دەرگاگەى مرگەۋتدا يەخەى گرت و پىيى وت: دايك پۆلە رۆت بۆ بكات ، بگەپتەۋە تا پىڭمبەرى خوا ﷺ داۋاى ئى خوشبوونت بۆ بكات. كەچى وتى: ۋەلاھى ھىچ پىيۈستىم بەداۋاى ئى خوشبوونى ئەۋ نىيە.^۱

پەيوەندى ھەبوو لەگەل (بنى نضير) داۋ پىلانى دەگىپرا لەگەلىاندا دژ بەموسولمانەكان ، تا جارىنكيان پىيى وتن: ئەگەر ئىۋە دەرېكرىن ئىمەش لەگەلتاندا دەرەدەچىن ، ئەگەر شەرتان لەگەلدا بگىرت ئىمەش پىشتىۋانىتان ئى دەكەين ، لە شەپرى (ئەحزاب) يىشدا خۆى ۋ ھاۋپىنكانى دەستيان كرد بەپىشۋى نانەۋە ، ترسو دلەپراۋكىيى خستە ناۋدىلى موسولمانەكانەۋە بەشىۋەيەك كە خۋاى گەۋرە باسى لىۋە دەكات لە سورەى (احزاب) دا: ﴿وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَّا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا﴾ تا ئايەتى ﴿يَخْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ آلِبَائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا﴾ ، واتە: ئەوانە ۋايدانەزانى كە ئەحزاب ئەۋى بەجى ناهىلن ، خۆ ئەگەر بگەپتەۋە ، ئەۋ دوۋپوۋانە ھەزىيان دەكرد لە بىبابان و دەۋارنىشىنەكان بونايەۋ لەۋىۋە ھەۋالى ئىۋەيان بزانىايە ، خۆ ئەگەر لەناۋاتاندا بوونايە ، مەگەر بە كەمى ۋەگەرنا شەپىشيان نەدەكرد.

سەربارى ئەۋە ھەموو دورژمنانى ئىسلام جۈلەكەۋ دوۋپوۋان و موشرىكان باش دەيانزانى كە ھۆى سەرەكى سەرگەۋتنەكانى سوپاى ئىسلام برىتى نىيە لەھۆى ماددى و ، زۆرى چەك و جەبەخانە ۋ ژمارەى سەرباز ، بەلكو ھۆيەكەى ئەۋ

^۱ ابن هشام ۱۰۵/۲.

به‌هاو ره‌وشت هه‌ئس و كه‌وت و جوانانه بوو كه‌سه‌راپای كۆمه‌لگای ئیسلامی و هه‌موو كه‌سیكى په‌یوه‌ندیاری به‌م ئاینه‌وه جوان كرد بوو ، ده‌یزانی كه‌ چاوه‌گی ئه‌و جوانیانه پیغه‌مبه‌ری خوايه ﷺ كه‌ به‌رزترین نمونه‌ی ره‌وشت بوو ، به‌ به‌هاو ره‌وشتی جوانی خۆی دونیای سه‌راسام كرد بوو.

ده‌یانزانی كه‌ پاش ئیداره‌کردنی جه‌نگه‌كان له‌ مه‌ودای پینج سالدا ، زال بوون به‌سه‌ر ئه‌و ئاینه‌دا به‌رنگای چه‌ك شتیکی ئاسته‌مه ، بۆیه‌ به‌ریاریاندا شالۆی جه‌نگیكى پپو پاگه‌نده‌یی به‌رفراوان دژ به‌ره‌وشت و نه‌ریتی ئه‌م ئاینه‌ به‌ریابكه‌ن و كه‌سیتی پیغه‌مبه‌ریان ﷺ كرده‌یه‌كه‌م ئامانجی ئه‌و شالۆه‌ پپوپاگه‌نده‌یه ، دووپوه‌كانیش تابووری پینجه‌می ئه‌و شالۆه‌ بوون له‌ناو ریزی موسولمانه‌كاندا ، به‌حوكمی ئه‌وه‌ی دانیشتیوی مه‌دینه‌ بوون ، هه‌ركاتیکیان بوستایه‌ ده‌یانقوانی ته‌ماس بكه‌ن به‌ موسولمانه‌كانه‌وه‌و گه‌مه‌ به‌هه‌ست و سۆزی ئاینیان بكه‌ن . (ابن ابی) سه‌رۆكى دووپووان و هاوپرێكانی ئه‌و ئه‌ركه‌یان له‌ئه‌ستۆ گرت. ئه‌م پیلانه‌ له‌دوای جه‌نگی ئه‌حزابه‌وه‌ ده‌ركه‌وت ، كاتیك كه‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ دایكى ئیمانداران (زینب)ی كچی (جحش)ی ماره‌ كرد ، پاش ئه‌وه‌ی (زید) ته‌لاقیدا ، نه‌ریتی عه‌ره‌ب وه‌هابوو كوپی به‌ كوپرکراو (تبنی) وه‌كو كوپی باوك و دایكى سه‌یریان ده‌كرد ، پینان وابوو كه‌ ژنی كوپی به‌ كوپرکراو حه‌رامه‌ له‌سه‌ر ئه‌و كه‌سه‌ی كه‌ كردویه‌تی به‌ كوپی خۆی ، كه‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ زه‌ینه‌بى ماره‌ كرد ، دووپووان دوو كه‌لینیان به‌دی كرد. كه‌ بۆ ئاژاوه‌نانه‌وه‌ دژ به‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، ده‌ست بدات.

یه‌كه‌م / ئه‌م ژنه‌ پینجه‌م ژنی پیغه‌مبه‌ره ﷺ. له‌كاتێكدا قورئان مۆله‌تی نه‌داوه‌ به‌ چوار ژن زیاتر، چۆن ئه‌م ژنه‌پانه‌ راست ده‌رده‌چیت؟

دووهم / زه‌ینه‌ب خیزانی به‌ كوپرکراوه‌كه‌ی پیغه‌مبه‌ره ﷺ ئه‌مه‌ گوناھێكى هه‌ره‌ گه‌وره‌یه‌ ، به‌پینى داب و نه‌ریتی عه‌ره‌ب ، بۆیه‌ له‌و باره‌یه‌وه‌ كه‌وتنه‌ پپوپاگه‌نده‌و وتی وتی ، ده‌یان به‌سه‌ره‌ات و قسه‌ی پپوپوچیان رێكخست و ، وتیان : موحه‌مه‌د له‌پرێكدا دیوتیتى دلای پيدا چووه‌ و عاشقی بووه‌ ، كه‌ (زید)ی كوپیشتی به‌مه‌ی زانیوه‌ ته‌لاقى داوه‌ بۆ موحه‌مه‌د ئه‌و پپوپاگه‌نده‌یان به‌شیوه‌یه‌كى قوول و به‌ر بلاو بلاو كردۆته‌وه‌ تانیستاش ئاسه‌واری له‌ناو كتیبه‌كانی ته‌فسیرو فه‌رمووده‌ی ئه‌مپۆشدا هه‌ر ماوه‌ ، ئه‌م پپوپاگه‌نده‌یه‌ کاریگه‌ری خراپى هه‌بووه‌

له سەر دل و دەروونی دەروون نەخۆشەکان تا نایەت هاتە خوارەوه و پوونی کردەوه ، ئاوی بەسەر کەف و کۆی دڵەکاندا کردو ، ناماژەشی کرد بە بەر فراوانی ئەو ، پەرپاگەندەییە دژ بە پیڤەمبەری خوا ﷺ ئەنجام درا ، بەشیوەیەک سەرەتای سورەتی ئەحزابی پێدەکاتەوه و دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِغِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ الأحزاب. واتە: ئەو پیڤەمبەر ﷺ ، لەخوا بترسە و بەگوێی کافران و دووڕوان مەکە ، خودای گەوره خۆی زاناو دانایە.

ئەمە چەند ناماژەییەکی سەرپێی و، وردە هەلۆیستە لەو کارە دزیوانەیی دووڕوان پیش جەنگی (بنی المصطلق) پێی هەلەسان ، پیڤەمبەریش ﷺ بە دانەبەخۆدا گرتن و ئارام گرتن و نەرمی پووبەپوویان دەبوو ، بەگشتی موسولمانەکانیش بە ئارام گرتن خۆیان لە شەپری نیاز خراپان دەپاراست ، چونکە پۆژ لەدوای پۆژ بەهۆی ئابرو چوینیانەوه زیاتر ئاشکرا دەبوون ، هەروەکو خوای گەوره فەرمووێت: ﴿أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذْكُرُونَ﴾ التوبة/ ١٢٦. واتە: ئایا ئەو دووڕوانە نابینن کە هەموو سالتیک یەك جار یان دوو جار تاقی دەکریڤەوه و ئابروویان دەچیت و کەچی هەر تەوبەش ناکەن و، بیر ناکەنەوه؟

رۆئی دووړووان له غهزای (بني المصطلق) دا

له شمېرې (بني المصطلق) دا ، دووړووان له گهل موسولمانه کان چوونه
 دهرهوه ، هرهوه کو خوی گهوه فهرموویه تی ﴿لَوْ خَرَجُوا فِیْكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا
 وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ یَبْغُرُكُمْ الْفِتْنَةُ﴾ لهو دهرچوونه دا بواریکی تری گوبهنگو
 ناژاوه گپریان بو کرایه وه ، پشیوی و ناژاوه یه کی ترسناکیان له پیزی
 موسولمانه کاندایه وه ، دهستیان کرد به ناژاوه دژي خودی پیغه مبر ﷺ ،
 نه مهش دریژهی نهو باسانیه:

۱- دووړووان وتیان: ﴿لَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِیْنَةِ لَیْخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ﴾ المنافقون
 ۸/ پاش لیبونه وه له جهنگی (مرسیع) ، پیغه مبر ﷺ له سر ناوه که ی (مرسیع)
 خپوه تی هله دا ، خه لك هاتن بو ناو بردن ، (عمری کوپی (خهتاب) ، کابرایه کی
 کریگرتی له گهل دا بوو ناوی (جهجاه) ی غهفاری بوو ، نه م پیاهو له سر ناوه که له گهل
 (سنان) ی کوپی (ویری (جهنی) دا بوو به دهمه قالییان وه شهر دروست بوو ، کابرای
 (جهنی) هاواری کرده نه ساریه کان ، (جهجاه) یش هاواری کرده کوچران ، پیغه مبر
 ﷺ پی فهرموون: نایا بانگه شه به دروشمی جاهلی دهکن ، له کاتیکیا هیشتا من
 له ناوتاندام؟ وازی لی بهینن نه مه بوگهنه و خراپه. نه هه واله گه یشته وه به (عبدالله) ی
 کوپی (ابی). له ناو خزمانیدا خوی تووړه کرد ، (زید) ی کوپی (ارقم) که کوریکی میرد
 مندا ل بوو له ویذا دانیشتبوو ، (عبدالله) وتی: نه مه شیان کرد؟ هاتنه سهرمان و مال و
 حالیان لی داگیر کردین ، وه لاهی نیمه و نه وان وه نه وایه ، یه که م بلیت: سه که که ت
 تیر بکه با بتخوات ، سویند دهمه خوم به خوا که گه پراینه وه بو مه دینه ده بیت ریزداره که مان
 بی پیزه که مان شاربه دهر بکات. پاشان پوی کرده نه وانه ی دهر و بهری و پی وتن:
 دهبخون دهی ، نه مه خوتان به خوتان کرد ، هیشتاتن بو سر خاک و ناوی خوتان ،
 مالتان له گهل بهش کردن ، وه لاهی نه گهر نانیان نه دهنی له وی بار دهکن و دهر و
 (زید) ی کوپی (ارقم) هوالی نه م قسانه ی دا به مامی ، مامیشی گوته کانی گپرایه وه بو
 پیغه مبر ﷺ لهو کاته دا (عمر) دانیشتبوو ، (عمر) وتی: پیغه مبر ی خودا فرمان بده
 به (عباد) ی کوپی (بشیر) با بیکوژیت. فهرمووی: (عمر) چی بلین ، نه گهر خه لکی
 وتیان محمه د هاوه له کانی خوی ده کوژیت؟ نا نه خیر شتی وا ناکه م ، فرمان بده با
 بهر وین و بار بکهین. نه م بریاره له کاتیکیا بوو که هر گیز پیغه مبر ی خوا ﷺ تیایدا
 کوچ و رهوی نه ده کرد ، خه لکیش له گهلیدا ههستان ، (اسید) ی کوپی (حضیر) ی
 پیگه یشست سلوی لی کردو عمرزی کرد: قوربان هر گیز له م کاتانه دا سه فهر ناکهیت ،
 خیره؟ فهرمووی: نه ی پیت نه گه یشته وه نهو برادره تان چی ده لیت؟ - مه بهستی (ابن

(ابی) بوو - وتی: چی بووه؟ فرمووی: (ابن ابی) وتویهتی: که گهراینه وه بو مه دینه سویند بیت پرزداره که مان بی پرزداره که مان شار به دهر بکهین ، (اسد) وتی: پیغه مبهری خودا ﷺ تو پرزداریت ، نه گهر حهز ده کهیت شار به دهری بکه ، پاشان وتی: پیغه مبهری خودا ﷺ له گه لی نهرمو نیان به ، وه لاهی که خوا تو ی بو ناردین خه لکی خهریکی تاج و کورسی دروست کردن بوون بو ئه وه ی بیکهینه سه روکی مه دینه ، نه و پیی وایه تو مولکه کهت له و زهوت کردوه.

پاشان نه و پوژ ، پیغه مبه ر ﷺ خه لکه که ی جولاند تا سه ر له ئیواره و شه وه که شی تا پوژ بووه وه و بو سبهینی خه ویان لی کهوت ، پاشان دابه زین و ماندرو شه کهت بوون و نوستن ، نه مش بو ئه وه بوو خه لکی سه رقال بکات له و قسه و باسانه و از بهینن له وتی وتی.

(ابن ابی) یش که زانی (زید) ی کوپی (ارقم) قسه کانی گپراوه ته وه بو پیغه مبه ر ﷺ ، هات سویندی خوارد بو پیغه مبه ر ﷺ وتی: من شتی وه هام نه گو توه و ، شتی وا به ده می مندا نه هاتوه. هه ندیک له و نه نسارانه ی له ویدا دانیشتبوون وتیان: پیغه مبهری خوا ، له وانه یه مندا له به هه لدا چوو بیت ، باش قسه که ی به گویدا نه چوو بیت و ، هه روا گپرا بیتیه وه ، (زید) وتی: دوا ی نه و قسه یه توشی خه میکی زور بووم ، له ماله وه دانیشتم خوا ی گه وه ئایه تی ناره خواره وه: ﴿ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ... ﴾ تا ئایه تی ﴿ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا... ﴾ تا ئایه تی ﴿ لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ ﴾ ، (زید) ده لیت: پیغه مبهری خوا ﷺ ناردی به شوینمدا و چومه خزمه تی ، ئایه ته کانی بو خویندمه وه ، فرمووی: خوا ی گه وه راستیی قسه که ی تو ی ده رخست.^۱

(عبدالله) ی کوپی (ابی) دووپوو. که یه کیک بوو له هاوپی چاکه کانی پیغه مبه ر ﷺ خوی بی گونا ه کرد له تاوانه کانی باوکی و ، له ده روازی شاری مه دینه دا وه ستا ، شمشیره که ی ده رهینا ، که باوکی هات پیی وت: وه لاهی ریگه ت ناده م بروی هه تا پیغه مبهری خوا ئیزنت نه دات ، نه وه تو زه لیل و سه رشوپیت و پیغه مبه ریش پرزدارو شکو داره ، که پیغه مبهری خوا ﷺ ته شریفی هینا و ئیزنی دا به (عبدالله) که ریگه ی باوکی بکات تا برواته شاره وه ، نه ویش ریگه ی دا بروات ، پیشتیش (عبدالله) ی کوپی (ابن ابی) موله تی وهرگرتبوو له پیغه مبهری خوا ﷺ و عه رزی کردبوو: پیغه مبهری خوا نه گهر نه ته ویت بیکوژیت فره مانم پی بده ، وه لاهی سه ریت بو ده هینم.^۲

^۱ / بروانه (صحیح البخاری) ۱/ ۴۹۹ ، ۲/ ۷۲۷ ، ۷۲۸ ، ۷۲۹ ، (ابن هشام) ۲/ ۲۹۰ ، ۲۹۱ ، ۲۹۲.

^۲ / هه مان سه رچاره. (مختصر سیره الرسول) نویسنی (شیخ عبد الله) ی نه جدی ل ۲۷۷.

پووداوی هه‌لبه‌ستنه‌که (حادثة الأفك)

هه‌ر له‌و غه‌زایه‌دا بوو پووداوی هه‌لبه‌ستنه‌که سه‌ری هه‌لدا ، کورته‌که‌ی نه‌وه‌یه (عائشه) له‌و سه‌فه‌رده‌دا له‌گه‌ل پیغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌رچوو به‌ه‌وی تیروپشکه‌وه ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ نه‌ریتی وابوو که ده‌رچوایه تیروپشکی بۆ هاوسه‌ره‌کانی ده‌کرد. که له‌ غه‌زاکه‌ گه‌رانه‌وه له‌ چهند شوینیک دابه‌زین ، عائیشه بۆ کاریکی پیویستی خۆی چوو ده‌روه ، ملوانکه‌یه‌کی خوشکه‌که‌ی ون کرد که له‌و سه‌فه‌رده‌دا له‌ ملی کردبوو ، گه‌رایه‌وه بۆ نه‌وه‌ی بیدۆزیته‌وه ، نه‌وانه‌ش که که‌ژاوه‌که‌یان هه‌لگرتبوو له‌به‌ر سوکه‌له‌یی عائیشه ، هه‌ستیان نه‌کردبوو که له‌ناو که‌ژاوه‌که‌دا نییه‌و برده‌بوویانه‌وه ، چونکه‌ عائیشه لاوازو که‌م کیش بوو ، نه‌وانه‌ش که‌ژاوه‌که‌یان هه‌لگرتبوو چهند که‌سیک بوون ، نه‌گه‌ر یه‌ک یان دوو که‌سیک بوونایه هه‌ستیان پێ ده‌کرد ، له‌م لاشه‌وه عائیشه گه‌رایه‌وه بۆ مه‌نزنگای که‌ژاوه‌که‌ی خۆی ، پاش دۆزینه‌وه‌ی ملوانکه‌که ، سه‌یری کرد که‌سی لێ نه‌ماوه ، له‌ شوینی خۆیدا دانیشیت ، ده‌یزانی که‌ پاش نه‌وه‌ی زانیان هه‌لیان نه‌گرتوو ده‌گه‌رینه‌وه‌ بۆی ، به‌لام خوا به‌خواست و ویستی خۆی کاروباری دنیا هه‌لده‌سوپینیت ، به‌سه‌ر عه‌رشی خۆیه‌وه. نه‌وه بوو (عائیشه) که گه‌رایه‌وه خه‌و زۆری بۆهیناو نوست ، به‌ده‌نگه‌ ده‌نگی (صفوان)ی کوپی (معطل) خه‌به‌ری بۆوه که‌ ده‌یووت: (انا لله وانا اليه راجعون) نه‌وه ژنه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ره؟ (صفوان) له‌کاروانی سوپاکه‌ دواکه‌وتبوو چونکه‌ پیاویکی خه‌والو بوو ، که (عائیشه) ی بینی ناسییه‌وه ، پیشتەر پێش دابه‌زینی نایه‌تی حیجاب بینیبوی ، ئیرتجاعی کردو چۆکی به‌حوشتره‌که‌ی داداو ، لێی نزیک کرده‌وه ، (عائیشه) سواری وشتره‌که‌ بوو ، بێ نه‌وه‌ی یه‌ک گوته‌ی له‌گه‌لدا بلیت: (عائیشه)ش جگه‌ له‌ وشه‌ی (انا لله وانا اليه راجعون) هه‌چی تری لێ نه‌بیست ، پاشان (صفوان) جله‌وی وشتره‌که‌ی گرتو ، برده‌یه‌وه بۆلای سوپاکه‌ ، که‌له (نحر الظهيرة) لای دابوو ، که‌ خه‌لک نه‌وه‌یان بینی هه‌رکه‌س به‌ویستی خۆی قسه‌ی کرد، دۆژمنی خوا (عبدالله)ی کوپی (ابی)ی دل نه‌خۆش که‌لینیکی ده‌ستکه‌وت که‌لینه‌وه‌ پۆوکینه‌ی پر له‌دوو‌پووی خۆی لێوه‌ برژینیت ، ده‌ستی کرد به‌هۆینه‌وه‌ی چیرۆکی هه‌لبه‌ستراو ، بلاوکردنه‌وه‌ی له‌شوینه‌ قه‌ره‌بالغه‌کاندا هه‌رجاره‌ی به‌شیوه‌یه‌ک ده‌یگی‌رایه‌وه ، هاو‌پێکانیشی لێی جه‌م بوو بوون ، که‌ گه‌یشته‌نه‌وه‌ شاری مه‌دینه‌ دو‌پروان ته‌واو ده‌ستیاندایه بلاوکردنه‌وه‌ی پرپیاگه‌نده‌و بوختانی ناشیرین ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ بیده‌نگ بوو هه‌چی

نهدوت ، پاشان راویژی کرد به هاوه له کانی - که وهی دواکهوت - (علی) وتی: ته لاقی بدو ، ژنیکی تر بهینه ، نه مهی به ئاماره وت نهک به ئاشکرا ، (اسامه) و چهند که سیکي تر وتیان: ته لاقی مه دهو ، گوی مه دهره قسه و یاسی دوزمان. پیغه مبهری خوا ﷺ چووهر سهر مینهرو چاوی دهگیرا بۆ (عبدالله) ی کوپی (ابی) نه بیینی. (اسیدی) کوپی (حضیر) دهرده لئی خوئی بۆ پشت ، (سعد) ی کوپی (عباده) ش - که گهره ی خه زه رج و خیله که ی (ابن ابی) بوو - دهمارگیری خیلایه تی گرتی و بوو به دهمه قالییان ، پیغه مبهری خوا ﷺ بیدهنگی کردن و پاشان خوشی بیدهنگ بوو.

(عائیشه) که گه پرایه وه نه خوشیه کی سهختی گرت ، بۆ ئه وه ی له باره ی پروداوی هه لبه ستنه وه (افک) هیچ بزانییت ، نه وه نه بییت که کهم لوتفیه کی له پیغه مبهر هه ست پیکرد بوو ، که نه گهر جاران به و شیویه نه خوش بوايه وانه ده بوو ، که چاک بووه له گه ل دایکی (مسطح) شه و چوونه دهره وه بۆ ده ست به ئاوگه یانندن ، دایکی (مسطح) ساتمه یه کی کرد ، دوعایه کی شه ری کرد له کوپه که ی ، (عائیشه) نه وه ی پێ ناخوش بوو ، دایکی (مسطح) هه واله که ی گیرایه وه بۆ (عائیشه) ، (عائیشه) گه پرایه وه مو له تی خواست له پیغه مبهر ﷺ تا بپرواته وه مالی باوکی و له وی هه واله که بزانییت ، پاشان هات بۆ مالی باوکی و مه سه له که ی بۆ پوون بۆوه ، دهستی کرد به گریان ، دوو شه و پۆژیک ده گریا ، خه وه نه ده چووهر چاوی ، فرمیسه که کانی وشک نه ده بونه وه وایده زانی نه و گریان ه جهرگی ده برییت ، پیغه مبهری خوا ﷺ هات بۆ لای (عائیشه) و پاش شایه تمان ، فهرمووی: (عائیشه) له باره ی تۆوه نه وه و نه وه م پیغه یشتوه ، نه گهر بۆ گونا ه بیت نه و خوا بۆ گونا هیت دهرده خات ، خو نه گهر به نیازی تاوانیکیش بوو بیت نه و داوای ئی خوش بوون بکه و بگه رپوه بۆ لای خوا ی خو ت ، چونکه نه گهر عه بد گونا هیک ی کرد و دانی نا به گونا هه که ی داو گه پرایه وه بۆ لای خوا ، نه و خوا تۆبه ی ئی گیرا ده کات . ئیدی فرمیسه که کانی (عائیشه) کهم بووه ، وتی به باوک و دایکی وه لام بدنه وه ، نه یانده زانی چی بلین ، (عائیشه) وتی: وه لاهی دهمان ، که نه و قسه یه چووهر به گویتاندا و ئیستا له دلتاندا جیگیر بووه و باوه رتان پێ کردوه ، نه گهر پیتان بلیم “ بیگونا هه - خوا دهمانییت که بیگونا هه - ئیوه باوه رم پێ ناکه ن ، خو نه گهر دان بنیم به هه رشتیکدا - خوا نه زانییت که من بیگونا هه - نه و کاته ئیوه باوه رم پێ ده که ن ، وه لاهی هیچ وته یه کم نییه به ئیوه ی بلیم جگه له گوته که ی باوکی یوسف ، که فهرمووی: ﴿ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ

مَا تَصِفُونَ ﴿۱﴾ واتە: ئارام گرتنىڭكى جوان ، ئارام دەگرم ، خوا يارمەتى دەرم بىت ، بەسەر ئەۋەدا ئىۋە باسى دەكەن . پاشان پۇيشت و نوست . لەو كاتەدا ۋەجى ھاتە خوارەۋە ، پىڭەمبەرى خوا ﷺ دلى خۇش بوو پىدەكەنى ، يەكەم وشە لە دەمى پىۋزى دەرچوو فەرموۋى: عائىشە ، خۋاى گەۋرە بىگوناھىيى تۆى راگەياندا . دايكى (عائىشە) پىتى وت: ھەستە پىۋ بۇ خزمەت پىڭەمبەر ﷺ . (عائىشە)ش بە نازى بى گوناھى و بەتمانەى تەۋاۋى خۇشەۋىستى پىڭەمبەرەۋە وتى: ۋەللاھى ناچم بە دەمىۋە ، جگە لە خوا سوپاسى كەس ناكەم.

ئەۋ ئايەتەنەى لە بارەى (افك) ۋە ھاتنە خوارەۋە برىتى بوون لە ﴿۲﴾ إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ ﴿۳﴾ ... تا دە ئايەت.

ئەۋانەى بەشداريان كىرەۋە لە ھەلبەستنى تۆمەتەكەدا ، جەلدىان لىدرا ، كە برىتى بوون (مسطح)ى كوپى (اثاثە)ۋ (حسن)ى كوپى (ثابت)ۋ (حمىنە)ى كچى (جحش) ، يەكى ھەشتا جەلدەيان لىدرا ، بەلام (عبدالله)ى كوپى (ابى) كە پۇلى گەۋرەى بىنى لە تۆمەتە ترسناكەكەداۋ قورئان پىتى فەرموۋ: ﴿۴﴾ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ ﴿۵﴾ ھىچ جەلدەى ئى نەدرا چونكە جەلدە لىدان كەمكەرەۋەى سزاي دۆزەخ بوو بۇ ئەۋ ، خۋاى گەۋرەش ھەپەشەى سزاي سەختى كىرد لە (ابن ابى) لە قىامەتدا ، يان پىدەچىت لەبەر ھەمان ھۆى نەكۈشتەكەشى بوو بىت.

بەۋ شىۋەى پاش يەك مانگ ، ھەۋرى گومان و دلەۋاكى و پشۋى لەئاسمانى شارى مەدىنەدا پەۋىيەۋە ، سەر كىردەى دوۋروۋان بەشىۋەىك ئابروۋى چۈۋ دۋاى ئەۋە نەيتۋانى لەھىچ جىگەىك سەر بەزىكاتەۋە ، (ابن ابى) دەلىت: دۋاى ئەۋە ھەرچىك پۋۋى بدايەۋ قەسەىكى بىردايە ھاۋپى و خىزمانى پىش ھەموۋكەس لۆمەۋ سەرزەنشيان دەكىردو پىيدا ھەلدەشاخان. پىڭەمبەرى خوا ﷺ بەۋمەرى فەرموۋ: ئىستا بارودۇخەكەت پى چۆنە؟ ۋەللاھى ئەۋ پۇزەى تۆ ۋەت بمانكۈشتايە دەيان كەسمان ئى راست دەۋۋە ، ئەگەر ئەۋانە ئىستا فەرمانيان پىدەرىت خۋيان دەيكۈژن . ۋەمەر فەرموۋى: پىڭەمبەرى خوا ﷺ ۋەللاھى فەرمانى پىڭەمبەرى خوا ﷺ گەۋرەترە لە فەرمانى من ^(۱).

(۱) صحيح البخارى ۳۶۴/۱ ، ۶۹۶/۲ ، ۶۹۷ ، ۶۹۸ ، (زاد المعاد) ۱۱۳/۲ ، ۱۱۴ ، ۱۱۵ ، (ابن هشام) ۲/۲۹۷ ، تا ۳۰۷.

(۲) ابن هشام ۲/۲۹۳.

ناردنی مه‌فره‌زهو (سریه) دواى غه‌زای (مړيسيع)

۱. سريه‌ی (عبدالرحمان) ی کورپى (عوف) به‌رهو مال‌ه‌کانى (بنى کلب) له (دومه الجندل) ، له (شعبانى سالى ۶ى کؤچى) دا ، پيغه‌مبه‌رى خوا ﷺ (عبد الرحمن) ی دانیش‌ساندو پيى فهرموو: نه‌گهر به‌گوښيان کردى ئەوا کچى مه‌ليکه‌که‌يان ماره‌بکه. (عبدالرحمن) بؤ ماوه‌ی سى پوژ له‌ناو‌ياندا مايه‌وه و بانگى کردن بؤ ئيسلام ، خه‌لکه‌که ئيسلام بوون و (عبدالرحمن) کچى سه‌رؤکه‌که‌يانى ماره‌کرد که ناوى (تماضر) ی کچى (اصبغ) بوو ، ئەم ژنه به دايکى (ابو سلمه) ناسرا.

۲. سريه‌ی (على) کورپى (ابى طالب) بؤ (بنى سعد) ی کورپى (بکر) له ناوچه‌ی (فدک) ، له مانگى (شعبانى سالى ۶ى کؤچى) دا ، ئەوه‌ش به‌و شيوه‌يه بوو ، هه‌وال هات بؤ پيغه‌مبه‌ر ﷺ که له‌و شوينه‌دا کؤمه‌ليک کؤبوونه‌ته‌وه و ده‌يانه‌وييت يارمه‌تى جوله‌که بدن ، پيغه‌مبه‌ريش ﷺ (على) بؤ ناردن به دووسه‌د پياوه‌وه . (على) به‌ شه‌و ده‌رؤيشت و به‌ پوژ خوى په‌نا دده‌دا ، پياويکى سيخوړپى ئەوانيان گرت ، دانى‌نا به‌وه‌دا که ئەمان ناردوويانه بؤلاى جوله‌که‌ى خه‌يبه‌ر تاپييان بليت پشتيوانيان ئى ده‌که‌ين به‌مه‌رجيک خورماى خه‌يبه‌ريان بده‌نى. سيخوړه‌که شويني کؤبوونه‌وه‌ى خيلى (بنى سعد) ی پى وتن ، (على) له‌ناکاودا دای به‌سه‌رياندا ، پينج سه‌د وشترو هه‌زار سه‌ر مه‌پرى ده‌ستکه‌وت و ، (بنى سعد) ييش به‌که‌ژاوه‌ى ژنه‌کانيانه‌وه‌ را‌يان کرد ، سه‌رؤکه‌که‌يان (وبرا) ی کورپى (عليم) بوو.

۳. سريه‌ی (ابى بکر الصديق) يان (زيد) ی کورپى (حارثة) بؤ (وادى القرى) ، له (ره‌مه‌زانى سالى ۶ى کؤچى) دا. تيره‌ى (فزاره) به‌نيازى تيرؤر کردنى پيغه‌مبه‌ر بوون ﷺ (ئهبوبه‌كرى صديق) ی بؤ ناردن. (سلمه) ی کورپى (اکوع) ده‌ليت: له‌گه‌ليدا چومه‌ده‌روه ، نويزى به‌يانيمان کردو دامان به‌سه‌رياندا ، چويته سه‌ر ئاوه‌که ، (ابوبکر) چهند که‌سيکى ئى کوشتن ، کؤمه‌ليکم تيدا بينين که ژنو مناله‌کانيان له‌گه‌لدا بوو ، ترسام که پيش من بگه‌نه شاخه‌که ، تيريکم هاويشته به‌رده‌ميان ، که تيره‌که‌يان بينى له پيش خو‌يانه‌وه‌ وه‌ستان ، ژنيکيان له‌ناودا بوو ناوى (ام قرفة) بوو ، پارچه‌ پيستنکى ناسکى به‌سه‌ره‌وه بوو ، کچيکى

لهگه‌دا بوو ، هه‌موویانم دایه به‌رو هیئامنن بۆلای (ابوبکر) ، ئهو کچه له دابه‌شکردنه‌که‌دا به‌ر من کهوت ، من ده‌ستم بۆ جله‌کانیشی نه‌برد ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ هه‌والی کچه‌که‌ی (ام قرفة)ی پرسى ، ناردی بۆ مه‌که‌که‌و له‌گه‌ل دیلیکی موسولماندا گۆپییه‌وه.^۱

ئهم (ام قرفة)یه شه‌یتانیکی فیلباز بوو ده‌یویست پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ شه‌هید بکات ، سى که‌سى سوارچاکی خزم و خۆیشی خۆی ساز کردبوو بۆ کوشتنى پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، ئه‌وه‌بوو خۆی و هه‌ر سى سواره‌که کوژان و به‌سزای خۆیان گه‌یشتن.
 ۴. سریه‌ی (کرزى) کوپى (جابرى) (فه‌رى)^۲ بۆ (عرنینه) ، له مانگی (شه‌والى سالى ۶ى کۆچى)دا ، ئه‌وه‌ش له‌به‌رئه‌وه‌ بوو کۆمه‌لیک له‌خه‌یلی (عگل) و (عرینه) خۆیان به‌موسولمان نیشاندا ، هاتنه مه‌دینه‌وه و حالیان باش نه‌بوو پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، ناردنى بۆلای و شتر گه‌لیک و ، پێی فه‌رموون: که له‌شیره‌که‌ی بخۆنه‌وه ، که چاک بوونه‌وه شوانه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ریان کوشت ﷺ ، ئه‌نجا هه‌لگه‌رانه‌وه و وشتره‌کانیان دایه‌به‌رو رایانکرد ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ (کرزى) (فه‌رى) نارد به‌شوینیاندا له‌گه‌ل (۲۰) هاوه‌لدا ، ئه‌نجا نزای کرد له (عرنى)یه‌کان و فه‌رمووی: خوايه سه‌ریان لى تیک بده‌یت و ، دنیايان لى به‌رتسک بکه‌یته‌وه . خواى گه‌وره سه‌رى لیتیکدان. دۆزرانه‌وه ، ده‌ست و قاچیان به‌رو ، چاویان ده‌ره‌ینرا ، له تۆله‌ی ئه‌و تاوانه گه‌وره‌یه‌ی که کردبوویان ، پاشان فریدرانه به‌ر گه‌رماکه تا مردن.^۳ پروداوه‌که‌یان له (صحیح)دا هاتوه له (انس)ه‌وه.^۴

سیره‌تناسه‌کان دواى ئه‌وه باسى سریه‌ی (عمرو)ی کوپى (امیه‌)ی (ضمه‌ری) ده‌که‌ن له‌گه‌ل (سلمه‌)ی کوپى (ابى سلمه‌)دا ، له مانگی (شه‌والى سالى ۶ى کۆچى)دا ، ئه‌و سه‌ریه‌یه پۆشتوووه بۆ مه‌که‌که‌ به‌مه‌به‌ستى کوشتنى (ابو سفیان) ، چونکه (ابو سفیان) عه‌ره‌بیکی ده‌شته‌کی نارد بوو بۆ شه‌هید کردنى پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، به‌لام هه‌ردوو نوینه‌ره‌که سه‌رکه‌وتوو نه‌بوون له‌به‌جیه‌ینانى کاره‌که‌یاندا . ده‌لێن: له پێگا (عمرو) سى که‌سى کوشتوووه. هه‌روه‌ها ده‌لێن : که (عمرو) له‌و سه‌فه‌ره‌یدا لاشه‌که‌ی (خه‌یب)ی

^۱ / (صحیح البخاری)دا هاتوه ۸۹/۲ ، و تراوه که ئه‌و سه‌ریه له سالى حه‌وتى کۆچیدا ده‌رچوووه.

^۲ / ئه‌مه ئه‌وه‌سه‌ بوو که شالاره ناکاره‌که‌ی کرده سه‌رمه‌دینه له‌غزای (صفوان)دا پێش جه‌نگی به‌ر. پاشان موسولمان بوو له پۆزی له‌تخى مه‌که‌که‌دا شه‌هید بوو.

^۳ / زاد المعاد ۱۲۲/۲.

^۴ / صحیح البخاری ۶۰۲/۲.

بردۆتەۋە . لەپراستىدا زانراۋە كە (خېيىب) دۋاى پووداۋى (رجىيى) بەچەند پۇژنىك يان چەند مانگىك شەھىدكراۋە ، پووداۋى (رجىيى) ىش لەمانگى (صفرى سالى ۋى كۆچى) دا پوۋى داۋە . نازانم تۆبلىيىت ئەۋ دۋوسەفەرە لەسەرەتنوسەكان تىكەل بوۋىت ، يان ھەردۋە مەسەلەكە لەيەك سەفەردا بوۋە لەسانى (ۋى كۆچى) دا ، عەللامە (المنصورفورى) نكۆلى لەۋە دەكات كە ئەۋ سىرىيە سىرىيە شەپ يان سىرىيە شەپەتەر بوۋىت (والله اعلم).

ئەمە ئەۋ (سىرىيە) و (غەزا) يانە بوۋن كە لەدۋاى غەزاي (احزاب) و (بنى قريظة) ۋە پوۋىيان داۋە ، لەھىچ غەزايەكياندا شەپرى خوينىۋى سەخت پوۋى نەداۋە ، ئەۋە پوۋى داۋە پىكدادانىكى سووك بوۋە ، ئەۋ دەرياتانەش تەنھا بۇ پەيدۇزى و چاۋدېرى دۆژمن بوۋە ، يان بۇ دەرس دادانى خىللىك بوۋە ، بۇ ترساندىنى غەرەبى دەشتەكى و ئەۋ دۆژمنانەى كەھىشتا لە دەرفەت دەگەرپان و جموجۇليان دەكرد ، پاش تېزامانىش لە بارو دۇخەكە دەردەكەۋىت كەچەرخى پۇژگار دۋاى جەنگى (ئەحزاب) پىشكەۋتنى بەخۆۋە بىنى و، دۆژمنانى ئىسلام لەۋرەبەردان و پوۋخانى يەكجارەكىدا بوۋن ، ھىچ ئۈمىدىكىان نەمابوۋ بۇ لىدان و ئازاردانى بانگەۋازى ئىسلامى ، ئەم پىشكەۋتنە بەرپوۋنتر لەپەيمانى حودەيبىيەدا دەردەكەۋىت ، شەپ ۋەستانەكە بۇ خۆى داننان بوۋ بەھىزو دەستەلاتى ئىسلامىداۋ ، پازى بوۋن بەمانەۋەى لەخاكى دورگەى غەرەبىدا .

(پرووداوی حودەیییه)

لە مانگی (ذی القعدة) ی سالی ٦ی کۆچی دا

هۆی عەمرە کردنی حودەیییه

کە ئەو هەموو گۆڕانە پرویدا لە بەرژەوهندی موسوڵمانەکان ، وێدە وێدە سەرەتاکانی فەتەحی گەورەو سەرکەوتنی ئیسلام دەرکەوتن ، پێخۆشکەری کرا بۆ ئەوەی موسوڵمانەکان مافی خۆیان لەخودا پەرستیدا بەجێ بهێنن و بپۆنە ناو ئەو مەزگەوتە پیرۆزەکانی کە موشریکان شەش ساڵ دەبوو لە موسوڵمانەکانیان حەرام کردبوو . پێغەمبەری خوا ﷺ خەوێکی بینی ، لەمەدینەدا بوو ، خۆی و هاوڵەکانی چوونە ناو (بیت الحرام) ، کلیلی کابەیی پیرۆزی وەرگرت و تەواف و عەمرەیان کردو هەندیکیان قەژەسەری هەندیکی تریان کەمکردەو ، ئەم هەواڵە فەرموو بە هاوڵەکانی زۆر دڵیان خوشبوو ، وایانزانی ئەم ساڵ دەپۆنەو ناو مەککەو ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ هەوایی فەرموو بە هاوڵەکانی خۆیان سازبەن بۆ سەفەری عومەر .

خۆکوکردنەوێ موسوڵمانەکان

خێڵە عەرەبەکانی دەورووبەریش خۆیان سازدا بۆ ئەوەی لەگەڵیاندا بپۆن ، زۆریشیان دواکەوتن ، پێغەمبەری خوا ﷺ جلەکانی شوش و سواری (قصاص) بوو ، (ابن ام مکتوم) یان (نميلة) ی (لیثی) بەسەر مەدینەو بەجێهێشت ، لەسەری مانگی (ذی القعدة) ی سالی ٦ی کۆچی دا تەشریفی دەرچوو لەمەدینە ، (ام سلمة) ی هاوسەری و هەزارو چوارسەد کەس ، یان هەزارو پێنج سەد کەسی لەگەڵدا بوو ، چەکی جەنگ کردنی بەتەواوی نەبرد ، مەگەر تەفاقی پێبواران ، شمشیریش لە کێلان ناخرا .

موسوڵمانەکان بەرەو مەککە دەجوڵین

پێغەمبەر ﷺ بەرەو پرووی مەککە کەوتە جوڵە ، کەگەیشتە (ذی الحلیفة) ، (هەدی) یەکەیی دیاریکردو ، بەرگی ئیحرامی پۆشی بۆ ئەوەی خەڵک دڵنیابن لەوەی کە جەنگ ناکات ، پێش خۆی چاودێریکی ناردبوو لەخێڵی (خزاعه) تاهەوایی قورەیشی بۆ بهێنێت ، کەگەیشتە (عسفان) چاودێرەکی گەڕایەو و وتی : کە من لەوێ هاتمەو (کعبی) کوپێ (لوی) حەبەشیەکانی بۆ کوکردویتەو ، کۆمەلێکی تریشی خڕکردووەو دەیانەوێت شەرت لەگەڵداکەن و نەهێلن بچنە (بیت) هەو .

پيښه مېرېش ﷺ راوړيږي كرد به هاوړنه كاني و فرموي: ئايا پيتان وايه كه بدهين به سر حال و مالي نه وانه دا كه يارمه تي نه وانه يان داوه و دستيان لي بوه شينين؟ نه وجا دهسته و نه ژنؤ دادنه نيشن به خه و خه فته وه دژين ، خو نه گهر پرزگار شيان بيت نه و اخوا بيانكوژيت ، يان ده تانه ویت پرويكه ينه (بيت) ه وه ، هر كه سيك هاته ريمان شهرې له گه لدا بكهين؟ (ابوبكر) فرموي : خواو پيښه مېرېش كه ي باشر ليى د زمان ، نيمه بو عومره هاتووين ، نه هاتووين بو شهرې كه س . پيښه مېرېش ﷺ فرموي: ئيدي سمرې لي بنينه وه و دلنارام بن . نه و انيش هياش بوونه وه .

هولدانى قورده يش بوريگه گرتن له موسولمانه كان

كه قورده يش ه والى دهرچوونى پيښه مېرېان بيست ﷺ كؤبوونه وه يه كيان به ست و بريارياندا كه هرچونيك بووه ، ريگه بگرن له وهى كه موسولمانه كان پرؤنه (بيت) ه وه . پاش نه وهى پيښه مېرېش ﷺ پشتي كرده حبه شيه كان ، كابريره كى خيلى (بنى كعب) ه والى هينا كه قورده يش له (ذي طوى) دابه زيوه ، دوسه د سوارى (خالد) كوپى (وليد) يش ، له (كراع الغميم) دا خويان ناماده كرده ، له سر نه و ريگا سهره كيهى كه دهراته وه بو مه ككه ، (خالد) ويستى پى له موسولمانه كان بگريت ، به خوئى و دوو سهد سواره كيه وه بهرامبريان راوه ستا ، كاتيك بينى له نويزى نيوه پؤدا كړنوش و سوژده دهبه ن ، وتى: به راستى بى ناگا بوون ، نه گهر بماندايه به سهر ياندا له ناومان دهرېدن ، پاشان برياريده كه له كاتى نويزى عسردا بدات به سهر ياندا ، به لام خواى گه وړه حوكمى نويزى ترسى نرده خواره وه . (خالد) نه و دهر فته شى له كيس چوو .

ريگه گورين و هه ولى خولادان له شهرى خويندوى

پيښه مېرې خوا ﷺ ريگه يه كى خراب و سهختى گرتبه ر به ناو شيوو دؤله كاندا ، به لاي راستداو به پشت (الخمش) دا له ريگه يه كه وه كه وته پى له سر (ثنية المران) جيگه وتهى (حوده بيبه) له خواروى مه ككه وه ، له و ريگه سهره كيه لاي دا كه له (تنعيم) ه وه راسته خو دهراته ناو حهره م ، نه و ريگه خسته لاي چه پى خوئى ، كه (خالد) بينى سويى ئيسلام له ريگه سهره كيه كه لاي داوه به ره و لاي قورده يش دايه غار و ناگادارى كردن .

پینگەمبەرى خوا ﷺ كەوتەپرى تاگەيشته (ثنية المرار) لەویدا و شترەكەى چۆكى دادا ، خەلكى وتیان: (قصواء) مانى گرتو ناپرات. پینگەمبەر ﷺ فەرمووى: (قصواء) مانى نەگرتو ئەو خوى ئەو نىه ، بەلام پووداوى سالى فيلەكە گرتوئەتى. پاشان فەرمووى: سویندم بەو كەسەى گيانى منى بەدەستە داواى ھەر شتیکم ئى بكن كه ريزى تيدا بيت بۇ پىروزيەكانى خواوهند دەياندمى. پاشان خوڤيە (قصواء) ھەستايەو ، كەوتەپرى تاگەيشته حودەيبىيە ، لەسەر ئاويكى كەم دابەزىن و موسولمانەكان بەمشت كەم كەم ئاويان لى دەخواردەو ، زۆرى پینگەچوو ھەستان ، خەلكەكە لەبەر تىنویتی ھانايان برد بۆلای پینگەمبەر ﷺ پینگەمبەرىش ﷺ تىرىكى لەھەگبەى تىرەكانى دەرھىناو فەرمانى پیدان بىخەنە نىو ئاوەكە ، ئەوئەندە ئاوى تىھات تا ھەموويانى تىر ئاو كرد ئەنجا پۆشتن.

(بدیل) دەكەوئە نىوان پینگەمبەرى خوا ﷺ و قورپەشەو.

كە پینگەمبەرى خوا ﷺ سەقامگىر بوو ، (بدیل)ى كۆپى (ورقائى) (خزاعى) لەگەل چەند كەسىكى (خزاعە) پیدایا ھاتنە خزمەتىو، خىلى (خزاعە) نەھىنى پۆشى پینگەمبەر بوون ﷺ لەناو خەلكى (تھامە) دا. (بدیل) وتى: كە ھاتم (كعب)ى كۆپى (لوى) بەژمارەيەكى زۆرەو ھاتوئەتە سەر ئاوى حودەيبىيەو گرگاڵيشيان لەگەل خوئاندا ھىناو، بەنيازن شەرت لەگەلدا بكن و نەھىلن بپۆيتە مەككەو ، پینگەمبەر ﷺ فەرمووى: ئیمە بۆ شەر نەھاتووين، بەلكو ھاتووين عومرە بكن ، شەر كوشتارىش قورپەيشى شەكەت و ماندوو كردوو، ئەگەر بیاھەوئەت وادەيەكان لەگەلدا دادەنیم بۆ گفتوگو ، با وازبھێنن لە پەيوەندى نىوان من و خىلە عەرەبەكان ، با ئىوان بەخواستى خوئان بيت چوونە پەيمانى ھەركەسىك بابرۆن ، وەگەرنا با كۆبن، خو ئەگەر بەوئەش پازى نەبوون سویندم بەو كەسەى گيانى منى بەدەستە، لەسەر ئەم كارە شەريان لەگەلدا ئەكەم تا لەرپیدا لەناوئەچم ، يان خوا سەرى دەخات.

(بدیل) وتى: ئەم وتەيەى توئيان پى دەگەينم ، ھات بۆلای قورپەيش و پىنى وتن: من لاى موحەممەدەو ھاتووم بۆلاتان ، گویم ئى گرت گوتەيەكى وت ، ئەگەر پىتان باشە بۆتان باس دەكەم . گەژەو ھەرزەكارەكانيان وتیان: پىويستمان بەگوئىگرتن نىھ لە قسەكانى ئەو ، پيش سپى و پياو ماقولەكانيان وتیان: پىمان بلى چى وت؟ (بدیل) وتى: ئاواى وت و ئاواى وت ، ئىدى (قورپەيش) (مكرزى) نارد

بۆلای پېښمېر ﷺ ، كه پېښمېر بينى له دوروهه فرموى: ئوه كابرايهكى پهيمن شكيڼه. كه هات دهستى كرد به قسه كردن ، پېښمېر ﷺ هه مان ئوه شتانهى پى فرموو كه به (بدىل) و هاوه له كانى فرموو بوو ، (مكرز) يش گه پرايهوه بۆلای (قوريش) و هه واله كهى پيدان.

شانده كانى قوره يش

پاشان كابرايهكى خيلى (كنانه) ناوى (حليس)ى كورپى (علقمه) بوو. وتى: ريگم بدن بامن بېروم بۆلای ، وتيان: بېرو. كه هاته خزمهت پېښمېر ﷺ و هاوه له كانى ، پېښمېرى خوا ﷺ فرموى: ئوه فلان كه سه له خيلىكه زور حهزيان له وشتره ، وشتره كانى نيشاندن ، نيشانيانداو خه لكه كه به دهم هاتنه وه (تلبيه) يان دهكرد ، كه (حليس) ئوه حالهى بينى وتى: (سبحان الله) هيچ ماناى نيه ئه مانه نه هيلرئت بچنه به يته وه. ئه نجا گه پرايهوه بۆلای هاوريكانى و پى وتن: ئوه هه موو وشتره قه له وو دابه ستانهم بينى ، پيم باش نيه ريگه يان لى بگيرئت ، دواى ئوه گفتوگوو قسه و باسيك له و نيوانه دا دهستى پى كرد.

(عروه)ى كورپى (مسعود)ى (ثفقى) وتى: ئوه پياوه - واته پېښمېر ﷺ - پرايهكى ژيرانهى خستوته بهردهستان پى پازى بن ، ريگهى منيش بدن باقسه يهكى له گه لدا بكهم، وتيان: بېرو. چوووه خزمهتى و قسهى له گه لدا كرد ، پېښمېرى خوا ﷺ قسه يهكى له جوړى قسه كانى (بدىل)ى پى وت، (عروه) وتى به پېښمېر ﷺ: موحه ممه د ، چون مروؤ كه سوكارى خوى ريشه كيش دهكات ، ئايا پيش خوت بيستوته هيچ كه سيك خزم وخويشى خوى رامالئت؟ خو ئه گه ر ئه وى ترشيان بيت وه لالهى من كوئه ليك دهم و چاوو هه رچى و په رچى ده بينم له پشتته وهن هه ر كه ليت قه وما راده كن و بى كه س ده مينئته وه ، ئه بوبه كر هه لدايه و وتى: قور به سهر عه قلى توو (لات) يش ، ئيمه هه لدين و راده كه ين؟ (عروه) وتى: ئوه كى بوو وه لامى دايه وه؟ وتيان: ئه بوبه كره. وتى: وه لالهى چا كه ت به سه رمه وه نه بوايه ده مزانى چون وه لامت ده ده مه وه. ئه نجا دهستى كرد به قسه كردن له گه ل پېښمېر ﷺ ، كه قسهى دهكرد دهستى ده برد بۆ ريشى پيروزى پېښمېر ﷺ ، (مغيره)ى كورپى (شعبه) ش به پشت سه رى پېښمېره وه ﷺ وه ستابوو، شمشيرىكى به دهسته وه گرتبوو ، شتيكى دابوو به سه ري دا، له گه ل دهست بردنى (عروه) دا بۆ

پیشی پیغمبر ﷺ ، خیرا (مغیره) به کلکی شمشیرکه ی دهیدا به سر دهستی (عروه) داو پیی دهوت: دهستت دور خهروه له پیشی پیغمبر ﷺ . (عروه) سهری بهرز کردهو و وتی: ئه وه کییه؟ وتیان: (مغیره) ی کوپی (شعبه)یه، (عروه) وتی: هه ی پهیمانشکین، ئه ری من نه بووم پینه و په پۆم بۆ دهکردی بۆ پهیمانشکینه که ت؟ (مغیره) له سهردهمی نه قامی خویدا ببوه هاوپی چهند که سینک هه موویانی کوشتبوو ، مال و سامانه کهشی بردبوون ، پاشان چوه خزمهت پیغمبر ﷺ و موسولمان بوو ، پیغمبریش ﷺ پیی فهرموو: ئیمه ئیسلامه تیه که ت قبول دهکین ، به لام مال و سامانه که تمان ناویت . (مغیره) برازای (عروه) بوو.

﴿وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ﴾

کاتیک که گهنجه هه له شهو تینو به جهنگهکانی قوردهش بینیان گه ورهکانیان چه زیان له ناشتیه، بیریان له نهخشهیه که کردهوه ئه و سولحه هه رهس پی بینین ، بریاریاندا شه و به دزیه وه برۆن و ناگر به ردهنه سهربازگه ی موسولمانهکان و ، ناگری شه ره لگیرسینن ، ئه وه بوو ههستان به جیبه جی کردنی بریاره که یان ، هفتا تا هه شتا که سیان شه و چوون له شاخی (تنعیم) دابه زین، هه ولیاندا دزه بکه نه ناو سهربازگه ی موسولمانهکان، به لام (محمد) ی کوپی (مسلمه) سه روکی پاسه وانهکانی پیغمبر ﷺ هه موویانی قۆل به ست کرد ، پیغمبر ﷺ له بهر مه سه له ی سولح کردن لییان خوش بوو به ره لای کردن، له و باره یه وه ئایهت ها ته خواره وه: ﴿وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِطَرْفِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ﴾ الفتح/۲۴. واته: هه ر خوای گه وره بوو ، که نه یه یشت کافرهکان دهستان ئی بکه نه وه ، دهستی ئیوه شی گرته وه له وان ، دوا ی ئه وه ی که له ناو جه رگه ی مه که که دا سهری خستن به سه ریاندا.

شاندى (عثمان) ى كۆرى (عفان) بۇ لاي قورەيش

لەویدا پىغەمبەر ﷺ پىيى باش بوو كە نىراوئىكى خۇي بىئىرىت بۇلاي قورەيش ، تا ئامانچ و مەبەستى خۇيان بۇ قورەيش پروون بكا تەوہ لەو سەفەرە ، (عومەرى بانگ كرد تابىنىرىت بۇلايان ، پۇزشى ھىنايەوہ و وتى پىغەمبەرى خوا ﷺ من كەسىكم نىہ لەناو خىلى (بنى كعب) دا لەسەرم بكنەوہ ، ئەگەر ئازار بدرىم لەبەرئەوہ (عثمان) ى كۆرى (عفان) بىئەرە ، خىلەكەى لەوئىيە ، تۆ ھەرچىەك بفەرموويت دەتوانىت بىگەيئىت . ئەوہ بوو پىغەمبەر ﷺ (عثمان) ى نارد بۇلاي قورەيش ، فەرمووى: پىيان بلى ئىمە نەھاتووين بۇ جەنگ ، بەلكو ھاتووين بۇ عومرە ، بانگەشەيان بكة بۇ سەر ئىسلامەتى ، ئەنجا فەرمانى پىدا كە سەردانى ئن و پىاوہ ئىماندارەكانى ناو شارى مەككە بكات و مژدەى فەتحيان بداتى و پىيان بلىت كە خوا ئاينەكەى خۇي لە مەككەدا سەردەخات ، تاواى لى دىت كەس باوہرەكەى خۇي لەناو شاردا نەشارىتەوہ .

(عثمان) دەرچوو لە (بلدح) بەقورەيشىيەكان گەيشت وتيان: بۇ كۆى دەرۆيت ؟ وتى: پىغەمبەر ﷺ بەوہو بەوہ ناردومى . وتيان: تىگەيشتىن چى دەلىيت ، برؤ بەدەم كارەكەتەوہ ، (ابان) ى كۆرى (سعيد) ى كۆرى (عاص) چوو بە دەمىەوہ ، بەخىرھاتنى كردو ئەسپەكەى بۇ زىن كردو سوارى كردو پەنايداو خستىيە پشت خۇي تاگەيشتنە مەككە ، پەيامەكەى پىغەمبەرى ﷺ گەياند بەسەركردەكانى قورەيش ، كە لىبووہو پىيان وت: دەتوانى تەواف بكەيت بە دەورى كابەدا ، بەلام (عثمان) ئەو داوايەى رەت كردەوہ و تى: تەواف ناكەم تا پىغەمبەرى خوا ﷺ تەواف نەكات .

ھەوالى شەھىدكردنى (عثمان) و بەيەتەتى (رضوان)

قورەيش (عثمان) يان لاي خۇيان گل دايەوہ . لەوانەيە بۇ ئەوہ بوو بىت كە لەنىوان خۇياندا پرس ورا بكن لەسەر رەوشەكە و برىارىك بدەن و بە(عثمان)دا وەلامى نامەكە بىئىرنەوہ بەلام گىرخواردنەكە زۆرى خاياند . لەناو موسولمانەكاندا ھەوالى شەھىد بوونى (عثمان) بلاو بووہو، پىغەمبەر ﷺ كەئەو ھەوالەى پىگەيشت فەرمووى: ئىرە بەجى ناهىلىن تا رووبەرووى قورەيش دەبىنەوہ . پاشان موسولمانانى بانگ كرد بۇ بەيەتدان ، ھەموويان بەيەتياندا بە پىغەمبەر ﷺ كە لە

دورن پانه کهن ، هندیکیشیان بهیعه تی مردنیاندا به پیغه مبر ﷺ ، یه کم که س بهیعه تی دا (ابو سنان) ی (اسدی) بوو ، (سلمه) ی کوپی (اکوع) یش سی جار بهیعه تی مردنی دا به پیغه مبر ﷺ ، جارکیان له سهره تاو جارکیان له ناوه پرستداو دوا جاریش له کوتاییدا. نهجا پیغه مبر ﷺ دهستی پیروزی خویشی گرت و فرموی: نه مهش له جیاتی (عثمان). که بهیعه ته که ته واو بوو (عثمان) یش گه رایه وه بهیعه تی دا به پیغه مبر ﷺ ، که س له بهیعه ته دوانه کهوت جگه له کابرایه کی دوو بوو، ناوی (جدی) کوپی (قیس) بوو. پیغه مبری خوا ﷺ نه بهیعه ته ی له ژیر درختی کدا له موسولمانه کان وهر گرت ، (عمر) ی کوپی (خطاب) دهستی گرت بوو ، (معقل) ی کوپی (یسار) یش لق و پوی درخته که ی بهر زده کرده وه ، بو نه وه ی نازاری پیغه مبر نه دات ، نه مه یه بهیعه تی پیزوان (بیعة الرضوان) ، که خودای گه وره له باره یه وه نایه تی ناره خواره وه: ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُوكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ﴾ الفتح/۱۸. واته: خودای گه وره پازی بوو له ئیمانداران کاتی که له ژیر درخته که دا بهیعه تیان به تودا.

به ستنی په یمانی ناشتبوونه وه و به نده کانی

قورده یش ههستی به ته نگه تاوی ره وشه که کرد ، به په له (سهیل) ی کوپی (عمرو) یان نارد بو به ستنی په یمانه که ، جهختیان لی کرده وه که ده بیټ سالیکی تر بیننه وه بو ناو مه که ، بو نه وه ی خیله عه ره به کان نه لین به زوره ملی خو یان کرد به مه که دا. (سهیل) هات ، که پیغه مبر ﷺ بینی فرموی: نه پیاه هات کار ناسانیتان بو بکات ، مادامه کی نه مه یان نارد بیټ که واته قورده یش سولخی پی خوشه. (سهیل) هات و قسه ی زوری کرد ، هه ردوولا ری که و تن له سهر ریسا سهره کیه کانی په یمانه که ، که بریتین له:

۱. پیغه مبر ﷺ له گهل موسولمانه کاندانه مسال ده گه ری نه وه و نارونه مه که وه ، سالی داهاتو دینه وه ده پونه وه مه که و سی پوژ ده مینه وه ، چه کی سواریان پی بیټ و شمشیر له کیلاندای بیټ ، نابیت قورده یش به هیچ شیوه یه که ری نه یان پی بگریټ.

۲. وه ستاندنی جهنگ له نیوان هه ردوولا دا بو ماوه ی ده سال ، ژیان و مالی خه لکی تیایدا پاریزراو بیټ و که س ده ست دریژی نه کاته سهر که سی تر.

۳. هەرکەسێک دەیه‌وێت ببێتە هاوپیەیمانی محەممەد ئازادە هەر
کەسیکیش دەیه‌وێت ببێتە هاوپیەیمانی قورەیش ئازادە ، هەرخیلیکیش پال دەدات
بە هەر لایەکەوه دەبێتە بەشیکی لەو لایەنە، توشی هەر دەستدرێژێکە بێت
داده‌نرێت بەدەست درێژی بۆ لایەنە گەرەکه‌.

۴. هەر پیاویک بەبێ پرسی خاوەنەکه‌ی بپرواته لای محەممەد - واتە
هەلبێت - دەبێت محەممەد بیداته‌وه بە قورەیش ، هەرکەسیکیش لای محەممەده‌وه
رابکات بۆ لای قورەیش ئەوا نادریته‌وه بە محەممەد.

پاشان پیغه‌مبەر ﷺ (علی) بانگ کرد بۆ ئەوه‌ی په‌یمانه‌که‌ بنوسییت .
پیی فەرموو بنووسه‌: (بسم الله الرحمن الرحيم).

(سهیل) وتی: ئیمه‌ نازانین مانای (رحمن) چیە ، بنوسه‌ (باسمك اللهم) .
پیغه‌مبەر ﷺ فەرمووی بە (علی): بنوسه‌ (باسمك اللهم) .

پاشان علی نووسی: لەسەر ئەم په‌یمانه‌ محەممەدی پیغه‌مبەری خوا
رێکەوت لەگەڵ (سهیل)دا.

(سهیل) وتی: ئەگەر باوه‌رمان وابویه‌ که‌ تۆ پیغه‌مبەری خوات ، رێگه‌مان
لی نەده‌گرتی بۆ چوونه‌ ناو به‌یتەوه‌و شەڕمان لەگەڵدا نەده‌کردیت ، بنووسه‌
(موحه‌ممەدی کوپی (عبدالله).

پیغه‌مبەری خوا ﷺ فەرمووی: با ئیوه‌ش بەدرۆم بخەنەوه‌ من هەر
پیغه‌مبەری خوام . بەلام فەرمانی فەرموو بە (علی) که‌ بنوسییت (موحه‌ممەدی
کوپی (عبدالله) و وشە (رسول الله) بکوژنیتەوه‌ ، (علی) نەیکوژاندەوه‌ ، ئەنجا
پیغه‌مبەر ﷺ بەدەستی خۆی کوژاندیەوه‌.

پاشان په‌یمانه‌که‌ ته‌واوکرا که‌ مۆرکرا خیلی (خزاعه‌) چوونه‌ ناو هاوپیەیمانی
پیغه‌مبەر وه‌ ﷺ، لەسەردەمی (عبد المطلب) یشەوه‌ هاوپیەیمانی (بنی هاشم) بوون،
هەر وه‌کو لە سەرته‌ ئاماژه‌مان پێکرد ، بۆیه‌ هاتنه‌ ناو ئەم هاوپیەیمانیته‌یه‌ ، ئەمه‌ش
درێژه‌پێدانی ئەو په‌یمانه‌ کۆنە بوو، خیلی (بنوبکر) ییش چوونه‌ هاوپیەیمانی
قورەیشەوه‌.

گېرانه‌وه‌ی (ابی جندل)

له‌کاتی نویسنی نوسراوه‌که‌دا (ابوجندل) ی کورپی (سهیل) به‌کوټ و زنجیره‌که‌یه‌وه خوی کرد به‌ناو موسولماناندا ، له‌بشی خوارووی مه‌که‌وه درچوو بوو پای کردبوو هه‌تا مه‌دینه نه‌وستابوو ، (سهیل) که (ابوجندل) ی بینی ، وتی به پیغه‌مبەر ﷺ ئەمه یه‌که‌م که‌س ده‌بیټ که‌داوای ده‌که‌مه‌وه به‌پیی په‌یمان‌که‌ه. پیغه‌مبەریش ﷺ فرمووی: هیشتا ته‌واومان نه‌کردوه. (سهیل) وتی: وه‌للاهی هه‌رگیز دادبینیت له‌لا ناکه‌م ، پیغه‌مبەر ﷺ فرمووی: مؤله‌تم بده‌ری بابیته ناومان‌وه. (سهیل) وتی: وه‌للاهی ریڼگی ناده‌م بیته ناوتانه‌وه. فرمووی: داوات لی ده‌که‌م به‌مانده‌ره‌وه. وتی: شتی‌وا ناکه‌م

ئهنجا (سهیل) شه‌پازله‌یه‌کی کیشتا به‌ده‌م و چاوی (ابا جندل) دا ، به‌روکی گرت و به‌دوای خویدا رایکیشتا تا بیباته‌وه بۆلای موشریکان ، (ابو جندل) به‌ده‌نگی به‌رز هاواری کرد: ئه‌ری موسولمانینه ئیوه رازین من بگپریمه‌وه بۆ ناو موشریکان و له‌ ئاینه‌که‌م وهرمگپرته‌وه؟! پیغه‌مبهری خوا ﷺ هه‌ستاو فرمووی: (ابا جندل) ئارام بگره‌و چاوه‌روانی پاداشتی خوا به ، خوا یاریټ ، خوای گه‌وره چاره‌سهریک بۆ تۆو هاوړیکانت ده‌دۆزیته‌وه . ئیمه تازه به‌لین و په‌یمانمان به‌ستوه له‌گه‌ل ئەواندا په‌یمانی ئاشت بوونه‌وه‌مان به‌ستوه ، ئیمه ئه‌و واده‌یه‌مان پیداون ، نه‌وانیش به‌لینیان به‌ئیمه داوه ، نابیت په‌یمان‌شکینیان له‌گه‌لدا بکه‌ین.

(عمر) هه‌ستایه سه‌رپی و به‌پال (ابی جندل) هوه ده‌رۆیشت و پیی ده‌وت: (ابو جندل) ئارام بگره ، ئەوانه موشریکن، خوینیان وه‌ک خوینی سه‌گ وایه. کلکی شمشیره‌که‌ی لی نزیک کرده‌وه ، (عمر) ده‌لیت: ئاواتم ده‌خواست شمشیره‌که‌ی منی بفرا‌ندایه‌و بیدایه له‌ملی باوکی ، (ابوجندل) به‌زه‌یی به‌باوکیدا هاته‌وه ، ئه‌و ئاواته‌ی (عمر) یش نه‌هاته دی.

قوربانی کردن و سهرتاشین بۆ خوگردنه‌وه له‌ عومره

که پیغه‌مبەر ﷺ له‌ نویسنی په‌یمان‌که‌ه به‌وه فرمووی: هه‌ستن ، قوربانی بکه‌ن . دوای سی جار دووباره کردنه‌وش هه‌ر هه‌لنه‌ستان ، که که‌س هه‌لنه‌ستا ئەنجا ته‌شریفی چوووه ژووره‌وه بۆ لای (ام سلمه) باسه‌که‌ی بۆ گپراییه‌وه که خه‌لک چیده‌که‌ن ، (ام سلمه) فرمووی: پیغه‌مبهری خوا ئەگه‌ر تۆ ئەوه‌ت پیی خوشه ، هه‌سته بچۆ دهره‌وه ، له‌گه‌ل که‌سدا قسه‌ مه‌که‌ تا قوربانیه‌که‌ی خۆت سه‌رده‌بریت ،

نهجا بانگ بکه با سهرت بۆ چاک بکهن . پیغمبهری خوا ﷺ ته شریفی ههستاو
چوو ههروه قسه ی لهگهڵ که سدا نهکرد تا ئه و کاره ی کرد ، قوربانیه که ی سهربری
و سهرتاشه که ی بانگ کرد سهری تاشی ، که موسولمانه کان ئه و یان بینی هه موویان
ههستان قوربانیان کردو دهستیان کرد به تاشینی سهری یه کتری ، خه ریکبوو له
خه و په ژاره دا یه کتری خویناوی بکهن ، وشتر و مانگای هه و ساله یان سهربری ،
پیغمبهر ﷺ وشتریکی سهربری کاتی خو ی می (ابا جهل) بوو لوته وانه یه کی زیوی
له لوتدا بوو ، بۆ ئه و ی رقی موشریکه کان ههستی نیئت ، نهجا پیغمبهری خوا ﷺ
سی جار دوعای خیری کرد بۆ ئه وانه ی سهریان تاشی و یه کجاریش بۆ ئه وانه ی
کورتیان کرده و ، هه ر له و سه فیه رده دا بوو خوای گه وره ئایه تی سه باره ت به (کعب) ی
کوپی (عجره) ناره خواره و که تایبه ته به فیده ی ئازار (آذی)، بۆ ئه و که سانه ی
به هو ی (پۆژوو) یان (سه ده قه) یان (نسک) سهریان تاشی .

نه گیرانه و ی ژنانه ی ئیماندار ی کوچکه ر

پاشان چه ند ژنیکی ئیماندار هاتن بۆ خزمه ت پیغمبهر ﷺ و که سوکار یان
له سه ر ده قی په یمانه که هاتن به دوایاندا تابیانده نه و ، پیغمبهری خوا ﷺ رازی
نه بوو ، به به لگه ی بوونی وشه یه که که له په یماننامه که دا نوسرابوو ده لیئت:
(به مه رجیک هه ر پیاویکی ئیمه هات بۆلای تو ، با له سه ر ئاینه که ی تۆش بیئت
ده بیئت بۆمان بگیریته وه)^۱. بۆیه راسته وخو ژنان نه که و تنه به رده قی
ریکه و تننامه که . ئایه تیش له باره یانه وه هاته خواره و ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ
الْمُؤْمِنَاتُ مِهَاجِرَاتٍ فَاْتَحِرُوهُنَّ﴾ تاگه یشته ئایه تی ﴿بِعَصَمِ الْكُوفَرِ﴾ ، نهجا
پیغمبهری خوا ﷺ ئه و ژنانه ی تاقیکرده وه تابزانیئت ئیماندارن یان نه ، به م
ئایه ته ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يَبَیْعَنَّكَ عَلَى أَنْ لَا يَشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا﴾ ... هتد .
هه ر ژنیک دانی بنایه به م مه رجانه دا ، پیغمبهر ﷺ پینی ده فهرموو: ئه و به یعه تم
پیدا یه ت . پاشان نه یده گیرانه وه بۆ موشریکان . به وجۆره پیاوه موسولمانه کان ژنه
کافره کانی خو یان ته لا قدا ، له و پۆژه دا (عمر) دووژنی هه بوو موشریک بوون
هه ردو وکیانی ته لا قدا ، (معاویه) یه کیکیانی خواست و ، ئه ویشیان شووی کرد به
(صفوان) ی کوپی (أمیه).

^۱ / صحیح البخاری ۲۸۰/۱

چى لە بەندەكانى پەيماننامەكە ھاتە كايەوہ

ئەمە برىتى بوو لە پەيمانى خودەيبىيە ، بە ليكدانەوى بەندەكانى و ورد كرنەوى پيشينەى ئەو پەيمانە فەتھىكى گەرە دەردەكەوئ بۆ موسولمانەكان ، چونكە پيشتر قورەيشىيەكان دانايان نەدەنا بە موسولمانەكاندا ، بەلكو ئامانجيان پيشە كيش كردنى موسولمانەكان بوو ، چاوەروان بوون پۆڭك لە پۆڭان كۆتايى تەمەنيان بيبينو ، بە ھەموو توانايەكەوہ ھەولياندەدا بانگەوازي ئىسلام شكست پى بھينو لەخەلكى دوربخەنەوہ بەو سيفەتەى كە خۇيان بەنوئەنەرى سەرمەشقەيتى ئايينى و تەختى دونيايى لەدورگەى عەرەبدا ، تەنھا بادانەوہيەكيش بەلاى ئاشتەبوونەوہدا ماناى دانپيانان دەگەينئىت بەموسولمانەكانداو ، ئەومانايە دەبەخشىت كە قورەيش ناتوانئىت بەرەنگارى موسولمانەكان بكات ، پاشان بەندى سىيەمى پەيماننامەكە ئەو دەگەينئىت كە قورەيش سەر دەستەيتى دونيايى و دەستەلاتە ئايينەكەى لەبەر چووەو جگە لە بەرژەوہندى خوى ھىچى ترى مەبەست نى ، خۆ ئەگەر خەلكانى ترو پاشماوہى خەلكى دورگەى عەرەبى ھەموويان موسولمان ببن قورەيش بەلايەوہ گرنگ نى ، بەھىچ جورىك خوى لەوہ ناگەينئىت . ئايا ئەمە شكستىكى تەواو نى بۆ قورەيش؟ سەرکەوتنىكى گەرەو پوون نى بۆ موسولمانەكانيش؟ ئەو جەنگە خوئناويانەى لەنيوان موسولمانان و بىباوەراندە پوويان داوۆ- سەبارەت بە موسولمانەكان - ئامانچ تيايدا مال تالان كردن و مروؤ كوشتنو خەلك لەناو بردن نەبوو ، يان بۆ زۆر بۆ ھينانى دوژمن نەبوو تا موسولمان ببئت ، بەلكو مەبەست لەو جەنگانە برىتى بوو لە داينىكردى ئازادى تەواو بۆ خەلك لە ھەلبژاردنى بىروباوەرو ئايندا ﴿ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ ﴾ واتە: كى باوەر دەھينئىت با باوەر بھينئىت و كى نايەوئىت با كافر ببئت . بۆ ئەوہى ھىچ ھىزىك نەكەوئتە نيوان ئەوان و بىروباوەرەكەيانەوہ ، ئەو ئامانجەش بەھەموو پيداويستىيەكانەوہ ھاتەدى و بەرئىگەيەكيش كە ھەرگيز ناكريئت لە رىگەى شەرو شوپەرەو ئەو سەرکەوتنە گەرەيە توۆمار بكرئت موسولمانەكانيش بە داين كردنى ئەو ئازادىيە سەرکەوتنى گەرەيان لەبوارى بانگەوازدا بەدەست ھينا ، لەكاتىكدا پيش وەستانى شەر ژمارەى موسولمانەكان نەدەگەيشتە سى ھەزار كەس ، كەچى لە ماوہى دوو سالدە لەو كاتەدا كە فەتھى مەككە كرا ژمارەى موسولمانەكان دە ھەزار كەس بوون .

بهندی دووهمی په یمان نامه که ش بریتی بوو له بهشی دووهمی نه و فته
 گوره یه، خوای گوره فرموی: ﴿وَهُمْ بَدَأُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ دەرچوونی مفره زه ی
 موسولمانه کانیش بو به ناگا هیئانه وهی قورپه ییش بوو له مله وړی و د ژایه تی کردنی
 ئایینی خدای نا کامی خراپی نه و پرېان زیان ، موسولمانه کانیش هه ولیانده دا وه کو
 یه بن ، همریه که یان به پیی توانا و لیها تنی خوی کاربکات چونکه پرېکه وتن له سر
 وه ستانی جهنگ بو ما وهی ده سال سنوور دانانیکه بو نه و سر سه ختی و سنوور
 شکینی و به لگه یه له سر شکست هیئانی نه و لایه نه ی شهر ی ده ستپیکرد.

خو نه وه بهندی یه که میش سنوور دانانه بو پرېکه گرتنی قورپه ییش له چوونه
 ناو (بیت الحرام) . نه و ده شکستی کی تر بوو بو قورپه ییش ، له په یمانه که دا شتی کی
 تیدا نه بوو ناوی دلی قورپه ییش بدا جگه له وهی که سرکه وتوو بوو له وه دا که
 نه یه یشت موسولمانه کان بو نه و ساله برونه (بیت الحرام) وه.

قورپیش نه و سی که لینه ی دا به ده سته وه بو موسولمانه کان و له به رابه رید
 یه که لین ی ده سته کوت ، نه و ییش خالی که له بهندی چواره مدا هاتوو و زور بی
 نرخه و به هایه کی وای نه و زیانی کی نه و تو ی به موسولمانان نه ده گه یاند ، دیاره که
 موسولمان مادامی کی به موسولمانه تی مابیته وه هر گیز له خدای پیغه مبره که ی
 راناکات و ، له شاری ئیسلامه تی هه لئایه ت ، له کاتی که راده کات که به نه یی یان
 نا شکرا هه لگه رابیته وه له ئیسلام ، خو نه گهر هه لگه رابیته وه نه وه موسولمانان
 پیوستیان پیی نه ، جیابوونه وه شی له کو مه لگای ئیسلامی با شتره له مانه وه ی
 تیایدا ، نه مه ش نه و خاله بوو پیغه مبر ﷺ ئاماره ی بو کرد به فرموده ی:
 هر که سینک له ئیمه پرواته لای نه و ان خوا له وه ولاتری ببات^۱. نه و که سه ش خه لکی
 مه که یه و موسولمان ده بیئت با نه شتوانیت په نا به نیئت بو شاری مه دینه . خو
 زه ی خوا به رفراوانه ، ئایا خاکی حبه شه به رفراوان نه بوو بو موسولمانه کان له و
 کاته شدا که حبه شیه کان هیچیان له ئیسلام نه ده زانی؟ نه مه نه و فرمایشته بوو که
 پیغه مبر ﷺ ئاماره ی پیدا: هر که سینکیش لای نه وانه وه بیئت بولای ئیمه نه وه خوا
 د رووی ئی ده کاته وه^۲.

۱ / صحیح مسلم (باب صلح الحديبية) ۱۰۵/۲.

۲ / هه مان سه رچاوه .

وهرگرتنه وهی نو موسولمانه کان نه گهر بهر واته سهروره یه کی تیدا بیت بو
 قورپه ییش ، به لام له ناخدا به لگه یه له سهر بیزاریی و سارد بوونه وه و وهرهس بوونی
 قورپه ییش و ترسی زوریان له و قهواره بته رستییه ی هه یانبوو ، ههره کو ههستیان
 به وه کرد بیت که خه ریکه ده که ونه لیواری ههره سیکی چاوه پروانکراو ، پیو یسته
 خو یانی ئی لادن. له و لاشه وه ریگه دانی پیغه مبه ر ۛ به وهره گرتنه وهی نو
 موسولمانه کان به لگه یه له سهر نه وهی ده یه ویت جیگه پیی خو ی زیاتر قایم بکات و
 متمانهی ته وای به خو ی هه یه و له و جو ره مه رجان ه ناتر سیّت.

خه مدا گرتنی موسولمانه کان و گف تو گو ی (عمر) له گه ل پیغه مبه ردا ۛ

ئه مه کر وکی راسته قینه ی بهنده کانی شهر وه ستانه ، به لام دوو دیارده هه بوون
 ، بوونه هو ی خه م و په ژاره یه کی زور بو موسولمانه کان ، یه که میان: پیغه مبه ر ۛ
 فهرمووی : ئیمه ده پوینه (بیت) و ته وافی تیدا ده که یین . ئه ی بوچی ئیستا
 ده گه پرتنه وه ته و افیش ناکات؟ دوو میان: ئه ی پیغه مبه ری خوا یه ۛ و له سهر راستیه
 ، خوا ی گه و ره ش به ئینی سهر خستنی ئاینه که ی داوه ، ئه ی بوچی فشاره کانی
 قورپه ییشی قبول کردو ، موسولمانه کانیشی ملکه چی خاله کانی قورپه ییش کرد؟
 ئه م دوو دیارده یه گومان و دله راو کییان له دلی موسولمانه کاندایه ییدا کرد.
 ههستی ئیماندارانی پی بریندار بوو ، به شیوه یه ک خه می دوا پوژی په یمان نامه که
 موسولمانه کانی داگرت. له وانه یه له هه موویان غه م بارتر (عمر) ی کوپی (خطاب)
 بوو بیت ، نه وه بوو ها ته خزه مت پیغه مبه ر ۛ وتی: پیغه مبه ری خوا ، ئایا ئیمه
 له سهر راستی نین و نه وانیش له سهر ناهه ق؟ فهرمووی: به ئی. وتی: ئایا
 کو ژرا وه کانی ئیمه له به هه شتدا نین و هی نه وانیش له دۆزه خدا؟ فهرمووی: به ئی.
 وتی: که واته ئیتر بوچی ملکه چی له ئایینی خو ماندا بکه یین؟ بوچی بگه پرتنه وه که
 هیشتا خودا حوکه می نیوانمانی نه کردو وه؟ فهرمووی: کوپی (خطاب) من
 پیغه مبه ری خودام و سه ریچی فرمانه کانی خوانا که م ، خوا ی گه و ره پشتیوانیم
 ده کات و ، هه رگیز ده سته بر دارم ناییت . وتی: ئه ی به ریزت نه ته فهرموو که ئیمه
 ده پوینه (بیت) وه و ته و افیشی به ده و ردا ده که یین؟ فهرمووی: به ئی، به لام ئایا من
 پیم وتیت که نه مسال ئه پوینه به یته وه؟ عومهر وتی: نه خیر. فهرمووی: دلنیا به
 دیته وه (بیت) و ته و افیشی به ده و ردا ده که ییت.

پاشان (عمر) ههستاو چوو بۆلای (ابوبکر) ، هه رچی وتبوو به پیغه مبهه
 ﷺ بهویشی وت ، (ابوبکر) یش هه مان وه لآمی پیغه مبهه ری دایه وه ، ئەمه یشی بۆ
 زیاد کرد: ئەی (عومه) دهست بگره به چمکی کراسه که یه وه تا ده مریت ، وه لآهی
 پیغه مبهه ﷺ له سه ره قو راستیه.

پاشان ئایهت ها ته خواره وه ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا﴾ واته: به راستی ئیمه
 فه تخیکی گه ره وه پوونمان بۆ تو ئەنجامدا. ئەنجا پیغه مبهه ﷺ ناردی به شوین
 (عومه) داو ئایه ته کانی بۆ خوینده وه. وتی: پیغه مبهه ری خوا به راستی ئەوه فه تچه؟
 فه رمووی: به ئی. دلی ئارام بوه وه گه رایه وه.

پاشان (عمر) له هه لچوونه که ی خو ی په شیمان بووه. جا ده لیت: چه ندین
 کارم کرد بۆ سه رینه وه ی ئەو کارم ، به رده وام خیرم ده کردو پۆژووم ده گرتو نو یژم
 ده کردو به ندهم ئازاد ده کرد له پای ئەو کاردا که لیم وه شایه وه وه له ترسی ئەو
 قسانه دا کردبووم ، تانا واتم خوا ست خیری به دوا وه بیّت.^۱

چاره سه ره بوونی قه یرانی ژێرده سه ته کان

که پیغه مبهه ری خوا ﷺ گه رایه وه بۆ مه دینه و ، سه قامگیر بوو تیایدا ،
 پیاویکی موسو لمان له وانە ی که له مه که ده ئازارده دران هه له ات بۆ مه دینه ،
 ئەو یش (ابو بصیر) ی خیل ی (سیف) ی هاو په یمان ی قو ره یش بوو ، مو شریکان
 دوو پیاویان نارد به شوینیدا بۆ لای پیغه مبهه ﷺ و پتیان وت: که له سه ره په یمانه که
 ها تووین به مانده ی ته وه ، پیغه مبهه ری خوا ﷺ (ابو بصیر) ی پیدانه وه ، دوو پیا وه که
 (ابو بصیر) یان بردو گه رانه وه تا گه یشتنه (ذی الحلیفه) ، له وی دابه زین بۆ
 حه وانه وه و خورما خواردن ، (ابو بصیر) به یه کیکیانی وت: وه لآهی سه یر ئەکه م
 شمشیره که ت زۆر چاکه ، ئەوی تریان له کیلانه که ده ری هیناو ، وتی: به ئی زۆر
 چاکه ، من چه ند جار ی ک تا قیم کردۆته وه. (ابو بصیر) وتی: ئاده ی پیشانم بده
 با سه یر یکی بکه م. کابرای پی خسته ژێرو به شمشیره که کوشتی. ئەوی تریشیان
 رایکردو گه رایه وه بۆ مه دینه ، به را کردن خو ی کرد به ناو مرگه وتدا ، که پیغه مبهه

^۱ بۆ درۆزی ئەم با سه به رانه . فتح الباری ۴/۳۹ تا ۴۵۸ ، صحیح البخاری ۳۷۸/۱ ، ۳۷۹ ، ۳۸۰ ، ۳۸۱ ، ۳۹۸/۲ ، ۴۰۰ ، ۷۱۷ ، صحیح مسلم ۱۰۴/۲ ، ۱۰۵ ، ۱۰۶ ، ابن هشام ۳۸۰/۲ تا ۳۲۲ ، زاد المعاد ۱۲۲/۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ ، ۱۲۶ ، ۱۲۷ ، مختصر سیره الرسول ﷺ شیخ عبده للای نه جدی ل ۲۰۷ ، تا ۳۰۵ ، تاریخ عمر بن الخطاب ، نویسنی (ابن الجوزی) ، ۳۹ ، ۴۰ ل.

ﷺ له دورره بینی فرمووی: نهو کابرایه شتیکی ئی بهسر هاتوه. که گه یشته لای پیغه مبهړ ﷺ وتی: هارپیکه می کوشت ، منیش نه کوژیم. نهجا (ابو بصیر) پهیداوو وتی: پیغه مبهړی خوا ، ئیدی خوا ئیمه ی لهسر نه ستوی تودا لبرد ، نهوه ئیمهت گیرایه وه بۆ لایان و خوی گه وره له دهستیان پزگاری کردم. پیغه مبهړی خوا ﷺ فرمووی: دایک پوله پوی بۆ بکات ، نهام پیاوه که سیک تری له گه لدا بیت شهر هه ئه گیر سینیت. که (ابو بصیر) گوئی لهم قسه یه بوو تیگه یشت که دهیداته وه دهست مه که یه کان ، بویه لهوی ده رچوو تاگه یشته (سیف البحر). له ولاشه وه (ابو جندل) ی کوپی (سهیل) له دهست موشریکه کان هه لبات و په یوه ندی کرد به (ابو بصیر) وه ، وای لیبات هر که سیک له ناو قوره یشتا موسولمان بوايه خوی ده گه یانده (ابو بصیر) ، تا گروپنکیان ئی دروست بوو ، هر بیان بیستایه کاروانیکی قوره یشت به ره و شام به ریویه نه مان ریگه یان پی ده گرت و دهیان کوشتن و مال و سامانه که یان به تالانی ده برد ، قوره یشت به ناچاری خه لکیان نارد بۆ لای پیغه مبهړ ﷺ و تکای خرمانه یان ئی کرد که نه وانه بهینیت وه ژیر پکیفی خوی و هر که سیک په یوه ندی پیا نه وه کرد نه گه ریته وه ژیا نی سه لامهت ده بیت. ئیتر پیغه مبهړ ﷺ ناردی به دوا یاندا و هه موویان گه رانه وه بۆ مه دینه.^۱

موسولمان بوونی پالنه وانه کانی قوره یشت

له سه ره تا کانی سالی (۷) ی کوچیدا پاش نهام شهر وه ستانه (عمرو) ی کوپی (عاص) و (خالد) ی کوپی (ولید) و (عثمان) ی کوپی (طلحه) موسولمان بوون ، که هاتنه خر مهت پیغه مبهړ ﷺ فرمووی: نهوه مه که یه جگه رگوشه کانی خوی خسته بهرده ستان.^۲

^۱ / هه مان سه رچاوه ی پینشو.
^۲ / پاو بچوونی جیاواز هه به له سه ر سالی موسولمان بوونی نهو هاره لانه. زۆرینه ی سه رچاوه کانی تاییهت به ناوی که سیتیه کان نه لێن سالی هه شتمه ، به لام به سه رهاتی موسولمان بوونی (عمرو) ی کوپی (عاص) لای نه جاشی دیاره و نه زانریت، (خالد) و (طلحه) ش کاتیک موسولمان بوون که (عمرو) له حه به شه گه رایه وه دوا ی نهو گه رانه وه به که و ته ری به ره و مه دینه و نه مان له ریگه دا بیثیا ن و، هه ر سیکیان چونه خر مهت پیغه مبهړ ﷺ موسولمان بوون ، نه وه ش نهو مانایه نه گه یینیت که له سه ره تا کانی سالی (۷) ی کوچیدا موسولمان بوون . (والله اعلم).

قۇئاغى دوووم

ههنگاويكى نوئ

پەيمانى خودەيىيە لە سەرەتادا ھەنگاويكى نوێ بوو لە ژيانى ئىسلامەتى و موسولمانەکاندا ، قورەيش كە بە ھيژتريں دەسلەت و سەر سەختريں دوزمى ئىسلام بوو ، بە پاشەكشە كردنى ئەو ھيژە گەورەيە لە مەيدانى شەرو ناميز گرتنەوہى بۆ ھيمنى و ئاشتى ، بە ھيژتريں بال لە ھەر سى بالى ئەحزاب تىكشكا - (قورەيش) و (غطفان) و (جولەكە) - كە قورەيش نوینەرى بتيەرستان بوو ، توندوتیژی بتيەرستانی پى كەم بووہ لە دورگەى عەرەبيدا و رەيان رووخا ، بۆيە دواى ئەو پەيمانە نابينين (غطفان) شەڕ فروشى بكات ، ئەوہى ھەبوو تەنھا لە لايەنى جولەكەى خەيبەرەوہ دەكرا.

جولەكەش لە دواى دەرکردنيان لە (يثرى) خەيبەريان كرده ھەشارگەى فيل و تەلەكە و پيلانگيرى ، شەيتانەکانيان لەو قەلەيدا زاووزيان دەكردو ئاگرى شەريان ھەلدەگيرساندو عەرەبە دەشتەكەىکانى دەورى مەدينەيان لە پيغەمبەرى خوا ﷺ ھەلدەگيرايەوہ بە نيازى لە ناو بردنى پيغەمبەر ﷺ و موسولمانەکان بوون ، يان ھيچ نەبيت زيانكى گەورەيان پى بگەيژن ، لەبەرئەوہ يەكەم ھەنگاويكى يەكلاكەرەوہ كە پيغەمبەر ﷺ بردیە پيشەوہ ، بریتی بوو لە ئەنجامدانى شەرىكى يەكلاكەرەوہ دژ بە ئەو ھەشارگەى پيلان و ئاشووبگيریە.

ئەم قوناغى شەپوستان و پەيمان بەستەنش دەر فەتەكى باشى دا بە موسولمانەکان ، بۆ بلاو كردنەوہ و گەياندنى بانگەوازی ئىسلامى ، بۆيە چالاكى موسولمانەکانيش دوو ئەوئەندە زيادى كرد ، چالاكیەکانيشيان لەم پووەوہ زياتر خستە سەر لايەنى سەربازى ، بۆيە ئەم قوناغە دەكەين بە دوو بەشەوہ:

١. چالاكى لەبوارى بانگەوازا ، يان نامە نوسين بۆ پاشا و مەرەكان.

٢. چالاكى سەربازى.

پيش ئەوہى باسى چالاكیە سەبازيەكان بكەين لەم قوناغەدا ، دەچينە سەر باسى نامە نوسين بۆ پاشا و مەرەكان ، چونكە بانگەوازی ئىسلامى لە پيشترە ، بگرە ئەمە ئەو مەبەست و ئامانجەيە كە موسولمانەكان لە پيناويدا توشى ئەو ھەموو ئازار و چەرمەسەريە بوون.

نامه نووسين بۇ پادشاھ و ميرەكان

لەكۆتايىيەكانى سالى شەشەمدا كاتىك پىغەمبەر ﷺ لە حودەيبىيە گەرايەوه
نامەى نوسى بۇ پاشاكان و تيايدا بانگى كردن بۇ ئىسلامەتى.

كە ويستى نامە بنوسىت بۇ ئەو پاشايانە عەرزى كرا:

هەر نامەيەك مۆرى لەسەر ئەبىت ئەوان وەرى ناگرن ، بۆيە پىغەمبەر ﷺ
موسىتيلەيەكى زىوى لە دەست كردو ئەم نەخشەى لەسەر هەلکەند : (مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ
اللّٰهِ) ، نەخشەكەش سى دىر بوو ، (محمد) يەك دىر ، (رسول) يەك دىر ، (اللّٰه)
يەك دىر ، بەم شىوہىە : (مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللّٰهِ) .^۱

لەنيو ھاوہلەكانيدا چەند كەسيكى شارەزاو ورياي ھەلبژارد بۇ ناردنى
نامەكانو ، ناردنى بۆلای پاشاكانى دونيا ، عەلامە شىخ (المنصور فورى) لەسەر
ئەوہىە كە پىغەمبەر ﷺ ئەو نىرراوانەى لەسەرەتاي مانگى (موحەرەمى سالى
حەوتەمى كۆچى) دا ناردووه پىش دەرچوونى بۇ خەيبەر بەچەند پۆژىك^۲ . ئەمەش
دەقى ئەو نامانەو ئاكامەكانىشيانە.

۱- نامە بۇ (نەجاشى) پادشاھى حەبەشە

نەجاشى ناوى (اصحمە)ى كۆپى (ابجر) بوو ، پىغەمبەر ﷺ بە (عمرو)ى كۆپى
(امىە)ى (ضميرى)دا نامەيەكى لە (كۆتايى سالى شەشەم) يان (موحەرەمى سالى
حەوتەمى كۆچى)دا بۇ نووسى . (طبرى) دەقى نامەكەى باسكردووه ، بەلام سەير
كردنىكى وردى نامەكە دەرەكەويت كەئەوه دەقى ئەو نامەيە نىە كە لەدواى سولحى
حودەيبىيە نووسىويەتى ، پىدەچىت ئەو نامەيە بىت كە بە (جعفر)دا ناردويەتى ئەو
كاتەى خۆى و ھاوہلەكانى كۆچيان كرد بەرو حەبەشە لە سەرەمى مەككەدا ، چونكە
لەكۆتايى نامەكەدا باسى ئەو كۆچەرەنەى بەم دستەواژەيە كردووه : (ئەوا (جعفر)ى
نامۆزامو چەند كەسيكى ترم لە موسولمانان نارد بۆ لاتان ، ئەگەر ھاقتە لات دالەديان
بدەو ئازاريان مەدە) . (بيھقى)يش لە (ابن اسحاق)وہ باسى دەقى نامەيەك دەكات كە
پىغەمبەر ﷺ بۇ (نەجاشى) نووسيووه دەلىت : (ئەمە نامەيەكە لەموحەمەدى
پىغەمبەرەوہ بۇ نەجاشى (اصحم) گەورەى حەبەشە ، سلاو لەو كەسەى شوينى
ھىدايەت دەكەويت ، باوەر بەينە بەخواو پىغەمبەرەكەى ، شاىەتومان بەينە كەخودا

۱ / صحيح البخاري ۸۷۲/۲ ، ۸۷۳ .

۲ / رحمة للعالمين ۱/۱۷۱ .

یه که و هاوہلی نیه ، نه هاوړنی هیه و نه پوله ، همرودها شایه تی بده که موحه ممد
 بمندو پیغه مبهری خوایه ، به بانگه وازی نیسلام بانگت ده کم ، من پیغه مبهری خودام
 موسولمانبه سه لامهت ده بیت ، ﴿ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ
 إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا
 مُسْلِمُونَ ﴾ خو نه گهر ملکه چ نه کهیت نهوا گوناھی هه موو نه سرانیه کانی گه له کهت له
 نه ستوی تودایه .

تویزه ری پایه بهرز دکتور (حمیدالله باریس) دهقی نوسراویکی هیناوه ، که
 پیش ماوه یه که دسستی کهوتوه - همرودکو (ابن قیم) یش هیناویه تی به جیاوازی تنها
 یه که وشه - دکتور نه رکی زوری کی شاوه تاگه یشتوه بهی نه جامه و سوودی له داهینانه
 نویه کانیش وهرگرتوه ، وینه ی نامه که شتی له کتیبه کهیدا هیناوه بهم شیوه یه :

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

له موحه ممدی پیغه مبهری خواوه بو نه جاشی گهری حبه شه ، سلو لهو
 که سه ی شوینی هیدایهت کهوتوه ، پاشان: سوپاسگوزاری خدا ده کم ، نهو خوایه ی
 که (مَلِك) و (قُدُوس) و (مُؤْمِن) و (مُهَيِّم) ده . هیچ هاوہلی نیه ، شایه تی ده لم که
 (عیسا) ی کوړی (مریم) (روح) و (کلمه) ی خوایه و به خشیوویه تی به (مریم) ی پاکداوینی
 رهوشت بهرزو دووگیان به (عیسی) ، همرودکو نادمی به دی هینا ، من نه بانگه وازه
 ده کم بولای یه کتایی خوداو سووربوون له سر گوړپرایلی کردنی ، داوات لیده کم
 شویتم بکهو ، باوړ بهینه بهی په یامه ی بو من هاتوه ، من پیغه مبهری خوام ﷺ ، نهو
 من خو ت و سربازه کانت بانگ ده کم بولای خوا ، من په یامه کم گه یاندو ناموزگاریم
 کرد ، موچاریم قبول بکه ، سلو لهو که سه ی شوینی هیدایهت ده کویت .^۱

دکتوری ری زدار جهخت ده کاته وه که نه مه دهقی نهو نوسراویه پیغه مبهری ﷺ
 بو نه جاشی نووسیوه له پاش سولخی حوده ییبه ، ده که کش پاش لیوردبوونه وه
 گومانی تیدانیه که به لگه یه ، به لام به لگه یه که نیه له سر نه وه ی نهو نوسراوه دوا ی
 سولخی حوده ییبه نوسرا بیت ، نهو ده کش که (بیقهی) له (ابن اسحاق) وه هیناویه تی لهو
 نویسانه ده چیت که پیغه مبهری ﷺ نویسیویه تی بو پادشاو میره نه سرانیه کان له دوا ی

^۱ / پروانه کتبی (رسول اکرم کی سیاسی زندگی) بزمانی (شورق) . ل ۱۰۸ ، ۱۰۹ ، ۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ . له (زاد المعاد) یشتدا
 هاتوه ده که ده لیت: (اسلم انت بدل والسلام علی من اتبع الهدی) پروانه (زاد المعاد) ۶۰/۳ .

خودبیه‌وهو ئهم نایه‌ته‌ی تێدایه ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ﴾ هه‌روه‌ها نه‌ریتی وایوو که له‌و نووسراوانه‌دا ناوی (اصحمه) به‌راشکاوی به‌یئیت، سه‌باره‌ت به‌و ده‌قه‌ش دکتۆر (حمیدالله) هیناویه‌تی، پیم وایه ده‌قی ئهو نووسراوه‌ بی‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ پاش مردنی (اصحمه) نویسیویه‌تی بۆ جینشینه‌که‌ی، ئه‌مه‌ش هۆی سه‌ره‌کی نه‌نووسینی ناوه‌که‌ی (اصحمه)یه. ئهم شیوه‌ ریزکردنه‌ش لای من به‌لگه‌یه‌کی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ی له‌سه‌رنیه‌ جگه‌ له‌و شایه‌تیه‌ ناوه‌کیانه‌ی مانای ده‌قی نووسراوه‌کان ده‌یدات به‌ده‌سته‌وه. سه‌یر ئه‌وه‌یه دکتۆر (حمیدالله) جه‌خت ده‌کات له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی گوایه‌ ئهو ده‌قه‌ی (بی‌هقی) هیناویه‌تی له (ابن عباس)ه‌وه، ده‌قی ئهو نامه‌یه‌یه که پیغه‌مبه‌ر ﷺ دوا‌ی مردنی (اصحمه) نویسیویه‌تی بۆ جینشینه‌که‌ی، له‌کاتی‌کدا که ناوی (اصحمه) به‌پروونی له‌ده‌قی نامه‌که‌دا هاتووه (والعلم عند الله)^١. که (عمرو)ی کو‌ری (امیه)ی (ضم‌ری) نامه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ی دایه ده‌ست نه‌جاشی، لیبی وهرگرتو خسته‌یه سه‌ر چاوانی و له‌سه‌ر ته‌خت هاته‌ خواره‌وه بۆ سه‌ر زه‌ویه‌که، له‌سه‌ر ده‌ستی (جعفر)ی کو‌ری (ابو طالب)دا موسو‌لمان بوو، به‌و بۆنه‌یه‌وه نامه‌ی نویسی بۆ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ئه‌مه‌ش ده‌قه‌که‌یه‌تی:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

بۆ پیغه‌مبه‌ری خوا، له‌ نه‌جاشی (اصحمه)ه‌وه سلا‌وو په‌حمه‌ت و به‌ره‌کاتی خوات لێ بی‌ت ئه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا، سلا‌و له‌و خوایه‌ی که هیچ خوایه‌کی تری نیه، پاشان:

ئه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئهو نامه‌یه‌تم پیگه‌یشت که بۆت ناردبووم و باسی (عیسی)ت تیدا کرد بوو، به‌ په‌روه‌ردگاری ئاسمان و زه‌مین، به‌ئه‌ندازه‌ی تاله‌ موویه‌ک باسی (عیسا) جیاوازی نیه له‌وه‌ی تو، ئهو به‌و شیوه‌یه که تو فهرمووته، له‌وه‌ تپگه‌یشتین که بۆت ناردوین، ئیمه‌ش ئاموزاکه‌ت و هاوه‌له‌کانی تو‌مان دا‌لده‌داو له‌نزیک خۆمانه‌وه‌ نیشه‌ته‌جی‌مان کردن، به‌پراستگۆیا‌نه‌و متمانه‌وه‌ شایه‌تی ده‌ده‌م: تو پیغه‌مبه‌ری خوایت، به‌یعه‌تم داوه‌ به‌ئاموزاکه‌ت و له‌سه‌ر ده‌ستی ئه‌ودا خۆم دایه‌ده‌ست په‌روه‌ردگاری جیهانیان.^٢

^١ بۆ ئه‌رزوی ئهم باسانه‌ بڕه‌انه‌ کتێبی دکتۆر (حمیدالله) (رسول لکرم کی سیاسی زینگی) ل ١٠٨، ١١٤٥، له‌ ٧ په‌ره ١٣١ ٥ ١٣١

^٢ زاد المعاد ٦١/٣

پیغمبرى خوا ﷺ داواى كردبوو له نه جاشى كه (جعفر) و كوچكهره كانى
 بو بنيرتته وه ، ئه ویش دوو كهشتى بو گرتن و له گهل (عمرى كورى (اميه)ى
 (ضمري)دا ناردنيه وه ، كه گه يشتنه وه مه دينه پيغه مبر ﷺ له خه يبه ر بوو.^۱
 نه جاشى له (رهجه بى سالى نوى كوچه)دا داواى جهنگى (ته بوك) كوچى
 داوايى كرد ، پيغه مبر ﷺ خه مى بو خواردو نويزى (غائب)ى بو كرد. كه مرد
 پادشايه كى تر هاته جيگاي ، پيغه مبر ﷺ نامه ي بو ئه ویش نارد به لام نازانريت
 موسولمان بوو يان نه ؟^۲

۲- نامه بو (مقوقس)ى پادشاي مصر

پیغمبرى خوا ﷺ نامه ي نووسى بو (جريج)ى كورى (متى)^۳ كه
 شوهره ته كه ي (مقوقس)ه ، پادشاي ميسرو ئه سكه ندره به بوو ، به م شيوه يه :

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

له موحه مه دى بهنده ي خوداو پيغه مبره وه بو (مقوقس) گهره ي قيبتيه كان
 ، سلاو لهو كه سه ي له سر هيدايه ته ، پاشان ، به بانگه وازى ئيسلام بانگت نه كه م ،
 موسولمانبه سه لامه ت ده بيت ، موسولمانبه ، خوداي گهره دوو جار پاداشتت
 ده داته وه ، خو ئه گهر ملكه چ نه بوويت ئه وا ئوبالى هه موو قيبتيه كان له گهردى تودايه
 ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ
 بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾.^۴

(حاطب)ى كورى (ابي بلتعه)ى هه لبارد بو گه ياندى ئه م نامه يه ، كه
 (حاطب) چوه لاي (مقوقس) پيى وت : پيش تو كابريه ك له م ولا ته دا بانگه شه ي
 خوايه تى ده كرد ، خوا كردنى به په ندى دونيا و ناخيره ت ، توله ي پي سه ندو
 توله شي ئي سه ندنه وه ، توش په ند له وه وه ربگره ، باكه س په ند له تو وه رنه گریت.

^۱ / ابن هشام ۲۵۹/۲.

^۲ / لهوانيه ئه مه له وه وه وه رگيرايى كه (مسلم) له (انس) وه ريوايه تى كردوه ۹۹/۲.

^۳ / ئه مه له سه ر پاو بوچونى عه لامه (المنصور فوري) له كتیبي (رحمة للعالمين)دا ۱/۱۷۸ ، دكتور (حميدالله)

ده ليت : ئه و كابريه ناوى (بنيامين) بووه ، بروانه (رسول اكرم كى سياسى زندگى) ل ۱۴۱.

^۴ / ئه م ده قه (ابن القيم) له (زاد المعاد)دا باسى كردوه ۶۱/۳ ، ئه وش دكتور (حميدالله) باسى كردوه كه ئه دى ئه و
 كتیبيه پوونى كردوه له مه نديك وشه دا له گهل ئه م ده قه دا جياوازي هيه ، ده قه كه ده ليت : (اسلم تسلم يؤتيك الله)
 هه روه ها تيدا ها تووه (ثم القبط) له جياتى (ثم اهل القبط) ، بروانه : (رسول اكرم كى سياسى زندگى) ل ۱۲۶.

(مقوقس) وتی: ئىمە ئاينى خۇمان ھەيە ، وازى ئى ناھىن مەگەر بۇ ئاينىكى لەوہ باشتەر.

(حاطب) وتی: ئىمە بەبانگەوازی ئىسلام بانگت ئەكەين كە لەجىگەى ھەموو ئاينەكانى ترە ، پىڧەمبەرى خوا ﷺ خەلكى بانگ كرد بۇ ئەم ئاينە قورەيش لە ھەموو كەس توندتر بەرپەرچيان دايەوہ ، جولەكە لە ھەمووكەس زياتر دوزمنى بوون ، نەسرانيەكان لە ھەمووكەس نزىكتر بوون لييانەوہ ، سوپىند دەخۇم كە مژدەدانى (موسا) بەھاتنى (عيسى) وەك مژدەدانى (عيسى) وەھايە بەھاتنى (محەمەد). بانگ كردنى تۇ بۇ لای قورئان وەكو بانگكردنى شويىنكەوتوانى تەورات وەھايە بۇ ئىنجىل. ھەر پىڧەمبەرىكىش بەگەلىك گەيشتيت بووہ بەمىللەتى ئەو پىڧەمبەرە ، پىيويست بووہ كە گوپرايەلى بكن ، تۆش يەكىكىت لەو كەسانە بەرۆزگارى ئەم پىڧەمبەرە گەيشتويت . ئىمە لە ئاينى مەسىح قەدەغەت ناكەين ، بەلكو فەرمانت پى دەكەين.

(مقوقس) وتی: من وردبوومەتەوہ لەپەيامى ئەم پىڧەمبەرە ، بينيوومە فەرمان نادات بەشتى خراپ، پىڧەيش ناگريت لەھىچ كاريكى باش ، نەساحيرەو نەجادووگەرى درۆن ، لەپال ئەوہشدا من بەلگەى پىڧەمبەرايەتيم تيدا بينيوہ بە دەرخستنى نەينىيەكانو ھەوالدان بە شتە پەنامەكيەكان ، لىم بوەستە بيرىكى ئى دەكەمەوہ.

ئەنجا نامەكەى لى وەرگرت وختىيە ناو دەرڤىكى عاجەوہ، مۆرى كردو دايە دەست كەنيزەكىكى خۆى و پاشان نوسەرىكى بانگ كردو بە عەرەبى نووسى بۇ پىڧەمبەر ﷺ :

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

بۇ محەممەدى كورى عبدالله لە (مقوقس) گەورەى (قبط) وە ، سلاوت ئى بيت ، پاشان ، نوسراوہكەتم خویندەوہ ، لەوہ تيگەيشتم كە تيدا باست كردووہو بانگى بۇ دەكەيت، دەشزانم كە پىڧەمبەرىك ماوہو بەرپوہيە ، پىم وابوو كە لەشامەوہ دەرېكەويت. پىزم گرت لەنيرراوہكەت . دوو كەنيزەكت بۇ دەنيرم ، كە لەناو قىبتيەكاندا پلەوپايەيان ھەيە ، لەگەل جل و بەرگدا ، ھىستريكىشم بۇ ناردیت تاسواری بيت ، جارىكىتر سلاوت لى بيت.

لهوه زیاتر هیچی نهوت و موسولمانیش نهبوو، دوو کهنیزه کهکش (ماریه) و (سیرین) بوون، هیستره کهکش ناوی (دلدل) بوو، تا سهردهمی (معاویه) ش همر مابوو، پیغه مبه ریش ﷺ (ماریه) ی کرده کهنیزه کی خوئی و هاوسهری و (ابراهیم) ی لی بوو، (سیرین) شی دا به (حسان) ی کوپی (ثابت) ی (انصاری).

۲- نامه بو (کیسرا) ی پادشای فارسه کان

ههروه ها پیغه مبه ر ﷺ نامه ی نووسی بو کیسرای پادشای فارسه کان، بهم

شیوه یه:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

له موحه ممه د پیغه مبه ری خوداوه بو کیسرای گه وره ی فارسه کان، سلاو لهو کهسه ی شوینی هیدایه ت ده که ویت و باوه رده هیئیت به خودا پیغه مبه ره که ی و شایه تی ده دا که جگه له (الله) خودایه کی تر نیه و موحه مبه دیش بهنده و پیغه مبه ریتی، من به بانگه وازی خودایی بانگت ده کم، من پیغه مبه ری خودام بو هه موو خه لک، تا زیندوان بیدار بکه مه وه و به هانه ش به ده ست کافرا نه وه نه هیئیت، موسولمان به سه لامه ت ده بیت، خو ئه گهر ملکه چ نه که یه ت ئوبالی گونا می هه موو نا گریه رستان له ئه ستوی تودایه.

ئه م نامه یه شی دایه ده ست (عبدالله) ی کوپی (حذافه) ی (سه می)، دایه ده ست لیپرسراوی (بحرین)، جانا زانین لیپرسراوی (بحرین) به یه کی که له پیاوه کانی خویدا ناردی یان (عبدالله) ی (سه می) نارد، هه رکامیکیان بی ت که نامه که خوینرایه وه بو کیسرا دراندی، به له خو بایی بونی که وه وتی: چون ده بیت بهنده یه کی بی به ها له ره عیه ته که ی خوم ناوی خوئی له پییش ناوی منه وه بنووسیت؟

که ئه وه هه واله گه یشته وه به پیغه مبه ر ﷺ فه رموی: خوا مولک و ده سه لاتی له ناو به ریت. هه رواش بوو، کیسرا نامه یه کی نووسی بو (بازان) ی سه رکاری له یه من و پیی وت: دوو پیاوی جه ره زه ی خوت بنیره بو ئه و پیاوه ی له حیجازه و بوم به ینه. (بازان) دوو پیاوی خوئی ناردو نامه یه کی شی پیدا ناردن بو پیغه مبه ر ﷺ و تیایدا فه رمانی دا بوو به پیغه مبه ر ﷺ که له گه ل هه ردوو پیاوه کهیدا به وات بولای کیسرا. که گه یشتنه مه دینه و به پیغه مبه ر ﷺ گه یشتن یه کیکیان وتی: شاهانشاه (پادشای شاهان) نامه ی نووسیوه بو شابازان و فه رمانی پیداو هه توی بو به ریت،

ئىمەشى ئارداۋە تا لەگەلمان بىيىت، ھەر شەشيان كىر پىغەمبەرى خوا ﷺ
فەرمانى پىدان سبەينى بىنەۋە.

لەو كاتەدا ئاشوويك ھەستابو دژ بە كىسرا لەناو بىنەمالەكەى خۇيدا
پاش ئەۋەى سەربازەكانى كىسرا لەبەردەم سوپاى قەيسەردا تىك شكابوون
(شیرەۋەيھى) كوپى كىسرا باوكى خۇى كوشت و دەستى گرت بەسەر مولكەكەيدا
بۇ خۇى، ئەم پروداۋە لەشەۋى سى شەممە پاش تىپەربوونى دە پۇژدا بوو بەسەر
مانگى (جماد الاولى) ى سالى ھەۋتەمى كۆچى)دا.^۱

پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەۋالەكەى بە ۋەحى پىگەيشت ، كە سبەينى ھاتنەۋە
ئەم ھەۋالەى پىدان ، وتيان: تۆ دەزانى چى دەلىيت؟ ئىمە كەمتر لەم قەسەيەشمان
پى قەبول نەدەكرا ، ئايا ئەمەشت لەبارەۋە بنووسىن و بىدەين بەپادشاى گەرە؟
فەرموۋى : بەلى ئەم ھەۋالەى لەبارەى مەۋە پىدەن و پى بلىن: ئەم ئايىن و
دەسلەتەى من دەگاتە ئەو شوينەى كىسراى پىگەيشتەۋە! لەو شوينەدا كۆتايى
دەيت كە سم و نالى ئەسپى نەگاتى و پىيشى بلىن: ئەگەر مۇسلمان بىيىت ھەرچىك
لەژىر دەستىدايە دەيدەمەۋە بەخۆت و دەتكەمەۋە بەمىرى پۇلەكانى گەلەكەت ،
ھەردو پىاۋەكە بەيىستنى ئەو وتانە گەرەنەۋە و ھەۋالەكەيان دا بە(بازان) ، زۆرى
پىنەچو ھەۋالى كۆژزانى (كىسرا) گەيشت ، لە نامەيەكدا كە (شیرەۋەيھى)
نووسىبوۋى بۇ بازان تىايدا وتبوۋى: چاۋەروانى ئەو پىاۋە بكە كە پىشتەر باوكم
نامەى لەبارەۋە بۇ نووسىبويىت ، جارى لەسەرى بوەستە ھەتا فەرمانى منت پى
دەگات . ئەمە بوۋە ھۇى مۇسلمان بوونى بازان و ئەۋانەى لەگەلىدا بوون لە
فارسەكانى ۋلاتى يەمەن .^۲

۴ - نامە بۇ قەيسەرى پادشاى پۇمەگان

بوخارى لەميانەى فەرموۋەدەيەكى دىژدا دەقى ئەو نامەيەى گىراۋەتەۋە
كە پىغەمبەر ﷺ ئادروپەتى بۇ (ھەرقل) پادشاى پۇمەگان، ئەمەش دەققەيەتى:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

لە موخەممەد بەندەۋ پىغەمبەرى خوداۋە بۇ (ھەرقل) گەرەى پۇمەگان ،
سلاۋ لەو كەسەى شوينى ھىدايەت دەكەۋىت، مۇسولمانبە سەلامەت دەبىت،

^۱ / فتح البارى ۱۲۷/۸ .

^۲ / محاضرات تاريخ الام الاسلامية للخضرى ۱/۱۴۷ . فتح البارى ۱۲۷/۸ ، ۱۲۸ ، ھەرەما بېۋالە : (رحمة للعالمين)

موسلمان به خودای گه وره دووچه ندانه پاداشتت دهداته وه، نه گهر ملت نه دا نه و
 گونا می هه موو نه ریسینه کان له گهر دنتایه ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ
 بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ
 تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾^(۲).

بۆ گه یاندنی ئەم نامیه (دحیه) ی کوپی (خلیفه) ی (کلبی) هه لبرژارد ،
 فهرمانی پیندا که بیداته دهست گه وره ی (بصری) تانه ویش بیداته دهست (هرقل) ،
 بوخاری له (ابن عباس) وه ده گێریتته وه که (ابو سفیان) ی کوپی (حرب) هه وائی پیندا وه
 جاریکیان (هرقل) ده نیریت به شوینیاندا ، نه مان له کاروانیکی بازرگانی دا ده بن له شام
 ، نه وکاته بووه که مؤله تی وهستانی شه پرکه والا کرابوو، (ابو سفیان) و گرو هه که ی
 چون بۆلای (هرقل) له (ئیلیاء) بوو^(۳) (هرقل) بانگی کرد بۆ دیوه خانی خۆی و هه موو
 گه وره کانی پۆمی به ده وردا بوو، بانگی کردن و وه رگێرکی بانگ کرد و وتی: کێ
 له ئیوه له هه مووتان خزمایه تی نزیکتره له و پیا وه وه که ده لیت من پیغه مبه رم؟

(ابو سفیان) وتی: من ، وتم: من له هه موویان نزیکترم .

(هرقل) وتی: خۆی و ها وه له کانیم ئی نزیک بکه نه وه ، با له پشتیه وه
 بوهستن ، پاشان وتی به وه رگێره که ی: من ده مه ویت پرسیار له و پیا وه بکه م
 له باره ی نه و پیا وه وه که ده لیت من پیغه مبه رم ، نه گهر درۆی له گه لدا کردم به درۆی
 بکه نه وه ، (ابو سفیان) ده لیت: له شه رمی نه وه دا نه بویه که ده ترسام به درۆم
 بکه نه وه درۆم به ده مه وه ده کرد.

پاشان وتی: یه که م پرسیار لینی کردم نه وه بوو: ئەم پیا وه ره چه له و
 بنه ماله ی له ناوتاندا چۆنه؟ وتم: خا وه بنه ماله یه کی خانه دانه .

وتی: پيش نه و که سی تر له ناوتاندا له م جو ره قسانه ی نه و ی کرد وه؟
 وتم: نه خیر .

وتی: ئایا هه ی یه کی که له با و با پیرانی پادشا بوون؟ وتم: نه خیر.

^(۲) صحیح البخاری ۵/ ۴/ ۱

^(۳) قه یسه ره له وکاته دا له (حصص) وه هاتبو بۆ (ئیلیاء) . بیت المقدس . بۆ سوپاسکردنی خودا وه ند له سه ره نه و
 شکسته ی به سه ره فارسه کاندایه نا بوو (بروانه صحیح المسلم ۹۹/ ۲) . پيشتر فارسه کان (پهروین) ی کیسرایان
 کوشتبو، سولحیان له گه ل پۆمه کاندایه کردبوو له سه ره پیندا نه وه ی هه موو نه راکو وه یانه ی له ولاتی قه یسه ردا
 داگیران کردبوو، نه و خا چه شیان بۆ گێرا بو نه وه که نه سرانیه کان ده لێن گوايه (مه سیح) ی له سه ره خا چ درا وه ،
 قه یسه ره هاتبو بۆ ئیلیاء (بیت المقدس) له سالی (۶۲۹) ی زاینیدا واته (سالی هه وتی کوچی) بۆ نه وه ی خا چه که
 له شوینی خۆیدا دا بنیتته وه سوپاسی خوا بکات له سه ره و سه ره که و ته گه ره یه .

وتی : ئایا سەردەستەو گەورە کانتان شوینی کەوتوون یان ژێردەست و
لاواژە کانتان ؟ وەم : ژێردەستەکان .

وتی : ئایا زیاد ئەکەن یان کەم دەکەن ؟ وەم : زیاد ئەکەن .

وتی : ئایا دوای باوەڕهێنان بە ئایینه کەس لێی وەرپرس دەبێت و
پەشیمان ببێتەو ؟ وەم : نەخێر .

وتی : ئایا پێش ئەم حالەتە ی پێشتر ئیوه درۆتان ئی دیو ؟ وەم : نە .

وتی : ئایا پەیمان شکێنی دەکات ؟

وەم : نە . ئیمە ئیستا لە گەلیدا شەڕمان وەستاندووە و ناشرانین چی دەکات
تیایدا .

وتی : هیچ وشەیهکی دیکەم نەدی غەیری ئەم وشەیه شتی لەددا دروست

بکات

وتی : شەڕتان لە گەلدا کردووە ؟ وەم : بەلێ

وتی : چۆن شەڕتان لە گەلدا کردووە ؟

ابو سفیان دەلێت وەم : شەڕ بە نۆبە بوو جارێک ئیمە سەرکەوتوین و

جارێکیش ئەو

وتی : بەچی فەرمانتان پێ دەدات ؟

وەم : دەلێت تەنها خودا بپرستن ، هاوێلی بۆ پەیدامەکەن ، واز لە قسە ی باو

با پیرانتان بهێنن ، فەرمانمان پێ دەدات بەنۆتو دەست و دەم پاک ی و پەيوەندی
خزمایەتی .

(هەرقل) وتی بەوەرگیڕکە : پێی بلێ لەبارە ی باوان و پەچەلەکیەو پرسیارم ئی

کردیت و تە : خاوێن بنەمالەو خانەدانە ، پێغەمبەرانی ش لەناو خانەوادەو بنەمالەو

گەلەکانیدا دەنێرین ، پرسیارم ئی کردیت ئایا پێشتر کەس ئەم قسانە ی ئەو ی گوتو

وتت : نەخێر ، وەم : ئەگەر پێشتر کەسیکی دیکە ئەم قسەیه ی پێشتر کردبێت ئەو ئەم

لاسا ی ئەو دەکاتەو ، پرسیارم کرد ئایا کەسیک هەیه لە با پیرانی ئەم پیاو پادشا

بووبیت ، ئەگەر لەباو با پیرانیدا پادشا هەبوا یە دەموت : ئەم کابرایە داوای تەختی

باو و با پیرانی خۆی دەکات ، پرسیارم ئی کردیت ئایا پێشتر درۆتان ئی دیو ، و تتان :

نەخێر ، منیش لەدلی خۆمدا وەم : مەحاله درۆ بە دەم خەلکیەو نەکات و بچیت درۆ

بە دەم خواو بکات ، پرسیارم لیکردیت ئایا گەورەو سەردەستە کانتان شوینی دەکەون

یان ژیر دهسته کانتان ، وټت: ژیر دهسته کان شوینی ده کمون ، هه میشه شوینکمه توانی پیغه مبه‌ران ژیر دهسته کان بوون ، پرسیارم ئی کردیت: ئایا زورتر دهبن یان کهم دهبنه وه ، تو وټت: زور دهبن ، ئیمانیش بهو شیوه‌یه هه‌تا تیرو ته‌واو ده‌بیت ، پرسیارم ئی کردیت ئایا پاش چوونه ناو ئایینه‌که‌ی که‌سی ئی وه‌رس ده‌بیت و په‌شیمان ببنه‌وه؟ وټت: نه‌خیر، ئیمانیش بهو شیوه‌یه‌یه هه‌تا به‌ته‌واوی خو‌شیه‌که‌ی ده‌جیته دل‌هوه ، پرسیارم بزم لیک‌کردیت فرمان به‌چی ده‌دات؟ وټت: فرمانمان پی ده‌دات به یه‌ک خوا په‌رستی و هاوه‌لدانه‌نان بو خوداو وازه‌ندان له‌بتپه‌رستی و فرمانمان ده‌دا به‌نو‌یژ کردن و دم و ده‌ست پاک‌ی و خو‌نه‌گه‌ر ئه‌م قسانه‌ راست بن‌ه‌وا پوژنک له‌پوژان ده‌گاته ئه‌م جیغه پی‌یه‌ی منیش ، واده‌م‌زانی له‌ناو ئیوه‌دا نه‌بیت ، نه‌مده‌زانی که له‌ناو ئیوه‌دا ده‌رکه‌وتوه ، خو ئه‌گه‌ر بم‌زانیا‌یه ده‌توانم بچه‌لای هه‌لپه‌م ده‌کرد بو بینینی ، ئه‌گه‌ر له‌گه‌لیدا بوما‌یه قاچه‌کانیم بو ده‌شورد. پاشان بانگی کرد نامه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ریان بو‌هینا ﷺ و خو‌یندیه‌وه ، که له‌خو‌یندنه‌وه‌ی نامه‌که‌ بوه‌وه ، بوو به‌ده‌نگه ده‌نگ و گه‌ره‌لاوژی ، فرمان‌دا کراینه‌ ده‌روه ، له‌کاتی کردنه‌ده‌روه‌ی‌اندا وتم به‌پیاوه‌کانی: به‌راستی فرمانی (ابن ابی کبشه) ی به‌جی هینا ، ئه‌و پیاوه‌ پادشای (بنی‌ال‌اصفر) یش لی‌ی ده‌ترسی‌ت ، متمان‌ی ته‌واوم په‌یدا کرد به‌کاره‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ و گومانم نه‌بوو که سه‌رده‌که‌و‌یت تاخوای گه‌وره ئیسلامه‌تی خسته دل‌هوه.

(ابو سفیان) ئه‌م کاریگه‌ریه‌ی نامه‌که‌ی پیغه‌مبه‌رمان ﷺ به‌سهر (هه‌رقل) هوه بو ده‌گیریت‌هوه ، کاریگه‌ریه‌که ئه‌ومنده زور بوو خه‌لاتی (دحیه) ی کو‌ری (خلیفه) ی (کلبی) کرد به‌پاره و جلو‌به‌رگ ، که (دحیه) گه‌رایه‌وه گه‌یشته (مسمی) له‌رنگه‌دا چهند که‌سیکی خیل‌ی (ج‌دام) پوتیان کرده‌وه و هیچان پی نه‌ه‌یشته ، (دحیه) ش‌پیش ئه‌وه‌ی به‌رواته مال‌ی چووه خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ و هه‌وا‌له‌که‌ی پیدا ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ خیرا (زید) ی کو‌ری (حارثه) ی به‌پینچ سه‌د پیاوه‌وه نارد بو (حسمی) له‌پشت (وادی‌ال‌قری) وه‌یه ، (زید) دای به‌سهر خیل‌ی (ح‌زام) دا ، کو‌شتاریکی زوری ئی کردن و مه‌رو مال‌ت و ژنه‌کانی هینان ، هه‌زار و شترو پینچ هه‌زار سه‌ر مه‌ر بوو له‌گه‌ل سه‌د که‌نیزه‌کدا.

له‌نیوان پیغه‌مبه‌ر ﷺ و خیل‌ی (ج‌دام) دا دۆستایه‌تی هه‌بوو ، خیرا (زید) ی کو‌ری (رفاعه) ی (ج‌دام) یی که یه‌کیک بوو له‌سه‌رانی ئه‌و خیل‌ه‌ ناره‌زایی ده‌رپری لای پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، چونکه پینشت‌ر خو‌ی و چهند پیاو‌یکی تری خیل‌ه‌که موسلمان بوو

بوون و له کاتی پاوو پووت کردنه کهدا پشتیوانیان له (دحیه) کردبوو ، پیغه مبه‌ر
 ﷺ ناره‌زاییه‌کی وهرگرت و فرمانی‌دا به‌گی‌رانه‌وی ده‌ستکه‌وت و که‌نیزه‌که‌کان.
 زۆرینه‌ی (سیره‌ت) نووسه‌کان پیش سول‌حی حوده‌یبیه باسی ئه‌م سهریه
 ده‌که‌ن ، ئه‌مه‌ش هه‌له‌یه‌کی پوونه ، گومانی تیدانیه که ناردنی نامه بۆ قه‌یسه‌ر
 دوا‌ی سول‌حی حوده‌یبیه بوو ، له‌به‌رئه‌وه (ابن قیم) یش ده‌لیت: بی گومان که ئه‌م
 پروداوه دوا‌ی سول‌حی حوده‌یبیه بووه.^۱

۵ - نامه بۆ (منذر) ی کو‌ری (ساوی)

پیغه مبه‌ر ﷺ نامه‌یه‌کی نووسی بۆ (منذر) ی کو‌ری (ساوی) فه‌رمانه‌روای
 (بحرین) و تیایدا بانگی کرد بوو بۆ ئیسلام ، نامه‌که‌شی به (علاء) ی کو‌ری
 (حضری) دا بۆ نارد ، (منذر) یش نامه‌یه‌کی نووسی بۆ پیغه مبه‌ر ﷺ ئه‌مه ده‌قه‌که‌یه‌تی:
 (پاشان ، پیغه مبه‌ری خوا ، من نامه‌که‌ی به‌ری‌زتانم خوینده‌وه به‌سه‌ر خه‌ل‌کی به‌حه‌ریندا
 ، هه‌ندیکیان چه‌زبان له‌ئیسلام کردو پینان خو‌ش بوو باوه‌ریان پی‌هینا ،
 هه‌ندیکیان چه‌زبان لێ نه‌بوو ، له‌خاکی مندا ناگر په‌رست و جوله‌که هه‌ن ، له‌و
 باره‌یه‌وه فه‌رمانی خو‌تم پی بفه‌رموو). ئه‌نجا پیغه مبه‌ر ﷺ نامه‌ی بۆ نووسی:

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾ ،

له موحه‌مه‌د پیغه مبه‌ری خواوه بۆ (منذر) ی کو‌ری (ساوی) ، سلا‌وت لی بی‌ت
 ، سوپاسی ئه‌و خودایه ده‌که‌م که جگه له خوی که‌س خودا نیه ، شایه‌تی ده‌ده‌م
 موحه‌مه‌د به‌نده‌و پیغه مبه‌ری خوایه ، پاشان من یادی خودات وه‌یر ده‌خه‌مه‌وه ،
 هه‌رکه‌سینک نامۆ‌زگاری بکات ئه‌وه بۆ خویه‌تی ، هه‌رکه‌سینکیش گو‌ی‌رایه‌لی نیراوه‌کانم
 بی‌ت ئه‌وه گو‌ی‌رایه‌لی فه‌رمانی منی کردوه ، هه‌رکه‌سینک وته‌ی باشیان له‌گه‌لدا بل‌یت
 ئه‌وه باشی له‌گه‌ل منیشدا گو‌توه ، نیراوه‌کانم به‌چاکی باسی تو‌یان بۆ کردوم ، من
 تو‌م کرد به‌تکا‌کاری گه‌له‌که‌ت ، واز له موس‌لمانه‌کان به‌ینه با له‌سه‌ر ئیسلامه‌تی خو‌یان
 بم‌ینه‌وه ، له گونا‌ه‌کاره‌کانیشیان خو‌ش بووم لی‌یان قه‌بول بکه‌و تا‌کو چا‌که‌ی زی‌اتر
 بکه‌یت ئیمه له‌سه‌رکاری خو‌ت ده‌ته‌یل‌ینه‌وه ، هه‌رکه‌سینکیش له‌سه‌ر ئایینی جوله‌که
 یان ناگر په‌رستی ده‌مین‌ته‌وه ئه‌وه پی‌ویسته له‌سه‌ری (جزیه) بدات.^۲

^۱ / بروانه (زاد المعاد) ۱۲۲/۲ ، په‌راویزی (تلقیح مفهوم اهل‌ال‌پس) ل ۲۹.
^۲ / زاد المعاد ۲ / ۶۱ ، ۶۲ ئه‌و ده‌قه‌ش (د. حمیدالله) هیناویه‌تی له وینه‌ی ئه‌و کتیبه‌وه که‌ده‌ستی که‌وتوه ،
 له‌یه‌ک وشه‌دا جیاوازه ، تیایدا هاتوه (لا اله‌ غیره) له‌جیاتی (لا اله‌ الا‌ هو).

۶- نامه بۆ (ھوۋە) ى كۆپى (على) سەرۆكى (يەمامە)

پېغەمبەرى ﷺ خا نامەى نووسى بۆ (ھوۋە) ى كۆپى (على) سەرۆكى

يەمامە ، ئەمە دەقەكەيتى:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

لە موخەممەدى پېغەمبەرى خاۋە بۆ (ھوۋە) ى كۆپى (على) سلاۋ لەو
كەسەى شوئىنى ھىدايەت دەكەۋىت ، بزانە كە ئەم ئايىنە تا سمو ئالى ئەسپ بېر
بكات دەروات ، مۇسلماننە سەلامەت دەبىت ، مۇلك و دەسەلاتى خۇتت بۆ
دەھىلەمەۋە.

(سلىط) ى كۆپى (عمرو) ى (عامرى) ھەلبژارد بۆ گەياندىنى ئەم نامەيە ، كە
(سلىط) نامە مۇركراۋەكەى پېغەمبەرى دايە دەستى ، ميوانداری كردو پىزى لى
گرت ، نامەكەى بۆ خويندەۋە ، ۋەلامى دايەۋە نامەى نووسى بۆ پېغەمبەرى خا
ﷺ و تيايدا وتبوى: (ئەمەى تۆ بانگى بۆدەكەيت چەندە جوان و شىرىنە ، منىش
ھەموو عەرەب لە پلەۋپايەكەم سل دەكاتەۋە ، ھەندىك دەسكەۋىم بدەرى شوئىت
دەكەۋم) . خەلاتىكىشى دا بە (سلىط) ۋ لە رست و چىنىنى (ھجر) ىش جلوبەرگى
دايە ، ئەمانەى ھىنايەۋە خزمەت پېغەمبەرى خا ﷺ و ھەۋالەكەى پىدايەۋە ،
پېغەمبەر ﷺ نامەكەى خويندەۋە ۋەرموۋى : ئەگەر داۋاى بىستىك زەۋىشم لى بكات
نايدەمى ، مۇلك و مالى لەناۋ دەچىت . كە پېغەمبەر ﷺ لە (فەتخ) بۈدەۋە ، (جبرىل)
ھەۋالى دايە كە (ھوۋە) مردۈە . پېغەمبەر ﷺ ۋەرموۋى : لەم يەمامەيەدا كابرايەكى
دروژن پەيدا دەبىت بانگەشەى پېغەمبەرئىتى دەكات ، دواى من دەكوژئىت . يەكىك
ۋتى: پېغەمبەرى خا ﷺ كى دەيكوژئىت ؟ ۋەرموۋى : تۆۋ ھاۋەلەكانت ، ھەرواش
بۈۋ.

۷- نامه بۆ (حارث) ی کوری (ابی شمر) ی (غسانی)

گه وره ی (دیمه شق)

پیغه مبه ر ﷺ نامه ی بۆ نووسی:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

له موحومه دی پیغه مبه ری خواوه بۆ (حارث) ی کوری (ابی شمر) ، سلاؤ لهو کهسه ی شوینی هیدایه ت که وتوه ئیمانی پی هیئاوه و متمانه ی پیکردوه ، بانگت ده کهم که باوه ر بهینی به تا کو ته نها یی خودای بی هاوتا ، مولک و ده سه لات که ت بۆ ده مینیت ه وه .

(شجاع) ی کوری (وهب) ی هه لبارد له خیل ی (بنی اسد) ی کوری (خزیمه) بۆ ناردنی ئەم نامه یه ، که نامه که ی گه یان دبووه دهستی و تبووی: کی ده توانیت مولک و ده سه لات له من بسینیت؟ من ده پۆمه سه ره ئه و ، موسلمان نه بوو.

۸- نامه بۆ پادشای عومان

پیغه مبه ر ﷺ نامه یه کی نووسی بۆ پادشای عومان (جیفر) و (عبد) هه ردوو کوری (جلند) ئەمه ش ده که یه تی:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

له موحومه دی کوری عبدالله وه بۆ (جیفر) و (عبد) هه ردوو کوری (جلند) ، سلاؤ لهو کهسه ی شوینی هیدایه ت ده که ویت ، پاش ئه وه ، من بانگتان ده کهم بۆ سه ر ئایینی ئیسلام ، هه ردوکتان موسلمان بن سه لامت ده بن ، من پیغه مبه ری خودام بۆ هه موو مرؤقایه تی ، بۆ ئه وه ی زیندوان بیدار بکه مه وه و کافرانیش به ده ردی خو یان بچن ، ئیوه ئه گه ر دان به ئیسلامدا بنین له شوینی خوتان ده تانه یلمه وه ، ئه گه ر ملکه چ نه کهن بۆ ئیسلام ئه و مولک و ده سه لاتتان له ناو ده چیت و ئه سپ سوار دیت ه سه رتان بۆ ئیره و پیغه مبه ریتی منتان بۆ ده ره گه ویت.

(عمرو) ی کوری (عاص) ی هه لبارد بۆ گه یاندنی ئەم نامه یه ، (عمرو) وتی: ده رچووم تا گه ییشتمه (عومان) ، مه به ستم گه یشتن بوو به (عبد) ، چونکه ئه و له برا که ی ژیرتر و هیمنتر بوو ، وتم: من نیراوی پیغه مبه ری خوا م ﷺ بۆ لای توو برا که ت ، وتی: برا کهم له من گه وره تره له ته مه ن و ده سه لاتیشدا ، من ده تگه یه نمه لای ئه و هه تا کو نامه که ت ده خوینیت ه وه .

پاشان وتی: بانگه‌واز بۆچی ده‌که‌یت؟

وتم: بانگه‌واز ده‌که‌م بۆ یه‌کتایی خودای بی شه‌ریک و وازه‌ینان له
بتپه‌رستی و شایه‌تی بده‌یت که موحه‌مه‌د به‌نده‌و پیغه‌مبه‌ری خوايه.

وتی: ئە‌ی (عمرو) تۆ کو‌پی پیاو ما‌قولی گه‌له‌که‌تی، باوکی تۆ چی‌کرد؟

ئیمه‌ ئە‌و ده‌که‌ینه‌ ده‌م راستی خۆمان .

وتم: مردو باوه‌ری نه‌هینا به‌ ئایینه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، چه‌زم ده‌کرد
باوه‌ری پی به‌ینایه‌ و موسلمان ببوایه ، منیش له‌سه‌ر باوه‌ره‌که‌ی ئە‌و بووم ، تاخوا
هیدایه‌تی دام .

وتی: له‌که‌یه‌وه شوینی که‌وتی؟ وتم: ماوه‌یه‌کی که‌مه . پرسیا‌ری لی‌کردم
له‌کو‌ی موسلمان بویت ؟ وتم: له‌لای نه‌جاشی موسلمان بووم ، هه‌والیشم دایه‌ که
نه‌جاشی موسلمان بووه . وتی: که نه‌جاشی موسلمان بوو گه‌له‌که‌ی چیان لی‌کرد .

وتم: پینی‌پازی بوون و شوینی که‌وتن .

وتی: ئە‌ی که‌شیش و چله‌کی‌شه‌کانیان شوینی که‌وتن ؟

وتم: به‌ئێ .

وتی: (عمرو) بزانه‌ چی ده‌لێیت ، چونکه‌ له‌ درۆ خراپ‌تر نیه‌ له‌ دنیا‌دا .

وتم: درۆم نه‌کردوه‌ و درۆ‌کردنیش له‌ئایینی ئیمه‌دا گونا‌هه .

پاشان وتی: و‌اب‌زانم (هه‌رقل) به‌ موسلمان‌بوونی نه‌جاشی نه‌زانیه‌وه .

وتم: به‌ئێ زانیویه‌تی . وتی: به‌چیدا ده‌زانیت؟

وتم: نه‌جاشی با‌جی ده‌دا به‌ (هه‌رقل)، که موسلمان بوو، باوه‌ری هینا به
موحه‌مه‌د ﷺ ، وتی: وه‌للأ‌هی له‌مه‌ودوا یه‌ک دره‌م نانێرم بۆ (هه‌رقل)، قسه‌که
گه‌یشته‌وه به‌ (هه‌رقل) ، (نیاق) ی برای پیی وت: ئاوا به‌م ئاسانه‌ وازده‌هینیت له
کو‌یله‌یه‌کی خۆت که‌ با‌جت بۆ نانێرت و باوه‌ری به‌ئایینیکی نو‌ی هیناوه‌؟

(هه‌رقل) وتی: کا‌برایه‌که‌و چه‌زی له‌و ئایینه‌ کردوه‌ و بۆ خوی هه‌لیبژاردوه
، چی ئی بکه‌م؟ وه‌للأ‌هی ترسی له‌ده‌ست‌چوونی ده‌سه‌لاته‌که‌م نه‌بوایه‌ منیش وه‌کو

ئە‌وم ده‌کرد. (عبد) وتی: ئە‌ی (عمرو) بزانه‌ چی ده‌لێیت؟

منیش وتم: وه‌للأ‌هی راست‌گۆم له‌گه‌لتدا .

پاشان وتی ئە‌و پیاوه‌ فره‌مانی چیتان پیده‌دات؟

وتم: فرمان ددا به گویرایه لی خواو یاخی نه بوون لی و فرمان ددا به چاکو په یوه ندى خزمایه تی و ریځه نادا به زلم و دستدریژی و شهروال پیسی و مهی خوار د نه وه و بته رستی و خاچپه رستی.

وتی: نه مه چوند جوانه بانگی بو دکات ، نه گهر براکهم به گویى بکردمایه نیستا سوارده بووین و باوه پرمان به موچه ممد ﷺ دهینا ، به لام جیگه ی داخه براکهم ترسی له دستچوونی مولکه که ی هیه و هزیش ناکات به دواى که سه وه بیت .

وتم: نه گهر نه و موسلمان ببیت ، پیغه مبهری خوا ﷺ دهیکاته وه پادشای گه له که ی خو ی . بوئو هدی سه دهقه له دهوله مهنده کان وهر بگریت و بیداته وه به هه ژاره کانی ، وتی: نه م پهوشته چنده جوانه ، نه ی سه دهقه چیه؟

منیش هوالم پی دا ، که پیغه مبهری خوا ﷺ له خیرو بیر چی سه پاندوه به سر ساماندا تاگه ی شتمه باسی و شتر.

وتی: نه ری (عمرو) له و ناژه لانه شمان که دهله وهر پرنرین و تیر ناو ده کرین؟ و تم: به لی .

وتی: وه لاهى باوه پرناکه م گه له که م به هو ی دووری ماله کانیان و زوریانه وه بهرگه ی نه و داوایه بگرن .

(عمرو) ده لیت: چوند پوژیک چاوه پروانیم کرد، نه م پیاوه هوالی منی ده گه یاند به براکه ی، پاشان پوژیکیان داوای کردم چوومه ژوروهه بولای سه یرم کرد.

وتی: چیت ده ویت ، منیش نامه یه کی مؤر کراوم دایه و کردیه وه ، هه مو ی خوینده وه تاگه ی شته کو تاییه که ی ، پاشان دایه ده ست براکه ی نه ویش تا کو تاییه که ی خوینده وه ، به لام تیبینیم کرد براکه ی نه رم و نیانتر بوو .

وتی: هه والم بده ری بزانه قوره یش چیان کرد؟

وتم: شوینی که وتون ، هندیکیان به حه زی خو یان و هندیکیشیان له ترسی شمشیر .

وتی: کیى له گه لدايه؟ و تم: خه لك شوینی که وتون و نهویان پی باشته له هه رکه سیکی تر، به عه قل زانیان که له پیشتر له گومرایى و سه رلیشیواویدا بوون و باوهریان پی هیناوه ، نابینم جگه له تو که سیکی دیکه لیژدها مابیته وه ، خو نه گهر

تۆش موسلمان نهبيت و شوينى نهكهويت ، بهخوا ئهسپ سوار دهگه نه سهرت و تهپرو وشكت كاؤل دهكهن ، بۆيه موسلمانبه تا سهلامهت بيت ، دهتخاته وه سهركاره كهى خۆت و ئهسپ و لاخيش نايه نه سهرت .

وتى: وازم لى بهينه ، سبهينى وهره وه .

گه پامه وه بۆلاى براكهى وتى: (عمرو) ئوميدوارم موسلمان ببىت ، ئه گهر له مولكه كهى نهترسييت ، بۆ سبهينى هاته وه چوومه وه لاي ، پىنگهى نه دا بپرومه ژوره وه ، چووم براكه ييم هينا . وتم: نه متوانيوه بپرومه ژوره وه به لكو بمگه يه نيته وه لاي .

وتى: بيرم كرده وه له وهى بانگت بۆ كردم ، ئه گهر من لاوازترين كهسى عهره بيش بم يه كه پياويشم به ده وردا نه مي نييت ، ئهسپ سواري ئه و ناتوانييت بگاته من ، ئه گهر بگه نه ئيره شه پىكى واى له گه لدا ده كه ين كه نهى دى بيت .
 وتم: باشه من سبهينى دهرده چم ، كه دلنيا بوو دهرئه چم و ئه گه پريمه وه ، له گه ل براكهيدا كۆبووه وه .

وتى: ئيمه چين له چاو ئه وانه دا كه ئه و سهركه وتوه به سهرياندا ، نامه شى بۆ ههركه سيك ناردىيت به ده ميه وه چووه ، كه پوژ بووه ناردىه وه به شوينمدا ، ههردوو كيان موسلمان بوون و باوه پريان هينا به پىنغه مبه ر ﷺ و پىنگه شياندا سه ده قه كۆبكه ميه وه و بكهومه نيوانيان و يارمه تيه كى زورى شيان دام دژ به سه رپى چى كه ران⁽¹⁾.

رهوتى ئه م به سه ر هاته ئه وه ده گه يه نييت كه ناردنى ئه و نامه يه بۆ ئه م دوانه زۆر دواتر بووه له نامه ي پادشاكاني تر ، راستريشه بلين دواى فته ت بوه .
 به م نامه نه پىنغه مبه ر ﷺ بانگه وازه كهى خۆى گه ياند به پادشاكاني سه رزه مين ، هه نديكيان باوه پريان پى هينا و هه نديكي شيان بى باوه ر بوون ، به لام له گه ل ئه وه شدا سه رى ئه و بى باوه رانه ي قال كردو ناوى خۆى و ئايينه كه شى ناسرا له لايان .

⁽¹⁾ زاد المعاد ۲/ ۶۲، ۶۳

چالاکی سهربازی پاش په یمانی حوده ییبه

غەزای (غابه) یان غەزای (ذی القرد)

ئەم غەزایه بریتی بوو له راوانانی پۆلنك خێل (فزارة) كه خەریکی چەتەگەریتی بوون له سەرە ڕینگە ی پیغه مبهري خوادا ﷺ .

ئەمە یەكەم غەزایه كه پیغه مبهري ﷺ ئەنجامی دابیت دواى سولحی حوده ییبه و پیش جهنگی خەیبەر ، (بخاری) لهباسیكدا دهلیت ئەم غەزایه پیش خەیبەر بووه به سیّ سالّ ، (مسلم) ییش ئەوهی گێراوتهوه به (مسند) ی خوێ له فەرمووده یهکی (سلمة) ی کوپی (اکوع) وه ، زۆرینهی (سیرهت) نووسان دهلێن پیش سولحی حوده ییبه بووه ، له (صحیح) یشدا شتێك نیه راستتر بیت لهوهی (سیرهت) ناسان دهلین¹ .

پوختهی ڕیوایهتەكان له (سلمة) ی کوپی (اکوع) هوهیه ، كه پالەوانی ئەم غەزایه یه و تویهتی: پیغه مبهري خوا ﷺ و شترگه لیکی لهگهڵ (رباح) ی غولامیدا ناردە دەر وه ، منیش ئەسپه کهی (ابو طلحة) م پیبوو لهگهڵیدا بووم ، كه ڕۆژمان کردوه سهیر دهکەین (عبدالرحمن الفزاري) داویهتی به سەر و شترگه له کهدا و هه موویانی داوه ته به رخوێ و شوانه کهشی کوشتوه ، و تـمـ: (رباح) ئەو ئەسپه ببهو بیگه یه نه به (طلحة) و هه و الیش بده به پیغه مبهري ﷺ . پاشان له سەر گردێك نووستم و ڕووم له مه دینه بوو سیّ جار هاوارم کرد (یا صباحاه) پاشان چووم به دواى ئاسه واری فەزاریه کاندای تیرم تیدهگرتن و خۆم کهناڕ دداو دهم وت:

أنا ابن الأكوع واليوم يوم الرضع .

بهردهوام بووم له تیر هاویشتن و بریندارکردنیان ، هەر كه ئەسپ سوارێکیان ببویستایه بگهڕێتهوه دهچوومه بن درهخته کهو تیرم تیدهگرت و دهم گهڕانهوه ، تاخوێان کرد به ناو تهنگه بهری شاخێکدا چوومه سهراخه که بۆیان و بهردم به سهردا گلۆر کردنهوه ، بهم شیوهیه بهردهوام بووم تا و شتر نهما له و شتر گه له که ی پیغه مبهري ﷺ نه یخه مه پشتی خۆمه وه ، ئەوان وازیان هیئا ، من ههردوایان کهوتم ، تیرم تیگرتن تا سی بوردهیان لی به جیما و سی ڕمیشیان له بهر بارسووکی

¹ / بروانه (صحیح البخاری) ، (باب غزوة ذات قرد) ٦٠٢/٢ ، ههروهها (صحیح مسلم) باب غزوه (ذی قرد) و میتیرش ١١٣/٢ ، ١١٤ ، ١١٥ ، (فتح الباری) ٤٦٠/٧ ، ٤٦١ ، ٤٦٢ .

بهجی هیشت، هرچی کیشیان بهجی دهیلا کوم ده کرده وه و کهله که بهردم بهسره وه هه لده چنی تا پیغمبر ﷺ و هاوه لان بیناسنه وه ، نهوان رایان کرد تاگه یشتنه تهنگه بهریک دابه زین بو نان خواردن منیش بهسهر لوتکه کهیه وه دانیشتم ، چوارکه سیان بوم سهرکه وتن ، وتم: ئیوه من ده ناسن؟ من (سلمه)ی کوپی (اکوع)م ، ههرکامیکتانم بویت دهیکورم، کهستان من نابینن . له ترساندا گه رانه وه ، له شوینی خوم نه جولام تا نه سپ سواره کانی پیغمبرم دی ﷺ گه یشتنه ناو دره خته کان . یه که میان (اخرم) بوو ، بهدوای نهودا (قتاده) و بهدوای نهویشدا (مقداد)ی کوپی (اسود) هاتن ، (عبدالرحمن)ی (فزاری) و (اخرم) بوو به شهریان ، نه سپه کهی (عبدالرحمن) برینداربوو ، (عبدالرحمن) کوشتی ، نهجا چووهر سهر نه سپیکی تر (قتاده) فریای کهوت و کوشتی ، نهوانی تر هه موویان رایانکرد ، ئیمهش بهدوایاندا من به پی پامده کرد ، تاده مه و پوژئاوا بوون له شیویک لایاندا ، ئاویکی تیدابوو پیی دهوترا (ذا القرد) بو ئه وهی لیی بخونه وه ، زور تینوویان بوو ، له سهری هه لم برین نه مهیلا دلویکی لی بخونه وه ، کاتی خهوتنان پیغمبر ﷺ و نه سپ سواره کانم پیگه یشته وه ، وتم: پیغمبره ی خوا نهوانه ئیستا تینوو شه کهتن ، نه گهر سه د پیاوم له گه لدا بنیریت زینی هه موو نه سپه کانیان لی دهستینم و پهت دهخه مه ملیانه وه ، فهرمووی: (ابن الاکوع) زال بویت وازیان لی بهینه . پاشان فهرمووی: ئیستا له (غطفان) تۆز نه کن.

پیغمبره ی خوا ﷺ فهرمووی چاکترین نه سپ سوارمان (قتاده) بوو ، باشتین پیاده شمان (سلمه) بوو ، دوویشکی پییه خشییم ، پیشکی پیاده یه ک و پیشکی سواریک ، له سهر (عصباء) له پشتی خویه وه داینام و گه راینه وه بو مه دینه . له و غه زایه دا پیغمبره ی خوا ﷺ (ابن ام مکتوم)ی بهسهر مه دینه وه دانا ، ئالاکهشی دایه دهست (مقداد)ی کوپی (عمرو).^(۱)

^(۱) برهانه دوو سه رچاوه که ی پیشوو ، ههروه ها (زاد المعاد) ۲/ ۱۲۰.

غەزاي (خەيىبەر) و (وادى القري)

لە موخەرەمى سائى (۷) كۆچىدا

خەيىبەر شارىكى گەرەي پەر لەقەلاۋ باخى خورماو مەزراو كشتوكال بوو، لە دوورى شەست يان هەشتا ميلەوھە لە شارى مەدينەو كەوتۆتە بەشى باكوريەو، ئىستا گوندىكەو كەش و ھەوايەكى بۆگەنى ھەيە.

ھۆي غەزاكە

كە پىغەمبەر ﷺ دالنيابوو لە بەھىزترىن بالەكانى سى حيزبە پىلانگىرەكە، بە تەواوى پىشتىنى لىيان كەردەو لە دواى شەر وەستانەكەو، ئەنجا ويستى تەمىيەكى دوو بالەكەى تىرىش بكات، كە برىتى بوون لە جولەكەو خىلەكانى نەجد، تا ھىمنايەتى و ناشتى بەتەواوى بەرقەرار بىت لەناوچەكەداو موسلمانەكانىش دەستيان بىتەو لە شەرى خويناوى و يەكلابنەو بۆگەياندىنى پەيامى خوايى. خەيىبەرىش كە حەشارگەي پىلان و نەخشەى ترسناك و مەلبەندى شەر فروشى سەربازىي و كوونوى ئازاوەو ئاشووبگىرىي بوو بەلای موسلمانەكانەو گرنگى زياترى ھەبوو.

ئەمە ھالى خەيىبەر بوو، لەيىرىشمان نەچىت كە جولەكەى خەيىبەر بوون ھەموو ئەحزابيان دژ بە موسلمانەكان كۆ كەردەو ھانى (بنو قريظة) شياندا بۆ خيانەت كردن و پەيمانشكىنى، پاشان دەستيان كەردە پەيوەندى كردن بە دوو پەوھەكانى تابوورى پىنجەمى كۆمەلگەي ئىسلامى غەتەفان و عەرەبە دەشتەكەيەكانەو، كە بالى سىيەمى ھەرسى حيزبەكە بوون، سەربارى ئەو خۆشيان سازدا بوو بۆ شەر و كوشتارو ھەو كارانەيان لەچەند لايەكەو موسلمانانيان تووشى ناپەھەتى و كارەساتى خويناوى كرد، تانەوھى نەخشەيان داڤشت بۆ تىرۆركردنى خودى پىغەمبەر ﷺ، لەو ئاقارەدا موسلمانەكانىش ناچاربوون جارناجارە سريەو مەفرەزە بنىرنە سەريان و دەستيان ئى بوەشىنن و سەرى پىلانگىران پان بکەنەو، ھەكو (سلام) كۆپى (ابى الحقيق) و (اسير) كۆپى (زارم). بەلام گرنگى پىدانى موسلمانەكان بە جولەكە زۆر لەوانە گەرەتر بوو بۆيە دەستيان ئى نەدەوھەشاندىن چونكە دۆژمىنىكى سەرسەختەر لە ئارادا ھەبوو كە برىتى بوو لە قورەيش بەرامبەر موسلمانان وەستابوو، كە ئەو بەرامبەر كىيە كۆتايى ھات كەش و ھەوا ساز بوو بۆ تەمى كردنى ئەو تاوانبارانە و كاتى لىپرسىنەو ھيان نزيك بوو بوەو.

دەرچوون به رهو خه ییبه ر

(ابن اسحاق) ده لئیت: پیغه مبه ری خوا ﷺ دواى گه پانه وهى له حوده ییبه مانگی (ذی الحجة) و هه ندیک له مانگی موچه ره میش تیپه ری له مه دینه دا مایه وه ، هه ر له مانگی موچه ره مدا به رهو خه ییبه ر که وته ری.

زانایانی ته فسیر ده لئین: فه تیح کردنی خه ییبه ر به لئینیکی خودایی بوو له نایه تدا باسکراوه ﴿وَعَذَّكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُوهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ﴾ الفتح/۲۰. واته : خودای گه وره به لئینی ده سته که وتیکی زوری پیداون که له دورژمنانی ده ستینن، به لام نه مه ی بو پیشخستن. (واته سولحی حوده ییبه)، مه به ست له ده سته که وته گه وره که ش خه ییبه ره.

ژماره ی سوپای نیسلا می

کاتیک که دوو پرووان و ده روون نه خو شه کان له سولحی حوده ییبه دا له گه ل پیغه مبه ر ﷺ دواکه وتن ، خوا ی گه وره له باره یانه وه فه رمانی دا به پیغه مبه ر ﷺ و فه رموی: ﴿سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ نَحْنُ خَشِدُونَ بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ الفتح/۱۵. واته: دواکه وته کان ده لئین نه گه ر دەرچوون بو سه ندنی ده سته که وت ریگه مان بده ن باشوینتتان بکه وین ، نه وانه ده یانه ویت که لامی خودا بگوین ، پینان بلن هه رگیز به دواماندا نایه ن ، خوا ی گه وره ییش پیشت ر وای فه رموو ، نه وانه ده لئین ئیوه حه سوو دیمان پی نه به ن ، به لام له راستیدا نه وانه که می که نه بیت له ه یچ تینا گه ن.

که پیغه مبه ر ﷺ ویستی بروات بو خه ییبه ر ، رایگه یانده که شه یدایانی جیهاد نه بیت نابیت که س له گه لیدا برواته دهره وه ، بویه جگه له و هه زارو چوارسه د که سه ی ژیر دره خته که که س له گه لیدا نه که وته ری.

(سباع) ی کوپی (عرفطه) ی (غفاری) ی به سه ر مه دینه وه دانا ، به لام (ابن اسحاق) ده لئیت : (نميلة) ی کوپی (عبدالله) ی (لیثی) دانا وه ، پیده چیت رای یه که م لای لی کو له ره وان راستر بیت.

^۱ بروه (فتح الباری) ۶/۴۶۵. (زاد المعاد) ۲/۱۲۳.

لهوکاته دا بوو (ابو هريرة) هات بۆ مهدينه و موسلمان بوو ، چووه لای (سباع)ی کوپی (عرفطة)ی (غفاری) له نویژی به یانیدا ، که له نویژه که ی بووه چووه لای و تویشووی ریگهی ئی وهرگرت ، ئهنجا چوو بۆ خزمهت پیغه مبهی ﷺ و قسه ی له گه ل موسولمانه کاندای کردو له پیشکی دهستکوت به شیاندا.

په یوه ندی گردنی دوو پروان به جوله که وه

دوو پروان کاریان بۆ جوله که ده کرد ، سه رکرده ی دوو پروان (عبدالله)ی کوپی (ابی) هوالیدا به جوله که ی خه یبه ر که مو حوممه د به ره و ئیوه دی ، ناگا داربن و هیچ لیی مه ترسن ، ئیوه ژماره تان زۆره و چه ک و تفاقی باشتان هه یه ، کۆمه له که ی مو حه مه دیش چه ند که سیکی په رته وازه ی که من ، چه ک و تفاقیکی که میان پییه . که خه لکی خه یبه ر به وه یانزانی (کنانه)ی کوپی (ابی الحقیق) و (هؤدة)ی کوپی (قیس)یان نارد بۆلای (غطفان) بۆ داوای کۆمه ک ، چونکه هاو په یمانی جوله که ی خه یبه ر بوون ، دژ به موسولمانه کان هه موو پیشتیوانیه کیان ده کردن . (غطفان) نه و مه رجه یان له سه ر جوله که ی خه یبه ر دانا که نه گه ر هاتوو سه رکه و تن به سه ر موسولمانه کاندای نیوه ی به رو بوومی خه یبه ریان بده ئی.

ریگهی چوون به ره و خه یبه ر

پیغه مبهی ﷺ له رۆشتنیدا به ره و خه یبه ر شاخی (عصر)ی گرت به ر ، پاشان به ره و (صهباء) و پاشان چووه چه قیک پیی ده لئین (رجیع) ، له و شوینه وه تا (غطفان) ماوه ی شه و پوژیک پیاده رییه ، که (غطفان) هه والیان پیگه یشت ، که و تنه ری به ره و خه یبه ر بۆ یارمه تیدانی جوله که ، که گه یشتنه نیوه ی ریگه ده نگو باسینک که و ته به رگو ییان وایان زانی موسولمانه کان داویانه به سه ر مال و منال و سه ره و ت و سامانه که یاندا ، بۆیه خیرا گه رانه وه نه یان توانی هیچ کۆمه کیه کی جوله که ی خه یبه ر بکه ن.

پاشان پیغه مبهی خوا ﷺ هه ردوو ریبه ری سوپاکه ی بانگ کرد ، یه کیکیان ناوی (حسیل) بوو ، تا گونجاوترین ریگه یان نیشان بدن ، له ریگه ی باکو ره وه - واته له پووی شامه وه - خو یان بکه ن به خه یبه ردا و نه هیلن جوله که ی خه یبه ر به ره و شام یان خیلای (غطفان) هه لبین.

یه کیک له دوو ریبه ره که وتی: من ریگه ت نیشان ده دم پیغه مبهی خوا ﷺ که و ته ری تا گه یشته چه ند ریانیک وتی: پیغه مبهی خوا ﷺ هه رییه کیک له م ریگایانه ده کریت بمانگه یه نیته شوینی مه به ست . پیغه مبهی ﷺ فه رمانی پیدای که

ناوی سهره رینگاکانی پی بلیت ، ریبهرکه وتی : یه کیکیان ناوی پریگای (حزن) ه ،
 پیغه مبهری خوا ﷺ رینگهی نهدا له ویوه پرۆن. کابرا وتی: پریگه یه کی تریان ناوی
 (شاش) ه. نهویشی رهد کرده وه. وتی: یه کیکی تریان ناوی (حاطب) ه. له ویشه وه
 نه پوشت. نهجا (حسیل) وتی: ته نها یه ک پریگه یان ماوه. (عمر) فهرمووی: ناوی
 چی یه؟ کابرا وتی: ناوی (مرحب) ه. پیغه مبه ر ﷺ له و پریگه یه وه پوشت.

چه ند پروداویک له رینگه دا

۱. له (سلمه) ی کوپی (اکوع) هوه ده لیت: له گه ل پیغه مبهردا به شهو دهرچوین
 به ره و خه یبه ر ، پیاوړیکی ناو سوپاکه به (عامر) ی شاعیری وت: ئه ری شیعریکی
 خوتمان ناده ی به گویدا ؟ (عامر) به دهنگه وه که وته شیعری خویندنه وه و وتی:

اللهم لولا أنت ما اهتدينا ولا تصدقنا ولا صلينا
 فاعفر فداء لك ما اتقينا وثبت الأقدام إن لاقينا
 وألقين سكينه علينا إنا إذا صبح بنا أينما

وبالصباح علوا علينا

پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی: ئه وه کییه ئه و شیعره ده خوینتیه وه؟ وتیان:
 (عامر) ی کوپی (اکواع) ه. فهرمووی: خوا پرهمی پی بکات. کابرایه ک وتی:
 به راستی ئه و دوعایه بووه مال به سهریه وه ، خوژگه زیاتر له ناوماندا بوايه .
 هاوه لان ده یان زانی که پیغه مبه ر ﷺ دوعای لیخوشبوونی تایبه تی کرد بو
 ههرکه سیك شهید ده کړیت ، ئه وه بوو له جهنگی خه یبهردا (عامر) شهید بوو.

۲. له رینگه دا خه لکه که گه یشتنه سهر دۆلک به دهنگی بهرز دهستیان کرد
 به وتنی (الله اکبر، الله اکبر، لا إله إلا الله). پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی: که میك
 له سه رخو بن ، ئیوه که سیك بانگ ده که ن که چاوو گوئی لیتانه و زور نریکه .

۳. له (صهبا) ی نریک خه یبه ریشه وه نویژی (عصر) ی کردو ، بانگی کرد
 تویشووی خواردنه که به یئن ، جگه له (قاوت) شتیکی دیکه یان پی نه بوو ، فرمانی
 دا دانریت ، خو ی لی خوارد ، موسولمانانیش لیان خوارد. پاشان ته شریفی
 هه ستاو نویژی مه غریبی کردو که میك وه ستا ، خه لکه که ش وه ستان ، پاشان
 هه ستاو بی دووباره کردنه وه ی ده ست نویژ نویژی عیشای بو کردن.

۱ / صحیح البخاری، باب (غزوة خیبر) ۶۰۳/۲. صحیح مسلم، باب غزوة (ذي قرد) و هی تریش ۱۱۵/۲.

۲ / هه مان دوا سهرچاوه.

۳ / صحیح البخاری ۶۰۵/۲.

۱ / هه مان سهرچاوه ۶۰۳/۲.

۲ / مغازی الواقدی (غزوة خیبر) ل ۱۱۲.

سوڀاي نيسلام بهرو شوراڪاني خهبيهر

ئو شهوه كه بو سبهينئ شهي خهبيهرى تندا قهوما ، موسولمانهكان له نريك خهبيهرهوه شهويان كردهوه ، جولهكه هيچ هستيان پئ نهكردن ، پيغهمبهرى خوا ﷺ نهگه بچوايه سهر هر كومه ليك تا بهرهبهيان نزيكيان نه دهكه وتوه ، كه بهرهبهيان بوو نوڙي بهياني بهتاريكى كرد ، موسولمانان سوار بوون ، كه پوژ بوهوه خهلكى خهبيهر بهبئ ناگايى بهپاچو خاكه نازدهوه بهرو مهزراكانيان دهچوون ، كه سوپاكهيان بينى هاواريان كرد: ئهري وئلا ئهوه موحه ممهده هاته سهرمان . بهپاكردن گهپانهوه بهرو شار . پيغهمبهر ﷺ فرموى: (الله اكبر ، خهبيهر ويران بوو ، الله اكبر ، خهبيهر ويران بوو ، هركا تيك چويينه مهيدانى كومه ليك ، خوايه پوژيكي خراپيان بهسهردا بهينيت).

پيغهمبهرى خوا ﷺ شوينيكي ديارى كرد بوو بو سهربازگهكهى ، (حباب)ى كورى (منذر) وتى: پيغهمبهرى خوا ﷺ ئه دابهزينهت ليدهدا فرمانى خودايه ، يان ههلويسيكي سهربازيه؟ فرموى: بهلكو ئههه پاو ههلويسيكي سهربازيه دهكرئت قسهى تندا بكهين . وتى: پيغهمبهرى خوا ، ئهه جيگهيه له قهلاى (نطاة)وه نزيكه . ههموو جهنگاوه رهكانى خهبيهر لهويدان ، ئهوان ئيمه دهبينين و دهروان بهسهرماندا ، لهكا تيكدان ئيمه ئهوان نابيين ، تيريان دهگاته ئيمه ، بهلام تيرهكانى ئيمه ناگاته ئهوان . دنياش نابين لهوان ، زياد لهوه ئيمه لهناو ئهه دارخورمايانهدا بوار ددهدين شهو بدهن بهسهرماندا . ئينجا ئيره زهويهكى فشهله ، نهگه فرمان بدهيت لهه شوينه خراپهوه بپوينه شوينيكي تر . فرموى: پايهكهتم پئ باشه . ئهوهبوو چوونه شوينيكي ترهوه .

كه نزيكبوونهوه له خهبيهر و پروانيان بهسهر شارهكهدا پيغهمبهر ﷺ فرموى : بوهستن . سوپاكه وهستا . ئهه نزيههى خويند:

﴿اللَّهُمَّ رَبَّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَمَا أَظْلَهْنَ، وَرَبَّ الْأَرْضِينَ السَّبْعِ وَمَا أَقْلَهْنَ، وَرَبَّ الشَّيَاطِينِ وَمَا أَضْلَهْنَ، فَإِنَّا نَسْأَلُكَ خَيْرَ هَذِهِ الْقُرَّةِ، وَخَيْرَ أَهْلِهَا، وَخَيْرَ مَا فِيهَا، وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هَذِهِ الْقُرَّةِ، وَشَرِّ أَهْلِهَا، وَشَرِّ مَا فِيهَا، اقْدِمُوا بِاسْمِ اللَّهِ﴾ .

خۇ سازدان بۇ شەرقە لاکانى خەبەر

كە شەوى پىكدادانەكە ھات ، پىغەمبەر ﷺ فەرموۋى: ئەم ئالايە دەدەمە دەست كەسىك خوداۋ پىغەمبەرى خۇش بویت و خوداۋ پىغەمبەرىش ئەۋيان خۇش بویت. كە پۇژ بومو ھەمو ھاۋەلەن لە خزمەت پىغەمبەرى خودا ﷺ ۋەستان ، ھەمويان ئاۋاتيان دەخواست ئالاکەى بىرئىتە دەست ، فەرموۋى: كوا (على) كوپى (ابى طالب). وتيان: پىغەمبەرى خوا ، چاۋى دەئىشىت . فەرموۋى: بىئىر بەشۋىندا. ھىنايان. پىغەمبەرى خوا ﷺ تقىدا لەچاۋى و دوعاى بەسەردا خویند چاك بومو ، ۋەكو ھىچ ئازارىكى نەبوۋىت ، ئەنجا ئالاکەى دايەدەست، (على) فەرموۋى: پىغەمبەرى خوا ﷺ شەريان لەگەلدەكەم تا دەيانشكىنن. فەرموۋى: لەسەرخۇ پۇژ ، تادەروۋىتە مەيدانىان ، پاشان بانگيان بکە بۇ ئىسلام و پىيان بلى ئەگەر موسولمان بىن ماف و ئەرکەكانيان چى و چۆن دەبىت ، ۋەللەھى ئەگەر خودا بەھۋى تۆۋە ھىدايەتى يەك كەس بدات بۇ تۇ باشتە لە مولكى (حمر النعم).

شارى خەبەر دوو بەش بوو ، بەشكىيان پىنج قەلای تىدا بوو:

۱. قەلای (ناعم). ۴. قەلای (ابى).

۲. قەلای (صعب)ى كوپى (معاذ). ۵. قەلای (نزار).

۳. قەلای (زبیر).

سنى قەلای يەكەم دەكەوتنە شوئىنكەۋە پىنى دەوترا (نطاة) ، دوو قەلاکەى

ترىش دەكەوتنە شوئىنكەۋە پىنى دەوترا (شق).

بەشى دوۋەمىش بە (كتىبە) ناۋدەبرا ، سنى قەلای تىدا بوو:

۱. قەلای (قموص) ، كەبرىتى بوو لەقەلەكەى (بنى ابى الحقيق) لەخىلى (بنى

النضير).

۲. قەلای (وطيح). ۳. قەلای (سلام).

لەناۋ خەبەردا جگە لە قەلۋ شۇرايانە ھى ترىش ھەبوو، بەلام بچوك بوون و

نەدەگەيشتنە ئاستى قەلاکانى تر ، لە پتەۋى و بەرزىدا.

شەپە خوئناۋىيەكە لەبەشى يەكەمى قەلاکاندا بوو، سەبارەت بەبەشى

دوۋەمىش لەگەل بوونى ژمارەيەكى زۆرى چەكدار لەناۋاياندا ، كەچى بەبى شەپ

خۇياندا بەدەستەۋە.

۱ / ھەرلەبەر ئەم ئازارە بوو كەلەسەرە تادا ئەتقوانى لەگەل سۈپاكەدا بکەۋىتە رى، درايى پىيان گەيشتەرە.

۲ / صحيح البخارى (باب غزوة خيبر) ۵۰۵/۲، ۶۰۶. لەمەندى رىۋايەتدا ھاتوۋە كەدۋاى ئەۋەى چەندجارى ھىرشى موسولمانەكان شىكست دەمىنىت ئەنجا ئالاکە دەدرىتە دەست (على). بەلام ۋابۇچوونى يەكەم لای لىكۆلەرەۋان پەسەندترە.

دەستپېژندى شەرو رۇڭارگىردى قەلەي (ناعم)

يەكەم قەلەيك لەنيۋەندى ھەموو قەلەكاندا ، كە موسولمانەكان ھېرشيان كىرە
سەرى قەلەي (ناعم) بوو ، چونكە ئۇ قەلەيك ھېلى بەرگىرى ستراتىژى يەكەمى جولەكە
بوو ، ئەم قەلەيك : قەلەي (مرحب) پالەوان بوو كەزىاتر لەھەزار كەسى تىدا بوو .

(على) كوپى (ابى طالب) چوۋە بەردەم ئۇ قەلەيك بانگى جولەكەي كىرە
بۇ ئىسلامەتى ، رەتپان دايەۋە ، لەگەل (مرحب) سەرۋىكاندا كەۋتەنە سنگ
دەپپەراندن ، كە ھاتەدەرەۋە چوۋە مەيدانى شەرو بانگى كىرە بۇ شەپرى يەك
بەيەك . (سلمە) كوپى (اكواع) وتى : كە چوۋىنە خەبەر (مرحب) سەرۋىكان
شمشیرەكەي گىرت بەدەستەۋە راي دەۋەشانىدە دەپوت :

قد علمت خير أبي مرحب شاكى السلاح بطل مجرب

إذا الحروب أقبلت تلهب

ئەۋجا (عامر) مام بۇ چوۋ دەپوت :

قد علمت خير أبي عامر شاكى السلاح بطل مغامر

كەۋتەنە شەپ لەگەل يەكدا ، شمشیرەكەي (مرحب) چوۋ بەناۋ قەلغانەكەي
(عامر) دا ، (عامر) ويستى شمشیرىكى لىندا ، شمشیرەكەي كورت بوو نەيگەشتى
، ويستى بىدا لە قاچى كابراي جولەكە بەرى نەكەۋت ، دەستى ھەلگەرايەۋە
نوكى شمشیرەكەي بەر كالاۋەي ئەژنۇي كەۋت و ۋەفاتى كىرە . پىغەمبەر ﷺ
لەبارەيەۋە فەرموۋى : ئۇ پىاۋە دوۋ پاداشتى ھەيە - لەگەل وتنى ئەم رىستەيەدا
ھەردوۋ پەنجەي پىكەۋە لكاند - ئۇ پىاۋە (جاهد) و (مجاهد) ھەكەم كەسى عەرەب
ھەيە ئۇ شەرەفەي ۋەرگىرتىت .

دوای ئۇ ۋە جارىكى تر (مرحب) بانگەشەي كىرەۋە بۇ شەپرى يەك بەيەك و
دەستى كىرە بە خۇپراۋەشانىدەن و شىعر خويندەۋە :

قد علمت خير أبي مرحب ... ھتد .

(على) كوپى (ابى طالب) بۇ چوۋە دەرەۋە ، (سلمە) كوپى (اكواع)

دەلىت : (على) فەرموۋى :

أنا الذي سمتني أمي حيدرہ كليث غابات كرية المنظره

أو فيم بالصاع كيل السندرہ

۱ / صحيح مسلم ، باب (غزوة خيبر) ۱۲۲/۲ . باب (ذي قرد وغیرہ) ۱۱۵/۲ ، صحيح البخاري (باب غزوة خيبر) ۶۰۲/۲ .

(علی) شمشیرکی دا لهسهری (مرحب) و کوشتی و فته و پزگاری لهسهر دهستیډا په یدابوو.

که (علی) له قه لاکانیان نزیکبوه و جوله که یهک لهسهر قه لاکه وه سهری دهرکیشاو وتی: تو کییت؟ فرمووی: من (علی) کوپی (ابی طالب) م. کابرای جوله که وتی: سویندم بهو په راوهی دابه زیوه بو سهر موسا ، ئیوه سرکه وتن به سهرماندا.

پاشان (یاسر) ی کوپی (مرحب) هاته دهره وه و هاواری کرد: کی دیته مه یدانم؟

(زبیر) چووه مه یدانی.

(صفیه) ی دایکی (زبیر) خه دایگرت و وتی به پیغه مبهړ ﷺ : پیغه مبهړی خوا کوپه کهم ، نهو کوپه کهم ده کوژیت. پیغه مبهړ ﷺ فرمووی : به لکو کوپه کهی تو نهو ده کوژیت ، نهوه بوو (زبیر) (یاسر) ی کوشت.

ئیدی شهریکی خویناوی به دهوری قه لای (ناعم) دا بهرپابوو ، چهنیدن سهر کردهی جوله کهی تیدا کوژاو به هوپه وه وری جوله که پووخواو نه یان ده توانی بهری شالووی موسولمانه کان بگرن. سهرچاوه کان ده لاین که موسولمانان لهو پوژده دا بهرهنکاریه کی زور توند کراون ، به لام له کو تاییدا جوله که ناو مید بوون له وه ستاندنی هیرشی موسولمانه کان ، ورده ورده لهم قه لاهو بو قه لای (صعب) که وتنه پاکردن و هه لاتن ، نیر موسولمانه کان قه لای (ناعم) یان گرت.

رزگار کردنی قه لای (صعب) ی کوپی (معاذ)

له پرووی هیزو پته ویهوه قه لای (صعب) دووه مین قه لابوو ، موسولمانه کان شالوویان برده سهری به سهر کردایه تی (حباب) ی کوپی (منذر) (انصاری) و بو ماوه ی سئ پوژ ئابلوقه یاندا ، له پوژنی سییه مدا پیغه مبهړ ﷺ نرایه کی تایبه تی کرد بو گرتنی نهو قه لایه.

(ابن اسحاق) ده گیریتته وه: که خیللی (بنی سهم) هاتنه خزمهت پیغه مبهړ ﷺ و عه رزیان کرد: به راستی ماندو و بووین و هیچمان به دهرسته وه نه ماوه چی بکهین ؟ نه نجا پیغه مبهړی خوا نرای کرد فرمووی: (خوای گه وړه ، تو به حالیان

۱ / له نیو سهرچاوه کاند جیاوازی هیه لهسهر نهو کهسی (مرحب) ی کوشتور و نهو رزدهی که تایدا کوژاو رزنی گرتنی قه لاکه. هندی له جیاوازیه کن که وتونه ته دهه (صحیح) کانیشهره، نهام بوزچونه مان پاش هه لسه نگاندنی راکان له ریوایه تیکی بوخاریه وه رگرته وه.

دو زانی ، نه مانه هیژیان له بهر پراوه ، منیش هیچم له ده ستدا نی یه ، بویان بکه م ،
خوا به گه وره ترین قه لایان بده یته ده ست موسولمانان ، نه و قه لایه یان که ده وله مه ند
ترین یانه و زو رترین خو راک و گو شتی تیدا یه . نه و پو ژه شالو یان برده سه ر قه لاکه و
گرتیان ، له هه موو خه به ردا قه لای تیدا نه بوو به نه ندازه ی قه لای (صعب) خو راک و
گو شتی تیدا بیت .

که پیغه مبه ر ﷺ هانی موسولمانانی دا بو هیژش کردنه سه ر نه و قه لایه پاش
خو یندنی نزا که ی ، (بنو اسلم) له پی شنه وه ی هیژش به ره کاندای بوون ، له به رده م
قه لاکه دا شه رپو کو شتاریکی خو یناوی پرویدا ، پاشان هه ر له و پو ژه دا پی ش خو راک و
بوون قه لاکه گیرا ، موسولمانه کان له و قه لایه دا چه ندین مه نجه نیق و نا گر پو ژین و
که ره سته ی جه نگیان گرت .

به هو ی بر سی تی نه و پو ژه وه که له ریوا یه ته که ی (ابن اسحاق) دا ها تو وه هه ندیک
له نه ندامانی سو پا که ی پیغه مبه ر ﷺ گو یند ریژیان سه ر پری و خستیانه سه ر مه نجه ل بو
خواردن ، که پیغه مبه ر ﷺ به وه ی زانی قه ده غه ی کرد گو شتی گو یند ریژ بخو ن .

فه تح کردنی قه لای (زییر)

پاش پزگار کردنی هه ردوو قه لای (ناعم) و (صعب) ، جوله که له هه موو
قه لاکانی (نطاة) رایان کرد بو قه لای (زییر) ، نه م قه لایه قه لایه کی پته وی سه خته له سه ر
قولله یه که ، مرو قو نه سپ نا توان به هو ی سه خته وه پییدا سه ربکه من ، پیغه مبه ری
خوا ﷺ ئابلو قه یدان ، ئابلو قه که سی پو ژی خایاند ، نه نجا کا برایه کی جوله که ها ت
وتی : (ابو القاسم) نه گه ر تو لی ره دا یه ک مانگی تریش ئابلو قه یان بده یت ه یج باکیان
نی یه و گو ی نا ده نی ، چونکه ریچکه ی ناوو کانیایان هه یه له ژیر زه ویداو ، شه وانه
ده رده چن و لیی ده خونه وه ، ده گه ری نه وه بو ناو قه لاکه و به رگریی ده که ن ، خو نه گه ر
نه و سه رچا وه ی ناوه یان لی بریت چوک دا ده دن و بو ت دینه ده ره وه . ناوه که یان برین ،
ها تنه ده ره وه شه ریکی سه ختیان کردو هه ندیک له موسولمانه کانی شیان شه ید کرد
، ده که سی ش له جوله که کو ژران و له نا کامدا پیغه مبه ر ﷺ نه و قه لایه شی پزگار کرد .

^۱ / ابن هشام (به پوخته یی) ۲/ ۲۳۳ .

فەتەح كەردنى قەلەي (ابى)

پاش فەتەحكەردنى قەلەي (زىيەر) جۈلەكە خۇيان كەرد بە قەلەي (ابى) داو
خۇيان تىدا ھەشاردا ، موسۇلمانەكان ئابلۇقەي ئەۋىشىياندا ، دوو پىياۋى جۈلەكە
بەدۋاي يەكدا ھاتنە مەيدانى شەپرى يەك بەيەك ، دوو پىياۋى موسۇلمانىيان بۇ چوۋ
ھەردوۋكىيان كۈشتىن ، ئەۋ كەسەي پىياۋە جۈلەكەكەي دوۋەمى كۈشت پالەۋانى
ناۋدار (ابو دجانە) (سماك)ى كۈپرى (خەرشەي) (انصارى) بوۋ كە ھەموو جارېك
پەپۇ سوۋرەكەي بەسەرەۋە دەبەست ، دۋاي كۈشتىن ئەۋ جۈلەكەيە (ابو دجانە)
بەرەۋ قەلەكە رايكەرد بۇ فەتەحكەردنى ، موسۇلمانەكانىش بەدۋايدا ھىرشىيان بەرد ،
لەۋاۋ قەلەكە شەپرىكى خۇيانۋىي پۈۋىدا ، لەۋىش ھەلىيانكەندىن رايانكەرد بەرەۋ
قەلەي (نزار) كەدۋا قەلەكەي بەشى يەكەمى قەلەكانى خەيىبەر بوۋ.

فەتەح كەردنى قەلەي (نزار)

ئەم قەلەيە پتەۋترىن قەلەي بەشى يەكەم بوۋ ، جۈلەكە مەمانەي تەۋاۋيان
ھەبۈۋ ، كە ھەرگىز ئەۋ قەلەيە ناگىرېت ، باھەموو تۈۋانايەكىشىيان بىخەنەگەر لەۋ
پىگەيەدا ، لەبەرئەۋە لەۋ قەلەيەدا لەگەل ژن و مەنەلكانىيان دانىشتىن ، پىشتەر قەلەكانى
دىكەيان لە ژن و مەنەل چۆل كەردبوۋ.

موسۇلمانەكان ئابلۇقەيەكى زۆر تۈندىيان بەسەر قەلەكەۋە دانا ، بەتۈندى
فشارىيان دەخستە سەرىيان بەلام لەبەر ئەۋەي قەلەكە بەشاخىكى بەرزەۋە بوۋ ھىچ
بۋارىك نەبوۋ بۇ ھىرش كەردنە سەرى ، جۈلەكەش نەياندەۋىرا لە قەلەكە بىنە خۋارەۋە
بۇ شەپكەردن لەگەل ھىزە ئىسلامىيەكەدا ، بەلام بە تىر ھاۋىشتىن بەرد باران
بەرەنگارىيان دەكەرد.

كە موسۇلمانەكان نەيانتۈۋانى قەلەكەي (نزار) بگەرن ، پىغەمبەرى خوا ﷺ
فەرمانىدا ئاگىرېرژنەكان ئامادەۋ ساز بگىرن ، پىندەچىت چەند ئاگىركۈيەكىيان
ھەئەدائىتە ئەۋ دىۋ قەلەكەۋە دىۋارۋ پايەكانىيان لەرزاندىيەت و چۈۋىنە ناۋىيەۋە ، لەۋاۋ
قەلەكەدا شەپرىكى قورس پۈۋىدا ، جۈلەكە لەۋىدا تۈشى شىكستىكى خراپ ھاتن ،
چۈنكە نەيان تۈۋانى لەۋ قەلەيە پاكەن بۇ قەلەيەكىتر ، ھەرۋەكۈ لە قەلەكانى تردا
ئەۋەيان دەكەرد ، بەلكۈ ئەۋەي كەبۇى كرا رابكات ھەلات لەۋ قەلەيەۋ ژن و مەنەلكانى
بەجىھىشت بەدۋاي خۇيەدا.

پاش فەتەحكەردنى ئەۋ قەلەيەش بەشى يەكەمى قەلەكانى خەيىبەر فەتەح كرا ،
كە بىرىتى بوۋ لە دىۋى (نطاة) و (شق) ھەر لەۋ جىگەيەدا چەند قەلەيەكى بچۈۋكى تىرى

تېدا بول، به لām جوله که که بینیان نهو قه لاسه خته گیرا ، دستبه جی نهو قه لایانه شیان به جیهیشت ، هه لاتن بهر و بهشی دووهمی خه ییهر.

فهتج کردنی بهشی دووهمی قه لاکانی خه ییهر

که ههردوو بهشی (نطاة) و (شق) فهتج کران، پیغه مبهری خوا ﷺ به سوپاکه یه وه پووی کرده خه لکی که تیه و (وطیح) و (سلالم) له قه لاکه ی (ابی الحقیق) ی خیل ی (بنی نظیر) دا ، هه رچی هه لاتوو کانی بهشی (نطاة) و (شق) هه بوو رایان کرد بووه نهو ی و لهو قه لایه دا خو یان توند کرد بوو.

(سیرهت) نووسان جیا وازیان هه یه له وه دا ئایا لهو قه لایانه دا شه پووی دابیت یان نا، چونکه په وتی گیرانه وه که ی (ابن اسحاق) پوونه له باره ی گرتنی قه لای (حموص) وه. بگره له په وتی گیرانه وه که دا نهو ده رده که ویت که به شه پ گراییت و هیچ دانوستان و سولحیک نه بو ویت بو خۆبه دهسته وه دان .

(واقدی) یش راشکاوانه ده لیت: قه لاکانی نهو سئ به شه پاش دانوستان گیران، ده کریت دانوستانه که بو به دهسته وه دانی قه لای (حموص) بو ویت پاش نهو وجهنگه خویناویه ، دوو قه لاکه ی تریش به بی شه پ دراونته ده ست موسولمانان. هه رچو نیک بیت که پیغه مبه ر ﷺ هات بو نهو به شه - که تیه - ئابلوقه یه کی توندی سه پاند به سه ریاند ، چوارده پوژی خایاند ، جوله که له قه لاکانیان نه هاتنه ده روه ، تاگه یشته نهو ی پیغه مبه ر ﷺ به ئاگرپرژین لیان بدات ، که دلنیا بوون له تیاچوون داویان کرد له پیغه مبه ر ﷺ سولحیان له گه لدا بکات.

دانوستان

(ابن ابی الحقیق) نامه ی نارد بو پیغه مبه ر ﷺ و تیایدا و تبوی: ده کریت دابه زم و قسه ت له گه لدا بکه م؟ فره مووی: به ئی. سولحیان کرد له سه ر نه رشتنی خوینی نه وانه ی له ناو قه لاکه دان و ده ستبه ردار بوونی ژن و مناله کان تا له گه لیان برۆن و ، خو یان و مال و منالیان ده بیت له خه ییهر ده رچن و جگه له باریک به نه ندازه ی کۆله پشتیکی مروقه هه رچی مال و سامان و خاک و زیرو زیویان هه یه ، به جیهیلتن بو پیغه مبه ر ﷺ .

^۱ / ابن هشام ۲/ ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۷.

^۲ / به لām له گیرانه وه که ی (ابی داود) دا موسولمانه کان به ئینیاندا دیکه بدن جوله که له خه ییهر ده رچیت و هه رچی مال و سامانیک به سواری و شتر ده ووات له گه ل خویناندا بیهن . (بهوانه ، سنن ابی داود . باب ماجاء فی حکم ارض خیبر ۷/ ۷۶).

پیغمبره‌ری خوا ﷺ فرمووی: ئەگەر هەرچیەکم ئی بشارنەوێه له وادهو
په‌یمانی خوداو پیغمبره‌که‌ی بێ‌به‌ش بن. ئەوانیش له‌سه‌رنه‌وه‌ سولحیان له‌گه‌ڵدا
کرد، پاش ئه‌و سولحکردنه‌ هه‌موو قه‌ڵاکان درانه‌ ده‌ست پیغمبره‌ ﷺ و به‌و
شیوه‌یه‌ قه‌لای خه‌یه‌ر فته‌ت کرا.

کوشتنی (ابن ابی الحقیق) له‌سه‌ر په‌یمان‌شکینی

له‌گه‌ڵ به‌ستنی ئه‌و ریککه‌وتنه‌شدا هه‌ردوو کوپه‌که‌ی (ابی الحقیق) مال و
سامانیکی زۆریان شارده‌بوه‌وه‌، بپێکی زۆر مال و خشتی (حیی) کوپێ (اخطب)
یان هه‌شاردا‌بوو که‌ پێشتر له‌ ده‌رکردنی (بنو النضیر) دا له‌گه‌ڵ خۆیدا هینابووی بۆ
خه‌یه‌ر.

(ابن اسحاق) ده‌لێت: (کنانة) ی کوپێ (ربیع) یان هینایه‌ خزمه‌ت پیغمبره‌
ﷺ، که‌ گه‌نجینه‌که‌ی (بنو نضیر) ی له‌ لا‌ بوو، پیغمبره‌ ﷺ داوای کرد، نکوڵی کرد
که‌ بزانی‌ت شوینه‌که‌ی له‌کوێدایه‌، کابرایه‌کی جوله‌که‌ هات وتی: من (کنانة) م‌ چه‌ند
جاریک دیوه‌ به‌ ده‌وری ئه‌و که‌ لاوه‌یه‌ دا به‌ یانیان ده‌هات و ده‌چوو، ئەنجا پیغمبره‌
ﷺ فرمووی به‌ (کنانة): ئەگەر له‌لای تو‌ دۆزیمان‌ه‌وه‌ بتکوژین؟ وتی: به‌ئێ. ئەنجا
پیغمبره‌ ﷺ فرمانی دا به‌ هه‌لکه‌ندنی شوینه‌که‌. هه‌لکه‌نرا، هه‌ندیک له‌گه‌نجینه‌که‌ی
تی‌دا دۆزرایه‌وه‌، پاشان هه‌وائی به‌شه‌که‌ی تری لێ پرسی. (کنانة) هیچی نه‌وت.
ئەنجا دایه‌ ده‌ست (زبیر) و فرمووی: ئازاری بده‌ تا قسه‌ ده‌کات و شوینی ئه‌وه‌که‌ی
ترمان پێده‌لێت. (زبیر) ئەلقه‌یه‌کی کرده‌ ملی (کنانة) و چوو هه‌رسنگی ته‌نگه‌
نه‌فه‌سی کرد، ئەنجا پیغمبره‌ ﷺ دایه‌ ده‌ست (محمد) ی کوپێ (سلمه) و له‌جیاتی
(محمود) ی کوپێ (سلمه) دا دای له‌ ملی (ئهم) محموده‌ له‌ ژێر قه‌لای ناعدا له‌ پال
دیواریکدا وه‌ستا بوو جوله‌که‌ جه‌نجه‌ریکیان دا‌بوو به‌سه‌ری‌دا وه‌فاتی کرد‌بوو.

(ابن قیم) یش ده‌لێت: پیغمبره‌ ﷺ فرمانی دا به‌کوشتنی هه‌ردوو کوپه‌که‌ی
(ابی الحقیق) ئه‌و که‌ سه‌ش دانی نا به‌ ده‌ستی ئهم دووانه‌ دا له‌ شارده‌وه‌ی
گه‌نجینه‌که‌ دا ئامۆزای (کنانة) بوو.

(صفیه) ی کچی (حیی) کوپێ (اخطب) به‌کوێله‌یی هینرا بۆ پیغمبره‌ ﷺ
ژنی (کنانة) ی کوپێ (ابی الحقیق) بوو، تازه‌ بووک بوو.

دابه شکردنی دهستگه وته کانی شهر

پیغه مبهری خوا ﷺ ویستی جوله که له خه یبه ریش دهر بکات ، وتیان : ئه ی موحه ممه د، ریگه مان بده با لهم زهویه دا بمینینه وهو چاکی بکهین و ، سه روکاری ده کهین ، ئیمه له ئیوه باشتر زهویه که دناسین . پیغه مبهری خوا ﷺ و هاوه لانیس کوپانیکی وه هایان نه بوو سه روکاری ئه و زهویانه بکات ، بویه خه یبهری دایه وه به جوله که به مهرچیک له ههر زهویه کدا نیوه ی به روبومه که یان هه بیئت ، (عبدالله) ی کوپری (رواحه) ی کرده سه رپه رشتیار به سه ریه وه .

پیغه مبهری خوا ﷺ خه یبهری کرد به سی وشهش پشکه وه ، ههر پشکیک سه د بهش بوو ، بویه به شهکان بوونه سی ههزارو شهش سه د پشک ، نیوه ی ئه وه دانرا بو پیغه مبهر ﷺ و موسولمانه کان که بریتی بوو له ههزارو ههشت سه د پشک ، پیغه مبهری خوا ﷺ وه کو یه کیک له موسولمانان یه ک پشکی بهرکهوت ، نیوه که ی تری جیا کرده وه که بریتی بوو له ههزارو ههشت سه د پشک، پشکیک بو لیقه وماوی و پیویستی موسولمانان ، چونکه دابه شکرا بوو به سه ر ههزارو ههشت سه د پشکداو ، نازو نیعمه تیک بوو پڑا بوو به سه ر خه لکی حوده ییبه دا ئه وانه ی له ویدا بوون و ئه وانهش نه هاتبوون ، بو خویان ههزارو چوار سه د کهس بوون ، دو سه د سواریشیان له گه لدا بوو ههر ئه سپینکیش دوو پشکی بهر ده کهوت ، بویه دابه شکرا به سه ر ههزارو ههشت سه د پشکدا ، ئه سپ سوار سی پشکو ، پیاده کانیس یه کی یه ک پشکیان بهرکهوت .

ریوایه ته که ی (بخاری) له باره ی زوری دهستگه وته کانی خه یبه ره وه دیاره ، که (ابن عمر) فره موویه تی: پیشتتر تیر به سکی خومان نه بووین هه تا خه یبه رمان فه تح کرد ، هه ره ها ئه و ریوایه ته ی بوخاری له (عائیشه) وه ده گیریتته وه که فره موویه تی: کاتیک فه تحی قه لاکانی خه یبه ر کرا، وتمان: ئیتر له مه ودوا تیر خورما ده خوین . که پیغه مبهری خوا ﷺ ته شریفی گه رایه وه بو مه دینه ، کوچکه ران پاش ئه وه ی که له خه یبه ردا مال و باخی خورمایان دهستگه وت هه موو ئه و به خششانه یان گیرایه وه بو ئه نساره کان که پیشتتر له دارخورما و باخ پییان دابوون .

^۱ / زاد المعاد ۱۳۷/۲ ، ۱۳۸ .

^۲ / صحیح البخاری ۶۰۹/۲ .

^۳ / زاد المعاد ۱۴۸/۲ ، صحیح مسلم ۹۶/۲ .

گهرانه‌وهی

(جعفری کوری (أبي طالب) و نه شعریه کان

لەم غەزایەدا بوو کە (جەعفەر) ی کوچی (ابو طالب) ی ئاموژای پێغەمبەر ﷺ و
 ھاوڵەکانی و (ابو موسی) و ئەشعەرەکانی تریش گەڕانەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ .

(ابو موسی) ده‌لێت: ئێمه له یه‌مه‌ن بووین که هه‌واڵی دهرچوونی پێغه‌مبه‌رمان پێگه‌شت ، به‌کوچه‌ری چووینه ئه‌و - من و دوو برای ترم بووین - له‌گه‌ڵ په‌نجاو ئه‌وه‌نده که‌سی خزمی خو‌مدا، سواری که‌شتی بووین ، که‌شتیه‌که لای نه‌جاشی دایه‌زان‌دین ، له‌وئ گه‌یشته‌ین به (جعفر) و هاوه‌له‌کانی ، (جعفر) وتی: پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئێمه‌ی ناردووه که لی‌ره نه‌شته‌جئ ببین ، ئیوه‌ش له‌گه‌ڵ ئێمه‌دا بن. له‌گه‌لیان مایه‌وه تا له‌فه‌تحی خه‌یبه‌ردا گه‌رایه‌وه بو خزمه‌ت پێغه‌مبه‌ر ﷺ ، پشکی به‌ئێمه‌شدا، له‌کاتی‌کدا پشکی نه‌دا به‌هیچ که‌سێک که له‌فه‌تحی خه‌یبه‌ردا به‌شداریی نه‌کردبێت ، ئه‌وه ته‌نها بو سه‌رنشینانی که‌شتیه‌که بوو.

که چه عفر گمیشٹ به خرمهت پیغه مبر ۛ پیشوازی لیگردو ماچی کردو
فرموی : وللاهی نازانم به کامیان دلم خوش بیت ؟ بهاتنهودی (جعفر) یان به فتح
کردنی (خیر).^۲

هاتنهوهی ئەوانه داوی ناردنی (عمرو)ی کوپی (امیه)ی (ضمیری) بوو له لایهن پیغه مبهروه ﷺ بۆ نه جاشی و، داوی فەرموو بوو که بیان نیرێتهوه بۆی. نه جاشی به دوو کهشتیدا هه موویانی ناردوه، ژماره یان شانزه پیاو بوو له گهڵ ئەو ژن و مالا نهی لهوئ مابوونهوه، پشتریش هه ندیکیان گه رابوونهوه بۆ مه دینه.^۳

١ / صحيح البخاري ٤٤٣/١، مروهها بروهه (فتح الباري) ٧/ ٤٨٤، ٤٨٥، ٤٨٦، ٤٨٧.

٢ / زاد المعاد ١٢٩/٢ .

^٢ / محاضرات تاريخ الامم الإسلامية للخضري ١٢٨/١.

ماره گردنى (صفیه)

پاش کوژرانی (کنانة)ی کوپى (أبى الحقیق)ی هاوسهرى (صفیه) بهووى
 پهیماناشکینیوه ، کهنیزهکهان کوژرانوه ، بهپنى سیستمى جهنگى ئهوکاته (دحیه)
 داواى کرد له پیغه ممبر ﷺ کهنیزهکیكى پنى بهخشیت ، فرمووى: ئه کهنیزهکه بۆ تو.
 (دحیه)ش (صفیه)ی کچى (اخطب)ی ههلبژارد ، پیاویک هاته خزمهت پیغه ممبرى خوا
 ﷺ وتی: پیغه ممبرى خوا ﷺ (صفیه)ی کچى (حیی) که خانمى (بنی قریظه) و (بنی
 نضیر) بهخشیتوه به (دحیه)ی کوپى (خلیفه)، ئه و خانمه بۆ تو باشته، فرمووى:
 پنى بلین بایهینیتوه. هینایهوه، که پیغه ممبر ﷺ بینى فرمووى کهنیزهکیكى تر به ،
 ئهجا پرووى کرده (صفیه) و بانگى کرد بۆ ئیسلام ، لهویدا (صفیه) موسولمان بوو،
 پیغه ممبرى خوا ﷺ ئازادى کردو مارهى کرد ، ئازادکردنهکشی کرده مارهى بوى ،
 کهگهیشتنه بهندارى (صهباء) بوى ههلال بوو ، (ام سلیم) جیازیى بۆ کردو، شهو
 بویان گواستهوهو بوو بهژنى پیغه ممبر ﷺ . وهلمیههیکى بۆ کرد بهههندیک خورماو
 رۆن و قاوت و له رینگه سنى پۆژ له لای مایهوه.^۱

نیشانیهیکى سهوزى بهدهم و چاوى (صفیه)وه بینى پرسىارى کرد: ئهوه
 چیه؟ وتی: پیغه ممبرى خوا پیش تشریف هینانى بهریتزان بۆ لای ئیمه ، له
 خهوما مانگم بینى وهکو لهجینگى خوێ لاجوبیت کهوته کۆشمهوه ، هیچ لهبارهى
 تۆشهوه نهدهزانى ، خهونهکه گێرایهوه بۆ میردهکهه ، زللهیهیکى دا له دهه و چاوم و
 وتی: خهون بهو پادشایهوه دهبینیت که له مه دینهیه.^۲

باسى مه ره ژه هراویه که

که پیغه ممبر ﷺ له خهیبه سهقامگیر بوو ، (زینب)ی کچى (حارث) - هاوسهرى
 (سلام)ی کوپى (مشکم) مه رکی سوره وهکراوى بهدیاری بۆ هینا ، پرسىارى کرد بوو
 پیغه ممبرى خوا ﷺ حمزى له کام بهشیهتى؟ پینان وتبوو: بالهکەى . ژههریکى زۆرى
 پیوه کردبوو ، پاشان پارچهکانى تریشى ژههراوى کردبوو ، ئهجا هینابووى بۆ بهردهم
 پیغه ممبر ﷺ ، که هینرایه بهردهمى پیغه ممبر ﷺ یهکهه شت دهستى برد بۆ بالهکەى ،
 خستیه دهه جوى و بوى قووت نه دراو تفى کردمهوه. پاشان فرمووى: ئهه پارچه

^۱ / صحيح البخاري ۵۴/۱، ۶۰۴/۲، ۶۰۶. زاد المعاد ۱۲۷/۲.

^۲ / هه مان سه رچاره ی کۆتایى، (ابن هشام) ۲۳۶/۲.

ئىسقاڭە پىم دەلىت ژەھراوۋىيە. پاشان بانگىراۋ دانى نا بەتاۋانەكەيدا ، پىڭمەبەر ﷺ
 فەرموۋى: چى ۋاي لىكردىت ئەۋكارە بىكەيت؟ ژنەكە وتى: لەدلى خۇمدا وتە: ئەگەر ئەم
 پىاۋە پادشاھىيەكى دونىيائى بىت پزگارم دەبىت لەدەستى ، ئەگەر پىڭمەبەرىش بىت
 ھەۋالى پىدەدرىت ، پىڭمەبەرى خوا ﷺ لىي خوش بو.

لەكاتى خۋادەنەكەدا (بشرى كوپى (براءى كوپى (معروور) ، پارچەيەكى
 لىخواردو قوتىدا، لەئەنجامدا ۋەفاتى كرد. گىرەنەۋەكان جىاۋازن سەبارەت بە
 بەرەللا كردن يان كۈشتىنى ژنەكە ، لەسەرئەۋە يەكەدەنگن كە يەكەمجار چاۋپۇشى
 لىكردە ، بەلام كە (بشر) ۋەفاتى كرد لە تۆلەيدا كۈژرايەۋە.

كۈژراۋانى ھەردوۋلا

لە شەھەركانى خەببەردا

كۆى شەھىدانى مۇسلمانان لە شەھەركانى خەببەردا شانزە پىاۋ بو ،
 چۋار لە قوپرەش ۋ يەككە لە (اشج) ۋ يەككە لە (اسلم) ، يەككە لە خەللى
 خەببەرو ئەۋانى تىرىش لەئەنسارەكان بوون.

ھەروەھا دەگوتىرت كە شەھىدى مۇسلمانەكان لە ۋ شەپانەدا (۸) پىاۋ
 بوۋە ، عەللامە (منصور فورى) باسى (۱۹) كۈژراۋى كردە ، پاشان دەلىت: پاش
 بەدۋادا گەپانى زىاتر ناۋى (۲۳) كەسم دۈزىۋەتەۋە ، يەككىش بەھۋى خواردنى
 مەرە ژاراۋىيەكەۋەو لەيەككىشدا جىاۋازيان ھەيە لەۋەدا ئايا لە (بدر) يان (خىير)
 شەھىد كراۋە ، راست ۋايە كە لە (بدر) شەھىد كراۋە .^۱

ژمارەى كۈژراۋەكانى جۈلەكەش (۹۳) كەس بوە .

فەدەك

كە پىڭمەبەر ﷺ گەيشتە خەببەر، (محىصەى كوپى (مسعودى نارد بۇ
 ناۋ جۈلەكەى فەدەك ، تا بانگيان بىكات بۇ پىبازى ئىسلام ، دەستى دەستيان پى
 كردبوۋ ، كە خۋاي گەۋرە فەتى خەببەرى بەخشى بە مۇسلمانەكان ، ترس كەۋتە

^۱ / بېروانە (زاد المعاد) ۱۳۹/۲ ، ۱۴۰ ، فتح البارى ۴۹۷/۷ ، بىنەرەتى ئەۋ بەسەرھاتە بە درىژى لە بوخارىدا
 باسكراۋە ، ۴۴۹/۱ ، ۶۱۰/۲ ، ھەروەھا لە (ابن ھاشم) ۳۳۷/۲ ، ۳۳۸ .
^۲ / رحمة للعالمين ۲۶۸/۲ ، ۲۶۹ ، ۲۷۰ .

دليانه وه خيرا شاندېكيان نارد بو لاي پيغه مبهري خوا ﷺ تاسولحيان له گهلدا بکات له سر نيوهی فهدک ، بهو شيويهی که له گهل خه لکی خه يبهردا ريککوت ، پيغه مبهري خوا ﷺ له گهلاندا ريککوت ، له سر نه وهی فهدک تايبهت بي بو خوی ، چونکه نه سپ سوارو چه کداری موسلمانان نه يانگرت^۱ .

واډی القری

که پيغه مبهري ﷺ له خه يبهري بوه وه ، پوی کرده (واډی القری) ، کومه ليک جوله که ی تيدابو ، پاشان هه نديک عه ره بی موشرکيش پاليان پيوه دابوون .

که لييان نزيك بونه وه ، له دوره وه جوله که له ناماده باشيدا بوون و تير بارانيان کردن ، (مدعم) غولاميکی پيغه مبهري کوشت ، خه لکی وتيان: مردهی ئيبت چوه به هه شت ، پيغه مبهري ﷺ فهرمووی ، نه خير ، سويندم بهو که سهی گيانی منی به دهسته نه وه نده شتهی له روژي خه يبهردا له غه نيمهت لایدا بو خوی ، که له دابه شکر دنه که دا بهری نه که وتبو ، ئيستا بوته نه لقهی ناگر له گهر دنيدياه ، که خه لکی نه وه يان گوئی ئي بوو پياويک تاکه نه عليک يان جوتيک نه علی هينا بو پيغه مبهري ﷺ ، پيغه مبهري ﷺ فهرمووی: نه عليک يان دوونه عل له دوزه خ^۲ .

پاشان پيغه مبهري ﷺ هاوه له کانی سازدا بو شهر و پيزی کردن ، ئالاکی خوی دايه دهست (سعدی کوپی عباده) ئالایه کی تری دايه دهست (حبابی کوپی (منذر) و يه کيکيش بو (سهل)ی کوپی (حنيف) و يه کيکی تريس بو (عباده)ی کوپی (بشر) ، نه نجا بانگی جوله که يان کرد بو ئيسلام ، رازی نه بوون ، پياويکیان هاته دهر وه بو شهر (زبير)ی کوپی (عوام) بوی چوو کوشتی ، يه کيکی تريس هاته دهر وه نه ويشی کوشت ، پاشان يه کيکی دیکه هاته دهر وه (علی) کوپی (ابوطالب) بوی چوو کوشتی ، بهو شيويه شهر ی رووبه پروو بهر دهوام بوو تا يانزه پياويان ئي کوشتن ، دواي کوشتنی هر پياويک بانگی نه وانی تری ده کرد بو نه وهی ئيقامه ی به لگه ی له سر بکات .

له و روژده کاتي نويز هات ، نويزی به هاوه له کانی کرد پاشان ده گه رايه وه بو لاي جوله که و بانگی ده کردن بولای خوداو پيغه مبهري ئاييني پيروزی ئيسلام ،

^۱ / ابن هاشم ۲۲۷/۲ ، ۲۵۲ .

^۲ / صحيح البخاری ۶۰۸/۲ .

شهر شهوی به سهردا هاتووو پوژ بووه ، دیسان شهریان له گه لدا کردنه وه ، هیشتا خور به ئەندازە ی پمیک بمرز نه بو بووه خویندا به دهسته وه ، بی شهر گیران ، مال و سامانیان بووه دهسکهوت بۆ موسلمانان و کهلوپهل و کهرهسته یه کی زوریان گرت . پیغه مبه ر ﷺ چوار پوژ له (ذی القری) مایه وه ، دهسکهوتهکانی دابهشکرد به سهر هاوه له کانیداو زهوی خورماکانی هیشته وه بۆ جوله که ، کردنی سهرکار به سهر دار خورماکانه وه^۱ وهکو حاله تی خه لکی خه یبه ری لیکردن .

تهیماء

که هه والی خو به دهسته وه دانی خه لکی (خه یبه ر) و (فه دهک) و (وادی القری) گه یشته گوئی جوله که ی (تهیماء) ، هیچ به رهنگاریه کی موسلمانان کانیا ن نه کردو نوینه ری خویان نارد بۆ سولح کردن له گه ل پیغه مبه ر ﷺ ، پیغه مبه ر ﷺ نه وه ی ئی قه بول کردن و له سهر مال و حال ی خویان مانه وه^۲ ، له و باره یه وه نوسراوینکی بۆ نووسین ، ئەمه دهقه که یه تی: (ئمه نووسراوی موحه مه دی پیغه مبه ری خودایه بۆ (بنی عادی) ، ئەوان به لێن و په یمانیا ن له گه ردنی ئیمه دایه ، جزیه یان له سهره ، نه دوژمنایه تیتان ده کریت و نه ده رده کرین ، به دریزای ژیا نتان لی ره ده میننه وه.) ئەم نوسراوه (خالد ی کوپی (سعید) نووسی^۳ .

گه رانه وه بۆ مه دینه

پاشان پیغه مبه ر ﷺ گه راپیه وه بۆ مه دینه و، له شه وه که یدا درهنگ وهخت بوو له رینگه نوستن فرمووی به بیلال: ئیشکگری ئەمشه ومان بۆ بکه ، که چی بیلال له به ر ماندووی زور به پال و شتره که یه وه خه وی ئی که وتبوو ، کهس خه به ری نه بو وه ، تاخو ر له هه موویانی دا ، یه کهم کهس که خه به ری بو وه پیغه مبه ر ﷺ بوو ، پاشان له شیوه که چوونه ده ره وه ، چوه پیشه وه ، نویژی به یانی بۆ کردن ، وتراوه: که ئەو به سهر ها ته له و سه فه ره دا نه بو وه^۴ .

^۱ / زاد المعاد ۲/ ۱۴۶، ۱۴۷.

^۲ / همان سەرچاوه ۲/ ۱۴۷.

^۳ / ابن سعد

^۴ / ابن هشام ۲/ ۳۴۰ . به سهراته که بلاره و له زۆرینه ی کتێبه کانی فرمودودا باسی کراوه . بپوا نه (زاد المعاد) ۲/ ۱۴۷.

سریه‌ی (ابان‌ی‌کوپری (سعید)

پینگەمبەری خوا ﷺ لە ھەموو سەرکردەییەکی سەربازی دیکە باشتر دەیزانی کە چۆنکردنی شاری مەدینە پاش کۆتای ھاتنی مانگە ھەرامەکان کاریکی گونجاو نیە ، لەکاتی کەدا کە دەوروبەری شار بەعەرەبی دەشتەکی گیراییت و لەوانەییە لەپێریدا بێدەن بەسەر موسلمانەکاندا بەمەبەستی تالانی و چەتەگەری ، لەبەرئەو سەریەکی نارد بۆ تۆقاندنی عەرەبە دەشتەکیەکان بەسەرۆکایەتی (ابان‌ی‌کوپری (سعید) لەوکاتەدا کە ھێشتا لە خەیبەر بوو ، (ابان‌ی‌کوپری (سعید) پاش بەجێھێنانی ھەرمانەکی پینگەمبەر ﷺ گەراپەوێت خەزەمتی لە خەیبەر ، کە پێی گەیشتەوێت فەتح کرابوو .

پای تەواو ئەوێت کە ئەم سەریە لە مانگی (صفر)ی سالی ھەوتەمی کۆچی دا دەرچوو ، باسی ئەم سەریە لە (بوخاری) دا ھاتوو^۱ ، (ابن حەج) دەلیت: من باسی ئەم سەریەم نەبیستوو^۲ .

^۱ / بېروانە (صحیح البخاری) ، (باب غزوہ خیبر) ۶۰۸/۲ ، ۶۰۹ .
^۲ / فتح الباری ۴۹۱/۷ .

پاشماوہی سریہو غەزاکانی سالی حەوتەم

غەزای (ذات الرقاع)

کە پیغەمبەر ﷺ لەشکاندنێ هەردوو بانی سەرەکی و بەهیزی سێ حیزبە کە بوو ، تەواو یەکلابوو ، بۆ بانی سێیەم ، واتە عەرەبە کەلە شەقەکانی قولایی دەشتی نەجد ، ئەوانە ی کە بەردەوام خەریکی پراوەدوان و چەتەگەری و تالانکاری بوون .

لەبەرئەوەی کە ئەو عەرەبە دەشتەکیانە لەشوێنێکی دیاری کراودا نەبوون ، لە قەلای شوورای بەرزدا نەبوون ، بۆیە زال بوون بەسەریانداو سەرکووتکردنیان زۆر گرانتر بوو بە پیوهری شەری خەیبەر و مەككەییەکان ، بۆیە جگە لەهەلمەتی تەمی کردن و ترساندن و پراوەدوان هیچ شتێک کاریگەری نەبوو ، موسلمانەکانیش ساتەو سات لەم جۆرە هەلمەتانەیان دەبردا سەریان .

بۆ خووسەپاندنیش بەسەر ئەو کۆمەڵە دەشتەکیانە ی خویان کۆکردبوو ، بۆ هەلکوتانە سەر دەورووبەری مەدینە ، پیغەمبەری خوا ﷺ هەلمەتیکی تەمی کردنی کردە سەریان ئەو هەلمەتە ناسراوە بە غەزای (ذات الرقاع) .

زۆرینە ی (سیرەت) ناسەکان لەسالی چوارەمدا باسی ئەم غەزایە دەکەن بەلام بەشداری کردنی (ابو موسی) ی (اشعری) و (ابو هریره) لەم غەزایەدا بەلگەیه لەسەر ئەوەی کە لەدوای خەیبەردا روی دابیت ، راستر وایە کە ئەو غەزایە لە مانگی (رەبیعی یەكەم) ی سالی ۷ ی کۆچی دا پووی داو .

پوختە ی پروداوە کە بەو شیوەیە کە (سیرەت) ناسان باسی دەکەن ئەوەیە ، پیغەمبەر ﷺ هەوالتی کۆبونەوێکی (انمار) یان (بنی ثعلبە) و (بنی محارب) ی سەر بە (غطفان) ی کەوتە بەرگوێ ، بەخیرایی لەگەڵ چوارسە کەس یان حەوت سەد کەسی هاوڵیدا بۆیان دەرچوو ، (ابو نر) یان (عثمان) ی کوپی (عفان) ی بەسەر مەدینەو بەجێهێشت ، چوو ناوێوە بۆ خاک و ئاویان و گەیشته شوێنێک پێی دەوتریت (نخل) ، دوو پۆژ لە مەدینەو دوورە ، گەیشته بەکۆمەڵێکی (غطفان) بەرامبەر یەك وەستان بەلام شەڕ پووی نەدا ، پیغەمبەر ﷺ لەو پۆژەدا نوێژی ترسی بۆ کرد .

لە (بوخاری) ی (بوخاری) ی (ابو موسی) ی (اشعری) و دەلیت : لەگەڵ پیغەمبەری خوادا ﷺ چوینە دەرەو ئیمە شەش کەس بوین و شتریکمان پێ بوو

بەسەرە سواری دەبووین ، قاچەکانمان ھەلقلیشابوو ، قاچی من قلیشابوو
 نینۆکەکانم کەوتن ، پەرمان لە قاچ و قولمان دەبەست ، لەبەر ئەو پەرۆ زۆرە لە
 قاچمان دەبەست غەزاکە ناوێرا (ذات الرقاع) .

ھەرۆھا تییدا ھاتو ھە (جابر) ھو: دەلیت لەگەڵ پیغەمبەردا بوین ﷺ لە
 غەزای (ذات الرقاع) دا ، گەیشتیئە لای درەختیکی سیبەردار جیمان ھیشت بو
 پیغەمبەر ﷺ ، پیغەمبەر ﷺ دابەزی و خەلکەکە ی تریش بلۆھیان ئێ کرد بەو ناو ھەداو
 دەچوونە ژێر سیبەری دارو درەختەو ھە ، پیغەمبەریش لە ژێر درەختیکدا پالی
 دایەو ھەو شمشیرەکە ی پێدا ھەلواسی ، (جابر) دەلیت: خەومان ئێ کەوت ،
 کابرایەکی موشریک ھات ، شمشیرەکە ی پیغەمبەری ﷺ دەرھیناو گرتی
 بە دەستی ھەو وتی بە پیغەمبەر ﷺ: لێم دەترسی؟ فەرمووی: نەخیر ، وتی: چی
 دەستم دەگرت ئەگەر بتکوژم؟ فەرمووی: (اللّٰه).

(جابر) دەلیت: پیغەمبەر ﷺ بانگی کردین ، چوینە خزمەتی دەبینین
 عەرەبیکی دەشتەکی لە پالیدا دانیشتو ھە ، پیغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەم کابرایە
 شمشیرەکە ی منی دەرھینا لە کاتی کدا من نوستبووم ، کە ھەستام شمشیرەکە ی
 بە دەستەو گرتبوو ، پێی وت: چی دەستم دەگرت ئەگەر بتکوژم ؟ وت: (اللّٰه) ،
 ئەو دەبینن دانیشتو ھە . پاشان پیغەمبەری خوا ﷺ ھێچ سەر زەنشتیکی نە کرد .

لە رێوایەتیکی تردا ھاتو ھە ، نوێژ دابەستراو دوو پکاتی پێکردن ، پاشان
 دواکەوتن ، دوو پکاتی کرد بو کۆمەلەکە ی تریش ، پیغەمبەری خوا ﷺ چوار پکاتی
 کردو دوو کۆمەلەکەش یەکی دوو پکاتی بو کردن .

لە رێوایەتەکە ی (ابی عوانە) شدا ھاتو ھە: شمشیرەکە لە دەست کابرا کەوتە
 خوارو ھە ، ئەنجا پیغەمبەری ﷺ ھەلی گرت ، فەرمووی: چی رێگرت دەکا لە من؟
 کابرا وتی: مەردی خودابە رەحیم پی بکە ، فەرمووی: شایەتی دەدە ی کە جگە لە
 (اللّٰه) خودای تر نیەو منیش پیغەمبەری خودام؟ کابرای ئەعرابی وتی: پەیمان
 پی دەدەم شەرت لەگەڵدا نەکەم و لەناو کۆمەلێکی شدا نەبم دژایەتی تو بکەن .
 دەلیت: بەرەلای کرد ، ئەنجا دەشتەکیە کە چو ھەو بۆلای خزمانی و وتی: لای
 پیاویک بووم باشترین مڕۆقە لە دنیا دا .^٢

١ / صحیح البخاری باب (غزوة ذات الرقاع) ٥٩٢/٢ ، (صحیح المسلم) باب (غزوة ذات الرقاع) ١١٨/٢ .

٢ / صحیح البخاری ٤٠٧/١ ، ٥٩٢ .

٣ / مختصر سيرة الرسول ، نویسنی شیخ عبداللّٰی نەجدی ل ٢٦٤ -- بڕوانە (فتح الباری) ٧ / ٤١٦ .

له ریوایه ته که ی (بخاری) یشدا هاتوه: له (مسدد) هوه له (ابی عوانه) و
 نهویش له (ابی بشیر) هوه دهلیت: نهو کابرایه ناوی (غورث) ی کوپی (حارث) بوو ،
 (ابی حجر) دهلیت: به سه رهاته که لای (واقدی) واهاتوه ، که کابرا ناوی (دعشور) و
 دوايش موسلمان بووه ، به لام پی دهچیت دوو به سه رهاته که له دوو غه زای
 جیاوازا دپوویان دابییت ، (والله اعلم).^۲

له گه پانه وه یاندا لهو شهره کابرایه کی موشریک سویندو ناوی کرد که
 نه گه ریته وه تاخوینی یه کی که له هاره لانی پیغه مبهری ﷺ نه ریئت ، شهوات
 پیغه مبهري ﷺ دوو پیاوی دانا به چاودیږی شهو بو ئاگا بوون له جموجولی دوزن ،
 که بریتی بوون (عباد) ی کوپی (بشر) و (عمار) ی کوپی (یاسر) ، کابرا تیریکی گرتو
 (عباد) له کاتی نویژدا بوو ، نهو تیره ی دهره یناو نویژه که ی نه بړی ، تا سی تیری
 لیدا ، نویژه که ی نه بړی تا سلوری دایه وه ، نهجا هاره له که ی هه ستاند ، (عمار)
 وتی: (سبحان الله) نه ی بوچی بیډارت نه کړدمه وه. (عباد) وتی: به راستی له
 سوره تیکدا بووم دهم خویند حزم نه کړد بیږم.^۳

نهم غه زایه دهریکی گه وړه ی هه بوو له ترس خستنه ناودلی عه ربه
 ده شته کیه کاند ، نه گهر سهیریکی دریژی نهو سریانه بکه یین له دوا ی نهو غه زایه وه
 پوویاندا وه ، ده بینین هیچ یه کی که له تیره کانی (غطفان) زاتیان نه کړد که دوا ی نهو
 غه زایه سهر بهر بکه نه وه ، بگره سهریان شو پکړدو ورده ورده خو یان دها
 به دهسته وه موسلمان ده بوون ، به لکو ده بینین چهن دین تیره ی نهو خیل له فته تح
 کړدنی مه که دها به شداریان کړد له گه ل موسلمان ه کاند او شه پری (حنین) یشیان کړدو
 غه نیمه شیان بهر که وت ، دوا ی نهو وش پیاویان بو نیږا بو کو کړدنه وه ی سه ده قه
 له دوا ی فته تحیشه وه ده یاندا ، بهو شیوه یه هه رسی باله که تیکشکان و هیمنایه تی و
 ناشتی له ناوچه که دها بهر قه ران بوو ، موسلمان ه کان دوا ی نهو توانیان به ناسانی
 هه رچی که لین و که مو کوپی هه یه بیگرن ، له پاش نهو غه زایه وه ریخوشکهری کرا
 بو فته تح کړدنی ناوچه کانی ترو شوینه گه وره کان ، چونکه ناوخوی ولات بهرو
 ناراسته ی بهر ژه وه ندی موسلمان ه کان ده چوو.

^۱ / صحیح البخاری ۲ / ۵۹۲ .

^۲ / فتح الباری ۷ / ۴۲۸ .

^۳ / زاد المعاد ۲ / ۱۱۲ ، بو دریژي نهم غه زایه بېوانه (ابن هشام) ۲ / ۲۰۳ تا ۲۰۹ ، زاد المعاد ۲ / ۱۱۰ و ۱۱۱ و ۱۱۲ ، فتح الباری ۷ / ۴۲۸ ، ۴۱۷ .

پاش گهپانهوه لهو غهزايه پيغه مبهري ﷺ بوماوهي مانگي (شهوال) ي سالي (۷) ي كوچي دانيشت ، لهو ماويه دا چهند سريه يكي به نه ملو نه ولادا نارد ، نه مهش دريژه يه تي:

۱. سريه ي (غالب) ي كوپي (عبدالله) ي (ليثي) بهرو (بني ملوح) له (قديد) ، له مانگي (صفر) يان (رهبيعي يه كه م) ي سالي (۷) كوچي دا. (بنو ملوح) نهو خيله بوون كه. هاوه له كان ي (بشير) ي كوپي (سويد) يان شهيد كرد بوو ، نه سريه يه ي نارد بو توله كردنه وه لييان ، به شهودا دايان به سيرياندا نه وه ي كوژا كوژاو مهرو مالاته كه يان دانه بهر ، سوپايه يكي گه وره كه وتنه دواي موسلمانان نزيك بونه وه بارانيكي زورباري ، لافاويكي گه وره ي هستاندو نه يه يلا بگه نه سهر موسلمانان كان ، موسلمانان كان به بيوه يي گه يشتنه وه جي.

۲. سريه ي (حسمي) له (جمادي دوهم) ي سالي (۷) ي كوچي دا ، باسي له نامه ي پادشاكاندا هات.

۳. سريه ي (عمر) ي كوپي (خطاب) بو (تربه) له مانگي (شعبان) ي سالي (۷) ي كوچي دا ، سي پياوي له گه لدا بوو ، به شهو دهر وشتن و به پوژ خويان هه شار دودا ، هه وال گه يشته (هوانن) هه لاتن ، (عمر) هاته سهر مال و حاله كانيان كه سي نه بيني و گه پرايه وه بو مه دينه.

۴. سريه ي (بشير) ي كوپي (سعد) ي (انصاري) بو (بني مرة) له ناوچه ي (فدك) له (شعبان) ي سالي (۷) ي كوچي دا ، له گه ل سي پياودا ، بويان دهر چوو مهرو مالاته كه ي هيان ، شهو نهوان دايان به سيريانداو تيربارانيان كردن تا هيچ تيريان پي نه ما ، هه موويان كوژان جگه له (بشير) له لاي جوله كه يه كه خوي هه شاردا تا چاك بووه ، نه نجا گه پرايه وه بو مه دينه.

۵. سريه ي (غالب) ي كوپي (عبدالله) ي (ليثي) له (ره مهزان) ي سالي (۷) ي كوچي دا بو (بني عوال) و (بني عبد) ي كوپي (بني كلبه) له (ميفعه) ، وتراويشه كه بو (حركات) بووه له ناوچه ي (جحيغه) له گه ل سه دو سي پياودا ، هيرش ده كه نه سيريان و ههرچي بهرنگار ده بيته وه ده يكوژن و مهرو مالاته كه يان دينن ، لهو سريه يه دا (اسامه ي كوپي زيد) (مرداس) ي كوپي (نهيك) ي كوشت پاش نه وه ش كه وتي (لااله الا الله) ، پيغه مبهري خوا ﷺ سهر زهنشتي كردو پي فهرموو: نهري تو دلت له ت كردبوو تا بزاني راست دهكات يان درو؟

٦. سريه‌ی (عبدالله‌ی کوپى (رواحه) به‌رهو (خير) له مانگى (شه‌وال‌ی سالى (٧)ى كوچى‌دا له‌گه‌ل (٢٠) ئه‌سپ سواردا ، له‌به‌رئه‌وه‌ی (اسير) يان (بشير)ى کوپى (زام) خه‌رىكى كو‌کردنه‌وه‌ی خيلى (غطفان) بوو بۆ هيرش كردنه سهر موسلمانانه‌كان ، هه‌رچۆنكى بوو (اسير)يان له‌ناو هاوه‌ئه‌كانيدا له‌گه‌ل سى كه‌سدا هينايه ده‌ره‌وه‌و هانياندا كه‌ئه‌گه‌ر بى‌ت و موسلمان بى‌ت پى‌غه‌مبه‌رى خوا ﷺ ده‌يكاته سه‌ركارى خه‌يبه‌ر ، كه‌ گه‌يشته (قرقره‌نيار) له‌نيوان هه‌ردوو لادا جياوازي و دووبه‌ره‌كى و گومان خراپى دروست بوو ، بووه‌ هو‌ى هه‌لگى‌سه‌نى شه‌رو كوژراني (اسير) و هه‌موو هاوپ‌تيكاني.

٧. سريه‌ی (بشير)ى کوپى (سعد)ى (انصاري) به‌رهو (يه‌مه‌ن) و (جبار) كه‌ دوو ناوچه‌ى سه‌ر به (غطفان) يان (فزاره) و (عذره) بوون، له‌ مانگى (شه‌وال‌ی سالى (٧)ى كوچى‌دا، له‌گه‌ل سى سهد چه‌كدارى موسلماندا ، بۆ پووبه‌پوو بونه‌وه له‌گه‌ل كو‌مه‌لي‌ك كه‌ خه‌رىك بوون ده‌ياندا به‌سه‌ر شارى مه‌دينه‌دا ، شه‌و ده‌پوشتن و پوژيش خو‌يان هه‌شارده‌دا ، خي‌له‌كه‌ هه‌والى هاتنى (بشير)يان پى‌گه‌يشته هه‌لاتن ، مه‌رو مالا‌تيكى زو‌ريان ئى به‌جى‌ماو كه‌وته ده‌ست موسلمانانه‌كان ، دوو پياويشيان ئى به‌دي‌ل گى‌راو (بشير) هه‌ردوو‌كيانى هينا بۆ مه‌دينه‌و بردنيه خزمه‌ت پى‌غه‌مبه‌رى خوا ﷺ ، له‌وى موسلمان بوون.

٨. سريه‌ی (ابى حدرد)ى (اسلمى) به‌رهو (غابه) ، (ابن قيم) له‌نيوه‌ندى سريه‌كاني سالى هه‌وتى پيش عومره‌ى قه‌زا كردنه‌وه‌دا باسى كردوه ، پوخته‌كه‌ى ئه‌وه‌يه كه‌ پياويكى خيلى (جشم)ى کوپى (معاويه) به‌ژماره‌يه‌ك چه‌كدارى زو‌ره‌وه هاتبوه (غابه) و ده‌يويسه‌ت خيلى (قيس) پازى بكات بۆ شه‌رى موسلمانانه‌كان . پى‌غه‌مبه‌رى خوا ﷺ (ابا حدرد)ى له‌گه‌ل دوو پياوى تردا بۆ ناردن ، (ابو حدرد) نه‌خشه‌يه‌كى جه‌نگى زو‌ر مه‌حه‌كه‌مى دا‌رشته بۆ ئه‌وشه‌په‌ر ، به‌شي‌وه‌يه‌كى خراپ دو‌ژمنى تي‌كشكاندو ژماره‌يه‌كى زو‌رى له‌ وشته‌رو مه‌رومالا‌ت پى به‌جيه‌يشتن.

١ / زاد المعاد ٢ / ١٤٩ ، ١٥٠ بۆ دري‌ژه‌ى باسى ئه‌و سريانه‌ بى‌روانه (رحمة للعالمين) ٢ / ٢٢٩ ، ٢٣٠ ، ٢٣١ ، (زاد المعاد) ٢ / ١٤٨ ، ١٤٩ ، ١٥٠ ، هه‌روه‌ها (فهوم اصل الاش) له‌گه‌ل په‌راويزه‌كاني ل ٢١ ، (مختصر سيرة الرسول) نوسيني (شيخ عبدوللا‌ى نه‌جدي) ل ٢٢٢ ، ٢٢٣ ، ٢٢٤ .

عومره‌ی قه‌زا کردنه‌وه

حاکم ده‌لێت: هه‌واله‌کان ده‌ماو‌ده‌م ده‌لێن: له‌مانگی (ذو العدة) دا پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ فه‌رمانی دا به‌هاوه‌له‌کانی به‌رگی عومره بی‌وشن به‌مه‌به‌ستی قه‌زا کردنه‌وه‌ی عومره ، فه‌رمانیشی پێ‌دان ئه‌و که‌سه‌ی په‌یمانی حوده‌یبیه‌ی دیوه دوانه‌که‌وی‌ت ، جگه له شه‌هیده‌کان که‌س دوانه‌که‌وت ، چه‌ندین که‌سی تریش به‌نیازی عومره کردن له‌گه‌لیدا به‌رێ‌ که‌وتن ، ژماره‌یان جگه له ژن و منال دوو‌هه‌زار که‌س ده‌بوو.^١

(عویف)ی (أبا رهم)ی (غفاری) به‌سه‌ر مه‌دینه‌وه به‌جێ‌هێشت ، شه‌ست و شتری‌شی دایه به‌رخۆی ، (ناجیه)ی کو‌پی (جندب)ی (اسلمی) کرده سه‌روکاریان ، هه‌ر له (ذی الحلیفه) وه ئی‌حرامی عومره‌یان کرد ، ده‌ستیان کرد به‌وتنی (لبیک اللهم لبیک) ، هه‌موو موس‌لمانان ده‌یان‌وته‌وه ، به‌ته‌واوی چه‌ك و تفاق‌ی شه‌ریان پێ‌بوو ، نه‌بادا قو‌ره‌یش په‌یمان‌شکێ‌نیه‌کیان له‌گه‌لدا بکه‌ن ، که‌ گه‌یشته (یا‌جج) هه‌موو که‌ل و په‌ل‌ جه‌نگی دانا له شی‌رو تی‌رو پ‌م و گور‌زو ، (اوس)ی کو‌پی (خول)ی (انصاری) له‌گه‌ل دو‌سه‌د سواردا به‌لایه‌وه به‌جێ‌هێشت ئه‌نجا به‌شم‌شێ‌ری ئه‌سپ سوارو له کێ‌لندا خۆی کرد به‌ناو شاری مه‌که‌که‌دا.^٢

پی‌غه‌مبه‌ری ﷺ به‌سواری و شتره‌که‌ی (قصواء) وه چو‌وه مه‌که‌که ، موس‌لمانه‌کان ده‌وریان‌داو شم‌شێ‌ره‌کانیان هه‌لکێ‌شاو (لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ) یان ده‌وت.

موشریکه‌کان چو‌ونه ده‌ره‌وه بۆ شاخی (قعیق‌عان) - ئه‌و شاخی ده‌که‌وی‌ته باکو‌ری کابه‌وه ، بۆ ئه‌وه‌ی موس‌لمانه‌کان ببینن ، له‌به‌ینی خۆیاندا ده‌یان‌وت: سه‌یرکه‌ن که‌ هاتن هه‌موویان قه‌یه‌غه‌ی شاری (یث‌رب) قه‌له‌وی کردون. پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ فه‌رمانی دا به‌هاوه‌له‌کانی هه‌رسی قو‌ناغه‌که‌ بپ‌رن و ئه‌مه‌سه‌رو ئه‌وسه‌ری (رکن) بکه‌ن ، بۆیه فه‌رمانی ب‌رینی هه‌موو قو‌ناغه‌کانی پێ‌نه‌دان له‌به‌رمانه‌وه ، بۆیه ئه‌مه‌ی کرد تا موشریکان هی‌زه‌که‌ی ببینن^٣ ، هه‌روه‌ها فه‌رمانی پێ‌دان شانی راستیان پ‌ووت بکه‌ن و به‌رگه‌که‌ بده‌ن به‌سه‌ر شانی چه‌پیاندا.

^١ / فتح الباری ٧ / ٧٠٠.

^٢ / هه‌مان سه‌رچاوه ، هه‌روه‌ها (زاد المعاد) ٢ / ١٥١.

^٣ / صحیح البخاری ١ / ٢١٨ ، ٢ / ٦١٠ ، ٦١١ ، صحیح المسلم ١ / ٤١٢.

پیغمبهری خوا ﷺ له (ثنية) چووه ناو مهککه که دهروانیّت بهسه
(حجون) دا ، موشریکان ریز بوو بوون سهیریان دهکرد ، بهردهوام بوو له (تلبیه) ،
تادهستی گرت به (رکن) وه له (محجّنة) دا ، پاشان تهوافی کرد ، موسلمانانیش
به‌دوایدا تهوافیان کرد ، (عبدالله) ی کوپی (رواحه) له‌به‌ردهم پیغمبهری خوا ﷺ
ده‌پژشت و شمشیزه‌که‌ی هه‌لکشابوو ده‌یوت:

خلو بنی الکفار عن سبيله خلوا فكل الخير في رسوله
قد انزل الرحمن في تنزيله في صحف تتلى على رسوله
يارب اني مؤمن بقبيله اني رأيت الحق في قبيله
بان خير القتل في سبيله اليوم نضربكم على تنزيله
ضربا يزيل الهام عن مقيله ويذهل الخليل عن خليله^۱

له فهرموده‌که‌ی (انس) دا ، (عمر) فهرمووی: ئه‌ری (ابن رواحه) تو شهرم
ناکه‌یت له‌به‌ردهم پیغمبهری خواداو له‌ناو حهره‌می خوادا شیعر ده‌خوینیت‌ه‌وه؟
پیغمبهری خوا ﷺ فهرمووی: عومهر وازی ئی بهینه ، ئه‌و شیعره‌ی (عبدالله) له‌تیر
هاویشن خیراتره بو سهردل و ده‌روونیان.^۲

ئه‌نجا پیغمبهری خوا ﷺ و موسلمانه‌کان سی قوناغه‌کیان بری ، که
موشریکان به‌و گورج و گۆلیه‌ بینیان به‌یه‌کتریان وت: به‌ئه‌مانه‌تان ده‌وت
قه‌له‌بوون و هیچیان پی‌ناکریت ، وه‌للا مهر ئه‌وانه له‌فلانه‌که‌س و فیساره‌که‌س
به‌هیزترن.^۳

که له‌ته‌واف کردن بو‌ه‌وه ، که‌وته‌پاکردنی نیوان (صفا) و (مروه) ، که
لیب‌ه‌وه له‌(مروه) دا (هدی) ه‌که‌ی وه‌ستان ، فهرمووی: (ئه‌مه‌قوربانیه‌که‌یه ، هه‌موو
شوینیکی تری ده‌ورو به‌ری مه‌ککه‌ش قوربانیه‌گیه) ، له‌(مروه) دا قوربانیه‌که‌ی
سه‌ربرپی و سه‌ری چاک کرد ، موسلمانه‌کانیش به‌هه‌مان شیوه‌یان کرد ، پاشان
چه‌ند که‌سیکی نارد بو (یا‌جج) بو ئه‌وه‌ی به‌سه‌ر چه‌ک و تفاقه‌کانه‌وه‌بن و ئه‌وانی
تریش بین و دروشمی خو‌یان ئه‌نجام بدن ، ئه‌وانیش هاتن.

پیغمبهری خوا ﷺ سی‌پوژ له‌مه‌ککه‌دا مایه‌وه ، که‌پوژی چواره‌م هات ،
موشریکان هاتن بو‌لای (علی) وتیان: بلی به‌هاوه‌له‌که‌ت ، واده‌که‌ی ته‌واو بوو

^۱ / به‌یتی شیعره‌کان په‌رته‌وازه‌ن و له‌چه‌ند شویننیکا کومان کردنه‌وه.
^۲ / (ترمذی) روایه‌تی کردوه ، (باب الاستئذان) و (الادب) و (انشاء الشعر) ۱۰۷/۲.
^۳ / صحیح المسلم ۴۱۲/۱.

بابرواته دهرهوه ، پیغه مبهري خوا ﷺ چوو دهرهوه له مهككهوه له (سرف) دابهزي و لهويدا ماوهيك مايهوه.

كه پيغه مبهري خوا ﷺ له مهككه دهرچوو كچولهكهى (حمزه) (پ) به مامه مامه شويينان كهوت ، (على) هليگرت ، لهويدا لهسهر نهو كچولهيه (على) و (جعفر) و (زيد) بوو به قسهو باسيان ، پيغه مبهري خوا ﷺ داي به (جعفر) ، چونكه پورى هاوسهري (جعفر) بوو.

لهريگهى هم عومرهيه دا بوو ، پيغه مبهري ﷺ (ميمونه)ى كچى (الحارث)ى (عامري) خوازيينى كرد ، پيغه مبهري ﷺ پيش چوونه ناو مهككه (جعفر)ى كوپى (ابى طالب)ى نارد بو خوازيينى ، (ميمونه) كاري خوئ دايه دهست (عباس) چونكه (ام الفضل)ى خوشكى ، خيزانى (عباس) بوو ، نهو يش پازى بوو ، كه له مهككه دهرچوو (ابا رافع)ى به جى هيشت بو نهوهى (ميمونه)ى بو بگوازيتهوه كه دهروات ، له (سرف) پيغه مبهري خوا ﷺ (ميمونه)ى گواستهوه.

هم عومرهيه ناوړا عومرهى قهزا، لهبرنهوهى لهجياتى عومرهكهى حوده بيبه بوو، يان لهبرنهوهى بهو پييه بوو قهزاگهري يان ناشتبونوهى لهسهر كرا له حوده بيبه دا ، ليكولهران پاي دوهم په سهند دهكهن ، هم عومرهيه چوار ناوى هيه: (عومرهى قهزا ، عومرهى قهزيه ، عومرهى (قصاص) ، عومرهى سولج).

دواى گه پانهوه له عومرهى قهزا چهند سريه يه كى به چوارده وړدا نارد ، نه مهش پوخته يانه:

۱. سريه (ابن ابى العوجاء) له مانگى (ذى الحجة)ى سالى (۷)ى كوچيدا ، له گهل (۵۰) پياودا ، پيغه مبهري خوا ﷺ ناردنى بو خيلى (بني سليم) ، بو نهوهى بانگيان بكن بو ئيسلامه تى ، وتيان: پيوستمان نيه بهو بانگه وازهى تو ، پاشان شهريكى سهختيان كرد له گهل موسلمانان كاندا ، (ابو العوجاء)ى تيذا بريندار بوو ، دوو كه سيش له دوژمن به ديلي گيران.

۲. سريه (غالب)ى كوپى (عبدالله) بو نهو شويتهى هاوه له كانى (بشير) يان تيذا شهيد كرا له (فذك) ، له مانگى (صفر)ى سالى (۸)ى سالى كوچيدا له گهل دوو سهه پياودا ، چهند پياويكيان ئى كوشتن و ژماره يه ك و شتريشيان دهستكهوت.

۱ / زاد المعاد ۱۰۲/۲.

۲ / بروان (زاد المعاد) ۱۷۲/۱ و فتح الباري ۵۰۰/۷.

۳ / بروانه همان سرچاوه.

۳. سريه‌ی (ذات اطلع) له مانگی (ره‌بیعی یه‌که‌م) ی سالی (۸) ی کۆچی دا ، خیلّی (بنو قضاة) کۆمه‌لیکی زۆریان کۆکردبوه‌و بۆ هه‌لکوتانه‌ سهر موسلمانه‌کان ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (کعب) ی کۆپی (عمیر) ی (انصاری) له‌گه‌ل پانزه‌ پیاو‌دا بۆ ناردن ، به‌دوژمن گه‌یشتن ، بانگیان کردن بۆ ئیسلامه‌تی ، گوئیان پی‌ نه‌دابوون و تیر بارانیان کردبوون و جگه‌ له‌ پیاویک هه‌موویان شه‌هید کردبوون ، نه‌و که‌سه‌ش له‌ نیوان کۆژاوه‌کاندا خۆی کردبوو به‌ مردوو.

۴. سريه‌ی (ذات عرق) بۆ (بنی هوازن) له‌ مانگی (ره‌بیعی یه‌که‌م) ی سالی (۸) ی کۆچی دا ، خیلّی (هوازن) جاریکی تریش نیازی کۆکردنه‌وه‌ی دوژمنانیان هه‌بوو ، (شجاع) ی کۆپی (وهب) ی (اسد) ی بۆ ناردن له‌گه‌ل بیست و پینچ پیاو‌دا ، که‌مینیان نه‌دیوو ، به‌لام ژماره‌یه‌ک وشتریان ده‌ست که‌وتبوو.

جه‌نگی (مؤتة)

ئه‌م جه‌نگه‌ گه‌وره‌ترین پووبه‌پووبونه‌وه‌ی جه‌نگی‌یه ، گه‌وره‌ترین شه‌ری خویناویه‌ موسلمانه‌کان له‌ ژبانی پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ دا ئه‌نجامیان دا‌ییت ، ئه‌م جه‌نگه‌ بووه‌ پی‌شه‌کی و ده‌ستپیک‌یک بۆ فه‌تح کردنی ناوچه‌کانی نه‌سرانی نشین ، ئه‌م جه‌نگه‌ له‌ (جه‌مادی یه‌که‌م) ی سالی (۸) ی کۆچیدا پووی داوه ، به‌رامبه‌ر به‌مانگی (ئوگستۆس) یان (سیپتیمبه‌ر) ی سالی (۶۲۹) ی زایین.

(مؤتة) گوندیکه‌ ده‌که‌و‌یتته‌ خوارووی شامه‌وه ، نیوان (مؤتة) و (بیت المقدس) دوو فهرسه‌خ پی‌یه‌.

هۆی جه‌نگه‌که‌

هۆی ئه‌م جه‌نگه‌ ئه‌وه‌یه ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ به‌ (حارث) ی کۆپی (عمیر) ی (ازدی) دا نامه‌یه‌کی نارد بۆ گه‌وره‌ی (بصری) ، له‌ریگه‌دا (شرحیل) ی کۆپی (عمرو) ی (غسان) ی که‌ سه‌رکار بوو به‌سه‌ر خاکی (بلقاء) ی شامه‌وه‌ له‌لایه‌ن (قیصر) هوه‌ دانرابوو ، ئه‌م پیاوه‌ چووه‌ ریگه‌ی نی‌راوه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، گرتی و به‌ستیه‌وه‌ و کوشتی.

^۱ / رحمة للعالمین ۲/ ۲۲۶.

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه‌ له‌گه‌ل (تلفیح فہوم اہل الاثر) نویسنی (ابن الجوزی) ل ۲۲.

لهوكاته‌دا كوشتنى فروستاده‌و نىراو يه‌كيك بوو له‌توانه گه‌وره‌كان ، وه‌كو لىدانى شه‌پيورى شه‌ر وابوو ، پىغه‌مبه‌ر ﷺ ئه‌مه‌ى زور به‌لاوه سه‌خت و ناخوش بوو ، بويه كه هه‌واله‌كه‌ى پىگه‌يشت سوپايه‌كى سى هزار كه‌سى بو سازدان ئه‌مه‌ش گه‌وره‌ترين سوپاي ئىسلامى بوو جگه له‌جه‌نگى ئه‌حزاب پىشتر موسلمانان به‌و شيوه‌يه ژماره‌يان زور نه‌بوو.

ميره‌كانى سوپاو راسپاردى پىغه‌مبه‌ر ﷺ بويان

پىغه‌مبه‌ر ﷺ (زىد)ى كوپى (حارثة)ى كرد به‌سه‌ركرده‌ى سوپاو فره‌مووى: نه‌گه‌ر شه‌هيد بوو (جعفر) دابنين ، نه‌گه‌ر ئه‌ويش كوژرا (عبدالله)ى كوپى (رواحه) دابنين^١ ، ئالايه‌كى سپى بو دانان و دايه ده‌ست (زىد)ى كوپى (حارثة)^٢.
راى سپاردن كه برونه سه‌رشوينى شه‌هيد بوونى (حارث)ى كوپى (عمير) ، ئه‌وانه‌ى له‌ويدان بانگيان بكه‌ن بو ئىسلام ، نه‌گه‌ر وه‌لاميان دايه‌وه‌و هاتن به‌ده‌متانه‌وه ئه‌وه باشه ، وه‌گه‌رنا پاش پشت به‌ستن به‌خودا لىيان بدن و شه‌ريان له‌گه‌لدا بكه‌ن و پىتى فره‌موون: (به ناوى خوداه‌و له پىناوى خوادا غه‌زا بكه‌ن له‌گه‌ل ئه‌وانه‌دا بى باوه‌رن ، په‌يمان مه‌شكينن و مه‌ده‌ن به‌سه‌رياندا ، منالى شيره‌خوره‌و ژن و پياوى به‌ته‌مه‌ن و بى‌چه‌ك و خواپه‌رستانى ناو كلنساكان مه‌كوژن ، دارخورما و هيج دارىكى تر مه‌برن ، هيج بينايه‌ك مه‌پوخينن)^٣.

مالئاوايى كردن له سوپاي ئىسلامى و گريانى (ابن رواحه)

كه سوپاي ئىسلامى خوى ناماده‌كرد بو به‌ريكه‌وتن، خه‌لكى ناماده‌بوون و خوا حافىزيان كرد له ميره‌كان ، پىغه‌مبه‌ر ﷺ و هاوه‌لان سلاويان لىكردن ، له‌ويدا يه‌كيك له سه‌ركرده‌كانى سوپا ده‌ستى كرد به‌گريان ، ئه‌ويش (عبدالله)ى كوپى (رواحه) بوو، پىيان وت: چى ده‌تگريه‌نييت؟ وتى: سويندم به‌خوا مه‌سه‌له‌كه خۆشه‌ويستى دنيا نيه‌و دوركه‌وتنه‌وه‌ش نيه له‌ئيوه ، به‌لكو هوكه‌ى ئه‌وه‌يه گويم ئى بوو جارنكيان پىغه‌مبه‌ر ﷺ نايه‌تيكى خوينده‌وه باسى ئاگرى دوزه‌خى تىدا‌بوو: ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾ مريم ٧١ (واته: هيج يه‌كيك نيه له

^١ / زاد المعاد ١٥٥/٢ ، فتح البارى ٥١١/٢.

^٢ / صحيح البخارى (باب غزوة مؤتة من ارض الشام).

^٣ / (مختصر سيرة الرسول) نوسيني شيخ عبدالله نهدى.

^٤ : هه‌مان سه‌رجاره ، (رحمة للعالمين) ٢٧١/٢.

ئىيۇه بەدۈزەخدا گۈزەر نەكات، ئەمە بىر يارىكى يەكلايى خودايە) منىش بىر دەكەمەۋە پاش گۈزەركردن چۈن دەتوانم دەريازىم؟

موسلمانان وتيان: خوا بتانپاريزىت و لەشەر لاتان بدات و بەيئەيى و

سەلامەتى و دەسكەوتەۋە بتانگىرپتەۋە، (عبداللە)ى كوپى (رواحۋ) وتى:

لَكُنِّي أَسْأَلُ الرَّحْمَنَ مَغْفِرَةً وَضْرِبَةَ ذَاتِ قُرْعٍ تَقْذِفُ الرُّبْدَ

أَوْ طَعْنَةً بِيَدِي خِرَّانٍ مُجْهَرَةً بِحَرِيَّةٍ تَنْفِذُ الْأَحْشَاءَ وَالْكَبْدَ

حَتَّى يَقَالَ إِذَا مَرَوْا عَلَى جَدَّتِي^۲ أُرْشِدَهُ اللَّهُ مِنْ غَايٍ ، وَقَدْ رَشِدَا

دوای ئەۋە سوپاکە کەوتەپرى، پىغەمبەرىش ﷺ لەگەلىان بەرىكەوت بۆ

خوا حافىزى ئى كردن ، تاگەيشتە (ثنية الدواع) ئەنجا ۋەستاو ، خواحافىزى ئى

كردن^۳.

بە جۆلەكەوتنى سوپای ئىسلامىي ،

لە پردا كەوتن بەسەر بارىكى ترسناكدا

سوپای ئىسلامىي جولا بەرەۋە باكور ھەتا گەيشتە (معان) لەخاكي شامدا ،

كە پالى داۋە بە حىجازى باكورەۋە ، لەویدا ھەۋالىيان بۆ ھات كە (ھەرقل) بە سەد

ھەزار چەكدارى پۆمەۋە لە (مآب)ى خاكي (بلقاء) دابەزىۋە ، خىلەكانى (لخم) و

(جزام) و (بلقين) و (بھراء) و (بلىي) بە سەد ھەزارى ترەۋە پالىيان پىۋە داۋە.

ئە نچوۋمەنى راۋىژكارى (معان)

موسلمانەكان ھىچ جۆرە ئەژمارىكيان بۆ سوپايەكى زەبەللاھى لەو جۆرە

نەكرد بوو ، كە لە زەۋىيەكى دورە ۋلاتدا لەپرىكدا لىيان پەيدا بىت ، ئايا دەكرىت

سوپايەكى بچوكى سى ھەزار كەسى ھىرش بكاتە سەر سوپايەكى بى شومارى

لەبن نەھاتوو كە دووسەد ھەزار كەس دەبىت؟ موسلمانەكان سەريان سوپماوو ،

بۆيە دووشەۋە لە (معان)دا مانەۋە بۆ بىر كەندەۋە لە پەۋشەكەۋە راۋىژكردن بەيەكتر

لەبارەى بارودۇخەكەۋە ، وتيان با نامە بنووسىن بۆ پىغەمبەر ﷺ ئەۋىش يان

كەسى ترمان بۆ دەنيرىت يان فەرمانىكمان پىدەدات.

۱ / الفرغ : ناواخن . بۇشايبى.

۲ / الجذث : كۆز.

۳ / ابن هشام . ۲۷۴ / ۲۷۳ / ۲ . زاد المعاد ۱۶ / ۲ . مختصر سيرة الرسول ، نويسيني شيخ عبداللأى نەجدى . ۳۲۷ / ۲

به لأم (عبدالله)ی کوپی (رواحه) درئی ئەم بۆچوونه بوو ، هانی خەلکی دا بۆ شەپو پێی وێن: ئێو بۆ ئەو مەبەستە دەرچوون کە ئیستا لەسەر دلتان گرانە ، ئەویش شەهادەتە ، ئێمە بەژمارە شەڕناکەین لەگەڵ دوژمن ، بەم ئایینە شەڕیان لەگەڵدا دەکەین کە خوا بەھۆیەو پێزی ئی گرتووین ، بەرێکەون ، یان سەرکەوتنە یان شەھید بوون . لەکوێتاییدا پرا هاتە سەر پرایەکی (عبدالله)ی کوپی (رواحه).

سوپای ئیسلام بەرەو لای دوژمن دەجوێت

پاش ئەوەی کە سوپای ئیسلام دووشەوی لە (معان)دا بەسەر برد ، بەرەو خاکی دوژمن کەوتنە جولە ، هەتا سوپاکە (هەرقل) یان لە گوندیکی (بلقاء)دا پێگەشت پێی دەلێن (مشارف) ، دوژمن نزیک بوو ، موسلمانەکان لایاندا بەلای (مۆتە)دا لەوێ سەربازگەیان دانان ، خۆیان سازکرد بۆ شەڕ ، لای راستەو (قطبە)ی کوپی (قتادە)ی (عززی) و لای چەپیشەو (عبادە)ی کوپی (مالک)ی (انصاری) یان دانان.

سەرەتای جەنگو بەدوای یەكداھاتنی سەرکردەکان

لە (مۆتە)دا هەردوولا پێكداھاتن ، شەڕیکی سەخت پووی دا ، (سێ ھەزار) شەڕکەر دژ بە (دووسەد ھەزار) چەكدار وەستاوەتەو ، شەڕیکی سەرسوڕھێنەرەو دنیا بەسەر سامیەو چاوەڕوانی دەكات ، بە لأم کە گەردەلولی باوەڕ ھەلی کرد ئاکامی سەر سوڕھێنەر دەھێنێتە کایەو.

ئالاکە بە دەست (زید)ی کوپی (حارثە)ی پیاو خۆشەویستەکی پێغەمبەرەو ﷺ بوو ، بەسەختی شەڕی دەکرد ، شەڕێک کەم کەس لە سەربازانی تر دەتوانن ئەو جەنگە بکەن ، مەگەر سەربازانی ئیسلام ، بەردەوام شەڕی کرد تا کەوتە نیو پەم تیری دوژمنانەو و شەھید کرا.

دوای ئەو (جعفر)ی کوپی (ابو طالب) ئالاکە (ھەلگرت) ، شەڕیکی قارەمانانە (قارەمانانە)ی کرد ، تا شەڕ شەکەتی کرد لەسەر ئەسپەکی (شقراء) کەوتە خوارەو ، پاشان دەستی کردەو بە جەنگ تادەستی راستی قرتا ، ئەنجا ئالاکە بە دەستی چەپی ھەلگرت ، دەستی چەپیشیان قرتاند ، ئەنجا خۆی دا بەسەر ئالاکە دا پرای گرت هەتا دوا ھەناسەو شەھید کرا ، دەلێن: کابرایەکی پۆمی شیریکی لێداو لەتی کردووە ئەنجا مردووە ، خۆی مەزن لە جیاتنی ھەردوو بالیدا دووبالئ پی بەخشی لەبەھەشتدا پێی بفرێت بۆ ھەر شوێنێک خۆی دەیەوێت ، لەبەرئەو ناونرا: (جعفر الطیار) جەعفەری بالدار ، جەعفەری دووبال.

(بخاری) دهگپرتهوه له (نافع) هوه دهلئت: (ابن عمر) چوووه سهراشهكهی بینی

نزیكهی په نجا برینی پیوهیه به پرم و شیر ، هیچ کامیان له پشتهوه بهری نه کهوتوه.

له پریوایه تیکی تریشدا هاتوه ، (ابن عمر) دهلئت: لهو شه پهدا له گه لیاندا

بووم ، گه پراین بو (جعفری کوپی) (ابو طالب) له نیو کوژاوه کاند دوزیمانه وه ،

شهست و نه وهنده برین و شوینی بهرکه وتنمان بینی به جهسته یه وه که پرم و

شمشیر لیدا بو^۱ . له پریوایه ته که ی (العمری) شدا له (نافع) هوه ئه م به شه ی

له سه ره: (هه موو ئه و برینانه بهر پیشه وه ی جهسته ی کهوتبوو).

که (جعفر) یش شه هید کرا ئیتر (عبدالله) ی کوپی (رواحه) به هه مان جوړی

قاره مانیتی خوی فپیدا یه وه ناو گهرمه ی شه پده که و ئالا که ی برده پیشه وه ،

به سواری ئه سپه که وه ده یو یست له ئه سپه که ی دابه زیت ، هاواری ده کردو ئه م

شیعره ی ده خوینده وه:

أَفْسَمْتُ يَا نَفْسُ لَتَنْزِلَنَّ كَارِهَةً أَوْ لَتُطَاوِعَنَّ

إِنْ أَجْلَبَ النَّاسُ وَشَدُّوا الرُّهَةَ مَالِي أَرَأَيْكَ تَكْرِهِينَ الْجَنَّةَ؟^۲

پاشان له ئه سپه که ی دابه زی ، ئاموژایه کی پارچه یه که گوشتی بو هیئاو

پینی وت: ئه مه بخو بابهرگه ی ئه و شه پده بگریت ، ئه وه چه ند پوژه تو هیچت

نه خواردوه ، لپی وهرگرت یه که پارچه ی لی کرده وه ، ئه نجا فپی داو شمشیره که ی

هه لگرت و چوووه وه ناو شه پده که ، جهنگا هه تا شه هید کرا.

ئالا که به دهستی شمشیریکی خوداوه

له ویدا ئالا که کهوته دهست پیاویکی خیلی (بنی عجلان) ناوی (ثابت) ی

کوپی (ارقم) بوو ئالا که ی بهر ز کرده وه و وتی: موسلمانینه ، ریکه من له سه ره پیاویک ئه م

ئالایه هه لگریت ، وتیان: تو هه لی بگره ، وتی: من ناتوانم. موسلمانان بهر یاریاندا

له سه ره ئه وه ی (خالد) ی کوپی (ولهید) هه لی بگریت ، بهرزی کرده وه و شه پریکی

ئازایانه ی کرد . (بخاری) له (خالد) ی کوپی (ولهید) هوه دهیگریته وه ، وتویه تی: له

پوژی (مؤته) دا نو شمشیر به دهسته مه وه شکاوه له کو تاییدا شمشیریکی یه مانیم به

^۱ / صحيح البخاری (باب غزوة مؤتة من ارض الشام ۶۱۱/۲.

^۲ / هه مان سه رچاوه ۶۱۱/۲.

^۳ / بروانه (فتح الباری) ۵۲/۷ ، پوآه تی فهرمو به جیاوازی ته نه له ژماره که دایه ، هه ردوو پریوایه ته که کراون به یه که به پینی ژماره ی ئه و تیرانه ی بهری کهوتون ، بروانه هه مان سه رچاوه .

دەستەمە ماپەو^۱ . لەدەرپرینکی تردا ھاتوو: لە پۆژی (مۆتە)دا نۆ شمشیر بە دەستەمە شەقی برد ، تەنھا شمشیرێکی یەمانی بەرگە ی گرت بە دەستەمەو^۲.

پێغەمبەر ﷺ لە پۆژی (مۆتە)دا بە (وەحی) ھەوآلی شەھیدبوونی ھاوھەکانی پێگەشیشت لەمەدینە، پێش ئەوێ خەڵک ھەوآلی شەپەکە بەئین ، فەرمووی: ئەو (زید) ئالاکە ی ھەلگرت و شەھید بوو ، پاشان (جعفر) ھەلی گرت و ئەویش شەھید بوو ، پاشان (عبدالله) ی کوپی (رواح) ھەلی گرت و ئەویش شەھید بوو - کە ئەمە ی دەوت چاوی پیروزی فرمیسکی دەباراند - تا شمشیرێکی خودا ئالاکە ی ھەلگرت و پرگاریان بوو^۳.

کوژتایی جەنگە کە

لەگەڵ نواندنی ئەو ئازایەتیە کەم وینە یەدا زۆر سەیر بوو کە سوپایەکی وابچوک لەبەر دەم شالۆی یەک لەدوای یەکی ئەو سوپا گەورە یەدا بوەستیت. بۆیە لەو ھەلۆیستەدا (خالد) ی کوپی (ولید) لیھاتوی خۆی دەرخت لە پرگارکردنی موسڵمانەکاندا لەو شەپە قورسە ی خۆیان تینالاندبوو.

ریوایەتەکان جیاوازی لەسەر چارەنووسی شەپەکە ، پاش تیپرامان لە سەرچەم ریواتەکان وادەردەکەویت ، کە (خالد) ی کوپی (ولید) بەدرژایی ئەو پۆژە توانیویەتی بەرھەنگاری پۆمەکان بکات ، لە یەکەم پۆژی شەپەدا ھەستی کردوہ کە پێویستە فیلێکی جەنگی بەکار بەئینیت دژ بە پۆمەکان و ترس بخاتە دلایەنەوہ ، تابتوانیت موسڵمانەکان کەنار بدات بەبێ ئەوێ بوار ھەبیت پۆمەکان ھێرش بەرامبەر و پاوہدونان بکەن ، چونکە زۆرباش دەیزانی قوتار بوون لەو سوپا زەبەلاحە ئەستەمە ئەگەر موسڵمانەکان پاشە کشە بکەن ، بەدوایاندا پۆمەکان ھێرش دەھێنن و تەفرۆ تونایان دەکەن.

شەپە ی پاشەکشە

کە پۆژی دووہم ھات ، باری سوپاکە گۆپا ، جاریکی تر سازی دانەوہ ، شوینی راست و چەپ و ناوہراستی جی گۆپکی پێ کرد ، کە پۆمەکان سەیریان کردن نەیانناسینەوہ وایانزانی یارمەتی و کۆمەکی نوێیان بۆ ھاتووہ ، ترسیان ئی نیشیت ، ئەنجا (خالد) وریە وریە دەستی کرد بەپاشەکشە یەکی پیکوپیک و لەسەر خۆ ، لەگەڵ

^۱ / صحیح البخاری ، باب غزوۃ مؤتە من ارض الشام ۶۱۱/۲.

^۲ / ھەمان سەرچاوە ۶۱۱/۲.

^۳ / ھەمان سەرچاوە ۶۱۱/۲.

پاراستنی پړکی پړزهکاندا ، پږمهکان شوینیان نهکوتن ، چونکه وایانزانی که نه مه فیلی موسلماننهکانه و بږ بوسه نانهویه تا بیانخه نه قولایی بیابان و تفروتونایان بکه نه .
 بهو شیوهیه سوپای دوزمن بهرو خاکی خوئی گهراپهوهو شوینی موسلماننهکان نهکوت ، موسلماننهکانیش توانیان بهسه لاهمتی خوئیان که ناریده نه و بگه رینهوه بږ مه دینه .

کوژراوانی ههردوولا

لهو شهردا موسلماننهکان دوانزه کهسیان ئی شهید کرا ، پږمهکانیش ژماره ی کوژراوهکانیان نازانریت ، بهلام باسی دریژهی شهردکه بهلگهیه لهسهر زوری کوژراوهکانیان.

کاریگه ریی جهنگه که

لهو شهردا ههرچهنده موسلماننهکان نهیا نتوانی توله ی خوئیان بکه نهوه ، بهلام کاریگه ریه کی گهوه ری هه بوو بږ ناوبانگی موسلماننهکان ، هه موو عهره بی خسته حاله تی سهرسورمان نهبله ق بوونهوه ، چونکه لهو پوژگاردا پږمهکان گه وره ترین و تاکه دهسه لاتداری سهربازی دنیا بوون ، عهره ب پینان وابوو که جهنگ کردن لهگهل پږمهکاندا مانای خووکوشتن و فموتانه ، بویه جهنگکردنی نهو سوپا بچوکه لهگهل نهو سوپا زه به لاهه ی سهر زه ویدا ، که دووسه ده هزارسوار ده بوون و پاشان گه رانهوه ش به بی زیانیکی نهوتو ، بوو بهیه کی که شته سهرسورمه نه رهکانی پوژگارو نهوه ی دهرده خست که سوپای موسلماننهکان تهرزکی نوییه له سوپاو لهو جوړه ئاساییه نیه ، که عهره ب پینی راهاتووه ، بیگومان نهوانه خوا سهریان ده خات و سهرکرده کیان پیغه مبهری خوایه ، بویه ده بینین دوی نهو پروداوه نهو خیلله سهرسه ختانه ی که هه میشه و ههردهم هه لده گزان بهرووی موسلماننهکاندا ، موسلمان بوون ، نهوه بوو خیللی (بنو سلیم) و (اشجع) و (غطفان) و (ذبیان) و (فزاره) و چهنینی تریش موسلمان بوون .
 نهو جهنگه سهره تای دهست پیکردنی شه ری خویناوی بوو لهگهل پږمهکاندا ، پری خویشکردن و سهره تایه ک بوو بږ فته تح کردنی ولاتهکانی پږم و گرتنی زهویه دوره کان له لایه نه موسلماننهکانه وه .

^۱ پروانه (فتح الباری) ۵۱۳/۷ ، ۵۱۴ و (زاد المعاد) ۱۵۶/۲ و دریژهی شهردکه لهو دوو سهرچاوهیهوه وهرگیزاوه لهگهل دوو سهرچاوه کی پیشتر.

سریه‌ی (ذات السلاسل)

که پیغمبر ﷺ هه‌لویستی شه خیلّه عمره‌بان‌هی بۆ دهرکوت که له ده‌ورو به‌ری شامدان و هاوکاری و پشتیوانی پۆمه‌کان ده‌کن دژ به‌موسلمانه‌کان ، هه‌ستی کرد که پیویسته داناییه‌کی ته‌واو به‌کاربه‌یئیت بۆ تیکدانی نیوان شه‌و گرو‌هانه‌و پۆمه‌کان و ببیته هۆی شه‌وی تا ناچاربن یه‌کبگرن له‌گه‌لّ موسلمانه‌کاندا دژ به‌ پۆمه‌کان و جاریکی تر کۆمه‌لی له‌و شیوه‌یه‌ دژ به‌ موسلمانه‌کان گرد نه‌که‌نه‌وه.

(عمرو)ی کوپی (عاصی)ی هه‌لبژارد بۆ جیبه‌جی کردنی شه‌م نه‌خشه‌یه ، چونکه نه‌کی (دایکی باوکی) سه‌ر به‌ خیلّی (بلی) بوو ، له‌ مانگی (جه‌مادی دوو)ی سالی (۸)ی کۆچی‌دا ناردی بۆ ناویان له‌داوی جه‌نگی (مؤتة)وه بۆ شه‌وی رایانکیشیت ، له‌باره‌ی شه‌م پۆشتنه‌ی (عمرو)وه ده‌لیت: پیده‌چیت که هه‌والگره‌کان هه‌والیان هینابیت گوايه کۆمه‌لیکی خیلّی (قضاة) کۆبونه‌ته‌وه تابده‌ن به‌سه‌ر مه‌دینه‌دا ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ (عمرو)ی ناردوه بۆیان ، له‌وانه‌شه هه‌ردوو هۆیه‌که پیگه‌وه بووینت.

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئالایه‌کی سپی دایه‌ ده‌ست (عمرو)ی کوپی (عاص)و ، هاوپا ئالایه‌کی ره‌شیشی له‌گه‌لّدا ناردو له‌گه‌لّ سی‌سه‌د که‌سی کۆچکه‌رو شه‌نسا‌ریدا به‌پیی کردن ، سی شه‌سپ سواریان له‌گه‌لّدابوو ، فه‌رمانی پندا که یارمه‌تی وه‌ربگریت له‌ هه‌ر که‌سیکی خیلّی (بلی) و (عزرة) و (بلقین) که به‌لایدا بگوزهرین ، شه‌و ده‌جولاو به‌ پۆژ خۆی که‌نار ده‌دا ، که له‌کۆمه‌له‌که‌ نزیک بو‌وه هه‌والی بۆ هات که ژماره‌یان زۆر زۆره ، شه‌نجا (رافع)ی کوپی (مکیث)ی (جه‌نی) نارد بۆ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ و داوای کۆمه‌کی تری لیکرد ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ به‌سه‌رکردایه‌تی (ابو عبیده)ی کوپی (جراح) دووسه‌د سوا‌ری تری نارد له‌ کۆچکه‌ران و شه‌نسا‌ره‌کان که (ابوبکر) و (عمر) یان تیدابوو ، ئالای دایه‌ده‌ستیان و فه‌رمانی پیدان کۆبن و پا جیا‌واز نه‌بن ، که (ابو عبیده) گه‌یشته (عمرو) و یستی ئیماه‌ت بکا بۆ خه‌لک ، (عمرو) وتی: تۆ کۆمه‌کیت بۆ من هیناوه ، من میری سوپاکه‌م ، (ابو عبیده) ده‌سته‌به‌جی به‌گوینی کردو، (عمرو) نویژی بۆ خه‌لکه‌که ده‌کرد.

پۇشتن ھەتا گەيشتنە ناوچەى (قضاة) ، چوھ ناوى و ئەوپەرى
شوينەكەى گرت ، لەكۇتاييدا كۆمەللىكى بينى ، ھىرشىيان كرده سەريان ، ئەوانىش
پايانكردو شوينەكەيان بەجى ھىشت و بلاۋەيان ئى كرد.

ئەنجا (عەوف)ى كوپى (مالك)ى (اشجعى) وەك فروستادەيەك نارد بۆلای
پىغەمبەر ﷺ و ھەوالەكەى گەرانەوہ و سەلامەتى سوپاكەى پىراگەياندو ھەوالى
جەنگەكەى بۇ گىپرايەوہ.

(ذات السلاسل) شوينىكە كەوتۆتە پىشت (وادى القرى) لەو شوينەوہ بۇ
مەدينە (۱۰) پۇژ پيادەيە ، (ابن اسحاق) يش دەلئت: موسلمانەكان لەسەر ئاويك
لاياندا لە خاكى (جدام) دا ، پىي دەلئىن (السلسل) بەو بۆنەيەوہ ناونرا بە (ذات
السلاسل).^۱

سەريەى (أبى قتادة) (بۇ خضرە)

ئەم سەريەيە لەمانگى (شعبان)ى سالى ۸ى كۆچى دا بوو، چونكە
(بنى غطفان) لە ناوچەى (خضرە) دا خۆيان مۇلدا بوو (خضرە) زەوى (محارب)ە
لەناو نەجددا ، پىغەمبەرى خوا ﷺ (أبا قتادة)ى بۇناردن لەگەل (۱۵) پياودا ،
ئەوہبوو ھەنديكيان ئى كوشتن و چەند كەسيكىشىيان ئى گرتن و مەپومالاتىكى
زۆريان گرت ، سەريەكە (۱۵) شەوى پىچوہ.^۲

^۱ / بېروانە (سيرة ابن هشام) ۶۲۳/۲ ، ۶۲۴ ، ۶۲۵ ، ۶۲۶ و (زاد المعاد) ۱۵۷/۲ .

^۲ / رحمة للعالمين ۲۳۳/۲ ، (تلقیح فہوم اہل الاثر) ل ۲۳ .

غەزای فەتەح کردنی مەككە

(ابن قیم) دەئیت: پزگارکردنی مەككە ئەر فەتەح گەورەیه بوو ، که خودای مەزن بەهۆیەوه ئایین و پیغمبەرەکی و سەرباز و کۆمەڵەکی سەرخست و مالهەکی خۆی پی پاککردەوه و کردیه سەکۆی هیدایەتی هەموو جیهانیان و پزگارکرد له دەست موشریکان ، پزگارکردنی مەككە ئەر فەتەح بوو که فریشتەکانی ئاسمان مژدەیان پێدەدا و ورشەو جوانی بەئەستێرەکانی ئاسمانیش بەخشی و بەهۆیەوه پۆل پۆل خەڵکان هاتنە سەر ئاینی پیروزی ئیسلام و زەوی پی پووناک بەوهوه.^۱

هۆی غەزاکە

پیشتر له پووداوی (حیدییه)دا وتمان که یهکێک له بەندهکان ئەوهبوو هەر کەسێک ویستی ، بابرواته هاوپیەمانی موخەمەدەوه ﷺ ، هەرکەسیکیش ویستی با برواته هاوپیەمانی قورەیشەوه ، هەر تیرەیهکیش دەرواته ناو هاوپیەمانیتی هەر لایەنێک ئەوا دەبیته بەشیێک لهولایەنه و هەردەست درێژێک بۆ سەری دادەنریت بە دەستدریژی بۆ سەر لایەنی سەرەکیی هاوپیەمانێک.

بەپێی ئەو بەنده خێلی (خزاعه) چوونه ناو هاوپیەمانی پیغمبەرەوه ﷺ و (بنو بکر)یش چوونه ناو هاوپیەمانی قورەیشەوه ، هەریهکێک لهو دوو تیرە چوونه پەناى یهکێک له دوولایەنەکه ، لەنیوان ئەو دوو تیرەیهشدا پیشتر دوزمنایهتی جاهیلیەت هەبوو ، جاروبار دەیاندا بەسەر یهکتریاندا ، که ئیسلام هات و ئەم پەیماننامەیه نوسرا ، هەر یهکیکیان بەئارامی دانیشت ، بەلام (بنو بکر) ئەم دەرڤەتەیان قۆستەوه بۆ سەندنەوهی کۆنە تۆڵەیهک ، (نوفل)ی کۆری (معاویە)ی (دیلى) لەگەڵ کۆمەڵێک کەسی تیرەى (بنو بکر)دا له مانگی (شەعبان)ی سالی (۸)ی کۆچىدا به شەو دایان بەسەر (خزاعه)دا که لەکاتیکیدا بۆ حەوانمەوه لەسەر ئاویک لایان دابوو ناوی (وتیر) بوو ، چەند پیاویکیان ئی کوشتن و دەستیان لەیهکتر وەشاند ، قورەیش (بنو بکر)یان پەر چەك کردبوو ، هەندیک چەکداری تری خێلی قورەیش تاریکی شەویان به هەل زانیبوو لەگەڵیاندا بەشداریان کردبوو ، تا ناچاریان کرد بوون بەرهو (حەرەم) هەلبێن ، که گەیشتبونه (حەرەم) ، خێلی (بنو بکر) هاواریان کردە (نوفل) ، وتیان : (نوفل) نەکەیت ئەوا گەیشتیینه (حەرەم) ، له خوا بێ ناگا مەبه. (نوفل) قەسەیهکی زۆر خراپی لەدەم دەرچوو ، وتی: (بنو بکر) لەمەرو

به دواوه ئیتر خوا نیه ، پرۆن تۆله ی کۆنه قینی خۆتان بکه نه وه ، سویند دهخۆم ئیوه له
 حهرمه دا دزیش دهکهن ، چۆن ئیسته تۆله ی خۆتان ی تیدا ناکه نه وه؟
 که (خزاعه) گه یشتنه مهککه په نایان برد بۆ ماله که ی (بدیل) ی کوپی
 (ورقاء) ی (خزاعی) له گهل مالی دۆستیکیدا که ناوی (رافع) بوو.

(عمرو) ی کوپی (سالم) ی (خوزاعی) به په له خۆی گه یانده مه دینه و چوو
 خزمه ت پیغه مبه ر ﷺ و له به رده میدا وه ستا ، پیغه مبه ر ﷺ له ناو مرگه وتدا دانیشتبوو
 کومه ئیک له موسلمانانی به ده وردا بوو ، (عمرو) دهستی کرد به گو تار خویندنه وه:

يا ربّ اِنِّي ناصِدٌ مُحَمَّدًا	حَلَفْنَا وَحَلَفَ اَبِيهِ الْاُتْلَدَا ^١
قَدْ كَتَمْتُ وَلَدًا وَكَأَ الْاُتْلَدَا ^٢	ثَمَّةَ اَسْلَمْنَا وَلَمْ تُنْزِعْ يَدَا
فَانْصُرْ هَذَاكَ اللهُ نَصْرًا اَيَّدَا	وَادْعُ عِبَادَ اللهِ يَأْتُوا مَدَدًا
فِيهِمْ رَسُولُ اللهِ قَدْ تَجَرَّدَا	اَبِيضٌ مِثْلُ الْبَدْرِ يَسْمُو صُعْدَا
اِنْ سِيَمٌ خَسِفًا وَجْهَةً تَرْتَدَا	فِي فَرِيقٍ كَالْبَحْرِ يَجْرِي مُزِيدَا
اِنْ قَرِيشًا اُخْلَفُوكَ الْمَوْعِدَا	وَنَقَضُوا مِثَاقَكَ الْمَوْكُدَا
وَجْعَلُوا لِي فِي كِدَاءٍ رَصْدَا	وَزَعَمُوا اَنْ لَسْتُ ادْعُوا اَحَدَا
وَهُمْ اَذَلُّ ، وَاَقْلُّ عَدَدَا	هَمْ يَتَوْنَا بِالْوَتْرِ هُجْدَا

وَقَتْلُونَا رُكْعًا وَسُجْدًا^٣

پیغه مبه ری خوا ﷺ پیی فهرموو: خه مت نه بی ت پش تیوانیت ئی ده کری ت.
 پاشان هه ریک که وته پووی ئاسمان ، فهرمووی : ئه وه هه وره ش سه ره تای
 سه رکه وتنی (بنی که ب) ه.

پاشان (بدیل) ی کوپی (ورقاء) ی (خزاعی) له گهل چه ندپیاویکی خیل ی (خزاعه)
 دا که وتنه ری به ره وه مه دینه ، نه وه ستان هه تا گه یشتنه خزمه ت پیغه مبه ر ﷺ له مه دینه وه
 هه وائی پوودا وه که وه کوژدا وه کانی خویاندا یه ، ئه وه شیان پی و ت: که قو ره ی ش یار مه تی
 (بنی بکر) ی دا وه له وه هی ر شه دا ، ئه نجا وه فده که ی گه رانه وه بۆ مهککه .

^١ / اتلد: واته: کۆن ، ئاماژه دهکات بۆ ئوپه یمانه ی له کۆندا له نیاوان (خزاعه) و (بنی هاشم) دا له سه رده می (عبد
 المطلب) دا پووی داوه .

^٢ / ئاماژه یه بۆ دایکی (عبد المناف) که ناوی (حبی) یه وه هاوسه ری (قصی) یه ، له خیلن خزاعه به .

^٣ / له به یته کی تر دا ده ئی ت: قتلنا وقد اسلمنا .

(أبو سفیان) دەچیت بۆ مەدینە

بۆ تازەکردنە وەى سولحەكە

گومانى تىدانيه ئۇ تاوانەى قورەيش و ھاپەيمانەكانى ئەنجامياندا ،
پەيمان شكىنيەكى تەواو پيشيلکردنى پەيماننامەكەى نيوانيان بوو ، بىئەوہى
ھىچ بەھانەيەك ھەيىت ، لەبەرئەوہ كە قوريش ھەستى بەو پەيمانشكىنيە كرد ، لە
چارەنوسى كارەكەو دەستبەجى ئەنجوومەنىكى راويژكاريان بەست و بريارياندا
كە (أبو سفیان)ى سەركرديان وەك نوینەر بنیرن بۆ تازەکردنە وەى سولحەكە لەگەل
پینگەمبەردا ﷺ.

پینگەمبەرى خوا ﷺ ھەوالىدا بەھاوەلانى خۆى ، كە لەدواى ئەم
پەيمانشكىنيە قورەيش چى دەكات ، فەرمووى: دەبينن (أبو سفیان) خۆى
دەگەيەنيئە ئىرە بۆ توند كردنە وەى عەقدەكەو دريژكردنە وەى ماوہى سولحەكە .
(أبو سفیان) بەو پيئەى قورەيش بريارىدا دەرچوو ، لە (غطفان) گەيشت
بە (بدیل)ى كوپى (ورقاء) لەو سەرەوہ بەرەو مەككە دەگەرايەوہ ،

پيى وت: (بدیل) لە كوئوہ ديئت ؟

(أبو سفیان) دەيزانى كە چووہتە لای پینگەمبەر ﷺ.

(بدیل) وتى: لەناو ئەو شيوہدا بەرەو كەنارى دەريا سەردانى (خزاعە)م

كرد.

(أبو سفیان) وتى: سەردانى (محمد)ت كردوہ ؟

(بدیل) وتى: نەخیر.

كە لىك جيابونەوہو (بدیل) چوو بەرەو مەككە ، (أبو سفیان) لەدلى خویدا
وتى: ئەگەر (بدیل) گەيشتيئە مەدينە ئەوا لەئالفەكەيدا ناوكى تىدایە ، چوو
لەلایەكەوہ پشقلی وشرەكەى (بدیل)ى پشكنى سەيرى كرد ناوكى تىدایە ،
وتى: سویند دەخۆم بەخوا چووہتە لای (محمد) و تىئى گەياندوہو.

(أبو سفیان) گەيشتە مەدينە ، چووہ مالى (ام حبيبە)ى كچى ، ويستی

لەسەر پاخرەكەى پینگەمبەر ﷺ دابنيشيت ، لەژيړيدا دەرى كيشا ،

وتى: ئەرى كچى بۆ وادەكەيت ؟

وتی: ئەو ڕاخەری پێغەمبەری خواپە ﷺ تۆ پیاویکی موشریکی پیسی.

(ابو سفیان) وتی: وەللاهی دواى من ، توشى خراپە بوویت.

پاشان دەرچوو ، هەتا گەیشتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ قسەى لەگەڵدا کرد ،

وەلامى ئەدایەوه ، پاشان چوو قسەى کرد لەگەڵ (ابوبکر) دا ، بەلکو تەکا بکات لای

پێغەمبەر ﷺ قسەى لەگەڵدا بکات . وتی: من شتى واناكەم .

پاشان چوو لای (عمر)ى كۆپى (خطاب) قسەى لەگەڵدا کرد ، (عمر) پێى

وت: من تەكەتان بۆ بکەم لای پێغەمبەر ﷺ ؟ وەللاهی ئەگەر دەنکە زەرپراتیکیش

مابێت ، لەسەرى ، شەرتان لەگەڵدا دەکەم .

پاشان چوو لای (علی) كۆپى (ابى طالب) (فاطمە) لای دانیشتبوو،

(حسن) یش منالێكى بچوك بوو گەمەو یاری دەکرد لەو ناوەدا ،

وتی: (علی) تۆ لەهەموویان زیاتر لە من نزیکتری ، بۆ کارێک هاتووم ،

نامەوێت بەنائومێدى بگەرێمەوه ، تەکام بۆ بکە لای موحەممەد با قسەم لەگەڵدا

بکات ،

(علی) پێى وت: دایکت پۆلە پۆت بۆ بکات (ابو سفیان) ، پێغەمبەر ﷺ

بپاری لەسەر شتیك داوه ، کەسمان ناتوانین قسەى تێدا بکەین ،

ئەنجا لای کردەوه بەلای (فاطمە) دا وتی: ئایا تۆ دەتوانیت کۆرەکەت والى

بکەیت پەنای خەلکی بدات و تا دواپۆزیش سەرکردەى هەموو عەرەب بێت؟

(فاطمە) وتی: وەللا کۆرەکەى من ناگاتە ئەوه کە بتوانیت پەنای خەلکی

بدات ، کەسیش ناتوانیت بى فەرمانى بەسەر پێغەمبەر ﷺ پەنای کەس بدات.

لەویدا هەموو دنیا لەبەرچاوى (ابو سفیان) تارک بوو ، بە (علی) كۆپى

(ابو طالب)ى وت: بەترسو لەرزو بیتاقەتى و ئائومێدیهكى زۆرەوه: (ابو الحسن)

وادەبینم سەرى دونیام ئى هاتۆتەوه يەك ، تەکیە ئامۆزگاریم بکەو چى بکەم باشە؟

وتی: وەللاهی نازانم چیت پێیڵیم بەکەلکت بێت، بەلام تۆ گەرەى (بنی

کنانە) یت هەستە پڕۆ خۆت پەنا بە لەناوخەلکیداو خۆت بگەیهنەوه بە خاکو

ئاوى خۆت.

وتی: جائەوه هیچ سوودیكى هەیه؟

(علی) وتی: ئەوەللا باوەرپناکەم، بەلام جگە لەو قسەیه هیچى تر شک نایەم.

(ابو سفیان) هاتهوه بۆ مزگهوت ، وتی: خه لکینه ئهوا من خوّم په ناداوه
له ناو خه لکدا . پاشان سواری وشتره که ی بوو ، گه پرایه وه بۆ مه ککه .

که چووه ناو خیلێ قوپهیش ، وتیان: چیت کرد؟

وتی: چووم بۆ لای (محمد) و قسمه له گه لدا کرد ، وه لّاهێ وه لّامی نه دامه وه ،
چووم بۆ لای (ابن ابی قحافه) لای ئه ویش هیچم پی نه کرا ، پاشان چووم بۆ لای
(عمر)ی کوری (خطاب) بینیم له هه موویان توندتر بوو ، پاشان چومه لای (علی) له
هه موویان نه رم و نیاتر بوو ، شتیکی پی وتم به گویم کرد ، وه لّاهێ نازانم ئه وه دادم
ده دات یان نا؟

وتیان: ئه ی چی پی وتی؟

وتی: پیی وتم: که خوّم هه شار بدهم له ناو خه لکیدا ، منیش وام کرد .

وتیان: ئایا مو حومه د ریگه ی ئه وه ی پیدایت؟

وتی: نه خیر ،

وتیان: نه گبهت ، به خوا مو حومه د گالته ی به عه قلت هاتووه ،

وتی: نه وه لّلا ، جگه له وه هیچی ترم به ده سته وه نه بوو .

خۆ سازدان بۇ غەزاكە و

هەولئى ئاشكرا نە كردنى

لە پىروايە تەكەى (طبرانى) دا ھاتو ، كە پىغەمبەر ﷺ فەرمانى دا بە عائىشە ، سى پوژ پىش ھاتنى ھەوالئى پەيمان شكىنىيەكە ، فەرمانى پىدا كە كەلوپەلى بۇ بىيچىتەو ، كەس بەمەى نەدەزانى ، (ابوبكر) چووە لای (عائىشە) وتى: كچى ئەم خۇ پىچانەو ەيە چىيە؟

(عائشە) وتى: وەللأھى نازانم .

(ابوبكر) وتى: خۇ ئەمرو پوژى غەزای (بنو الاصفر) یش نىە .

ئەنجا وتى: پىغەمبەر ﷺ دەيەوئىت بۇ كوى تەشرىف ببات؟

وتى: وەللأھى ھىچ نازانم .

لە بەرەبەيانى پوژى سىيەمدا (عمرو) ى كوپى (سالم) ى (خزاعى) لەگەل چل ئەسپ سواردا گەيشتنە مەدينە ، ھەستاو شيعرەكەى خويندەو (يارب انى ناشد محمد...) ، ئىتر خەلكەكە بەپەيمان شكىنىيەكەيان زانى ، پاش (عمرو) یش ، كە (بديل) ھات و پاشان (ابو سفیان) یش گەيشتنە مەدينە ، ئىتر خەلكەكە بروای تەواوى سەبارەت بە پەيمان شكىنىيەكە بۇ دروست بوو ، پىغەمبەر ﷺ فەرمانى دا بەخەلكەكە خوئان نامادە بكەن و پىيى راگەياندن كە بۇ مەككە دەپوات . دوعاى كردو فەرمووى: خوايە چاو و دلئان لە ئاستماندا كوئىر بكەيت تا دەدەين بەسەرياندا .

بۇ زياتر چەواشە كردن و شاردنەو ى حالەتەكە ، پىغەمبەر ﷺ سىرەيەكى ھەشت كەسى نارد بە سەرۇكايەتى (ابى قتادە) ى (ربعى) بۇ ناو (اضم) لەنئوان (ذى خشب) و (ذى مرو) دا كە سى قۇناغ لە مەدينەو دوورە ، لەمانگى (رەمەزان) ى سالى (۸) ى كۇچى دا ، بۇ ئەو ى بۇچونىك لای خەلك دروست بكات كە بەرەو ئەو شوئىنە دەپوات ، ھەوالەكان بەو شىوازە بگاتەو بە مەككە ، سىرەكە كەوتەپى ، تاگەيشتنە ئەو شوئىنەى فەرمانى پىندرابوو ، ئەنجا ھەوالئى پىگەيشتنە كە پىغەمبەر ﷺ بەرەو مەككە رۇشتو ، گەرەنەو ى خوئان گەياندەو بەكاروانەكەى پىغەمبەر ﷺ .

۱ / ئەم سىرە دەگەن بە (عامر) ى كوپى (اضبط) ، بەسلاوى ئىسلامەتى سلاويان لى دەكات ، كەچى (معلم) ى كوپى (جثامە) لەبەرشتىكى نىوانيان لىنداو كوشتى ، وشرەكەى برد لەگەل خۇيدا ، خواى مەزن نايەتى ناردە خواریو ۋە لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَى إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتُ مُؤْمِنًا ۚ نايەتەكە ، ئەمروبو (معلم) يان ھىنا تاپىغەمبەر ﷺ داواى لىخۇشبوونى بۇ بكات ، كە ھاتە بەرمەستى فەرمووى: خوايە لە (معلم) خوئى نەبىيت ، ئەمەى سى جار و تەمە ، كە ھەستا پىدەچو بەچمكى كراسەكەى فرمىسەكانى بىسرىت ، (ابن اسحاق) دەلىت: كەسوكارەكەى دەلىن: داواى ئەمرو داواى لىخۇشبوونى بۇ كردو ، بروانە (زاد المعاد ۲/ ۱۵۰) ھەروھا ابن ھاشم ۶۲۸ ، ۶۲۷/۲ .

(حاطب)ی کوپی (ابی بلتعۃ)یش به نهیښی نامه یه کی بو قورده یش نووسی بو ، تیښگه یان دبوون که پیښه ممبر ﷺ به وه مه کهک دیت ، نامه کی دا به ژنیک ناوی (ظعینه) بوو به لینی به خشیشی کی پیدا بوو نه گهر بیگه یه نیته دهست قورده یش ، ژنه که نامه کی خسته ناو پرچیه وه ، پاشان درچوو به وه کی هوالدرا به پیښه ممبر ﷺ که (حاطب) چی کردوه ، خیرا (علی) و (مقداد)ی نارد به شوین ژنه که داو پیی فرموون: برؤن تا دهگه نه باخچه ی (خاخ) ، (ظعینه) له وییه نامه کی پییه بو قورده یشی ده بات ، به ئه سپ سواری دوا ی که وتن تا له شوینی دیاریکروا دا ژنه که یان بیی ، پییان وت: نامه یه کت پییه؟

ژنه که وتی: نه خیر، هیچ نامه یه کم پی نیه. که لوپه له کی گهران هیچی تیدا نه بوو.

(علی) پیی وت: سویند دهخوم به خوا نه پیښه ممبر ﷺ درؤ دهکات و نه ئیمهش ، یان ئه وه یه ئیستا نامه که درده مینیت و ده مانده تی یان به زور لیتده سینین ، که ژنه که بیی زور سوورن له سر لیسندنی نامه که ،

پیی وتن: پوو وهرگیره.

(علی) پووی وهرگیرا ، گریی پرچه کی کردوه و نامه کی تیدا درهیناو دایه دهستیان ، ئه وانیش نامه کی یان هینا یه وه بو پیښه ممبر ﷺ ، تیایدا نووسرا بوو: له (حاطب)ی کوپی (ابی بلتعۃ) وه بو قورده یش، له نامه که دا هوالی پروگه ی که وتنه ری پیښه ممبری ﷺ پی راگه یان دبوون ، پیښه ممبری خودا ﷺ (حاطب)ی بانگ کرد ، فرمووی: ئه مه چی یه (حاطب)؟

(حاطب) وتی: پیښه ممبری خوا ﷺ داوات لی ده که م په له م لی مه که ، وه لاهی باوهرم به خوا و پیښه ممبره کی هیه ، نه هه لگه راومه ته وه و نه دلم گوړاوه ، به لام من کابرایه کی بیگانه م له ناو قورده یشدا ، که سوکارو مناله کانم له ناویان دان ، که سینم نیه په نایان بدات و له دهست قورده یش بیانپاریزیت ، ئه وانی تر که له گه لندان هه موویان له مه که دا که سوکاریان هیه دهیانپاریزن ، پیم و ابو که ئه و پشت و په نایه م نه بیت ئه م کاره بکه م بو ئه وه ی دهست نه بهن بو ژن و مناله کانم .

(عمر)ی کوپی (خطاب) وتی: پیښه ممبری خوا ﷺ ریگم بده با له ملی بدهم ، چونکه ئه وه خیانه تی کردوه له خوا و پیښه ممبره کی ﷺ و هه لگه راوده وه.

پیغمبر ﷺ فرمودی: وازبهنه عومر نه مه یه کیکه له وانه ی شه پری به دری دیوه ، له وانه یه خودا لوتفی زوری له گهل خه لکی به دردا کردبیت و فرمووبیتی: چی دهکن بیکه ن ئهوا من لیتان خوش بووم .

ئهجا چاوانی (عمر) فرمیسیان پيدا هاته خواره وه و فرمووی: خوداو پیغمبره که ی ﷺ باشت دهران.

بهو شیویه خوی مه زن چاوانی دوژمنانی له ناستدا کویر کرد ، هیچ هه والیکی خۆسازدانی سوپای موسلمانان بو چوونه سهر مه که وه شه پرکردن نه گه یشته گوئی قوره ییش.

سوپای ئیسلام به ره وه مه که وه دهروات

ده پوژ له مانگی ره مه زان تیپه پری بوو له سالی (۸) ی کۆچی ، پیغمبره ی خوا ﷺ مه دینه ی به جیه یشت و به ره وه مه که وه ته پری ، له گهل ده هزار هاوه لی خویدا ، به سهر (مه دینه) شه وه (ابو رهم) ی (غفاری) به جیه یشت.

که گه یشتنه (جحفه) یان سه رووی (جحفه) ، (عباس) ی مامی پیگه یشت به خوی و ژن و منالیه وه موسلمان بوو بوون و کۆچیان ده کرد ، که گه یشتنه (ابو) ییش (ابو سفیان) ی کوپری (حارث) ی ئاموزای و (عبدالله) ی کوپری (ابی امیه) ی پورزای پیگه یشت پشتی تیکردن ، به هوئی ئه وه هه موو جینیو سوکایه تی و قسه ناشیرینه وه که ده یانکرد دژ به پیغمبر ﷺ ، (ام سلمه) ی هاوسه ری عه رزی کرد: باناموزاکه ت و پورزاکه ت له خه لکی دلره قتر نه بن له گه لتدا ، (علی) ییش به (ابو سفیان) ی کوپری (حارث) ی وت: له پروه وه بچو به ره وه پووی پیغمبر ﷺ و وه کو براکانی (یوسف) چیان وت به (یوسف) توش عه رزی بکه و بلی: ﴿ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ آتٰكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخٰطِئِيْنَ ﴾ یوسف/۹۱. که سیش نیه له دنیا وتار شیرین تر بیت له پیغمبر ﷺ . (ابو سفیان) چوو به ره وه پووی و به گوئی (علی) کرد، پیغمبر ﷺ فرمووی: ﴿ قَالَ لَا تُرِيبَ عَلَیْكُمْ الْیَوْمَ یَغْفِرُ اللّٰهُ لَکُمْ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِیْنَ ﴾ یوسف/۹۲.

له ویدا (ابو سفیان) چهند به یتیکی شیعی خوینده وه که ده لیت:

لَعَمْرُكَ اِنِ حِينَ اَحْمِلُ رَايَةً	لَتَغْلِبَ خَيْلُ الْاَلَاتِ خَيْلَ مُحَمَّدٍ
لَكَ الْمُدْلَجُ الْخِرَانُ اَظْلَمَ لَيْلُهُ	فَهَذَا اَوَايِي حِينَ اُهْدَى فَاَهْتَدِي
هَدَايِي هَادٍ غَيْرُ نَفْسِي وَدَلْنِي	عَلَى اللّٰهِ مَنْ طَرَدْتُهُ كُلُّ مَطَرٍ

لەم بەیتەى كۆتايىدا دەلىت: كەسەك رېنومايى مىنى كىردو رېنى نىشاندام
بۆلەي خوا، كە پېشىتر مىن شاربەدەرم كىرد، پېغەمبەرىش ﷺ دەستى خىستە سەر
سەنگى (أبو سفيان) و فەرمووى: ائت طرُدتني كل مطرد^۱.

سوپاي نىسلام لە (مر الظهران) دادەبەزى

پېغەمبەرى خوا ﷺ بەرپەگە پۆشتنىشەو بە پۆژوو بوو، خەلكەكەش
بەپۆژوو بوون، تاگەيشتنە ئاوى (كەيدى) ئاوپكە لەنىوان (عسفان) و (قەيد) دا
پۆژوو كەى شكاند خەلكىش پۆژوويان شكاند^۲، پاشان لە پۆشتن بەردەوام بوو
تاگەيشتە (مر الظهران) شىوى (فاطمە) لەخەوتناندا گەيشتە ئەوى، فەرمانى دا
بەسوپاكە، لە ھەموولايەكەو ھاگر ھەلكەن، دەھەزار مەشخەلى ھاگر ھەلكرا،
ئەنجا پېغەمبەرى خوا ﷺ (عمرى كوپى) (خطابى) كىردە سەر كىردەى پاسەوانەكان.

(أبو سفيان) لەبەردەم پېغەمبەرى خوا ﷺ

(عباسى مامى پېغەمبەر ﷺ پاش دادەبەزىنى مۇسلمانان لە (مر الظهران)
سواری ھىستە سپىكەى پېغەمبەر ﷺ بوو بوو، دەرچوو بوو دەرەو سەبەلكو
دارپەك بېنىت يا كەسەك بەدى بكات ھەوال بەدات بەقورەيش بۆنەو ھەى خەلك
بەنىن و داواى پەنادان بكەن، پېش ئەو ھەى پېغەمبەر ﷺ بىرواتە ناو مەككەو.

خوای مەزن چاوى قورەيشى كۆپىركىدو ھىچ ھەوالىكىيان پى نەگەيشت،
لە ھالەتى دلەپاوكى و چاوپوانىدا بوون، (أبو سفيان) دەرچوو دەرەو ھەوالىك
بېسىت، (حكيمى كوپى) (حزامى) لەگەلدا بوو، لەگەل (بەدىل) كوپى (ورقاء) دا.

(عباس) دەلىت: بەسواری و شترەكەى پېغەمبەرەو بووم ﷺ گويم لى بوو
(أبو سفيان) بە (بەدىل) كوپى (ورقاء) ھەى وت لەكاتى گەپانەو دا: لە تەمەندە چاوم
بەئەو ھەى ھاگر نەكەوتەو ئەو ھەى سەربازم نەدىو. دەلىت: (بەدىل) وتى: وەللەھى
ئەو (خراغە) ھەى شەر چوو ھەى بىنكلىشەيان. (أبو سفيان) ھەى وتى: خەلى خوزاعە
زۆر لەو بچوكتەو كەترن كە ئەو سەربازگەو ھاگرەيان ھەبىت.

^۱ / ئەم (أبو سفيان) دواى ئەو مۇسلمانەتەكى باشى دەكرد، دەلىن دواى مۇسلمانبۇنى، لە شەرم و شەكۆدا
سەرى بەرز نەدەكردەو لە خەزەت پېغەمبەر ﷺ، پېغەمبەر ﷺ زۆرى خۆش دەوشت، شاھەتى بەھەشتى بۆداو
فەرمووى: لەخو داواكارم بېنە مىراتگىر ھەمە، كەكاتى مەردنى ھات، وتى: بە سەرمەو مەگىرن وەللەھى
لەو ھەى مۇسلمان بووم و شەھەكى ھەم لەم دەردە چو. (زاد المعاد ۲/ ۱۶۲، ۱۶۳).

^۲ / صحيح البخارى ۲/ ۶۱۲.

(عباس) دهلیت: دهنگیم ناسی ، هاوارم لی کرد: (ابا حنظلة) ئهوه توئی؟
ئهبیش دهنگی ناسیم ، وتی: ئهوه توئی (ابا الفضل)؟ وتم: بهئی. وتی: چیته؟
دایک و بابم بهقوربانت بن ، وتم: ئهوه پیغهمبهری خواجه لهناو خه لکیدا ، سبهینی
بهربه بیان لهناو قورهبیشدا پوژ دهکاتهوه.

(ابو سفیان) وتی: چاره چیه؟ دایک و بابم بهقوربانت بن. وتم: وهللاهی
ئهگهر زال بیت بهسهرتدا دهدا له ملت ، وهره له پشتمهوه سواری ئهم هیستره ببه ،
تا بتبهمه خزمهت پیغهمبهر ﷺ و داوای پهناوت بو بکهم . له دوامهوه سواریوو ، دوو
هاوه لهکەشی گهراوهوه بو مهککه.

(عباس) دهلیت: بردم لهگهڵ خوڤدا ، بهلای ههراگریکی موسلماناندا
تیدهپه پرین ، دهیانپرسی: ئهوه کییه؟ که منیان دهبینی بهسهر هیسترهکهی
پیغهمبهرهوه ﷺ دهیانوت: ئهوه مامی پیغهمبهره بهسهر هیسترهکهیهوه. تا بهلای
ناگرهکهی (عمر)ی کوپی (خطاب)دا تیپه پریم ، وتی: ئهوه کییه؟ ئهمهی وت و هات
بو لام ، که (ابو سفیان)ی بینی بهسهر پشتی هیسترهکهوه بوو ، وتی: ئهوه (ابو
سفیان) ه ههی دوژمنی خوا؟ سوپاس بو ئهوه خواجهی بهبی وادهو پهیمان توئی
هیئایه بهردهستمان . ئهجا بهراکردن چوو بهرهو بووی پیغهمبهر ﷺ ، هیسترهکهم
دایه غارو پیشکهوت ، لهسهری کهوتمه خوارهوه ، چوومه ژورهوه بو خزمهت
پیغهمبهر ﷺ و بهداوی منیشدا عومهر خوی کرد به ژوردا. وتی: پیغهمبهری خوا ،
ئهوه (ابو سفیان) ریگه بده با بدهم له ملی ، دهلیت: وتم: پیغهمبهری خوا ﷺ من
په نام داوه. پاشان لهخزمهتیدا دانیشتم و دهستم گرت بهسهری (ابو سفیان)هوهو
وتم: دهییت ئهمشهوه ئهم پیاوه پرگار بکهم. که (عمر) لهسهری پویشیت ، وتم: (عمر)
لهسهرخوت به ، وهللاهی ئهگهر ئهم پیاوه کهسیکی (بنی کعب) بوايه ئهم قسهیهت
نه دهکرد ، وتی: توش لهسهرخو به (عباس) ، وهللاهی موسلمانبوونی تۆم بهلاوه
خوشتربوو تا موسلمان بوونی (خطاب)ی باوکم ، ئهگهر موسلمان ببوايه ، ئهمهش
تهنها لهبهرنهوه بوو چونکه دهزانم که موسلمان بوونی تۆلای پیغهمبهر ﷺ خوشتره
له موسلمان بوونی (خطاب).

پیغهمبهری خوا ﷺ فهرمووی: (عباس) لهگهڵ خوڤدا بیبه بو ناو
خیوه تگه کهی خوت ، سبهینی بیهینه رهوه بو لام. دهلیت: پوشتم. که پوژ بووهوه بو

سبەینی بۆردمەوہ خزمەت پیغەمبەر ﷺ ، کہ بینی فەرمووی: دایکت پۆلە پۆت بۆ بکات (ابو سفیان) کاتی ئەو نەهاتوہ ، کہ بزانی هیچ خودایەک نیە جگە لە (اللہ) ؟ وتی: دایک و بابم بە قوربانت بن ، چەندە بەحەوسەلەو پرێزدارو خزم دۆستیت؟ پیغەمبەر وایە ئەگەر جگە لە خودا خواہیەکی تر ھەبواہ دەستبەرداری من نەدەبوو.

فەرمووی: (ابو سفیان) ئەو کاتی ئەو نەهاتوہ کہ بزانی من پیغەمبەری خودام؟ وتی: دایک و باوکم بە قوربانت بیئت ، چەندە بەحەوسەلەو پرێزدارو خزم دۆستیت؟ سەبارەت بەمەیان ھیشتا لەدڵمدا شتێک ماوہ. (عباس) پێی وت: دایکت پۆلە پۆت بۆ بکات موسلمان بە ، شاہتومان بەینە ، پیش ئەوہی بدریت لە گەردنەت . لەویدا (ابو سفیان) شاہتومانى ھینا.

(عباس) وتی: پیغەمبەری خوا ﷺ (ئەبو سفیان) کابرایەکە حەزی لە ناوبانگە ، پشکیکی بەدەری . فەرمووی: بەلێ باشە، ھەرکەسێک پڕواتە مالى (ابو سفیان) بپوہی دەبیئت ، ھەرکەسێک دەرگای مالەکەى لەسەر خۆی داخات بپوہی دەبیئت ، ھەرکەسێک پڕواتە (بیت الحرام) ئەویش بپوہی دەبیئت.

سوپای ئیسلام (مر الظهران) بەجی دەھیلیت بەرەو مەککە

لەو بەیانێدا ، سەرلەبەیانى (پۆژى چوارشەمە (١٧)ى مانگی پرەمەزانی سالى ھەشتەمى کۆچى) ، پیغەمبەر ﷺ (مر الظهران) بەجیھێشت بەرەو مەککە ، فەرمووی بە (عباس)ى مامى کہ (ابو سفیان) بەئیلیتەوہ لە تەنگەبەری شیوہکەى نیو شاخەکەدا تا بەچاوی خۆی سەربازانى خودا ببینیئت . (عباس) بەو شیوہیەى کرد کہ پیغەمبەر ﷺ فەرموو بووی ، خێل و تیرەکان ھەریەکیان بەئالای خوێان تیپەپرین ھەر لەگەڵ تیرەیک بەبەردەمیدا تێدەپەڕین (ابو سفیان) دەپیرسى: ئەرئى (عباس) ئەمانە کیئ؟

ئەویش بۆ نمونە دەیوت ئەوہ : (سلیم) ھ .

(ابو سفیان)یش دەیوت : ئاخر من چیم داوہ لە (سلیم)؟

پاشان تیرەیکەى تر تێدەپەڕى ، دەیوت: (عباس) ئەو ئەوانە کیئ؟

(عباس) دەیوت : (مزینە)ن . ئەویش دەیوت: من چیم داوہ لە (مزینە)؟

تا ھەموو تیرەکان تیپەپرین ، هیچ تیرەیک تێنەدەپەڕى (ابو سفیان)

پرسیاری لە (عباس) نەکات ئەوان کیئ ؟

که هه والی ده دایه ، ده یوت : ئاخر من چیم داوه له فلانه و فیساره تیره ، من
چون دهره قهتی ئەم هه مووه دیم؟

تا پیغه مبهری خوا ﷺ به که تیبه سه وزه که ی خویه وه گوزهران ، کۆچه ران و
ئه نساریه کانی تیدابوو، له تاو زنجیره بندو شمشیری زور بریسک و ورشه به رچاوی
ده برد ، (ابو سفیان) وتی: (سبحان الله) ئه ری (عباس) ئه وانه کین؟
(عباس) وتی: ئه وه پیغه مبهری خودایه ﷺ له ناو کۆچه ران و ئه نساره کاند
(ابو سفیان) وتی: باوه پ ناکه م کهس به رگه ی ئه مانه بگریت .

پاشان وتی: (ابا الفضل) به راستی برازا که ت ئه مپۆ زۆرگه وه بووه .

(عباس) وتی: (ابا سفیان) ئه وه ناز و نیعمه تی پیغه مبه ریته .

(ابو سفیان) وتی: به راستی وایه .

ئالای ئه نسار به دهستی (سعد) ی کۆری (عباده) وه بوو ، که به لای (ابو
سفیان) دا تیپه پری ، (سعد) وتی به (ابو سفیان): ئه مپۆ بۆژی داستان و شه ره ،
ئه مپۆ موڵک و مالتان هه لال ده کهین ، ئه مپۆ خودا قۆره یشی زه لیل و داماو کرد .
که پیغه مبه ر ﷺ به لای (ابو سفیان) دا تیپه پری (ابو سفیان) وتی:
پیغه مبه ری خودا گویت ئی بوو که (سعد) چی وت ؟

فه رمووی: چی وت؟

وتی: ئه وه ئه وه ی وت .

(عثمان) و (عبدالرحمن) ی کۆری (عوف) وتیان: پیغه مبه ری خوا ﷺ ،
پیده چی ت ئه م پیاوه شتی که بقه ومینیت له ناو قۆره یشدا .
پیغه مبه ر ﷺ فه رمووی: به لکو ئه مپۆ کابه ی پیروز گه وه ر پاده گریت ، له
ئه مپۆ دا خوای مه زن قۆره یشی سه ره ره ز کرد .

پاشان ناردی به شوین (سعد) داو ئالاکه ی لیسهنده وه دایه ده ست
(قیس) ی کۆری .

پیم وایه که ئالاکه له ده ست (سعد) دهر نه چووبیت ، و تراویشه: داویه تیه
ده ست (زبیر) وه .

قورەيش لەناكاودا بەهاتنى سوپاي ئىسلام دەزانىت

كە پىغەمبەر ﷺ بەلای (ابو سفيان) دا تىپەرى ، (عباس) وتى : (ابو سفيان) بېرۇ فرىاي خزمەكانت بکەوه . (ابو سفيان) بەخىزايى گەرايەوه بۇ مەككە ، بەدەنگى بەرز ھاواری کرد : ئەى خىلى قورەيش ، ئەوه موخەممەدە سوپايەكى بۇ ھىناون ئیوه دەرەقەتى نایەن ، ھەرکەسىك بېرواته مالى (ابو سفيان) بیوهی دەبیئت . (ھندى) ھاوسەرى بۇ دەرچوہ دەرەوه ، سمىلى گرت و وتى : ئەم کابرا پروھەئمالراوه پىپەتیه بکوژن ، خوا لەناوت بەرىت چ پیاوینکیت .

(ابو سفيان) وتى : دايك پۆلە پۇتان بۇ بکات ، لەخۆتان بايى مەبن ، سوپايەكى ھىناوه ئیوه چارى ناكەن بۆیە ھەرکەسىك بېرواته مالى (ابو سفيان) بیوهی دەبیئت . وتیان : خوا بتکوژىت ، مالهکەى تۆ ئەتوانىت كى پەنا بدات ؟ وتى : ھەرکەسىكیش دەرگای مالهکەى خۆى دابخات بیوهی دەبیئت ، ھەرکەسىكیش بېرواته مزگەوتى (حەرام) بیوهی دەبیئت . خەلکى بلأوهیان ئى کرد بۇ مزگەوت و مالهکانى خویان . چەند گەنجىكى ھەرزەو بى عەقلىان ھىشتەوهو وتیان : ئەوانە دەنیرینە پىشەوه ئەگەر شتىکیان کرد بۇ قورەيش ئیمەش دەچینە پالیان ، ئەگەر ھیچیان پینەکراو گیران ، چیان ئى داوا بکرىت دەیدەین ، ئەنجا گیل و عەقل سووکەکانى قورەيش لە دەورى (عکرمە) ی کوپى (ابو جەل) و (صفوان) ی کوپى (امیە) و (سەیل) ی کوپى (عمرو) لە (خندمە) دا کوپونەوه بۇ شەرکردن لەگەل موسلمانەکاندا ، کابرایەكى خىلى (بنى بکیر) یان لەناودا بوو ناوی (حماس) ی کوپى (قیس) بوو ، پىشتەر خەرىكى ئاسنگەرى بوو ، شمشىرى دروست دەکرد ، ژنەکەى کە بینى خۆى ئامادە دەکات پى وت : ئەرى ئەوه بۆچى خۆت ئامادە دەکەیت ؟ (حماس) وتى : بۇ شەرکردن لەگەل موخەممەدو ھاوہلەکانى . ژنەکەى وتى : وەللأهى ئەمرو ھىچ ھىزىک نیه بتوانىت بەرگە بگرىت لەبەردەم سوپاکەى موخەممەدو ھاوہلەکانى . (حماس) وتى : وەللأهى ئاوات دەخوازم کە ھەندىکیان بکەمە خزمەتکارى تۆ . پاشان وتى :

إِنْ يَقْبَلُوا الْيَوْمَ فَمَا لِيَ عَلَيْهِ هَذَا سِلَاحٍ كَامِلٍ وَأَلَّةٌ

وَذُو غَرَارِينَ سَرِيعُ السَّلَهِۥٓ

ئەم پیاوہ یەکیك بوو لەو کەسانەى لە (خندمە) دا کوپووبووہ لەگەل

(عکرمە) و تاقمەکیدە .

سوڀاي نيسلام دهگاته (ذي طوى)

پيښه مېرې خوا ﷺ له پوښتن بېرته ورواىدو (ذي طوى) ، كه نازو پريزى سهر كه وتن و فته تى بىنى سهرى دانه واند بو خوداى تاكو ته نها ، به شيويه كه خهريك بوو پريشى پيروزى بهر پشتمى وشتره كهى ده كهوت ، له ويدا سوپا كهى دابه شكر د ، (خالد)ى كوپى (وليد) بو لاي راست ، كه خيله كانى (سليم) و (اسلم) و (غفار) و (مزينه) و (جهينه) و چهند تيره يه كى ترى عه ره بى تيدا بوو ، فرمانى پيدا كه له به شى خواره وى مه كه كه و بېرواته ناو مه كه كه و پيى فرموو: نه گهر همره كه سيكى قورپه يش هاته پريگه تان و شهرى له گهل كردن لييان دن و دروينه يان بكن ، تا له (صفا) پيم ده گنه وه.

(زبير)ى كوپى (عوام) يش له لاي چه په وه بو ، نالاكهى پيښه مېرې خواى ﷺ پيښو ، فرمانى پيدا كه له به شى سهر وه بېرواته ناو مه كه كه وه ، له پريگه (كدا) وه ، نالاكهى له (حجون) دا بچه قينيت و نه جو ليت هه تا خوى پيى ده گاته وه. (ابو عبیده) ش دانرابوو به سهر كرده پياده و بيچه كه كان ، فرمانى پيدا كه به ناو دله كه دا بېروات تا دېرواته ناو مه كه كه له وى ده گاته وه به پيښه مېرې خوا ﷺ.

سوڀاي نيسلام دېرواته ناو مه كه كه وه

هريه كيك له كه تيبه سهر بزيه كان له شوينى ديارى كراوى خويانه وه چوونه ژوره وه ، خاليد يش همره كه سيك بهاتايه ته پريگه يان و بهر ننگارى بكر دنايه ده يان كوشت ، دوو كه سيش له هاوه له كانى (كرز)ى كوپى (جابر)ى (فهرى) و (خنيس)ى كوپى (خالد)ى كوپى (ربيعة) به هوى جيا بونه و يان له سوپا كه كوژان ، هه رزه و عه قل ساويلكه كانى قورپه يشيش پرو به پروى (خالد) و هاوه له كانى بوونه وه و بوو به شهرى دوراودور ، دوانزه كه سيان له موشرى كان پيكاو له نه نجامدا موشرى كان پايان كړد و هه لاتن ، (حماس)ى كوپى (قيس) يش كه پيشتو چه كى دروست ده كړد بو شهر كړدن دژ به موسلماننه كان ، هه لات و خوى كرد به ماله كهيدا ، وتى به ژنه كهى: ده رگا كه دا بځه. ژنه كهى وتى: نهى نه و. پوژنه ته له چى كه شيعرت ده خوينه وه و خوت باده دا ؟ نه و يش وتى:

إذ فرّ صفوانٌ وفرَّ عكرمة
إنك لو شهدت يوم الخندمة
واستقبلتنا بالسيوف المسلمة
يقطعن كلَّ ساعدٍ وجمجمة
ضرباً فلا يسمع إلا غمغمه
هم نهيت خلفنا وهمهمه^١

لم تنطقى في اللوم أدنى كلمة

(خالد) بهناو مهككه‌دا گه‌را تا له كو‌تاييدا له‌سه‌ر (صفا) گه‌يشته‌وه به پي‌غه‌مبه‌ر ﷺ .

(زبير) يش پيش‌په‌وى كرد ، تا له مزگه‌وتى (فته‌ج) دا ئالاكه‌ى له (حجون) دا چه‌قاند ، دواى ئه‌وه كرايه‌ گومه‌ز ، له شويني خوى نه‌جولا تا پي‌غه‌مبه‌رى خوا ﷺ ته‌شريفى هيناو پي‌ى گه‌يشته‌وه .

پي‌غه‌مبه‌ر ﷺ ده‌رواته مزگه‌وتى جه‌رام و له بت پاكى ده‌كانه‌وه

ئه‌نجا پي‌غه‌مبه‌ر ﷺ ته‌شريفى هه‌ستاو ؛ كو‌چكه‌ران و ئه‌نساره‌كانيش به‌ده‌وريدا خويان سازدا ، تا چووه ناو مزگه‌وته‌كه‌وه ، به‌رهو (حجر الاسود) چوو ، ده‌ستى پي‌وه‌گرت و ته‌وافى به‌يتى كرد ، كه‌وانيكى به‌ده‌سته‌وه بوو له ده‌ورو به‌رو سه‌رو ناوه‌وى كابەى پيرو‌زدا سى‌سه‌دو شه‌ست بتى تيدا بوو ، به‌كه‌وانه‌كه‌ى پني‌دا ده‌كي‌شان و ده‌يفه‌رموو : ﴿ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴾ الإسراء/ ۸۱ . هه‌روه‌ها ده‌يفه‌رموو : ﴿ قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴾ سبا/ ۹۴ . به‌ته‌كانيش يه‌كه‌به‌يه‌كه‌ به‌م لاوداو به‌رهو روو ده‌كه‌وتن .

به‌سه‌ر وشته‌كه‌يه‌وه ته‌وافى ده‌كرد ، هيشتا ئي‌حرامى نه‌كردبوو ، ته‌نها ته‌وافى ده‌كرد ، كه‌ ته‌واوى كرد (عثمان) ى كو‌ڤى (طلحه) ى بانگ كردو كليلى كابەى ئى وه‌رگرت ، فه‌رمانى دا كرايه‌وه ، چووه ژووره‌وه ، چه‌ندين وي‌نه‌ى تيدا بينى ، وي‌نه‌ى (ابراهيم) و (اسماعيل) ى تيدا بينى خه‌رىكى تيرپيشك بوون ، فه‌رمووى : خوا ئه‌مانه بكوژي‌ت ، وه‌للا‌هى هه‌رگيز ئه‌وان ئه‌م تيرپيشكه‌يان نه‌كردوه ، هه‌رله‌ناو كابە‌دا كو‌ترىكى بينى له مؤم دروست كرابوو ، به‌ده‌ستى خوى شكاندى ، فه‌رمانى دا وي‌نه‌كانيشيان لا‌برد .

پي‌غه‌مبه‌ر ﷺ له‌كابە‌دا نو‌يز ده‌كات و

له‌به‌رده‌م قوره‌يشدا وتار ده‌خويني‌ته‌وه

پاشان ده‌رگاكه‌ى به‌سه‌رخوى و (اسامه) و (بلال) دا داخست ، ئه‌نجا پووى كرده ئه‌و ديواره‌ى پووى له ده‌رگاكه‌يه‌و تائه‌وه‌نده‌ى سى‌ با‌لى ما‌بوو بو ده‌رگاكه وه‌ستا ، دوو ستونى ناو كابە‌ى خسته‌لاى ده‌ستى چه‌پى و يه‌كي‌كىشى خسته‌لاى ده‌ستى راستى و سى‌ شويني‌شى خسته‌ پشته‌وه‌ى خوى و له‌و پوژگا‌ره‌دا كابە

له سهر شهش ستون پاره ستابوون ، پاشان نوښتی کردو بدهوری (بیت) دا سوپایه وه ، له هه موو پوهه کانیدا (الله اکبر) ی کرد (لا اله الا الله) ی ده خوینده وه ، نهجا دهرگاکی کرده وه ، مزگهوت پرېوو له خهک پرېزوون و چاوه پوانیان ده کرد بزائن پیغه مېهر ﷺ چی دهکات ، همدوو لاشیپانی دهرگاکی گرت ، نهوانیش له خواره وه دابوون فرموی:

جگه له خوا هیچ په رستراوښکی تر نیه ، بی شه ریکه ، به لینی خوی برده سهر ، بده دهکی خوی سهر خست ، هه موو گروهه کانی ژیر خست ، هه موو هه قو حسابیک له ژیر هم دوو پیښه مندایه ، جگه له زیوانی بهیت و ناودانی حاجیان ، کوژراوی هه له و نیمچه قهستی - قامچی و دار - خوینباییه کی قورسی له سهره ، که بریتیه له سهد و شتر به مهرجیک چل دانه یان دوو گیان بن.

نه ی خه لکی قورپه ش ، خوی گه وړه نه ریتی نه قامی و شانازی باوو بایرانی هه لپیچایه وه ، هه موو خهک نه وه ی ناده من ، ناده میش له گل دروست بووه ، پاشان هم نایه ته ی خوینده وه ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ المحجرات / ۱۳.

﴿لَا تَتْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾

پاشان فرموی: خه لکی قورپه ش ، نیوه پیتان وایه من چیتان لی ده که م؟ وتیان: خیر و چاکه ، برایه کی به ریزو برازیه کی به ریزیت. فرموی: من نه وه تان پیده لیم که یوسف به براکانی خوی گوت: ﴿لَا تَتْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾ پرؤن هه مووتان نازاد بن.

کلیلی بهیت دهریته وه به خه لکه که ی

پاشان پیغه مېهر ﷺ له مزگه و تدا دانیش ، (علی) چووه خزمه تی ، کلیله کی کابه ی بدهسته وه بوو ، وتی: پیغه مېهری خوا ﷺ دهرگاوانی و ناودانی حاجیانمان بده ری ، خوی مهن سه لا و ات لی بدات .

له ریوایه تیکی تریشدا هاتوه: نهو که سه ی نهو قسه یه ی وت (عباس) بوو. پیغه مېهری خوا ﷺ فرموی: (عثمان) ی کوپی (طلحه) له کوپیه؟ بانگ کرا ، پیی فرموو: کلیله کی دهستم بده ری (عثمان) ، نه مړو پوژی چاکه و وه فاداریه.

له ږیوایه ته که ی (ابن سعد) یښدا هاتووه له (الطبقات) دا ، ده لیت :
 له و کاته دا که کلیله که ی پیندا فهرمووی : وهری بگرن تا هه تاهه تایه ،
 مه گهر زالم وه گهرنا که س بو ی نیه لیټان بسیټیت ، ئی (عثمان) ، خوی مه زن
 ئیوهی کردوه به نه مینداری سر مال ه که ی خوی ، به چاکه و حال له و پشکه بخون
 که له ږیگه ی ئم (بیت) ه پیروژه وه پیتان ده گات.

(بیلال) له سهربانی کابه ی پیروژ بانگ ده دات

کاتی نویژ هات ، پیغه مبر ﷺ فرمانی دا به (بیلال) که بجیته سر کابه ی
 پیروژو بانگ بدات ، له و کاته دا (ابو سفیان) ی کوږی (حرب) و (عتاب) ی کوږی
 (اسید) و (حارث) ی کوږی (هشام) له دهره وهی کابه دا دانیشتیبون
 (عتاب) وتی : خوا ږیزی له (اسید) ی باو کم گرت که زو و مردو گوئی له م
 قسه ناخوشانه نه بو ،

(حارث) یش وتی : وه لآهی نه گهر بمزانیایه نه وه هه قه شوینی ده که وتم.
 (ابو سفیان) یش وتی : وه لآهی من ورته م له دمه وه نایه ت ، چونکه نه گهر
 قسه بکه م پیم وایه که نه وه دنکه زیخه بو ی ده گپړته وه.

پیغه مبر ﷺ چوو دهره وه بو لایان و پیی فهرموون : هه رچی هکتان گوت
 گویم ئی بوو. پاشان پیی وتن که چیان وتوه ،
 (حارث) و (عتاب) وتیان : به راستی شایه تی دده ین تو پیغه مبر ی
 خودایت ، چونکه که س له ویدا نه بوو ئم هه والته بداتی ، جگه له خودای مه زن.

نویژ ی سهرکه وتن یان نویژ ی شوکرانه

نه و پوژه پیغه مبر ﷺ چوو مالی (ام هانی) کچی (ابو طالب) ، خوی شوږد ،
 هه شت ږکات نویژ ی له مالی (ام هانی) دا کرد ، چیښته نگاو بوو ، (ام هانی) وایزانی
 نویژ ی چیښته نگاوه به لام نویژ ی فته ت بوو ، (ام هانی) له مال ه که یدا په نای دوو
 هیوه ری خوی دابوو ، پیغه مبر ﷺ پیی فهرموو : (ام هانی) تو په نای هه رکه سیټک
 بده یت ئیمه ش په نای دده ین ، له کاتی کدا که (علی) کوږی (ابو طالب) ی برای
 ویستبووی هه ردوکیان بکوژیت ، (ام هانی) یش دهرگا که ی به سهردا داخستیبون ، نه و
 پرسپاری له پیغه مبر ﷺ کرد بوو ، پیغه مبر یش ﷺ نه و وه لامه ی دابوه وه.

ھەل  ل  کردنى  وئىنى چەند پىياۋىكى تائوانبار

پىغەمبەر ﷺ  وئىنى نۆكەسى گەورە تائوانبارى ھەل  ل  کردى،  فرمانى دا بەكۈشتىن ئانگەر  وئىنىان بەدىۋارى كابەدا ھەل  اسن،  ئەوانەش بىرىتى بوون لە:

۱. (عبد العزى)  وپى (خطل)  و
۲. (عبدالله)  وپى (ابى سرح)  و
۳. (عكرمة)  وپى (ابو جھل)  و
۴. (حارث)  وپى (نفيل)  و
۵. (مقيس)  وپى (صباہ)  و
۶. (ھبارى)  وپى (أسود)  و

۷ - ۸ . دوو كەنيزەكى (ابن خطل)  ىش كە بە شىعرى ناشىرىن ھەجۋى پىغەمبەريان دەكرد ﷺ ،

۹. ھەروھما (سارە)  ى كەنيزەكى تىرەيەك لە  خىلى (عبد المطلب) كە نامەكى (حاطب)  ى ھەلگرتبوو.

سەبارەت بە (ابن ابى سرح) ، (عثمان) ھىنايە  زمەت پىغەمبەر ﷺ   و ،  كائى بۆكرد  ەوئىش چاۋپۆشى لىكرد  وئىنى نەپرشت  ئىسلامبونەكە  ى  قبول  رد ، پىئىشتر لىئى  ەرنەدەگرت سا بە  كۈيەككە لە ھاۋەلانى بىكۆژن ، چۈنكە پىئىش  ەۋە  وسلمان بوو كۆچى  رد ، پاشان ھەلگەپرايەۋە  ەپرايەۋە بۆ مەككە.

(عكرمة)  ى  وپى (ابو جھل)  ىش ھەل  ت بەرەۋ يەمەن ، ژنەكە  ى داۋا  ەنادانى بۆ  رد لە پىغەمبەر ﷺ ، پىغەمبەرىش ﷺ  ەنا  اۋ د نىا  ى  رد ،  ەنجا چوۋ بۆل  ى بۆ يەمەن  وسلمان بوو  ەپرايەۋە  وسلمانىيەتيەكەشى زۆر باش بوو. (ابن خطل)  ىش  ۆى ھەل  اسىبوۋ بەدىۋارى كابەدا ، پىياۋىك ھات ھەۋالى دا بە پىغەمبەر ﷺ  ەرمۋى : بىكۆژە ، چوۋ كۈشتى.

(نميلة)  ى  وپى (عبدالله)  ىش (مقيس)  ى  وپى (صباہ)  ى كۈشت ، (مقيس) پىئىشتر  وسلمان بوو بوو ، پاشان بەناھەق پىياۋىكى  ەنئىسارى كۈشتىبوو ،  ەنجا ھەلگەپرايەۋە  ەيوەندى  رد بە  وشرىكەكانەۋە.

(حارث)  ىش لە مەككەدا زۆر ئازارى پىغەمبەرى دەدا ﷺ (على) كۈشتى.

(هبار) ی کورپی (اسود) نهوکهسه بوو که له کاتی کوچکردنی (زینب) ی کچی پیغه مېردا ﷺ چوو بووه ریښه ی ، نهویش له دهستی پای کردبوو له سهر بهر دیک که وتبووه خواره وه و سکه که ی له بارچوو بوو ، له پوژي فتحی مه که ده (هبار) هه لآت ، پاشان موسلمان بوو موسلمانیکي باشی لی دهرچوو.

دوو که نیزه که که ش یه کیکیان کوژاو ، نهوی تریشیان په نادراو موسلمان بوو ، هه روه ها (ساره) ش په نادراو له دوايیدا موسلمان بوو.

(ابن حجر) ده لیت: (ابو معشر) له ناو خوین حه لآکراوه کاند ا باسی (حارث) ی کورپی (طلطل) ی (خزاعی) یشی کردوه ، (علی) کوشتویه تی ، (حاکم) یش ده لیت: (کعب) ی کورپی (زهیر) یش یه کیک بووه له وانه ، به سه رها ته که شی به ناو بانگه ، دواي نه وه هات و موسلمان بوو ، (ارنب) ی که نیزه کی (ابن خطل) یش کوژا ، به پیی ریوایه ته که ی (ابن اسحاق) (ام سعد) یش کوژاوه ، ژماره که به ته وای هه شت پیاو و شهن ژنن ، پیډه چیت (ارنب) و (ام سعد) دوو که نیزه که که بن ، جوداوازی هیه له ناوه کانیاندا یان به پیی شوره ب و ناو بانگ ناو ترا بن.^۱

موسلمان بوونی (صفوان) ی کورپی (امیه) و (فضالة) ی کورپی (عمیر)

(صفوان) یه کیک نه بوو لهو که سانه ی خوینیان حه لآل کرابوو ، به لآم بهو سیفه ته ی که یه کیک بوو له سر کرده کانی قوره یش له خوی ترساو هه لآت ، (عمیر) ی کورپی (وهب) ی (جمحی) لای پیغه مېر ﷺ تکای بو کرد تکا که ی لی قبول کراو پیغه مېر ﷺ نهو میزه ری پی به خشی که له کاتی فتحی مه که ده به سه ری وه بوو. که پای کرد (عمیر) چوو به دوايدا ، دهویست سواری که شتی بیت له (جده) وه به ره و (یمن) بروت گیرایه وه ، که هاته وه عززی پیغه مېری کرد ﷺ که دوو مانگ مؤله تی بداتی ، فهرمووی: چوارمانگ مؤله تت دده می ، پاشان موسلمان بوو ، پیشت ژنه که ی پیش خوی موسولمان بوو بوو ، نهجا له سر نیکا حی یه که م دایم مزاندنوه.

(فضالة) ش پیاویکی به غیرت بوو ، له کاتی که ده کدا که پیغه مېر ﷺ ته وافی ده کرد ، هات بو کوشتنی ، پیغه مېریش ﷺ هه والی نیازه که ی دلای پی و ت ، کابرا ده ست به جی موسلمان بوو.

^۱ / فتح الباری ۸/۱۲۰۱.

وتاره كەي پيغەمبەر ﷺ لە پۇژى دووھى فە تەدا

بۇ سبەينى پۇژى دووھى فە تەدى مەككە ، پيغەمبەر ﷺ وتارىدا ،
 ۋەسفو سوپاسى خوداى كەرد بە ۋەسفى شايستەى بىت ، فەرموى : خەلكىنە
 ، خوداى مەزن خاكى مەككەى حەرامكردە لەو پۇژە ۋە ئاسمانەكان و زەمىنى
 بەدپەنناۋە ، لەبەرئەۋە تاپۇژى قىامت بەحەرامى دەمىننەۋە ، بۇ ھىچ كەسكى
 ئيماندار نىە خوینى تىدا بېرىت ، يان درەختكى تىدا بېرىت ، ئەگەر كەسكى
 ئەۋكارەى كەرد و تى پيغەمبەرىش لەناۋ مەككەدا كوشتارى كەردە ، بلىن : خودا
 ئىزنى داۋە بەپيغەمبەر ﷺ و ئىزنى نەداۋە بەئىۋە . منىش كاتىكى پۇژم بۇ
 خەلائىكرا ، دواى ئەۋە مەككە ۋەك جارار حەرام كرايەۋە ، با ئەۋ كەسەى ئامادەىە
 ئەم ھەۋالە بگەيەننەت بەۋ كەسەى لىرە نىە .

لەريۋايەت كىشدا ھاتوۋە : نابىت دېركىكىشى تىدا دەربەنرەت و پاۋى
 تىدا بىكرەت و ۋىبوى ھەلگىرەتەۋە مەگەر كەسكى بىناسىتەۋە و دارى سەۋزى
 بېرىتەۋە . (عباس) وتى : پيغەمبەرى خودا جگە لەگىيەى (اىخىر) چونكە مال ۋە ھالىان
 بەۋ گىايە دادەپۇشن . پيغەمبەرىش ﷺ فەرموى : كەۋاتە جگە لە (اىخىر) .

خىلى (خزاعە) پىياۋىكى خىلى (بنى لىث) يان كوشتىۋە لە بەرامبەر
 خوینىكى سەردەمى جاھىلىدا ، لەۋ بارەيەۋە پيغەمبەر ﷺ فەرموى : خىلى
 (خزاعە) ئىدى كەس مەكوژن پىشتەر خەلكى زۇر كوژراۋە ، يەكىكتان كوشتەۋە
 دەبىت ھەقى بەدەم ، لەدواى ئەم ساتە ۋەختەۋە ھەركەسكى كوژرا ، كەس و كارى
 دوو مافىان ھەيە ، يان بكوژەكەى دەكوژرەتەۋە يان خوینەكەى دەدرەت .

لەريۋايەت كى تىشدا ھاتوۋە ، كابرەيەكى يەمەنى ناۋى (ابو شاع) بوو
 ، ھەستاۋ وتى : پيغەمبەرى خوا ﷺ ئەمەم بۇ بىۋوسە ، پيغەمبەر ﷺ فەرموى :
 بىۋوسەن بۇ (ابو شاع) .

خە مخواردنى ئەنسارىەكان بۇ مانەۋەى پيغەمبەر ﷺ لە مەككەدا

كە بەتەۋاۋى مەككە پىزگاركر ، كە خاك ۋە ئاۋۋ نىشتىمانى پيغەمبەر ﷺ ،
 ئەنسارىەكان لەناۋ خۇياندا بوو بەمقۇ مقۇيان وتيان : پىتان وايە دواى پىزگاركرنى
 مەككە ئىتر پيغەمبەر ﷺ لە شارەكەى خۇيدا بىمىننەۋە ؟

۱ / بۇ راستى ئەم رىۋايەتەنە بىۋانە (صحیح البخاری) ۱/۲۰۲، ۲۲۹، ۲۳۸، ۲۴۷، ۲۲۱، ۲۲/۲۱۷، ۶۱۵، صحیح
 مسلم ۱/۴۳۹، ۴۳۸، ۴۳۷، (ابن هشام) ۲/۴۱۶، ۴۱۵، ھەروەھا (ابو داود) ۱/۲۷۶ .

لهو کاته‌دا پیغه‌مبەر ﷺ به‌سەر کێوی (صفا) وه‌ بوو د‌و‌عای ده‌کرد ، که لی‌ب‌وه‌وه‌ پێی ف‌هرموون: ئه‌وه‌ چیتان ده‌وت؟ وتیان: هی‌چ‌مان نه‌ده‌وت پیغه‌مب‌هری خوا. وازی ئی نه‌هینان تا پینان وت ، پیغه‌مب‌هری خوا ﷺ ف‌هرمووی: په‌نا به‌خوا ژیان ئه‌و ژیان‌ه‌یه‌ که له‌ناو ئی‌وه‌دا بێت ، مردنیش ئه‌و مردنه‌یه‌ که له‌ناو ئی‌وه‌دا بێت.

به‌ی‌عه‌ت وه‌رگرتن

که مه‌که‌که‌ فه‌ت‌ح ک‌را ، راستی ده‌رکه‌وت ب‌و‌ خه‌لکی مه‌که‌که‌و زانیان که سه‌رکه‌وتوو نابن ئه‌گ‌هر موس‌لمان نه‌بن ، ب‌و‌یه‌ ملیان ب‌و‌ که‌چ کردو ک‌و‌بو‌نه‌وه‌ ب‌و‌ به‌ی‌عه‌ت‌دان ، پیغه‌مب‌ەر ﷺ له‌سەر (صفا) دانیش‌ت ب‌و‌ وه‌رگرتنی به‌ی‌عه‌ت له‌خه‌لک ، (عه‌مری ک‌و‌پی (خطاب)یش له‌ خواریه‌وه‌ بوو ، خه‌لکه‌که‌ی رێک ده‌کرد له‌سەر گوێ‌پ‌رایه‌لی‌و به‌گوێ‌کردن به‌گوێ‌ره‌ی توانا به‌ی‌عه‌ت‌یاندا به‌ پیغه‌مب‌ەر ﷺ.

له‌ (الم‌دارک)یشدا هات‌وه‌^١: ده‌گ‌ێ‌رنه‌وه‌ که پیغه‌مب‌ەر ﷺ له‌ به‌ی‌عه‌تی پیاوان بو‌وه‌ ده‌ستی کرد به‌ به‌ی‌عه‌ت وه‌رگرتن له‌ ژنان ، هیش‌تا ه‌هر له‌سەر (صفا) بوو (عه‌مر)یش له‌ خواریه‌وه‌ بوو به‌ف‌هرمانی پیغه‌مب‌ەر ﷺ به‌ی‌عه‌ت‌یاندا به‌ (عه‌مر): ئه‌ویش له‌جیات‌ی پیغه‌مب‌ەر ﷺ له‌ف‌هرمانه‌کان ئاگاداری ده‌کردن ، (هندی ک‌چی (عت‌به‌) هاوسه‌ره‌که‌ی (ابو سفیان) که هات له‌ ترسی پیغه‌مب‌ه‌رو ﷺ ئه‌و کاره‌ی کردبووی به‌ (حم‌زه‌) ، سه‌ری خ‌وی دا‌پ‌وشی بوو ب‌و‌ ئه‌وه‌ی نه‌ناس‌ریت‌ه‌وه‌ ،

پیغه‌مب‌ەر ﷺ ف‌هرمووی: به‌ی‌عه‌ت‌تان له‌گ‌ه‌ل‌دا ده‌به‌ستم له‌سەر ئه‌وه‌ی هاو‌ه‌ل ب‌و‌ خودا په‌یدانه‌که‌ن. (عه‌مر) به‌ی‌عه‌تی‌دا به‌ژنه‌کان که هاو‌ه‌ل ب‌و‌ خودا په‌یدا نه‌که‌ن، پیغه‌مب‌ەر ﷺ ف‌هرمووی: د‌زیش نه‌که‌ن.

(هند) وتی: (ابو سفیان) پیاوێکی پ‌ژده‌، ئه‌گ‌هر که‌می‌ک له‌ماله‌که‌ی بب‌ه‌م

په‌وايه‌ ؟

(ابو سفیان) وه‌ستا‌بوو ، وتی: ئه‌وه‌ش که برد‌وته ه‌هر حه‌ل‌اله‌ ،

پیغه‌مب‌ەر ﷺ ده‌ستی کرد به‌پینکه‌نین و (هندی) ناسیه‌وه‌ ،

ف‌هرمووی: ئه‌وه‌ ت‌و (هند)یت؟

^١ / ب‌روانه (مدارک التنزیل) نویسنی (التسفی) ته‌فسیری نایه‌تی به‌ی‌عه‌ت.

وتى: بەلى ، پىغەمبەرى خوا تىكات ئى دەكەم لە كارەكانى پىشوم بمبوره ، خوا لىت خوش بىت .

فەرمووى: لەسەر ئەو ش نايىت زىنا بىكەن ،

(ھىند) وتى: بۆچى ژنى (حر) زىنا دەكات ؟

فەرمووى: نايىت پۆلەكانيان لەناوبەرن ،

.(ھىند) وتى: بەمنالى پەرەردەمان كردن ، كەچى بەگەرەيى ئىو

ھەمويان كوشىت ، ئىو ەوان باش دەزانن ، شايانى باسە كە (حنظلة)ى كۆرى (ابو سفيان) لە جەنگى بەدردا كۆژا بوو .

بەم قەسە (عمر) ئەوئەندە پىكەنى لەسەر گازى پشت كەوت ، پىغەمبەر ﷺ زەردەخەنەيەكى كرد .

فەرمووى: نايىت بوختان دروست بىكەن ،

(ھىند) وتى: وەللاھى قەسە ھەلبەستىن بوختان كارى ناپەرەيە تۆ تەنھا بە

كارى باش و پەوشتى بەرز فرمانمان پىدەدەيت .

فەرمووى: نايىت لە فرمانى چاكي پىغەمبەر ﷺ سەرپىچى بىكەن .

(ھىند) وتى: وەللاھى كەھاتىن بۆ خزمەت وانەھاتىن كە سەرپىچىت

بىكەين .

كە ھىند گەرەيەو مەلەو بەدەستى خۆى بىكەى شكاندو وتى: بەھۆى

تۆو بوغرا بوو بويىن .

مانەووى لە مەككە و كارکردنى تىيدا

پىغەمبەر ﷺ ماوئى نۆزە پۆژ لە مەككەدا مایەو و دروشمەكانى ئىسلامى

بۆ نوئى دەکردنەو و پىنومايى خەلكى دەكرد بۆ ھىدايەت و خواپەرستى ، لەو

ماوئەدا فرمانىدا بە (ابا سەيدى) (خزاعى) كە پاىەكانى ھەرەم تازە بكاتەو و

سەريە بە ھەر چوارلادا بنىريت تاخەلكى بانگ بىكەن بۆ ئىسلامەتى و ھەموو

بىكەنى دەورەبەرى مەككە بىشكىنيت ، ھەموويان شكىنران و بانگخاويك لەناو

مەككەدا بانگى كرد ، با ھەرچى بىتەكى ھەيە لە مەلەكەيدا بىشكىنيت .

سریه و نیرواوهکان

۱. که پیغه مېهر ﷺ دواي فەتح د لنبابوو (خالد) ی کوږی (ولید) ی نارد بۆ شکاندنی په یکهري (عزی) ، (ئەو کاته مانگی په مەزان پینچ پوژي مابوو له سالی (۸) ی کوچیدا) بۆ ئەو ی بیشکیښت ، په یکهري (عزی) له (نخله) بوو ، ئەم بته مولکی (قریش) و هه موو خیلێ (بنی کنانه) بوو ، گه وره ترینیان بوو ، خیلێ (بنو شیبان) زیوانی بوون ، (خالد) به سی ئەسپ سواره وه بۆی دەرچوو تاگه یشته سهري و شکاندی ، که گه پرایه وه پیغه مېهر ﷺ پرسایاری لێ کرد ئایا هیچت بیینی؟ وتی: نهخیز. فەرمووی: تۆ بته کهت به تهواری نه شکاندوه بگه پړتوه جارێکی تر بیشکیښه ، ئەمجاره (خالد) به توڤه ییه وه شمشیرکه ی هه لکیشتاوه گه پرایه وه ، لهو ی ژنیکی رهش پیستی پووتی سه رپه تی ، هاته دهره وه ، (زیوانه که) هاواری لێ کرد ، (خالد) شمشیرکی لیدا کردی به دوو که رته وه ، پاشان گه پرایه وه بۆ لای پیغه مېهر ﷺ هه واله که ی پی دا. فەرمووی: به لێ ئەوه (عزی) بوو ، نیت نائومید بوو له وه ی له مه ودوا له ولاتی ئیوه دا به رستریت.

۲. پاشان (عمرو) ی کوږی (عاص) ی نارد بۆ پوو خاندنی په یکهري (سواع) یش ، (سواع) بتیکی (هزیل) بوو له (رهاط) ، سی میل له مه که وه دووره ، که (عمرو) گه یشته سه ر بته که ، زیوانه که پیی وت: چیت ده ویت؟ وتی: پیغه مېهر ﷺ فەرمانی پیداوم که بیشکینم. کابرا وتی: ناتوانیت شتی وابکهیت. (عمر) وتی: بۆچی؟ زیوانه که وتی: چونکه پښگهت نادریت. (عمر) وتی: سهیره تۆ هیشتا له سه ر بت په رستیت؟ دایک پۆله پۆت بکات ، ئەم بته ئەتوانیت ببینی و ببیستیت؟ پاشان لێی نزیکبوه وه و تیکی شکاند، ئەنجا فەرمانی دا به هاوه له کانی ژووری بته کهش بپوخیڻ ، هیچیان تیدا نه بیښه وه ، پاشان وتی به زیوانه که: ئیستا رات چۆنه؟ زیوانه که وتی: ئەوا منیش مەم که چ کرد بۆ خودا.

۳. له هه مان مانگدا (سعد) ی کوږی (زید) ی (اشهلی) له گه ل بیست ئەسپ سواردا نارد بۆ شکاندنی په یکهري (منا) له (مشلل) سه ر به ناوچه ی (قدید) بوو ، بتی (اوس) و (خزرج) و (غسان) و چه ند خیلێکی تر بوو ، که (سعد) گه یشته لای بته که زیوانه کانی وتیان: چیت ده ویت؟ وتی: ده مه ویت په یکهري (منا) بپوخیڻ ، وتیان: ئەوه تۆو ئەوه (منا) ، (سعد) چوو بۆ بته که ، ژنیکی پووتی رهش پیستی قژ گژو بژ به ناوی (ویل) وه ، له ژووره که هاته دهره وه و

سنگی دهکوتا، زیوانهکه پینی وت: خهمت نه بیئت (مناة) بۆ خۆی ته میی
یاخی بوانی دهکات . (سعد) لییداو کوشتی، نهجا بتهکهشی پوخاندو تیک
و پیکى شکاند ، له ژوردهکهیدا هیجیان نه بیینی .

٤. که (خالد)ی کوپی (ولید) له پوو خانندی په یکهری (عزی) هاتهوه ، پیغه مبهی ۴
له مانگی (شعبان)ی هه مان سالدا (٨ی کوچی) ناردی بۆ خیلای (بنی جذیمة)
بۆ نهوهی بانگیان بکات بۆ ئایینی ئیسلام نهک شهپر بکات ، لهگهڵ سی سهدو
په نجا پیایوی کوچهرو نهفساری خیلای (بنی سلیم)دا نارد ، که گه یشتنه لایان ،
بانگیان کردن بۆ ئایینی ئیسلام ، بهلام نهوان نه یانزانای بهرینکوپینکی وهلامیان
بدنهوه له جیاتی نهوهی بلین (اسلمنا) واته: موسلمان بووین ، کهچی وتیان:
(صبانا صباننا) واته: بوین به سابینه . (خالد) که له بارودوخه که حالای نه بوو
کهوته کوشت و کوشتاریان و هندیکیانی لی به دیل گرتن . هر دیلیکی
دایه دهست پیایویک و پوژیکیان فرمانی دا که هر که سهو دیله کهی خۆی
بکوژیت (ابن عمر) و هاوپیکانی زوریان پیناخوش بوو پینگه یان نه دا نهوکاره
بکریت هه تا هاتنهوه خزمهت پیغه مبهی ۴ و بویان باسکرد ، پیغه مبهی ۴
دهستی نرای بهرز کردهوه و فرمووی: خوایه من بیگوناهم لهوهی خالد
کردویه تی . دوچار نه نرایه ی وتوه .

پیاهوکانی خیلای (بنو سلیم) بوون که دیلهکانی خویمان کوشت نهک
کوچهرو نهفسارهکان ، پیغه مبهی ۴ (علی) نارد قهره بووی هه موو زیانهکانی بۆ
کردنهوه و خوینی هه موو کوژراوهکانیشی دا ، لهکاتی خویدا له نیوان (خالد) و
(عبدالرحمن)ی کوپی (عوف)دا دمه ده می و دهنگ هه لپزین پووی دا له سهر نهوه ،
باسه که گه یشتنهوه گوئی پیغه مبهی ۴ ، به (خالد)ی فرموو: خالد ، گوئی بگره ،
وازیهینه له هاوه له کانم و ههقت نه بیئت به سهریانهوه ، وه لاهی هه موو کینوی ئوحد
نالتون بیئت و تو له پیناوی خوادا بیبهخشیت ، ناتوانی بگهیت به توژی پینی
هاتوچوی یه کیك له هاوه له کانم .^٢

^١ / صحیح البخاری ١/ ٤٥٠ ، ٢/ ٦٢٢ .

^٢ / درێژهی باسی نعم غازیه مان وهگرتهوه له (ابن هشام) ٢/ ٢٨٩ تا ٤٢٧ و صحیح البخاری ١/ کتاب الجهاد و کتاب
المناکح ٢/ ٦١٢ تا ٦٢٢ و فتح الباری ٢/ ٢٨ تا ٢٧ و صحیح مسلم ١/ ٤٣٧ ، ٤٣٨ ، ٤٣٩ ، ١٠٢/٢ ، ١٠٣ ، ١٣٠ و زاد
المعاد ٢/ ١٦٠ تا ١٦٨ ، ههروهها (مختصر سیره الرسول ﷺ) نویسنی (عبدالله النجدی) ل ٢٢٢ تا ٢٥١ .

ئۇرۇغ غەزاي فەتھى مەككە بوو ، ئۇمەش جەنگى يەكلاكرەورەو فەتھى
 ھەرگەورەى مۇسلمانان بوو بەسەر قەوارەى بىتپەرستىدا ، ھىچ بوارو بەھانەيەكى
 نەھىشت بۇ بىتپەرستى لەھەموو دورگەى عەرەبىدا ، بەگشتى خىلە عەرەبەكان
 چاوەرۋانى ئۇجەنگە سەختەى نىۋان مۇسلمانان و بىتپەرستانىان دەكردو
 دەيانزانى لە جەنگدا كەسىك لەسەر ھەق نەبىت ناتوانىت دەورانى شەرەكە بباتەو
 لەكۇتايىدا ، پىشتىرش ئۇم بىروايە لەناخىاندا چەسپابوو پىش نىو سەدەو ئۇو
 پۇژگارەى خاۋەن فىلەكان ھاتن بۇ تىكدانى بەيت و ھەموويان وەكو كاي خوراو
 تەفروتونا بوون.

سولخى حودەيبىيە سەرەتاي ئۇو فەتھە گەرەيە بوو ، لەو قۇناغەدا خەك
 بەئارامى و دۇنيايىيەو كەوتنە گەفتوگۇ لەگەل يەكتىدا ، ئىسلاميان بەيەكتى
 ناساند ، ئۇو ژىردەستانەى ناو مەككەش توانيان بىروباوەرى خۇيان دەرېخەن و
 بانگەشەى بۇ بىكەن ، بەو ھۇيەو زۇرىك لەخەك ھاتنە ناو ئايىنى ئىسلامەو ، تا
 رادەيەك ئۇو سوپا ئىسلامىيەى لە غەزاو جەنگەكانى پىشودا ژمارەى نەدەگەيشتە
 سى ھەزار كەس لەم فەتھەدا بوو بە دە ھەزار چەكدار

ئۇم غەزا يەكلاكرەورەيە بوو چاۋى خەلكى كىردەو و پەردەى سەرچاۋيانى
 لابرە بۇ بىستنى ئىسلام و بەو ھەلۋىستە مۇسلمانەكان بەتەواۋى كۇتروۋلى
 ھەلۋىستە سىياسى و ئايىنەكەيان كىرد لەپانتايى دورگەى عەرەبىداو بوونە
 دەسەلاتدارى ئايىنى و دۇنيايى لە ناۋچەكەدا.

ئۇو پەوشەى كە لەدۋاي سولخى حودەيبىيەو دەستى پى كىرد تىرو تەواو
 بوو گەيشتە ئىنجام ، بەم فەتھە گەرەيە كامل بوو ، دۋاي ئۇو پەوشىكى كە
 دەستى پى كىرد كە بەتەواۋى لە بەرژەۋەندى مۇسلمانەكان بوو. بۇيە لەبەردەم خىل
 و تىرە عەرەبەكاندا ھىچ بواريك نەما ئۇو نەبىت پۇل پۇل بىنە خىزمەت پىغەمبەر
 ﷺ و مۇسلمان بىن و بانگەۋازەكەشى ھەلگىرن بۇ ھەموو جىھان ، ئۇمەش لە
 دۋوسالى داھاتودا ئامادەگى بۇ كرا.

قۇناغى سى ھەم

دوا قۇناغى ژيانى يىغەمبەرى مەزنە ﷺ

ئەم قۇناغە دوا قۇناغى ژيانى يىغەمبەرى مەزنە ﷺ ، كە برىتتە ئەو
ئە نجامانەى بانگەوازە نىسلاميەكە بەدەستى ھىنا پاش جىھادىكى دوورو درىژو دەردەسەرى
وزەجمەتكىشان و خەم و پەژارەو ئاشووب و چەندىن شەرى خونىاوى ، كە ئەمەوداى
بىيىست و ئەوۋەندە سالىدا تووشى بوو.

فەتەج كەردنى مەككە مەترسىدارتەرىن دەستكەوت بوو موسلمانەكان ئەو سالانەدا
بەدەستىان ھىنا ، بوو بەخالى وەرچەرخان ، كەش و ھەواى بارى ەھرەب گۇرا ، فەتەج
كەردنى مەككە خالى جىياكەرەمەى نىوان قۇناغى پىش خۇى و قۇناغى پاش خۇى بوو ،
قورەيش لەدەيدى ەھرەبدا پاسدارو پىشتىوانى ئايىن بوون و دەبوايە ھەموو ەھرەب شوئىنى
قورەيش بکەوتايە ، بۇيە مەككەچكەردنى قورەيش دواھەناسەى ئايىنى بت پەرستى بوو ئە
دورگەى ەھرەبىدا .

دەكرىت ئەم دوو قۇناغە ، بکەين بە دوو رەوۋە:

❖ رووى كىپرەكى و شەرپەردن .

❖ رووى پىشپرەكىى ھاتنى گەل و تىرەكان بەرەو نىسلام .

ئەم دوو دىوۋە دوو دىوۋى پىكەوۋە گریدراوى ئەم قۇناغەن ، ھەرچارەى يەكىكىان
پىش ئەوى تریان دەكەوئىت ، بەلام ئىمە رىزبەندى بابەتىمان ھەئىژاردو لەبەر ئەوۋەش
بوو كە دىوۋى شەرپە جەنگ كەردن نىزىكتەرە بەقۇناغەكانى پىشوو ، ھەرۋەھا گونجاوترە لەوى
تر ، بۇيە ئە رىز بەندىكەدا پىشمان خست .

غەزای حونەین

فەتەح کردنی مەككە گورز وەشاندىك بوو عەرەبى پراچلەكان و تیرە
عەرەبەكانى خستە بەردەم واقیعی حالەو وەنەیانده توانى بیگۆڤن ، لەبەرئەو جگە
لە چەند تیرەیه کى ملهوپرى سەر سەخت هیچیان بۆ نەمایەو جگە لەخۆ
بەدەستەو وەدان لەسەر و هەموویانەو لقو پۆپەكانى (هوازن) و (ثقیف) ، ئەنجا
خیلەكانى (نصر) و (جشم) و (سعد)ى کوپى (بکر) و چەند خەلکیكى (بنى هلال)
کە هەموویان لە (قیس عیلان)ن ، ئەم لقو پۆپانە بە لووت بەرزى خۆیاندا دەنازی
و پێیان شوورەیی بوو ملکه چى بکەن ، بۆیە چوونە پال (مالک)ى کوپى (عوف)ى
(نصرى) و بېریاریاندا بڕۆن بۆ شەپرى موسلمانەکان.

کەوتنە رێى دوژمن و دابەزینیان لە (اوطاس)

کە فەرماندهى گشتى (مالک)ى کوپى (عوف) بېریارى دەرچوونى دا بۆ
جەنگى موسلمانەکان ، هەموو ژن و منال و سەرود و سامان و مەروماڵاتى
دایەبەر لەگەڵ خۆیدا ، پوشت تاگەیشته (اوطاس) - اوطاس شوینیکە لە ناوچەى
(هوازن) و نزیكە لە (حنین) وە ، (حنین) یش شیونیکە بەتەنیشته (ذى مجاز) وە ،
لە پووى (عرفات) وە یانزە میل لە مەككە دوورە - .

شارەزایەکی جەنگ راي فەرماندهى گشتى پەسەند ناکات

کە (مالک) لە (اوطاس) دابەزى خەلکى بەدەوریدا کۆبونەو و (درید)ى
کوپى (صمه)شیان لەگەڵدا بوو ، ئەم کابرایە پیاویکى ئازاو شارەزا بوو ،
(درید) پرسى : ئەرى ئێرە کوئیه؟

وتیان : (اوطاس) .

وتى : بەراستى بوارىکى باشە بۆ پەمبازینى ئەسپ ، نە ئەو یە سەخت بێت
و نە ئەو شە چال و چۆل بێت ، ئەى ئەو چیه گویم لە پەمەى و شتر و سەرەى
گویدریژە و گریانى منال و بارەى میگەلە؟

وتیان (مالک)ى کوپى (عوف) لەگەڵ ئەم خەلکەدا ژن و منال و مال و
سامانەکەشى هیناون ، (مالک)ى بانگکردو پرسى یارى لیکرد کە بۆچى ئەم بەزمەى
ناوەتەو ،

وتى: ويستم له پشت هموو پياويكهوه خاوو خيزانهكهى دابنيم ، بۇ
ئەوھى غىرەتى بىجوليت و شەپ بىكات.

وتى: وەللاھى تۇ بۇ شوانى باشيت ، ئەرى ھەرگىز بوو دۇراو ھىچى پى
بىكرىت ؟ ئەگەر ئەمرو سەركەويت تەنھا پياويك بەكەكت دىت شمشىرى
بەدەستەوھ بىت ، ئەگەر بشدۇرپىت ھەياو ئابرووت دەچىت . پاشان ھەوالى تىرو
سەركە خىلەكانى پرسى ،

ئەنجا وتى: (مالك) تۇ بەم كارەت ھىچت پى ناكىرت ، ئەمانە دور
بخەرەوھ بۇ شوينى دور لە قەلاى مەكەمدا دايانبنى ، منالەكانىش بخەرە
سەرىشتى ئەسپ و بىنانىرەوھ ، ئەگەر سەركەوتىت ئەوانىش پىت دەگەنەوھ ، خۇ
ئەگەر ژىرىش كەوتىت ئەوا بەلايەنى كەمەوھ ژن و منالەكانت پارىزاو دەبن .
بەلام (مالك) كە سەركەردەى گشتى بوو ئەم داوايەى پەتكرەوھو وتى:
وەللاھى شتى واناكەم ، تۇ كابرايەكى پىرو خەلەفاويت ، وەللاھى يان ئەوھىە
ھەموو (ھوازن) لەگەلم دىن يان سنگ دەخەمە سەر نوكى ئەم شمشىرەو خۇم
دەدەم بەسەرىدا تا لە پىشتمەوھ دەردەچىت ، ئىتر ھەزى نەدەكرد باس و خواسى
(دريد) لە مەسەلەكەدا بىمىنىت ، بۇيە خەلكەكە وتيان: ئىمە گوپرايەلى توين ،
(دريد) وتى: بەراستى ئەمە پۇزىكە من ئەمدىوھو لىشم دەرنەچىت .

ئەنجا وتى:

يَا أَيَّتُهَا جَدَّغْ أَخْبُ فِيهَا وَأَضْعُ
أَقُوذُ وَطَفَاءَ الزَّمْعِ كَأَنَّهَا شَاةٌ صَدْعُ

سىخوړەكانى دوژمن

سىخوړەكانى (مالك) ھەوالى مۇسلمانەكانيان بۇ ھىنا ، كە گەشىتنەوھ
قەلەمى ئەژنۇيان شىكاوو ، وتى: كوپرە ئەوھ چىتانە ، چىتان لى بەسەر ھاتووه؟
وتيان: چەندىن پياوى سەرتاسپىمان بىنى بەسوارى ئەسپى پەنگ تىرەوھ
بوون ، كە ئەوھمان بىنى ھىزو تىنمان تىدا نەماو ئەوھ دەبىنى چىمان لى ھاتووه.

چاودىرەكانى پىغەمبەر ﷺ

ھەوال ھات بۇ پىغەمبەر ﷺ لەبارەى جىمجولى دوژمنەوھ ، (ابا ھىدر
الاسلمى) نارد بۇ لايان و فەرمانى پىدا ، كە دزە بىكاتە ناويان و لەناوياندا بىمىنىتەوھ
تا ھەواليان دەزانىت و پاشان دەنگوباسيان بەنىتەوھ ، ئەویش واىكرد.

پېغه مېهر ﷺ مهككه به جی دهیلایت و

دهروات بو (حنین)

(پوژى شه مېمه شه شى مانگى شه وال سالى ۸۱ كۇچى) ، پېغه مېهر ﷺ مهككه به جی هیشت ئه وه نوزده هم پوژ بو كه ته شریفى هاتبووه ناو مهككه وه ، كه درچوو دوانزه هزار موسلمانى له گه لدا بو ، ده هزاريان له وانه بوون كه له گه لى درچوون بو فته حى مهككه ، دوو هزاريشيان مهككه يى بوون ، كه زورينه يان نو موسلمان بوون پېغه مېهر ﷺ سه د قه لغانى به تاقمه كانيانه وه وهرگرت له (صفوان) و (عتاب)ى كوپى (اسيد) دانا به سر مهككه وه.

كاتى خه ووتنان بوو ئه سپ سوارىك هات ، وتى: من سه يرى فلا نه شاخو فيساره دولم كردو بينيم خيلى (هوانن) هه ليان داوه به زن و منال و مال و سامانه وه له وى خيوه تيان هه لداوه دابه زيون . پېغه مېهر ﷺ فرموى : خوا ياربىت سبه ينى ئه وه ده بىته ده سكه وتى موسلمانان . بو پاسه وانىتى ئه وه شه وش (انس)ى كوپى (ابى مرثد) ى (غنوي) خوى ئيشكگرىنى كرد.

له ريگه دا كه به ره و (حنين) ده چوون دره ختيكى سه وزى گه وره يان بينى ، پىي ده و ترا (ذات انواط) واته نيشانه دار، عه ره به ده شته كيه كان چه و تفاقى خويان پيدا هه لده واسى و ناژه ليان له به رده مدا سه رده برى و له ژىر سىبه ره كهيدا خوا په رستيان ده كرد ، هه نديك له موسلمانانى ناو سوپا كه وتيان: پېغه مېهرى خوا ﷺ توش دره ختيك بو ئيمه نيشانه بكه هه ره كو ئه وانه دره ختيكى نيشانه دارى خويان هه يه . فرموى: (الله اكبر) ، سويندم به و كه سه ي گيانى منى به ده سته ئيوه وش قسه كانى شوينكه وتوانى موسا ده لينه وه كه ده يانوت: توش له زه ويده خويده بكو بو ئيمه دروست بكه ، هه ره كو ئه وان خودايان هه يه له زه ويده . ئه نجا فرموى: ئيوه خه لكىكى نه زان ، ئه وه ي ئيوه ده يلين شوين پى هه لگرتنى خه لكانى تره ، وه لا لاهى واتان لى ديت شوين هه نگاوه كانى ميلله تانى پيش خوتان ده كه ون و گوئى ناده نى.^۱

هه نديكى تريان كه لايه كى كرده وه به لاي سوپا كه سه ريان سوپما له زورى ژماره ي سوپا كه و تيان: ئيتر له مه ودوا له به ركه مى ژماره شكست ناهينين ، كه پېغه مېهر ﷺ ئه مه ي به رگوئى كه وت ، زورى پى ناخوش بوو.

^۱ / بروه (ستن ابى داود).

^۲ / (ترمذى) ئه مه ي پدوايه ت كرده .

تیرهاویرزان شالوی ناکاو دهینن

ده شهو له مانگی (شوال) تیپه‌ری بوو سوپای ئیسلام گه‌یشته حنین له شهوی سی‌شه‌مه‌دا ، به‌لام (مالک) ی کوپری (عوف) پیش ئه‌مان گه‌یشتبووه شوینه‌که‌و به‌شه‌ودا هه‌موو چه‌کداره‌کانی له‌و شیوه‌دا هه‌شار دابوو و که‌مین و مه‌فرمه‌کانی به‌و ده‌ورو به‌ردا بلاوه پی‌کردبوو ، فه‌رمانی پی‌دابوون له‌گه‌ل دهرکه‌وتنی موس‌لمانه‌کاندا تیر بارانیان بکه‌ن ، ئه‌نجا یه‌ک ده‌سته‌یی شالوویکی خیرا بکه‌نه سه‌ریان.

له به‌ره‌به‌ی‌اندا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ سوپاکه‌ی پرځخست ، ئالوو په‌رچه‌مه‌کانی دابه‌ش کرد به‌سه‌ر سوپادا ، له‌گه‌ل تاریک و پووندا موس‌لمانان چوونه ناو شیوی (حنین) وه‌و پی‌یدا شوږ بونه‌وه ، بی‌ئوه‌ی بزائن له‌ناو ته‌نگه‌به‌ری شیوه‌که‌دا که‌مین هه‌یه ، که به‌ره‌و خوار ده‌بونه‌وه له هه‌موولایه‌که‌وه تیرباران کران و که‌تیبه‌و پوله‌کانی دوژمن یه‌کده‌سته‌یی دایان به‌سه‌ریاندا ، موس‌لمانه‌کان شپ‌رزه بوون و گه‌رانه‌وه دواوه که‌س ئاگای له که‌س نه‌بوو ، شپ‌رزه بوونیکی سه‌خت بوو (ابو سفیان) ی کوپری (حرب) که هیشتا نۆ موس‌لمان بوو وتبووی: وه‌للاهی وابروا له دهریاش ناگرسینه‌وه . مه‌به‌ستی ده‌ریای سوور بوو . ئه‌نجا (جبله) یان (کلده) ی کوپری (جنید) له‌ناو موشریکاندا هاواری ده‌کرد: ئه‌وه جادووه‌که به‌تال بوه‌وه.

پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ لای راستی گرت هاواری کرد: خه‌لکینه وهرن له ده‌ورم کوژبینه‌وه ، من پی‌غه‌مبه‌ری خودام ، من (موحه‌مه‌د) ی کوپری (عبداللّاه) م. له‌وکاته‌دا جگه له‌چه‌ند که‌سیکی کوچکه‌زان و ئال و به‌یته‌که‌ی که‌سی به‌ده‌وردا نه‌مایه‌وه ، هه‌مووی پای کرد.

ئیتر له‌ویدا ئازایه‌تی بی‌وینه‌ی پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ دهرکه‌وت ، به‌سواری هی‌ستره‌که‌یه‌وه به‌توندی به‌ره‌و کافران ده‌پو‌یشت و ده‌یفه‌رموو:

أنا النبي لا كذب أنا ابن عبد المطلب

(ابو سفیان) ی کوپری (حارث) یش جلّه‌وی هی‌ستره‌که‌ی گرتبوو ، (عباس) پشتی گرتبوو نه‌ی‌انده‌هیشت پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ بپرواته ناو جه‌نگه‌که‌و عه‌زریان کرد: پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ تکایه په‌له مه‌که ، ئه‌نجا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ له هی‌ستره‌که‌ی دابه‌زی و پارایه‌وه فه‌رمووی: خوایه سه‌رخستنی خۆت بنیره.

گهراڻه وهى موسلماننه کان و گهرم ٻوونه وهى شهر

پيغمبر ﷺ فرمانيءَ ۾ به (عباس) زور ڏيئي گهره ٻوڻ ، هاوڻه ڪاڻي
بانگ بڪاتوهه . (عباس) دهليٽ: بههه موڙي توانام هاوارم ڪرد: ٺهري ڪوان ڪوپري
(سمره)؟

دهليٽ: وهلاهي چوڻ ٺاهليڪ سؤزي بؤ بيچوهه ڪهي دهجوليٽ ، ڪه گويان
له دهنگم ٻوڙ وتيان: ٺهوه هاتينهوه ، ٺهوه هاتينهوه.

پياوي وايان تيڏا ٻوڙ دهيويسٽ سواڙي وشترهه ڪهي بيت و بگهريتهوه
نهيدهتواني ، خيرآ قهلقانهه ڪهي دهڪردهوه ملي و شيرهه ڪهي دهگرتوه بهدهستهوه و
وازي له وشترهه دههيناو بهههلاي دهڪردو بهرهو دهنگهه دههات ، تا سه
ڪهسيڪيان لي هاتهوه ٺهجا دهستيان ڪردهوه به شهر.

ٺهجا بانگهه ٻوڙي ڪرده ٺهسار ، وتي: ٺهري خيٽي ٺهسار ، ٺهري
خيٽي ٺهسار ، ڪهوت بهانگڪردني (بني الحارثي) (خزرجي) ٺيتر ڪهتيبهه
موسلماننه کان پؤل پؤل هاتنهوه و گهيشتنهوه ٺهوه شوياننهه بهجييان هيشتبوه ،
ٺهجا شهر دهستي پي ڪردهوه . پيغمبر ﷺ سهيري مهيداني جهنگهه ڪهي ڪرد
ڪهيني شهر ههگيرساوه فرموي: (ٺيستا شهر گهرم ٻوڻ). ٺهجا مشتڪ خولي
ههگرت و بههرووي ڪافراندا فرهيڏاوه فرموي: (خوايه چاوانيان ڪوير بيت). لهو
پؤرهدا چهڪداريان نههوه گهردو توڙي ٺهوه مشتخولي بهچاوياندا نهچوويٽ ، بؤيه
شڪستيان هيٺاو بهرهودوا ڪهوتنه ههلاتن.

شڪست هيٺان و ٻووخاني دوڙمن

هيٺدهي نهبرد - دواي فرهيداني مشت خوليڪه - دوڙمن شڪستي هيٺا ،
شڪستيڪي خراپ ، خيٽي (ثقيف) ههفتايان لي ڪوڙا ، وهوموسولماننه کان دهسكهوتيڪي
زوريان دهسكهوت ، له مهرو مالآت و چهڪ .

وه قورٺان ٺاهارهه بؤ ٺهه شهره ڪرد ، دهفرمويٽ : ﴿ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ
أَعْجَبَكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمُ الْمُذَبِّحِينَ
(۲۵) ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴾ (۲۶) التوبة .

که دوژمن شکستی هینا هندیکیان چونه (طائف) ، هندیکیشیان چونه (نخله) ، هندیکی تریشیان خویان گه یانده (اوطاس) ، پیغمبەر ﷺ چەند هاوہلیکی نارد بۆ راوہدونانی ئەوانەى (اوطاس) بەفرماندەى (ابو عامر) (الاشعری) ، هەردوولا بوو بە شەپیان ، جارێکی تر موشریکان پریانکرد ، لەو بگرو بەردەیدەدا (ابو عامر)ی فرماندە شەهید کرا.

کۆمەلیکی تر کەوتنە راوہدونانی ئەو موشریکانەى هەلاتن بۆ (نخله) لەو (ربیعە)ی کوپی (رفیع) (درید)ی کوپی (صمە)ی کوشت. بەلام زۆرینەى سوپا تیکشکاوەکە پەنایان برد بۆ (طائف) ، پیغمبەر ﷺ پاش کۆکردنەوہى دەسکەوتەکان بە خودی خۆى چوو بەدوایاندا.

دەسکەوتەکان

دەسکەوتەکان بەم شیوەیە بوون : شەش هەزار دیل ، بیست و چوار هەزار سەر و شتر ، زیاتر لە چل هەزار سەر مەر ، چوار هەزار ھۆقە زیو. پیغمبەر ﷺ فرمانی دا بەکۆکردنەوہیان و لە (جعرانە) مەلۆی کردن و (مسعود)ی کوپی (عمر)ی (غفاری) کرد بەچاودیڕ بەسەریەوہ ، دابەشی نەکرد تا لە غەزای (طائف) گەراپەوہ.

لەناو ژنە دیلەکاندا (شیماء)ی کچی (حارث)ی (سعد)ی یان تیدا بوو کە خوشکی شیرى پیغمبەر ﷺ ، کە هینرایە بەردەم پیغمبەر ﷺ ، خۆى پیناساندو بەنیشانەیکدا ناسیەوہو پێزی ئی گرت و کراسەکەى خۆى بۆ راخست و دای نیشاندا لەسەرى ، پاشان ئازادى کردو گێراپەوہ بۆ لای کەسوکارى.

غەزای (طائف)

لەراستیدا ئەم غەزایە درێژکراوەى غەزای (حنین)ە ، چونکە زۆرینەى خێلى (هوازن) و (ثقیف) لەوانەى لەگەڵ (مالک)ی سەرکەردەیاندا بوون بەرەو (طائف) چوون و لەوێ خویان حەشاردا ، پیغمبەر ﷺ دواى دەست بەتال بوون لە شەپى (حنین) و کۆکردنەوہى غەنیمەتەکان لە (جعرانە)دا ، لە هەمان مانگی سالى (۸)ی کۆچیدا چوو بۆیان.

(خالد)ى بەھزار سوارەۋە خستە پىشى سۇپاكە ، پاشان بەرەۋ (طائف) كەۋتە پى ، لەپىگەدا بەلای (النخلة اليمانية) تىپەپى و پاشان بۇ (قرن المنازل) و پاشان بۇ (لية) و لەۋىدا قەلەيكى (مالك)ى كۆپى (عوف)ى ئى بوو پىغەمبەر ﷺ فەرمانىدا پوخاندىان ، پاشان بەردەۋام بوو لەسەر پۇيشتن تاگەيشتە (طائف) و لەنزىك قەلەكەئىيەۋە ئۆردۈى ۋەستاندو سەربازگەى دانائو ئابلۇوقەى خەلكى ناو قەلەكەىدا.

گەمارۆكە ماۋەيەكى درىژى خايەند، لە پىۋايەتىكى (انس)دا ھاتوۋ لە (مىسلم) ۋە دەلىت : ماۋەى گەمارۆكە چل پۆژ بوۋە ، لای (سىرەت)ناسەكانىش ماۋەكە جىاۋازى لەسەرە ، وتراۋە : بىست پۆژ ، وتراۋە : چەند مانگىك ، وتراۋە : ھەژدە پۆژ ، وتراۋە : پانزە پۆژ .^۱

لەو ماۋەيەدا لەنىۋان ھەردوۋلادا شەپەتتىرو پىمبازى پىۋىدا ، كە يەكەمجار مۇسلمانەكان گەمارۆياندان ، خەلكى ناو قەلەكە ۋەكو لىشاۋى كۈللە تىربارانىيان كردن ، ھەندىك لە مۇسلمانەكان بىرىندار بوۋن دوانزە كەسىشىيان ئى شەھىد بوو ، ناچارپوۋن كەمىك لە قەلەكان دور بىكەۋنەۋە تا ئەو شۆيىنەى دەكەۋىتە نىزىكى (طائف)ى ئىستائەۋە لەۋىدا سەربازگەيان ھەلدا .

پىغەمبەر ﷺ ئاگرپىژىنى دابەست بۇ خەلكى (طائف)و چەند دانەيەك ئاگر كۆيان تىگرتن ، ھەتا درىزى خستە نىۋ دىۋارى قەلەكەۋە ، چەند مۇسلمانىك بەژىر دەبابەيەكى تەختەدا چۈنە ژۋورەۋە^۲ بۇ ئەۋەى دىۋارەكە بسۈتىنن ، دوزمىنىش چەندىن پارچە ئاسنى گەرمى سۈتىنەريان بۇ ھەلدان ، بەناچارى لە ژىر دەبابە تەختەكەدا ھاتنە دەرەۋە ئەنجا تىر بارانىيان كردن و چەند پىۋايىكىيان ئى شەھىد كردن .

پىغەمبەر ﷺ ۋەكو بەشىك لەسىياسەتى ناچاركردى دوزمىن بۇ خۇ بەدەستەۋە دان ، فەرمانىدا بە بىرىن و سوتاندنى دارو پەزە مېۋەكانىيان ، مۇسلمانەكان بەشۋەيەكى سەخت زۆربەيان بىرى ، (ثقيف) تىكەى خىزمىيەتى و لە خوا ترسانىيان ئى كردن كە نەيانپىن ، پىغەمبەر ﷺ ۋازى لەۋە ھىنا .

^۱ / فتح البارى ۴۵/۸ .

^۲ / ئەو دەبابەيەى باسى ھاتوۋە لىژەدا ۋەك دەبابەكانى ئەمىز ئەبۋە ، بەلكو لەدارو دروست كراۋە . خەلك دەچۈنە ناۋبەرە پاشان پالايان پىۋەدەنا بۇ بىنى قەلەكە تا بىكەنى بىكەن ، يان لە پىگەى كۈنەكانەرە بېژنە ژۋورەۋە .

ئەنجا يەككە لە بانگخوازانی هاواری کرد: ھەرکە سێك لەخەلکی ناو قەلەكە دابەزیت ئازادە ، بیست و سێ پیاویان^۱ ئی ھاتە دەرەو کە (أبو بكرة) یان تی دابوو ، ئەم پیاوێ خۆی دابوو بەسەر قەلەكە (طائف) دا ، بەخپۆکە یەکی بازنەیی خۆی شوپ کردبوو و ئاوی دەھینا . بۆیە پیغەمبەر ﷺ ناوی (أبو بكرة) ی لینا ، ھەریەكێك لەو پیاوانەشی دا بە دەست موسلمانێك كە نان و ئاوی بداتی ، ئەمە بەلای خەلکی ناو قەلەكەو زۆر سەخت و ناخۆش بوو .

كە ئابلوقەكە درێژە کیشاو قەلەكەش خۆی ئەدا بە دەستەو ، لەو ئاکامەدا موسلمانەکان بەھۆی تیرباران و پمبازی و فەزەندانی پارچە ئاسنەو تووشی ئەو زیانانە ھاتن ، لە راستیدا خەلکی ناو قەلەكە بەشی بەرگەگرتنی یەك سالی گەمارۆدان ئازوقە یان لەلابوو ، پیغەمبەر ﷺ راویژی کرد بە (نوفل) ی کۆپی (معاویە) ی (دیلی) ، (نوفل) وتی: ئەوانە وەك پێوی وەھان لەکونەکانیاندا ، ئەگەر درێژە بە گەمارۆکە بەدیت دەگیریت ، ئەگەر وازیان ئی بەینیت زیانیکی ئەو تۆت پیناگە یەنن ، ئیدی پیغەمبەر ﷺ نیازی کرد کە وازیان ئی بەینیت و بروت ، فەرمانیدایە (عمر) ی کۆپی (خطاب) کە بلیت بەخەك: ئیمە سبەینی خوا یاریت دەگەرپینەو . ئەو بیریاری لەسەر دلی موسلمانەکان زۆر قورس بوو ، وتیان : بگەرپینەو و قەلەكە فەتح نەکەین؟ ئەنجا پیغەمبەر ﷺ فەرمووی : کەواتە سبەینی پەلاماریکی تر بدن . کە پەلاماریاندا برینداریکی زۆریان ھەبوو ، ئەنجا کە پیغەمبەر ﷺ فەرمووی: (انشاء الله) سبەینی دەگەرپینەو . پینان خووش بوو ملیانداو گەرانەو ، پیغەمبەریش ﷺ پیدەکەنی .

کە بارو بارگەیان پینا یەو و کەوتنە ری ، فەرمووی: بلین (آیبون تائبون عابدون ، لربنا حامدون) ، واتە (ئیمە سەر لە ئوی گەپاینەو و تەوبەمان کردو خوا پەریستیمان کردو سوپاسی خوا دەکەین) .

کۆمەلێك وتیان: پیغەمبەر ﷺ دۆعا بکە بە (ثقیف) . فەرمووی : خوا یە رینومایی (ثقیف) بکەیت و بیانھینیت بۆ لامان .

دابه شگردنی غه نیمه ت له (جعرانه)

پاش هه لگرتنی گه ماروکه ، پیغه مبهړ ﷺ گه رایه وه چه ند شه ویک له (جعرانه) مایه وه ، غه نیمه ته که ی دابه ش نه ده کرد دهستی دهستی پیده کرد ، سا به لکو وه فدی (هوازن) ته به بکه و بینه وه به دم مال و سامانه که یانه وه و هری بگر نه وه ، به لام که س نه هات ، نهجا دهستی کرد به دابه ش گردنی مال و سامانه که ، به مه بهستی بیده نگ گردنی سه روک خیل و گه وره کانی مه که که ، بویه دلّه راگیر کراوه کان پشکی هره گه وره یان بهر که وت له و دهست که وت هدا . (أبو سفیان) چل هوّقه و سه د و شتری پییدا .

وتی: ئە ی یه زیدی کوپم؟ ئە وه ندهشی دا به یه زیدی کوپی ،

وتی: ئە ی معاویه کوپم؟ ئە وه ندهشی دا به (معاویه) ،

سه د و شتریشی دا به (حکیم) ی کوپی (حزام) ، پاشان (حزام) داوای سه د و شتری تری لی کرد پییدا .

پاشان دو سه د و شتری دا به (صفوان) ی کوپی (امیه) به م شیوه یه له کتیبی (الشفاء) دا هاتوه

سه د و شتریشی دا به (حارث) ی کوپی (کلده) ،

به هه مان شیوه سه ر کرده کانی قورپیش و گه وره ی خیلّه کانی تریش هه ریه که و سه د و شتری پیدان ،

به خه لکانی تریش په نجاو چل چلی ده به خشی تا بلاو بووه وه له ناو خه لکیدا که موحه مبه د ﷺ ئە وه نده ده به خشی ت له هه ژاری ناترسی ت ، عه ربه ی ده شته کی به سه ریدا دابارین و داوای مولک و سامانیان ده کرد ، تا ناچار یان کرد بپرواته ژیر دره ختی که وه له ویشدا بورده که ی سه رشانی پیروزی که وته خواره وه ،

فه رموی : خه لکینه بورده که م بده نه وه ، سویندم به و که سه ی گیانی منی به ده سه ته ، نه گهر به نه ندازه ی دارو دره ختی هه موو (تهامة) و شترم هه بی ت ، دابه شی ده که م به سه رتاندا ، پاشان ده شبینن که من نه چروکم و نه ترسنوک و نه درۆزن .

پاشان چوو ه پال و شتره که ی چه ند تاله موویه کی له پشت ملی و شتره که ی کرده وه و خستیه نیو په نجه کانی و به رزی کرده وه و فه رموی : خه لکینه من چیمه به سه ر ده سته که وتی ئیوه و به سه ر ئەم تاله موانه وه جگه له پینجیه ک ، ئە وه پینجیه که که شم دایه وه به ئیوه .

^۱ (الشفاء تعریف حقوق المصطفی) نویسنی قازی (عیاض) ۸۶ / ۱ .

پاش پېندانى پىشكى دله راگيركراوه كان ، پيغهمبەر ﷺ فرمانى دا به
 (زېد) كوپرى (ثابت) كه دىسكهوتەكان و خەلك كۆيكاتهو ، ئەنجا دابەشى كردن
 بەسەر خەلكيدا ، پىشكهكانيان وابوو كه هەر پياويك چوار وشترو چل سەر مەپرى
 پى بېرېت ، ئەگەر ئەسپ سوارىش بوو دوانزە وشترو سەد سەر مەپرى پى بېرېت .
 ئەم دابەشكردنە لەسەر سىياسەتتىكى ژىرانە داڭڭزا بوو ، چونكه له
 دونيادا چەندىن كەس هەن بە ورگيان بەرەو راستى دەهيترين ، نەك بە عەقلىيان .
 هەروەكو چۆن ئازەل چەپكىك سىپەرەپرى بۆ دەگرى تا دەيكەيت بە تەويلەكەى
 خويدا ، بۆيه لەم جۆرە كەسانە پىويستيان بەجۆرىك له شىوازى چاچنوكى
 خستەبەرەيه ، تا هۆگرى ئيمان و يىروباوەر بين و له دەورى خېربنەو .

ئەنسارەكان دەروئە خزمەت پيغهمبەر ﷺ

ئەم سىياسەتە لە سەرەتادا لاى هەندىك كەس پوون نەبوو ، بۆيه له زۆرلاو
 گلەيى و قسەو باس دروست بوو ، ئەنسارەكان لەو كەسانە بوون كه ئەم حالەتە
 كارى تى كردبوون و بىتاقەت بوون ، چونكه هېچ كەسيكيان غەنيمەى (حنىن)يان
 بەرنەكەوت ، هەر ئەمانىش بوون كه له كاتى نارهەتتى و لىقەوماندا هاواريان ئى
 كراو هاتن بە دەم پيغهمبەر ﷺ وەو هاوكيشەى هەموو شەرەكەيان له هەلاتنەو
 گۆپرى بۆ سەرەكەوتن ، ئەو ئىستا دەبينن مەشتى هەلاتوان پەرە ئەمانىش دەستيان
 بەتالەو هېچيان پى نەبراو .^۲

(ابن اسحاق) له (ابو سعید)ى (خدرى)یەو دەگىریتەو ، دەلیت: كه
 پيغهمبەر ﷺ ئەو هەموو ديارى و بەخشیشەى دا بەقورەيش و خیلەعەرەبەكان و
 هېچ بەرئەنصارەكان نەكەوت ، لەناو ئەنصارەكاندا مقومقوو دلگرانى دروست بوو
 تا ئاستى دەنگە دەنگىش بەرزبوەو ، تا يەكيكيان وتى: وەللأهنى ئەو تا پيغهمبەر
 ﷺ بە كەس و كارەكەى خوى گەيشتەو ئيترا بە لاى ئيمەدا ناكاتەو . (سعد)ى
 كوپرى (عبادە) چوو خزمەتى و عەرزى كرد: پيغهمبەرى خوا ئەنصارەكان
 لەبەردايان گرانه كەتۆ لەو دەستكەوتە تەنها بەشى خزمانى خۆت داو
 بەخشیشىكى زۆرىشتدا بەخیلە عەرەبەكان و لەو هېچ بەر ئەنصارەكان نەكەوت .

^۱ ئەمە وتەيەكى شىخ موحەممەدى غەزالىيە له (فقه السيرة) دا هاتوو ل ۲۹۸/۲۹۹ .

^۲ وتەيەكى (الغزالي)يە له (فقه السيرة) دا هاتوو ل ۲۹۸/۲۹۹ .

فەرمووی : ئەی (سەد) ئۆھ تۆ قسەى وەھا دەکەیت؟

(سەد) وتی : پێغەمبەرى خوا ﷺ منیش مرقوم و یەکیکم لەخێلەکم.

فەرمووی : ئادەى خزم و خێلەکەتم بۆ کۆبکەرەو لەشویئیکدا.

(سەد) چوو دەرهو هەموو ئەنسارەکانى لەو شوینەدا کۆکردەو ، چەند

پیاویکی کۆچەر هاتن رینگەیدان بێنەناو ئەنصارەکانەو ، چەند کەسیکی دیکە

هاتن رینگەى نەدان ، کە کۆبونەو (سەد) هات بۆ خزمەتى و وتی : ئۆھ خەلکى

ئەنصارەکانت بۆ کۆبۆتەو ، بفرموو.

پێغەمبەر ﷺ هاتەلایان ، سوپاسى خودای کردو وەسفو سەناى کرد ،

پاشان فەرمووی :

(ئەى کۆمەلى ئەنصار ، شتیکم لەبارەى ئۆهه پێگەیشتو ، کە ئۆه

بەرامبەر بە من شتیکتان لەدەدا بۆ دروست بوو ، وانیه؟

ئایا کە من هاتم ئۆه سەر ئى تیکچوو نەبوون و خوا هیدایەتیدان ؟

هەژار نەبوون و خوا دەولەمەندى کردن ؟

دوژمنى یەك نەبوون بەلام خوا هەمووتانى کردە براو دوستى یەکتر؟

وتیان : بەئى ، خواو پێغەمبەرەکەى خاوەن فەزلى زیاترو چاکتر.

پاشان فەرمووی : ئەرى خەلکى ئەنصار وەلام نەدەنەو؟

وتیان : بەچى وەلامت بدەینەو؟

وتمان : منەت و ریز بۆ خواو پێغەمبەرەکەىەتى.

فەرمووی : وەللامى ئەگەر بتانەوئى دەلین و پراستیش دەکەن ،

کە دەلین : پێغەمبەر ﷺ تۆ کەهاتیت دوورخراوبوئەو ئیمە متمانەمان

پیدايت و باوەرمان پێھینايت ، لاوازو زەبوون بویت ، ئیمە سەرمان خستیت ،

پەراگەندە بویت ئیمە جیمان کردیتەو ، هەژار بویت دلمان دايتەو .

ئەى خەلکى ئەنصار ئۆه لە دلتاندا خەفەت بۆ مالى دنیا دروست بوو ،

مالیک کە خەلک بەدوايدا پادەکەن ، تاموسلمان بن ئەى چۆنە ئۆه بدەمەو دەست

ئیسلامەکەتان ؟

ئەى خەلکى ئەنصار ئایا پارزى دەبن کە ئەوان بە وشتر و مەرۆمالاتەو

بڕۆنەو بۆ مالهو ئۆهش بە پێغەمبەرەو بڕۆنەو بۆ مال و حالى خۆتان؟

سویندم بهو که سهی گیانی منی به دهسته ، نه گهر هیجرهت نه بوایه حزم
 ده کرد یه کیك بم له نه نصاره کان نه گهر هه موو خه لك پروو له شوینیک بکه نو
 نه نصاریش پروو له شوینیکی تر بکات ، سویند بیت که پښگه که ی نه نصارم
 هه لده بژارد ، خوا رحه بکهیت به نه نصاره کان ، به پښه کانیان ، به پښه
 پښه کانیان).

به بیستنی ئه م وته شیرینه هه موویان دهستیان کرد به گریان تا فرمیسک
 ریشی شورده وه و تیان: ئیمه پشکی پیغه مبه رمان دهویت.
 پاشان پیغه مبه ری خودا ﷺ هه ستاو ئه وانیش بلاوه یان ئی کرد.

هاتنه وهی وه فدی (هوازن)

پاش دابه شکر دنی غه نیمه ته کان وه فدی (هوازن) به موسلمانن هاتن ،
 دوانزه پیاو بوون ، (زه هدی کوپی (ابن صرد) سه روکیان بوو ، (ابو برقان) یش که
 مامی شیر پیغه مبه ر بوو ﷺ له گه لیاندا بوو. داوایان ئی کرد که ژن و منال و مال و
 سامانه که یان بداته وه ، هه ندیک قسه ی نه رم و دلته زینیان بو کرد ،
 فرموی: ئیوه ده زانن چی لای منه ، باشتین قسه لای من راسترینیه ،
 ئایا حه ن ده که ن ژن و مناله کانتان وه ربگره وه یان مال و سامانه کانتان؟
 وتیان: لای ئیمه هیچ شتی که به نه ندازه ی ژن و منال خوشه ویست نیه.

فرموی: که نویژی نیوه پښ کرا هه ستن و بلین: خه لکینه ئیمه پیغه مبه ر
 ﷺ ده که یه تکاکاری لای ئیمانداران ، ئیماندارانیش ده که یه تکاکار لای پیغه مبه ر
 ﷺ که ژن و مناله کانمان بده نه وه ، که نویژی نیوه پښ کرا ، وه فده که قسه کانن
 پیغه مبه ریان ﷺ کرد ، پیغه مبه ریش ﷺ فرموی: نه وه ی پشکی من و (بنی
 عبدالمطلب) بو ئیوه ، بو خه لکیش من داوایان ئی ده که م ، کوچکه ران و
 نه نصاره کان وتیان: نه وه ش هی ئیمه یه بو پیغه مبه ری خوا ده بیت ﷺ ،

به لام (اقرع) ی کوپی (حابس) وتی: من و (بنو تمیم) نایده یه نه وه.

(عیینه) ی کوپی (حصن) یش وتی: من و (بنو خزارة) ش نایده یه نه وه.

(عباس) ی کوپی (مرداس) یش وتی: من و (بنو سلیم) یش نایده یه نه وه.

١/ ابن هاشم ٢/ ٤٤٩، ٥٠٠. (بخاری) یش له وشیه یه ی روایه تی کردوه ٢/ ٦٢٠ و ٦٢١.

بەلام (بنو سليم) وتیان: ئەو ھى ئىمەيە دەیدەین بە پیغەمبەر ﷺ.

(عباس)ی کوری (مرداس) پیی وتن: بهراستی پووی منتان زهره کرد.

پيغەمبەر ﷺ فرمودی: خەلکینە ئەمانەى ھاتوون بە موسلمانى ھاتوون ،

من له کاتی خویدا زور له سهر ژن و مناله کانیان وهستامو چاوه ریم کردن ،

نیختیارم دایه دهست خوځیان که ټایا مالیان دهوټ یان ژنو مناله کانیان وتیان:

هیچ شتیك ناگۆرینهوه به ژنو مناله كانمان ، ههركه سیك له ئیوه كه سیكى ئه مانى

له لايه با بهر زمانه ندى دلى خوږ بیداته وه ، ههر که سینکیش دهست دهگریټ به مافى

خۆبەۋەم نايداتەۋە ئەۋا با بېداتەۋە ، بۆ ھەر كە سىيكيان شەش پىشك دادەنېم بۆ ئەۋ

که سهی دمداتهوه لهو مال و دستکه و تهی له داهاتودا دستمان دهکه ویت ،

خه لك وتيان: بهراستی دلی پیغمبر ﷺ رازی دهکین .

فہر مووی: من نازانم کی لہ نیوہ رازیہ و کی نارازیہ ، بگہرینہ وہ تا میرہ کانتان

راوبۇچۈنەكانى ئىۋەمان بۇ دەھىننەۋە ، ھەموويان بېرىياندا ژن و منالەكان بدەنەۋە ،

جگہ لہ (عیینہ) ی کوری (حصن) کہ پیرہڑنکی لہ لابوو نہیدہ دایہ وہ ، ٹھویش

لەدوایدا داڵەوه ، بێغەمەرش ﷺ دەستێك جلی كهتانی بو كردو نارديهوه.

عومره كردن و گه رانه وه بۆ مه دینه

كه پيغه مبه ر ﷺ له دابه شكر دنى غه نيمه تى (جعرانه) بو وه خو ى سازدا بۆ عومره كردن ، عومره ى ئه بنجامدا ، دوا ى ئه وه ته شريفى چوه وه بۆ مه دینه پاش ئه وه ى (عتاب) ى كور ى (اسيد) ى دانا به سهر مه ككه وه ، كه گه رايه وه بۆ مه دینه مانگى (ذى القعدة) شه ش پوژ ى مابوو ، له سالى (٨) ى كوچيدا .

(محمد الغزالي) ده ليت :خوايه ، ماوه ى نيوان ئه وه چهنده ساته چهنده زوره كه تيايدا خودا سهر كه وتنى به خشى به موسلمان ه كان و تاجى سهر كه وتنى نايه سهر سهر ى پيروزى ، له گه ل ئه وه كاته دا كه پيش هه شت سال ته شريفى برده ناو ئه وه شار ه شكوداره وه ؟

به راستى كه ته شريفى برد بۆ مه دینه جى ى نه ده بو وه به دوا ى ئاراميدا ده گه را ، بى كه سو و قه له نده ر به دوا ى مالىكى ئارام و هوگرى كى دلسوزدا ده گه را ، له و شوينه دا ريز له خو ى و كه سوكارى گيرا ، پشتيوانىان كرد ، شوين ئه و نوورى هيدايت ه ى ئه و كه وتن ، له و پينا وه دا دوژمنايه تى هه موو دونيايان به هيج نه زانى ، ئه وه تا دوا ى هه شت سالى ره به ق له مه وه به ر كه به ترسو له رزه وه خو ى كرد به و شار ه دا ئيستاكه پيشوا ى ئى ده كه ن ، سهر ى به رزه و شار ى مه ككه ش نوچى دا وه له به رده ميداو سهر يان له به رده م قاچه كانيدا شوڤ كرد وه و جاهيليه تيان فريدا وه ، بۆ ئه وه ى به بانگه وا ى ئيسلامه تى به رزو بلند بيته وه ، له به رامبه ر ئه وه دا ئه و يش له سهره پوييه كانيان خوشبوو ﴿ إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴾ يوسف / ٩٠ .^١

^١ / فقه السيرة ل ٢٠٣ . بۆ دريژه ى ئهم غه زا به (فه تى مه ككه و حنين و طائف) و هه رچيه ك پوى دا وه تيايدا ، به وانه : زاد المعاد ج ٢ ل ١٦٠ تا (٢٠) هه روه ها (ابن هشام) و او طاموس و الطائف و هيتريش ج ٢ ل ٦١٢ تا ٦٢٢ ، هه روه ها فتح البارى ج ٨ ل ٣ تا ٥٨ .

ناردنی سرپه گان دواي گهړانه ودي له غه زاي فه تحي مه ککه

پاش گهړانه وه لهو سفره دوورو دريژه سرکه وتوه ، پيغه مېر ښه له مهدينه دانېشت ، پيشوازي له شانده گان ده کړدو سرکاره کاني خوې دنارد به چوارده وړد او بانگخوازي دنارد بو بلاو کړدنه ودي ئيسلامه تي و بيده نگ کړدني نهو کهسانه ي که هيشتا سمرسه ختي و خو به زل زاني نه يده هيشت ملکه چي ديني خودا بن و ته سليم بن بهو واقعي حاله ي عره بي تيذا ده ژي ، نهو ش نمونه کي بچوکه :

برواداران

پيشتر وتمان که پيغه مېر ښه له کوتاي پوژاني سالي هه شتمه مي کوچيدا گهړايه وه بو مهدينه ، له گهل ده ست پيکړدني مانگي (محرّم) ي سالي (۹) ي کوچي دا ، پيغه مېر ښه برواداراني نارد بو لاي خيل و تيره گان ، نهو ش ليستي ناو دکانيانه :

(عبينه) ي	کوړي	(حصن)	بو	(بني تميم)
(يزيد) ي	کوړي	(حصين)	بو	(اسلم) و (غفار)
(عباد) ي	کوړي	(بشير) ي (الاشهلي)	بو	(سليم) و (مزينة)
(رافع) ي	کوړي	(مکيث)	بو	(جهينه)
(عمرو) ي	کوړي	(عاص)	بو	(بني خزارة)
(ضحاك) ي	کوړي	(سفيان)	بو	(کلاب)
(بشير) ي	کوړي	(سفيان)	بو	(بهني کعب)
(ابن اللتيبة) ي		(ازدي)	بو	(بني ذبيان)
(مهاجر) ي	کوړي	(ابي امية)	بو	(صنعاء) له ويذا (اسود) ي (عنسي)
بو دهرچو که نهو له وي بوو				
(زياد) ي	کوړي	(لبيد)	بو	(حضر موت)
(عدي) ي	کوړي	(حاتم)	بو	(طيه) و (بني اسد)
(مالك) ي	کوړي	(نويره)	بو	(بني حنظلة)
(زبرقان) ي	کوړي	(بدر)	بو	(بني سعد) بو هه نديکيان
(قيس) ي	کوړي	(عاصم)	بو	(بني سعد) بو هه نديکي تريان
(علاء) ي	کوړي	(حضرمي)	بو	(بحرين)
(علي)	کوړي	(ابي طالب)	بو	(نجران) (به مبه ستي کوکړدنه ودي
(صدقة) و (جزية)				

هه موو ئه و سهرکارانه له مانگی (محرم) ی سالی (۹) ی کوچیدا نه نیراون، به لکو هه ندیکیان که وتونه ته دواي موسلمان بوونی ئه و خیلانه ، به لی سهره تای گهرماوگهرمی ناردنه که له مانگی (محرم) ی سالی (۹) ی کوچی دا بووه ئه مهش به لگه یه له سهر سهرکه وتنی بانگه وازی ئیسلامی له دواي سولحی حوده یییه وه ، به لام دواي فهتخی مه که پۆل پۆل خه لکی ده هاتنه ناو ئایینی پیروزی ئیسلامه وه.

سریه کان

له گه ل ناردنی برواداراندا بۆ ئه و شوینانه ، زۆر پیویست بوو که چه ند سریه کی ئیسلامی به مه به ستی به رقه رارکردنی هیمنی و ئاسایش له و شوینه دا بنیریت ، ئه مه ش لیستی ناردنی سریه کانه :

۱. سریه ی (عیینه) ی کوپی (حصن) ی (خزاری) له مانگی (موحه رهم) ی سالی (۹) ی کوچی دا ، بۆ (بنی تمیم) له گه ل په نجا ئه سپ سواردا ، هیچ که سیکی کوچه رو ئه نساریان له گه لدا نه بوو ، هویه کهشی ئه وه بوو (بنی تمیم) تیره و خیله عه ره به کانیان فریودا بوو که (جزیه) نه دن.

(عیینه) که ده رچو شه و په وی ده کردو به رۆژ خۆی هه شارده دا تا له سارادا دای به سه ریاندا ، هه موویان هه لاتن یانزه پیاوو بیست و یه ک ژن و سی منالیان لی به جیما ، (عیینه) هه موویانی هینا بۆ مه دینه ، له مالی (رملة) ی کچی (حارث) دایبه زانندن.

ده پیای سهرکرده یان هاتن بۆ مه دینه و چونه به رده رکی پیغه مبه ر ﷺ هاواریان کرد: ئه ی محممه د وه ره دهره وه بۆ لامان ، که هاته دهره وه لی نه ده بونه وه ، قسه یان له گه لدا ده کرد ، له گه لیاندا وه ستا ، پاشان چوو مه تا نوێژی نیوه رۆی کرد پاشان له ناو مزگه وتدا دانیششت ، ئه وان ئاماده یی خۆیان پیشاندا له خۆه لکیشان و شانازی کردن به خودا ، ئه نجا (عطارد) ی کوپی (حاصب) ی گوتارخوینی خۆیان خسته پیشه وه ده ستی کرد به قسه کردن ، پیغه مبه ر ﷺ فه رمانی دا به (قیس) ی کوپی (شماس) که گوتار خوینی ئیسلام بوو. وه لامی دایه وه ، پاشان شاعیریکی تریان پیش خست که ناوی (زبرقان) ی کوپی (بدر) بوو ده ستی کرد به خویندنه وه ی شیعری شانازی ، ئه نجا شاعیری ئیسلام (حسان) ی کوپی (ثابت) ده م و ده ست وه لامی دایه وه.

که همدوو گوتارخوین و شاعیره که لیبونه وه (اقرع) ی کوپی (حابس) وتی: گوتارخوینه که ی ئه وان له گوتار خوینه که ی ئیمه کارامه تر بوو ، شاعیره که شیان له شاعیره که ی ئیمه شاعیرتر بوو ، دهنگیشیان له دهنگی ئیمه دلیرتر بوو ، وته یان له وته ی ئیمه بهرتره ، پاشان همدویان موسلمان بوون پیغمبر ﷺ خه لات ی بهرخی پیدان و ژن و مناله کانیشی پیدانه وه.

۲. سریه ی (قطبة) ی کوپی (عامر) بو تیره یه کی (خثعم) له ناوچه ی (تباله) له نزیک (تربة) وه ، (له مانگی (صفر) ی سالی (۹) ی کوچی) دا. (قطبة) له گه ل بیست پیادا دهرچوون به ده وشتره وه به نۆزه سواریان دهبوون ، هیرشیان برده سهریان ، شهریکی سهختیان کرد له گه لیاندا تا له همدوولا کوژراو برینداریکی زور کهوتن ، (قطبة) خو ی یه کی ک بوو له کوژراوه کان ، موسلمانان کان وشتر و مهر و مال ته که یان دایه بهرو هینایانه وه بو مه دینه.

۳. سریه ی (ضحاک) ی کوپی (سفیان) بو لای (بني کلاب) له مانگی (ره بیعی یه کهم) ی سالی (۹) ی کوچی دا بو ئه وه ی ئه و خیله بانگ بکه ن بو ئایینی ئیسلام ، ملیان نه داو شهر پرو ی دا ، موسلمانان کان راویان نان و پیایکیان لی کوشتن.

۴. سریه ی (علقمة) ی کوپی (مجزز) ی (مدلجی) بو که ناره کان ی (جدة) له مانگی (ره بیعی دووه م) ی سالی (۹) ی کوچی دا به سی آسه د سواره وه ، پیغمبر ﷺ ناردن ی بۆسه ر کو مه لیک پیایو حه به شی که له نزیک که ناره کان ی (جدة) کو بوو بونه وه بو چه ته گه ری و رینگری دژ به خه لکی مه که که ، (علقمه) بو یان چوو نه ناوه وه ، تا که یشته (جزیره) که نه حباشه کان هه والی هاتنی موسلمانان بیست ، خیرا رایان کرد بوو.

۵. سریه ی (علی) کوپی (ابو طالب) بو شکاندنی په یکه ریکی بتی خیل ی (طیء) ، که ناوی (قلس) بوو ، له مانگی (ره بیعی یه کهم) ی سالی (۹) ی کوچی ، پیغمبر ﷺ به سه دو په نجا که سه وه ناردی به سواری سه د وشتر و

۱/ بهر شوویه (سیره ت) نووسه کان ده لێن: ئه و سریه ی له مانگی موحه ره می سالی (۹) ی کوچیدا بوه ، ئه مه ش بهر وشی قسه ی له سه ره ، ره وتی پرو داوه ئه وه ده چرپینیت به گوێدا که (اقرع) ی کوپی (حابس) پێشنه وه له نارادا نه بووه ، به تاییه تی که باسی ئه وه یان کرد ره (اقرع) ی کوپی (حابس) ئه و که سه بو له کاتی پیدانه وه ی دیله ژنه کان ی (هوازن) دا وتی: من و (بنوتیم) نایده پنه وه. ئه مه ش ئه وه ده گه یه نیت که موسلمان بوونی (اقرع) له پێش ناردن ی ئه م سریه ی دا بووه.

۲/ فتح الباری ۵۹/۸.

په نجا نه سپهوه ، نالايه كي (سپي) و نالايه كي (پرش) ي پي بوو ، له گهل
 بهر به ياندا داي به سهر مال و حالي (حاتم) داو پووخانديان و مال و
 سامانيكي زوريان ده سكهوت ، له ناو ديله كاندا خوشكيكي (عدي) كوپي
 (حاتم) يان تيدا بوو ، (عدي) يش بهر و شام رايكرد ، موسلماننه كان له
 خه زينه ي (قلس) دا سي هه زار شمشيرو سي هه زار قه لغانيان دو زيه وه ،
 له سهر ريگه غه نيمه ته كانيان دابه شكرد، پينچ يه كه كه ي پيغه مبهريان
 جيا كرده وه و به شه كه ي نال و به يتي حاته ميشيان دابه ش نه كرد.

كه هاتنه وه بو مه دينه خوشكه كه ي (عدي) كوپي (حاتم) داواي كرد له
 پيغه مبهري ﷺ و وتي : پيغه مبهري خوا ﷺ كه سم ديارنيه هه وائيك نازانم ، منيش
 پيره ژنيكي به ته مه نم ناتوانم خزمه تي كه س بكه م ، پزگارم بكه ، خواي گه وړه
 پزگارت بكات . پيغه مبهري ﷺ فرموي : كه سه كانت كيڼ؟
 وتي : (عدي) كوپي (حاتم) ه .

فرموي : نو كه سه يه كه له خوداو پيغه مبهري كه ي هه لاتوه؟

پاشان پوشت ، بو سبه يني هاته وه هه مان شتي وته وه ، پيغه مبهري ﷺ
 هه مان وه لامی دايه وه ، بو پوژي سييهم هاته وه هه مان شتي وته وه ، پيغه مبهري ﷺ
 نازادي كرد ، له ته نيشتيه وه پياويك وه ستابوو ، ژنه كه زاني كه (علي) يه ، (علي)
 پيي وت : دووباره داواي وشتره كه ي ئي بكه ، ژنه كه داواي كردو پيغه مبهري ﷺ
 فرماني دا پيي بده نه وه.

خوشكه كه ي (عدي) كوپي (حاتم) گه پايه وه بولاي براكي له شام ، كه
 بهر و پيري چوو له باره ي پيغه مبهريه وه ﷺ پرسياي ليكرد، ژنه كه وتي : كاريكي
 له گه ندا كردوم باوكيشت بوايه شتي واي نه ده كرد به خوشي خوت بي يان ناحهزي
 دل برؤ بو خزمه تي . (عدي) يش به بي په ناو بي نوسراو چوو بو خزمه ت پيغه مبهري
 ﷺ.

هينايان بو ماله كه ي پيغه مبهري ﷺ كه له بهر ده ميده دانيشته ، پيغه مبهري ﷺ
 سوياس و وسف و سه ناي خواي كرد ، پاشان فرموي : چيه پالت پيوه ده نيته
 هه لبييت ؟

له وه هه لنييت كه بلبييت : لا اله الا الله ؟

ئایا تۆ خوايه کی دیکه جگه له خوا ده ناسیت؟

وتی: نه خیر .

که میکی که قسه ی کرد ، پاشان فرمووی : له وه راده کهیت که دهوتریت

(الله اکبر) ؟

ئایا هیچ هیژیک هیه له خوا گه وره تر بیت؟

وتی: نه خیر .

فرمووی : جوله که تو پره یی خویان به سه ره وهیه نه سرانیه کانیش گومران

، وتی: من موسلمانیکى حنیفیم ، پروی پیغه مبهەر ﷺ گه شایه وه فرمانی دا لای

پیایوئیکى ئەنساری دابه زیت ، ئەنجا پۆژانه بهیانی و ئیواره دهاته خزمهت پیغه مبهەر ﷺ .^۱

له ریوایه ته که ی (ابن اسحاق) یشتدا له (عدی) وه هاتوو : پیغه مبهەر ﷺ

کاتیك له بهردهم خویدا داینا له ماله که ی خویدا پیی فرموو: ئەی (عدی) کوپی

(حاتهم) ئایا تۆ ره کوسی نه بویت؟

عدی دهئیت : وتم بهری وهللأ ،

فرمووی : ئایا تۆ چواریه کی غه نیمهت وهرنه دهگرت ؟

دهئیت : وتم : بهلی .

فرمووی : له کاتی کهدا که ئوه له ئایینه که ی تۆشدا حه لال نه بوو .

دهئیت : وتم ئه ری وهللأ . ئەنجا دهئیت : ئیتر زانیم که ئەمه پیغه مبه ره

چونکه هه ر چیه ک ئیمه نایزانین ئه و دهیزانی .^۲

له ریوایه ته که ی (احمد) یشتدا هاتوو ، پیغه مبهەر ﷺ فرمووی : ئەی (عدی)

موسلمانبه سه لامهت ده بیت ،

وتم : من شوینکه وتوی ئایینم ،

فرمووی : من له تۆ باشتر له ئایینه کهت شاره زایم هیه ،

وتم: تۆ له من شاره زاتری له ئایینه کهمدا ؟

وتم : بهلی ،

^۱ / زاد المعاد ۲/ ۲۰۵ .

^۲ / ابن هاشم ۲/ ۵۸۱ .

فهرمووی: نه وه له نایینه که تدا حه لال نیه ، که نه مه ی وت چارم نه ما ملم
که چ کرد بو ی .^۱

(بخار) یش له (عدی) وه ده گه پیتته وه ده لیت : (عدی) وتی: له خزمهت
پیغه مبه ر ﷺ دا دانیشتبوم کابرایه ک هاته خزمه تی سکالای هه ژاری کرد ،
یه کیکی ترهات سکالای پیگرو چه ته ی کرد ،

فهرمووی : نه ی (عدی) ، نایا تو هه رگیز (حیره) ت دیوه؟

نه گه ر خوا ته مه نت دریز بکات ده یبینی سوار که له ویوه دیت ته وافی کابه
ده کات و جگه له خوا له هیچ شتیک ناترسیت ، خو نه گه ر ته مه نت دریز تربیت ،
ده بینیت که گه نجینه کانی کیسرا ده که یته وه ، نه گه ر ته مه نت دریز تربیت مرو ف ده کاته
ئاستیک مشتی پر له ئالتون یان زیوی خو ی ده کاته وه و داوا ده کات کی هه ژاره؟

که چی که سیك نیه ئی وهر بگریت ... له کو تایی فهرمووده که دا (عدی)
ده لیت : سوارم ده یبینی له حیره وه ده هات و ده چوو ته وافی کابه ی ده کرد جگه
له خوا له هیچ که سیك نه ده ترسا ، ههروه ها یه کیك بووم له و که سانه ی گه نجینه کانی
کیسرا مان کرده وه ، خو نه گه ر ته مه نتان دریز تربیت نه وه ش ده بینین که پیغه مبه ر ﷺ
(ابو القاسم) فهرمووی : پر به مشتی زیرو زیو هه لده گریت .^۲

^۱ مسند الامام احمد.

^۲ صحیح البخاری ، بروان (شکاه المصابیح) ۵۲۴/۲.

غەزای تەبوك

لە (رەجەب) سائى (۹) ى كۆچىدا

غەزای پزگارکردنى مەككە بىرىتى بوو لەغەزای يەكلاكرەھەدى ھەق و ناھەق: ئىدى دواى ئەو ھېچ بوارىكى گومانکردنى ھەرب نەما بۇ پەيامەكەى موھەممەد ﷺ ، لەبەرئەو پەوتى پەوداوەكان بەتەواوى گۆپان و خەلک پۆل پۆل دەھاتن و موسلمان دەبوون ، ھەرەكو لەباسى (شانەكان)دا ئەم راستىيە دەردەكەوئىت . ھەرەھا لەو ژمارەيەشدا ديارە كە بەو زۆريە لە ھەجى مال ئاواييدا ئامانە دەبن ، بۆيە دواى ئەو پەوداوە موسلمانان پزگاريان بوو لەدەست كېشە ناوەكەيەكان و يەكلاپونەو بۇ ناساندنى شەرىعەتى خودا بەخەلک و بلاؤكرەنەوئى بانگەوازی ئىسلامى.

ھۆى غەزاكە

بەلام ھىزىك ھەبوو بى ھېچ بەھانەيەك شەرى دەفرۆشت بە موسلمانەكان، ئەوھش ھىزى پۆمەكان بوو، بىرىتى بوو لەگەرەترين ھىزى ئەوكاتەى دونيا. پېشتريش زانيمان كە سەرھەتاي شەپ فرۆشتەكە لە كوشتنى فروستانەكەى پېغەمبەرەو ﷺ دەستى پېكرە، كە ناوى (ھارث)ى كۆپى (عمىر)ى (ازدى) بوو بەدەستى (شرحبىلى) كۆپى (عمرو)ى (غسانى)، لەو كاتەدا كە فروستانەكە نامەيەكى پېغەمبەرى پى بوو ﷺ بۇ گەرەى (بصرى)و بەدواى ئەو پەوداوەدا پېغەمبەر ﷺ سەيەكەى (زىد)ى كۆپى (ھارث)ى ناردو پەو پەو بوونەوئەيەكى خويندەيان كرد لەگەل سوپاي پۆمەكاندا لە (مؤتە) و نەيانتوانى ئەو تۆلەيە لەو زالمە ملھوپانە بكەنەو. ھەرچەندە گەرەترين كارىگەرى بەجىھىشت لە دل و دەرۋونى ھەربدا لە دورو نزيكەو.

(قىصر)يش چاوپۆشى نەدەكرد لەو كارىگەرەى جەنگى (مؤتە) بەجىبى ھىشت بۇ بەرژەوئەندى موسلمانەكان و ئەو خەم و ئاواتەى خېلە ھەربەكان ھەيان بوو بۇ جياپونەو لەدەسلەتاي (قىصر)و پىكەوتن لەگەل موسلمانەكاندا ، چونكە ئەو مەترسيە پۆژ لەدواى پۆژ لەسنوورەكانى نزيكەدەوئەو ھەرەشەى دەكرد لەو سنوورانەى شام ، كەھاوسنورى ھەرب بوون، بۆيە (قىصر) پىبى وابوو دەبى موسلمانەكان سەركوت بكرىن پيش ئەوئى گۆبەنگو ئاشوبىك دروست بكەن لە ناوچە ھەربىيە ھاوسنورەكانى پۆمدا.

بەرەچاوكردنى ئەو بەرژەوئەنديانە (قىصر) يەك سائى پېنەچوو ، دواى شەرى (مؤتە) دەستى كرد بەسازدانى سوپاي پۆم و ھەربە شوپىكەوتەوئەكانى لە (آل غسان)و چەندىنى تريش و ، خۆى ئامادە دەكرد بۇ شەرىكى خويندەى يەكلاكرەھەو.

هه‌والی خۆسازدانی رۆم و (غسان) یه‌کان

هه‌والی یه‌ک له‌دوای یه‌ک ده‌هات له‌بارهی خۆ ئاماده‌کردنی پۆمه‌کانه‌وه بۆ نه‌جامدانی شه‌ڕێکی یه‌کلاکه‌ره‌وه دژ به‌موسڵمانه‌کان. به‌شیوه‌یه‌ک دل‌ه‌راو‌کێیه‌کی هه‌میشه‌یی بۆ دروست کردبوون ، هه‌رده‌نگی‌کی ئاناساییان به‌رگویی ده‌که‌وت وایانده‌زانی پۆمه‌کانه‌وه دایان به‌سه‌ریاندا ، ئه‌و پووداوه‌ش به‌سه‌ر (عه‌مر)ی کۆری (خطاب) دا هات ، ئه‌م راستیه‌ نیشان ده‌دات. ئه‌وه‌بوو پیغه‌مبه‌ر ﷺ بۆماوه‌ی یه‌ک مانگ له‌ سالی (٩)ی کۆچیدا جیگه‌ی جیاکرده‌وه له‌خیزانه‌کانی و نان و ئاوی له‌گه‌ڵدا نه‌ ده‌خواردن ، هاوه‌ڵان وایانده‌زانی که ژنه‌کانی ته‌لاقداوه‌وه له‌راستی مه‌سه‌له‌که‌ حالی نه‌ده‌بون ، بۆیه‌ خه‌م و خه‌فت هه‌موویانی داگرتبوو. (عه‌مر)ی کۆری (خطاب) ئه‌م به‌سه‌رهاته‌مان بۆ ده‌گێڕێته‌وه‌وه ده‌لیت: هاوه‌لیکی ئه‌نصاریم هه‌بوو ئه‌گه‌ر من دیار نه‌بوومایه‌ ئه‌و هه‌واله‌کانی ده‌هینا بۆ من ، ئه‌گه‌ر ئه‌و دیارنه‌بوایه‌ من هه‌وال و ده‌نگ و باسم بۆ ده‌برد - ئه‌م دووانه‌ ماله‌کانیان له‌به‌شی سه‌رووی مه‌دینه‌وه‌ بوو - به‌نۆبه‌ ده‌چوونه‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ. (عه‌مر) ده‌لیت: باسی مه‌لیکیکی غه‌سانیمان بۆ ده‌کرا که ده‌یه‌ویته‌ له‌ناکاودا هێرش به‌هینیه‌ته‌ سه‌ر شاری مه‌دینه ، به‌ته‌واوی رقمان لیی هه‌ستابوو لیی پر بووبووین ، جاریکیان له‌پڕێکدا هاوپی ئه‌نصاریه‌که‌م دای له‌ ده‌رگا ، وتی: بیکه‌ره‌وه‌، وتم ئه‌وه‌چیه‌ مه‌لیکی غه‌سانیه‌کان هاته‌ سه‌رمان؟ وتی: کوره‌ خراپتر له‌وه‌ پووی داوه‌ ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ وازی هیناوه‌ له‌ ژنه‌کانی. (فه‌رمووده‌که‌) ١.

له‌ده‌ربڕینیکی تردا هاتوو ، فه‌رموویه‌تی: جاریکیان باسی (آل غسان)مان ده‌کردو ده‌مانوت ئه‌م مه‌لیکه‌ هه‌رچی پیپه‌تی هیه‌ ده‌یه‌ینیه‌ته‌ سه‌رمان، شه‌وی سه‌ره‌ی هاوپی‌که‌م بوو بیته‌ به‌لام ئه‌و شه‌وه‌ له‌پڕێکدا زۆر به‌توندی دای له‌ ده‌رگا و وتی: (عه‌مر) نوستوه‌؟ زهنده‌قم چوو، خیرا چوومه‌ ده‌ره‌وه‌ به‌ده‌میه‌وه‌ وتی: شتیکی زۆر خراب پووی داوه‌ ، وتم: چی پووی داوه‌؟ غه‌سانیه‌کان هاتوون؟ وتی: نه‌خیر. شتیکی له‌وه‌ گه‌وره‌ترو خراپتر پووی داوه‌، پیغه‌مبه‌ر ﷺ وازی له‌هاوسه‌ره‌کانی هیناوه‌ (فه‌رمووده‌که‌) ٢.

١ صحیح البخاری ٢ / ٧٢٠.

٢ / هه‌مان سه‌رچاوه ١ / ٣٣٤.

ئەم گىرۋانەۋىيە بەلگەيە لەسەر ترسناكىتى ئەو قۇناغەي مۇسلمانەكانى پيدا تىدەپەرىن ، سەبارەت بە پۇمەكان ، ئەۋەي زىياتر ئەم حالەتەي قورستر دەکرد ھەۋالى خۇنامادە كردنى پۇمەكان بوو بۇ ھەلگوتانە سەر مەدىنە كە لەلایەن دوپروەكانەۋە بلاۋ دەكرایەۋە . لەگەل ئەو سەرکەوتنەۋەدا كە پىغەمبەر ﷺ لە ھەموو بوارەكاندا بە دەستى ھىنا بوو ، بېرواشيان بەۋەي كە دەسلەتەك نىيە لە دونيا دەرەقەتى بىت بەلگە ھەموو شتەك لەبەردەمىدا دەتویتەۋە ھەرەس دەھىنىت ، لەگەل ئەۋانەشدا دوپروان ئومىدىيان وابوو كە ئەۋەي لە دلە نەخۇشەكانىياندايە دىتەدى و نیازە شەرەنگىزىيەكان جىبەجى دەبىت دژ بە ئىسلام و مۇسلمانان ، لەبەرئەۋەي بەلىكدانەۋەي خۇيان ھاتنەدى ئەو خەۋنە نرىك بۆتەۋە تۇرپكى نەخشە و پىلان و سىخوپران دروست كرد بوو لە شىۋەي مزگەوتىكدە ئەۋىش مزگەۋتى (ضرار) بوو، بۇ ئەۋە بىنايتيان نابوو كە جوداۋازى و رقبەرىتى بخەنە نىو پىزى مۇسلمانەكانەۋە پىگەيەك بى بۇ دۆرمانى خۇدا و پىغەمبەر ﷺ .

داۋايان كرد لە پىغەمبەر ﷺ كە نوپۇزى تىدا بىكات ، مەبەستيان چەۋاشە كردنى مۇسلمانان بوو كە ھەست نەكەن بەو پىلان و دەسىسە خراپانەي لەو مزگەۋتەدا دژيان دەكىشەرت و ئاگايان نەبىت كەچى لەو مزگەۋتەدا دەكرىت و بىتتە پەپكەي كۆبۇنەۋەي دوپروەكان لە ھەموو شىۋىنىكەۋە ، بەلام پىغەمبەر ﷺ نوپۇزكردنى لەو مزگەۋتەدا دواخست بۇ دۋاي گەپانەۋەي لەم شەرە لەبەر سەرقالى بەخۇنامادە كىرنەۋە بۇيە دوپروان لەم پىلانە شىكستيان ھىنا و ئابرويان چوو ، تائەۋە بوو دۋاي گەپانەۋەشى لەجىياتى ئەۋەي نوپۇزى تىدا بىكات پووخاندى .

ھەۋالە تاييەتتەكان

لەبارەي خۇنامادەكردنى پۇم و غەسانىيەكانەۋە

ھەۋالەكان بەو شىۋەيە دەگەيشتەنە مۇسلمانەكان ، لەو كەسانەشەۋە كە زەيتيان دەھىنا لەشامەۋە بۇ مەدىنە ھەۋالىيان پىگەيشت كە (ھەرقل) سوپايەكى گەۋرەي نامادە كىردوۋە چل ھەزار كەس دەبن و سەركرىايەتى داۋەتە دەست گەۋرەيەكى پۇمى ، لەگەل خۇشىدا خىلەكانى (لخم) و (جزام) ئەو تىرەو خىلانەي ھىناۋە كە بۈۈن بە نەصرانى لەگەلىدا ، سەرەتاي سوپاكە گەيشتۆتە (بلقاء) بەم شىۋەيە قەۋارەي تەۋاۋى مەترسىيەكە لەبەرچاۋى مۇسلمانەكاندا بەرجەستە بوو .

زیاتربوونی مهترسی هه ئۆیسته که

ئەوێ که بارودۆخەکە ی مهترسیدارتر کردبوو هاتنی وەرزی گهرما بوو ، خه‌ک له‌حاله‌تیکی وشکه سالی بی‌ناویدا بوون ، میوه‌و به‌روبومی باغو بیستان تازه پیده‌گه‌یششت . خه‌کی هه‌زی له‌ژێر سیبهری دره‌خت و باخه به‌رداره‌کانی ده‌کرد ، پییان ناخۆش بوو بینه‌ ده‌ره‌وه ، له‌گه‌ل ئەوه‌شدا ماوه‌که زۆر دوور بوو ، ریگاکه‌ش سه‌خت و پڕ له‌ کۆسپ بوو .

په‌غه‌مبه‌ر ﷺ بریاریکی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ ده‌دا

به‌لام په‌غه‌مبه‌ر ﷺ وردتر سه‌یری بارودۆخ و گۆزانکاریه‌کانی ناوچه‌که‌ی ده‌کرد ، پیتی وابوو که ئەگه‌ر بی‌ت له‌م قوناغه‌دا سستی بکات له‌ غه‌زاکردنی پۆمه‌کان ، وازیان ئی به‌ینی‌ت پۆمه‌کان به‌ئاره‌زووی خۆیان بین و بچن له‌و ناوچه‌انه‌دا ، که له‌ژێر سایه‌ی هه‌ژموونی ئیسلامی‌دا بوون ، ئەوا هه‌لده‌کشین به‌ره‌و مه‌دینه‌و ئەوجا خراپترین کاریگه‌ری ده‌بی‌ت له‌سه‌ر بانگه‌وازی ئیسلامی و ناوبانگی سه‌ربازی موس‌لمانانی پی‌ بچوک ده‌بی‌ته‌وه . له‌وانه‌شه‌ جاهیلیه‌ت ، که له‌غه‌زای (حنین)‌دا دواه‌ناسه‌ی‌دا جاریکی‌تر ناھی بی‌ته‌وه‌ به‌به‌رداو له‌م لاشه‌وه‌ دووبه‌ره‌کان ئاوات ده‌خوازن به‌لیدانی موس‌لمانه‌کان و له‌ریگه‌ی (ابو عامری فاسق)‌وه‌ په‌یوه‌ندی ده‌که‌ن به‌ پۆمه‌کانه‌وه ، له‌وانه‌یه‌ له‌ پشته‌وه‌ خه‌نجهری ژاراوی بدن له‌ پشتی موس‌لمانه‌کان ، له‌و کاته‌دا که پۆمه‌کان له‌ پی‌شه‌وه‌ هه‌رشه‌ گه‌وره‌که‌ی خۆیان ده‌هینن ، به‌و شیوه‌یه‌ هه‌رچی هه‌ول و کۆششی خۆی و هاوه‌له‌کانی هه‌یه‌ شکست ده‌هینی‌ت که له‌بلاو‌کردنه‌وه‌ی بانگه‌وازی ئیسلامدا به‌کاریان هه‌ناوه‌و هه‌موو ئەو ده‌سکه‌وتانه‌شیان له‌کیس ده‌چیت که له‌چه‌ندین شه‌ری خویناوی هه‌لۆیستی سه‌ربازی و به‌دواداچونی سه‌ریه‌کان و سه‌ربازه‌کاندا به‌ده‌ستیان هه‌ناوه‌و هه‌مووی ده‌بی‌ت به‌ پڕزۆل .

په‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئەوێ زۆرچاک ده‌زانی ، له‌به‌ره‌ئه‌وه‌ له‌گه‌ل ئەو هه‌موو زه‌حمه‌ت و نا‌هه‌حتیه‌ی تییدا ده‌ژیا ، بریاریدا هه‌ستیت به‌غه‌زایه‌کی یه‌کلاکه‌ره‌وه که موس‌لمانه‌کان له‌سه‌ر سنووری پۆمه‌کان نه‌نجامی بدن و بواریان نه‌ده‌نی ئەوان هه‌لکشین به‌ره‌و مال و حاالی موس‌لمانه‌کان .

راڭەياندى خۇسازدان

بۇ شەرى پۇم

كە پىڭمەبەرى خوا ﷺ بېرىرىدا لەسەر غەزاكە لەناو ھاوولاندا پای گەياند كە خۇيان ئامادە بكن بۇ شەرى ، ناردى بەشۇن خىلە غەرەبەكان و خەلكى مەككەدا ، بۇ ھەر شەرىك بچوايە كەمجار ھەوالى پىشتىرى دەدا كە بۇ كوى دەچىت ، بەلام ئەمجارە لەبەر ترسناكىتى بارودۇخەكەو سەختى ھەلومەرچەكە ، پای گەياند كە دەيەوئىت بېوا بۇ شەرى پۇمەكان و بەروونى خەلكى تىگەياند ، بۇ ئەوئى بەتەوئى خۇيان ئامادەبكن ھانى دان بۇ جىھاد كردن ، بەشكىكىش لە سورەتى (براءة) دابەزى بۇ ھاندانىان و خۇپاگرتن لە جەنگدا. پىڭمەبەرى خوا ﷺ ھانىدان كە خىرو سەدەقە بكن و باشتىن مال و سامان خەرج بكن بۇ ئامادە كردنى سوپاكە.

موسلمانان پىشېركى دەكەن لە خۇئامادەكردندا

ھەركە موسلمانەكان گوئيان ئى بوو پىڭمەبەرى خوا ﷺ بانگى جىھادى لىدا ، دەستبەجى چۈنە خەزمەتى بۇ جىبەجى كردنى فەرمانەكانى ، بەخىرايىەكى سەير دەستيان كرد بەخۇ ئامادەكردن بۇ شەرى ، لە ھەموولايەكەو خىل و تىرەكان دادەبارىن بەسەر مەدىنەدا ، ھىچ موسلمانىك پارزى نەبوو لەم شەرى دوابكەوئىت جگە لە دل نەخۇشەكان و سى ھاوول، تارادەيەك ھەزارەكان دەھاتنە خەزمەت پىڭمەبەرى خوا ﷺ و داوايان ئىدەكرد لەسەر ولاخىك ھەلىان بگرت بۇ شەرى پۇمەكان ، ئەوئىش دەيفەرموو ﴿ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ ﴾ التوبة/۹۲. واتە: پىڭمەبەرى خوا ﷺ دەيفەرموو: ھىچ نىيە ئىوئى پى بگوزامەوئە بۇ ئەو شەرى ، ئەوانىش بەچاوى فرمىسكاويەوئە دەگەرەنەوئە لە خەفەتدا ، چۈنكە ھىچيان نەبوو لە پىئاوى خوادا بىبەخشن.

ھەروەھا لەبوارى خەرجكردن و سەدەقەو خىرىشدا ، موسلمانەكان پىشېركىيان دەكرد ، (عثمانى كوپى (عفان) كاروانىكى لە شامەوئە گەرەبەوئە برىتى بوو لە دوو سەد وشتىر بەھەموو بارەكانيانەوئە دووسەد ئوقىيە ، ھەمووى كرد بەخىرو ئەنجا وشتىرى بەبارو بارگەيانەوئە كرد بەخىر ، پاشان ھەزاردىنارى ھىنا خستىيە كۆشى پىڭمەبەرى خوا ﷺ. پىڭمەبەرى خوا ﷺ ھەلى دەدايەوئە

دەیفەرموو: (عثمان) لەمەودوا هەرچیەک بکات زیانی پێ ناگات^١ پاشان سەدەقە و خێری تری کردو بەردەوام بوو تانەندازەى سەدەقەکەى گەیشته نوێسەد و شترو سەد ئەسپ ، جگە لە پارە . (عبد الرحمن) ی کورپی (عوف)یش دووسەد ئوقیە زیوی هینا ، (ابوبکر)یش هەموو مال و سامانەکەى هینا و جگە لە مافی خودا و پیغەمبەرى خوا ﷺ هیچی نەهێشتەووە بۆ مالى خوێ. سامانەکەى چوارەزار درهەم بوو. (ابوبکر) یەکەم کەس بوو کە سەدەقەکەى خوێ هینا ، (عمر)یش نیوەى مالهەکەى خوێ هینا ، (عباس)یش مال و سامانیکی زۆری هینا ، (طلحە) و (سعد)ی کورپی (عبادە) و (محمد)ی کورپی (مسلمة) ، هەموویان مال و سامانیان هینا ، (عاصم)ی کورپی (عمر)یش نەو دەسەق خورمای هینا ، خەلک کەوتنە بەخشین و خێرکردن لەزۆر زۆرو لەکەمیش کەم ، کەسى واهەبوو جگە لە مشتێک یان دوومشت گەنم ، هیچی نەبوو ، ئەوەى دەبەخشى ، ژنانیش هەرچیەکیان هەبوو لە باز و ملوانکە و گوارە و خرخال و پارچەى ئالتون و زیو بەپێى توانا بەخشیان .

کەس دەستى نەگرتەو ، جگە لە دووپوان کەس لەو پۆژەدا چروک نەبوو: ﴿الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ فِي الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ﴾ التوبة/٧٩. واتە: ئەو دووپوانە لاقرتێ دەکەن بەئیمانداران ، لەو سەدەقە و خێرانەدا کە دەبەخشن و گالتە دەکەن بەوانەى ، کە جگە لەتوانای خوێان چیدیان نیە بێبەخشن لە پێناوی خودا.

سوپای ئیسلام بەردو تەبوك دەروا

بەو شیوەیە سوپاکە ئامادە سازکرا، پیغەمبەرى خوا ﷺ (محمد)ی کورپی (مسلمە)ی بەسەر مەدینەو بەجێهێشت ، دەلێن (سباع)ی کورپی (عرفطە) بوو ، (علی)یشی بەلای مال و مالهەکەى خوێەو بەجێهێشت و فرمانی پێدا لەناویاندا بێت ، دووپوان کردیانە قسەو یاس ، بۆیە (علی) کەوتەپێ ، تابگاتەو بەپیغەمبەر ﷺ ئەویش گیرایەووە بۆ مەدینە و پێى فرموو: ئەى (علی) ، ئایا تۆ رازی نابیت بەوەى لە پلەى (هارون)دا بى بۆ (موسى)؟ بەلام بزانه کە دواى من پیغەمبەرى تر نابیت.

^١ / جامع الترمذی ، مکاتب عثمان بن عفان ٢٧١/٢.

پاشان پیغمبر ﷺ بهر و باکووری تبوک کموته پری ، سوپاکه زور گهره بوو سی هزار شهرکمر ، هرگیز پیشتتر موسلمانان به ژماردی ودها نهچوونهته دهرمه ، لهگهل شو هممو سهدهقه و بهخشینهشدا نهیانتوانی به تیرو تهواری سوپاکه ساز بکن ، لهناو سوپاکهدا کیشهی کمی لهتویش و نازوقه و نهسپ و ولاخ سواریدا ههبوو ، همرته کهس بهنوره سواری یهک و شتر دهبون ، لهپریگه گهلای دارودرهختیان دهخواردو لیوهکانیان وشک ههلاتبوو ، ناچاربوون بکونه سهربرینی وشترهکانیان لهگهل کهمییاندا بو شهوی ناوی ناو سکیان بخونهوه ، لهبهرئمه شو سوپایه ناونا به سوپای تمنگانه (جیش العسرة).

سوپای ئیسلام له پریگهده بهلای ئاسهواری (حجر)دا گوزهران ، که شوینهواری کهلاوهی خه لکی (شود) ﴿الَّذِينَ جَاءُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ﴾ واته (وادی القری) ، خه لکی له بیره کهی ناویان هه لگوزی ، که پوشتن پیغمبر ﷺ فرمووی: لهو ناوه مهخونهوه دهست نویششی ئی هه لمهگرن ، شهوشی تیکه لاوی هه ویرتان کردوه بیدهن بهوشتره کانتان و هیچی ئی مهخون ، بویه فرمانی پیدان لهو بیره بخونهوه ، که وشتره کهی (صالح) لئی دهخواردوه.

له (صحیحین)یشدا هاتوه ، له (ابن عمر)هوه فرموویهتی: که پیغمبر ﷺ بهلای (حجر)دا تینه پری ، فرمووی: هرگیز مهچنه ناو مال و حالی کهسانیک زولمیان لهخویان کردوه ، نهبادا تووشی سزای شهوان بن ، مهگمر بهگریانهوه برون ، پاشان سهری خوی داپوشی و بهپهله پوئی تا له شیوهکه دهریاز بوون.

له پریگادا تینویتی زوری بو خه لکهکه هیئا ، سکا لایان برده لای پیغمبر ﷺ شهوش دهستی کرد بهپارانهوه ، پاش کهمیک خوای مهزن هه وریکی نارد ، باران باری و خه لکهکه فینک بونهوه و تیرو بوون و هممو شتهکانیان پرکرد له ناو.

که له تبوک نزیکبوهوه ، فرمووی: خوا یاریبیت سبهینی دهچینه سه سر ناوی تبوک ، ئیوه ناچنه سهری تا چشتهنگاو ده بیت و هه کهسیک گهیشته سهری بادهست نهخاته ناوی تاخوم دیم.

(معاد) ده لیت : کهچووین پیش ئیمه دووپیاو چوونه سه سر ناوه که پریچکهیه کی زور بچوک ناوی ئی دههات . پیغمبر ﷺ پرسیری ئی کردن ئایا دهستان داوه لهو ناوه؟ وتیان: به لئی.

^۱ صحیح البخاری. باب نزول النبی (ﷺ) بالحجر ۶۲۷/۲.

پیغمبر ﷺ ئەوەندەى خواویستی سەرمەشتى کردن ، پاشان مەشت بە مەشت ئاوەکەى کۆکردەووە تاگۆماویکی بچوکی لەبەردەم کانیاووەکەدا دروست کرد ، ئەنجا دەمو چاوو دەستی شت ، پاشان ئاوەکەى گیرایەووە کانیەکە لەپریکدا تەقى و ناویکی زۆرى ئى ھا تە دەرەووە خەلکی ئاویان دەرەینا ،

پاشان پیغمبر ﷺ فرموی بە (معان) ، ئەگەر تەمەنت درێژیی خەریکە بلیم دەبینیت باخو بیستانیکی زۆر لێردا سەوز دەیت و ئەم ناوہ پر دەیت لە سەوزایی .
لەرێگەدا یان کە گەیشتە (تبوك) - بەپێى جیاوازی ڕیوایەتەکان - پیغمبر ﷺ فرموی : ئەمشو ڕەشەبایەکی سەخت ھەلەدەکات ، با کەس لەئێوە ھەلنەستیت ، ھەرکەسیکتان وشتى پێیە بەتوندی بیبەستیتەووە . ھەروا بوو شەو ڕەشەبایەکی زۆر توند ھەلێ کرد پیاویک ھەستایەووە ڕەشەباکە بردى و لە شاخى (طیء) دا فریى داو .
نەریتی پیغمبر ﷺ لەم سەفەرەدا وابوو کە نوێژى نیوەڕۆ و عەسر پێکەووە ، ھەرەھا نوێژى مەغریب و عیشای پێکەووە کورت و کۆدەکردەووە ، بەپیش و پاش خستى دەیکردن .

سوپای ئیسلام لەناو تەبوکدا

سوپای ئیسلام لە تەبوک دابەزى ، لەویدا سەربازگەى دامەزراندو خۆى ئامادە کرد بۆ ڕووبەرەو بوونەووەى دوژمن ، پیغمبر ﷺ و تاریکی کاریگەرى بۆ خوێندنەووە ، کورت و کرمانج بوو ، ھانیدان بۆ خێرو بێرى دنیاو قیامەت ، مژدەو ئاگاداری پێدان ، ڕەى بەرز کردنەووە ، ھەرچى کەلین و کەم و کووپیان ھەبوو ، پری کردەووە لە ڕووی ئازووقەو توێشەووە . لەولاشەووە کە پۆمەکان ھەوالی ھا تەنى سوپاکەى پیغمبەریان بیستن ﷺ زەندەقیان چوو زاتیان نەکرد بێنە پێشەووە بۆ شەپ کشانەووە دواووە بەناوچەکانى سنوورى خۆیاندا بلاوہیان ئى کرد ، ئەمەش بۆ بەرز کردنەووەى ناوبانگى سەربازى مۆسڵمانەکان لەناو دورگەى عەرەب و دەورو بەرىدا پۆلى گەورەى ھەبوو ، بەو شیوہى مۆسڵمانان چەندین دەسکەوتى سیاسى گەورەیان دەستکەوت ، کە ئەگەر شەپ ببوایە لەوانە بوو دەستیان نەکەوتایە .

^۱ مسلم / ڕیوایەتى کردووە لە (معان) كۆپى (جبل) ھە ۲/ ۲۴۶ .

^۲ ھەرھەمان سەرچاوە .

(یحنة) ى كورى (روية) هاوهلى (ايلة) هاته خزمهت پيغه مبهري سولحي له گه لدا كردو جزيه ى دا به پيغه مبهري سولحي ، دواى نهو خه لكى (جرباء) و (ازرح) يش هاتنو جزيه يان دا . پيغه مبهري سولحي نووسراويكى پيدان لايان مايه وه ، ههروه ها نووسراويكى نووسى بو هاوه له كه ى (ايلة) ده ليت:

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

نه مه نامه ى دلنيا كه رهويه له خودا ى مهن و محه مبهدي پيغه مبهريه وه بو (يحنة) ى كورى (روية) و كهس و كارى (ايلة) ، كاروان و هاتو چوو كه شتبه كانيان له وشكاني و ناودا له ژير پاراستنى خودا و پيغه مبهريه كه يدايه ، نه م پاراستنه هه موو نهو كه سانه ى شام و كه نارى دهرياش ده گريته وه كه له گه ليدان ، هه ركه سيكيان لابدهن نهو ماله كه ى فرياي ناكه ويئ ، ماله كه يان حه لال ده بيت بو خه لك ، ههروه ها نابيت ريگه يان ئي بگريئ نه گهر بيانه ويئ بچه سهر هه رئاويك يان هيچ ريگه يه كيان ئي نا گريئ بيانباته سهر وشكاييه ك يان ده ريايه ك.

پيغه مبهري سولحي (خالد) ى كورى (وليد) ى له گه ل چوارسه دو بيست كه سدا نارد بو لاي (اكيدر) له (دومة الجندل) و پئي فهرموو: له كاتيكد ا پئي ده گه يت ، كاكيوي راو ده كات . (خالد) چوه لاي كه به دورى ديتنى چاو له قه لآكه نزى كه بوه وه ، مانگايه ك هاته دهروه ، به شاخه كانى قوچى ده دا له ده رگاي قه لآكه ، (اكيد) بو ى هاته دهروه بو راو كردنى - شه ويكي مانگه شهو بوو - له په نايه كدا (خالد) گرتى ، هينايه خزمهت پيغه مبهري سولحي له گه لدا كرد له سهر دووه زار وشتر وهشت سهد سهر مهرو چوارسه ده قه لغان و چوارسه د رم ، دانيشى نا به پيدانى (جزيه) ، سه بارهت به كي شه ى (دوحة) و (تبوك) و (ايلة) و (يماء) يش له گه ل (يحنة) سولحي پيكردن.

ئيتر خيل و تيره كان به ته واوى دلنيا بوون ، كه پشت به ستن به ده سه لاته كو نه كان كاتى به سه رچوو باوى نه ما ، بو ىه بايان دايه وه به لاي موسلمان ه كاندا ، بهو شيوه يه سنوره كانى ده وله تى ئيسلامى زياديان كردو پالياندا به سنوره كانى بو مه كانه وه تا راده يه كى زور كوتاي هات به چالاكى سيخوره كانى بو م.

گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه

سوپای ئیسلام به‌سه‌ری به‌رزو بۆ مه‌دینه ، بۆ ئه‌وه‌ی تووشی شه‌ر بیئت ، له‌ پێگه‌ی گه‌رانه‌وه‌دا له‌ ناوچه‌ی (عقبه) دوانزه‌ که‌سی دووپوو ویستیان زه‌فه‌رێک به‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ن ، ئه‌مه‌ش له‌ کاتی‌که‌دا بوو که‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ سواری وشته‌که‌یه‌وه‌ بوو (عمار) جله‌وی وشته‌که‌ی بۆ گرتبوو ، (حذیفه)ی کوپری (یمان)یش دابویه‌ به‌رخوی ، گه‌یشتنه‌ (عقبه) خه‌لکه‌که‌ش گه‌یشتنه‌ ناو شیوه‌که‌ ، دووپوان ئه‌مه‌یان به‌هه‌لزان، له‌ کاتی‌که‌دا که‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ و دوو هاوه‌له‌که‌ی به‌ پێگه‌دا ده‌رۆیشتن گوێیان له‌ ده‌نگه‌ ده‌نگی خه‌لک بوو له‌ پشتیان‌ه‌وه‌ ده‌هاتن و دم و چاویان هه‌لبه‌ستبوو ، (حذیفه) به‌ گوچانه‌که‌ی ده‌ستی کێشای به‌ دم و چاوی و لا‌خه‌کانیداو ترساندن و به‌ره‌ولای خه‌لکه‌که‌ راوی نان وه‌گه‌رنا پیغه‌مبه‌ریان ﷺ ده‌شێلا ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ ناوی هه‌ردوانزه‌ که‌سه‌که‌ی‌دا به‌ (حذیفه) و ئاگاداریشی کرد که‌ نیازیان چی بووه‌ ، بۆیه‌ به‌ (حذیفه) ده‌وترا نه‌ینی پازگری نه‌ینی‌ه‌کانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ. له‌و باره‌یه‌وه‌ خوای مه‌زن فه‌رمووی ﴿وَهُمَّا بِمَا لَمْ يَأْلُوا﴾ واته‌: دووپوان به‌ نیازێ کارێک بوون بۆیان نه‌چووه‌ سه‌ر.

که‌ له‌ دۆره‌وه‌ سیمای شاری مه‌دینه له‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌رکه‌وت فه‌رمووی: ئای ئه‌وه‌ (طابه‌)یه‌و ئه‌وه‌ش ئوحوده ، ئه‌و شاخه‌یه‌ که‌ ئیمه‌ی خوش ده‌وێت و ئیمه‌ش ئه‌ومان خوش ده‌وێت. که‌ خه‌لک بیستیان پیغه‌مبه‌ر ﷺ گه‌رانه‌وه‌ ژن و منالو کوپوکال له‌ شار هاتنه‌ ده‌ره‌وه‌ و به‌ جارێک پێشوازیان ده‌کردو شیعریان ده‌خوینده‌وه‌ ده‌یانوت:

طلع البدر علينا من ثبات الوداع

وجب الشکر علينا مدعی الله داع

پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌ مانگی په‌جه‌یدا ده‌رچو بۆ ته‌بوک و له‌ مانگی په‌مه‌زанда گه‌رانه‌وه‌. ئه‌م غه‌زایه‌ په‌نجا پۆژی پێچوو بیست پۆژیان له‌ ته‌بوک مایه‌وه‌ ، باقی پۆژه‌کانیش له‌ پۆشتن و هاتنه‌وه‌دا به‌سه‌ری برد ، ئه‌م غه‌زایه‌ دوایین غه‌زای پیغه‌مبه‌ر بوو ﷺ.

١ / ئه‌مه‌ پای (ابن قیم)ه‌و پێشتریش باسمان لێوه‌ کرد.

دواکه وتوهکان

ئەم غەزايە بەهۆی هەلومەرجی تايبەتی خۆیەوه تاقی کردنەوهیەکی سەخت بوو بۆ موسلمانان ، ئيماندارانی له بى باوه‌ران جيا ده‌کرده‌وه ، هه‌روه‌کو خوای مه‌زن هه‌میشه‌ مروّقی واره‌یناوه ، ئەوه‌تا ده‌فه‌رمووت: ﴿ مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ ﴾ آل عمران / ۱۷۹. واته‌: هه‌رگیز نه‌بووه‌ و ناشیوت ، خودا وازتان ئی به‌ئینت بى جیاکردنەوه‌ی خراپ له‌ باش. ئەوه‌ی بۆ ئەم شه‌ره‌ ده‌رچوو ته‌نها ئيمانداره‌ راستگۆکان بوون ، تارا‌ده‌یه‌ک ده‌رنه‌چوون بوو به‌نیشانه‌ی دوو‌پووی ، هه‌رکه‌سیک له‌ دواکه‌ وتوه‌کان بوایه‌ باسیان ده‌کرد بۆ پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌ سه‌فه‌ره‌که‌دا ئەویش ده‌یفه‌رموو: وازی ئی به‌ئین ئەگه‌ر خیری تیدا‌بیئت خوا پێیانی ده‌گه‌یه‌نیّت ، ئەگه‌ر بى‌خیریش بیّت ئەوه‌ خوا پزگاری کردون له‌ ده‌ستی. جگه‌ له‌ به‌هانه‌ به‌ ده‌سته‌کان که‌س دوانه‌که‌وت یان ئەوانه‌ی دوو‌پوو بوون ، ئەوانه‌ به‌ درۆوه‌ داوای مۆله‌تیا‌ن کرد که‌ ده‌رفه‌تیا‌ن بداتى دانیشتن و نه‌پۆن ، هه‌ندیکیشیا‌ن باکیان نه‌بوو ، مۆله‌تیشیا‌ن وه‌رنه‌گرت و دانیشتن له‌ مه‌دینه‌ و نه‌چوون بۆ ئەو غەزايه‌ ، سى‌که‌سى ئيمانداریش که‌ مروّقی راستگۆ‌بوون ، به‌شداریا‌ن نه‌کردو بى‌ هیچ هۆیه‌ک دواکه‌وتن ، ئەم سیا‌نه‌ش ئەو که‌سانه‌ بوون که‌ خودا تاقی کردنەوه‌ و پاشان ته‌وبه‌ی ئی وه‌رگرتن و لێیان خو‌ش بوو.

که‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ گه‌یشته‌ مه‌دینه‌ ته‌شریفی برده‌ مزگه‌وت ، دوو رکات نوێژى کرد ، ئەنجا دانیشتن و خه‌لک ده‌وره‌یا‌ن دا ، دوو‌پوه‌کان که‌ ژماره‌یا‌ن هه‌شتاو ئەوه‌نده‌ که‌س بوو^۱ هاتن و به‌چه‌ندین جو‌ر به‌هانه‌یا‌ن ده‌هێنا‌یه‌وه‌ و سوێندی درو‌یا‌ن ده‌خواردو پاکانه‌یا‌ن ده‌کرد بۆ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، ئەویش به‌پو قسه‌کانی ئی وه‌رده‌گرتن و به‌یعه‌تی ده‌دانی و داوای ئی بو‌ردنی بۆ ده‌کردن و نه‌ئینی ده‌لانه‌یشتی ده‌دایه‌ ده‌ست خودا.

به‌لام له‌ سى‌که‌سه‌ ئيمانداره‌ راستگۆکه‌ که‌ بریتی بوون له‌ (کعب‌ی کو‌ری (مالک‌) و (مراه‌) ی کو‌ری (ربیع‌) و (هلال‌) ی کو‌ری (امیه‌) بریاریا‌ندا راستگۆین و

^۱ (واق‌دی) ده‌لێت: ئەوانه‌ کۆمه‌لیک دوو‌پووی ئەنساری بوون ، به‌هانه‌ به‌ ده‌سته‌کانی ئەعرا‌بی خێلی (بنی غفار‌) و ئەوانی تریش ژماره‌یا‌ن (۸۲) که‌س بوو، (عبدالله‌) ی کو‌ری (ابى‌) و شوێنکه‌ وتوه‌کانی له‌وانه‌دا نین ، که‌ لی‌زه‌ دا باسیان ده‌کرێت (به‌روانه‌ فتح‌ الباری) ۱۱۹/۸.

هیچ به هانه یه کی درو هه لئه به ستن ، پیغه مبه ر ۛ فرمانیدایه یارانی که س قسه یان له گه لدا نه کات ، قسه دابری نیکی زور توندیان له گه لدا کراو خه لکی مامه له یان نه ده کرد له گه لیاندا . بهرچاویان ته سک بوبوه وه و له زه ویدا جیگه یان به خو یان نه ده گرت و به ته واوی هه ناسه یان سوار بوو بوو ، بی تاقه تیه که یان زیاتری کرد کاتیک که چل پوژ به سهر قسه دابری نه که دا تیپه ری فرمانیان پی درا که له گه ل ژنه کانیا ندا جیگه جیابکه نه وه ، تا دابرا نه که په نجا پوژی ته واوی خایاند پاشان خودای مه زن لییان خوش بوو به نایه تی ﴿وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِقُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ التوبة/۱۱۸. واته: خودا لهو سی که سه ش خوش بوو که دواکه وتن تاوایان لی هات زهویان له بهرچاودا بهر ته سک بوبوه وه ته واو ته نگه نه فهس بوون ، زانیان که هیچ په نایه ک نیه جگه له په نای خوا ، پاشان خودا ته و بهی لی وهرگرتن ، به راستی خودا ته و به له بهنده کانی وهرده گریت و به به زه بیه .

موسلمانان دلیان خوشبوو به و لی خوشبونه ، سیانه که ش نه وه نده دلخوش بوون ، پییان نه ده که وته زهوی ، مژده یان دواو پوویان خوشی لی دهباری و دهستیان کرد به خیرکردن و دیاری به خشینه وه ، نه پوژه خوشترین پوژی ژیانیان بوو .

ئه وانه ش که له بهر به هانه یه ک نه هات بوون خوا ی مه زن له باره یانه وه فرموی ﴿لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ هه ردو و نایه تی سوره تی التوبة/۹۱ ، ۹۲. واته: لاوازه کان و نه خوشه کان و ئه وانه ی هیچیان نی به له پیناوی خوا دا خه رجی بکه ن گونا هیان له سه رنیه ، به مه رجیک نه گهر له بهر خودا و پیغه مبه ره که ی ناموژگار بن. که پیغه مبه ر ۛ له مه دینه نزیک بوبوه له باره یانه وه فرموی: له ناو شاری مه دینه دا کو مه لیک پیاو هه ن چهنده هنگاو پوشتبن ، چهنده شیوو دوتان کرد بیت به دل له گه لتان بوون ، به لام ئه وان به هانه یان هه بوو نه یان توانی بین . وتیان : ئه وان له مه دینه شدان؟ فرموی: به لی لهو کاته دا که له مه دینه بوون .

دهبات و پړزو قه دری موجهیدان و دلسوزان باس دهکات و تیشک دهخاته سهر
وهرگرتنی تهوبه له نیماندازه راستگوکان ، نهوانهش که دهرچون و نهوانهش که
دواکهوتن ، لهگه‌ل چهنډین باسی تر.

هه نډی له رووداوه گرنگه کانی نهو ساله

لهو ساله دا چهنډین رووداوی میژویی پرویاند ا که گرنگی خویان ههیه:

۱. پاش هاتنه وهی پیغه مبه‌ر ﷺ له ته‌بوك (لعان) له نیوان (عویم‌ر) ی (عجلانی) و
ژنه‌که‌یدا پرویدا.

۲. ژنه غامدیه که ره‌جم کرا پاش نه‌وهی هات‌ودانی نا به‌زینا‌که‌یدا ، کاتی‌ک ره‌جم
کرا که کوپړه‌که‌ی له شیر پری بو‌وه.

۳. (اصحمه) ی (نجاشی) مه‌لیکی حبه‌شه وه‌فاتی کرد ، پیغه مبه‌ر ﷺ نویژی
غائبی له‌سهر کرد.

۴. (ام کلثوم) ی کچی پیغه مبه‌ر ﷺ وه‌فاتی کرد ، زور خه‌ف‌تی پی خواردو
فرمووی به (عثمان): نه‌گهر سی کچیشم هه‌بوايه به‌دواي یه‌کدا مارهم
ده‌کردن لیټ.

۵. سهرؤکی دوپړوان (عبدالله) ی کوری (ابی) کوری (سلول) دوا به‌دواي
هاتنه وهی پیغه مبه‌ر ﷺ له ته‌بوك مرد ، پیغه مبه‌ر ﷺ داواي لی خوشبونی بو
کردو نویژی له‌سهر کرد پاش نه‌وهی که (عمر) زور هه‌ولیدا که نویژی له‌سهر
نه‌کات ، دوايش قورنان هاته خواره‌وه پشتیوانی رایه‌که‌ی (عمر) ی کرد.

حه‌ج کردنی نه‌بویه‌گر (ره‌زای خواي لی بیت)

له‌مانگی (ذي القعدة) یان (ذي الحجة) ی هه‌مان سالی (۹) ی کوچیدا ،
پیغه مبه‌ری خوا ﷺ (نه‌بویه‌کری صدیق) ی نارد ﷺ وه‌ک میریک بو حه‌ج . بو نه‌وهی
(مناسک) بو موسولمانان دابنیت .

پاشان سهره‌تا‌کانی سوره‌تی (براءة) دابه‌زی بو هه‌لوه‌شانندنه‌وهی
په‌یمان‌نامه‌کان ، پیغه مبه‌ر ﷺ (علی) کوری (ابو طالب) ی نارد نه‌وهی بو بکات ،
نه‌مه‌ش بو هاوپرایي کردن بوو له‌گه‌ل نه‌ریتی‌کی کوئی عهره‌بدا سه‌بارت به‌مال و
خوین رژان ، (علی) له (عرج) یان (جینان) گه‌یش‌ت به (نه‌بویه‌کر).

(ئەبۇبەكر) وتى: يان مېر بە يان گويپرايه ل ،

على وتى: نه خير من گويپرايه ل دەبم پاشان دەرچوون .

(ئەبۇبەكر) حەجى كرد بۇ موسولمانان ، تا پۇژى قوربانى هات ، ئەنجا

(على) كوپى (ابوطالب) له (حجره) وهستا ، بانگى كرد لەناو خەلكيدا به وهى

پيغەمبەر ﷺ فەرمانى پيڊابوو ، وادهو پەيمانى پەيماندهرانى دايه وه ، ماوهى

چوارمانگ مۆلەتى پيڊان ، چوار مانگيش مۆلەتىدا به وانەى بەلین و پەيمانين

له گەردندا نه بوو ، مۆلەتى ئەوانەش كه هيج زيانكيان له موسولمانەكان نه دا بوو

كه سيشيان هان نه دا بوو دژ به موسولمانەكان ، وهكو خويان هيشته وه .

(ئەبۇبەكر) يش ﷺ چەند پياويكى نارد بەناو خەلكيدا جار بدن: كه ئيت

له سالى داهاتوودا هيج موشريك و كه سيك بهرووتى تەواف ناكەن به دهورى

كابه دا .

ئەم بانگەوازه كۆتايى و مەرگى بتيپرستى بوو لەناو دورگەى عەرەبيداو ،

نابيت ئيدى لەسالى داهاتوه وه بوونيان هەببت ^۱ .

^۱ / (صحيح البخارى) ۱/ ۲۲۰، ۴۵۱، ۶۲۶/۲، ۶۷۱، (زاد المعاد) ۲/ ۲۵، ۲۶، (ابن هشام) ۲/ ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵ .

سەربوردىك بەسەر غەزاكاندا

كاتىك سەيرىكى غەزاو نارەكانى پىغەمبەر ﷺ دىكەين ، نە ئىمەو نە ھىچ كەسىكى دىكە كە سەيرى بارودۇخى شەپو ئاسەوارەكانى دىكات ناتوانىت نەلىت: كە پىغەمبەر ﷺ مەزنتىن سەركردە سەربازى بوە ، لە ھەمويان ژىر ترو قولترو وورىاتر بوە ، بەراستى پىغەمبەر ﷺ لەم پوۋە بلىمەتتىكى جەنگ بوە ، ھەرەكو لە نبوت و پەيامدارىدا سەركردە پىغەمبەرەنە (عليهم السلام). ھەمىشە لەو جىگەيەو جەنگى كردوۋە كە عەقلىت و لىكدانەوۋە بەرنامە سەربازى مەككەم بىخوازىت ، لەبەرئەو لە ھىچ جەنگىدا بەھۇى نەخشەى مەيدانى جەنگەو نەيدۇراندوۋە ، يان بەھۇى نەخشەيەكى ستراتىژىيەو شىكستى نەھىناو ، بەلكو لەھەمو ئەوانەدا جورىكى تر لە سەركردە پىشانى دونىادا ، كە نەدونىاو نەسەركردە سەربازىەكان نەياندىيىت . ئەو شەكە لە (حنىن)دا پوۋىدا لاوازى ھەندىك كەس بو ، ئەوۋى (اھد)ىش بەھۇى شكاندى فەرمانەكانىەو بو ، كە تىرئەندازەكان شوۋنى خۇيان بەجى ھىشت و لە پوۋى سەربازىەو كەلىنىان كەدە سوپاكەو.

لەھەردوۋ جەنگەكەشدا (اھد) و (حنىن) ، لەكاتى شىكستەكەدا بلىمەتى پىغەمبەر ﷺ دەرەكەوت ، پوۋى لە دوژمن وەرەنگىرا ، بەھىكەت و دانايى خۇى توانى بىئومىدىان بىكات و پەوتى شەپكە بگۇرپىت بۇ سەركەوتن ، ھەرەكو لە (حنىن)دا پوۋىدا ، سەربازى ئەو شىكستەى كە لەسەرەتادا ھات بەسەرىندا ، كە مەھالە ھىچ سەركردەيەكى سەربازى لەبەردەم شىكستى وەھادا نەپروختىت و ھەنەيەت.

ئەمە پىغەمبەرە ﷺ لە پوۋى سەربازىەو لە پوۋەكانى تىرىشەو پىغەمبەر ﷺ بەو غەزايانە ھىمنى و ئاشتى چەسپاند لەناوچەكەداو ، ئاگرى ئاشوۋى كوزاندەو ، لوۋتى دوژمنانى شكاند ، ناچارى سولخى كردن و پىگەى خوشكرد بۇ بلاوكردنەوۋى بانگەوازى ئىسلامى ، ھەرەھا توانى ھاوئە دلسوزو بە وەفاكانى خۇى بناسىت و جىيان بىكاتەو لەوانەى بەروو موسولمانن و بەدلىش دوۋوۋ بىوۋەفان و ھەرخەرىكى پەيمانىكىنىي و خىانەتكارىن.

لەدوۋى خۇيشى كۆمەلىك سەركردە چاك و شارەزى پىگەياند كە لە دوايىدا لەناوچەى عىراق و فارس رۇمەكانيان لەو خاك و ئاۋە دەرپەراندو بە نەخشەو پىلانى سەربازى پتەو ھەلىانكەندن.

ههروهه پێغه مبه‌ر ﷺ به‌هۆی ئهم غه‌زایانه‌وه توانی شوێن و جیگه‌و زه‌وی و کاروپیشه‌و بۆ موسوڵمانه‌كان بدۆزێته‌وه ، تا پزگاریان بێت له‌گیروگرفتێکی زۆر که‌ مال و حال و شوێنیان نه‌بوو بۆ نیشتنه‌جێ بوون ، چه‌ك و جبه‌خانه‌و تفاقێکی زۆری بۆ دا‌بین کردن ، ئه‌مانه‌ی هه‌موو ده‌ستکه‌وت بێ‌ئه‌وه‌ی به‌ئهن‌دازه‌ی تو‌زێك زو‌لم و سته‌م بکات له‌ به‌نده‌کانی خوا.

به‌راستی پێغه‌مبه‌ر ﷺ ئامانجی له‌ هه‌موو شه‌ره‌کاندا گو‌پۆی ، جه‌نگ له‌ جاهیلیه‌تدا بریتی بوو له‌ تالانی و کوشته‌و بڕه‌و هه‌لکوتانه‌ سه‌ر زو‌لم و ده‌ستدریژی و سته‌مکردن و تو‌له‌سه‌ندنه‌وه‌و خو‌سه‌پاندن و تاساندنی لاوازو مال و یران کردن و بینا بڕوخاندن و حورمه‌ت شکینی و وێرانکردنی کێلگه‌و مه‌زراو چه‌وساندنه‌وه‌ی ژنو منال و په‌که‌مه‌وته‌كان ، له‌ ئیسلامدا ئه‌و جه‌نگانه‌ بوونه‌ جیهاد کردن له‌ پێناو چه‌ندین ئامانجی شکو‌دارو ، مه‌به‌ستی به‌رزو پزرداری وه‌هادا که‌ مرو‌فایه‌تی له‌ هه‌موو کات و شوێنێکدا شانازی پێوه‌ بکات. جه‌نگ بوو به‌و جیهاده‌ی که‌ مه‌به‌ستی رزگارکردنی مرو‌ف بوو له‌ سته‌م و ده‌ستدریژی، بۆ سیستمی دادپه‌روه‌ری و وێژدان ، له‌ سیستمی‌که‌وه‌ که‌ به‌هێزی‌ت هێزی ژێرپێ ده‌خست بۆ سیستمی‌ک که‌ به‌هێز تیا‌یدا لاوازیو تا مافی و مرده‌گیریت ، بوو به‌جیهادی‌ک له‌ پێناو رزگارکردنی پیاوان و ژنان و منالانی ژێرده‌ست ئه‌وانه‌ی ده‌لێن: خ‌وای ئی‌مه‌ له‌م شاره‌ پڕ له‌جه‌ورو سته‌مه‌ ده‌رمان به‌ینه‌و فریاد په‌سی‌کمان بۆ بنێره‌و ، پشتیوانمان بۆ په‌یدا‌که‌. ئه‌و جه‌نگانه‌ بوون به‌جیهادی‌ک بۆ پاک‌کردنه‌وه‌ی زه‌وی له‌ په‌یمان شکینی و خیانه‌تکاری و گونا‌هو ده‌ستدریژی ، بۆ به‌رقه‌رار کردنی ئاسایش و ناشتی و به‌زه‌یی و په‌چاو کردنی ماف و پیاوه‌تی.

هه‌روه‌ها چه‌ندین بنه‌مای شکو‌داری دانا بۆ شه‌هر ، که‌ ده‌بی‌ت سه‌رکرده‌و سه‌رباز پابه‌ندی بین و لی‌ی ده‌رنه‌چن . (سه‌لیمان)ی کو‌پۆی (بریده) له‌ باوکیه‌وه‌ ده‌گیرێته‌وه‌ ، ده‌لێت: هه‌رکه‌سه‌ی‌کی بک‌ردایه‌ به‌میری هه‌ر سو‌پایه‌ک یا سه‌ریه‌یه‌ک به‌ تاییه‌تی ئامو‌ژگاری ده‌کرد که‌ له‌ خوا بترسی‌ت ، خاتری موسوڵمانه‌کانی ب‌رای بگ‌ریت و پاشان ده‌یفه‌رمو‌و: به‌ناوی خواوه‌ غه‌زا بکه‌ن ، له‌ پێناوی خوادا ، شه‌هر له‌گه‌ڵ ئه‌و که‌سانه‌دا بکه‌ن که‌ باوه‌ری به‌خودا نی‌یه‌ ، غه‌زا بکه‌ن ، زیاده‌په‌وه‌ی مه‌که‌ن ، په‌یمان‌شکینی مه‌که‌ن ، مردو‌و مه‌شیوینن ، منال مه‌کوژن ، ... (فه‌رمو‌وده‌که‌).

ئەنجا فەرمانى دەدا بە ئاسانكارىي و دەيفەرموو: ئاسانكار بن قورسكار مەبن ،
 ھىۈركەرۈە بن ، پەتتەنەر مەبن^۱. كە شەمۇ بچاۋىەتە سەر ھەرخىللىك دەۋەستا تا پۇژ
 دەبۈۋە ئەنجا ھىرشى بۇ دەبەردن ، بەتۈندى نەھى دەكرد لە (سوتاندن و ، كۈشتنى
 بىچەك و كۈشتنى ژنان و لىدانىيان و تالان كردن) ، تا فەرمووى: (مالى تالانى ھەلەل
 تر نىيە لە گۆشتى مردوو) ، ھەرۈەھا نەھى دەكرد لە ويران كردنى مەزراو كىلگەو
 پەزو پرىنى درەخت ، مەگەر لە زۆر پىۋىستىدا كە ھىچ پىگەيەكى تر نەبىت. ھەرۈەھا
 لە پۇژى فەتھى مەككەدا فەرمووى: مەدەن بەسەر برىندارەكانىاندا ، كەسىك پايكرد
 شوۋىنى مەكەون ، ھىچ دىللىك مەكوژن ، سۈننەتى وادەھىنا كە نابىت فروستادەو
 نىرراۋەكان بكوژرىن .. نەھى كرد لەكۈشتنى ھاۋپەيمانەكان و فەرمووى: ھەركەسىك
 ھاۋپەيمانىك بكوژرىت ھەرگىز بۆنى بەھەشت ناكات ، لەكاتىكدا كە بۆنى بەھەشت تا
 چل سال پى دەپوات.

ئەمانەو چەندىن بنەماي گەۋرەي تر ، كەنىۋەندى شەرەكانى لە ئاسەۋارە
 جاھىلىيەكان پاك كەردەۋەو كەردى بە جىھادىكى پىرۋز!

^۱ / پەروانە بۇ درىژى ئەم باسە (زاد المعاد) ۲/ ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸ ، ھەرۈەھا (الجهاد في الإسلام) نورسىنى (أبو الأعلى المودودي) ۲۱۶ ل تا ۲۱۷.

خەلك بە كۆمەل دىنە ناو ئاينى خوداۋە

ھەرۋەكى وىمان غەزاي فەتھى مەككە شەرى يەكلاكمەرۋە بوو ، بەتەۋاۋى بت پەرسىتى لەناۋبەرد ، بەھۇي ئەۋ فەتھۋە ئىتر ەمرەب ھەقى لە ناحەق جىيا كىردەۋە ، گومان و دلەۋاۋكىي ئەما ، بەخىرايى ھاتنە ناۋائىنى پىرۋى ئىسلامەۋە . (عمروى) كۆپى (سلمە) دەلىت: لەسەر ناۋىك بوۋىن شوۋىنى ھاتوچۇۋى خەلك بوو ، ئەسپ سۈارەكان بەلاماندا تىدەپەرىن و پىرسىارمان لىدەكردن: ئەۋە خەلكى چىانە؟ ئەۋ پىياۋە كىيە؟ - واتە پىغەمبەر ﷺ - ئەۋانىش دەيانوت: كابرايەكە دەلىت من خودا ناردومى و ەھى بۇ ھىناۋم. خودا ئەۋى ناردۋە ، ئەم قەسەيم لە زەينى خۇمدا لەبەردەكرد ، ھەرۋەكى لەسەر سىنگم بخوۋىنرەتەۋە ، ەمرەب بە فەتھ موسولمان بوۋن ، دەيانوت: ۋازى لىبھىنن بزانن خۇي و گەلەكەي چىدەكەن، ئەگەر سەرەكەوت بە سەرياندا ئەۋە پىغەمبەرىكى راستگۇيە ، كە فەتھى مەككە كرا ھەموۋىان ھاتن و موسولمان بوۋن ، باۋكم پىش خزمەكانم موسولمان بوو ، كە لەۋى ھاتەۋە وتى: ۋەللأھى بەراستى لاي پىغەمبەر بووم ﷺ ، فەرمۋى: نوۋزەكانتەن لەۋ كاتەۋ ئەۋكاتەدا بكن ، نوۋزى فلان لەكاتى فلاندا ، كە كاتى نوۋز ھات با يەكىكتان بانگ بدات ، ئەۋەتان كە زۆرتىن قورئانى لەبەرە پىش بكمۋىت. - فەرمۋەدەكە -^۱

ئەم فەرمۋەدەيە بەلگەيە لەسەر ئەۋەي فەتھى مەككە چەندە كارىگەرىي ھەبۋە لەسەر پىشخستنى بارودۇخەكە لە بەرژەۋەندى موسولمانان و بەھىزكردنى ئىسلام و بۋاردان بە ەمرەب بۇ ديارىكردنى ھەلوۋىستى خۇيان و ملكەچ كرېنيان بۇ ئىسلام ، لەدۋاي جەنگى (تەبوك)ىش ئەم خالە جەختى زياترى لەسەر كرايەۋە. بۇيە دەبىنن لەۋ دوو ساللەدا ۋەفدەكان بەكۆمەل پرويان دەكردە مەدىنەۋ خەلك بەكۆمەل كۆمەل موسولمان دەبوۋن ، تارائەيەك سوپاي ئىسلامىي لە غەزاي فەتھدا (۱۰) ھەزار كەس بوو ، لە غەزاي تەبوكدا گەيشتە (۲۰) ھەزار كەس ، پىش ئەۋەي سالىك بگوزەرىت بەسەر ئەۋ فەتھدا ، پاشان دەبىنن لە ھەجى مائناۋايدا يەك ەشاماتى گەۋرەي بەئەندازەي دەريايەك خەلك كە دەگەنە (۱۰۰) ھەزار يان (۱۴۰) ھەزار موسولمان لە دەۋرى كۆدەبىنەرۋە لەخزمەتيدا دەۋەستەن و تەلبيەۋ تەكبىرو تەسبيحات و ھەمدى خوا دەكەن و ھەموو دونيا بەجۈلەيان شەپۇل دەدات و ، دەنگ و سەدايان دەگاتە ئاسۋوگەكان .

^۱ / صحیح البخاری ۲/ ۶۱۵، ۶۱۶ .

وہفدہگان

ژمارہی ئەو شاندا ئەی (سیرت) ناسان باسی دەکەن لە حەفتا وەفد تێ دەپەن ، ئیمەش ناتوانین بەدرێژی باسیان لێوە بکەین ، درێژەپێدانیشی سوودیکی ئەوتۆی نییە ، بەلام بەسەرچەمی ئەوەی پێویستە و گرنگیەکی میژوویی ھەیە باسی دەکەین ، بۆ ئەوەی لە زەینی خوێنەراند ئەو راستیە تۆمار بکەین ، دەبێت بڵێن کە بەشی زۆری وەفدەگان لە دواي فەتھا ھاتوونەتە مەدینە ، بەلام چەندین تیرە تیریش ھەیە پێش فەتھا ھاتوون لەوانە:

۱. وەفدی (عبدالقیس) - ئەم تیرە دوو وەفدی ھەبوو: یەکەمیان سالی پێنجەمی کۆچی یان پێشتر ، پیاویکیان تێدابوو ناوی (منقذی) کوپی (حیان) بوو ، بۆ بازگانی دەھاتە مەدینە ، دواي گەیشتنی پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ مەدینە، ئیسلامی ناسی و موسوڵمان بوو، نووسراویکی پێغەمبەری برد بۆ خزم و خێڵەکی ئەوانیش موسوڵمان بوون ، لە مانگی حەرامدا بەسیانزە یان چوارە پیاووە ھاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، لەو سەرداندا پرسیاریان لەبارەي ئیمان و خواردنەوکانەو کرد ، گەرەکیان (اشجعی عصری) بوو کە پێغەمبەر ﷺ لە بارەيەو فەرمووی: (ئەي) (اشجعی) بەراستی تۆ دوو خەسلەتی جانت تێدایە بەئارام لەسەرخۆیت). شاندی دوو مەیشیان لەسالی وەفدەکاندا بوو، ژمارەیان لەو کاتەدا چل پیاو بوو، (جارود) ی کوپی (علاء) ی (عبیدی) یان تێدابوو ، پیاویکی نەسرانی بوو موسوڵمان بوو موسوڵمانیکی باشی لێدەرچوو.

۲. وەفدی (دوس) - ھاتنی ئەم وەفدە لە سەرەتای سالی حەوتەمی کۆچیدا بوو ، ئەو کاتە پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر بوو ، پێشتریش باسی موسوڵمان بوونی (طفیل) ی کوپی (عمرو) ی (دوسی) مان کرد کە ھێشتا پێغەمبەر ﷺ لە مەککەدا بوو ئەم پیاو چوو خزمەتی و موسوڵمان بوو، پاشان گەرايەو بۆ ناو کەسو کاری و بانگی دەکردن بۆ موسوڵمان بوون ئەوانیش دەستی دەستیان پێدەکردن ، تا لییان ناوئێد بوو ، گەرايەو بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ و داواي لێکرد نزا بکات لە (دوسی) یەکان ، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: (خوايە ھیدایەتی دوسیەکان بەدەیت) ، پاشان ئەوانە ھەموویان موسوڵمان بوون ، ئەنجا (طفیل) لە گەل ھەشتا کەسی بنەمالەي خێڵەکەیدا ، لە سەرەتای سالی حەوتەمی کۆچیدا ھاتنە مەدینە و چوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر.

۱/ شرح صحیح مسلم . نویسنی النوی ۲۲/۱ ، فتح الباری ۸/ ۸۵ ، ۸۶ .

۳. فروستاده‌ی (فروه‌ی) کوری (عمرو‌ی) (جزامی) ، ئەم پیاوه سەرکرده‌یه‌کی عەرەبی سەر بە رۆمه‌کان بوو ، سەرکاری ئەوان بوو بەسەر هەندیک خێلی عەرەبەوه ، مەنزڵگای له (معان) و ناوچه‌کانی دەورووبەری بوو له‌خاکی شامدا ، پاش ئەوه‌ی ئازایه‌تی و نه‌بەردیی و راستگویی موسولمانه‌کانی بینی له‌ جهنگی (مؤتە) دا ، سالی (۸)ی کۆچی موسولمان بوو ، که موسولمانیش بوو نێراویکی خۆی ناردە خزمەت پیڤه‌مبەر ﷺ بۆ هه‌وائی موسولمانبونه‌کە‌ی و له‌گه‌ڵیدا به‌ دیاری هیستریکی سپی بۆ نارد ، که رۆمه‌کان زانیان موسولمان بووه‌ گرتیان و به‌ندیان کرد ، پاشان بریاری هه‌لگه‌رانه‌وه‌ یان مردنیان دایه‌ ده‌ستی ، بریاری دا بمریت و په‌شیمان نه‌بیته‌وه‌ ، بۆیه‌ له‌ (فلسطین) دا له‌سەر ئاوێک پینی ده‌لێن (عقراء) له‌ خاچیانداو سەریان په‌راند.^۱

۴. وفدی (صداء) = ئەم وه‌فده‌ دوای گه‌رانه‌وه‌ی پیڤه‌مبەر ﷺ له‌ (جعفرانه‌) هاتنه‌ خزمه‌تی له‌سالی (۸)ی کۆچیدا ، ئەمه‌ش به‌هۆی ئەوه‌وه‌ بوو که پیڤه‌مبەری خوا ﷺ سهریه‌کی چوار سه‌د که‌سی بۆ ناردن و ، فه‌رمانی پێدان بچنه‌ شوێنیکه‌وه‌ له‌ (یه‌مه‌ن) ناوی (صداء) ، له‌کاتی‌کدا که ئەو سهریه‌ ئۆردوی دامه‌زاند بوو له‌ سه‌رده‌می (قناة) دا ، (زیاد)ی کوری (حارث)ی (صدائی) خیرا خۆی گه‌یاندە لای پیڤه‌مبەر ﷺ و عەرزى کرد: من نوێنه‌ری هه‌موو خێله‌که‌مم ، ئەو سوپایه‌ بگێڕه‌وه‌ من خێله‌که‌م ده‌هینمه‌وه‌ خزمه‌تت. پیڤه‌مبەریش ﷺ سوپاکه‌ی له‌ (قناة) گێڕایه‌وه‌. کابرای (صدائی)یش چوو هانی خێله‌که‌یدا که بچنه‌ خزمەت پیڤه‌مبەر ﷺ ، پانزه‌ پیاویان چوونه‌ خزمه‌تی و به‌یعه‌تی ئیسلامه‌تیان پێدا ، پاشان گه‌رانه‌وه‌ بۆناو خێله‌که‌یان و بانگیان کردن بۆ ئایینی ئیسلام و ئیسلامه‌تیان تێدا بلأوبه‌وه‌. له‌ حه‌جی مالئاواییشدا سه‌د پیاویان هاتنه‌ خزمه‌ت پیڤه‌مبەر ﷺ.

۵. هاتنه‌وه‌ی (کعب)ی کوری (زهیر)ی کوری (أبی سلمی) = که یه‌کیک بوو له‌ بنه‌ماله‌ی شاعیران و هۆنهرترین که‌سی عەرەب بوو ، هه‌جوی پیڤه‌مبەری ده‌کرد ﷺ ، که پیڤه‌مبەر ﷺ له‌ غه‌زای (طائف) گه‌رایه‌وه‌ سالی (۸)ی کۆچیدا ، (بجیری) برای نامه‌یه‌کی نووسی بۆ (کعب) و تیایدا وتبوی: پیڤه‌مبەر ﷺ هەندیک پیاوی کوشتوه‌ له‌و که‌سانه‌ی هه‌جریان کردووه‌ و ئازاریانداوه‌ ، ئەو شاعیرانه‌ی تریش

^۱ زاد المعاد ۴/۳ ، تفهيم القرآن ۱۶۹/۲.

که ماون به چوارلادا رایانکردوه ، ئەگەر لە دلتدا شتیک هەیە بگەرێزوهو بۆ خزمەت پیڤەمبەر ﷺ ، چونکە هەر کەسێک بە پەشیمانی بگەرێتەوه پیڤەمبەر ﷺ نایکوژیت ، وەگەرنا برۆ سەری خۆت هەلبگره . دواى ئەوەش چەندین جار نامەیان بۆ یەکتەری نوسی تاواى لیهاى (کعب) دونیای لەبەر چاودا تەنگ بووه ، بەزەیی بەخۆیدا هاتوه ، گەراییهوه بۆ مەدینه ، لای کابرایهکی خەلکی (جەنیه) دابەزی ، نوێژی بەیانی کرد لەگەڵ پیڤەمبەر ﷺ ، کە نوێژ تەواو بوو ، کابرای (جەنی) ئیشارەتی دایەو وتی: هەستە برۆ بۆ خزمەتی ، (کعب) هەستاو لەبەردەمی پیڤەمبەردا ﷺ دانیش ، دەستی خستە ناو دەستی پیڤەمبەری خوا ﷺ نەیدەناسی ، وتی: پیڤەمبەری خوا ﷺ (کعب) ی کوپی (زەهر) هاتۆتە خزمەت تا بە پەشیمانی و موسوڵمانەتی پەنای بدەیت ، ئەگەر بێتە خزمەت ئەو پەشیمانیەى ئی قبول ئەکەیت ؟ فەرمووی: بەئى. وتی: من (کعب) ی کوپی (زەهر) م. کابرایهکی ئەنسارى ئامبازی بوو تا مۆلەت لە پیڤەمبەر ﷺ وەرگیریت و بیکوژیت ، فەرمووی: وازی لیڤهینە ، ئەو بە پەشیمانی هاتوه وازی لە هەموو ئەو قسانەى پێشوو هێناوه .

ئیتەر لەویدا (کعب) هۆنراوه بەناو بانگەکهی خوێندەوه کە سەرەتا کەى دەلیت:

بانتُ سعادُ لقلبي اليومُ متبولُ مُتيمٌ إثرها ، لم يُفدُ ، مكبولُ

لەهۆنراوه کەیدا پۆزش و عوزخواهی دەهێنێتەوه بۆ پیڤەمبەر ﷺ و

مەدحی دەکات و دەلیت:

وَالْعَفْوُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولُ	بُئْتُ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي
قُرْآنَ فِيهَا مَوَاعِظُ وَتَفْصِيلُ	مَهْلًا هَذَا الَّذِي أَغْطَاكَ نَافِلَةَ الْ-
أُذْنِبُ ، وَلَوْ كَثُرَتْ فِي الْأَقَاوِيلُ	لَا تَأْخُذَنَّ بِأَقْوَالِ الْوُشَاةِ وَلَمْ
أَرَى وَأَسْمَعُ مَا لَوْ يَسْمَعُ الْفِيلُ	لَقَدْ أَقْسَمُ مَقَامًا لَوْ يَقُومُ بِهِ
مَنْ الرِّسُولِ بِإِذْنِ اللَّهِ تَوِيلُ	لِظَلٍّ يُرْعَدُ ، إِلَّا أَنْ يَكُونَ لَهُ
فِي كَفِّ ذِي نَقَمَاتٍ قِيلُهُ الْقِيلُ	حَتَّى وَضَعْتُ يَمِينِي مَا أَنْزَعَهُ
وَقِيلَ: إِنَّكَ مَنْسُوبٌ وَمَسْئُولُ	فَلَهُوَ أَخَوْفُ عِنْدِي إِذْ أَكَلَمَهُ
فِي بَطْنِ عَثْرٍ غِيلٌ دُونَهُ غِيلُ	مَنْ ضَيِّقُمْ بِضْرَاءِ الْأَرْضِ مَخْدَرُهُ
مَهْنَدٌ مِنْ سَيْوفِ اللَّهِ مَسْلُوقُ	إِنَّ الرِّسُولَ لَنُورٍ يُسْتَضَاءُ بِهِ

پاشان كهوته پياهاه‌لدانى كۆچهرانى قوردهيش ، چونكه له‌كاتى هاتنيدا نه‌مان
 هيچيان نه‌وت به‌رامبه‌رى ، له‌ميانه‌ى پياهاه‌لدانى كۆچهره‌كانيشدا ئاماژه ده‌كات بۆ
 نه‌نساڤه‌كان وه‌لوئىستى نه‌وه‌يان كه‌داواى مؤلته‌تى كرد بۆ كوشتنى و ، وتى:
 يَمْسُونَ مَشَى الْجَمَالَ الزُّهْرَ يَعِصْمُهُمْ ضَرْبَ إِذَا عَرَدَ السَّوْدُ التَّنَابُلُ
 كه موسلمان بوو موسولمانىكى باشى ئى دەرچوو له‌قه‌سيده‌يه‌كى خويىدا
 هه‌لىدا به‌نه‌نساڤه‌كانداو، دهركى به‌و كه‌م لوتفیه‌ى خوى كردبوو ، كه له‌باره‌يانه‌وه
 لىي دەرچوو بوو ، له‌قه‌سيده‌كه‌دا ده‌لئيت:

مَنْ سَرَّهُ كَرْمُ الْحَيَاةِ فَلَا يَزَلْ فِي مَقْبِ مِنْ صَالِحِي الْأَنْصَارِ
 وَرَثُوا الْمَكَارِمَ كَابِرًا عَنْ كَابِرٍ إِنَّ الْخِيَارَ هُمْ بَنُو الْأَخْيَارِ

٦. وه‌فدى (غله‌ه) - له‌مانگى (صفه‌ى سالى (٩)ى كۆچيدا هاتن ، دوانزه پياو
 بوون (حمزه‌ى كوڤى (نعمان) يشيان تيدا بوو ، كاتيک كه پرسياريان ليکرا
 ئيوه‌ کين ، قسه‌كه‌ره‌كه‌يان وتى: ئيمه‌ خيلى (بنو غدره‌ىين ، براى (قصى) ين
 له‌سه‌رى داىکيه‌وه ، ئيمه‌ نه‌و كه‌سانه‌ين كه‌پشتى (قصى)مان گرتو له‌ناو
 مه‌كه‌كه‌دا (خزاعه‌)و (بنى بکر)مان دهرکرد ، خزمايه‌تيمان هه‌يه. پيغه‌مبه‌رى خوا
 ﷺ پيشوازى ليکردن و مژده‌ى پزگارکردنى شامى پيدان و، نه‌هى ليکردن داواى
 كه‌هانته‌ بکه‌ن و نه‌و قوربانىانه‌ بکه‌نه‌وه كه له‌سه‌رده‌مى جاهيليدا ده‌يانکرد.
 هه‌موويان موسولمان بوون و ماوه‌يك مانه‌وه‌و پاشان گه‌رانه‌وه.

٧. وه‌فدى (بلى) - له‌مانگى ره‌ببعى يه‌كه‌مى سالى (٩) كۆچيدا بوو ، هاتنه‌ مه‌دينه‌و
 موسولمان بوون و سى رۆژ مانه‌وه ، (ابو الضبيب)ى سه‌رکرده‌يان پرسيارى
 کرد ، نايا ميواندارى کردن پاداشتى تيدايه‌؟ پيغه‌مبه‌رى خوا ﷺ فه‌رموى:
 به‌ئى ، هه‌روه‌ها چاكه‌يه‌ك بکه‌يت له‌گه‌ل هه‌ژاريک يان ده‌وله‌مه‌ندىک سه‌ده‌قه‌يه.
 له‌باره‌ى کاتى ميوانداريشه‌وه پرسيارى کرد ، فه‌رموى: ميواندارى سى رۆژه.
 پرسيارى له‌باره‌ى مه‌رومالاتى ويته‌وه کرد. فه‌رموى: يان بۆ تو‌يه‌ يان بۆ
 براکه‌ت يان بۆ گوڤگ. له‌باره‌ى وشترى ويته‌وه پرسيارى کرد. فه‌رموى
 چيته‌ به‌سه‌ر وشتره‌وه؟ وازى لييه‌ينه‌ تا خاوه‌نه‌كه‌ى ده‌يدۆزيتنه‌وه.

٨. وه‌فدى (ثقيف) - هاتنيان له‌مانگى ره‌مه‌زانى سالى (٩)ى كۆچيدا بوو، پاش
 گه‌رانه‌وه‌ى پيغه‌مبه‌ر بوو ﷺ له‌جىنگى (تبوك) . به‌سه‌رهاتى موسولمان

بوونكه شيان بهم شيوهيه بووه: (عروە)ى كوپى (مسعود)ى (ثقفى) سەرۇكيان
 پاش گهراڭموى پيڭمبەر ﷺ له غمزاي (طائف) له مانگى (ذي القعدة)ى سالى
 (۸)ى كۆچيدا هاته خزمەتى پيش ئموى بگاته مەدينه ، (عروە) موسولمان بوو ،
 گهرايموه بۇلاى كه سوكارى ، بانگى كردن بۇ ئىسلامەتى ، وايدەزاني گونپايەلى
 دەبن ، چونكه پياوماقولىكى قسه بيسراوبوو لەناوياندا ، له پۇلەكانيان
 خوشەويستەر بوو لەدلياندا ، كه چى كه بانگى كردن بۇ ئىسلام، له هەموولايەكهوه
 تيربارانيان كرد تا شەميدبوو، پاش كوشتنى بەمانگىك مانموه ، دوايى
 كۆبونمويهكيان كرد لەناو خوياندا ، بينيان كه تواناو وزەى ئمويان نيه شەر
 بكن لهگەل هەموو عەرەدا - بەتايبەتى ئەوانەى كه بەيعەتيان داوو موسولمان
 بوون - بربارياندا پياويك بنيرن بۇ لاي پيڭمبەر ﷺ ، بۇ ئمى مەبەستە قسهيان
 كرد لهگەل (عبد ياليل)ى كوپى (عمرو)دا ، پييان وت كه ئمى بچيت ، وتى: من
 ناچم. چونكه دەرسا ئەگەر گهرايموه چيان كرد به (عروە) بەميشى بكن ، وتى:
 شتى واناكەم تاجەند پياويكەم لهگەلدا نەنيرن ، دوو پياويان له (أحلاف)و
 سيانيش له (بنى مالك) لهگەلدا نارد ، بوون به شەش كەسو (عثمان)ى كوپى
 (ابى العاص)ى (ثقفى)يان لهگەلدا بوو ، له هەموويان گەنجتر بوو.

كه گەيشتنه خزمەت پيڭمبەر ﷺ كه پرىكى بۇ دروست كردن لەلايهكى
 مرگەوتەكهوه تا كەميك گوپيان له قورئان خویندن بيت و چاويان لەخەلكى بيت كه نويز
 دەكن ، مانموهو گفتوگوپيان بوو لهگەل پيڭمبەرى خوادا ﷺ ، جياوازيان بوو لهگەلدا
 ئەويش بانگى دەكردن بۇ ئىسلام ، تا سەرۇكهكيان داواى كرد له پيڭمبەر ﷺ كه
 نوسراويكيان بۇ بنوسيت بۇ سولحى نيوان خوى و (ثقيف). لەسەرئموى مۆلەتيان
 بداتى زينا بكن و مەى بخۆنموهو ريبا بخۆن و پەيكەرەكەى (لات)يان بۇ بهيلىتەوهو
 نەيشكىنييت ، نويزيان لەسەر لابات ، بەدەستى خويان بتهكانيان نەشكىنن. پيڭمبەرى
 خوا ﷺ هيج يەكيك لەو داوايانەى قەبول نەكرد. چوونموه كهوتنموه راويژكردن بەيەكتەر ،
 جگه له ملكەچ بوون بۇ پيڭمبەرى خوا ﷺ چارەيەكى تريان نەبوو ، مليانداو موسولمان
 بوون ، مەرجيان دانا كه پيڭمبەر ﷺ بۇ خوى پەيكەرى (لات) بشكىنييت و (ثقيف)
 خويان ئەوكارە نەكن. پيڭمبەر ﷺ ئەوى ئى وەرگرتن ، نووسراويكى بۇ نووسين ،
 (عثمان)ى كوپى (ابى العاص)ى (ثقفى) كرد بەسەرۇكيان ، چونكه له هەموويان زياتر

هەولێ فێربوون لە ئیسلام و ئایینداریی و قورئانی دەداو، هەموو جارێک وەفدەکە ، کە بەیانیان دەهاتنە خزمەت پیغەمبەر ﷺ (عثمان)یان لەلای کەلوپەل و کاروانەکە بەجێ دەهێشت ، کە دەگەڕانەوە لە نیومڕۆدا (عثمان)ی کوپی (ابی العاص) دەچوووە خزمەت پیغەمبەر ﷺ ، فیزی قورئان دەبوو، پرسیاری لەسەر ئایین ئی دەکرد ، ئەگەر بیزانیایە پیغەمبەر ﷺ تەشریفی نووستووە ، دەچوووە خزمەت (ابوبکر) بۆ هەمان مەبەست . (ئەم پیاووە (عثمان)ی کوپی (ابی العاص) لە پۆژگارەکانی هەلگەڕانەوەی عەرەبە دەشتەکیەکاندا زۆر بەبەرەکەت بوو ، کە خێلێ (ثقیف) ویستی هەلگەڕانەوە لە ئیسلام پیی وتن: ئەو خێلێ (ثقیف) ئێوە دواوە کەس بوون کە موسوڵمان بوون ، تەکاتان لێدەکەم یەکەم کەس مەبن بۆ هەلگەڕانەوە لە ئایین ، ئەم قسانە کاری تێکردن و هەلنەگەڕانەوە ، لەسەر ئیسلامەتی خوێان مانەو).

وەفدەکە گەڕایەووە بۆلای خێلەکیەکان و راستی مەسەلەکیەکان پانەگیاندا ، بە شەپری هات و نەهات زەندەقیان بردن ، خەم و پەژارەیان نیشاندا ، وتیان پیغەمبەر ﷺ داوای ئی کردوین واز لە زیناوە مەوێ خوارنەووە ریباو چەندین شتی تر بەینین وەگەرنا شەریان لەگەڵدا دەکات ، غێرەتی جاھیلیان تێدا زیندوو بوووە ، چەند پۆژێک مانەو بە تەمای شەپ بوون ، پاشان ترس کەوتە دلێانەووە ، وتیان بە وەفدەکە: بڕۆنەووە بۆلای موحەممەد چی دەوێت بۆی بکەن ، ئیدی وەفدەکە راستی مەسەلەکیەکان تێگەیاندن و پێیان وتن ، کە لەسەرچی رێکەوتوون لەگەڵداو خێلێ (ثقیف)یش موسوڵمان بوو.

پیغەمبەریش ﷺ چەند پیاویکی نارد بۆ شکاندنی پەیکەری (لات) و (خالد)ی کرد بە فرماندەیان ، (مغیرە)ی کوپی (شعبە) تەورێکی گرت بەدەستیەووە وتی: بە هاوڵەکانی: وەللاھی ئەمڕۆ دەتانخەمە پێکەنین بەدەست (ثقیف) وە ، بە تەورەکە دای لە پەیکەرەکە ، ئەنجا خۆی خستە خوارەووە وەک شینت پای کرد - گواوە بێکە دەستی لێوەشاندا - هەموو خەلکی (طائف) و رۆژان و وتیان: خوا (مغیرە) بکۆژیت ، ئەرێ وەللا دەستی لێوەشانداو کوشتی . ئەنجا (مغیرە) بازیکێ داو قنچ هەستایەووە کەوتە لاقرتی پێکردنیان و وتی: خوا لەناوتان بەریت ، ئەمە جگە لە قوڕو بەرد هیچی تر نیە ، ئەنجا دای لەدەرگای ژووری پەیکەرەکەو شکاندی ، چوووە سەر دیوارەکە ، پیاوکانی تریش لەگەڵیدا سەرکەوتن و پەیکەرەکەو دارو دیواری بێخانەکیان لەگەڵ زەویەکەدا تەخت کرد ، بەردی بناغەکیەکان لەبەر لەرھیناوە هەرچی خەشڵ و زێڕو زیوو کالایە هەیه هینایانە

دەروە ، (ثقیف) یەکان ئەبەلق بوو بوون . (خالەد) و مەفرەزەکە ی گەڕانەوە بۆ خزمەت
 پیغەمبەر ﷺ بە خەشڵ و زێڕو زیوی بێخانەکەو ، هەر ئەر پۆژە دابەشی کرد ، سوپاسی
 خۆی کرد لە سەر خستنی پیغەمبەرەکە ی و سەر خستنی ئایینەکە ی .^۱

۹ . نامەکانی پادشاگان ی یەمەن - پاش گەڕانەوە ی پیغەمبەر ﷺ لە تەبوک نامە
 مەلگری پادشاگان ی (حمیر) گەیشتن ، بریتی بوون لە (حارث) ی کوپری (هلال) و
 (نعیم) ی کوپری (عبد الکلال) و (نعمان) ی کوپری (ذی رعین) و (همدان) و
 (معافر) و فروستادەکە ی ئەوان بۆ لای پیغەمبەر ﷺ کە بریتی بوو لە (مالک) ی
 کوپری (مرە) ی (رهاوی) ، بە موسولمانی و وازەینان لە کوفەرەو ناردبوونیان ،
 پیغەمبەریش ﷺ نامە یەکی بۆ نووسین تیایدا ماف و ئەرکی ئیماندارانی پوون
 کردبوو ، بە ئێنی پاراستنی دابوو بە هاو پەیمانان ئەگەر جزیە بدەن ، چەند
 پیاویکی هاو ئەلی خۆشی بۆ ناردن کە (معاذ) ی کوپری (جبل) میریان بوو .

۱۰ . وەفدی (همدان) - سالی (۹) ی کۆچی هاتن پاشگەڕانەوە ﷺ لە تەبوک ،
 نامە یەکی بۆ نووسین بە پوونی ماف و ئەرکەکانی بۆ پوون کردنەو ، (مالک) ی
 کوپری (نمط) ی کردە سەرۆکیان و کردی بە سەرۆکاری هەموو ئەوانە ی
 موسولمان بوون ، بۆ ئەوانی تریش (خالەد) ی کوپری (ولید) ی نارد تابانگیان
 بکات بۆ ئایینی ئیسلام ، شەش مانگ لە ناویاندا مایەو و بانگی کردن وەلامیان
 نەدایەو ، پاشان (علی) کوپری (أبو طالب) ی نارد ، فەرمانی پێدا کە (خالەد) ی
 بۆ بنیڕیتەو ، (علی) چوو بۆ لای (همدان) ، نووسراویکی پیغەمبەری خوا ﷺ
 ی بۆ خویندەو ، بانگی کردن بۆ ئایینی ئیسلام هەموویان موسولمان بوون ،
 (علی) نامە یەکی مژدە ئامیزی نووسی لەبارە ی موسولمان بوونی (همدان) وەو
 بۆ پیغەمبەر ﷺ ، کە خویندەو سوجدە ی برد بۆ خوداو فەرمووی : سلاو لە
 (همدان) ، سلاو لە (همدان) .

۱۱ . وەفدی (بنی فزارە) - ئەم وەفدە دوا ی سالی (۹) ی کۆچی و پاشگەڕانەوە ی
 پیغەمبەر بوو ﷺ لە تەبوک ، چەند کەسیک بوون هاتن شایەتومانیان هیئو
 موسولمان بوون ، سکالای و شکیی و بی ئاوی و لاتەکیان کرد ، پیغەمبەری
 خوا ﷺ چوو سەر مینبەر ، هەردوو دەستی بەرز کردەو دوعای باران بارینی

^۱ زاد المعاد ۲/ ۲۶ ، ۲۷ ، ۲۸ . ابن هشام ۳/ ۵۳۷ تا ۵۴۲ .

خویندو فەرمووی: خۆیە ولات و خاکی خۆت ئاوبە ، رەحمەتی خۆت ببارێنە ، خاکی مردووێکە ببۆژێنەرەو ، خۆیەگیان بەباران فریامانکەو ، پزگارکەر بێت ، هەوێنەر بێت ، سەوزایی بەیئێت ، دەم دەمی بێت ، بەر فراوان بێت ، بەپەلە بێت ، دوانەکەوێت ، سوودبەخش بێت و زیان نەدات ، خۆیە داوای ئاوی رەحمەتت ئی دەکەین ، نەک ئاوی سزاو و یران کردن و نغزو کردن و لەناو بردن ، خۆیە بارانمان دەوێت ، سەرمان بخەیت بەسەر دوژمناندا.^۱

۱۲. وەفدی (نجران) - نەجران ناوچەیەکی بەرفراوانەو بەلای راستدا هەوت قوناغ لەمەککەو دەوورە ، هەفتاوسێ گوندی تێدا یە ، بۆ ئەسپ سواریکی خێرا ماوەکە یەک پۆژە پێیە.^۲ سەدەهزار چەکداری هەبوو لەسەر ئایینی گاور بوون.

هاتنی وەفدی (نجران) لەسالی (۹)ی کۆچیدا بوو ، وەفدەکە لە شەست پیاو پێکھاتبوو ، بیست و چواریان پیاو ماقول بوون ، سیانیان سەرکردایەتی خەلکی نەجرانیان لەئەستۆدا بوو ، یەکیکیان (عاقب) بوو ، میرنشینیایەتی و حکومەتداری بەدەستەو بوو ئاوی (عبد المسیح) بوو ، دوو میان (سید) بوو ، مەسەلە فەرھەنگی و سیاسییەکانی لەئەستۆدا بوو ئاوی (ایهم) یان (شرحبیل) بوو ، سیییە میان (اسقف) بوو سەرۆکیایەتی کاروباری ئایینی و رۆحانی بە دەستەو بوو، ئاوی (ابو حارثە)ی کۆری (علقمە) بوو.

کە وەفدەکە لە مەدینە دابەزین ، گەیشت بە پیغەمبەر ﷺ ، پرسیری ئی کرد ، پیغەمبەریش ﷺ پرسیری لەوان کرد ، پاشان بانگی کردن بۆ ئایینی ئیسلام ، قورئانی بەسەردا خویندەنەو ملیان نەدا ، پرسیریان ئی کرد کە لەبارە ی (عیسی) وە چی دەلیت؟ ئەو پۆژە پیغەمبەر ﷺ وەلامی نەدانەو تا ئایەت ھاتە خوارەو ﴿إِنْ مَثَلُ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ ، الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ، فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَابْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنفُسَنَا وَأَنفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿ آل عمران ۵۹ 》.

کە پۆژ بوو وە پیغەمبەر ﷺ باسی عیسی بۆ کردن لە ژێر رۆشنایی ئەم ئایەتە پیروزانەداو، ئەو پۆژە وازی ئی ھێنان بۆ ئەو ی بیر لە مەسەلەکە بکەنەو ، دانیان نەنا بەویدا کە لەبارە ی عیساو فەرمووی. بۆ سبەینی کە پۆژ بوو وە پاش ئەو ی ئەو

^۱ / زاد المعاد ۴/ ۴۸.

^۲ / فتح الباری ۸/ ۹۴.

قسانه‌یان له‌باره‌ی عیساوه ره‌تکرده‌وه ، باوه‌ریان نه‌هینا به‌ئایینی ئیسلامیش ، نه‌نجا پیغه‌مبەر ﷺ بانگی کردن بۆ (مباهلة) و (حسن) و (حسین)ی خسته ئامیزی خویی و (فاطمة)ش له‌پشتیه‌وه بوو ، که بینیان پیغه‌مبەر ﷺ مه‌سه‌له‌که‌ی به‌هه‌ند وهرگرتوه ، بۆ خویان پیکه‌وه کۆبوونه‌وه و راویژیان کرد ، (عاقب) و (سید) که به‌یه‌کتریان وت: شتی وانه‌که‌ن سویند بیٔ نه‌گهر پیغه‌مبەر بیٔ و نه‌فره‌تکاری بکه‌ین سه‌رناکه‌وین و تاروژی دوایی ئه‌و نه‌فرته به‌ر نه‌وه‌کانیشمان ده‌که‌ویت ، پاشان رایان هاته‌ سه‌ر ناویرثوانی کردنی پیغه‌مبەر ﷺ له‌ کاره‌که‌یاند ، هاتنه‌وه‌و وتیان: ئیمه‌ ئه‌وه‌ت ده‌ده‌ینن که داوات کردوه ، پیغه‌مبەر ﷺ جزیه‌ی ئی قبول کردن ، سولحی له‌گه‌لدا کردن له‌سه‌ر دوو هزار پارچه‌ چه‌ک ، هزاریان له‌ ره‌جه‌بدا ، هزاریشیان له‌ (صف)دا ، له‌گه‌ل ههر پارچه‌ چه‌کیندا یه‌ک هۆقه‌و ، له‌سه‌ر ئه‌وانه ئه‌ستوباری خوداو پیغه‌مبهره‌که‌ی پیدان و ، به‌ته‌واوی و ئازادانه له‌سه‌ر ئایینه‌که‌ی خویان ئازادی کردن ، له‌وباره‌یه‌شه‌وه نامه‌یه‌کی بۆ نووسین ، داویان ئی کردن پیاویکی ده‌ستپاکیان له‌گه‌لدا بنیژیت ، ئه‌ویش نه‌مینداری ئوممه‌تی له‌گه‌لدا ناردن که (ابو عبیده)ی کوپی (جراح)ه ، بۆ وهرگرتنی پاره‌ی سولحه‌که‌.

پاشان ورده ورده ئیسلامه‌تیان تیدا بلأوبوه‌وه ، ده‌لین: که (سید) و (عاقب) پاش ئه‌وه‌ی گه‌راونه‌ته‌وه بۆ (نجران) موسولمان بوون ، پیغه‌مبهریش ﷺ (علی) بۆ ناردن ، بۆ ئه‌وه‌ی سه‌ده‌قه‌و خیره‌کانیان به‌ینیت ، دیاریشه‌ که سه‌ده‌قه‌و خیره‌ته‌نها له‌ موسولمانان وهره‌گیریت.^۱

۱۳. ولفدی (بنی حنیفه) - له‌سالی (۹)ی کۆچیدا ، چه‌قده که‌س بوون (مسيلمه)ی درۆزنیشیان له‌گه‌لدا بوو - (مسيلمه)^۲ ناوی (مسيلمه)ی کوپی (ثمame)ی کوپی (کبیر)ی کوپی (حبش)ی کوپی (حارثی) کوپی (بنی حنیفه)یه - ، نه‌م وه‌فده له‌ مالئیکی ئه‌نساری دابه‌زین ، پاشان هاتنه‌ خزمه‌ت پیغه‌مبەر ﷺ و موسولمان بوون ، ريوایه‌ته‌کان له‌باره‌ی (مسيلمه)ی درۆزنه‌وه جیاوازن. پاش تیڤامان له‌ هه‌موویان ، واده‌رده‌که‌ویت که (مسيلمه) ئه‌و مله‌وپی و گوئی پینه‌دانه‌ی لیی دهرکه‌وتوه هۆیه‌که‌ی کورسی و ده‌سه‌لات بوو، له‌گه‌ل وه‌فده‌کانی تردا نه‌هاتوه بۆلای پیغه‌مبەر ﷺ ، پیغه‌مبهریش ﷺ هه‌ولئ داوه له‌سه‌ره‌تاوه به‌

^۱ / فتح الباری ۸/ ۹۴ ، ۹۵ ، زاد المعاد ۲/ ۲۸ ، ۳۹ ، ۴۰ ، ۴۱ ، ريوایه‌ته‌کانیش له‌باره‌ی وه‌فدی نه‌جرا نه‌هه‌یه‌که‌دا چوون ، تا ئه‌وه‌ی هه‌ندئ لیکنه‌ر پێیان وایه هاتنی وه‌فدی نه‌جران دووجار بووه ئیمه‌ش چیمان به‌ په‌سه‌ند زانیوه ئه‌و رایه‌مان داناهه .
^۲ / فتح الباری ۸/ ۸۷ .

نەرم و نیانی و بەگوفتارو کردار پرایکیشتی که زانی هیچ سوودیکی نیەو بن
خێرهو چاوه‌پروانی کرد گو به‌نیکی ئی بکه‌ویته‌وه.

پیشتریش پیغه‌مبەر ﷺ له‌خه‌ودا نیشانی درابوو، که خه‌زینه‌کانی دنیای
دراوه‌تی، دووبازنه‌ی ئالتونی ده‌که‌ویته‌ به‌رده‌ست، به‌ده‌ستی گه‌وره‌بوون، نیگای
بۆهات قوویان پێدا بکات، قووی پێداکردن، نه‌مان، والیکی دایه‌وه که دوو که‌سی
درۆزن له‌دوای خۆی ده‌رده‌که‌ون، که‌ئهو هه‌لوسته‌ ناشیرینه له (مسيلمه) ده‌رکه‌وت،
ده‌یوت: ئه‌گەر موچه‌مه‌د ده‌سه‌لات و پایه‌ی خۆی بدا به‌من دوای خۆی شوینی
ده‌که‌وم. پیغه‌مبەر ﷺ پارچه‌ پیسته‌یه‌کی گرت به‌ده‌ستیه‌وه و رۆشت بۆلای (مسيلمه)
له‌گه‌ل وتار بیژه‌که‌یدا که ناوی (ثابت)ی کوپی (قیس)ی (شماس) بوو، رۆشت تا
بینی له‌ناو هاره‌له‌کانیدا به‌سه‌ر سه‌ریه‌وه و ده‌ستاو قسه‌ی له‌گه‌لدا کرد. (مسيلمه)
وتی: ئه‌گەر بته‌ویت ئیمه‌ ریگرت ناکه‌ین، به‌مه‌رجیک ئه‌م کاره‌ دوای خۆت به‌ده‌یت
ده‌ستی ئیمه‌. فه‌رمووی: ئه‌گەر داوای ئه‌م پارچه‌ پیسته‌یه‌شم لی بکه‌یت ناتده‌می،
هه‌رگیز فه‌رمانی خوداش نادریته‌ ده‌ست تو، ئه‌گەر پشت هه‌لبکه‌یت خوا له‌ناوت
ده‌بات، وه‌للاهی له‌به‌رچاوی من تو هه‌ره‌وه‌یت که بینویمیت، ئه‌مه‌ش (ثابت)ه
له‌جیاتی من وه‌لامت ده‌داته‌وه، پاشان ته‌شریفی رۆشت.^۱

له‌دواییشدا ئه‌وه‌ی پیغه‌مبەر ﷺ پیشینی کردبوو هاته‌ دی، که (مسيلمه)
گه‌رايه‌وه بۆ یه‌مامه‌ ییری له‌خۆی ده‌کرده‌وه، پرپیاگه‌نده‌یه‌کی بلاوکرده‌وه، گوايه
هاوبه‌شی پیغه‌مبهره ﷺ له‌ پیغه‌مبهرایه‌تیدا، بۆیه‌ بانگه‌شه‌ی پیغه‌مبهریتی کرد،
ده‌ستی کرد به‌هۆنی نه‌وه‌ی قسه‌ی سه‌روادار، مه‌ی خواردنه‌وه‌و زینای هه‌لاک کرد،
له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا شایه‌تی ده‌دا که موچه‌مه‌د ﷺ پیغه‌مبهره‌. خه‌لکانی که‌سوکاری
که‌وته‌ ژێر کاریگه‌ری قسه‌کانی و شوینی که‌وتن، تا مه‌سه‌له‌که‌ گه‌وره‌ بوو، وای ئی
هات پێیان ده‌وت (ره‌حمانی یه‌مامه‌) له‌به‌ر گه‌وره‌یی ده‌سه‌لاتی له‌ناویاندا. نامه‌یه‌کی
نووسی بۆ پیغه‌مبەر ﷺ و تییدا وتبووی: من کراوم به‌هاوبه‌شی تو، نیوه‌ی کاری
پیغه‌مبهریتی بۆ منه، قوریشیش نیوه‌ی ده‌بات. پیغه‌مبهریش ﷺ به‌نامه‌یه‌ک وه‌لامی
دایه‌وه‌و فه‌رمووی: ﴿إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾^۲ واته‌:
زه‌مین مو‌لکی خودایه‌ به‌خواستی خۆی ده‌یدا به‌و به‌نده‌یه‌ی خۆی ده‌یه‌ویت،
سه‌رکه‌وتنی دواوژیش بۆ له‌خوا ترسه‌کانه‌.

^۱ بروه‌نه (صحيح البخاري): (وولد بني حنيفة)، باب (قصة الأسود الفسي) ۶۲۷/۲، ۶۲۸ و فتح الباري ۸/۸ تا ۹۲.
^۲ زاد المعاد ۳/۲۱، ۳۲.

له (ابن مسعود) هوه ، دهلیت: (ابن نواحة) و (ابن اثال) هەردوو پەيامنیری (مسيلمه) هاتن بۆ خزمەت پێغه‌مبەر ﷺ ، پێی فرمۆون: ئایا ئیوه شایه‌تی ده‌دن که من پێغه‌مبەری خودام؟ وتیان: شایه‌تی ده‌ده‌ین که (مسيلمه) پێغه‌مبەری خوايه. پێغه‌مبەر ﷺ فرموی: باوه‌رم هینا به‌خوداو پێغه‌مبەرکه‌ی ، نه‌گەر پەيامنیرم بکوشتايه ئیستا هەردووکتانم ده‌کوشت.^۱

له‌سالی (۱۰) ی کۆچیدا بوو (مسيلمه) ، داوای پێغه‌مبەریتی ده‌کرد ، له‌ جه‌نگی یه‌مامه‌دا له‌سه‌ر ده‌ستی (ابوبکر الصديق) دا کۆژا ، له‌مانگی ره‌بیعی یه‌که‌می سالی دوانزه‌ی کۆچی ، وه‌حشی بکۆژی (حمزة) کوشتی. پێغه‌مبەر درۆزنه‌که‌ی دووهم بریتی بوو له‌ (الأسود العنسی) ، که له‌ یه‌مه‌ن ده‌رکه‌وت ، (فیروز) کوشتی ، سه‌ری له‌لاشه‌ی کرده‌وه‌و پێش وه‌فاتی پێغه‌مبەر ﷺ به‌ شه‌وو پۆژێک ، وه‌حی بۆ هات و هه‌واله‌که‌ی دا به‌ هاوه‌لان ، پاشان هه‌واله‌که‌ هات بۆ (ابوبکر) له‌ یه‌مه‌نه‌وه.^۲

۴. ۱. وفدی (عامر ی کوری (صعصعه) = دوزمنی خوا (عامر ی کوری (طفیل) یان تیدا بوو له‌گه‌ڵ (اربید) ی کوری (قیس) - که برای (لید) له‌ دایک‌یه‌وه - هه‌روه‌ها (خالد) ی کوری (جعفر) و (جبار) ی کوری (مسلم) ، نه‌مانه ژیرمه‌ندو فیلبازی خێله‌که‌یان بوون ، (عامر) نه‌و که‌سه‌ بوو په‌یمان‌شکێنی کرد له‌گه‌ڵ هاوه‌لانی بیرى (معونه) دا ، که نه‌و وه‌فده‌ و یستیان بینه‌ خزمەت پێغه‌مبەر ﷺ ، (عامر) و (اربید) رێکه‌وتن له‌سه‌ر شه‌هید کردنی پێغه‌مبەر ﷺ ، که هاتن (عامر) قسه‌ی کرد له‌گه‌ڵ پێغه‌مبەر دا ﷺ. (اربید) یش له‌پشتیه‌وه‌ بوو، هه‌نده‌ی بستیگ شمشیره‌که‌ی ده‌رکێشا ، وه‌ستاو نه‌هاته‌ ده‌روه‌ه هه‌رچه‌یه‌کی کرد شمشیره‌که‌ی بۆ ده‌رنه‌کێشرا ، خوا پێغه‌مبەرکه‌ی پاراست ﷺ ، پێغه‌مبەری خوا ﷺ نزای شه‌ری لیکردن ، که گه‌رانه‌وه به‌سواری وشتره‌که‌یه‌وه هه‌وره‌ بروسکه‌یه‌ک لێیداو سوتاندی ، (عامر) یش بۆ داوین پیسی لای ژنیکی (سلولي) لای دا ، تووشی غووده‌ بوو مرد ، له‌ سه‌ره‌مه‌رگدا هاواری ده‌کردو ده‌یوت: ئه‌ی هاوار ، من چۆن ده‌ییت تووشی غووده‌ی وشتر بێم له‌ مائی ژنه‌ سه‌لولیه‌کیشدا بمرم.

له‌ (صحیح) ی بوخاریشدا هاتوه‌ ده‌لیت: (عامر) هاته‌ خزمەت پێغه‌مبەر ﷺ وتی به‌ پێغه‌مبەر: سه‌ریشکت ده‌که‌م له‌م سن شته‌دا یه‌کیکیان هه‌لبژیره ، یان

^۱ / نیمامی نه‌حمه‌د رێوایه‌تی کرده‌وه ، مشکاة المصابیح ۲ / ۲۲۷.

^۲ / فتح الباری ۸ / ۹۲.

ئەو دەيە ناوچەي (سەھل) بۇ تۆۋ ناوچەي (مەدر) بۇ مەن ، يان بېمە جېنشېنى تۆ ، يان ئەو دەيە بە (غەفان) دەيە سەرت بە دوو ھەزار و شتر سوار دەو . پاشان دەرچوۋ لە مالى ژنيكدا درايە بەر خەنجەر ، وتى : ئەي ھاوار دەبىت مەن توۋشى غودەي و شتر بېم و لە مالى ژنيكى خيلى فلاندا بېرم ، ئادەي و لاخەكەم بۇ بھيىن ، سوار بوو ، بەسەر ئەسەكە دەو مەد .

۱۵. وهفدی (تعجیب) - ئەم وهفده بهسه دهقه ی خیلە که یانه وه هاتبوون ، ئەو به شه ی که له پیشکی هه ژارانی ش زیاتربوو، وهفده که سیانزه پیاو بوون ، پرسپاری قورئان و سوونه ته کانیا ن ده کردو داوایان ده کرد فیڕ بکری ن. چهند شتیکی تریان داوا کرد له پیغه مبه ر ﷺ ، ئەویش بۆی نووسین ، زۆر نه مانه وه ، پیغه مبه ر ﷺ مۆله تیدان بگه رینه وه ، غولامیکیان لای کاروانه که بوو نارديان ه خزمه تی و وتی: وه لاهی من هیچ نازانم ئە وهنده نه بیته داوات ئی ده کم که نزام لای خوا بۆ بکه ی ت تا لیم خوش ببیت و به زه یی بیته وه پیمدا و دلم ده وله مه ند بکات ، پیغه مبه ر ﷺ دوعای خیری بۆ کرد ، به قه ناعه تترین مرو فی ئی ده رچوو ، له کاتی هه لگه رانه وه که شدا دامه زرا و بوو ، هانی که سو و کاره که شی ده دا که با وه ر دامه زرا و بن و هه لئه گه رینه وه ، خه لکی ئەم وهفده له سالی (۱۰) ی کو چیدا ، جاریکی تر گه یشتنه وه به خزمه ت پیغه مبه ر ﷺ له حه جی مالئوا واییدا .

۱۶. وهفدی (طیاء) = که ئەم وهفده هات (زید الخیل) یان لهگه‌لدا بوو ، که قسه‌یان کرد لهگه‌ل پیغه‌مبه‌ردا ﷺ باسی ئیسلامی بو کردن موسولمان بوون و موسولمانیه‌تیه‌که‌شیان باش دهرچوو ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ له باره‌ی (زید) وه فهرمووی: باسی چاکه‌ی هیچ پیاویکی عهره‌بم له‌لادا نه‌کراوه ئیلا که بینومه هه‌ستم کردوه که‌متره له‌وه‌ی بیستومه ، جگه له (زید) که هه‌رچی له‌باره‌وه وتراوه که‌متر بووه له (زید) ، بۆیه ناوی نا (زید الخیر) ، زه‌یدی خێرو به‌ره‌که‌ت.

۱۷. به‌و شیویه به‌به‌رده‌وامی وه‌فده‌کان له‌سالی (۹) و (۱۰)ی کۆچیدا ده‌هاته‌نه مه‌دینه ، (غزّا) نووسان و (سیره‌ت) ناسان له‌و وه‌فدانه‌دا باسی وه‌فدی (یمن) یشیان کردوه له‌گه‌ل (ازد) و (بنی سعد ه‌ذیم)ی سه‌ر به (قضا‌عه) و (بنی عامر)ی کوپی (قیس) و (بنی أسد) و (به‌راء) و (خولان) و (محارب) و (بنی حارث)ی کوپی (کعب) و (غامد) و (بنی المنتفق) و (سلامان) و (بنی عبس) و (مزینه) و (مراد) و (زبید) و (کنده) و (ذی مره) و (غسان) و (بنی عیش) و

(نخ) که دوايه مین وهفد بوون ، له ناوه پراستی مانگی موچه پره می سالی (۱۱) ی
 کۆچیدا به دووسه د پیاوه وه هاتن - هاتنی زۆربه ی ئه وهفدانه له سالی (۹) و
 (۱۰) ی کۆچیدا بوو ، هه ندیکی تریشیان تاسالی (۱۱) ی کۆچیی دواکه وتن .

هاتنی هه موو ئه وهفدانه به لگه یه له سه ر قه بول کردنی بانگه وازی
 ئیسلامیی به شیوه یه کی ته و او ، بالاده ست بوون به سه ر هه موو دورگه ی عه ره بی و
 ده ور به ریدا ، عه رب له هه موو لایه که وه به چاوی ریزه وه سه یری مه دینه یان ده کرد
 . به شیوه یه ک ناچار ده بوو ملی بۆ بدات و شوینی بکه ویت ، مه دینه بوو به پایته ختی
 دورگه ی عه رب و نه ده کرا پشتگویی بخزیت ، به لام نا کریت بلین که نایینداری
 به ته وای له ده روونی هه موو ئه وانه دا چه سپاو بوو ، چونکه چه ندین عه ره بی
 ده شته کی دلره ق و عه قل ته سکیان تیدا بوو ، که به هو ی گه وره کانیا نه وه موسولمان
 بوو بوون ، دلایان به ته وای دانه مه زرابوو هیشتا نه فس و چه زه کانیا ن به لای
 هه لکوتانه سه رو تالانیدا ده رویشته و فه رمایشته مه زنه کانی ئیسلامیش هیشتا له
 دلّه کانیا ن ته و او سه قامگیر نه بوو بوو . قورئانی پیرۆزیش باسی هه ندیکیان ده کات
 له سو ره تی ته و به داو ده فه رمو یت : ﴿ الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ
 مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۹۷) وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ
 بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ النّوّه / ۹۷ ، ۹۸ . باسی هه ندیکیشیا ن
 به چا که ده کات و ده فه رمو یت : ﴿ وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ
 قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنْ اللَّهُ غَفُورٌ
 رَحِيمٌ ﴾ النّوّه / ۹۹ .

به لام شارنشینه کان له خه لکی مه که وه مه دینه و ثقیف و به شیکی زۆری
 یه مه ن و به حه ره ین ، ئیسلامه تی له ناویاندا زۆر به هیز بوو ، گه وره ها وه لان و پیاو
 ما قولانی موسولمانان له وانه هه لکه وتن^۱ .

^۱ / وته یه کی (خضری بگ) و له (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامیة) دا هاتوه ، ۱/ ۱۴۴ .
 بۆ درێژهی باسی ئه وهفدانه ، بپوانه (صحیح البخاری ۱/ ۲۱، ۲/ ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰) هه مرها (ابن
 هشام ۲/ ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۶۰
 تا ۵۶۱)، (زاد المعاد ۳/ ۲۶ تا ۶۰)، (فتح الباری ۸/ ۸۳ تا ۱۰۳)، (رحمة للعالمین ۱/ ۱۸۴ تا ۲۱۷) .

سەرکەوتن و کاریگەریتی بانگه‌وازی ئیسلامیی

پیش ئه‌وهی باسی دواپۆژه‌کانی ژیانی پیغه‌مبهری مه‌زن ﷺ بکه‌ین ، پیوسته سهرلمهر ، سه‌یرکی ئه‌وکاره گه‌وره‌یه‌ی بکه‌ین که کرۆکی ژیانی پیکه‌ینا بوو ، جیای ده‌کردوه له پیغه‌مبهرانی تر (علیه‌السلام) ، تا خودای گه‌وره سه‌ری به‌رزو بلند کرد به تاجی سه‌ره‌هریتی سه‌ره‌تا و کۆتایی مرقایه‌تی.

پیغه‌مبهر ﷺ له‌لایه‌ن په‌روه‌ردگاره‌وه فه‌رمانی پێدرا: ﴿يَا أَيُّهَا الْمَرْمَلُ ، قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ هه‌روه‌ها پێی و ترا که ﴿يَا أَيُّهَا الْمَذْثَرُ ، قُمْ فَأَنْذِرْ﴾ هه‌ستا ، به‌لام هه‌ستانیك تا بیست سالی ره‌به‌ق نه‌حه‌سایه‌وه ، باری گرانی ئه‌م په‌یامه گه‌وره‌یه‌ی هه‌لگرت ، خه‌می رێنۆینی مرقایه‌تی و چه‌سپاندنی بیروباوه‌پو ئایینی پیرۆزی ئیسلام له‌ دلی پیرۆزیدا بوو.

پزگارکردنی مرقایه‌تی نه‌غۆکراوی نیو جاهیلیه‌تی له‌ئه‌ستۆدا بوو ، ئه‌و جاهیلیه‌ته‌ی ده‌ست و قاچی ئه‌لقه به‌ند کردبوون ، پیغه‌مبهر ﷺ ناخی پاککردنه‌وه له‌و جاهیلیه‌ته ، ئه‌نجا ده‌ستی‌دایه شه‌ری به‌ره‌ی شیرک ، ئه‌وان ده‌یانویست ئه‌و بانگه‌وازه سه‌رکوت بکه‌ن ، پیش ئه‌وه‌ی ره‌گ دابکوتیت و لق و پۆپه‌کانی بالā بکه‌ن ، هێشتا له شه‌ری ناودورگه‌ی عه‌ره‌بی نه‌بوو بوونه‌وه له‌باکوړه‌وه هه‌ره‌شه‌یه‌کی گه‌وره‌تر په‌یدا بوو.

له‌ملاشه‌وه هێشتا شه‌ری نیو ده‌روونه‌کان هێشتا ته‌واو نه‌بوو بوو ، ئه‌و شه‌ره‌ی تا پۆژی دوا‌ی شه‌یتان درێژه‌ی پێده‌دات ، سه‌رمه‌شقه‌ی خوداناسی و ده‌روون پاکیی موحه‌ممه‌دی پیغه‌مبهر ﷺ ، سه‌روکایه‌تی به‌ره‌ی جه‌نگ له‌گه‌ڵ شه‌یتان و به‌ره‌ی باکوړو به‌ره‌ی ده‌روندا ده‌کات ، به‌نامۆزگاریه‌ جوانه‌کانی دل‌یان ئیمان پرژین ده‌کات ، به‌هیزیان ده‌کات ، رایان ده‌گریت .

له‌نیوه‌ندی نیوه شه‌ودا هه‌لده‌ستا ، خواپه‌رستی بۆ خ‌وای خ‌وی ده‌کرد ، قورئانه‌که‌ی ده‌خویند ، له‌گه‌ڵیدا ده‌شنایه‌وه هه‌روه‌کو په‌روه‌ردگاره مه‌زنه‌که‌ی فه‌رمانی پێدا بوو.^۱

به‌و شیوه‌یه پیغه‌مبهری مه‌زن ﷺ بۆماوه‌ی بیست ساڵ له‌جه‌نگیکی به‌رده‌وامی سه‌ختدا ، بێ ئه‌وه‌ی هه‌چ شتیك له‌و ماوه‌یدا به‌توانیت چاوی پێ‌که‌لا بخات له‌کاره‌که‌ی ، تا ئه‌وه‌بوو بانگه‌وازی ئیسلامیی سه‌رکەوتنیکی وه‌های به‌ ده‌ست هێنا عه‌قڵی مرقه‌کانی سه‌رسام کرد ، هه‌موو دورگه‌ی عه‌ره‌ب سه‌ریان بۆ نه‌وی کرد ، ته‌پوتۆزی جاهیلیه‌تی به‌سه‌ره‌وه نه‌ما ، عه‌قله نه‌خۆشه‌کان چاک

^۱ / فی ظلال القرآن ۲۹/۱۶۸، ۱۶۹

بوونەو وە وازيان لە بت پەرستى هينا ، وايلىهات دەنگى يەكخواپەرستى لە هەموولايەكدا دەنگى دەدايەو ، بانگى يەكتاپەرستى و نوێژ خوێنى بەناو پانتايى بەرفراوانى بياياندا پەخش بوو و ئەم باوەرە نوێيە سەرلەنوێ زیندووی کردو ، قورئان خوێنان بلأوهيان کرد بە سەر و خوارد و قورئانيان دەخویندو خەلکیان فیری ئەحکامەکانى ئایینی ئیسلام دەکرد .

خيل و تيره جياکان جاريکی تر يەکیان گرتەو ، مرقۇ لەجياتى بت دەستى کرد بەخواپەرستى ، ئیدی بەهیزو بىهیز نەما ، ئاغاو کۆيلە نەما ، سەردەستى حاکم و ژنر دەستى مەحکوم نەما ، ستەمکارو ستەمليکراو نەما ، خەلکی هەموويان بوونە بەندەى خوداوەند ، بوونە براى خوشەويستى يەکتى و گوێپرايەلى ئەحکامەکانى ئایینی خوا . خواى مەزن لەکەو خراپەى لە کۆل کردنەو و فەخرو شانازی نەهیشت ، کەس شکۆيەتیی نەما بەسەر کەسێکی ترەو ، هیچ عەرەبیکی ریزی نیه بەسەر عەجەمیکداو هیچ عەجەمیک ریزی نیه بەسەر عەرەبیکیدا ، سوور پيێست ریزی نیه بەسەر رەش پيێستدا مەگەر بە لەخواترسان ، خەلک هەموويان پۆلەى ئادەمن ، ئادەمیش خۆی لەگەڵ دروست بوو .

بەو شیوەیە بەهۆى ئەم بانگەوازەو یەکیتى عەرەبى و مرقۇايەتى و دادپەرەرى کۆمەلایەتى دروست بوو ، ئاسودەیی مرقۇايەتى لە کاروبارى دونیاو ئاخیرەتدا هاتە کایەو ، چەرخى پۆژگار گۆرا ، چەرخانى زەویش گۆرا ، ئاراستەى میژوو راست بوو ، عەقلىەتى مرقۇەکان گۆپانى بەسەردا هات .

پيێش بانگەواز گيانى نەفامى و ويژدانى بۆگەن دەسلەتايان پوان کردبوو ، دل و دەرەون ژەنگاویى بوو بوو ، هەموو بەهاکان پيێمەرەکانيان تیک چوو بوو ، زولم و بىدادى بەر والا بوو ، شەپۆليکی دونیاپەرستى و رابوردن لەسەر مافى خەلک دونیای داگیر کردبوو ، تاریکستانى کوفرو بياوەرى بالى بەسەر هەموو جیيەکدا کيێشابوو ، لەگەڵ بوونی ئایینە ئاسمانیەکانى تریشدا کە تووشى دەستکاری و دەست تێوەردان بوو بوون ، شکستى و لاوازی سەرى تى کردبوون و توانای ئاراستەکردنى مرقۇەکانیان نەماوو ، بووبوونە کۆمەلێک سەرتى و شکی بىگيان و جۆلە .

کە ئەم بانگەوازە مەزنە هاتە کایەو و بەرپۆلى خۆى هەستا لەژيانى مرقۇايەتیدا ، گيانى مرقۇايەتى لە وەهم و ئەفسانەو کۆيلایەتى و فەسادو لادان و

پېيسى و بهد ره و شتى رزگار كرد ، كومه لگای مړوقايه تيشی له سته م و ده ست دريژی و ليكه له لوه شان و هره س و چينا يه تی و تاكړه وی و فرمانږه و او ملكه چی بۇ كاهينه كان رزگار كرد ، هه ستا به بنيا تئانه وهی دونه لسه ر كومه ليك بڼه مای پاك و بيگه رد و به سوود و ئازادی و نوی بوونه وه و مه عريفه و باوهږو متمان و ئيمان و دادپه روه ری و ريزو كاری به رده و ام و داږ شتنه وه بۇ گه شه پيدان و پيشخستنی ژيان و پيدانی ماف به هه موو كه سيكي خاوه ن ماف .^۱

به هوی ئه و گوږانكار يانه وه ، دوورگه ی عهره بی راچه نينيكی پيرۆزی وای به خووه بينی ، كه له سهره تاي دروست بوونيه وه شتی وای به خووه نه بيني بوو ، هه رگيز ئه و بلند بوونه وه و سهر كه و تنه ميژووييه ی له ته مه نی خویدا تو مار نه كړد بوو .

^۱ / و ته يه کی (سيد قطب) له پيشه کی کتیبی (ماذا خسر العالم بانحطاط المسلمين) دا هاتووه ، لاپهړه / ۱۴ .

جه جي مائتاوايي

هه موو کاره کاني بانگه وازو گهيان دني پهيامي خودايي و بنياتناني
کوڙه لگاي نوئي له سهر چه سپاندني يه کخوایه تي خواو نه في بت په رستي و
په يامداري محمد ﷺ تيرو ته واو بوو ، هه روکو دهنکي نهيني بيته سهر دلي
پيغه مبهه ﷺ و تپي بگهي نه نيټ که ئير کاري له م دونيا يه دا ته واو بووه ، تا راده يه ک
که (معان) ي نارد بو يه مهن له سالي (۱۰) ي کوچيدا ، پتي فهرموو: (نه ي معان ،
له وانه يه تو سالي کي تر من نه بيني ته وه ، له وانه يه که هاتي ته وه بيته وه ناو نه م
مرگه و ته ي من و به لاي گوږه که مدا راگو زهر بکهي ت). که (معان) گوئي له م و ته يه
بوو، ده ستي کرد به گريان.

خواي مه زن ويستي وابوو که پيغه مبهه رکه ي ﷺ به رهمي بانگه وازه که ي
بيينيټ ، نه و بانگه وازه ي له پيناويدا بو ماوه ي بيست سال زحمت و دهرده سهر ي
بيني ، ئيستا له چواره وري مه که دا مه جليسي گرتووه و چاوي به وه فدي خيل و
تيره عه ره به کان ده که ويټ ، تا نه حکامي حلال و حرامه کاني ثايني ئي وه رگران و
شايه تي نه وديان ئي وه رگريټ که به راستي سپارده که ي گهيان دو ، په يامه که ي
راگهيان دو ، ناموژگاري نوممه تي کرد.

پيغه مبهه ﷺ مه به ستي هه بوو ، که را يگهيان د ده يه ويټ نه و چه جه گه وره يه
بکات ، خه لکي کي زور پويان کرده مه دينه ، هه موويان خوا خويان بوو بگن به
پيغه مبهه ﷺ و به داويدا برون^۱ پوژي شه ممه مانگي (ذی العقدة) هيشتا چوار
پوژي مابوو پيغه مبهه ﷺ خوي ناماده کرد بو سه فهر^۲، قزي پيروزي شانه کردو
چه وري دا له سهر ي و کراس و شهروالي له بهر کردو وشته رکه ي ناماده کرد بو
قورباني ، پاش نيوه پوژ دهرچوو. پيش نه ودي نويزي عه سر بکات گه يشته (ذا
الحليفة) ، له ويډا به دوو رکاتي کور تکراره نويزي عه سري کرد ، مايه وه تا به ياني ،
بو سبه يني که روژ بووه وه فهرموي به هاوه له کاني: نه مشه و يه کيک لاي
په روه ردا گارمه وه ته شريف ي هيناو فهرموي: له م شيوه پيروزه دا نويز بکهو بلئ:
نه مه عومره يه له چه جدا.^۳

^۱ / (مسلم) نه ودي له (جابر) وه گيزا وه ته وه. باب حجة النبي ۳۹۴/۱.

^۲ / (ابن حجر) به شيوه يه کي چاک ليکولينه نه ودي له وه دا کردووه، له گدل راست کردنه ودي نه ودي که هاتووه گوايه
مانگي (ذی العقدة) هيشتا پنج روژي مابوو پيغه مبهه ﷺ، بپروانه (فتح الباري) ۱۰۴/۸.

^۳ / (بخاري) ريوايه تي کردووه له (عمه) وه ۲۰۷/۱.

پیش ئەوەی نوێژی نیوەپۆ بکات ، خۆی شۆرد بۆ ئیحرام بەستن ، پاشان عانیشه (رەزای خۆای لی بیئت) بە دەستی خۆی بۆنی خوشی کرد بە جەلەکانیداو بە بۆنی میسک پربۆنی کرد ، بە پادەیهک پریشکی بۆنەکە بە دەم و چاوو ریشی پیروزیهوه دیاربوو ، هەر پتووی بوو نەیشۆرد ، پاشان کراس و بوردهکە لە بەر کردو دوو پکات نوێژی نیوەپۆی کرد ، ئەنجا لە نوێژەگەکی خۆیدا ئیهلالی عومرەو حەجی هاوجوتی کردو چوو دەروە ، سواری (قصواء) بوو، جاریکی تر ئیهلالی کرد . دەنگی بەرز کردەو . کە لە (بیءاء)یش سەقامگیر بوو جاریکی تر ئیهلالی کرد.

پاشان لە پوشتن بەردەوام بوو تاگەیشته نزیکى مەککە. لە (ذی طوی) مایهوه ، پاشان چوو ناو مەککەو ، دواى ئەوەی کە نوێژی بەیانی کردو بۆ پۆژی یەك شەممە خۆی شۆرد ، چوار شەو لە (ذی الحجة) ی سالی (١٠) ی کۆچی تێپەری بوو. لە ڕێگە هەشت شەوی پێ چوو ، ئەمەش ماوه بڕینیکی مامناوەندیە ، کە چوو ناو مزگەوتی حەرامەو تەوافی کرد بە دەوری (بیئت) داو سەفاو مەرەوی کردو ئیحرامی نەکردەو چونکە هەردووکیانی پێکەو گرێدا بوو ، (هەدی) یەکانیشی لەگەڵ خۆیدا هێناوو ، لە بەشی هەر سەرەوێ مەککە لە (حجون) دابەزی ، لەوێ نیشتهجێ بوو، جگە لە تەوافی حەج هیچ تەوافیکی تری نەکرد.

فەرمانی دا بەوانەى کە (هەدی) یان پێ نی یە ئیحرامەکیان بکەن بە عومرە. تەوافی بەیت بکەن و سەفاو مەرەو تەواو بکەن و، پاشان بەتەواوی ئیحرام بشکێنن ، دوو دل بوون ، فەرمووی: ئەگەر بمزانایە ئەم مەسەلەیه دەبیئت (هەدی) م نەدەکرد ، ئەگەر (هەدی) یشم پێ نەبوا یە ئیحرام دەشکاند. ئەنجا ئەوانەى (هەدی) یان پێ نەبوو ئیحرامیان شکاندو ، گوێرایەتیان کرد.

لە پۆژی هەشتی مانگی (ذی الحجة) دا ، کە پۆژی تەرویەیه . پووی کردە (منى) لەوێ نوێژی نیوەپۆو عەسرو مەغریب و عیشاو بەیانیشی کرد . پینج نوێژەکە . پاشان کەمێک مایهوهو تا خۆرەلھات. مۆلەتی دا هەتا چوونە عەرەفە ، بینى گومەزیهکەى لە (نمره) بۆ دانراو ، لەوێ دابەزی ، کە لەنیوەراستی ئاسمان لاچوو فەرمانی دا (قصواء) ی بۆ ریکخرا ، هاتە ناو شیوەکەو ، سەدو بیست و چوار هەزار یان سەدو چل و چوار هەزار کەسى بەدەوردا خەپ بوو ، گوتاریکی بۆدان ، ئەم وتە بەنرخەى بۆ خوێندنەو:

(خەلکینە ، بە گویم بکەن ، چونکە نازانم لەوانەییە سالیکی تر لەم شۆینە
پەرۆزەدا هەرگیز نەتانیینمەوه)^۱

(خوێن و مال و سامانتان لە یەکتەری جەرامە وەکو جەرامی ئەم پەرۆزەتان ، لەم
مانگەتانداو لەم شۆینەتاندا ، هەموو کاریکی جاهیلیەت دەخەمە ژێر پینمەوه ، خوێنە
پرژاوەکانی سەردەمی جاهیلیەت مافی داواکردنیان نییە ، یەكەم خوێنێك كە ئەو مافەى ئی
دەسە نەمەوه ، خوێنى (ابن ربیعە) ی كۆری (حارث) - كە شیرەخۆری (بنی سعد) بوو (هذیل)
كۆشتی ، سووی جاهیلیەت ناهەقە ، یەكەم سوویەكیش كە بەناھەقی دادەنیم سووی
(عباس) ی كۆری (عبد المطلب) ، ئەمانە هەمووی ناهەقن) .

(ناگاتان لە ژنان بیت و لە خوا بترسن ، ئیوه بە پەنادانی خودایی ئەوانتان
کردوو بە حەلالی خۆتان ، بە وتەییەکی خوایی داوینیانتان پەوا کردوو ، مافی ئیوهیە
بەسەریانەوه كەسێك نەهیننە سەرجیگەیان ، ئیوه پیتان ناخۆش بیت ، نەگەر وایانکرد
بەلیدانیك برینداری نەكات لییان بدەن ، مافی ئەوانە بەسەر ئیومەوه كە رۆزی و كالایان بۆ
دابەین بکەن) .

(شتیكم لەناوتاندا بەجیهیشتوووە نەگەر دەستی پێوه بگرن سەرتان ئی ناشیوویت
، ئەویش پەراوی خوایه)^۲ .

(خەلکینە ، دواى من پینەمبەری تر نایەت ، دواى ئیوهش نۆمەتیکی تر نییە ،
پەرۆمردگاری خۆتان پەیرستن ، پینج نوێژەكەتان بکەن ، پۆژووی مانگی پەمەزان بگرن ،
زەكاتی مال و سامان بدەن ، بەخۆپایی خۆتان و جەزی دلتان بیدەن ، جەجی مائی خوا
بکەن ، بەگوێبی فەرمان پەرواكانتان بکەن ، ئەوسا دەپۆنە بەهەشتی پەرۆمردگارتانەوه)^۳ .

(ئیوهش لەبارەى منەوه پرسیارتان ئی دەكریت ، چى دەلین ؟
وتیان : دەلین شایەتى دەدەین كە تۆ پەيامت گەياندو بەنەرکی خۆت هەستاویت
و نامۆزگاریت کردین) .

ئە نجا پەنجەى شایەتومانى بەرز کردموە بۆ ئاسمان و نزمی کردموە بۆ زموى و
فەرمووی : خوایه شایەتى بفەرموو . ئەمەى سێ جار وتەوه .^۴

^۱ / ابن هشام ۶۰۳/۲ .

^۲ / صحيح مسلم، باب حجة النبي ﷺ، ۳۹۷/۱ .

^۳ / معدن الاعمال، (ابن ماجه) و (ابن عساکر) ريوایه تیان کردوو، (رحمة للعالمين) ۲۶۲/۱ .

^۴ / مسلم ۳۹۷/۱ .

ئەو كەسەى لە عەرەفەدا بەدەنگى وتەكانى پىغەمبەرى ﷺ ، بۇ خەلكەكە
 دەوتەو ، (ربيعہ) كۆرى (امیہ) كۆرى (خلف) بوو .^۱

پاش ئەوئى پىغەمبەر ﷺ لە خوتبەكەى بوو ، ئایەت ھاتە خوارەو ﴿
 الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا ﴾ المائدة/۳ . كە
 عومەر (رەزای خواى لیبیت) گوئى لەخویندەوئى ئەم ئایەتە بوو ، دەستى كرد بە
 گریان ، پىيان وت بۇ دەگريت؟

وتى: دواى تىرو تەواو بوون ئىتر ناتەواوى دیت .^۲

دواى خوتبەكە بىلال بانگىداو قامەتى كرد ، پىغەمبەر ﷺ نوێژى
 نیوہرۆى بۇ خەلكەكە كرد ، پاشان قامەتى كردو نوێژى عەسرىشى بۇ كردن ، لەو
 نیوہندەدا هیچ نوێژىكى نەكرد ، پاشان سواری وشترەكەى بوو تاچوو (موقف) ،
 سكى وشترەكەى لە پووى بەردەلانەكەو بوو ، شاخى (مشاة) یش لەبەردەمىوہو
 خویشى پووى كردە قىبلە ، بەو شیوہیە وەستا ھەتا خورئاوا بوو ، مىلى خۆر
 نەماو زەردەپەرىش تارىك بوو ، (اسامة) ى خستە دواى خوہوہ ، رویشت
 تاگەیشتە (مزدلفة) ، بەیەك بانگو دوو قامەت نوێژى مەغرىبو عیشای بەكورتى
 كرد ، لە نیوانیاندا تەسبیحاتى نەكرد ، پاشان پالکەوت ھەتا بەرەبەیان ،
 بەرەبەیان نوێژى كرد تا بەبانگو قامەتەكەدا نوێژى بەیانیش كاتى ھات ، پاشان
 سواری (قصواء) بوو ، ھەتا گەیشتە (المشعر الحرام) ، پووى كردە قىبلە ،
 پارایەوہو تەكبرى كردو (لا إله إلا الله) ى كرد ، ھەروا مایەوہو تا بەتەواوى ماندو
 شەكەت بوو .

لە (مزدلفة) ھوہ ھات بۇ (منى) پىش ئەوئى خۆرەلەبیت ، ئەنجا (فضل) ى
 كۆرى (عباس) ى خستە پشتەوئى خۆى تا گەیشتە ناو (محسر) ، كەمىك جولاً ،
 پاشان ئەو رینگە ناوہراستەى گرت كە دەچیتەوہ سەر (الجمرة الكبرى) ، تا ھاتە
 ئەو (جمرة) ىەى لای درەختەكەدايە . كە بریتىيە لەخودى (الجمرة الكبرى) ،
 لەوكاتەدا درەختىكى لەپالدا بوو ، ناویشى (جمرة العقية) و (الجمرة الأولى) ىە .
 بەھەوت زىخە بەرد رەجمى كرد ، لەگەل ھەلدانى ھەرىك لە دەنكە زىخەكە (الله
 اكبر) ى دەكرد ، لەناو شیوہكەوہ رەجمى كرد ، پاشان چوو بۇ قوربانىگەكە ،

^۱ / ابن هشام ۶۰۵/۲ .

^۲ / بوخارى روایەتى كردوہو لە (ابن عمر) ھوہ ، بڕوانە (رحمة للعالمين) ۳۶۵/۱ .

به‌دهستی خۆی (٦٢) وشتی کرد به‌قوربانی ، پاشان نه‌وی تری دایه ده‌ست (علی) که (٢٧) وشت بوو، سه‌د دانه‌ی ته‌واو‌کردو له (هدی) یه‌که‌شدا کردیه هاوبه‌ش، پاشان فه‌رمانی‌دا که له هر وشتی‌ک پارچه‌یه‌کی ئی بکریته‌وه له مه‌نجه‌لدا بکولینریت ، هه‌ردووکیان لییان خواردو له شله‌که‌شیان خوارد‌وه.

پاشان پیغه‌مبه‌ر ﷺ سواری‌بوو ته‌وافی (افاضه)ی کرد ، له مه‌که‌که نویژی نیومه‌روی کرد ، چوه لای (بنی عبدالمطلب) له‌سه‌ر ئاوی زه‌مه‌زم ئاویان هه‌لده‌گۆزی ، فه‌رمووی: بنو (عبد المطلب) ده‌ربه‌ینن ، منیش نه‌گه‌ر خه‌می ئه‌وه‌م نه‌بوایه که زیوانیه‌که‌تان له ده‌ست بچیت ئه‌وا له‌گه‌ل ئیوه‌دا ده‌رده‌چووم . شه‌ربه‌یه‌ک ئاویان بو گرت و لیی خوارد‌وه.^١

له‌روژی قوربانیشدا پیغه‌مبه‌ر ﷺ روژی (١٠)ی ذی الحجة . که چیشته‌نگاو به‌رز بووه‌وه گوتاری‌دا، له‌سه‌ر هیستریکی سپی‌بوو (علی)یش ده‌یوته‌وه ، خه‌نکه‌که‌ش هه‌ندیکیان به‌پیوه‌ راوه‌ستابوون و هه‌ندیکیشیان دانیشتبوون ، له‌و گوتاره‌یدا هه‌ندی‌ک شتی گوتاره‌که‌ی دوینیی دووباره‌ کرده‌وه ، هه‌ردوو شیخه‌که له (ابی بکره)‌وه ده‌گیرنه‌وه فه‌رموویه‌تی: پیغه‌مبه‌ر ﷺ پوژی نه‌حر گوتاری بو داین ، فه‌رمووی: پوژگار وه‌رچه‌رخاوه‌ته‌وه وه‌کو ئه‌و پوژه‌ی خودای مه‌زن ئاسمان و زه‌مینی به‌دی هیئا ، سال دوا‌نزه مانگه چواریان حه‌رامن ، سیان له‌و چواره به‌دوای یه‌کدا دین (ذو القعدة) و (ذو الحجة) و (محرم) ، (رجب)یش که ده‌که‌ویته‌ نیوان (جمادی دووه‌م) و (شعبان)‌وه.

ئه‌نجا فه‌رمووی: ئه‌مه چ مانگی‌که؟

وتمان: خودا و پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی ده‌زانن .

بی‌ده‌نگ بوو تا وامانزانی ناویکی تری لی‌ده‌نییت ، فه‌رمووی: ئه‌مه مانگی

(ذی الحجة) نی‌یه؟

وتمان: به‌لێ .

فه‌رمووی: ئه‌ی ئه‌م شوینه‌ کو‌ییه؟

وتمان: خودا و پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی ده‌زانن. بی‌ده‌نگ بوو، وامانزانی ناویکی

تری لی‌ده‌نییت.

فه‌رمووی : ئه‌مه (بلد الحرام) نی‌یه؟

^١ (مسلم) روایه‌تی کرد‌وه له (جابر)‌وه، باب حجة‌ النبي (ﷺ) ١/ ٢٩٧، ٢٩٨، ٢٩٩، ٤٠٠.

وتمان: بەلئى.

فەرمووى: ئەمە چ پۇژىكە؟

وتمان: خواو پىغەمبەرەكەى باشتر دەزانن. بىدەنگ بوو تا وامانزانى ناوەكەى دەگۆرپىت.

فەرمووى: ئەمە پۇژى قوربانى نىيە؟

وتمان: بەلئى.

فەرمووى: ئىوھ خوین و مال و سامان و شەرف و ناموستان لەسەر يەكترى حەرامە وەكو حەرامى ئەو پۇژەتان ، لەم بەلەدەتان و لەم مانگە حەرامەتاندا).

(پۇژىك دەگەنەوھ بە پەروردگارى خۇتان ، لەبارەى كردهوھكانتەنەوھ پرسیارتان ئى دەكات ، نەكەن لە دواى من گومرا ببەنەوھو بدەن لە مىلى يەكتەر).^۱
ئەرى بانگەوازم گەياند؟

وتیان: بەلئى.

فەرمووى: خوايە خۇت شاھید بە . خەلکینە بانئو كەسەى ئامادەيە بىگەيەنى بەو كەسەى لىرە نىيە ، لەوانەيە پىپراگەيەنراوئىك ھۆشيارتر بىت لە گۆيگريك.^۲

لەگىرپانەوھەيەكدا ھاتووه پىغەمبەر ﷺ لەو وتارەدا فەرموويەتى: (ھەر تاوانبارئىك ئەگەر تاوانى كرد با دەرھەقى خۇى بىكات ، با كەس گوناھ دەرھەقى پۇلەكەى نەكات ، پۇلەيەكەيش بەرامبەر باوكى نەيكات ، بزائن كە شەيتان ناوئىد بووھ لەوھى ئەم بئانە لە ولاتى ئىوھدا بپەرسترتن ، بەلام دەشيت كە ئىوھ لە ھەندىك كادا كە بەكەمى دەزانن بەگوئى ئەو بکەن ، ئەويش پىنى پازى دەبىت).^۳

پۇژانى (تەشرىق)يش لە (مينا) مايەوھ بۆ ئەنجامدانى مەناسىكەكان و فێركردنى شەرىعەت و يادخستەنەوھ بە ترسى خوايى ، سوننەتەكانى (ھدى) مىللەتى ئىبراھىمى بەرقەرار دەكرد ، ئاسەوارو دروشمەكانى بتيەرستى دەسپريەوھ ، لەچەند پۇژىكى (تەشرىق)يشدا وتارى خویندەوھ، (ابو داود) بەئىسنادىكى باش

^۱ / (ابو داود) ئەوھى رىوايەت كردووه، باب (اي وقت يخطب يوم النحر) ۲۷۰/۱.

^۲ / صحيح البخارى، باب الخطبة (ايام منى ۲۳۴/۱).

^۳ / ترمذى رىوايەتى كردووه ۲۸/۲، ۱۳۵، (ابن ماجه) لە (الحج)دا، (مشكاة المصابيح) ۲۳۴/۱.

دهگیریتته وه له (اسراء) ی کچی (نبهان) وه ده لئیت: له پوژی قوربانیه که دا پیغه مبه‌ر
 ﷺ گوتاریکی بو داین، فهرمووی: ئەمه ناوه‌پراستی پوژانی (ته‌شریق) نی‌یه؟^۱
 گوتاره‌که‌شی له و پوژده‌دا له گوتاری پوژی (نحر) ده‌چوو، ئەو گوتاره‌که‌وته دوا‌ی
 دابه‌زینی سو‌رده‌تی (النصر).

له رۆژی (نحر) ی دووه‌دا . سیانزه‌ی مانگی (ذی الحجة) . پیغه‌مبه‌ر ﷺ
 مینای به‌جیه‌یشت، له (خیف) ی (بنی کنانه) ی (أبطح) دابه‌زی، پوژده‌کی له‌وی
 به‌سه‌ر بر‌دو شه‌وه‌که‌ش مایه‌وه، هه‌رله‌وی نو‌یژی نیوه‌پو‌و عه‌سرو مه‌غریب و
 عیشای کرد، پاشان راکشا، ئەنجا سو‌اربوو به‌ره‌و (بیت) هاته‌وه، ته‌وافی خوا
 حافی‌زی کرد.

که له مه‌ناسیکه‌کانی بو‌ه‌وه، داوا‌ی له‌خه‌لکی کرد که بارگه‌ بی‌چنه‌وه
 به‌ره‌و مه‌دینه‌ی منه‌وه‌ره، نه‌ک بو‌ئه‌وه‌ی که‌می‌ک به‌ه‌ویته‌وه، به‌لکو بو‌ئه‌وه‌ی سه‌ر
 له‌نوی خه‌بات و زه‌حمه‌ت‌کی‌شان ده‌ست پی‌بکاته‌وه له‌پینا‌وی خوا‌دا.^۲

^۱ / ابو داود، (باب اي يوم يخطب بمنى) ۲۶۹/۱.

^۲ / به‌وانه بو‌ درۆی جه‌ج کردنی پیغه‌مبه‌ر ﷺ (صحیح البخاری) (کتاب المناسک) ج ۱/۲/۶۲. هه‌روه‌ها (صحیح
 مسلم) باب حجه‌ النبى ﷺ وفتح الباری ج ۲ له‌ شه‌رحی (کتاب المناسک) ج ۸/۱۰۲ تا ۱۱۰ و، (ابن هشام) ۲/۶۰۱
 تا ۶۰۵ و، (زاد المعاد) ۱/۱۹۶ تا ۲۴۰.

دوايين نيرراو

ئەو ملهوپرېه ي دهوله تي پۆم هه يبوو ماكي مانه وه ي له ژياندا پي نه مابوو ،
هەر شوي نكه وتوويه كي باوه پري به ينيان به ئيسلام به ردهوامي ژيان ي بۆ نه دنوسراو
ده يانكوش ت ، ههروهكو (فرو) ي كوپي (عمرو) ي (جذامي) يان شه هيد كرد كه والي
رۆمه كان بوو به سهر (معان) هوه .

به هۆي ئەو زات كردن و ملهوپرېه وه پيغه مبهري خوا ﷺ سوپايه كي گه وه ي
ري كخست له مانگي (صفر) ي سالي ١١ ي كۆچيدا و (اسامه) ي كوپي (زيد) ي كرده
سهر كرده ي سوپا كه ، فهرمان ي پيدان كه سم ي لاخه كانيان بگه يه ننه سنوره كان ي
(بلقاء) و (داروم) له فله ستين ، به مه به ستي گي پرا نه وه ي متمانه بۆ دلي ئەو
عه ره بانه ي سهر سنوري رۆم كه باوه پريان هينا بوو به نايني ئيسلام ، تاكه س
وانه زانيت تۆقاندن و ئەشكه نجه داني كلنسا هيج لي پرسی نه وه يه كي نيه ، واتينه گه ن
كه هه ركه سيك باوه پري به ئيسلام هينا چاره نووسي له ناوچونه .

خه لك ي بوو به مقومقويان له مه سه له ي كه م ته مه ني (اسامه) دا بۆ
سهر كرده يه تي سوپا كه و ده ستي ده ستيان كرد له نارديدا ، پيغه مبهري ﷺ فهرموي :
ئه گه ر تانه ده دن له ميرا يه تي ئەو ، پيشتريش تانه تان ده دا له ميرا يه تي باوك ي ،
سويندم به خوداي مه زن ئەو پياوه شا يسته بوو بۆ ميرا يه تي ئيوه ، خوشه وي سترين
كه سيش بوو له دلي مندا ، ئەم كوپه ش له دواي باوك ي له هه مو كه س خوشه وي ستره
له لام .^١

ئهنجا خه لك له ده وري (اسامه) كۆبو نه وه ، له ريزي سوپا كه يدا خو يان
ري كخست ، تاده رچوون و گه يشتنه ناوچه ي (جرف) كه فرسه خي له مه دينه وه
دوره ، به لام هه والي نه خوش كه وتني پيغه مبهري ﷺ ناچاري كردن چاوه پوان بن
تابزانن خواي مه زن چي ده كات ، وي ستي خوا وه نديش وه هابوو كه ئەم سوپايه
يه كه م نيرراوي سهر ده مي جي نشينا يه تي (ابوبكر) ي (صديق) بيت .^٢

^١ / صحيح البخاري، باب بعث النبي (ﷺ) (اسامه، ٦١٢/٢).

^٢ / همان سرچاوه ي پيشوو، (ابن هشام)، ٦٠٦/٢، ٦٥٠.

گه رانه وه به رهو لای خوداوه ند

پیشها ته کانی مائناوایی

که بانگهواز تیروته و او بوو ، ئیسلام به ته وای بالادهست بوو ، ورده ورده پیشها ته کانی مائناوایی کردن له زیان و مروّ له ههست و نهستی پیروزی دا دهرده کهوت ﷺ ، له وشه و گوشتاره کانیدا رهنگی ده دایه وه .

له مانگی (ره مه زان) ی سالی (۱۰) ی کوچیدا بۆ ماوه ی بیست پوژ ئیعتیکافی کرد ، له کاتی کدا پیشتر ته نها ده پوژ ئیعتیکافی ده کرد ، جبریل علیه السلام دوو جار قورنانی له گه ل ده خوینده وه ،

له حه جی مائناواییشدا فرمووی : له وانه یه سالیکی تر من له م شوینه دا نه تانبینه وه ،

له کاتی (جمرة العقبة) شدا فرمووی : مه ناسیکی حه جی خو تان له منه وه وه ریگرن ، چونکه له وانه یه سالیکی تر من هه ج نه که م .

له پوژه کانی ته شریقدا بوو که سوره تی (نصر) ی بۆ ها ته خواره وه ، ئیتر زانرا که نه وه مائناواییه وه وائی خواحافیزی پیدراوه .

له سه ره تای مانگی (صفر) ی سالی ۱۱ ی کوچیدا پیغه مبه ر ﷺ ته شریفی چوو ده ره وه بۆ کیوی ئوحود ، نویژی له سه ره شه می ده کان کرد وه کو خواحافیزی زیندوان بۆ مردوان ، پاشان چوو سه ر مینه ره وه فرمووی :

خه لکینه ، من پیشره فتی ئیوهم ، شایه تیتان بۆ ده دم ، سویند ده خوم به خوای گه وه ئیستا (حوض) ده بینم ، من کلیلی خه زینه کانی زه ویم پیدراوه ، یان فرمووی کلیلی زه ویم پیدراوه ، وه لّاه ی من له وه ناترسم که دوا ی من هاوه ل بۆ خوا پهیدا بکه ن ، به لّام له وه ده ترسم کیپرکی بکه ن له گه ل یه کتریدا^۱ .

له نیوه شه ویکیشدا ته شریفی چوو ده ره وه بۆ لای گوپستانی (بقیع) ، پیی فرموون : سلواتان لی بیّت نه ی خه لکی گوپستان ، نه وه ی ئیوه ی تیدان گه لی خوشتره له وه ی خه لکی تیدایه ، نه وا ئاشووب پرووی کردو ته دونیا وه کو تارمایی شه وی ده یجور ، به دوا ی یه کدا دین ، ئاشووبی دوا یین له یه که مین خراپتره . نه نجا مرّده ی پیدان و فرمووی : ئیمه ش به دوا ی ئیوه دا دین .

^۱ / متفق علیه ، صحیح البخاری ، ۵۸۵/۲ .

سەرەتای نە خوشکەوتن

لە رۆژی بیست و نۆی مانگی (صفری سالی ۱۱ کۆچیدا - رۆژی دوو شەممە بوو - پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ جەنازەى مردوو یەكدا لەگۆرستانی (بقیع) بوو، کە گەڕایەو - لە ڕێگەدا - تووشی سەر ئیشە بوو، تايەکی قورس گرتی ، بە شیوەیەك تەپایی جواناوی نیوچەوانی بەسەر پەرۆکەى سەریشیوە دیار بوو.

پێغەمبەر ﷺ بەنەخۆشیەکەى (۱۱) پۆژ نوێژى کرد بۆ موسولمانان ، لەکاتیئەدا کە هەموو پۆژەکانى نەخۆشیەکەى (۱۲) یان (۱۴) پۆژ بوو.

دوا ھەفتە

نەخۆشى زۆرى بۆ پێغەمبەر ﷺ ھینا ، وای ئى ھات دەپرسى لە ژنەکانى : ئەرئى من سبەینئى لەکوئى دەبم؟ من سبەینئى لەکوئى دەبم؟ ژنەکان لەقسەکانى تێگەیشتن ، مۆلەتیان دایە کوئى پێخۆشە لەوئى بیئ ، چووہ مالى (عائیشە) ، (فضل)ى کوپى (عباس) و (علی) کوپى (ابو طالب) چوونە ژێربالى ، سەرى بەستبوو قاچەکانى بەحال دەجولآ تاگەیشتە مالى (عائیشە) ، دوایین ھەفتەى ژيانى لە مالەکەى عائیشەدا بەسەر برد.

عائیشە ئەو دوعاو ویردانەى دەخویند کە کاتى خۆى لە پێغەمبەرەوہ ﷺ فێرى بوو بوو لەبەرى کردبوو ، فووى دەکرد بەخویداو ، بەمەبەستى بەرەگەت دەستیشى دەھینا بەسەر پێغەمبەر ﷺ.

پینچ رۆژ پێش وەفات کردنى پێغەمبەر ﷺ

پۆژى چوارشەممە پینچ رۆژ پێش وەفاتکردنى پێغەمبەر ﷺ ، تاکەى پێغەمبەر ﷺ زیادى کردو ئازارەکەى زۆربوو لەھۆش خۆى چوو ، فەرمووی: ھەوت شەربە ئاو بەسەردا بکەن لەچەند بیرىکى جیاواز بن ، تا بپۆمە دەرەوہ لەگەڵیاندا دانیشم. لەسەر شۆرگەکە دایان نیشاندا ، ئاوہەکیان کرد بەجەستەیدا ، تا فەرمووی: بەسە ، بەسە.

لەویدا ھەستى کرد بەچاک بوون ، تەشرىفى چووہ مزگەوت - سەرى بەستبوو - تا لەسەر مینبەر دانیشت ، گوتارى خویندەوہ - خەلک لە خزمەتیدا دانیشتبوون - فەرمووی: (نەفرەتى خوا لەجولەکەو نەسرانى، چونکە گوپى

پيغەمبەرەكانيان كرده مزگەوت) ، لەريوايەتيكىشدا ھاتووہ (خو جولىكەو
نەسرانى بكوژيت چونكە گوڤرى پيغەمبەرەكانيان كرده مزگەوت)^۱، ھەرۈھە
فەرموۋى: (گوڤرەكەي منيش مەكەنە بتيك بو پەرستەن)^۲.

ئەنجا نامادەيى خو نيشاندا بو ھەر مافىكى تۆلەسەندنەوہ ئەگەر ھەبىت
و فەرموۋى: (ھەرکەسيك دارم داييت لە پشتى ، فەرموۋ ئەوہ پشتى مەنە با تۆلەي
خو بكا تەوہ).

پاشان دابەزى و نوڤژى نيوہرۆي كرد ، ئەنجا گەرايەوہو لەسەر مينبەر
دانىشت و گەرايەوہ سەر ئەو وتارەي كە لەبارەي دووبەرەكەيەوہ فەرموۋ بوۋى ،
كابرايەك وتى: من سى درھەم لەلای تۆيە. فەرموۋى: ئادەي (فەزل) بیدەرەوہ.
پاشان وەسىتتى كرد بەچاك مامەلەكردن لەگەل ئەنسارداو فەرموۋى:

(وەسىتتان بو دەكەم چاك بن لەگەل ئەنسار ، چونكە ئەوہ پشت و پەناي
مەن ، ئەوہي لەسەريان بوو كریان ، ماوہتەوہ ئەوہي كە پيويستە پتيان بدريت ،
چاكەي چاكەكاريان قەبول بەكەن ، چاوپۇشى بەكەن لەخراپەي خراپەكاريان) ، لە
ريوايەتيكى تريشدا ھاتووہ ، كە فەرموۋيەتي (خەلك زور دەبن ، ئەنسارەكان كەم
دەبنەوہ ، تاوہكو خوڤى چيشتيان لى ديت ، ھەرکەسيك لەئيوہ كارىكى كەوتە
دەست زيانى تيدا بيت بو كەسيك يان قازانجىكى پيڭگەيەنييت ئەوا لە
چاكەكارەكەيان قەبول بكات و چاوپۇشى لە خراپەكارەكانيان بكات) ^۳.

پاشان فەرموۋى: (بەندەيەك ، خواي گەرە پاي داوہتە دەست خو
لەوہدا كە گوليكي مالى دونيا بەخواستى خو ھەلگريت ، لەگەل ئەو نازو
نيعمەتەدا كەلای خو ھەيە ، ييگومان ئەوہيانى ھەلبژاردووہ كەلای خوايە).

(أبو سعيد) (خدرى) دەلييت: (أبو بكر) گريا ، وتى: باوك و دايكمان
دەكەينە قوربانى تو ، ئيمە سەرمان سوڤماوہ لەوہ ، خەلك وتيان ، سەيرى ئەو
ريش سىيە بەكەن. پيغەمبەر ﷺ ھەوالى بەندەيەك دەدا كە خوا پاي داوہتە دەستى
لەوہدا كە گوليكي دونياى پيداوہو ، لەنيوان ئەوہدا كەلای خوايە ! ئەوہ دەلييت:

^۱ / صحيح البخاري ٦٢/١ ، موطا الإمام مالك ص ٣٦٠.

^۲ / موطا الإمام مالك ص ٦٥.

^۳ / صحيح البخاري ، ٥٣٦/١.

باوک و دایکمان به قوربانت بیت له پراستیدا پیغه مبهری خوا ﷺ ئهو کسه بوو که
 پراکه ی درابووه دهست و ئاماره بوو بۆ کوچی دوا یی پیغه مبهر ﷺ . ئه بویه کر
 هه والی پیداین.^۱

پاشان فهرمووی: متمانه پیکراوترین که سیك لای من له هاوه لیتی و مال و
 ساماندا (ابوبکر) ، خو ئه گهر من جگه له خوا خوشه ویستیکی ترم هه لپزار دایه
 (ابوبکر) م هه لده بژارد ، به لام ئه مه تهنه برایه تی و خوشه ویستی ئیسلامه ، هه موو
 ئهو دهرگایانه ش دینه سه ر مزگه وت دایخن ، جگه له دهرگای (ابوبکر).^۲

پیش چوار روژ

پوژی پینج شه ممه چوار پوژ پیش وه فاتی فهرمووی - له و کاته دا نازار
 زوری بۆ هینا بوو - وه رن با نوسراویکتان بۆ بنوسم که له دوا ی ئه وه تووشی
 سه رلیشیواوی نه بن - له ناو ماله که دا (عمر) و چه ند پیاویکی تر دانیشتبوون - عمر
 وتی: به خوا نازاره که زوری بۆ هینا وه ، ئیوه قورئانتان له لایه ، په راوی خوا به سه .
 ئال و به یت جیاوازیان بۆ دروست بوو ، بوو به قسه و باسیان ، هه ندیکیان وتیان:
 نزیک ببنه وه با پیغه مبهر ﷺ بۆتان بنوسیّت . هه ندیکیان ئه وه ی (عمر) یان
 دهوته وه . که بوو به دهنگه دهنگیان ، فهرمو ی: هه ستن برۆنه دهره وه.^۳

له و پوژه دا وه سیه تی به سئ شت کرد: وه سیه تی کرد جوله که و نه سرائی و
 موشریکان له دورگه ی عه ره بدا بکرینه دهره وه ، وه سیه تیشی کرد به مۆله تدا نی
 سه ردا نی وه فده کان هه ره که کو خوی مۆله تی دابوو، بۆ وه سیتی سییه میش راوی
 فهرمووده که له بیر ی چوو ، له وانه یه وه سیه ت بیت دهست گرتن به قورئان و
 سوننه ته وه ، یان به ریکردنی سوپاکه ی ئوسامه ، یان وتی نوێژو پاراستنی مافی
 مۆلکی یه مین.

پیغه مبهر ﷺ له گه ل ئهو نازاره زۆره دا که هه ببو هه موو نوێژه کانی ده کرد
 بۆ خه لک تا ئهو پوژه - واته پوژی پینج شه ممه پیش چوار پوژ پیش وه فاتی - ئهو
 پوژه نوێژی مه غریبی بۆ کردن و ، سوره تی (المرسلات) ی تی دا خویند.^۴

^۱ / متفق علیه، مشکاة المصابیح ۵۴۶/۲.

^۲ / متفق علیه، مشکاة المصابیح ۵۴۸/۲، صحيح البخاري ۲۲/۱، ۴۲۹، ۴۴۹، ۶۳۸/۲.

^۳ / بخاری روایه تی کردوه له (ام فضل) وه، باب مرض النبي (ﷺ) ۶۳۷/۲.

^۴ / متفق علیه، مشکاة المصابیح ۱۰۲/۱.

له عيشادا سهختى نه خوشيه كهى زياترى كرد ، به شيويه كه نه يتوانى له مزگهوت بروتاه دهره وه ، عائيشه ده لئيت: پيغه مبهري ﷺ فرمووى: ئه وه خه لك نويزيان كرد؟

وتمان: نه خير پيغه مبهري خوا ، ئه وان چاوه پروانى تو ده كه ن. فرمووى: ئاوم له سهر شو رگه كه بو دابنين ، ئاومان بو دانا ، خوئى شور دو ، نه نجا گوپى دايه خوئى هه ستيت وه كه وت و له هوش خوئى چوو ، پاشان هوشى هاته وه ، فرمووى: خه لك نويزيان كرد؟

ئه نجا بو جارى دوهم و سينيهم وه كو جارى يه كه م كه وته وه ، هه ر كه ده ويست گوپ بدا به خوئى و هه ستيت له هوش خوئى ده چوو ناردى به شوين (ابوبكر) دا كه نويز بو خه لكى بكات ، (ابوبكر) نويزى هه موو ئه و پوزانه ئى كرد بو خه لك¹ ، هه قده نويزى له زيانى پيغه مبهريدا ﷺ بو موسولمانان كرد.

عائيشه سى يان چوار جار چوو وه خزمهت پيغه مبهري ﷺ ، بو ئه وهى (ابوبكر) پيش نويزى بو خه لكه كه نه كات ، تا خه لك به و هويه وه ره شين نه بن ، پازى نه بوو ، فرمووى: ئيوهش دهسته خوشكى ژنه كانى سه رده مى (يوسف) ن ؟ بلي ن با (ابوبكر) پيش نويزى بو خه لك بكات.

پيش رۇژيک يان دوو رۇژ

رۇژى شه مبه بو يان يه ك شه مبه پيغه مبهري ﷺ هه ستى به بارسووكى كرد ، دوو پياو چوونه ژير بالى و چوو بو نويزى نيوه رۆ ، (ابوبكر) پيش نويزى ده كرد بو خه لك ، كه پيغه مبهري ﷺ ي بينى ويستى بكشيت وه داوه ، پيغه مبهري ﷺ ئاماره ئى بو كرد كه به رده وام يئت . فرمووى: له پال (ابوبكر) دا دامنيشيين ، لاى ده ستى چه پى (ابوبكر) وه دايانيشان ، (ابوبكر) وه كو پيغه مبهري ﷺ نويزى بو كردن ، خه لكى گوپيان له ته كبره كانى بوو.²

پيش رۇژيک

رۇژيک پيش وه فاتى پيغه مبهري ﷺ - رۇژى يه ك شه مبه - غولامه كانى نازاد كرد ، كه وت دينارى هه بوو هه مووى كرد به خير ، چه كه كانيشى كرد به سه ده قه بو موسولمانان ، له شه وه كهيدا (عائيشه) زه يتى له دراوسيكه ئى خواست بو چرا هه لكردن ، قه لغانه كه شى بارمهت بوو لاى جوله كه يه ك به سى مشت جو.

¹ / صحيح البخاري ٥٦/١ .
² / صحيح البخاري ٩٨/١ ، ٩٩ .

دوا رۆژەکانی تەمەنی پیغەمبەر ﷺ

(انس) له (مالك) هوه دهگيرێتهوه:

پۆژی دووشەممە لەكاتێكدا كه موسولمانان له نوێژی بهیانیدا بوون - (ابوبكر) پێش نوێژی بۆ دهکردن - لهپێكدا پیغەمبەر ﷺ پەردەى ژوورەكەى (عائیشە)ى لادا كه دەپروانیه ناو حەرەمى مزگەوت سەیرىكى كردن ، لەكاتێكدا ئەوان نوێژیان دەکرد ، پاشان زەرەخەنەیهكى جوانى بۆ كردن ، ئەبوبەكر هەنگاوى نا بیته دواوه بۆ ناو ریزی نوێژكەرەكان ، وایزانی پیغەمبەر ﷺ دەیهوێت بێت بۆ نوێژ .

(انس) دەلیت: خەریكبوو موسولمانان نوێژەكەیان بپرن لەخۆشى هاتنى پیغەمبەر ﷺ ، بەدەستى پیرۆزى ئیشارەتى كرد كه نوێژەكەتان تەواو بكەن ، ئەنجا پەردەكەى دادایەوهو چووهوه ژوورەوه^۱. دواى ئەوه ئیتر پیغەمبەر ﷺ ئامادەى نوێژی تر نەبوو.

كه خۆرى چیشتهنگاو بەرزبوهوه ، پیغەمبەرى خوا ﷺ (فاطمە)ى بانگ كردو شتیكى چپاند بەگویندا ، دەستى كرد بەگریان . پاشان بانگی كردەوهو شتیكى ترى چپاندەوه بەگویندا ، دەستى كرد بەپیکەنین ، عائیشە دەلیت: پرسىارمان كرد لەوه - واتە لەدوايیدا - (فاطمە) وتی: پیغەمبەر ﷺ چپاندی بە گوێمداو فەرمووی ، كه لەم نەخۆشیەدا دەمرم ، منیش بەوه گریام ، پاشان چپاندی بەگوێمداو فەرمووی: كه من دواى خۆى یەكەم كەس دەبم پێى دەگەم ، بەم هەوالەش دلخۆش بووم.^۲

هەروەها پیغەمبەر ﷺ مژدەى دا بە (فاطمە) كه خانمى هەموو ژنانى دونیایە^۳. كاتێك كه (فاطمە) ئەو ناپەرەحتى و ئیش و ئازارەى بە پیغەمبەرى خواوه بینی ﷺ وتی: ئەى هاوار بۆ باوكم ، پێى فەرموو: فاطمة ، كچم ئیتر لەمەودوا باوكت ئیش و ئازارى نامیئیت.^۴

^۱ / هەمان سەرچاوه، باب مرض النبي ﷺ ۶۴۰/۲.

^۲ / صحيح البخاری ۶۲۸/۲.

^۳ / هەندێ لە رىوایەتەكان دەلێن : ئەو گەلێكۆز مژدەدانە لە دوا رۆژەكانى ژيانیدا نەبووه ، بەلكو لە دوا هەفتەدا بووه ،

پروانه (رحمة للعالمين) ۲۸۲/۱.

^۴ / صحيح البخاری ۶۴۱/۲.

ئەنجا (حسن) و (حسین)ی بانگ کردو ماچی کردن ، وەسیەتی فەرموو ،
 کە باش بن لەگەڵیاندا ، پاشان هاوسەرەکانی بانگ کردو یادی خودای وەبیر
 هێنانەو و ئامۆژگاری کردن.

بەلام ئییش و ئازار توندبوو زیاتری کرد تاناسەواری ئەو ژەرەرە دەرکەوت ،
 کە لە (خەبەر)دا دەرخواردی دراو بوو ، دەیفەرموو: عائیشە" هەتا ئیستا هەست بە
 تالۆی ئەو ژەرەرە دەکەم کە لە پۆژی خەیبەردا خواردم ، ئیستا دەبینم هەناومی گۆر
 تیبەرداوە.^۱

ئەنجا ئامۆژگاری کرد بۆ خەلک و فەرمووی: ئاگاتان لە نوێژەکانتان بێت ،
 بەزەبیتان بێتەو بە کەنیزەکاندا ، ئەمە ی چەند جارێک وتەو.^۲

گیانە ئالای سەرەمەرگ

ئیتەر گیانە ئالای سەرەمەرگ دەستی پێکرد سەری لەسەر پانی عائیشە بوو
 ، (عائیشە) دەیوت: یەکیک لە نازو نەیمەتەکانی خوا ئەو بوو کە پیغمبەر ﷺ
 لە مالهەکی من و لە ژووری خۆمدا لە کۆشی خۆمدا وەفاتی کرد ، خوای گەورە
 هەناسە ی ئەوی تیکەلۆ بەهەناسەم کرد لە کاتی وەفاتیدا.

(عبدالرحمن) ی کوپی (ابوبکر) هاتە ژوورەو سەیر کرد سەیر کرد سەیر کرد ،
 من پشتی پیغمبەر گرتبوو ﷺ ، بینیم سەیری دەکات ، زانیم کە حەزی لە سیواک
 کردنە ، و تەم: بۆت وەر بگرم؟

بەئیشارەتی سەری فەرمووی: بەئێ.

سیواک بۆ کرد ، کەمێک زێر بوو و تەم: بۆت نەرم بکەمەو؟

بەسەر ئیشارەتی کردو فەرمووی: بەئێ.

بۆم نەرم کردەو. - لە رێوایەتیکیشدا هاتوو کە بەجوانترین شیۆ
 سیواکی کرد - ، لەبەردەستیدا کوندەیهکی ئاو دانرابوو، دەستی تێدەخست و
 دەموچاوی پێرۆزی پێ تەپدەکردو ، دەیفەرموو: (لا إله إلا الله) ئای خوایه کە
 مردن ساتەوساتی سەختی هەیه - فەرموودەکە -^۳

کە لە سیواک کردنەکە ی بوو دەستی یان پەنجە ی بەرز کردەو ، چاری
 روانیە بنمیچی مالهە کە ، لێوکانی دەجولاً ، (عائیشە) گویێ بۆ هەلخست گویێ ئی

^۱ / هەمان سەرچاوە ۶۳۷/۲.

^۲ / هەمان سەرچاوە ۶۳۷/۲.

^۳ / صحيح البخاری. باب مرض النبي ﷺ ۶۴۰/۲.

بوو دهيفرموو: (مع الذين أنعمت عليهم من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين ، اللهم اغفر لي ، وارحمني ، والحقني بالرفيق الأعلى)^١.

واته : خوايه بمخهيته پريزي نهوانه‌ي نازو نيعمه‌تت به‌سهردا پرشتن له پيڼغه‌مبه‌ران و شه‌هيدان و سالحان ، خوايه ليم بيوره و پرهمم پي بکه ، خوايه به پره‌فيقي نه‌علا ، خوايه ، پره‌فيقي نه‌علا.

نهم وته‌يه‌ي دوايي سي جار وته‌وه ، ده‌ستي شل بوو گياني پاک و پيرؤزي سپاردو گه‌يشت به پره‌فيقي نه‌علا (إنا لله وإنا إليه راجعون).

نهم پروداوه دلته‌زينه له‌کاتيکدا پروي‌دا که چيشته‌نگاويکي گهرم بوو ، له پورؤزي دووشه‌مه ۱۲ ي ربه‌ي يه‌که‌مي سالي ۱۱ کؤچي ، ته‌مه‌ني پيرؤزي (۶۳) سال و چوار پورؤ بوو.

داباري‌ني خه‌مه‌کان به‌سهر هاوه‌لاني‌دا

هه‌والی کؤچي پيڼغه‌مبه‌ر ﷺ خيرا بلا‌وبوه‌وه ، دونيا له‌پيش چاو تاريک بوو ، (انس) ده‌ليت: هه‌رگيز پورؤنکم نه‌ديوه پوناکترو جواتر له و پورؤهي پيڼغه‌مبه‌ر ﷺ ي تي‌دا مرد.^٢

که وه‌فاتي کرد (فاطمة) وتي: بابه گيان ، وه‌لامی په‌روه‌ردگارت دايه‌وه که بانگي کردی ، بابه گيان ، جه‌ننه‌تي فيرده‌وس جيگاته ، بابه گيان ، پرسه‌و سه‌ره‌خوشي بو لای جبريل ده‌به‌ين^٣.

هه‌لؤيستي عمر

که عمر هه‌والی وه‌فاتي پيڼغه‌مبه‌ري بيست ﷺ سه‌رگه‌ردان بوو هو‌شي لای خو‌ي نه‌ما ، هاواري ده‌کرد: دوپرووه‌کان ده‌لين پيڼغه‌مبه‌ري خوا مردوه‌وه ، پيڼغه‌مبه‌ري خوا ﷺ نه‌مردوه‌وه به‌لکو چووه بو لای په‌روه‌ردگاري خو‌ي ، هه‌روه‌کو (موساي کوپي) عمران) رؤشت و بو ماوه‌ي چل شه‌وه‌نه‌گه‌رايه‌وه ، تا پاش نه‌وه‌ي وتيان مرد نه‌نجا گه‌رايه‌وه. وه‌للامی پيڼغه‌مبه‌ريش ده‌گه‌ريته‌وه ، نه‌وجا ده‌ست و قاچي نه‌وانه ده‌بريت که وتويانه مردوه‌وه.

^١ / هه‌مان سه‌رچاره‌و (باب). دوا گوته‌ي پيڼغه‌مبه‌ر ﷺ ، ۶۳۸/۲ ، ۶۳۲ ، ۶۴۰ ، ۶۴۱.

^٢ / (دارمي) ريوايه‌تي کردوه‌وه ، (مشكاة المصابيح) ۵۴۷/۲.

^٣ / صحيح البخاري ، باب مرض النبي (ﷺ) ، ۶۴۱/۲.

هه ئۆيىستى ابوبكر

ابوبكر بەسوارى ئەسپەكەى خىرا ھات و دابەزى چوۋە ناو مزگەوت قسەى لەگەل كەسدا نەكرد ، تا چوۋە ژوورەكەى (عائىشە) و پووى كرده تەرمەكەى پىغەمبەر ﷺ كە بەبوردەيەك داپۆشراپو ، پەردەى لەسەرى پىرۆزى ھەلدايەو ، خۆيدا بەسەرىداو ، ماچى كردو دەستى كرد بەگريان ،

پاشان فەرمووى: دايك و بابم بەقوربانن بن ، ھەرگىز نابىت تۆ دووجار بمرىت ، تەنھا جارنىكەو ئەوا نۆشيت.

پاشان (ابوبكر) چوۋە دەرەو ، ھىشتا (عمر) قسەى دەكرد بۆ خەلك ، پووى تى كردو وتى: عمر دانىشە .

(عمر) دانەنىشت ، ئىتر خەلك ھاتن بەرەو لاي (ابوبكر) و (عمر)يان بەجىنھىشت ، ئەنجا (ابوبكر) فەرمووى: (أما بعد) ھەركەسىك لە ئىو ھەممەدى دەپەرست ﷺ ئەو ھەممەد ﷺ وەفاتى كرد ، ھەركەسىكىش لە ئىو ھەممەدى پەرستوۋ ، ئەوا خوا زىندوۋو ھەرگىز نامرىت ، خواى مەزن فەرموويەتى: ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبِهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ﴾ آل عمران/۱۴۴.

واتە: (ھەممەد شتىكى تر نىە جگە لە پىغەمبەرىك و پىش ئەمىش چەندىن پىغەمبەرى تر ھەبوون ، ئايا دەكرىت كە مرد يان كوژا ئىو ھەش بە بوودا ھەلگەرىنەو؟ ھەركەسىكىش ھەلگەرىتەو ھەلگەرىتەو لايدات ھىچ زىانىك بەخوا ناگەيەنىت ، خوداى مەزنىش پاداشتى سوپاسگوزاران دەداتەو). (ابن عباس) وتى: وەللاھى وادەھاتە بەرگووى خەلك كە ئەم ئايەتە ھىشتا نەھاتۆتە خوارەو ، تا (ابوبكر) خويندىەو. ئەنجا خەلكى لىيان ۋەرگرت ، ھەرچىەكم گووى ئى دەبوو ئەم ئايەتەى دەوتەو.

(ابن المسيب) دەلىت: عمر فەرمووى: وەللاھى ھەر ئەو ھەندە گويم لەم ئايەتە بوو كە (ابوبكر) خويندىەو ، ئىتر قەلەمى ئەرنۆم شكاو كەوتە سەر زەوى ، ئىدى زانىم كە پىغەمبەر ﷺ وەفاتى كردوۋ.

شۆردن و کفن کردن و

مائىئاوايى له جهستهى پيرۆزى بهرهو خاک

دواى وهفاتی پیغه مبهەر ﷺ پیش ئهوهى کفن و دفنى بکهن له مهسهلهى جینشینیدا جیاوازی دروست بوو ، له (سقیفة)ى (بنی ساعدة) دا چه ندىن گفتوگۆو قسهو باس بهرپابوو له نیوان کۆچکه ران و ئه نسا ردا . له کۆتاییدا ریکه وتن له سهر جینشینایه تى (ابوبکر) ، ئه مه تاکۆتایى پۆژى دوو شه مه بهردهوام بوو تا شه و داها ت و ئاگایان له ئه سپه رده کردنى تهر مى پیغه مبهەر ﷺ نه ما ، تاکۆتایى شه وى سى شه مه له گه ل سپی ده دا ، جهستهى پيرۆزى له سهر جیگه کهى خۆى بوو ، بورده کهى به سهر وه بوو ، ده رگای له سهر داخرابوو .

پۆژى سى شه مه پیغه مبهریان شۆرد ﷺ بى ئه وهى جلهکانى له بهر داکه ن ، (عباس) و (على) ده یان شۆرد له گه ل (فضل) و (قتم) هه ردوو کورده کهى (عباس) و (شقران) ی غولامه کهى پیغه مبهەر ﷺ ، هه روه ما (اسامه) ی کوپى (زید) و (اوس) ی کوپى (خولى) . (عباس) و (فضل) و (قتم) ئه م دیوو و ئه و دیویان پى ده کرد . (اسامه) و (شقران) یش ئاویان پى دا ده کرد ، (على) یش ده یشۆرى ، (اوس) یش له نامیزى گرتبوو .

پاشان کفن پۆشیان کرد له سى بهرگى سپى خامدا ، نه کراس و نه میزه رى تى دا نه بوو^۱ . یه که به دواى یه ک ئالاند بوویان له جهستهى پيرۆزى .

سه باره ت به شوینى ئه سپه رده کردنه که شى جیاوازی دروست بوو ، (ابوبکر) وتى : گویم ئى بوو پیغه مبهەر ﷺ فه رموو یه تى : هه رپیغه مبه رى که له کویدا وهفاتی کرد بى ت له ویدا نیژر راوه ، ئه نجا (ابو طلحه) جیگه کهى پیغه مبه رى ﷺ به رز کرده و ، له شوینه که یدا گۆریان بۆ هه لکه ندو ، کردیانه گۆرپچه .

خه لکى ده که س ده که س ده ها تنه ژووره وه نوێژیان له سه رى ده کرد ﷺ بى ئه وهى که س پیش نوێژیان بۆ بکات ، سه ره تا که سوکارى نوێژیان کرد له سه رى ، پاشان کۆچکه ران ، پاشان ئه نسا ره کان ، ژنانیش دواى پیاوان نوێژیان کرد له سه رى ، پاشان میرد منالان نوێژیان کرد له سه رى .

^۱ / متفق عليه . صحيح البخاري ۱/ ۱۶۹ ، صحيح مسلم ۱/ ۳۰۶ .

ئەو كارە ھەموو پۇژى سى شەممەى خايدان ، تا شەوى چوارشەممە ھات ،
 (عائيشە) وتى: بە ئەسپەردەكردنى پىغەمبەرمان نەزانى ﷺ تا لە نىوہى شەودا
 گويمان لە دەنگى گۆر ھەلکەنەکان بوو.^۱

مالى پىغەمبەر ﷺ

۱. مالى پىغەمبەر ﷺ لە مەككەدا پيش كۆچكردن بۆ مەدينە پىكھاتبوو لەخۆى و
 (خديجة)ى ھاوسەرى ، لە تەمەنى بيست و پىنج سالىدا مارهى كرد ،
 (خديجة) لە تەمەنى چل سالىدا بوو ، ئەم ئافرەتە يەكەم ژنى پىغەمبەر بوو ﷺ
 ، ژنى بەسەردا نەھيئا ، چەند كوپو كچىكى لى بوو ، كوپەكان ھىچيان نەمان ،
 كچەكانيش برىتى بوون لە:

(زينب) و (رقية) و (ام كلثوم) و (فاطمة) ، سەبارەت بە (زينب) لەپيش
 كۆچدا كوپى پورەكەى خۆى (ابو العاص)ى كوپى (ربيع) مارهى كرد. (رقية) و (ام
 كلثوم)يش بەدواى يەكدا ھاوسەرى (عثمان)ى كوپى (عفان) بوون. (فاطمة)ش
 (على) كوپى (ابو طالب) لەنيوان شەرى (بەدر) و (ئوھود)دا مارهى كرد . (حسن) و
 (حسين) و (زينب) و (ام كلثوم) لە (فاطمة)ن.

ديارە كە بۆ پىغەمبەر ﷺ پەوا بوو زياتر لە چوار ژن بەيئيت بۆ چەندىن
 مەبەستى گرنگ. ئەو ژنانەى عەقدى ھاوسەرىتى لەگەلدا بەستوون سىانزە ژن
 بوون ، نۆيان كە پىغەمبەر ﷺ وەفاتى كرد مابوون . دووانيشيان لە ژيانى خۇيدا
 وەفاتيان كردوو ، يەككىيان (خديجة)يەو ئەويتريشيان داىكى ھەژاران (زينب)ى
 كچى (خزيمة)يە ، دووانيشيانى نەگواستووتەو ، ئەمەش ناوى ھەمويانە:

۲. (سودة)ى كچى (زمنة) ، پىغەمبەرى خوا ﷺ لە (مانگى) (شەوال)ى سالى ۱۰ى
 پىغەمبەرايەتىدا مارهى كرد ، پاش وەفاتى خەديجە بەچەند پۇژىك ،
 (سودة) پيش ئەوہى ببیتە ھاوسەرى پىغەمبەر ﷺ خيزانى ئامۇزايەكى خۆى
 بوو بەناوى (سكران)ى كوپى (عمرو). وەفاتى كرد.

^۱ / (مختصر سيرة الرسول) نويسينى (شيخ عبدوللّٰى نەجدى ل ٤٧١)، بۇ درىزەى باسى گەيشتنى پىغەمبەر ﷺ بەرەلىقى
 ئەعلا، بىروانە: (صحيح البخارى) ، باب مرض النبي ﷺ و چەند (باب)ىكى ترى دراىى، لەگەل (فتح البارى) و (صحيح مسلم)
 و (مشكاة المصابيح)ى باب (وفاة النبي ﷺ)، (ابن هشام) ٦٤٩/٢ تا ٦٦٥، ھەروەما (تلقيح لھوم اھل الاثر) ل ٢٨ و ٢٩..
 ھەروەما (رحمة للعالمين) ٢٧٧/١ تا ٢٨٦ و ديارى كردنى سەرچەم كاتەكان لەسەرچاوەى دراين.

۳. (عائیشه)ی کچی (ابوبکر)ی (صدیق) ، پیغمبه‌ری خوا ﷺ له مانگی (شه‌وال) ی سالی ۱۱ ی پیغمبه‌رایه‌تیدا ، واته یهک سال دواى ماره‌کردنی (سوده) و ، دوو سال و پینچ مانگ پینش کوچکردن بو مه‌دینه ، له مانگی (شه‌وال) دا و حه‌وت مانگ دواى کوچکردنی بو مه‌دینه ، له خیزانه‌کانی پیغمبه‌ر ﷺ ته‌نھا عائیشه کچ بوو ، خو شه‌ویسترین مروّ بوو له‌دلیداو ، ژیرترین ژنی ئوممه‌تی ئیسلامه‌و ، به‌ره‌هایی زانترین ئافره‌ته تا ئیستا هه‌لکه‌وتبیت.

۴. (حفصه)ی کچی (عمر)ی کوپری (خطاب) ، می‌رده‌که‌ی له‌نیوان جه‌نگی (به‌در) و (نوح‌ود) دا وه‌فاتی کرد ، پیغمبه‌ر ﷺ له (سالی ۲ کوچی) دا ماره‌ی کرد.

۵. (زینب)ی کچی (خزیمه) له‌خیلی (بنی هلال)ی کوپری (عامر)ی کوپری (صعصعه) ، ناو‌نرا بوو به‌دایکی هه‌ژاران ، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی زور به‌زیی به‌هه‌ژاراندا ده‌هاته‌وه ، هاوسه‌ری (عبدالله)ی کوپری (جحش) بوو ، له‌جه‌نگی (احد) دا شه‌ید کرا ، پیغمبه‌ریش ﷺ له (سالی ۴ کوچی) دا خواستی ، پاش شوو‌کردنی به‌ پیغمبه‌ر ﷺ به‌ دوو مانگ یان سێ مانگ وه‌فاتی کرد.

۶. (ام سلمه) (هند)ی کچی (ابی امیه) ، ژنی (ابو سلمه) بوو ، له‌مانگی (جه‌مادی دووهم)ی سالی ۴ کوچیدا (ابو سلمه) وه‌فاتی کرد. له (مانگی (شه‌وال)ی هه‌مان سالدا پیغمبه‌ر ﷺ ماره‌ی کرد.

۷. (زینب)ی کچی (جحش)ی کوپری (ریاب)ی خیلی (بنی اسد)ی کوپری (خزیمه) ، پورزای پیغمبه‌ره ﷺ ، له‌پینشدا خیزانی (زید)ی کوپری (حارثه) بوو ، که له‌کاتی سه‌رده‌می جاهیلیدا به‌ کوپری موحه‌مه‌د ﷺ بانگی لیده‌کرا ، ته‌لاقی دا ، خواى مه‌زن ئایه‌تی ناره‌ده‌ خواره‌وه‌ گو‌تار ئاراسته‌ی پیغمبه‌ر ﷺ ده‌کات ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا﴾. هه‌ر له‌باره‌ی (زینب)ه‌وه‌ چه‌ند ئایه‌تی‌ک دابه‌زیه‌ خواره‌وه‌ ، که مه‌سه‌له‌ی به‌کوپ کردن (تبنی) یه‌کلاده‌کاته‌وه - پاشتریش باسی ده‌که‌ین - ، پاشان پیغمبه‌ر ﷺ له (مانگی (ذی القعدة)ی سالی ۵ کوچی) دا ماره‌ی کرد.

۸. (جویرییه)ی کچی (حارث) گه‌ره‌ی (بنی المصطلق)ی خیلی (خرزاعه) ، له‌ناو که‌نیزه‌که‌کانی (بنی المصطلق) دا بوو که‌وته به‌ر پشکی (ثابت)ی کوپری (قیس)ی کوپری (شماس) ، (شماس) عه‌قدی موکاته‌به‌ی له‌گه‌لدا به‌ست ، پیغمبه‌ر ﷺ پاره‌ی موکاته‌به‌که‌ی داو له (مانگی (شعبان)ی سالی ۶ کوچی) دا ماره‌ی کرد.

۹. (ام حبیبه) (رمله) ی کچی (ابو سفیان) ژنی (عبیدالله) ی کوپی (جحش) بوو ، له گه ئیدا کوچی کرد بۆ حه به شه له وئ (عبیدالله) له ئاینی ئیسلام هه لگه پرایه وه و بوو به گاوو هه ر له وئش مرد ، به لام (ام حبیبه) له سه ر ئاینی خو ی به دامه زراوی مایه وه . که پیغه مبه ر ﷺ (عمرو) ی کوپی (امیه) ی (ضمری) نارد به نامه کهیدا بۆ نه جاشی ، له مانگی (موحه رهم) ی سالی (۷) ی کوچیدا ، داوای (ام حبیبه) ی کرد بۆ پیغه مبه ر ﷺ و نه جاشی له گه ل (شرحبیل) ی کوپی (حسنة) دا ناردیه وه .

۱۰. (صفیه) ی کچی (حیی) کوپی (اخطب) له (بنو اسرائیل) ، یه کیك بوو له دیله ژنه کانی خه یبه رو پیغه مبه ر ﷺ هه ئیبه ژارد ، نازادی کردو ماره ی کرد ، له دوا ی فته ی خه یبه ره وه له (سالی ۷ ی کوچی) دا .

۱۱. (میمونه) ی کچی (حارث) خوشکی (ام الفضل) (لبابه) ی کچی (حارث) ، له مانگی (ذی القعدة) ی سالی ۷ ی کوچی) دا له کاتی عومره ی قه زادا خواستی ، پاش نه وه ی له ئیحرام بوه وه .

ئه وانه (۱۱) ژن بوون ، پیغه مبه ر ﷺ خواستبووی و هاوسه ری بوون و گواستویه ته وه ، دووانیان له ژیان خویدا وه فاتیان کردو وه (خدیجه) و (زینب) ی دایکی هه ژاران ، له ژیان نۆ ژنه که ی تریدا خو ی وه فاتی کردو وه . ئه و دووانه ش که نه یگواستوونه ته وه ، یه کیکیان له (بنی کلاب) بوو ، نه و ی تریشیان له (کنده) ئه مه یان ناسراوه به (جونیه) ، ئه م مه سه له یه راجیاوازیی له سه ره پیویست به باسکردن ناکات .

که نیه که کانیشی که بۆ نیرابوون دووان بوون ، یه کیکیان (ماریه) ی (قبطیه) بوو که (مقوقس) بۆ نارد ، له (ماریه) (ابراهیم) ی بوو ، که له منا ئیدا له شاری مه دینه له ژیان خویدا ﷺ وه فاتی کرد . له به روا ی (۲۸ یان ۲۹ ی مانگی شه والی سالی ۱۰ کوچی) - به رامبه ر به (۲۷) ی یه نایه ری سالی ۶۳۲ ی زاینی) .

که نیه که ی دووه میش (ره یحانه) ی کچی (زهید) ی (نضریه) یان (قرظیه) بوو ، یه کیك بوو له که نیه که کانی (بنو قریظه) هه ئیبه ژارد ، رایه کیش ده لیت : یه کیك بووه له و ژنانه ی که نازادی کردو وه ماره ی کرد . (ابن قیم) گوته ی یه که می په سه ند کردو وه ، (ابو عبید) دووانی تریشی بۆ زیاد کردو وه یه که م (جمیله) دووه میشیان که نیه که کیك بووه (زهینه ب) پیی به خشیوه .^۱

^۱ / به وانه (زاد المعاد) ۲۹/۱ .

ئەمۇ كەسەي سەمىرى ژىيانى پېغەمبەر ﷺ ئەكەت ، دەزانىت كە مەرەكەردى ئەمۇ ژمارە ژنە لەكۇتايى تەمەنىداو پاش ئەمۇدى كە سى سالى تەمەنى گەنجى خۇي لەگەل ژىنىكدا بەسەر بردوۋە كە نېمچە پېربوۋە - (خىدىجە) پاشان (سودە) - باش دەزانىت كە ئەمۇ جۆرە ژنەينانە لەبەر ئارەزوۋى سىكىس و شەھەت دامرگاندەنەمە نەبوۋە ، بەلكو كۆمەلىك ھۇي گەورەترو مەزىتەر لەئارادا ھەبوون ، كە ئامانجى سەرەكى ئەمۇ ژنەينانە بوون.

خواستنى كىچى (ابوبىكر) و (عمر) ، ھەروھە مەرەكەردى (فاطمة)ى كىچى خۇي لە (على) و مەرەكەردى (رقىيە) و پاشان (ام كلثوم)ىش لە (عثمان)ى كۆپى (عفان) ئامازىيەكى تېدىايە بۇ پتەمۇكەردى پەيوەندى بەمۇ چوار كەسەمە كە گىيانفېدايى و لېپرانىيان بۇ ئىسلام لەكاتى ئارەھەتتەكاندا ماۋە.

نەرتى ەمرەب وابوۋ زۆر پىزىيان لە ژنو ژنخوۋى و خزمەيتى دەگرت ، خزمەيتى پىنگەيەكى گىرگ بوو بۇ نىزىكبوۋنەمە لە تىرە و خىلە جىاۋازەكان ، ەمرەب دژايەتتى كەردى خرمى بە لەكەيەكى گەورە دەزانى، پېغەمبەر ﷺ بە مەرەكەردى ژمارەيەك لە ژنانى (دايىكى ئىمانداران) وىستى دوزمنايەتتى خىلەكان بۇ ئىسلام كزى بكات و ئاگرى پىق و كىنەيان بىكوزىنىتەمە ، (ام سلمە) لە خىلى (بنى مخزوم) بوو ، كە تىرەكەي (ابو جەل) و (خالد) ، كە پېغەمبەر ﷺ خواستى ئىتەر (خالد) ئەمۇ ھەلۋىستە توندوتىژەي پۇژى (أحدى) ئەمە ، ئەمەبو بەخواست و ەزى خۇي ھات و موسولمان بوو، ھەروھە (ابو سفیان) پاش شوۋكەردى كچەكەي بە پېغەمبەر ﷺ ئەمۇ توندوتىژەي ئەمە. ھەروھە دەبىنن (بنى المصطلق) و (بنى النضير) شەپەر فۇشتى و دوزمنايەتتىان ئەمە كە پېغەمبەر ﷺ (جویریة) و (صفیة)ى مەرەكەرد. بگرە (جویریة) گەورەترىن بەرەكەت و خىرى ھەبوو بۇ رۇلەكانى خىلەكەي و خرمى و خۇيشانى ، چۈنكە لەگەل مەرەكەردىدا لەلایەن پېغەمبەرۋە ﷺ ھاۋەلانىش سەد بىنەمالەي خرمى كەسوكارى (جویریة)يان ئازاد كەرد . و تىيان چۈن دەبىت خرمى پېغەمبەر ﷺ كۆیلە بن ، روونىشە ئەمۇ ئازاد كەردنە لەسەر ناخ و دل و دەروون چ كارىگرەيەكى ھەيە.

لەمانەش ھەمۇ زىاتەر پېغەمبەر ﷺ فەرمانى پىدراپوۋ كە دەبىت خەلكانىك پاك بكاتەمە و ھۇشيارو بەئاگا بەيىنىتەمە لەبارەي فەرھەنگ و ژىارو شارستانى ھىچيان نەدەزانى و ھىچ بەشدارىەكىيان نەبوو لە بىياتدان پىشتىۋانى كەردى كۆمەلگادا.

یەككە لەو بنەما سەرەکیانەى بوونە بەردى بناغەى بنیاتنانى كۆمەلگای ئىسلامىي ئەو بوو ، رینگەى ئەداوہ بە پیاوان تیکەلاو بن لەگەل ژناندا ، نەدەکرا بەشیوەیەکی راستەوخۆ ھۆشیار بکریئەو ، رەچاوی ئەو بنەمایانەش بکریئ . لەگەل ئەوھشدا کە ئاگا کردنەوہى ئەوان بەئەندازەى پیاوان پیویست بوو ، بگرە زیاتریش بوو .

بۆ ئەو مەبەستە دەبوايە پیغەمبەر ﷺ لە تەمەنى جیاجیا ژن ھەلبژێرئ بۆ ئەنجامدانى ئەو مەبەستەو پەرورەدیەکی پتەوى چاکیان بکات و فیرى ئەحکامەکانى شەریعەتیان بکات ، بە پۆشنیریى ئىسلامیى جۆشیان بدات تا بتوانن ببنە مامۆستا فیركارى ژنە دەشتەکی و شارنشینەکان و پیرەژنان و کچانى گەنج ، بەم پییە لەجیاتى پیاوان ئەم ژنانە بەو کارە ھەستن .

دایکانى ئیمانداران پۆلى گەرەیان ھەبوو لەگواستنەوہى بارو پەرەشتى پیغەمبەر ﷺ بۆ خەلک بەتایبەتى ئەوانەیان کە تەمەنیکى درێژتریان بۆ نوسرا ، وەکو (عائیشە) ، (عائیشە) ژمارەىکی زۆر لەفەرموودە گوڤقاریى و رەفتاریەکانى پیغەمبەرى باسکردوو ، یەككە لەو حالەتى ژنھینانەى پیغەمبەر ﷺ پەيوەستە بەنەریتیکى جاھیلی رەگ و ریشەداروہ ، ئەویش مەسەلەى (تبنى) بە کوپ کردنە ، لەناو عەرەبدا ئەو کەسەى منالیکى بکردایە بەپۆلەى خۆى ئەوا ئەو کوپە ھەموو کەسە حەرامکراوہکانى وەکو کوپیکى راستەقینە لێى حەرام دەکرا . ئەم ریسایە لەناو کۆمەلگا و ناخى تاکەکانى عەرەبدا چەسپاو بوو ، بەشیوەیەک لە رەگ دەرھینانى مەحال بوو ، بەلام لەھەمان کاتیشدا ئەم ریسا جاھیلیە دژەوانە بوو لەگەل ئەو بنەپەرت و پرنسیپانەدا کە ئىسلام دانى پێدا نابوو لە مەسەلەى ھاوسەریتى و تەلاق و میرات و مامەلەکانى تریدا ، سەربارى ئەو ئەم ریسایە چەندین ئاسەوارى خراپ و بەدەرەشتى لێدەکەوئیتەوہ ، لەوانەى کە ئىسلام ھاتبوو بۆ سەپینەوہیان .

بۆ تیکشکاندنى ئەم ریسایە خواى مەزن فەرمانىدا بەپیغەمبەرەکەى ﷺ کە داخوازی (زینب)ى کچی (جحش)ى پورزای بکات ، ئەو کاتە خیزانى (زید) بوو ناکۆکی ھەبوو لەنیوانیاندا ، تاگەیشتە ئەوہى زەید ویستى تەلاقى بدات لەوکاتەدا کە ئەحزاب ھاتبوونە سەر مەدینەو موسولمانان . پیغەمبەریش ﷺ لەپەرپاگەندەى دووپرووان و موشریکان و جولەکە دەترساو سلى دەکردوہ لەو دلەپراوکی و گومان و

شته پرپوچانه‌ی بلاویان دهرده‌وه دژ به پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، ده‌شی زانی نه‌مه چنده کاریگری هه‌یه له‌سه‌ر دهره‌وونی موسولمانه لاوازه‌کان ، بویه‌ه‌زی ده‌کرد (زید) (زینب) ته‌لاق نه‌دات ، تا نه‌که‌وئیه به‌رده‌م نه‌و تاقیکردنه‌وه گه‌وره‌یه .

گومانیشی تیدا نی‌یه نه‌و دل‌ه‌راوکی و دوو دل‌یه له‌گه‌ل نه‌و نامانجه سه‌ره‌کیه‌دا ریک نه‌ده‌که‌وت که پیغه‌مبه‌ری بو نی‌راوه ﷺ ، بویه‌ه‌وای مه‌زن په‌خنه‌ی لیگرت و فه‌رمووی: ﴿وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ﴾ الأحزاب/۳۷ . واته: (تو ده‌توت به (زید) ژنه‌که‌ت راگه‌رو له‌خوا بترسه ، له‌ناختدا نه‌وه‌شت هه‌شار دابوو که خودا ده‌ری ده‌خات ، تو له‌قسه‌ی خه‌لک ده‌ترسیت ، له‌کاتی‌کدا که پی‌ویسته له‌خودا بترسیت).

له‌کو‌تاییدا (زید) ته‌لاقی‌دا ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ له‌پوژانی سه‌پاندنی ئابلقه‌ی سه‌ر (بنی قریظه)‌دا ماره‌ی کرد پاش نه‌وه‌ی عیدده‌ی به‌سه‌ر چوو . خوای مه‌زن نه‌و زه‌واجه‌ی به‌سه‌ردا سه‌پاندو ، هیچ بواریکی بو نه‌ه‌یشته‌وه که رایه‌کی تر په‌سه‌ند بکات ، تا نه‌وه‌بوو خودای مه‌زن خو‌ی نه‌وه‌ی ئاشکرا کرد ، ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا﴾ الأحزاب/۳۷ . واته: (که زه‌ید ده‌ستی له‌زه‌ینه‌بی ژنی بو‌وه‌وه ته‌لاقی‌دا ئیمه - خاوه‌ند - له‌تومان ماره‌کرد تائیماندارانیش تووشی ته‌نگه‌تاوی و بیتاقه‌تی نه‌بن سه‌باره‌ت به‌هاوسه‌ری به‌کو‌پکراوه‌کانیان نه‌گه‌ر هاتوو ویستیان ماره‌یان بکه‌ن). بو نه‌وه‌ی ریسای (تبنی) به‌کرداری بپوختنی‌ت هه‌روه‌کو به‌گوفتار پیشتیش روخاندبووی ﴿ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ﴾ الأحزاب/۵ . واته: به‌ناوی باوکیانه‌وه (به‌کو‌پکراوه‌کانتان) بانگ بکه‌ن ، چونکه نه‌وه دادپه‌روه‌رانه تره له‌لای خوا. ﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ﴾ واته: (به‌راستی موحه‌مه‌د ﷺ باوکی هیچ یه‌کی‌ک له‌ئیه‌وه نه‌بووه ، به‌لام پیغه‌مبه‌ری خواو دوا‌یی‌نی پیغه‌مبه‌رانه).

چه‌نده‌ها نه‌ریت و خوی په‌گو پیشه‌دا کو‌تاو هه‌ن که هه‌رگیز به‌وشه ناسپ‌رته‌وه ، به‌لکو پی‌ویستی به‌کرداری خاوه‌نی بانگه‌وازه‌که هه‌یه ، نه‌مه‌ش له‌وه‌لو‌یسته‌دا دهرده‌که‌وئیه که موسولمانان پیشانیاندا له‌سول‌حی حوده‌ییبه‌دا (عروه)‌ی کو‌ری (مسعود)‌ی (ثقفی) هه‌ندی‌ک له‌و موسولمانانه‌ی بی‌نی که تفی ده‌می

پیغهمبهران دهگرتهمو ، شهریان دهکرد لهسهر ئاوی دهست نویژی. بهلن ، نهوانه
 نهو کهسانه بوون که پیشبرکینی چوون بهرهو مهرگیان کرد لهژیر درهختهکهدا.
 نهوانه که هاوچهشنی (ابوبکر) و (عمر)یان تیدا بوو که نهوهدش ههلویستیان بوو ،
 کهچی دوی تهواو بوونی سولخی حودهیبیه کاتیک پیغهمبهر ﷺ فرمانی دا بهو
 هاوهله گیانبازانه ههریهکهو قوریانی خوی سهربریت کهچی یهک کهسیان ههلنهستا
 لهشوینی خویدا. تا پیغهمبهر شیرزه بوو توشی دلراوکی هات ، تا (ام سلمه)ی
 خیزانی عهرزی کرد تو بوخوت قوریانیهکهت سهر بره بی نهوهی قسه لهگهل کهسدا
 بکهیت ، وای کرد ، نهجا هاوهلان بهگوئیان کردو خیرا دهست و بردیان کردو
 قوریانیهکانیان سهربری. بهم روداوهدا جیوازی کاریگهریتی قسهو کردار
 دهردهکهویت له پووخاندنی بیروپروا چهسپاوهکاندا.

دووپروان خوت خوتهی زوریان وروژاند ، چهندین جوری پروپاگهندهو
 درویان تهنیهوه بو ئهم نیکاحه ، ههنديک لهو پروپاگهندهان کاریگهریان ههبوو
 لهسهر دلی باوهو لاوازهکان ، بهتایبهتی که (زینب) پینجهم ژنی پیغهمبهر بوو ﷺ ،
 موسولمانهکانیش نهیاندهرانی که پیغهمبهر ﷺ بوی ههیه زیاتر له چوار ژن بهینیت
 و، زیدیشیان به کوپی پیغهمبهر ﷺ دهزانی و مارهکردنی ژنی بهکوپکراویش
 گهورهترین فاحیشه بووه لهکاتی خویدا ، خوی گهوره له سورهتی (الاحزاب) دا بو
 ئارامیی ئاوی دل ئایهتی نارد خوارهوه. نهجا هاوهلان زانیان که سیستمی
 تهبهنی هیچ بایهخیکی نیه له ئیسلامدا ، خوی گهوره دهرهتی زیاتری داوه به
 پیغهمبهر ﷺ که لهو ژمارهیه زیاتر ژن بهینیت لهپیناو بهدی هینانی ئامانجه بهرزو
 رهواکاندا.

پیغهمبهر ﷺ مامهلهی لهگهل هاوسهرهکانیدا لهبهرزترین پلهی ریزو
 شکواریو چاکیدا بوو، ههرهکو ژنهکانیشی له بهرزترین پلهی ریزو حورمهت و
 قهناعت و ئارامیی و بیفیزی و خزمتگوزرایدا بوون ، لهههستانیاندا بهئهرکی
 هاوسهریتی پیغهمبهر ﷺ. لهکاتیکدا که بهکوله مهرگیهکی وهها دهژیان بهکهس
 تاقت نهدهبرا. (انس) دهلیت: ههرگیز نهمدیوه پیغهمبهر ﷺ نایکی نهرمو ناسک
 بخوا تا گهیشهوه بهخوی خوی ، وه ههرگیز تامی گوشتیکی مهری قهلهوو
 بهپیزی نهکردوو^۱. عایشه دهلیت: ئیمه له مالی پیغهمبهردا ﷺ لهماوهی دوو

^۱ / صحیح البخاری ۹۵۶/۲.

مانگدا سنجار مانگمان به شیوهی دهمه داس دهبینی هیشتا له ماله کانی پیغه مبهردا ناگر نه کرابوه. نهجا (عروة) پرسپاری کرد له (عائیشه): باشه نه گهر مالتان بهو شیوهیه بوو ئه ی به چی ده ژیان؟

عائیشه دهیوت: به دوو شته ره شه که ده ژیاين " (ناوو خورما).^۱

له گهل ئه و ژیاينی کوله مهرگی و تهنگه تاویه دا جگه له یه ک جار هیج کاتی که ژنه کان بیتاقه تیان دهر نه بریوه - نه و ه ش وه کو ههستیکی مروقیی حاله تیکی ئاسایی بوو - بو ئه و ه ش بیهته هویه ک بو دانانی ئه حکامی نوێ. خوای مه زن ئایه تی را هه لبریزی به دوایدا نارده خواره وه: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجَكُمْ إِن كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّجْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ، وَإِن كُنْتُمْ تُرِيدُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالذَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ الأحزاب/ ۲۸، ۲۹. واته: (ئه ی پیغه مبه ر ﷺ بلی به هاوسه رانت ئه گهر زینه ت و جوانی مالی دونیا تان ده ویت وهرن با بتانده می و به جوانی نازاد تان بکه م ، خو ئه گهر خواو پیغه مبه رکه ی و مالی ناخیره تیش تان ده ویت ئه و خوای گه وه پادا شتی زور گه وه ی ئاماده کردوه بو چاکه کارانتان). له بهرده م ئه م دوو هه لوێسته دا دایکانی ئیمانداران له بهر زور ریزی و حورمه تدار ی خو یان ، خواو پیغه مبه ریان هه لبرارد ، هیج کامیان مه یلیان به لای مالی دونیا دا نه بوو.

هه روه ها له گهل ئه و ه دا که هه وینی یه کتر بوون چه ند حاله تیکی که م نه بیت وه کو پێویستی مروقیی شتیکی وه ها نه چوو به به ینیاندا ، بو ئه و شته بجوکه ش خوای مه زن سه رزه نشتی کردن و ئیتر نه گه رانه وه سه ر ئه و حاله ته ئه مه ش ئه و حاله ته بوو که خوای مه زن له سوهر ته ی (تحریم) دا باسی کرد ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ﴾ تا کو تایی ئایه تی پینجه م.

له کو تاییدا به پێویستی نازانم که قسه و باس له مه سه له ی چه ند ژنه بکه م ، هه رکه سی که سه یری ژیا نی دانیش توانی ئه وروپا بکات ، ئه وانه ی دژی ئه م مه سه له یه ده و ه ستن و سه یری ئه و حاله ته پر له نه ها مه تیه ی ئه وان ده کات و ئه و هه موو ئا بروو چوون و کاره ساتانه ده بینیت و ئه و به لاو دلهر اوکی و لادانه یان ده بینیت پێویستی به گه ران و به لگه سازی زور نابیت ، چونکه ژیا نیان راستگوترین شایه ته له سه ر راستی و ناراستی بو چوونه کانیان.

^۱ / هه مان سه رچاره و لا په ره.

شیوازو رەشتی پیڤه مېهر ﷺ

پیڤه مېهر ﷺ له گهل جوانی رەشتیدا ، خوی گه وره جوانی شیوازو په یکه ریشی پی به خشیبوو ، به شیوه یه زمان کۆله له وسفکردنیدا ، به بینیی دل پر دهبوو له قولپی هه نسک. پیاوان خویان دکرده قوریانی ، به شیوه یه ههچ پیاویکی دنیا شتی وای به خووه نه بینیه ، ئه وانه ی له گهلیدا بوون تاناستی بو توانه وه خوشیان ویستوه ، باکیان نه بووه له تیاچوون ، به مهرجیک نینوکیکی ئه و نازاری پی نه گات. ئه و خو شه ویستیه ش به رهنجامی سه ودا سه ری ئه و عیشقه پیروزه بوو که له حاله تی ئاساییدا ههچ مروقیک نایگاتی. له م چهند با سه شدا ئامازه بو ئه و ریوایه تانه ده که یین که وه سفی جوانی و تیرو ته وای پیڤه مېهر ﷺ ده که ن .

جوانیی په یکه رو شیواز

(أم معبدی) (خزاعیه) له باره ی پیڤه مېهر وه ده لیت - له کاتی کدا که وه سفی ده کات بو میرده که ی له و کاته دا که به لای خیه ته که یدا گوزه راه: (دهم و چاویکی گه شو کراوه ، به رەشت ، که له گهت ، سه ریکی بچوک ، جوانخاس ، چا وره ش ، مووی برۆکانی دریز بوون ، دهنگیکی گری هه بوو ، گهردی بهرز بوو ، سپینه ی چاوی زۆر بوو ، برژانگی چاوه کانی دریز بوون ، برۆکانی باریک و دریز بوون و به یه گه یشتبوون ، مووه کانی قژی سه ری زۆر رهش بوون ، که بیده نگ دهبوو سام و هه بیه تی هه بوو ، که قسه ی ده کرد گه وره یی و مه زنی تی دا به دی ده کرا ، که له دووره وه ده هات جوانترین و به رونه قترین به ژن و بالای هه بوو ، که نزیک ده که وته وه زۆر جوان خاس و رهفتار شیرین بوو ، گوته ی جوان بوو ، ریزدار بوو ، میانه ره بوو ، وته شیرینه کانی وه کو دانه ی ته زیج ده مۆنیه وه ریکی ده خستن ، بالای مامنا وه ندی بوو ، له بهرچا و ئه وه نده کورته بالا نه بوو بچوک ده ربکه ویت ئه وه نده ش به رزه بالا نه بوو دریز ده ربکه ویت ، له نیاوان دوو لقی دره ختی کدا نا وه نجیه که یان بوو ، له هه ر سئ لقه که قه شه نگ تر بوو ، له هه موویان شکۆدار تر بوو ، چهند که سیکی ها وه لی دلسۆزی له گه لدا بوو چوار ده وریان دابوو ، که قسه ی ده کرد ها وه له کانی به وریاییه وه گوئیان لیده گرت ، که فه رمانی ده دا خیرا جیبه جییان ده کرد ، له لایه ن ها وه لانیه وه گه وره به گو یکرا و ده ور قه ره با لڅ بوو ، گرژو مۆن نه بوو ، به رامبه ره که ی نه ده شکاندو ته ریقی نه ده کرده وه) ^۱.

(علی) کوپی (ابو طالب) یش وەسفی پیغەمبەر دەکات ﷺ و دەلیت:
 (دریژیکی ناقولاً نەبوو، کورتە بالایەکی گرگن نەبوو، ناوەندی ناو ھاوڕێکانی بوو
 ، قژی لول و ئالۆسکاو نەبوو، ھەرودھا خاویش نەبوو، دەم و چاوی ناوساوو، پیر
 دیار نەبوو، ڕەقەلەو و شکیش نەبوو، دەم و چاوی خەر ھەلکە و تێبوو، سپیکەلەو
 چاوەرش بوو، بڕژانگی پیلۆی چاوەکانی درێژ بوون، پارچە ئیسقانەکانی لەشی
 وەکو پارچەی جومگەو شان و ئەژنۆ دەرچوو بوو، مووی سەرسنگی وورد بوو،
 توکن نەبوو، پەنجەکانی دەست و قاچی قەلەو و خرپن بوون، کە دەرۆشت
 واتدەزانی ئاوی ناو ڕێژگەییەکی لیژە، کەلای دەرکردەو ھەموو جەستەیی پیرۆزی
 وەردەگیرا، لەناوشانیدا مۆرکی نبوت ھەلکەنرا بوو، خاوەنی بەخشندەترین
 دەست بوو، خاوەنی ئازاترین دل بوو، خاوەنی راستگۆترین گەشت بوو، لە ھەموو
 کەس زیاتر بەوفا بوو بۆ وادەو پەیمان، لە ھەموو کەس نەرم و نیاوتر بوو، لە
 ھەموو کەس خوشخواتر بوو، کەسێک یەکەم جار بینیبایە سامی ئی دەنیشت، کە
 مامەلەشی لەگەڵدا دەرکرد خێرا خوشی دەویست). (علی) دەلیت: (ھەرگیز لەپیش
 و لەپاش ئەو، کەسم وەک گەورەیی ئەو مەروڤە مەزنە نەدیوە ﷺ).^۱

لەریواتیکی تری (علی) دا ھاوو دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ سەری گەورە بوو،
 ناوشانی قایم بوو، مووی سەرسنگی تا سەر ناوکی بەخەتێک درێژ بوون، کە
 دەرۆشت وەکو ئاوی سەر ڕێژگەییەکی لیژ دەرویشت).^۲

(جابر)ی کوپی (سەر) دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ دەمی گەورە بوو، چاوی
 درێژکۆلە بوو، کەم گوشت بوو).^۳

(ابو طفیل) یش دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ پیاویکی سپیکەلەیی گەشی
 مامناوەندی بوو لە ھەموو ڕوویەکەو).^۴

(انس)ی کوپی (مالک) دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ لەپی دەستی گەورە بوو،
 پیستی دەم و چاوی سوورو سپی بوو، سپیکەکی تەواوو ئەسمەری تەواویش نەبوو
 بەمانا گەنم ڕەنگ بوو، کە وەفاتی کرد ھیشتا مووی سەر و ریشی پیرۆزی بیست
 تالە مووی سپی تێنەکە و تێبوو).^۵

^۱ / ابن هشام ۴۰۶/۱، ۴۰۲.

^۲ / ھەمان سەرچاوەی کۆتایی ۴۰۶/۱، ۴۰۲.

^۳ / صحیح مسلم ۲/۲۵۸.

^۴ / ھەمان سەرچاوە.

^۵ / صحیح البخاری ۵۰۲/۱.

هروه‌ها ده‌لَيت: (چند تاله‌موويه‌کي سپي له‌ريشي پيروزيدا ده‌رکه‌وتبوو) له ريوايه‌تيکي ترشدا هاتوو که له‌سهری پيروزيدا چند تاله‌موويه‌کي سپي هه‌بوو.^۱

(ابو جحيفة)ش ده‌لَيت: (له ژيړ ليويداو به‌شي سهره‌وه‌ي چه‌ناگه‌ي پيروي پيغه‌مبه‌ر ﷺ چند تاله‌موويه‌کي سپيم بيني).^۲
(عبدالله‌ي کوپي (بس) ده‌لَيت: (له سهره‌وه‌ي چه‌ناگه‌ي پيغه‌مبه‌ره‌وه ﷺ چند تاله‌موويه‌کي سپي تيدا بوو).^۳

(براء)يش ده‌لَيت: (نيو شانه‌کانی به‌رفراوان بوو ، قرځي سهری ده‌گه‌يشته سهر نه‌رمه‌ي گوځکه‌ي ، له‌ناو بورده‌يه‌کي دريژ دامانه‌ي سورا بينيم هه‌رگيز هيچ که‌سينکم نه‌ديوه له‌و جوانخاس تريټ).^۴
له سهره‌تادا بو هاورايي کردنی ئه‌هلي کيتاب قرځي به‌رده‌دايه‌وه ، پاشان پرچي گرته‌وه.^۵

(براء) ده‌لَيت: (پيغه‌مبه‌ر ﷺ جوانترين پوو ، به‌رزترين په‌وشي هه‌بوو).^۶
هروه‌ها پرسياړي ئي کرا ئايا پاسته‌پروي گه‌شي پيغه‌مبه‌ر ﷺ وه‌ شمشيړ بريسه‌کي ده‌هات؟ وتي: نه‌خير ، به‌لکو وه‌کو مانگ وه‌ها بوو. له ريوايه‌تيکي تردا هاتوو: دهم وچاوي پيغه‌مبه‌ر ﷺ خر هه‌لکه‌وتبوو.^۷
(ربيع‌ي کچي (معوذ) ده‌لَيت: که ده‌تبيني ده‌توت ئه‌مه خوړه‌وه له‌ها‌توو).^۸
(جابر‌ي کوپي (سمره) ده‌لَيت: له شه‌ويکي مانگه شه‌ودا سه‌يري په‌نگ و پروي پيغه‌مبه‌رم ده‌کرد ﷺ له‌گه‌ل پروي مانگدا ، - له‌و کاته‌دا بورده‌يه‌کي سوري به‌سهر شانه‌وه‌بوو - به‌لامه‌وه له مانگ جوانتر بوو.^۹

(ابو هريرة)يش ده‌لَيت: هيچ که‌سينکم نه‌ديتوه له پيغه‌مبه‌ر ﷺ جوانتر بيټ ، ده‌توت پوژ له دهم وچاويدا دره‌وشاوه‌ته‌وه ، که‌سيشم نه‌ديوه له پوښتندا له‌و

^۱ / هه‌مان سهرچاوه ، (صحيح مسلم) ۲/۲۵۹.

^۲ / صحيح البخاري ۱/۵۰۱، ۵۰۲.

^۳ / هه‌مان سهرچاوه ، ۱/۵۰۲.

^۴ / هه‌مان سهرچاوه.

^۵ / (صحيح البخاري) ۱/۵۰۲.

^۶ / هه‌مان سهرچاوه ۱/۵۰۲ ، صحيح مسلم ۲/۲۵۸.

^۷ / صحيح البخاري ۱/۵۰۲ ، صحيح مسلم ۲/۲۵۹.

^۸ / (دارمي) ريوايه‌تي کردروه ، مشكاة المصابيح ۲/۵۱۷.

^۹ / (ترمذي له (شمائل)دا ريوايه‌تي کردروه ۲، هروه‌ها (دارمي). مشكاة المصابيح ۲/۵۱۸.

خیراتر بروت ، واتدهزانی زهوی له ژئیر پییدا لول دهخوات ، ئیمه زۆرمان لهخۆمان دهکرد ، بهلام نهو باکی نهبوو.^۱

(کعب)ی کوپی (مالک)یش دهلیت: که دلی خوشبویاه دهمو چاوی دادهگیرسا ، وهکو پارچهیهکی مانگی تابانی لیدههات.^۲

جاریکیان لای (عائیشه) بوو جواناوی دهرکرد ، ئارهقهی نیوچهوانی دهمو چاوی دهبریسکاندهوه ، منیش (کعب) شیعرئکی (ابی کبیر)ی (الهندلی)م بیرکوتهوه که دهلیت:

وإذا نظرت إلى أسرة وجهه برقت كبرق العارض المتهلل.^۳

که (ابوبکر)یش دهیبینی ئهم شیعرهی دهخویندهوه:

أمین مصطفی بالخیر يدعو كضوء البدر زایلہ الظلام^۴

(عمر)یش ئهم شیعرهی دهخویندهوه که (زهیر) له بارهی (هرم)ی کوپی (سنان)هوه وتبوی:

لو كنت من شيء سوى البشر كنت المضيء ليلة البدر

پاشان دهیوت: پیغهمبهريش ﷺ ئاوابوو.^۵

که پیغهمبهريش ﷺ توپه دهبوو دهموچاوی سوور دهبووه ، وهکو دهنکی ههناز لهسهر پروومهتی دهرچووبیت.^۶

(جابر)ی کوپی (سمره) دهلیت: قاچهکانی پیغهمبهريش ﷺ گونجاو بوو لهگهل جهستهیدا ، تنها بهزهردهخهه پیدهکهنی ، که سهیرت دهکرد ، دهتوت ئهمه کلی لهچاو کردووه کلیشی لهچاودا نهبوو.^۷

(ابن عباس) دهلیت: دانهکانی پیشهوهی بهینیان ههبوو ، که دهکهوته قسهکردن دهتوت نوور له نیو ددانهکانیهوه دیته دهرهوه.^۸

گهردنیشی وهک بلوری زیو وها بوو ، برژانگ لریژ ، ریش چروپهر ، نیوچهوان پان و بروکانی بهیهک گهیشتبوون بن تیکهلاو بوون ، ئیتسکی سهر لوتی بهرز بوو ،

^۱ / (جامع الترمذي) لهگهل شرحی (تحفة الأحوزي) ۳۰۶/۴ ، مشکاة المصابيح ۵۱۸/۲ .

^۲ / صحيح البخاري ۵۰۲/۸ .

^۳ / رحمة للعالمين ۱۷۲/۲ .

^۴ / خلاصة السير ل ۲۰ .

^۵ / خلاصة السير ل ۲۰ .

^۶ / مشکاة المصابيح ۲۲/۱ ، هرههه (مشکاة المصابيح) له (ابواب القدر): (باب ما جاء في التشديد في الخوض في القدر) ۵۳/۲ .

^۷ / (جامع الترمذي) لهگهل شرحی (تحفة الأحوزي) ۳۰۶/۴ .

^۸ / (دارمي) ريوایهتی کردووه ، مشکاة المصابيح ۵۱۸/۲ .

پرومەت سفت و جوان بوو ، لەسەر سنگی پیوژیوه تالە مووی وردو باریک بهیهک خەمت درێژ بوو بوموه تاسەر ناوکی ، جگە لەوه مووی تر بهسنگ و سکیهوه نهبوو ، شان و دەستی تووکاوای بوو، جگە له سنگ و سکی ، سنگی فراوان بوو ، ئیسی سەر سنگی درێژ بوو ، قاچەکانی رێک و بێ گری بوون ، بۆشایی ژێر قاچی زۆر بهرزبوو، که هەلەدەستا گوپی دەدايه خۆی ، هەنگاوی لەسەر خۆی دەناو له پۆشتندا هیمن بوو.^۱

(انس) دەلیت: دەستم نەداوه له هیچ کوتالێکی ئاوریشم ناسکترو نەرمتا بێت لەناو له پی پیغه مەبەر ﷺ ، بۆنی هیچ بۆنێکی خۆشم نەکردوه (لەریوایەتیکی تردا) بۆنی هیچ عەنبەر و مسکێکم نەکردوه له بۆنی پیغه مەبەر ﷺ خۆشتر بێت.^۲

(ابو جحیفه) دەلیت: دەستی پیغه مەبەر گرت ﷺ ، خستمه سەر نیوچه وانم ، له بهفر ساردتر بوو ، له بۆنی میسک خۆشتر بوو.^۳

(جابر)ی کوپی (سمره) - ئەوکاتە منال بوو - دەلیت: دەستی خستە سەر پرومەت هەستم کرد به ساردی و بۆنی خۆشی دەستی وەك ئەوهی تازه له جەوهنە ی عەتر فروشیکهوه دەری هینابیت.^۴

(انس) وتی: جواناوی پیغه مەبەر ﷺ وەك مرواری وەها بوو. (ام سلمه) دەلیت: له هەموو بۆنێك ، بۆنی خۆشتر بوو.^۵

(جابر) دەلیت: پیغه مەبەر ﷺ به هەر رێگهیه کدا برۆشتایه و له دوا ییدا که سیکی دیکه بهویدا بگوزەرایه بهبۆنه خوشه کهیدا دەیزانی پیغه مەبەر ﷺ بهویدا تیپه پیه.^۶

لەناو دەفە ی شانیدا مۆرکی نبوت به ئەندازە ی هیلکه ی کۆترێک به دەستی پەرور دگار هەلکه نرابوو ، له رەنگی جەستە ی بوو ، لەسەر شانی چه پیه وه بوو به خالی ورد ورد دیاری کرابوو.^۷

^۱ / خلاصة السير ل ۲۰، ۱۹.

^۲ / صحيح البخاري ۵۰۲/۱ ، صحيح مسلم ۲/۲۵۷.

^۳ / صحيح البخاري ۵۰۲/۱.

^۴ / صحيح مسلم ۲/۲۵۶.

^۵ / هه مان سه رچاوه.

^۶ / (دارمی) ريوایه تی کردوه .. مشكاة المصابيح ۵۱۷/۲.

^۷ / صحيح مسلم ۲/۲۵۹، ۲۶۰.

ته‌واویی دل و دموون و به‌ها ره‌وشتی‌ه‌کانی

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ زمان پاراوو ره‌وانبیز بوو ، له شوینی خویدا چاک بیژو سروشت ئاسان و قسه پۆشن و کورت و کرمانج و نه‌سته‌ق بوو ، بی‌خو سه‌غله‌تکردن ، له‌قسه‌دا کورت‌پرو مانابه‌خشو په‌ندنامیزو زانای فۆنه‌تیکه‌کانی عه‌رب بوو ، هه‌رخیلێکی به‌شیوه‌ ناخاوتنی خوێ بانگ ده‌کردو به‌ له‌هجه‌ی خوێ گفتوگۆی له‌گه‌لدا ده‌کردن ، بیر تیزری و سه‌لیقه‌ی بیابانی تیدا بوو ، وشه‌و پرسته جوان و به‌ره‌ونه‌قه‌کانی پشتیوانێکی چاک بوون بو‌ئو نیگایه‌ی بۆی ده‌هات.

ئارامیی و دان به‌خۆداگرتن و لی‌بوردن له‌کاتی ده‌سه‌لاتداو دان به‌خۆداگرتن له‌کاتی ناخۆشیدا ئه‌و ئه‌ده‌به‌ بوو ، که‌خوای مه‌زن فی‌ری کردبوو ، هه‌موو ژیرمه‌ندو ئارامییکی دنیا هه‌له‌یه‌کی بووه ، یان که‌وتنیکی بووه ، به‌لام پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌گه‌ل زۆری ئازاره‌کانیشیدا ئارام بوو، سه‌رباری هه‌موو ئه‌و جه‌هاله‌ت و نه‌قامیه‌ هه‌ردانی به‌خۆداگرتبوو.

(عائیشه) ده‌لیت: هه‌رگیز پیغه‌مبه‌ر ﷺ دوو هه‌لوێستی نه‌خراوته به‌رده‌مو ئاسانه‌که‌ی هه‌له‌نه‌بژاردییت به‌مه‌رحیک گونا هه‌بوویت ، ئه‌گه‌ر گونا به‌وايه له‌هه‌موو که‌س زیاتر دوور ده‌بوو لی ، هه‌رگیز بو‌ نه‌فسی خوێ توو‌په نه‌بووه مه‌گه‌ر له‌به‌ر شکاندنی سنووریکی خوایی توو‌په به‌وايه و تۆله‌ی به‌سه‌ندایه ،^۱ له هه‌موو که‌س خۆش مه‌ش‌ره‌ب تره‌ له هه‌موو که‌سیک دره‌نگتر توو‌په ده‌بوو.

ئهمه‌نده ده‌ست به‌خشنده‌و خاوه‌ن که‌رم بوو ، که‌سی پینه‌ده‌گه‌یشته ، به‌خششیکی وه‌های ده‌دا که هه‌رگیز ترسی هه‌زار که‌وتنی نه‌بی‌ت ، (ابن عباس) ده‌لیت: به‌خشنده‌ترین که‌س بوو، له‌مانگی ره‌مه‌زاند به‌خشنده‌یه‌تیه‌که‌ی ده‌گه‌یشته چله‌پۆیه ئه‌وکاته‌ی (جبریل) ده‌هاته‌لای ، (جبریل) هه‌موو شه‌ویکی ره‌مه‌زان ده‌هات بۆلای ، قورئانی پینه‌وته‌وه ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌وه‌شا له‌ په‌شه‌بای خیرا ، ده‌ستی خیراتر بوو بو‌ فی‌رکردن^۲ ، (جابر) ده‌لیت: داوای هیچ شتیکی لی نه‌کراوه‌و بلی: نا.^۳

ئهمه‌نده ئازاو نه‌به‌ردو قاره‌مان بوو باس نا‌کری‌ت ، له هه‌موو که‌س به‌غیره‌تر بوو ، ئاماده‌ی هه‌لوێسته‌ قورسه‌کان بوو ، زیاتر له‌ جاریک له‌کاتی شه‌پدا ته‌نها خوێ

^۱ / صحیح البخاری ۵۰۳/۱

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه ۵۰۳/۱

^۳ / هه‌مان سه‌رچاوه ۵۰۳/۱

ماود تەمەو پالەوانان دەوریان چۆل کردوو ، هیچ ئازایەکی نییە لە دنیادا راگردنیکى
 نەبیت ، تەنھا ئەم نەبیت خوا پاراستویەتی . (علی) دەلیت : کە زۆرمان بۆ دەهات و
 دەکەوتینە لەرزەو پەنامان دەبرد بۆلای پیڤەمبەر ﷺ ، کەس نەبوو بەئەندازەى ئەو لە
 دوزمەنەو نزیك بیت^۱ ، (انس) دەلیت : شەویکیان لە پڕیكددا خەلکی مەدینە بەدەنگیت
 راچلەکین ، خەلک چوون بەرەو پووی دەنگەکە ، کە چوون پیڤەمبەر ﷺ لەو سەرەو
 دەگەرایەرە ، پێش ئەمان چوو بوو شوینى دەنگەکە ، بەسەر ئەسپە پشت پووتەکەى
 (ابو طلحة) ەو بوو ، شمشیزەکەى کردبوو گەردنى و دەیفەرموو : هیچ نەبوو .. هیچ
 نەبوو.^۲

لە هەمووکەس زیاتر بەشەرم و حەیا بوو ، (ابو سعید) (خدری) دەلیت : لە
 کچیکى سەر و عوزرشۆرى ناوکەژاو بە شەرمتر بوو ، هەرشتیکی پێناخۆش بوايە بە
 دەم وچاویدا دەردەکەوت^۳ . چاوی نەدەبەرە چاوی کەس ، چاوی دانەخست زۆریەى
 کات سەیری زەوى دەکرد تا ئاسمان ، زۆریەى سەیرکردنى تێپارمان بوو ، هیچ کەسیک
 ساتە وەختیکى وەهای ئی نەدەبینى دلێ ئازار بدات ، باسى خراپەى هەركەسیکی بۆ
 بەهاتیە ناوی نەدەبرد ، بەلکو دەیفەرموو : ئەرى ئەو چىیە هەندیک کەس ئاواو ئاوا
 دەکەن ، باشترین کەس بوو ئەم شیعەرەى (فرزدق) بیگریتەو :

یغضى حياء و یغضى من مهابة فلا یكلم الا حین یتسم

گورچ و گۆلتین کەسو پاکترین کەسو راستگوترین کەسو سپاردە
 ناسترین کەس بوو ، رکا بەرو ئەو کەسانەى گفتوگۆیان لەگەڵدا دەکرد دانیان ناو
 بەو راستیەدا ، پێش بە پیڤەمبەر بوونی ، پێیان دەوت (موحەممەدى دەست پاک) ،
 لە سەردەمى جاھیلیەتیشدا ناو بژیوانى پێدەکرا . (ترمذی) دەگێریتەو لە (علی)
 یەو کە (ابو جەل) جارێکیان وتویەتى بە پیڤەمبەر ﷺ : ئیمە نالین تۆ درۆزیت ،
 بەلکو دەلین ئەوێ هیناوتە درۆیە و راست نییە . خۆی مەزنیش ئایەتى ناردە
 خوارەو و فەرموو : ﴿لَا يَكْذِبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ﴾^۴
 الانعام/۳۳ . واتە : (ئەوانە تۆ بەدرۆ ناخەنەو بەلکو زالمەن بە ئایاتى خوا نكولى
 دەکەن).

^۱ / بروانه (الشفاء) (قاضي عياض) ۸۹/۱ ، بەهەمان شیوە (اصحاب السنن) و (صحيح) گێراویانەتەو .

^۲ / صحيح مسلم ۲/۲۵۲ ، صحيح البخاری ۱/۴۰۷ .

^۳ / صحيح البخاری ۱/۵۰۴ .

^۴ / مشکاة المصابيح ۲/۵۲۱ .

هەروەها (هەرقل) پرسیاری کرد لە (ابو سفیان) و وتی: ئایا تۆمەتی درۆتان دەخستە شوینی پێش ئەوەی ئەم بانگەشەیه بکات ؟
وتی: نەخێر.

پێغەمبەر ﷺ لەهەموو کەسیک زیاتر بێ فیزیوو ، لەخۆ بەزلزانیهوه زۆر بەدوور بوو ، حەزی نەدەکرد وەکو پادشاهان خەلک لەبەری هەستیت ، سەردانی هەژارانی دەکرد ، لەگەڵ هەژاران دادەنێشت ، بەدەم بانگەێشتی کۆیلهکانهوه نەچوو ، لەناو هاوڵەکانیدا وەکو یەکیک لەوان دادەنێشت.

(عائیشە) دەلیت: پێغەمبەر ﷺ بەدەستی خۆی نەعلەکانی پاکدەکردەوه جلەکانی خۆی دەدوریهوه ، بەدەستی خۆی لە مالهکەدا کارەکانی دەکرد ، وەکو هەرکەسیکی ئاسایی جلەکانی خۆی چاک دەکردو شیری دەدۆشی و خۆی خزمەتی خۆی دەکرد.^۱

لە هەموو کەس زیاتر بەوفا بوو لەگەڵ پەیمانەکانیدا ، زیاتر بوو لە سیلەیی رەحمدا ، گەورەتر بوو لە بەزەیی هاتنەوهدا بەخەلکی دا ، لە هەموو کەس زیاتر خوشخوان بوو ، لە هەموو کەس زیاتر دورو بوو لە بەدخوییەوه ، دەم پێس و هەرزە گۆو نەفرەتکەر نەبوو ، لە بازاردا دەنگی بەرز نەدەکردەوه ، لە پاداشتی خراپەدا چاکەیی دەکرد ، لێبوردەو چاپۆشیکەر بوو ، ڕینگەیی نەدەدا کەس لە دوایهوه بپوات ، لەکاتی خواردن و دانشتندا فیزی نەدەکرد بەسەر خزمەتگوزارو غولامەکانیدا ، هەرکەسیک خزمەتی بکردایه زۆر خزمەتی دەکرد ، هەرگیز بە خزمەتگوزارەکەیی نەوتووو ئۆف لە دەستت ، هەرگیز سەرزەنشتی خزمەتگوزارەکەیی نەکردووو لەسەر کردن یان نەکردنی کاریک ، حەزی بەدانیشتن بوو لەگەڵ هەژاراندا ، شوین تەرمەکانیان دەکەوت ، بەچاوی کەمەوه سەیری هیچ نەدارینکی نەدەکرد لەبەر هەژاریی.

لە یەکیک لە سەفەرەکانیدا فەرمانی دا بە سەربرینی مەڕیک ، پیاویک وتی:
من سەری دەپریم. یەکیکی تر وتی: من کەولی دەکەم. یەکیکی تریش وتی: من لێی دەنێم.

ئەویش فەرمووی: منیش چیلکەو دارتان بۆ کۆدەکەمەوه. وتیان: نەخێر
پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمە کارەکەیی تۆ دەکەین. فەرمووی: دەزانم کە ئێوه کاری من

^۱ / هەمان سەرچاوه ۵۲۰/۲.

دەكەن ، بەلام پېم ناخۆشە خۆم لە ئىوہ جيا بکەمەوہ ، خواى مەزن پېنى ناخۆشە
يەكک لەبەندەکانى خۆى لەھاوہلەکانى جيا بکاتەوہ . بۆيە ھەستا و دارو چيلکەى
کۆکردەوہ.^۱

با بزانين (ھندى کچى (ابى ھالە) چۆن وەسفى پيغەمبەرمان بۆ دەکات ﷺ
(ھند) دەليّت: پيغەمبەر ﷺ ھەميشە لە حالەتى خەمىكى قولدا بوو ، بىرکردنەوہى
بەردەوامى ھەبوو ، ھەوانەوہى نەبوو ، بەپيى پيويست قسەى دەکرد ، بى دەنگى
زۆر بوو ، بە گەرووى کۆتايى بەرستە دەھيئا ، نەك بەئەملاولای دەمى ، كورت و
كرمانچ قسەى دەکرد ، رستە رستە قسەى دەدوا بىكەم و كورتى و زيادەپرەوى ،
پرەوشت بەرز بوو ، نە رەق و نە شل پرەبوو ، بەھەموو نيعمەتيكى دەزانى ،
باكەميش بوایە ، باسى ھىچى بە خراپە نەدەکرد ، بەخراپ باسى ھىچ خواردنيكى
بەچاك و خراپ نەدەکرد ، لەتوورپەيىدا نەدەمرکايەوہ تامافى ئەوشتەى وەرنەگرتايە
كە بۆى توورپە بووہ . ھەرگيز بۆ نەفسى خۆى تورە نەدەبوو ، كە ئاماژەى دەکرد
بەھەموو دەستى ئىشارەتى دەدا ، ئەگەر سەرى سوورپمايە لە شتيك ، دەستى ئەم
ديوو ئەو ديوو دەکرد ، ئەگەر بىزار بوایە پشتى ھەلدەکرد ، ئەگەر دلى خۆشبوايە
پرەوى دەكرايەوہ ، زۆرتريىن حالەتى پيکەنينى زەردەخەنە بوو.

زمانى دەگرت مەگەر لەشتيک خۆى مەبەستى بوایە ، ھۆگرى ھاوہلانى بوو
(لييان جيانەدەبووہ ، ريزى لەگەوہى ھەموو خيلىك دەگرت و دەيکردەوہ بە
سەرۆكى خيلىكەى خۆى ، پيش ئەوہى پرەوبەپرەوى ھەركەسيك بيتەوہ ئاگادارى
دەکردەوہ.

ھەوالى ھاوہلانى دەپرسى ، ھەوالى كەسانىكى لە كەسانى تر دەپرسى ،
ئافەرينى چاكەى دەکرد ، سەرزەنشتى خراپەشى دەکرد ، ميانجيگەر بوو ،
پاجياواز نەبوو ، ئەوہندە گووى نەدەخەواند بىزاريى و بيتاقەتى دروست كات ،
ئامادەگى بۆ ھەموو حالەتيك ھەبوو ، لە ھەقدا كەم و كوپ نەبوو ، لەوہ تينەدەپرەى
(ئەوانەى ليىوہ نزىك بوون باشتريىن كەسى ناو خەلك بوون ، باشترييان لای ئەو
ئەوانە بوون كە زۆرتەر ئامۆزگارى دەکرد ، گەورەتريىن كەسيان بەلایەوہ ئەوہيان
بوو كە بەباشتريىن شيوہ بەدەمەوہ چوون و پشتيوانى خەلكيان دەکرد.

ههستان و دانیشتنی بهیادی خواوه بوو ، شوینی تایبه تی نه بوو بۆ دانیشتن ، بۆ ههه مه جلیسینک بچوایه گه یشته کوئی له ویدا داده نیشت ، هه ره به وهش فه رمانی ده دا ، مافی به هاو نشینانی خۆی ده دا ، تا هیج یه کیکیان هه ست به وه نه کات که ریزی یه کیکیان ده دا به سه ره یه کیکی تردا ، هه رکه سینک بۆ پیویستی هه به اتایه خزمه تی ، له گه لیدا ده چوو هه تا ئه و بێتاقه ت ده بوو ده رۆیشت. هه ره که سینکیش داوای شتیکی ئی بکردایه به وته یه کی جوان یان کارئاسانی هه وه لامی ده دایه وه ، ره وش به رزی و ره وخۆشیه که ئی به شی هه موو که سینکی ده کرد ، بوو بوو به باوکی خه لک ، له خزمه تیدا ئه وانیش بوو بوونه دۆست و نزیک ، به ته قواو بوون و ریزی قه دریان هه بوو ، مه جلیسی پیغه مه بهر ﷺ هه مووی ئارامیی و شه رم و دان به خۆدا گرتن و سپارده ناسی بوو ، ده نگی تیدا به رز نه ده کرایه وه ، زیاده ره وی تیدا نه ده کرا ، سۆزدارییان له گه ل یه کتردا به له خواترسان ده کرد ، پرزیان له گه وه ده گرت ، به زه بیان به بچوکدا ده ها ته وه و ، پینداویستی خه لکیان دا بین ده کردو هۆگری خه لکی غه ربه یان ده کرد.

هه میشه پیغه مه بهر ﷺ ره وخۆش ، ئاسانگیر ، دلنه رم بوو ، توندو ره ق و ده نگه ده نگه ره هه رزه گۆو ره خنه گرو بۆله بۆلکه ره نه بوو ، شایه ره پیا هه لده ره نه بوو ، هه رشتیکی به دل نه بوایه پشتگوئی ده خست و لینی ئاومید نه ده بوو ، وازی له سی شت هی نا بوو: ریا بازی ، زۆر وتن ، خۆخستنه ناو باسی خه لک. سی شتی خه لکیشی وازی ئی هی نا بوو: باس نه کردنی خراپه ی خه لک ، عه یبه نه وتنی خه لک. به داوی عه یبه گه رانیاندا ، له شتی کدا قسه ی ده کرد که ئومیدی پاداشتی پیی هه بوایه. که قسه ی ده کرد هاوخوانانی بیده نگ ده بوون و گوئیان ده گرت ، که بیده نگ ده بوو ئه نجا قسه یان ده کرد ، له حزوریدا شه ره قسه یان نه ده کرد ، له خزمه تیدا هه رکه سینک قسه ی بکردایه بیده نگ ده بوون تا ئی ده بوه وه ، قسه یان قسه ی یه که میانه ، به شتی ک پیده که ئی که ئه وانیش پیی پی بکه ئن ، به شتی ک سه ری سو رده ما که ئه وانیش وابو نایه ، که سی غه ربه که ده ها ت و قسه ی ره قی ده کرد ، ئارامی له سه ره ده گرت و ئازاری نه ده داو ده یفه رموو: ئه گه ره که سینکتان دی پیویستی پیتان هه بوو بۆی جیبه جی بکه ن. سو پاسی ئه و که سه ی ده کرد چا که یه کی له گه لدا بکردایه.^۱

^۱ / بېروانه (شفاء) نووسینی (القاضي عياض) ۱/ ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶. هه ره ها بېروانه (شمائل الترمذي).

(خارجہ) ی کوپی (زید) دہلئت: پیغمبرؐی خوا ﷺ له مه جلیسدا بهرِیزترین کهس بوو، زورکه م قسه ی ده کرد ، پیویست نه بوايه قسه ی نه ده کرد ، همرکه سیك به ناشیرینی قسه ی له گه لدا بگردایه تهنه ا پشتی تیده کرد ، پیکه نینی تهنه زهرده خنه بوو ، قسه کانی رسته رسته و به پیژ بوو ، زیاده روی و کهم و کورتی تیدا نه بوو ، هاوه لانیشی له خزمه تیدا تهنه به زهرده خنه پیده که نین ، وه کو پیژدانان و قهر زانینیک بو پیغمبر ﷺ^۱.

پیغمبر ﷺ سهرجم سیفاتی مروقی تیروته وای تیدا بوو، خودا پهروه رده ی کردبوو، باش پهروه رده ی کردبوو، تاوه کو وه سف و سه نایه ک بانگی ده کات و ده فره مویت: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ القلم/۴. ئەم سیفه ته جوانانه بوو خه لکی ناشوفته ی ئەو زاته پیروژه کردبوو ، له دلاندا شیرینی کردبوو ، کردبوویه سهرکرده یه دلانی بولای خو ی که مهنه کیش ده کرد ، مله وپی خیله که ی نهرم کردو وای ئی کردن پؤل پؤل بیته ناو ئایینی پیروزی ئیسلامه وه.

ئەو سیفه تانه ش که باسما ن کرد چهنه باسیکی کهم بوون له دیمه نه کامل و تیرو ته و اووه کانی پیغمبر ﷺ ، به لام زاتی ئەو حه قیقه ته ئەوه شتیکه به هیچ ده رک نا کریت ، کئ ده توانیت له ناخی که سیك تیبگات که له ته و اویدا گه یشت بیته چله پویه ، به نووری پهروه رده گاری پو شن بوو بیته وه ، وای ئی هات بیت ره وشتی بیته یه ک پارچه قورئان ؟

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.
اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.

کۆچی ۱۳۹۶/۱۱/۱۲

زایینی ۱۹۷۶/۱۱/۶

صَيِّدُ الرَّحْمَنِ الْمُبَارَكُورِي

زانکۆی سه نه فی (بنارس) / هیندستان

^۱ / هه مان سه رچاوه ۱/۱۰۷.

سہرچاوه کان

گرنکرتین مہرجہ عہکان:

- (۱) (اخبار الکرام باخبار المسجد الحرام، شہاب الدین احمد بن محمد الاسدي المکی، (۱۰۶۶) ی کوچی، چابی سہلہ فی، بنارس/ ہیندستان، ۱۲۹۶/ ۱۹۷۶ ز.
- (۲) (الادب المفرد، محمد بن اسماعیل البخاری (۲۵۶ ک)، چابی نہستہ نیول، ۱۲۰۴ ک.
- (۳) (الإعلام، خیر الدین الزرکلی، چابی دوہم. قاہرہ، ۱۹۵۴ ز.
- (۴) (البدایہ والنہایہ، اسماعیل بن کثیر الدمشقی، چاپخانہی (السعادة)، میسر، ۱۹۳۲ ز.
- (۵) (بلوغ المرام من أدلة الأحكام، احمد بن حجر العسقلانی، (۷۷۲ - ۷۸۴ ک)، چاپخانہی (القیومی)، کانپور/ ہیندستان، ۱۲۲۲ ک.
- (۶) (تاریخ ارض القرآن، السید سلیمان الندوی، ۱۲۷۲ ک، معارف، بریس اعظم کدہ/ ہیندستان، ۱۹۵۵ ز، چابی چوارہم.
- (۷) (تاریخ الإسلام، شاہ نکبہر خان نہجیب ٹابادی، کتیبخانہی رحمت دیوبند یوئی/ ہیندستان.
- (۸) (تاریخ الامم والملوک.
- (۹) (تاریخ عمر بن الخطاب، أبو الفرج عبدالرحمن بن الجوزي.
- (۱۰) (تحفة الأحوذی، أبو العلي عبدالرحمن المباركفوری (۱۲۵۳ ک - ۱۹۳۵ ز)، (جید برقی برسی)، دہلی/ ہیندستان، ۱۲۴۶ - ۱۳۵۳ ک.
- (۱۱) (تفسیر ابن کثیر، اسماعیل بن کثیر الدمشقی.
- (۱۲) (تفہم القرآن، پروفیسور (أبو الأعلى المودودي)، مرکزی مکتبہ جماعت اسلامی/ ہیندستان.
- (۱۳) (تلقیح مفہوم اہل الأثر، أبو الفرج عبدالرحمن بن الجوزي، (۵۹۷ ک)، (جید برقی برسی)، دہلی/ ہیندستان.
- (۱۴) (جامع الترمذی، أبو عيسى محمد بن عيسى الترمذی، (۲۰۹ ک - ۲۷۹ ک)، کتیبخانہی رھشیدیہ لہ دہلی/ ہیندستان.
- (۱۵) (الجهاد في الإسلام، (أوردو)، پروفیسور (أبو الأعلى المودودي)، اسلامک بلیکشنز لمید لاہور (پاکستان)، چابی چوارہم، ۱۹۶۷ ز.
- (۱۶) (خلاصة السير، رجب الدین أبو جعفر احمد بن عبد اللہ الطبري ۶۷۴ ک، (دلی برنٹیک برسی دہلی)، ہیندستان، ۱۳۴۳ ک.
- (۱۷) (رحمة للعالمين، محمد سلیمان سلمان المنصورفوری، (۱۹۳۰ ز)، حنیف/ بکدیودی.
- (۱۸) (رسول اکرم کی سیاسی زندگی، دکتور حمید اللہ، باریس (سالم کمیونی) دینیدیوبی/ ہیندستان/ ۱۹۶۳ ک.
- (۱۹) (الروض الأنف، أبو القاسم عبدالرحمن بن عبد اللہ الہیلی (۵۰۸ - ۵۸۱ ک)، چاپخانہی جمالی، میسر، ۱۳۳۲ ک، ۱۹۱۴ ز.
- (۲۰) (زاد المعاد، شمس الدین ابو عبد اللہ محمد بن بکر بن ایوب المعروف بابن القيم، (۶۹۱ - ۷۵۱ ک).
- (۲۱) (سفر التکوین.

- (۲۲) سنن ابن ماجه، ابو عبدالله محمد بن يزيد ابن ماجة القزوينى (۲۰۹ - ۲۷۳ك).
- (۲۳) سنن ابى داود، ابو داود سليمان بن الأشعث السجستانى (۲۰۲ - ۲۷۵ك)، ج ۱، چاپخانهى مهجيدى، كانفور/ هيندستان، ۱۳۷۵ك، كتيبخانهى رهمى (ديوبنديوبى)/ هيندستان.
- (۲۴) سنن النسائى، ابو عبدالرحمن احمد بن شعيب النسائى (۲۱۵ - ۳۰۳ك)، كتيبخانهى سهله فى، لاهور/ پاكستان.
- (۲۵) السيرة الحلبية، ابن برهان الدين.
- (۲۶) السيرة النبوية، ابو محمد عبدالملك بن هشام بن ايوب الحميرى (۲۱۳ يان ۲۱۸ك)، ۱۹۵۵ز.
- (۲۷) شرح شذور الذهب، ابو محمد عبدالله جمال الدين بن يوسف المعروف بابن هشام الانصارى (۷۶۱-۷۰۸).
- (۲۸) شرح صحيح مسلم، ابو زكريا محى الدين بن شرف النووي (۶۷۶ك)، كتيبخانهى رهشيدى، دهلى/ هيندستان، ۱۳۷۶ك.
- (۲۹) شرح المواهب الدنية، الزرقانى، نوسخه كى كونه، سه رها تاكاني داخوره.
- (۳۰) الشفا بتعريف حقوق المصطفى، القاضي عياض، چاپخانهى عوسمانى، نهسته مبول، ۱۳۱۲ك.
- (۳۱) صحيح البخارى، محمد بن اسماعيل البخارى (۲۵۶ك)، كتيبخانهى رهمى، ديوبند/ الهند، ۱۳۸۴ - ۱۳۸۷ك.
- (۳۲) صحيح مسلم، مسلم بن الحجاج القشيري، كتيبخانهى رهشيدى، دهلى/ هيندستان، ۱۳۷۶ك.
- (۳۳) صحيفة حقيق.
- (۳۴) صلح الحديبية، محمد بن احمد باشميل، چاپى دووهم/ دار الفكر، ۱۳۹۱ك - ۱۹۷۱ز.
- (۳۵) الطبقات الكبرى، محمد بن سعيد، چاپخانهى بريل/ ليدن، ۱۴۲۲ز.
- (۳۶) عون المعبود شرح ابى داود، ابو الطيب شمس الحق العظيم آبادى، چاپى يه كه، هيندستان.
- (۳۷) غزوة احد، محمد احمد باشميل، چاپى دووهم.
- (۳۸) غزوة بدر الكبرى، محمد احمد باشميل، چاپى سنيهم، ۱۳۷۶ك - ۱۹۷۶ز.
- (۳۹) غزوة خيبر، محمد احمد باشميل، چاپى دووهم، دار الفكر، ۱۳۹۱ك - ۱۹۷۱ز.
- (۴۰) غزوة بني قريظة، محمد احمد باشميل، چاپى يه كه، ۱۳۷۶ك - ۱۹۶۶ز.
- (۴۱) فتح البارى، احمد بن على بن حجر العسقلانى (۷۷۳ - ۸۵۲ك).
- (۴۲) فقه السيرة، محمد الغزالي، دار الكتاب العربى، ميسر، چاپى دووهم، ۱۳۷۵ك - ۱۹۵۵ز.
- (۴۳) في ظلال القرآن، سيد قطب.
- (۴۴) القرآن الكريم.
- (۴۵) قلب جزيرة العرب، فؤاد حمزة.
- (۴۶) ماذا خسر العالم باخطا المسلمين، سهيد نه بولحه سنى نه دهوى، قاهره، ۱۳۸۱ك - ۱۹۶۱ز.
- (۴۷) محاضرات تاريخ الامم الإسلامية، شيخ موحه ممد خضرى بهگ، ۱۳۸۲ك.
- (۴۸) مختصر سيرة الرسول، شيخ الإسلام محمد بن عبدالوهاب التميمى النجدى، (م/ ۱۲۰۶).

- (٤٩) مختصر سيرة الرسول، الشيخ عبدالله بن محمد النجدي آل الشيخ، (م/ ميس)، ١٢٤٢ك.
- (٥٠) مدارك التنزيل، تفسير النسفي، النسفي.
- (٥١) مرقاة المصابيح، ج ٢، الشيخ ابو الحسن عبيدالله الرحمانى المباركفوري ، نامى بريس لکنؤ/
هيندستان ، ١٣٧٨ك - ١٩٥٨ز.
- (٥٢) مروج الذهب ، ابو الحسن علي المسعودي، چاپخانهى (الشرق الإسلاميه)، قاهره.
- (٥٣) المستدرک، ابو عبدالله محمدالحاکم النيسابورى، (دائرة المعارف العثمانية)، حيدر آباد/ هيندستان.
- (٥٤) مسند احمد، الإمام أحمد بن حنبل الشيباني، ٢٦٤ك.
- (٥٥) مسند الدارمي، أبو محمد عبدالله بن عبدالرحمن الدارمي، ١٨١ - ٢٥٥ك.
- (٥٦) مشكاة المصابيح، ولي الدين محمد بن عبيدالله التبريزي، كتيبخانهى رحيميه، ديوبنديوبى/
هيندستان.
- (٥٧) معجم البلدان، ياقوت الحموي.
- (٥٨) المواهب الدينية، قسطلاني.
- (٥٩) موطأ الإمام مالك، الإمام مالك بن انس الأصبحي (م ١٦٩ك)، كتيبخانهى رحيميه،
ديوبنديوبى/ هيندستان.
- (٦٠) وفاء الوفاء، على بن أحمد السهمودي .

فەرھەنگۆکی کتیبەکە

بابەت

لایەرە

- وتەى بەرپز شىخ موحەممەد على حەرمكان ۳
وتەى نووسەر ۷

جێكەوتەى عەرەب و تیرەكانى

- شونىنى عەرەب ۹
تیرەكانى عەرەب ۱۰
حوكمدارى و مېرئشینایەتى لەناو عەرەبدا ۱۷
مەلىكى یەمەن ۱۸
مەلىكى حیرە ۲۱
مەلىكى شام ۲۳
مېرئشینى لە حىجازدا ۲۴
فەرمانرەواىى لە ناوچەكانى ترى عەرەب نشیندا ۳۱
بارودۆخى سیاسى ۳۳
نایینەكانى عەرەب ۳۳
بارودۆخى نایینى ۴۲

چەند دیمەنىك لە كۆمەلگای عەرەبى

- سەردەمى ئەلھامى ۴۳
بارودۆخى كۆمەلایەتى ۴۳
بارودۆخى نابوورى ۴۶
دەشت ۴۷

دەچەلەكى پێغەمبەر ﷺ و بنەمالەكەى

- دەچەلەكى پێغەمبەر ﷺ ۵۰
بنەمالەى پێغەمبەرئى ۵۱
لە دایك بوون و چل ساڵ پێش پێغەمبەرئى ۵۸
لە دایك بوون ۵۸
لەناو (بنى سعد) ۵۹
بەرمو دایكە بەسۆزەكەى ۶۲
بەرمو لای باپیرە سۆزدارەكەى ۶۲
بۆ نامیزی مامە بە بەزەییەكەى ۶۳
داواى باران بارینی پى دىمەن ۶۳
بووچەیرانى راھیب ۶۴
جەنگى فوججار (الفجار) ۶۴
پەیمانى (فضول) ۶۵
ژیانى كۆنەمورى ۶۶

٦٦	خوایزینی خەدیجە (پەزای خوای ئی بیت)
٦٨	بنیاتنانی کابە و کێشە ئاویژیوانیە کە
٧٠	ژیننامەیەکی خیرای پێش بوون بە پێغەمبەر ﷺ
٧٢	نەشکەوتی (حەراو) و سێبەری پێغەمبەریتی و پەیمانی ئاسمان
٧٣	جبریل ﷺ بە نیاگاو دایە بەزیت
٧٧	پێچرانی وەحی
٧٧	جبریل جاریکی تر وەحی دەهینیتە خوارمە
٧٨	چەندێک باسێک لە ڕوونکردنەوەی بەشەکانی وەحیدا
٨٠	فەرمانی بانگەوازکردن بۆلای خواوەند ، باسەکانی
٨٣	ڕۆل و قوناغەکانی بانگەواز

قوناغی یەكەم:

جیهادی بانگەواز

سێ ساڵ بەسەر بانگەوازی نەینیدا

٨٥	نەوی یەكەم
٨٧	نۆیژ
٨٨	هەوانە کە بە سەرچەمیی دەگاتە قورەیش

قوناغی دووم:

بانگەواز بە ئاشکرا

یەكەم فەرمانی .. ئاشکرا کردنی بانگەواز

٩٠	بانگەواز لە نیو خزماندا
٩٢	نەسەر کێوی سەفا
٩٣	بەدەنگی بەرز گوتنی حەق و دژەکاری موشریکان
٩٤	شانیدی قورەیش بۆ لای نەبو تالیب
٩٤	نەنجوومەتی ڕاویژکاریی پێگە گرتن لە حاجیان بۆ گۆی نەگرتن لە بانگەواز
٩٧	چەند شینوازیکی بۆ ڕوویە ڕوویو نەوی بانگەواز
١٠٠	نەشکە تەجەدان
١٠٨	مانە کە نە ڕەفەم
١٠٩	کۆچی یەكەم بەرمو حەبەشە
١١٣	داویکی قورەیش بۆ کۆچکەرانی حەبەشە
١١٥	قورەیش هەربەشە لە (ابوطالب) دەگات
١١٦	جاریکی تر قورەیش لە بەردەم (ابوطالب) ١
١١٦	بیرۆکە ستمەکاران بۆ نەوا بەردنی پێغەمبەر ﷺ
١١٩	موسولمان یوونی (حەمزە) ﷺ
١٣٠	موسولمان یوونی (عوەمر ای کۆری) (خەطاب) ﷺ
١٣٥	نۆینەری قورەیش لە بەردەم پێغەمبەری خوادا ﷺ

۱۲۷	(نه‌بو طالب) (به‌نی هاشم) و (به‌نی عبدالطلب) کۆدمکاتهوه
۱۲۸	په‌یوه‌ندی دابرینی گشتی
۱۲۸	په‌یماننامه‌ی ستم و ده‌ست درزی
۱۲۹	سن سال نه‌شیوی (ابو طالب) دا
۱۳۰	هه‌لوه‌شاندنه‌وی په‌ره‌ی په‌یمان‌ه‌که
۱۳۲	دواین شاندی قوره‌یش بۆ لای (ابو طالب)

سالی ماته‌مینی

۱۳۴	کۆچی دوابی نه‌بو طالب
۱۳۵	دوا مائناوایی (خدیجه)
۱۳۶	دابارینی خه‌مه‌کان
۱۳۷	خوارینی (سووه‌ی کچی) (زمعه)
۱۳۷	هویه‌کانی دان به‌خۆدا گرتن و دل قایم بوون

قوناخی سییه‌م :

بانگه‌وازی نیسلام له‌ دهره‌وی مه‌که‌که

۱۴۷	په‌مه‌به‌ر ﷺ له‌ (طائف)
۱۵۲	بانگ کردنی خیل و تاکه‌کان بۆ نیسلام
۱۵۲	نه‌و خیلانه‌ی باسی نیسلامی بۆ کردن
۱۵۳	نیماندارانی خه‌لکی مه‌که‌که
۱۵۸	شه‌ش شه‌بای هینک له‌ خاکی (په‌پریب) وه
۱۶۰	خواستنی (عایشه) له‌لایهن په‌مه‌به‌روه ﷺ
۱۶۰	شه‌وره‌وی و بلند بوونه‌وه
۱۶۷	به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی یه‌که‌م
۱۶۸	نوینه‌ری نیسلام له‌ مه‌دینه‌دا
۱۶۸	سه‌رکه‌وتنیکی که‌م وینه
۱۷۱	به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی دووم
۱۷۲	{ سه‌ره‌تای گه‌توگۆو نیکدانه‌وی (العباس) بۆ مه‌ترسی به‌رپرسیاریتی‌ه‌که }
۱۷۳	به‌نده‌کانی به‌یعه‌ته‌که
۱۷۴	جه‌خت کرده‌وه له‌سه‌ر مه‌ترسیداریتی به‌یعه‌ته‌که
۱۷۵	به‌ستنی به‌یعه‌ته‌که
۱۷۵	دوانزه نه‌قیبه‌که
۱۷۵	نه‌قیبه‌کانی خه‌زرج
۱۷۶	نه‌قیبه‌کانی نه‌وس
۱۷۶	فیلبازیک په‌یمان‌ه‌که ناشکرا ده‌کات
۱۷۷	نامادگی نه‌نسه‌رمه‌کان بۆ لیدانی قوره‌یش
۱۷۷	قوره‌یش ناره‌زایی دهره‌به‌ریت بۆ سه‌ره‌که‌کانی (یثرب)

۱۷۸	دنیای بپوونی ههوانه که لای قوریش و پادودوانی به یعدتدمران
۱۷۹	سه رهاکانی کۆچ
۱۸۲	له (دار الندوه) (پهلهمانی قوریش)
۱۸۴	قسه و یاسی پهلهمانی و یه کدهنگی له سه ر بریارکی زالمانه بۆ شه هیدکردنی ییغه مبه ر
۱۸۵	کۆچکردنی ییغه مبه ر
۱۸۶	گه مارۆدانى ماله که ی ییغه مبه ر
۱۸۷	ییغه مبه ر ماله که ی به جى ده یلیت
۱۸۸	له ماله که وه بۆ نه شکه وت
۱۸۸	له ناو نه شکه وتدا
۱۹۰	که وتنه پى به رمو مه دینه
۱۹۶	دابه زین له (قباء)
۱۹۸	چوونه ناو مه دینه

ژیان له ناو مه دینه دا

قوناغی به که م :

۲۰۱	بارودوخى نه و کاته ی مه دینه له کاتى کۆچکردنه که دا
۲۰۹	بنیاتنانى کۆمه لگایه کی نوئى
۲۱۰	بنیاتنانى مرگه وتى ییغه مبه ر
۲۱۱	به برا کردنى موسولمانانه کان
۲۱۲	به لگه نامه ی هاو په یمانیتى نیسلامی
۲۱۵	کاریگه رى هۆ دموونییه کان له کۆمه لگادا
۲۱۸	په یماننامه یه که نه گه ن جوله که دا
۲۱۹	به نه ده کانى په یماننامه که
	خه باتى خوینناوى شه ر فرۆشتنى قوریش به موسولمانه کان له دواى کۆچومو
۲۲۰	په یوه ندی کردنیان به (عبدالله ی کورى) (ابى) یه وه
۲۲۱	پاگه یاندى رینگه گرتن له زیاره تى کابه
۲۲۱	قوریش هه رشه له کۆچکه ران ده کات
۲۲۲	مۆله تدا به شه رکردن
۲۲۴	غه زاو سريه کانى پيش به در

غه زای گه وره ی به در

(به که م جهنگی به کلاکه رموه ی نیسلام)

۲۲۲	هۆیه کانى غه زا که
۲۲۲	هیزى سوپای سوپای نیسلام و دابه شکردنى سه رکر دایه تیه کان
۲۲۳	سوپای نیسلام به رمو به در ده جونییت
۲۲۴	جارده ریک له مه که که دا
۲۳۴	خه لکی مه که که خوینان ساز ده که ن بۆ شه ر
۲۳۴	ژماره ی سوپای مه که که

۲۳۵	گىرۇگرفتى ھۈزەكانى (بنى بكر)
۲۳۵	سوپاي مەككە دەگەۋىتتە جوۋلە
۲۳۵	كاروانەكە دىرباز دەبىت
۲۳۶	بىرىزدانى سوپاي مەككە بەگەرەنەۋە دىرۋىت دوۋىرەمكى تىيىدا
۲۳۶	تەنگاۋى ھەئىۋىستى سوپاي ئىسلامى
۲۳۷	نەنجۈمەنى راۋىزكارى
۲۳۸	سوپاي ئىسلام دىرۋە بەرۋىستى دەمات
۲۳۹	پىغەمبەر ﷺ ھەلدەستىت بەرۋىستىكى دىدەۋانى
۲۴۰	بەدەستىستى گىرگىزىن زانىيازى لەبارەى سوپاكەى مەككەۋە
۲۴۱	باران بارىن
۲۴۱	سوپاي ئىسلامى پىشروى دەمات بۇگىرگىزىن خانە سەربازىيەكان
۲۴۱	بىنكەى سەركىرەدەپەتى
۲۴۲	سازدانى سوپاكەۋە سەركىرەدەپەتى شو
۲۴۳	سوپاي مەككە لە مەيدانى شەرداۋ كەۋىتتەۋەى دوۋىرەمكى لەناۋىياندە
۲۴۵	ھەردوۋ سوپاكە لە يەكتر دەردەكەۋىتن
۲۴۶	كاتى سىرو يەكەمىن سوۋىتەمەنى جەنگ
۲۴۶	شەپەشمىز
۲۴۷	شالۋى گىشتى
۲۴۸	پىغەمبەر ﷺ لە خوا دەپارەتتەۋە
۲۴۸	دەبەزىنى فرىشتەكان
۲۴۹	ھىرشى دژۋانە
۲۵۰	ئىبلىس لە گۆرەپانى جەنگ پاشەكشە دەمات
۲۵۱	شكىستى كەمەرشكىن
۲۵۱	مانەۋەى (ابو جەل)
۲۵۱	كوژدانى (ابو جەل)
۲۵۲	چەند دىمەنىكى ئىمانىنى لەو جەنگەدا
۲۵۷	تەرمەكانى ھەردوۋلا
۲۵۸	مەككە ھەۋالى زىركەۋىتتەكەى پىن دەمات
۲۶۰	مەدىنە ھەۋالى سەركەۋىتنى پىندەمات
۲۶۱	سوپاكەى پىغەمبەر ﷺ بەرمە مەدىنە بەرۋى دەگەۋىت
۲۶۲	شانەمەكانى پىرۋىيى
۲۶۳	مەسەلەى دىلەكان
۲۶۵	قورقان لەبارەى شەركەۋە دەمات
۲۶۷	چالاكى سەربازى لەنىۋان بەدرو نوحوددا
۲۶۸	غەزەى (بنى سليم) لە (كەلە)
۲۶۹	پىلاننىك بۇ تىرۋر كەردى پىغەمبەر ﷺ
۲۷۱	غەزەى (بنو قىنقاع)

۲۷۱	نمونونه يک له فرتوښلی جولمکه
۲۷۲	بنی قینقاع) په یمان دمشکینن
۲۷۵	نابلوقه دان و خوږه دمهسته ودان و دمرکردن
۲۷۶	غه زای قنوت (سویق)
۲۷۷	غه زای (ذی امر)
۲۷۷	کوشتنی (کعب ای کورې (أشرف)
۲۸۲	غه زای (بهران)
۲۸۲	سریه ی (زید ای کورې (حارثه)
۲۸۴	(غه زای نوحود) و خو ناماده کردنی قوریش بوشهری توله سین
۲۸۵	ژمارو سرگردایه تی سوپای قوریش
۲۸۵	سوپای مهککه دمکه ویتنه جولنه
۲۸۶	هه والگریه کانی پیغه مېهر ❦
۲۸۶	خوناماده کردنی موسونمانان بوشهالتی ناکاو
۲۸۶	سوپای مهککه بهرمو قه لاکانی مه دینه دمکه ویتنه ری
۲۸۷	نه نجومه منی راوړنکاری پیکیات بوشهالتی نه خشی بهرگریی کردن
۲۸۸	بهش بهشکردنی سوپای نیسلام و دهرچوونی بوشهالتی جهنگ
۲۸۹	نمایش کردنی سوپاکه
۲۹۰	مانه وه له نیوان نوحود مه دینه دا
۲۹۰	یاخی بوونی (عبدالله ای کورې (ابی) و هاوریکانی
۲۹۲	پاشماوی سوپای نیسلام بهرمو نوحود
۲۹۲	نه خشی بهرگری
۲۹۴	پیغه مېهر ❦ گیانی نازایه تی دهکا به بهری سوپاکه یدا
۲۹۴	ریکخستنی سوپاکه ی مهککه
۲۹۵	مانوړنکی سیاهیه له لایه ن قوریشیه وه
۲۹۶	هه وله کانی ژناتی قوریش له دل گهرم کردندا
۲۹۶	یه که م سووته منی جهنگه
۲۹۷	گهرم بوونی جهنگ له دهوری نالا هه لگرمکه و له ناویردنی
۲۹۸	شهر له شوننه کانی تردا
۲۹۹	کوژرانی شیر خوا (حمزه ای کورې (عبدالمطلب)
۳۰۰	بالادست بوون به سر رموشه که دا
۳۰۰	له نامیزی ژنه وه بوشهالتی بریسکه ی شمیریو یم
۳۰۱	پشکی تیرهاوړنکان له شهرمکه دا
۳۰۱	شکست خواردنی سوپای موشریکان
۳۰۲	هه له گهرمکه ی تیرهاوړن
۳۰۳	(خالد ای کورې (ولید) هه لدهستی به نابلوقه دانی سوپای نیسلامی
۳۰۳	هه لویستی نه بهردانه ی پیغه مېهر ❦ له بهر دم نابلوقه که دا
۳۰۴	پهرته وازه بوونی موسونمانه کان له مه دانی شهردا

۳۰۶	گهرم بیوونی شهر بهدموری پیغه مبهردا
۳۰۷	ناخوشتین کات له ژبانی پیغه مبهردا
۳۱۰	سهره تاي کزبونونه وی هاوه لان بهدموری پیغه مبهردا
۳۱۱	زیاد بیوونی فشاری موشریکان
۳۱۳	قاره مانیتی کهم وینه
۳۱۴	بلاویوونه وی هواوانی شهید بیوونی پیغه مبهردا و کاریگری له سر جهنگه که
۳۱۴	پیغه مبهردا بهردمواوه له جهنگ و هلوئسته که وی و مرگرتوه
۳۱۵	کوژزانی (ابی) کوپی (خلف)
۳۱۶	(طلحة) پیغه مبهردا هلدسته تینیتوه
۳۱۶	دوا هیرشی موشریکان
۳۱۷	شیناندنی جهسته ی شهید مکان
۳۱۷	رادی ناماده بی پانه وانه موسلمانان بو شهرکردن تا کوتایی جهنگه که
۳۱۸	پاش گیشتنی پیغه مبهردا به لا پالی شاخه که
۳۱۹	خوشا بیوونی (ابو سفیان) دوی جهنگه که و قسه کردنی له گهل عومهردا
۳۲۰	به دینیی بهیه که گیشتنه وه له بهردا
۳۲۰	دنیا بیوون له هلوئستی موشریکان
۳۲۱	گه بان بهدوی شهید و بریندار مکاندا
۳۲۲	کوگردنوه وی شهیده کان و نه سپرده کردنیان
۳۲۴	پیغه مبهردا و مسف و سه نای خوا دهکات و ده پاریتوه
۳۲۴	گه رانه وه بو مه دینه و هلوئستی پر له خوشه ویستی و بو خوا بیون
۳۲۶	پیغه مبهردا دهکاتوه مه دینه
۳۲۶	ژماره ی کوژزوانی هردوولا
۳۲۶	حاله تی ناناسایی له ناو مه دینه دا
۳۲۷	غه زای (حمراء الاسد)
۳۲۳	قورنن له باری جهنگه که وه دموی
۳۲۳	حیکمت و وانه کانی جهنگی نوحود
۳۲۴	سریه و نیراومکان نیوان (نوحود) و (نه حزاب)
۳۲۵	سریه (ابو سلمه)
۳۲۵	ناردنی (عبدالله ای کوپی) (انیس)
۳۲۶	شانده مکانی (ره جیع)
۳۲۸	کاره ساتی بیری (مونه)
۳۴۰	غه زای (بنو النضیر)
۳۴۴	غه زای نه جد
۳۴۶	غه زای بهدوری دووم
۳۴۷	غه زای دومه الجندل
۳۴۸	غه زای نه حزاب
۳۶۲	غه زای (بنو هریظه)

چالاکى سەربازى دواى ئەو جەنگە

- كوزرانى (سلام) كورى (ابى الحقيق) ۳۶۹
 سريدى (محمد) كورى (مسلمه) ۳۷۱
 غەزاي (بنو لحيان) ۳۷۲
 بە بەردەموامى ناردنى مەفرەزمو سريەكان ۳۷۳
 غەزاي (بنو المصطلق) يان (مريسيه) ۳۷۶
 بۆلى دووربوان پېش غەزاي (بنو المصطلق) ۳۷۸
 ۱- گوتهى دووربوان : ﴿ لَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ ﴾ ۳۸۳
 ۲- بووداوى ھەلبەستەنكە (حادثة الافك) ۳۸۴
 ناردنى مەفرەزمو (سريه) دواى غەزاي (المريسيه) ۳۸۷

رووداوى خودەيىيە

- ھۆى ەمەرە كردنى خودەيىيە ۳۹۰
 خۇكۇردنەوى موسولمانان ۳۹۰
 موسولمانان بەرمو مەككە دەجولن ۳۹۰
 ھەولدىنى قورەيش بۇ ريگەگرتىن لە موسولمان ۳۹۱
 ريگە گۆرپىن ھەولى خۇلادان لە شەرى خوينىاوى ۳۹۱
 (بدىل) دىكەويتە نيوان پىنغەمبەر ﷺ و قورەيشەو ۳۹۲
 شاندىكانى قورەيش ۳۹۳
 ﴿ هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ ﴾ ۳۹۴
 شاندى (عثمان) كورى (عفان) بۇلای قورەيش ۳۹۵
 ھەوانى شەھيد كردنى (عثمان) و بەيەتتى رضوان ۳۹۵
 بەستنى پەيمانى ناشتبوونەو بەندىكانى ۳۹۶
 گىرپانەوى (ابى جندل) ۳۹۸
 قورىانى كردن و سەرتاشىن و بۇ خۇكۇردنەو لە ەومرە ۳۹۸
 نەگىرپانەوى ژنانى كۆچكەر ۳۹۹
 چى لە بەندىكانى پەيماننامەكە ھاتە كايەو ۴۰۰
 خەمدىگرتنى موسولمانەكان و گىفتوگۆى (عمر) لەگەل پىنغەمبەردا ﷺ ۴۰۲
 چارسەر بوونى قەيرانى ژىر دەستەكان ۴۰۳
 موسولمان بوونى پالەوانانى قورەيش ۴۰۴

قۇناغى دووم:

- ھەنگاويكى نۆى ۴۰۵
 نامە نووسىن بۇ پادشا و مېرەكان ۴۰۷
 ۱- نامە بۇ (نەجاشى) پادشاى (جەبەشە) ۴۰۷
 ۲- نامە بۇ (مقوقس) پادشاى (مصر) ۴۱۰
 ۳- نامە بۇ (كيسرا) پادشاى (فارسەكان) ۴۱۲
 ۴- نامە بۇ (قەيسەر) پادشاى (رۇمەكان) ۴۱۳

- ۵- نامه بؤ (منذر ای کوری) (ساوی) ۴۱۷
 ۶- نامه بؤ (هوژده ای کوری) (علی) (سه روکی) (یه مامه) ۴۱۸
 ۷- نامه بؤ (حارث) (کوری) (ابی شمر ای) (غسانی) (گه وره ی) (دیمه شق) ۴۱۹
 ۸- نامه بؤ پادشای (عومان) ۴۱۹

چالاکي سه ریازی پاش په یمانی حوده یییه

- ۴۲۳ غه زای (غابه) (یان غه زای) (ذی القرد)
 ۴۲۵ غه زای (خه ییهر) و (وادی القری)
 ۴۲۵ هؤی غه زاکه
 ۴۲۶ دهر چوون بهرمو خه ییهر
 ۴۲۶ ژماره ی سویای نیسلامی
 ۴۲۷ په یوه ندی کردنی دوو پرووان به جوله کهوه
 ۴۲۷ ریگه ی چوون بهرمو خه ییهر
 ۴۲۸ چهند پروودا ویک له ریگه دا
 ۴۲۹ سویای نیسلامی بهرمو شورا کانی خه ییهر
 ۴۳۰ خو سازدان بؤ شهرو قه لا کانی خه ییهر
 ۴۳۱ دمست پیگردنی شهرو بزگار کرتنی قه لای (ناعم)
 ۴۳۲ بزگار کردنی قه لای (صعب ای کوری) (معاذ)
 ۴۳۳ قه تچ کردنی قه لای (زییر)
 ۴۳۴ قه تچ کردنی (ابی)
 ۴۳۴ قه تچ کردنی (نزار)
 ۴۳۵ قه تچ کردنی بهشی دوومی قه لا کانی خه ییهر
 ۴۳۵ دانوستان
 ۴۳۶ کوشتنی (ابن ابی الحقیق) له سر په یمانشکینی
 ۴۳۷ دابه شکردنی دمستکه و ته کانی شهر
 ۴۳۸ گه پانه وهی (جعفر ای) (کوری) (ابی طالب) و نه شعریه کان
 ۴۳۹ ماره کردنی (صفیه)
 ۴۳۹ باسی مه ره ژمهراویه که
 ۴۴۰ کوژراوانی هه ردوولا له شهره کانی خه ییهر دا
 ۴۴۰ قه دمک
 ۴۴۱ (وادی القری)
 ۴۴۲ ته یماء
 ۴۴۲ گه پانه وه بؤ مه دینه
 ۴۴۳ سریه ی (ابان ای کوری) (سعید)

پاشماوه ی سریه و غه زاکانی سانی حه و ته م

- ۴۴۴ غه زای (ذات الرقاق)
 ۴۴۹ عومره ی قه زا کردنه وه

۴۵۲	جہنگی (موتہ)
۴۵۲	هؤی جہنگهه
۴۵۳	میرمکانی سوپاو راسپاردهی پیغه مبهەر ﷺ بۆیان
۴۵۳	مانناوایی کردن له سوپای نیسلامیی و گریانئ (ابن رواحه)
۴۵۴	به جوئه کهوتنی سوپای نیسلامیی و له پرده کهوتن به سهر بارکی ترسناکدا
۴۵۴	نه نجومه ئی راویژکاری (معان)
۴۵۵	سوپای نیسلام بهر مه لای دوزمن ده جوئیت
۴۵۵	سهره تایی جهنگ و کوژانی به دواي یه کدا هاتنی سهر کردکان
۴۵۶	نالاکه به دهمستی شمشیریکی خوداوه
۴۵۷	کوژتایی جهنگهه
۴۵۷	شهری پاشه کشه
۴۵۸	کوژراوانی ههردوولا
۴۵۸	کاریگهری جهنگهه
۴۵۹	سریه ی (ذات السلاسل)
۴۶۰	سریه ی (ابی قتاده) بۆ (خضرة)
۴۶۱	غهزای هه تخی مهککه
۴۶۱	هؤی غهزاکه
۴۶۳	(ابو سفیان) ده چن بۆ مدینه بۆ تازه کردنهوی سونجههه
۴۶۶	خۆ سازدان بۆ غهزاکه و ههولئ ناشکرانه کردنی
۴۶۸	سوپای نیسلامیی بهر مه مهککه دهرواته
۴۶۹	سوپای نیسلامیی له (مرالظهران) داده بهرئ
۴۶۹	(ابو سفیان) له بهردهم پیغه مبهری خودا ﷺ
۴۷۱	سوپای نیسلامیی (مرالظهران) به جینه مهیلئت بهر مه مهککه
۴۷۳	ههرویش له ناکاودا به ههاتنی سوپای نیسلام دمزانئت
۴۷۴	سوپای نیسلام دهگاته (ذی طوی)
۴۷۴	سوپای نیسلام دهرواته ناو مهککهوه
۴۷۵	پیغه مبهەر ﷺ دهرواته مزگهوتی حهرام و له بت پاکي دهکاتهوه
۴۷۵	پیغه مبهەر ﷺ له کابهدا نوێژ دهکات و له بهردهم ههرویشدا وتار ده خوینیتهوه
۴۷۶	﴿لَا تُرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾
۴۷۶	کلیلی بهیت دمدریتهوه به خهنگههکی
۴۷۷	(بیلال) له سهریانی کابهی پیرۆز بانگ دهمدات
۴۷۷	نوێژی سهرکهوتن یان نوێژی شوکرانه
۴۷۸	حه لآن کردنی خوینی چهند پیاوکی تاوانبار
۴۷۹	موسولمان بوونی (صفوان) کورئ (امیه) و (فضالة) کورئ (عمیر)
۴۸۰	وتارمهکی پیغه مبهەر ﷺ له پۆژی دوومی هه تهذا
۴۸۰	خه مغواردنی نه نسا بهکان بۆ مانهوی پیغه مبهەر ﷺ له مهککهدا
۴۸۱	به یهت وهرگرتن

۴۸۲	مانده‌وی له مه‌ککه‌داو کارکردنی تییدا
۴۸۳	سریه و نیراومکان
	قوناغی سییه‌م
۴۸۷	غەزای حونه‌یین
۴۸۷	که‌وتنه‌ پینی دوژمن و دابه‌زینیان له (اوطاس)
۴۸۷	شارم‌زایه‌کی جه‌نگ رای فەرمانده‌ی گشتی په‌سه‌ند ناکات
۴۸۸	سیخو‌رمکانی دوژمن
۴۸۸	چاو‌دیرمکانی پیغه‌مبه‌ر
۴۸۹	پیغه‌مبه‌ر مه‌ککه به‌جی دمه‌یلیت و دم‌روات بۆ (حنین)
۴۹۰	تیرهاو‌یژان شالای ناکاو دمه‌یین
۴۹۱	گه‌رانه‌وی موسو‌لمانه‌کان و گهرم بوونه‌وی شهر
۴۹۱	شکسته‌نیان و بووخانی دوژمن
۴۹۲	ده‌ستکه‌وته‌کان
۴۹۲	غەزای (طائف)
۴۹۵	دابه‌شکردنی غه‌نیمه‌ت له (جهرانه)
۴۹۶	نه‌نسارمکان دم‌روژه خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر
۴۹۸	هاتنه‌وی ومفدی (هوازن)
۵۰۰	عومره‌ کردن و گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه
۵۰۱	ناردنی سریه‌کان دوا‌ی گه‌رانه‌وه له‌غەزای فه‌تعی مه‌ککه
۵۰۱	بروادان
۵۰۲	سریه‌کان
۵۰۲	غەزای (ته‌بوك) له‌ ره‌جه‌بی سائی (۹)ی کوجیدا
۵۰۲	هوی غەزاکه
۵۰۸	هه‌وائی خو‌سازدانی پۆم و (غسان)یه‌کان
۵۰۹	هه‌واله‌ تاییه‌ته‌کان له‌باری خو‌سازدانی رۆمه‌کان و غه‌سانه‌وه
۵۱۰	زیاتر بوونی مه‌ترسی و هه‌لو‌سته‌که
۵۱۰	پیغه‌مبه‌ر بریاریکی یه‌کلایی دم‌دات
۵۱۱	راگه‌یاندنی خو‌سازدان بۆ شهری پۆم
۵۱۱	موسو‌لمانه‌کان پیش‌برکی ده‌کهن له‌ خو‌نامه‌ده‌کردندا
۵۱۲	سو‌پای نیسلام به‌رمو ته‌بوك دم‌روات
۵۱۴	سو‌پای نیسلام له‌ناو ته‌بوكدا
۵۱۶	گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه
۵۱۷	دواکه‌وتوومکان
۵۱۹	ناسه‌واری غەزاکه
۵۱۹	دابه‌زینی قورنان له‌باری ناوم‌پۆکی جه‌نگه‌که‌وه
۵۲۰	هه‌ندئ له‌ پو‌وداوه‌ گرنگه‌کانی نه‌و سانه